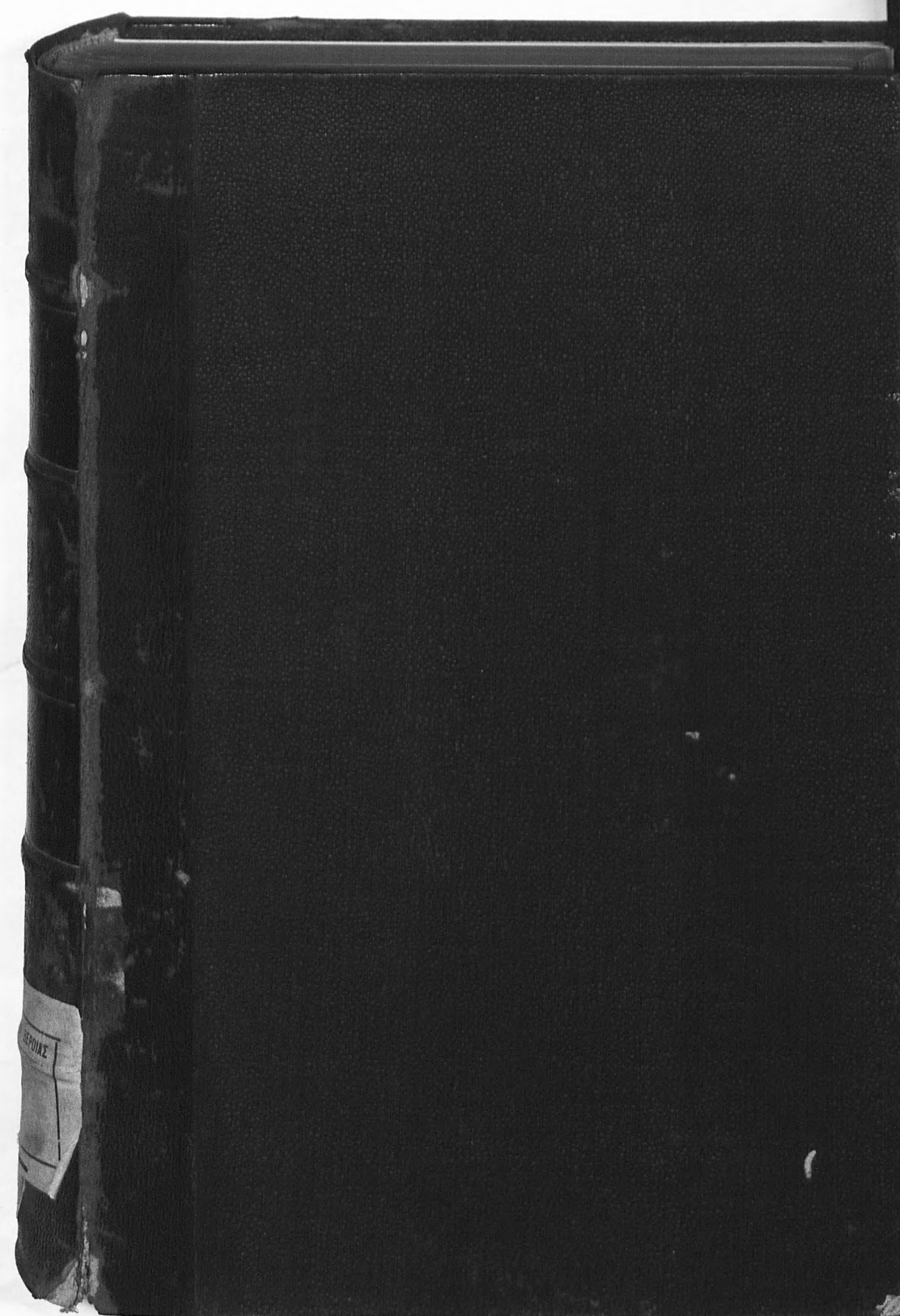

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Handwritten signature or mark

J. S. Rayson

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΚΑΡΟΛΟΣ ΟΔΟΦΡ. ΜΥΛΛΕΡΟΥ

Handwritten signature

ΕΡΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ ΕΚ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ

ΥΠΟ

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΚΟΥΣΟΥΛΙΝΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ Β'. — ΤΟΜΟΣ Α'.

Αρ. ΕΙ6 31

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΠΥΡ. ΚΟΥΣΟΥΛΙΝΟΥ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ ΚΑΙ ΕΝ ΤΩ ΠΕΡΙΒΟΛΩ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

1884

Handwritten mark

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΑΓΟΡΑΣΜΕΝΟ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

Αριθμός Εισαγωγής: 31

Ημερ)νία Εισαγωγής:

Ταξινομικός Αριθμός: 700

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΓΕΩΡΓΙΩ ΑΒΕΡΩΦ

ΠΕΡΙ ΠΑΣΑΝ ΑΡΕΤΗΝ ΑΓΑΘΩ

ΓΝΩΡΙΜΩΤΑΤΩ ΜΕΝ ΕΝ ΕΜΠΟΡΟΙΣ

ΕΜΜΕΛΩΣ ΔΕ ΚΑΙ ΧΑΡΙΕΝΤΩΣ

ΤΑΙΣ ΜΟΥΣΑΙΣ ΠΡΟΣΟΜΙΛΟΥΝΤΙ

ΑΝΑΤΙΘΕΤΑΙ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μετά τον πόλεμο και την καταστροφή που έφερε στην Ελλάδα, η βιβλιοθήκη αυτή, που είχε συλλέξει με κόπο και δαπάνη, βρέθηκε να είναι σχεδόν άδεια. Οι βιβλιοθήκες των άλλων κρατών, που είχαν σωθεί, ήταν επίσης άδεις. Η κατάσταση αυτή, που ήταν αποτέλεσμα της καταστροφής, οδήγησε στην ίδρυση της Εθνικής Βιβλιοθήκης, η οποία σήμερα αποτελεί τον κορμό της βιβλιοθηκής μας. Η ίδρυση αυτή, που έγινε με την ευκαιρία της επέτειου της ανεξαρτησίας, είχε ως σκοπό να διασφαλίσει την διατήρηση και την ανάπτυξη της ελληνικής βιβλιοθήκης. Η Εθνική Βιβλιοθήκη, που σήμερα αποτελεί τον κορμό της βιβλιοθηκής μας, είναι η καρδιά της ελληνικής βιβλιοθηκής. Η ίδρυση αυτή, που έγινε με την ευκαιρία της επέτειου της ανεξαρτησίας, είχε ως σκοπό να διασφαλίσει την διατήρηση και την ανάπτυξη της ελληνικής βιβλιοθήκης.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΕΚΔΟΤΟΥ

Μεταξύ τῶν γλαφυρῶν καὶ θελκτικῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα παρὰ Γερμανοῖς ἐξεδόθησαν, εἶνε ἀναμφιβόλως καὶ ἡ **Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας** τοῦ περιφήμου φιλολόγου **Καρόλου Ὀδοφρείδου Μυλλέρου**, οὗ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν χάριν μεθ' ἧς εἶνε γεγραμμένη πᾶς ὅστις ἀνέγνω ἀνεγνώρισε. Τὴν ἱστορίαν ταύτην μετέφρασε ποτε ὁ μακαρίτης διακεκριμένος γυμνασιάρχης Ἀρ. Κυπριανὸς λίαν ἐπιτυχῶς, διότι καὶ τὴν χάριν καὶ τὸ γλαφυρὸν τοῦ πρωτοτύπου μετέδωκεν εἰς τὴν μετάφρασιν.

Τῆς μεταφράσεως ὁμως ταύτης λίαν ἐνῶρις ἐκλιπούσης ἢ ἔλλειψις ἐγένετο ἀπὸ πολλοῦ λίαν ἐπαισθητή. Ἐπιθυμῶν λοιπὸν νὰ προσενέγκω εἰς τοὺς λάτραις τῶν ἀθανάτων συγγραμμάτων τῶν προγόνων ἡμῶν τὸ κλασικὸν τοῦτο ἔργον καὶ νὰ συντελέσω τὸ κατὰ δύναμιν καὶ εἰς τὴν ἱεράν ἐπιθυμίαν τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ φιλογενεστάτου κ. Γ. Ἀβερῶφ, εἰς ὃν ἀφιερῶθη ἡ μετάφρασις αὕτη ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Α. Κυπριανοῦ, προσέβην εἰς τὴν μετατύπωσιν αὐτῆς.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 8 Δεκεμβρίου 1884.

Ὁ ἐκδότης

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΚΟΥΣΟΥΛΙΝΟΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

Ἐν τῶν γερμανικῶν βιβλίων ἅτινα ἐνεποιήσαν βαθεῖαν ἐντύπω-
σιν εἰς τὴν ψυχὴν μου, ὅτε τὸ πρῶτον ἤρχισα νὰ σπουδάζω τὴν
γερμανικὴν γλῶσσαν, ἦτο τὸ προκείμενον σύγγραμμα τοῦ Μυλλέρου.
Ἡ ἐλληνικὴ Φιλολογία μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ βιβλίου τούτου
ἀπεκαλύφθη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου τηλικαύτην λαμπρότητα καὶ
ἀχρὶν περιβεβλημένη, ὥστε ἐτράπην ἐπὶ τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων
ποιητῶν καὶ συγγραφέων μετὰ διπλῆς ἢ πρότερον προθυμίας καὶ
ἡδονῆς· διότι χειραγωγηθεὶς ἀπ᾽ ὑπὸ τοῦ Μυλλέρου, ἀνεύρισκον
εἰς τὰ συγγράμματα τῶν παλαιῶν νέαν ἐκάστοτε χάριν καὶ νέαν
τέρψεως ἀφορμὴν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος τότε ἀπολαμβάνει καθα-
ρὰν τῶν φιλολογικῶν τέρψεων αἴσθησιν, ὅταν καταστήσῃ ὡς πλεί-
στους συμμετόχους καὶ μάρτυρας τῆς ἑαυτοῦ εὐφροσύνης, ἐπόθησα
ἐξ ἐκείνου ἔτι τοῦ χρόνου νὰ μεταφράσω τὸ βιβλίον τοῦ Μυλλέρου,
χάριν ἐκείνων ὅσοι δὲν κατέχουσι καὶ ἄλλας μὲν εὐρωπαϊκὰς γλῶσ-
σας, μάλιστα δὲ τὴν γερμανικὴν.

Τὸν πόθον μου τοῦτον ἐπηύξησε κατόπιν καὶ ἄλλη σπουδαιοτέρα
αἰτία, ἡ ἐξῆς· ὡς ἐκ τῆς θέσεώς μου κατέμαθον, ὅτι οἱ νέοι οἱ
σπουδάζοντες ἐν τοῖς γυμνασίοις μελετῶσι μετ' ὅκνου τοὺς Ἑλλη-
νας συγγραφεῖς, καὶ θεωροῦσι τὴν περὶ αὐτοὺς διατριβὴν πικρὰν
καὶ ἀτερπῆ ἀσχολίαν· τελευτῶντες δὲ, λαμβάνουσι περὶ τῆς ἐλλη-
νικῆς Φιλολογίας ἰδέαν τόσον ταπεινὴν, ὥστε ἀπολυθέντες ἀπ᾽
τῆς ἀνάγκης τοῦ νόμου, πᾶν ἄλλο εἶδος μαθήσεως κρίνουσι τιμιώ-
τερον καὶ τερπνότερον, καὶ ἐπὶ πᾶν ἄλλο ἀνάγνωσμα τρέπονται
μᾶλλον ἢ τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Τὸ κακὸν τοῦτο
προέρχεται ἐκ πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων αἰτίων, ὧν ἡ ἐξήγησις ἀπαι-
τεῖ μακρότερον λόγον, κυριώτατα δὲ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν προ-
βάλλονται εἰς γεῦσιν ἐν τοῖς γυμνασίοις οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς.
Ἐπειδὴ καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς γυμνασιακῆς ἐκπαιδεύσεως ἐξα-
κολουθεῖ καὶ ἡ σπουδὴ τῆς γραμματικῆς, ὁ καλλιμόρφος λόγος τῶν

Ἑλλήνων συγγραφέων δὲν ἐμφανίζεται εἰς τοὺς μαθητὰς ὡς λαλιὰ ζῶσα καὶ ἔμψυχος, ἀλλὰ κατατέμενεται καὶ κατασχίζεται διὰ τῆς γραμματικῆς μαχαίρας εἰς μικρὰ καὶ ἄσημα τμήματα φθόγγων καὶ φωνῶν, ἵνα ἐπὶ τῶν νεκρῶν ἐκείνων σωμάτων ἀσκηθῶσιν οἱ μαθηταὶ τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς ἢ τοῦ συντακτικοῦ. Διὰ ταῦτα, πικρὰν μὲν αἰσθάνονται τὴν γεῦσιν τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων οἱ νέοι ἐφ' ὅσον φοιτῶσιν εἰς τὰ γυμνάσια, διασωζόντες δὲ τῆς πικρίας τὴν μνήμην καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ πολὺ, πλὴν ἐκείνων ὅσοι τρέπονται ἐπὶ τὴν σπουδὴν τῆς Φιλολογίας, πάνυ ὀλίγοι τῶν ἄλλων ὑπομένουσι ν' ἀνοιξῶσιν Ἑλλήνα συγγραφέα ἢ ποιητὴν. Ἡ λεπτολόγος γραμματικὴ ἀνατομία, καὶ αἱ παντοδαπαὶ παρεκβάσεις κατὰ τὰς χώρας τῆς Κριτικῆς, τῆς Μυθολογίας, τῆς Ἀρχαιολογίας, καὶ αὐτῆς ἐνίοτε τῆς Νομισματικῆς, τόσον καιρὸν ἀφαιροῦσιν, ὥστε καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς σπουδῆς αὐτῶν εἰς τὰ γυμνάσια οἱ νέοι δὲν ἐγνώρισαν καὶ δὲν ἀνέγνωσαν πολλὰ καὶ ἄλλα ἐκ τῆς πλουσίας καὶ πολυμεροῦς ἑλληνικῆς Φιλολογίας, ἢ ὀλίγα τμήματα ἐνθεν κἀκεῖθεν τῶν συγγραφέων, οὔτε ἐνότητα, οὔτε σχῆμα τεχνικόν, οὔτε ἄλλην τινὰ καλλιλογικὴν ὄψιν ἔχοντα. Οὐδὲν ἄρα θαῦμα, ὅτι οἱ νέοι λαμβάνουσι περὶ τῆς ἑλληνικῆς Φιλολογίας ἰδέαν λίαν ταπεινὴν, ἀποῦ ὅχι μόνον δὲν εἶδον οὐδ' ἐκ περιγραφῆς τὸν ἄφθονον πλοῦτον αὐτῆς καὶ τοὺς θησαυρούς, ἀλλὰ πλὴν ἐνός ἢ δύο λόγων ῥητορικῶν, οὓς ἐπρόφθασε διὰ τὴν συντομίαν νὰ ἐρμηνεύσῃ ὅλους ὁ καθηγητὴς, οὐδὲν ἄλλο σύγγραμμα ἀρχαῖον ἢ ποίημα εἶδον οἱ μαθηταὶ ὡς ὅλον καὶ περιφερὲς καλλιτέχνημα. Τὴν ψευδῇ καὶ ἄμουσον ταύτην περὶ τῆς ἑλληνικῆς Φιλολογίας ἰδέαν θέλων νὰ ἐκτινάξω, εἰ δυνατόν, ἐκ τῆς κεφαλῆς τῶν νέων, διανοήθην νὰ δώσω εἰς αὐτοὺς ἐκεῖνο τὸ φάρμακον, ἐξ οὗ αὐτὸς ἐγώ ποτε πολλὰ ὠφελήθην. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Μυλλέρου ἠθέλησα νὰ μεταχειρισθῶ πρὸς τοὺς νέους, καθ' ὃν τρόπον μεταχειρίζονται πρὸς τοὺς φιλοθεάμονας ἀνθρώπους τὰς εἰκόνας καὶ τὰς περιγραφὰς ἀξιοθεάτων καὶ θαυμαστῶν τόπων ἢ μνημείων. Ὅπως ἡ ὄψις τῆς εἰκόνης ἐξεγείρει ἐν ἐκείνοις τὴν ἐπιθυμίαν εἰς ἀποδημίας μακρὰς καὶ δαπανηράς, οὕτως ἡλπισα ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ Μυλλέρου περιγραφὴ τοῦ κάλλους καὶ τῆς χάριτος τῶν ἑλληνικῶν συγγραμμάτων θέλει παροξύνει τοὺς νέους εἰς ἀνάγνωσιν αὐτῶν καὶ μελέτην. Καὶ καθὼς οἱ ἐπισκεπτόμενοι

και θεωρουντες ξένας χώρας και τὰ ἐν αὐταῖς θαυμασία ἐπανερχόν-
ται πάλιν εἰς τὰς εἰκόνας και τοπογραφίας, ἵνα μάθωσιν, ἂν ἡ εἰ-
κὼν ἐξωγραφῇθη πιστῶς, ἢ ἂν αὐτοὶ ὀρθῶς ἀντελήφθησαν τῶν ἀν-
τικειμένων, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπίστευσα ὅτι και τὸ βιβλίον
τοῦ Μυλλέρου ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοὺς νέους ὡς ἡ λυδία
λίθος, ἐφ' ἧς τριβοντες νὰ βασανίζωσι τὴν περὶ τῶν Ἑλλήνων συγ-
γραφέων ἰδίαν αὐτῶν γνώμην και αἰσθήσιν.

Ἐκ τῶν ἤδη ῥηθέντων κατενόησαν οἱ ἀναγνώσται τὰς ἀφορμὰς,
ἐκ τῶν ἐπομένων δὲ θὰ μάθωσι σαφέστερον τὸν λόγον, δι' ὃν και μετὰ
παρέλευσιν τοσούτων ἐτῶν ἐξέλεξα εἰς μετάφρασιν παντός ἄλλου
μᾶλλον τὸ προκείμενον σύγγραμμα. Τῶν ἐν Γερμανίᾳ πολλῶν και
διαφόρων τοῦ τοιοῦτου εἰδους βιβλίων τὰ μάλιστα φημιζόμενα εἶ-
ναι δύο, τὸ τοῦ Βερνάρδους, και τοῦτο τοῦ Μυλλέρου, ἐκάτερον
πρὸς ἄλλον σκοπὸν και πρὸς ἄλλον κύκλον ἀναγνωστῶν ὠρισμένον.
Τὸ σύγγραμμα τοῦ Βερνάρδους εἶναι ἀσύμμετρον και καθόλου μὲν
πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν πράγματα, ἰδίως δὲ ὡς ἀνάγνωσμα τῶν εἰς τὰ
γυμνάσια φοιτῶντων μεираκίων· διότι, ἂν και σύγκριται ἐκ τριῶν
τόμων λεπτογραμμάτων και παχυτάτων, πραγματεύεται μόνην τὴν
ἱστορίαν τῆς ποιήσεως. Ἐπειδὴ δὲ συνεγράφη χάριν ἀνδρῶν ὠρίμων
και συγκεκροτημένων, εἶναι μὲν μεστὸν παντοδαπῆς σοφίας, και λε-
πτότητος φρενῶν, και βαθυγνωμοσύνης, ἀλλὰ βαρὺ, βαρὺ βιβλίον
και δύσπεπτον. Τὸ δὲ τοῦ Μυλλέρου ὄχι μόνον συνεγράφη ἐπιτη-
δες χάριν τῶν μεираκίων, ἀλλ' ἔχει και τοιαύτας ἀρετάς, ὡς θέλει
δείξει ὁ λόγος κατωτέρω, ὥστε ἡ ἐκλογή αὐτοῦ και προτιμήσεις δὲν
ἦτο μακρὰς σκέψεως ἔργον.

Ἐγείνε δὲ ἡ μετάφρασις τοῦ βιβλίου πιστὴ, τούλάχιστον κατὰ
διανοίαν, παρὰ τὴν γνώμην σπουδαίων ἐν λογίοις ἀνδρῶν, οἵτινες
μὲ προέτρεπον και παρενεθάρρουν παντὶ τρόπῳ νὰ μὴ μεταφράσω
τὰ τοῦ Μυλλέρου ἀκριβῶς, ἀλλὰ νὰ ἐπιδιορθώσω και συμπληρώσω
ἐξ ἄλλων βιβλίων τὸ σύγγραμμα. Τὸ ἔργον τῆς συμπληρώσεως και
ἐπιδιορθώσεως δὲν ἦτο βεβαίως δύσκολον, διότι, ὡς οἱ διατριβον-
τες περὶ τὰ τοιαῦτα γνωρίζουσι, τόσον πλῆθος μονογραφιῶν περὶ
ἐκάστου τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν και συγγραφέων ἐδημοσιεύθησαν
μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ βιβλίου τούτου, και τοσαύτην ποικιλίαν κρί-
σεων και γνωμῶν δύναται τις ν' ἀντλήσῃ ἀπόνως, δὲν λέγω ἐκ τοῦ

Βερνάρδους καὶ ἄλλων ὁμοίων συγγραμμάτων. ἀλλ' ἐκ λεξικῶν καὶ ἄλλων προχειροτέρων πηγῶν, ὥστε ἐν τοῖς παρούσι καιροῖς οὐδὲν εὐωρότερον τῆς σοφίας ταύτης καὶ πολυγνωμίας. Ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἠθέλησα νὰ πορευθῶ ταύτην τὴν ὁδὸν διότι ἀνελογίσθη ἐν ὅτι, ἂν μὲν ἡ διόρθωσις ἦτο μικρά, καὶ μικροῦ πράγματος ἕνεκα, ὅτι π.χ. ὁ δεῖνα συγγραφεὺς ἐγεννήθη ἢ ἀπέθανε κατ' ἀκριβεστέραν ἔρευναν ἐξ μῆνας πρότερον ἢ ὕστερον τοῦ χρόνου, ὃν μνημονεύει ὁ Μύλλερ-
ρας, θὰ ἦτο μικροπρεπὲς καὶ ἀνελεύθερον πρᾶγμα νὰ αἰσχύνω διὰ τειοῦτων παραδιορθώσεων τὸ καλὸν πρόσωπον τοῦ Μυλλέρου· ἂν δ' ἐπεχειροῦν ν' ἀναιρέσω γνώμην αὐτοῦ θεωρητικὴν, ἢ κρίσιν περὶ συγγραφέως ἢ ποιητοῦ, ἀντεπάγων μάρτυρας ἕνα τοῦλάχιστον ἢ δύο τῶν ἄλλων φιλολόγων, ἐστοχάσθη τότε, ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ εἶχε τέλος· διότι κατὰ τὸν παλαιὸν Βακχυλίδην

Βί δέ τις ἄλλως λέγει, πλατεῖα κέλευθος.

Ἡ ποικιλία καὶ ἀντίθεσις τῶν κρίσεων ἦτο ἀσυμφορωπότη εἰς ἐκείνην ἰδίως τὴν τάξιν τῶν ἀναγνώστων, ὑπὲρ ὧν συνεγράφη καὶ μετεφράσθη τὸ σύγγραμμα, διότι ἴσως μὲν ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτοῦ τινὲς τῶν περὶ τὴν φιλολογίαν ἀσχολουμένων, ἴσως δὲ ἀναγνώσ-
σιν αὐτὸ καὶ ἑτέρων ἐπιστημῶν θιασῶται, καὶ ἄνθρωποι ἄλλοι, ἐπ' ἔργα βιοποριστικὰ τετραμμένοι, ἀφοῦ πάντες ἐπιθυμοῦσι νὰ γνω-
ρίζωσι περὶ τῶν προγονικῶν συγγραμμάτων πολὺ ἢ ὀλίγον, κατὰ τὸ μέτρον τῆς παιδείας καὶ σχολῆς ἣν ἕκαστος ἔχει· οὐδεμίαν ὁμῶς τῶν εἰρημένων τάξιν ἢ ἡλικίαν βλάπτει τοσοῦτον τὸ πλῆθος, ἢ ποικιλία καὶ ἡ ἀστάθεια τῶν κρίσεων, ὅσον τοὺς εἰς τὰ γυμνάσια φοιτῶντας νέους. Ἡ παιδαγωγία διδάσκει, ὅτι εἶναι πολὺ συμπε-
ρώτερον ν' ἀκούωσι καὶ μανθάνωσιν ἐν τῷ γυμνασίῳ οἱ νέοι μίαν, σαφῆ καὶ ὠρισμένην ἰδέαν περὶ τοῦ πράγματος, ἢ πολλὰς καὶ συγ-
κεχυμένας δόξας καὶ ὑποθέσεις. Τὸ πᾶν εἰς τὰ γυμνάσια εἶναι νὰ ἐκλέξῃ ὁ διδάσκαλος ὁδηγὸν ἐμπειρον τοῦ μαθήματος, ὅπερ μέλλει νὰ διδάξῃ τοὺς μαθητάς, εὐρὼν δὲ τοιοῦτον, νὰ τρέχῃ κατόπιν, χωρὶς νὰ περιβλέπῃ πέραν αὐτοῦ καὶ ν' ἀνερωτᾷ κατὰ πᾶν βῆμα τοὺς διαβάτας, ἀπιστῶν πρὸς τὸν ὁδηγόν, διότι οὕτω βραδυπορῶν, ἢ δὲν θὰ εὕρῃ ποτέ, ἢ ἄργα θὰ φθάσῃ τὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ. Ταῦτα λοιπὸν διανοηθεὶς, μετέφρασα ἄνευ προσθηκῶν καὶ μεταβολῶν τὸ βιβλίον, ἀρκούμενος εἰς τὰ μέτρια καὶ ἐπιεικῆ, ἀφοῦ ἐξ ἀρχῆς δὲν

ἐπόθησα ἄλλο τι μεγαλύτερον κέρδος, ἢ νὰ συλλάβωσιν οἱ μαθηταὶ μου περὶ τῆς ἑλληνικῆς Φιλολογίας τοιαύτην ἰδέαν, οὔαν συνέλαβεν ὁ Μύλλερους.

Ἡ ὄψις καθ' ἣν ἐθεώρησε τὴν ἑλληνικὴν Φιλολογίαν ὁ Μύλλερους, ἡ μέθοδος καθ' ἣν ἐπραγματεύθη τὴν μάθησιν ταύτην, ἐπειτα δὲ ἡ δεξιότης καὶ ἐμπειρία αὐτοῦ περὶ τὸ ἔργον εἶναι μὲν γνωστὰ εἰς πάντας τοὺς εἰδότες τὸν ἄνδρα, οὐχ ἥττον ὅμως σύντομος αὐτῶν ἐρμηνεῖα ἴσως δὲν εἶναι ἄχρηστος εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ βιβλίου, ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ εἰσαγωγῇ φειδόμενος λόγων, βραχέως ἠψατο τῶν τοιούτων. Εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους, ὡς γνωστόν, περιελαμβάνετο ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς Φιλολογίας, καὶ ἡξιοῦτο ἴσου λόγου καὶ τιμῆς πᾶν οἰονδήποτε σύγγραμμα ἦτο γεγραμμένον ἑλληνιστί, καὶ μὲ χαρακτῆρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου. Λεξικὰ λοιπὸν καὶ γλωσσάρια ἐτάσσοντο παρὰ τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν, καὶ λόγοι ἢ χρονικά τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, παρὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Δημοσθένους τὰς δημηγορίας. Καὶ ἐπιγραφαὶ δέ, καὶ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα, καὶ πᾶν ἄλλο γραπτὸν μνημεῖον κατελάμβανε τίμιον τόπον, καὶ ἡξιοῦτο τῆς αὐτῆς μνήμης καὶ πραγματείας, οἷας αἱ τραγωδίαι τοῦ Σοφοκλέους καὶ τὰ ἐπινίκια τοῦ Πινδάρου. Ἀλλὰ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἔγεινε καταφανὴς ἡ ἀτοπία τοῦ πράγματος· διότι κατείδον ἄνδρες ἀκριβεῖς καὶ διορατικοί, ὅτι τὴν Φιλολογίαν ἐκάστου ἔθνους δὲν ἀποτελοῦσι πάντα τὰ γραπτὰ μνημεῖα αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκεῖνα μόνον ὅσα εἶδος καλλιτεχνικὸν φέρουντα, ἔτυχον ἀποδοχῆς ἢ παρ' ὅλῳ τῷ ἔθνει, ἢ τοῦλάχιστον παρὰ τοῖς χαριεστέροις τῶν ἀνθρώπων. Ὁ κανὼν οὗτος ἐφαρμόζεται καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἑκτασιν ὅχι μόνον ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν νεωτέρων ἔθνων· διότι οὔτε αἱ ἐφημερίδες, οὔτε τὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα, οὔτε τὰ παντοδαπὰ ἄλλα βιβλία ἢ ἔγγραφα, ὧν ἡ ὕλη ὀρίζει τὸ εἶδος καὶ τὸ σχῆμα, ἀποτελοῦσι τὴν Φιλολογίαν αὐτῶν· ἀλλὰ πρῶτον μὲν καὶ μάλιστα τὰ προῖόντα τῆς ποιήσεως, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον καὶ ἐκεῖνα τῆς πεζογραφίας τὰ εἶδη, ἐν οἷς ἡ χεὶρ τοῦ συγγραφέως εἰδοποιεῖ καὶ ἐξεργάζεται τὴν ὕλην κατὰ τρόπον, ὅστις προσεγγίζει τὴν δημιουργικὴν δύναμιν καὶ ἐλευθερίαν τοῦ ποιητοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἑλληνικὴ Φιλολογία διήγαγε μακρότατον βίον, καὶ διέτρεξε πολ-

λά σταδια, ἀκμῆς, μετριότητος καὶ παρακμῆς, συνέβη ὅτι πάντα τὰ προϊόντα αὐτῆς δὲν εἶναι κατ' ἴσον λόγον τίμια, οὐδ' ἔτυχον παρὰ τοῖς νεωτέροις ἔθνεσιν ἴσης ἀποδοχῆς. Τούτων τιμιώτατα μὲν ἐκρίθησαν τὰ μεχρι 'Αλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, τὰ ἰδίως καλούμενα κλασικὰ ἤτινος δὲ λόγου, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε μελέτης ἄξια ἐθεωρήθησαν τὰ τῆς 'Αλεξανδρινῆς περιόδου. Τὰ δὲ ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἔτι κατωτέρω εἶναι μὲν πρὸς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας χρήσιμα κατὰ πολλοὺς λόγους καὶ ἀγαπητά, ἀλλ' ἂν ἐξαιρεθῶσι μόνοι οἱ Παράλληλοι βίαι τοῦ Πλουτάρχου, οὐδὲν αὐτῶν ἔχει τόσῃν ἄξιαν, ὥστε νὰ παραληφθῇ ἐν τῷ κυκλῷ τῶν ἐν ταῖς γυμνασίαις διδασκομένων συγγραμμάτων, καὶ νὰ προτεθῇ εἰς τοὺς νέους ὡς παραδειγμα ζήλου καὶ μιμήσεως. Ὑπὸ τὴν ὀρθὴν ταύτην καὶ ἄληθιν ἰδέαν συλλαβὼν τὴν ἐλληνικὴν Φιλολογίαν ὁ Μύλλερ, δὲν ἠξίωσεν ἴσου λόγου καὶ τιμῆς πάσης ἐποχῆς καὶ παντός εἶδους συγγράμματα, οὐδὲ κατηρίθμηνεν ὡς ἐν καταστίχῳ πᾶν οἰονδῆποτε μνημεῖον ἢ το γεγραμμένον μὲ ἐλληνικὰ γράμματα, ὡς ἐπραξαν ἄλλοι, διότι ἡ ἱστορικῆς Φιλολογίας οὔτε ἀποθήκη εἶναι οὔτε εὐρετήριον, ἀλλ' ἐπραγματεύθη διεξοδικῶς καὶ κατ' ἐκτασιν τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς συγγραφεῖς μόνους τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, ἐκείνους δηλαδὴ ὅσοι χρησιμεύουσιν ὡς βᾶσις τῆς γυμνασιακῆς παιδείας, καὶ προβάλλονται εἰς τοὺς νέους πάντων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἔθνων ὡς παραδείγματα ἄκρας εὐτεχνίας καὶ φιλοκαλίας. Καὶ κατ' αὐτὴν δὲ πάλιν τὴν κλασικὴν ἐποχὴν μακρότερον μὲν διέτριψε περὶ ἐκείνους τοὺς ποιητὰς ἢ τοὺς συγγραφεῖς, ὅσοι ἔτερψαν καὶ ἐδίδαξαν ἐπὶ πολὺ ὁλόκληρον τὸ ἔθνος, καὶ ἔτυχον πανδήμου ἀποδοχῆς, συντομώτερον δ' ἐπραγματεύθη τὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματα, ὅσα συνεγράφησαν χάριν ὀλίγων, ἐξ ὧν ὠφελήθησαν μὲν καὶ οἱ πολλοί, ἀλλ' ὅχι ἀμέσως καὶ κατ' εὐθεῖαν.

Ὁ Μύλλερ, ὑπερευδοκίμησε τοὺς ἄλλους, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην, παραπολὺ καὶ ὡς πρὸς τὴν μέθοδον τῆς πραγματείας. Ὁ ἐπικρατεστέρος τρόπος τοῦ πραγματεῦσθαι τὴν ἱστορίαν τῆς Φιλολογίας εἶναι, ὡς γνωστόν, ὁ εἰδογραφικός, ὅστις ἔχει μὲν τινὰς ἀρετάς, ἀλλὰ καὶ οὐκ ὀλίγα ἐλαττώματα. Κατὰ τὴν εἰδογραφικὴν μέθοδον διανέμεται ἐκ τῶν προτέρων ἢ μὲν ποιήσεις εἰς τρία μεγάλα τμήματα, τὸ Ἔπος, τὸ Μέλος καὶ τὸ Δράμα, ἢ δὲ πεζογραφία,

κατὰ βεβιασμένην ἀναλογίαν, εἰς τρία ἄλλα ἀντίστοιχα, τὴν Ἱστορίαν, τὴν Ῥητορικὴν καὶ τὴν Φιλοσοφίαν. Ὑπὸ τὰ ἐξ ταῦτα ἀφηρημένα σχήματα ὑποβάλλονται πάντα τὰ προϊόντα τῆς Φιλολογίας, τινὰ μὲν ἀδιάστως καὶ κατὰ φύσιν, ἄλλα δὲ μετὰ βίας πολλῆς καὶ στενοχωρίας. Ἡ μέθοδος αὕτη ἔχει τὸ καλόν, ὅτι δεικνύει ὡς ἐν πίνακι, τινὰ ἐπιρροὴν εἶχεν ὁ προγενέστερος ἐπὶ τὸν μεταγενέστερον ποιητὴν ἢ συγγραφέα, καὶ τὴν διδασκαλίαν ἣν ἔλαβεν αὐτός ἐξ ἐκείνου. ἔχει δὲ τὸ κακόν, ὅτι τὰ σχήματα ἅτινα μετὰ πολλοῦς αἰῶνας ὕστερον ἐπενόησαν οἱ τεχνογράφοι καὶ οἱ φιλοσοφῆσαντες περὶ τὴν θεωρίαν τῶν εἰδῶν τοῦ λόγου, εἰσάγει ἐκ τῶν προτέρων ἔτοιμα, καὶ ἀπολείπει δόξαν ψευδῆ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ὅτι οἱ Ἕλληνες ποιηταὶ ἐδημιούργησαν τὰ ἔργα αὐτῶν, ἀποβλέποντες πρὸς τοὺς τύπους ἐκείνους, ἐν ᾧ ἡ ἑλληνικὴ ποιησις οὐδὲν παράδειγμα εὔρε προεσχεδιασμένον, ἀλλ' ἐπλαττεν ἐκαστοτενέους τρόπους καὶ νέα σχήματα, σύμμετρα πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς ἐποχῆς, καὶ ἀνάλογα πρὸς τὴν φύσιν ἐκάστης φυλῆς. Ἡ ἀτοπία τῆς καθαρᾶς εἰδογραφικῆς μεθόδου καθίσταται μάλιστα φανερά ἐκ τῆς ἀπορίας εἰς ἣν ἐμπίπτει συχνά, ὅταν θέλῃ νὰ ὑπαγάγῃ ὑπὸ τοὺς προτεθέντας τύπους πάντας τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς συγγραφεῖς. Οὕτω π. χ. τοὺς Ἑλεγειοποιούς ποτὲ μὲν καταλέγει ἐν τοῖς Ἑποποιοῖς, ἄλλοτε δὲ πάλιν ἐν τοῖς Λυρικοῖς ποιηταῖς. Τὰ δὲ Εἰδύλλια τοῦ Ἡοκρίτου, ἂν καὶ κατὰ τὸν ἀκριβῆ λόγον ἢ ἐν ἀνήκουσιν εἰς οὐδέναν τῶν ἀφηρημένων ἐκείνων τύπων, εὐρίσκει ὅτι ὑπάρχονται καὶ εἰς τοὺς τρεῖς· διότι κατὰ μὲν τὸ μέτρον ἀνήκουσιν εἰς τὸ Ἔπος, κατὰ δὲ τὴν ᾠδὴν εἰς τὸ Μέλος, καὶ τέλος κατὰ τὸν διάλογον εἰς τὸ Δράμα. Τὰς ἁμαρτίας τῆς εἰδογραφικῆς μεθόδου θέλοντες νὰ θεραπεύσωσιν ἄλλοι, ἵνα ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν προτερημάτων αὐτῆς, κατένειμαν τὴν πραγματείαν τῆς ἱστορίας τῆς Φιλολογίας εἰς μέρος γενικόν καὶ μέρος εἰδικόν. Καὶ εἰς μὲν τὸ γενικόν περιέλαβον πάσας τὰς διδασκαλίας ἐξ ὧν ἐρμηνεύεται, διατί εἰς τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα ἐποχὴν ἐφιλοτεχνήθη τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως τίνες συνέτειναν λόγοι πολιτικοί, ἢ ιστορικοί, ἢ φυλετικοί εἰς δημιουργίαν τοῦτου ἢ ἐκείνου τοῦ εἶδους τῆς πεζογραφίας, ἐνὶ λόγῳ εἰς τὸ γενικόν μέρος ἐκτίθεται ἡ συνδρομὴ τῶν περὶ τὰς αἰτίας ἐγέννησαν καὶ ἐξέθρεψαν ἐν ἑκαστῷ εἶδος τῆς

Φιλολογίας. Εἰς δὲ τὸ εἰδικὸν ἔπειτα καταγράφονται οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ συγγραφεῖς κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον, καθ' ὃν καὶ ἐν τῇ μεθόδῳ τῇ εἰδογραφικῇ. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς πραγματείας θεωρεῖται μὲν τὰς σπουδαιότητας τῆς εἰδογραφικῆς μεθόδου ἀμαρτίας, ἀντισταθμίζων ὅμως ἄλλα νέα κακὰ. Πρῶτον, ὅτι διὰ τὴν αἰρεῖται τὰ φύσει ἠνωμένα καὶ ἀχώριστα, τὴν ἐπιρροὴν δηλαδὴ ἣν εἶχον οἱ χρόνοι καὶ αἱ περιστάσεις εἰς ἀνάπτυξιν καὶ τοῦ ὅλου εἵδους τῆς Φιλολογίας καὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν συγγραφέων. Δεύτερον, ὅτι ἐμπίπτει εἰς παλλιλλογίαν ἀναπόφευκον, διότι ἀναγκάζεται πολλὰ τοῦ γενικοῦ μέρους νὰ ἐπαναλάβῃ αὐτολεξεῖ καὶ εἰς τὸ δεύτερον. Τρίτον, ὅτι ἐπειδὴ τοῦ γενικοῦ μέρους τὸ χωρίον εἶναι ἀφρακτον καὶ ἀπεριόριστον, δέχεται πολλὰ καὶ μακρόθεν ἐξηγημένους διδασκαλίας, χρῆσιμους μὲν καὶ ὠφελιμωτάτας, τίς ἀντιλέγει; ἀλλὰ κειμένους ὅμως ἔξω τῶν ὁρίων τῆς ὑποθέσεως. Καὶ ταῦτα μὲν ἐκεῖνοι· ὁ δὲ Μύλλερὸς συγκεράσας εὐαρυμόστως τὰς ἀρετὰς ἀμφοτέρων τῶν μεθόδων, κατώρθωσε ν' ἀποφύγῃ ἐκατέρως τὰς ἀμαρτίας· διότι ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν πρῶτων ἀρχῶν τῆς Φιλολογίας, καὶ χωρῶν ὁμαλῶς κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν χρόνων, πραγματεύεται ἐκαστοτε ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως ἢ τῆς πεζογραφίας, ὅπερ ἐπεκράτει εἰς ὀρισμένην ἐποχὴν, ἐξηγῶν ἅμα καὶ τὰς αἰτίας δι' ἃς ἐκάλλιεργήθη παρ' ἐκάστη φυλῇ τοῦτο μᾶλλον τὸ εἶδος καὶ ὅχι ἄλλο. Ἡ *ἱστορικὴ* αὕτη μέθοδος, ἥτις ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἐφαρμόζεται τόσον ἐπιτυχῶς εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν Φιλολογίαν, πλὴν τῆς ὁμαλότητος καὶ φυσικότητος, ἔχει τὸ προτέρημα, ὅτι ἀπονέμει εἰς ἕκαστον τῶν ποιητῶν τὴν προσήκουσαν χώραν καὶ τιμὴν. Οἱ Ἑλεγειοποιοὶ π. χ. οἱ Ἰαμβογράφοι, οἱ ποιηταὶ Τροχαίων δὲν ἀπορρίπτονται εἰς θέσιν ὑποδεεστεραν, οὐδὲ παρεγγράφονται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Φιλολογίας ὡς ξένοι καὶ μέτοικοι, ἀλλὰ καταλαμβάνουσι τόπον ἰσότημον τῶν ἄλλων ποιητῶν, ὡς εἶναι πρέπον καὶ δίκαιον, διότι οἱ παλαιοὶ ἴσα ἐτίμων, καὶ κατ' οὐδὲν ἔκρινον κατώτερον τὸν Ἀρχίλοχον ἢ τὸν Σόλωνα ἢ τὸν Τυρταῖον ἢ τὸν Ἡρόγνιν τῶν ἐποποιῶν ἢ μελοποιῶν.

Ἀλλ' οὕτε ἡ ὀρθὴ θέσις τῶν ὁρίων τῆς ἱστορίας τῆς Φιλολογίας, οὕτε ἡ δεξιὰ μέθοδος τῆς πραγματείας ἀρκοῦσιν εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου· διότι ἡ μάθησις αὕτη εἶναι μὲν τὸ καλλίστον καὶ εὐχυμότα-

τον, ἀλλὰ συγχρόνως τὸ λεπτότατον καὶ δυσκολώτατον μέρος τῆς ὅλης φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Ὁ διατρίβων περὶ αὐτὴν ὄχι μόνον πρέπει νὰ κατέχῃ τὸν ἀρχαῖον βίον καθ' ὅλας τὰς σχέσεις αὐτοῦ καὶ τοὺς τρόπους, καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἄχρι τῶν λεπτοφυεστάτων διαλεκτικῶν παραλλαγῶν ὄχι μόνον πρέπει νὰ τύχῃ ἀνατροφῆς ἐλευθερίου, καὶ νὰ ἀσκήσῃ τὴν φιλοκαλίαν αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς ἄλλας ὡραίας τέχνας, ἀλλ' εἶναι χρεῖα νὰ ἔχῃ πρὸ πάντων φύσιν διαφερόντως δεξιὰν καὶ φιλότεχνον. Ὁ θέλων νὰ κατανοήσῃ ἀκριβῶς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας πρέπει νὰ μελετήσῃ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀκριβῶς τὸν βίον καὶ τὴν ἱστορίαν ἐκάστης τῶν φυλῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατ' ἰδίαν. Διότι οὔτε εἰς τὴν πολιτείαν, οὔτε εἰς τῶν ἄλλων τεχνῶν τὰ ἔργα ἐνετύπωσεν οὕτω σαφῶς καὶ διακεκριμένως ἐκάστη φυλὴ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν αὐτῆς, ὅσον εἰς τὴν φιλολογίαν. Τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς ἡ εὐφυΐα καὶ ἡ ἀγχίνοια, τὸ φιλόμυθον καὶ τὸ λάλον, ἡ χάρις καὶ ἡ εὐτεχνία, τὸ ἱλαρὸν καὶ τὸ παιγνιδῆδες, οὐδαμοῦ ἐνετυπώθησαν οὐδὲ διακρίνονται σαφέστερον ἢ εἰς τὸ ἔπος, τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ποιήσεως, ὅπερ σφοδρὰ ἠγάπησαν, καὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐκαλλιέργησαν οἱ Ἴωνες. Τὴν διαφορὰν δὲ τῶν Αἰολέων καὶ Δωριέων διαβλέπει σαφέστατα πάντων ὁ ἀναγνώστης εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐφιλοτέχνησαν ἐκάτεροι τὴν Λυρικὴν ποίησιν· διότι ἔνθεν μὲν διακρίνεται ἡ σφοδρὰ καὶ ἐμπαθὴς φύσις τῶν Αἰολέων, ἐτέρωθεν δὲ τὸ σεμνὸν καὶ ἐμβριθὲς καὶ στασίμον ἦθος τῶν Δωριέων. Τῶν δὲ Ἀθηναίων τὸ δραστήριον καὶ τελεσιουργόν, τὸ ἀγωνιστικὸν καὶ διαλεκτικόν, τὸ κομψὸν καὶ ἀστυκὸν ἦθος ἐνεχαράχθη βαθέως καὶ διακρίνεται ὄχι μόνον εἰς τὸ Δράμα, ὅπερ ἐδημιούργησαν καὶ ἐκαλλιέργησαν ἐκ πάντων τῶν Ἑλλήνων μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πεζὸν λόγον τῶν Ἀττικῶν συγγραφέων. Τὴν ἐπιρροὴν ταύτην καὶ ἀντανάκλασιν τῆς ἰδιοσυγκρασίας τῶν φυλῶν εἰς τὴν φιλολογίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους οὐδεὶς ἄλλος ἢ το δεξιώτερος τοῦ Μυλλέρου καὶ νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ, τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ὅστις διὰ τῶν «Δωριέων» ἐξηκρίβωσε καὶ κατέδειξεν εἰς τοὺς ἄλλους, ὅτι οἱ θέλοντες νὰ συλλάβωσιν ὀρθὴν ἔννοιαν περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν πραγμάτων αὐτοῦ, δὲν πρέπει νὰ σπουδάζω-

σιν αὐτὸ ὅλον καὶ σύσσωμον, ἀλλὰ νὰ μελετήσωσι κατ' ἰδίαν τὸν βίον καὶ τὴν ἱστορίαν μιᾶς ἐκάστης τῶν φυλῶν.

Ο Μύλλερὸς ὠφελήθη πολλὰ εἰς ἀσφαλῆ κρίσιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν προϊόντων τῆς ἐλληνικῆς Φιλολογίας ἐκ τῆς βαθείας γνώσεως ἣν εἶχε τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς Μυθολογίας. ἦν καὶ ἐπέδειξεν εἰς τὰ δύο ὀνομαστὰ αὐτοῦ συγγράμματα «τὸ Ἑγχειρίδιον τῆς Ἀρχαιολογίας» καὶ «τὰ Προλεγόμενα εἰς Μυθολογίαν ἐπιστημονικὴν». Καὶ πόσον μὲν συμβάλλει εἰς κρίσιν φιλολογικῶν ἔργων οἰοῦντο εἶναι οἱ ἔθνοιο ἢ ἐμπειρία περὶ τὰς εἰκαστικὰς καὶ τὰς ἄλλας καλὰς τέχνας, εἶναι πρόδηλον εἰς πάντα. Εἰς τὴν ποιήσιν δὲ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἰσχύει τὸ ῥηθὲν κατὰ λόγον διπλάσιον· διότι οἱ ἀρχαῖοι ποιηταὶ ἥσκειν τὴν τέχνην ὡς βίου ἐπιτήδευμα, καὶ ἐξεργάζοντο τὰ ἔργα αὐτῶν διὰ πολλῶν μηχανῶν καὶ παρασκευῶν, ὡς οἱ ἀνδριαντοποιοὶ καὶ οἱ ἄλλοι καλλιτέχναι· ὅθεν ἀποκαλοῦνται δημιουργοί, ἢ τέκτονες ὕμνων, καὶ ἄλλα ὅμοια ὀνόματα. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ ποίησις ἐλάβθανε πολλὰς ἀφορμὰς ἔργου ἐκ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ὡς καὶ τοῦναντίον αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι ἐτρέφοντο πολλὰς ἐκ τῆς ποιήσεως. Τὴν συνάφειαν ταύτην τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν πρὸς τὴν ποίησιν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὑπέδειξε πολλὰς ἐκ τῶν τεχνολογικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, καὶ οἱ μεταγενέστεροι τεχνογράφοι, μάλιστα δὲ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, εἶναι πλήρεις τοιούτων ἀντιπαραβολῶν, αἵτινες θαυμασίως σαφηνίζουσι τὰ πράγματα.—Περὶ δὲ τῆς Μυθολογίας τίς ἀγνοεῖ, ὅτι καὶ ὅλος μὲν ὁ βίος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, μάλιστα δὲ ἡ Φιλολογία εἶναι ἀκατάληπτος ἄνευ βαθείας γνώσεως τῶν μύθων, καὶ πάντων τῶν περὶ τὴν ὀρησκείαν καὶ λατρεῖν ἐθίμων καὶ πραγμάτων; Ἡ ὀρησκεία ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ καὶ ἡ τροφὸς ὅλων τῶν καλῶν τεχνῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν οἱ μῦθοι δὲ ἰδίως εἶναι οἱ στήμονες τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως, διότι καὶ εἰς τὸ Ἔπος, καὶ εἰς τὸ Μέλος, καὶ εἰς τὸ Δρᾶμα, τὸ εὐσεβέστατον ἔθνος τῶν Ἑλλήνων δὲν ἐπεχείρησέ ποτε νὰ ὑμνήσῃ ἄλλας ὑποθέσεις, ἢ τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς πράξεις τῶν θεῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἡμιθέων. Ἀπὸ τοιούτου θεσχυροῦ γνώσεων ἐπεχείρησεν ὁ Μύλλερὸς τὴν πραγματεῖαν τῆς ἱστορίας τῆς Φιλολογίας. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις ἔρχεται ὡς κορυφὴ καὶ στέφανος τῆς σοφίας τοῦ ἀνδρός τὸ ἥθος αὐτοῦ καὶ ὁ χαρακτήρ.

Φύσις εὐφάνταστος καὶ εὐγενής ὁ Μύλλερως, δὲν ἤσκησε τὴν Φιλο-
λογίαν ὡς πολυμαθεῖαν, οὐδ' ἐκαλλιέργησε τοὺς ἀγροὺς αὐτῆς χά-
ριν πρακτικῆς ὠφελείας, ἀλλ' ἀγαπήσας τὴν χάριν καὶ τὴν εὐτε-
χνίαν τοῦ ἀρχαίου ἔθνους τῶν Ἑλλήνων, ἐπεδόθη ἐξ ὅλης ψυχῆς εἰς
θεωρίαν καὶ ἀπόλαυσιν τῶν ἀριστοτεχνημάτων αὐτοῦ, καὶ ἐνετρύ-
φησεν ἐν αὐτοῖς. Ὀφθαλμοὶ δὲ τοιοῦτου ἀνδρὸς, κατεχομένου ὑπὸ
πόθου καὶ ἔρωτος, διαβλέπουσι πολλάκις πράγματα, ἅτινα δὲν δια-
κρίνουσιν ἄλλοι καὶ διὰ μικροσκοπίου ἂν τύχωσιν ὠπλισμένοι. Πό-
σῃ ἰσχύϊ ἔχει εἰς τὰ τοιαῦτα ὁ πόθος καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ μελε-
τώμενον ἀντικείμενον, βλέπουσιν οἱ ἀναγνώσται ἐν τῷ κεφαλαίῳ
περὶ τοῦ Αἰολικοῦ Μέλους, ὅπου συναγαγὼν ὁ Μύλλερως τὰ λείψανα
καὶ τὰ τρίμματα τῶν ἁσμάτων, καὶ συναρμόσας αὐτὰ εὐτέχνως καὶ
δεξιῶς, ἀνεστήλωσεν ἐπὶ τῶν βάθρων λαμπρὰς τὰς εἰκόνας τῶν
Λεσβίων Μελοποιῶν, τὰς ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων ἡφανισμένας.

Ἄνδρὸς τοιοῦτου σύγγραμμα, καὶ τοιαύτας ἔχον ἀρετάς, ἔκρινα
δίκαιον καὶ συμφερον νὰ μὴ παραποιήσω δι' οἰονδήποτε λόγον.¹
Τὴν δὲ γνώμην μου ταύτην ἐλπίζω ὅτι θὰ ἐπιδοκιμάσωσιν οἱ ἐπι-
εικεῖς τῶν ἀναγνωστῶν. Ἐσπούδασα λοιπὸν κατὰ δύναμιν ν' ἀπο-
δώσω πιστῶς τὴν διάνοιαν τοῦ συγγραφέως· λέγω δὲ τὴν διάνοιαν,
διότι ὁ λόγος τοῦ Μυλλέρου εἶναι λεπτὸς καὶ πολυχρωμάτιστος,
ὥστε ἡναγκάσθην πολλάκις χάριν τῆς σαφηνείας, τὰς μὲν μακρὰς
καὶ συνθέτους αὐτοῦ περιόδους νὰ κόψω εἰς δύο καὶ τρεῖς, πολλὰς
δὲ βραχυλόγους προτάσεις ν' ἀνοίξω καὶ παραπλατύνω, καὶ ἄλλας
δὲ ποικίλας μηχανὰς μετεχειρίσθην κατὰ τὴν ἐκάστοτε χρείαν, ἀ-
ποβλέπων εἰς ἓν καὶ μόνον, τὴν τοῦ λόγου σαφήνειαν. Καίπερ δὲ
πρὸ πολλοῦ ἐπιθυμῶν νὰ παραδῶσω εἰς χεῖρας τῶν μαθητῶν τὸ βι-
βλίον, μόλις σήμερον ἡδυνήθην νὰ φέρω εἰς τέλος τὴν μεταφράσιν,

¹ Μόνη μεταβολὴ ἀξία λόγου εἶναι ἡ ἐξῆς· ὅτι τὰ λείψανα τῶν Ἑλεγειο-
ποιῶν, τῶν Ἰαμβογράφων, τῶν ποιητῶν Τροχαίων, καὶ τῶν Μελοποιῶν
ἐμνημόνευσα κατὰ τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τῆς συλλογῆς τῶν Λυρικῶν ποιη-
τῶν τοῦ Bergk, ἥτις εἶναι εἰς χεῖρας πάντων, ἐν ᾧ αἱ ἐκδόσεις εἰς δε πα-
ρέπεμπεν ὁ Μύλλερως εἶναι παλαιαὶ καὶ δυσεῦρετοι. Ἐστὼ δὲ καὶ τοῦτο
γνωστὸν τοῖς ἀναγνώσταις, ὅτι τῶν σημειώσεων τοῦ βιβλίου, πᾶσαι μὲν αἱ
ἄλλαι εἶναι αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, αἱ δὲ φέρουσαι τὸ σημεῖον τοῦ Ἀστερί-
σκου, εἶναι τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἐδουάρδου, τοῦ ἐκδόντος τὸ σύγγραμμα.

καὶ ταύτην ὅχι ὅσον ἐπόθουν ἐπεξεργασμένην, διότι ἔχων ἐπὶ τῶν ὤμων φορτίον βαρύτερον, τὴν διοίκησιν γυμνασίου, ἥτις εἶναι ἱκανὴ νὰ καταβάλλῃ καὶ τὴν ἀκμαιοτάτην φύσιν, οὔτε καιρόν, οὔτε ἀνεσιν εἶχον πρὸς ἐργασίαν.

Ὀλίγας λέξεις εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπω καὶ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας», καὶ ν' ἀπολογηθῶ μετὰ πρῶτουτος πρὸς ἐκείνους, ὅσοι ἀναγνόντες τὴν περὶ ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου ἀγγελίαν μου, εὖρον ἄστοχον τὴν ἐπιγραφὴν. Ὡς γνωρίζουσιν οἱ τὰ τοιαῦτα ἐμβριθῶς μελετήσαντες, οἱ ἀρχαῖοι τεχνογράφοι δὲν εἶχον καθιερώσει ἓνα ὅρον περιλαμβάνοντα τὴν ποίησιν ὁμοῦ καὶ πεζογραφίαν. Ἀπαντᾷται ὅμως πολλαχοῦ καὶ παρὰ πολλοῖς τῶν συγγραφέων ὑπὸ τὴν περιληπτικὴν ταύτην ἔννοιαν τὸ ὄνομα «λόγοι» διότι, ἵνα φέρω πρόχειρον παράδειγμα, τὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου «Ὅπως ἂν οἱ νέοι ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων» ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ ἡμέτερον «Πῶς ἂν ὠφελοῖντο ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας». Παρὰ τὸ «λόγοι» δέ, σπανιώτερον μὲν, ἀλλ' ὅμως ἀπαντᾷται ὑπὸ τὴν περιληπτικὴν ταύτην ἔννοιαν καὶ τὸ ὄνομα «γράμματα». Ἀλλὰ καὶ τῶν δύο τούτων λέξεων τὰ παράγωγα δὲν ἠδυνάμην νὰ μεταχειρισθῶ, διότι τὸ πολυσήμαντον αὐτῶν θὰ εἰσῆγεν εἰς τὸν λόγον μεγάλην σύγχυσιν καὶ ταραχὴν. Τὸ νόημα π. χ. «ἡ δεῖνα φυλὴ, ἥ τὸ δεῖνα ἔθνος εἶναι φιλολογώτερον ἄλλου, ἥτοι ἔχει πλουσιωτέραν φιλολογίαν» καὶ τὸ ἄλλα ἢ «Λοκρικὴ, ἢ ἡ Θεσσαλικὴ διαλεκτὸς δὲν ἀνεπτύχθη φιλολογικῶς» καὶ ἄλλα τοιαῦτα, δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐρμηνεύσω διὰ τῶν παραγῶγων «λογιώτερον ἢ γραμματικώτερον». Συμβάλλει δὲ πολὺ εἰς τὴν ἀκρίθειαν καὶ τὴν σαφῆ τῶν νοημάτων περίληψιν ἡ χρῆσις τῶν αὐτῶν ὀρων, καὶ ὅχι ἄλλοτε ἄλλων κατὰ τὴν προσπίπτουσαν χρείαν. Ἐγκαταλείψας λοιπὸν τὰ δύο ἐκεῖνα ὀνόματα, ὡς ἀνεπαρκῆ εἰς τὰς χρεῖας τῆς μεταφράσεως, διενεώθη ἂν ἐχρησίμευεν ὁ καινοφανὴς ὅρος «Γραμματολογία» ὃν καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν λογίων μεταχειρίζονται, καὶ ἐγὼ ποτε αὐτὸς ἔγραψα ἐν τῇ Φιλίστορι. Ἐξετάζων λοιπὸν τὸν ὅρον ἀκριβέστερον, εὗρισκον ὅτι τὰ παράγωγα «γραμματολογικῶς, γραμματολογικώτερον» εἶναι λέξεις μακραὶ καὶ δυσοικονόμητοι. Ἐπειτα δὲ ἡ σύνθεσις τῆς λέξεως μοὶ ἐφαίνετο περίεργος, ἵνα μὴ τι χειρότερον εἴπω διότι ἂν μὲν «Γραμματολογία» σημαίνει τὸν

περί συγγραμμάτων λόγον, τότε ἡ λέξις «Ἱστορία» παρέλκει, καὶ ἐγὼ ἔπρεπε νὰ ἐπιγράψω τὸ βιβλίον ἀπλῶς «Ἑλληνικὴ Γραμματολογία», ἀποκόπτων τὸν ὄρον «Ἱστορία», ὅστις ἐκφράζει τὴν φύσιν τοῦ μαθήματος, καὶ εἶναι τῶσον οὐσιώδης καὶ ἀναγκαῖος, ὥστε πᾶν ἄλλο μᾶλλον ἢ αὐτὸς δύναται νὰ λείψῃ· διότι ἡ μάθησις αὕτη δὲν εἶναι Τεχνολογία, ἡ θεωρία τῶν εἰδῶν τοῦ λόγου, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο Ἱστορία, ἐκθεσις δηλ. τῆς προόδου καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς Φιλολογίας. Ἄν δὲ ὁ ὅρος «Γραμματολογία» ἐποιήθη κατὰ τὸ «Ἀνθολογία», κεῖται μὲν κατὰ χώραν ἡ «Ἱστορία», τότε ὅμως πάλιν παρέλκει τὸ δεύτερον τῆς λέξεως συνθετικόν. Ταῦτα διανοηθεῖς, ἐτράπην ἐπὶ ζήτησιν ἄλλων ὀνομάτων, ἅτινα ἔπρεπεν ἀναγκαιῶς νὰ περιέχωσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν λέξιν «λόγος». Τοιαῦτα δὲ εὗρισκον τρία· «Λογογραφία, Λογοποιία, Λογοτεχνία». Ἀλλὰ καὶ τούτων πάλιν τὰ μὲν δύο πρῶτα ἔφερον εἰς σύγχυσιν πρὸς τε τοὺς «Λογογράφους», καὶ Αἰσωπὸν τὸν «Λογοποιόν»· τὸ δὲ τρίτον, ἡ «Λογοτεχνία», εἶναι μὲν ἁθῶν καὶ εὐχρηστον, καὶ αὐτὸ καὶ τὰ παράγωγα, ἐφοβήθην ὅμως μὴ τὸ καινοπρεπὲς τῆς ὄψεως αὐτοῦ ταράξῃ καὶ πιέσῃ τοὺς ἀναγνώστας, ὡς καινὸν ὑπόδημα, ἐγὼ δὲ κατ' οὐδένα λόγον ἤθελον νὰ φανῶ καινοτόμος καὶ νεωτεροποιός. Παρέλαβον λοιπὸν τὸν ὄρον «Φιλολογία», ἃν καὶ κατὰ πρώτην ὄψιν φαίνεται ὅτι ἔχει καὶ αὐτὸς δύο ἁμαρτίας· πρώτην μὲν, ὅτι καίτοι καλεῖται ἡ μάθησις Φιλολογία, δὲν δύναμαι νὰ εἶπω τὸν Ὅμηρον ἢ τὸν Σοφοκλῆ φιλόλογον, ὡς λέγω φιλόσοφον τὸν Σωκράτη, ἱστορικὸν τὸν Ξενοφῶντα, ἱατρὸν τὸν Ἱπποκράτη· δευτέραν δὲ καὶ σπουδαιότεραν, ὅτι Φιλολογία καλεῖται καὶ ἡ ὅλη ἐπιστήμη, ἥς μέρος εἶναι τὸ μάθημα τοῦτο, ὥστε συμβαίνει σύγχυσις τοῦ ὅλου πρὸς τὸ μέρος. Ἀλλὰ τὴν μὲν πρώτην ἁμαρτίαν ἔχει ὁ ὅρος κοινὴν πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους, πλὴν μόνον πρὸς τὸ ὄνομα «λογοτεχνία», διότι οὔτε λόγιον ἢ λογικόν, οὔτε γραμματικόν, ἥκιστα δὲ πάντων γραμματολόγον δύναμαι νὰ καλέσω τὸν Ὅμηρον. Τὴν δὲ δευτέραν ἁμαρτίαν ἔχει κοινὴν πρὸς πολλὰς ἄλλας ἐπιστήμας καὶ μαθήσεις, ἐν αἷς τὸ αὐτὸ ὄνομα ἐκλαμβάνεται ὑπὸ σημασίαν στενοτέραν τε καὶ εὐρυτέραν. Τὸ ὄνομα π.χ. «Γραμματικὴ» εὐρύτατον ὄν, ἐκλαμβάνεται εἰς στενοτάτην σημασίαν, ὅτε δηλοῖ τὸ τυπικὸν μόνον μέρος τῆς γραμματικῆς. Εὐρύτατοι δὲ ἅμα

καὶ στενότεροι εἶναι οἱ ὅροι *Τεχνολογία*, *Φυσιολογία*, *Φιλοσοφία*, καὶ ἄλλοι πολλοί. Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους καταφυγὼν ἀνεπαύθη ἐν τῷ κοινῷ καὶ σύνηθες ὄνομα «Φιλολογία», ὅπερ ὅχι μόνον ἐπαρκεῖ ἱκανῶς εἰς τὰς χρεῖας τῆς μεταφράσεως, ἀλλ' εἶναι καὶ γνωριμώτατον εἰς πᾶσαν τάξιν ἀναγνώστων· τὸσον γνωρίζον, ὥστε καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἵτινες γράφουσι τὸν ὅρον «Γραμματολογία» παρετήρησα ὅτι μετὰ πάντε ἢ ἐξ στίχους, ἀγόμενοι ὑπὸ τῆς παντοδυνάμου συνηθείας, μεταχειρίζονται κατὰ τὴν ἔννοιαν τὸν ὅρον «Φιλολογία». Τοσαῦτα καὶ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς.

Τώρα λείπεται νὰ εἰπω ὀλίγα καὶ περὶ τοῦ δαπανήσαντος εἰς ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου. Πέρυσι κατὰ Φεβρουάριον μῆνα, ὡς ἐνθυμοῦνται οἱ ἀναγνώσται, ἐδημοσίευσεν ἀγγελίαν, ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν τῶν ἀπανταχοῦ φιλομούσων. Τὴν ἀγγελίαν ταύτην ἰδὼν ὁ ἐν Αἰγύπτῳ μεγαλέμπορος Κύριος Γεώργιος Ἀβέρωφ, ἐμήνυσέ μοι δι' ἐπιστολῆς φιλοφρονεστάτης, εἶτα δὲ καὶ διὰ τοῦ μακαρίτου φίλου μου Δ. Μαυροφρύδου, ἐκεῖνου τοῦ σοφοῦ καὶ πάντα τὰ ἄλλα τοῦ ἥθους γενναῖα καὶ ἀγαστὰ ἔχοντος ἀνδρός, ὅστις διεχειμάζετο πέρυσι τὸν τελευταῖον χειμῶνα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ δαπανήσῃ εἰς ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου. Ἐμήνυσέ μοι δὲ ὅτι ἐπιθυμεῖ μὲν νὰ δαπανήσῃ, ἀλλὰ δὲν εὐχαριστεῖται ν' ἀκούσῃ τοὺς συνήθεις περὶ τὰς τοιαύτας δαπάνας κρότους καὶ θορύβους, ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἀπαιτεῖ, ποσὸν τι ἀντιτύπων, ἅτινα θὰ διανεμῇ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς ἐλευθέρας καὶ δούλης Ἑλλάδος. Ταῦτα ἀκούσας παρὰ τοῦ Μαυροφρύδου μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας, μαθὼν δὲ καὶ τὴν ἄλλην προθυμίαν τοῦ Κ. Ἀβέρωφ, καὶ τὰς δαψιλεῖς χορηγίας ἃς παρέχει ἐν σιγῇ εἰς πᾶν ὅ,τι τείνει εἰς ὠφέλειαν τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ, ἐτίμησα σφόδρα τὴν μεγαλοφροσύνην τοῦ ἀνδρός· περὶ κρότων μὲν καὶ θορύβων οὐδεὶς λόγος· ἀπλῶς δὲ μόνον ἔκρινα δίκαιον καὶ ὠφελίμον νὰ φανερώσω τὸ ὄνομα, ἵνα γνωρίσῃ καὶ ἄλλοι τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός. Τοῦτο δὲ ἤτο τόσῳ μᾶλλον ἀναγκαῖον, καθ' ὅσον πολλοὶ τῶν ἐν Σύρῳ ἰδίως ἐμπόρων παρήγγειλαν ὅχι ἐν ἀντίτυπον πρὸς ἰδίαν αὐτῶν χρῆσιν, ἀλλὰ πλείοτε, οὐδὲν ἕτερον βεβαίως διανοούμενοι, ἢ νὰ διευκολύνῃ τὴν ἔκδοσιν τοῦ συγγράμματος. Τοὺς Κυρίους δὲ τούτους, τοὺς ὁποίους χαίρω, ὅτι ἐδόθη νῦν ἀφορμὴ νὰ εὐχαριστήσω πολλὰ διὰ τὴν περὶ ἐμὲ

προθυμίαν των, ἦτο πᾶσα ἀνάγκη ν' ἀπολύσω τῆς ὑποχρεώσεως.

Τέλος δέ, ἐπειδὴ καὶ ὁ ἐμὸς μέτριος κόπος καὶ τοῦ Κ. Ἀβέρωφ ἡ γενναία δαπάνη σκοπὸν κύριον εἶχον νὰ κινήσωσι τοὺς νέους εἰς μελέτην τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, καὶ νὰ προαγάγῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν εἰς τὰ γυμνάσια, αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσω μετὰ παρρησίας τὴν περὶ τούτου γνώμην· ὅτι δηλ. οὔτε αἱ μεταφράσεις τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ὡς τινες νομίζουσιν, οὔτε αἱ ἐκδόσεις αὐτῶν μετὰ ἐξηγητικῶν σχολίων, ὡς ἄλλοι φρονοῦσιν, οὔτε βιβλία, οἷον τὸ προκείμενον, εἶναι ἱκανὰ νὰ προβιβάσωσιν αὐτὴν εἰς ἃ ποθοῦμεν μέτρον· ἀλλ' ὅτι πάντα μὲν ταῦτα βοηθοῦσί τι, πολὺ ἢ ὀλίγον, τὸ πᾶν ὁμῶς καὶ τὸ σπουδαιότατον κεῖται εἰς τὰς χεῖρας τῶν Διδασκάλων καὶ Καθηγητῶν. Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία εἰς τὰ γυμνάσια ἦτο ἐν πρετέροις χρόνοις πολὺ ἀδροτέρα ἢ νῦν, διότι οἱ πρεσβύτεροι διδάσκαλοι ἐξήγουν ἀνέτως εἰς τοὺς μαθητὰς πολὺ μέρος τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, καὶ ἐβάπτιζον αὐτοὺς ἐν τῷ ἑλληνικῷ λόγῳ· οἱ δὲ νέοι κολυμβῶντες ἐν αὐτῷ, ἐλάμβανον θάρρος, ὥστε τὸν κατόπιν χρόνον ἀνεστρέφοντο μετὰ τῶν συγγραφέων ὡς μετὰ γνωρίμων καὶ οἰκείων· ἡμεῖς δὲ οἱ νεώτεροι παραγνωρίσαντες τὸν σκοπὸν καὶ τὸν προορισμὸν τῶν γυμνασίων, μετηγάγομεν τὴν ἐν τοῖς πανεπιστημίοις ἐρμηνευτικὴν μέθοδον ὅλην, ὡς εἶχε, καὶ σύσσωμον εἰς τῶν γυμνασίων τὰς τάξεις. Καὶ κατατρίβομεν λοιπὸν τὸν χρόνον εἰς γραμματικὰς λεπτολογίας, εἰς κριτικὰς ἐριδας, καὶ εἰς ἀρχαιολογικὰς καὶ μυθολογικὰς παρεκβάσεις, ἀσκόπως καὶ ἀμούσως. Οἱ δὲ μαθηταὶ ἀποφοιτῶντες τῶν γυμνασίων, ἀποφέρουσιν ἐκ τῆς ἀφθόγου καὶ πλουσιοπαρόχου ἑλληνικῆς Φιλολογίας τεμάχια μόνον καὶ ψιχία, οὔτε πρὸς θρέψιν οὔτε πρὸς αὔξησιν ἐπιτήδεια. Ἡ γυμνασιακὴ παιδεία τότε εἶναι τελεία καὶ ἐπιτυχῆσαι τὸν σκοπὸν αὐτῆς, ὅταν οἱ νέοι διέλθωσι πάντας τοὺς Κλασσικοὺς συγγραφεῖς, Ἑλληνας τε καὶ Λατίνους, πλὴν ὀλίγων βιβλίων, ὅσα εἴτε διὰ τὸ δυσνόητον τῆς ὑποθέσεως, εἴτε διὰ τὸ τεχνικὸν εἶδος, εἶναι δυσπερίληπτα καὶ δυσερμηνεύτα. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ὅρια ταῦτα εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος δυσέφικτα, ἀφοῦ καὶ αὐτὰ τὰ Γερμανικὰ γυμνάσια ἀπολείπονται αὐτῶν, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ, χρέος ἡμῶν εἶναι, ἔχοντες τὸ τέρμα πρὸ ὀφθαλμῶν ἀσφαλῶς, νὰ σπεύδωμεν πάσῃ δυνάμει

ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος πρὸς αὐτό. Λέγων δὲ ταῦτα, δὲν θέλω νὰ διαβάω τὴν εὐφρόμως καλουμένην ἀκριβῆ ἐρμηνείαν, ἀλλὰ τοῦτο ἐνοῶ, ὅτι ἡ ἀπεραντολογία καὶ τὸ ματαιόσχιλον δὲν λέγεται ἀκριβεία, καὶ ὅτι δὲν εἶναι χρεῖα εἰς διάκρισιν τῆς «γραφῆς» καὶ «δίκης» νὰ καταντλήσω κατὰ τῶν κεφαλῶν τῶν μαθητῶν ὅλην τὴν δικονομίαν τῶν Ἀθηναίων· οὐδ' εἰς ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος «ἀγλαῦς» ν' ἀνασκάψω ὅλας τὰς ρίζας τῶν λέξεων, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ σπέρματα τῶν ριζῶν. Τοιαύτη ἀκριβὴς ἐρμηνεία ἔχει ἀποτέλεσμα, ὃ ἀπεφοίτησαν τῶν γυμνασίων μαθηταὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, οἱ τινες δὲν εἶχον ἀναγνώσει ἄλλο, ἢ ἓνα λόγον τοῦ Ἰσοκράτους, μία βιογραφίαν τοῦ Πλουτάρχου, ὀλίγα τινὰ ἐκ τοῦ Θουκυδίδου, καὶ 350 στίχους τῆς Ἰλιάδος. Ὑπάρχουσι δὲ κατὰ δυστυχίαν παρὰ δείγματα ἀκριβείας· ἐτι δεινότερα τούτου καὶ ἀπιστότερα, ἐξ ἀποστοιθηέντες φρόνιμοι πατέρες, ἐπεμψαν τοὺς υἱοὺς αὐτῶν νὰ σπουδάσωσι τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν εἰς ξένας χώρας, ὃ μὲν εἰς τὴν Γαλλίαν, ὃ δὲ εἰς τὴν Ἑλβετίαν ἢ τὴν Γερμανίαν. Εἰς τοιαύτας καταστάσεις ἔφεραν τὰ πράγματα καὶ ἄλλα μὲν αἷτια, συμπεσόντων ὅλα ὡς ἐκ συνθήκης τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη, μάλιστα δὲ ἡ λεγόμενη ἀκριβὴς ἐρμηνεία· ἦν ἐπὶ τέλους εἶναι χρεῖα αὐτῇ ἡ Κυβέρνησις ἐπεμβᾶσα νὰ ἐκδιώξῃ ἐκ τῶν γυμνασίων, ὡς πολεμιοτάτης τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας φαρμακεύτριαν. Τὸ ἐπὶ τῆς ἐκπαιδεύσει ὑπουργεῖον, ὅπερ εἰς πράγματα ἐνίοτε λίαν ἐπουσιώδη παραγγέλλει αὐστηρῶς τὸ ὁμοίομορφον, εἶναι καιρὸς, νομίζω νὰ ὀρίσῃ τὰ μέγιστα τῶν συγγραφέων, ἅτινα πρέπει νὰ διδάσκωνται εἰς ἐκάστην τάξιν καὶ τὸ ποσὸν αὐτῶν. Ἀφοῦ δ' ἅπαξ περιγράψῃ οἰονδήποτε κύκλον τότε κατὰ πᾶν πέμπτον ἢ δέκατον ἔτος δύναται νὰ εὐρύνη τὴν περιφέρειαν. Διὰ τῆς μηχανῆς ταύτης ὅχι μόνον ἐκδιώκεται ἐκ τῶν γυμνασίων ἡ κακὴ μέθοδος, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία προβάλλεται κατὰ πολὺ. Ἡ δὲ Κυβέρνησις παραμετροῦσα τοὺς κύκλους δύναται νὰ βλέπῃ ἐκάστοτε ὡς ἐν ἰσολογισμῷ τὴν πρόοδον τῶν ἔργων ἢ τὴν ἐλάττωσιν.

Ἐν Ἀθῆναις, κατὰ Ἰανουάριον μῆνα τοῦ ἔτους 1867.

Α. ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
Εἰσαγωγή.	1
ΚΕΦ. Α'.—Περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης.	1
ΚΕΦ. Β'.—Περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης θρησκείας τῶν Ἑλλήνων	1
ΚΕΦ. Γ'.—Περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων.	1
ΚΕΦ. Δ'.—Περὶ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων πρὸ τοῦ Ὀμήρου	3
ΚΕΦ. Ε'.—Περὶ Ὀμήρου.	5
ΚΕΦ. Ϛ'.—Περὶ τῶν Κυκλικῶν ποιητῶν καὶ τῶν Κυκλίων ἐπῶν.	8
ΚΕΦ. Ζ'.—Περὶ τῶν Ὀμηρικῶν Ὑμνων.	9
ΚΕΦ. Η'.—Περὶ Ἡσιόδου.	10
ΚΕΦ. Θ'.—Περὶ τινων ἄλλων ἐποποιῶν	13
ΚΕΦ. Ι'.—Περὶ ἐλεγείας καὶ ἐπιγράμματος.	13
ΚΕΦ. ΙΑ'.—Περὶ ἱαμβικῶν καὶ τροχαϊκῶν ποιημάτων.	17
ΚΕΦ. ΙΒ'.—Ἐποχὴ τῆς μουσικῆς ἀναπτύξεως ἐν Ἑλλάδι.	20
ΚΕΦ. ΙΓ'.—Περὶ τοῦ Αἰολικοῦ μέλους.	25
ΚΕΦ. ΙΔ'.—Περὶ τοῦ Δωρίου μέλους μέχρι Πινδάρου	26
ΚΕΦ. ΙΕ'.—Περὶ Πινδάρου	31
ΚΕΦ. ΙϚ'.—Περὶ θεολογικῆς ποιήσεως	3
ΚΕΦ. ΙΖ'.—Περὶ φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων.	3
ΚΕΦ. ΙΗ'.—Περὶ ἱστοριογραφίας	3
ΚΕΦ. ΙΘ'.—Περὶ Ἡροδότου	3

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἐπιχειρῶν νὰ συγγράψω ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας, δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ κατονομάσω τὸ μέγα πλῆθος τῶν συγγραφέων, ὧν τὰ συγγράμματα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἀλεξανδρείας, μετὰ πολλὰς περιπετείας, λέγεται ὅτι κατεκαύθησαν ὑπὸ τοῦ Καλίφου Ὁμάρ, ἵσως ὄχι πρὸς μεγάλην ζημίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς νομίζεται, διότι δυσκόλως θὰ ἐγεννᾶτο νέα φιλολογία παρὰ ταῖς νῦν ἔθουσιν, ἂν τοσοῦτον πλῆθος βιβλίων διεσώζετο ἐκ τῆς ἀρχαιότητος μέχρις ἡμῶν. Ἀλλὰ χάριν κυρίως τῶν νέων συγγράφων δὲν θὰ εἰσαγάγω αὐτούς, οὔτε εἰς τὰς ἑριδας τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, οὔτε εἰς τῶν Γραμματικῶν καὶ Κριτικῶν τὰς θεωρίας, οὔτε εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ πῶς ἀνεπτύχθησαν κατὰ μικρὸν αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι παρ' Ἑλλήσιν· ἐνὶ λόγῳ δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ πραγματευθῶ ἐκεῖνα τὰ μέρη τῆς φιλολογίας, περὶ ἃ ὀλίγοι μόνοι, ἐξ ἐπαγγέλματος λόγιοι, ἡσχολοῦντο, τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἐπὶ λογίους μόνον πάλιν ἔσχον ἐπιρροήν. Ἐγὼ θὰ πραγματευθῶ τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν, καθόσον ἐχρησίμευσεν ὡς μέσον κυριώτατον παιδεύσεως καὶ πολιτισμοῦ ἀπασῶν τῶν τάξεων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅχι μόνως τῆς τῶν λογίων, καὶ προτίθεμαι νὰ δείξω πῶς τὰ ἐξοχα ἐκεῖνα ἔργα τῆς τέχνης τοῦ λόγου, ἅτινα δικαίως ἀποκαλοῦμεν μέχρι τῆς σήμερον «τὰ κλασικὰ συγγράμματα τῶν Ἑλλήνων», ἐγεννήθησαν κατὰ φύσιν τοῦ τε χαρακτῆρος τῶν φυλῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ αὐτῶν βίου· ἅμα δὲ, καὶ πῶς ἐκδηλοῦται ἐν αὐταῖς τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ χάρις, καὶ πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ τοῦ ἔθνους ἐκείνου, τοῦ ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα ἀγαπηθέντος ὑπὸ τῆς φύσεως, καὶ μὲ πολλὰ προτερήματα προικισθέντος.

Κατὰ ταῦτα ὀρίζεται καὶ ἡ διαίρεσις τοῦ συγγράμματος ὡς ἑξῆς· τὸ πρῶτον μῆμα θὰ περιλάβῃ τὴν ἱστορίαν τῆς ποιήσεως καὶ τοῦ πεζοῦ λόγου κατὰ τὸν χρόνον τὸν πρὸ τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν· τὸ δεῦτερον θὰ περιλάβῃ τὴν ἀκμὴν τῆς τέχνης ἐν Ἀθήναις· τὸ δὲ τρίτον τοὺς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνους. Καίτοι δὲ συνεγράφη-

σαν κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνους πολλῶ πλείονα συγγραμματα ἢ πρότερον, θὰ διέλθω ὅμως τὸν περὶ τοῦ τμήματος τοῦτου λόγον συντομώτερον, σύμφωνα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ συγγραμματος, διότι ἡ φιλολογία μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον ἔγεινε κτῆμα τῶν λογίων μόνων, ἀπέβαλε δὲ τὴν ἐπὶ τὸ πλῆθος ἐπιρροὴν αὐτῆς.

Ταῦτα ὀρίσας, εὐκόλον θὰ ᾔτο ν' ἀρχίσω εὐθὺς τὸν λόγον, ἂν ᾔθελα νὰ πραγματευθῶ περὶ τῶν περισωθέντων μόνον ἐκ τῆς ἀρχαιοτήτος συγγραμμάτων, διότι θὰ ἤρχιζα εὐθὺς ἐξ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου· ἀλλ' οὕτω ποιῶν θὰ μετεκίνουν τὸν λόγον, ὥς τις ἐπικρὺς ποιητῆς, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς εἰς τὸ μέσον τοῦ μύθου. Τὰ πρῶτα δηλαδὴ ἔργα τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἅτινα Ἡρόδοτος, Ἀριστοτέλης, καὶ πάντες οἱ ἀκριβεῖς συγγραφεῖς μαρτυροῦσιν ὡς τὰ ἀρχαιότατα τῶν κατ' αὐτοὺς σωζομένων, προφαίνονται εἰς ἡμᾶς τέλειον κάλλος ἔχοντα, ὡς ἡ Ἀθηνᾶ, ἥτις κατὰ τοὺς Ἕλληνας ποιητὰς, ἔνοπλος καὶ τελεία παρθένος ἀνεπήδησεν ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός. Ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσεΐᾳ σαφῶς μὲν διακρίνεις, ὅτι τὸ ἔθνος ἐν ᾧ παρήχθησαν τὰ ἔπη ταῦτα ἦτο νέον τὴν ἡλικίαν, διότι εἶναι πλήρη ἀφελείας καὶ ἀπλότητος, χαρακτηρῶν τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἀλλ' ὅμως τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως ὅφ' ὃ ὑπάγονται, τὸ ἐπικόν, φαίνεται ἐν ὀριμότητι τελείᾳ. Ἐν αὐτοῖς βλέπεις, ὅτι ἡ τέχνη ἐφύλαξεν ἀσφαλῶς πάντας τοὺς κανόνας τοῦ ἔπους, ὅσους ἡ θεωρία καὶ ἡ πείρα ἐξεῦρον ἐν τοῖς ἔπειτα χρόνοις, καὶ ὅτι ἐποίησε πάντων τῶν τεχνικῶν μέσων χρῆσιν, δι' ὧν ἐξάιρεται ἡ ἐντύπωσις, ἢ ἐμποιεῖ εἰς τοὺς ἀναγνώστας τὸ ποίημα, ὡς ὅλον καλλιτέχνημα· πούθεν δὲ δὲν εὐρίσκεις τὰ σημεῖα, ἅπερ ἔχουσι τὰ δοκίμια τῶν ἀρχαίων, ἢ τῶν ἄλλων, ὅσοι σπεύδοντες εἰς ὕψος ποιητικὸν ὑπὲρ τὴν ἑαυτῶν φύσιν καὶ δύναμιν ἀποτυγχάνουσιν ἐν τῷ ἔργῳ. Πᾶν δὲ τοῦναντίον, ἔχομεν λόγους ν' ἀμφιβάλλωμεν, ἂν ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ θὰ κρούσῃ ποτὲ ποιητῆς οὕτως ἐπιτυχῶς τὴν ἐπικρὺν χορδὴν, ὡς ὁ Ὀμηρος, ἀφοῦ οὐδὲν ποίημα μέχρι τῆς σήμερον, οὔτε ἀρχαῖον οὔτε νεώτερον, ἐπέτυχε τόσον ἀκριβῶς τὸν ἀληθινὸν ἐπικόν τόνον. Ἐκ τούτων σαφῶς δεικνύεται, ὅτι πολλὰ δοκίμια, καὶ πολλὰ ἀπόπειραι ἔγειναν ἕως οὗ φθάσῃ ἡ ἐπικρὺ ποίησις τὴν ἀκραν ταύτην τελειότητα· ἀναντιρρήτως δὲ, τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας ἡ τελειότης εἶναι αἰτία, ὅτι τὰ πρότερα ποιήματα παρεδόθησαν εἰς

λήθην· τῶν ἀρχαιοτέρων δὲ ποιημάτων ἀπολεσθέντων, συναπώλετο καὶ ἡ καθαρὰ γνώσις τῶν πρώτων τούτων χρόνων τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας· ἀλλ' ὅμως δὲν θὰ κατενοῦμεν τὴν σχέσιν καὶ τὸν λόγον, ὃν ἔχει ἡ Ἑλληνικὴ φιλολογία πρὸς τὴν λοιπὴν πρόσοδον τοῦ ἔθνους, ἂν δὲν ἐδοκιμάζομεν νὰ σχηματίσωμεν ποιᾶν τινα ἔννοιαν περὶ τῶν χρόνων τούτων τῶν πρὸ Ὀμήρου. Διὰ ταῦτα, ἀφοῦ πραγματευθῶ πρώτον περὶ τῆς γλώσσης καὶ θρησκείας, ἅτινα εἶναι φύσει προγενέστερα τῆς ποιήσεως, καθ' ὃν λόγον πάλιν ἡ ποίησις εἶναι πρεσβυτέρα τοῦ πεζοῦ λόγου, θὰ ἱστορήσω κατόπιν τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ποιήσεως τῶν πρὸ Ὀμήρου χρόνων, κατὰ τὰ ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ποιήμασι μνημονευόμενα, καὶ τὰς ἀκριβεῖς μαρτυρίας τῶν ἔπειτα συγγραφέων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Ἡ γλῶσσα, οὕσα τὸ πρῶτον δημιουργήμα τῆς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πάντων τῶν ἄλλων ἡ βᾶσις, εἶναι συγχρόνως τὸ σάφιστατον τεκμήριον τῆς τε καταγωγῆς τῶν ἔθνων καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα συγγενείας αὐτῶν. Διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν γλωσσῶν μανθάνομεν σχέσεις ἔθνων εἰς χρόνους παλαιότητας, ἐξ ὧν οὔτε τις ἱστορία, οὔτε παράδοσις, οὔτε μῦθος διεσώθη. Ἡ δὲ συγκριτικὴ τῶν γλωσσῶν ἐπιστήμη, κατὰ τοὺς νῦν χρόνους ἐπὶ μᾶλλον ἀναπτυχθεῖσα, κατὰ τε ἄλλα καὶ κατὰ τὴν μέθοδον τῆς ἐρεῦνης, ἀπέδειξεν, ὅτι πολλὰ τῶν ἀρχαίων ἔθνων, ὄντα συγγενῆ, συνεκρότουσιν οἷον μίαν φυλὴν· καὶ τούτων αἱ γλῶσαι (πλὴν ὀλίγων ῥιζικῶν λέξεων, περὶ ὧν οὐδεὶς ἐνταῦθα λόγος) ἔχουσι καθόλου τὸ αὐτὸ γραμματικὸν σχῆμα, καὶ τοὺς αὐτοὺς τύπους τῆς τε παραγωγῆς καὶ κλίσεως. Μία τοιαύτη συγγενὴς ἔθνων καὶ γλωσσῶν φυλὴ, ἡ καλουμένη Ἰνδογερμανικὴ, περιλαμβάνει τοὺς ἐξῆς λαοὺς· τοὺς Ἰνδοὺς, ὧν τὸ καθαρώτατον καὶ ἀρχαιότατον τῆς γλώσσης εἶδος διέσωσεν ἡ Σανσκριτικὴ· τοὺς Πέρσας, ὧν ἡ πρῶτόγονος γλῶσσα, ἡ Ζενδική,

ἔχει στενοτάτην συγγένειαν μὲ τὴν Σανσκριτικὴν τοὺς *Φρόγας* καὶ *Ἀρμερίους*, ἔθνη ἀδελφά, ὧν ἡ νεωτέρα *Ἀρμενικὴ*, καίπερ σφόδρα παρεφθαρμένη, φέρει ὅμως σαφεῖς τοὺς ἀρχαίους τῆς συγγενείας χαρακτῆρας· τοὺς *Ἑλληνας*, ἀφ' ὧν ὡς κλάδος ἀπεσχίσθη τὸ ἔθνος τῶν *Λατίνων*· τὰ *Σλαβικὰ* φύλα, ἅτινα καί τοι μικρὸν μετέσχον πολιτισμοῦ, γλῶσσαν ὅμως ἔχουσιν ὁμοίαν τῇ *Περσικῇ*, καὶ ταῖς ἄλλαις τῶν ὁμοφύλων ἐθνῶν· τὰ *Λεττικὰ* ἔθνη, ἐν οἷς οἱ *Λιττανοὶ* μάλιστα διέσωσαν πιστότατα τῆς ἀρχεγόνου γλώσσης τὸν τύπον· τὰ *Γερμανικὰ* φύλα· καὶ τέλος τὰ *Κελτικὰ*, ὧν αἱ γλῶσσαι, ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σφόδρα παρεφθαρμένων λειψάνων, ἀφίστανται μὲν ἐν τισι τοῦ καθολικοῦ τύπου, ὑπάρχοντι ὅμως ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν αὐτὴν φυλὴν τῶν γλωσσῶν. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἡ *τελειότατη* αὕτη τῶν γλωσσῶν φυλὴ περιλαμβάνει καὶ τὰ πλείστα καὶ ἀρίστα τῶν ἐθνῶν, ὡς ἀνεὶ ὑπεβοήθησε τὴν προόδον καὶ αὐξήσιν αὐτῶν τῆς γλώσσης ἡ *τελειότης*. Καὶ πραγματικῶς, ἡ ἄλλη τῶν γλωσσῶν φυλὴ, ἡ *Σημιτικὴ*, εἰς ἣν ὑπάρχονται ἡ *Ἑβραϊκὴ* γλῶσσα, ἡ *Συριακὴ*, ἡ *Φοινικικὴ*, ἡ *Ἀραβικὴ* καὶ ἄλλαι, ὡς ἔχει τὰ δευτερεῖα τῆς *Ἰνδογερμανικῆς* κατὰ τὴν *τελειότητα* τῶν τύπων, καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα πρὸς ποιήσιν, οὕτως ἀπολείπεται καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν τῆς χώρας, ἐφ' ἧς ἐπικρατεῖ. Αἱ ἄπλαστοι δὲ καὶ *λοχναὶ* γλῶσσαι τῶν αὐτοχθόνων *Ἀμερικανῶν*, ὅχι μόνον ἀκούονται ἐπὶ μικρότατον τύπον, ἀλλὰ καὶ οὐδεμίαν συγγένειαν ἔχουσι πρὸς ἄλλας γειτονικωτάτων φυλῶν γλώσσας. Ἐκ τῶν εἰρημένων ὀρθῶς ὥς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ εὐφυΐα, ἣν ἐκείτηντο τὰ ἔθνη κατὰ τοὺς ἀρχαιστάτους χρόνους εἰς δημιουργίαν καὶ διάπλυσιν τῆς γλώσσης, ἦτον ἀνάλογος πρὸς τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς αὐτῶν δυνάμεις, καὶ συντόμως εἰπεῖν πρὸς τὰ προτερήματα, ἀφ' ὧν ἐξήρτατο ἡ ἐν τῷ μέλλοντι πρόοδος καὶ αὐξήσις αὐτῶν.

Ἡ μὲν *Σημιτικὴ* φυλὴ τῶν γλωσσῶν ἐπικράτει κατὰ τὰ *Δυτικὰ* καὶ *Μεσημβρινὰ* μέρη τῆς *Ἀσίας*, ἡ δὲ *Ἰνδογερμανικὴ* ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ *Νοτιοανατολικοῦ* πρὸς τὸ *Βορειοδυτικόν* μέρος τῆς τε *Ἀσίας* καὶ τῆς *Εὐρώπης*. Ἡ ἐπικράτει αὕτη διεκόπτετο μικρὸν κατὰ τὰς χώρας τὰς κειμένας μεταξὺ *Εὐφράτου* καὶ τῆς μικρᾶς *Ἀσίας*, εἰς ἃς εἰσέβαλον, φαίνεται, ἀπὸ *Μεσημβρίας* *Σημιτικὰ* ἢ *Συριακὰ*

φυλά· διότι εἶναι πιθανόν, ὅτι τὰ ἔθνη τῆς Ἰνδογερμανικῆς φυλῆς κατέφκουν ποτὲ τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο κατὰ σειράν· ἀλλ' οὔτε τὴν πρῶτην πηγὴν τοῦ ῥεύματος τούτου τῶν ἐθνῶν γνωρίζομεν, οὔτε ἂν αἱ γλώσσαι αὐταὶ εἶναι ἰθαγενεῖς ἢ ἐπεισάκτοι· διότι ἡδύνατο ὁ αὐτόχθων λαὸς πλείστα μὲν νὰ παραλάβῃ ἐκ τῆς γλώσσης τοῦ ἐπιδραμόντος ἔθνους, ἂν ἦτο τελειότερα, ἀλλὰ καὶ πολλὰ νὰ διαφυλάξῃ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ. Ἰσχύει δὲ μάλιστα τοῦτο ἐπ' ἐκείνων τῶν γλωσσῶν, αἵτινες ἔχουσι μὲν καθόλου συγγένειαν μὲ ἄλλας, ἀλλὰ καὶ πολλὰς παρεμφαίνουσι διαφορὰς, εἴτε κατὰ τοὺς τύπους, εἴτε καὶ κατὰ τὰς ῥίζας αὐτὰς τῶν λέξεων.

Ἡ συγκριτικὴ τῶν γλωσσῶν ἐπιστήμη ἀνεκάλυψε πράγματα τῆς ἀρχαιοτάτης καταστάσεως τῶν ἐθνῶν, ἅτινα ἦσαν πρὶν ἀγνωστα παντελῶς. Ψευδὴς π. χ. ἀπεδείχθη ἡ δόξα ἐκείνη τῶν ἱστορικῶν, ὅτι οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, ἄγριοι ὄντες, προὔθισσαν κατὰ μικρὸν τοὺς ψόφους καὶ τὰς τραχείας κραυγὰς, δι' ὧν ἡρμηνευσον πρὸς ἀλλήλους τὰς φυσικὰς αὐτῶν χρεῖας, ἡ δι' ὧν ἀπεμιμούντο τὰς τῆς φύσεως ἐντυπώσεις, ἐπὶ τὴν ἐναρμόνιον καὶ κομψὴν ἐκείνην γλώσσαν, ἣν θαυμάζομεν ἐν τοῖς ὁμηρικῶς ἔπεσι· διότι ἐφάνη τὸ ἐναντίον, ὅτι τὰ μάλιστα ἀφηρημένα τῆς γλώσσης μέρη, ὅσα ἐλάχιστον μετέχουσι μιμήσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων, ἐκεῖνα πρῶτον συνέστησαν καὶ ἔλαβον ἀσφαλῆ τύπον· διὸ καὶ ταῦτα τὰ μέρη ἔχουσιν ἰδίως κοινὰ ἄπασαι αἱ γλώσσαι τῆς Ἰνδογερμανικῆς φυλῆς· π. χ. τὸ ῥῆμα *εἰμί*, οὗ οἱ τύποι ἐν τῇ Σανσκριτικῇ, τῇ Ἑλληνικῇ καὶ τῇ γλώσσῃ τῶν Λιτταῶν εἶναι πανομοιότατοι· εἰπετα αἱ ἀντωνυμίαι, αἵτινες δηλοῦσι καθολικωτάτας διαφορὰς προσώπων τε καὶ πραγμάτων πρὸς τὸν λέγοντα· κατόπιν τὰ ἀριθμητικά, ἅτινα δηλοῦσιν ἀφηρημένας ἐννοίας, αἵτινες δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἀντίληψιν τοῦ ὑποκειμένου· τέλος αἱ γραμματικαὶ καταλήξεις, αἵτινες εἰς μὲν τὰ ῥήματα ἐρμηνεύουσι τὴν ἐνέργειαν πρὸς τε τὸν χρόνον καὶ πρὸς τὸν λέγοντα, εἰς δὲ τὰ ὀνόματα τὰς ποικίλας ἀναφορὰς τῶν πραγμάτων πρὸς ἄλληλα. Τὸ πλῆθος ἄρα τῶν γραμματικῶν καταλήξεων ἔχει ἀπὸ παλαιότητας ἡ Ἑλληνικὴ, διότι ἔχνη τῶν τύπων τούτων εὐρίσκονται καὶ εἰς τὰς ὁμοφύλους γλώσσας, ὅπερ δὲν θὰ συνέβαινεν, ἂν ἔτι πρὸ τοῦ χωρισμοῦ καὶ τῆς διασπορᾶς δὲν εἶχον τὰ ὁμόφυλα ἔθνη κοινούς

τοὺς τύπους τούτους. Οὕτω λ. χ. εὐρίσκομεν ὡς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, ὁμοίως καὶ ἐν τῇ Σανσκριτικῇ, ἐξ ἑνὸς μὲν τύπον ἀορίστου, ὅστις ἐρμηνεύει τὴν πρᾶξιν ταχέως παρερχομένην καὶ τελευτῶσαν, ἐξ ἑτέρου δὲ ἄλλους χρόνους, οἵτινες ἐρμηνεύουσιν αὐτὴν ἐν παρατάσει καὶ συνεχείᾳ.

Ἐν γένει παρετηρήθη, ὅτι καθ' ὅσον προχωρεῖ ἡ ἡλικία τῶν γλωσσῶν, κατὰ τοσοῦτον ἐλαττοῦνται καὶ ὀλιγοστεύουσιν αἱ καταλήξεις τῶν πτώσεων, τῶν ἐγκλίσεων, καὶ τῶν χρόνων· τοῦτο δύναται τις νὰ ἴδῃ μάλιστα μὲν εἰς τὰς γλώσσας τὰς γεννηθείσας ἐκ τῆς Λατινικῆς, εἴτα δὲ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς Γερμανικὰς, πῶς δηλ. ὁργανισμὸς γλώσσης εὐρωστός ποτε καὶ ἀκμαῖος, φθίνει κατὰ μικρὸν καὶ ἀπομαρχνίεται, ἕως οὗ ἐν τέλει ὀλίγα μόνον λείψανα διασωῇ τῶν προτέρων καταλήξεων. Ἡ Ἑλληνικὴ ὅμως διεφύλαξεν εὐτυχῶς τοὺς πλείστους τῶν τύπων καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως, διότι κατὰ τὸν μακρὸν αἰῶνα ἀπὸ Ὁμήρου μέχρι τῶν Ἀπτικῶν ῥητόρων ἡλίγους μόνον τύπους ἀπέβαλε. Καὶ τὸ πλῆθος μὲν τῶν τύπων δὲν εἶναι τι τῶν ἀναγκασιότατων συστατικῶν τῆς γλώσσης, καθ' ὅσον ἐκλαμβάνει τις τοὺς τύπους ὡς μέσον τῆς τῶν ἰδεῶν ἐρμηνείας, διότι ἡ γλώσσα τῶν Σινῶν, ἥτις δὲν ἔχει καταλήξεις, ἀλλὰ σύγκειται ἐκ ῥιζικῶν μόνον λέξεων, δύναται καὶ ἐννοίας φιλοσοφικὰς νὰ ἐκφράσῃ μετ' ἱκανῆς σχεδὸν ἀκριβείας· ἡ δὲ Ἀγγλικὴ γλώσσα, ἥτις διὰ τὴν μίξιν τῶν ποικιλωτάτων στοιχείων ἐξ ὧν συνεκροτήθη, εἶναι ὑπὲρ πάσας τὰς Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας ἐνδεεστέρα καταλήξεων, ὁμολογεῖται ὅμως καὶ ὑπὲρ τῶν ξένων αὐτῶν, ὡς ἐπιτηδειοτάτη πασῶν τῶν ἄλλων εἰς ἐναγώνιον ῥητορείαν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀναγκαιότατον τὸ πλῆθος τῶν καταλήξεων, οὐχ ἥττον ὅμως ὁ ἀπρόληπτος τῶν γλωσσῶν ἐξεταστὴς θὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἐν τῇ ἀφθονίᾳ τῶν γραμματικῶν τύπων, καὶ τῇ λεπτῇ τῶν νοημάτων διακρίσει, τῇ μετὰ τῶν τύπων συνεχομένῃ, ἐγκρίεται ἀρετὴ καὶ ἀντιλήψεως καὶ κρίσεως, ἥτις σαφῶς μαρτυρεῖ τὴν ὀρθότητά καὶ τὴν θαυμαστὴν λεπτότητα τοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων ἐκείνων ἐθνῶν. Πᾶς δὲ τῶν νεωτέρων Εὐρωπαϊκῶν, ἂν παραβάλλῃ τὸν πλοῦτον τῶν καταλήξεων, ὃν ἔχουσιν αἱ κλασικαὶ γλώσσαι, πρὸς τὴν ἐνδεειὰ τῆς ἐκντοῦ, θὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἐν ἐκείναις μὲν αἱ λέξεις, οἷον μῦς καὶ νεῦρα ἔχουσιν, φαίνονται ὡς ὄντα κινούμενα καὶ

ἐνεργά, ἐν δὲ ταῖς νεωτέραις ὡς ἀπεξηραμένα σώματα. Τὸ πλῆθος τῶν καταλήξεων ἔχει καὶ τοῦτο τὸ καλόν, ὅτι τὰ ὦτα ἀντιλαμβάνονται ἀμέσως τῶν εἰς ἀλλήλας ἀναφερομένων λέξεων, αἱ δὲ περίοδοι, καὶ ἄνευ τεχνικῆς ἐπεξεργασίας, ἀπολαμβάνουσι ποῖαν τινα συμμετρίαν, καὶ αἰσθητικὴν καθαρότητα, ἣτις ὁμοιάζει πρὸς οἰκοδομὴν ἐντέχνως τεθεμελιωμένην· τούναντίον δὲ αἱ νεώτεροι τῶν γλωσσῶν, ἐνδεεῖς οὔσαι καταλήξεων, διὰ τῆς ἀκάμπτου καὶ στερεοτύπου παραθέσεως τῶν λέξεων, ἢ συγκόπτουσι τὴν ζωηράν ἐκφρασιν τῶν αἰσθημάτων τῆς ψυχῆς, ἢ ἀναγκάζουσι τὸν ἀκούοντα μετὰ κόπου ν' ἀναζητήσῃ τὴν πρὸς ἀλλήλα ἀναφορὰν τῶν μελῶν τῆς περιόδου. Ἐν γένει εἰπεῖν, αἱ μὲν νεώτεροι γλῶσσαι δὲν διατρίβουσι περὶ τὰ ὦτα, ἀλλὰ τέμνουσιν εὐθὺς τὴν ἐπὶ τὸ πνεῦμα ὁδόν, αἱ δὲ κλασικαὶ κινουσαὶ πῶς καὶ τὴν ἀκοὴν ὑποβοηθοῦσι τὴν διάνοιαν, οἷον δι' ἀνακρούσεως προμηνύουσαι τὸ ἐν ταῖς λέξεσι νόημα.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀναφέρονται καθόλου εἰς ἐκείνας τὰς γλώσσας τῆς Ἰνδογερμανικῆς φυλῆς, ὅσαι διεφύλαξαν τὸν πρωτότυπον αὐτῶν χαρακτήρα, καὶ ἐκαλλιεργήθησαν ὑπὸ ποιητῶν καὶ συγγραφέων, τὰ ἐξῆς δὲ διακρίνουσιν ἰδίως τὴν Ἑλληνικὴν τῶν ἄλλων ὁμοφύλων γλωσσῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ὡς πρὸς τοὺς φθόγγους, οὔτινες ἀποτελοῦνται ἐκ ποιᾶς τινος ἐναρθρώσεως τῆς φωνῆς, ἔχει ἡ Ἑλληνικὴ ἐκείνην τὴν χρυσὴν μετριότητα, ἥς μετέχουσι πάντα τὰ διανοητικὰ ἔργα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἴσα ἀπέχουσα τῆς πληθώρας ἢ τῆς ἐνδεείας τῶν ἄλλων γλωσσῶν. Ἡ ἀρχαία Ἰνδική, ἣτις ἔχει τὰ δευτερεῖα καὶ κατὰ τὸ ὕψος καὶ κατὰ τὸ κάλλος τοῦ λόγου, ὑπερέχει μὲν τῆς Ἑλληνικῆς ὡς πρὸς τὸ πλῆθος τῶν συμφώνων, ὧν τινα Εὐρωπαϊοῦ στόμα οὐδὲ νὰ ἐκφωνήσῃ σχεδὸν δύναται, ἀλλ' ἀπολείπεται παραπολύ κατὰ τὰ βραχέα φωνήεντα, διό, ἢ ἄλλως ἐμμελεστάτη τῶν Ἰνδῶν ποιήσεις, διὰ τὴν μονότονον ἐπιφορὰν τοῦ βραχέος ἄλφα, σφόδρα λυπεῖ τῶν Εὐρωπαίων τὴν ἀκοήν. Ἡ Ἑλληνικὴ τούναντίον, πλὴν τοῦ πλήθους τῶν διφθόγγων, ἔχει καὶ ἄλλας ποιικιλωτάτας φωνάς, ἐκ συμπλοκῆς φωνηέντων παραγομένας, ὧν τὴν λεπτότητα μόνον Ἑλληνικὸν στόμα ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ, συγκεχυμένοι δὲ ἐξέρχονται ἀπὸ τοῦ στόματος ἡμῶν τῶν Εὐρωπαίων. Ἐπειτα ὡς πρὸς τὴν εὐφωνίαν, αἱ μὲν ἄλλαι γλῶσσαι, ἀποφεύγουσαι

τὴν σύμπτωσιν φωνηέντων τινῶν καὶ συμφῶνων, ἀπέκτησαν χάριν καὶ εὐστομίαν, συνθλίβουσαι ὅμως, ἢ ἀποκείρουσαι τὰς καταλήξεις τῶν λέξεων, κατέστησαν ἐξίτηλον τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν· ἡ δὲ Ἑλληνικὴ ἔκαμε καὶ αὐτὴ χρῆσιν τῶν κανόνων τῆς εὐφωνίας, καὶ κατὰ τοῦτο ἀπεμακρύνθη τοῦ τύπου τῆς πρωτογόνου γλώσσης, — οἷος ἀναπλάσσεται κατ' ἀραιώσεις, διότι οὐδεμία τῶν σωζομένων γλωσσῶν διεφύλαξε τὸν τύπον τοῦτον ἀκραιφνῆ— ἀλλ' ὅμως ὁμολογεῖται, ὅτι ἡ κλίσις πρὸς τὴν ὀρθὴν μετριότητα ἤγαγε τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐν τούτῳ εἰς μίξιν ἐναρμόνιον τῶν φωνηέντων καὶ συμφῶνων, ὥστε οὐδαμοῦ ἀπώλεσεν ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων, τῆς χάριτος ἢ εὐφωνίας ἕνεκα, τὸν χαρακτῆρα ἢ τὰ νεῦρα τοῦ λόγου. Οὕτω δὲ διεφύλαξε πολλὴν ποικιλίαν ρηόγων ἐν ταῖς διαλέκτοις, καὶ κατέστη ἐπιτηδεῖα εἰς τὰ ποικιλώτατα εἶδη τῆς ποιήσεως καὶ πεζογραφίας.

Πρὸς τούτοις καὶ ἄλλον τινὰ χαρακτῆρα τῆς Ἑλληνικῆς ἀνάγκη νὰ μὴ παραπρέξω, διότι συνέχεται στενότερα μὲ τὴν παλαιστάτην ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ εἶναι οἷον προγονιστικὸν συμπάσης τῆς ἔπειτα παιδείας τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ διὰ νὰ γείνω καταληπτός, ἐπεθύμουν ν' ἀναμνησθῶσιν οἱ ἀναγνώσται, ὅσοι ἔτυχε νὰ παιδευθῶσι κλασικὴν παιδείαν, τοὺς κόπους καὶ τοὺς ἀγῶνας ὅσους ὑπέστησαν εἰς ἐκμάθησιν τῆς Ἑλληνικῆς γραμματικῆς πόσον ἐνέτειναν τὴν μνήμην, καὶ ποσῶς περιῆλθον σχεδὸν εἰς ἀπόγνωσιν, ὅτε ἠγωνίζοντο νὰ κατανοήσωσι, πῶς οἱ χρόνοι ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ῥήματος εἶχον διαφόρους ρίζας, καὶ ἄλλο μὲν ῥῆμα εἶχε μόνον τὸν πρῶτον ἀόριστον, ἄλλο δὲ μόνον τὸν δεύτερον· καὶ τὰ πρόσωπα δὲ τοῦ αὐτοῦ ἀορίστου, ἰδιοτροπώτατα, ἄλλο μὲν ἐσχηματίζετο κατὰ τὸν πρῶτον, ἄλλο δὲ κατὰ τὸν δεύτερον ἀόριστον· καὶ πῶς μέγα πλῆθος ὀνομάτων καὶ ῥημάτων ὀλίγους μόνον τύπους διετήρησαν, οἷον ἔχνη καὶ λεῖψανα αἰῶνος παρεληλυθότος. Τοῦ πράγματος τούτου αἰτία εἶναι ἡ ἐξῆς· καθὼς ἡ Γ' ἔπαθε παντοδαπὰς ἐρημώσεις καὶ κατακλυσμούς, εἰς οὐ λάβη τὴν ἀσφαλὲς καὶ ἐδραϊὸν σχῆμα, ὅπῃ ἔχει νῦν, αὐτῷ καὶ αἱ γλῶσσαι εἰς χρόνους ἀρχαιστάτους συνετραχίλῃσαν σφιδρότατα, εἴτε ἐξ ἐπιδρομῆς ἀλλοφύλων ἑθνῶν, εἴτε ἐκ στάσεων καὶ ἐμφυλίων πολέμων, καὶ διεσπάσθησαν, καὶ διεχωρίσθησαν τὰ μέρη αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων, ἵνα ἐν τῇ μέλλοντι χρόνῳ, κατ' ἄλλον τρόπον συνδυασθέντα, συγκροτήσωσι πάλιν ἄλλο

τι νέον γλώσσης σχῆμα. Ἰσχύει δὲ τὸ ῥηθὲν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς μάλιστα, ἥτις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην γλῶσσαν παρέχει ὄψιν ὑφάσματος ἐντέχνως καὶ εὐρύθμως ἐξυφασμένου, ὅπερ διέσχισε χεὶρ ἀνθρώπου βιαίως εἰς ῥάκη, τὰ δὲ ῥάκη παρέλυσεν εἰς κλώσματα, ἀλλὰ πάντα ταῦτα πάλιν ὕστερον συνήγαγε καὶ συνέπλεξε εἰς κατασκευὴν νέου ὑφάσματος. Ἐκ τούτου βεβαίως προήλθεν ἡ ποικιλία τῶν διαλέκτων παρὰ τε τοῖς Ἑλλησι, καὶ τοῖς ἄλλοις τῶν ὁμόρων ἐθνῶν, ἧς μνημονεύει ἡδὴ ὁ Ὅμηρος ἐν τοῖς ἔπεσιν.¹ Ὅπως δὲ ἡ χώρα τῆς Ἑλλάδος διατέμενεται ὑπὸ τῶν ὀρέων καὶ τῶν κόλπων τῆς θαλάσσης πολυμορφότατα, καὶ δι' αὐτὸ ἦτον ἀνεπιτηδεῖα εἰς ἐγκατοίκησιν ἑνὸς ἔθνους μονοτρόπου καὶ συμπολιτευομένου, οἷοι ἦσαν οἱ λαοὶ οἱ κατοικοῦντες τὰ περὶ τὴν Εὐφράτην καὶ Γάγγην πεδιά· καὶ ὅπως τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων διασχίζεται εἰς πολλὰς φυλάς, ὧν ἄλλαι μὲν διέπρεψαν κατὰ τὸν μυθικὸν αἰῶνα, ἄλλαι δὲ μετέπειτα, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, αὐτῶ τέμενεται καὶ ἡ Ἑλληνική, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην γλῶσσαν, εἰς διαλέκτους, αἵτινες διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τὴν φυλὴν ἢ τὴν χώραν. Καὶ ἄγνωστον μὲν εἶναι τίνα εἶχον πρὶς ἀλλήλας συγγένειαν αἱ διάλεκτοι τῶν Πελασγῶν, Δρυόπων, Ἀβάντων, Λελέγων, Ἐπειῶν καὶ ἄλλων ἀρχαιοτάτων φυλῶν, ἀλλ' ὅμως τὸ πλῆθος τῶν ἐθνῶν, καὶ αἱ συχναὶ αὐτῶν ἐπιδρομαὶ καὶ μεταναστεύσεις, δι' ἧς ποικιλοτρόπως ἐπεμύγνυντο καὶ συνεχωνεύοντο πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἕλληνες, εἶναι ὁμολογουμένως ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς ἀνωμαλίας, ἣν ἔχει ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἰς αὐτὰ ἐτι τὰ ἀρχαιότατα μνημεῖα.²

Οἱ Πελασγοὶ καὶ οἱ Λελέγες, αἱ ἐπιστημόταται φυλαὶ τοῦ μυθικοῦ τῆς Ἑλλάδος αἰῶνος, ἐπράξαν πολλὰ εἰς γεωργίαν τῆς γῆς, καὶ εἰς ἱδρυσιν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν θεσμῶν. Καὶ οἱ μὲν Πελασγοὶ ἐπικρατήσαντες ἐπὶ πλείστον τῆς Ἑλλάδος κατέλαβον τὰς εὐφορωτάτας χώρας, τὴν Θεσσαλίαν, τὸ περὶ τὸν Πηνειὸν πεδίων, τὴν Βοιωτίαν, τὰ πεδιά τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Σικυῶνος· πρὶν

¹ Ἐν μὲν Ἠλιάδι (B, 804. Δ, 137) μνημονεύεται ἡ τῶν ἐπικούρων τῶν Τρώων περὶ τὴν διάλεκτον διαφορὰ, ἐν δὲ Ὀδυσσεΐ (T, 175) ἡ τῶν ἐν Κρήτῃ Ἑλλήνων.

² Πρὸς τὰ εἰρημμένα διαφωνεῖ ὁ Hartung ἐν τῇ ἐπικρίσει τούτου τοῦ βιβλίου Jahrb. f. wissensch. Kritik. 1844. März. 366.

οἱ Ἕλληνες γραμματικοὶ ἰδιώματα πλείστον ἀλλήλων ἀπέχοντα, διότι ἐκάλουν ἐν γένει Αἰολικόν πᾶν ὅ,τι δὲν ἦτον Ἰωνικόν, Ἀττικόν, ἢ Δωρικόν. Κατὰ ταύτην τὴν ἐκδοχὴν τὰ τρία μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἦσαν Αἰολεῖς, καὶ ὑπάγονται ὑπὸ τὴν Αἰολικὴν διάλεκτον, αἵτινες, ὡς ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐπιγραφῶν φαίνεται, ἀπέχουσι πολὺ μᾶλλον ἀλλήλων, ἢ τῆς Δωρικῆς, οἷον ἡ Θεσσαλική, ἡ Αἰτωλική, ἡ Βοιωτική, ἢ τῶν Ἠλείων. Οἱ δὲ *κρηῖος* Αἰολεῖς, οἱ φέροντες δηλαδὴ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐν τοῖς μύθοις, ᾔκουσιν ἀρχαιότατα ἐν τῇ Θεσσαλικῇ πεδίῳ, πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Πηνειοῦ, ὅπερ ἐκλήθη ἔπειτα Θεσσαλιῶτις, καὶ ἐξετείνοντο ἕως τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου. Μέρους μικρὸν τῶν Αἰολέων εὐρίσκεται καὶ κατὰ τὸν μυθικὸν αἰῶνα οἰκοῦν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Αἰτωλίᾳ, κατὰ τὴν Καλυδῶνα· ἀλλ' οὗτοι μὲν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους οὐδαμοῦ πλέον μνημονεύονται, οἱ δὲ ἐν Θεσσαλίᾳ Αἰολεῖς, οἱ καλούμενοι καὶ Βοιωτοί, δύο γενεάς μετὰ τὰ Τρωϊκά, ἐπιδραμόντες, κατέλαβον τὴν χώραν τὴν ἀπ' αὐτῶν Βοιωτῶν κληθεῖσαν· ἐντεῦθεν δὲ ὕστερον καὶ ἄλλους ἐξ ἄλλων φυλῶν παραλαβόντες ἐπλευσαν εἰς τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἀπόκησαν τὴν χώραν, ἣτις ἔκτοτε ἐκλήθη Αἰολίς ἢ ἐν Ἀσίᾳ.¹ Καὶ πρῶτον ἐνταῦθα γνωρίζομεν τὴν Αἰολικὴν διάλεκτον διὰ τῶν ἐκ Λέσβου μελοποιῶν, περὶ ὧν θὰ πραγματευθῶ ἰδίᾳ ἐν τινι τῶν ἐξῆς κεφαλαίων. Ἡ Αἰολικὴ διάλεκτος, ὡς καὶ ἡ ἀρχαιότερα Βοιωτικὴ, διάσώζουσι καθόλου τὸν ἀρχαῖον χαρακτῆρα, καὶ προσεγγίζουσι παραπολὺ εἰς τὸν πρωτόγονον τύπον τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης· ὅθεν ἡ Λατινικὴ, καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ γλώσσαι τῆς Ἰνδογερμανικῆς φυλῆς, ἐν τῇ Αἰολικῇ μάλιστα ἐκδηλοῦσι τὴν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν συγγένειαν. Ἀπλὴ παραλλαγὴ τῆς Αἰολικῆς ἦτον

¹ Αἰολεῖς ἐνταῦθα καλῶ μόνους τοὺς ἀνήκοντας ὁμολογουμένως εἰς τὴν φυλὴν τῶν Αἰολέων, ἀποκλείω δὲ πάντα ἐκεῖνα τὰ ἔθνη, ὧν ἀρχοῦσιν οἱ παῖδες τοῦ Αἰόλου κατὰ τὰς ἑορὰς τοῦ Ἡσιόδου, καὶ τοὶ ἢ παρ' Ἡσιόδου γενεαλογία ἱκανῶς τεκμηριῶ τὴν συγγένειαν πάντων τούτων τῶν ἔθνων, ἣτις καὶ ἐξ ἄλλων λόγων πιστοῦται. Κατὰ τὴν πλατυτέραν ταύτην ἐκδοχὴν ἦσαν Αἰολεῖς οἱ Μινύαι, οἳ τε ἐν Ὀρχομένῳ καὶ οἱ ἐν Ἰωλκῷ, ὧν ἤρχον Ἀθάμας καὶ Κρηθεύς, οἱ Αἰολίδαι. Οὗτοι δὲ οἱ Μινύαι εἶναι ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων φυλῶν τοῦ μυθικοῦ αἰῶνος, διὰ τὴν ἰδρυσιν ἀσφαλοῦς καὶ βεβαίας πολιτείας, διὰ τὰς ὑπερποντίους ἐκστρατείας, καὶ διὰ τὰ γιγάντια οἰκοδομήματα ἀπερ ἐπεχείρησαν. Πρβ. Ἡσιόδ. ἀποσπ. 23 Götting

ἡ Δωρικὴ διάλεκτος. Οἱ δὲ Δωριεῖς πατρίδα μὲν εἶχον μικρὰν χώραν γῆς κατὰ τὴν Βόρειον Ἑλλάδα, ἀλλ' ἔπειτα ἐπιδραμόντες κατέκτησαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἄλλας χώρας, κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην μετανάστευσιν τῶν φυλῶν, ἥτις καλεῖται καθόδος τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἡ Δωρικὴ διάλεκτος διακρίνεται διὰ τὴν κλίσιν πρὸς τὰ πλατέα φωνήεντα Α καὶ Ο, καὶ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὸ σίγμα, ἀνθ' οὗ οἱ Σπαρτιῖται μετεχειρίζοντο ὡς τὸ πολὺ τὸ Ῥῶ.—Ἡ δὲ ἑτέρα τῶν διαλέκτων, ἡ Ἰωνικὴ, ἀφίσταται παραπολὺ τοῦ ἀρχαίου τύπου τῆς Ἑλληνικῆς τύπου, καὶ ἀνεπτύχθη μὲν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἀλλ' ἔπειτα διὰ τῶν ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἐκπεμφθεῶν ἀποικιῶν μετήλλαξε πολλὰ ἐν Ἀσίᾳ. Χαρακτήρ κυρίως τῆς Ἰωνικῆς εἶναι ποιά τις ἀπαλότης καὶ εὐροια, παραγομένη ἐκ τῆς ἐπιφορᾶς πολλῶν φωνηέντων, ἐν οἷς ἐπικρατοῦσιν ὅχι τὰ πλατέα Α καὶ Ο, ἀλλὰ τὰ λεπτὰ Ε καὶ Υ' τῶν δὲ συμφώνων ἀγαπᾷ μάλιστα τὸ Σίγμα. Δεικνύεται δὲ ἐκ τῆς παραβολῆς πρὸς ἄλλας συγγενεῖς γλώσσας, ὅτι ἡ Ἰωνικὴ διάλεκτος διαφέρει τοῦ πρωτογόνου τύπου τῆς Ἑλληνικῆς κατὰ τὰ αὐτὰ φωνήεντα καὶ σύμφωνα, καθ' ὃ διαφέρει καὶ τῆς Αἰολικῆς, ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι ἡ Ἰωνικὴ διάλεκτος εἰναι τις ἰδιόρρυθμος μετὰπλασις τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι τέλεσθεῖσα. Ἐλάτουν δὲ τὴν Ἰωνικὴν οὐ μόνον οἱ Ἴωνες, ἀλλὰ μικρὸν περηλλαγμένην καὶ αὐτοὶ ἴσως οἱ παλαιοὶ Ἀχαιοί, διότι ἐν τοῖς γενεαλογικοῖς μύθοις τῶν ἐκγόνων τοῦ Ἑλλήνου οἱ Ἀχαιοὶ λέγονται τῶν Ἴωνων ἀδελφοί. Ἄν δὲ τοῦτο ὑποτεθῇ ἀληθές, τότε εὐκόλως ἐξηγεῖται διατὶ τὸ ἔπος, τὸ ὅποιον εἶχε σκοπὸν νὰ ἐγκωμιάσῃ Ἀχαιοὺς ἥρωας, μετεχειρίσθῃ διάλεκτον, ἥτις διαφέρει μὲν κατὰ τινα, κυρίαν ὅμως βάσιν ἔχει τὴν Ἰωνικὴν.

Ἐκ τῆς συντόμου ταύτης περιγραφῆς τῶν διαλέκτων δυναμέθα νὰ προσεκόσωμεν ἀπὸ τοῦδε τινα χαρακτῆρα θὰ δεῖξῃ ἐν τῷ μελλοντι ἐκάστη φυλῇ, εἴτε περὶ τὸν πολιτικὸν βίον, εἴτε περὶ τὴν φιλολογίαν. Οἱ μὲν Αἰολεῖς καὶ Δωριεῖς θὰ διαρρυθμίσωσιν, ὡς εἰκός, καὶ τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν κατὰ τὰ πατροπαράδοτα ἔθιμα καὶ τὰς παραδόσεις· τοῦλάχιστον αἱ διαλέκτοι αὐτῶν δεικνύουσιν ἐμμονὴν εἰς τοὺς ἀρχαίους τύπους, καὶ μικρὰν κλίσιν εἰς καλλωπισμὸν καὶ κομψότητα. Μερικώτερον δὲ πάλιν, τῶν Δωριέων τὰ πράγματα θὰ ἔχωσι πάντοτε τυπὸν τινὰ βαθύτερον καὶ μάλλον διακεκρι-

μένον, ἢ τὰ τῶν Διολέων. Καὶ καθὼς ἡ Δωρική διάλεκτος ἀγαπᾷ πανταχοῦ τοὺς πλατεῖς, ἀδρούς, καὶ σκληροὺς φθόγγους, καὶ ἐμμένει ἀσφαλῶς ἐν τῇ ἀναλογία, οὕτω θὰ εὐρεθῶσιν οἱ Δωριεῖς ἐν τῷ μέλλοντι βέβαιαι τηρηταὶ τῶν ἀρχαίων ἐθίμων κατὰ τε τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον. Οἱ Ἴωνες τοῦναντίον προσημαίνουσιν ἀπὸ τοῦδε ἐν τῇ διαλέκτῳ αὐτῶν κλίσιν εἰς μεταβολὴν τῶν παλαιῶν τύπων, ἅμα δὲ πόθον πρὸς καλλωπισμὸν καὶ κομψότητα, ἐξ οὗ προέκυψεν ὅτι ἡ Ἴωνική διάλεκτος, καὶ τοὶ νεωτέρα τῶν ἄλλων καὶ παρηλλαγμένη, ἐφάνη ὅμως πρώτη ὡς ὄργανον τεχνικῆς ποιήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Παρὰ τὴν γλῶσσαν, τὸ πρῶτον πνευματικὸν δημιουργήμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ θρησκεία, καὶ δι' αὐτὸ ἔχει μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ πάντα τὰ ἄλλα. Ὅσον δὲ πρωίμως καὶ ἂν ἀνεπτύχθη ἡ ποίησις εἰς τινὰ ἔθνη, καὶ ὅσον ἂν ἐξήγειρεν ἐνθουσιασμὸν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, διὰ τὴν τότε ἔλλειψιν πάσης ἄλλης τέχνης, ἀλλ' ὅμως καὶ ἐν τούτοις πάλιν ἡ θρησκεία εἶναι πρεσβυτέρα· διότι πολλὰ μὲν ἔθνη εὗρον οἱ περιηγηταί, οὔτε ἄσμα, οὔτε τι ἄλλο ποίημα ἔχοντα, ἀλλ' οὐδαμοῦ τῆς γῆς εὐρέθη λαὸς ὅστις δὲν εἶχεν ἔννοιαν ὄντος ἀνωτέρου, διοικούντος τὰ ἀνθρώπινα. Ἡ θεία πρόνοια ἔδωκε βεβαίως εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκεῖνο πρῶτον, οὐ μάλιστα εἶχον χρεῖαν, ἐνέβαλε δηλαδὴ ἀπὸ τῆς δημιουργίας εἰς πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς σπέρματα ἐκείνου τοῦ φωτός, ὅπερ ἐμελλεν ἐν χρόνῳ ποτὲ ν' ἀνακαλυφθῇ ἐν λάμπει φαινοτάτῃ.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη εἶναι μὲν ἀρχαιότατα μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἀλλ' ὄχι καὶ τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας· διότι αἱ περὶ θεῶν δόξαι ἔπαθον πολλὰς μεταβολὰς κατὰ τὸ εἶκος, ἕως οὐ διὰ τῆς συνεργείας μάλιστα τῶν ποιητῶν λάθωσι τὸν τύπον, ὃν φέρουσιν ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσιν. Ὁ βίος τῶν θεῶν παρὰ τῷ Διὶ ἐν Ὀλύμπῳ, ὡς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ

Ὁμήρου, τοσοῦτον διέφερε τῆς δόξης, ἣν εἶχον περὶ τοῦ θεοῦ οἱ παλαιοὶ Πελασγοί, ὅτε ἀνέτεινον τὰς χεῖρας πρὸς τὸν Δία, κατοι-
κούντα ἐν τῷ ἄλσει τῆς Δωδώνης, ὅσον τὰ μέγαρα τοῦ Πριάμου ἢ
τοῦ Ἀγαμέμνονος ὑπερεῖχον τῆς καλύβης, ἣν ἐπηξέ τις τῶν πρῶ-
των ἐποίκων, εἰς ἔρημον λειμῶνα, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ποιμνίων αὐτοῦ.

Αἱ Ὀμηρικαὶ περὶ θεῶν δόξαι εἶναι ἀκριβῶς ἀνάλογοι τοῦ Ἑρῶ-
κου αἰῶνος, καθ' ὃν οἱ ἐπιφανέστατοι καὶ δοκιμώτατοι ἄνδρες διέ-
τριβον περὶ τὴν τέχνην τῶν ὅπλων, καὶ συνέπραττον κοινῇ τὰ πολι-
τικὰ πράγματα. Ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ ὑψηλοτάτου τῶν πρὸς
βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος ὄρεων, οὗ ἡ κορυφὴ ἐφ' ἧς ἔβαντο ὅτι φθάνει
εἰς τὸν οὐρανόν, διαιτᾶται, κατὰ τὸν Ὀμηρον, συνέδριον θεῶν συγ-
γενῶν πρὸς ἀλλήλους. Τοῦ συμβουλίου τούτου προεδρεύει ὁ Ζεὺς,
ὅστις συγκαλεῖ τοὺς ἄλλους θεοὺς, ὅταν ἦναι χρεῖα, εἰς τὸ συμβού-
λιον, ὅπως ὁ Ἀγαμέμνων τοὺς ἡγεμόνας τῶν Ἀχαιῶν. Ὁ Ζεὺς,
κατὰ τὸν Ὀμηρον, προγινώσκει τὰ τῆς Μοίρας, ἄγει αὐτήν, καὶ ὡς
βασιλεὺς τῶν θεῶν ἀπονέμει καὶ εἰς τοὺς ἐπὶ γῆς βασιλεῖς τὸ ἀξίω-
μα καὶ τὴν τιμὴν. Παρὰ τὸν Δία ὑπερέχει ἐν ταῖς ἄλλοις θεοῖς ἡ
Ἥρα, ἥτις ὡς σύζυγος αὐτοῦ μετέχει καὶ τοῦ ἀξιώματος, καὶ τῆς
ἀρχῆς τῆς βασιλικῆς· μετὰ δὲ τὴν Ἥραν ἡ Ἀθηνᾶ, θυγάτηρ τοῦ
Διός. Ἡ Ἀθηνᾶ, καί περ παρθένος, ἔχει ὅμως ἥθος ἀνδρικόν, ἡγε-
μονεύει ἐν μάχαις, προστάτεύει τὰς ἀκροπόλεις, καὶ διὰ τὰς συνε-
τὰς βουλὰς τιμᾶται μεγάλως παρὰ τῷ πατρί. Πλὴν τούτων ἔχει ὁ
Ζεὺς περὶ ἑαυτὸν καὶ ἄλλους θεοὺς, ἀδελφοὺς ἢ τέκνα, ὧν ἕκαστος
μετέρχεται ἰδίῳ ἐπιτήδευμα ἐν τῷ μεγάρῳ τῶν θεῶν. Πάντες οἱ
θεοὶ οὗτοι ἐπιμελοῦνται μὲν καὶ τῶν λαῶν καὶ τῶν πόλεων, ἰδίως
δὲ ἐποπτεύουσι καὶ διευθύνουσι τοὺς ἀθλοὺς καὶ τὰ ἐπιχειρήματα
τῶν ἡρώων, ὧν οἱ πλεῖστοι κατὰγονται ἐξ αἵματος θεοῦ, ἀλλὰ κα-
τέχουσι τάξιν τινὰ μέσσην τῶν θεῶν καὶ τοῦ πολλοῦ πλήθους τῶν
ἀνθρώπων.

Τοιαύτη περὶ θεῶν δόξα ἀνέπαυε μὲν τοὺς ἀρχοντας τῆς Ἰθάκης,
ἢ ἄλλης Ἑλληνίδος πόλεως, οἵτινες συνηγμένοι ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ
βασιλέως εἰς συμπόσιον, ἠεροῶντα τὸν Φῆμιον ἄδοντα τὸ νεώτατον
ᾠσμα ἀγῶνων ἡρωϊκῶν· ἀλλὰ τοιαύτη θρησκεία δὲν ἀνέπαυε βε-
βαίως τὸν ἀπλοῦν γεωργὸν τοῦ μυθικοῦ αἰῶνος, ὅστις καὶ ὅτε ἐ-
σπαιρε, καὶ ὅτε ἐθέριζε, καὶ κατὰ τὰς τριχυμίας τοῦ χειμῶνος, καὶ

κατὰ τοῦ θεοῦ τὰ καύματα, ἐφαντάζετο πάντοτε, ὅτι παριστά-
μενοι οἱ θεοὶ προστατεύουσιν αὐτόν· ὁ γεωργὸς ἐκεῖνος ἡσθάνετο
ἐνδύμυχον ἀνάγκην νὰ προσφέρῃ τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τοὺς
θεοὺς ἐπὶ παντὸς ἀγροτικοῦ ἔργου, καὶ πάσης ἀποτροπῆς κινδύνου,
εἴτε ἀπὸ τῶν καρπῶν, εἴτε ἀπὸ τῶν ποιμνίων αὐτοῦ· εἶχεν ἄρα
χρεῖαν θεῶν ἀλλοίας φύσεως τῶν Ὀμηρικῶν. Καὶ τῷ ὄντι, καθὼς
προηγήθη τοῦ Ἡρωϊκοῦ αἰῶνος ὁ Μυθικός ἢ Πελασγικός, καθ' ὃν
οἱ ἄνθρωποι κατεγίνοντο μᾶλλον περὶ τὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν
ἄλλην τῆς γῆς θεραπείαν, οὕτω καὶ πρὸ τῆς Ὀμηρικῆς θρησκείας
ὑπῆρξεν ἐποχὴ ἄλλη θρησκευτικὴ, καθ' ἣν οἱ θεοὶ εἶχον στενοτέ-
ραν σχέσιν μὲ τὰ φαινόμενα τὰ φυτικά, καὶ μὲ τὰς ὥρας τοῦ ἐνιαυ-
τοῦ, ὡς ἐξάγεται ἐκ πολλῶν τεκμηρίων, διασωθέντων ἐν τῇ μυθο-
λογίᾳ. Ἡ φαντασία, ἥτις ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ καὶ τῶν ἀτόμων
καὶ τῶν ἐθνῶν εἶναι ζωηροτάτη, καὶ ἐξηγεῖ ἀφελέστατα τὰ πάθη
αὐτῆς, ἤγαγε τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους εἰς τὴν πίστιν, ὅτι οἱ χει-
μῶνες καὶ τὰ καύματα, ἡ βλάστησις τῶν φυτῶν καὶ ὁ μάρμας, καὶ
πᾶν ἄλλο ἴδιον ἐκάστης χώρας πάθος, ὅτι πάντα ταῦτα εἶναι
ἔργα τῶν θεῶν, καὶ τὰ μὲν ἀγαθὰ φίλων, τὰ δὲ κακὰ πολεμίων.
Πολλοὶ δὲ μῦθοι περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν μεστοὶ ἀφελείας καὶ ἀ-
πλότητος ἐξ ἐκείνου τοῦ αἰῶνος, ὅτε ἡ τῶν Ἑλλήνων θεολογία εἶχε
χαρακτῆρα φυσικῆς θρησκείας. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκείνους τοὺς μύθους,
οἵτινες ποιοῦνται λόγον περὶ πολιτικοῦ βίου, περὶ ἡγεμόνων, περὶ
πολέμων, εὐρίσκονται ἐμπεπλεγμένοι ἄλλοι, οἱ ὅποιοι ἀκριβῶς ἐξε-
ταζόμενοι, ἐξηγοῦσιν ὅχι ἡρώων ἔργα, ἀλλὰ φαινόμενα καὶ πάθη τῆς
φύσεως· καὶ τοῦτο, διότι ἐν τοῖς ἔπειτα χρόνοις λησμονοῦντες οἱ
ἄνθρωποι κατὰ μικρὸν τὴν ἐπὶ τὰ φυτικὰ ἐπιρροὴν τῶν θεῶν, ἔτρε-
ψαν τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα μᾶλλον, ἤτοι
τὴν διοίκησιν τῶν πόλεων, τὰς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων σχέ-
σεις, καὶ τὰ παρόμοια.

Ἡ ὑπόνοια πολλῶν τοιούτων μύθων, πρᾶγμα πάντῃ ἀγνωστον
καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς δοκιμωτάτους τῶν ἀρχαίων μυθολόγων, δὲν ἐσα-
φηνίσθη εἰσέτι οὐδὲ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν. Ἀλλ' ἐκ τῆς συγ-
χύσεως καὶ περιπλοκῆς ταύτης, ἣν ἐπαθον οἱ μῦθοι διὰ τὰς ἐν ὑστέρφ
χρόνῳ διασκευάς, συνάγεται ἡ ἀρχαιότης αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς φθορᾶς
καὶ κακώσεως οἰκοδομήματος συμπεραίνεται ἡ παλαιότης αὐτοῦ.

Ἄν διὰ τῆς ἐρεύνης διακριθῶσι ποτε οἱ μῦθοι οἱ δηλοῦντες φυσικά φαινόμενα, καὶ οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὰς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὅπερ μέχρι τῆς σήμερον καὶ πάντα τὰ μέρη δὲν ἐπεχειρήθη, ὅα εὐρεθῇ, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ θρησκεία ἔχει ὅμοια πράγματα μετὰ πλείστα τῶν Ἀσιατικῶν ἐθνῶν, καὶ μάλιστα τὰ γειτονεύοντα τῆς μικρᾶς Ἀσίας· πλὴν μόνον, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς φαίνεται ποικιλώτερον καὶ ἐπινοητικώτερον εἰς εὐρεσιν τύπων, ἔτι δὲ ἐλευθερώτερον καὶ κομψότερον τῶν Φρυγῶν, Λυδῶν, Συρίων, οἵτινες δύο μόνους ἀντικειμένους θεοὺς ἔχουσι, τὸν Βάαλ καὶ τὴν Ἀστάρτην, ὧν ὁ μὲν Βάαλ εἰκονίζει τὸ γόνιμον, ἡ δὲ Θήλεια τὸ θρεπτικόν καὶ αὐξητικόν τῆς φύσεως. Καὶ τὴν μὲν βλάστησιν καὶ ἀκμὴν τῆς φύσεως ἐλάτρευον ἐν ἐνθουσιῳδῇ καὶ μανικῇ χαρᾷ, τὴν δὲ φθίσιν καὶ τὸν μαρασμὸν δι' ὀλολυγμῶν καὶ θρήνων, ὥστε ἡ αὐτὴ ἀντίθεσις ἐπανερχομένη πάντοτε περιοδικῶς κατεπόνει, ὡς εἰκός, καὶ ἀπὸ μὲν τὸ πνεῦμα. Τοῦναντίον οἱ Ἕλληνες ἐπλασαν μὲν κατὰ χώρας πολλοὺς καὶ παντοδαποὺς θεοὺς, ἐνθα θεὸν ὅμως ἔστησαν ὑπὲρ πάντας, θεὸν τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τοῦ αἰθερίου φωτός, διότι τοῦτο σημαίνει τὸ ὄνομα Ζεὺς, ὡς ἔδειξεν ἡ συγκριτικὴ τῶν γλωσσῶν ἐπιστήμη, ἐκ τε τῆς Ἰνδικῆς ρίζης *Diū*,¹ καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς παραγῶγων προσηγορικῶν ὀνομάτων τῆς τε Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς. Παρὰ τὸν οὐράνιον τοῦτον θεόν, ὅστις κυβερνᾷ ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ αἰθέρος, διακρίνεται ἐν τάξει ταπεινότερα ἢ θεὰ τῆς γῆς, ἥτις καλεῖται Ἥρα, Δημήτηρ, Διώνη, καὶ ἄλλα ἔτι σκοτεινότερα ὀνόματα. Τῶν δύο τούτων θεῶν ὁ γάμος, γάμος Οὐρανοῦ καὶ Γῆς, τελούμενος ἐν ὥρᾳ χειμῶνος, διότι ὁ χειμὼν φέρει τὴν εὐφορίαν, ἥτο ἡ ἱερωτάτη τελετὴ ἐν τῇ λατρείᾳ αὐτῶν. Παρὰ τὸν οὐράνιον θεὸν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι θεοί, ὅμοιοι μὲν κατὰ τὴν φύσιν, ἀλλὰ κατώτεροι, οἵτινες διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ φωτός ζωογονοῦσι τὴν γῆν, καὶ καταπαλαίουσι τοὺς πολέμιους αὐτῶν δαίμονας, λ. χ. ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ γεννηθεῖσα ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς ἐν τῷ ἀκροτάτῳ τοῦ οὐρα-

¹ Ἡ ρίζα *Diū* διακρίνεται σαφῶς ἐν τῇ γενικῇ καὶ δοτικῇ Διός, Διέ, ἐνθα τὸ *u* ἐτράπη εἰς *F*. Ἐν τῷ Ζεὺς καὶ ἐν ἄλλαις Ἑλληνικαῖς λέξεσι τὸ μὲν *Di* ἐτράπη εἰς *Z*, ἐξέστη δὲ τὸ *u* ῥωνῆεν. Ἐν δὲ τῇ Λατινικῇ ἐξέπεσε μὲν τὸ *D* πρὸ τοῦ *J* ἐν τῷ *Jovis* (*Juve* Οὐμβριστί), ἐν ἄλλοις δὲ παρέμεινε, οἷον ἐν τοῖς *dies*, *dium*.

νοῦ, καὶ ὁ φαεινὸς Ἀπόλλων. Ἄλλοι δὲ πάλιν θεοὶ ἔχουσι τὸ κρά-
τος αὐτῶν ἐν τῷ βάθει τῆς γῆς· ἐπειδὴ δὲ ἡ γῆ ἔχει μόνον γεννᾶ,
ἀλλ' ἡ αὐτὴ καὶ καταπίνει πάλιν τὰ γεννώμενα, διὰ τοῦτο οἱ πλεί-
στοι τῶν χθονίων θεῶν ἐπιμελοῦνται καὶ τῶν περὶ τὸν θάνατον, οἷος
ὁ Ἑρμῆς, ὁ ἀναδίδων τὴν βλάστησιν ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἡ Κόρη, ἡ
ἀρπαζομένη καὶ πάλιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς μητρὸς ἐπιστρέφουσα,
θεὰ δηλ. τῆς ἀκμῆς, ἅμα δὲ καὶ τοῦ μαρasmus τῆς φύσεως. Ἐν
τῷ θεολογικῷ τούτῳ συστήματι ἔχει καὶ τῶν ὑδάτων τὸ στοιχεῖον,
ὁ Ποσειδῶν, τὴν προσήκουσαν τάξιν, ὅστις διὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς
φύσεως ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν θεὰν τῆς γῆς, ὡς ὁ Ἥραιστος, ἥτοι
τοῦ φωτὸς τὸ στοιχεῖον τὸ πηγάζον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχει στενοτά-
την σχέσιν μὲ τὴν θεὰν τοῦ αἵθέρος, τὴν Ἀθηνᾶν. Ἄλλοι τινὲς τῶν
θεῶν δὲ εἶναι σπουδαῖοι οὔτε καθ' ἑαυτούς, οὔτε πρὸς τὴν ἁρμο-
νίαν τοῦ θεολογικοῦ συστήματος· π. χ. ἡ Ἀφροδίτη, ἥς ἡ λατρεῖα,
προελθοῦσα σαφῶς ἐκ Κύπρου καὶ Κυθήρων, ἡ μετεδίδθη ἔπειτα κατὰ
τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν Συροφονίκων· ἔπειτα ὁ Διόνυσος, θεὸς τῆς
μαρκαίνουσας καὶ πάλιν ἀναγεννώμενης φύσεως, ὅστις εἶναι ξένος
καὶ ἰδιοφυῆς, διότι ἡ λατρεῖα αὐτοῦ, φαιδρὰ ἅμα καὶ θλιβερά, ὁ-
μοιάζει παραπολὺ μὲ τὰ θρησκείματα τῆς μικρᾶς Ἀσίας· διαδο-
θεῖσα δὲ διὰ τῶν Θρακῶν κατὰ τὰς βορείους τῆς Ἑλλάδος χώρας,
δὲν εὖρε πανταχοῦ ὑποδοχὴν, ὡς ἡ τῶν ἄλλων Ὀλυμπίων θεῶν, ἀλλ'
ἔμεινεν οἷον κεχωρισμένη, ἂν καὶ ἦτο εὐκόλον νὰ συναφθῇ μὲ τὴν
λατρείαν τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης. Ἀλλὰ καὶ περ κεχωρισμένη, ἔ-
λαβεν ὅμως μεγάλην ἐπιρροὴν εἰς τὴν παιδείαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔ-
θνους, καὶ παρήγαγε πολλὴν ποικιλίαν πραγμάτων εἰς τε τὰς εἰκα-
στικὰς τέχνας καὶ τὴν ποίησιν, ἔνεκα τοῦ εἶδους τῆς λατρείας,
ἥτις ἐξήγειρεν ἰσχυρῶς τὴν φαντασίαν, καὶ ἐνέβαλεν ἐνθουσιᾶν
μανίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τε λύπην καὶ χαρὰν.

Τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη εἶναι ἡ πρώτη πηγὴ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας
ἔχει μόνον δι' ὅσων λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ δι' ὅσων δὲν λέγουσιν. Ὁ
ἄξυδερκὴς λοιπὸν ἐρευνητὴς διορᾷ, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀρχαία
ἐκείνη πελασγικὴ θρησκεία ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσιν οἷον ἀπασκιά-
ζεται καὶ ἀφανίζεται, ἐγείρονται δ' αὐτῆς αὐτῆς τὰ μεγαλοπρεπῆ

¹ Προδ. 1, 105.

πρόσωπα τῶν θεῶν τοῦ Ἡρωϊκοῦ αἰῶνος. Διὸ καὶ ἀπὸ τοῦδε μικράν, ἢ οὐδεμίαν κοινωνίαν ἔχουσιν οἱ ὀλύμπιοι θεοὶ πρὸς τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ὁ μὲν Ζεὺς ἐπιφάνεται καθόλου ὡς ἄρχων καὶ βασιλεὺς, δέχεται ὁμῶς ἐπιθετὰ ἐξ ἀρχαιοτέρων χρόνων, αἰθέρι *raïwr*, *re-ge*, *ληγερέτης* καὶ τὰ παρόμοια, καὶ ἡ ἀφελὴς καὶ ἀρχαϊκὴ ἐκείνη ἐρώτησις τί ὁ Ζεὺς ποιεῖ; ἀντὶ τοῦ τί καιρὸς εἶναι, διεσώζετο εἰς τὰ στόματα τῶν Ἑλλήνων πολλοὺς αἰῶνας ὕστερον. Περὶ δὲ Ἥρας, καὶ Ἀθηνᾶς, καὶ Ἀπόλλωνος, οὐδὲ κἄν ἔχνας φαίνεται παρ' Ὀμήρῳ τῆς πάλαι ποτὲ πρὸς φυσικὰ φαινόμενα ἀναφορᾶς αὐτῶν, ἥτοι πρὸς τὴν γονιμότητα τῆς φύσεως, τῆς ἀτμοσφαίρας τὴν διάγειαν, τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, ἅτινα διακρίνονται πάντα ἐν τοῖς μύθοις, καὶ μάλιστα περὶ τὰς τελετὰς τούτων τῶν θεῶν, αἵτινες διασώζουσιν, ὡς γνωστόν, τὰς παλαιστάτας παραδόσεις. Ὁ δὲ Ἥφαιστος, ὁ κραταῖος τοῦ πυρὸς θεὸς ἐν τε τῷ οὐρανῷ καὶ τῇ γῇ, μετατρέπεται παρ' Ὀμήρῳ εἰς χαλκέα καὶ τῶν μετάλλων ἐργάτην, ὅστις κατασκευάζει διάφορα τεχνουργήματα χάριν τῶν θεῶν, ἢ τῶν ἀγαπητῶν τοῖς θεοῖς ἡρώων. Περὶ τοῦ Ἑρμοῦ μόνου διεσώθησαν μῦθοι τινες, ὑποδηλοῦντες τὸν πάλαι ποτὲ ἀγροτικὸν θεὸν τῆς Ἀρχαΐδας, καὶ προστάτην τῶν ποιμνίων, ὅθεν διὰ πολλῶν διασκευῶν καὶ μεταβολῶν μετατρέπη κατόπιν ὁ Ἑρμῆς εἰς ἄγγελον τῶν θεῶν καὶ θεράποντα.

Ὅσοι δὲ τῶν θεῶν ἀπέχουσι τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ μάλιστα τῶν πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν πράξεων τῶν ἡρώων, σπανίως μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, καὶ οὐδέποτε εἰσάγονται ἐνεργοὶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ποιήματος, ἀλλ' ἴστανται ἔξω τοῦ χοροῦ τῶν ὀλυμπίων. Οὐδαμοῦ π. χ. μνημονεύεται ἡ Δήμητρα ὡς βοηθοῦσα, ἢ σώζουσα, ἢ παρορμῶσα εἰς μάχην τῶν ἡρώων τινά· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι ἡ Δήμητρα εἶναι νεωτέρα τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων, ἐπεὶδὴ πολλὰ τοῦ ὑπανίσταται αὐτὴν ὁ ποιητής, ἐκεῖ ἐνθα ποιεῖται λόγον περὶ γεωργίας, σίτου καὶ τῶν ταιούτων. Ἡ Δημήτηρ, ἥτοι ἡ Γῆ μήτηρ,¹ ἐτιμᾶτο κατὰ τὸν Πελασγικὸν αἰῶνα καὶ

¹ Κατὰ δὲ τὸν Schömann ἐν Cic. de nat. deor. 2, 26. 61. Δὲ α μὴ τῆρ ἥτοι Θεᾶ μήτηρ. Περὶ τῆς παραγωγῆς ἐκ τοῦ γῆτρῃ. Preller, Demeter und Persephone καὶ C. Fr. Hermann *disputatio de Daphnide Theocriti*, Götting. 1853 p. 24.

ἐλατρεύετο ἐν πάσῃ τῇ Ἑλλάδι ὑπὲρ πάντας τοὺς θεούς· ἀλλ' ἀφοῦ ἡ σημασία αὐτῆς τε καὶ τῆς Κύρης, ἥτις ἠρπάζετο μετὰ κλαυθμῶν τὸ φθινόπωρον, μετὰ χαρᾶς δ' ἐπανήρχετο τὸ ἔαρ πρὸς τὴν μητέρα, μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀπέκλινε τῆς ἐννοίας, ἣν μετέλαβον οἱ ἄνθρωποι περὶ τῶν ἄλλων ὀλυμπίων θεῶν, ἀπεμακρύνετο καὶ ἡ Δήμητρα τοῦ χοροῦ τῶν ἄλλων θεῶν, καὶ οὕτω χωρισθεῖσα ἡ λατρεία αὐτῆς ἔλαβε τὸν τύπον τῶν μυστηρίων, ὧν οὐδεὶς ἐγίνετο μέτοχος ἄνευ ἀδείας καὶ προτελεστίας. Ὅρθῳς ἄρα διανοηθεὶς ὁ Ὅμηρος ἀπέκλεισε τοῦ χοροῦ τῶν περὶ τὸν Δία θεῶν καὶ ταύτας τὰς δύο, καὶ τὸν τρίτον μυστικὸν θεὸν τὸν Διόνυσον. Γνωρίζει ὅμως ὁ Ὅμηρος καὶ τὸν Διόνυσον, καὶ μνημονεύει αὐτοῦ ἐν δέοντι ὡς θεοῦ ἐνθουσιαστικοῦ, ὅστις παρέχει εὐθυμίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἣ ὡς θεοῦ ὅστις αὐστηρῶς τιμωρεῖ τοὺς εἰς αὐτὸν ἀσεβοῦντας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Πολλοὶ αἰῶνες βεβαίως θὰ παρῆλθον, πρὶν ὁ ποιητικὸς λόγος τῶν Ἑλλήνων λάβῃ τὴν ἀφθονίαν ἐκείνην, καὶ τὴν εὐροίαν, καὶ τὴν λειότητά, ἅπερ θαυμάζομεν ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσιν. Ἡ λατρεία τῶν θεῶν, περὶ ἣν ἐστρέφετο τὸ πάλαι πᾶσα πνευματικὴ δύναμις, καὶ ἐξ ἧς ἔλαβον τὴν πρώτην ἀφορμὴν αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ποίησις, ἐπὶ μακρὸν χρόνον συνίστατο εἰς ἱεροπραξίας ἀφώνους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς σχήματα ἄσημα, εἰς προσευχὰς μυστικὰς, τέλος δὲ εἰς ὅςεις ὁλοθυγαῖς, οἷα καὶ ἐν τοῖς ἔπειτα χρόνοις διεσώζοντο περὶ τὰς θυσίας. Τοιαύτη ἦτον ἡ λατρεία τῶν θεῶν πρὶν ἀπολυθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου σχήματος τὰ πτερόεντα ἔπη, καὶ κινήσωσι τοὺς περὶ τὸν βωμὸν συνηροισμένους εἰς ὑψηλότερα αἰσθήματα, πρὶν δηλαδὴ ἀντηχῆσθαι ὁ πρῶτος ὕμνος.

Τὰ πρῶτα δοκίμια τῆς ποιήσεως θὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως ᾠδα μικρά, ἅτινα ἐδήλουν ἐν ὀλίγοις στίχοις ἀπλάστως καὶ ἀφελῶς τὸ

αἰσθημα ὅφ' οὐ κατείχετο ἡ ψυχὴ. Ἀρχαιοτάτα ἄρα ἄσματα εἶναι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ τὰ περὶ αὐτὰς φαινόμενα, διότι τότε ἔψαλλον οἱ γεωργοί, οἱ θερισταί, οἱ ἀμπελουργοὶ ἀτέχνως καὶ ἀφελῶς τὰ αἰσθήματα τῆς ψυχῆς των. Πολλὰ τῶν ἄσματων τούτων ἔχουσι χαρακτῆρα θλιβερόν καὶ θρηνητικόν, τὸ μὲν, διότι οἱ θεοὶ οἱ αἵτιοι τῆς ἀναβλαστήσεως καὶ τῆς τροπῆς τῶν ὥρων τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἡ Δήμητρα, ἡ Κόρη, ὁ Διόνυσος καὶ ἄλλοι, εἶχον τελετὰς ὅχι μόνον φαιδρὰς καὶ ἱλαρὰς, ἀλλὰ καὶ θλιβερὰς καὶ θρηνητικὰς· τὸ δέ, διότι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ αἰσθάνεται χρεῖαν ἐνίοτε νὰ ἐκραγῇ εἰς δάκρυα, καὶ ἀναζητῇ οἰκοθὲν ἀφορμὰς θρήνων, διὸ καὶ ὀρθῶς λέγει ὁ Λουκρήτιος, ὅτι εἰς τὰ ἄβυσθα δάση καὶ τὰς ἐρημίας ἔμαθον οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐκπέμπωσι διὰ τῆς σύριγγος τοὺς γλυκεῖς θρήνους.¹

Ἐν εἶδος τῶν ἄσματων τούτων ἦτον ὁ *Λίνος*, ὃν ἀναφέρει ἡδὴ ὁ "Ὀμηρος." Καὶ ὅτι μὲν ἦτο θρηνητικὸν ἄσμα, δηλοῖ σαφῶς αὐτὸ τὸ ὄνομα *Αἰλίνος* καὶ *Οἰτάλινος*,² ἐψάλλετο δὲ μεθ' "Ὀμηρον συνήθως κατὰ τὸν τρυγητόν. Ὁ Ἡσίοδος ἐν τινι ἀποσπάσματι³ λέγει περὶ Λίνου, ὅτι πάντες οἱ ἀοιδοὶ καὶ κιθαρισταὶ θρηνοῦσιν ἐν συμποσίαις καὶ χοροῖς τὸν Λίνον, τὸν πολυήρατον υἱὸν τῆς Οὐρανίας, καὶ ἀναφωνοῦσιν ἀρχόμενοι καὶ λήγοντες Λίνος, ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι ὁ θρῆνος ἤρχετο καὶ ἔληγε μὲ τὸ ἐπιφώνημα *Αἰ Λίνε*, διότι ὑποκαίμενον τοῦ θρήνου ἦτο κατ' ἀρχὰς ὁ Λίνος, καὶ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος πόλεις, αἱ Θῆβαι, ἡ Χαλκίς, τὸ Ἄργος, ἐδείκνυνον τάφους αὐτοῦ. Εἶναι δὲ ὁ Λίνος ἐκ τῆς τάξεως τῶν θεῶν ἐκείνων, ἡ τῶν

¹ Inde minutatim dulcis didicere querelas,
Tibia quas fundit, digitis qulsata canentum,
Avia per nemora ac sylvas saltusque reperta,
Per loca pastorum deserta atque otia dia.

(Lucret. V. c. 1383—86).

² Ἰλ. Σ, 569. Περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως *μολπή* ἐν τῷ ὁμηρικῷ τούτῳ χωρίῳ βλέπε τὰ κατωτέρω.

³ "Ἦτοι Αἰ! Λίνος· οἶτος! δηλαδὴ θάνατος Λίνου. Ὁ Αἰλίνος εἶναι ἡπιώτερος θρῆνος. Ἰδ. Σοφ. Αἴαντ. 627. πρβ. Ambrosch. diss. inaug. de Lino. Berol. 1829. Bode de Orpheo σ. 97. Welcker über den Lino Allg. Schulz. 1830. Abth. 2 Nr. 2.

⁴ Παρ' Ἐόσταθίῳ σ. 1163. (Fr. 1. ed. Gaisford. 97 Götting.)

ἡμιθέων, ὧν ἔχει πολλοὺς καὶ ἡ Ἑλλάς καὶ αἱ θρησκεῖαι τῶν Ἀσιανῶν· νεανίσκοι δηλαδὴ εὐειδέστατοι, οἵτινες ἐν τῷ τρυφερῷ ἀνθῇ τῆς νεότητος εἴτε ἐπνίγησαν ἐν τοῖς ὕδασι, εἴτε κατεσπαράχθησαν ὑπὸ λυσσῶντων κυνῶν, ἢ ἀγρίων θηρίων, διὰ δὲ τὸν πρόωρον θάνατον θρηνοῦσιν αὐτοὺς αἱ ἄνθρωποι κατὰ τὰ θερινὰ καύματα. Οἱ μῦθοι διηγοῦνται συνήθως περὶ τῶν νεανίσκων τούτων, ὅτι κατήγοντο ἐξ αἵματος βασιλικοῦ, καὶ ὅτι ἀπέθανον ἐν ἀκμῇ νεότητος· ἀλλὰ ταῦτα εἶναι βεβαίως εἰκόνες καὶ ὄχι ἀλήθειαι· αἱ νεανίσκοι οὗτοι δὲν εἶναι ἀληθινὰ πρόσωπα, ἀλλὰ προσωποποιεῖα φυσικῶν φαινομένων· διότι ἡ φαντασία κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους περιέβαλε ζωὴν τὰ ἄψυχα, καὶ ἐπλαττεν ἐκ φυσικῶν φαινομένων θεοὺς ἢ ἥρωας θεοειδεῖς· οὕτω λοιπὸν καὶ ἐπὶ τοῦ Λίνου, δὲν ἐθρήνουν πραγματικῶς αἱ ἄνθρωποι τὸν Λίνον, ἀλλὰ τὴν ἀκμάζουσαν ὥραν τοῦ ἔτους, τὸ ἔαρ τὸ ποθεινόν, οὗ τὸ κάλλος καταστρέφουσι τὰ θερινὰ καύματα. Κατὰ τινὰ περιέργον μῦθον τῶν Ἀργείων, ὁ Λίνος ἦτο παῖς ἐξ αἵματος βασιλικοῦ, ὅστις αὐξήσας ἐν ποιμέναις προβάτων, κατεσπαράχθη ὑπὸ λυσσῶντων κυνῶν. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ἡ *κυροφόρτις* ἑορτὴ ἐν Ἀργεῖ, ἣν ἐτέλουν αἱ ποιμένες, καὶ καθ' ἣν ἐφόνευον κύνας. Ἐπανηγυρίζετο δὲ βεβαίως ἡ ἑορτὴ κατὰ τὰ ὀξέα καύματα, ὅτε ἄρχει ὁ Σείριος, οὗ σύμβολον εἶχον ἐκ παλαιότητας αἱ Ἑλληνες κύνα λυσσῶντα. Παρανοήσαντες δὲ ὕστερον τὸν μῦθον, ἐπλασαν τὸν Λίνον αἰοδὸν ἀρχαιότατον, ὅστις ἐδίδαξε τὸν Ἡρακλέα τὴν κιθαριστικὴν, καὶ ἀντηγωνίσθη καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Ἀπόλλωνα. Ἀλλ' ὅμως καὶ ἐν τῇ διασκευῇ καὶ παρανοήσει τοῦ μύθου διεσώθη ἡ ἔννοια, ὅτι ὁ Λίνος ἐφονεύθη, ὅπερ δηλοῖ ὅτι καὶ ἐν τῷ παλαιωτάτῳ ἄσματι ἐμνημανεύετο ὁ θάνατος τοῦ Λίνου καὶ ὁ ὄλεθρος. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ μύθου· ὁ δὲ τρόπος τῆς ᾠδῆς τοῦ Λίνου περιγράφεται παρ' Ὀμήρῳ ὡς ἐξῆς. Αὐτὰ τὸ ἄσμα, τὸν Λίνον, ψάλλει παῖς, ὅστις κρούει ὄχι ἄλλο ὄργανον, ἀλλὰ κιθάραν, αἱ δὲ παρθέναι καὶ οἱ νεανίσκοι, οἱ κομίζοντες ἐντὸς κοφίνων τὰς σταφυλάς, ἐπονται πρὸς τὸ ἄσμα τοῦ παιδὸς εὐρύθμῳ ποδὶ καὶ *λυγμῷ*.¹ Δηλοῦ δὲ *λυγμός* τὸ ἐπιφώνημα ἐκεῖνο *Al! Aïre!* καὶ ὅτι *λυγμός* δὲν σημαίνει ἐξ ἄπαντος παιδρὸν ἐπιφώνημα, καταλαμβά-

¹ Ἰλ. Σ, 569—572.

νει πᾶς ὅστις ἤκουσε τοὺς ὁλοθυγμοὺς τῶν Ἑλβετῶν γεωργῶν τοὺς ἀντηχοῦντας ἀπὸ λόφου εἰς λόφον.¹

Τοιαῦτα ᾄσματα, δι' ὧν ἐθρῆνουν ὅχι πρόσωπα ἀληθῆ, ἀλλὰ πάθος τι τῆς φύσεως κατ' ἐνιαυτὸν ἐπανερχόμενον, ὑπῆρχον πολλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν· διότι τὰ Ἀσιατικὰ ἔθνη εἶχον κλίσιν ἐμφυτον εἰς ὀρηνώδεις μελωδίας· οὕτω λ. χ. ὁ *Ἰάλεμος* φαίνεται ὁ αὐτὸς σχεδὸν μὲ τὸν Λίνον, ἐπειδὴ καὶ περὶ Ἰαλέμου διηγοῦνται οἱ μῦθοι ὅμοια πάθη. Ἐν Τεγέᾳ ἔψαλλον ᾄσμα ὀρηνῶδες, *Σκέφρον* καλούμενον, κατὰ τὰ θερινὰ κύματα, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ Παυσανίου.² Ἐν Φρυγίᾳ ἔψαλλετο ὁ *Αὐτιέρσης* κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θερισμοῦ. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἔψαλλον καὶ παρὰ τὸν Εὐξείνιον πόντον οἱ Μαριανδυνοὶ πρὸς τὸν ἐγχώριον αὐλὸν ᾄσμα ὀρηνῶδες, τὸν καλούμενον *Βῶρμος*· ἦτο δὲ ὁ Βῶρμος κατὰ τοὺς μῦθους πᾶς εὐειδής, ὅστις ἐν ἀκμῇ θέρους ἀπελθὼν ἵνα κομίσῃ ὕδωρ εἰς τοὺς θεριστάς, κατεσύρθη ὑπὸ τῶν Νυμφῶν τοῦ ῥύακος, καὶ ἠφανίσθη ἐν τῇ ὕδατι. Ὅμοιον ᾄσμα ἦτο καὶ ἡ ἀπὸ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρεων ἀνάκλησις τοῦ Ὑλα, παρὰ ταῖς γείτοσι Βιθυνοῖς, παιδὸς ἀποπνιγέντος ἐντὸς πηγῆς, οὗ τὸ ὄνομα ἀνταπέδιδεν ἀδιαλείπτως κατὰ τὸν μῦθον ἡ Ἥχώ. Κατὰ τὴν μεσημβρινὴν Ἀσίαν εἶναι συνήθη, μάλιστα εἰς τὴν Συριακὴν ὀρησκείαν, ὁ ὀρῆνος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ *Ἀδάριδος*, εἰς ὃν ἐποίησε ὀρῆνον καὶ ἡ Σαπφώ. Ἐν Αἰγύπτῳ δέ, καὶ ἰδίως κατὰ τὴν περὶ τὸ Πηλοῦσιον χώραν, ἔψαλλετο ὁ *Μανέρως*, ᾄσμα δι' οὗ ἐθρῆνουν τὸν μονογενῆ υἱὸν τοῦ βασιλέως διὰ τὸν πρόωρον θάνατον. Πρὸς ταύτην τὴν ὁμοιότητα ἀποβλέψας ὁ Ἡρόδοτος³, ὅστις καὶ ἐν ἄλλοις σπουδαίνει νὰ παράγῃ τὰ ἐλληνικὰ ἐκ τῶν Αἰγυπτιακῶν, λέγει τὸν Μανέρωτα καὶ τὸν Λίνον ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ᾄσμα.⁴

¹ Ὄνομα προσηγορικὸν ἐκλαμβάνει τὸν Λίνον, καὶ διεξοδικῶς ἀντιπολεμεῖ τὴν προκειμένην τοῦ ὀμηρικοῦ χωρίου ἐρμηνείαν ὁ Fr. Ritter ἐν τῇ ἐπικρίσει τοῦ συγγράμματος τούτου ἐν Wiener Jahrb. 1884. σ. 123 κτλ.

² VIII. 53, 1.

³ Ἡροδ. 2, 79.

⁴ Περὶ τῆς ὑποθέσεως ἐν γένει τῶν ὀρησκευτικῶν τούτων ἀσμάτων πρὸς O. Müller's Dorier τ. 1, σ. 346, καὶ Thirlwall ἐν τῷ Plutological Museum, Vol. I. p. 119.

Ἄλλο εἶδος ἄσμάτων, πάντα διάφορον τῶν θρηνητικῶν ἐκείνων, εἶναι οἱ *Παιᾶνες* ἢ καθ' Ὁμήρον *Παιήγορες*, καθιερωμένοι κατ' ἄρχας εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, οὗ ὕμνον τὴν θεότητα καὶ τὸ κράτος. Τῶν παιάνων καὶ ἡ μελωδία καὶ ἡ ὑπόθεσις ἐξέφραζε τὴν πεποιθήσιν καὶ ἐλπίδα, ἣν εἶχον οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ: «Οὐδεὶς Ἀἴλινα κινύρεται, λέγει ὁ Καλλιμάχος, ὅππότε ἰὴ Παιῖον ἀκούσῃ».¹ Ὅπως δὲ πρόσκειται εἰς τὸν Δίνον τὸ θρηνητικὸν ἐπιφώνημα «Δῖ», οὕτω πρόσκειται εἰς τὸν Παιᾶνα τὸ «Ἰή»· διότι, καθ' ἃ ἐμνημόνευσα ἤδη, τοιαῦτα ἐπιφωνήματα ἄσημα, διὰ μόνου τοῦ τόνου τῆς ἐκφωνήσεως δηλοῦντα τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς, ἦσαν ἐν πολλῇ χρήσει περὶ τὴν λατρείαν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους, καὶ αἱ πρῶται ἀφορμαὶ καὶ τὰ σπέρματα τῶν ὕμνων, οἵτινες ἐκ τούτων ἤρχοντο καὶ εἰς ταῦτα ἔληγον. Τοὺς Παιᾶνας ἐψάλλον οἱ Ἕλληνες ἄλλοτε μὲν ἐπικαλούμενοι ἐν κινδύνῳ τὸν θεὸν εἰς βοήθειαν, ἄλλοτε δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ, διότι οἱ παιᾶνες ἦσαν ἄσματα ὅχι μόνον δηλωτικὰ τῆς ἐλπίδος καὶ πίστεως, ἣν εἶχον οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸν θεόν, ἀλλὰ καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτῶν διὰ τὴν νίκην ἢ τὴν ἐκ κινδύνου σωτηρίαν. Παλαιότατον δὲ ἔθος ἦτο, ὡς φαίνεται, τὸ ἄδειν ἑαρινοὺς παιᾶνας, ὅπερ παρήγγειλε τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον εἰς τὰς πόλεις τῆς κάτω Ἰταλίας· ἦσαν δὲ οἱ ἑαρινοὶ παιᾶνες ἄσματα ἠδόμενα μετὰ τὰ δεινὰ καὶ τὰς ταλαιπωρίας τοῦ χειμῶνος, ὅτε τὸ φαῖδρον καὶ ἱλαρὸν ἔαρ ἐπλήρου τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἐλπίδος καὶ χαρᾶς. Καὶ ἡ καθαῖσις τῶν Πυθαγορείων, ἡ τελουμένη κατὰ τὸ ἔαρ, δὲν ἦτο ἄλλο τι ἢ ᾧδῃ παιάνων καὶ ἄλλων εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνων. Οὕτω καὶ παρ' Ὁμήρῳ² οἱ Ἀχαιοί, ἀφοῦ ἀπέδωκαν εἰς τὸν Χρῦσιν τὴν θυγατέρα, καὶ ἐπράυναν τὴν ὀργὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀρξάμενοι τῶν σπονδῶν μετὰ τὴν θυσίαν, ἄδουσιν εἰς τιμὴν αὐτοῦ καλὸν παιᾶνα, ἵνα διὰ τῆς ᾧδῆς ἐξιλεώσωσιν ἐντελῶς τὸν θεόν. Καὶ πάλιν μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ἑκτορος καλεῖ τοὺς ἐταίρους ὁ Ἀχιλλεὺς νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς τὰς ναῦς ἄδοντες παιᾶνα, οὗ τὴν ἐννοιαν ὑποβάλλουσιν οἱ ἐξῆς στίχοι

Ἦράμεθα μέγα κῦδος· ἐπέφνομεν Ἑκτορα δῖον,
ὃ Τρῶες κατὰ ἄστῃ θεῶ ὡς εὐχετόμεντα.³

¹ Ὑμν. εἰς Ἀπόλ. 20. ² Ἰλ. Α, 473. ³ Ἰλ. Χ, 391.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται, ὅτι ὁ Παιῖν ἐψάλλετο μὲν ὑπὸ πολλῶν, ἀλλ' εἰς ἐξήρχεν ἴσως τὸ πρῶτον τῆς ᾠδῆς· ἐψάλλον δὲ αὐτοὺς ἢ καθήμενοι παρὰ τράπεζαν, ὡς συνειθίζετο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος ἐν Ἀθήναις, ἢ καὶ προβαίνοντες ἐν πομπῇ καὶ κατὰ τάξιν. Τοῦτον τὸν δεῦτερον τρόπον περιγράφει ὁ ὕμνος τῶν Ὀμηριδῶν εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον. Οἱ Κρήτες ἐκεῖ, οὗς ὁ θεὸς ἐκάλεσεν ἱερεῖς τοῦ ἰδίου ναοῦ εἰς Πυθῶ, μετὰ τὸν θαυμαστὸν ἐκείνον πλοῦν καὶ τὴν θυσίαν, ἣν ἐτέλεσαν ἐν τῇ τῆς Κρίσης αἰγιαλῷ, ἄρχονται τῆς ἀνάδου πρὸς τοὺς Δελφούς, πορευόμενοι διὰ τῆς στενῆς καιλάδος τοῦ Παρνασσοῦ. Καὶ ὁ μὲν Ἀπόλλων ἡγεῖται ἡδύτατα κιθαρίζων, καὶ ἑμμελέστατα ὀρχούμενος· οἱ δὲ Κρήτες ἐπονται τῷ θεῷ πρὸς τὴν Πυθῶ εὐρύθμῳ ποδὶ προβαίνοντες, καὶ ᾄδουσι κατὰ τὸν τρόπον τῶν Κρητῶν, Ἴη Παιῖνα, ᾠδὴν μελίφθογγον, οἶαν ἢ Μοῦσα ἐθῆκεν ἐν τοῖς στήθεσιν αὐτῶν.¹ Ἐκ τοῦ παιῖνος τούτου, ὃν ἐψάλλον ἐν πομπῇ προβαίνοντες, προῆλθεν ὕστερον τὸ *Παιωνίζειν* ἐν πολεμῷ πρὸ τῆς μάχης, ἔθος Δωρικὸν μάλιστα, οὗ ὁ Ὀμηρὸς οὐδαμῶς τῶν ἐπῶν μνημονεύει.

Καὶ ἄλλα δὲ εἶδη ὕμνων μεταγενεστέρως ἐποχῆς ἡδυνάμην νὰ δείξω ὅτι ἔλαβον ἀρχὴν ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων, ἐκ τινος ἰδιαιτέρας λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος, τῆς Ἀρτέμιδος, τῆς Δήμητρος, τοῦ Διονύσου καὶ ἄλλων θεῶν, ἃν ἤθελα νὰ ἀναφέρω ἀπλῶς πιθανά, ἢ ἂν τὸ σχέδιον τοῦ συγγράμματος ἐδέχετο ἀποδείξεις διὰ μακρῶν, ὅτε συνάγων τις τὰ διεσκορπισμένα, καὶ διὰ τοῦτο ἀμαυρὰ τεκμήρια, καὶ ἀκριβῶς παραβάλλων αὐτά, διαφωτίζει τὸ λεγόμενον· ἀλλ' ἐπειδὴ προκρίνω μᾶλλον τὴν ἀφήγησιν τῶν γνωστῶν καὶ φανερῶν, ὅλ' ἀπραγματευθῶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ περὶ μόνων ἐκείνων τῶν εἰδῶν τῆς ποιήσεως, ὅσα μνημονεύονται ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσι, τῇ κυριωτάτῃ πηγῇ τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων τούτων, τὴν δὲ ἐξήγησιν τῶν λοιπῶν ὅλ' ἀναλλάβω ὅταν ἔλθω εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λυρικῆς ποιήσεως.

Παρὰ τὴν δημοτελεῖ τῶν θεῶν λατρείαν, καὶ αἱ τοῦ οἰκιακοῦ βίου τύχαι ἐκκαλοῦσιν ἐτι ζωηρότερον τὴν ποιητικὴν Μοῦσαν, ὅσα καὶ μᾶλλον ἄπτανται τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων· οὕτω λ. χ. ὁ *θρηνητής*

¹ Ὑμνος εἰς Ἀπόλ. 514.

ἐπὶ τοῖς τεθνεώσιν, ἔργον κυρίως τῶν ἀγυναικῶν, εἶναι παλαιότατος, καὶ ἤδη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου διεξήγετο οὕτω πως· ἐκάθειζον ἀοιδούς παρὰ τὴν κλίνην, ἐφ' ἧς προὔκειτο ὁ νεκρός· καὶ οἱ μὲν ἀοιδοὶ ἐξῆρχον τοῦ θρήνου, ὠλοφύροντο δὲ αἱ γυναῖκες.¹ Ἐν ταῖς ταφαῖς τοῦ Ἀχιλλέως ἐξάρχουσι τοῦ θρήνου αἱ Μοῦσαι αὐταί, ἀντὶ τῶν ἀειδῶν, ἀμειβόμεναι ἀλλήλαις, ἐπολοφύρονται δὲ αἱ Νηρηίδες, αἱ ἀδελφαὶ τῆς Θέτιδος.²

Ὅπως ὁ θρήνος οὕτω καὶ ὁ Ὑμέναιος εἶναι ἀρχαιότατος, ἐκεῖνο δηλαδὴ τὸ φαιδρὸν γαμήλιον ᾄσμα, ὅπερ περιγράφουσι καὶ οἱ δύο παλαιότατοι ποιηταί, ὁ Ὀμηρὸς ἐν τῇ ἀσπίδι τοῦ Ἀχιλλέως,³ καὶ ὁ Ἡσίοδος ἐν τῇ τοῦ Ἡρακλέους.⁴ Καὶ κατὰ μὲν τὴν περιγραφὴν τοῦ Ὀμήρου ἐν τινὶ πόλει μεστῇ γάμων καὶ χαρᾶς ἄγουσι τὴν νύμφην λαμπάδηφοροῦντες διὰ τῶν ὁδῶν, καὶ τότε ὁ μὲν ὕμεναιος ἀντηχεῖ, ὀρχοῦνται δὲ νεανίσκοι, καὶ αὐλοὶ καὶ φόρμιγγες ἀντιλαλοῦσιν. Ἡ δὲ παρ' Ἡσιόδῳ περιγραφὴ ἔχει καὶ πλατυτέραν ἐπεξεργασίαν, καὶ καλλίστην διάθεσιν, ἀλλὰ τὰ μέρη αὐτῆς δὲν διεκριθῇσαν εἰσέτι ἀκριβῶς ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτῶν. Κατὰ τὸν Ἡσιόδον λοιπὸν ἐν τινὶ πόλει εὐπύργῳ, ἧς οἱ κάτοικοι εἶνε δεδομένοι εἰς εὐθυμίας καὶ χοροὺς, οἱ μὲν νέοι ἄγουσιν ἐπὶ εὐτρόχῳ ἀμαξῇ τὴν νύμφην πρὸς τὸν γαμβρόν, ὁ ὕμεναιος ἀντηχεῖ, καὶ ἐκ τῶν λαμπάδων ἃς φέρουσι θεράποτες σελαγίζει λάμψις πολλή. Αἱ δὲ παρθένοι, αἱ ἐξάρχουσιν τοῦ ὕμεναιου, βαίνουσι πρὸς τὰ πρόσω χάριν καὶ ἀγλαίαν ἀπαστρέπτουσαι· ἔπονται δὲ τοῖς νέοις καὶ ταῖς νέαις δύο χοροὶ παίζοντες, ὧν ὁ μὲν ἐκ νέων συγκροτούμενος ᾄδει πρὸς τὴν λιγυρὰν σύριγγα ᾄσμα μαλακόν, ὁ δὲ συγκροτούμενος ἐκ παρθένων ὀρχεῖται πρὸς φόρμιγγα. Ἐν τούτῳ τοῦ Ἡσιόδου τῷ χωρίῳ εὐρίσκωμεν πρῶτον καὶ Κῶμον περιγραφὴν. Κῶμον δὲ καὶ κωμάζειν ἔλεγον οἱ παλαιοί, ὅτε μετὰ θυσίαν ἢ συμπόσιον κορεσθέντες οἱ συνδαιτυμόνες μουσικῆς, ὥδῆς καὶ τῶν ἄλλων τέρψεων, διέλυον τὴν τάξιν τοῦ συμποσίου, καὶ διατρέχοντες, βεβαρημένοι ὡς ἦσαν ὑπὸ τοῦ οἴνου, ἀτάκτως καὶ καθ' ὁμίλους τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως, ἤρχοντο ὑπὸ τᾶς

¹ Ἰλ. Ω, 720—722. Ἄοιδοὶ θρήνων ἐξάρχου.

² Ὀδ. Ω, 59—61.

³ Ἰλ. Σ, 492—495.

⁴ Ἀσπίς, 274—280.

οικίας ὧν ἤρῳντο παρθένων. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν λέγει καὶ ὁ Ἡσίοδος, ὅτι ἐτέρωθεν τῆς πομπῆς τοῦ ὑμεναίου ἐκώμαζαν νέοι ὑπ' αὐτόν, ὧν οἱ μὲν ἐτέρπαντο ἄδοντες καὶ ὀρχούμενοι, οἱ δὲ γελῶντες καὶ παιζόντες· ἕκαστος δὲ προέβαινεν ἐπὶ τὰ πρόσω ἔχων παρ' αὐτόν τὸν αὐλητὴν (ἀκριβῶς ὅπως εἰκονίζεται ὁ κῶμος ἐπὶ ἀγγείων τῆς κάτω Ἰταλίας), ὥστε σύμπασα ἡ πόλις ἐπληροῦτο χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης.¹ Ἐκ τοῦ κώμου τούτου ἔλαβον ἀρχήν, ὡς θὰ δειχθῇ κατόπιν, πολλὰ εἶδη τῆς Λυρικῆς, μάλιστα δὲ τῆς ἐρωτικῆς ποιήσεως.

Καὶ ἐν τοῖς μνημονευθεῖσι χωρίοις καὶ καθόλου παρὰ ταῖς ἀρχαίοις ἐποποιόις μνημονεύονται μὲν πολλοῦ χοροὶ, ἀλλ' οἱ χοροὶ οὗτοι εἶναι πάντῃ διάφοροι ἐκείνων οἵτινες ἔψαλλον τοῦ Πινδαρόν τὰ μέλη, καὶ τῶν τραγικῶν τὰ χορικὰ ᾄσματα. Τὸ παλαιότατον τοῦ χοροῦ στοιχεῖον εἶναι ἡ ὀρχησις, καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη τῆς λέξεως σημασία εἶναι «τόπος ὀρχήσεως», ὅθεν αἱ παρ' Ὀμήρῳ φράσεις ἐν τε Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσεΐᾳ *Αἰαλῆειν χορόν*,² *Χορόν* δὲ ἔρχεσθαι καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐκ τούτου καὶ παρὰ τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν μνημονεύονται οἱ χοροὶ, καὶ αἱ εὐρεῖαι πλατεῖαι ἔχουσιν πόλεις καλοῦνται *εὐρύχοροι*. Εἰς τοὺς χοροὺς τούτους, λέγει ὁ Ὀμηρος, ὅτι συντρέχουσιν αἱ θυγατέρες καὶ οἱ υἱοὶ καὶ αὐτῶν τῶν Τρώων καὶ Φαιακῶν βασιλέων, φοροῦντες νεόπλυτα ἱμάτια, καὶ ἔχοντες ὅπλα εὐπρεπῆ.³ Ἐν νιαχοῦ δέ, ὡς ἐν Κρήτῃ, ὠρχοῦντο ἀναμίζαντες καὶ οἱ νέοι, κρατοῦντες τὰς χεῖρας ἀλλήλων,⁴ ἔθος ἀλλότριον μὲν τῶν Ἰωνῶν καὶ Ἀθηναίων, ὅπερ ὅμως παρέμεινεν ἐπὶ πολὺ παρὰ τοῖς ἐν Κρήτῃ καὶ Σπάρτῃ Δωριεῦσιν, ὡς καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ἀρχαίοις. Οἱ τοιοῦτοι χοροὶ συνεκροτοῦντο ὡς ἐξῆς· ἐν τῇ μέσῃ τῶν ὀρχηστῶν, οἵτινες ἐσχημάτιζον κύκλον, ἐκάθητο ὁ κιθαριστὴς κρούων ἢ φόρμιγγα ἢ λύραν, ἥτις μικρὸν διέφερε τῆς φόρμιγγος, οὐδέποτε ὅμως αὐλούσῃ, διότι οἱ αὐλοὶ, ὡς ξένον καὶ Φρυγικὸν ὄργανον, ἦσαν ἐν χρήσει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς μόνον τὸν κῶμον, εἰς δὲ καὶ ἡρμῶζον διὰ τὴν ψοφῶδες καὶ θορυβοποιόν. Ὁ ἐν μέσῃ λοιπὸν τοῦ χοροῦ καθήμενος κιθαριστὴς ἔψαλλε πρὸς φόρμιγγα ᾄσματα, ὅποια θὰ ἔψαλλε καὶ αὐτός.

¹ Ἀσπὶς 281—285.

² Ὀδ. Θ, 260· ἤτοι ὁμαλὸν ποιεῖν τὸν τόπον τοῦ χοροῦ.

³ Ὀδ. Ζ, 65, 157.

⁴ Ἰλ. Σ, 593.

δὲν ὑπῆρχε χορός. Ὁ Δημόδοκος π. χ. ἐν τοῖς μεγάροις τοῦ βασι-
λέως τῶν Φαίακων, ἐν ᾧ ὀρχοῦνται οἱ νεανίσκοι, ψάλλει τὸ ἄσμα
περὶ τοῦ ἔρωτος τοῦ "Αρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης.¹ Καὶ ὁ μὲν κιθα-
ριστὴς καλεῖται διὰ τοῦτο *ἐξάρχων μολπῆς καὶ ὀρχηθμοῦ*,² οἱ δὲ
ὀρχησται ῥυθμίζουσι πρὸς τὸ ἄσμα τὴν ὀρχησιν, ἀλλὰ δὲν συμψάλ-
λουσιν αὐτοὶ μετὰ τοῦ ἀοιδοῦ, ὡς συνειθίζετο εἰς τοὺς παιᾶνας,
διότι οὐδαμοῦ κατὰ τὴν παλαιοτάτην ἐποχὴν μνημονεύονται πολλοὶ
ὁμοῦ ὀρχούμενοι καὶ ᾄδοντες. "Οθεν καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς δὲν θαυμάζει
παρὰ τοῖς Φαίαισιν οὔτε τῆς φωνῆς τὴν γλυκύτητα, οὔτε τὴν ἐντε-
χον ᾠδὴν τῶν περὶ τὸν Δημόδοκον ὀρχουμένων νεανίσκων, ἀλλὰ
μόνον τῶν ποδῶν *τὰς μαρμαρυγὰς*.³ Προσοχὴ δὲ μὴ ἀπατηθῇ τις ἐκ
τῶν λέξεων *μολπὴ καὶ μέλπεσθαι*, αἵτινες δὲν σημαίνουνσι παντα-
χοῦ τὸ ᾄδειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀρχεῖσθαι,⁴ καὶ ἐν γένει πᾶσαν εὐρυθμον
καὶ μεμετρημένην κίνησιν, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ σφαιρίζειν.⁵ Κατὰ ταῦτα
λοιπὸν ᾄδουσι καὶ αἱ Μοῦσαι ἐν χορῷ,⁶ τουτέστι περιῤυστάμεναι
κύκλῳ καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν κιθαρίζει ὁ Ἀπόλλων, ἀλλ' οὐδαμοῦ
περιγράφονται ἅμα καὶ ὀρχούμεναι· διότι πρῶτον ἐν τῷ προοιμίῳ
τῆς Θεογονίας τοῦ Ἡσιόδου λέγεται, ὅτι ἐλθοῦσαι ἐν ὥρᾳ νυκτὸς
εἰς τὸν Ἑλικῶνα ὀρχοῦνται ἅμα καὶ ὕμνοῦσι τὸ γένος τῶν ἀθανά-
των θεῶν.

Ἡ ὀρχησις τῶν χορῶν τούτων ἐκ τῶν παλαιοτάτων ἤδη ποιη-
τῶν φαίνεται καὶ ἐντεχνος καὶ ποικίλη, οἷον ὁ χορὸς ἐκεῖνος τῶν
Κρητῶν, ὃν ὁ κλυτοτέχνης Ἡφαιστος εἰργάσθη ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ
Ἀχιλλέως.⁷

Ἐνθα μὲν ἦῤοι καὶ παρθένοι ἀλφεισίβοιαι
ὠρχεῦντ' ἀλλήλων ἐπὶ καρπῷ χεῖρας ἔχοντες, . . .
οἱ δ' ὅτε μὲν θρέξασκον ἐπισταμένοισι πόδεσσιν
ῤεῖα μάλ', ὡς ὅτε τις τροχὸν ἄρμενον ἐν παλάμῃσιν

¹ Ὀδ. Θ, 266.

² Ὀδ. Ψ, 134 καὶ 144.—Ἰλ. Σ, 606.

³ Ὀδ. Θ, 265.

⁴ Ἰλ. Π, 182,—Ἰμν. εἰς Ἀπόλ. Πύθ. 19.

⁵ Ὀδ. Ζ, 100.—Ἰλ. Σ, 604.

⁶ Ἡσιόδ. Ἀσπίς, 201—205.

⁷ Ἰλ. Σ, 591—606. καὶ Ὀδ. Δ, 17—19. Οἱ κριτικοὶ ὑποπτεύουσι μὴ οἱ
τελευταῖοι στίχοι ἀτόπως μετεγράφησαν ἐκ τῆς Ὀδυσσεΐας εἰς τὴν Ἰλιάδα.

ἐξέμενος κεραμεὺς πειρήσεται, αἶ κα θέησιν·
 ἄλλοτε δ' αὖ θρέξασκον ἐπὶ στίχας ἀλλήλοισιν.
 Πολλὸς δ' ἱμερόεντα χορὸν περίσταθ' ὅμιλος
 τερπόμενοι· μετὰ δέ σφιν ἐμέλπετο θεὸς αἰδὼς
 φορμίζων· δοῖα δὲ κυβιστητῆρε κατ' αὐτοὺς
 μολπῆς ἐξάρχοντες ἐδίνεον κατὰ μέσους.¹

Ἐν τῷ χορῷ τῶν θεῶν, ὃν περιγράφει ὁ ποιήσας τὸν ὕμνον εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον, πράττουσι τὸ ἔργον τῶν κυβιστητῶν ὁ Ἄρης καὶ ὁ Ἑρμῆς.² Ἐν ἐκείνῳ τῷ χορῷ δέκα μὲν τῶν θεῶν εἶναι οἱ ὀρχησταί, ὁ Ἀπόλλων καθαρίζει, αἱ Μοῦσαι περιεστέμεναι· ᾄδουσιν, ὁ δὲ Ἄρης καὶ ὁ Ἑρμῆς ἐν μέσῳ παίζουν· οἱ κυβιστητῆρες ἐπεχωρίζον μάλ·στα ἐν Κρήτῃ, ἔνθα ἀπὸ παλαιότητας ἦτο ἐν χρήσει εἰδὼς τι ὀρχήσεως σφοδρὸν λίαν καὶ ἐνθουσιαστικόν· οὗτοι ἐρρύθμιζον καὶ τὰ σχήματα καὶ τὰς κινήσεις πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ᾄσματος, ὥστε ὁ χορὸς αὐτῶν ἦτο εἰδὼς τι ὑπορχήματος· διότι γνωρίζομεν ὅτι ἐν τοῖς ὑπορχήμασιν ἐκχωροῦντές τινες τῶν ὀρχηστῶν ἐξω τοῦ χοροῦ ἀπεμιμοῦντο διὰ σχημάτων τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ᾄσματος. Τοιαῦτα δι' ᾄσματα ἦσαν ἐν χρήσει μάλιστα περὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Κρήτῃ· ἀλλὰ καὶ ἐν Δήλῳ, ἔνθα ἐγεννήθη ὁ Ἀπόλλων, ὁ πῆρχον πολλὰ τοιαῦτα εἶδη ὀρχήσεως, ὃν ἐν ἀπεμιμείτο διὰ σχημάτων τὴν πλάνην τῆς Λητοῦς πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦτο, φαίνεται, μνημονεύει ὁ Ὀμηρικὸς ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα Δήλιον. Εἰπὼν ἐκεῖ ὁ ποιητὴς περὶ ᾄσμάτων δι' ὃν αἱ θεράπαιναι τοῦ Ἀπόλλωνος ὕμνον θεοὺς καὶ ἥρωας, μνημονεύει καὶ ἄλλον τινα ὕμνον, σφόδρα ἀγαπητὸν τῇ ὀμηγύρει, καθ' ὃν ἀπεμιμοῦντο αἱ Δηλιᾶδες Παρθέναι πᾶσαν φωνὴν καὶ γλῶσσαν ἀνθρώπων, ὡς καὶ τὸν τόνον αὐτὸν τῆς κρεμβαλιστύς,³ τὸσον πιστῶς, ὥστε ἕκαστος ἐφαντάζετο ὅτι ἤκουε τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ φωνήν. Ἡ περιγραφὴ αὕτη τοῦ ὕμνου δὲν σημαίνει ἄλλο τι πιθανῶς, ἢ μιμητικὴν καὶ ὀρχηστικὴν παράστασιν τῶν περιπλάνησεων τῆς Λητοῦς, καὶ τῶν νήσων καὶ

¹ Ἐν τῷ χωρίῳ διακρίνεται χορὸς κύκλιος καὶ χορὸς κατὰ στίχους. Τὸ δὲ κυβιστητῆρες ἔχει τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ σφοδροῦ ἀνατιναγμοῦ τοῦ σώματος κατὰ τὴν ὀρχησιν.

² Στίχ. 10—26.

³ Κρεμβαλιαστὺς, εἶδος μουσικοῦ ὀργάνου ὁμοιάζοντος τὴν Ἰσπανικὴν Kastanietta.

τῶν τόπων ἐξ ὧν ἀπεπέμφθη, μέχρις οὗ ὑπεδέχθη αὐτὴν ἡ φιλόξενος Δῆλος.

Τοιαύτη ἦτο κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους μάρτυρας πρὸ τοῦ Ὀμήρου πᾶσα ἡ ἄλλη ποίησις πλὴν τῆς ἐπικῆς. Περὶ δὲ τῶν παλαιοτάτων Ὑμνῶδων πολλὰ μὲν καὶ συγκεχυμένα ἱστοροῦσιν οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν ἐκλεξας θὰ ἀναγράψω μόνα ὅσα συμφωνοῦσι πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκείνης ἐποχῆς. Αἱ ἀκριβέσταται περὶ τῶν Ὑμνῶδων τούτων μαρτυρίαι εἶναι αἱ διασωθεῖσαι ἐν τοῖς ἱεροῖς, ἐνθα ἤδοντο ἐκάστου αὐτῶν οἱ ὕμνοι. Ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων συνάγεται, ὅτι οἱ πλεῖστοι διέτριβον περὶ τὴν λατρείαν θεοῦ τινος, διὸ καὶ εὐκόλως διακρίνονται εἰς τάξεις, κατὰ τὴν θεὸν ὃν ὕμνουν καὶ κατὰ τὴν λατρείαν περὶ ἣν διέτριβον ἕκαστοι.

Α') Ἐν τῇ πρώτῃ τάξει καταλέγονται οἱ περὶ τὸν *Ἀπόλλωνα* Ὑμνοδοί, τὸν λατρουόμενον ἐν Δελφοῖς, Δήλῳ καὶ Κρήτῃ. Τούτων ἦτο ὁ *Ὠλῆν*, καταγόμενος κατὰ τοὺς μύθους ἐκ Δυκίας, ἡ ἐξ Ὑπερβορείων, δηλαδὴ ἐκ τόπων, ἐνθα ἡγάπα νὰ διατρίβῃ ὁ Ἀπόλλων. Τοῦ Ὠλήνος ἐσώζοντο ἐν Δήλῳ παντοῖοι ὕμνοι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου,¹ περιέχοντες παραδοξατάτας μυθολογικὰς παραδόσεις, καὶ ὀνόματα θεῶν δηλωτικώτατα. Πλὴν τῶν ὕμνων ἐσώζοντο αὐτοῦ καὶ *Νόμοι*, ἦτοι ἄσματα ἀπλᾶ καὶ ἀρχαῖα μὲ στερεότυπον μελωδίαν, ἅτινα ἐψάλλοντο ὑπὸ κυκλίων χορῶν.² Ἡ ἐν Δελφοῖς ποιήτρια Βοιωὶ ἔλεγε περὶ Ὠλήνος, ὅτι ἦτο ὁ πρῶτος τοῦ Φοῖβου προφήτης, καὶ πρῶτος ὅτι «τεκτῆνατο ἀρχαίων ἐπέων ἀοιδάν».³ Τῶν περὶ τὸν Ἀπόλλωνα Ὑμνοδῶν ἦτο καὶ ὁ *Φιλάμμων*, οὗ τὸ ὄνομα ἐκλείζετο περὶ τὸν Παρνασσὸν καὶ τοὺς Δελφούς· εἰς τοῦτον ἀπέδιδον καὶ τὴν πρώτην ἐν Δελφοῖς σύστασιν τῶν παρθενικῶν χορῶν, οἵτινες ὕμνουν τὴν γέννησιν τῆς Λητοῦς καὶ τῶν παιδῶν αὐτῆς. Εἶναι δὲ φανερόν ἐκ τῶν εἰρημένων μικρὸν ἀνωτέρω, ὅτι ὅσοι τῶν ὕμνων ἦσαν τῷ ὄντι ἀρχαῖοι, ἐποιήθησαν ἵνα ψάλλωνται ὅχι ὑπὸ πάντων τῶν χορευτῶν, ἀλλ' ὑπ' ἐνὸς καὶ μόνου ἀοιδοῦ, πρὸς οὗ τὴν φωνὴν ὥρχετο ὁ χορὸς.— Ἐν τοῖς Ὑμνοδοῖς τούτοις καταλεκτέος καὶ ὁ Χρυσόθεμις, Κρής τὸ γένος, ὅστις λέγεται ὅτι ἐψάλε τὸν πρῶ-

¹ 4, 35.

² Καλλιμ. Ὑμν. εἰς Δ. Ἀπόλλ. 304.

³ Πaus. X, 5, 4.

τον Νόμον εἰς τὸν Πύθειον Ἀπόλλωνα, ἐνδεδυμένος τὴν ἱερὰν ἐκείνην καὶ εὐπρεπῆ στολήν, ἣν ἐφόρουσαν οἱ κιθαριῶδοι ἐν τοῖς ἔπειτα χρόνοις κατὰ τοὺς ἀγῶνας τῶν Πυθίων.¹

Β') Ἐν τῇ δευτέρᾳ τάξει καταλέγω τοὺς ὑμνωδοὺς τοὺς περὶ τὴν *Δήμητρα* καὶ τὸν *Διόνυσον*, θεοὺς λατρευομένους καθ' ὅμοιον περίπου τρόπον. — Τούτων ἦσαν οἱ ἐν Ἐλευσίνι *Εὐμολπίδαι*, γένος ὅπερ ἐκ παλαιοτάτου διέτριβε περὶ τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος, κατὰ δὲ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν ἦτο περιβεβλημένος τὸ σεμνύτατον ἀξίωμα τῶν ἱεροφαντῶν. Τὸ ὄνομα αὐτῶν «εὐ μέλπεσθαι» εἶναι δηλωτικὸν τοῦ ἐπιτηδεύματος, διότι ἔργον εἶχον κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν νὰ ψάλλωσιν ὕμνους, εἰκότως δὲ καὶ ὁ προπάτωρ αὐτῶν Εὐμολπος λέγεται Θραξ, ὡς θὰ δείξω κατωτέρω. Καὶ ἄλλο δὲ γένος ὅμοιον ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἀττικῇ, τὸ τῶν *Ἀνκομηδῶν*· οὗτοι ἐν τοῖς ἔπειτα χρόνοις διέτριβον περὶ τὴν λατρείαν τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, τὸ παλαιὸν ὅμως ἑψάλλον καὶ αὐτοὶ ὕμνους ποιήματα τοῦ Ὀρφῆως, τοῦ Μουσαίου, καὶ τοῦ Πάμφου. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἁσμάτων τοῦ *Πάμφου* δύναται τις νὰ συλλάβῃ ἰδέαν τινά, ἂν ἀναμνησθῇ ὅτι ὁ Πάμφος ἑψάλε τὸν παλαιότατον θρῆνον ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ Λίβου· ὁ δὲ *Μουσαῖος*, οὗ τὸ ὄνομα δηλοῖ ἄνδρα ὑπὸ τῶν Μουσῶν ἐμπνεόμενον, λέγεται ὅτι ἐποίησεν ὕμνους εἰς *Δήμητρα* ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἀλλ' ἐκ τῶν πολλῶν ποιημάτων, τῶν περιφερομένων ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἓνα μόνον ὕμνον εἰς *Δήμητρα* ἔκρινε γνήσιον ὁ *Παυσανίας*.² Τὰ περὶ Μουσαῖον εἶναι ἐν γένει σκοτεινά, ἐν δὲ μόνον διακρίνεται σαφῶς ἐν τῇ πολλῇ συγχύσει, ὅτι εἰς τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος εἶχον εἰσαχθῇ ἐκ παλαιοτάτου καὶ ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσική. Ὡς δὲ πρὸς τὸ γένος τοῦ Μουσαίου, οἱ μὲν πλεῖστοι λέγουσιν αὐτὸν Θρακκα, ἄλλοι δὲ ὡς ἓνα τῶν Εὐμολπιδῶν, καὶ ἄλλοι πάλιν τοῦ Ὀρφῆως μαθητὴν.—Ἐκ πάντων ὅμως τῶν ἀρχαίων ὑμνωδῶν τὸ σκοτεινύτατον καὶ ἀγνωστότατον πρόσωπον εἶναι ὁ *Ὀρφεὺς* ὁ Θραξ, διότι τὰ μὲν μνημονευόμενα περὶ αὐτοῦ παρὰ τοῖς παλαιοῖς, Ἰβύκω,³

¹ Fabric I, σελ. 107. 210. ed. Harl.

² I, 22, 7.—πρβ. IV, 1, 5.

³ Παρὰ Πρisciανῶν VI, 18, 82 Τόμ. I, σελ. 283. eq. Krehl. (Fr. 22 ed. Schneidewinn). Παρ' Ἰβύκω καλεῖται ὁ ν ο μ α κ λ ο π ὅς Ὀ ρ φ ε ῖς ἤμαρ· ζε δὲ ὁ Ἰβύκας περὶ τὸ 560—40 π. Χ.

Πινδάρῳ,¹ Ἑλλανίκῳ,² Φερεκύδῃ,³ καὶ τοῖς τραγωδοποιοῖς, εἶναι ὀλίγα, τὸ δὲ πολὺ πλῆθος τῶν θαυμαστῶν περὶ Ὀρφείως μύθων, οὓς μνημονεύουσιν οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς εἰς οὐδὲν ὠφελοῦσιν. Ἀλλὰ καὶ τὰ ποιήματα καὶ τῶν ποιημάτων τὰ ἀποσπάσματα τὰ φερόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀρφείως κατ' οὐδὲν διαφωτίζουν τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ. Καὶ περὶ μὲν τῶν ὑποβολιμαίων τούτων ποιημάτων θὰ πραγματευθῶ ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, ἐνταῦθα δὲ καταγράφω ἀπλῶς τὴν γνώμην μου, ὅτι ὁ Ὀρφεὺς καὶ οἱ περὶ τὸν Ὀρφέα μῦθοι ἔχουσι σχέσιν μὲ *Διδρύσον* τὸν *Ζαγρέα*, θεὸν χθόνιον, καὶ ὅτι τὸ ἀρχαῖοτατον εἰς Ὀρφέα ἀποδιδόμενον ἔργον εἶναι ἡ καθιδρυσις τῆς λατρείας Διόνυσου τοῦ *Ζαγρέως*, ἣν συνῆψε μὲ τὰ ἔλευσινα μυστήρια, καὶ ἡ ποίησις ὕμνων καὶ τελευτῶν εἰς τὸν θεὸν τοῦτον. Ὑστερον δὲ ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων αἰτίων ἐφημίσθη τοσοῦτον ὁ Ὀρφεὺς, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἐπίστευσαν αὐτὸν ὄχι μόνον ὡς τὸν πρῶτον ἄοιδόν τοῦ ἡρώϊκου αἰῶνος, καὶ συναθλητὴν καὶ σύντροφον τῶν Ἀργοναυτῶν,⁴ ἀλλὰ καὶ ὡς θαυματουργήσαντα πάντα ἐκεῖνα τὰ τεράστια, ὅσα θαυματουργεῖ τῷ ὄντι ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσικὴ ἐν κοινῇ ἀνθρώπων ἀπολιτίστῳ ἔτι καὶ ἀπαιδεύτῳ.

Γ') Ἐν τῇ τρίτῃ τάξει καταλέγονται οἱ ὕμνοδοι καὶ μουσικοὶ οἱ περὶ τὴν φρυγικὴν λατρείαν τῆς *Μεγάλης Μητρὸς τῶν θεῶν*, τῶν *Κορυδαντῶν*, καὶ ἄλλων ὁμοίων δαιμόνων. Οἱ Φρύγες ἦσαν μὲν συγγενὲς ἔθνος τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἀλλὰ καὶ κατὰ πολλὰ ἀνόμοιον· διακρίνονται δὲ πάντων τῶν γειτόνων ἔθνων διὰ τὴν μεγάλην κλίσιν πρὸς ὄργια, ἥτοι πρὸς λατρείας, αἵτινες διὰ τῆς θορυβώδους μουσικῆς καὶ τῶν παραφόρων σχημάτων ἐξήγειρον ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων μανικὸν τινα καὶ ἄγριον ἐνθουσιασμόν. Τοιαῦτα ὄργια εὐρίσκονται καὶ ἐν Ἑλλάδι, μάλιστα κατὰ τὰς περὶ τὸν Διόνυσον τελευτάς, ἀλλ' οὐδέποτε ἡ τῶν θεῶν λατεία κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἐξέκλινεν ἐν γένει εἰς ὀργανικὸν χαρακτῆρα, ὡς ἐν Φρυγίᾳ. Πρὸς τὰ

¹ Πυθ. 4. 315.

² Παρὰ Πρόκλῳ εἰς Ἔργα καὶ ἡμέρας Ἡσιόδου 631. (Fr. 75. ed. Sturz.) καὶ πάλιν παρὰ Πρόκλῳ περὶ Ὀμήρου ἐν τῷ Ἠφαιστίῳ Caisfords σελ. 166. (Fr. 145. ed. Sturz.).

³ Εἰς τὰ σχόλια τοῦ Ἀπολλωνίου, 1, 23 (Fr. 18 ed. Sturz.).

⁴ Πινδ., Πυθ. 4, 315.

ὄργια ταῦτα μετεχειρίζοντο καὶ ἴδιον εἶδος μουσικῆς, τὴν αὐλητικὴν, ἣν πάντοτε οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν ὡς σφοδρῶν παθῶν ἐξεγερτικὴν. Εὐρετὰς τῆς μουσικῆς ταύτης ἔλεγον οἱ φρύγιοι μῦθοι τρεῖς, τὸν δαίμονα *Μαρσύαν*, τὸν εὐρετὴν τῶν αὐλῶν καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀτυχὴ ἀνταγωνιστὴν, τὸν *Ὀλυμπον*, μαθητὴν τοῦ Μαρσύου, καὶ τρίτον τὸν *Ἄργιρον*. Εἰς τοὺς μουσικοὺς τούτους ἀπέδιδον καὶ Νόμους, πεποιημένους κατὰ τὴν ἐγγώριον μελωδίαν εἰς τιμὴν τῶν φρυγίων θεῶν. Τινὰ τῆς ὀργιαστικῆς ταύτης λατρείας μετὰ τῆς μουσικῆς καὶ ὀρχηστικῆς μετεδόθησαν ἀπ' ἀρχαιοτάτου εἰς Κρήτην, ἥς οἱ παλαιότατοι κάτοικοι φαίνεται ὅτι ἦσαν συγγενεῖς τῶν Φρυγῶν.

Ἀλλὰ τὸ παραδοξότατον πάντων ὅσα μνημονεύονται περὶ τῶν ἀρχαίων τῆς Ἑλλάδος αἰδῶν εἶναι, ὅτι πολλοὶ αὐτῶν, μάλιστα οἱ τῆς δευτέρας τάξεως, λέγονται *Θρᾷκες* τὸ γένος. Ἡ παραδόσις αὕτη φαίνεται καὶ πιστὴ καὶ παλαιά, διότι κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες κατεφρόνουν τὸ ἔθνος τῶν Θρᾳκῶν ὡς βάρβαρον,¹ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ πλασθῇ ὅτι Θρᾳκῆς αἰδοὶ ἐγένοντο οἱ πρῶτοι διδάσκαλοι τῶν Ἑλλήνων, καὶ μάλιστα περὶ τέχνην σπουδαϊοτάτην, οἷα εἶναι ἡ ποίησις. Ἀλλὰ καὶ νὰ παραδεχθῶμεν πάλιν ὅτι ὁ Εὐμόλπος, ὁ Ὀρφεύς, ὁ Μουσαῖος, ὁ Θάμυρις ἦσαν ὁμόφυλοι τῶν Ἰδωνῶν, τῶν Ὀδρυσῶν καὶ τῶν Ὀδομάντων, οἵτινες κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν κατέφκουν τὴν Θρᾳκὴν, καὶ ἐλάλουν γλῶσσαν πάντῃ ἀκατάληπτον τοῖς Ἕλλησι, δὲν φαίνεται ὀρθόν, διότι πῶς ἄνθρωποι ποὶ ἀλλόφυλοι καὶ ἀλλόθροοι ἠδύναντο νὰ μεταδώσωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὰ ἀγαθὰ ταῦτα τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ ἐπιμιξία τῶν ἐθνῶν ἦτο δύσκολος, καὶ ἡ ἐκμάθησις ξένων γλῶσσῶν ἀσυνήθης; Ἄν δ' ἐψαλλον εἰς ξένην γλῶσσαν, τότε δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ κινήσωσι τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων πλεόν τι ἢ τὰ τερετίσματα τῶν πτηνῶν. Εἰς τοιαύτας ἐποχὰς μόνον ἢ ὀρχησις, καὶ ἡ μουσικὴ μελωδία γυμνὴ λόγου, δύναται νὰ μεταδοθῇ ἀπὸ ἐθνους εἰς ἔθνος, ὡς μετεδόθη ἡ μουσικὴ τῶν Φρυγῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, οὗτοι ὅμως οἱ Θρᾳκῆς αἰδοὶ ὁμολογοῦνται ὁμοφώνως ὡς πατέρες τῆς ποιήσεως, ἢ δὲ ποίησις, ὡς γνηστόν, μετέχει λόγου. Οὕτω συγκεχυμένον καὶ ἀδιάκριτον φαίνεται κατὰ πρῶτον

¹ Θουκ. 7, 29.

ὄψιν τὸ πρᾶγμα, ἐρευνῶν τις ὁμῶς αὐτὸ ἀκρεθέστερον εὐρίσκει, ὅτι πατέρις τῶν ἀοιδῶν τούτων δὲν εἶναι ἡ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων Θράκη, ἀλλ' ἡ Πιερία, ἡ μεσημβρινή δηλ. χώρα τῆς Ἡμαθίας ἡ Μακεδονίας, κειμένη πρὸς ἀνατολὰς μὲν τοῦ Ὀλύμπου, πρὸς ἄρκτον δὲ τῆς Θεσσαλίας· διότι ἐν τῇ Πιερίᾳ ἔκειτο τὸ Λεῖβηθρον ἑκεῖνο, ἐνθα ἔψαλαν αἱ Μοῦσαι τὸν ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ Ὀρφέως θρήνον, τὴν Πιερίαν δὲ θεωροῦσιν οἱ παλαιοὶ ποιηταὶ τῶν Μουσῶν πατρίδα, ἣν ἀκριβῶς διακρίνει ὁ Ὅμηρος τῆς Θράκης.¹ Αὐτοῦ λοιπὸν κατῴκουν οἱ Πίερες τὸ παλαιόν, ὕστερον δὲ πιεσθέντες ὑπὸ τῶν Μακεδόνων βασιλέων μετῴκησαν πολλοὶ ὑπὲρ τὸν Στρυμόνα ποταμόν, ἐκεῖ ἐνθα ὁ Ἡρόδοτος, ἱστορῶν τὴν πορείαν τοῦ Ξέρξου, μνημονεύει *τείχεα Πιέρων*.² Οἱ Πίερες οὗτοι ἐκ τῆς μεγάλης ἐπιβροχῆς ἦν ἔλαβον εἰς τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἑλλήνων, φαίνεται ὅτι ἦσαν ἑλληνικὴ φυλή. Τοῦτο δὲ συνάγεται καὶ ἐκ τῶν ὀνομάτων τῆς χώρας αὐτῶν, καὶ τῶν ποταμῶν, καὶ τῶν πηγῶν κτλ. ἅτινα εἶναι πάντα ἑλληνικά. Ἀλλ' ἐπειδὴ κατῴκουν κατὰ τὸ μεθόριον τῆς Ἑλλάδος, παρέλαβον πολλὰ,³ ὡς εἰκός, καὶ ἐκ τῶν γειτόνων ἔθνων, τῶν Φρυγῶν π. χ., οἵτινες κατῴκουν ἐγγύτατα αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ ὄρους Βερμίου, ἐνθα μυθολογεῖται, ὅτι Μίδας ὁ βασιλεὺς συνέλαβεν ἐντὸς τῶν κήπων τὸν Σειληνὸν μεθύοντα. Οἱ δὲ Φρύγες εἶχον, ὡς εἴρηται, μεγάλην κλίσιν εἰς ὀργία, καὶ κατὰ πάντα τὸν περίξ τόπον ἐπεχωρίαζον τελεταὶ τοῦ Διονύσου ἄγαν ἐνθουσιώδεις καὶ παράφοροι, ἀγόμεναι ὑπ' ἀνδρῶν ὁμοίως καὶ γυναικῶν, δι' ὧν ἐρεθιζομένη ἡ ψυχὴ ἐγίνετο ἐπιτηδειοτέρα εἰς ποιητικὴν ἔμπνευσιν. Ἐκ τῶν Πιέρων τούτων ἡ Θρακικὴ κατῴκουν τινὲς καὶ ἐν Ἑλλάδι, πρὸ τῆς μεταναστεύσεως τῶν Δωριέων καὶ Διολέων, κατὰ τὴν Βοιωτίαν καὶ Φωκίδα, ἰδίως δὲ περὶ τὸν *Ἐλικῶνα*, τὰς Θεσπιάς καὶ τὴν Ἀσκραν. Τοῦτο συνειδὼν καὶ οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ τὸ μὲν ἐκ τῶν μύθων τῶν πόλεων, τὸ δὲ καὶ ἐκ τῆς ὁμωνυμίας πολλῶν τόπων τῆς ἐνταῦθα καὶ τῆς περὶ τὸν Ὀλύμπου χώρας, οἷον Λεῖβηθρον, Πιμπλεια, Ἐλι-

¹ Ἰλ. Ξ, 226.

² Ἡρόδ. 7, 112.

³ Πρβ. Müller's Orchomenos σελ. 281 Ueber die Wohnsize κτλ. des Maked. Volks, σελ. 12. 26. 53. 53 * Ἀντιλέγει πρὸς ταῦτα ὁ Ritter ἐν τῇ ἐπικρίσει τούτου τοῦ βιβλίου, σελ. 126.

κὼν κτλ.¹ Ἐν τῇ Φωκίδι δέ, ὑπὸ τὸν Παρνασσόν, ἔκειτο καὶ ἡ Δαυ-
λὶς, ἔδρα Τηρέως τοῦ βασιλέως τῶν Θρακῶν, γνωστοῦ καὶ περιφ-
μου γενομένου διὰ τὴν ἐπιγαμίαν πρὸς Πανδίωνα τὸν βασιλέα τῆς
Ἀττικῆς, καὶ διὰ τὸν μῦθον περὶ τῆς μεταμορφώσεως πῆς γυναίκης
Πρόκνης εἰς ἀηδῶνα. Ὁ μῦθος οὗτος, ὅστις ὑπὸ διάφορον σχῆμα
ἀναφέρεται εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς χώρας, εἶναι εἰς τῶν φυσικῶν
καίνων μῦθων, ὧν πολλοὺς ἐπλασαν οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλά-
δος εἴτε εἰς φυσικὰ φαινόμενα ἀποβλέποντες, εἴτε εἰς τὸν χαρακτῆρα
τῶν ζώων καὶ τὴν δίκαιαν. Οὕτω λοιπὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου
κούοντες τὸ νυκτερινὸν καὶ μελαγχολικὸν ἄσμα τῆς ἀηδόνος ἐπλα-
σαν, ὅτι ἡ ἀηδὼν ἐθρῆνει τὸν θάνατον ἐνὸς τῶν τέκνων αὐτῆς
Ἰτιος ἢ Ἰτίλου καλουμένου, διότι τοιοῦτόν τι ὄνομα διέκρινον ἐν
τοῦ κελαδήματος. Ἐπειδὴ δὲ περὶ τὸν Παρνασσόν ἐγεννήθη πρῶτο
ἡ ᾠδικὴ τέχνη, καὶ ἐνταῦθα ἡδύναντο αἱ Μοῦσαι νὰ μεταδώσωσιν
τὸ δῶρον τῆς ᾠδῆς ὡς καὶ εἰς ἄλογα πτηνὰ, διὰ τοῦτο ταύτην
τὴν χώραν καὶ ὅχι ἄλλην ἐποίησεν ὁ μῦθος πατρίδα τῆς Πρόκνης
εἰς ἄλλα ὅμως μέρη τῆς Ἑλλάδος ἐμυθεύετο, ὅτι ἡ ἀηδὼν ἐθρῆνει
ὅχι τὸν υἱόν, ἀλλὰ τοῦ Ὀρφέως τὸν θάνατον. Ἐκ τῶν εἰρημένων
συνάγεται σαφῶς, ὅτι οἱ ἐν τῇ Ἀττικῇ Θρακῆς ἀοιδοὶ δὲν κατε-
γόντο ἐκ τῶν βαρβάρων, ἀλλ' ἐκ τῶν Θρακῶν τῶν κατοικοῦντων
ἐγγύς περὶ τὸν Ἑλικῶνα καὶ Παρνασσόν.

Διὰ τῶν μεταναστεύσεων τῶν Πιέρων τούτων ἡ Θρακῶν διεδόθη
κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ λατρεία τῶν Μουσῶν. Ἐκ πάντων δὲ τῶν ἑλ-
λῶν θεῶν αἱ Μοῦσαι ἦσαν κατὰ τοὺς παλαιοὺς ποιητὰς αἱ προστά-
τιδες τῆς ποιήσεως, διότι ὁ Ἀπόλλων, ἀκριβῶς εἰπεῖν, εἶναι ἀπλοῦς
κιθαριστής. Καὶ ὁ μὲν Ὀμηρὸς καλεῖ τὰς Μούσας ἀπανταχοῦ Ὀ-
λυμπιάδας, ὁ δὲ Ἡσίοδος ἐν ἀρχῇ τῆς Θεογονίας Ἑλικωνιάδας
ἀλλ' ὅμως ἐν Ὀλύμπῳ ἐγεννήθησαν καὶ κατὰ τὸν Ἡσίοδον αἱ Μοῦ-
σαι, καὶ ἐν Ὀλύμπῳ οἰκοῦσι, μικρὸν κατωτέρω τῆς κορυφῆς ἐνθα
ἱδρυνται τὰ ἀνάκτορα τοῦ Διός. Ἐκ τοῦ Ὀλύμπου δὲ ἀναχωροῦν-
τες ἔρχονται ἐνίοτε εἰς τὸν Ἑλικῶνα, καὶ ἀφοῦ λουσθῶσιν ἐν τῇ Ἰππι-
κρήνῃ ἀναβαίνουνσι τοῦ ὄρους τὴν κορυφήν, ἐνθα χορεύουσιν περὶ τὸν
βωμόν τοῦ Διός τοὺς καλοὺς ἐκείνους χορούς. Ἐπειδὴ λοιπὸν

¹ Ἴδε καὶ Bode de Orpheo, p. 113.

ἄρος ἐφ' οὗ ἤκμασε πρῶτον ἡ λατρεία τῶν Μουσῶν, ὁ Ὀλυμπος, ἐπιστεύθη καὶ ὡς κοινὴ ἔδρα τῶν θεῶν, εἰκάζεται πιθανῶς, ὅτι οἱ Πίερες ἀοιδοί, οἱ κατοικοῦντες περὶ τὴν χώραν ταύτην, ἦσαν οἱ πρῶτοι οὔτινες οὐ μόνον ἔπλασαν τὸ συνέδριον τῶν ὀλυμπίων θεῶν, ἀλλὰ καὶ διετύπωσαν ἐνὸς ἐκάστου θεοῦ τὴν ἰδέαν καὶ τὴν μορφήν. Καὶ πᾶν δὲ ὅ,τι ἡ ἐπικὴ ποίησις κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀμήρου παρέλαβεν ἐξ ἀρχαιοτέρων ποιητῶν, ἦτοι αἱ περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου θεωρίαι, οἱ ἀγῶνες τῶν ὀλυμπίων θεῶν πρὸς τοὺς Τιτᾶνας, τὰ σπαθερὰ ἐπίθετα τῶν θεῶν, ἅτινα οὐδαμῶς ἀρμόζουσι πρὸς τὰ ἐκάστοτε πραττόμενα ὑπ' αὐτῶν, ἀλλὰ πολλάκις ἀντιφάσκουσι καὶ πρὸς τὰς ἰδίας πράξεις, καὶ πρὸς τὴν λοιπὴν ἐπικὴν μυθολογίαν, πάντα ταῦτα κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι ἴσως εὐρήματα καὶ ἐπινοήματα τῶν ἀρχαίων ἐκείνων ἐκ Πιερίας ἀοιδῶν. Αὐτοὶ οὖν ἦσαν οἱ ἐξευρόντες καὶ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, καὶ ὁ Θρᾶξ Θάμυρις, καὶ τοι λέγεται ὕμνων ποιητής,¹ φαίνεται ὁμῶς ἐκ τῶν πραγμάτων, ὅτι ἦτο μᾶλλον ἐποποιός· διότι τὰ παρ' Ὀμήρῳ μνημονεύμενα περὶ αὐτοῦ,² ὅτι ἐπανερχόμενός ποτε ὁ Θάμυρις παρ' Εὐρύτου ἐξ Οἰχαλίας ἐτυφλώθη ὑπὸ τῶν Μουσῶν καὶ ἀφῆρέθη καὶ τὴν ᾠδὴν καὶ τὴν κιθαριστικὴν τέχνην, διότι ἐτόλμησε νὰ ἐρίσῃ πρὸς τὰς Μούσας, ταῦτα πάντα εἶναι ἔργα ποιητοῦ, οἷοι ὁ Φῆμιος καὶ ὁ Δημόδοκος, οἱ ἄδοντες ἄθλα ἡρώων παρὰ τὸ συμπόσιον καὶ τέρποντες τοὺς βασιλεῖς, καὶ ὅχι ἔργα ὕμνωδοῦ, δῶκε οἱ ὕμνωδοὶ ἦσαν ἀφωσιωμένοι περὶ μόνην τὴν θεραπείαν καὶ λατρείαν τῶν θεῶν.

Τὰ ῥηθέντα περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης ποιήσεως καθόλου διευκολύνουσι τὴν πραγματείαν περὶ τοῦ ἰδίως ἔπους, εἰς ἣν μεταβαίνω παρὰ χρῆμα.

¹ Πλάτ. Νόμ. VIII. 829. c.

² Ὀμ. Ὀδ. B, 594—600.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΠΡΟ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ θέλω ἱστορήσει, ὅσον ἐκ τῶν περιωθει-
σῶν εἰδήσεων δύναμαι, πῶς ἡ ἐλληνικὴ ποίησις ἐξεληούσα ἔξω τῶν
ἐρήμων κοιλάδων τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Ἑλικῶνος διεδόθη εἰς τὰς
φυλάς, τὰς ἐπικρατούσας ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν ἡρωϊκὸν αἰῶνα, καὶ
πῶς ἐγκαταλιπούσα τὰ ἄλσιν τῶν θεῶν καὶ τὰ ἱερὰ παρεκῆθισε
παρὰ τὴν τράπεζαν τῶν βασιλέων, οἵτινες ἤρχον τότε κατὰ τὸ
πλεῖστον μέρος τῆς Ἑλλάδος. Θὰ διεξέλθω δ' ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ
τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔπους, μέχρι τοῦ βαθμοῦ ἐκείνου τῆς τεχνικῆς τε-
λειότητος, ἣν ἔχουσι τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη.

Καὶ κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην πάλιν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἔχομεν κυ-
ριωτάτην πηγὴν, διότι παρέχουσι παρὰστασιν καθαρὰν, καὶ εἰκονί-
ζουσι πιστῶς κατὰ τὰ κυριώτατα τὸν ἡρωϊκὸν αἰῶνα. Τοῦ δὲ ἡρωϊ-
κοῦ αἰῶνος οὐσιωδέστατος χαρακτήρ εἶναι, ὅτι ἐκ τῶν τριῶν τάξεων
τῆς κοινωνίας τῶν ἀρίστων,¹ τοῦ λαοῦ,² καὶ τῶν δούλων,³ μόνοι
οἱ ἀριστοὶ ἦσαν ἐν ἀξιώματι καὶ τιμῇ ἐν τε εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ,
οἱ δὲ πολλοὶ παρίστανται ἀπλῶς ὡς μάρτυρες τῶν ἔργων, διότι μό-
νοι οἱ ἀριστοὶ ἀγορεύουσι καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, καὶ ἐν τῷ
δικαστηρίῳ· αὐτοὶ μόνοι βουλευόνται, αὐτοὶ δικάζουσι, τὸ δὲ πλῆ-
θος ἀκροᾶται καὶ ἀκολουθεῖ τὰς ἀποφάσεις τῶν βασιλέων· καὶ ἐνίοτε
μὲν ἔχει ὁ δῆμος τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἀποδοκιμάσῃ πῶς ἢ ἐπιδοκι-
μάσῃ τὴν ἀπόφασιν τῶν ἀρίστων, οὐδέποτε ὅμως ἔχει δικαίωμα νὰ
καταστήσῃ κυρίαν τὴν ἰδίαν γνώμην.

Παρὰ τοὺς ἀρίστους, οἵτινες ἦσαν ἰσχυροὶ διὰ τὴν περὶ τὸν πό-
λεμον ἀνδρίαν, διὰ τὰ μεγάλα κτήματα, καὶ διὰ τῶν δούλων τὸ
πλῆθος, ἦσαν καὶ ἄλλαι τινὲς τάξεις ἀνθρώπων ἐν τιμῇ κατὰ τὸν
ἡρωϊκὸν αἰῶνα, χάριν πνευματικῶν ἀρετῶν, ἣ διὰ γνώσεις τινὰς

¹ Ἀριστοὶ, ἀριστῆες, ἀνακτες, βασιλῆες, μέδοντες.

² Δῆμος, δήμου ἄνδρες.

³ Δμῶες.

καὶ μαθήσεις, π. χ. οἱ ἱερεῖς, οἵτινες, καθ' ἃ λέγει ὁ Ὅμηρος, ἐτι-
μῶντο ἐν τῷ πλήθει ὡς θεοί.¹ οἱ μάντιες, οἱ προλέγοντες τὴν τύχην
λαῶν τε καὶ ἀνδρῶν, τὸ μὲν κατὰ δόξας δεισιδαίμονας, τὸ δὲ καὶ ἐξ
ἐπιγνώσεως νόμου ἡθικοῦ, καθ' ὃν ρυθμίζεται ὁ ἀνθρώπινος βίος· οἱ
κύρυκες, οἵτινες διὰ τὴν ποικίλην μάθουσιν καὶ τοῦ λόγου τὴν δει-
νότητα ἔπραττον ἔργα πρεσβευτῶν· ἔπειτα οἱ τεχνῖται (δημιουργοί),
οὓς προσεκάλουν αἱ διάφοροι πόλεις διὰ τὸ περιζήτητον τῶν ἔργων
αὐτῶν,² καὶ τέλος οἱ ἀοιδοί, οἵτινες ἦσαν μὲν κατώτεροι τῶν ἱερέων,
διότι ἐλογίζοντο ἴσοι μὲ τοὺς τεχνίτας, ἀλλ' ὡς Μουσῶν θεράπον-
τες³ ἤξιουν παρὰ τῶν ἄλλων σέβας καὶ τιμὴν. Καὶ τῷ ὄντι ὁ Ὀ-
δυσσεὺς κατὰ τὴν μνησθηροφονίαν προσφέρεται ἐπεικῶς πρὸς τὸν
Φῆμιον, καὶ ἐν γένει οἱ ἀοιδοὶ ἀπολαύουσι παρὰ τοῖς βασιλεῦσι
πολλῆς τιμῆς καὶ ἐμπιστοσύνης, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ Ἀγαμέμνο-
νος, ὅστις ἀπερχόμενος εἰς Τροίαν κατέλιπε τὸν ἀοιδὸν φύλακα τῆς
γυναικὸς του.⁴

Εἰς τοὺς ἀοιδούς τούτοις ἀποδίδει ὁ Ὅμηρος ἀπανταχοῦ τῶν ἐ-
πῶν τὸ αὐτὸ παρὰ τὰ συμπόσια ἔργον, ὅπερ ἔχουσιν αἱ Μοῦσαι ἐν
τῷ μεγάρῳ τοῦ Διός. Καθὼς δηλαδὴ ᾄδουσιν αἱ Μοῦσαι παρὰ τῷ
Διὶ κιθαρίζοντος τοῦ Ἀπόλλωνος, οὕτω ψάλλει παρὰ τοῖς Φαίαι-
ξιν ὁ Δημόδοκος πολλὰ σπουδαῖα καὶ ἀστεῖα ᾄσματα, καὶ ἐν
τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Ὀδυσσεύς ὁ Φῆμιος, ὃν ἤγαγον μεθ' ἐαυτῶν
εἰς Ἰθάκην οἱ δώδεκα μνηστήρες τῆς Πηνελόπης,⁵ διότι ᾄσμα
καὶ χορὸς εἶναι ὁ κόσμος τοῦ συμποσίου, δαιτὸς ἀναθήματα, ὡς
λέγει ὁ Ὅμηρος, καὶ ἐν γένει εἰπεῖν ἢ ἡδίστη ἀπόλαυσις τοῦ ἡρωϊ-
κοῦ αἰῶνος.⁶

Ἡ ἐπικὴ ποίησις φαίνεται ὅτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπηρέτησε τὰ
συμπόσια τῶν βασιλείων. Ἴσως δὲ καὶ αὐτῆς τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀ-
δυσσεύς τὸ πρῶτον σχέδιον ἦτο προωρισμένον νὰ ψαλῇ παρὰ συμ-
πόσιον, ὅπως τὸ περιφνημον ᾄσμα τοῦ Δημόδοκου περὶ τῆς ἔριδος

¹ Θεὸς δ' ὥς τίετο δῆμῳ.

² Ὀδ. Ρ, 383.

³ Ὀδ. Χ, 344. πρβ. καὶ Θ, 479.

⁴ Ὀδ. Γ, 267.

⁵ Ὀδ. Π, 252.

⁶ Ὀδ. Ρ, 518.

Ἀχιλλέως καὶ Ὀδυσσεώς,¹ ἥ τὸ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας διὰ τοῦ δουρείου ἱππου.² Ἡ γνώμη τοῦ λαχιστον,

οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἰς κοίρανος ἔστω,
εἰς βασιλεύς.³

ὑποσημαίνει, ὅτι τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου δὲν ἐποιήθησαν ἕνα βραχυδω-
θῶσιν ἐνώπιον πλήθους δημοκρατούμενου. Καὶ ὁ μὲν Ὀμηρος ἡ-
κμασε πολὺ μετὰ τὰ Τρωϊκά, διότι ἀποβλέπει ὀπίσω πρὸς τὸν ἡρωϊ-
κὸν αἰῶνα ὡς πρὸς παλαιὰν καὶ θαυμαστὴν ἐποχὴν, ἐξ ἧς ἐξέπεσε
τὸ ἀνθρώπινον γένος κατ' ἀμφοτέρα, τὴν τε σωματικὴν ῥώμην καὶ
τὴν ψυχικὴν ἀνδρίαν, ἀλλὰ τὰ πολιτεύματα τῶν πόλεων διέμενον
ἔτι ἐπὶ Ὀμήρου ἀμεταβλητα, ἐβασίλευον δηλ. καθ' ἅπασαν τὴν
Ἑλλάδα καὶ τὰς ἀποικίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα γένη
τῶν ἀνάκτων, οὓς ὑμνησεν ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια.⁴ Πρὸς τούτους

¹ Ὀδ. Θ, 74.

² Ὀδ. Θ, 500.

³ Ἰλ. Β, 204.

⁴ Ἐν Σπάρτῃ π. χ. ἐβασίλευον οἱ ὑποτιθέμενοι ἀπόγονοι τοῦ Ἡρα-
κλέους, ἐπὶ μακρὸν δὲ χρόνον καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἐν Ἀργεῖ (πρβ.
Müller's Δωριεῖς τ. 2, σ. 108)· οἱ αὐτοὶ δὲ καὶ ἐν Κορίνθῳ ὑπὸ τὴν ἐπω-
νομίαν Βακχιάδαι, καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀλευάδαι. Οἱ
Πελοπίδαι ἐβασίλευον ἐν Ἀχαΐᾳ μέχρι τοῦ Ὀξύλου· οἱ αὐτοὶ δὲ καὶ ἐν
Λέσβῳ καὶ ἐν Κύμῃ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Πενθαλίδαι· οἱ Νηλεῖδαι
ἤρξαν ἐν Ἀθήναις ὡς ἰσόθιοι ἄρχοντες μέχρι τῆς ἐβδόμης Ὀλυμπιάδος· ἐ-
βασίλευσαν δὲ καὶ ἐν ταῖς Ἰωνικαῖς πόλεσιν ἐπὶ πολλὰς γενεάς (ἐν Μιλήτῳ
π. χ. μνημονεύεται ἡ ἐξῆς διαδοχὴ Νηλεὺς, Φάβιος, Φρύγιος). Πλὴν τούτων
ἤρχον ἐν Ἰωνίᾳ καὶ οἱ ἀπόγονοι Γλαῦκου τοῦ ἡγεμόνος τῶν Λυκίων
(Ἡροδ. 1, 147)· διὰ τοῦτο δὲ ἀπένειμε καὶ ὁ Ὀμηρὸς εἰς τοὺς Λυκίους τό-
σον ἔξοχον θέσιν ἐν τῇ Τρωϊκῇ πολέμῳ, καὶ τοσοῦτον ἐξύμνησεν ἐν τῇ
Ἰλιάδι τὸν Γλαῦκον (Ἰλ. Ζ.) οἱ Ἀλκιῖδαι ἐβασίλευον τῶν Μολοσσῶν·
οἱ δὲ Ἀλκονίδαι τῶν Τευκρῶν, τῶν ἀποσωθέντων καὶ καταλαβόντων τὴν
Γέργισθα καὶ τὸν περὶ τὴν Ἰδὴν τόπον. (Classical Journal vol. XXVI. p.
308). Ἐν Ἀρχαδίᾳ ἐβασίλευον οἱ Ἀλκυτίδαι (Ἰλ. Β 604) μέχρι
τῆς 30 Ὀλ. (Παυσανίας 8, 5). Καὶ ἡ Βοιωτία ἐβασιλεύετο ἐπὶ Ἡσιό-
δου. Ὁ δὲ Ἀμφιδάμας, ἐπὶ ταῖς ταφαῖς τοῦ ὁποίου ἐνίκησεν ὁ Ἀσ-
κρατὸς αἰδὼς (Ἔργα σ. 652), ἦτο ἴσως βασιλεὺς τῆς Εὐβοίας (βλέπε Πρόκλου
Γένος Ἡσιόδου καὶ τὸν Ἀγῶνα), καίτοι ὁ Πλούταρχος καλεῖ αὐτὸν
ἀπλῶς πολλοὺς ἄνδρα (Συμπ. τ. ἐπτ. σοφ. κεφ. 10.). Τὸ 14 ὁμηρικὸν
ἐπίγραμμα (ἐν τῇ βίῳ τοῦ Ὀμήρου κ. 31) περιέχει τὴν φράσιν γεραροῖ

λοιπὸν τοὺς ἀνακτας στραφέντες τὸ πρῶτον καὶ οἱ ποιηταί, ἤρχισαν νὰ ἐξυμνῶσι τὸ κλέος τῶν προγόνων αὐτῶν· καὶ ἐν ᾧ ἐθεράπευσον ἐξ ἑνὸς τὴν φιλοτιμίαν τῶν ἀπογόνων, ἔτερπον ἐξ ἑτέρου καὶ ἐδίδασκον αὐτοὺς παντοῖα μαθήματα· διότι ἡ ποίησις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἀνεπτύχθη τῶν βασιλέων χάριν, καὶ κύριον ἔργον εἶχε τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν, ἀφοῦ ὁ Ἡσίοδος καὶ τὸ ὀρθῶς δικάζειν, καὶ τὸ ἀγορεύειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ἔλεγε δῶρα Μουσῶν, μάλιστα δὲ τῆς Καλλιόπης.¹

Ἡ ποίησις δὲν ἐκόσμει μόνα τὰ συμπόσια τῶν βασιλέων, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι πρὸ τοῦ Ὀμήρου ἔτι εἶχον εἰσαχθῆ καὶ ἀγῶνες ποιητικοὶ ἐν δημοσίαις ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσιν, ἔθος ὕπερ παρέμεινε καὶ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐδημοκρατήθησαν αἱ πόλεις. Τὸ ἤδη μνημονευθὲν ἱστόρημα τοῦ Ὀμήρου, ὅτι ὁ Θρᾷξ Ἀοιδὸς Θάμυρις ἐπιστρέφων ποτὲ ἐξ Οἰχαλίας παρ' Εὐρύτου τοῦ βασιλέως, ἐξετυφλώθη παρὰ τὸ Δῶριον ὑπὸ τῶν Μουσῶν, καὶ ἀφῆρέθη τὴν τέχνην, διότι ἐτόλμησε νὰ ἀντερίσῃ πρὸς αὐτὰς τὰς Μούσας, τὸ ἱστόρημα τοῦτο ὑποσημαίνει, ὅτι ὑφίσταντο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἀγῶνες ποιητικοί.² Ὁ δὲ ποιητὴς τῶν «Ἐργῶν καὶ Ἡμερῶν» μαρτυρεῖ, ὅτι μετέβη αὐτός ποτε εἰς Χαλκίδα, εἰς τὸν ἀγῶνα ὃν ἐτέλεσαν οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀμφιδάμαντος ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ πατρός, καὶ ὅτι ἀνταγωνισθεὶς ἐκεῖ ἔλαβε νικητήριον ἄθλον τρίποδα, ὃν ἀνέθηκεν εἰς τὰς Ἑλικωνιάδας Μούσας,³ ἐξ οὗ ἐπλάσαν, ὡς γνωστόν, οἱ μεταγενέστεροι ἀγῶνα Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου· καὶ τέλος ὁ ποιήσας τὸν πρῶτον Ὀμηρικὸν ὕμνον εἰς Δῆλιον Ἀπόλλωνα, παροτρύνει τὰς Δηλιάδας παρθένους, ὅταν τις ξένος ἐλθὼν ἐρωτήσῃ περὶ τῆς ἀξίας τῶν διαφόρων ποιητῶν, ν' ἀποκριθῶσιν ὅτι τέρπει αὐτὰς ὑπὲρ πάντας ὁ ἐκ Χίου τυφλὸς ἀοιδός, καὶ τούτου τὰ ᾄσματα ὅτι εἶναι τὰ ἄριστα πάντων. Ἐκ τούτων ἀσφαλῶς συμπεραίνεται, ὅτι κατὰ τὰς

βασιλῆες ἡμενοὶ εἶν ἀγορῇ, ἐν δὲ τῇ διασκευῇ τοῦ αὐτοῦ ἐπιγράμματος, γενομένη μετὰ ταῦτα, λέγεται λαός εἶν ἀγορῇσι καθ' ἡμενος, ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον, ὅτε ὁ δῆμος κατέλαβε τὴν θέσιν τῶν βασιλέων.

¹ Θεογ. 84.

² Ἰλ. Β, 594.

³ Στίχ. 654.

ἐορτάς, δι' ὧν οἱ Ἴωνες ἐπανηγύριζον ἐν Δήλῳ τὴν γέννησιν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐτελεῖτο καὶ ῥαψῳδῶν ἀγῶν, διότι ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ἔπειτα χρόνων μαθησκόμεν, ὅτι ἀπανταχοῦ ὅπου ἐπικρατεῖ ἑλληνικὸς βίος καὶ παιδεία ὑπῆρχον καὶ ἀγῶνες ῥαψῳδικοί.¹ ἐκ πολλῶν δὲ ὑπαινιγμῶν περιεχομένων ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ὕμνοις συνάγεται, ὅτι δὲν εἰσῆχθησαν οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἐν ὑστέρῳ χρόνῳ, ἀλλ' ὅτι ὑφίσταντο ἐξ ἀρχαιοτάτου.

Τὸ ὄνομα τῶν ῥαψῳδῶν ἀναγκάζει ἡμᾶς εἰς ἔρευναν ὅχι μόνον τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως, ἀλλὰ κυρίως τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀπηγγέλλοντο τὰ ποιήματα κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, διότι μόλις ἂν σαφηνισθῶσι τὰ πράγματα ταῦτα δύναται τις νὰ συλλάβῃ ἰδέαν ἀκριβῆ περὶ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ὅμηρος ἔπη μὲν καλεῖ τὸν λόγον τὸν κοινὸν καὶ συνήθη, τὴν δὲ ἐπικὴν ποίησιν ὀνομάζει ἀοιδίην, διότι οἱ παλαιότεροι ἄνθρωποι ἐξελάμβανον ὡς ᾠδὴν πρᾶγμα, ὅπερ παρὰ τοῖς ὑστερον οὔτε ἦτο οὔτε ἐλέγετο ᾠδὴ· οἱ δὲ μεταγενέστεροι ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς, ἀπὸ Πινδάρου καὶ ἑξῆς, ἔπη καλοῦσι τὴν ποίησιν καθόλου, ἰδίως δὲ τὴν ἐπικὴν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν λυρικὴν.

¹ Οὕτω λ. χ. εὐρίσκομεν ἀγῶνας ῥαψῳδῶν ἐν Σικυῶνι ἐπὶ Κλεισθένους τοῦ τυράννου (Ἡροδ. 5, 67). Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον καὶ ἐν Ἀττικῇ κατὰ τὰ Παναθηναῖα, ὡς εἶναι γνωστὸν ἐκ πολλῶν μαρτυριῶν ἐν Συρακούσαις περὶ τὴν 69 Ὀλ. (Σχολ. Πινδ. Νέμ. 2, 1). Ἐν Ἐπιδάυρῳ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων. Πλάτ. Ἴων. σ. 530· καὶ πάλιν ἐν Ἀττικῇ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος. (Ἡσύχ. ἐν λ. «Βραυρωνίαις»). Ἐν Ὀρχομενῷ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Χαρίων. Ἐν Θεςπιαῖς κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Μουσῶν. Ἐν Ἀκραφίᾳ κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Ἀπόλλωνος Πτάου (Böckh Corp. Inscr. Cr. N. 1583—1587. τόμ. I, σ. 762—770). Ἐν Χίῳ, ἐν χρόναις μὲν ὑστέροις, ἀλλὰ κατ' ἔθος βέβαια παλαιόν. (Corp. Inscr. Gr. N. 2214, τόμ. II, σ. 204). Ἐν Τέῳ, ὑπὸ τὸ ὄνομα «ὑποβολῆς ἀνταποδόσεως», κατὰ Böckh (Prooem. Lect. Berol. aestiv. 1834), οὗ ὅμως τὴν γνώμην πολεμεῖ ὁ Hermann (opusc. V. σ. 300). Ῥαψῳδῆσις ἐπῶν ἀκούεται τέλος καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ (Διογ. Λαέρτ. VIII, 63.—Διοδ. XIV, 109). Ἐτελοῦντο δὲ ἀγῶνες ῥαψῳδικοὶ οὐ μόνον ἐν ταῖς ἐορταῖς τῶν ἄλλων θεῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς τοῦ Διονύσου (Ἀθην. VII, σελ. 275), ὅπερ εἶναι σπουδαῖον πρὸς κατανόησιν τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων. Ἐν γένει δὲ περὶ τῶν ἀγώνων τῶν ῥαψῳδῶν πρβ. W. Müller's vorschule. 32.

Ὁ αἰδὸς παρ' Ὀμήρῳ κρούει ἐγχορδὸν τι ὄργανον, ὅπερ καλεῖται *κιθάρα*, ἢ ἀκριβέστερον *φόρμιγξ*.¹ Πρὸς τὸ ὄργανον τοῦτο ἦγοντο καὶ χοροί. Καὶ ὅτε μὲν ὠρχοῦντο, τότε ἐκρούετο ἡ φόρμιγξ μέχρις οὐ κατέπαυσεν ὁ χορός,² ἀλλ' ὅτε ἀπηγγέλλοντο ἔπη, τότε ἀνεκρούετο μόνον ἐν ἀναβολῇ, ἀπλῶς ἵνα λάβῃ ἡ φωνὴ τὴν προσήκουσαν βᾶσιν.³ Ἡ ἀπλὴ αὕτη προανάκρουσις ἦτο ἀρμοδιωτάτη εἰς ἀπαγγελίαν ἐπῶν, καὶ μέχρι τῆς σήμερον οὕτως ἀπαγγέλλονται τὰ ἡρωϊκὰ τῶν Σέρβων ᾠσματα, ἅτινα διεφύλαξαν πιστότατα τὸν ἀρχαῖον χαρακτῆρα. Πλανώμενοι κατὰ τὴν χώραν οἱ Σέρβοι ραψῳδοί, ἀφοῦ προανακρούσωσιν ἐπ' ὀλίγον ἀπλοῦν τι ἐγχορδὸν ὄργανον *Γκούρλα* καλούμενον, ὕστερον ἀνατείνοντες τὴν φωνὴν ἄρχονται τῆς ἀπαγγελίας τῶν ἐπῶν. Ὅτι δὲ μουσικὸν ὄργανον δὲν ἦτο ἐξ ἀπαντος ἀναγκαῖον εἰς ἐπῶν ἀπαγγελίαν, δεικνύει τὸ τοῦ Ἡσιόδου, ὅστις οὐδέποτε ἐποίησατο χρῆσιν τῆς κιθάρας, διὸ καὶ ἀπεκλείσθη, ὡς λέγεται, τοῦ μουσικοῦ ἐν Δελφοῖς ἀγῶνος, ἐνθα ἡ κιθάρα ἦτο ἐν μεγάλῃ τιμῇ ὡς ὄργανον ἀγαπητὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Καθόλου δὲ οἱ ποιηταὶ τῆς Βοιωτικῆς σχολῆς, ὅτε ἀπήγγελλον ἔπη, ἔφερον ἐν χερσὶ ῥάβδον ἐκ δάφνης,⁴ ὡς σύμβολον τῆς τέχνης ἣν ἔλαβον ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Μουσῶν, ὅπως ἔφερον οἱ δικασταὶ καὶ κήρυκες ὡς σύμβολον τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν τὸ σκῆπτρον.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μουσικῆς τέχνης διεκρίθη ἀκρι-

¹ Ὅτι φόρμιγξ καὶ κιθάρα ἦσαν ὅμοια ὄργανα συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τῆς φράσεως φόρμιγγι κιθαρίζειν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐναντίας φορμιζεῖν κιθαρίν ('Ὀδ. Α, 153—5. πρβ. Böekh. de metris Pindari III, 11, σ. 260).

² Ὀδ. Δ, 17.

³ Ἐντεῦθεν ἡ φράσις «φορμιζὼν ἀνεβάλλετ' αἰεῖδεν», ('Ὀδ. Α, 155. Θ, 266. Ρ, 263 — Ὑμν. εἰς Ἑρμῆν, 426).

τάχα δὲ λιγέως κιθαρίζων

Γηρύετ' ἀμβολάδην, ἐρατὴ δὲ οἱ ἔσπετο φωνή.

Περὶ τῆς λέξεως ἀναβολή (ἀμβολά), ὅτι σημαίνει προανάκρουσιν, βλ. Πινδ. Πυθ. 1, 7. — Ἀριστοφ. Εἰρ. 830. Θεοκρ. 6, 20.

⁴ Ῥάβδος, αἶσακος, καὶ σκῆπτρον. βλ. Ἡσιόδ. Θεογ. 30. — Πινδ. Ἰσθμ. 3, 55, ἐνθα ἀποδίδεται ῥάβδος καὶ εἰς τὸν Ὀμηρον, κατὰ τὸν Dissen ὡς σύμβολον τοῦ ποιητικοῦ ἀξιώματος (Παυσ IX, 30, X. 7. — Götting εἰς Ἡσιόδ. σ. XIII).

βέστερον ὁ τρόπος τῆς ἀπαγγελίας τῶν ἐπῶν ἀπὸ τῶν ἁσμάτων, καὶ διακρίνονται λοιπὸν ἀκριβῶς εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ἐποχὴν οἱ ῥαψωδοί, ἤτοι οἱ ἀπαγγέλλοντες ἔπη, τῶν κιθαρωδῶν, ἤτοι τῶν ἁδόντων ἄσματα πρὸς κιθάραν.¹ Ῥαψωδὸς καὶ ῥαψωδεῖν δὲν σημαίνουν ἄλλο ἢ ἔπη ἀπαγγέλλειν, ἐπλανήθησαν δὲ καὶ δεινὴν σύγχυσιν εἰσήγαγον εἰς τὰς περὶ Ὀμήρου μελέτας, διαδοθεῖσαν ὥς καὶ εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, ἐκεῖνοι οἵτινες ἐκ ψευδοῦς ἐτυμολογίας παραχθέντες, ἠθέλησαν νὰ οἰκοδομήσωσιν ἐπὶ τῆς λέξεως ῥαψωδὸς θεωρίας περὶ συνθέσεως καὶ συναρμογῆς τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν, καὶ ἐδογματίσαν ὅτι τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου ἦσαν πάλαι ποτὲ ἄσματα σποράδην ἠδόμενα, ἅτινα ὕστερον συνηρμολογήθησαν εἰς ἓν ὅλον. Τὸ ῥαψωδεῖν λέγεται καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, ὅστις ἀπαγγέλλει τὸ ἴδιον ποίημα, οἷον τοῦ Ὀμήρου,² καὶ ἐπὶ τοῦ ῥαψωδοῦ ὅστις μετὰ πολλὰς γενεὰς ἀνθρώπων ἀπαγγέλλει ἀλλότριον ποίημα. Ῥαψωδεῖται δὲ πᾶν ποίημα ὅπερ ἔχει μέτρον ἐπικόν, δηλ. στίχους ἰσομήκεις καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν μέτρων, οἵτινες ἐπανέρχονται κατὰ σειρὰν καὶ δὲν ἀπαρτίζουσιν ἀντιφώνους στροφὰς ἢ συστήματα· οὕτως εὐρίσκομεν λεγόμενον τὸ ῥαψωδεῖν ἐπὶ τῶν φιλοσοφικῶν καθαρμῶν τοῦ Ἑμπεδοκλέους, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἱάμβων Ἀρχιλόχου καὶ Σιμωνίδου, διότι ἀπαγγέλλοντο ἐν συνεχείᾳ οἱ στίχοι, ὡς οἱ ἐξάμετροι τοῦ Ὀμήρου.³ καὶ ἀκριβῶς εἰπεῖν, μόνον τὰ λυρικά ποιήματα, οἷα αἱ ᾠδαὶ τοῦ Πινδάρου, δὲν ἑρραψωδοῦντο· διὸ εὐστόχως καλοῦνται οἱ ῥαψωδοὶ καὶ στιχῶδοί,⁴ διότι τὰ ποιήματα ἅτινα ἀπήγγελλον συνέκειντο ἐκ στίχων, καὶ ὅχι ἐκ συστημάτων καὶ στροφῶν. Τοῦτ' αὐτὸ σημαίνει νὰ ἡ λέξις ῥαψωδός, ἥτις, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γλῶσσης καὶ κατὰ τοὺς ἀκριβεστέρους συγγραφεῖς,⁵ συνετέθη ἐκ τοῦ

¹ Πλάτ. Νόμ. 11, σ. 658 καὶ τὰς προμνημονευθείσας ἐπιγραφάς.

² Ὁ Ὀμηρος κατὰ Πλάτωνα «ῥαψωδεῖ περὶ ὧν» τὴν Ἠλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν. (Πολιτ. X, 600. D). Περὶ τοῦ Ἠσιόδου ὡς ῥαψωδοῦ ἔρα σχολ. Πινδ. Νεμ. 2, 1.

³ Ἀθην. XIV, σ. 620 C—Πλάτ. Ἰων. σ. 534.

⁴ Μέναιχμος παρὰ τῷ Σχολ. εἰς Πινδ. Νεμ. 2, 1.

⁵ Παρὰ Πινδάρῳ (Νεμ. 2, 2.) καλοῦνται οἱ ὁμηρίδα· «ῥαπτῶν ἐπέων ἀοιδοί» δηλ. carminum perpetua oratione recitatorum κατὰ τὸν Disserp (ed. min. σ. 371). Ἐν τοῖς σχολίοις εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ἀναφέρεται στίχος

ράπτειν αἰοιδῆν, καὶ δηλοῖ τὴν ἐπιφορὰν ὁμοιομέτρων στίχων ἀνευ παύσεων καὶ κατακλειδῶν, ἥτοι τὴν συνεχῆ καὶ ἀδιάκοπον ἀπαγγελίαν τῶν ἐπῶν. Διήρκεσε δὲ ἐπὶ χίλια ἔτη ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀπαγγελίας τῶν ἐπῶν, διότι οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν ταῖς εἰκαστικαῖς τέχναις καὶ περὶ τὴν φιλολογίαν δὲν ἐνεωτέριζον ὑπὸ κόρου, ἀλλ' ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὰ ἐκ παλαιοῦ δοκιμασθέντα καλὰ καὶ ἐπιτυχῆ. Καὶ ἀληθεύει μὲν ὅτι ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις ἐψάλλοντο τοῦ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου τὰ ἔπη πρὸς μουσικὴν,¹ ὅτι ὁ Τέρπανδρος ὁ Λέσβιος ἐμελοποίησε τοὺς ἐξαμέτρους τοῦ Ὁμήρου ὡς καὶ τοὺς ἰδίους ἑαυτοῦ κατὰ Νόμους, ἥτοι μελωδίας σταθεράς, καὶ ἔψαλεν αὐτοὺς ἐν ἀγῶσι,² καὶ ὅτι πρῶτος Στήσανδρος ὁ Σάμιος ἔψαλεν ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν Πυθίων πρὸς κιθάραν τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου,³ ἀλλ' ὅμως ἡ ἱστορουμένη αὕτη σύγχυσις περὶ τὴν ἀπαγγελίαν ἐπικῶν καὶ λυρικῶν ποιημάτων δὲν ἔγεινεν ἀποδεκτὴ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀκριβῶς διακρίνονται ἀπανταχοῦ τὸ ῥαψωδεῖν ἔπη, τοῦ ᾄδειν μέλη πρὸς κιθάραν ἐν τοῖς μουσικοῖς ἀγῶσιν. Ὅπόσον δὲ συνεκίνουν τοὺς ἀκροατὰς οἱ ῥαψῳδοί, στολὴν εὐπρεπεστάτην ἐνδεδυμένοι,⁴ καὶ μεθ' ὑποκρίσεως⁵ ἀπαγγέλλοντες τὰ ποιήματα, περιγράφει κάλλιστα ὁ Ἐφέσιος ῥαψῳδὸς Ἴων, καὶ τοι κατειρωνεύεται ὑπὸ Πλάτωνος ἐν τῷ ὁμωνύμῳ διαλόγῳ.

Πρὸς τὴν ὁμαλήν καὶ ἡρεμον ταύτην ἀπαγγελίαν συναρθεὶς ἄρμο-

Ἡσιόδου, ἐν ᾧ λέγει περὶ ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ Ὁμήρου τὸ ῥάπτειν αἰοιδῆν, καὶ μάλιστα περὶ ὕμνου, ὅχι περὶ ἔπους, ὅπερ, κατὰ τὴν ἰδέαν τῶν μνημονευθέντων κριτικῶν, συνεκροτεῖτο ἐκ πολλῶν καὶ δισσπασμένων μερῶν.

¹ Ἀθην. XIV, σ. 620 B. ἐκ Χαμηλιέντος. Τὰ τελευταῖα ὅμως τοῦ Ἀθηναίου ταῦτα (σελ. 632 D.) «Ὁμηρον μεμελοποιηκέναι πᾶσαν ἑαυτοῦ τὴν ποίησιν» εἶναι ἐσφαλμένα.

² Πλουτ. π. μουσικῆς 3.

³ Ἀθην. XIV, σ. 638 A.

⁴ Πλάτ. Ἴων. σ. 530. Νικόλαος ὁ Λαμασκηνὸς περιγράφει τὴν πολυτελεῆ στολὴν τοῦ Σμυρναίου ῥαψῳδοῦ Μάγνητος (Fr. σ. 268 ed. Tauchnitz). Ἐν χρόνοις μεταγενεστέροις, ὅτε ὁ πεκρίνοντο δραματικώτερον οἱ ῥαψῳδοί, ὡσάκις μὲν ἀπήγγελλον τὴν Ἰλιάδα ἐφόρου στολὴν πορφυρᾶν, ὅτε δὲ τὴν Ὀδύσσειαν, λεοιδῆ. (Εὔστ. εἰς Ἰλ. Α, σ. 6, 9. ed. Rom.).

⁵ Πλάτ. Ἴων. σ. 535. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ἡ δραματικὴ ὑπόκρισις τῶν ῥαψῳδῶν καὶ ὁμηριστῶν ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις (Ἀριστ. Παιητ. 26.—Ῥητορ. III, 1, 8.—Ἀρχιλ. Τατ. 2, 1.).

νικώτατα τὸ μετρικὸν σχῆμα τοῦ ἔπους, ὅπερ ὑπὲρ τὰ χίλια ἔτη διεφύλαξεν ἀμετάβλητον ἡ ἐλληνικὴ ποίησις. Οἱ ἐπὶ Ὀμήρου ἀοιδοὶ καὶ οἱ ἔτι παλαιότεροι δὲν ἐγνώριζον ποικίλα μέτρα, ἀλλ' ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὁ δακτυλικὸς ἐξάμετρος ἦτο τὸ μόνον κανονικὸν καὶ πρὸς τεχνικὴν ποίησιν ἐπιτῆδειον μέτρον, ὅπερ μετεχειρίζοντο καὶ αὐτοὶ οἱ λυρικοὶ ποιηταὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἐπὶ τοῦ Τερπάνδου (περὶ τὴν 30 Ὀλ.). Καὶ ἴσως μὲν οἱ Ὑμέναιοι, οἱ Θρήνοι, καὶ ἄλλα δημοτικὰ ἄσματα (ἐκεῖτα π. χ. ἂ ἐψαλλε παρὰ τὸν ἱστὸν ἡ Καλυψὼ καὶ ἡ Κίρκη κατὰ τὸν Ὀμηρον), εἶχον ἄλλους ῥυθμούς, ὁ δακτυλικὸς ὅμως ἐξάμετρος εἶναι ἀσφαλῶς τὸ ἀρχαιότατον καὶ εἰς τεχνικὴν ποίησιν τὸ μόνον ἐπιτῆδειον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν μέτρον. Ἐκ τούτου ὁδηγούμενοι δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀρχαιοτάτης ἐλληνικῆς ποιήσεως, τῆς τε Ὀμηρικῆς καὶ τῆς ἔτι παλαιότερας. Τὰ διάφορα μέτρα, ἅτινα παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν εἶναι πάντοτε ἀνάλογα καὶ σύμφωνα πρὸς τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως, παράγονται κυρίως ἐκ τῆς ἀναλογίας τῆς ἄρσεως πρὸς τὴν θέσιν, ἥτοι τοῦ τόνου καὶ τῆς ἀνέσεως τῆς φωνῆς. Εἰς τὸ δακτυλικὸν μέτρον ἰσοῦροπεῖ ἡ ἄρσις πρὸς τὴν θέσιν¹, διὸ καὶ ὑπάγεται ὁ δακτύλος εἰς τὸ ἴσον γένος τῶν ῥυθμῶν, καὶ διακρίνεται διὰ τὸ ἰσοῦροπον, καὶ ὀμαλόν, καὶ εὐρυθμον, χαρακτῆρας οὓς διεφύλαξε πιστῶς ὁ ἐπικός ἐξάμετρος, ἐν ᾧ ἄλλα τινὰ δακτυλικὰ μέτρα διὰ τῆς βραχύτητος τῆς ἄρσεως μετέλλαξαν χαρακτῆρα, ὡς θὰ διαλάβω ἀκριβέστερον ἐν τῷ περὶ Διολέων μελοποιῶν. Ὁ ἡρωϊκὸς στίχος ἦτο κατ' Ἀριστοτέλην² τὸ στασιμώτατον καὶ ὀγκωδέστατον τῶν μέτρων, ὡς ἐκ τῆς συνθέσεως καὶ τῶν συστατικῶν αὐτοῦ μερῶν. Τὸ ἐξάπουν μῆκος τοῦ στίχου³ ἢ δι' ἀποκοπῆς μιᾶς συλλαβῆς κατορθομένη κατὰληξις, ἢ στενὴ συναρμογὴ τῶν ποδῶν, ἢ συναλλαγὴ δακτύλων καὶ μακρῶν σπονδείων, ταῦτα πάντα περιέβαλλον τὸ ἡρωϊκὸν μέτρον πολλὴν σεμνότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν, ὥστε καὶ ἡ Πυθία⁴ μετεχειρίσθη αὐτὸ προσφυῶς εἰς χρησμούς, καὶ οἱ ποιηταὶ εἰς ἐξύμνησιν ἡρωϊκῶν ἄθλων.

¹ Διότι ου = —

² Ποιητ. 24.

³ *Veasus longi* παρὰ Ῥωμαίους.

⁴ Διὸ καὶ καλεῖται *Pythium metrum*, καὶ λέγεται ὅτι ἐπενόησεν αὐτὸ ἡ ἱέρεια Φημονόη. Ἱδε Δωριέων τ. I, σ. 340.

Ὅχι δὲ μόνον τὸ μέτρον, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄθος καὶ ὁ ἄλλος χαρακτήρ τοῦ ἀρχαίου ἔπους εἶχον τόσον ἀκριβεῖς καὶ ὠρισμένους τύπους, ὅσον οὐδὲν ἄλλο ποιήσεως εἶδος. Εὐθύς ὡς παραβάλη τις τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη πρὸς ἄλλα περιωθέντα λείψανα ἐπικῶν ποιημάτων, αἰσθάνεται παραχρῆμα τὸ ὁμοιόμορφον αὐτῶν, ἐν ᾧ αἱ λεπτότεραι διαφοραὶ μερῶν τινῶν πρὸς ἄλλα γίνονται ἀντιληπτὰ εἰς μόνους τοὺς κριτικούς, τοὺς μετὰ προσοχῆς καὶ ἐπιστασίας μελετῶντας τὰ ποιήματα. Τὸ στερεότυπον καὶ ὁμοιόμορφον τοῦτο τοῦ παλαιοῦ ἔπους δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ προσηκόντως κατ' ἄλλον τρόπον, ἢ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρχε σχολή τις ἢ ἐργαστήριον ποιητῶν, οἵτινες μετέδιδον τὴν τέχνην διαδοχικῶς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Τὰ πρῶτα δοκίμια τοῦ ἔπους ἐξῆλθον ἐκ τῆς περὶ τὸν Ὀλυμπον Πιερίας καὶ τοῦ Ἑλικῶνος· τὰ στοιχεῖα ταῦτα θεράπευσαν καὶ προήγαγον κατόπιν οἱ ἀοιδοὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ αἵματος· ἐκ τούτων δὲ μετὰ πολλὸν χρόνον ὑστερον ἀνεβλάστησαν τὰ κάλλιστα ἄνθη τῆς ἐπικῆς τέχνης, ἃ περ θαυμάζομεν ἔτι καὶ νῦν· ταῦτα ὅμως καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ διέσωζον πολλὰ τῶν παλαιοτάτων ἐκείνων ἐκ Πιερίας ἀρχόν. Ὅθεν ὁ Φερεκύδης, ὁ Δαμάστης καὶ ἄλλοι μυθογράφοι συνέταξαν, ἐκ παραδόσεων διασωζομένων ἔτι κατ' αὐτοὺς, γενεαλογίας ποιητῶν, δι' ὧν ἀναγοῦσι τὸ γένος Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου εἰς Ὀρφέα, Μουσαῖον καὶ ἄλλους τῆς Πιερίας ἀοιδούς¹. Καὶ αἱ γενεαλογίαι μὲν αὗται δὲν εἶναι ἀκριβεῖς, ἢ γνώμη ὅμως ἢ ὑποκειμένη ἐν αὐταῖς, ὅτι ἡ ἐπικὴ τέχνη κατήγετο ἐκ τῶν παλαιοτάτων ἀοιδῶν, εἶναι ἀληθές, διότι τοῦτο ἐξάγεται σαφῶς καὶ ἐκ τοῦ ὕψους καὶ ἐκ τῶν ἄλλων χαρακτηριστῶν τοῦ ἀρχαίου ἔπους.

Οὐδὲν ἄλλο εἶδος ποιήσεως ἔχει τόσους τρόπους καὶ σχήματα σταθερὰ καὶ στερεότυπα, ἐκ παλαιᾶς παραδόσεως καταγόμενα, ὅσα τὸ ἐλληνικὸν ἔπος. Ἐκ τούτων δὲ οὐδεὶς παρεκκλίνει, ἀλλ' ὑποβάλλουσιν ὑπ' αὐτὰ τὴν κεφαλὴν καὶ οἱ ἐξευρετικώτατοι καὶ πρωτοτύπωτατοι ποιηταί. Τὸ στερεότυπον τοῦτο καθίστα εὐκόλον καὶ τὴν ἀπομνημόνευσιν τῶν ποιημάτων, καὶ τὸ ἐξ ὑπογυίου αὐτοσχεδιάζειν. Ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας, τῆς ἐμμονῆς δηλ. εἰς τὰ ἐκ παραδό-

¹ Τὰς γενεαλογίας ταύτας ἐβατάνισεν ἐπιμελῶς καὶ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας ὁ Lobeck, ἐν Ἀγλαοφάμῳ (τ. I, σ. 322).

σεως καθιερωθέντα, πηγάζουσι καὶ τὰ πολλὰ σταθερὰ ἐπιθετα θεῶν τε καὶ ἡρώων, ἅτινα ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰς ἐκάστοτε πράξεις αὐτῶν, πρὸς δὲ τούτοις αἱ τιμητικαὶ προσηγορίαι, δι' ὧν οἱ ἥρωες προσαγορεύουσιν ἀλλήλους, ὧν ἡ σεμνότης ἀντιμάχεται πολλάκις ἀποτόμως πρὸς τὰς λοιδορίας ἃς ἐπιρρίπτουσι κατ' ἀλλήλων. Παλαιαὶ εἶναι καὶ αἱ αὐτολεξεὶ ἐπαναλαμβανόμεναι περιγραφαὶ τῶν συνελύσεων τοῦ δήμου, τῶν θυσιῶν, τῶν συμποσιῶν καὶ ἄλλων ὁμοίων πράξεων. Ἐκ παλαιοῦ παρεδόθησαν καὶ αἱ παροιμιώδεις φράσεις καὶ γινῶμαι· ὅθεν καὶ πολλοὶ στίχοι γνωμολογικοὶ τοῦ Ἡσιόδου ὁμοιάζουσι σχεδὸν κατὰ λέξιν μὲ ὁμηρικούς. Τέλος δὲ ἐκ παραδόσεως κατὰγεται καὶ ἡ στερεότυπος τῶν λέξεων θέσις ἐν ταῖς γινώμαις, καὶ καθόλου ἡ συμπλοκὴ αὐτῶν.

Ἡ πιστὴ τήρησις τῶν παραδεδομένων τύπων ἀποδεικνύει σὺν ἄλλοις τὴν δεξιότητα καὶ εὐφυΐαν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, διότι εἶναι ὁμολογούμενον ὅτι τὸ ὕψος τοῦτο εἶναι τὸ ἐπιτηδαιότατον πάντων καὶ κάλλιστον εἰς ἐπικὴν διήγησιν καὶ περιγραφὴν. Μικραὶ ὡς τὸ πολὺ προτάσεις, ἐκ δύο ἢ τριῶν ἐξαμέτρων συγκαίμεναι, μακρότεραι δὲ περίοδοι χωροῦσι μόνον ἐν λόγῳ παθητικῷ, ἢ ἐν ἐπεξεργασμέναις παραβολαῖς· αἱ προτάσεις συμπλέκονται μὲ πυκνοὺς συνδέσμους· ἡ θέσις τῶν λέξεων εἶναι ἀπλὴ καὶ στερεάτυπος, διότι οὐδέποτε μετακινεῖται λέξις ἐκ τῆς οἰκείας χώρας, ἵνα διὰ λόγον ῥητορικὸν τεθῇ ἐκεῖ ἔνθα ἐρεθίζει τὴν ἀκοήν. Πᾶσαι αὐταὶ αἱ ἀρεταὶ τῆς ἐπικῆς γλώσσης δηλοῦσιν, ὅτι οἱ ποιηταὶ οἱ διαμορφώσαντες αὐτὴν ἐνέκυψαν βαθέως, καὶ ἐθεώρησαν μετὰ προσοχῆς τὸν ἡρωϊκὸν βίον, εἶτα δὲ μετὰ γαλήνης καὶ ἡρεμίας πνεύματος ἀνταπέδωκαν χαίροντες ὁμαλῶς καὶ μετὰ χάριτος τὰς σκηνὰς τοῦ ἡρωϊκοῦ βίου, τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην κατὰ σειράν.

Τὸ ὕψος λοιπὸν καὶ ὁ χαρακτήρ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων ἔχει σχέσιν μὲ τὸν τρόπον κατ' ὃν μετεδίδοντο τὰ ποιήματα κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν. Ἐκ τῆς ἐρεῦνης πολλῶν λογίων ἀνδρῶν, μάλιστα δὲ Οὐοδίου καὶ Οὐολφρίου, ἀπεδείχθη ἀσφαλῶς ὅτι τὰ ποιήματα κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους δὲν μετεδίδοντο διὰ γραφῆς, ἀλλ' ἐκ στόματος ἀπὸ ῥαψῳδοῦ εἰς ῥαψῳδόν. Οἱ Ἕλληνες, τιμῶντες πολὺ τὴν καλὴν ἀπαγγελίαν, τοῦ ῥυθμοῦ τὴν ἀκρίβειαν, τὸν προσήκοντα τόνον καὶ τὸ πλάσμα τῆς φωνῆς, ἤξιουν καὶ εἰς τοὺς

μετέπειτα χρόνους νὰ ἀσκῶνται πρὶν καὶ προγυμνάζωνται οἱ βου-
λόμενοι ν' ἀπαγγέλλωσι δημοσίᾳ ποιήματα, ὅθεν καὶ οἱ λυρικοὶ καὶ
τραγικοὶ ποιηταὶ προεγύμναζον τοὺς χορούς, καὶ καλοῦνται διὰ
τοῦτο χοροδιδάσκαλοι. Ὅμοια λοιπὸν καὶ οἱ ῥαψῳδοί, παρ' οἷς εἶχε
πλείστην δύναμιν ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ χάρις τῆς ἀπαγγελίας, ἔπρεπε
νὰ παρασκευάζωνται πρὸς τὴν ἀπὸ στόματος ἐκφώνησιν τῶν ποιη-
μάτων, διότι δὲν ὑπῆρχε τρόπος ἄλλος μεταδόσεως δυνατὸς κατ'
ἐκείνην μάλιστα τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ διόλου δὲν ἐγνώριζον οἱ
Ἕλληνες τὴν τέχνην τοῦ γράφειν, ἢ καὶ ὀλίγοι ἤσκουν αὐτὴν καὶ
ἐπ' ὀλίγα. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ ἐμμέσως πως καὶ ὁ Ὅμηρος, πρῶτον,
διότι οὐδαμοῦ μνημονεύει γράμματα, καὶ τοὶ πολλοὶ λαμβάνει
ἀφορμὴν, κυρίως δέ, διὰ τῶν «*λυγρῶν σημάτων*» δι' ὧν ἐμήνουν ὁ
Προῖτος εἰς τὸν Ἰοθάτην νὰ φανέσῃ τὸν Βελλεροφόντην. Τὰ λυγρά
ἐκεῖνα σήματα δὲν ἦσαν βεβαίως ἄλλο ἢ συμβολικὰ σημεῖα, ἅτινα
ἐξέλιπον εὐθὺς ὡς εἰσέχθη ἡ ἀλφabetικὴ γραφὴ εἰς κοινὴν χρῆσιν.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων, οὐδεὶς ἀξιοπίστος συγγραφεὺς μαρτυρεῖ τὴν
ὑπαρξίν γραπτοῦ μνημείου ἐξ ἐκείνων τῶν χρόνων· τούναντιον δὲ
ῥητῶς μαρτυρεῖται, ὅτι οἱ μὲν νόμοι τοῦ Λυκούργου διεσώζοντο
κατ' ἀρχὰς διὰ προφορικῆς παραδόσεως, πρῶτοι δὲ νόμοι ὅτι ἀνε-
γράφησαν οἱ τοῦ Ζαλεῦκου (περὶ τὴν 30 Ὀλ.). Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦ καὶ
ἡ ἐξῆς παρατήρησις, ὅτι πρὸ τῆς ἀρχῆς τῶν Ὀλυμπιάδων ἡ ἀνα-
γραφὴ ἱστορικῶν γεγονότων ἦτο σπανιωτάτη δι' αὐτὸ καὶ ἡ πεζο-
γραφία εἰσέχθη βραδέως εἰς τὴν Ἑλλάδα, μόνις κατὰ τὴν ἐποχὴν
τῶν ἐπτά σοφῶν, ἐν ᾧ ἂν ἐγίνετο χρῆσις μακρῶν ἀναγραφῶν, ὁ πεζὺς
λόγος θὰ ἀνεπτύσσετο πρωϊμώτερον καὶ ἐξ ἑαυτοῦ. Ἄλλην ἀπόδει-
ξιν παρέχουσιν αἱ περισωθεῖσαι ἐπιγραφαί, ὧν ὀλίγα εἶναι ἀρχαιο-
τεραι τοῦ Σόλωνος· πρὸς ταῖς ἐπιγραφαῖς δὲ καὶ τὰ νομίσματα· νο-
μίσματα δὲ ἐκόπησαν ἐν Ἑλλάδι πρῶτον ἐπὶ Φεῖδωνος τοῦ βασιλέως
τῶν Ἀργείων (περὶ τὴν 8. Ὀλ.), καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνεπίγραφα,
ἔπειτα δὲ κατὰ μικρὸν ἐτυποῦντο ἐπ' αὐτῶν καὶ ὀλίγα γράμματα.
Ἄλλ' ὅτι βραδέως εἰσέχθη ἐν Ἑλλάδι ἡ τέχνη τοῦ γράφειν, συμ-
περαίνεται καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, διότι μέχρι
τῶν Περσικῶν πολέμων τηλικαύτην ἀσχημίαν ἔχουσι τὰ γράμματα,
καὶ τόσον μεταβάλλονται οἱ χαρακτῆρες κατὰ τόπους, ὥστε φαίνε-
ται ὅσον ὅτι πρὸ μικροῦ ἐγεννήθησαν ἐκ τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφabetοῦ,

καὶ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐνηρμόζοντο πρὸς τοὺς φθόγγους τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ὅθεν καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἐτι τοῦ Ἡροδότου ἐκαλοῦντο Φοινικῆα.¹ Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ κείμενον τοῦ Ὀμήρου, ὅπως μάλιστα παρατίθεται ἐν τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν, ἀποδεικνύει ὅτι τὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα δὲν ἀνεγράφησαν ἐξ ἀρχῆς, διότι ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν ἀναγνώσεων ἐξηγεῖται μᾶλλον διὰ τῆς ἀπὸ στόματος παραδόσεως, ἢ διὰ τῆς γραφῆς τῶν ποιημάτων. Ἐπειτα δέ, καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν, καὶ τοι ἔπαθε τὸ κείμενον πολλὰς διασκευάς, ὅμως καὶ ὡς ἔχει τανῦν ὑποδεικνύει εἰς τὸν ἀκριβῆ καὶ ἀπρόληπτον ἐρευνήτην, ὅτι τὰ ποιήματα ἀνεγράφησαν πολλοὺς αἰῶνας μετὰ τὴν σύνθεσιν αὐτῶν. Ὑπομιμνήσκω ἰδίως τοὺς ἀναγνώστας τὴν ἀπουσίαν τοῦ Αἰολικοῦ Δίγαμματος, ὅπερ ὁ Ὀμηρος ποτὲ μὲν ἐπρόφερε παχύ, ποτὲ δὲ λεπτόν, κατὰ τὴν χρείαν, ἀλλ' οἱ Ἴωνες δὲν περιέλαβον αὐτὸ ἐν τῷ ἀλφαβήτῳ, ἐπειδὴ εἶχον ἤδη ἀπολέσει τὸν φθόγγον, πρὶν εἰσαχθῆ ἡ τέχνη τοῦ γράφειν, διὸ καὶ οὐδαμοῦ εὗρέθη ἐν τοῖς ἀρχαίοις χειρογράφοις τοῦ Ὀμήρου, ἅτινα πρῶτοι βεβαίως οἱ Ἴωνες ἔγραψαν. Καὶ ἡ μὲν ἀσάθεια περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ Δίγαμματος συνάδει πρὸς τὴν λοιπὴν τῆς γλώσσης τοῦ Ὀμήρου ἐλευθερίαν· ἀλλ' ἡ Ὀμηρικὴ γλῶσσα δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν ἀπαλότητα ἐκείνην καὶ εὐροίαν, ἥτις μετὰ μεγίστης εὐκολίας ὑποβάλλει τὰς λέξεις ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ στίχου, οὔτε τὴν ποικιλίαν τῶν ἐπαλλασσόντων μακροτέρων καὶ βραχυτέρων τύπων, οὔτε τὴν εὐχέρειαν περὶ τὸ συναρεῖν, βραχύνειν καὶ μακύνειν τὰ φωνήεντα, ἂν ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς εἶχεν ἐξασκήσει τὴν δύναμιν αὐτῆς, τὴν ὀρίζουσιν καὶ πηγνύουσιν τοὺς διαρρέοντας τύπους. Τέλος δέ, ἵνα ἐπανέλθῃ ὁ λόγος ἐνθεν παρεξέβη, καὶ αὐτὸ τὸ ὕψος καὶ ἡ οἰκονομία τοῦ παλαιοῦ ἔπους καταδεικνύουσιν, ὅτι ἐγίνετο μεγάλη χρῆσις πάντων ἐκείνων τῶν τρόπων καὶ τῶν μεθόδων, ὅσας μεταχειρίζεται ποίησις ἀπὸ μνήμης μεταδιδόμενη. Ὅπως τὰ ἡρωϊκὰ ἄσματα πολλῶν ἔθνων, καὶ ὅπως τὰ ἐθνικὰ ποιήματα τῶν Γερμανῶν, τὰ ἀπὸ μνήμης παραδοθέντα, οὕτω καὶ τὰ ἔπη τῶν Ἑλλήνων δι' ἀπλῆς ἐπαναλήψεως τῶν αὐτῶν χωρίων, ἢ διὰ παρατάξεως συνήθων φράσεων, παρέχουσιν ἀνάπαυσιν εἰς τὴν ψυχὴν, ἥτις συλλεγομένη ἐν

¹ Ἡροδ. V. 58. "Ἴδε καὶ τὴν ἐπιγραφὴν *Dirae Teïorum*.

τούτω τῷ χρόνῳ εἰς ἑαυτὴν παρασκευάζεται ἐπὶ τὰ ἐπόμενα. Τὰ ἐπικὰ ταῦτα παραπληρώματα παρέχουσι τὴν αὐτὴν εὐκολίαν, ἣν οἱ συνεχῶς ἐπαναλαμβανόμενοι ἐπῳδοὶ εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα ἄλλων ἐθνῶν, ἐρμηνεύουσι δὲ καὶ πῶς τόσον ἐκτεταμένα ποιήματα ἠδύναντο καὶ νὰ συντεθῶσι καὶ νὰ διασωθῶσι διὰ μόνης τῆς μνήμης, ὅπερ τινὲς νομίζουσι θαῦμα, ὅχι δι' ἄλλο βεβαίως, εἰμὴ διότι κρίνουσι τὰ πράγματα εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐκ τῆς χρήσεως τῆς γραφῆς τόσον ἡρῶσθησε τὸ μνημονικόν, ὥστε τὰ ἄλλοτε φυσικὰ καὶ δυνατὰ φαίνονται θαύματα.¹

Πάντα τὰ εἰρημένα περὶ ἀπαγγελίας, ὕφους καὶ χαρακτῆρος τῶν πρὸ Ὀμήρου ἐπῶν εἶναι εἰκασίαι, διότι οὔτε ἱστορικαὶ μαρτυρίαι, οὔτε τι ἀπόσπασμα, οὔτε ἄλλη τις εἰδήσις διεσώθη περὶ τῶν ὑποθέσεων τῶν παλαιῶν ἐκείνων ποιημάτων. Καὶ ὅμως εἶναι βέβαιον, ὅτι πρὸ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου ὑπῆρχον πολλὰ ᾄσματα, πραγματευόμενα ἄθλους θεῶν τε καὶ ἡρώων, διότι τὰ ἐπη τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Ὀμήρου ἐξεταζόμενα καθ' ἑαυτὰ δὲν ἀποτελοῦσιν ὅλον τι αὐταρκές καὶ πλήρες, ἀλλὰ προὑποθέτουσιν ἄλλα ποιήματα, ἐξ ὧν ἐσαφηνίζετο εἰς τοὺς συγχρόνους ἀκροατὰς καὶ ὁ σκοπὸς καὶ πᾶσαι αἱ ἀναφοραὶ αὐτῶν. Ὁ Ἡσιόδος π. χ. ἐν Θεογονίᾳ σπουδαίνει ν' ἀναγράφῃ ἐν διαδοχῇ συνεχεῖ τὰ γένη τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων, ἀλλὰ τοὺς θεοὺς τούτους καὶ τοὺς ἥρωας ὑποθέτει ἐκ τῶν προτέρων γνωστούς. Ὁ δὲ Ὀμηρὸς ποιεῖται λόγον περὶ Ἀχιλλέως, Νέστορος, Διομήδους, καὶ ἐκεῖ ἐνθα πρῶτον εἰσάγει αὐτούς, ὡς περὶ ἡρώων ὧν πάντες γνωρίζουσι τὴν καταγωγὴν καὶ πάντα τὰ κατορθώματα, αὐτὸς δὲ τοσοῦτον μόνον ἄπτεται αὐτῶν, ὅσον εἶναι ἀναγκαζόν πρὸς τὴν ἐκάστοτε παροῦσαν χρείαν. Καὶ ἄλλα δὲ πολλὰ καὶ δευτέρας τάξεως πρόσωπα παρέρχεται ταχέως ὁ ποιητής, ὡς ὄντα ἀλλαχόθεν γνωστὰ εἰς τοὺς συγχρόνους, ἅπερ ὅμως οὔτε ἡμεῖς, οὔτε αὐτοὶ οἱ μετὰ τὸν Ὀμηρον Ἕλληνες ἐγνώριζον. Καὶ ὅτι μὲν τὸ συνέδριον

¹ Διεξῆλθον ἐν συντόμῳ πάντας τοὺς λόγους τοὺς πείθοντας, ὅτι τὰ παλαιὰ ἐπη τῶν Ἑλλήνων δὲν ἐγράφησαν ἐξ ἀρχῆς, ἐπειδὴ κατὰ τὴν κριτικὴν βάσανον ὅφ' ἣν ὑπέβαλον τελευταῖον ἐν Γερμανίᾳ τὰς ἐρεῦνας τοῦ Οὐόλφου, ἄλλοι λόγιοι, ἄλλως ἔλυσαν τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ διίσχυρισθησαν πάλιν ἐκ νέου, ὅτι ἐγράφησαν τὰ ποιήματα ἐξ ἀρχῆς, καὶ οὕτω γεγραμμένα παρεδόθησαν εἰς τοὺς ὕστερον.

τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, οἷον περιγράφεται παρ' Ὀμήρῳ, εἶχον καθιερώσει οἱ παλαιοὶ τῆς Πιερίας ἀοιδοί, τοῦτο ἐμνημόνευσα καὶ πρότερον, ἀλλὰ καὶ περὶ Κρόνου καὶ Ἰαπετοῦ, τῶν εἰς Τάρταρον ἐκβεβλημένων θεῶν, φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον ποιήματα, κατὰ τινὰ μὲν ὁμοια πρὸς τὴν Ἡσιόδου Θεογονίαν, κατὰ πολλὰ δὲ καὶ ἀνόμοια.¹

Κατὰ τὸν ἡρωϊκὸν αἰῶνα πᾶσα ἔκτακτος καὶ γενναία πράξις ἐξυμνεῖτο ἐν ᾠσμασι κατὰ τοῦ Ὀμήρου τὴν μαρτυρίαν.² Οὕτω λ. χ. ἀοιδιμος ἐγένετο ἡ Πηνελόπη διὰ τῶν ἀρετῶν τὴν λαμπρότητα, ἀοιδιμος δὲ καὶ ἡ Κλυταιμνήστρα διὰ τὸ στυγερὸν τῶν ἐγκλημάτων, διότι διὰ τῆς ποιήσεως διαμένει ἐν τῇ μνήμῃ τῶν ἀνθρώπων ἡ φήμη, ἡ τε ἀγαθὴ καὶ ἡ κακὴ.³ Ἰδίως δὲ περὶ τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον πολλαὶ ἐποποιίαι, διότι οἱ παρ' Ὀμήρῳ εἰδικοὶ χαρακτῆρες τοῦ ἥρωος τούτου εἶναι ὡς ἀπεσχισμένοι ἐξ ἀκεραίας τινὸς εἰκόνας, τοῖς πᾶσι γνωστῆς.⁴ Ἀλλ' οὐδ' ἡ Ἀργὴ θὰ ἐλέγετο ἐν Ὀδυσσεΐ, Ἀργὴ ἢ πᾶσι μέλουσα, ἂν δὲν ἦτο ἐκ ποιημάτων πασίγνωστος. Ὁ Ὀμηρος ἐγνώρισεν ἔπη πολλὰ, ἅτινα ἐπραγματεύοντο συμβάντα τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ τελευταίου χρόνου τῆς πολιορκίας, π. χ. τὸ νεῖκος Ἀχιλλέως καὶ Ὀδυσσεως,⁵ τὰ κατὰ τὸν δούρειον ἵππον,⁶ ἅτινα εἶχον ἴσως ἐπιρροὴν καὶ ἐπ' αὐτὴν τὴν ποίησιν τῆς Ἰλιάδος. Πλὴν δὲ τούτων, καὶ ἄλλα ἔπη μνημονεύονται παρ' Ὀμήρῳ, οἷον Νόστος Ἀχαιῶν,⁷ Τίσις Ὀρέστου,⁸ καὶ ἐπειδὴ τὸ νεώτατον ᾄσμα ἦτο καὶ τότε τὸ ποθεινότερον εἰς τοὺς ἀκροατάς,⁹ τόσον πλῆθος ποιημάτων θὰ ὑπῆρχε κατὰ τὸν ἡρωϊκὸν αἰῶνα, καὶ τηλικαύτη διασκευὴ τῶν μύθων θὰ ἔγενεν, ὅσον οὐδέποτε ἄλλοτε. Ἐπειδὴ ὅμως πάντα τὰ ᾄσματα ταῦτα ἐποιήθησαν ἵνα τέρψωσιν ἐν βραχεῖ χρόνῳ τὸ συμπόσιον τινὸς τῶν

¹ Ὁ Ὀμηρος οὔτε τὸν Ὠκεανὸν καὶ τὴν Θέτιν, οὔτε τὸν Ὑπερίωνα καὶ τὴν Θεΐαν κατηριθμεί, ὡς φαίνεται, μετὰ τὸ τῶν Τιτάνων, ὡς πράττει ὁ Ἡσιόδου.

² Ἰλ. Ζ, 358.—Ὀδ. Γ, 204.

³ Ὀδ. Ω. 197, 200.

⁴ Müller's Δωριέων τ. 1, σ. 411.

⁵ Ὀδ. Θ, 75.

⁶ Ὀδ. Θ, 492.

⁷ Ὀδ. Α, 326.

⁸ Ὀδ. Γ, 204.

⁹ Ὀδ. Α, 351.

βασιλέων, ἦσαν μικρά, ὡς συνάγεται ἐκ πολλῶν ὑπαινιγμῶν τοῦ Ὀμήρου, καὶ εἶχον ὑπόθεσιν μίαν μόνην πρᾶξιν ἡρωϊκὴν, καὶ ταύτην συντομον, προϋπέθετον δὲ γνωστὴν πᾶσαν τὴν προτέραν ἱστορίαν ἐξ ἄλλων ποιημάτων.—Οὕτως εἶχεν ἡ ποίησις ἐν Ἑλλάδι ὅτε ἀνέστη ὁ δαιμόνιος Ὀμηρος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΟΜΗΡΟΥ

Περὶ τοῦ βίου τοῦ Ὀμήρου ὀλίγοι μόνον μῦθοι καὶ τῶν γραμματικῶν εἰκασίαι, ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ ἐξαχθεῖσαι, περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλίγα ταῦτα ἐπιδεξιῶς μεταχειριζόμενα διδάσκουσὶ τι τὸν ἐπαρκούμενον εἰς ἱστορικὴν πιθανότητα. Αἱ περὶ πατρίδος τοῦ ποιητοῦ μαρτυρίαι δὲν εἶναι τόσον ποικίλαι, ὅσον κατὰ πρώτην ὄψιν φαίνονται· οὐδὲ πρέπει νὰ ταραχθῶμεν ἀκούοντες, ὅτι ἐπὶ πόλεις ἀντιποιοῦνται τῆς τιμῆς ταύτης, διότι τὰ δίκαια αὐτῶν ἦσαν ἐν μέρει ἑμμεσα μόνον. Οἱ Ἀθηναῖοι π. χ. ἐκάλουν τὸν Ὀμηρον συμπολίτην, ὡς τῆς Σμύρνης οἰκισταί,¹ καὶ Ἀριστάρχος, ὁ Ἀλεξανδρινὸς γραμματικὸς, ἔκρινεν ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν αὐτὴν ἴσως ἔννοιαν.² Ὡς καὶ αὐτῆς τῆς Χίου ἡ ἀντιποίησις δὲν στηρίζεται ἐπὶ λόγων ἀναμφισβητήτων, καίτοι

¹ Τοῦτο λέγεται σαφῶς ἐν τῷ ἐπιγράμματι εἰς Πεισίστρατον (Bekker ἀνεκδότ. τ. II, σ. 768).

Τρίς με τυραννήσαντα τοσαυτάκις ἐξεδιώξεν
 δῆμος Ἀθηναίων καὶ τρίς ἐπηγάγετο,
 τὸν μέγαν ἐν βουλῇ Πεισίστρατον, ὃς τὸν Ὀμηρον
 ἤθροισα, σποράδην τὸ πρὶν ἀειδόμενον.
 ἡμέτερος γὰρ κεῖνος ὁ χρύσεος ἦν πολιότης,
 εἰπερ Ἀθηναῖοι Σμύρναν ἀπωκίσαμεν.

² Τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστάρχου μνημονεύει διὰ βραχέων καὶ ὁ Ψ. Πλούταρχος (B. Ὀμήρου II, 2). Τοὺς δὲ λόγους βλέπει τις μάλιστα ἐν ταῖς Βενετικαῖς σχολαῖς ('Il. N, 197, cod. A.), ἅτινα κατὰ νεωτέρας ἐρεῦνας περιέχουσι σύνοψιν ἐκ τῶν Ἀριστάρχου ὑπομνημάτων.

μαρτυρεῖ ὑπὲρ αὐτῆς ἀξιόπιστος μάρτυς, ὁ ποιητὴς Σιμωνίδης.¹ διότι ἤκμασε μὲν ἐν Χίῳ τὸ γένος τῶν Ὀμηριδῶν,² ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο, κατ' ἀναλογίαν ἄλλων γενῶν, δὲν ἐσήμαινε συγγένειαν ἐξ αἵματος, ἀλλ' ἀνδρῶν ἐταιρίαν, οἵτινες ἐπιτηδεύοντες τὴν αὐτὴν τέχνην εἶχον κοινὴν λατρείαν, καὶ ἤρωά τινα προστάτην, ἐξ οὗ εἰλκον τὸ ὄνομα.³ Ἐκ τοῦ γένους τούτων τῶν Ὀμηριδῶν κατὰγεται πιθανώτατα ἐκεῖνος ὁ τυφλὸς ἀοιδός, ὅστις ἐν τῷ Ὀμηρικῷ εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνῳ λέγει περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι οἰκεῖ «Χίῳ ἐνι παίπαλοέσσῃ», καὶ ὅτι διαβαίνει εἰς Δῆλον κατὰ τὴν πανήγυριν τῶν Ἰώνων ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τῶν ἀοιδῶν. Τὸν τυφλὸν τοῦτον ἀοιδὸν ἐξέλαβεν ὁ Θουκυδίδης ὡς αὐτὸν τὸν Ὀμηρον,⁴ ὅπερ δηλοῖ ὅτι ὁ μέγας ἱστορικός ἐπίστευε περὶ Ὀμήρου, ὅτι ἂν δὲν ἐγεννήθη, κατῴκησεν ὅμως τοῦλάχιστον ἐν Χίῳ. Τῶν Χίων Ὀμηριδῶν ἦτο καὶ ὁ Κύναιθος, ὅστις ἠκμαζε περὶ τὴν 69 Ὀλ., καὶ ὃ συνάγεται ἐκ τῆς ἐν Συρακούσαις νίκης αὐτοῦ· πρὸς δὲ καὶ ὁ Χίος Παρθένιος, οὗ ἀγνοοῦμεν τὴν ἐποχὴν.⁵ Ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι ἠκμασαν ἐν Χίῳ οἱ Ὀμηρίδαι, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Θουκυδίδης ὑπέλαβε τὸν τυφλὸν τοῦ ὕμνου ἀοιδὸν ὡς τὸν Ὀμηρον, δὲν συνάγεται ὅτι καὶ ἐγεννήθη ἐν τῇ Χίῳ ὁ Ὀμηρος, διότι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀπὸ παλαιοῦ διέλυσαν τὰς διαφορὰς ταύτας ὡς ἐξῆς· ὅτι ὁ Ὀμηρος δὲν ἐγεννήθη ἐν Χίῳ, ἀλλὰ μετὰ τὰς πλάνας αὐτοῦ ἐγκατέκησεν ἐκεῖ. Τοιοῦτόν τι ὑπενόει βεβαίως καὶ ὁ Πίνδαρος λέγων τὸν Ὀμηρον ἄλλοῦ μὲν Χίον, ἄλλοῦ δὲ πάλιν Χίον ἄμα καὶ Σμυρναῖον.⁶ Τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχει καὶ ὁ παρ' Ἀριστοτέλει ῥήτωρ ἐκεῖνος ὁ λέγων : Χῖοι Ὀμηρον ἐτίμησαν οὐκ ὄντα πολί-

¹ Ψ. Πλουτ. Β. Ὀμ. 2, 2.

² Ἴδε Ἀρποκρατίωνα (Ὀμηρίδαι), καὶ τὰ ἀνέκδοτα Bekker (σ. 288), οἵτινες ἐν γένει παρέλαβον τὰς εἰδήσεις ἐκ τῶν λογογράφων. Παρὰ Πλάτωνι δέ, Ἰσοκράτει καὶ ἄλλοις τῶν συγγραφέων ἡ λέξις Ὀμηρίδαι σημαίνει Ὀμήρου θαυμαστάς.

³ Niebuhr Röm. Gesch. τ. I. Note 747 (801). πρβλ. καὶ τὸν πρόλογον τῶν Δωριέων τοῦ Μυλλέρου.

⁴ Θουκ. 3, 104.

⁵ Σουίδα (Παρθένιος). Ὁ Παρθένιος οὗτος, ὡς ὁ Θεοτοκός, ἀπὸ ἑστέρος Ὀμήρου, ἴσως ἦτο συγγενὴς τοῦ παλαιοῦ ἐποιοῦ Θεστορίδου τοῦ ἐκ Φωκαίας καὶ Χίου, οὗ μνημονεύει ὁ Ψ. Ἡρόδοτος (Ὀμ. βιοτ.),

⁶ Πινδ. Böckh. (Fr. inc. 86).

την.¹ "Ὁμοιον γένος τῶν ἐν Χίῳ Ὀμηριδῶν ὑπῆρχε καὶ ἐν Σάμῳ· τοῦτο ὁμῶς ἀνέγραφε προστάτην ὅχι τὸν Ὀμηρον, ἀλλὰ τὸν Κρεώφυλον, ὅστις ἦτο σύγχρονος καὶ συνήθης Ὀμήρου. "Ἦκμασε δὲ ἐπὶ μακρὸν καὶ τοῦτο τὸ ἐν Σάμῳ γένος, διότι πρῶτον μὲν ἀπόγονος τοῦ Κρεωφύλου ἱστορεῖται ὅτι μετέδωκεν εἰς τὸν Λυκούργον τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου," ἔπειτα δὲ λέγεται καὶ περὶ Πυθαγόρου, ὅτι ἐμαθήτευσεν ἐν Σάμῳ παρ' Ἐρμοδάρκῳ, ὅστις ἦτο ἀπόγονος Κρεωφύλου.³

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ Χίου. Ἡ δὲ ἀντίπαλος γνώμη, ὅτι ὁ Ὀμηρος ἐγεννήθη ἐν Σμύρῃ, ὅχι μόνον ἦτο ἡ ἐπικρατοῦσα κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς Ἑλλάδος,⁴ ἀλλὰ κρατύνεται καὶ διὰ τῶν ἐξῆς λόγων· πρῶτον μὲν καὶ σπουδαιότατον, ὅτι ἡ παράδοσις ἡ λέγουσα τὸν Ὀμηρον υἱὸν τῆς Νύμφης Κρηθίδος καὶ τοῦ ποταμοῦ Μέλητος, τοῦ ῥέοντος παρὰ τὴν Σμύρνην, ἔχει μύθου σχῆμα, ὅπερ ἐλέγχει τὴν ἀρχαιότητα αὐτῆς.⁵ δεύτερον δέ, ὅτι εὐθὺς ὡς παραδεχθῶμεν τὴν Σμύρνην πατρίδα τοῦ Ὀμήρου, διαλλάσσονται ἀπλῶς καὶ φυσικῶς αἱ ἀξιώσεις ὅλων τῶν ἄλλων πόλεων, ὑπὲρ ὧν μαρτυροῦσιν ἀξιόπιστοι συγγραφεῖς· π. χ. αἱ ἀξιώσεις τῶν Ἀθηναίων, περὶ ὧν εἶπα πρότερον· αἱ ἀξιώσεις τῶν Κυμαίων, ὑπὲρ ὧν μαρτυρεῖ Ἐφορος ὁ Κυμαῖος.⁶ αἱ ἀξιώσεις τῶν Κολοφωνίων, ὑπὲρ ὧν μαρτυρεῖ Ἀντίμαχος ὁ Κολοφώνιος.⁷ Διὰ ταῦτα ἡ ἱστορία τῆς Σμύρνης εἶναι σπουδαιότατη εἰς τὰ περὶ Ὀμήρου ζητήματα, ἥτις ὁμῶς διὰ τὰ

¹ Ἀριστ. Ῥητ. 2, 23. πρὸς. Ψ. Ἡρ. (Ὁμ. βιοτ. κατὰ τὸ τέλος).

² Ἡρακλ. Παντ. Πολιτειῶν Fr. 2. Τὸ ἱστόρημα τοῦτο κατὰ τοσοῦτον μόνον δύναται νὰ ἀληθεύῃ, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐγνώρισαν τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου παρὰ βραχυδῶν ἐκ τοῦ γένους τοῦ Κρεωφύλου.

³ Διογ. Λαερτ. VIII, 1, 2.—Σουῖδας (Πυθαγόρας Σάμιος).

⁴ Πλὴν τῆς τοῦ Πινδάρου, σπουδαιότατη εἶναι καὶ ἡ τοῦ Σκύλακος μαρτυρία, Σμύρνη ἐν ἡ Ὀμηρος ἦν. (σ. 35 ed. Is. Voss.).

⁵ Ἡ παράδοσις μνημονεύεται ἐν πάσαις ταῖς βιογραφίαις τοῦ Ὀμήρου. Τὸ δὲ ὄνομα Μέλησιγενῆς ἢ Μελησιγενῆς δὲν φαίνεται νέον, ἀλλ' ἐκ τῶν παλαιωτάτων ἐποποιῶν καταγόμενον.

⁶ Ψ. Πλουτάρχ. 2, 2 Ὁ Ἐφορος εἶναι ἡ κυριωτάτη πηγὴ καὶ τοῦ Ψ. Προδότου ἐν τῷ περὶ Ὀμήρου βιοτῆς.

⁷ Ψ. Πλουτ. 2, 2. Τὴν καταγωγὴν Ὀμήρου ἐκ Σμύρνης ἄμα καὶ Κολοφῶνος ὑποδηλοῖ τὸ ἐπίγραμμα (Ψ. Πλουτ. 4, 4.)

Υἱὲ Μέλητος, Ὀμηρε, σὺ γὰρ κλέος Ἑλλάδι πάση
καὶ Κολοφῶνι πάτρῃ θῆκας ἐς αἶδιον.

ἀντιμαχόμενα συμφέροντα τῶν διαφόρων φυλῶν, καὶ τὰς μεροληπτικὰς μαρτυρίας τῶν συγγραφέων, εἶναι συγκεχυμένη καὶ σκοτεινή. Ἡ ἐπομένη περὶ Σμύρνης πραγματεία, εἰ μὴ τι ἄλλο, εἶναι τοῦλάχιστον πόρισμα ἐρεῦνης ἐπιμελοῦς.

Διπλῆ παράδοσις, καὶ δύο γινῶμαι ὑπῆρχον περὶ κτίσεως τῆς Σμύρνης ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Πρώτη μὲν ἡ *Ἰωνική*, καθ' ἣν ἡ Σμύρνη ἀπωκίσθη ἐξ Ἐφέσου, ἢ ἐκ τινος χωρίου καλουμένου Σμύρνα, ὅπερ ἔκειτο ἐν τῇ Ἐφεσίᾳ γῇ.¹ Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ἐφεσσος ἀπωκίσθη ἐξ Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Ἀνδροκλον, τὸν υἱὸν τοῦ Κόδρου, ἐνομιζέτο ἡ Σμύρνη καὶ Ἀθηναίων ἀποικία.² Δευτέρα παράδοσις ἦτο ἡ *Αἰολική*. Κατὰ ταύτην οἱ Αἰολεῖς ἀφορμηθέντες ἐκ Κύμης κατέσχον τὴν Σμύρνην δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὴν κτίσιν τῆς Κύμης.³ Προσιστορεῖ δὲ ἡ αἰολικὴ παράδοσις γεγονότα τινὰ περὶ τοὺς ἡγεμόνας τῆς ἀποικίας, ἅτινα συνάδουσι κάλλιστα πρὸς ἄλλας μυθικὰς παραδόσεις.⁴ Ἐπειδὴ δὲ οἱ μὲν Ἴωνες ἀπώκησαν εἰς Ἀσίαν, κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρονολόγους, τὸ ἔτος 140 μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας, ἡ δὲ κτίσις τῆς Κύμης ἐγένετο τὸ 150, ὅπερ συνάδει καὶ πρὸς τὴν λοιπὴν ἱστορίαν τῶν Αἰολικῶν ἀποικιῶν, συνάγεται ὅτι προέλαβον μὲν ὀλίγα ἔτη οἱ Ἴωνες τοὺς Αἰολεῖς εἰς Σμύρνην, διότι οὗτοι ἔδωκαν τὸ ὄνομα εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπῆλθον καὶ οἱ Αἰολεῖς, ὥστε συνέπεσαν καὶ αἱ δύο φυλαὶ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰς Σμύρνην, καὶ πιθανῶς κατεῖχον κοινῇ ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν πόλιν. Ὑστερον ὅμως φαίνεται ὅτι ἐπεκράτησαν οἱ Αἰολεῖς μόνοι, διότι ὁ

¹ Στράβ. XIV, σ. 633—4.

² Στράβ. XIV, σ. 632—3. Ἡ λατρεία τῆς Νεμέσεως ἐν Σμύρνῃ κατήγετο βεβαίως ἐκ Ῥαμνουόντος. Ἀριστείδης ὁ σοφιστὴς διηγεῖται πολλὰ καὶ πάντων λόγων πολλὰ ψευδῆ περὶ τῆς ἀποικίας τῶν Ἀθηναίων εἰς Σμύρνην.

³ Ψ. Ἡροδ. 2, 38.

⁴ Ὁ οἰκιστὴς (Ψ. Ἡροδ. 2.) ἦτο Θεσεύς τις, ἀπόγονος Εὐμήλου τοῦ Φεραίου. Κατὰ δὲ τὸν Παρθένιον (5) ἡ αὐτὴ οἰκογένεια Ἀδμήτου τοῦ Φεραίου ἔκτισε Μαγνησίαν τὴν ἐπὶ Μαιάνδρῳ· ἡ δὲ Κύμη, ἡ μητρόπολις τῆς Σμύρνης, ἔλαβε καὶ αὐτὴ ἐποίκους ἐκ Μαγνησίας (Ψ. Ἡροδ. 2.). Τὸ τέταρτον Ὀμηρικὸν ἐπίγραμμα (Ψ. Ἡροδ. 14) μνημονεύει ὡς οἰκιστὰς τῆς Σμύρνης καὶ οὗτος Φρικωνίαν, καὶ νοεῖ τοὺς Λυκρούς, οἵτινες καταγόμενοι ἐκ Φρικίου τοῦ παρὰ τὰς Θερμοπύλας ἔκτισαν Κύμην τὴν Φρικωνίδα καὶ Λάρισσαν τὴν Φρικωνίδα.

Ἡρόδοτος δὲν συναριθμεῖ τὴν Σμύρνην ἐν ταῖς Ἰωνικαῖς, ἀλλ' ἐν ταῖς δώδεκα Αἰολικαῖς πόλεσιν, ἀγνοεῖ δὲ παντάπασι τὴν ἐξ Ἐφέσου τῆς Σμύρνης ἀποικησιν.¹ Ἐπικρατήσαντες δὲ οἱ Αἰολεῖς ἐξεδίωξαν ἐκ τῆς Σμύρνης τοὺς Ἴωνες, οἵτινες ὑπέξελθόντες εἰς Κολοφῶνα, καὶ συνοικήσαντες μετὰ τῶν Κολοφώνιων διετέλουν ἀγωνιζόμενοι εἰς ἀνάκτησιν τῆς Σμύρνης, ὅπερ καὶ κατάρθωσαν ἐπὶ τέλους· διότι κυριεύσαντες οἱ Κολοφώνιοι τὴν Σμύρνην, καὶ ἐκδιώξαντες τοὺς Αἰολεῖς,² κατέστησαν ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου αὐτὴν ἀκραιφνῶς Ἰωνικὴν πόλιν. Περὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν συνέβησαν τὰ γεγυρότα ταῦτα ἀκριβὲς εἰδήσεις δὲν περιεσώθη, τόσον μόνον γινώσκωμεν ἀσφαλῶς ὅτι ἡ Σμύρνη ἔγεινεν Ἰωνικὴ πόλις πρὸ Γύγου τοῦ Λυδῶν βασιλέως, δηλαδὴ πρὸ τῆς εἰκοστῆς Ὀλυμπιάδος (περὶ τὰ 700 π. Χ.), διότι ὁ Γύγης ἐπολέμησε συγχρόνως Μίλητον, καὶ Κολοφῶνα, καὶ Σμύρνην, ὅπερ δηλοῖ τὴν ἐν τῷ τότε χρόνῳ συμμαχίαν καὶ κοινωνίαν τῶν πόλεων.³ Ἐπειτα γνωρίζομεν Σμυρναῖόν τινα νικήσαντα ἐν Ὀλυμπίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (Ὀλ. 23. π. Χ. 688.), ὅστις ἀναγορεύεται Ἴων.⁴ Ἀλλὰ καὶ Μίμνερμος ὁ ἐλεγειοποιός, ἀκμάζων περὶ τὴν 37 Ὀλ. (630 π. Χ.), κατήγετο ἐκ τῶν Κολοφωνίων τούτων, τῶν εἰς Σμύρνην ἀποικησάντων.⁵

Ἡ ἐν Σμύρνῃ συνάντησις διαφόρων ἐλληνικῶν φυλῶν, καὶ ἡ προστριβὴ ποικίλων ἡθῶν καὶ χαρακτήρων ἡρέθισεν ἀναμφισβητήτως καὶ ἐξήγειρε τὸ εὐτονον καὶ δραστήριον τοῦ πνεύματος τῶν ἀποίκων εἰς δημιουργίαν τοιούτων ἔργων, οἷα τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου. Διότι ἔνθεν μὲν κατῴκουσιν ἐν Σμύρνῃ Ἴωνες ἐξ Ἀθηνῶν, λατρεύοντες τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν ἔξοχον ἐπὶ συνέσει, σοφίᾳ, καὶ μεγαλοφροσύνῃ θεᾶν, ἥρωας δὲ ἔχοντας ἀνδρείους καὶ φιλανθρώπους, οἷος ἦτο ὁ Νέστωρ, ὁ πρόγονος τῶν Ἐφεσίων καὶ Μιλησίων βασιλέων· ἔνθεν δὲ κατῴ-

¹ 1, 149.

² Ἡρόδ. 1, 150 πρὸς 1, 16.—Παυσαν. VII, 5, 1.

³ Ἡρόδ. 1, 14. Ὁ Παυσανίας IV, 21, 3, ῥητῶς μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ Σμυρναῖοι ἐν τῷ τότε χρόνῳ ἦσαν Ἴωνες. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μίμνερμος δὲν ὁμολογεῖ τὰς πράξεις τῶν Σμυρναίων κατὰ τὸν πόλεμον τούτον, ἂν δὲν ἦσαν Ἴωνες.

⁴ Παυσ. V, 8, 3.

⁵ Παρὰ Στράβ. XIV, σ. 631.

κουν Ἀχαιοί, τὸ ἐπικρατέστατον φύλον τῶν ἐκ Κύμης Αἰολέων, ἔχοντες ἡγεμόνας ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀγαμέμνονος,¹ καὶ ἀξιῶσεις, ὅσας ἡγείρε τὸ μέγα ὄνομα τοῦ «ἀνακτος τῶν ἀνδρῶν». Οἱ Ἀχαιοὶ ἐκόμισαν μεθ' ἑαυτῶν καὶ μέγα πλῆθος μύθων ἀναφερομένων εἰς τῶν Πελοπιδῶν τὰ κατορθώματα, καὶ μάλιστα εἰς τὰ περὶ τὴν ἄλυσιν τῆς Τροίας. Μετὰ τῶν Ἰώνων καὶ Αἰολέων ἦσαν ἀναμεμιγμένα καὶ ἄλλα πολεμικὰ πλῆθη ἀνδρῶν ἐκ Λοκρίδος, Θεσσαλίας, καὶ Εὐβοίας, ἐν οἷς ἐξεῖχον μάλιστα οἱ ἐκ Βοιωτίας ἄποικοι, οἵτινες συμπάρελαβον εἰς Ἀσίαν τὴν ἐν Ἐλικῶνι λατρεῖαν τῶν Μουσῶν, καὶ τὸν πατροπαράδοτον πόθον πρὸς ποίησιν.²

Ἡ ἐν Σμύρῃ συρροὴ καὶ προστριβὴ διαφόρων φυλῶν συνέτεινεν ἀναμφισβητήτως ὅχι μόνον εἰς ἀνάπτυξιν τῶν παραδοθέντων ἐκ παλαιοῦ μύθων, ἀλλὰ καὶ εἰς δημιουργίαν καὶ διάπλασιν τῆς ἐπικῆς διαλέκτου· οὐχ ἦττον ὅμως εἶναι σπουδαῖον νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς εἰς τίνα τῶν φυλῶν ἀνῆκεν ὁ Ὅμηρος· διότι οὕτε τὸ ὄνομα Ὅμηρος, οὕτε τὰ περὶ αὐτοῦ ἱστορούμενα παρέχουσι λόγους ἀποχρῶντας ὥστε νὰ διαλύσωμεν τὸν ποιητὴν εἰς πρόσωπον πλαστὸν καὶ μυθικόν, ὡς ἐπραξάν τινες τῶν λογίων. Ἀφοῦ ὁ Ἡσίοδος, οὗ γινώσκωμεν λεπτομερῶς καὶ αὐτὰ τὰ μικροῦ λόγου ἰδιωτικὰ παθήματα, διηγεῖται περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι τὸν ἐπεσκέφθησάν ποτε αἱ Μοῦσαι, τί θαυμαστόν, ἂν οἱ ἔπειτα ἀνθρωποὶ ὀχυμάσαντες τὴν εὐφυίαν τοῦ Ὀμήρου ἐποίησαν αὐτὸν Νύμφης υἱόν; Οἱ παλαιοὶ ἡμφισβήτησαν περὶ τῆς φυλῆς εἰς ἣν ἀνῆκεν ὁ Ὅμηρος· καὶ ὑπὲρ μὲν τῆς ἐξ Αἰολέων καταγωγῆς μαρτυροῦσιν αἱ ἐξῆς λόγοι· ὅτι ὁ μῦθος ὁ λέγων τὸν Ὅμηρον Σμυρναῖον ὑπονοεῖ, ὅτι ἐγεννήθη ὁ ποιητὴς καθ' ὃν χρόνον ἐπεκράτουν ἐν Σμύρῃ οἱ Αἰολεῖς, παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀντιμάχου. Πρὸς τὰ τοῦ μύθου συνάδει καὶ τὸ Ὀμηρικὸν ἐπίγραμμα,³ διότι λέγει τὴν Σμύρνην Αἰολίδα πόλιν, ὅπερ ἐποιήθη μὲν πολὺ μετὰ τὸν Ὅμηρον, ἔχει ὅμως οὐ μικρὸν κύρος, ὡς μαρτυρεῖται τινὸς τῶν Ὀμηριδῶν, ὅστις ἠκμαζε πρὸ τῆς κατακτῆσεως τῆς Σμύρνης ὑπὸ τῶν Κολοφωνίων. Ὑπὲρ τῆς ἐξ Αἰολέων τοῦ Ὀμήρου κα-

¹ Στράβ. XIII, σ. 582. Ὁ Πολυδεύκης ἀναφέρει Ἀγαμέμνονά τινα βασιλέα τῆς Κύμης (IX, 83).

² Περὶ τῆς σχέσεως τῆς Κύμης πρὸς τὴν Βοιωσίαν βλέπε κατωτέρω κεφ. δ.

³ Τὸ 4ον, Ψ Ἠροδ. 14.

ταγωγῆς συνηγορεῖ, καὶ ὅτι Μελάνωπος ὁ Κυμαῖος, ἀρχαῖος ὕμνων αἰδός, ἀληθὲς καὶ ὄχι πεπλασμένον πρόσωπον, ὅστις πιθανῶς ἐποίησε καὶ ὕμνον εἰς τὴν ἐν Δήλῳ τελετὴν,¹ λέγεται ἐν ταῖς γενεαλογίαις τῶν λογογράφων καὶ μυθολόγων πάππος Ὀμήρου,² ἐξ οὗ εἰκάζεται, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐποιήθησαν αἱ γενεαλογίαι, ἡ Σμύρνη ἦτο ἔτι Αἰολικὴ πόλις, καὶ εἶχε κοινωνίαν πρὸς Κύμην τὴν μητρόπολιν. Πλὴν δὲ τούτων, καὶ οἱ ἀρχαῖοι κριτικοὶ ἀνεκάλυψαν ἐν ταῖς ἐπεσι τοῦ Ὀμήρου ἦθι τινὰ καὶ χαρακτῆρας αἰολικοὺς, ὧν περιεργότατον εἶναι, ὅτι εἰς τὴν Βουδρωστίν (βούδρωστιν καλεῖ ὁ Ὀμηρος τὸν χαλεπὸν λιμὲν), ἦτο ἑκδομημένος ἐν Σμύρνη ναὸς ἀπὸ τοῦ χρόνου ἔτι καθ' ὃν ἐπεκράτουν ἐν τῇ πόλει οἱ Αἰολεῖς.³

Καὶ ὅμως, πᾶς ὅστις μετὰ προσοχῆς μελετήσῃ τὸ ἐν ταῖς ποιήμασι τοῦ Ὀμήρου διήκον φυλετικὸν αἶσθημα καὶ τὰς πατρίους παραδόσεις, θ' ἀποκλινῇ μᾶλλον ἐπὶ τὴν ἀντίπαλον γνώμην τοῦ Ἀριστάρχου, ὅτι ὁ Ὀμηρος ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἰωνικὴν φυλὴν. Σπουδαίοντος λόγος ὑπὲρ τῆς ἐξ Ἰῶνων καταγωγῆς τοῦ Ὀμήρου εἶναι τὸ σέβας, ὅπερ ἀπονέμει ὁ ποιητὴς πρὸς τοὺς μεγίστους Ἰωνικοὺς θεοὺς, καὶ ἡ περιγραφὴ αὐτῶν, ἥτις συνάδει ἀκριβεστάτα πρὸς τὰς ιδέας τῶν Ἰῶνων. Οὕτω λ. χ. ἡ Ἀθηνᾶ ἀγαπᾷ παρ' Ὀμήρῳ τὴν ἐν τῇ ἀκραπόλει τῶν Ἀθηνῶν διατριβήν, καὶ σπεύδει ἐκ Φαιάκων εἰς τὸν Μαρθῶνα καὶ τὰς Ἀθήνας.⁴ Ὁ δὲ Ποσειδῶν περιγράφεται ὡς ὁ Ἐλικῶνιος Θεός, δηλ. ὁ προστάτης τῆς Ἰωνικῆς ἀμφικτυονίας, εἰς ὃν ἤγοντο τὰ Πανιώνια ἐν τε Πελοποννήσῳ καὶ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ⁵ καὶ εἶναι πιθανώτατον, ὅτι ἡ θυσία τοῦ Νέστορος εἰς τὸν Ποσειδῶνα περιγράφεται παρ' Ὀμήρῳ κατὰ μίμησιν ἐκείνων, ἃς ἐτέλουν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Νέστορος, οἱ Νηλεῖδαι, ὡς βασιλεῖς τῶν Ἰῶνων. Αἰ-

¹ Πaus. V, 7, 4 (ἐκδ. Bekkers). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου συνάγεται, ὅτι ὁ Πausanias ἔκρινε τὸν Μελάνωπον ἀρχαιότερον μὲν τοῦ Ἀριστέου, νεώτερον δὲ τοῦ Ὀλῆως.

² Ἑλλάνικος κλπ. παρὰ Πρόκλῳ (βίος Ὀμήρου).—Ψ. Ἡροδ. 1.

³ Ἰλ. Ω, 532. πρὸς τὰ Βενετ. σχόλια. Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὰ Ἰωνικὰ τοῦ Μητροδώρου (Πλουτ. προβλ. Συμποσ. VI, 8, 1). Ὁ Εὐστάθιος τούναντιον ἀποδίδει τὴν λατρείαν τῆς Βουδρωστίας εἰς τοὺς Ἰωνας.

⁴ Ὀδ. Η, 80.—Ἰλ. Β, 547.

⁵ Ἰλ. Θ, 203, Υ, 404, πρὸς καὶ τὰ σχόλ. Ἐπιγρ. Ὀμηρ. 7 (Ψ. Ἡρ. 17).

αντα δὲ τὸν Τελαμώνιον ἐκ τῶν ἡρώων, οἱ μὲν Δωριοῖς ἐν Αἰγίνῃ καὶ οἱ πλείστοι τῶν Ἑλλήνων κατηρίθουν ἐν τοῖς Αἰακίδαις, καὶ τὸν ἔλεγον συγγενῇ τοῦ Ἀχιλλέως, ὁ δὲ Ὀμηρος οὐδαμοῦ μνημονεύει τῆς μετ' Ἀχιλλέως συγγενείας, ἀλλὰ θεωρεῖ αὐτὸν ἥρωα Σαλαμίνιον, οἰκεῖον τοῦ Ἀθηναίου Μενεσθέως, ὅπως καὶ ὁ Ἀθηναῖος λογογράφος Φερεικῆς.¹ Καὶ ἡ λεπτομερῶς ἐπεξεργασμένη ἀπόδειξις, ὅτι Γλαῦκος ὁ ἥρωας τῶν Λυκίων κατήγετο ἐξ Ἑλλήνων, ἡ ἐν τῷ περιφρήμῳ ἐπεισοδίῳ τῆς μονομαχίας Γλαύκου καὶ Διομήδους περιεχόμενη, ἀπολαμβάνει μειζονα σημασίαν, εὐθὺς ὡς ἀναμνησθώμεν τοὺς βασιλεῖς τῶν Ἰωνῶν, τοὺς ἐκ Γλαύκου καταγομένους, ὧν ἐμνημόνευσα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.² Καὶ περὶ τὴν περιγραφὴν δὲ πολιτικῶν πραγμάτων, καὶ τὴν χρῆσιν τῶν περὶ ταῦτα ὀνομάτων εὐρίσκομεν πολλὰ παρ' Ὀμήρῳ Ἰωνικά. Αἱ ἐν Ἰλιάδι π. χ. μνημονευόμεναι φρήτραι (φατρίαι) ἀναφαινόνται μόνον ἐν Ἰωνικαῖς πόλεσιν· οἱ δὲ Θῆτες, οἱ ἐπὶ μισθῷ ἐργαζόμενοι ἀκτήμονες ἄνθρωποι, εἶναι ὅμοιοι τοῖς ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Σόλωνος· καὶ δῆμος δέ, ὑπὸ τὴν διπλὴν σημασίαν χωρίον καὶ δημόται, εἶναι προφανῶς Ἰωνικῆς χρήσεως. Διὸ ὀρθῶς παρατηρεῖ Σπαρτιάτης τις παρὰ Πλάτωνι,³ ὅτι ὁ Ὀμηρος περιγράφει Ἰωνικὸν μᾶλλον ἢ λακωνικὸν βίον· καὶ τῷ ὄντι, πολλὰ ἤθη καὶ νόμιμα ἄγνοεῖ παντάπασι ὁ ποιητής, διότι εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα πρῶτον ὑπὸ τῶν Δωριέων. Τέλος δέ, αἱ ἀκριβέσταται τοπογραφικαὶ γνώσεις τοῦ ποιητοῦ, πλὴν τῶν χωρῶν ἐνθα διαδραματίζονται αἱ πράξεις τῶν δύο ἑπῶν, εἶναι αἱ περὶ τὰ βόρεια τῆς Ἰωνίας μέρη καὶ τὴν γείτονα Μαιονίαν, ἐνθα ὁ Ἀσῖος λειμῶν, καὶ ὁ ποταμὸς Κάρυστρος μετὰ τῶν κύκνων, καὶ ἡ λίμνη ἡ Γυγαίη, καὶ τὸ ὄρος ὁ Τρωῶλος,⁴ καὶ τὸ Σίπυλον, καὶ ὁ Ἀχελῷος.⁵ Ἡ περιγραφὴ πάντων τούτων εἶναι τοσοῦτον σαφὲς καὶ ζωηρῶς,

¹ Ἀπολλοδ. III, 12, 6.

² Ἐν ἀρχῇ τοῦ 4. κεφ.—Οὐδεμίαν ἔκαμα χρῆσιν χωρίων ὑπόπτων, ὅσα παρενεβλήθησαν πιθανῶς ἐπὶ Πεισιστράτου. Περὶ τοῦ ὅτι δὲ ὁ Ὀμηρος ἀντικίξει ἐν τοῖς μύθοις πρὸς καὶ Ψ. Ἡροδ. 28.

³ Νόμοι III, σ. 680.

⁴ Ἰλ. B, 865 Φ, 392.

⁵ Ἰλ. Ω, 615. Ἐκ τῶν σχολίων συνάγεται σαφῶς, ὅτι ὁ Ὀμηρικὸς Ἀχελῷος εἶναι ὁ ἀπὸ Σιπύλου εἰς Σμύρνην ἐκβάλλων ῥυαξ.

ὥστε ὁ ποιητὴς φαίνεται ὅτι γνωρίζει τὰς χώρας ἐκ παιδικῶν ἀναμνήσεων.

Τώρα, ἂν τις ἐκ τοῦ σκότους τῶν παλαιῶν μύθων συλλαβὼν τὰ μνημονευθέντα ἀμυδρὰ τεκμήρια συνάψῃ αὐτὰ μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Σμύρνης, συνάγει τὰ ἑξῆς συμπεράσματα· α) ὅτι ὁ Ὀμηρος ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἰωνικὴν φυλὴν καὶ κατήγετο ἐκ τινος τῶν οἰκῶν, οἵτινες ἀπώκησαν ἐξ Ἐφέσου εἰς Σμύρνην· β) ὅτι ἐγεννήθη ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν τὸ ἐπικρατέστερον μέρος τῶν κατοίκων τῆς Σμύρνης ἦσαν Αἰολεῖς καὶ Ἀχαιοί· γ) ὅτι αἱ παραδόσεις τῶν φυλῶν τούτων περὶ τῆς στρατείας τῶν Ἑλλήνων εἰς Τροίαν ἐκίνουν σφόδρα τῶν ἀνθρώπων τὸ διαφέρον, καὶ ἦσαν ἐν τῷ τότε χρόνῳ πάνυ ἀγαπηταί· δ) ὅτι ὁ δαιμόνιος Ὀμηρος διὰ τῆς ποιητικῆς αὐτοῦ εὐφυίας διήλλαξε τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἀντιμαχομένων φυλῶν, ἐπειδὴ ὑπόθεσιν μὲν παρέλαβεν ἐκ τῶν Ἀχαιῶν, ταύτην δὲ ἐφιλοτέχνησε μετὰ χάριτος καὶ εὐφυίας Ἰωνικῆς· καὶ τέλος ὅτι τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐξεδιώχθησαν ἐκ Σμύρνης οἱ Ἴωνες συνεξέφυγε μετ' αὐτῶν καὶ ὁ Ὀμηρος, ἐπειδὴ ἡ ἐγκατάστασις τῶν Ὀμηριδῶν ἐν Χίῳ, κατὰ πιθανώτατον λόγον, εἶναι συνέπεια τοῦ διωγμοῦ τῶν Ἰώνων ἐκ Σμύρνης.¹

Ἐκ τῶν πορισμάτων τούτων, ἅτινα συνάδουσι πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, συνάγεται ὅτι ὁ Ὀμηρος ἐγεννήθη ὀλίγας γενεὰς μετὰ τὴν ἀποικίαν τῶν Ἰώνων εἰς Ἀσίαν τὴν αὐτὴν γνῶμην ἔχουσι καὶ οἱ ἀκριβεστάτοι τῶν παλαιῶν συγγραφέων· ὁ Ἡρόδοτος π. χ.² ἀριθμῶν τοὺς χρόνους ἔρχεται ἐπὶ τὸ αὐτό, καὶ εὕρισκεν ὅτι ὁ Ὀμηρος καὶ Ἡσίοδος ἦσαν τετρακόσια ἔτη πρεσβύτεροι αὐτοῦ. Ὁμοίᾳ ἐπίστευον καὶ οἱ Ἀλεξανδρινοὶ χρονολόγοι, διότι ἔλεγον τὸν Ὀμηρον ἑκατὸν μὲν ἔτη νεώτερον τῆς ἀποικίσεως τῶν Ἰώνων, ἐξήκοντα δὲ πρεσβύτερον τῆς νομοθεσίας τοῦ Λυκούργου.³ Καὶ ταῦτα μὲν μαρτυροῦσιν οἱ ἀκριβεστάτοι συγγραφεῖς, διότι μεγάλη διαφωνία ὑπῆρχε περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ Ὀμήρου καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς λογιστάτοις τῶν παλαιῶν συγγραφέων.

Οὗτος λοιπὸν ὁ Ὀμηρος, περὶ οὗ γνωρίζομεν ἀσφαλῶς μόνον τὰ

¹ * "Ἄλλως ἐξηγοῦσι τὰ πράγματα νεώτεροι φιλόλογοι, π. χ. ὁ Sengebusch Jahn's Jahrb. 67, Τεῦχ. 3, 4, 6, ἰδίως δὲ Τεῦχ. 4, σ. 361 καὶ 62.

² 2, 53.

³ Ἀπολλοδ. Fr. I, σ. 410, ed. Heyne.

ὀλίγα ἐκεῖνα ὅσα προεῖπον, ἦτο ὁ ἀνὴρ ὁ δοῦς εἰς τὴν ἐπικλὴν ποιή-
σιν τὴν πρώτην γενναίαν καὶ μεγαλότεχρον ὤθησιν. Πρὸ τοῦ Ὀμή-
ρου, ὡς ἀνέφερα ἀνωτέρω, ὑπῆρχον μόνον ἄσματα μικρά, πραγμα-
τευόμενα ἢ ἐν κατόρθωμα ἢ μίαν πράξιν τῶν ἡρώων τινός. Τὴν ὁδὸν
ταύτην πρὸς τὰ σύντομα ἔπη παρεσκεύασεν ἡ ἡρωϊκὴ μυθολογία, ἥτις
συναγείρουσα καὶ συνάγουσα τὰς πράξεις τῶν ἡρώων εἰς μεγάλους
κύκλους ἐδείξε τὴν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν αὐτῶν καὶ τὸν κοινὸν σύν-
δεσμον· διότι εὐθὺς ὡς ἔγειναν γνωστοὶ οἱ σπουδαιότατοι μυθικοὶ
κύκλοι, οἱ ποιηταὶ ἐξυμνοῦντες ἐν τι τῶν θύλων τοῦ Ἡρακλέους, ἢ
μίαν τινὰ πράξιν τῶν ἐπτά ἐπὶ Θήβαις, ἢ τῶν Ἀχαιῶν τῶν κατὰ
τῆς Τροίας ἐκστρατευσάντων, ἐγνώριζον ὅτι ὄχι μόνον ὁ σκοπὸς καὶ
τὸ τέλος τῆς πράξεως ἦσαν σαφεῖ ἐκ τῶν προτέρων εἰς τοὺς ἄκροα-
τάς, δηλ. τοῦ Ἡρακλέους ἢ ἀποθέσεως, τῆς Τροίας ἢ τῶν Θηβῶν
ἢ ἄλλωσις, ἀλλὰ καὶ ἡ σχέσις τῆς μιᾶς ἐκείνης πράξεως πρὸς τὰ
λοιπὰ τοῦ κύκλου. Διὰ τοῦτο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπραγματεύοντο
οἱ ποιηταὶ μίαν μόνον πράξιν ἐν ἔπεσι μικροῖς, ὅποια πολλὰ συνέ-
ταξαν ἔπειτα οἱ περὶ τὸν Ὡσίοδον μάλιστα αἰδοί. Καὶ ἡδύνατο
μέν τις, ἂν ᾔθελε, συναγαγὼν τὰ μικρὰ ἐκεῖνα ἔπη νὰ συγκροτήσῃ
ὁρμαθὸν θύλων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἥρωος, ἀλλ' ἅπαν τοῦτο τὸ
πρᾶγμα θὰ ἦτο βεβαίως οὐδὲν ἄλλο, ἢ σωρὸς ἔπων κεχωρισμένων
ἀπ' ἀλλήλων, ἀνευ ἐνότητος ὕφους καὶ συνθέσεως, ἅτινα εἶναι οἱ
γνήσιοι χαρακτῆρες τοῦ τεχνικοῦ ἔπους. Νέα ἄρα ἐφεύρεσις ἦτο,
καὶ μεγάλην ἐντύπωσιν θὰ ἐνεποίησεν εἰς τοὺς συγχρόνους, ὅτε ὁ
Ὅμηρος ἐξέλεξεν ἐκ τῆς ἡρωϊκῆς μυθολογίας ὑπόθεσιν, ἥτις ὄχι
μόνον διὰ τὴν πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ Τρωικοῦ κύκλου συνάφειαν, ἀλλὰ
μόνη καὶ καθ' ἑαυτὴν ἡδύνατο νὰ κινήσῃ ἰσχυρῶς τὸ διαφέρον, καὶ
ἀναπαύσῃ τῶν ἀκροατῶν τὴν περιέργειαν· ἦτο δὲ συγχρόνως καὶ
δεκτικὴ τοιαύτης ἐπεξεργασίας, ὥστε ἕκαστος τῶν περιφανῶν ἡ-
ρώων τοῦ μεγάλου ἐκείνου δράματος ἐπεδείκνυε τὸν ἰδιότροπον καὶ
ἰδιογενῆ αὐτοῦ χαρακτῆρα, χωρὶς οὔτε τὸν πρωταγωνιστὴν ἥρωα
νὰ ἐπισκιαζῇ, οὔτε τὴν κυρίαν τοῦ ποιήματος ὑπόθεσιν νὰ σκοτιζῇ.
—Τοιοῦτους μύθους καὶ οὕτω διαφέροντας ἐπέτυχεν ὁ Ὅμηρος δύο,
τὴν *μητιν* τοῦ Ἀχιλλέως, καὶ τὸν *νόστον* τοῦ Ὀδυσσεύος.

Ἡ μῆνις τοῦ Ἀχιλλέως συνέβη μικρὸν πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς
Τροίας, διότι ἐκ τῆς μῆνιδος ἐπῆλθεν ὁ φόνος τοῦ Ἑκτορος, ὅστις

προμαχῶν ἔσωζε τὴν πόλιν· ἦτο δὲ παλαιὸς ὁ μῦθος, πολὺ παλαιότερος τοῦ Ὀμήρου, ὅτι ὁ Ἑκτωρ ἀνῆρέθη ὑπ' Ἀχιλλέως, διότι ἐφόνευσε τὸν φίλον αὐτοῦ Πάτροκλον. Πῶς δὲ ἔπεςεν ὁ Πάτροκλος ἐν τῇ μάχῃ, καὶ διατὶ ὁ υἱὸς τῆς Θέτιδος δὲν ἤδυνήθη νὰ σώσῃ αὐτόν, τοῦτο ἡρμήνευσεν ὁ παλαιὸς μῦθος λέγων, ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς μηνίων κατὰ τῶν Ἑλλήνων δι' ὕβριν πρὸς αὐτὸν γενομένην, ἀπέιχε τοῦ πολέμου ἐν τῷ τότε χρόνῳ. Τοιούτου ὄντος τοῦ μύθου, ἐκλέγει ὁ Ὀμηρος ὡς κέντρον καὶ δεσμὸν πάσης τῆς πράξεως κυριώτατον τὴν ἀπομνήσιν τοῦ Ἀχιλλέως, καὶ τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ ἀπὸ ἐκθροῦ τῶν Ἑλλήνων, εἰς πολεμιώτατον τῶν Τρώων. Οὕτω δέ, ἡ διὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἀχιλλέως ἐξαίφνης ἐπιγενομένη τροπὴ τῆς τύχης τοῦ πολέμου, ἐνθεν μὲν ἐπιδεικνύει τὴν ὑπεροχὴν τοῦ υἱοῦ τῆς Θέτιδος, ἐνθεν δὲ ἡ μεταβολὴ οὕτω στερεοῦ καὶ ἀτρέπτου χαρακτῆρος ἐμπαῖεῖ τοῖς ἀκροαταῖς ἐντύπωσιν βαθυτάτην. Ἐκ τῆς ἀπομνήσεως λοιπόν, ὡς ἀπὸ κέντρου, ἀφορμῶν ὁ ποιητὴς κατασκευάζει διὰ μακρᾶς παρασκευῆς τὴν κατὰ μικρὸν τῆς πράξεως πρόοδον, διότι ἦτο ἀνάγκη νὰ διηγηθῇ ὅχι μόνον τὴν αἰτίαν τῆς μῆνιδος τοῦ Ἀχιλλέως, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐκ ταύτης προελθούσας ἥττας τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ ἐκθέσει τεκνύει, ἐν ᾧ ὑποφαίνεται ἡ ἀδυναμία τῶν Ἑλλήνων εἰς ἀποτροπὴν τοῦ ἐκ τῶν Τρώων κινδύνου, λαμβάνει ὁ ποιητὴς ἀφορμὴν ἀρμοδιωτάτην νὰ ἐπιδείξῃ τοῖς ἀκροαταῖς καὶ σύμπαντας τοὺς ἄλλους περιφανεῖς ἥρωας. Εἰς τὸ προπαρασκευαστικὸν τοῦτο μέρος τῆς Ἰλιάδος, καὶ τὴν συναρμογὴν αὐτοῦ μὲ τὴν καταστροφὴν, καταφαίνεται μάλιστα ὅποσον ἐγνώριζεν ὁ ποιητὴς τὰ βαθύτατα μυστήρια τῆς ποιητικῆς συνθέσεως. Θεωμασται δέ, μάλιστα πρὸς τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον, εἶναι καὶ αἱ μέθοδοι τοῦ Ὀμήρου, δι' ὧν ὑπερτίθεται καὶ ἀναβάλλει ἐκάστοτε τὸ τέλος τῆς πράξεως. Ἀλλ' εὐθὺς ὡς ὑπερέβη ὁ ποιητὴς ἐμπόδιά τινα, σπεύδει πλέον ἀπὸ τοῦδε πρὸς ἓν καὶ μόνον, τὸ τέλος τῆς πράξεως, προβιβάζει δηλαδὴ ἐπαλλήλους τὰς βλάβας τῶν Ἀχαιῶν, ἵνα αὐτοὶ μὲν τιμωρηθῶσι διὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀχιλλεῖα ὕβριν, τιμῇθῃ δὲ ὁ υἱὸς τῆς Θέτιδος, ὅπερ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ ποιήματος ἐδήλωσεν ὁ Ὀμηρος ὡς βουλὴν τοῦ Διός. Ὁ ἐπιμελὴς ἀναγνώστης ὑποβλέπει ἐν τούτοις καὶ δύο ἄλλα, πρῶτον ὅτι ὁ ποιητὴς εἶναι φιλέλλην, καὶ σπουδάζει ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν Ἑλλήνων· ἔπειτα ὅτι μηχανᾶται

πῶς νὰ ταπεινώσῃ τὴν ἄμετρον ὑπερηφάνειαν καὶ τὴν ἐπαχθῆ ὑψηλοφροσύνην τοῦ Ἀχιλλέως. Ἐπιτυχάνει δὲ ἀμφοτέρους τοὺς σκοποὺς τούτους ὁ Ὀμηρος διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῆς μυστικῆς βουλῆς τοῦ Διὸς, τουτέστι διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Πατρόκλου, ἣν οὔτε πρὸς τὴν Θέτιν προεῖπεν ὁ Ζεὺς, διότι ἐκ τῆς Θέτιδος θὰ ἐμάνθανε τὸ πρᾶγμα ὁ Ἀχιλλεύς, οὔτε πρὸς τὴν Ἥραν αὐτὴν, εἰμὴ περὶ τὰ μέσα τοῦ ποιήματος.¹ Ἐκ τοῦ θανάτου λοιπὸν τοῦ Πατρόκλου κινηθεὶς ὁ Ἀχιλλεύς, ὃν ἐπεμψεν εἰς τὴν μάχην ὄχι ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐαυτοῦ φιλοτιμίας,² διαλλάσσεται πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς, καὶ μεταλαμβάνει σφοδρὰν κατὰ τῶν Τρώων μάχιν. Οὕτω πῶς ἔφερεν εἰς συνδιαλλαγὴν ὁ ποιητὴς τὴν τιμὴν τοῦ υἱοῦ τῆς Θέτιδος, καὶ τῆς εἰμαρμένης τὰς μυστηριώδεις βουλὰς, περὶ ἧς ἐπίστευον οἱ Ἕλληνες, ὅτι ἀδιαλείπτως ἐπεμβαίνει εἰς ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα πράγματα.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καταφαίνεται, ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ποιητοῦ τῆς Ἰλιάδος δὲν ἦτο νὰ ὑμνήσῃ τὸν Ἀχιλλέα, ὥς τὸν περιφανέστατον πάντων τῶν Ἑλλήνων ἡρώων, καὶ μόνον τῶν Τρώων κατανικητὴν, διότι οὐδέποτε ἡγάπησεν ἡ ἑλληνικὴ ποίησις ἐνδὸς καὶ μὲντος προσώπου τὴν εὐκλειαν, ἔστω καὶ ἐξοχωτάτου ἥρωος· ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ υἱοῦ τῆς Θέτιδος ὑποφαίνεται, ὅτι ὁ Ὀμηρος δὲν ἠθέλησεν ἐπ' αὐτὸν καὶ μόνον νὰ τρέψῃ πᾶσαν τὴν προσοχὴν καὶ περιέργειαν τῶν ἀκροατῶν, διότι περιγράφεται ὁ Ἀχιλλεύς ὡς σκληρότερος τοῦ δέοντος, καὶ πολλάκις ὑπερβαίνων τὸ προσῆκον μέτρον, ὥς μεταπίπτων ἀπὸ τοῦ ἀμέτρου κατὰ τῶν Ἀχαιῶν μίσους, εἰς ἄλλα πάλιν πάθη ἄμετρα, τοὺς ἐπὶ τῷ Πατρόκλῳ

¹ Ἡ Θέτις τίποτε δὲν προεῖπεν εἰς τὸν Ἀχιλλέα περὶ τοῦ φόνου τοῦ Πατρόκλου (Ἰλ. Ρ, 411), διότι δὲν τὸ προεγίνωσκε καὶ αὐτὴ (Ἰλ. Σ, 63). Ἀλλ' οὔτε πρὸς τὴν Ἥραν, οὔτε πρὸς τοὺς ἄλλους θεοὺς, καὶ περ δυσφοροῦντας διὰ τὰς βλάβας τῶν Ἀχαιῶν, ἀπεκάλυψε τι ὁ Ζεὺς· καὶ πρῶτον ἐπὶ τῆς Ἰδῆς μετὰ τὴν συγκοιμήσιν ἀποκαλύπτει εἰς τὴν Ἥραν τὸ πρᾶγμα (Ἰλ. Ο, 65). Τοὺς ἐν Ἰλιάδι (Θ, 475—6) στίχους ἡθέτου καὶ οἱ παλαιοί, δὲν ἀναφέρονται ὁμῶς τῆς νοθείας οἱ λόγοι (Σχολ. Βενετ. Α.).

² Ἡ ἐξοδος τοῦ Πατρόκλου εἰς μάχην δὲν εἶναι σημεῖον, ὅτι προσεγγίζει ἢ ἀπομῆνις τοῦ Ἀχιλλέως, διότι τὴν αὐτὴν ἐκείνην στιγμὴν εὐχεται ὁ υἱὸς τῆς Θέτιδος νὰ μὴ σωθῇ οὐδεὶς τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλ' αὐτὸς καὶ ὁ Πάτροκλος, οἱ δύο μόνον, νὰ κυριεύσωσι τὰ τείχη τῆς Τροίας (Ἰλ. Η, 97.).

ὄδυρμούς, καὶ τὴν κατὰ τοῦ Ἑκτορος ἀγρίαν ὀργήν. Ἀλλ' ὁμολογητέον, ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἂν ὄχι μόνος, εἶναι ὅμως ὁ περιφανέστατος καὶ μεγαλοπρεπέστατος πάντων τῶν ἡρώων τῆς Ἰλιάδος· διότι πλὴν τῆς ἀνδρίας, καθ' ἣν ὑπερέχει πάντων τῶν ἄλλων, μετέχει ἡ ψυχὴ αὐτοῦ καὶ θείας τινὸς μεγαλοφροσύνης. Ἀποβλέψας τις εἰς τὸν εὐτολμότατον Ἑκτορα, ὅστις προσιωνίζομενος τὸν πεπρωμένον αὐτῷ θάνατον μετὰ βαρυθυμίας καὶ ὄννου καταβαίνει εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἀχιλλέως ἀγῶνα, καταλαμβάνει τὴν μεγαλοφροσύνην τοῦ υἱοῦ τῆς Θέτιδος, ὅστις καὶ περ σαφῶς προγινώσκων, ὅτι μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ἑκτορος μέλλει καὶ αὐτὸς εὐθὺς νὰ ἀποθάνῃ,¹ δεικνύει ὅμως εὐστάθειαν καὶ τόλμην ἀμετάπτωτον, μετὰ δὲ τὸ ἔργον μεγαλοφρονεστάτην ἀπάθειαν. Ἐκπρεπέστατος φαίνεται ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ἐν τῷ ἐπὶ Πατρόκλῳ ἀγῶνι, καὶ μάλιστα ἐν τῇ μετὰ τοῦ Πριάμου συνεντεύξει, σκηνῇ, ἥς ὁμοίᾳ κατὰ τὸ κάλλος δὲν εὐρίσκεται καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχαίαν ποιήσιν. Τὰ ἀντίπαλα μίσση, αἱ προσωπικαὶ φιλοτιμίαι, καὶ πάντα τὰ τραχέα καὶ πολέμια αἰσθηήματα ἀπομαραινόνται ἐν ταύτῃ τῇ σκηνῇ, καὶ μεταπίπτουσιν ἐπὶ φιλανθρωποτάτην καὶ ἐπεικεστάτην διάθεσιν, ὅπως τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον, μετὰ ὑπόκρυφον καὶ σφοδρὸν πόνον, ἀπαστρέπτει λάμψιν χαρᾶς διὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ὑγείας. Ἡ ἀποκατάστασις αὕτη τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἀχιλλέως, ἡ παρασκευαζομένη διὰ παντός τοῦ ποιήματος, δι' ἧς ἀποκαθαίρεται παντὸς ρύπου ἡ θεία φύσις αὐτοῦ, καὶ ἡ τέχνη καὶ ἡ μέθοδος, δι' ἧς κοινωνεῖ τῆς καθάρσεως καὶ αὐτὸς ὁ προσέχων τὸν νοῦν ἀκροατῆς, εἶναι ἀναμφισβητήτως ἐκ τῶν καλλίστων ἀρετῶν τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως.

Ἐκ τῆς συναρμογῆς τῶν ποικίλων τούτων πράξεων, καὶ γεγονότων, καὶ παθημάτων, ἃν τις ἀπέκοπτεν οὐσιωδές τι μέρος, ὥς οὐκ ἀναγκαῖον, ἤθελε πράξει τὸ αὐτό, ὥσάνει κατεμέλιζε ζῶον ἔμφυχον· διότι ὅπως ἐν τῷ ἐμψύχῳ ζῳῷ δὲν ἐνδιατρίβει ἡ ζωὴ ἐν τινι ὀρισμένῳ σημείῳ, ἀλλ' ἐν τῇ ἀρμονίᾳ τῶν ποικίλων ὀργάνων καὶ συστημάτων, οὕτω καὶ τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας ἡ ἐνότης ἀποτελεῖται ἐκ τῆς συναρμογῆς τῶν ποικίλων τούτων μερῶν. Οὔτε ἡ ἐνάγωνίος προπαρασκευή, καθ' ἣν ἄλλεπαλλήλως νικῶνται οἱ Ἀχαιοί,

¹ Π. Σ, 95. Τ, 417.

μέχρι τῆς ὥρας καθ' ἣν πυρπολεῖται ἡ ναὺς τοῦ Πρωτεσιλάου ἡδύναντο νὰ λείψῃ, οὔτε ἡ μετὰ τὸν φόνον τοῦ Πατρόκλου ἐπιγενομένη τῶν ὄλων πραγμάτων μεταβολή, οὔτε ἡ ἀπόρρησις τῆς μήνιδος καὶ ἡ συνδιαλλαγή τοῦ Ἀχιλλέως, οὐδὲν τούτων ἡδύναντο νὰ λείψῃ ἐκ τῆς Ἰλιάδος, εὐθύς ὡς συνέλαβεν ὁ νοῦς τοῦ Ὀμήρου τὸ σχέδιον τοιούτου ἔπους, καὶ ἤρχισε νὰ ἐξεργάζεται αὐτό. Ἐν τούτοις, ὡς ἔχει νῦν ἡ Ἰλιάς, ἐκτείνεται ἀληθῶς πέρα τοῦ πρώτου σχεδίου, καὶ ὑπερβαίνει τὰ ἀκριβῶς ἀναγκαῖα μέτρα, τὸ εἰσαγωγικὸν δὲ μάλιστα μέρος, ἐνθα οἱ ἄλλοι ἦρωες τῶν Ἀχαιῶν ἀγωνίζονται ν' ἀπαμύνωσι τὸν κίνδυνον κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Ἀχιλλέως, παρεξετάθη ὁμολογουμένως εἰς οὕτω δυσανάλογον μῆκος, ὥστε ἡ ὑποψία παρεμβολῆς χωρίων ἔχει λόγον κατὰ τὰς πρώτας ταύτας ῥαψωδίας μᾶλλον, ἢ κατὰ τὰς τελευταίας, ἐν αἷς οἱ νεώτεροι κριτικοὶ ἀνεκάλυψαν πλείονα νοθείας τεκμήρια. Πρὸς τὴν παρέκτασιν ταύτην τοῦ σχεδίου δύο ἰδίως λόγοι ἐκίνησαν ἴσως μὲν καὶ τὸν Ὀμήρον αὐτόν, μάλιστα δὲ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ὁμηρίδας. Πρῶτον μὲν ὅτι ἤθελον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ν' ἀποτελέσωσι τὸ ποίημα αὐταρκες καθ' ἑαυτὸ καὶ πλήρες, ἤθελον δηλαδὴ νὰ συμπεριλάβωσιν ἐν αὐτῷ πάντα τὰ γεγονότα, εἰ δυνατόν, καὶ τὰς πράξεις, ὅσαι ἔπρεπον μᾶλλον εἰς ποίημα πραγματευόμενον περὶ παντὸς τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Εἶναι δὲ πιθανόν, ὅτι παρέλαβον ἐν τῇ Ἰλιάδι ἔσματα τινα τῶν ἀρχαιοτέρων ἀοιδῶν, πραγματευόμενα ἄθλα τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ἐκλέξαντες ἐκ τούτων τὰ κάλλιστα χωρία· διότι τοιαύτη εἶναι ἡ μέθοδος τῆς κατὰ προφορικὴν παράδοσιν μεταδιδομένης δημοτικῆς ποιήσεως, παραλαμβάνουσα τὰ κάλλιστα τῶν προτέρων ποιητῶν, ὡς κοινὸν κτῆμα, ἀνακαινίζει αὐτά, κατ' ἄλλας συνθέσεις συμπλέκουσα καὶ διασκευάζουσα.

Παρεισεκομίσθησαν λοιπὸν εἰς τὴν Ἰλιάδα διὰ τὸν λόγον τοῦτον πολλὰ ξένα τῆς ὑποθέσεως, ἅτινα ἔπρεπον μᾶλλον εἰς ποίημα πραγματευόμενον περὶ παντὸς τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου· οὕτω δὲ ἀπὸ μήνιδος τοῦ Ἀχιλλέως ἐγένετο Ἰλιάς τὸ ποίημα, ὡς ὀρθότατα ἐκάλεσαν αὐτὸ οἱ παλαιοί· ἀλλ' ὅμως ὑποθέσας ὁ Ὀμηρος ὡς ὑπέθεσε τοὺς ἀντιπολεμοῦντας, καὶ κατὰ τοὺς τόπους οὓς ἐκάτεροι κατεῖχον, καὶ κατὰ τὸν τρόπον τῆς μάχης, μέχρι τῆς μήνιδος τοῦ Ἀχιλλέως, καλῶς ἐθεράπευσε τὸ πρᾶγμα· ἠκολούθησε ἢ ἐν τούτοις βε-

δαίως τὰς ἐπικρατούσας ἐπ' αὐτοῦ μυθικὰς παραδόσεις. Κατὰ τοὺς Κυκλικοὺς ποιητάς, ἐφ' ὧν ἰσχυρότεροι μὲν καὶ ὀλιγώτεροι ἦσαν οἱ περὶ ἡρώων μῦθοι ἢ ἐπὶ Ὀμήρου, διέσωζον ὅμως πιστῶς τὰς σπουδαιοτάτας παραδόσεις, οἱ Τρῶες μετὰ τὴν μάχην τὴν συγκροτηθεῖσαν εὐθὺς ὡς κατέπλευσαν εἰς τὴν Τρωάδα οἱ Ἀχαιοί, καθ' ἣν ἀποκτείνας ὁ Ἐκτωρ τὸν Πρωτεσίλαον, εἶτα ἐδιώχθη ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλεύως, εἰσελθόντες εἰς τὸ τεῖχος οὐδέποτε πλέον ἐπεχείρησαν νὰ ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν Ἑλλήνων, μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀπέσχε τοῦ πολέμου ὁ Ἀχιλλεύς. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον οἱ Ἀχαιοί, μὴ δυνάμενοι νὰ κυριεύσωσι τὰ τεῖχη τῆς Τροίας, ἐτρέποντο ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Ἀχιλλεύως εἰς λεηλασίαν τῶν περικειμένων πόλεων καὶ νήσων, π. χ. τῆς Πηδάσου, Δελέγων πόλεως, Θήβης τῆς Ὑποπλακίας, Κιλίκων πόλεως, τῆς γείτονος Λυρνησσοῦ, ἔτι δὲ τῶν νήσων Λέσβου καὶ Τενέδου.¹ Σαφηνίζει δὲ πολλαχοῦ αὐτὸς ὁ ποιητὴς τὴν θέσιν καὶ κατὰστασιν τῶν τότε πραγμάτων, ὅτι δηλ. οἱ Τρῶες, ἐφ' ὅσον ὁ Ἀχιλλεύς συνεμάχετο μετὰ τῶν Ἀχαιῶν, δὲν ἐτόλμων νὰ προβῶσιν ἔξω τῶν τειχῶν, διότι καὶ ὁ Ἐκτωρ ἂν ἤθελε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐφοδὸν, ἀπεκωλύετο καὶ ἐκ τοῦ γενικοῦ φόβου τῶν Τρώων πρὸς τὸν Ἀχιλλέα, καὶ ὑπὸ τῆς προνοίας τῶν Δημογερόντων.² Τοιαῦτα ὑποθέσας τὰ πράγματα ὁ ποιητὴς, ἱκανῶς δικαιολογεῖται, ἂν παρέλαβεν ἐν τῇ Ἰλιάδι πολλά, ἄτινα μάλλον ἐπρεπον κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου. Οὕτω π. χ. ὑπακούοντες εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Νέστορος οἱ Ἀχαιοί, πρῶτον ἤδη τάσσονται κατὰ φυλάς καὶ φρατρίδας, ἐξ οὗ λαβὼν ἀφορμὴν ὁ ποιητὴς καταρρίβει τοὺς διαφόρους λαοὺς ἐν τῷ καταλόγῳ, κατὰ τὴν Βῆτα ῥαψωδίαν. Διὰ τοῦ καταλόγου τούτου ποιεῖ γνωστὴν εἰς τοὺς ἀκροα-

¹ Τὴν ἀπορίαν, διὰ τὴν οἱ Τρῶες δὲν ἀντεπεξήρχοντο κατὰ τῶν Ἀχαιῶν καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἀχιλλεύς διέτριβε περὶ τὰς ὑπερποντίους ταύτας ἐπιδρομὰς, πρέπει νὰ λύσῃ ἡ ἱστορία, ὅχι ἡ μυθικὴ παράδοσις. Εἶναι δὲ περίεργον καὶ τὸ ἄλλο, ὅτι οὐδένα τῶν Ἀχαιῶν γνωρίζει ὁ Ὀμηρὸς πεσόντα ἐν μάχῃ καθ' ὅλον τὸν χρόνον ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πρωτεσίλαου μέχρι τῆς μῆνιδος (Ὀδ. Γ, 105) καὶ οὐ μόνον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' οὐδὲ τῶν Τρώων· διότι ὁ Αἰνείας καὶ ὁ Λυκάων κατελήφθησαν αἵφνης ἐν εἰρηνικοῖς ἔργοις ἀσχολούμενοι· ὅμοιον δὲ τι ὑποθετέον καὶ περὶ Μήστορος καὶ Τρωΐλου (Ἰλ. Ω, 257).

² Ἰλ. Ε, 788. Ι, 352. Ο, 721.

τάς τήν γενικήν παράταξιν τοῦ στρατοῦ, διὰ δὲ τῆς τειχοσκοπίας τοῦ Πριάμου καὶ τῆς Ἑλένης ἐν τῇ Γάμμᾳ, καὶ τῆς ἐπιτολῆσεως τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐν τῇ Δέλτᾳ ραψωδία, ἐπιδεικνύει καὶ περιγράφει τοὺς ἐπιφανεστάτους ἥρωας. Καὶ ἡ γνώμη δέ, νὰ διαλύσωσι τὴν διαφορὰν διὰ τῆς μονομαχίας Πάριδος καὶ Μενελάου, τῶν αἰτιωμάτων τοῦ πολέμου, νῦν πρῶτον κατέβη εἰς τὴν νοῦν τῶν τε Τρώων καὶ τῶν Ἀχαιῶν, πάννυ πιθανῶς, διότι οἱ Ἕλληνες κατὰ τὰ πρότερα ἑννέα ἔτη, ἐφ' ὅσον συνεμάχετο παρ' αὐτοῖς ὁ Ἀχιλλεύς, καθυπέρτεροι ὄντες τῶν Τρώων, προθύμως δὲν θὰ ἔσπεργον εἰς τοιαύτην διάλυσιν καὶ συμβιβασμόν· καὶ ἀπέτυχε μὲν ἡ μονομαχία διὰ τὴν αἰσχρὰν φυγὴν τοῦ Πάριδος, καὶ τοῦ Πανδάρου τὴν ἐπιτολίαν, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες κατιδόντες ἐκ τῆς πρώτης μάχης, ὅτι οἱ Τρῶες καὶ ἐκ παρὰ ταύτης εἶναι ἀξιόμαχοι, περιβάλλουσι τὸ στρατόπεδον τάφρον καὶ τεῖχος, ὑπὲρ ὅμως δὲν ἐπήρκεσαν εἰς τὴν χρεῖαν αὐτῶν, ἐπειδὴ δὲν ἀπέδωκαν τοῖς θεοῖς τὰς ἐπὶ τηλικούτῳ ἔργῳ νενομισμένας θυσίας. Ταύτην τοῦ τεύχους τὴν οἰκοδομήν τόσο ἀπᾶδουσαν εὗρεν ὁ Θουκυδίδης πρὸς τὴν ἱστορικὴν πιθανότητα, ὥστε παντελῶς ἀπιστῶν εἰς τὸν Ὅμηρον, συμπεραίνει ὅτι τὸ ἔρυμα ἐποίησαν οἱ Ἕλληνες εὐθὺς ὡς κατέπλευσαν εἰς τὴν Τρωϊκὴν χώραν.¹ Ἡ σπουδὴ τοῦ Ὁμήρου νὰ συμπεριλάβῃ ἐν τῷ ποιήματι πάντα τὰ πρότερα δεικνύεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἐπλάσε συμβεβηκότα τινὰ ἀκριβῶς κατὰ μίμησιν ἄλλων, ἔξω τῆς περιοχῆς τῆς Ἰλιάδος κειμένων. Ἐκεῖνο π. χ. ὅτι ὁ Πάρις τιτρώσκει τὸν Διομήδην κατὰ τὸν ταρσὸν τοῦ ποδός,² ἐλήφθη ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀχιλλέως· τὰ δὲ περὶ τὸν φόνον τοῦ Πατρόκλου ἐποιήθησαν κατὰ τὰ κυριώτατα ἐκ τῶν περὶ τὸν Ἀχιλλέα μυθευμάτων, διότι ἀμφοτέρους τοὺς ἥρωας ἀποκτείνουσι, κατὰ τὴν βουλὴν τῆς εἰμαρμένης, θεὸς ἅμα καὶ ἄνθρωπος.³

Ἡ ἡλλή αιτία, δι' ἣν παρεξετάθη ἐπὶ πολὺ τὸ εἰσαγωγικὸν μέρος τῆς Ἰλιάδος, ἔγκειται εἰς τὴν δικαίαν τοῦ σχεδίου τοῦ ποιή-

¹ Θουκ. 1, 41. Ἀτόπως πλάττει ὁ Σχολιαστὴς πρὸς ἄρσιν τῆς ἀπορίας δύο ἔρύματα, μικρὰ καὶ μέγα.

² Ἰλ. Α, 377.

³ Ἰλ. Τ, 417. Χ, 350· ἡ πεπωμένη μοῖρα τοῦ Ἀχιλλέως ἦτο: Θεὸς τε καὶ ἄνθρωπος ἰφιδάμηναι.

ματος πρὸς τὰ φιλελληνικὰ αἰσθήματα τοῦ Ὀμήρου. Ὁ ἐπιμελὴς ἀναγνώστης εὐκόλως διακρίνει, ὅτι καὶ τοι παρασκευάζει ὁ ποιητὴς κατὰ τῶν Ἀχαιῶν δεινὰς ἥττας εἰς τιμωρίαν τῆς πρὸς τὸν Ἀχιλλέα ὕβρεως, κατὰ τὴν πρόοδον ὅμως τῆς πράξεως φαίνεται οἷον ἀνακοπτόμενος τοῦ σκοποῦ· διότι ἀντιζυγίζει ἐκάστοτε τὸν φόνον ἐνὸς τῶν Ἀχαιῶν, μὲ φόνον διασημοτέρου ἀνδρὸς ἐκ τῶν Τρώων. Τόσον δὲ ἐξάγει τὴν ἀνδρίαν τῶν Ἀχαιῶν ἡρώων, ὥστε καὶ τὰς ἡμέρας καθ' ἃς ἡττώνται οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ μάχῃ, πίπτουσι πάντοτε πλειότεροι Τρῶες ἢ Ἀχαιοί. Καὶ ναὶ μὲν ὁ Ὀμηρος, ὡς συζῶν μεταξὺ τῶν ἀπογόνων τῶν Ἀχαιῶν ἡρώων, εὖρε περιφερομένους πλειότερους μύθους περὶ ἐκείνων, ἢ περὶ τῶν Τρώων· οὐχ ἥττον ὅμως ἡ σαφὴς ἐκδηλουμένη προτίμησις περὶ τοὺς μύθους τῶν Ἀχαιῶν μνηύει καὶ τι ἄλλο, ὅτι ὁ Ὀμηρος ἐσπούδαζε νὰ περιβάλῃ τὴν Ἰλιάδα ἔθνικόν χαρακτήρα. Διὰ τοῦτο, συντομώτατα μὲν διέρχεται τὴν μάχην τῆς δευτέρας ἡμέρας κατὰ τὴν Θῆτα ῥαψωδίαν, ὅτε τὰ γεγονότα ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Διὸς διαπορεύονται τὴν εἰμαρμένην ὁδόν, ὥστε ἀναγκάζεται καὶ αὐτὸς ὁ ποιητὴς νὰ ἱστορήσῃ, ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ βιασθέντες ὑπὸ τῶν Τρώων συνεχλείσθησαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἀφοῦ, ἐννοεῖται, ἐπὶ νύκτον κατὰ τῶν πολεμίων ὄχι μικρὰν φθοράν· πλάτυτα δὲ διηγεῖται κατ' ἀναλογίαν τὴν μάχην τῆς πρώτης ἡμέρας, καθ' ἣν ἐξέλαμψε μάλιστα ὁ Διομήδης· διότι ἐκτείνει τὴν διήγησιν ἀπὸ τῆς Βῆτα μέχρι τῆς Ἡτα ῥαψωδίας, ὃ δὲ Ζεὺς φαίνεται οἷον ὅτι ἐπελάθετο καὶ τῆς ἐαυτοῦ βουλῆς καὶ τῆς πρὸς τὴν Θέτιν ὑποσχέσεως. Ἡ ἀριστεία τοῦ Διομήδους συνάπτεται στενῶς μὲ τὴν σύγχυσιν τῶν ὄρκων, διότι ἔπρεπε πάντως νὰ τιμωρηθῇ ὁ αἷτιος τῆς παρασπονδῆσεως, ὃ Πάνδαρος, τοῦτον δ' ἐφόνευσεν ὁ Διομήδης,¹ ἀλλ' ὅμως ὁ ποιητὴς παρατείνει εἰς μέγα μῆκος τὸν λόγον, ἐμπλέκων τοὺς κατὰ θεῶν ἀγῶνας, οὓς φιλοῦσιν οἱ περὶ τὸν Διομήδην ἰδίως μῦθοι.² Ἐντεῦθεν προήλθον κατὰ τὸ μέρος τοῦτο

¹ Πλ. Ε, 290. Ὁ Ὀμηρος ἀποσιωπᾷ πᾶσαν ἡθικὴν διδασκαλίαν· ἀλλὰ τοιοῦτος εἶναι πανταχοῦ ὁ ποιητὴς, δὲν παρσισάγει ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς συναφείας τῶν γεγονότων ἄγει εἰς διδασκαλίαν.

² Ἐν τοῖς Ἀργείοις μύθοις περὶ Παλλάδος ἐφέρετο ὁ Διομήδης ὡς οἰκείωτατος τῇ θεᾷ, ὡς φέρων τὴν ἀσπίδα αὐτῆς, καὶ φύλαξ τοῦ Παλλάδιου. Διὸ καὶ παρ' Ὀμήρῳ περιγράφεται ὡς οἰκείωτατος τῶν ὀλυμπίων θεῶν ὑπὲρ

τῆς Ἰλιάδος τινὲς ἀντιφάσεις καὶ τῆς συναφείας διαφθορά· ὑπομνήσκω ἰδίως τὴν ἀντίφασιν τῶν λόγων τοῦ Διομήδους καὶ τῆς συμβούλου Ἀθηνᾶς, περὶ τοῦ ἂν εἶναι συνετὸν ἢ μὴ τὸ μάχεσθαι κατὰ θεῶν, πρὸς τὰ ἔργα αὐτῶν.' "Ἀλλην ἀντίφασιν ἐσημείωσαν ἤδη οἱ παλαιοὶ ἐρμηνευταὶ περὶ τὸν θῶρακα τοῦ Διομήδους," ἥτις ὅμως ἀρεται, ἂν ἐκληφθῇ τοῦ Γλαύκου καὶ Διομήδους τὸ ἐπεισόδιον παρενθήκη τινὸς τῶν Ὀμηριδῶν, θέλοντος νὰ ἐξυμνήσῃ βασιλείαν τινὰ ἐκ Γλαύκου καταγόμενον.³ Περὶ δὲ τῆς Κάππα βραψωδίας (*Νυκτεγερσία καὶ Δολώγεια*) διεσώθη ἡ περιεργος παράδοσις, ὅτι ἡτό ποτε κεχωρισμένον ποιήμα, καὶ πρῶτον ἐπὶ Πεισιστράτου παραιρεσκομίσθη ἐν Ἰλιάδι,⁴ ὅπερ στηρίζει καὶ ἡ παρατήρησις, ὅτι οὕτῃ ἐν τοῖς ὕστερον εὐρίσκεται ἀναφορά τις πρὸς τὴν βραψωδίαν ταύτην, μάλιστα δὲ πρὸς τὴν ἀφίξιν τοῦ Ῥήσου παρὰ τοὺς Τρῶας, καὶ τὴν ἀπαγωγὴν τῶν ἱππῶν αὐτοῦ ὑπὸ Διομήδους καὶ Ὀδυσσεως, ὥστε δύναται ν' ἀφαιρεθῇ ὅλη ἡ βραψωδία, χωρὶς ν' ἀπολειφθῇ οὐδὲν κενὸν ἐν τῷ ποιήματι. Ἀλλ' ἐξ ἐτέρου εἶναι πάλιν ἀναντιρρήτον, ὅτι ἡ βραψωδία αὕτη ἐποιήθη ἵνα καταλάβῃ τὸν τόπον, ὃν ἔχει νῦν σκοπεύει δὲ ν' ἀποπληρώσῃ τὸ λοιπὸν μέρος τῆς νυκτὸς ἐκείνης, καὶ νὰ ἐπικοσμήσῃ τοὺς ἥρωας δι' ἐνὸς ἔτι κατορθώματος, διότι οὕτῃ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ τι αὐτάρκες, οὔτε ἄλλου ποιήματος μέρος ἢ δύνατο νὰ συγκροτήσῃ.

πάντας τοὺς ἄλλους ἥρωας Ἡ Ἀθηνᾶ ἡνιοχεῖ τὸ ἄρμα αὐτοῦ, καὶ παραθάρβυνει αὐτὸν εἰς μάχην κατὰ τοῦ Ἀρεως, τῆς Ἀφροδίτης καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἀξίον δὲ προσοχῆς εἶναι ὅτι ὁ Διομήδης οὐδέποτε μὲν ἀνταγωνίζεται πρὸς τὸν Ἑκτορα, ἀντιτάσσεται ὅμως πρὸς τὸν Ἀρην, τὸν ἐπὶ κοῦρον τοῦ Ἑκτορος.

¹ Ἰλ. E, 130. 434. 827. Z, 128.

² Ἰλ. Z, 230, καὶ Θ, 194. Ἡ περὶ τὸν Πυλαιμένη ἀντίφασιν θεραπεύεται, ἂν ἐξοβελίσωμεν τὸν στίχον (E) 579, ὅχι δὲ τὸν (N) 658. Τὸ δὲ περὶ Πάτροκλον, ὅτι ἐπελάθετο τῆς πρὸς τὸν Ἀχιλλεῖα ὁδοῦ, εἶναι κατ' ἐμὴν γνώμην μικροῦ λόγου ἄξιον (Ἰλ. A, 839. O, 390)· διότι ἡδύνατο νὰ πέμψῃ ἄλλον τινὰ, ἄγγελον τῶν γενομένων. Τὸ δὲ τοῦ Πολυδάμαντος, ὅτι παραβαίνει αὐτὸς τὴν γνώμην, ἣν ἔδωκε τῷ Ἑκτορι, ἐξηγεῖται φυσικῶς ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας (Ἰλ. M, 75. O, 351, 447. Π, 367.).

³ Ἰδὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ 4. κεφαλαίου.

⁴ Σχολ. Bevet. K, 1.—Εὐσταθ. σ. 785, 41 ed. Rom.

Τὸ πρῶτον μέρος τῆς Ἰλιάδος, μέχρι τῆς ἐπὶ ναυσὶ μάχης, ἔχει τι φαιδρὸν καὶ κωμικὸν ἐνιαχοῦ, ἐν ᾧ τὸ τελευταῖον ἔχει αὐστηρὸν καὶ τραγικὸν ὕψος, ἐκδηλούμενον ὡς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκλογῇ τῶν λέξεων καὶ φράσεων, ὅπερ προέρχεται βεβαίως ἐξ αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως. Ἡ τιμωρία τοῦ Θερσίτου ὑπὸ Ὀδυσσεως, ἡ δειλία καὶ καταφυγὴ τοῦ Πάριδος εἰς τὰς ἀγκαλάς τῆς Ἑλένης, ἡ κουφόνια τοῦ Πανδάρου, τὰ βρυχήματα τοῦ Ἄρεως, τὰ δάκρυα τῆς Ἀφροδίτης διὰ τὸ τραῦμα ὅπερ ἔλαβε παρὰ τοῦ Διομήδους, ταιαῦτα χωρία, ἱλαρότητος καὶ γέλωτος μεστά, δὲν ἀπαντῶνται κατὰ τὰς τελευταίας τῆς Ἰλιάδος ῥαψωδίας. Τὸ πρόσωπον τοῦ Ὀμήρου, φαιδρὸν τὴν ἀρχὴν καὶ ἀστράπτον ἐνιαχοῦ εἰρωνείαν καὶ γέλωτα, συναφρυσταὶ κατὰ μικρὸν καὶ μεταλαμβάνει τραγικὴν ὄψιν. Τὰ σπέρματα τῆς τοιαύτης διαφορᾶς ὑπῆρχον καὶ ἐν τῷ πρώτῳ σχεδίῳ τῆς Ἰλιάδος, ἀλλ' ὅμως ἀμφιβάλλεται ἂν ἡ ἀρχὴ τῆς Βῆτα ῥαψωδίας, ἐνθα ἐντείνεται καθ' ὑπερβολὴν τὸ παιγνιδέες ἐκεῖνο ὕψος, ἐποιήθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ὀμήρου, ἢ πολλῶ μᾶλλον ὑπὸ τινος τῶν νεωτέρων Ὀμηριδῶν. ἐκεῖ ὁ Ζεὺς διαβουλεύεται νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν Ἀγαμέμνονα, πέμψας δὲ τὸν Ὀνειρον παραθάρρυνει τὸν βασιλέα εἰς μάχην· ἀλλ' ἐπειτα ἐξαπατᾷ καὶ ὁ Ἀγαμέμνων τοὺς Ἀχαιοὺς, διότι καὶ περ ἔχων ἐλπίδας ἀγαθὰς περὶ νίκης, ἀναπειθεῖ τὸ στρατόπεδον, ὅτι βουλεύεται ν' ἀποπλεύσωσιν οἴκαδε. Ἀλλὰ καὶ ὁ σκοπὸς οὗτος ἀποτυγχάνει· πάλιν κωμικώτατα, ἐπειδὴ ὁ μὲν Ἀγαμέμνων πρὸς ἀπόπειραν μόνον ἔλεγε τοὺς λόγους ἐκείνους, κατ' ἀλήθειαν δὲ ἐσκόπει νὰ παρορμήσῃ εἰς μάχην τοὺς Ἀχαιοὺς, οἱ δὲ Ἕλληνες ἐν σπουδῇ ἐκλαβόντες τὸν λόγον τοῦ βασιλέως ὥρμησαν ἐπὶ τὸν οἴκαδε πλοῦν, καταλείποντες τὴν Τροίαν ἀπόρθητον παρὰ τὴν βουλὴν τῆς εἰμαρμένης· θὰ ἀπέπλεον δὲ οἱ Ἀχαιοί, ἂν ὁ Ὀδυσσεύς, προτραπείς ὑπὸ τῶν θεῶν, δὲν ἀπεκώλυεν αὐτούς. Τὰ γεγονότα ταῦτα συγκροτοῦσιν ὅλην μυθικὴν κωμωδίαν, μεστὴν λεπτῆς εἰρωνείας καὶ περιπλοκῆς οὐκ ἄνευ χάριτος, ἐν ᾗ ὁ ἐξαπατῶν καὶ ἐξαπατῶμενος Ἀγαμέμνων εἶναι ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ δράματος, ὅστις εἰπὼν ἀπατηλῶς περὶ τοῦ Διὸς «γῆρ δὲ κακὴν ἀπάτην βουλεύσατο»,¹ ἐμαρτύρησε λεληθότως καὶ παρὰ συνειδήσιν δεινὴν ἀλήθειαν. Ἡ κωμωδία, αὕτη, ἡ καταλαμβάνουσα νῦν τὸ πλεῖστον μέρος τῆς Βῆτα ῥα-

¹ Ἰλ. Β, 114.

ψωδίας, ἔκειτο ἀναμφιβόλως ἔξω τοῦ πρώτου σχεδίου τῆς 'Ιλιάδος· διότι αἰτιώμενος πρό τῶν Ἑλλήνων μετὰ δύο ἡμέρας ὁ Ἀγαμέμνων τὸν Δία, ὅτι δὲν ἐξέβησαν αἱ περὶ νίκης ὑποσχέσεις αὐτοῦ, λέγει ἐν σπουδῇ τοὺς αὐτοὺς λόγους, οὓς εἶπεν ἐνταῦθα ἐν γέλῳ καὶ πρὸς ἀπάτην.¹ ἄλλ' ἦτο ἀδύνατον, καὶ ἔξω πάντων τῶν κανόνων τῆς πιθανότητος, παριδὼν ὁ Ἀγαμέμνων τὴν ἀντίφασιν τοῦ τότε σκοποῦ καὶ τοῦ νῦν, νὰ ἐπαναλάβῃ ἐν σπουδῇ τὰ αὐτὰ ἑκείνα, ἅπερ εἶπε πρότερον πρὸς ἀπάτην καὶ ἀστείότητα. Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι τὸ συντομώτερον καὶ ἐν σπουδῇ εἰρημένον χωρίον δὲν μετεποiehθῇ ἐκ τοῦ κωμικοῦ καὶ μακροτέρου, ἀλλ' ὅτι πολλῶ μᾶλλον τὸ δευτέρον εἶναι παρεκτεταμένη παρωδία τοῦ πρώτου, ποιηθὲν ὑπὸ τινος τῶν νεωτέρων Ὀμηριδῶν, καὶ παρεμβληθὲν ἐκεῖ ἔνθα τὸ πάλαι ἐγίνετο σύντομος περιγραφὴ τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν Ἀχαιῶν.

Ἄλλ' ὑπὲρ πάντα τὰ μέρη τῆς 'Ιλιάδος ὁ ἤδη μνημονευθεὶς Κατάλογος τῶν νηῶν παρέχει τὰς καταφανεστάτας ἀντιφάσεις, καὶ καθ' ἑαυτόν, καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ τῆς 'Ιλιάδος. Τοῦ Καταλόγου καὶ αὐτοὶ οἱ παλαιοὶ κριτικοὶ ὑπόπτευσάν τινα χωρία. Ἡ παράταξις π. χ. τῶν νηῶν τοῦ Αἴαντος παρὰ τὰς τῶν Ἀθηναίων ἐποιήθη σαφῶς χάριν τῶν ἐν Ἀθήναις γενῶν τῶν Εὐρυσακιδῶν καὶ Φυλειδῶν, ἅτινα ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν τῆς καταγωγῆς εἰς Αἴαντα. Τὸ ὄνομα Παρέλληρες, οὓς ὑπερβάλλει κατὰ τὴν βολὴν τοῦ ἀκοντίου πάντας Αἴας ὁ Λοκρός, κεῖται παρὰ πᾶσαν Ὀμηρικὴν χρῆσιν. Ἀλλὰ πολὺ καταφανέστεραι εἶναι αἱ ἀντιφάσεις τοῦ καταλόγου περὶ τε τὴν μυθολογίαν καὶ ἱστορίαν πρὸς τὰ λοιπὰ τῆς 'Ιλιάδος. Μέγης, ὁ υἱὸς τοῦ Φυλέως, κατὰ μὲν τὸν κατάλογον εἶναι βασιλεὺς τοῦ Δουλιχίου, κατὰ δὲ τὴν 'Ιλιάδα τῶν Ἐπειῶν, καὶ οἰκεῖ ἐν Ἡλιδι.² Ὁ Κατάλογος ἀκολουθεῖ ἐν τούτῳ τὴν καὶ ἐν ταῖς ἔπειτα χρόνους διασωζομένην παράδοσιν,³ ὅτι Φυλεὺς ὁ πατὴρ τοῦ Μέγητος, ἐρίσας πρὸς Αὐγείαν τὸν ἀδελφόν, ἔφυγε τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα. Μεδων, νόθος υἱὸς τοῦ Οὐλέως, κατὰ μὲν τὸν κατάλογον ἡγεμονεύει τῶν ἀνδρῶν τοῦ Φιλοκτήτου, τῶν ἐκ Μεθώνης ἐλθόντων, κατὰ δὲ τὴν 'Ιλιάδα ἀν-

¹ Ἰλ. Β, 111—18 καὶ 139—141. πρβ. Ἰλ. Ι, 18—28.

² Ἰλ. Ν, 692. Ο, 519.

³ Καλλιμάχος παρὰ τῷ Σχολ. εἰς Ἰλ. Β, 629. πρβ. Θεοκρίτ. 21.

δρῶν ἐκ Φθίας,¹ οἰκούντων τὴν Φυλάκην, οἵτινες ἀποτελοῦσι κατὰ τὸν κατάλογον ἰδιαίτερον ἔθνος, οὓς ἄγει ὁ Ποδάρκης ἀντὶ τοῦ Πρωτεσιλάου. Ἀνακαλύπτουν τις τόσον φανεράς ἀντιφάσεις, ἀναγκάζεται νὰ τρέψῃ τὴν προσοχὴν καὶ ἐπ' ἄλλας, ἦττον μὲν παφεῖς, ἀλλὰ γενικωτέρως διαφωρές. Ὁ Ἀγαμέμνων κατὰ τὴν Ἰλιάδα ἀρχει παντός τοῦ Ἀργούς, δηλαδὴ τῆς περὶ τῶν Μυκηνῶν χώρας, ἔτι δὲ καὶ νήσων πολλῶν,² κατὰ δὲ τὸν κατάλογον νήσου μὲν ἀρχει οὐδεμιᾶς, ἐκτείνεται ὅμως τὸ κράτος αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Αἰγιάλειαν, ἣν οἱ Ἀχαιοὶ ὕστερον κατέκτησαν, ὡς γνωστόν, ἐκδιώξαντες τοὺς Ἴωνας.³ Οἱ ποιηταὶ τοῦ καταλόγου, λησμονήσαντες ὅτι οἱ Βοιωτοὶ ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν κατέκλουν τὴν Θεσσαλίαν, περιγράφουσι τὰ πράγματα, ὡσανεὶ ὁλόκληρον τὸ ἔθνος κατέκει ἐκτοτε τὴν χώραν, ἥτις ὕστερον, μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν, ἐκλήθη Βοιωτία.⁴ Ἡ Ἰλιάς δὲν γνωρίζει οὔτε ἥρωας, οὔτε πολεμιστάς, ἐλθόντας εἰς Τροίαν ἐκ τῶν σποράδων νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἢ τῶν παρὰ τὴν Ἀσίαν κειμένων, διότι οὔτε οἱ τῆς Κῆς ἥρωες Φεῖδιππος καὶ Ἀντιφος, οὔτε ὁ καλὸς Νιρέυς, ὁ ἐκ Σύμης, μνημονεύονται πού. Καὶ αὐτὸν τὸν Τληπόλεμον ὑπελάμβανεν ἴσως ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδος ὡς ἐκ Τίρυνθος καταγόμενον, διότι οὐδαμοῦ λέγει ὅτι ἦλθεν ἐκ Ρόδου, ἀλλ' ἀπλῶς ὅτι ἦτο Ἡρακλέους υἱός. Εἶναι δὲ φανερόν, ὅτι τὸ πλῆθος τῶν παρὰ τὴν Ἀσίαν νήσων, ὧν μνημονεύει ὁ κατάλογος, φθείρουσι τὴν ἁρμονίαν, καὶ συγχέουσι τὴν ἐνότητα τῆς εἰκόνας, ἣν ἔχουσι τὰ ἀντίπαλα στρατόπεδα ἐν Ἰλιάδι. Κατὰ τὴν Ἰλιάδα, τῶν μὲν Τρώων οἱ ἐπικούροι συντρέχουσι μόνον ἐκ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Αἰγαίου πελάγους χωρῶν, οἱ δὲ Ἕλληνες πολεμι-

¹ Ἰλ. Ν, 693. Ο, 334.

² Ἰλ. Β, 108.

³ Ὁ στίχος τῆς Ἰλιάδος Β, 572, καθ' ὃν ὁ Ἀδραστος ἦτο ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς Σικυῶνος, ἂν παραβληθῇ πρὸς τὰ παρ' Ἡροδότῃ (5, 67—8), δεικνύει σαφῶς τὸν νοῦν τοῦ Ἀργείου βαψωδοῦ.

⁴ Καὶ ἐν Ἰλιάδι ἀνεγινώσκεται χωρίον τι, μικροῦ λόγου ἄξιον (Ε, 709), καθ' ὃ ὄφκουν ἐν Βοιωτίᾳ ἔκτοτε Βοιωτοί. Ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμὴν ὁ Θουκυδίδης ἐπλασε τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἁποδοασμὸς Βοιωτῶν κατέκει ἀπὸ παλαιοῦ ἐν Βοιωτίᾳ. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἔξαρκεῖ εἰς ἐξήγησιν τῶν ἐν τῷ καταλόγῳ.

σταί ἔρχονται μόνον ἐκ τῶν πρὸς δύοσιν τόπων.¹ Ἀλλὰ καὶ Ἀρκάδας ὑπὸ τὸν Ἀγαπήνορα, καὶ Περγαίους, καὶ Μάγνητας ἀναφέρει ὁ κατάλογος, ἐν ᾧ ἡ Ἰλιάς ἀκολουθοῦσα τὴν ἀκριβεστέραν παράδοσιν οὐδαμοῦ μνημονεύει τὰ Πελασγικὰ ταῦτα ἔθνη, ὡς συμμαχήσαντα μετὰ τῶν Ἀχαιῶν. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι οἱ Ἀρκάδες καὶ οἱ Περγαῖοι ἐπὶ μακρότατον διετέλεσαν ἄμικτοι πρὸς τοὺς ἄλλους Ἑλληνας, διασῶζοντες τὴν πελασγικὴν ἀρχαιοτροπίαν.

Ἄλλ' ἐν ᾧ ὁ κατάλογος τῶν Ἀχαιῶν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ πρώτου τῆς Ἰλιάδος ποιητοῦ, ὁ τῶν Τρώων καὶ ἐπικουρῶν ἐλασσοῦται παραπλὺ τῶν μέτρων τούτων. Ἐκ τῶν ἐθνῶν π. χ. ἀποσιωπᾷ δύο, ἅτινα διὰ τὴν ἐπισημότητα αὐτῶν συχνότατα μνημονεύονται ἐν Ἰλιάδι, τοὺς Καύκωνας καὶ τοὺς Λέλεγας, τοὺς κατοικοῦντας τὴν μεγάλην πόλιν Πήδασον, τὴν ἐπὶ Σατινιόεντι.² Ἐκ δὲ τῶν ἡρώων, πλὴν ἄλλων, τὸν Ἀστεροπαῖον μάλιστα, τὸν ἡγεμόνα τῶν Παιόνων, ὅστις ἦλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον ἑνδεκα ἡμέρας πρὸ τῆς μάχης πρὸς τὸν Ἀχιλλέα, ἦλθε δηλ. πρὸ τῆς ἐν τῇ Βῆτα ῥαψωδίᾳ παρατάξεως,³ καὶ ἦτο ἄξιος μνήμης οὐχ ἦττον ἢ ὁ Πυραίχμης.⁴ Ἐξ ἐναντίας δὲ περιέχει ὁ κατάλογος πάλιν ἄλλους, οἵτινες οὐδαμοῦ μνημονεύονται ἐν Ἰλιάδι.⁵ Ἄλλ' ὅτι ὁ κατάλογος οὗτος τῶν Τρώων καὶ ἐπικουρῶν εἶναι μεταγενεστέρα παρενθήκη, περὶ τούτου ἔχομεν ἀπόδειξιν ἐπαρκῆ τὴν ἐξῆς. Τὰ Κύπρια ἔπη, ἅτινα ἐποιήθησαν ὡς εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἰλιάδα,⁶ περιεῖχον κατὰ τὸ τέλος, δηλαδὴ ἀμέσως πρὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐν Ἰλιάδι πράξεως, κατάλογον τῶν ἐπικουρῶν τῶν Τρώων,⁷ ὅπερ δηλοῖ, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐποιήθησαν τὰ Κύ-

¹ Ὁ ἐν τῷ καταλόγῳ μακρὸς περὶ Ῥοδίων λόγος τεκμηριεῖ, ὅτι ὁ παρεμβالὼν ταῦτα ῥαψωδὸς ἐσχόπει νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν Ῥόδον.

² Περὶ Καυκῶνων ἴδε Ἰλ. Κ, 429. Υ, 329. Περὶ δὲ Λελέγων Ἰλ. Κ, 429. Υ, 96. Φ, 86. πρβ. καὶ Ζ. 35.

³ Ἰλ. Φ, 155. Μ, 102. Ρ, 351.

⁴ Ἰλ. Β, 848. Ὁ ποιητὴς τοῦ καταλόγου ἀπέβλεψε μόνον εἰς Ἰλ. Π, 287. Ὁ δὲ Σχολιαστὴς ὁρθῶς ποθεῖ καὶ τὸν Ἰφιδάμαντα (Ἰλ. Β, 844), τὸν υἱὸν Ἀντήνορος καὶ Θεανοῦς, ὃν ἔπεμψεν ὁ πάππος, Θρακῶν βασιλεὺς, εἰς Τροίαν μετὰ δώδεκα νηῶν. Ἰλ. Ω, 221.

⁵ Οἶόν οὐ μάντις Ἐννομος, ὃν ἐφόνευσεν ὁ Ἀχιλλεὺς ἐν τῷ ποταμῷ (Ἰλ. Β, 861). ἔτι δὲ ὁ Ἀυφίμαχος (Ἰλ. Β, 871).

⁶ ἴδε κεφ. 6.

⁷ Καὶ κατάλογος τῶν τοῖς Τρωσὶ συμμαχησάντων — Πρῶτος ἐν τῷ Ἠφαιστίῳ (Gaisfords σ. 476)

πρια ἔπη, ἐν τῇ Βῆτα τῆς Ἰλιάδος, ὡς εἶχε τότε, δὲν ὑπῆρχεν ὁ καταλόγος οὗτος. Καί ἴσως ὁ νῦν ἐν Ἰλιάδι καταλόγος εἶναι ἐπιτομή τοῦ ἐν τοῖς Κυπρίοις ἔπεσιν· οὕτω τοῦλάχιστον θεραπεύεται ἡ τοῦ Ἀστεροπαίου παραδρομή, ὅστις, ἐλθὼν ἑνδεκα ἡμέρας πρὸ τῆς μάχης πρὸς τὸν Ἀχιλλέα, ἦλθε κατὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ Ὀμήρου μετὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Ἰλιάδι πράξεως, δηλ. μετὰ τὸν λοιμόν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συναγομεν ὅχι μόνον ὅτι ἀμφότεροι οἱ κατάλογοι δὲν εἶναι γνήσια τοῦ Ὀμήρου ποιήματα, ἀλλὰ καὶ ἄλλα τινά, πλὴν τούτων, πορίσματα. Πρῶτον, ὅτι οἱ ῥαψωδοὶ οἱ ποιήσαντες τοὺς καταλόγους δὲν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν γραπτὴν τὴν Ἰλιάδα ἵνα ἀνατρέχωσιν, ὡς αἱς ἤθελον, εἰς τὸ ποίημα· ἄλλως ἤθελον ἀναγνώσει, ὅτι ὁ Μένων διέτριβεν ἐν Φυλάκῃ, καὶ ἄλλα παρόμοια· δεύτερον, ὅτι δὲν κατεῖχον ἐν τῇ μνήμῃ ὅλην τὴν Ἰλιάδα, ἀλλὰ θελήσαντες ν' ἀναγράψωσι καταλογὸν τῶν ἀντιπολεμούντων ἀπέβλεψαν εἰς ἐκεῖνα μόνα τὰ μέρη, ὅσα ἀπεμνημόνευον, τῶν δὲ λοιπῶν φαίνεται ὅτι ἀμυδρὰν ἔσωζον μνήμην.

Ἡ κατὰ τοῦ πρώτου μέρους τῆς Ἰλιάδος ὑποψία, μάλιστα δὲ κατὰ τῆς Βῆτα, Ἐ, Ζῆτα καὶ Κάππα ῥαψωδίας, εἶναι πολὺ σπουδαιότερα τῆς κατὰ τῶν τελευταίων ῥαψωδιῶν, λέγω δὲ καὶ αὐτῶν τῶν μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Ἑκτορος. Τραγικός ποιητής, δραματικῶς ἐξεργαζόμενος τὸν μῦθον, βεβαίως ἤθελε καταστρέψει τὸ δράμα ἐν τῷ θανάτῳ τοῦ Ἑκτορος, ἀλλὰ ποίημα ἐπικόν δὲν ἔπρεπε νὰ λάβῃ ὁμοίαν τελευτὴν διότι ἦτο ἀνάγκη νὰ πάραμυθῇ καὶ ἀναπαύσῃ ὁ ποιητής τὴν ἐξηρεθισμένην ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ, ὅπερ κατορθοῦται ἐν Ἰλιάδι διὰ τῶν ἀγώνων, δι' ὧν καὶ ὁ Πάτροκλος τιμᾶται διαφερόντως, καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς θεραπεύεται ἀξίως ἑαυτοῦ. Ἀλλὰ καὶ οὕτω, πάλιν δὲν θὰ εἶχεν ἡ Ἰλιάς τέλος εὐπερίγραφον καὶ περιφερές, ἂν δὲν ἀπεδίδοτο εἰς τὸν πατέρα, τὸν γέροντα Πρίαμον, ὁ νεκρὸς τοῦ Ἑκτορος, καὶ δὲν ἐκηδεύετο μεγαλοπρεπῶς ὁ ἐπιφανέστατος τῶν Τρώων ἥρως. Ὁ ποιητής τῆς Ἰλιάδος, ὅστις ἐπιδεικνύει διὰ παντός τοῦ ποιήματος ἥθος ἐπιεικὲς καὶ φιλόανθρωπον, καὶ πρὸς τὸ ἀκριβὲς δίκαιον ἄκραν εὐλαβείαν, ἐμελλεν, ὡς εἰκός, νὰ οἰκονομήσῃ οὕτω τὰ πράγματα, ὥστε νὰ μὴ ἐκτελεσθῶσιν αἱ φοβερὰ ἐκεῖναι ἀπειλαὶ τοῦ Ἀχιλλέως κατὰ τοῦ νεκροῦ τοῦ Ἑκτο-

ρος.¹ διότι ἂν ἐπληροῦντο αἱ ἀπειλαί, ἔπρεπε πάντως νὰ μνημονεύσῃ αὐτῶν ὁ ποιητής, ἐπειδὴ κατὰ τὴν δόξαν τῶν τότε ἡ τύχη τοῦ νεκροῦ ἦτο πολὺ σπουδαιοτέρα ἢ τοῦ ζώντος ἀνδρός. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν θὰ περιέγραφεν ὁ Ὅμηρος ἐν τῇ Ὡ ῥαψωδίᾳ τὴν κάκωσιν τοῦ νεκροῦ τοῦ Ἑκτορος ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, καὶ τὸν σπαραγμὸν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν κυνῶν. Ἀλλὰ τίς τῶν ἀναγνωστῶν δὲν θὰ ἔκρινεν ἀναξίαν τῆς Ἰλιάδος τοιαύτην τελευτήν; Ἐκ τούτων ἄρα γίνεται δῆλον, ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ Ὅμηρος διενόηθη, ὅτι ἡ ὀργὴ τοῦ Ἀχιλλέως κατὰ τοῦ Ἑκτορος ἐδεῖτο παραμυθίας καὶ καταλλαγῆς, καὶ ὅτι ἦτο πρεπωδέστατον καὶ εἰς τὸν ποιητὴν καὶ εἰς τὸν ἥρωα, τέλος τοῦ ποιήματος ἡμερον καὶ φιλόνηθρον.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ Ἰλιάδος· ἡ δὲ Ὀδύσσεια ἔχει μὲν καὶ αὐτὴ ἐνότητά τεχνικὴν, ὥστε οὐδὲν μέρος δύναται ν' ἀποκοπῇ χωρὶς νὰ παραβλαφθῇ ἡ συνάφεια τοῦ μύθου· διακρίνεται ὅμως τῆς Ἰλιάδος, ὅτι ἔχει σχέδιον τεχνικώτερον καὶ πολυπλοκώτερον· τὸ μὲν, διότι κατὰ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ποιήματος, μέχρι τῆς Πι ῥαψωδίας, δύο κύρια πράξεις τείνουσι παρ' ἀλλήλας· τὸ δέ, διότι ὁ μῦθος πλατύνεται διὰ μακροῦ ἐπεισοδίου, ὅπερ τὴν μὲν κυρίαν πρᾶξιν, τὴν περαιομένην ὑπὸ τῆς ὕψους ἡμῶν, σαφηνίζει καὶ συμπληροῖ, τὸ τερατολογικὸν δὲ καὶ πλῆρες θαυμάτων μέρος τῆς διηγήσεως μετὰγει ἀπὸ τοῦ ποιητοῦ εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ τοῦ ἐπινοητικωτάτου ἥρωος.²

Ἰσχύει τῆς Ὀδυσσεύς εἶναι ἡ ἐπὶ ἀνάδοξος τοῦ Ὀδυσσεύς, ἀπὸ τοῦ τοῦ κειμένου ἔξω τῆς οἰκουμένης, εἰς τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, ἣν κατεῖχεν ὄμιλος ἀτάσθαλων καὶ ὑβριστῶν ἡρώων, οἵτινες ἔξωθεν ἐλθόντες ἐζήτουν ν' ἀρπάσωσι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ νὰ φονεύσωσι τὸν υἱόν. Διὸ ἀρχεται τὸ ποίημα ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἀκριβῶς, καθ' ὃν ὁ ἥρωας διατρίβει ὡς ἀπωτάτω τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος, δηλ. ἐπὶ τῆς νήσου Ὠγυγίας,³ τοῦ ὀμφαλοῦ τῆς θαλάσσης, ἐνθα ἡ Νύμφη Καλυψώ⁴ κατεῖχεν αὐτὸν ἐπὶ ὅλα ἔτη μακρὰν τῆς κοινωνίας τῶν ἀν-

¹ Ἰλ. X, 348. Ψ, 483.

² Ἐκ τῶν λόγων, οὓς ὁ Ὀδυσσεὺς ἀποτείνει πρὸς ἑαυτὸν (Υ, 18—21) συνάγεται, ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν ἐθεώρει τὰ θαυμαστά ἐκεῖνα διηγήματα ὡς ἀπλᾶ ἐπινοήματα.

³ Ὠγυγία ἐκ τοῦ Ὠγύγης, ὅστις ἦτο τὸ παλαιὸν θεὸς τῶν ὑδάτων, ὅστις ἐπικαλύπτουσι πᾶσαν ἐπιφάνειαν.

⁴ Ἡ τοὶ ἡ καλύπτουσα καὶ ἐπικρύπτουσα.

θρώπων. Ἀποπλεύσας δ' ἐκεῖθεν, καὶ ἐκφυγὼν διὰ τῆς βοηθείας τῶν ἄλλων θεῶν τοὺς κινδύνους, οὓς παρεσκευάσεν ὁ Ποσειδῶν, ὁ ἀπηνῆς διώκτης αὐτοῦ, κατάρχεται εἰς τὴν χώραν τῶν Φαίακων, κειμένην κατὰ τὸ ἄκρον τῆς γῆς, χώραν ἀνθρώπων μακαρίων, οἵτινες τόσον εἰρηνικῶς καὶ ἀνέτως ἔζων, ὥστε ἐγίνωσκον τὸν πόλεμον μόνον ἐκ τῶν ἁσμάτων τῶν ποιητῶν. Ἐκεῖθεν δὲ ἀναβὰς ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπὶ πλοίου, ὅπερ παρεσκευάσαν οἱ Φαίακες, κατάρχεται τέλος εἰς Ἰθάκην, κοιμώμενος. Ἐν Ἰθάκῃ ξενίζεται παρὰ τῷ ἀγαθῷ συβώτῃ Εὐμαίῳ· εἴτα δέ, παραιρεθὼν εἰς τὸν ἐαυτοῦ οἶκον ὡς ἐπαίτης, ὑπομένει πολλὰ κακὰ ἐκ τῶν μνηστήρων, ἵνα κατόπιν ἐτι δικαιότερον τιμωρήσῃ τὰς ὑβρεῖς καὶ ἀνομίας αὐτῶν. Ταύτην καὶ μόνην τὴν ἀπλὴν ὑπόθεσιν ἂν ἐπραγματεύετο ὁ Ὅμηρος, μικροτέρα μὲν, ἀλλ' ὅμως ἰσότιμος τῆς Ἰλιάδος θὰ ἀπέβαινεν ἡ Ὀδύσσεια. Ἀλλ' ὁ ποιητής, ὁ δοὺς τὸ πλήρες τοῦτο σχῆμα εἰς τὴν Ὀδύσειαν, παρενέπλεξε καὶ δευτέραν ὑπόθεσιν, τὰ περὶ Τηλέμαχον, δι' ἣν ἐγένετο μὲν καὶ ποικιλώτερον καὶ πληρέστερον τὸ ποίημα, ἀλλ' ἐγεννήθησαν ἐκ τούτου καὶ ἀνωμαλῖαι τινές, ἀναπόφευκτοι ἴσως ὑπὸ ταιούτου σχέδιον.¹ Ἐν ᾧ δηλ. ὁ Τηλέμαχος, ὁ υἱὸς τοῦ Ὀδυσσεως, τῇ προτροπῇ τῆς Ἀθηνᾶς εὐτόλμως παρέρχεται ἐν Ἰθάκῃ ἐνώπιον τοῦ πλήθους, καὶ καλεῖ εἰς ἀπολογίαν τοὺς μνηστῆρας, εἴτα δ' ἐκπλέει εἰς Πύλον καὶ Σπάρτην ἵνα μάθῃ τι περὶ τοῦ πλανωμένου πατρὸς του, ἐν τούτῳ γράφει ὁ ποιητής καλὴν εἰκόνα καὶ τῆς ἐν Ἰθάκῃ ἀναρχίας, καὶ τῆς εἰρήνης ἐν ἣ διῆγεν ἡ λοιπὴ Ἑλλάς μετὰ τὴν ἐκ Τροίας ἐπάνοδον τῶν ἡρώων· ἐνταυτῷ δὲ παρεσκευάζει τὸν Τηλέμαχον πρὸς τὴν μνηστηροφονίαν, ὥστε ἡ μετὰ ταῦτα κατὰ τὸ ἔργον σύμπραξις καὶ προθυμία αὐτοῦ ἀπολαμβάνει μείζονα πιθανότητα.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐδείχθη, ὅτι ἡ Ὀδύσεια ἔχει σχέδιον πολυπλοκώτερον τῆς Ἰλιάδος καὶ τεχνικώτερον, οὐχ ἥττον ὅμως ἔχουσι καὶ πολλὰ ὅμοια περὶ τὴν οἰκονομίαν τὰ δύο ποιήματα, μάλιστα δὲ ἐκεῖνο τὸ σοφὸν μηχανήμα τοῦ ἐντείνειν τὴν περιέργειαν καὶ κατέ-

¹ Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ Μενελάου ἐπὶ τοὺς μνηστῆρας ἐν Ὀδ. Δ, 624, οὐδὲν εἶχεν ἀπότομον, ἂν ἐκεῖ ἤρχιζε νέα βραψωδία. Καὶ ὅμως ἡ κατὰ βραψωδίας διαίρεσις εἶναι τῶν Ἀλεξανδρινῶν Γραμματικῶν ἐπινόημα. Οἱ τέσσαρες στίχοι 620—4, ὄντες ἀσφαλῶς νόθοι, παρενεβλήθησαν ἀσκόπως, ἐπειδὴ οὐδὲν συμβάλλουσιν εἰς τὴν τῶν μερῶν συνάφειαν.

χειν τὸ διαφέρειν τῶν ἀκροατῶν ὁρθὸν πάντοτε καὶ ἄπτωτον, δι' ἀ-
προσδοκίῃτων τῆς διηγήσεως τροπῶν. Ἡ ἀπόφασις π. χ. τοῦ Διὸς
βραδέως χωρεῖ καὶ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ εἰς τέλος¹ καὶ καθὼς ἐν Ἰλιάδι,
μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ἐρύματος ἀρχεται πληρῶν ὁ Ζεὺς τὰς δεή-
σεις τῆς Θέτιδος, καὶ ἐπεμβαίνει κατὰ τῶν Ἑλλήνων τότε πρῶτον
δραστηριώτερον, οὕτω καὶ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ, ἀποδέχεται μὲν εὐθύς ἐξ
ἀρχῆς τῆς Ἀθηνᾶς τὴν γνώμην περὶ τῆς ἐπανόδου τοῦ Ὀδυσσεύως,
ἀλλ' ὅμως πέμπει τὸν Ἑρμῆν πρὸς τὴν Κλυτῶ μεθ' ἡμέρας ὕστε-
ρον, μόνις κατὰ τὴν Ἑρᾶ φησιν τοῦτο δέ, διότι ὁ ποιητὴς κα-
τείχετο ὑπὸ τῆς πίστεως, ἥτις ἐπεκράτει παρ' Ἑλλήσιν, ὅτι ἡ ἐκ
Θεῶν δίκη βραδέως μὲν, ἀλλ' ἀσφαλῶς χωρεῖ εἰς τέλος. Ἐπειτα,
ὅπως ἐν Ἰλιάδι, οὕτω καὶ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ ἐμβάλλει ὁ ποιητὴς εἰς τοὺς
ἀκροατὰς ὑποψίας καὶ ἐλπίδας περὶ τῶν μελλόντων, πάντα διαφύ-
ρους ἐκείνων καθ' ἃς σκοπεύει νὰ λύσῃ κατόπιν τὰ πράγματα. Ἀλλὰ
τοῦτο διὰ τὴν φύσιν τῆς ὑποθέσεως συμβαίνει, ὡς εἰκός, εἰς ὀλίγα
μόνα μέρη τοῦ ποιήματος, καὶ ὅχι συχνά. Διὰ τῆς τέχνης ταύτης
προσπαεῖ ὁ ποιητὴς πρὸς τοὺς ἀκροατὰς χαριέστατα, ὑποδεικνύων
ὁδοὺς πάντα διαφόρους ἐκείνων, ἃς κατόπιν πορεύεται εἰς τιμωρίαν
καὶ φόνον τῶν μνηστῆρων² ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ ἔλθῃ ἐγγύτατα τοῦ τέ-
λους, ἔχει ἐκάστοτε ἕτοιμον νέον ἐπινόημα, δι' οὗ ἐκπλήσσει τὸν
ἀναγνώστην. Οὕτω λ. χ. ἡ εἰς τὸν Τηλέμαχον διδομένη προτροπή
δὲ καὶ αὐτολεξεῖ κατὰ τὰς πρώτας ῥαψωδίας, νὰ μιμηθῇ τὸ παρά-
δειγμα τοῦ Ὀρέστου,³ προτροπή ἥτις ἐκίνησε βαθέως τὴν καρδίαν
αὐτοῦ, καταλείπει εἰς τὸν ἀκροατὴν ἀόριστόν τινα προσδοκίαν, ὅτι
ὁ Τηλέμαχος μέλλει νὰ ἐπιχειρήσῃ τι παρόμοιον κατὰ τῶν μνη-
στῆρων τὴν ἀληθῆ ὅμως ἔννοιαν τοῦ λόγου καταλαμβάνομεν τότε
πρῶτον, ὅτε ὁ Τηλέμαχος εὐτύλμως ἀναδέχεται νὰ βοηθήσῃ τὸν
πατέρα εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ φόνου τῶν μνηστῆρων. Καὶ πρῶτον μὲν
διαβουλευόνται πατήρ καὶ υἱὸς σχέδιόν τι ἀκροσφαλές, νὰ ἐπεξέλ-
θωσι δηλ. κατὰ τῶν μνηστῆρων ἀνὴρ πρὸς ἄνδρα, μετὰ ξίφους καὶ
ἀκοντίου,⁴ ὕστερον δὲ φαίνεται τὸ νέον καὶ ἀπροσδόκητον ἐπινόημα,

¹ Ὀδ. Α, 302.—Γ, 200.

² Ὀδ. II, 295. Ἡ ἀθέτησις τοῦ Ζηνοδότου, ὡς συνήθως, οὕτω καὶ ἐν-
ταῦθα δὲν ἔχει λόγους ἀποχωρῶντας, ἀφαιρεῖ δὲ καὶ σπουδαίαν τοῦ ποιήμα-
τος περιπέτειαν

τὸ τόξον τοῦ Εὐρύτου, ἐξ οὗ πορίζεται μέγα ὄφελος ὁ Ὀδυσσεύς. Τὴν ἰδέαν νὰ προτείνη τὸ τόξον εἰς τοὺς μνηστῆρας ἡ Πηνελόπη ὡς ἄθλον, ὑπεβάλεν ἡ Ἀθηνᾶ,¹ ἥτο δὲ καὶ παλαιοτάτη ἡ παραδοσις, ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς διὰ τοῦ τόξου τοῦ Εὐρύτου κατεπάλασε τοὺς μνηστῆρας, ἀλλ' ὅμως ὁ τρόπος δι' οὗ λαμβάνει αὐτὸ εἰς χεῖρας ὁ Ὀδυσσεύς εἶναι τῷ ὄντι δεξιώτατον τοῦ ποιητοῦ ἐπινόημα.² Ὅπως δὲ ἐν Ἰλιάδι ἐντείνεται μάλιστα τὸ διαφέρειν ἀπὸ τῆς ἐν ναυσὶ μάχης τοῦ θανάτου τοῦ Ἑκτόρος, οὕτω καὶ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ τόξου, κατὰ τὴν Φῖ βραψυδίαν, ἡ διήγησις λαμβάνει τόνον μεγαλοπρεπέστερον καὶ ἐντείνεται ἡ προσδοκία, ὁ δὲ ποιητὴς μεταχειρίζεται δεξιῶς πᾶν ὅ,τι παρεῖχεν ὁ μῦθος, ἵνα καταστήσῃ τὴν σκηνὴν θαυμαστὴν καὶ ἐνθουσιαστικὴν, π. χ. τὰ ἀπαίσιμα προμαντεύματα τοῦ Θεοκλυμένου,³ καὶ τὴν ἐορτὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, τὴν συμπεσοῦσαν κατ' ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας.⁴

Τὸ σχέδιον τοῦτο τῆς Ὀδυσσεΐας, ὅπως καὶ τὸ τῆς Ἰλιάδος, παρεῖχε πολλὰς ἀφορμὰς εἰς παρέκτασιν διὰ παρεμβολῶν χωρίων, καὶ ἐντεῦθεν ἐξηγουνται πολλὰ ἀνωμαλίας τῆς διηγήσεως, καὶ ἡ ἐνιαχοῦ φαινομένη μακρολογία. Γίνεται δὲ ἡ μακρολογία μάλιστα αἰσθητὴ ἐκεῖ, ἐνθα αἱ Φαίακες παρασκευάζουσιν εἰς τὸν Ὀδυσσεά παντοειδεῖς διασκεδάσεις καὶ τέρψεις, καθ' ὃν χρόνον διέτριβε παρ' αὐτοῖς· ὅθεν καὶ τινες τῶν παλαιῶν ὑπώπτευσαν ὡς νόθον τὸν τε

¹ Ὁδ. Φ, 4.

² Ὅτι τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ὀδυσσεΐας στηρίζεται εἰς ἀρχαίας παραδόσεις, συνάγεται ἐκ τούτου, ὅτι οἱ Εὐρύτιδες, φύλον Αἰολικόν, ἀνάγοντες εἰς Εὐρύτον τὴν καταγωγὴν (τούτων ἴσως ἦτο καὶ ἡ Αἰτωλικὴ Οἰχαλία. Στράβ. Χ. σ. 448), εἶχον μαντεῖον Ὀδυσσεῶς. Ἴδε Λυκόφρ. σ. 799, καὶ τὰ σχόλια, ἐξ Ἀριστοτέλους ἀρνούμενα.

³ Ὁ Θεοκλύμενος εἰσάγεται μόνον ὅπως παρασκευάσῃ τὸ φοβερὸν τέλος. Γίνεται δὲ καὶ μνεῖα τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἀπόλλωνος, διότι ὁ Ὀδυσσεύς κηρύχθη εἰς τὸν θεὸν τοῦτον νὰ ἐξέλθῃ νικητὴς ἐκ τοῦ ἀγώνος τοῦ τόξου, ὁ δὲ Ἀπόλλων ἐπλήρωσε τὴν εὐχὴν. Ἀξία προσοχῆς εἶναι καὶ ἡ ἐκλειψὶς τοῦ Ἥλιου (Ὁδ. Υ, 356), ἥτις συμπίπτει μὲ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Ὀδυσσεῶς κατὰ τὴν νομηνίαν (Ὁδ. Ξ, 162. Τ, 307), ὅτε καὶ μόνον ἠδύνατο νὰ συμβῇ ἐκλειψὶς Ἥλιου. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο βεβαίως λείψανον παλαιᾶς παραδόσεως.

⁴ Τὴν ἐορτὴν τοῦ Νεομηνίου Ἀπόλλωνος μνημονεύουσι καὶ τὰ ἐξῆς χωρία Ὁδ. Υ, 156, 250, 278. Φ, 258. πρβ. Φ, 267. Χ, 7.

χορὸν τῶν Φαιάκων καὶ τοῦ Δημοδόκου τὸ ἄσμα περὶ τοῦ ἔρωτος "Αρεως καὶ "Αφροδίτης, μολονότι τὸ μέρος τοῦτο ἦτο ἤδη πεποιη-
 μένον κατὰ τὴν 50. Ὅλ., διότι ὁ χορὸς τῶν Φαιάκων φαίνεται ἐ-
 πειργασμένος ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ "Αμυκλαίου "Απόλλωνος.¹ Ἄλλὰ
 καὶ ἡ διήγησις τοῦ Ὀδυσσεύος περὶ τῆς πλάνης αὐτοῦ καὶ τῶν ποι-
 κίλων περιπετειῶν ἔχει πολλὰ παρέμβλητα, μάλιστα δὲ ἡ *νεκυία*,
 ἥς μέρος ἱκανόν, ὕπερ σαφῶς συγκόπτει τὴν ἐνότητα καὶ συνέχειαν
 τοῦ λόγου, ἀπέδιδον οἱ παλαιοὶ τοῖς *Διασκευασταῖς*, ὀνομαστί δὲ
 τῷ Ὀνομακρίτῳ ἐκ τῶν Ὀρφικῶν, ὅστις ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν
 διέτριβε περὶ τὴν συναγωγὴν τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν.² Ὁ δὲ "Αρι-
 στοφάνης καὶ "Αρίσταρχος, οἱ "Αλεξανδρινοὶ κριτικοί, ἠθέτουν ὅλον
 τὸ μέρος, τὸ ἀπὸ τοῦ ἀναγνωρισμοῦ Ὀδυσσεύος καὶ Πηνελόπης μέχρι
 τέλους.³ Καὶ ὁμολογουμένως ἔχει τὸ μέρος τοῦτο μεγάλας ἀμαρ-
 τίας, μάλιστα δὲ ἡ καταγωγὴ τῶν μνηστήρων εἰς τὸν "Ἄδην εἶναι
 τις δευτέρα, ἀλλ' ἄτονος *νεκυία*, οὔτε πρὸς τὴν πρώτην συνάδουσα,
 οὔτε προσηκόντως καὶ κατὰ χώραν παρεμβεβλημένη. Καὶ ὅμως
 δὲν θὰ εἶχε πάλιν ἡ Ὀδύσσεια τέλος εὐπερίγραφον, ἂν δὲν ἐγίνετο
 ὁ ἀναγνωρισμὸς τοῦ Ὀδυσσεύος καὶ τοῦ πατρὸς Λαέρτου, ὃν πολλα-
 χοῦ μνημονεύει τὸ ποίημα, καὶ ἂν δὲν ἠθελεν ἀποκατασταθῇ εἰ-
 ρήνῃ ἐν Ἰθάκῃ, ἥ καὶ γαίῃ ἀρχὴ ἀποκαταστάσεως τῶν πραγμά-
 των. Δὲν εἶναι ἄρα πιθανόν, ὅτι ἀπὸ τῆς πρωτοτύπου Ὀδυσσεϊκῆς
 ἔλειπε τοιοῦτόν τι χωρίον, ἀλλ' ἴσως οἱ ἔπειτα Ὀμηρίδαι μετέπλα-
 σαν καὶ διεσκεύασαν αὐτὸ πολλαχῶς, μέχρις οὗ ἔλαβε τὴν μορφήν
 ἣν ἔχει νῦν.

"Ὅτι ἡ Ὀδύσσεια ἐποιήθη μετὰ τὴν Ἰλιάδα, καὶ ὅτι διαφέρουσι
 τὰ ποίηματα κατὰ πολλὰ, λ. χ. περὶ τὰ ἦθη καὶ τὴν πολιτείαν

¹ Πaus. 3, 18, 7.

² Σχολ. Ὀδ. Α, 604. Οἱ ἀρχαῖοι ἠθέτουν ὁρθῶς πάντας τοὺς στίχους τῆς
 Α, ἀπὸ 568—626· διότι, ἐν ᾧ ἀλλαχού ὁ Ὀδυσσεὺς διὰ τῶν ἐξ αἵματος
 χοῶν ἀνακαλεῖ τὰς σκιάς τῶν νεκρῶν ἀπὸ τοῦ "Ἄδου ἐπὶ τὸν ἀσφοδελὸν
 λειμῶνα, ἱστάμενος αὐτὸς ἐν τῇ εἰσόδῳ, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ "Ἄδου, ἐν τούτῳ
 τῷ χωρίῳ ἐπιφαίνεται ἐν τῷ μέσῳ τῶν νεκρῶν ἐκείνων, οἵτινες διαρκῶς καὶ
 διὰ παντὸς εἰσι δεδεμένοι ἐν τινι ὠρισμένῳ τόπῳ τοῦ "Ἄδου. Ἡ αὐτὴ δόξα,
 ἐλέγχουσα νεωτέραν ἐποχὴν, φαίνεται καὶ ἐν Ὀδ. Ω, 13, ἐνθα οἱ νεκροὶ
 κατοικοῦσιν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ λειμῶνος.

³ Ὀδ. Ψ, 296 μέχρι τέλους.

ἀνθρώπων καὶ θεῶν, ἔτι δὲ καὶ περὶ τὴν γλῶσσαν αὐτὴν, γίνεται σαφὲς ἐκ πολλῶν· ἀλλὰ δυσχερὲς καὶ παρακεκινδυνευμένον εἶναι ὀρμώμενός τις ἐκ τοιούτων λόγων νὰ ἐξάγῃ συμπεράσματα, ὅτι ἄλλος ποιητὴς ἐποίησε τὴν Ἰλιάδα καὶ ἄλλος τὴν Ὀδύσσειαν, ἢ νὰ θέλῃ νὰ ὀρίσῃ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἤκμαζεν ἑκάτερος. Εἶναι ἀληθές, ὅτι πλὴν τοῦ Ποσειδῶνος, ὅστις κρυπτῶς καὶ μετ' ὀργῆς ἐνεργεῖ ἀπανταχοῦ, οἱ ἄλλοι θεοὶ ἔχουσιν ἐν Ὀδυσσεΐᾳ πρῶτον καὶ φιλανθρωπότερον ἦθος· καὶ οὕτε ἐρίζουσι πρὸς ἀλλήλους οὔτε ἀνταγωνίζονται, ἀλλ' ὁμονοοῦσιν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅχι ὡς ἐν Ἰλιάδι, ἐνθα πολλαχού βουλεύονται τὸν ὀλεθρον αὐτῶν· τούτου ὁμῶς αἴτιον εἶναι ἐν μέρει ἡ ὑπόθεσις τοῦ ποιήματος, ἣτις παρῆχεν ὀλιγωτέρας ἀφορμὰς εἰς σφοδρὰς ἐρίδας καὶ ἀνταγωνισμοὺς καὶ θεομαχίας. Ἐπίσης ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ἅπαντες οἱ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ θεοὶ φαίνονται ὑπέροχοι τῶν ἀνθρώπων κατὰ πολὺ· καὶ οὕτε καταβαίνουσιν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὸν Ὀλυμπον, οὔτε ἀναμειγνύονται ὡς βροτοὶ εἰς τὸν θόρυβον τῆς μάχης, ἀλλ' ἀνθρωπίνην μορφήν μεταλαμβάνοντες συνοδεύουσιν εἴτε τὸν πολυπεθῆ Ὀδυσσεῖα, εἴτε τὸν κόσμιον Τηλέμαχον, διακρινόμενοι ἀπλῶς ἐκ τῆς ἐξόχου σοφίας καὶ συνέσεως. Αἴτιον ὁμῶς καὶ τούτου εἶναι ὁ μῦθος αὐτός, καὶ παρὰ τὸν μῦθον ἡ λεπτὴ αἰσθησις τοῦ ποιητοῦ, ὅστις τὴν ἁρμονίαν τῆς εἰκόνης τηρῶν, ἀπεχώρισε πᾶν τὸ ἀπᾶλλον καὶ δυσἁρμόστον. Ἡ ἀπόπειρα λογίων τινῶν ν' ἀνέυρωσιν ἐν Ὀδυσσεΐᾳ διάφορον θρησκείαν καὶ μυθολογίαν τῆς ἐν Ἰλιάδι, παρὰ γὰρ εἰς τὸ αὐθαίρετον συμπέρασμα, ὅτι ἄλλος ποιητὴς ἐποίησε τὴν Ἰλιάδα, καὶ ἄλλος τὴν Ὀδύσσειαν.¹ Ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἄλλου ὄφειλον νὰ δεῖξωσιν οἱ λόγοι αὐτοὶ, πῶς ἡδύνατο ποιητὴς, πιστεύων τὴν ὑποτιθεμένην ἐκείνην τῆς Ὀδυσσεΐας θρησκείαν, νὰ πραγματευθῇ τὸν μῦθον τῆς Ἰλιάδος ἄνευ σφοδρῶν ἐρίδων καὶ ἀνταγωνισμῶν τῶν θεῶν πρὸς ἀλλήλους. Οὐ μόνον δὲ τῶν θεῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων ὁ βίος ἐν Ὀδυσσεΐᾳ, ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων Νέστορος, Μενελάου, καὶ μάλιστα τοῦ Ἀλκινόου, περιγράφεται ἀνετώτερος, χαριέστερος καὶ εὐπορώτε-

¹ Ὁ Benjamin Constant ἰδίως ἐν τῇ περιφήμῳ συγγράμματι *De la religion*, Τόμ. III, ἐξέπεσεν εἰς ταύτην τὴν ὁῤῃαν· διότι διακρίνει trois espèces de mythologie ἐν τοῖς ἔπεσι τοῦ Ὀμήρου, καὶ κατὰ ταῦτα ὀρίζει τὴν ἐποχὴν ἐκάστου μέρους.

ρος·¹ ἀλλ' ἦτο δυνατόν οἱ Ἀτρεΐδαι ἐν τῇ σκληρᾷ πρὸ τῆς Τροίας στρατοπεδεῖν νὰ εὐπαθῶσιν ὡς ἐν τοῖς ἐκυτῶν μεγάροις, ἢ ὡς οἱ Φαίακες οἱ ἡδυπαθεῖς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν ; Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὁμῶς ὅτι διακρίνεται ἐν Ὀδυσσεῖα διάφορος τεχνικὴ αἰσθησις καὶ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς ὑποθέσεως καὶ περὶ τὴν ὅλην οἰκονομίαν τοῦ ἔπους, ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι ἀποτομωτέρα ἐκείνης ἣν ἔχουσι δύο ἔργα τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου, ὡς τὸ μὲν ἐποιήθη κατὰ τὴν νεότητά, τὸ δὲ κατὰ τὸ γῆρας αὐτοῦ. Ἀπλῶς δὲ καὶ εἰλικρινῶς ὁμολογητέον, ὅτι οὔτε τῶν παλαιῶν Χωρίζοντων, οὔτε τῶν νεωτέρων οἱ λόγοι² εἶναι ἀποχωρῶντες, ὥστε νὰ πείσωσι τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι παρὰ τὸν μεγαλοφυέστατον καὶ δαιμονιώτατον Ὅμηρον, τὸν ποιητὴν τῆς Ἰλιάδος, ὑπῆρξε καὶ ἄλλος, ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας, ἴσος ἐκείνῳ καὶ ὅμοιος. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ Ὀδύσεια ἔχει πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν Ἰλιάδα καὶ κατὰ τὴν ὅλην οἰκονομίαν, καὶ κατὰ τοὺς χαρακτῆρας τῶν ἐπιφανεσπάτων ἡρώων, π. χ. Ὀδυσσεύς, Νέστορας, Μενελάου· προϋποθέτει τὴν Ἰλιάδα ὡς ἀρχαιότερον ποίημα, καὶ ἀναφέρεται εἰς ἐκείνην· διὸ πολλὰς μὲν πράξεις καὶ κατορθώματα τοῦ Ὀδυσσεύς μνημονεύει κειμένους ἐξω τῆς περιοχῆς τῆς Ἰλιάδος, ἀλλ' οὐδεμίαν ἄπτεται ἐκείνων, ὅς ὑμνησεν ἡ Ἰλιάς.³ Ἀλλ' ἐπὶ τέλους

¹ Ἡ λέξις κομίζει, ἡ σημαίνουσα ἐν Ἰλιάδι ἀπλῶς τὴν θεραπείαν τῶν ἵππων, ἐν Ὀδυσσεῖα δηλοῖ τὴν εὐπορίαν, καὶ τὴν ἄλλην τῶν ἀνθρώπων εὐπάθειαν, οἷον τὰ θερμὰ λουτρά, καὶ τὰ παρόμοια (Ὀδ. Θ, 450).

² Χωρίζοντες ἐκαλοῦντο ὅσοι τῶν παλαιῶν Γραμματικῶν διέκρινον ποιητὴν Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας.

³ Ὁ Ὀδυσσεὺς π. χ. μνημονεύεται κατὰ τὴν νεότητα αὐτοῦ παρ' Αὐτολύκῳ (Ὀδ. Τ, 394. Ω, 331)· κατὰ τὸν εἰς Τροίαν πλοῦν ἐν Δῆλῳ (Ὀδ. Ζ, 162)· ἐν Λέσβῳ (Δ, 341)· ἐν ἔριδι πρὸς Ἀχιλλέαν (Θ, 75)· παρὰ τὸν νεκρὸν καὶ τὴν ταφὴν τοῦ Ἀχιλλέως (Ε, 308. Ω, 39)· ἀνταγωνίζεται περὶ τῶν ὅπλων τοῦ Ἀχιλλέως (Α, 544)· ἀνταγωνίζεται πρὸς Φιλοκτήτην τέξιος (Θ, 219)· ὑπείσρχεται λάθρα εἰς Τροίαν (Δ, 242)· ἐν τῷ δουρεῖῳ ἵππων (Θ, 270. πρῶτ. Θ, 492. Α, 522)· ἀποπλέει ἐκ Τροίας (Γ, 430)· τέλος ἔρχεται εἰς ἀνθρώπους, οἵτινες ἀγνοοῦσι τὸ ἄλῃς (Α, 120). Ἀλλ' οὐδενὸς ἄπτεται ὁ ποιητὴς τῶν ἐν Ἰλιάδι περὶ Ὀδυσσεύς μνημονευομένων, οὔτε τῆς τιμωρίας τοῦ Θερσίτου, οὔτε τῶν ἵππων τοῦ Ῥήσου, οὔτε τοῦ ἀγῶνος περὶ τὸν νεκρὸν τοῦ Πατρόκλου κτλ. Καὶ τῶν ἄλλων δὲ ἡρώων, Μενελάου, Ἀγαμέμνονος, Ἀχιλλέως, Νέστορος καὶ ἄλλων, ἄλλας μὲν πράξεις καὶ κατορθώματα μνημονεύει ἡ Ὀδύσεια, ὅχι ὅμως τὰς ἐν Ἰλιάδι.

ἂν ὁ βίος ἐνός καὶ μόνου ἀνθρώπου ἤθελε νομισθῇ ἀνεπαρκής εἰς συντέλεσιν δύο τόσῳ μεγάλων ἐπῶν, δυνάμεθα ἴσως νὰ προσφύγωμεν εἰς τὴν ἐξῆς γνώμην, ὅτι κατὰ μὲν τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας ἐποίησεν ὁ Ὅμηρος τὴν Ἰλιάδα, εἶτα δὲ κατὰ τὸ γῆρας, ἀφοῦ μακρὸν χρόνον ἐμελέτησε κατὰ διάνοιαν τὸ ἔργον, ὑπογράψας εἰς τινὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, μεμνημένον τῆς τέχνης τὰ μυστήρια, τὸ σχέδιον τῆς Ὀδυσσεΐας, κατέλιπεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐξεργασίαν καὶ συντέλεσιν τοῦ ποιήματος.

Ὁμολογῶ, ὅτι εἶναι τῷ ὄντι δύσκολον πρᾶγμα νὰ κατανοήσωμεν τὴν μέθοδον καὶ τὸν τρόπον, δι' οὗ ἐποιήθησαν τόσον ἐκτενῆ ποιήματα, ἐν ἐποχῇ μάλιστα καθ' ἣν ἦτο ἀγνωστος ἡ τέχνη τοῦ γραφεῖν. Αἱ δυσκολίαι ὅμως αὗται δὲν ἀντιβαίνουσιν εἰς τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεως, ἀλλὰ πηγάζουσι πολὺ μᾶλλον ἐκ τούτου, ὅτι ἀγνοοῦντες τὴν ἱστορίαν τῶν παλαιῶν τούτων αἰώων δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν πῶς ἐδημιουργοῦντο τόσον μεγάλα ἔργα, ἀνευ τῶν μέσων ἐκείνων, ἅτινα ἡ συχνὴ χρῆσις μετέτρεψε παρ' ἡμῖν εἰς ἄλλην φύσιν. Ἀλλὰ τίς οἶδε πόσας χιλιάδας στίχων ἐποίει τότε αἰδοῦς ἐντὸς ἐνιαυτοῦ, κατεχόμενος ὅλος ὑπὸ τῆς ὑποθέσεως τοῦ ποιήματος, καὶ βεθυισμένος εἰς θεωρίαν αὐτῆς; καὶ πόσας χιλιάδας ἡδύνατο νὰ ἀποθέσῃ ἐν τῇ πιστῇ μνήμῃ τῶν περὶ αὐτὸν μαθητῶν, οἵτινες ὅλη ψυχὴ ἀπέβλεπον εἰς τὸν διδάσκαλον, ὄντες ἀφιερωμένοι εἰς τὴν τέχνην; Ὅπου ἀνεφαίνετο τότε δημιουργικὸς ποιητής, ἐκεῖ συνέτρεχον παραυτίκα ὁμότεχνοι ἄνδρες καὶ βοηθοί, δι' ὧν ἐν βραχεῖ χρόνῳ συνετελοῦντο μεγάλα ἔργα. Πιθανὸν εἶναι λοιπὸν ὅτι καὶ τὸν Ὅμηρον παρηκολούθουν πολλοὶ νέοι αἰδοί, οἵτινες ἀπομυζῶντες τὸ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἀπορρέον μέλι, μετέδιδον αὐτὸ κατὰ διαδοχὴν εἰς ἄλλους. Τὸ ἐξῆς τοῦλάχιστον εἶναι βέβαιον, ὅτι οὐδέποτε θὰ ἐποιοῦντο τόσον ἐκτενῆ ἔπη, ἂν δὲν ὑπῆρχον καθιερωμένοι πανηγύρεις, καθ' ἃς ἐπεδεικνύοντο ὡς ὅλα καὶ αὐτοτελεῖ καλλιτεχνήματα, δυνάμενα νὰ κατέχωσι καὶ θέλῃσι τοὺς ἀκροατὰς διὰ τῆς χάριτος, ἣν ἔχουσιν ὅχι τμήματα ποιημάτων, ἀλλ' ὁλόκληρα καὶ τέλεια ἔργα· διότι, ἂν δὲν ἦτο συνήθης ἡ συνεχὴς τοῦ ὅλου ῥαψώδης, δὲν θὰ εἶχον καὶ τὰ ἔπη ταῦτα ἐνότητά, ἀλλὰ θὰ ὑπῆρχον τμήματα μόναν καὶ ἀσπασάσματα ἐπῶν, ἅτινα ποτὲ μὲν ἴσως ἡδύναντο, ποτὲ δὲ καὶ ὄχι συναγόμενα

ν' ἀποτελέσωσιν ὅλον τι τέλειον. Ποῦ ὅμως συμπόσια, ἐρωτῶσιν οἱ ἀντιλέγοντες, καὶ ποῦ μῆκος ἑορτῶν ἱκανὸν εἰς ῥαψῳδῆσιν τηλικούτων ποιημάτων; ἔπειτα δέ, ποῦ καὶ προσοχὴ ἱκανή ν' ἀντιληφθῇ τοσαύτας στίχων χιλιάδας; Ἀλλ' ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀποκρίνομαι, ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ἑορτῇ ἠκροῶντο ἐννέα τραγῳδίας, τρία σατυρικά δράματα, καὶ τοσαύτας κωμῳδίας, καὶ οὐδέποτε διανοήθησαν νὰ κατανεύμωσι τὴν ἀπόλαυσιν ταύτην ἀνὰ πάσας τὰς ἡμέρας τοῦ ἐνιαυτοῦ, διατί τάχα οἱ ἀρχαιότεροι Ἕλληνες δὲν ἀντεῖχον εἰς ἀκρόασιν ὅχι μόνως τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας, ἀλλ' ἴσως καὶ ἄλλων ἐπῶν ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἑορτῇ; Καὶ ὕστερον μὲν, ὅτε ἀνεφάνησαν ἀντίτεχνοι τοῦ ῥαψῳδοῦ οἱ κ.θαρῳδοί, οἱ διθυραμβοποιοί, καὶ ἄλλοι ὅμοιοι τεχνῖται, ὑψηροῦντο χρόνον τινὰ τοῦ ἐποποιοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν, ὅτε ἡ ἐπικὴ ποίησις οὐδένα εἶχεν ἀντίτεχνον, εὐκόλως κατεῖχεν ἄτενῃ καὶ ἀπερίσπαστον ὅλην τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν. Δὲν πρέπει δὲ νὰ μετρώμεν τὴν ὄρεξιν καὶ τῆς προσοχῆς τὴν ἔντασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τοῦ ἐκδότου εἰς τοιαύτας φιλολογικὰς ἀπολαύσεις,¹ πρὸς τὴν κατὰ τοὺς νῦν χρόνους δρομαίαν καὶ ἐξ ἐπιπολῆς ἀνάγκωσιν. Ἐν συντόμῳ εἰπαίην, αὐτὴ ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια μαρτυροῦσιν ὅτι ὑπῆρξεν ἐποχὴ καθ' ἣν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἠκροάζετο, ὅχι μὲν παρὰ συμπόσια, ἀλλ' ἐν θεῶν ἑορταῖς, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἀνάκτων *ὁλόκληρα* ὅχι μόνον ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἡττονος λόγου ἄξια ἔπη· καὶ ἴσως προὔτιθεντο ἄλλα ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀγῶσι, καὶ οἱ ῥαψῳδοὶ ἀντηγωνίζοντο πρὸς ἀλλήλους, ἂν καὶ ῥητῶς τοῦτο δὲν μαρτυρεῖται. Ἀφοῦ δὲ ἤρχισαν νὰ συντρέχωσιν εἰς τὰς πανηγύρεις πλείστοι ῥαψῳδοί, καὶ ἀπεδόθη μειζὼν τιμὴ εἰς τὴν τέχνην τοῦ ῥαψῳδεῖν, ἢ εἰς τὸ κάλλος τῶν πρὸ πολλοῦ γνωστῶν ποιημάτων, εἰσῆχθησαν δὲ εἰς τὰς πανηγύρεις καὶ ἄλλα ποιητικὰ καὶ μουσικὰ ἀγωνίσματα, τότε πρῶτον ἐπέτρεψαν τοῖς ῥαψῳδοῖς ν' ἀπαγγέλλωσι μέρη μόνᾳ ἐπῶν, ἐκεῖνα, ἐφ' οἷς μάλιστα ἠὺδοκίμουν, καὶ τότε κατετμήθη ἐπὶ τινὰ χρόνον ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια, αἵτινες ἦσαν ἐτι ἄγραφοι, εἰς διασπασμένα καὶ σποράδην ῥαψῳδοῦμενα τμήματα.² Διὰ τοῦτο ὀρεί-

¹ Πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ 4 κεφαλαίου.

² Διεσπασμένα, διηρημένα, σποράδην ἠδόμενα· ἴδε περὶ τούτων τὰ προλεγόμενα τοῦ Οὐολφίου ἐν σελ. 143.

λομεν πολλὰς χάριτας τῷ διακοσμήσαντι τὸν ἀγῶνα τῶν ῥαψωδῶν ἐν Παναθηναίοις, εἴτε ὁ Σόλων ἦτο εἴτε ὁ Πεισίστρατος, ὅστις ἀναγκάσας τοὺς ῥαψωδοὺς ν' ἀπαγγέλλωσιν ἐν συνεχείᾳ τὰ ἔπη τοῦ 'Ομήρου' ἀποκατέστησε πάλιν αὐτὰ εἰς τὴν προτέραν ἐνότητα τὴν ὡραν, καθ' ἣν ἐκινδύνευον νὰ διασπασθῶσι. Καὶ ἴσως μὲν ἐγένοντο τότε καὶ αὐθαίρετοί τινες προσθήκαι, ἀλλὰ τότε μόνον δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ νεωστὶ παρεμβεβλημένα τῶν πρότερον, ὅταν συλλάβωμεν ἀσφαλῆ γνώμην περὶ τοῦ εἵδους καὶ τοῦ σχήματος, ὅπερ εἶχον τὸ πρῶτον τὰ 'Ομηρικὰ ἔπη, καὶ τῆς ἐπειτα τύχης αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΥΚΛΙΚΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΥΚΛΙΩΝ ΕΠΩΝ

Σύμπασα ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία ἔχει τὰ 'Ομηρικὰ ποιήματα βάσιν καὶ θεμέλιον, ἰδίᾳ δὲ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ ἐπικὴ ποίησις· διότι πᾶν ἄξιον λόγου ἔπος ἐν 'Ομήρῳ ἔχει τὰς ρίζας, ἐξ 'Ομήρου ἀνεβλάστησε, καὶ πρὸς τὰ ποιήματα τοῦ 'Ομήρου συνάπτεται δίκην συμπληρώσεως ἢ συνεχείας. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὁρμώμενοι δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν ὅχι μόνον τὰς ὑποθέσεις, ἀς ἐπραγματεύθησαν αἱ μετὰ τὸν 'Ομηρον ἐποποιοί, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῆς 'Ιλιάδος καὶ 'Οδυσσεΐας νὰ ἐρμηνεύσωμεν σαφέστερον. Οἱ περὶ τὸν 'Ομηρον στρεφόμενοι ἐποποιοὶ οὗτοι καλοῦνται *Κυκλικοὶ ποιηταί*, ἢ *Κυκλογράφοι*, διότι ἐσπούδαζον νὰ συγκολλῶσι καὶ συνάπτωσι τὰ ἔπη αὐτῶν πρὸς τὰ 'Ομηρικὰ οὕτως, ὥστε τὸ σύμπαν νὰ ἀποτελῇ μέγαν καὶ συνεχῆ κύκλον. Οἱ παλαιοὶ ἀπέδιδον τὰ Κυκλικά ταῦτα ἔπη εἰς τὸν 'Ομηρον,¹ διότι ἡ συνάφεια πρὸς τὴν 'Ιλιάδα καὶ 'Οδύσειαν ἐθεωρεῖτο

¹ Ἐξ ὑπολήψεως ῥαψωδεῖν (ἢ ἐξ ὑποβολῆς, ὡς λέγεται παρὰ Διογένηι Λαερτίῳ). * Ἀκριθέστερα περὶ τούτων εὐρίσκεις παρὰ G. Bernhardt, Grundriss d. gr. Liter. ἐκδ. β. τ. 2, σ. 94.—Nizsch, Sagenpoesie der Griechen σ. 413—418.

² Οἱ μὲν τοὶ ἀρχαῖοι καὶ τὸν Κύκλον ἀναφέρουσιν εἰς αὐτὸν ('Ομηρον). Πρόκλος ἐν βίῳ 'Ομήρου.

ὡς τεκμήριον, ὅτι ἅπαν ἐκεῖνο τὸ σύμπλεγμα τῶν ἐπῶν ἦτο μία καὶ μὴ μεγάλη σύνθεσις. Μετ' ἀκριβῆ ὅμως ἔρουναν εὐρέθη, ὅτι πάντων τῶν Κυκλικῶν ἐπῶν ἀναφέρονται ῥητῶς καὶ ὀνομαστί οἱ ποιηταί, οἵτινες ἤκουζον μετὰ τὴν ἀρχὴν τῶν Ὀλυμπιάδων, τὰ δὲ ποιήματα αὐτῶν τόσον σαφῶς διακρίνονται τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας καὶ κατὰ τὸ ὕφος καὶ κατὰ τὴν πραγματείαν τῶν μύθων, ὥστε οἱ Κυκλογράφοι οὐδὲ ἂν ἐν τοῖς Ὀμηρίδαις πρέπει νὰ καταλεχθῶσι, διότι οὐδεὶς αὐτῶν εἶναι Χίος, ἐν δὲ καὶ μόνον γένος Ὀμηρίδων εἶναι γνωστόν, τὸ ἐν Χίῳ. Οἱ Κυκλικοὶ ποιηταί εἶναι πιθανόν ὅτι ἦσαν ῥαψωδοὶ τῶν Ὀμηρικῶν ποιημάτων, ἐκ δὲ τοῦ ἐπιτηδεύματος τούτου συνέλαβον, ὡς εἰκός, τὸ σχέδιον νὰ παρατείνωσι τὰ τοῦ Ὀμήρου ἐπη καθ' ὅμοιον ῥυθμόν· διὸ καὶ τὰ Κύκλια ἐπη, ὡς ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀνδρῶν ῥαψωδούμενα, εὐκόλως διεδόθησαν ὑπὸ τῷ ὀνόματι τοῦ Ὀμήρου. Ἐξ ἀκριβοῦς παραβολῆς τῶν περισωθέντων ἀποσπασμάτων καὶ ἐπιτομῶν τῶν Κυκλικῶν ἐπῶν συνάγεται, ὅτι οἱ Κυκλογράφοι εἶχον ἀπόγραφα ὅλης τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας, ὡς ἔχουσι νῦν, ἀφ' ὧν ἐξήπτον τὰ ἑαυτῶν ἐπη, εἴτε ἐκ τῆς ἀρχῆς, εἴτε ἐκ τοῦ τέλους. Καί τοι δὲ προσεκόλλων στενῶς τὰ ἴδια ἐπη εἰς τὰ τοῦ Ὀμήρου, παρέλκοντες ἀπλᾶς τινες καὶ συντόμους μνείας τῆς Ἰλιάδος ἢ Ὀδυσσεΐας εἰς μέγα μῆκος, ὅπερ φαίνεται μάλιστα ἐν τῇ ἐπιτομῇ τῶν Κυπρίων, οὐχ ἦτον ὅμως ὁ τρόπος καθ' ὃν πραγματεύονται τοὺς μύθους εἶναι τόσον διάφορος τοῦ Ὀμηρικοῦ, ὥστε τοῦτο καὶ μόνον ἀποδεικνύει ἱκανῶς, ὅτι τὰ Ὀμηρικὰ ἐπη ἐπὶ τῶν Κυκλικῶν ποιητῶν δὲν ἦσαν πλέον δεκτικὰ ἀναπτύξεως, ἀλλ' εἶχον προσλάβει ἐκτοτε σταθερὰν σύστασιν καὶ σχῆμα, ὅπερ ἐπαισθητῶς κατόπιν πλέον δὲν μετέλλαξαν.¹ Ἄλλως ἡμεῖς σήμερον εὐκόλως θὰ διεκρίνομεν ἔχνη μεταγενεστέρης ἐποχῆς ἐν τοῖς παρεμβληθεῖσι χωρίοις.

Ἀρχομαι τοῦ λόγου πρῶτον ἐξ ἐκεῖνων τῶν ποιητῶν ὅσοι παρ' ἐξέτειναν τὰ τῆς Ἰλιάδος. Τούτων ἦτο Ἀρκτίνος ὁ Μιλήσιος, ποιητῆς ἀρχαιότατος, διότι ὡς καὶ μαθητῆς λέγεται τοῦ Ὀμήρου. Κατὰ τὰς χρονολογικὰς ἀναγραφὰς ἤκουσεν ὁ Ἀρκτίνος εὐθὺς μετὰ τὴν ἀρχὴν τῶν Ὀλυμπιάδων. Τὸ ποίημα αὐτοῦ συγκείμενον ἐξ 9100

¹ Ἐξαιρῶ τοῦ λόγου τὸν κατάλογον τῶν νηῶν. Ἴδε κεφ. 5.

στίχων,¹ ὃν δηλαδὴ κατὰ τὸ τρίτον μικρότερον τῆς Ἰλιάδος, ἤρ-
χετο ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἦλθον αἱ Ἀμαζόνες εἰς Τροίαν, ἡγουν
εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἑκτορος. Ὑπῆρχε δὲ τὸ παλαιὸν ἐκδο-
αί τις τῆς Ἰλιάδος, τελευτῶσα εἰς τοὺς ἐξῆς στίχους:

“Ὡς οἱ γ' ἀμφίεπον τάρον Ἑκτορος, ἦλθε δ' Ἀμαζών,

Ἄρῃος θυγάτηρ μεγαλήτορος ἀνδροφάνοιο.”²

Ἡ ἐκδοσις αὕτη ἦτο ἀναμφισβητήτως ἡ καλουμένη *Κυκλική*, ἣν
συχνὰ μνημονεύουσιν οἱ παλαιοὶ Κριτικοί, ἥτις περιελάμβανεν ἐν ἐνὶ
σῶματι οὐ μόνον τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν, ἀλλὰ καὶ ὅλον τὸν
Κύκλον, τουτέστι τὰ ἔπη ἅτινα συνεκρότουν μετὰ τῆς Ἰλιάδος καὶ
Ὀδυσσεύς μίαν καὶ συνεχῆ σειράν. Ἡ τάξις καὶ ἀκολουθία τῶν
συμβάντων παρ' Ἀρκτίνῳ εἶναι αὐτὴ ἐκείνη, καθ' ἣν τὰ Τρωϊκὰ
γεγονότα φαίνονται ἐπειργασμένα καὶ ἐπὶ διαφόρων ἀρχαίων τε-
χνουργημάτων, ἐν οἷς ἔνθεν μὲν πκρίσταται ἡ Ἀνδρομάχη κλαίουσα
ὑπὲρ τὴν τεφροδόχον ὕδριαν τοῦ Ἑκτορος, ἐτέρωθεν δὲ ὑποδέχεται
τὰς Ἀμαζόνας ὁ γηραιὸς Πριάμος. Περιελάμβανε δὲ τὸ ἔπος τοῦ
Ἀρκτίνου τὰς ἐξῆς κεφαλαιωδестаτάς ὑποθέσεις: ὁ Ἀχιλλεὺς ἀ-
ποκτείνει τὴν Πενθεσίλειαν, ἀποκτείνει δ' ἐξοργισθεὶς καὶ τὸν Θερ-
σίτην, ὅστις ἐπέσκαψε τὴν πρὸς ἐκείνην ἔρωτα αὐτοῦ· κατόπιν ἐπι-
φαίνεται ὁ Μένων, ὁ υἱὸς τῆς Ἡοῦς, μετὰ τῶν Αἰθίοπων, ὅστις
φονεύσας ἐν τῇ μάχῃ τὸν Ἀντίλοχον, τοῦ Ἀρκτίνου τὸν Πάτροκλον,
ἀναιρεῖται καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τῆς Θέτιδος· ἀλλὰ διώξας ὁ
Ἀχιλλεὺς τοὺς Τρῶας μέχρι τῶν τειχῶν, πίπτει καὶ αὐτός· βληθεὶς
ὑπὸ Πάριδος· ἔπειτα ἡ Θέτις, ἐξαρπάσασα τὸ σῶμα τοῦ Ἀχιλλεύως
ἀπὸ τῆς πυρᾶς, φέρει αὐτὸν ἀναβιώσαντα εἰς τὴν Λευκὴν νῆσον,
κειμένην κατὰ τὸν Εὐξείνιον Πόντον, ἔνθα οἱ πλείοντες πολλὰς γε-
νεὰς ὕστερον ἐφαντάζοντο ὅτι ἐβλεπον τὴν νύκτα αἰωρουμένην τὴν
φοβεράν αὐτοῦ σκιάν. Ἐπεταὶ ὁ περὶ τῶν ὀπλῶν ἀγὼν Ὀδυσσεὺς
καὶ Αἴαντος, καὶ μετὰ τὴν ἡττᾶν αὐτοκτονία τοῦ Αἴαντος.³ Διεξ-

¹ Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τὴν ἐν τῷ Βοργιανῷ Μουσείῳ (Heeren Bibliothek
der alten Literatur und Kunst, μέρ. 4, σ. 61), ἔνθα ἀναγινώσκεται ...
Ἀ ρ κ τ ῖ ν ο ἴ ν τ ὸ ν Μ ι λ ῆ σ ι ο ν λ ῆ γ ο υ σ ι ν ἐ π ὶ ν ὃ ν τ α ὄ ρ ῳ . Τ ὸ
ὄ ν τ α ἀναφέρεται κατὰ τὴν ἐν τῷ κειμένῳ ἐξήγησιν καὶ εἰς τὰ δύο ἔπη.

² Σχολ. Βενετ. κατὰ τὸ τέλος τῆς Ἰλιάδος.

³ Ὁ Σχολ. Πινδ. (Ἰσθμ. 3, 58) μνημοειεῖ ἐν τούτῳ τῆς Αἰθιοπίδος

έρχεται κατόπιν ὁ Ἀρκτίνος τὰ κατὰ τὸν δούρειον ἵππον, τὸ ἀνύποπτον τῶν Τρώων καὶ ἀμέριμνον, καὶ τοῦ Λαοκόοντος τὸν θάνατον, ἔνθεν ἐννοήσας ὁ Αἰνείας τὴν ἐπικειμένην καταστροφὴν ἐξέφυγεν εἰς Ἴδην.¹ Ἐπειτα περιέγραψε τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τῶν τε ἐκ Τενέδου ἐπανελθόντων καὶ τῶν ἐξορμησάντων ἐκ τοῦ ἵππου. Ἀλλ' οἱ Ἀχαιοὶ τόσον σκληρὰ καὶ βίαια ἔργα διέπραξαν κατὰ τὴν ἄλωσιν, ὥστε προσηκόντως αἰτιολογεῖται ἡ ἐκ τῆς Ὀδυσσεΐας γνωστὴ τῆς Ἀθηναῖς ἀπόφασις, νὰ τιμωρήσῃ παντὶ τρόπῳ τοὺς Ἀχαιοὺς κατὰ τὸν οἶκαδε πλοῦν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος, κεχωρισμένον τοῦ πρώτου, ὠνομάζετο *Ἰλίου Πέρις*, τὰ δὲ πρῶτον, ἐκτεινόμενον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀχιλλέως, ἐκαλεῖτο *Αἰθιοπία* τοῦ Ἀρκτίνου.

Τοσαῦτα περὶ Ἀρκτίνου. Ὁ δὲ *Λέσχης* ἢ *Λέσχεως*, γενηθεὶς ἐν Πύρρῳ ἢ Μιτυλήνῃ τῆς Λέσβου, ἦτο πολὺ νεώτερος τοῦ Ἀρκτίνου, διότι ἠκμαζε κατὰ τοὺς ἀκριβεστέρους μάρτυρας ἐπὶ Ἀρχιλόχῳ, ἦτοι περὶ τὴν 18 Ὀλ., ὅθεν καὶ ὁ ἀγὼν Ἀρκτίνου καὶ Λέσχου, οὐ μνημονεύουσιν οἱ τινες τῶν παλαιῶν, ταύτην μόνην τὴν ὑπόνοιαν δύνανται νὰ ἔχῃ, ὅτι ὁ Λέσχης ἀνθαμιλλώμενος πρὸς τὸν πρεσβύτερον ποιητὴν ἐπραγματεύθη τὰς αὐτὰς ὑποθέσεις. Τὸ ἔπος τοῦ Λέσχου, ὅπερ οἱ μὲν εἰς Ὅμηρον, οἱ δὲ εἰς ἄλλους ἀνέφερον, ἐπεγράφετο *Μικρὰ Ἰλιάς*, καὶ ἐποιήθη σαφῶς εἰς συμπλήρωσιν τῆς μεγάλης Ἰλιάδος. Περιεῖχε δὲ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην² γεγονότα ὅχι μόνον πρὸ τῆς ἄλωσης, οἷον τὰς τύχας τοῦ Αἴαντος, τὰ κατορθώματα Φιλοκτήτου, Νεοπτολέμου, Ὀδυσσεὺς, τὰ ἐπαγαγόντα τὴν ἄλωσιν, ἀλλὰ περιελάμβανε καὶ τὴν ἄλωσιν αὐτήν, ὅπερ πιστοῦται καὶ ἐκ τῶν περιωθέντων οὐκ ἐλίγων ἀποσπασμάτων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος, ὅπως καὶ τὸ τοῦ Ἀρκτίνου, ἐκαλεῖτο *Ἰλίου Πέρις*, ἐξ οὗ ἀπέγραψεν ὁ Παυσανίας πολλὰ, ἀναφερόμενα εἰς τε τὴν ἄλωσιν τῆς

τοῦ Ἀρκτίνου, ὁ δὲ Σχολ. τῆς Ἰλ. (Δ 515) περὶ τοῦ αὐτοῦ γεγονότος τὴν Ἰλίου Πέριν. Ἐγὼ δὲ ἐπιτήδεις διέκρινα ταῦτα, διότι ἐκ τῆς Χρηστομαθείας τοῦ Πρόκλου θὰ εἰκαζέ τις, ὅτι ὁ Ἀρκτίνος παρέλιπε τὸ γεγονός τοῦτο.

¹ Ἄλλως ἔχει ὁ μῦθος παρὰ Βιργιλίῳ, ὅστις ὁμως ἐν τῷ Β τῆς Αἰνείαδος κατὰ τὰ ἄλλα τὸν Ἀρκτίνον πρὸ πάντων ἀκολουθεῖ.

² Ποιητ. 1,23 περὶ τὸ τέλος, ed Bekker.

Τροίας καὶ τὴν διανομὴν καὶ ἀπαγωγὴν τῶν αἰχμαλώτων. Ἐκ τῶν παρὰ Παισανίᾳ ἐξάγεται, ὅτι ὁ Λέσχης περὶ σπουδαῖά τινα γεγονότα, οἷον τὸν θάνατον τοῦ Πριάμου καὶ Ἀστύναχτος, τὰς τύχας τοῦ Αἰνείου (ὅστις ἀπάγεται ὑπὸ Νεοπτολέμου εἰς Φάρσαλον), ἠκολούθει πάντῃ διαφόρους παραδόσεις ἢ ὁ Ἀρκτίνος· συνῆπτεν ὅμως τὰ γεγονότα, ὡς εἰκός, χαλαρώτερον καὶ ἐπιπολαιότερον, καὶ τὸ ποίημα δὲν εἶχεν ἐνότητά ἀληθῆ· ὅθεν, ἐνῶ ἡ Ἰλιάς καὶ Ὀδύσσεια παρεῖχον ὑπόθεσιν εἰς μίαν μόνην τραγωδίαν ἐκάστη, ἐκ τῆς μικρᾶς Ἰλιάδος ἠδύναντο νὰ ποιηθῶσι πλείοτεραι τῶν ὀκτώ.¹ Ψέγεται δὲ καὶ αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τοῦ ποιήματος, ὡς πολλὰ ἐπαγγελλομένη καὶ ὑπεροπτικὴ :

Ἰλιον αἰδῶ καὶ Δαρδανίην ἑσπῶλον,
ἧς πέρι πολλὰ πάθον Δαναοί, θεράποντες Ἄρης.

Πρὶν προῶν περαιτέρω, κρίνω ἀναγκαῖον νὰ αἰτιολογήσω τὰ περὶ Ἀρκτίνου καὶ Λέσχου ῥηθέντα, καὶ μάλιστα τὰ περὶ τῆς περιοχῆς καὶ ὑποθέσεως τῶν ποιημάτων αὐτῶν, διότι ὁ Πρόκλος, ὁ γνωστός Φιλόσοφος καὶ Γραμματικός², οὕτινος ἡ Χρηστομαθεῖα διέσωσεν ἡμῖν τὰ ἀκριβέστατα περὶ τοῦ ἐπικού Κύκλου, ἐκθέτει τὰ πράγματα πάνυ διαφόρως³. Ὁ Πρόκλος συνοψίζων τοὺς Κυκλικούς, καὶ ἱστορῶν ἐν συνεχείᾳ τὰ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου συμβάντα, εἰσάγει ἐκάστοτε ποιητὴν διακόπτοντα ἐν μέσῃ τῇ διηγήσει τὸν πρότερον. Οὕτω λ. χ. διηγεῖται παρ' αὐτῷ ὁ Ἀρκτίνος τὰ μετὰ τὴν Ἰλιάδα

¹ Δέκα λέγει ὁ Ἀριστοτέλης· «Ὁπλῶν κρίσις, Φιλοκτήτης, Νεοπτόλεμος, Εὐρύπυλος, Πτωχεῖα (Ὀδ. Δ, 244), Λάκαιναι, Ἰλίου πέρις, Ἀπόλλους, Σίμων, Τρωάδες.» Ἡ ὑπόθεσις τῶν «Λακαινῶν» δὲν εἶναι ἱκανῶς σαφής. Ἰσως Λακεδαιμόνιαι γυναῖκες συνεκράτουν τὸν περὶ τὴν Ἑλένην χορόν, διότι ἡ Ἑλένη συμμετέσχεν ἐν πολλοῖς τῶν ἀγώνων τοῦ Ὀδυσσεύς π. χ. ἡ Ἑλένη ἀνεγνώρισεν αὐτόν, ὅτε εἰσῆλθεν εἰς Τροίαν κατάσκοπος, ὑπόθεσιν ἣν ἐπραγματεύετο ἡ «Πτωχεῖα»· ἴσως δ' εἰσῆγετο ἡ Ἑλένη καὶ ὡς συμμετοχὸς τοῦ περὶ τὸν δούρειον ἵππον στρατηγήματος (Ὀδ. Δ, 271.—Αἰν. Βιργιλ. 6, 517). Ἐκ τῆς ὁμωνύμου τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους περιεσώθησαν πάνυ ὀλίγα ἀποσπάσματα, ἀρ. 343—347 ed. Wagner.

² * Ἄλλος εἶναι κατὰ τὸν Welcker ὁ Φιλόσοφος, καὶ ἄλλος ὁ Γραμματικός.

³ Τὸ μέρος τοῦτο τῆς Χρηστομαθείας τοῦ Πρόκλου ἐξετυπώθη καὶ ἄλλοῦ, καὶ ὅπισθεν τοῦ Ἡφαιστίωνος τοῦ Gaisford.

μέχρι τῆς περὶ τῶν ὀπλῶν τοῦ Ἀχιλλέως κρίσεως· ἔπειτα δέ, διαδεχόμενος τὸν Ἀρκτίνον ὁ Λέσχης διηγεῖται αὐτῆς τῆς Κρίσεως τὸ τέλος καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἡρώων κατὰ τῆς Τροίας ἐπιχειρήματα, μέχρι τῆς εἰσκομιδῆς τοῦ δουρείου ἵππου ἐντὸς τῶν τειχῶν. Ἐκεῖ δὲ ἀναλαμβάνων πάλιν τὴν διήγησιν ὁ Ἀρκτίνος περιγράφει τὴν ἔξοδον τῶν ἡρώων ἐκ τοῦ ἵππου· ἐν ᾧ δὲ ἱστορεῖ τὰ κατὰ τὸν ἀπόπλουν τῶν Ἀχαιῶν ἐκ Τροίας, ἐξαίφνης διακάπτει τὸν λόγον ἐκεῖ, ἐνθα ἡ Ἀθηνᾶ συλλαμβάνει τὸ σχέδιον τῆς τιμωρίας τῶν Ἀχαιῶν· ταῦτα δὲ διηγεῖται ὁ Πρόκλος ὡς ἐκ τῶν «Νόστων» τοῦ Ἀγίου. Τοιαύτη ἐπεμπλοκὴ διαφόρων ἐπῶν γίνεται καταληπτὴ μόνον ἂν ὑποθέσωμεν Ἀκαδημίαν τινὰ ἀοιδῶν, οἵτινες μετ' ἀσφαλοῦς γνώμης καὶ ἀκριβῶς διασταθμήσαντες τὰ καθ' ἕκαστα διένειμαν πρὸς ἀλλήλους τὴν ὕλην εἰς ἐξεργασίαν τῶν ἐπῶν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν φαίνεται ἄπορον, πῶς ὁ Ἀρκτίνος δις καὶ ἀποτόμως ἔκοψε τὸν λόγον ἐν μέσῳ ἐπαγωγότητος διηγήσεως, ὅπερ σφόδρα θὰ ἐλύπει τοὺς ἀκροατάς, καὶ ταῦτα ἵνα, ἐλθόντες μετὰ ἑκατὸν μὲν ἔτη ὁ Λέσχης ἔτι δὲ βραδύτερον ὁ Ἀγίας, πληρῶσσι τὰ κενὰ καὶ ἀποπεράνωσι τὴν διήγησιν. Ἐκ τῶν ἀτόπων τούτων, καὶ ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων Ἀρκτίνου καὶ Λέσχου, ἅπερ δεικνύουσιν ὅτι τὰ ἔπη αὐτῶν ἐπραγματεύοντο γεγονότα ἅτινα κατὰ τὸν Πρόκλον δὲν περιείχοντο ἐν αὐτοῖς, συνάγεται σαφῶς, ὅτι ἡ τοῦ Πρόκλου ἐπιτομὴ δὲν ἐγένετο ἐξ αὐτῶν τῶν πρωτοτύπων ἐπῶν, ἀλλ' ἐκ τινος διασκευῆς τῶν Γραμματικῶν, οἵτινες συνέταξαν ἐκ διαφόρων Κυκλικῶν ποιημάτων συνεχῆ ποιητικὴν διήγησιν τῶν μυθικῶν ἐκείνων συμβάντων, ἧτις οὐδὲν μὲν γεγονότος περιεῖχε δις ἱστορούμενον, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν ἄξιον λόγου παρέλιπεν. Ἐπὶ τοιαύτην ἔννοιαν ἄγουσι καὶ αὐτοὶ τοῦ Πρόκλου οἱ λόγοι· «καὶ περατοῦται ὁ ἐπικός Κύκλος ἐκ διαφόρων ποιητῶν συμπληρούμενος μέχρι τῆς ἀποβάσεως Ὀδυσσεὺς τῆς εἰς Ἰθάκην». Ὡστε ὁ Κύκλος περιελάμβανε κατὰ ταῦτα ὅχι μόνον τὰ Τρωϊκά, ἀλλὰ καὶ ὅλην τὴν μυθολογίαν ἀπὸ τοῦ γάμου Οὐρανοῦ καὶ Γῆς μέχρι τῶν τελευταίων τοῦ Ὀδυσσεὺς περιπετειῶν. Πρὸς τοῦτο δὲ μετεχειρίσθησαν οἱ συντάξαντες τὸν Κύκλον καὶ ποιήματα πάνου ἀλλήλων διαφέροντα. Ἀλλὰ τούτων, ἐπειδὴ οὐδὲν ἔχνος περιεσώθη μέχρις ἡμῶν, δὲν γνωρίζομεν οὔτε τὴν οἰκονομίαν

οὔτε τὴν συνάρπειαν ἣν εἶχόν ποτε πρὸς ἄλλα, οὔτε πως διεξήγοντο οἱ μῦθοι ἐν αὐτοῖς¹.

Τοσαῦτα περὶ Ἀρκτίνου καὶ Λέσχου. Τὰ δὲ Κύπρια ἔπη ἐτάσσοντο ἐν τῷ Κύκλῳ ἀμέσως πρὸ τῆς Ἰλιάδος, διότι καὶ ὁ ποιήσας αὐτὰ τοῦτο σαφῶς ἐσκόπει, τὴν ἀφήγησιν τῶν ἀμέσως πρὸ τῆς Μηνίδος γεγονότων. Περιεῖχε δὲ τὸ ἔπος τοῦτο ἔνδεκα βιβλία, καὶ ἐποιήθη πιθανώτατα ὑπὸ Στασίῳ τοῦ Κυπρίου. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Ὅμηρος αὐτὸς ἔδωκε τῷ Στασίῳ τὸ ποίημα προῖκα ἐπὶ τῇ θυγατρὶ, ὅθεν προῆλθε καὶ ἡ δόξα, ὅτι ὁ Ὅμηρος ἐγεννήθη ἐν Σαλαμῖνι τῇ ἐν Κύπρῳ· ἀλλ' αἱ ἀρχουσαι ἰδέαι ἐν τοῖς Κυπρίοις εἶναι τόσον ἀντίφωνοι τῶν Ὀμηρικῶν, καὶ τοσαῦτα ἀτυχῇ δοκίμια φιλοσοφικῆς μυθολογίας περιέχει τὸ ἔπος τοῦτο, πάθος ὅλως ξένον τοῦ Ὀμήρου, ὥστε ὁ Στασίῳ φαίνεται ὄχι προγενέστερος τοῦ Ἀρκτίνου. Τῶν Κυπρίων ἡ ἀρχὴ ἔχει ὡς ἐξῆς· ἡ Γῆ ἔρχεται καὶ ἱκετεύει τὸν Δία ν' ἀποκουρίσῃ αὐτὴν ἀπὸ τοῦ πολλοῦ πλήθους καὶ τῆς ὕβρεως τῶν ἀνθρώπων τῶν οἰκούντων ἐπ' αὐτῆς, ὁ δὲ Ζεὺς ἀποφασίσας νὰ σθέσῃ τῶν ἀνθρώπων τὴν ὕβριν συγγίγνεται τῇ Νεμέσει, ἐξ ἧς γεννήσας τὴν Ἑλένην παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τὴν Λήδαν πρὸς ἀνατροφὴν. Τὰ δὲ ἐφεξῆς γεγονότα, πῶς δηλ. ἡ Ἀφροδίτη, ὅτε ἤρισαν περὶ τοῦ μῆλου αἱ θεαί, ὑπεσχέθη εἰς τὸν Πάριον τὴν Ἑλένην, ἧς τὸ κάλλος ἦτο προωρισμένον νὰ φέρῃ τὸν ὀλεθρον τῶν ἡρώων· καὶ πῶς ὁ Πάρις ἀπήγαγεν αὐτὴν ἐκ Σπάρτης, καθ' ὃν χρόνον ὁ μὲν Μενέλαος ἀπεδήμει εἰς Κρήτην, οἱ δὲ Διόσκουροι εἶχον φονευθῇ ἐν μάχῃ ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ Ἀφάρεως· καὶ πῶς διὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς Ἑλένης ἐστράτευσαν οἱ Ἀχαιοὶ ἥρωες κατὰ τῆς Τροίας, πάντα ταῦτα ἀφηγοῦντο τὰ Κύπρια ἔπη κατὰ τὸν γνωστὸν τρόπον. Ἐν τισιν ὅμως καὶ διέφερεν ἡ διήγησις τῆς συνήθους καὶ γνωστῆς· ἐξ Αὐλίδος λ. χ. δις ἀνάγονται κατὰ τὰ Κύπρια οἱ Ἀχαιοί· καὶ τὸ μὲν πρῶτον καταπλέουσιν εἰς Τευθρανίαν τῆς Μυσίας, ἐνθα ἤρχεν ὁ Τηλεφος· ἄραντες δ' ἐκεῖθεν καὶ χειμασθέντες ἐπικατάγονται πάλιν

¹ Εἰς τρανοτέραν ἀπόδειξιν τοῦ πράγματος, ὅπερ καθ' αὐτὸ εἶναι σαφές, ἔστω καὶ τὸ ἐξῆς. Κατὰ τὸν Πρόκλον περιελάμβανεν ὁ Κύκλος πέντε βιβλία τοῦ Ἀρκτίνου, ἔπειτα δὲ καὶ ἄλλα δύο. Κατὰ δὲ τὴν Tabula Borgiana περιεῖχον τὰ ἔπη τοῦ Ἀρκτίνου στίχους 9100, οἵτινες, κατὰ τὸ μέτρον τῶν Ὀμηρικῶν ῥαψωδιῶν, ἐπλήρουν δώδεκα τολάχιστον ῥαψωδίας.

εἰς Αὐλίδαν, καὶ τότε, κατὰ τὸν δεύτερον ἀνάπλουν, συνέβη ἡ θυσία τῆς Ἰριγενείας. Ἡ δὲ ἱστορία τῶν ἐννέα ἐτῶν τοῦ πολέμου, καὶ αἱ μάχαι τῶν Ἀχαιῶν πρὸ τῆς Τροίας καὶ κατὰ τὴν πέριξ χώραν, κατεῖχον ἐν τοῖς Κυπρίοις τόπον βραχύτερον ἢ αἱ πρὸς τὸν πόλεμον παρασκευαί· διότι τὸ φθονον ρεῦμα τῶν μύθων, ὅπερ ἐπὶ Ὀμήρῳ ἐκ χιλίων πηγῶν συνέβαλλεν εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη, εἶχεν ἐπὶ Στασίνου ἀπομαρανθῆ. Ὁ ποιητὴς τῶν Κυπρίων ἐξῆπτεν ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸν λόγον ἐκ γεγονότων, ἅτινα κατὰ τύχην εἶχε συντόμως παραμνημνεύσει ὁ Ὀμηρος ἐν τοῖς ἔπεσιν. Τοιαῦτα εἶναι λ. χ. ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ Ἀχιλλέως κατὰ τοῦ Αἰνείου, καθ' ὃν χρόνον διέτριβεν ἐν τοῖς ποιμνίοις· ὁ φόνοσ τοῦ Τρωΐλου¹· ἡ πώλησις τοῦ Λυκάονος εἰς Αἴημον², καὶ τὰ ὅμοια. Ὁ μόνος τῶν Κυπρίων ἥρωσ, οὗ δὲν ἐμνημόνευσεν ὁ Ὀμηρος, εἴτε διότι δὲν τὸν ἐγνωρίζεν, εἴτε καὶ κατὰ τύχην, ἦτο ὁ Παλαμῆδης, ὁ γενναῖος ἀντίπαλος τοῦ Ὀδυσσεύος· ὁ δὲ Ἀχιλλεύς, ὁ ἐπιφανέστατος τῶν Κυπρίων ἥρωσ, ἦτο προσωρισμένος νὰ ἐξολοθρεύσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος διὰ τῆς ἀνδρίας, ὅπως ἡ Ἑλένη διὰ τοῦ κἀλλους· διὸ καὶ συνέρχονται ἐπὶ τὸ αὐτὸ Ἑλένη καὶ Ἀχιλλεύς, καὶ γνωρίζουσιν ἀλλήλους, ἐκ παρασκευῆς τῆς Ἡέτιδος καὶ Ἀφροδίτης, οὔτινες ἄλλως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γνωρισθῶσι ποτέ. Ἀφοῦ δὲ ὁ πόλεμος διεξαγόμενος ὥς εἴρηται, δὲν ἐφθείρεν ἱκανὸν ἀνθρώπων ἀριθμὸν, ἀπεφάσισε τέλος ὁ Ζεὺς νὰ ἐκτελέσῃ δραστηριώτερον τὴν θέσιν τῆς Γῆς, καὶ πρὸς τοῦτο ἐγείρει τὴν γνωστήν ἐκείνην ἔριν Ἀχιλλέως καὶ Ἀγαμέμνονος, καὶ ἐξ αὐτῆς πάντας τοὺς μεγάλους ἀγῶνας, οὓς ὑμνησεν ἡ Ἰλιάς. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον συνήπτοντο τὰ Κύπρια ἔπη μὲ τὴν Ἰλιάδα, παρενέβαλον δὲ πλὴν τῆς ἱερείας τῆς Θετιδος, καὶ ἄλλην ἐτι καθολικωτέραν αἰτίαν, τὴν θέσιν τῆς Γῆς, ἣν παντελῶς ἀγνοεῖ ἡ Ἰλιάς. Παρὰ Στασίνῳ ἄρχει ἡ ἰδέα, ὅτι δεινὸς ὄλεθρος ἐπικρέμαται ἐκ τῆς εἰμαρμένης ἐφ' ἅπαν τῶν ἡρώων τὸ γένος, ὅπως καὶ ὁ Παιόδοσ ἐκλαμβάνει τοὺς

¹ * Ἀντίθετον γνώμην ἔχει ὁ Weleker, der Epische Kyclus Th. 2. σ. 264.

² Ἰλ. Γ, 90.

³ Ἰλ. Ω, 257. Οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ μετάγουσι τὸν φόνον τοῦ Τρωΐλου εἰς τὸν κατὰ τὴν ἄλωσιν χρόνον.

⁴ Ἰλ. Υ, 35.

πολέμους κατὰ τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Τροίας ὡς ἀφορμὴν καταστροφῆς τῶν ἡρώων¹. Καὶ καθὼς παρ' Ἡσιόδῳ τὸ κάλλος τῆς Πανδώρας γίνεται αἰτία τῶν κακῶν, οὕτω καὶ παρὰ Στασίῳ τῆς Ἑλένης τὸ κάλλος. Ἐν τοῖς Κυπρίοις ἔπαισι ἡ ἄγουσα καὶ φέρουσα τὰ πάντα εἶναι ἡ Ἀφροδίτη, ἣν ὁ Ὅμηρος παριστᾷ ὡς ἀπύλεμον καὶ φεύγουσαν τῶν ἡρώων τὰς μάχας. Τὴν ὑπεροχὴν ταύτην τῆς Ἀφροδίτης ἔλαβεν ὁ Στασίος πιθανῶς ἐκ τῆς κατὰ τὴν Κύπρον λατρείας, ἐνθα ἡ Ἀφροδίτη ἐτιμᾶτο ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους θεούς.

Τοσαῦτα περὶ τῶν Κυπρίων ἔπων. Τὸ μέσον τοῦ Ἀρκίνου καὶ Λέσχου ἐξ ἐνός καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας ἐξ ἄλλου, κατεῖχον οἱ Νόστοι Ἀγίου τοῦ Τροϊζητιοῦ². Εἰς ποιήσιν τῶν Νόστων παρεῖχεν αὐτῇ ἡ Ὀδυσσεΐα ἀφορμὴν, διότι εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς Ὀδυσσεΐας λέγει ὁ Ὅμηρος, ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι ἥρωες εἶχον ἐπανεῖλθαι, πλὴν μόνου τοῦ Ὀδυσσεύς. Καὶ ὑπῆρχον μὲν ἐπὶ Ὀμήρου ἄσματα ἐξυμνοῦντα τοὺς Νόστους τῶν Ἀχαιῶν ἡρώων, ἀλλὰ τὰ διεσπασμένα ταῦτα ποιήματα παρεδόθησαν εἰς λήθην, εὐθὺς ὡς ἐφάνη τοῦ Ἀγίου τὸ ἔπος, διότι τοῦτο ἐποιήθη κατὰ τέχνην σχεδὸν Ὀμηρικὴν, καὶ ὁ ποιητὴς εἶχε δεξιῶς μεταχειρισθῇ πάσας τὰς ἀφορμὰς τῶν γεγονότων, ὅσων ἤψατο κατὰ τύχην ὁ Ὅμηρος³. Τὸ ποίημα ἤρχετο ἀπὸ τῆς βουλῆς τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις ἀποφασίσασα νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Ἀχαιοὺς ἐξήγειρε τὴν ἔριν τῶν Ἀτρειδῶν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἀπεκώλυσε τὸν κοινὸν τῶν δύο ἀδελφῶν πλοῦν. Ὑπόθεσις τῶν Νόστων ἦσαν κυρίως αἱ τύχαι τῶν Ἀτρειδῶν⁴. Καὶ πρῶτον μὲν ἱστοροῦντο αἱ πλάναι τοῦ Μενελάου, ὅστις ἐξέπλευσεν ἐκ Τροίας πρὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀπόπλου μάχῃ τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν Ἑλλάδα⁵ ἐπειτα διηγείτο ὁ ποιητὴς τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὅστις πλεύσας τὴν εὐθείαν ὁδὸν ἐπανῆλθεν εἰς Μυκῆνας πρὸ τοῦ ἀδελφοῦ. Ἐῖπετο κατόπιν ἡ δολοφονία τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ αἱ ἄλλαι συμφοραὶ τοῦ οἴκου τῶν Ἀτρειδῶν, ἄχρι τῆς ὥρας καθ' ἣν ἐπανῆλθεν ὁ

¹ Ἡσιόδ. "Ἔργα, 160.

² Ἀγίας εἶναι ἡ ὁρθὴ τοῦ ὀνόματος γραφή Ἰωνιστὶ Ἡγίας τὸ Αὐγίας εἶναι διεφθαρμένη γραφή.

³ Ὀδ. Γ, 135.

⁴ Διὰ τοῦτο ἴσως ὀνομάζεται πολλάκις παρ' Ἀθηναίῳ τὸ ἔπος τοῦτο, «ἡ τῶν Ἀτρειδῶν κάθοδος.»

Μενέλαος· ἀλλ' ὁ Ὀρέστης εἶχεν ἤδη ἐκδικηθῆ τὸν φόνον τοῦ πατρὸς, πρὸ τῆς ἐπανόδου τοῦ θεοῦ¹, καὶ ἐνταῦθα ἐτελεύτα τὸ ποίημα. Ἐπιδεξίως δὲ καὶ τεχνήντως συνεπλέκοντο μετὰ τῶν Ἀτρεΐδων αἱ τύχαι καὶ αἱ πλάναι τῶν ἄλλων ἡρώων, Διομήδους, Νέστορος, Κάλχαντος, Λεοντέως, Πολυποίτου, Νεοπτολέμου, ὁ θάνατος Αἰάντος τοῦ Λοκροῦ παρὰ τὸν Καφηρέα κτλ. ὥστε τὸ ἔπος τοῦ Ἀγίου ἦτο εἰκὼν πλήρης καὶ ὁλομερῆς, εἰκονίζουσα τοὺς ἥρωας τῶν Ἀχαιῶν ἐν σφοδρᾷ διαμάχῃ πρὸς ἀλλήλους, καὶ σπεύδοντας μὲν διὰ διαφόρων ὁδῶν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ περιπίπτοντας εἰς παντοδαπὰς δυστυχίας καὶ προσκόμματα. Ἐκ πάντων δὲ τῶν ἡρώων μόνον τὸν Ὀδυσσεῖα κατέλειπεν ὁ Ἀγίας διὰ τὴν Ὀδύσειαν².

Τῆς Ὀδυσσεΐας συνέχεια ἦτο ἡ *Τηλεγονία*. Τοῦ ἔπους τοῦτου μνημονεύει ὁ Πρόκλος δύο μόνα βιβλία.³ Ποιητὴς αὐτοῦ ἦτο *Εὐγάμμων ὁ Κυρηναῖος*, ἀκμαῶν περὶ τὴν 53 Ὀλ. Ἡ *Τηλεγονία* ἤρχετο ἀπὸ τῆς ταφῆς τῶν μνηστήρων, οὓς ἐκῆδουσιν οἱ συγγενεῖς αὐτῶν. Ἡ ταφὴ τῶν μνηστήρων, ἥτις λείπει ἀπὸ τῆς Ὀδυσ-

¹ Ὀδ. Γ, 314. Δ, 547.

² Οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων παρέδωκε ποῦ τῶν Νόστων ἔκειτο ἡ *Νεκυία*, ἦτοι ἡ περιγραφή τοῦ Ἄδου· ἀλλ' εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι συνεπλέκετο μετὰ τῆς ταφῆς τοῦ Τειρεσίου, ἣν ἐτέλεσεν ὁ Κάλχας κατὰ τὰ νενομισμένα ἐν Κολοφῶνι. Ὁ Τειρεσίας κατὰ τὴν Ὀδύσειαν εἶναι σεμνότατον πρόσωπον, ὁ μόνος ὅστις διέσωσεν ἐν Ἀθῇ νοῦν καὶ μνήμην, οὗ χάριν κατέβη ὁ Ὀδυσσεύς εἰς τοῦ Ἄδου τὰ πύθουρα. Εἶναι λοιπὸν πιθανώτατον, ὅτι ὁ ποιητὴς τῶν Νόστων, ὅστις συνέταξεν οἷον εἰσαγωγὴν καὶ παρασκευὴν εἰς τὴν Ὀδύσειαν, ἐπελήφθη τῆς ἀφορμῆς ταύτης, ἵνα περιγράψῃ τὴν κάθοδον τοῦ Τειρεσίου εἰς τὸν Ἄδην, τὴν ὑποδοχὴν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Περσεφόνης καὶ τοῦ Πλούτωνος, πρὸς δὲ τούτοις ἵνα ἐξηγήσῃ τὰ πρηνόμια ἅπερ κέκτηται ὁ Τειρεσίας κατὰ τὴν Ὀδύσειαν. Ἐκ πάντων δὲ τῶν χωρίων τῆς Ὀδυσσεΐας, τὸ μόνον ὅπερ διὰ τὴν σκοτεινότητά προτρέπει εἰς ταιαύτην ἐπεξηγηματικὴν ἔκθεσιν, εἶναι ἐκεῖνο ἐνθα ἐρωτᾷ τὸν Τειρεσίαν ὁ Ὀδυσσεύς. * Ἐναντία λέγει ὁ Welcker σ. 298.

³ Τὰ δύο βιβλία ἦσαν προφανῶς ἐπιτομὴ τῆς *Τηλεγονίας* (* ὁ Welcker ἀντιλέγει ἐν τῷ αὐτῷ συγγραμμάτι σ. 489). Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐξ αὐτῶν τοῦ Πρόκλου τῶν λόγων. Δὲν λαμβάνω δὲ ὑπ' ὄψιν τὸ μυστικὸν περὶ Θεσπρωτῶν ποίημα, ὅπερ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Στρωμ. VI. 277) ἀποδίδει τῷ Εὐγάμμωνι. Τοῦτο ἦτο τὴν ἀρχὴν ἀναντιρρήτως μέρος τῆς *Τηλεγονίας*.

σείας, παρέχει μὲν τὴν διήγησιν ἀτελῆ, ἀλλ' οὐδαμῶς παραβλάπτει τὴν ὅλην ἐνότητα· διότι εὐθὺς ὡς ὁ Ὀδυσσεὺς ἐκαθάρισε τὸν οἶκον αὐτοῦ ἐκ τῶν μνηστήρων, οἱ ὑβρισταὶ ἐκεῖνοι ἄνθρωποι δὲν ἐπισπῶσι πλέον ἐφ' ἑαυτοὺς τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν. Μετὰ τὴν ταφὴν διηγείτο ὁ Εὐγάμμων τὴν πλοῦν τοῦ Ὀδυσσεύς εἰς Ἡλίδαν πρὸς τὸν Πολύξενον, οὗ δὲν γνωρίζομεν τὴν ἀφορμὴν ἀκριβῶς. Μετὰ ταῦτα ἐκτελεῖ ὁ Ὀδυσσεὺς τὴν ὑπὸ Τειρεσίου προσταχθεῖσαν θυσίαν, καὶ ὕστερον, πληρῶν ἴσως τὴν μαντείαν τοῦ Τειρεσίου, καθ' ἣν ἐμελλε ποτε νὰ ἔλθῃ εἰς ἀνθρώπους, οἵτινες δὲν ἐγνώριζον τί ἐστὶ θάλασσα καὶ τί ἐστὶν ἄλλας, ἔρχεται εἰς Θεσπρωτίαν, καὶ βασιλεύει ἐκεῖ εὐδαίμων καὶ νικητὴς. Ἐπανελθὼν δὲ τὸ δεύτερον εἰς Ἰθάκην φονεύεται ἀγνοηθεὶς ὑπὸ Τηλεγόνου τοῦ υἱοῦ, ὃν ἐγέννησεν ἐκ Κίρκης, ὅστις εἶχεν ἐλθεῖ εἰς Ἰθάκην πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ πατρός.

Πλὴν τῶν Τρωϊκῶν καὶ τῶν Νόστων οὐδὲν ἄλλο γεγονός συνέχεται στενότερον μὲ τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδυσσειαν, ὅσον ὁ ἐπὶ Θήβας πόλεμος τῶν Ἀργείων· διότι τινὲς τῶν ἐπιφανεστάτων τῆς Ἰλιάδος ἡρώων, μάλιστα δὲ ὁ Διομήδης καὶ Σθένεας, ἦσαν οἱ αὐτοὶ οἵτινες ἐξεπόρθησαν καὶ τὰς Θήβας. Τούτων οἱ πατέρες, γένος ἡρώων εὐτολμότερον καὶ ἱταυρότερον, ἂν καὶ δὲν ἐνίκησαν, ἡγωνίσθησαν ὅμως ἐνδόξως ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἐνθα καὶ οἱ Ἐπίγονοι. Ὑπάρχον λοιπὸν ἐπὶ ἄδοντα τοὺς πολέμους τούτους ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀμήρου, ἅτινα εἶχον, ὡς φαίνεται, πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἄλλα τῆς Ὀμηρικῆς σχολῆς ποιήματα, διότι δὲν μνημονεύονται ποιηταὶ αὐτῶν ἰδιαίτεροι, ἀλλ' ἢ ἀποδίδονται εἰς τὸν Ὀμηρον αὐτόν, κατὰ τὸ ἐκ παλαιοῦ παρ' Ἑλλήσιν ἔθος,¹ ἢ οὐδὲνα ἀναγράφουσιν ὀνομαστί ποιητὴν. Τοιοῦτον ἔπος εἶναι ἡ *Θηβαΐς*, συγκείμενον ἐξ ἐπτὰ βιβλίων, ἢ 5600 στίχων,² ποιηθεῖσα ἐν Ἀργεῖ, δηλ. ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει, ἣν καὶ ὁ Ὀμηρος ἱστορεῖ ὡς τὸ κέντρον τῆς ἐλληνικῆς δυνάμεως· ἡ *Θηβαΐς* ἤρχετο ὡς ἐξῆς·

Ἀργος ἄειδε, θεά, πολυδίψιον, ἐνθα ἄνακτες.

¹ Παρὰ Πausanίᾳ IX. 9, 8. ἡ ὁρθὴ γραφὴ εἶναι ἀσφαλῶς «Καλλίνος»· ὥστε ὁ παλαιὸς οὗτος ἐλεγεῖοποιός, ἀκμάζων περὶ τὴν 20. Ὀλ., ἐμνημόνευε τῆς *Θηβαΐδος*, ὡς ποιήματος Ὀμηρικοῦ· οἱ δὲ «Ἐπίγονοι» ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἐπὶ τοῦ Προδῶτου (4, 32) ἀπεδίδοντο εἰς Ὀμηρον.

² * Διαφωνεῖ πρὸς ταῦτα ὁ Welcker ἐν τῷ αὐτ. συγγρ. σ. 376.

Ἐν Ἀργεῖ, ὡς γνωστόν, κατῴκει ὁ Ἀδραστος, παρ' ὃν καταφυγὼν ὁ Πολυνείκης, ὁ ἐκδιωχθεὶς υἱὸς τοῦ Οἰδίποδος, εὑρεν ὑποδοχήν. Ἐκ τοῦ Πολυνείκου λαβὼν ἀφορμὴν διηγείτο ὁ ποιητὴς τὴν αἰτίαν τῆς φυγῆς αὐτοῦ, τὰς τύχας τοῦ Οἰδίποδος, καὶ τὴν διπλὴν κατὰ τῶν υἱῶν ἀράν. Ὁ Ἀμφιάραος ἦτο συνετὸς τοῦ Ἀδράστου σύμβουλος, ὁ ἀντιτασσόμενος πρὸς τοὺς φιλοκινδύνους ἥρωας Πολυνείκην καὶ Τυδέα. Ἡ Ἐριφύλη, ἡ ἀπατηλὴ γυνὴ τοῦ Ἀμφιαράου, ἥτις παρήγαγε τὸν ἄλλως συνετὸν αὐτῆς ἄνδρα εἰς τὸν ὄλεθρον, ἦτο ἡ Ἑλένη τῆς Θηβαίδος.¹ Αἰτίαν δὲ τῆς καταστροφῆς τῶν Ἀργείων ἡρώων ἐθεώρει ἴσως ὁ ποιητὴς τῆς Θηβαίδος τὴν ὕβριν καὶ τὴν ὑπεροφίαν αὐτῶν, σύμφωνα πρὸς τὸν Ὀμηρον,² κακίας ὡς περιγράφει καὶ ὁ Αἰσχύλος διὰ ζωηροτάτων εἰκόνων καὶ λέξεων. Τὸν Ἀδραστον μάλιστα ἐξέσωσε τοῦ κινδύνου ὁ θαυμαστός ἵππος Ἀρείων. Ἐτελεύτα δὲ ἡ Θηβαίς ἐν προμαντείᾳ ἀναφερομένη εἰς τοὺς Ἐπιγόνους.

Τὸ ἔπος «αἰ Ἐπιγοναί» τόσον στενωῶς συνήπτετο μὲ τὴν Θηβαίδα, ὥστε ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων δὲν διακρίνονται, ἀλλ' ὀνομαζονται μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα.³ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔπους ὑπεμύνησκε τὸν πρῶτον πόλεμον.

Νῦν αὖθ' ὀπλοτέρων ἀνδρῶν ἀρχώμεθα, Μοῦσαι.

Κατόπιν εἶποντο τὰ καταρθώματα τῶν Ἐπιγόνων, ἅτινα ἦσαν ἀσημύτερα τῶν πατέρων. Ἡγεμὼν καὶ ταύτης τῆς ἐκστρατείας ἦτο πιθανώτατα ὁ Ἀδραστος,⁴ διότι τοῦτον εἶχε προορίσει ἡ Μοῖρα πορθητὴν τῶν Θηβῶν, ἃν ἐμελλεν ὁ στρατὸς αὐτοῦ νὰ μὴ ἐξουκείλῃ εἰς παρεκτροπὰς, ἀλλὰ νὰ φανῇ ἄξιος τῆς ἐκ τῆς νίκης δόξης. Ὁ Διομήδης καὶ Σθένελος, ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀγρίου Τυδέως, ὁ δὲ τοῦ παρατόλμου Καπανέως, περιεγράφοντο κατὰ μὲν τὴν ῥώμην ὅμοιοι τοῖς

¹ Διὰ τοῦτο ὀνομάζεται καὶ τὸ ἔπος παρὰ τῷ Ψ. Ἡραδότη (π. Ὀμ. βιοτ. 9). «Ἀμφιάρεω ἐξελασίη ἐς Θηβας». παρὰ δὲ Σουΐδα «Ἀμφιαράου ἐξέλευσις».

² Il. E, 409.

³ Ὁ Σχολ. π. χ. Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου (I, 308) μνημονεύων τῆς Μαντοῦς, ἀναφέρεται εἰς τὴν «Θηβαίδα», καὶ ὅχι εἰς τοὺς «Ἐπιγόνους». * Ὁ Welcker διαφωνεῖ ἐν τῷ αὐτ. συγγρ. σ. 409.

⁴ Πινδ. Πυθ. 8, 48. Ἐκ πολλῶν συνάγεται, ὅτι ὁ Πίνδαρος ἐν τούτοις ἠρύετο ἐκ τῆς Θηβαίδος.

πατράσιν, ἀλλὰ πολὺ ἐκείνων μετριοπαθέστεροι καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσεβέστεροι.

Τὰ ὀλίγα μὲν ταῦτα ἀλλ' ἀκριβῆ περὶ τῶν Κυκλίων ἐπῶν καθιστῶσι σαφές, ὅτι καὶ τῶν ποιημάτων αἱ ὑποθέσεις ἦσαν ἀξιολογώταται, καὶ οἱ ποιηταὶ φιλοτέχνως διεπραγματεύθησαν αὐτάς, διότι ἡ Ὀμηρικὴ τέχνη δὲν εἶχεν ἐτι ἐξαχρειωθῆ. Διέφερον δὲ τὰ Κύκλια ἔπη τῶν Ὀμηρικῶν κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι δὲν ἐξύμνησαν ἐν γένος ἡρώων, ἐπὶ *μῆλα* μεγαλουργὸν πρᾶξιν ὁρμήσαν, καὶ ἐν σκοπὸν προβεβλημένον, ὡς ἡ Ἰλιάς καὶ Ὀδύσσεια, ἀλλ' ἐξέθησαν πρὸ τῶν ἀκροατῶν μακρὰν γεγονότων σειρὰν, ἅτινα συνήπτοντο πρὸς ἀλληλα ὅχι στενωῶς, ἀλλ' ἐξωθεν μὲν διὰ τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀναφορᾶς ἐφ' ἐν γεγονός, ἔσωθεν δὲ δι' ἠθικῶν τινῶν ἀρχῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἢ μυθολογικῶν θεωριῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΟΜΗΡΙΚΩΝ ὝΜΝΩΝ

Οἱ Ὕμνοι ἀπετέλουν ἄξιον λόγου μέρος τῆς ἐπικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων· οἱ δὲ προσαγορευόμενοι Ὀμηρικοὶ ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν παλαιῶν προοίμια, διότι οἱ ῥαψωδοὶ ἐψαλλον αὐτοὺς πρὶν ἀρχίσωσι τὴν ἀπαγγελίαν τῶν ἐπῶν, ὅπερ σαφῶς δηλοῦται ἐκ τοῦ τέλους πολλῶν τοιούτων ὕμνων, π. χ.

Ἐκ σέο δ' ἀρξάμενος κλήσω μερόπων γένος ἀνδρῶν ἡμιθέων (31. 18).

ἢ

σέο δ' ἀρχόμενος κλέα φωτῶν

ἄσομαι ἡμιθέων, ὧν κλήουσ' ἔργματ' αἰοιδοί (32. 18).

ἢ

Χαῖρ' ἐλικοβλέφαρε, γλυκυμείλιχε· δὸς δ' ἐν ἀγῶνι

νίκην τῷδε φέρεσθαι, ἐμὴν δ' ἔντυνον αἰοιδὴν (6. 19).

Ἀλλ' οἱ μεγαλείτεροι τῶν Ὀμηρικῶν ὕμνων εἶχον διὰφορον σκοπὸν, διότι μῆκος ἔχουσι τινες ὅσον αἱ ῥαψωδίαί τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας, πραγματεύονται δὲ μύθους περιεργοτάτους, οἵτινες καὶ καθ' ἑαυτοὺς δύνανται νὰ προσελκύσωσι τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἐποιήθησαν ὡς προσίμια ὅλης σειρᾶς ἐπῶν, ἢ ἐν ἄλλοις ῥήμασιν, ὡς εἰσαγωγὴ ὅλου ἀγῶνος ῥαψωδῶν, καὶ ἐχρησίμευον ὡς μεταβάσεις ἀπὸ τῆς περὶ τὸν θεὸν τελετῆς, δηλ. τῆς θυσίας, τῶν εὐχῶν καὶ τῶν ἱερῶν ἁσμάτων, ἐπὶ τὸν καθ' αὐτὸ ἀγῶνα τῶν ῥαψωδῶν. Ἐκ τοῦ συντομωτέρου εἰς Ἑρμῆν ὕμνου, τοῦ 18 τῆς συλλογῆς, φαίνεται πῶς ὁ ῥαψωδὸς, συνοψίζων τὸν μακρὸν, ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ τὸν σύντομον ὡς προσίμιον, εἴτε ἐνὸς ἐπους, εἴτε μίᾳς ἢ δύο ῥαψωδιῶν, διότι ὁ βραχύτερος εἰς Ἑρμῆν ὕμνος εἶναι σαφῶς ἐπιτομὴ τοῦ μεγάλου.

Πρὸς τὴν λατρείαν λοιπὸν οὐδὲν εἶχον κοινὸν οἱ ὕμνοι οὗτοι, διότι οὔτε κατὰ τὴν πομπήν, οὔτε κατὰ τὴν θυσίαν, οὔτε παρὰ τὴν σπονδὴν ἐψάλλοντο, ὡς τὰ χορικά ἁσμάτα τῶν μελοποιῶν, ἀλλ' ἀπλῶς ἐμνημόνευον ἐκείνου τοῦ θεοῦ, κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ὁποίου ἐτελεῖτο ὁ ἀγὼν τῶν ἀοιδῶν ἢ τῶν ῥαψωδῶν. Μόνος ὁ ὄγδος τῶν Ὀμηρικῶν, ὁ εἰς Ἀρην, δὲν εἶναι προσίμιον, ἀλλ' εὐχή· διότι καὶ τὸ ὕφος ἐν γένει, καὶ αἱ συχναὶ ἐπικλήσεις, καὶ τὰ ἐπίθετα, τόσον διαφέρουσι τῶν ἄλλων, ὥστε εὐλόγως κρίνεται ὡς νεώτερον ποίημα, καὶ καταριθμεῖται ἐν τῇ τάξει τῶν Ὀρφικῶν¹.

Ἄν καὶ τὰ προσίμια ταῦτα δὲν συνέχονται μὲ τὴν λατρείαν τῶν θεῶν, διότι οἱ ποιηταὶ ἐψάλλον αὐτὰ ὅχι μόνον ἐν ἀγῶσι ῥαψωδικοῖς, ἀλλὰ καὶ ὅτε ἐντὸς λέσχης², ἐνώπιον σχολαζόντων ἀκροατῶν, ἀπήγγελλεν εἰς καὶ μόνος ῥαψωδὸς ἄνευ ἀνταγωνιστοῦ ἐπικὸν ποίημα, μανθάνομεν ὅμως ἐξ αὐτῶν τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, ἐνθα ἐτελοῦντο ῥαψωδῶν ἀγῶνες· π. χ. ἐκ τῶν δύο εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνων, ὁ μὲν ἐψάλη ἐν Δήλῳ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν γενεθλίων τοῦ θεοῦ, ὁ δὲ ἐν Δελφοῖς κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος. Ὁ εἰς Δήμητρα ὕμνος ἐψάλη κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Ἑλευσινίων, ὅτε ἐτε-

¹ Ὁ Ἄρης ἀνακαλεῖται (7, 10) ἐν τῷ ὕμνῳ τοῦτῳ καὶ ὡς πλανήτης ἀστήρ· φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἐποιήθη ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἡ Χαλδαϊκὴ ἀστρολογία εἶχε διαδοθῇ κατὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ δὲ ἀγὼν, ὑπὲρ οὗ καλεῖται ὁ Ἄρης βοηθός, εἶναι καθαρῶς πνευματικός, ἀγὼν κατὰ τῶν παθῶν καὶ ὀρέξεων, ὥστε ὁ ὕμνος εἶναι φιλοσοφικὸς μᾶλλον ἢ Ὀρφικός.

² Λέσχη ἦτο οἴκημα δημόσιον ἐνθα κατέλυον οἱ ξένοι. Κατὰ τὸν Ψ. Ἡρόδοτον ὁ Ὀμηρος αὐτὸς ἀπήγγειλε πολλὰ τῶν μικρῶν αὐτοῦ ποιημάτων ἐν λέσχαίς.

λοῦντο καὶ ἀγῶνες μουσικαί. Καὶ εἰς τὰς ἐορτὰς τῆς Ἀφροδίτης ἐτελοῦντο ῥαψωδῶν ἀγῶνες¹, μάλιστα δὲ ἐν Σαλαμῖνι τῇ ἐν Κύπρῳ², ὅπου, ὡς εἶδομεν, καὶ ἐποιήθη ἐπικὸν ποίημα λόγου ἀξίον. Ὁ μὴ κρὸς εἰς Ἀρτεμιν ὕμνος, ὅστις περιγράφει τὴν θεὰν διαβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Μέλητος τοῦ παρὰ τὴν Σμύρνην εἰς Κλάρον πρὸς Ἀπόλλωνα³, ἐψάλη ἀναμφιβόλως ἐν ἀγῶνι μουσικῷ, τελουμένῳ κατὰ τὸ ἐπίσημον ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, τὸ ἐν Κλάρῳ. Καὶ εἰς τὰς ἐορτὰς δὲ τῆς Μεγάλης Μητρὸς ἐτελοῦντο πιθανῶς ἀγῶνες ῥαψωδῶν κατὰ τὰς πόλεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας.

Ὅτι τὰ προοίμια ταῦτα ἐποιήθησαν ὑπὸ ῥαψωδῶν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῶν αὐτῶν ἐκείνων οἵτινες συνέθηκαν καὶ τὸν Ὀμηρικὸν Κύκλον, καὶ ὅχι ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Ἡσιόδου, ἀποδεικνύεται τρανῶς ἐκ τοῦ ἐξῆς, ὅτι οὐδεὶς ὕμνος τῆς συλλογῆς ἀναφέρεται εἰς τὰς Μούσας, ἐν ᾧ ἐκ τῶν Μουσῶν ἀρχεται καὶ εἰς τὰς Μούσας καταλήγει ὁ ποιητὴς τῆς Θεογονίας κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μαρτυρίαν⁴. Εἰς καὶ μόνος μικρὸς ὕμνος εἰς Μούσας καὶ Ἀπόλλωνα περιελήφθη ἐν τῇ συγκεχυμένῃ συλλογῇ τῶν Ὀμηρικῶν ὕμνων, ἀλλὰ καὶ οὗτος συνετέθη ἐκ στίχων ἀποσχισθέντων ἐκ τῆς Θεογονίας⁵. Οὐχ ἦττον ἀνυπόστατος εἶναι καὶ ἡ γνώμη τῶν λεγόντων ὅτι τοὺς ὕμνους τούτους ἐποίησαν οἱ ἐκ Χίου Ὀμηρίδαι· διότι οἱ Ὀμηρίδαι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πινδάρου, συνείθιζον ν' ἀρχίζωσιν ἐξ ἐπικλήσεως τοῦ Διός, ἡ δὲ προκειμένη συλλογὴ ἐν μόνον προοίμιον εἰς Δία περιλαμβάνει, καὶ τοῦτο μικρὸν καὶ λόγου ἀνάξιον⁶.

Ἀμφίβολον εἶναι ἂν περιέχει ἡ συλλογὴ προοίμιόν τι ἐξ ἐκείνων ἅτινα ἐποίησεν ὁ Λέσβιος ποιητὴς καὶ κιθαρωδὸς Τέρπανδρος, ὅτε ἐμελοποίησε τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου⁷. Εἶναι ὅμως πιθανόν ὅτι τὰ τοῦ

¹ Ὑμν. 6, 19.

² Ὑμν. 10, 4. πρβ. κεφ. 6.

³ Ὑμν. 9, 3.

⁴ Θεογ. 48. Τοιοῦτοι ἐπίλογοι ἁσμάτων, ἐφ' ὧν αὖτε ὑπὸ τῶν Γραμματικῶν καλούμενοι, εὐρίσκονται καὶ ἐν τοῖς Ὀμηρικαῖς ὕμνοις· 24, 4. 34, 18. 32, 18. Ἴσως εἶναι ἐφύμνιον καὶ ὁ 21ος ὕμνος τῆς συλλογῆς· πρβ. Θεογνιν ed Wecker 925. Ἀπολ. Ἀργοναυτ. 4, 1774.

⁵ Ὑμν. 25.—Θεογον. 94—7.

⁶ Ὑμν. 23.

⁷ Πλουτ. π. μουσ. (4. 6), πρβ. καὶ τὸ ἀνωτέρω 4. κεφ.

Τερπάνδρου προοίμια, ἐπειδὴ ἐμελοποιήθησαν πρὸς κιθαρωδίαν, εἶχον πάντῃ διάφορον τῶν παρόντων ὕφος καὶ χαρακτῆρα.

Οἱ Ὀμηρικοὶ ὕμνοι, ἐκτὸς μικρᾶς ὁμοιότητος, διαφέρουσιν ἀλλήλων παραπολὺ καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ κατὰ τὸν ποιητικὸν τόνον, ὥστε φαίνονται ἔργα ὅχι μιᾶς ἐποχῆς, ἀλλὰ πάντων τῶν αἰώνων, ἀπὸ Ὀμήρου μέχρι τῶν Περσικῶν πολέμων. Πολλοὶ αὐτῶν, π. χ. ὁ εἰς Δήμητρα, ἀποκλίνουσι πρὸς τὴν Ὀρφικὴν ποίησιν. ἄλλοι δὲ ἀναφέρονται εἰς ἐπιχωρίους λατρείας, ἀγνώστους ἄλλοθεν. Ὁ ὕμνος λ. χ. εἰς Σελήνην ἐγκωμιάζει τὴν θυγατέρα αὐτῆς Πανδίνην, ὡς διαπρέπουσαν ἐν τοῖς ἀθανάτοις θεοῖς, ἐν ᾧ περὶ Πανδίας ἡμεῖς οὐδὲν ἀσφαλὲς γνωρίζομεν, ἀλλὰ τόσον μόνον δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν, ὅτι ἡ εὐρὴ τῶν Ἀθηναίων πᾶ Πανδία, ἐτελείτο ἴσως εἰς τιμὴν αὐτῆς.

Τὰ γενικῶς περὶ τῶν Ὀμηρικῶν ὕμνων εἰρημένα θέλω ἐρμηνεύσει εἰδικώτερον ἀναλύων τοὺς πέντε μεγαλειτέρους ὕμνους τῆς συλλογῆς. Ὁ εἰς *Ἀήλιον Ἀπόλλωνα*, ὁ ὑπὸ Θουκυδίδου, ὡς εἴρηται, ἀποδιδόμενος εἰς αὐτὸν τὸν Ὀμηρον, ἐποιήθη ἀναρριπισθῆναι ὑπὸ τινος τῶν ἐν Χίῳ Ὀμηριδῶν, διότι ὁ ἀοιδὸς ἐν τελεί τοῦ ὕμνου λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι κατοικεῖ «Χίῳ ἐνὶ παιπαλοέσση», καὶ ὅτι εἶναι τυφλός. Ἡ δόξα ὅτι ὁ τυφλὸς ἐκεῖνος ἀοιδὸς εἶναι ὁ Κύναιθος, ὅστις ἤκαζε περὶ τὴν 69 Ὀλ.² προήλθεν ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Κύναιθος ἦτο τῶν Ὀμηριδῶν ὁ ἐπιφανέστατος. Ὁ εἰς *Ἀήλιον Ἀπόλλωνα* ὕμνος εἶναι ἐκ πάντων ὁ ἀρχαιότατος καὶ ἐγγύτατος τοῖς Ὀμήρου χρόνοις, ἀλλὰ δυστυχῶς ἀπώλετο μέγα μέρος αὐτοῦ, ἐκεῖνο μάλιστα ἐνθα ἐσαφηνίζετο ἡ ἀφορμή, δι' ἣν ἐπλανήθη ἡ *Ἀπώλῃ*. Αἱ πλάναι τῆς *Ἀπώλῃς* προήλθον ἴσως ἐκ τῆς *Ἡρας*, ἥτις κατήγγειλεν αὐτήν, ὅτι μέλλει ποτὲ νὰ γεννήσῃ υἱὸν καρτερὸν καὶ ἐπιφοβὸν διὰ τὴν ῥώμην, μολανότι δὲν συνάδει τοῦτο πρὸς ἐκεῖνα ἅπερ αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων εἶπε τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἐγεννήθη.

Εἴη μοι κίθαρίς τε φίλη καὶ καμπύλα τῆξαι,

χρήσω δ' ἀνθρώποισι Διὸς νημερτέα βουλήν.³

¹ Κερ. 5.

² Σχολ. Πινδ. Νεμ. 2. 1.

³ Ὑμν. 1. 30.

⁴ 5. 131.

ὁ ποιεῖται τοῦ ὕμνου πραγματεύεται τὸν περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀπόλλωνος μῦθον πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐγκωμιάσῃ ἐξόχως τὴν Δη-
λον, ἡ δὲ βιβλίου ἐκ πασῶν τῶν νήσων καὶ τῶν χωρῶν ἤλθεσε καὶ
παρέσχεν ἄστυλον εἰς τὴν Αἰτῶν ἦτο δὲ ἀρμόζουσα ἡ ὑπόθεσις εἰς
τὴν ἑαρινὴν καὶ φαιδρὰν πανήγυριν τῆς ἱερᾶς νήσου, ἐνθα συνέτρε-
χον πανταχόθεν οἱ Ἴωνες.

Ὁ ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον εἶναι πολλοῦ λόγου ἄξιος, διότι
πραγματεύεται τὸν παλαιὸν περὶ τοὺς Δελφοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος
μῦθον. Ἐποιήθη δὲ εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ ἱερὸν τοῦ Πυθίου Ἀπόλ-
λωνος ἔκειτο ἔτι ἐν τῇ Κρισσαίᾳ χώρᾳ, διότι οὐδὲν μνημονεύεται
ἐν αὐτῷ περὶ τῆς ἔριδος τῶν ἱερέων τοῦ ναοῦ πρὸς τοὺς Κρισσαίους,
τῆς ἐπαγαγούσης ὕστερον (περὶ τὴν 47. Ὀλ.) τὸν κατὰ τῆς Κρίσ-
σης πόλεμον τῶν Ἀμφικτυόνων. Οὐδ' εἶχεν ἔτι εἰσαχθῆ, ὡς φαίνε-
ται ἐκ τίνος χωρίου,¹ ἀρματῆλασία εἰς τὸν Πυθικὸν ἀγῶνα, ὅστις
ἦτο τὴν ἀρχήν, ὡς γνωστόν, ἀπλοῦς μουσικὸς ἀγὼν ἡ ὑπόθεσις
τοῦ μύθου ἔχει ὡς ἑξῆς· ὁ Ἀπόλλων καταβὰς ἐκ τοῦ Ὀλύμπου ἔρ-
χεται εἰς Πρωϊτιάν, καὶ ἀναζητεῖ τόπον ἐπιτήδειον νὰ κτίσῃ ἱερὸν·
ἡ δὲ Νύμφη Τελφοῦσα τὸν παραινεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὸ ἱερὸν ἐν τῇ
χαράδρᾳ τοῦ Παρνασσοῦ, ἥτις ἔκειτο εἰς τὴν Κρισσαίαν χώραν·
παρήνεσε δὲ ταῦτα ἡ Νύμφη κατ' ἐπιβουλήν, διότι ἐν τῇ χαρά-
δρᾳ ἐκείνῃ ἐνεφώλευε δεινὸς δράκων, ὅστις κατὰ τὴν ἐλπίδα αὐτῆς
ἔμελλε νὰ διαφθεῖρῃ τὸν νέον θεόν. Ὁ Ἀπόλλων πείθεται μὲν εἰς
τὴν Τελφοῦσαν καὶ ἰδρύει τὸ ἱερὸν ἐν τῇ χαράδρᾳ, ἀλλ' ἀποκτείνει
τὸν δράκοντα, ὕστερον δὲ τιμωρεῖ καὶ τὴν Νύμφην, ἀποκρύψας τὰ
ἔσθια τῆς κρήνης.² Μετὰ δὲ ταῦτα ἀναγορεύει ὁ Ἀπόλλων ἱερεῖς
καὶ φύλακας τοῦ ἱεροῦ Κρήτας, οὓς αὐτὸς ὁ θεός, δελφίνος σχῆμα
μεταλαβὼν, ὠδήγησεν εἰς τὴν Κρίσσαν.

Ὁ ὕμνος εἰς Ἑρμῆν τόσον διαφέρει τῶν ἄλλων κατὰ τὸν χαρα-
κτήρα, ὥστε οἱ νεώτεροι κριτικοὶ μετὰ μεγαλειτέρας ἀδεείας ἀποτέ-
μναισι τοὺς παρεμβεβλημένους ἐν αὐτῷ νόθους στίχους. Ὁ ποιητὴς
διηγείται μετὰ χαριστάτης ἀφελείας, ἥτις καθιστᾷ τὰ παραδόξα

¹ σ. 84.

² Εἰς ἐρμηνείαν τοῦ ὕμνου δὲν εἶναι χρεῖα νὰ παραλάβωμεν τὴν λατρείαν
τῆς Δήμητρος Τηλεφωσσίας ἢ Ἑριννύος, τῆς ἐχθρᾶς τοῦ Ἀπόλλωνος, διότι
ἡ συνάρησις τοῦ μύθου πρὸς τὴν λατρείαν ταύτην εἶναι πάνυ σκοτεινὴ.

τοῦ μύθου πιθανά, πῶς ὁ Ἑρμῆς, ἄρτι τεχθὲν νήπιον, καταλείπει τὸ λίκνον, ἐν ᾧ κατέκλινεν αὐτόν ἡ μήτηρ ἀσφαλῶς, ὡς ἐνόμιζε, καὶ ἀπέρχεται εἰς Πιερίαν νὰ κλέψῃ τὰς βοῦς τοῦ Ἀπόλλωνος, αἵ τινες ἐνέμοντο κατὰ τοὺς ἐκεῖ λειμῶνας τῶν θεῶν. Διὰ παντοίων δὲ μηχανουργημάτων συγκρούσαν τὸ θαυμαστὸν νήπιον τὰ ἔχνη τῶν ἀρπασθεισῶν βοῶν, ἄγει αὐτὰς εἰς τὸ παρὰ τὴν Πύλον ἄντρον, ἐνθα σφάζει καὶ καταμελίζει τὰ ζῶα, ὡς σφαγεὺς δεξιότατος. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ κατεσκεύασε καὶ τὴν πρώτην λύραν ἐξ ὀστράκου χελώνης, ἣν εὔρε κατὰ τύχην ἐπὶ τῆς ὁδοῦ. Διὰ τῆς λύρας καταπραύνει τὸν ἐξωργισμένον Ἀπόλλωνα, ὅστις διὰ τῆς μαντικῆς αὐτοῦ σοφίας ἀνακαλύψας τὸν κλέπτην, εἶχεν ἔλθῃ πρὸς τὸν Ἑρμῆν ἐν τῷ σπηλαίῳ κρυπτόμενον. Οὕτω λοιπὸν ἀμειψόμενοι δῶρα αἱ υἱοὶ τοῦ Διὸς καταλάσσονται ἐν ἀγάπῃ πολλῇ πρὸς ἀλλήλους. Ὁ ποιητὴς διεξάγει ὅλον τοῦτον τὸν μῦθον μετ' ἐλαφροῦ καὶ χαριεστάτου ὕφους, σπουδάζων νὰ ἐκπλήξῃ τὸν ἀναγνώστην διὰ τῶν ἐξ ἀπροσδοκήτου περιπετειῶν ἐν ἀρχῇ μάλιστα προσημαίνει τὰ θαυμαστά ἔργα τοῦ Ἑρμοῦ δι' ὅλως αἰνιγματωδῶν φράσεων.

Ἐνθα (Ἑρμῆς) χέλυν εὐρών, ἐκτήσατο μυρίον ὄλβον

Ἑρμῆς τοι πρώτιστα χέλυν τεκτήνατ' αἰοδόν.¹

Τὸ ὕφος τοῦτο ἀπέχει βεβαίως παραπολὺ τοῦ γνησίου Ὀμηρικοῦ, μολονότι παραδείγματα ὀλίγα τοιαύτης ἀπλοϊκῆς πανουργίας εὑρίσκονται καὶ παρ' Ὀμήρῳ, π. χ. ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς μοιχείας τοῦ Ἀρεως καὶ Ἀφροδίτης ἐν Ὀδυσσεΐᾳ. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ ὕμνῳ μνημονεύεται ἐπτάχορδος λύρα ἢ κιθάρα,² τὴν δὲ ἐπτάχορδον ἀντὶ τῆς τετραχόρδου κιθάρας εὔρε πρῶτος ὁ Τέρπανδρος, κατὰ τοὺς γνωστοὺς στίχους αὐτοῦ,³ εἰκάζεται ὅτι ὁ εἰς Ἑρμῆν ὕμνος ἐποιήθη πάντως μετὰ τὴν 30 Ὀλ., καὶ ἴσως ὑπὸ τινος τῶν Λεσβίων ποιητῶν, οἵτινες κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον εἶχον προχωρήσῃ μέχρι Πελοποννήσου.⁴

¹ ε. 24. 25.

² Ὁ ποιήσας τὸν ὕμνον δὲν διακρίνει τὰ κατ' ἀκριβοῆρημοςύνην διὰφορὰ ταῦτα ὄργανα.

³ Εὐκλ. (εἰσαγ. ἁρμον.) παρὰ Meibonius Script. Mus. σ. 49.

⁴ Ὁ Λεσβιος μελοποιὸς Ἀλκαῖος ἐπραγματεύθη καὶ ὁμοιον τρόπον τὴν γέννησιν τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τὴν κλοπὴν τῶν βοῶν, ἀλλ' ἐννοεῖται ἐν τόνῳ λυρικοῦ. Poet. Lyr. Gr. ed. Bergk. Th. II. σ. 706.

Ὁ ὕμνος εἰς Ἀφροδίτην ἱστορεῖ πῶς καὶ αὐτὴ ἡ θεὰ τοῦ ἔρωτος, ἡ πάντων τῶν ἄλλων κυριεύουσα πλὴν τριῶν μόνων, Ἀθηνᾶς, Ἀρτέμιδος, καὶ Ἑστίας, κατὰ βούλησιν τοῦ Διὸς συνέλαβεν ἔρωτα πρὸς τὸν Ἀγχίστην, καὶ μεταμορφωθείσα εἰς θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῶν Φρυγῶν συνεγένετο αὐτῷ κατὰ τὴν Ἰδην. Ἀλλὰ τὴν ὥραν καθ' ἣν ἔμελλε ν' ἀπολίπη τὸν Ἀγχίστην ἐπιφάνειται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν θείᾳ μορφῇ, καὶ τῷ προλέγει ὅτι θὰ γεννήσῃ υἱὸν ὀνόματι Αἰνεΐαν, ὅστις θὰ βασιλεύσῃ τῶν Τρώων αὐτός τε καὶ οἱ ἐξ αὐτοῦ.¹ Ὁ ὕμνος οὗτος, οὐ τινος καὶ τὸ ὕφος καὶ τὸ λεκτικὸν πολὺ μετέχει τοῦ γνησίου Ὀμηρικοῦ, εἶναι πιθανόν ὅτι ἐψάλλετο ἐν τινι πόλει τῆς Ἰδης, εἰς τιμὴν τῶν ἐξ Αἰνεΐου καταγομένων βασιλέων, οἵτινες ἤρχον κατ' ἐκείνην τὴν χώραν μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ὁ ὕμνος εἰς Δῆμητρα ἱστορεῖ κυρίως τὴν διατριβὴν τῆς θεᾶς παρὰ τοῖς Ἐλευσινίοις· ἡ Δῆμητρα δηλαδὴ, πλανωμένη ἐπὶ πολὺ εἰς ἀναζήτησιν τῆς Κόρης, ἔμαθεν ἐκ τοῦ Ἡλίου, ὅτι ἀνῆρπασεν αὐτὴν ὁ θεὸς τοῦ Ἄδου. Ἐκ τούτου τοῦ χρόνου ἔμενεν ἡ θεὰ παρὰ τοῖς Ἐλευσινίοις, οἵτινες φιλοξένως ὑπεδέχθησαν αὐτήν, ὡς τροφὸς τοῦ Δημοφῶντος, μέχρις οὗ ἀπεκάλυψε τὴν θεΐαν αὐτῆς φύσιν, καὶ οἱ Ἐλευσίνιοι ἱδρυσαν αὐτῇ ἱερόν, ἐν ᾧ ἐγκατέκησεν ἄλλ' ἐξωργισμένα διὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς θυγατρὸς ἠρνεῖτο νὰ μεταδώσῃ τοῖς ἀνθρώποις ἐκ τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς· τέλος ὁ Ζεὺς ἐπεμβὰς ἐπιτυχάζει τοιαύτην διάλυσιν· τὰ μὲν δύο μέρη τοῦ ἐνιαυτοῦ νὰ διαγῇ ἡ Περσεφὼν παρὰ τῇ μητρὶ, τὸ δὲ λοιπὸν ἐν νὰ διατρίβῃ παρὰ τῷ Ἠλούτῳ.² Τότε πλέον ἀπολαβοῦσα πάλιν ἡ μήτηρ τὴν Περσεφόνην τελεῖ τοὺς Ἐλευσινίους, χάριν τῆς πρὸς αὐτὴν φιλοξενίας, εἰς τὰ ἱερὰ μυστήρια.

Ὁ ὕμνος εἰς Δῆμητρα, πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ ὅτι ἀναφανδὶν παρορμαζ εἰς τὴν πανηγυρίαν τῶν Ἐλευσινίων καὶ τὴν ἐν τοῖς μυστηρίοις τέλεσιν, διότι τοὺς μὲν τετελεσμένους ἀποκαλεῖ μακαρίους, τοὺς δὲ ἀμυήτους ἀπειλεῖ ὡς κακῶς πράζοντας ἐν τῷ Ἄδῃ, ἔπειτα δὲ καὶ

¹ 196. πρβ. καὶ Ἰλ. Υ', 307.

² Καὶ ταῦτα κατὰ τὸ Ἀττικὸν ἑορτολόγιον· διότι κατὰ μὲν τὰ Θεσμοφόρια, τὴν ἑορτὴν τοῦ σπορητοῦ, ἐφαντάζοντο τὴν Κόρην κατερχομένην ὑπὸ γῆν, κατὰ δὲ τὰ Ἀνθεστήρια, τὴν ἑορτὴν τῆς πρώτης ἀνοιξέως, ἐφαντάζοντο αὐτὴν ἀναβαίνουσαν ἐπὶ τῆς γῆς.

ἐκ φράσεών τινων, αἵτινες φέρουσι τὸν ἐγγώριον Ἀττικὸν τύπον, σαφῶς διαγιγνώσκεται, ὅτι ἐποιήθη ὑπὸ κατοικοῦ τῆς Ἀττικῆς ἀνδρὸς ἐμπείρου περὶ τὰς τελευτὰς τῶν Ἐλευσινίων. Διεσώθη δ' ἐν αὐτῷ ἀκήρατος καὶ καθαρὸς ὁ παλαιὸς τῶν Ἐλευσινίων μῦθος, μεταβληθεὶς μόνον ὅσον ἡ πρόοδος τῆς τέχνης καὶ ἡ ἐν ἐπικῷ σχήματι ἐκθεσις τοῦ μύθου ἀπῆται. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ἡ σπουδαιότης αὐτοῦ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας. Ἀνευρέθη δὲ πρῶτον κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, καὶ διασώζεται ὄχι ὁλόκληρος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΠΕΡΙ ΗΣΙΟΔΟΥ

Καθ' ὃν χρόνον ἠτύχουν αἱ Αἰολικαὶ καὶ Ἰωνικαὶ ἀποικίαι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ διὰ τὴν εὐπραγίαν ἤκμασεν ἐν αὐταῖς τὸ κάλλιστον ἄνθος τῆς ἐπικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων, ἡ κυρίως Ἑλλάς, καὶ μάλιστα ἡ Βοιωτία, ὅπου νῦν στρέφομεν τὰ βλέμματα, διῆγεν ἐν δεινοῖς καὶ ταλαιπωρίαις. Αἱ μεταναστεύσεις τῶν φυλῶν, αἱ ἐπεληθοῦσαι κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἡρώϊκου αἰῶνος, παρήγαγον ἐν τῇ ἰδίῳ Ἑλλάδι, ἥτις κατοικοῦμένη ἤδη σχεδὸν πᾶσα ὑπὸ Ἑλλήνων κατετέμεντο εἰς πολλὰς μικρὰς πολιτείας, μακροχρόνιον σύγχυσιν, ἥτις ἐσάραξεν ὄχι μόνον τὰ κοινὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἰδιωτικούς οἴκους. Ταῦτα δὲ πάντα συνέβησαν, διότι ἡ χώρα ἦν κατελαβὼν οἱ ἐπιδραμόντες ἦτο στενὴ καὶ ἀνεπαρκής, καὶ ὄχι ὡς ἡ παραλία τῆς Ἀσίας, γῆ παρθένος, ἥς οἱ αὐτόχθονες κάτοικοι, ὡς βάρβαροι, δὲν ἠδύναντο ν' ἀντιτάξωσιν εὐσταθῆ κατὰ τῶν ἐποικησάντων ἀντίστασιν. Διὰ τοῦτο μοῖρ' αἱ Αἰολέων Βοιωτῶν, ἐξ ἐκείνων οἵτινες κατελθόντες μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ἐκ Θεσσαλιώτιδος κατελαβὼν τὴν Βοιωτίαν, κατέλιπον πάλιν τὸ δεύτερον τὴν νέαν πατρίδα διὰ τὴν στενοχωρίαν, καὶ ἐνωθέντες μετὰ τῶν Ἀχαιῶν, οὓς ἐδίωξαν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐκ τῆς Πελοποννήσου οἱ Δωριεῖς, ἦλθον μετ' αὐτῶν καὶ κατέκμησαν Λέσβον, Τένεδον, καὶ τὴν ἀντικειμένην τῆς Ἀσίας παραλίαν, καὶ ἵδρυσαν τὰς ἀποικίας, αἵτινες

ἐκλήθησαν ἐξ αὐτῶν Αἰολικαί, σιωπηθέντος ἐντελῶς τοῦ ὀνόματος τῶν Ἀχαιῶν. Ἐν ᾧ λοιπόν κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἦνθουν καὶ ἡμαῖζον αἱ νεωστὶ ἰδρυθεῖσαι πόλεις καὶ πολιτεῖαι ὑπὸ τὰ σκήπτρα τῶν ἐπιφανεστάτων βασιλικῶν οἰκῶν τοῦ ἡρωϊκοῦ αἵματος, καὶ αἱ ποιηταί, ἐν τοιαύτῃ εὐπραγίᾳ ζῶντες, ἐλάμβανον καὶ πτέρωμα ἐλεύθερον φαντασίας, καὶ δόξαν φαιδρὰν περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἐν Βοιωτίᾳ τοῦναντίον ἢ παραβολῇ τῆς ἐνεστώσης πρὸς τὴν παρελθοῦσαν κατὰστασιν ἐξήγειρεν ἀθυμίαν καὶ σκυθρωπότητα. Ἀντὶ τῶν ἐν πολλοῖς μύθοις ὑμνηθέντων λαῶν, οἵτινες κατεῖχον πρότερον τὰς Θήβας καὶ τὸν Ὀρχομενόν, τῶν Καδμείων καὶ Μινυῶν, κατῴκουν τανῦν τὴν χώραν οἱ Αἰολεῖς Βοιωτοί, ὧν οἱ ἰδιόρρυθμοι μῦθοι, συγκρινόμενοι πρὸς τοὺς τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων, ἦσαν ὀλίγοι καὶ ἰσχυροί. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Ὀμηρον αἰοιοί, ἐκ τῶν παρόντων ὁρμηθέντες, περιέλαβον ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Ἰλιάδος ὄχι τοὺς Καδμείους, ἀλλὰ τοὺς ἐπήλυδας τούτους ἥρωας τῶν Βοιωτῶν· ὁ Πηνέλεως ὅμως καὶ Λήϊτος, οἱ ἐκ Βοιωτίας ἥρωες, οὔτε ἐπισημότητα, οὔτε ἴδιον χαρακτῆρα, οὔτε ποιητικὴν ἀξίαν ἔχουσιν, οἷαν οἱ ἐκ Θεσσαλίας καὶ Πελοποννήσου στρατεύσαντες ἥρωες τῶν Ἀχαιῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἱστορία τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνάλογος τῆς ἐπαγγελίας τῶν μύθων, ὡς ἦσαν οἱ Βοιωτοὶ περὶ τοὺς μύθους ξηροὶ καὶ ἄγονοι, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὁ λαὸς ὁ Βοιωτικὸς ἦτο μὲν εὖρωστος καὶ ἀκμαῖος, ἀλλ' ἀδυνατῶν ν' ἀπολύσῃ τὸ πνεῦμα ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διέτρισεν ὡς τὸ πολὺ περὶ μόνην τὴν πλήρωσιν τῶν σωματικῶν χρειῶν. Οἱ Βοιωτοὶ οὔτε τὴν μεγαλοφροσύνην καὶ τὸν πρὸς ὑπερυχὴν ἐρωτα τῶν Δωριέων εἶχον, οἵτινες πάντα τὰ περὶ αὐτοὺς πράγματα ὑπέτασσον καὶ ἐρρύθμιζον πρὸς τινὰς ἰδέας βαθεῖας ἐν αὐτοῖς ἐμπεφυκυίας, οὔτε τῶν Ἰώνων τὸ εὐκίνητον, τὸ εὐαίσθητον καὶ τὸ ἀντιληπτικόν, δι' οὗ συλλαμβάνοντες πᾶν τὸ περιέχον αὐτοὺς ἐξειργάζοντο αὐτὸ μετὰ μεγάλου πόθου καὶ στοργῆς. Οὐχ ἦττον ὅμως καὶ ἐκ τῆς Βοιωτικῆς ἀπραγμοσύνης καὶ ῥαθυμίας ἀνέτειλαν καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ ἀστέρες πρώτης τάξεως, οἷος ὁ Ἡσίοδος καὶ οἱ περὶ τὸν Ἡσίοδον ἐποποιοί, ὁ Πίνδαρος, ὁ Ἐπαμεινώνδας.

Ὁ Ἡσίοδος καὶ περ ὧν ἀνὴρ ἐπισημότατος δὲν ὑπερέβη ὅμως τῆς φύσεως τὰ ὅρια, ἀλλὰ φέρει τὸν τύπον τοῦ τε ἔθνους, ἐν ᾧ ἐγεν-

νήθη, καὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἤκμασε. Τὰ ἔπη αὐτοῦ περιγράφουσιν ἀκριβῶς τὰ κατὰ τὴν Βοιωτίαν, καὶ δύναται τις ἐξ αὐτῶν ν' ἀναπλάσῃ πιστὴν εἰκόνα τῆς τότε ἐπικρατούσης κατ' ἐκείνην τὴν χώραν καταστάσεως. Καθόλου δὲ ἡ ποίησις τοῦ Ἡσιόδου παραβαλλομένη πρὸς τὴν Ὀμήρου παρέχει τοιάνδε ἐντύπωσιν. Ὁ Ἡσιόδος, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν σωζομένων ἐπῶν καὶ ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τῶν ἀπολεσθέντων, δὲν ἔχει τὴν νεανικὴν ἐκείνην δύναμιν τῆς φαντασίας, δι' ἣς ὁ Ὀμηρος πλαστουργεῖ τοὺς μεγαλοσχήμενας χαρακτῆρας τοῦ ἡρώϊκου αἰῶνος, ἐνδιατρίβων φαιδρῶς καὶ ἡδέως περὶ τὴν διαγραφὴν τῶν καθ' ἕκαστα, καὶ ἐξεργαζόμενος τὰς καλλίστας ἐκείνας καὶ εὐπρεπεστάτας εἰκόνας. Τὸ μετὰ τηλικαύτης ἡδονῆς καὶ φαιδρότητος προχέειν ἀφρονον φαντασίας ῥέυμα, ἐν δὲ τοῖς ἐπικυλισμένοις κύμασι τῆς ποιήσεως προσπαίζειν καὶ χαριεντίζεσθαι, διότι καὶ ἀστεῖος λόγος καὶ γέλως μετ' ἀγχινοίας εἶναι οἰκείας τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως, πάντα ταῦτα εἶναι ἀλλότρια τῆς τέχνης τοῦ Ἡσιόδου. Ἡ ποίησις τοῦ Ἡσιόδου ἐκπηγάζει μετὰ δυσκολίας διὰ τὴν ἐνδειαν καὶ ἀπορίαν τῆς κοινωνίας, ἔχει δὲ σκοπὸν νὰ ἐπιδιορθώσῃ τὸν ταλαίπωρον τοῦτον βίον, ἢ καὶ νὰ ἐπικουρίσῃ τὰ κακὰ αὐτοῦ. Ὁ ποιητὴς δυσφορῶν διὰ τὴν τύχην τοῦ ἀνθρώπου γένους, καὶ λυπούμενος διὰ τὴν διαφθορὰν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἥτις ἐπὶκράνει τὴν φαιδρότητα τοῦ βίου, ἀγωνίζεται νὰ διαδώσῃ παραγγέλματα ἠθικὰ καὶ θρησκευτικὰ, δι' ὧν νὰ ἐξευγενισθῇ ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων, ἢ καὶ νὰ πιστεύσας ἕκαστος ὅτι πρόνοια θεοῦ καὶ ἡ εἰραρμένη δεσπόζουσι ἀναγκαιῶς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὑπομένη κοῦφότερον τὰ παρόντα τοῦ βίου δεινά. Διὰ ταῦτα ποτὲ μὲν ἀφηγεῖται διδάγματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας εἰς ἐπαινόρῳσιν τῆς δεινῶς νοσοῦσης πολιτείας καὶ τῶν ἐκ σπατάλης καὶ ἀταξίας δυστυχησάντων οἰκῶν, ποτὲ δὲ συνάπτει εἰς ἓν σύστημα τοὺς πολλοὺς καὶ διαφόρους περὶ θεῶν μύθους, οἵτινες διὰ τὴν ποικίλιν καὶ διαφθορὰν αὐτῶν ἔφερον εἰς ἀπορίαν πάντα εὐσεβῇ ἀνθρώπων, οὐχ ἥττον ἢ ἡ πολιτικὴ κατάστασις. Ἐν τῷ θεολογικῷ τούτῳ συστήματι εἰς ἕκαστον μὲν τῶν θεῶν ἀποδίδει τὴν προσήκουσαν τάξιν, τοῦ δὲ ἀνθρωπίνου γένους τὴν τύχην δεικνύει οὕτω σταθερῶς καὶ ἀναγκαιῶς προωρισμένην, ὥστε πείθεται ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων νὰ ὑπομείνῃ αὐτὴν ἐπιεικῶς. Ἄλλοτε πάλιν σπουδάζει

να συναγάγη τοὺς περὶ ἡρώων μύθους εἰς μεγάλους κύκλους, καὶ ἀνευρίσκων τὸν κοινὸν λόγον τὸν διὰ πάντων διήκοντα προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς μᾶλλον εὐπεριλήπτους καὶ νοητούς. Ἀλλὰ πούθεν δὲν φαίνεται ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἐτρέπη εἰς ποιήσιν ἐξ ἐμφύτου καὶ ἀγνοῦ πόθου πρὸς τὴν τέχνην, τούναντίον δὲ εἰς ὅλα τὰ ποιήματα αὐτοῦ διακρίνεται σκοπὸς πρακτικὸς. Καὶ ὅτι μὲν διώκουσα ἡ ποίησις πρακτικὸν σκοπὸν ἀποβάλλει πολὺ τοῦ οἰκείου κάλλους καὶ τῆς λαμπρότητος, εἶναι πρόδηλον· ἀλλ' ὅμως, ἐν ᾧ πάλιν ἀγωνίζεται νὰ διαρρύθμισῃ καὶ ἐξευγενίσῃ τὸν ἀνθρώπινον βίον, περιβάλλεται σχῆμα σεμνότερον, καὶ ἐμποιεῖ σέβας καὶ ἀγάπην διὰ τὰς ἀρετὰς ἃς δεικνύει ἐν τούτῳ τῷ ἔργῳ.

Πρὸς τὸν πρακτικὸν σκοπὸν τῆς Ἡσιοδείου ποιήσεως συνάδει ἀκρίβεστατα καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ Ἡσίοδος ἔγεινε ποιητὴς κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μαρτυρίαν. Τὸ ἐν τῷ προοίμῳ τῆς Θεογονίας (1—35) διήγημα φαίνεται ἀρχαιοτάτον, διότι καὶ ἐν «Ἔργοις» (5. 659) τὰ αὐτὰ ὑπονοοῦνται. Κατὰ τὸ διήγημα τοῦτο, αἱ Μοῦσαι, αἵτινες κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν Ἑλλάδι πίστιν κατῴκουν ἐν τῷ Ὀλύμπῳ κατὰ τὴν Πιερίαν, ἐπισκέπτονται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ τὸν Ἑλικῶνα, διότι καὶ τὸ ὄρος τοῦτο εἶναι καθιερωμένον εἰς αὐτὰς. Λουσάμεναι δὲ ἐν τινὶ ἱερᾷ πηγῇ, καὶ ὀρχησάμεναι ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἑλικῶνος καλοὺς χορούς, περιέρχονται ἔπειτα τὴν νύκτα τὴν περίξῃ χώραν, ὑμνοῦσαι τὸ γένος τῶν Ὀλυμπίων θεῶν καὶ τὰς πρωτογόνους κοσμογονικὰς ἀρχάς. Συντυχοῦσαι λοιπόν ποτε αἱ θεαὶ τὸν Ἡσίοδον, ὅστις ποιμαίνων πρόβατα διενυκτέρευε παρὰ τὸ ποιμνιον ἐν τινὶ κοιλάδι τοῦ Ἑλικῶνος, ἐδίδαξαν αὐτὸν τὴν ᾠδὴν. Οἱ λόγοι δι' ὧν προσεφώνησαν πρῶτον αἱ Μοῦσαι τὸν Ἡσίοδον ἦσαν οἱ ἑξῆς·

Ποιμένες ἀγραυλοὶ, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον,
ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα,
ἴδμεν δ', εὖτ' ἐθέλωμεν, ἀληθέα μυθήσασθαι.

Μετὰ τούτους τοὺς λόγους λαβὼν κλάδον δάφνης παρὰ τῶν Μουσῶν καθιερώθη εὐθὺς ὁ Ἡσίοδος ποιητὴς. Καὶ τὴν μὲν δάφνην ἐκράτουν ἐν χερσὶ κατὰ τοὺς ἔπειτα χρόνους, ὡς σύμβολον τέχνης, πάντες οἱ ἐκ Βοιωτίας ῥαψῳδοὶ ὁσάκις ἐρῶςψῳδουν ἔπη· οἱ δὲ λόγοι ἐκεῖνοι τῶν Μουσῶν ἔχουσι σημασίαν πολλοῦ λόγου ἀξίαν διότι

πρῶτον μὲν παρίσταται ἡ ποίησις ὡς καθ'αὐτὸν δῶρον τῶν Μουσῶν, ὅπερ μεταδίδουσιν εἰς ἀνθρώπους εὐρισκομένους ἔτι εἰς ἀγρίαν κατὰστασιν, ἵνα προδιβάσωσιν αὐτοὺς ἐπὶ κρείττονα καὶ κομψότερον βίον· ἔπειτα ὀρίζεται ἡ ποίησις ὡς κηρυξ καὶ ἐξαγγελὸς τῆς ἀληθείας. Διὰ τοῦ δευτέρου τούτου διετύπωσεν ὁ Ἡσίοδος τὴν σκοπὴν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν θεογονικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτοῦ ποιημάτων, συγχρόνως δὲ κατέκρινε πλαγίως τὰ ποιήματα τῆς Ὀμηρικῆς σχολῆς, ἐν οἷς ἡ φαντασία παίζει μετὰ μεγαλειότηρας ἀδεΐας καὶ ἐλευθερίας.

Καὶ ταῦτα μὲν λέγει τὸ καλὸν τῆς θεογονίας διήγημα· ἀλλὰ τοῦ Ἡσιόδου ἡ ποίησις δὲν εἶναι βεβαίως ἀπλῆ ἔμπνευσις, ἀνοθεν καὶ ἐξ οὐρανοῦ ἐμφυσηθεῖσα, ἀλλ' ἔχει σχέσιν πρὸς ἄλλα ἐπικὰ ποιήματα, σύγχρονά τε καὶ προγενέστερα. Καὶ πρῶτον μὲν εἶναι γνωστὸν, ὅτι περὶ ταύτην τὴν χώραν εἶχε καθιδρυθῆ ἀπὸ παλαιότητας ἡ λατρεῖα τῶν Μουσῶν, ἣν ἐκόμισαν μεθ' ἐκείτων οἱ Πίερες ἐξ Ὀλύμπου· παρὰ τὴν λατρεῖαν δὲ τῶν Μουσῶν ἡσκούντο, ὡς εἰκός, ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ποίησις· πολλὰς δ' ἀφορμὰς εἰς ποιῆσθαι ὕμνων πρὸς τοὺς θεοὺς παρεῖχον αἱ πολλαὶ κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἐπίσημοι τελεταὶ καὶ ἑορταί. Ἡ δὲ Ἀσκρα, κατὰ τινὰ ἔπη ὧν μνημονεύει ὁ Πausanias, ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν παίδων τοῦ Ἀλωέως, οἵτινες ἦλθον ἐκ Πιερίας, καὶ πρῶτοι ἔθυσαν ἐπὶ τοῦ Ἑλικωνος ταῖς Μούσαις. Ἐν τῇ Ἀσκρα δὲ ταύτῃ κατῴκει ὁ Ἡσίοδος, ὡς ῥητῶς μαρτυρεῖται ἐν «Ἑργαῖς» (640), πιστοῦται δὲ παραδόξως καὶ ἐκ λόγων ἄλλων ἱστορικῶν, οὓς διέσωσεν ὁ Βοιωτὴς Πλούταρχος. Τὴν Ἀσκραν δηλ. εἶχον καταστρέψει παλαιότατα οἱ γείτονες καὶ μέγα τότε δυνάμενοι Θεσπιεῖς, τοὺς δὲ Ἀσκραίους ὑπεδέχθησαν εἰς τὴν ἐαυτῶν πόλιν οἱ Ὀρχομένιοι. Διὰ τοῦτο ἐθέσπισε τὸ μαντεῖον νὰ ταφῶσι τὰ λείψανα τοῦ Ἡσιόδου ἐν Ὀρχομενῷ, ἥτινα ἀνευρόντες ὕστερον ἔθαψαν τῷ ὄντι ἐν Ὀρχομενῷ, οἰκοδομήσαντες τάφον, ἐφ' οὗ Βοιωτὸς ἐποποιός, ὁ Χερσίας, ἐπέγραψε τὸ γνωστὸν ἐπίγραμμα, ὅπερ ἀποκαλεῖ τὸν Ἡσιόδον σοφώτατον πάντων τῶν ποιητῶν.

Ἐπειτα δὲ καὶ ἡ ἐπιμιξία πρὸς τοὺς κατὰ τὴν Αἰολίδα τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀποικησάντας συγγενεῖς, καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς ποιήσεως ἐν ταῖς ἀποικίαις ἐκείναις, συνέβαλον οὐ μικρὸν εἰς τὴν πρόσδον τῆς ποιήσεως ἐν Βοιωτίᾳ· διότι δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀμφιβάλλωμεν εἰς

τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡσιόδου, ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ μετόκησεν ἐκ τῆς Αἰολίδος Κύμης εἰς Ἀσκραν (Ἔργ. 635)· ὁ δὲ λόγος δι' ὃν μετόκησεν εἰς Ἀσκραν ἦτο βεβαίως ἡ συγγένεια, ἥς τὴν μνήμην διέσωζον οἱ Βοιωτοὶ καὶ κατ' αὐτὸν ἔτι τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον.¹ Ὁ πατὴρ τοῦ Ἡσιόδου δὲν ἦτο μὲν ποιητής, ἀλλὰ ναυτικός, ὅστις πολλάκις διαπλεύσας ἐκ Κύμης εἰς Βοιωτίαν κατόκησεν ἀσφαλῶς τελευταῖον ἐν Ἀσκρα· οὐχ ἦττον ὅμως καὶ ἐκ τοιούτων ἀνθρώπων διεδίδετο κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἡ φήμη καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ἐν ταῖς ἀποικίαις. Τὴν κοινωνίαν ταύτην τῶν δύο ποιητικῶν σχολῶν, τῆς Ὀμηρικῆς καὶ Ἡσιοδεύου, κατείδον καὶ οἱ παλαιοί, καὶ προθύμως ἐθεράπευσαν τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Ὀμηρὸς καὶ Ἡσιόδος ἦσαν ἐξ αἵματος συγγενεῖς. Διὰ τοῦτο οἱ πρὸ τοῦ Ἡρόδοτου ἀκμάσαντες ἱστορικοί, οἱ καλούμενοι Λογογράφοι, Ἑλλάνικος, Φερεκύδης, Δαμάστις, ἐν ταῖς γενεαλογίαις αἷς συνέταξαν ἐκ σωζομένων κατ' αὐτοὺς παραδόσεων, κατὰγουσιν ἀμφοτέρους τοὺς ποιητὰς ἐκ τῶν αὐτῶν προγόνων. Ὁ Ἀπελλῆς ἢ Ἀπελλαῖος, κατ' αὐτούς, εἶχεν υἱοὺς τὸν Μαίονα καὶ Δῖον, ὧν ὁ μὲν Μαίων ἦτο πατὴρ Ὀμήρου, ὁ δὲ Δῖος τοῦ Ἡσιόδου, κατὰ τινὰ παλαιὰν ἐρμηνείαν στίχου τινὸς τῶν «Ἐργων»,² εὐλόγως ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀποδοκιμασθεῖσαν.

Δὲν ἐπιδοκιμάζω ὅμως πάλιν καὶ τὴν γνώμην ἐκείνων, καθ' οὓς ἡ ποίησις τοῦ Ἡσιόδου δὲν ἦτο ἄλλο τι, ἢ κλάδος ἀποσχισθεὶς ἐκ τῆς Ὀμήρου σχολῆς καὶ μεταφυτευθεὶς εἰς Βοιωτίαν, ἥτις οὐδὲν εἶχεν ἴδιον, ἀλλὰ καὶ μέτρον καὶ διάλεκτον καὶ φρασεολογίαν καὶ πάντα τὰ ἄλλα παρέλαβεν ἐξ Ὀμήρου. Τούναντίον ἡ ἐπικρατεστάτη παρὰ τοῖς παλαιοῖς δόξα ἦτο, ὅτι ὁ Ὀμηρὸς καὶ Ἡσιόδος ἦσαν σύγχρονοι κατὰ τὴν ἡλικίαν. Ὁ Ἡρόδοτος π. χ. (2, 53) δέχεται περὶ ἀμφοτέρων ὅτι ἦσαν 400 ἔτη προγενέστεροι αὐτοῦ· συνήθως μάλιστα προτάσσεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἔπεται τὸ τοῦ Ὀμήρου, καὶ ἐν ἄλλοις καὶ ἐν τῷ προμνημονευθέντι χωρίῳ τοῦ Ἡρόδοτου. Πρῶτος Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος,³ ὅσαν γνωρίζομεν, εἶπεν

¹ Θουκ. III, 2. VII. 57. VIII, 100.

² 299. «Ἐργάζεο, Πέρση, Δῖον γένος.»

³ Παρὰ Γελλίῳ (N. A. III, 11). — Ξενοφάνης ὁ ἰδρυτὴς τῆς Ἑλεατικῆς σχολῆς, ἀκμάσας περὶ τὴν 70. Ὀλ., ἦτο καὶ ἐπικὸς ποιητής. Τοῦ Ὀμήρου

ὅτι ὁ Ἡσίοδος εἶναι νεώτερος τοῦ Ὀμήρου, ἐν ᾧ Ἐφορος ὁ Κυμαῖος ἱστορικός καὶ ἄλλοι διίσχυρίζοντο τὸ ἐναντίον, ὅτι ὁ Ἡσίοδος εἶναι πρεσβύτερος. Ἐπειτα οὐδέποτε διήλθε παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἡ δόξα, ὅτι ὁ μὲν Ὀμηρος ἦτο ὁ δημιουργήσας ἐν Ἰωνίᾳ τὴν ἐπικήν διδασκαλίαν, ὁ δὲ Ἡσίοδος ἀπλοῦς μιμητὴς καὶ διασκευαστὴς τῶν Ὀμηρικῶν. Οἱ παλαιοὶ ἐπίστευον τὸναντίον αὐτῷ τοῦτο, ὅπερ καὶ ἡ ἔρευνα τῶν νεωτέρων ἀπέδειξεν, ὅτι δηλ. ἡ ἐπική διδασκαλία ὑπῆρχεν ἤδη ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι πρὶν ἐκπεμφθῶσιν αἱ εἰς Ἀσίαν ἀποικίαι. Καὶ τῷ ὄντι ἡ γλῶσσα εἶναι ἐν ἀμφοτέραις ταῖς σχολαῖς καθόλου μὲν μία καὶ ἡ αὐτή, μικραὶ δὲ παραλλαγαὶ τῆς Ἡσίοδου σχολῆς ἐλήφθησαν ἐκ τῆς Βοιωτικῆς διαλέκτου, ἥτις ἦτο Αἰολικὴ παρεμφερεστάτη τῇ Δωρικῇ.¹ Ἀλλὰ καὶ τὰς φράσεις καὶ τὰ ἐπιθέτα καὶ τὰς παροιμίας, αἷ ἔχουσι κοινὰς ἀμφοτέροι οἱ ποιηταί, δὲν ὑπώπτεισθαι ποτε οἱ παλαιοί, ὅτι ὁ εἰς ἐκλεψεν ἐκ τοῦ ἄλλου, διότι εἶναι τοιαῦτα πραγματικῶς, ὥστε ἡδύνατο ἐκάτερος ν' ἀντλήσῃ αὐτὰς ἐκ τῆς κοινῆς πηγῆς, δηλ. τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητῶν. Ἐξ ἐναντίας μάλιστα καὶ οἱ ἀρχαῖοι μαρτυροῦσι, καὶ ὁ χαρακτηριστὴς τοῦ λόγου σημαίνει, ὅτι πολλοὶ τῶν παρ' Ἡσιόδῳ γινωμῶν καὶ φράσεων διέσωσαν τὸν ἀπλούστερον καὶ ἀρχαϊκώτερον τύπον.²

ἐμνημόνευεν ἴσως ἐν «Κτίσει Κολοφῶνος», διότι οἱ Κολοφῶνιοι, ὡς γνωστὸν, ἤθελον συμπολίτην τῶν τῶν Ὀμηρον. Πρβ. ἄνωτ. κεφ. 5

¹ Οὕτω π. χ. τὴν κατάληξιν ας τῆς πληθ. Αἰτ. τῶν πρωτοκλίτων μεταχειρίζεται συχνὰ ὁ Ἡσίοδος βραχεῖαν, ὡς ὁ Ἀλκμάν, ὁ Σπησίχορος καὶ ὁ Ἐπίχαρμος· εὐρίσκεται δὲ μακρὰ ἐν ἄρσει μόνον ἢ ἐν θέσει μακρῇ συλλαβῇ. Καθόλου δὲ φιλεῖ ὁ Ἡσίοδος τοὺς βραχυτέρους, συγκεκομμένους καὶ συνηρημένους τύπους, ἐν ᾧ ὁ Ὀμηρος ἀγαπᾷ τοὺς μεγαλοφωνότερους καὶ πλείονα φωνήεντα ἔχοντας.

² Ὁ στίχος 370 τῶν Ἔργων «Μισθὸς δ' ἀνδρὶ φίλῳ εἰρημένος ἀρχιεὶς ἔστω» ἀπεδίδετο εἰς τὸν ἀρχαῖον βασιλεῖα τῆς Τροϊκῆς Πυθέα, ἀνδρα σφόν τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς (Πλουτ. Θησ. 3). Τὸ δὲ νόημα αὐτοῦ εἶναι κατὰ Βούτμαννον· «Τὸν μισθὸν φίλου ἀνδρὸς πρέπει ἀκριβῶς νὰ προσδορίζης». Ὁ Ὀμηρος ἔχει ἀντὶ τούτου τὴν συντομωτέραν ἔκφρασιν «μισθὸς δὲ οἱ ἀρχιεὶς ἔστω». Παλαιόταται εἶναι βεβαίως καὶ τοῦ Ἡσιόδου ἡ φράσις «ἀλλὰ τίη μοι ταῦτα περὶ δρυὸν ἢ περὶ πέτρην;» (Θεογ. 35) ἥτις ὁμοιάζει πρὸς τὰς Ὀμηρικές «οὐ μὲν πῶς νῦν ἔστιν ἀπὸ δρυὸς οὐδ' ἀπὸ πέτρης τῷ ἄρριζέμεναι» καὶ «οὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς ἔστι παλαιφάτου, οὐδ' ἀπὸ πέτρης.» Ἡ δρυὸς καὶ ὁ βράχος εἰκονίζουσι τὸν ἀπλοῦν ἀγροτικὸν βίον τῶν αὐτοχθόνων

Ὅτι ἡ ποίησις τοῦ Ἡσιόδου δὲν εἶναι ἀπομίμησις τῆς Ὀμηρικῆς, τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῆς μεγάλης διαφορᾶς ἐκατέρως τῶν σχολῶν περὶ τε τὸν σκοπὸν καὶ τὸν χαρακτῆρα. Μετὰ τοὺς γενικοὺς ἐκείνους χαρακτῆρας, οὓς ὑπέγραψα ἄνωτέρω, ἐφιστῶ τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγνώστων ἐπὶ ἐν ἑτὶ γνωρίσμα, ὅπερ σαφῶς ἐλέγχει τὴν διαφορὰν Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου. Ὑπὲρ πάντα τὰ μέχρι τῆς σήμερον γνωστὰ ποιήματα μετέχουσι τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη ἐκείνης τῆς ἀρετῆς, ἣν ὠνόμασαν οἱ νεώτεροι ἀντικειμενικότητα. Καλοῦσι δὲ ἀντικειμενικότητα, ὅτε ὁ ποιητὴς βυθιζόμενος ὅλη ψυχῇ εἰς θεωρίαν τῆς ὑποθέσεως ἣν περιγράφει, ἐξάγει ἑαυτὸν ἐξω τοῦ παρόντος κόσμου, ἐπιλανθάνομενος πάντων τῶν περὶ αὐτόν. Ὁ Ὀμηρος π. χ. αἰρόμενος ὑψηλὰ διατρίβει ἐν κόσμῳ μεγαλοπρεπεῖ καὶ σεμνῷ, οὐδεμίαν ἔχων αἴσθησιν τῆς ἀνάγκης καὶ ἀπορίας τοῦ περὶ αὐτὸν βίου. Καὶ ὅτι μὲν ὁ τρόπος οὗτος εἶναι ὁ τελειότατος καὶ τεχνικώτατος εἰς ποίησιν ἔπους, εἶναι καθ' ἑαυτὸ δῆλον· ἀλλ' ὁ Ἡσιόδος οὐδ' ἐπειράθη νὰ προσαναβῇ ἐπὶ τοῦτο τὸ ὕψος· ὁ Ἡσιόδος ἀγαπᾷ ἀντὶ τοῦτου νὰ μετᾷ τὴν ἀναγνώστην ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ οἴκῳ, καὶ ν' ἀποκαλύπτῃ αὐτῷ πᾶσαν τὴν πενιχρότητα καὶ ἀπορίαν αὐτοῦ. Νεώτερα δὲ πράγματα ἀτόπως μεταφέρουσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν οἱ νομίζοντες, ὅτι ἡ διήγησις τοῦ Ἡσιόδου περὶ τῶν οἰκιακῶν αὐτοῦ πραγμάτων εἶναι ἀπλοῦν ποιητικὸν ἐπινόημα, ἐφ' οὗ ἠθέλησε νὰ ἐξαπλώσῃ τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ γνώμας· διότι ὁ τρόπος καθ' ὃν προσομιλεῖ ὁ Ἡσιόδος τὸν ἀδελφὸν Πέρσην εἶναι μαστὸς εἰλικρινείας καὶ ἀπλάστου ἀληθείας, ἡ δὲ οἰκονομία τῶν Ἔργων καὶ Ἡμερῶν εἶναι ἀνεξήγητος, ἂν δὲν ὑποτεθῇ ἀληθὴς ἡ ἀφορμὴ, ἣν διηγεῖται ὁ ποιητής¹.

Ἄρχομαι τῆς περιγραφῆς τῶν Ἡσιοδείων ἐπῶν ἀπὸ τῶν «Ἔργων καὶ Ἡμερῶν», ὅπερ κατὰ Παυσανίαν, ἐθεώρουσιν οἱ Βοιωτοὶ ὡς

Ἑλλήνων, οἵτινες ἐπίστευον, ὅτι ἐφύτρωσαν ἐκ τῶν ὀρέων καὶ τῶν δασῶν, καὶ ἐν τῇ ἀπλότητι καὶ ἀθωότητι αὐτῶν, περὶ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἔστρεψον συνήθως τοὺς λογισμούς. Ἡ φράσις ἐκείνη, δι' ἧς ὁ Ἡσιόδος ἀνακαλεῖ ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς περιγραφῆς τῶν ποιμένων τῶν διανυκτερευόντων ἐν τῷ ὄρει, εἶναι ὡς λόγῳ παλαιοῦ αἰδοῦ τῆς Πιερίας, ζῶντος κατὰ τὴν Πελαγονικὴν ἐποχὴν.

¹ Διαφωνεῖ ὁ Fr. Ritter ἐν τῇ ἐπικρίσει τοῦ συγγράμματος σ. 135.

τὸ μόνον γνήσιον τοῦ Ἡσίοδου ποιήμα. Τὸ ἔπος τοῦτο τόσον πολὺ ἐνδιατρίβει περὶ τὰς βιωτικὰς σχέσεις, ὥστε ὁ ποιητὴς δὲν φαίνεται αἰδὺς ἐξ ἐπαγγελματος, αἷος ὁ Ὀμηρος, ἀλλὰ τις Βοιωτὸς οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐνοχληθεὶς ὑπερβαλλόντως ἐξ ὧν ἔπαθεν, ἐρμηνεύει τὰ αἰσθήματα καὶ νοήματα αὐτοῦ ἐν σχήματι ποιητικῷ. Ὁ πατήρ τοῦ Ἡσίοδου εἶχεν ἐγκατοικήσει, καθ' ἃ προείπον, ἐν Ἀσκρα, ἐνθα ἐπεδόθη εἰς γεωργίαν. Καί τοι δὲ ἡ θέσις τῆς πόλεως δὲν εἶχέ τι ἐπαγωγόν, ἀλλ' ἦτο

χεῖμα κακὴ, θέρει ἀργαλίη, οὐδέ ποτ' ἐσθλή,

κατέλιπεν ὅμως μετὰ θάνατον εἰς τοὺς δύο υἱούς, τὸν Ἡσίοδον καὶ τὸν Πέρσην, περιουσίαν οὐ μικράν, ἣν διένειμαν πρὸς ἀλλήλους οἱ ἀδελφοί. Κατὰ τὴν διανομὴν δωροδοκήσας ὁ νεώτερος τοὺς βασιλεῖς, οἵτινες τότε ἦσαν καὶ δικασταί, ἔλαβε μείζονα τοῦ Ἡσίοδου κληρὸν· ἀλλ' ὁ Πέρσης ἔρρεπεν ἔκτοτε εἰς τὴν κακίαν, ἥτις κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους ἔτι μάλλον κατέλαβε τοὺς Ἕλληνας, ἡγάπα δηλαδὴ νὰ διημερεύῃ ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀκροώμενος τὰς δικολογίας, καὶ μηχανώμενος ν' ἀρπάσῃ διὰ ῥαδιουργιῶν τὴν περιουσίαν τῶν ἄλλων· ταῦτα μάλλον ἡγάπα ὁ Πέρσης ἢ τὸ ἄροτρον. Τοιοῦτον βίον διὰ γων, ἔχων δ' ἴσως καὶ ἄσωτον γυναῖκα, κατέφαγεν ἐν βραχεὶ χρόνῳ τὴν κληρονομίαν, καὶ ἠπειλεῖ νὰ εἰσαγάγῃ ἐκ δευτέρου τὸν ἀδελφὸν εἰς τὸ δικαστήριον, ἵνα ἀρπάσῃ καὶ τὸ μικρὸν ἐκεῖνο μέρος, ὅπερ ἔλαβεν ὁ Ἡσίοδος κατὰ τὴν πρώτην διανομὴν. Ὑπὸ τοιούτων πραγμάτων περιεχόμενος ὁ Ἡσίοδος ἐρμηνεύει ἐν τῷ ποιήματι τὰς γνώμας αὐτοῦ καὶ τὰ αἰσθήματα, ὧν ἀναγράφω μόνα τὰ κεφαλαιωδέστατα, ὅπως ὑποδείξω τὴν σχέσιν τῆς ἰδιαιτέρας ἀφορμῆς πρὸς τὴν οἰκονομίαν τοῦ ὅλου ποιήματος¹.

«Δύο ἐριδῶν εἶδη ὑπάρχουσιν, ὦ Πέρση, ἡ μὲν ἐπιφογὸς καὶ μισητή, ἡ περὶ τὰς δικονομίας, ἡ δὲ καλὴ καὶ ἀγαθὴν πρόξενος, λέγω τὸν ζῆλον τῶν ἐργατῶν καὶ τεχνιτῶν πρὸς ἀλλήλους. Φεῦγε τὴν πρώτην, ὦ Πέρση, καὶ μὴ σπούδαζε πάλιν διὰ τῆς δωροδοκίας τῶν δικαστῶν ν' ἀρπάσῃς τὸν ἐμὸν κληρὸν. Εἶναι πολὺ συμφερότερον εἰς

¹ Παρατρέχω τὸ μικρὸν εἰς Δία προοίμιον, ὅπερ καὶ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων Κριτικῶν ἐθεώρουν νόθον. Εἶναι δὲ τοῦτα ἐν τῶν πολλῶν εἰσαγωγικῶν ᾠμάτων, ἅτινα οἱ τὰ τοῦ Ἡσίοδου ῥαψωδοῦντες προέτασσον τῶν Ἑργῶν καὶ Ἡμερῶν.

σὲ τὸ ἐργάζεσθαι καὶ ἐκ τοῦ ἔργου δικαίως κερδαίνειν· διότι εἰς πόνους καὶ ταλαιπωρίας κατεδίκασαν οἱ θεοὶ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ἀφ' οὗτο ἐκδικούμενοι τὴν ὑπὸ Προμηθέως ἀρπαγὴν τοῦ πυρὸς ἐπεμψαν εἰς τὸν Ἐπιμηθέα τὴν Πανδώραν μετὰ τοῦ πίθου, ἐξ οὗ διεχύθησαν ἐπὶ πάντας τοὺς ἀνθρώπους πάντα τὰ κακά. Τὰνὺν δὲ ζῆ ἐπὶ τῆς γῆς τὸ πέμπτον γένος τῶν ἀνθρώπων, τὸ σιδηροῦν, ὅπερ προῦρίσται νὰ παλαίῃ διηνεκῶς κατὰ τῆς ἀπορίας καὶ τῶν δεινῶν.»

«Νῦν δὲ θέλω διηγηθῆ πρὸς τοὺς δικαστὰς τὸν περὶ ἱέρρακος μῦθον, ὅστις κατέφαγε τὴν ἀηδὺνα, καὶ περ ἡδέως κελαιδίζουσιν. Μόνη ἡ πόλις ἐν ἣ ἀσκειῖται δικαιοσύνη αὐξάνει καὶ ἀκμαίνει ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν θεῶν· κατὰ τῆς πόλεως δὲ ἐν ἣ ἀρχει ὕβρις καὶ ἀδικία πέμπει ὁ Ζεὺς λιμὸν ὁμοῦ καὶ λοιμὸν. Μάθετε, ὦ δικασταί, ὅτι μυρία δαιμονες ἀθάνατοι καὶ αὐτὸς ὁ παντεπύπτης τοῦ Διὸς ὀφθαλμὸς ἐπιβλέπει ὑμᾶς. Τοῖς θηρίοις ἔδωκεν ὁ Ζεὺς τὴν βίαν, ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην, ἣ πολλὸν ἀρίστη γίγνεται.»

«(Ὅδὲν ἀγαθὸν ἀποκτᾶται, ὦ Πέρση, ἄνευ ἰδρωτός. Τὴν ἐργασίαν φιλοῦσιν οἱ θεοί, οὐδὲν δ' ὄνειδος φέρει τὸ ἐργάζεσθαι. Μόνον τὸ δικαίον κέρδος ἄγει εἰς ἀσφαλῆ εὐδαιμονίαν. Ἄπεχε ἀδικημάτων· τίμα τοὺς θεούς· κτῶ ἀγαθοὺς φίλους καὶ γείτονας· πρόσχε μὴ σε παραγᾶγῃ ἄσωτος γυνή· φρόντισον καὶ περὶ τέκνων, ἀλλ' ὀλίγων, διότι τὰ πολλὰ φθείρουσι τοὺς οἴκους. Ταῦτα ποιῶν, ἱκανὸς θὰ εὐπορήσῃς ἐν τῷ βίῳ.»

Εἰς ταύτας καὶ ὁμοίας ταύτων βιωφελεῖς μᾶλλον ἢ γενναίας καὶ μεγαλοπρεπεῖς γνώμας τελευτᾷ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ποιήματος, ὅπερ ἔχει σκοπὸν νὰ τρέψῃ ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν τὴν γνώμην καὶ διαθέσιν τοῦ Πέρσου, ν' ἀπαγάγῃ δηλ. αὐτὸν ἀπὸ τῆς δικομανίας καὶ νὰ τὸν παρορμήσῃ ἐπ' ἔργον, τὴν μόνην πηγὴν ἀσφαλοῦς εὐπορίας. Προσφυῶς δ' ἐγκαταμιγνύει ὁ τοιητὴς θεῶν καὶ ζῶων μύθους, καὶ περιγραφάς, καὶ γνωμικά, ὅπως ἐμβάλῃ τὰ λεγόμενα ἀσφαλέστερον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀδελφοῦ.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος διδάσκει ὁ Ἡσίοδος τὸν Πέρσῃ τὸν ἀρμόδιον χρόνον καὶ τὸν τρόπον ἐκάστης ἀγροτικῆς ἐργασίας. Ἀκολουθῶν δὲ τὴν φυσικὴν τοῦ ἐνιαυτοῦ ὁδὸν ἄρχεται ἀπὸ τοῦ ἀρότρου καὶ τῆς σπορᾶς, πραγματευόμενος συγχρόνως καὶ τὰ περὶ βοῶν καὶ κτασκευῆς ἀρότρου. Ἐπειτα διδάσκει πῶς συνετὸς γεωργὸς δύναται

νὰ μεταχειρισθῇ ὠφελίμως τὰς ἡμέρας τοῦ χειμῶνος, ὅτε δὲν ἐργάζεται ἐπὶ τοῦ ἀγροῦ· ἐγκαταπλέκει δ' ἐν τούτοις περιγραφῇ τῶν χειμῶνων καὶ τοῦ φύχους τοῦ κατὰ τὴν Βοιωτίαν, ἣν τῶν νεωτέρων τινὲς εὐρόντες ὑπερβολικὴν νοθεύουσιν ἄνευ λόγου. Εὐθύς δ' ὡς ἀνατείλῃ τὸ ἥαρ, ἄρχεται τὸ κλάδευμα τῶν ἀμπέλων, καὶ κατὰ τὴν ἀνατολὴν τῶν Πλειάδων, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μαΐου, ὁ θερισμὸς τῶν καρπῶν. Ἐπειτα διδάσκει πῶς νὰ διὰγῃ τις εὐπωρότατα τὴν θερμότητην τοῦ ἔτους ὥραν, μέχρις οὗ ξηρανθῶσιν οἱ ἀστάχεις, καὶ καταλήγει τὸν κύκλον τῶν γεωργικῶν ἔργων εἰς τὸν τρυγητόν, ὅστις συμπίπτει, ὡς γνωστόν, μικρὸν πρὸ τοῦ σπορητοῦ.

Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ποιητὴς δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ὑμνήσῃ τὰς χάριτας τοῦ ἀγροτικοῦ βίου, ἀλλὰ νὰ ὑποδείξῃ τρόπους χρηματισμοῦ δυνατούς εἰς Ἀσκραῖον γεωργόν, μετὰ τὸν περὶ γεωργίας λόγον πραγματεύεται διεξοδικῶς περὶ ναυτιλίας. Ἐκ τούτου βλέπομεν, ὅτι οἱ κατὰ τὴν Βοιωτίαν γεωργοὶ ἐπὶ Ἡσιόδου μετεκρίμζον οἱ ἴδιοι ἐπὶ πλοίων τὸν περισσεύοντα σῖτον· ἢ αἶνον εἰς ξένας χώρας· διότι ἄλλο εἶδος ἐμπορίας δὲν ἔννοεῖ βεβαίως ὁ ποιητὴς, ἄλλως ἔπρεπε διεξοδικώτερον νὰ διδάξῃ τὰ ἐξαγωγίμα, καὶ τὰς χώρας ὅθεν ἐμελλεν ἄνθρωπος γεωργός, οἷος ὁ Πέρσης, νὰ προμηθευθῇ τὰ ἐμπορεύματα. Συνιστᾷ δὲ ὡς καιρὸν ἐπιτήδειον πρὸς τὰς ἀποδημίας ταύτας τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ θέρους, πεντήκοντ' αἱ ἡμέρας μετὰ τὰς θερινὰς τροπὰς, ὅτε οὐδεμία μὲν ἐργασία ἀπολείπεται ἐν ἀγρῷ, αἱ δὲ ἄνεμοι κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν θάλασσαν εἶναι ἀσφαλέστατοι.

Αἱ διδασκαλῖαι αὗται περὶ χρηματισμοῦ διακόπτουσιν ὁμολογουμένως ἀποτομώτατα τὰς περὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ διάταξιν τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου παραινέσεις¹· διότι ὕστερον τούτων διδάσκει ὁ ποιητὴς πότε πρέπει νὰ συνέρχεται ὁ ἀνὴρ εἰς γάμον, καὶ ποίαν νὰ ἐκλέγῃ γυναῖκα. Μετὰ δὲ ταῦτα προτρέπει πρὸς μὲν τοὺς θεοὺς τοὺς ἀθανάτους καὶ τοὺς θεσμοὺς αὐτῶν νὰ προσέχῃ ὁ ἄνθρωπος μετὰ φόβου, ἐν δὲ τῇ μετὰ τῶν ἀνθρώπων κοινωνίᾳ νὰ φυλάσσεται

¹ Ἡ διάταξις τοῦ ποιήματος θὰ ᾔτο καλλιτέρα ἂν μετετίθεντο οἱ περὶ γάμου στίχοι (695—705 Gottling) πρὸ τοῦ «Μουνογενὴς δὲ πάς εἴη» (376). Τότε πᾶσαι μὲν αἱ παραγγελίαι περὶ φίλων, γειτόνων, γυναικὸς, τέκνων, κεῖνται πρὸ τοῦ περὶ γεωργίας λόγου· τὰ δὲ λοιπὰ ἐρμηνεύουσι τὸ «εὖ δ' ὅπιν ἀθανάτων μακάρων πεφυλαγμένος εἶναι».

ἀπὸ καταλαλιᾶς καὶ λόγων δηκτικῶν. Ἐν δὲ τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ παραγγέλλει καθαροὺς τινὰς καὶ ἐπιμελείας περὶ πᾶσαν πρᾶξιν, ἔστω καὶ τὴν κοινοτάτην. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἀναγινώσκονται παρὰδοξά τινὰ παραγγέλματα, ὅζοντα ἱερατικῶν διατάξεων καὶ τελετουργικῆς σεμνοπρεπείας, ἔχοντα δὲ μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰς συμβολικὰς διατάξεις τῶν Πυθαγορείων, οἵτινες συνειθίζον νὰ ὑποβάλλωσι βαθύ νόημα εἰς πολλὰς κοινοτάτας τοῦ βίου πράξεις.

Ὁμοίως φύσεως εἶναι καὶ τὸ τελευταῖον τοῦ ποιήματος μέρος, τὸ πραγματευόμενον περὶ αἰσίων καὶ ἀπαισίων ἡμερῶν. Τὰ παραγγέλματα ταῦτα, ἅτινα ὀρίζονται ὅχι κατὰ τὰς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ σεληνιακοῦ μηνός, εἶναι ὅλα δεισιδαιμονίας καρπός· ἔχουσι δὲ ἀναφορὰν πρὸς τοὺς θεοὺς τοὺς ἐορταζομένους κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας, ἀλλὰ τὴν ἀναφορὰν ταύτην δὲν δύναται σήμερον ἐκ τῶν παρόντων νὰ ἐρμηνεύσῃ ἡ ἐπιστήμη.¹

Ἐκ τῆς γενικωτάτης ταύτης ἀναλύσεως γίνεται ὁ δῆλον, ὅτι πάντα τὰ περιεχόμενα ἐν τῷ ποιήματι εἶναι ἁρμόδια πρὸς τὴν δοθεῖσαν ἀφορμὴν, καὶ συναξάδουσι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Ἡσιόδου, ὅστις ἤθελε ν' ἀποτρέψῃ τὸν ἀδελφὸν τοῦ χρηματισμοῦ ἐξ ἀδίκων κρίσεων, καὶ νὰ παρορμήσῃ αὐτὸν ἐπὶ γεωργίαν. Ὁμολογητέον ὅμως, ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν ἐπέτυχε νὰ συγχωρεύσῃ τὰ μέρη εἰς κατασκευτὴν τελείου καλλιτεχνήματος κατὰ λόγον σώματος ὀργανικοῦ, ἐν τῷ ὑποίῳ ἕκαστον τῶν μελῶν ἔχει τὴν προσήκουσαν δύναμιν καὶ λειτουργίαν. Τὰ μέρη τοῦ ποιήματος συνάπτονται πολλάκις χαλαρῶς πρὸς ἄλληλα, καὶ διὰ ταιούτων τινῶν προσιμίων·

εἰ δ' ἐθέλεις, ἕτερόν τοι ἐγὼ λόγον ἐκκορυφώσω

νῦν δ' αἶνον βασιλεῦσιν ἐρέω φρονέουσι καὶ αὐτοῖς·

ἐξ ὧν φαίνεται ὅτι τοῦ Ἡσιόδου ἡ περὶ τὴν σύνθεσιν τέχνη καὶ οἱ

¹ Αὐτὸς ὁ ποιητὴς ὑποδεικνύει, ὅτι ἡ ἑβδόμη ἡμέρα τοῦ μηνὸς ἔχει ἀναφορὰν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. Τὴν «Τετράδα» ἱσταμένου καὶ φθίνοντος παραινέ ν' ἀποφεύγωμεν, διότι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐγεννήθη ὁ πολύμοχος Ἡρακλῆς. Τὴν δεκάτην ἑβδόμην παραινέ νὰ ῥίπτῃς τὸν σῖτον ἐν τῷ ἄλῳ νίῳ, διότι ἡ δεκάτη ἑβδόμη Βοηδρομιῶνος, καθ' ἣν ἔθυσαν ἐν Ἀθήναις τῇ Δήμητρι καὶ Κόρη, ἦτο μία τῶν ἱερωτάτων ἡμερῶν τῶν Ἑλευσινίων (Corp. Inscript. Graec. 523).

κονομία ἦτο πολὺ ὑποδεστέρα τῆς Ὀμηρικῆς, ἂν καὶ τῆς ἀτεχνίας ταύτης αἰτία εἶναι ἐν μέρει καὶ τὸ ἐξῆς, ὅτι κατὰ τοὺς παλαιούς ἐκείνους χρόνους ἦτο πολὺ δυσκολώτερον νὰ ἐπεξεργασθῶσιν εἰς ἓν ποίημα γενικὰς περὶ τοῦ βίου θεωρίας, ἢ νὰ διηγηθῶσιν ἐν ἐπίσημον ἡρωϊκὸν κατόρθωμα.

Κατὰ τὸ ὕφος ὁμως καὶ τὰς ιδέας ἄρχει ἐν τῇ ποιήματι ὁμοφωνία ἢ προσήκουσα. Ἀναγινώσκων τὸ ποίημα οἷον μετατιθεσάιν εἰς αἰῶνα ἀπλοϊκόν, ὅτε ὁ εὐπορῶν δὲν ἀπαξιοῖ τὴν τῶν χειρῶν ἐργασίαν, καὶ ὁ διὰ τοῦ ἰδίου κόπου πορισμός τῶν ἐπιτηδείων οὐδὲν εἶχε τὸ ἀγενές, ὅπως παρὰ τοῖς ἔπειτα Ἑλλησιν, οἵτινες ἀπὸ γεωργῶν ἐγένοντο πάντες πολιτικοί. Εὐρίσκεις δὲ ἐν τῷ ποιήματι νοῦν ὑποτραχύτερον μὲν, ἀλλὰ πρακτικόν, καὶ διώξιν τοῦ συμφέροντος ἐκκλίνουσαν ἐπὶ πανουργίαν σχεδόν, ιδιότητα ἣτις ἦτο βαθέως ἐρριζωμένη εἰς τὸν ἐλληνικὸν χαρακτήρα. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα εὐρίσκεις καὶ κάλλιστα περὶ δικαιοσύνης ἀξιώματα, ἅτινα ἀπὸ παλαιοῦ ἦσαν ἐγκεχαραγμένα ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ποιητοῦ ἐν σχήματι ἀποφθεγμάτων καὶ καλῶν εἰκόνων. Ὁ Ἡσίοδος τραφεὶς ἐν τῇ γνωμολογικῇ σοφίᾳ τῇ παραδοθείσῃ ὑπὸ τῶν πατέρων, καὶ πιστεύων ἰσχυρῶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος προάρισται ὑπὸ τῶν θεῶν νὰ ζῇ πονῶν καὶ ἐργαζόμενος, ἔπειτα δὲ ἰδὼν τὴν διαγωγὴν τοῦ Πέρσου, ὁπόσον ἦτο ἐναντία εἰς τὰς ἰδίας πεποιθήσεις αὐτοῦ, τόσον σφοδρῶς συνεκινήθη, ὥστε ὥρμησεν εἰς ποίησιν μεγάλου καὶ συνεχοῦς ποιήματος, ἐνθα κατέγραψε τὴν περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου γνώμην καὶ πίστιν αὐτοῦ. Καὶ ἰδοὺ εὗρομεν, νομίζω, τὴν ἀληθεῖ πηγὴν τῆς διδακτικῆς ποιήσεως, ἣτις δὲν εἶναι βεβαίως ἀπλή πρὸς διδασκαλίαν ἐφesis, διότι ἡ ποίησις δὲν ἔχει τι κοινὸν πρὸς τὴν μάθησιν, ἀλλ' ὑπόκειται πάντοτε ὑπὸ τὸ γνήσιον διδακτικὸν ποίημα μεγαλογνώμων τις ιδέα, ἣτις καταλαμβάνουσα ἰσχυρῶς τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ ἐξωθεῖ αὐτὸν εἰς ἀναπαράστασιν τῆς ιδέας ταύτης, κατὰ τὸ δυνατόν. Ἀρχουσα ἰδὲ ἐν τοῖς «Ἑργοῖς» εἶναι προφανῶς οἱ θεσμοὶ καὶ αἱ διατάξεις τῶν θεῶν, οἵτινες προστατεύουσι τὴν δικαιοσύνην ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ὑπέδειξαν δὲ τὴν ἐργασίαν ὡς τὴν μόνην ὁδὸν τὴν ἀγαθὴν εἰς εὐδαιμονίαν, καὶ διέταξαν τὰς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ ἀρμοδίως πρὸς τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων. Τὰς ἀδιασείστους ταύτας διατάξεις καὶ τοὺς αἰωνίους νόμους ἐξαγγέλλων ὁ ποιητὴς ἐνθουσιᾷ, καὶ μεταλαμβάνει

ἢ φωνὴ αὐτοῦ τόνον σεμνὸν καὶ πανηγυρικόν, ὅστις ἐν πολλοῖς ἀποκλίνει εἰς μαντικὸν καὶ ἱερατικὸν ὕφος.¹ Τὸ ἱερατικὸν τοῦτο ὕφος εὐρομεν ἰδίως περὶ τὸ τέλος τοῦ ποιήματος, ὅθεν καὶ τινες τῶν παλαιοῦν μετὰ τῶν τελευταίων στίχων

ὄρνιθας κρίνων καὶ ὑπερβασίας ἀλεείνων

εὐλόγως προσεκόλλησαν ἕτερον διδακτικὸν ποίημα περὶ *μαντικῆς*,² ὑπερῶς ἐπραγματεύετο πιθανῶς περὶ πτήσεως καὶ φωνῆς τῶν οἰωνῶν, διότι ὁ Ἡσίοδος ἐδιδάχθη τὴν μαντικὴν, κατὰ Παισανίαν, παρ' Ἀκαρνᾶσι· τὰ μαντικὰ δὲ γένη τὰ κατὰ τὴν Ἀκαρνανίαν κατήγοντο ἐκ Μελαμπόδος, ὃν λείχοντες οἱ ὄφεις κατὰ τὰ ὦτα, παῖδα ὄντα, κατέστησαν ἰκανὸν νὰ διακρίνῃ τὰς φωνὰς τῶν πτηνῶν.

Τοῦ μαντικοῦ τούτου ἔπους ἀξιολογώτερον ἦτο ἄλλο τοῦ Ἡσίοδου ἔπος, *Χείρωνος ὑποθήκαι* ἐπιγραφόμενον, κακῇ μοίρᾳ καὶ τοῦτο ἀπολεσθέν. Αἱ Ὑποθήκαι τοῦ Χείρωνος συνεπλήρουν τὰ Ἔργα καὶ τὰς Ἡμέρας· διότι ἐν ᾧ τὰ «Ἔργα» διατρίβουσι περὶ τὴν διδασκαλίαν Βοιωτοῦ γεωργοῦ, ἐν ἐκείνῳ ἐδίδασκεν ὁ σοφὸς Κένταυρος, ὁ παιδεύσας τὸν Ἀχιλλέα ἐν τῷ κατὰ τὸ Πήλιον ἄντρῳ, πάντα τὰ ἐπιτηδεύματα ὅσα ἔπρεπον εἰς νεανίσκον εὐπατρίδην καὶ ἥρωα. Διὰ καὶ προσφυῶς ἐκάλεσαν τὸ ἔπος τοῦτο, κατὰ τι Γερμανικὸν τοῦ μέσου αἰῶνος ὁμοίον, κάτοπτρον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἱπποτισμοῦ.

Μετὰ γὰρ ἤδη τὸν λόγον ἐπὶ τὸ μέγα ἐπιχείρημα τοῦ Ἡσίοδου, τὴν Θεογονίαν, ἐν ᾗ ἐσπούδασε νὰ καταγράψῃ ἐν συστήματι συνεχεῖ καὶ εὐρύθμῳ τὸ γένος, τὰ ἀξιώματα, καὶ καθόλου εἰπεῖν σύμπασαν τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν Θεῶν. Ἡ Θεογονία τοῦ Ἡσίοδου ὡς ποίημα μὲν εἶναι οὐ μικροῦ λόγου ἄξιον διότι, ἐκτὸς σπανίων τινῶν μύθων, ἔχει καὶ νοήματα καὶ περιγραφὰς ὕψους ἐξοχωτάτου· ὡς δὲ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν εἶναι ἔργον σπουδαιότατον, διότι αἱ περὶ Θεῶν δόξαι, αἵτινες παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ τῶν ἀρχαίων ἔθνων ἦσαν τόσον ποικίλαι καὶ πολυσχημάτιστοι ὅσον ἐν Ἑλλάδι, εὐρον ἤδη τὴν Θεογονίαν τοῦ Ἡσίοδου οἷον λίθον λυδίαν, πρὸς ἣν ἐβασανίζετο

¹ Πρβλ. τὸ «μέγα νήπιε Πέρση» τοῦ Ἡσίοδου, πρὸς τὸ «μέγα νήπιε Κροῖσε» τῆς Πυθίας· ἔτι δὲ τὰς μυστικὰς φράσεις «πέντοζος» = χεῖρ· «ἡμερόκοιτος ἀνὴρ» = κλέπτης κτλ. περὶ ὧν ἀνάγνωθι Götzl. Praef. p. XV.

² «Τούτοις ἐπάγουσιν τινες τὴν ὄρνιθομαντείαν, ἣτινα Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος ἀθετεῖ». Πρὸ κλ. εἰς Ἔργ. 624.

τὸ κύριον αὐτῶν καὶ ἡ ἀθένητις. Ἀπὸ τοῦδε πᾶς μῦθος διαφωνῶν πρὸς τὴν Θεογονίαν τοῦ Ἡσιόδου ἀπέβαλλε τὴν καθολικὴν ἐθνικὴν πίστιν, καὶ διεσώζετο μόνον ἡ ἐν χώρᾳ τινὶ μικρᾷ, ὡς ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἢ παρὰ τοῖς ἱερεῦσιν τινος ναοῦ, οἵτινες ἐθεραπεύον τὸν ἐγχώριον μῦθον διὰ τοῦτο καὶ μόνον ἐνίοτε, ὅτι ἡ διαφορὰ αὐτοῦ πρὸς τὴν καθολικὴν Θεογονίαν μετέδιδεν εἰς αὐτὸν χάριν μυστικὴν.¹ Ὁ Ἡσιόδος ἔδωκε τῇ Ἑλλάδι τὴν Θεογονίαν οἷον θρησκευτικὸν κώδικα, ὅστις αὐτὴ ἐξῴθη καθαγιασθεῖς, οὔτε ἱερεῖς λαβὼν φύλακας καὶ ἐρμηνευτάς, ὡς ἡ Πέδα τοὺς Βραχυμᾶνας, ἢ Ζενδαβεστα τοὺς Μαγούς, ἢ βίβλος τοῦ Μωϋσῶος τοὺς Λευίτας, ἔσχεν ὅμως μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων, πρῶτον διότι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἡσθάνοντο τὴν ἀνάγκην ὁμοφωνίας περὶ τὰ θεῖα πράγματα, ἔπειτα δὲ καὶ ὁρθῶς διανοηθεῖς ὁ ποιητὴς περιελθεῖν ἐν τῇ Θεογονίᾳ τὰς δόξας ἐκείνας, ἃς ἐπίστευον αἱ ἐπικρατέσταται φυλακαί, ἢ ὅσαι καθιερώθησαν ἐν τοῖς ἐπιφανεστάτοις ἱεροῖς. Εὐλόγως ἄρα εἶπεν ὁ Ἡρόδοτος, ὅτι ὁ Ἡσιόδος καὶ ὁ Ὀμήρος ἦσαν οἱ ποιήσαντες τοῖς Ἕλλησι Θεογονίαν, οἱ τοῖς θεοῖς τὰς ἐπωνυμίας δόντες καὶ τιμὰς καὶ τέχνας διελόντες, καὶ τὰ εἶδη αὐτῶν σημῆναντες.

Οἱ ἑλληνικοὶ θεοὶ διαφέρουσι τῶν ἄλλων ἐθνῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἂν καὶ εἴναι παντοδύναμοι καὶ πάνσοφοι κυβερνῆται τοῦ παντός, στεροῦνται ὅμως ἐκείνης τῆς ιδιότητος, ἣν κατὰ τὴν νῦν ἐπικράτουσαν πίστιν θεωροῦμεν ἡμεῖς ὡς οὐσιωδεδεστέρα τῆς θεότητος ἐννοιαν, λέγω τὴν αὐδιότητα. Οἱ Ἕλληνες τόσον συνέχουν τοὺς θεοὺς μετὰ τῆς φύσεως, ὥστε ἀπέδωκαν καὶ εἰς αὐτοὺς τὸν νόμον τῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου ἀπὸ ἀτελεστεροῦ βαθμοῦ ἐπὶ τελειότερον. Διὰ τοῦτο οἱ Ὀλύμπιοι θεοὶ θεωροῦνται παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὡς ἡ κορυφὴ μᾶλλον καὶ τὸ στεφάνωμα τῆς δημιουργίας, ἢ ἡ ρίζα καὶ ἡ ἀρχή. Ὁ Ζεὺς π. χ., ὁ ἑλληνικώτατος πάντων θεός, πολὺ πρὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου ἐκαλεῖτο Κρονίων ἢ Κρονιδης, ἥτοι οἱ

¹ Πλεῖστα τοιαῦτα μυθεύματα, διαφωνοῦντα πρὸς τὴν Θεογονίαν τοῦ Ἡσιόδου, ἤκουσεν ὁ Πανυσανίας ἐν Ἀρκαδίᾳ μάλιστα. Ἀλλ' οἱ ποιηταὶ ἀποτεινόντες τὸν λόγον πρὸς σύμπαν τὸ ἔθνος δὲν περιελάμβανον αὐτὰ ἐν ταῖς ποιήμασι, διὸ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι Τραγῳδοποιοὶ μνημονεύονσι τὰ γέννη τῶν θεῶν κατὰ τὸν Ἡσιόδον μᾶλλον, ἢ κατὰ τὰς ἐπιχωρίους λατρείας καὶ τοὺς Ἀττικοὺς μῦθους.

τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος, κατὰ τὴν πιθανωτάτην ἐρμηνείαν τῆς λέξεως¹. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο θεὸς τοῦ φωτός καὶ τῆς ἡμέρας, κατήγον τὸ γένος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Οὐρανοῦ, ὅστις εἶναι κοσμογονικὴ ἀρχή, σημαίνουσα τὸν ἄνω κύκλον τοῦ ὁρατοῦ στερεώματος. Ὅπως δὲ τοῦ Διός, οὕτω καὶ πάντων τῶν ἄλλων θεῶν τὸ γένος ἀνήγον οἱ Ἕλλη- ληνες εἰς κοσμογονικὰς ἀρχάς, ἀναλόγους πρὸς τὴν δύναμιν καὶ φύσιν ἑκάστου. Τὴν σχέσιν δὲ τοῦ πρὸ γενεστέρου καὶ ἀτελεστέρου πρὸς τὸ ὕστερον καὶ τελειότερον συνελάμβανον ἐν πᾶσιν ὡς σχέσιν γονέων πρὸς ἔγκονα, ἐπειδὴ καὶ σύμπασαν ὁμοῦ τὴν φύσιν ἐραντά- ζοντο οἱ Ἕλληνες ὡς ζῶον ἑμφύχον, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Οὐρανὸν καὶ τὴν Γῆν ὡς ἄνδρα καὶ γυναῖκα. Ἡ κατὰ τὴν Ἀσίαν παρ' Ἰν- δοῖς, Πέρσαις καὶ Ἑβραίοις ἐπικρατοῦσα περὶ δημιουργίας πίστις, καὶ ἣν ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον κατὰ γνώμην καὶ πρόνοιαν προβεβουλευμένην, ὡς δημιουργεῖ ὁ τεχνίτης ἐπὶ τῆς γῆς τὰ ἴδια τεχνουργήματα, ἦτο ξένη τοῖς Ἕλλησι, καὶ παρὰ μόναις ἐκείνοις τοῖς ἔθνεσιν ἡδύνατο νὰ γεννηθῇ, ὅσα ἐπίστευον εἰς θεὸν προσωπι- κὴν ἅμα καὶ ἀίδιον. Ἐκ τούτων συνάγεται ἐναργῶς, ὅτι Θεογονία κατὰ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως ἔννοϊαν, ἦτοι δόξα περὶ γενέσεως καὶ καταγωγῆς τῶν θεῶν, ἦτο παλαιότητα παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ σύγχρονος τῇ εἰς θεοὺς πίστις τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Οἱ ἀρχαιότα- τοι ἄοιδοι βεβαίως θὰ εἰσήγον καὶ θὰ ἀνέπτυσσον ἐν τοῖς ἐκυτῶν ποιήμασι τοιαύτας δόξας θεογονικὰς καὶ τεκμήριον τῆς σπουδῆς τῶν παλαιωτέρων ποιητῶν πρὸς τὸ κατατάξαι τοὺς θεοὺς καὶ συν- αγαγεῖν τὸ πλῆθος αὐτῶν εἰς συστήματα εἶναι οἱ Τιτᾶνες² διότι τοὺς Τιτᾶνας τούτους δὲν ἐπενόησαν δι' ἄλλο, ἢ ὡς μέσσην τάξιν καὶ γέφυραν μεταβάσεως ἀπὸ τῶν καθολικωτάτων κοσμογονικῶν ἀρχῶν ἐπὶ τοὺς ἀνθρωποειδεῖς Ὀλυμπίους Θεοὺς, διὸ καὶ ἅμα πα- βύλαβον τὴν βασιλείαν οἱ Ὀλύμπιοι θεοὶ ἔρριψαν αὐτοὺς εἰς τὰ βά- θη τοῦ Ταρτάρου.

¹ Καίτοι τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως εἶναι δύσκολον, καὶ ἀμφιβάλλεται ἂν συγ- γενέσῃ τῷ κραίνῳ ἢ τῷ χρόνῳ, πᾶσαι ὅμως αἱ ιδιότητες τοῦ Κρό- νου συνάδουσι πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ κειμένου : ὅσον ἡ βασιλεία αὐτοῦ κατὰ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα, ἢ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Κρονίων παράστασις παλαιᾶς τῆς ἀπλῆς καὶ πατριαρχικῆς διαίτης, ἢ ἀρχὴ αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀποκεχωρη- τῶν ἡρώων, καὶ ἄλλα παρόμοια.

Ὑπὸ τοιούτων παλαιῶν ᾠσμάτων καὶ παραδόσεων τραφεῖς καὶ αὐξηθεῖς ὁ Ἡσίοδος ἦτο ἀδύνατον, ὥς τινες τῶν νεωτέρων ὑπέθεσαν, νὰ διατάξῃ σύμπασαν τὴν θεογονίαν κατὰ ἀφηρημένα σχήματα καὶ θεωρίας φιλοσοφικὰς, ὥς ἐπλασεν ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ὕλης καὶ τοῦ πνεύματος· διότι εἰς τοιοῦτον αὐθαίρετον ποιῆμα πῶς ἦτο δυνατόν νὰ πιστεύσωσι μετὰ τόσης προθυμίας αἱ ἐπελθοῦσαι γενεαί; Ἀλλ' οὕτε πάλιν συνήγαγεν ἀβασανίστως διεσπαρμένους παραδόσεις ἢ παλαιὰ ᾠσματα, οὐδὲ μεταδιηγείται ἀπλῶς τὰ ἀκουσθέντα χωρὶς οὕτε τι ἐξ ἑαυτοῦ νὰ προσθήσῃ οὐτὲ εἰς τὴν συνάφειαν τῶν λεγομένων ν' ἀποβλέψῃ, ἀλλ' ἐκ τε τῆς μεθ' ὁδοῦ ἣν ἀκολουθεῖ εἰς τὴν διήγησιν, καὶ ἐκ τῆς ἐντέχνου διατάξεως τοῦ ποιήματος συναγεται σαφῶς, ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἐξέθηκε τὴν θεογονίαν κατὰ τινὰς ἀρχικὰς ιδέας, καὶ κατὰ προβεβουλευμένην τινὰ συνεπῆ θεωρίαν περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παντός.

Εἰς ἐμπέδωσιν τῆς γνώμης ταύτης κρίνω ἀναγκαῖον νὰ διαλάβω ὅπως οὖν ἐκτενῶς περὶ τῶν κοσμογονικῶν τοῦλάχιστον ἀρχῶν, τῶν πρὸ τῶν Τιτάνων, ἵνα δευχθῇ ἡ συνάφεια ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ποιητοῦ· περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ἐξαρκεῖ γενικὴ τις μόνον θεωρία.

Ἡ ἰδίως θεογονία ἄρχεται ὧδε πως·

Ἦτοι μὲν πρῶτιστα Χάος γένητο, . . .

Ἡ λέξις Χάος, οὕσα συγγενὴς τῇ Χάσμα, σημαίνει οὐσίαν πάντη ἄποιον καὶ ἀνειδενον, τὴν ὁποίαν ἐννοεῖς ἂν προβαίνειν ἀφαιρῶν πᾶν εἶδος καὶ χαρακτῆρα τῶν καθ' ἑκάστα ὄντων. Χάος δὲ λέγων ὁ Ἡσίοδος οὕτε τὸν κενὸν χώρον νοεῖ, διότι ἐκ τοῦ κενοῦ δὲν ἡδύνατο νὰ γεννηθῶσι τὰ ὄντα, οὕτε ὕλην νεκρὰν ἐν ἣ συμφύρονται ἀναμιξ τὰ ἄτομα παντοδαπῶν σωμάτων, ἀλλὰ ζῶσάν τινα ἀγνωστον οὐσίαν, ἣν φαντάζεται ὡς πρώτην πηγὴν τῆς δημιουργίας τοῦ παντός.

Ἐπειτα ἐγεννήθη κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ἐκ τοῦ Χάους βεβαίως,

Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἔδος ἀσφαλὲς αἰεὶ,

Τάρταρά τ' ἡερέντα μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης,

ἥδ' Ἔρος, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοιςι θεοῖσι κτλ.¹

¹ Ὁ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης μνημονεύοντες τοὺς στίχους τούτους παρέρχονται τὰ Τάρταρα ἢ τὸν Τάρταρον, ὅχι δὲ ἄλλο βεβαίως, ἢ διότι ὁλόγηται ἔχει ὁ Τάρταρος σημασίαν μετὰξὺ τῶν πρωτογόνων τοῦ Κόσμου ἀρχῶν.

Τὴν Γῆν, τὴν μητέρα πάσης ζωῆς, ἐπίστευον καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ πολλὰ τῶν Ἀσιατικῶν ἐθνῶν ὡς ἐκ τοῦ σκότους ἀνατεῖλσαν· αἱ μὲν ῥίζαι αὐτῆς κεῖνται ἐν βαθυτάτῳ σκότει, ἡ δὲ ἐπιφάνεια ἦτοί τὸ ἔδαφος, καταλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ φωτός καὶ τῆς ζωῆς. Τὰ Τάρταρα δὲν εἶναι ἄλλο τι, ἢ τὸ κεκρυμμένον μέρος τῆς Γῆς, τὸ συνεχόμενον διὰ παντός μετὰ τοῦ Χάους. Ἡ Γῆ καὶ τὰ Τάρταρα ἀνεπτύχθησαν ἐκ τοῦ Χάους ὥσπερ ὕλη, τὸ ζωοποιὸν δὲ πνεῦμα καὶ ἡ αἰτία πάσης γεννήσεως καὶ ἀναπτύξεως εἶναι ὁ Ἔρως κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὅστις μέγα νόημα ἀληθῶς ἐξέφρασεν εἰπὼν εὐθύς κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς δημιουργίας, ὅτι ὁ Ἔρως ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Χάους. Ἰσως ὅμως τὸ τοῦ Ἐρωτος δὲν εἶναι ἐπινόημα αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ παρέλαβεν αὐτὸ ἐκ παλαιῶν εἰς Ἐρωτα ὕμνων, οἵτινες ᾄδοντο ἐν Θεσπιαῖς, ἐπειδὴ δὲν εἶναι βεβαίως τύχης ἔργον, ὅτι αἱ μὲν Θεσπιαί, ἔνθα ἱδρυτο τὸ ἐπιφανέστατον ἐν Ἑλλάδι ἱερὸν τοῦ Ἐρωτος, ἀπεῖχον μόλις τεσσαράκοντα στάδια τῆς Ἀσκρας, ὁ δὲ Ἡσίοδος ὅτι ἀπέδωκεν εἰς τὸν Ἐρωτα μέγεθος καὶ δύναμιν περὶ ἧς οὐδεμίαν γνώσιν ἔχει ὁ Ὀμηρος. Φαίνεται λοιπὸν πιθανὸν ὅτι ὁ Ἡσίοδος παρέλαβε μὲν ἐξ ὕμνων παλαιῶν τὴν περὶ Ἐρωτος γνώμην, ἀλλὰ δὲν μετεχειρίσθη αὐτὴν ἀφθόνως πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ ποιήματος, διότι ἂν καὶ οἴκοθεν ἐννοεῖται, ὅτι πάντες οἱ ἔπειτα γάμοι καὶ αἱ γενεαὶ προήλθον τῇ συνεργείᾳ τοῦ Ἐρωτος, ἐπόθουν ὅμως οἱ ἀναγνώσται καὶ ῥητὴν ἐν τούτοις τοῦ ποιητοῦ μνησάν. Μετὰ ταῦτα ἐξακολουθεῖ.

Ἐκ Χάους δ' Ἐρεβός τε μέλαινά τε Νύξ ἐγένοντο·

Νυκτὸς δ' αὖτ' Αἰθήρ τε καὶ Ἡμέρη ἐξεγένοντο.

Ἐν τοῖς στίχοις τούτοις Ἐρεβός μὲν σημαίνει τὸ ὑπὸ γῆν, Νύξ δὲ τὸ ὑπὲρ τὴν γῆν διασκεδαννόμενον σκότος. Ἡ γέννησις αὕτη τῶν ἐναντίων ἐκ τῶν ἐναντίων, δηλ. τοῦ λαμπροῦ αἰθέρος καὶ τῆς φαινης ἡμέρας ἐκ τῆς νυκτός, φαίνεται παράδοξος· ἐρμηνεύεται ὅμως τὸ παράδοξον ἐκ τοῦ καθολικοῦ νόμου τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν τῇ Θεαγονίᾳ, καὶ ὃν τὸ ἀνείδεον καὶ σκοτεινὸν νοεῖται ὡς τὸ προγε-

(principia mundi). Ὁ Τάρταρος ἠδύνατο νὰ συνταυτισθῇ μετὰ τῆς Γῆς, ἐπειδὴ καὶ λέγεται ἀλλαχού «Τάρταρα γαίης». Ἀλλ' ὁ Ἡσίοδος εἶχε χρεῖαν νὰ μνημονεύσῃ ἰδίᾳ τοῦ Ταρτάρου, διότι ἐξ αὐτοῦ καὶ τῆς Γῆς γεννᾶται κατόπιν ὁ Τυφωεύς.

νέστερον, καὶ καθ' ὃν ὁ κόσμος ἐκ τοῦ Χάους καὶ τοῦ σκότους προ-
βαίνει κατὰ μικρὸν εἰς φῶς. Εἶναι δὲ καλὸν τῆς φαντασίας πλάσμα
τὸ φῶς ἀνατέλλον ἐκ τοῦ κόλπου τῆς Νυκτός, ὅπερ εὐρίσκεται καὶ
εἰς ἄλλων ἐθνῶν κοσμογονίας. Μετὰ ταῦτα ἐξακολουθεῖ

Γαῖα δέ τοι πρῶτον μὲν ἐγείνατο ἴσον ἑαυτῇ
Οὐρανὸν ἀστερόενθ', ἵνα μιν περὶ πάντα καλύπτοι,
ὅφρ' εἴη μακάρεσσι θεοῖς ἔδος ἀσφαλὲς αἰεὶ.
γείνατο δ' οὐρεα μακρά, θεῶν χαρίεντας ἐναύλους,
Νυμφέων, αἳ ναίουσιν ἀν' οὐρεα βησσηντα.

Ὅπως τὰ ὅρη εἶναι ὑψώματα τῆς Γῆς, οὕτω νοεῖται καὶ ὁ Οὐ-
ρανός ὡς ἔδαφος στερεὸν ὑπὲρ τὴν Γῆν τεταμένον, ὅπερ, κατὰ τὸν
προλεχθέντα ἐκείνον γενικὸν νόμον, ἐκ τῆς Γῆς ἔμελλε κατὰ τὸ εἰ-
κὸς νὰ γεννηθῇ. Θεωροῦντες δὲ ἔπειτα οἱ Ἕλληνες τὰ πολυειδῆ
ζωοποιᾶ στοιχεῖα ὅσα ἡ Γῆ δέχεται ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ, ἐφαντάσθη-
σαν τὸν Οὐρανὸν καὶ τὴν Γῆν ὡς ἄνδρα καὶ γυναῖκα, ὅπερ καὶ ἐν
ἄλλοις μύθοις ἀσαφέστερον εἶχον ὑποδηλώσει.¹ Ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ
τῆς Γῆς ἐγεννήθη δευτέρα καὶ μεγάλη θεῶν γενεά. Ἀλλὰ πρὸ ταύ-
της ἀναγράφει ὁ ποιητὴς ἄλλα τινὰ τέκνα τῆς Γῆς.

Ἡ δὲ καὶ ἀτρύγετον πέλαγος τέκεν, οἴδαμι θῶν,
Πόντον, ἅπτερ φιλότῃτος ἐφιμέρου.....

Ἡ Γῆ καὶ τὰ προγενέστερα τέκνα ἐγέννησε μόνῃ καὶ ἐξ ἑαυτῆς,
ἀνευ ἔρωτος, ὁ ποιητὴς ὁμῶς ῥητῶς ἐνταῦθα μνημονεύει τῆς ἀπου-
σίας τοῦ ἔρωτος, διότι ἤθελε νὰ παρραστήσῃ τὸν Πόντον ὡς στοι-
χεῖον ἄγριον καὶ ἀνήμερον. Πόρτοι δὲ λέγων ὁ Ἡσίοδος ἐννοεῖ τὸ
ἄκαρπον ἀλμυρὸν ὕδωρ, καὶ διακρίνει αὐτὸ εὐθὺς ἐκ τῆς πρώτης γε-
νέσεως τοῦ ἡδέος τῶν ποταμῶν καὶ τῶν πηγῶν, ὅπερ παρέχει τρο-
φήν εἰς τε τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα. Αἱ πηγαὶ καὶ οἱ ποταμοὶ εἶναι,
κατὰ τὸν Ἡσίοδον, τέκνα τοῦ Ὠκεανοῦ, τοῦ πρεσβυτάτου τῶν Τι-
τάνων.—Μετὰ τὸν Πόντον γεννᾷ ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ ἡ Γῆ τοὺς Τιτᾶ-
νας, Κύκλωπας καὶ Ἐκτοτόγχειρας, περὶ ὧν τοσαῦτα μόνον ἀρκεῖ νὰ
σημειώσω ἐνταῦθα, ὅτι οἱ μὲν Τιτᾶνες, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἡ-
σιόδου, εἰκονίζουσι κοσμογονικὴν ἐποχὴν καθ' ἣν τὰ στοιχεῖα, αἱ
δυνάμεις, καὶ οἱ νόμοι τῆς δημιουργίας εἶχον πρὸς ἀλλήλα ἁρμονί-

¹ Πρβ. τὸ ἀνωτέρω κεφ. 2.

ὡς οἱ Κύκλωπες εἰκονίζουσι τὴν διὰ καταιγίδων καὶ χειμῶνων συντάραξιν τῆς ἀρμονίας ταύτης, καὶ τέλος οἱ Ἑκατόγχειρες βιαιοτάτους κλονισμοὺς καὶ ἀνατροπὰς τῆς φύσεως.

Τὰ μετὰ ταῦτα οἰκονομεῖ ὁ ποιητὴς τὰ μὲν γενεαλογῶν, τὰ δὲ διηγούμενος. Εὐθύς δ' ὡς προέλθῃ εἰς φῶς νέκ γενεὰ θεῶν, διηγείται ἐκάστοτε τὴν ἱστορίαν, πῶς ἡ νέα γενεὰ ὑπερνικήσασα τὴν προτέραν κατέλαβε τὴν ἐξουσίαν. Ἀπαριθμήσας λοιπὸν τοὺς Τιτάνους, Κύκλωπας, καὶ Ἑκατόγχειρας, ἐπάγει εὐθύς τὴν ἱστορίαν, πῶς ὁ Κρόνος καθεῖλε τῆς ἀρχῆς τὸν πατέρα Οὐρανόν. Κατόπιν ἀναγράφει τὰ ἔκγονα τῶν ἄλλων προτογόνων δυνάμεων, τῆς Νυκτὸς καὶ τοῦ Πόντου· μετὰ δέ, τὰς γενεὰς τῶν Τιτάνων, ὅτε ἐλθὼν εἰς τὸν Κρόνον, διηγεῖται τὸν τρόπον καθ' ὃν ὁ Ζεὺς ἐξέφυγε τὴν κατάπυσιν τοῦ πατρὸς· ἐλθὼν δὲ καὶ εἰς τὸν Ἰαπετόν, ἱστορεῖ τὸν ἀγῶνα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Προμηθέως κατὰ τοῦ Διός, ὅστις ἀπέβη εἰς κακὸν τῶν ἀνθρώπων. Μετὰ ταῦτα περιγράφεται διὰ μακρῶν ὁ πόλεμος τοῦ Διὸς καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ κατὰ τῶν Τιτάνων, καὶ τὰ φοβερά καὶ ἀργαλέα τοῦ Ταρτάρου οἰκήματα, ἔνθα συνεκλείσθησαν οἱ Τιτᾶνες. Ἡ περιγραφή αὕτη τοῦ Ταρτάρου εἶναι ὁμολογουμένως βεβαρημένη μὲ πολλὰς τῶν ῥαψῶδων παρεμβολάς. Τῆς Τιτανομαχίας ἀπομίμημα εἶναι ἡ ἐπανάστασις τοῦ Τυφωέως κατὰ τοῦ Διός, ὃν ἐγέννησεν ἡ Γῆ ἐκ τοῦ Ταρτάρου. Κατ' αὐτὸ δὲ τὸ τέλος τῆς πρωτοτύπου Θεογονίας ἀνεγράφοντο τὰ γέννη τῶν θεῶν τὰ καταγόμενα ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων Ὀλυμπίων θεῶν.

ὑπὸ τὴν ἀπλουστάτην ταύτην οἰκονομίαν ὑποφαίνονται τινες λεπτότητες, ὑποδεικνύουσας ὅτι κατὰ πρόνοιαν καὶ σκοπὸν διέταξεν οὕτω τὰ πράγματα ὁ ποιητὴς· οὕτω π. χ. ἡδύνατο ν' ἀναγράψῃ συνεχῶς καὶ κατὰ σειρὰν τὰ τέκνα ἅπερ ἐγέννησεν ἡ Νύξ μόνη καὶ ἐξ αὐτῆς (211), καὶ τὰ τέκνα ἅτινα ἐγέννησεν ἐκ τοῦ Ἑρέβου (124), δηλαδὴ τὸν Αἰθέρα καὶ τὴν Ἥμέραν. Προέκρινεν ὅμως νὰ διηγηθῇ πρῶτον τὸν ἀγῶνα τοῦ Κρόνου κατὰ τοῦ πατρὸς Οὐρανοῦ καὶ τὴν κακώσιν αὐτοῦ, ἔνθεν προήλθεν ἡ πρώτη διατάραξις τῆς ἀρμονίας τοῦ παντὸς καὶ ἡ τῶν Ἐριννύων ἐμφάνισις¹, δι' ὧν προσω-

¹ Ἐκ τῶν ἀποτμηθέντων μορίων τοῦ Οὐρανοῦ ἐγεννήθησαν αἱ Νύμφαι καὶ αἱ Μελίαι, προσωποποιήσεις τῶν μεγίστων φυτῶν, καὶ οἱ Γίγαντες, προσωποποιήσεις τῶν μεγίστων ἀνθρώπων, ἅμα δὲ τούτοις καὶ ἡ Ἀφροδίτη αὐτῇ.

ποποιεῖται ἡ Ὅργη καὶ ἡ Ἀρά, καὶ ἔπειτα νὰ ἀπαριθμήσῃ τὰ τέκνα τῆς Νυκτὸς Μόρον καὶ Κῆρα, Μῶμον καὶ Ὀϊζύν, ἕτινα προξενούσι τὰς ἐπὶ γῆς δυστυχίας καὶ συμφοράς. Ὅμοιως δὲ καὶ τὰ ἐκ τοῦ Πόντου γεννηθέντα τέρατα, καθ' ὧν ἐν τῷ ἔπειτα χρόνῳ οἱ ἥρωες ἀναλαμβάνουσι φοβερωτάτους ἀγῶνας, ὀρθῶς ποιῶν ὁ Ἡσίοδος ἀναγράφει μετὰ τὸ πρῶτον ἐκεῖνο ἐγκλήμα. Ἐκ σκοποῦ καὶ κατὰ πρόνοιαν καταλέγει καὶ τὰς γενεὰς τῶν δύο Τιτάνων (453. 507) Κρόνου καὶ Ἰαπετοῦ ἄλλως ἢ ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς Θεογονίας (132). Ἐν ἀρχῇ δηλ. τοῦ ποιήματος λέγεται ὁ Κρόνος νεώτατος τῶν ἀδελφῶν, ὅπως καὶ ὁ Ζεὺς¹, διότι καθ' ὃν λόγον ὁ κόσμος, κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ Ἡσιόδου, βαθυμηδὺν ἀναπτύσσεται καὶ προβαίνει ἀπὸ ἀτελεστέρας εἰς τελειωτέραν κατάστασιν, οὕτω καὶ τὰ τέκνα κατισχύουσι τῶν γονέων, καὶ οἱ νεώτατοι ἀδελφοὶ ὑπερισχύουσι τῶν πρεσβυτέρων, καὶ γίνονται ἰδρυταὶ νέας ἐκάστοτε δυναστείας. Ἐναντίον λοιπὸν τῆς δόξης ταύτης προτάσσεται μὲν τὸ γένος τοῦ Κρόνου, δηλαδή οἱ Ὀλύμπιοι θεοί, ἐπιτάσσεται δὲ τὸ τοῦ Ἰαπετοῦ, τὸ ἔχον κοινωνίαν καὶ ἀναφορὰν πρὸς τὰς ἰδιότητας καὶ τύχας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους². Ἀντήλλαξε δὲ τὴν τάξιν ὁ Ἡσίοδος, διότι αἱ ἐκ τοῦ Ἰαπετοῦ καταγόμενοι Τιτᾶνες προὑποθέτουσι κατὰ πᾶσαν πρᾶξιν αὐτῶν τοὺς θεοὺς τοὺς Ὀλυμπίους, οἵτινες διαρκῶς ἀπὸ τοῦδε βασιλεύοντες ἀπολαύουσιν αἰδίου εὐδαιμονίας.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ὅτι ἡ Θεογονία δὲν εἶναι τις ἀτάκτως ἐρρίμμενη ὕλη, ἀλλ' ὅτι καὶ ἰδέαι διήκουσι δι' αὐτῆς σταθεραί,

¹ Παρ' Ὁμήρῳ βασιλεύει ὁ Ζεὺς διὰ τὸ δίκαιον τῆς πρωτοτοκίας.

² Ἐν τῷ γένει τοῦ Ἰαπετοῦ διασώθηκαν λείψανα βαθυγνώμονος τινος ποιήματος ἀρχαιοτέρων αἰδῶν, ὅπερ ἐπραγματεύετο περὶ τῆς τύχης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Αὐτὸς ὁ Ἰαπετός (ἐκ τοῦ ἰάπτω, ρίζα ἰαπ) σημαίνει τὴν ἐξ εὐδαιμονος βίου ἐκπεσοῦσαν ἀνθρωπότητα. Τῶν δὲ υἱῶν αὐτοῦ Ἀτλαντός καὶ Μενoitίου, τῶν προσωποποιούντων τὸν ἀνθρώπινον θύμῳ, ὁ μὲν Ἀτλας (τληναί, τλα) σημαίνει τὴν ἐν ταῖς δεινοῖς καρτερίαν καὶ ὑπομονὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ Μενoitιος (μῆνος καὶ οἶτος) τὸν ὑβριστὴν καὶ ἀτίθαστον ἀνθρώπον, ὃν ὁ Ζεὺς ἐξεσφενδόνισεν εἰς τὸ Ἑρεβός. Ὁ Προμηθεὺς καὶ Ἐπιμηθεὺς εἶναι προσωποποιαὶ τοῦ Νοῦ, ὁ μὲν τοῦ προνοητικοῦ, ὁ δὲ τοῦ μεταμελομένου καὶ ἄφρονος. Οἱ δὲ θεοὶ τοιαῦτα τεχνάζονται περὶ αὐτούς, ὥστε πᾶν ὅ,τι ἀγαθὸν πορίζεται τὸ ἀνθρώπινον γένος διὰ τοῦ πρώτου, ἀποβάλλει δια τὴν ἀφροσύνην τοῦ δευτέρου.

καὶ σχέδιον ἔχει προβεβουλευμένον τὸ ποίημα. Ἐξ ἑτέρου ὁμο-
λογῶ, ὅτι, ὅπως ἐκ τῶν Ἔργων, λείπει καὶ ἐκ τῆς Θεογονίας ἡ
τελειότης ἐκείνη τῆς τεχνικῆς συνθέσεως, ἣν εὗρομεν ἐν τοῖς Ὀμη-
ρικοῖς ἔπεσι. Πιστὸς ὢν ὁ Ἡσίοδος φύλαξ τῆς ἀρχαίας παραδό-
σεως, ὅχι μόνον στίχους καθ' ἓνα καὶ δύο καὶ γνώμην σεμνὴν τῶν
προγόνων παρέλαβεν, ὡς εἶχεν, ἐν τοῖς αὐτοῦ ποιήμασιν, ἀλλ' ὡς
φαίνεται καὶ μεγαλειτέρα μέρη, ὕμνους ὀλοκλήρους ἀρμόζοντας πρὸς
τὸν σκοπὸν τοῦ ποιήματος, ἐγκατέθηκεν ἐν αὐτῷ ἄνευ σπουδαίας
διασκευῆς. Οὕτω π. χ. φαίνεται παραδόξον ὅτι ἡ Τιτανομαχία δὲν
ἄρχεται ὅθεν πρέπει, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Διὸς καὶ τῶν
ἄλλων Ὀλυμπίων θεῶν τοῦ καταταπολεμῆσαι τοὺς Τιτᾶνας, ἀλλ'
ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τοῦ Βριάρεω καὶ τῶν ἄλλων Ἑκατογχείρων ὑπὸ τοῦ
Οὐρανοῦ. ἀφοῦ δὲ διηγῆθη ὁ ποιητὴς πῶς ὁ Ζεὺς ἐξέλυσε τῶν δε-
σμῶν τοὺς Ἑκατογχείρας κατὰ τὴν συμβουλὴν τῆς Γῆς, τότε πρῶ-
τον φέρει τὸν λόγον εἰς τὴν κατὰ τῶν Τιτάνων μάχην, ἥτις ἐπο-
λεμείτο πολὺ πρότερον. Καὶ τελευτᾷ τὸ μέρος τοῦτο τῆς Θεογονίας
πάλιν εἰς τὴν περὶ Ἑκατογχείρων διήγησιν, ὅτι ἐτάχθησαν ὑπὸ
τῶν θεῶν φύλακες τῶν καθειρχθέντων Τιτάνων, καὶ ὅτι ὁ Ποσειδῶν
ἐλάβε γαμβρὸν αὐτοῦ τὸν Βριάρεω, δούς εἰς γυναῖκα τὴν θυγατέ-
ρα Κυμοπόλειαν. Ὁ Βριάρεως οὗτος, ὃν καλεῖ ὁ Ὅμηρος καὶ Αἰ-
γαίωνα, προσωποποιεῖ τῶν σφοδροτάτων ταραχῶν καὶ τρικυμιῶν
τῆς θαλάσσης, ἦτο Δαίμων τιμώμενος παρὰ τῷ Ποσειδῶνι¹. Φαί-
νεται λοιπὸν ὅτι ἐν τοῖς ἱεροῖς τοῦ Ποσειδῶνος ἐξυμνεῖτο καὶ ὁ
Αἰγαίων ἐν ᾧ σμασιν ὡς κατανικητὴς τῶν Τιτάνων, καὶ ὁ Ἡσίοδος
τοιούτον τινα ὕμνον εὗρὼν ἔτοιμον παρέλαβεν ἐν τῇ Θεογονίᾳ.

Ἀλλὰ καὶ ῥαψῳδοὶ παρενέβαλον ἐξ ἑαυτῶν οὐκ ὀλίγα εἰς τὴν
Θεογονίαν, ὅπως συμβαίνει εἰς ὅλα τὰ ποιήματα τὰ παραδιδόμενα
ἀπὸ στόματος. Προχειρότατον ἦτο τὸ ἔργον τῶν παρεμβολῶν ἰδίως
κατὰ τοὺς καταλόγους, οἷον ἐν τῇ καταριθμῇ τῶν ποταμῶν, τῶν
νιῶν τοῦ Ὠκεανοῦ, κατὰ τὸν στίχον 338 κτλ. Ἐκεῖ παραλείπον-
ται μὲν οἱ ἐγγύτατοι καὶ γνωστότατοι ποταμοὶ τῆς Βαιωτίας Ἀ-
σωπὸς καὶ Κηφισσός, μνημονεύονται δὲ πολλοὶ οὓς καὶ αὐτὸς ὁ Ὀ-

¹ Καὶ ὁ Ποσειδῶν αὐτὸς ἐκαλεῖτο ἐκ τῶν κυμάτων (αἶγες) Αἰγαίως καὶ
Αἰγαίων.

μηρος ἄγνωστῶν, οἷον ὁ Φάσις, ὁ Ἰστρος, ὁ Ἡριδανός, ὁ Νεῖλος, ὅχι ὁ καὶ Ὁμήρου Αἴγυπτος, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο Νεῖλος κατὰ τὸ νέον ὄνομα. Τὸ δὲ πάντων παραδοξότατον, ὅτι ἐν τῷ καταλόγῳ τούτῳ τῶν ποταμῶν, καὶ τοι μικρῶ, τόσον ἀφειδῶς μετήγγισαν ἐξ Ὁμήρου οἱ ῥαψῶδοί, ὥστε ἐκ τῶν ἐν Ἰλιάδι μνημονευμένων ὀκτὼ ποταμῶν (M, 20), τῶν ἐκ τῆς Ἰδης ἐκβαλλόντων εἰς τὴν θάλασσαν, τοὺς ἐπτὰ παρέλαβον ἐν Θεογονίᾳ, ἐξ οὗ ἀριδὴλως καταφαίνεται, ὅτι οἱ αὐτοὶ ῥαψῶδοὶ ἐῤῥαψῶδουν καὶ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου τὰ ἔπη, καὶ δι' αὐτὸ ἠδύναντο εὐκόλως νὰ μεταγγρίζωσι στίχους ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον ποιητὴν.

Ἡ πρωτότυπος Θεογονία ἐτελεύτα, ὡς καὶ πρότερον εἶπα, εἰς τὰ γένη τῶν Ὀλυμπίων θεῶν κατὰ τὸν στίχον 962. Οἱ μετὰ τὸν 962 στίχοι προσετέθησαν οἷον γέφυρα καὶ διάβασις εἰς μεγαλείτερον ποίημα, ὅπερ οἱ ῥαψῶδοὶ προσεκόλλησαν εἰς τὴν πρωτότυπον Θεογονίαν. Τὸ τελευταῖον ἐκείνο μέρος ἐγκωμιάζει τὰς θεὰς ὅσαι ἐγέννησαν τέκνα ἐκ θνητῶν, ἀλλ' εἶναι καθ' ἑαυτὸ πρόδηλον, ὅτι γενεαλογικὸς ποιητὴς δὲν ἠδύνατο νὰ ὑμνήσῃ τὰς θεὰς τὰς συγγενομένας θνητοῖς ἀνδράσι, νὰ σιωπήσῃ δὲ τοὺς θεοὺς τοὺς ἐκ θνητῶν γυναικῶν γεννήσαντας ἥρωας, πρᾶγμα συχνότερον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ. Καὶ μνημονεύονται μὲν που πρότερον (940) ὁ τι Διόνυσος καὶ Ἡρακλῆς ἀμφότεροι ἐκ θνητῶν γυναικῶν γεννηθέντες, ἀλλ' ἀποσιωπῶνται ἄλλοι πολὺ ἐπιφανέστεροι τῶν ἐκ Θεαινῶν καταγομένων, Μηδεῖου, Φώκου, Αἰνείου καὶ ἄλλων. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τρανῶς ἀποδεικνύουσιν οἱ τελευταῖοι στίχοι τῆς Θεογονίας, ὅτι εἰς τῷ ὄντι προσκολληθῇ κατὰ τὸ τέλος τοιοῦτόν τι ποίημα, διότι αἱ γυναῖκες ἅς προσκαλοῦνται νὰ ὑμνήσωσιν αἱ Μοῦσαι δὲν εἶναι ἄλλαι, ἢ αἱ θνηταὶ μεθ' ὧν ὠμίλησαν θεοί. Ὅποῖον δὲ τι τὴν ἰδέαν ἦτο τὸ ἀπολεσθὲν τοῦτο Ἡσιόδειον ποίημα θὰ διακλάθω ἀκριβέστερον μετ' ὀλίγον.

Περὶ τοῦ προοιμίου τῆς Θεογονίας, περὶ οὗ ἐρίζουσι τὰς πολλὰς ἑριδας οἱ Κριτικοί, οὐδὲν εἶπα μέχρι τοῦδε ἐπίτηδες, διότι ἐνόμιζον ὅτι γενικὴ τις τοῦ ὅλου ποιήματος ἐπιθεωρησις, ἥθελεν εὐκολύνει παραπολὺ τὴν τοῦ προοιμίου ἀνατομικὴν. Τὸ προοίμιον τῆς Θεογονίας καὶ διὰ τὸ δυσανάλογον μῆκος (1—115), καὶ διὰ τὰς ὀχληρὰς ἐπαναλήψεις τῶν αὐτῶν ἢ ὁμοίων νοημάτων, καὶ διὰ τὸ ἀσυν-

ἀρτητον πολλῶν χωρίων, δὲν δύναται νὰ ᾖναι τὰ πρωτότυπον τῆς Θεογονίας προοίμιον, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι συνεφόρησαν ἐν αὐτῷ οἱ Βοιωτοὶ βαψφοδοὶ πᾶν ὅ,τι ἐποίησαν εἰς ἐπαινον τῶν Μουσῶν. Δὲν εἶναι ὅμως χρεῖα πάλιν νὰ καταφύγωμεν εἰς περιέργους ὑποθέσεις, ὅτι δηλ. συνεκροτήθη τὸ προοίμιον τοῦτο ἐκ συναγωγῆς καὶ διασκευῆς πολλῶν μικρῶν προοιμίων, διότι δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ πρᾶγμα φυσικωτερον, ἢν ἀφορμηθῶμεν ἐξ ὧν οἱ παλαιοὶ παρέδωκαν περὶ αὐτοῦ.¹ Τὸ γνήσιον προοίμιον περιελάμβανε τὸ προμνημονευθὲν ἐκεῖνο ἱστῶρημα τὸ διηγούμενον ὅτι αἱ Μοῦσαι κατήλθον εἰς Ἑλικῶνα, καὶ δοῦσαι κλάδον δάφνης καθιέρωσαν παιτητὴν τὸν Ἡσίοδον. Μετὰ τοῦτο εἶπετο ἡ εἰς Ὀλυμπον ἐπάνοδος τῶν Μουσῶν, ἐνθα ὕμνουν τὸν πατέρα Δία κατὰ τὰ μέγαρα αὐτοῦ ὡς τοῦ Κρόνου κατανικητὴν, καὶ ὡς βασιλέα καὶ διακοσμητὴν τοῦ παντός· εὐθὺς ἔπειτα ἠκολούθει ἡ παρακείμεσις τῶν Μουσῶν, ἵνα ὑμνήσωσι τὰ γένη τῶν ἀθανάτων θεῶν. Κατὰ ταῦτα τὸ γνήσιον προοίμιον συνεκροτεῖτο ἐκ τῶν μερῶν 1—35, 68—74, 104—115, ἅτινα συνέχονται καὶ συνᾶδουσι πρὸς ἄλληλα, πλὴν μόνον ὅτι ἡ ἐπὶ κλήσις τῶν Μουσῶν φαίνεται πως ὑπερβεβηραμένη. Τῶν ἄλλων δὲ μερῶν τῶν ἐν τῷ μέσῳ κειμένων τὸ μὲν 36—67 εἶναι αὐτοτελὲς ὕμνος, ὅστις ἐγκωμιάζει τὰς Μοῦσας ὅτι ᾄδουσι μελωδικώτατα ἐν Ὀλύμπῳ καὶ ὅτι ἐγεννηθήσαν ὑπὸ τοῦ Διὸς κατὰ τὴν Πιερίαν, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔχει ἀναφορὰν πρὸς τὴν ἰδίως Θεογονίαν, διότι αἱ ὑποθέσεις τῶν ᾄσματων ἥπερ ψάλλουσιν αἱ Μοῦσαι, — ψάλλουσι δὲ ὕμνους εἰς Δία ἅπαντας τοὺς θεοὺς πρεσβυτέρους τε καὶ νεωτέρους, ὕμνους εἰς Δία χωριστοὺς, ᾄσματα περὶ ἡρώων καὶ τῆς γιγαντομαχίας, — περιλαμβάνουσι τὸν ὅλον κύκλον τῶν ἐπῶν, περὶ ᾧ διέτριψεν ἡ Βοιωτικὴ τῶν ἐπυποίων σχολή, ἀφ' οὗ ὡς καὶ τῶν μαντικῶν ἐπῶν τῆς Ἡσίοδου σχολῆς γίνεται ὑπόμνησις.² Ὡστε ὁ ὕμνος οὗτος εἰς τὰς Μοῦσας ἦτο προοίμιον ἀρμόζον ὅχι εἰς ἓν καὶ μόνον ἔπος, ἀλλ' ὡς οἱ

¹ Ἐκ τούτων μάλιστα, ὅτι κατὰ Πλούταρχον (Τ. II, σελ. 743. c. ed. Francof.) οἱ στίχοι τοῦ προοιμίου 36—67, οἱ περὶ Μουσῶν, ᾄδοντο ὡς χωριστοὺς ὕμνος· καὶ ὅτι κατ' Ἀριστοφάνην τὸν Ἀλεξανδρινὸν Γραμματικὸν (Σχολ. στ. 68) ἡ ἐπάνοδος τῶν Μουσῶν εἰς Ὀλυμπον εἶπετο τῶν ἐν Ἑλικῶνι χορῶν.

² Ἐν στ. 38, «εἰρεῦσαι τὰ τ' ἐόντα τὰ τ' ἐσσόμενα πρό τ' ἐόντα.»

μακρότεροι Ὀμηρικοὶ ὕμνοι εἰς ὁλόκληρον ἀγῶνα Βοιωτῶν ἀοιδῶν τελούμενον ὁπουδῆποτε.

Τὰς Μούσας ὅμως ὕμνεῖ ὁ ποιητὴς τῆς Θεογονίας κατὰ τὸ προαίμιον (34) ὅχι μόνον ἐν ἀρχῇ, ἀλλὰ καὶ ὕστερον ἀεί, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι οἱ ἀοιδοὶ τῆς Βοιωτίας μετὰ τὴν ῥαψῶδῃσιν οἰουδῆποτε ἔπους ἀπήγγελλον πάλιν περὶ τὸ τέλος ὕμνον εἰς Μούσας, δι' οὗ ἀποστρεφόμενοι πρὸς τοὺς βασιλεῖς, οἵτινες παρίσταντο ἐκεῖ μετὰ τοῦ πλήθους, ἐδίδασκον αὐτοὺς ὁπόσῃν χρεῖαν ἔχουσι τῶν Μουσῶν καὶ κατὰ τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου, καὶ προέτρεπον αὐτούς, περὶ ὃ σπουδάζει μάλιστα ὁ Ἡσίοδος, νὰ κέδωνται τὰς θεὰς τῆς ποιήσεως καὶ νὰ τιμῶσι τοὺς θεράποντας αὐτῶν. Τοιοῦτον ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς Θεογονίας παρεμβληθὲν ἕτερον ἐκείνο τμήμα (75—103), ὅπερ ὡς μὲν τῆς Θεογονίας ἐπίλογος ἔχει πάνυ καλῶς, διότι ἀφοῦ ἐπὶ πολλὴν ὥραν διέτριψεν ὁ ποιητὴς περὶ τὰ γένη τῶν θεῶν, κατέρχεται νῦν διὰ τοῦ ἐπιλόγου ἐπὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον· ἡ δὲ προσοχὴ τοῦ ἀκροατοῦ, ἡ ἀτενὼς ἐπὶ πολὺ στηριχθεῖσα εἰς χώρας ὑψηλὰς καὶ οὐρανίους, ἐπανακάμπει ἐπὶ τὴν θεωρίαν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ἐν τῷ προοιμίῳ ὅμως τῆς Θεογονίας, ὅπου νῦν ἀναγινώσκεται, συγκύπτει καὶ ταρασσεί παραπολὺ τὴν συνέχειαν τῶν νοημάτων. Μετετοπίσθη δὲ τὸ μέρος τοῦτο καὶ δὲν ἔμεινεν ἐνθα ἔκειτο τὴν ἀρχὴν, δηλ. μετὰ τὸν στίχον 962, διότι προσεκολλήθη ἐκεῖ τὸ περὶ Θεαινῶν μέρος, τῶν ἐκ θνητῶν γεννησασῶν ἥρωας, καὶ τὸ ἄλλο ποίημα τὸ περὶ τῶν θνητῶν γυναικῶν, τῶν συγγενομένων θεοῖς, δι' ὧν ἐξετείνεται ἡ Θεογονία ἐπ' ἄπειρον. Τούτου ἕνεκα, θέλων ὁ διασκευαστὴς νὰ σώῃ τὸ ἀπότμημα τοῦτο οἰωδῆποτε τρόπῳ, παρέχωσε καὶ τὸν εἰς Μούσας ὕμνον, καὶ τοῦτον τὸν ἐπίλογον ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς Θεογονίας. Φαίνεται δὲ ὅτι ἔγεινεν ἡ διασκευή εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν εἶχεν ἤδη μαρκανθῇ ἡ ὀρθὴ γνῶσις τῆς ἐπικτῆς τῶν παλαιῶν τέχνης.¹

¹ Κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ὑπῆρχε καὶ ἄλλη ἑκδοσις τῆς Θεογονίας, ὅλως διάφορος τῆς παρούσης. Εἰς ἐκείνην προσεκολλήθη κατὰ τὸ τέλος τμήμα τι, καθ' ὃ ἡ γέννησις τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Ἀθηνᾶς προῆλθεν ἐξ ἑρίδος τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, ὅπως μαρτυρεῖ ἀσφαλίστατος μάρτυς, ὁ Χρῦσιπος παρὰ Γαληνῶ (περὶ Δογμ. Ἱπποκρ. καὶ Πλάτ. III, 8, σ. 349).

Ἡ Θεογονία ἔχει μὲν ὁμολογούμενως πολλήν ὁμοιότητα πρὸς τὰ Ἔργα καὶ κατὰ τὴν τέχνην καὶ κατὰ τὸ ὕφος, δὲν δύναται ὅμως νὰ διακριθῇ ἀσφαλῶς, ἂν ἀμφότερα τὰ ἔπη εἶναι ἔργα τοῦ αὐτοῦ ἀνδρός, ἢ ἂν τὸ ἕτερον ἐποικήθῃ ὑπὸ τῆς σχολῆς ἢ τῆς διαδοχῆς τῶν περὶ Ἡσίοδον ἀοιδῶν. Τόσον μόνον βλέπει τις φανερά, ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Θεογονίας θέλει νὰ ἐκλάβωσιν αὐτὸν οἱ ἀναγνώσται ὡς τὸν αὐτὸν μὲ τὸν ποιητὴν τῶν Ἔργων, ἐκεῖνον δηλ. τὸν ἐν ἀγροῖς αὐξήθεντα, τὸν περὶ τὸν Ἑλικῶνα ἀγραυλοῦντα, ὃν ἐδίδαξαν αἱ Μοῦσαι ἐξ αὐτοσχεδίου τὴν ποίησιν. Καὶ τοιοῦτος ἦτο τῷ ὄντι ὁ Ἡσίοδος. ὁ ἀρχηγὸς τῆς ποιητικῆς ἐν Βοιωτίᾳ σχολῆς, ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πολλοῦ πλήθους, ὅστις ἄνευ παρασκευῆς καὶ διδασκαλίας προήλθεν ἐξαίφνης εἰς τὸ μέσον ὡς ποιητὴς, ἐν ᾧ οἱ διαδεχόμενοι αὐτὸν ἀοιδοὶ ἐξελέξαν καὶ θεοράπευσαν τὴν ποίησιν ἐξ ἀρχῆς, ὡς βίου ἐπιτήδευμα. Ἀξίον δὲ σημειώσεως εἶναι, ὅτι τὸ *οἰκονομικόν* ἐκεῖνο πνεῦμα τῶν Ἔργων καὶ ἡμερῶν ἐπιφαίνεται καὶ ἐν τῇ Θεογονίᾳ ἐνθα ἐγχαρεῖ, π. χ. εἰς τὸν μῦθον τοῦ Προμηθέως καὶ Ἐπιμηθέως, ἂν καὶ διεσκευάσθῃ κάπως ἐν Θεογονίᾳ, διότι ἐν μὲν ταῖς Ἔργοις διεδόθησαν τὰ κακὰ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τοῦ πίθου ὃν ἐκόμισεν ἡ Πανδώρα, ἐν δὲ τῇ Θεογονίᾳ θεωρεῖται αὐτὴ ἡ Πανδώρα, ἣν ἔπεμψαν οἱ θεοὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους κασμήσαντες μὲ χαρίσματα παντοδαπά, ὡς τὸ ἀνήκεστον κακόν, καθ' ὅσον ἐξ αὐτῆς κατάρχεται τὸ φῦλον τῶν γυναικῶν. Νοεῖ δὲ κακόν ὁ παλαιὸς ἀοιδός, οὗ τινος ὑποφίνεται ἡ κατὰ τῶν γυναικῶν πικρία ὑπὸ τὴν ἀπλότητα, ὅχι τὸ ἠθικόν κακόν, ἀλλὰ τὴν οἰκονομικὴν σπατάλην, ἐπεὶ δὲ δὲν ἐλέγχει τοὺς δόλους τῶν γυναικῶν καὶ τὰς πρὸς ἡδονὴν τῶν ἀνδρῶν παραπλανήσεις, ἀλλὰ παραπονεῖται ὅτι αἱ γυναῖκες ἀντὶ ν' αὐξάνωσι, κατατρῶγουσι τὸν ἀλλότριον πόνον, καθὼς οἱ ἐν τῇ κυψέλῃ κηφήνες.

Ἡ τῶν περὶ Ἡσίοδον ἀοιδῶν σχολή, ἡ οὕτω πικρῶς διακωμωδήσασα τὰς γυναῖκας, ἡ αὐτὴ κατὰ παράδοξον τρόπον συνέταξεν ἔπη ἐξυμνοῦντα γυναῖκας, ἐνδόξους δηλ. τῆς ἀρχαιότητος Ἡρώιδας, ἐξ ὧν λαμβάνοντες ἀφορμὴν οἱ ποιηταὶ ἐπραγματεύοντο καὶ πολλοὺς ἄλλους ἡρωϊκοὺς μύθους. Οἱ περὶ τὸν Ἡσίοδον ἀοιδοὶ ἐκινήθησαν ἰσως εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐκ τῆς περὶ αὐτοὺς πολιτικῆς καταστάσεως διότι οἱ γείτονες τῶν Βοιωτῶν Λοκροὶ εἶχον εὐγένειαν συγκειμένην

ἐξ ἑκατὸν οἰκῶν, οἵτινες κατὰ Πολύβιον ἀνῆγον πάντες τὸ γένος εἰς Ἡρώιδας, τοῦθ' ὅπερ καὶ ὁ Πίνδαρος ὑποδηλοῖ ἐν τῇ ἐνάτῃ ᾠδῇ τῶν Ὀλυμπίων, ἐνθα ἐξυμνεῖ τὴν Πρωτογένειαν ὡς πρόγονον τῶν Ὀπουντίων βασιλέων "Ὅτι δὲ ἐπιχωρίζεν ἐν Λοκρίδι ἡ τοῦ Ἡσιόδου ποίησις συνάγεται καὶ ἐκ τῆς φήμης, καθ' ἣν ὁ Ἡσιόδος ἐτάφη παρὰ τὸν Οἰνεῶνα ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Νεμείου Διός, κατὰ τινὰ παράδοσιν ὑπὸ Θουκυδίδου μνημονευομένην (Γ, 96). Ἡ δὲ Ναυπακτία γῆ, οὗσα τὸ ἀρχαῖον κτῆμα τῶν Λοκρῶν, πρόκειται τῷ Οἰνεῶνι, ὥστε ὁ ὑπὸ Πausanίου (IX, 38, 3) ἐν Ναυπακτίᾳ ἀναφερόμενος τάφος τοῦ Ἡσιόδου δὲν εἶναι ἄλλος, ἢ αὐτὸς οὗτος ὁ παρὰ τὸν Οἰνεῶνα κείμενος. Τὸ δὲ πάντων θαυμαστότατον, ὅτι καὶ ἐν Ναυπακτῷ ἐποιήθη ἐποποιία εἰς ἐξύμνησιν Ἡρώιδων, ἡ ἐπιγραφομένη τὰ *Ναυπάκτια* ἔπη¹. Ἐκ πάντων τούτων συνάγεται, ὅτι γένος τι αἰοιδῶν ἀποσχισθὲν ἐκ τῆς Ἡσιοδείου σχολῆς ἐγκατάφηκεν ἐν Λοκρίδι, ἐξ οὗ κατὰγεται ὁ ποιήσας τὰ εἰς γυναῖκας ἔπη ἢ τὰς *Ἠοίας*.

Τὸ μέγα τοῦτο ἔπος τὸ καλούμενον *Ἠοίαι* ἢ *Μεγάλαι Ἠοίαι* ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τούτου, ὅτι ἐν ἑκαστον τῶν τμημάτων αὐτοῦ ἤρχετο ἐκ τῶν λέξεων ἡ *οἴη*, aut qualis. Περιεσώθησαν δὲ μέχρις ἡμῶν πέντε τοιούτων τμημάτων ἀρχαί, ὧν ἑκαστον ἐγκωμιάζει μίαν τῶν Ἡρώιδων ὅσαι ἐγέννησαν ἐκ θεοῦ ἥρωας ἐπιφανεῖς. Ἐκ τούτων εἰκάζεται, ὅτι τὸ ὅλον μὲν ποίημα ἤρχετο ἀπὸ τοιούτου τινὸς προοιμίου, «Οὐδέποτε ὄψεται ὁ μέλλων χρόνος γυναῖκας, οἵαι ἐκεῖναι αἱ παλαιαί, ὧν τὸ κάλλος καὶ ἡ χάρις κατήγαγεν ἐξ Ὀλύμ-

¹ Ὁ Πausanίας καλεῖ τὸ ποίημα «ἔπη πεποιημένα ἐς γυναῖκας» ὅπως συνήθως καὶ παρ' ἄλλων ὀνομάζεται «τὰ ἐς γυναῖκας ᾄδόμενα». Ὑμνοῦντο δὲ ἐν τοῖς Ναυπακτίοις ἔπεσιν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τινων ὀλίγων μαρτυριῶν, αἱ θυγατέρες τοῦ Μινύου καὶ ἡ Μῆδεια. Ἐγίνετο δὲ πολὺς λόγος καὶ περὶ τοῦ στόλου τῶν Ἀργοναυτῶν.

² Οἱ περισωθέντες στίχοι, οὓς εὗρίσκεις παρὰ τοῖς συναγαγοῦσι τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡσιόδου Gaisford Götting κτλ., ἐγκωμιάζουσι τὰς ἐξ Ἡρώιδας τὴν Κορωνίδα, τὴν μητέρα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξ Ἀπόλλωνος, τὴν Ἀντιόπην, μητέρα Ζήθου καὶ Ἀμφίονος ἐκ Διός, τὴν Μηκιομένην, μητέρα Εὐφύμου ἐκ Ποσειδῶνος, τὴν Κυρήνην, μητέρα Ἀρισταίου ἐξ Ἀπόλλωνος. Περὶ δὲ τοῦ εἰς Ἀλκμήνην μακροτέρου ἀποσπασματος λέγω ἐν τῷ κειμένῳ τὰ δεόντα.

που καὶ αὐτοὺς τοὺς θεοὺς», τὰ δὲ τμήματα ἕκαστα συνεκολλῶντο ἐν τῇ μακρᾷ σειρᾷ διὰ τῶν λέξεων ἢ οἷον. Τὸ ἀξιολογώτατον πάντων ἀπόσπασμα, ἐξ οὗ διαγινώσκεται σαφέστατα ἡ οἰκονομία τῶν μερῶν, εἶναι οἱ 56 στίχοι, οἱ συγκροτοῦντες τὸ προοίμιον τῆς 'Ἀσπίδος τοῦ 'Ηρακλέους», διότι ὡς ἐκ τοῦ πρώτου στίχου καταφαίνεται οἱ 56 οὗτοι στίχοι ἦσαν μέρος τῶν 'Ηοιδῶν. Τὸ ἀπότμημα τοῦτο οὔτε περὶ τοῦ γένους τῆς 'Ἀλκμήνης ποιεῖται λόγον, οὔτε περὶ τῆς προτέρας ἱστορίας αὐτῆς, ἀλλ' εὐθὺς ἀρχεται ἐκείθεν, ὅτι ἔφυγεν ἐκ τῆς πατρίδος εἰς (Ἡ)θάς μετὰ τοῦ συζύγου 'Αμφιτρώωνος, καὶ ὅτι κατελθὼν εἰς αὐτὴν ἐν ὥρᾳ νυκτός ὁ πατήρ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐξ 'Ολύμπου ἐτέκνωσε τὸν 'Ηρακλῆ, τὸν ἀποτροπέα τῆς ἀρᾶς καὶ ἐπιφανέστατον πάντων τῶν ἡρώων. Καὶ τοι δέ, ὡς εἶπα, δὲν πραγματεύεται ἐκτενῶς καὶ ἀκριβῶς τὸ ἀπόσπασμα τὴν ἱστορίαν τῆς 'Ἀλκμήνης, διατρίβει ὁμοῦς ὁ ποιητὴς περὶ τὰ ἐγκώμια τοῦ κάλλους, τῆς φρονήσεως, τῆς πρὸς τὸν σύζυγον ἀγάπης καὶ τῶν χαρίτων αὐτῆς· ὅχι δὲ μόνον ἐν τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ τῶν 'Ηοιδῶν ἐνθα ἐξυμνοῦντο τὰ κατορθώματα τοῦ 'Ηρακλέους, ἄγει πάλιν τὸν λόγον ἐπιμελῶς πρὸς τὴν 'Ἀλκμήνην, καὶ περιγράφει τὴν πρὸς τὸν υἱὸν στοργήν, τὸ θαῦμα αὐτῆς ἐπὶ τῇ ἀνδρίᾳ αὐτοῦ, τὴν μητρικὴν μέριμναν ὑπὲρ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἀνατεθέντων αὐτῇ ἀγώνων καὶ τὰ παρόμοια.¹ Ἐκ τούτων πάντων δυνάμεθα κατὰ τινα τρόπον νὰ μελετήσωμεν τὴν μέθοδον ἐν γένει καθ' ἣν ἐπραγματεύθησαν οἱ ποιηταὶ τὰς ὑποθέσεις τῶν 'Ηοιδῶν.

Τὰ περὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν περιοχὴν τῶν 'Ηοιδῶν ἐπισκοτεῖ ἐν ἄλλο 'Ἡσιόδειον ποίημα, ἐπιγραφόμενον «Κατάλογοι γυναικῶν», περὶ οὗ οὐδὲν βέβαιον ἐξηκριβώθη μέχρι τῆς σήμερον· διότι ποτὲ μὲν μνημονεύονται οἱ Κατάλογοι καὶ αἱ 'Ηοῖαι ὡς τὸ αὐτὸ ποίημα, οἷον ὅτε τὸ προοίμιον τῆς 'Ἀσπίδος, ὅπερ ἀναμφισβητήτως ἀπετέλει μέρος τῶν 'Ηοιδῶν ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ πρώτου στίχου, λέ-

¹ Τοιοῦτοι εἶναι οἱ καλοὶ ἐκεῖνοι στίχοι, δι' ὧν προσαγορεύει τὸν υἱὸν ἢ 'Ἀλκμήνην.

ὦ τέκνον, ἡ μάλα δὴ σε πονηρότατον καὶ ἄριστον

Ζεὺς ἐτέκνωσε πατὴρ.

Περὶ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ μέρους τούτου τῶν 'Ηοιδῶν πρὸς Δωριέων τόμ. II, σ. 478. ἐκδ. B, σ. 461.

γούσι τὰ σχόλια εἰς Ἡσιόδον, ὅτι ἐλήφθη ἐκ τοῦ τετάρτου βιβλίου τῶν Καταλόγων ποτὲ δὲ διακρίνονται πάλιν, καὶ αἱ Ἡοῖαι ἀντιτίθενται τοῖς Καταλόγοις. Καθόλου δὲ οἱ Κατάλογοι περιγράφονται ὡς ἱστορικὸν καὶ γενεαλογικὸν ποίημα, πρὸς δὲ τὴν περιγραφὴν ταύτην συνάδει καὶ τὸ ἐξῆς, ὅτι ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῶν Καταλόγων ἱστοροῦντο τὰ κατὰ τὴν Πανδώραν, τὴν πρώτην ἐπὶ γῆς γυναῖκα ἥτις ἐκ Προμηθεύς ἐγέννησε τὸν Δευκαλίωνα, ἐξ οὗ κατὰγονται οἱ ἐπώνυμοι ἥρωες τῶν φυλῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τοιαύτας ὅμως ὑποθέσεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περιέχωσιν αἱ Ἡοῖαι, διότι αὗται ἐξύμνουσαν μόνας τὰς Ἡρώιδας, ὡς ἠράσθησαν Θεοί. Ἐκ τούτων λοιπὸν συνάγεται, ὅτι ἦσαν μὲν αἱ Ἡοῖαι διάφορον τῶν Καταλόγων ποίημα καὶ κατὰ τὴν οἰκονομίαν καὶ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀμφότερα τὰ ἔπη ἐξύμνουσαν γυναῖκας τοῦ ἡρωικοῦ αἵματος, διεσκευάσθησαν κατὰ τὴν καὶ συνεχωνεύθησαν εἰς ἓν καὶ μόνον. Τοιαῦτα ποιήματα ἔχοντα χαλαράν καὶ ὄχι συγκεκλεισμένην τὴν ὑπόθεσιν προσεκάλου οἰκοθεν παρεμβολάς, αἵτινες εὐκόλως προσεκολλῶντο εἴτε κατὰ τὴν γενεαλογικὴν, εἴτε κατ' ἄλλην ὁμοίαν μέθοδον. Ὡστε οὐδὲν θαῦμα, ὅτι ἐξηκολοῦθουν νὰ παρεκτείνωσιν οἱ ῥαψωδοὶ τὰς Ἡοῖας περὶ τὴν 40. ἐτι Ὀλυμπιάδα, ἐν ᾗ ἡ ποιησὶς αὐτῶν ἤρχισεν ἀπὸ παλαιότητας. Τὸ ἀπόσπασμα π. χ. τὸ περὶ Κυρήνης—ἦτο δὲ ἡ Κυρήνη παρθένος ἐκ Θεσσαλίας ἣν ἀπήγαγεν ὁ Ἀπόλλων εἰς Διθύην, ἐνθα ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς τὸν Ἀρισταῖον—προσεκολλήθη βεβαίως μετὰ τὴν κτίσιν τῆς Κυρήνης (Ὀλ. 37), διότι καὶ ὅλος ὁ μῦθος αὗτος ἐποιήθη μετὰ τὴν ἀποικίαν, ἣν ἔπεμψαν οἱ Ἕλληνες ἐκ Θήρας, ἥς συμμετέσχον καὶ γένητινὰ Θεσσαλικά ἐκ τῶν πρώτων.

Τὰ λοιπὰ ἔπη τὰ περιφερόμενα κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἡσιόδου εἶναι ἔτι τούτων ἀγνωστότερα. Ἐν τούτων ἦτο ἡ *Μεταμποδία*, ἐν ᾗ ἐξεδηλοῦτο ἐν τῷ προσώπῳ ἥρωος ὁ προφητικὸς χαρακτήρ τῆς Ἡσιοδείου σχολῆς, ὃν εἶδομεν ὑπὸ σχῆμα διδακτικὸν ἐν ταῖς Ἔργοις. Ἐπραγματεύετο δὲ τὸ ἔπος τοῦτο τὰ

Ὅσον ἐν ταῖς σχολαῖς εἰς Ἀπολλώνιον Ῥόδιον II, 181. Ἐπειτα δὲ ἐν μὲν ταῖς Ἡοῖαις μήτηρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ λέγεται ἡ Κορωνίς, ἐν δὲ τῷ Καταλόγῳ τῶν Δευκαλπιδῶν ἡ Ἀρσινόη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Δευκαλπίου, καθ' ἃ μνημονεύουσι τὰ εἰς Θεογονίαν σχόλια ἐν στ. 142.

κατὰ Μελάμποδα, τὸν ἐπιφανῆ ἥρωα καὶ μάντιν καὶ ἱερέα τῶν Ἀργείων. Ἐπειδὴ δὲ εἰς Μελάμποδα ἀνέφερον τὸ γένος οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν ταῖς μύθοις ἐπισήμων μάντεων, οἱ δὲ περὶ τὸν Ἡσίοδον ποιηταὶ ἡγάπων τὰς γενεαλογικὰς ἀναγραφάς· φαίνεται ὅτι περιελάμβανε τὸ ποίημα καὶ ἅπαν τὸ γένος τῶν Μελαμποδιδῶν.

Ἄλλο ἔπος τοῦ Ἡσίοδου ἐπιγραφόμενον *Διγήμεος* ἐπραγματεύετο, καθ' ὃ καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ, τὰ περὶ τὸν ὁμώνυμον ἡγεμόνα τῶν Δωριέων, τὸν μυθεύμενον φίλον καὶ συναθλητὴν τοῦ Ἡρακλέους, ὅστις ἔχων δύο γνησίους υἱοὺς τὸν Πάμφυλον καὶ Δυμῆνα εἰσποιήσατο καὶ τὸν Ὑλλον τοῦ Ἡρακλέους, καθ' ὃ παραδίδει ὁ μῦθος, ὅστις δὲν σημαίνει ἄλλο τι, ἢ τὰς τρεῖς τῶν Δωριέων φυλάς, Ὑλλεῖς, Παμφύλους καὶ Δυμῆνας. Διέτριβε δὲ τὸ Ἡσίοδειον τοῦτο ποίημα, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων, περὶ τοὺς φυλετικούς τῶν Δωριέων μύθους καὶ τοὺς συνεχρμένους τοῦ Ἡρακλέους. Δυσκολώτατον ὅμως εἶναι νὰ υπογράψῃ τις ἀκριβέστερα περὶ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ.

Μία ἄλλη τάξις καλῶν ποιημάτων ἀποδιδομένων εἰς Ἡσίοδον εἶναι τὰ *ἐπύλλια*. Τὰ ποιήματα ταῦτα δὲν πραγματεύονται ὁλόκληρον μυθικὸν κύκλον, οὔτε ὑπόθεσιν πεπλεγμένην καὶ ἐπεισοδιώδη, ἀλλ' ἐξυμνοῦσιν ἐν καὶ μόνον ἡρωϊκὸν ἐπιχείρημα, ὅπερ εἶναι ἐπιτήδειον μᾶλλον εἰς φαιδρὰς καὶ ἱλαρὰς περιγραφάς, ἢ εἰς σεμνὰς καὶ μεγαλοπρεπεῖς. Ταιαῦτα ἐπύλλια εἶναι ὁ *Γάμος τοῦ Κήϊκος*, ἡγεμόνος Τραχινίου καὶ φίλου τοῦ Ἡρακλέους, τὸ *Ἐπιθαλάμιον Πηλέως καὶ Θέτιδος*, ἢ εἰς *Ἄδου κάθοδος Θησέως καὶ Πειρίθου*, ἂν ἡ μὲν κάθοδος δὲν ᾗτο ἀπλῆ εἰσαγωγή, κυρίαν δὲ ὑπόθεσιν εἶχε τὸ ἔπος τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἄδου ὑπὸ θρησκευτικῇ ἔννοίᾳ. Τὴν φύσιν τῶν ποιημάτων τούτων καταλαμβάνομεν σαφῶς ἐκ τῆς *Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους*, τοῦ μόνου ἐπυλλίου τοῦ περιωθέντος μέχρις ἡμῶν. Τὸ μικρὸν τοῦτο ἔπος πραγματεύεται ἕνα μόνον ἄθλον τοῦ Ἡρακλέους, τὸν ἀγῶνα αὐτοῦ πρὸς Κύκνον τὸν υἱὸν τοῦ Ἄρεως παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Παγασαίου Ἀπόλλωνος. Οἱ πρῶτοι 56 στίχοι, ὡς εἶπα καὶ πρότερον, ἀπεγράφησαν προδήλως ἐκ τῶν Ἡοιδῶν, καὶ ἐτέθησαν ἐκεῖ κατὰ τὴν ἀρχὴν ὡς προοίμιον, διότι τὸ ποίημα παρεδόθη ἀκέφαλον· οὐδεμίαν ὅμως συνάφειαν ἔχουσι τὰ δύο τμήματα, εἰμὴ μόνον ὅτι τὸ πρῶτον πραγματεύεται τὸ γένος τοῦ Ἡρα-

κλέους, τὸ δὲ δεύτερον ἱστορεῖ τὸν κατὰ τοῦ Κύνου ἀγῶνα· ὥστε ἀντὶ τῶν 56 στίχων ἡδύναντο νὰ προτάξωσιν οἱ ῥαψῳδοὶ σκοπιμότερον ὕμνον τινὰ τῶν εἰς Ἡρακλέα. Τὸ πλεῖστον τοῦ ἐπυλλίου καταλαμβάνει ἡ περιγραφὴ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους, ἥς ἐνεκα ἐποιήθη καὶ τὸ ὅλον ποιημάτιον. Καὶ τὴν ἀφορμὴν μὲν ἔδωκεν ἡ ἐν Ἰλιάδι ἀσπίς τοῦ Ἀχιλλέως, ἀλλ' ὁ ποιητὴς ἐξειργάσθη τὴν εἰκόνα ἀκριβῶς κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς Ἡσιοδείου σχολῆς· διότι ἐν ᾧ τὰ τῆς Ἀχιλλείου ἀσπίδος τορεύματα εἶναι ἰδανικά καὶ πλάσματα ἐλευθερά τῆς φαντασίας, τὰ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους εἶναι ἀληθῆ καὶ τοιαῦτα οἷα ἐπειργάζοντο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Ἕλληνες δημιουργοὶ ἐπὶ χαλκοῦ ἢ ἐπ' ἄλλων μετάλλων.¹ Ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι ἡ Ἀσπίς τοῦ Ἡρακλέους δὲν εἶναι πρεσβυτέρα τῆς πρώτης

¹ Ἡ ἀσπίς τοῦ Ἀχιλλέως ἐπὶ τοῦ θυραλοῦ τοῦ κατὰ τὸ μέσον κειμένου εἰκονίζει Γῆν, Οὐρανὸν καὶ Θάλασσαν· ἐπέκεινα δὲ ἐν ταῖς ἐχομέναις περιφέρειαις ζώοντες δύο πόλεις, τὴν μὲν περὶ εἰρηνικὰ ἔργα διατρίβουσιν, τὴν δὲ ὑπὸ πολέμῳ περικαθήμεν. Βλέπειν δὲ ἐν ἑξ' χωρίοις κειμένοις ἐπὶ τῇ τῆς ζώνης, εἰκονίζοντα ἔργα γεωργικὰ καὶ ἱλαρὰ σκηναί· οἷον σπορά, θέρος, τρυγητός, βοῶν ἀγέλη, προβάτων ποίμνη, χορός· μετὰ δὲ, κατὰ τὸν ἀκράτατον κύκλον, εἰκονίζεται ὁ Ὀκεανός. Ὁ ποιητὴς τῆς Ἀχιλλείου ἀσπίδος ἐκόσμησε τὴν φονικὴν τοῦτο ἔργον δι' εἰκόνας ἱλαρῶν καὶ παιδρῶν, οὐδαμῶς ἀποβλέψας εἰς ἐκεῖνα, δι' ὧν ἐκόσμουσαν τὰς ἀσπίδας οἱ σύγχρονοι τεχνῖται. Ὁ δὲ ποιητὴς τῆς Ἡρακλείου ἀσπίδος εἰκονίζει κατὰ τὸ μέσον φοβερὸν πρόσωπον δράκοντος (δράκοντος φύλον) περιεχόμενον ὑπὸ δώδεκα ἐλικτῶν ὄρεων, ἀκριβῶς ὡς εἰκονίζεται τὸ Γοργόνειον ἢ τῆς Μεδούσης ἡ κεφαλὴ. (Ἐπὶ Τυρρηνικῶν ἀσπίδων ἐκ τῆς πόλεως Tarquinii φαίνονται ἐπιεργασμέναι κατὰ τὸ κέντρον εἰς τετραπλόαις κεφαλαῖς). Τὰς κεφαλὰς ταύτας περιθεῖσι μάχη κάπρων καὶ λεόντων, οἷα πολλὰ φαίνονται ἐν ἀρχαίοις τεχνουργήμασι καὶ ἀγγείοις. Ἡ πρώτη ζώνη ἡ περιέχουσα ταῦτα πάντα τέμνεται εἰς τέσσαρα χωρία, ὧν τὰ μὲν δύο εἰκονίζουσιν εἰρήνης ἔργα, τὰ δὲ πολέμου, ὥστε ἡ ἀσπίς παρέχει θέαν τὸ μὲν εἰρηνικὴν, τὸ δὲ πολέμων. Τὰ τέσσαρα χωρία περιέχουσι Κενταυρομαχίαν, χορὸν ἐν Ὀλύμπῳ λιμένα καὶ ὀλίαν, τὸν Περσεὺ καὶ τὰς Γοργόνας. Ἡ Κενταυρομαχία καὶ ὁ Περσεὺς ἦσαν αἱ πρῶται παραστάσεις, ἃς ἐπεχείρησαν νὰ εἰκονίσωσιν οἱ Ἕλληνες καλλιτέχναι. Τὴν ἐπέκεινα τούτων ζώνην «ὕπὲρ αὐτέων» (237) καταλαμβάνουσιν αἱ δύο πόλεις, ἡ εἰρηνικὴ καὶ ἡ πολιορκουμένη, ἃς παρέλαβεν ὁ ποιητὴς ἐξ Ὀμήρου, ἀλλὰ παρεξέτεινεν αὐτάς καὶ κατεφόρτωσεν αὐὰς ὀλίγον τὴν περιγραφὴν. Τὸν ἀκράτατον κύκλον περιθεῖσι καὶ ἐνταῦθα ὁ Ὀκεανός· πρὸς Κλ. J. Schr. σ. 615—634

Ὀλυμπιάδος, διότι οὐδὲν τοιοῦτον τεχνικὸν ἔργον μνημονεύεται παρὰ τοῖς Ἑλλήσι πρὸ τούτου τοῦ χρόνου, ἀλλ' οὔτε πάλιν νεωτέρα τῆς τεσσαρακοστῆς, διότι ὁ Ἡρακλῆς περιγράφεται ἐν αὐτῇ ὡς τις τῶν ἄλλων ἡρώων, ἐν ᾧ περὶ τὴν τεσσαρακοστὴν Ὀλυμπιάδα ἤρχισαν νὰ περιβάλλωσιν αὐτὸν διάφορον σκευήν, τὸ ῥόπαλον καὶ τὴν λεοντήν.¹ Καθόλου δὲ πάντα τὰ ἐπύλλια ταῦτα φαίνονται ὡς λείψανα τοῦ παλαιστάτου τρόπου ὅτε, πρὶν ποιηθῶσι μεγαλοσυνθετώτερα ἔπη, ἀποτέμνοντες οἱ ἀοιδοὶ ἓνα οἰονδήποτε μῦθον ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ἡρώων, ἔτερπον ἐκ τοῦ παρχρῆμα τοὺς παρακαθημένους εἰς συμπόσιον. Ἀμα δὲ συγγενεύουσι τὰ Ἡσιόδεια ἐπύλλια πρὸς τὴν Λυρικὴν ποίησιν, καὶ μάλιστα τὴν τοῦ Στρησίχου, ὅστις τὰ τοῦ Ἡσιόδου μιμούμενος ἐνέτεινεν εἰς μεγάλα χορικά ἔσματα τὰ κατὰ Κύνων καὶ ἄλλας ὁμοίας ὑποθέσεις. Ἡ ὁμοιότης αὕτη τῶν Ἡσιοδείων ἐπῶν πρὸς τὰ Στρησίχου μελὴ ἐγέννησε βεβαίως καὶ τὸν μῦθον, ὅτι ὁ ὁμολογουμένως πολὺ ὕστερον ἀκμάσας Στρησίχορος ἦτο υἱὸς τοῦ Ἡσιόδου.

Τῶν λοιπῶν ποιημάτων ὅσα ἀναφέρουσιν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἡσιόδου οἱ Γραμματικοὶ εἶναι τὰ μὲν ὑποπτα, διότι ἀγνοοῦσιν αὐτὰ οἱ παλαιοί σοφοι συγγραφεῖς, τῶν δὲ περιεσώθησαν μόναι αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ ἄλλο οὐδὲν οὔτε περὶ τῆς ὑποθέσεως οὔτε περὶ τῆς οἰκονομίας, ὥστε πρὸς καθρωτέραν γνῶσιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς τέχνης τῆς Ἡσιοδείου ποιήσεως οὐδὲν ὄφελος περιπλέον κερδαίνομεν ἐξ αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΝΑΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ἈΛΛΩΝ ΕΠΟΠΟΙΩΝ

Τὸ μέγα τῶν ἐπῶν πλῆθος τῶν περιφερομένων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀμήρου, ἅτινα ἐξήπτοντο ἐκ τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας εἴτε ὡς συνέχεια εἴτε ὡς συμπληρώματα, ἅμα δὲ καὶ τὰ γνωρίζόμενα ὑπὸ

¹ Ὁρα τὰ περὶ Πεισάνδρου ἐν τῷ ἐξῆς κεφαλαίῳ.

τὸ ἔτι περιληπτικώτερον ὄνομα τοῦ Ἡσιόδου, μόλις ἀποτελοῦσι τὸ ἡμῖς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπῶν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ὁ ἐξάμετρος ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἔτι ἦτο ὁ μόνος πρὸς ποίησιν ἐν-τεχνος στίχος, τὸ δὲ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων διέσωζε διαρκῶς καὶ δὲν ἀπέβαλε τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀκροάσεως παλαιῶν γεγονότων. Ἀμέ-τητον δὲ πλῆθος μύθων ἡρωϊκῶν ὑπῆρχεν ἐν ἐκάστη φυλῇ καὶ ἐ-κάστη πόλει τῆς Ἑλλάδος. Ἀνέστησαν λοιπόν, κατὰ τὸ εἶκος, καὶ ποιηταὶ εἰς ἐκάστην ἑλληνικὴν χώραν, οἵτινες ἐπραγματεύθησαν ἐν ἐπικῷ σχήματι τοὺς μύθους τούτους εἰς τέρψιν τῶν ὁμοφύλων καὶ ἐπιχωρίων εἴτε κατὰ τὸν Ὀμήρου τρόπον, τὸν δυσμίμητον, εἴτε κατὰ τὸν εὐκολώτερον τοῦ Ἡσιόδου, τὸν κατ' ἄσματα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐπῶν τούτων εἶχον ἀξίαν τινὰ μόνον ἕνεκα τῶν μύθων, ἀλλὰ καὶ πύτην ἀπόλεσαν εὐθὺς ὡς οἱ Λογογράφοι συνήγαγον εἰς πε-ριληπτικώτερα συγγράμματα τοὺς ἐν ἐκείνοις διὰ μακρῶν εἰρημέ-νους μύθους. Διὸ καί, εἰ μὴ τις μυθολόγος ἐξ ἐπαγγέλματος, ὀλί-γοι τῶν παλαιῶν ἀνέγνωσαν τὰ ἔπη ταῦτα. Καὶ πρὸς μυθολογικὴν μὲν ἔρευναν σπουδαιότατον εἶναι μέχρι τῆς σήμερον τὸ ἰχνηλατεῖν πᾶσαν μαρτυρίαν τῆς *Φορωνίδος* καὶ *Δαναΐδος*, ἐπῶν ἅτινα ἐπραγ-ματεύοντο τοὺς ἀρχαιοτάτους μύθους τοῦ Ἑργου, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἥτις σπουδάζει νὰ περιγράψῃ ἀκριβῶς τὸν τεχνικὸν χαρακτῆρα τῶν ποιημάτων, τὰ ὀνόματα ταῦτα οὐδεμίαν σχεδὸν ἔχουσιν ἀξίαν, διότι περὶ ὀλίγων μόνον ἐποποιῶν διεσώθησαν μαρτυρίαι ἱκαναὶ εἰς ἐξακριβῶσιν τῆς καθόλου τεχνικῆς αὐτῶν οἰκονομίας.

• Πολλοὶ τῶν ἐποποιῶν τούτων, καθ' ἃ μαρτυροῦσι ῥητῶς οἱ πα-λαιοί, μετεχειρίσθησαν τὴν *γενεαλογικὴν μέθοδον* συνήπτον δη-λαδὴ μύθους, ὡς ὁ ποιητὴς τῶν Ἡσιόδειων καταλόγων, οὐδὲν κοι-νὸν ἔχοντας, καὶ οὕτως ἐξέτεινον τὴν σειρὰν ἐπὶ πολλὰς γενεάς. Τοιοῦτον γενεαλογικὸν εἶδος εἶχον κατὰ Πausανίαν τὰ ἔπη τοῦ Λακεδαιμονίου *Κιναιθωρος*, ἀκμαζόντος περὶ τὴν πέμπτην Ὀλυμ-πιάδα, ὅστις θεραπεύων τὴν τῶν Σπαρτιατῶν πρὸς τὴν ἀρχαιολο-γίαν ἀγάπην ἐπραγματεύθη πατριωτικοὺς μύθους. Ἡ σπανίως που μνημονευομένη *Ἡράκλεια* τοῦ Κιναιθωρος ἐπραγματεύετο ἴσως τὰ τῆς καταγωγῆς τῶν Δωριέων ἡγεμόνων ἐξ Ἡρακλέους, ἡ δὲ *Οἰδι-πύδεια* αὐτοῦ ἔλαβεν ἴσως ἀφορμὴν ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πρῶτοι τῆς

Σπάρτης βασιλεῖς, Εὐρυσθένης καὶ Προκλῆς, κατὰ τὴν μητέρα Ἀργεῖαν κατήγοντο ἐκ τῶν ἐν Ἰθάκῃσι Καδμείων βασιλείων. Ἀλλὰ παραδόξως πῶς ἀπεδίδετο ὑπὸ τινῶν¹ εἰς τὸν Κιναιθῶνα καὶ ἡ Μικρὰ Ἰλιάς, τὸ Κυκλικὸν ἔπος τὰ συνεχίζον τὰ τοῦ Ὀμήρου, ὅπως ἀπεδίδετο καὶ εἰς ἄλλον τινὰ Πελοποννήσιον αἰδῶν, Εὐμήλον τὸν Κορινθίον, ἄλλο Κυκλικὸν ποίημα, οἱ Νόστοι² ἀμφότερα βεβαίως οὐκ ὀρθῶς· διότι ὁ Κιναιθῶν καὶ Εὐμήλος, ἂν ἦσαν τῆς σχολῆς τῶν αἰδῶν, οἵτινες παρεξέτειναν τοῦ Ὀμήρου τὰ ἔπη, ἐμελλόν πάντως νὰ μεταχειρισθῶσιν ἄλλον τινὰ τρόπον, καὶ ὄχι τὸν γενεαλογικόν. Ὁ Εὐμήλος κατήγετο ἐκ τοῦ ἐπιφανοῦς καὶ τυραννεύσαντος οἴκου τῶν Βακχιαδῶν, καὶ ἠκμαζε περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐκτίσθησαν αἱ Συρακοῦσαι (Ὀλ. 11 κατὰ τὴν κοινὴν χρονολογίαν). Τοῦ Εὐμήλου ἐγνωρίζοντο ἔπη κατὰ γενεαλογικὸν καὶ ἱστορικὸν τρόπον συντεταγμένα, ὅπερ δὲν σημαίνει ἄλλο, ἢ ὅτι κατεγράφοντο ἐν αὐτῇσι οἱ μῦθοι εἴτε πόλεως, εἴτε φυλῆς, κατὰ ποιάν τινα χρονολογικὴν διαδοχὴν, διότι ὁ μετέπειτα ἐπικρατήσας τρόπος τοῦ δι' ἀλληγοριῶν ἐκθιάζειν καὶ μεταστρέφειν τοὺς μύθους εἰς ἱστορίαν δὲν εἶχεν ἔτι ἀναφανῆ. Τοιαῦτα ἦσαν, ὡς ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων συνάγεται, τὰ Κορινθιακὰ αὐτοῦ καὶ ἡ Εὐρώπεια, ἐν ἣ ἐξῆπτεν ἴσως ἐκ τῆς Εὐρώπης μέγαν ἄλλων μύθων ἀριθμόν. Τὰ περὶ τὴν τέχνην ὅμως τοῦ Εὐμήλου οὐδ' αὐτοὶ οἱ παλαιοὶ διέκρινον σαφῶς καὶ ἀκριβῶς, ἀφοῦ ὁ Ἀθήναιος μνημονεύει ὡς ἀμφίβολον, ἂν ἡ «Τιτανομαχία» προσῆκεν εἰς τὸν Εὐμήλον ἢ τὸν Ἀρκτίνον. Ἡ ἀπορία αὕτη περὶ ποιητῶν οὕτω διαφόρων τὴν τέχνην, τοῦ Κυκλικοῦ, ποιήσαντος τὴν Αἰθιοπίδα, καὶ τοῦ γενεαλογικοῦ Εὐμήλου, καταδεικνύει τρανῶς, ὅπως ἀσταθεῖς καὶ ἀβεβαίοι εἶναι αἱ ἐκ τούτων τῶν χρόνων παραδεδωμένα περὶ ποιητῶν εἰδήσεις. Ὁ Πausanias οὐδὲν ἄλλο δέχεται τοῦ Εὐμήλου γνήσιον ἔργον ἢ τὸ Προσόδιον, ὅπερ ἐποίησεν εἰς Μεσσηνίους πέμποντας θεωρίαν εἰς Δῆλον. Ὁ ἐπικὺς οὗτος ὕμνος, δωριστὶ συντεταγμένος, ἐποιήθη βεβαίως καθ' ὃν χρόνον οἱ Μεσσηνιοὶ ἦσαν ἔτι ἐλεύθεροι καὶ ἐν ἀκμῇ, δηλ. πρὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ

¹ Ὡς τὰ Βατικανὰ σχόλια εἰς Εὐριπίδου Τρωάδας 822.—Ὁ Εὐμήλος (κατὰ παραγραφὴν Εὐμόλπου) λέγεται τῶν Νόστων ποιητῆς ἐν τοῖς εἰς Πίνδαρον σχολίοις Ὀλ. 13, 31.

πρώτου Μεσσηνιακοῦ πολέμου (9. 'Ολ.¹ 'Ο Παυσανίας ἀποδίδει πρὸς τούτοις εἰς τὸν Εὐμήλου καὶ τὰ ἔπη τὰ ἐπιγεγραμμένα ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου, εἰς ἑρμηνείαν τῶν ζωδίων τῶν ἐπειργασμένων ἐπὶ τοῦ ἐπιστήμου τούτου ἀναθήματος· ἀλλὰ καὶ ἡ λάρναξ καὶ τὰ ἔπη ἐποιήθησαν πολὺ ὕστερον, δηλ. κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐτυράννευον ἐν Κορίνθῳ οἱ Κυψελίδαι.² Τρίτος ἄλλος ἐποποιὸς τοῦ γενεαλογικοῦ τρόπου ἦτο Ἀσιος ὁ Σάμιος, οὗ πολλαχοῦ μνημονεύει ὁ Παυσανίας. Τὰ ἔπη τοῦ Ἀσίου ἐπραγματεύοντο ἰδίως τὰ περὶ τὴν Σάμον, καὶ κατῆγε τὸν λόγον ὁ ποιητὴς μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, ὡς φαίνεται ἐξ ὧν μετὰ χάριτος περιγράφει τὴν πολυτελεῖ ἐσθλῆτα τῶν Σαμίων, κατὰ τινὰ ἐορτὴν τῆς πολιούχου Ἡρας. Ἄλλος τις ἐποποιὸς, Χερσίας ὁ Ὀρχομένιος, συνήγαγε μῦθους ἐπιχωρίους καὶ γενεαλογίας. Ἰκμαζε δὲ ὁ Χερσίας κατὰ Πλούταρχον ἐπὶ τῶν ἑπτὰ σοφῶν, καὶ ὡς εἰκόζεται ἐκ τοῦ προμνηννευθέντος εἰς Ἡσιόδου ἐπιγράμματος ἦτο εἰς τῶν ζηλωτῶν καὶ θαυμαστῶν τοῦ Ἡσιόδου.

¹ Οἱ στίχοι ὧν μνημονεύει ὁ Παυσανίας, IV, 33. 3·

Τῷ γὰρ Ἰωμάτα καταθύμιος ἔπλετο Μοῖσα,
ἀ καθαρὰ καὶ ἐλεύθερα ᾤσατ' (:) ἔχουσα·

λέγουσιν ἴσως, ὅτι ἡ Μοῦσα τοῦ Εὐμήλου, ἡ ποιήσασα τὸ Προσόδιον, ἤρσα καὶ διὰ τῷ Ἰωμάτα, δηλ. ἔλαβε τὸ ἔπαθλον τῆς νίκης ὁ ποιητὴς κατὰ τὸν μουσικὸν τῶν Ἰωμαίων ἀγῶνα.

² Ὁ Παυσανίας ἐπίστευσεν ὅτι ἡ λάρναξ εἶναι αὐτὴ ἐκείνη ἐνθὰ ἔκρυπεν ἡ Λάδδα τὸν υἱὸν Κυψέλου, νήπιον ὄντα, σώζουσα αὐτὸν ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Βακχιαδῶν, ἣν ἀνέθηκαν ὕστερον εἰς Ὀλυμπίαν οἱ Κυψελίδαι εἰς μνήμην τοῦ γεγονότος. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ὁ μῦθος οὐδὲν ἀληθοῦς ἱστορίας ἐντέλῃ κρύπτει, ἀλλ' ἐγεννήθη ἐξ ἀπλῆς ἐτυμολογίας «Κύψελος» «κυψέλη». Ἐπειτα φαίνεται ἀπίθανον, ὅτι οὕτω πολῦτιμον καὶ κατάκοσμον τεχνουργημα μετεχειρίζετο ἡ Λάδδα ὡς κοινὴν κιβωτόν. Πολὺ τούτων πιθανώτερον εἶναι, ὅτι οἱ Κυψελίδαι, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἤκμαζον κατὰ τὴν πλοῦτον καὶ δύναμιν (μετὰ τὴν 30 'Ολ.), ἀνέθηκαν μετ' ἄλλων ἀναθημάτων εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ταύτην τὴν λάρνακα, δηλοῦντες διὰ τοῦ ὀνόματος κυψέλη αὐτοὺς. Τοιαῦτα φωνήεντα ἐμβλήματα (emblèmes parlans) εὐρίσκονται καὶ ἐπὶ νομισμάτων ἐλληνικῶν. Ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης συνηγορεῖ καὶ ὅτι ὁ Ἡράκλῆς εἰκονίζεται ἐπὶ τῆς λάρνακος φέρων βόταλον καὶ λεοντήν, καὶ ὅτι ὡς ἐν τῇ Ἀσπίδι τοῦ Ἡσιόδου, ἐνθὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ δὲν διακρίνεται τοῦ τῶν ἄλλων ἡρώων.

Ἐν ᾧ διὰ τῶν κόπων τῶν ἀνδρῶν τούτων ἕκαστος τῶν ἡρώων, μικρὸς ἢ μέγας, ὅσων τὴν μνήμην διέσωζε τὸ πλῆθος, ἔλαβε τὴν προσήκουσαν τάξιν ἐν τοῖς πολλοῖς τούτοις ἔπεσιν, ὁ ἥρωες ὁ αἰρων ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ τὸ ἥμισυ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, ὃν κατεκόσμησαν ἅπασαι αἱ φυλαὶ τῆς Ἑλλάδος πολὺ ὑπὲρ τοὺς εἰς Τροίαν στρατεύσαντας ἥρωας τῶν Ἀχαιῶν, ἀποδόντες εἰς αὐτὸν ἐνδοξοτάτους ἀγῶνας καὶ κατορθώματα, λέγω τὸν Ἡρακλέα, ἢ ἥρωες οὗτος παραδόξως δὲν εἶχεν ἐξυμνηθῆ ἐν τινὶ ἐποποιίᾳ ἀξίως ἐκ αὐτοῦ. Ἐκ τῆς Ἰλιάδος ὁμοίως καὶ Ὀδυσσεύς τεκμαίρομεθα, ὅτι κατ' ἐκείνην ἡδὴ τὴν ἐποχὴν ὑπῆρχε μέγα πλῆθος μύθων περὶ τὸν Ἡρακλέα, καὶ ὅτι συνειθίζον αἱ τότε ποιηταὶ νὰ ἐξυμνωσιν ἕνα ἕκαστον τῶν ἄθλων τοῦ πολυπλανήτου ἥρωος ἐν ἐπυλλίοις, ὅποιον ἦτο ἡ ἄλωσις τῆς *Οἰχαλίας*, ὅπερ κατὰ τὴν παράδοσιν κατέλιπεν ὁ Ὅμηρος δῶρον εἰς τινὰ τῶν ξένων αὐτοῦ, Κρεώφυλον τὸν Σάμιον, ὅστις ἐχρημάτισε πιθανῶς ἀρχηγὸς σχολῆς Σαμίας ῥαψωδῶν. Τὸ ἐπύλλιον τοῦτο ἐπραγματεύετο τὸν μῦθον ἐκεῖνον, καθ' ὃν ὁ Ἡρακλῆς, ἀντιτιμωρούμενος ὕβριν τινὰ τοῦ Εὐρύτου καὶ τῶν παιδῶν αὐτοῦ, κατέσκαψε τὴν μητρόπολιν *Οἰχαλίαν*, ἀπέκτεινε τὸν Εὐρυτον μετὰ τῶν υἱῶν, καὶ ἀπήγαγε λάφυρον τὴν θυγατέρα Ἰόλην. Ὁ μῦθος οὗτος ἄπτεται πῶς τῶν κατὰ τὴν Ὀδυσσειαν, διότι τὸ τόξον δι' οὗ κατετόξευσεν ὁ Ὀδυσσεὺς τοὺς μνηστῆρας ἦτο Εὐρύτου κτῆμα, τοῦ ἐπισημοτάτου τοξευτοῦ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς· καὶ ἴσως ἡ συνάφεια αὕτη ἐκίνησε τοὺς παλαιούς Ὀμηρίδας νὰ πραγματευθῶσι τὸν περὶ Εὐρύτου μῦθον ἐν τῷ ἐπυλλίῳ. Διεξήγαγον δὲ τὸσον δεξιῶς τὴν ὑπόθεσιν, ὥστε τὸ παίημα ἐκρίνετο ἄξιον καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὀμήρου.

Ἄλλοι τῶν περὶ Ἡρακλέα μύθων περιελήφθησαν εἴτε ἐν τοῖς μεγάλοις Ἡοιοδεσίαις ποιήμασι, ταῖς Ἰοίαις ἢ τοῖς Καταλόγοις, εἴτε ἐν ἐπυλλίοις. Ἰσως δὲ καὶ τινες, ἀγνωστοτέρους πρὶν, ἤγαγεν εἰς φῶς Κιναιθίων ὁ Λακεδαιμόνιος. Ἄλλ' ὁ Ἡρακλῆς ἐν πᾶσι τούτοις δὲν εἶχεν ἔτι πρεσλάθει τὸν τύπον καὶ τὸ σχῆμα, ὅπερ πᾶς τις τῶν νῦν ἀναγνωστῶν ἐκ ποιημάτων ἢ τεχνουργημάτων μαθὼν φαντάζεται, εὐθὺς ὡς ἀκούσῃ τὸ ὄνομα Ἡρακλῆς. Ὁ τύπος οὗτος ἐμορμώθη, ἀφοῦ πρῶτον συνήχθησαν αἱ διεσπαρμένοι μῦθοι, οἱ πραγματευόμενοι ἀγῶνας τῶν ἡρώων κατὰ θηρίων ἀγρίων, ὧν πολλοὶ ἐπεχωρίζον μάλιστα κατὰ τὴν Πελοπόννησον. Μετὰ τὴν συναγωγὴν

τῶν μύθων τούτων καὶ τὴν διακόσμησιν αὐτῶν κατὰ παντοδαποῖς τρόπους ὑπὸ τῆς ποιήσεως, ἐπλάσθη ὁ τύπος ἐκεῖνος τοῦ Ἡρακλέους καθ' ὃν διακρίνεται ὁ υἱὸς τοῦ Διὸς πάντων τῶν ἄλλων ἥρώων. Κατὰ τὸν τύπον τοῦτον ὁ Ἡρακλῆς, οὔτε κράνος, οὔτε ἀσπίδα, οὔτε θώρακα φορῶν, οὔτε ἄλλο οὐδὲν τῶν ἀμυντηρίων ὅπλων, ὅσα μετεχειρίζοντο κατὰ τὸν Ἡρωϊκὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἐπὶ μόνῃ τῇ ἰσχύϊ τοῦ σώματος πεποιθώς, μόνον δ' ὅπλον φέρων τὸ βόοπαλον, καὶ εἰς σκέπην τοῦ σώματος τὸ δέρμα τοῦ λέοντος, ὃν ἔκτεινεν αὐτός, ἐπέρχεται κατὰ τῶν ἀγρίων τεράτων, καὶ ἀνταγωνιζόμενος διὰ τῆς ταχύτητος τῶν ποδῶν ἢ δι' ἄλματος, καὶ διὰ πάλης ἢ πυγμῆς καταπαλαίει αὐτά. Ὁ ποιητὴς ὁ μεταπλάσας τοιοῦτον οἶον εἰρηται τὸ σχῆμα τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἐπαγωγότατα διαποιικίλας τὴν μορφοτονίαν τῶν συνήθων ἥρωϊκῶν ἀγώνων, ἦτο Πείσανδρος ὁ Ρόδιος (Καμειρεύς), ἀμαρῶν κατὰ μὲν τὴν κοινὴν χρονολογίαν περὶ τὴν 33 'Ολ., κατ' ἀλήθειαν δὲ μικρὸν ὕστερον τοῦ χρόνου τούτου. Τὰ ἐκ τῆς «Ἡρακλείας» τοῦ Πείσανδρου μνημονευόμενα χωρὶς ἀναφέρονται πάντα σχεδὸν εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ἅτινα ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἥρωα ὁ Εὐρυσεύς, τοὺς κοινῶς καλουμένους ἄθλους Ἡρακλέους. Ἰσως δὲ καὶ τὸν ἀριθμὸν δώδεκα Πείσανδρος ἦτο ὁ πρῶτος εὐρών, διότι καίτοι ἄλλοι ἄλλους, δώδεκα ὅμως Ἡρακλέους ἄθλους ἀναφέρουσι πάντες οἱ ἔπειτα συγγραφεῖς, δώδεκα δὲ ἐγνώριζον καὶ αἱ εἰκαστικαὶ καὶ τέχνη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Φειδίου, καὶ τοσοῦτους ἐπειραγέσθαι οἱ τεχνῖται ἐν τῇ νικῇ τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ. Οἱ πρῶτοι τῶν δώδεκα τούτων ἄθλων ἔχουσι χαρακτῆρα ἀγροτικὸν καὶ εἰδυλλιακόν, οἱ δὲ τελευταῖοι περιλαμβάνουσι φαντασιώδη καὶ θαυμαστά μυθεύματα, ἐξ ὧν ὠφελεῖτο ὁ Πείσανδρος, διότι ὁ μῦθος ἐκεῖνος καθ' ὃν ὁ Ἡρακλῆς ἐπερχόμενος κατὰ Γηρυόνου διέπλευσε τὸν Ὠκεανὸν ἀναβὰς ἐν τῇ ποτηρίῃ τοῦ Ἥλιου, μνημονεύεται πρῶτον ὡς ἐκ Πείσανδρου. Ἀλλ' ἔσως ἦγαγον εἰς τοῦτο τὸν ποιητὴν καὶ συμβολὰ τινὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἥλιου, ἥτις ἐπεκράτει ἐν Ρόδῳ. Οἱ δὲ Ἀλεξανδρινοὶ Γραμματικοὶ τιμῶντες τὴν δημιουργικὴν φαντασίαν τοῦ Πείσανδρου, ἥτις ἄπρωτος ἐτήρειτο καθ' ὅλον τὸ ποίημα, ἔταξαν αὐτὸν παρὰ τὸν Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον ἐν τῇ Κανόρῃ τῶν ἐπικῶν, τιμὴν ἣν εἰς οὐδένα τῶν ἄλλων, οὐδ' ἐμνημόνευσαν, ἀπένευμαν.

Οὕτω λοιπὸν ἡ ἐπικὴ ποίησις τῶν Ἑλλήνων, ἥτις ἐπὶ γενεαλο-

γίγας ἐκτραπείσα ἐφαίνετο ὅτι ἔπεσεν εἰς νηφαλιότητα καὶ ξηρότητα, ἀναλαμβάνει πάλιν νέαν ζωὴν, καὶ νέας τέμνει ὁδοὺς. "Αἷον ὅμως ἐπισκέψεως εἶναι, ἂν ἤθελεν ἐπιφοιτήσει τὸ καινὸν τοῦτο πνεῦμα ἐπὶ τοὺς "Ελληνας ἐποποιούς, ἐφ' ὅσον διέτριβον περὶ τὴν συνήθη πραγματείαν τῶν ἡρωϊκῶν ἐπῶν, καὶ ἂν δὲν ἤθελον ἀνατείνει νέα ποιήσεως εἶδη καὶ νέα αἰσθήματα καὶ διαθέσεις διάφορα ἐκείνων ἅτινα ἐξύμνουν τὰ ἐπικά ποιήματα. Ἐπὶ τὰ νέα ταῦτα εἶδη, ἅτινα ἀνεφύησαν ὡς ἀντίπαλα τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, μετὰ γὰρ ἤδη τὸν λόγον.¹

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΕΛΕΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Μέχρι τῆς εικοστῆς Ὀλυμπιάδος, ἡ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ, οὐδὲν ἄλλο εἶδος ποιήσεως ἐγνώριζον οἱ Ἕλληνες ἢ τὸ ἔπος, καὶ οὐδὲν ἄλλο μέτρον εἶχον ἐντέχνως ἐξεργασθῆ οἱ ποιηταί, ἢ μόνον τὸν ἐξάμετρον· διότι εἰς τινὰς λατρείας ἠκούοντο μὲν, ὡς εἰκός, καὶ ᾄσματα ἐξ ἄλλων μέτρων πεποιημένα, καὶ μελωδίαι μᾶλλον ἀνειμέναι, πρὸς ἃς ἤγοντο χοροὶ γοργότεροι, ἀλλὰ τὰ ᾄσματα ταῦτα δὲν εἶχον ἔτι ἀναπτυχθῆ εἰς εἶδος ποιήσεως αὐτοτελές, ἀλλ' ἦσαν ἄτεχνα δοκίμια, σπέρματα νέων ποιητικῶν τρόπων, ἀρεστά καὶ ἀποδεκτὰ ὅχι γενικῶς, ἀλλὰ κατὰ τόπους, καὶ παρ' ἐκείνοις μόνοις, ὅσων ἐμιμοῦντο τὰ ἦθη καὶ τὰ νόμιμα· πάντας τοῦναντίον τοὺς μουσικοὺς καὶ ποιητικοὺς ἀγῶνας κατεῖχεν ὁ σεμνὸς καὶ μεγαλοπρεπὴς τόνος τοῦ ἔπους καὶ τῶν ἐπικῶν ὕμνων, ὅστις ἐνέτικτεν ἐν τῇ ψυχῇ τῶν ἀκροατῶν ἡρεμον καὶ φαίδραν διάθεσιν, τὸ μόνον αἰσθημα, ὅπερ μέχρι τοῦδε ἡδυνήθη νὰ ἐκδηλώσῃ δεξιῶς ἡ ἑλληνικὴ ποίησις· διότι θρήνους, πόθους καὶ μερίμνας, καὶ θλίψιν καὶ χαράν, καὶ ἔρωτα, καὶ ὀργὴν δὲν εἶχον ἔτι πραγματευθῆ οἱ ποι-

¹ Περὶ ἐπικῶν τινων ποιημάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὅλον τῆς Μινυάδος, Ἀλκμαϊωνίδος, Θεσπρωτίδος, θὰ εἶπω τὰ δεόντα ἐν τῷ κεφαλαίῳ περὶ θρηνητικῆς ποιήσεως.

ηταί, ἀλλὰ πάντα τὰ αἰσθητά ταῦτα ἐσπεροῦντο μέχρι τοῦδε τῆς ὁμαλότητος καὶ χάριτος, ἣν περιβάλλει αὐτὰ ἡ τεχνικὴ ἐξερ-
γασία. Ἡ ἐποποιὰ δέ, αὐτὴ καὶ μόνη, κατεῖχεν ἀτενῶς μέχρι τοῦ
νῦν ἐστηριγμένους τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τὴν θεωρίαν τοῦ μεγαλοπρε-
ποῦς παρελθόντος, ἥτις εἶναι μὲν ἀρεστὴ καὶ ἐπαγωγὸς, ἀλλ' οὐδέ-
ποτε ἐξάγει τὴν ψυχὴν ἐπὶ πάθος. Ἄν δέ ποτε ταλαιπωρίαι καὶ
πᾶθη τοῦ παρόντος βίου ἐγειναι ὑποθέσεις ἐπ' ὧν, ὡς ἐν τοῖς Ἑρ-
ραῖς τοῦ Ἡσιόδου, ἡ ἐπικὴ τέχνη δὲν παρέμεινεν ἐν ταύτῃ τῇ ὁδῷ,
ἀλλ' εὐθὺς ἐξεστράπη ἐπὶ θεωρίας γενικᾶς, καὶ μεταρσιωθεῖσα ἤρ-
μήνευσε τοὺς καθολικοὺς νόμους, οὓς ἔθηκαν οἱ θεοὶ ἐν τε τῇ φύ-
σει καὶ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων.

Εἰς τὴν παμβασιλείαν τῆς ἐπικῆς ποιήσεως συνέτειναν βεβαίως
οὐ μικρὸν καὶ τὰ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἰσχύοντα ἐν Ἑλλάδι πολι-
τεύματα. Εἶχον δὲ μνημονεύσει ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὁπόσον ἡγάπων
οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ ἡγεμόνες τὰς ἐποποιίας, διότι ἐξύμουν τοὺς πα-
λαιούς ἥρωας, εἰς οὓς ἐκείνοι ἀνήγον τὸ ἑαυτῶν γένος. Ἰασιλείαι
δὲ καὶ τυραννίδες ἐπεκράτουν, ὡς γνωστόν, ἐν Ἑλλάδι μέχρι τῆς
πρώτης Ὀλυμπιάδος· ἀλλ' ἐκ τούτου τοῦ χρόνου ἤρξαντο καταλύ-
μεναι, πρότερον μὲν καὶ βικιότερον παρὰ τοῖς Ἰωσι, βραδύτερον δὲ
ἐν Πελοποννήσῳ. Ἡ δημοκρατικὴ κίνησις ταπεινώσασα τὸ ἀξίωμα
τῶν ἀρχαίων τυραννικῶν οἴκων ἤγαγεν, ὡς εἰκός, εἰς ἐλευθέραν ἐκ-
δήλωσιν τῶν αἰσθημάτων, καὶ προέτρεψεν ἀνθρώπους τοῦ πλήθους
νὰ προβῶσι θαρράλεώτερον εἰς τὸ μέσον. Τότε λοιπὸν καὶ ὁ αἰετός
ὅστις κατὰ τοὺς ἀκριβεστάτους τῆς ἐπικῆς τέχνης κανόνας οὐδα-
μοῦ φαίνεται αὐτός ἐν τῷ ποιήματι, ἀλλὰ βεθυισμένος εἰς θεωρίαν
τῆς ὑποθέσεως ἣν ἐξυμνεῖ, ἀνταποδίδει ἀπλῶς ὡς ἐκ λείου καὶ ὁμα-
λοῦ κατόπτρου τὰς μεγαλοπρεπεῖς καὶ καλὰς εἰκόνας τοῦ ἡρώικου
αἰῶνος, προβαίνει ἐνώπιον τοῦ πλήθους ὡς ἀνὴρ ἔχων ὀρμὰς καὶ
ἐπιθυμίας, καὶ ἐκχέει ἐν Ἰάμβοις καὶ Ἑλεγείαις τὰ αἰσθητά, ὅ-
τινα πιέζουσι τὴν ἐξηρηθισμένην αὐτοῦ ψυχὴν. Οἱ Ἰάμβοι καὶ
Ἑλεγείαι, τὰ σύγχρονα ταῦτα καὶ ἀδελφὰ τῆς ποιήσεως εἶδη, ἐξεν-
ρέθησαν πρῶτον, ὅσον ἡμῖν γνωστόν, ἐν πόλεσι δημοκρατουμέναις
ὑπὸ Ἰωνῶν ποιητῶν. Ἄπαντα δὲ τὰ ἀποσπάσματα καὶ πᾶσαι τῆς

¹ Κεφ. 4.

περὶ τῶν ποιημάτων τούτων περισθαιεῖσαι εἰδήσεις, οὐδὲν ἄλλο εἰ-
κονίζουσιν, ἢ τὴν πολιτικὴν κατὰστασιν τῶν ἐν Ἰωνίᾳ πόλεων καὶ
τῶν νήσων, ὅτε τὸ πρῶτον ἐδημοκρατήθησαν.

Τὸ ὄνομα *ἐλεγείον*, ὡς καὶ τὸ ὄνομα ἔπος σημαίνει παρὰ τοῖς
ἀκριβεστάτοις τῶν συγγραφέων ὅχι τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν τοῦ ποιή-
ματος, ἀλλὰ τὸ ἐξωτερικὸν εἶδος, ἦται τὸ μέτρον· διότι οἱ Ἕλλη-
νες διέκρινον καθόλου τὰ εἶδη τῆς ποιήσεως ἐκ τοῦ μέτρου ὡς ἐπὶ
τῷ πλείστον καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ σχήματος. Μεταχειριζόμενοι δὲ
δὲ ἡμεῖς σήμερον τὰ αὐτὰ ὀνόματα, καὶ ὑποβάλλοντες ἐννοίαν δη-
λωτικὴν τῆς ἐσωτερικῆς φύσεως τῶν ποιημάτων, πράττομεν ὀρθῶς
κατὰ τοῦτο, καθ' ὅσον οἱ ποιηταὶ τῶν Ἑλλήνων μετὰ λεπτοτάτης
τεχνικῆς αἰσθήσεως ἐξέλεγον ἐν πᾶσιν ἐκεῖνο τὸ μετρικὸν σχῆμα,
ὅπερ προσῆδε καὶ ἤρμοζε πρὸς τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς τὴν ἐκδη-
λουμένην ἐκάστοτε ἐν τῷ ποιήματι. Ἡ ἁρμονία αὕτη καὶ ἀκριβῆς
ἀναλογία τῶν μέτρων πρὸς τὰς ποικιλωτάτας καταστάσεις καὶ δια-
θέσεις τῆς ψυχῆς, εἶναι μία τῶν καλλίστων καὶ ἐκπρεπεστάτων ἀ-
ρετῶν τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως, διὸ καὶ συχνὰ θὰ υπομνησῶκα τοῦ-
το τοῖς ἀναγνώσταις. Ἐν τούτοις τὸ ὄνομα Ἐλεγείον οὐδὲν ἄλλο
σημαίνει ἢ μέτρον, ἐξάμετρον δηλ. δακτυλικὸν μετὰ πενταμέτρου
δακτυλικοῦ, ἦτοι τὸ κοινῶς καλούμενον διστίχον. *Ἐλεγεῖα* δὲ κα-
λεῖται πᾶν ποίημα συγκείμενον ἐκ ταιούτων διστίχων.

Ἡ λέξις *ἐλεγος*, ἐξ ἧς παράγεται τὸ ἐλεγείον, ἀγχι ἡμᾶς εἰς τὴν
πρώτην ἀρχὴν τοῦ εἵδους τούτου τῆς ποιήσεως. Ἐλεγος σημαίνει
ἄσμα θρηνώδες, ἀνευ ἀναφορᾶς πρὸς τὸ μέτρον. Οὕτω λ. χ. ἡ ἀη-
δων παρ' Ἀριστοφάνει ἐξάρχει ἐλεγον ἐπὶ τὸν πολυδακρυὸν Ἴτυν, καὶ
ἡ Ἀλκυὼν παρ' Εὐριπίδῃ ἐπὶ τὸν σύζυγον Κήρυκα¹. Φαίνεται δὲ ὅτι
οὐδεμία τῶν γενομένων ἐτυμολογιῶν εὐρίσκεται πιθανή². ἐν ᾧ, ἂν
τις ἀναμνησθῇ ἐν ὁπόσῃ τιμῇ ἦσαν παρ' Ἑλλήσιν οἱ τε Κᾶρες καὶ
οἱ Λυδοὶ ἐπὶ θρήνοις, καὶ καθόλου ἐπὶ γοεραῖς μελωδίαις³, θὰ ἀπο-

¹ Ἀριστοφ. Ὀρν. 218.—Εὐριπ. Ἰφ. ἐν Ταυρ. 1061.

² Ἡ κοινοτάτη ἐτυμολογία εἶναι ἐκ τοῦ ἐξ λέγειν. Τὸ λέγειν ὅμως
εἶναι πᾶν ἄτοπον κατ' ἐννοίαν· ἔπειτα ἔπρεπε νὰ τραπῇ ἐν τῷ παραγῶγῳ
εἰς λόγος. Ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης λέξεως ἡ σύνθεσις εἶναι παραδοξοτάτη.

³ Θρηνοὶ Καρικαὶ καὶ Λυδικαὶ μνημονεύονται συχνὰ παρὰ τοῖς παλαιοῖς
(Franck, Callinus p. 5. de origine carm. elegiaci, p. 124). Ὁ δὲ ἀν-

δεχθῇ ὡς πιθανόν, ὅτι οἱ Ἴωνες μετὰ τῶν θρηνητικῶν τούτων μελωδιῶν καὶ ᾠδῶν παρέλαβον συγχρόνως παρὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ γειτόνων καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα ἔλεγος.¹

Ἐξ Ἀσίας λοιπὸν ἔλκει τὴν ἀρχὴν ἡ Ἑλληνικὴ ἔλεγεια, ἃν καὶ ὁμολογῶ ὅτι αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Νηναίαι ἢ οἱ Θρῆνοι διέφερον μετὰ γὰλως τῆς ἔλεγειας, ἣν ἐφιλοτέχνησε καὶ ἐκάλλυνε τῆς ἑλληνικῆς Μούσης ἡ χάρις. Τοὺς θρήνους συνώδευον πάντοτε οἱ Ἀσιανοὶ μετὰ αὐλοῦς, ὄργανον ἐπιχωρίζον ἐν Λυδίᾳ καὶ ταῖς γειτονικαῖς χώραις ὅπου ὅμως ὁ μὲν Ὅμηρος οὐδαμοῦ μνημονεύει ὡς ἀγνωστον τότε ταῖς Ἑλλήσιν, ὁ δὲ Ἡσίοδος ἀπαξ μόνον παρὰ κῶμον.² Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νῦν ἐπεκράτησε νὰ συνοδεύωσι καὶ οἱ Ἕλληνες τὴν ἔλεγειαν, πρῶτην αὐτὴν ἐκ πάντων τῶν εἰδῶν τῆς ποιήσεως, μετὰ αὐλοῦς, οὐδέποτε δὲ μετὰ κιθάρᾳς ἢ λύραν. Οὕτω π. χ. ὁ Ἑλεγειοποιὸς Μίμνερμος (Ὀλ. 40. 620 π. X.) *ἠΐδισε κατὰ τὸν ποιητὴν Ἰππώνακτα τὸν Κραδίης νόμον*,³ ἰδιόρρυθμόν τινα μελωδίαν, ἣν ἐψάλλον κατὰ τὴν Ἴωνικὴν ἑορτὴν τὰ Θαργῆλια, ὅτε τύπτοντες μετὰ κλάδους σικκῆς ἐξεδίωκον τοὺς φαρμακοὺς εἰς ἐξαγνισμόν τῶν πόλεων. Αὐτὴν τρεῖς ἦτο καὶ ἡ ἐρωμένη τοῦ Μίμνερμου Ναννώ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μίμνερμος, ὅστις κατὰ τὴν μαρτυρίαν νεωτέρου Ἑλεγειοποιοῦ, κώμῳ μάζων μετὰ τῆς ἐρωμένης, πολλάκις ἔλαβεν εἰς τὸ στόμα τὸν ἐκ λωτοῦ αὐλόν, καὶ ἐκμηῳθῇ φορβεῖ.⁴ Ὡς δὲ ὑποδηλοῖ τὸ πατρωνικὸν *Αἰγυρτιάδης ἢ Αἰγυαστάδης*, οὐ μόνον ὁ Μίμνερμος, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ γενεὰ αὐτοῦ ἐπετήδευσε τὴν αὐλητικὴν τέχνην, διότι τὸ ὄνομα φαίνεται παράγωγον τοῦ λιγέος τῶν αὐλῶν φθόγγου. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Ἑλεγειοποιὸς Ἑσάγνις λέγει πρὸς τὸν ἐρώμενον καὶ

τίσπαστος (υ — υ), πούς ἄχαρις καὶ σκληρός, καλεῖται Καρικός, διότι μετεχειρίζοντο αὐτὸν εἰς ποιήσιν τοιούτων θρήνων. Καὶ ἡ λέξις δὲ Νηναία εἶναι πιθανώτατα Ἀσιατικὴ (Πολ. IV. 79), ἐλθοῦσα μετὰ τῶν Τυρρηνῶν ἐκ Λυδίας εἰς Τυρρηνίαν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ῥώμην.

¹ Bötticher, Arica σ. 34.

² Ὁρ. κειφ. 3.

³ Πλουτ. π. μουσ. 8. — Πισύχ. (ἐν λ. Κραδίης νόμος).

⁴ Καίετο μὲν Ναννοῦς, πολὺ δ' ἐπὶ πολλάκι λωτῶν κημῳθεῖς, κώμους στεῖχε συνεξανύων.

Κατὰ τὴν πιθανωτάτην ἀνάγνωσιν τοῦ παρ' Ἀθηναίῳ Ἑρμῆσιάννατος (XIII σ. 598, Α.).

πολυδύμητον Κύρνον, ὅτι διὰ τὰ ἐν ταῖς ἐλεγείαις εἰς ἔπαινον αὐτοῦ γεγραμμένα ἐγκωμια θὰ φοιτῇ μετὰ τῶν ποιημάτων ὑπὲρ πάσαν γῆν καὶ θαλάσσαν ὁ Κύρνος, καὶ θὰ παρακάθῃται ἐν συμποσίοις, ὅτε νέοι καὶ ἀξιέραστοι ἄνδρες θὰ ψάλλωσιν αὐτὸν αὐλίσκοις λιγυγρόχοις.¹

Ἐκ τῶν εἰρημένων ὁμῶς δὲν ἔπεται ὅτι ἡ ἐλεγεία αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἦτο ὠρισμένη πρὸς ᾧδὴν, καθὼς τὰ ἰδίως Λυρικά ἄσματα διότι ἐψάλλοντο μὲν ἐλεγεία πρὸς αὐλὸν πρὶν ἐξευρεθῶσι μέτρα ποικιλώτερα, ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο πολὺ μετὰ Τέρπανδρον τὸν Λεσβιον, ὅστις πρῶτος ἐμελοποίησεν ἐξαμέτρους πρὸς κιθάραν, ἅρα ὅχι πρὸ τῆς 40 = 620 'Ολυμπιάδος.' Ὅτε οἱ Ἀμφικτύονες, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κρίσης, ἐπανηγύρισαν τὰ ἱϋθια ('Ολ. 47, 3. π. X. 590), κατέβησαν εἰς τὸν ἄγωνα Σακαδάς ὁ Ἀργεῖος καὶ Ἐχέμβροτος ὁ Ἀρκάς, φέροντες ἐλεγεία μεμελοποιημένα πρὸς αὐλόν, ἀλλὰ τὸ μέρος τόσον σκυθρωπὸν καὶ γοερὸν ἐφάνη εἰς τοὺς συνελθόντας Ἕλληνας, καὶ τόσον ἀσύμφωνον πρὸς τὴν πανηγυρίαν, ὥστε κατελύθη παραχρῆμα τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μελωδίας.² Ἐκ τούτων συμπεραίνεται, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐρράψωδοντο καὶ αἱ ἐλεγεῖαι ὡς τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη, πλὴν μόνον ὅτι ἐνθα ἔκρουον οἱ Ὀμηρίδαι τὴν κιθάραν, ἐκεῖ ἴσως οἱ ῥαψωδοῦντες ἐλεγείας μετεχειρίζοντο τὸν αὐλόν, ἐν τῷ προσιμίῳ δηλαδὴ ὡς προανέκρουσιν, καὶ πού καὶ ἐν τῷ μεταξῷ, κατὰ τρόπον ὃν εἶναι δύσκολον σήμερον νὰ ἐννοήσωμεν.³ Τοὺς αὐλοὺς μετεχειρίσθη, φαίνεται, καὶ ὁ Καλλίνος πρὸς τὰς πολεμικὰς αὐτοῦ ἐλεγείας διότι ἐν γένει παρὰ τοῖς παλαιοῖς οἱ κατὰ Πίνδαρον πάμφωνοι αὐτοὶ δὲν ἐθεωροῦντο ὡς ἀπόλεμον μουσικὸν ὄργανον· τούναντιον ὁ στρατὸς τῶν Λυδῶν, καθ' ὃ ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ἐπορεύοντο εἰς μάχην ὑ-

¹ Στ. 237.

² Πλουτ. π. μουσ. 3. 4. 8.

³ Πλουτ. π. μουσ. 8.—Πλυσ. X, 7, 3.—Τὰ τοῦ Χαμαιλέοντος παρ' Ἀθηναίῳ (XIV, σ. 620. c.) ὅτι ἐμελωδῆθησαν τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου καὶ Μιμνέρμου, δηλοῦσι σαφῶς, ὅτι ἦν ποτε χρόνος καθ' ὃν ἦσαν ἀμελοποιήτα.

⁴ Το ᾧδε ἐν ἐλεγείαν παρὰ τῇ Ἀρχιλόχῳ (Σχολ. Ἀριστοτ. Ὀρν. 1426. «ᾧδων ὑπ' αὐλητῆρος») καὶ παρὰ Σόλωνι (ἐν τῇ ἐλεγείᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ «Σαλαμῖς») λέγεται ὅχι κυριολεκτικῶς, ἀλλ' ὅπως παρ' Ὀμήρῳ, ἀντὶ τοῦ ῥαψωδεῖν. Περ. Ἀθην. XIV, σ. 630.

παύλους γυναικείους καὶ ἀνδρείους· καὶ οἱ Σπαρτιάται δὲ παρέλα-
βον εἰς τὴν πολεμικὴν μουσικὴν ἀντὶ τῆς κιθάρης, ἣν εἶχον πρότε-
ρον, τῶν αὐλῶν τὴν πολυφωνίαν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι οὐδέποτε
ἐψάλλοντο αἱ ἐλεγείαι ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ὡς ἐμβατήρια κατὰ τὴν
ἐφοδον, ἐπειδὴ οὔτε τὴ μέτρον οὔτε τὸ ὕψος τῆς ποιήσεως ἀρμόζουσι
πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν. Ὡς δὲ συνάγεται ἐκ Τυρταίου, Ἀρχιλόχου,
Ξενοφάνους, Ἀνακρέοντος καὶ μάλιστα τοῦ Θεόγνιδος, ὁ τόπος
ἐνθα κυρίως καὶ συνηθέστερον ἀπηγγέλλοντο ἢ ἐψάλλοντο αἱ ἐλε-
γεῖαι ἦσαν τὰ συμπόσια· ἐψάλλοντο δὲ κατὰ τὴν ἐξοδον τῶν συμ-
ποσίων, τὸν κοινῶς καλούμενον κῶμον, ὅπου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐστὶ
τοῦ Ἡσιόδου μετεχειρίζοντο τὸν αὐλόν.¹

Ὅτι ἡ ἐλεγεία ἐξ ἀρχῆς δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ἐμποιῇσῃ ὅλως δια-
φορὰν τοῦ ἔπους ἐντύπωσιν, φαίνεται ἐκ τῆς μικρᾶς καὶ ἀνεπαίσθη-
του μετασκευῆς τοῦ μέτρου. Τὸ ἐξεγερθὲν νέον πνεῦμα τῆς τέχνης
μετὰ δαιλίας καὶ περισκέψεως παρεξέβη ἐν τῷ ἐλεγειακῷ μέτρῳ τῆς
καθιερωμένης ὁδοῦ· καὶ οὔτε εἰς ἐπινόησιν νέων μέτρων ἐπεδόθη μετὰ
θαῤῥους, οὔτε κἂν ἐτόλμησε νὰ συζεύξῃ τὸν σεμνὸν ἐξάμετρον μὲ
ἄλλα ἑτεροειδῆ μέτρα καὶ νὰ μετατρέψῃ τὸ δακτυλικὸν σχῆμα, ἀλλ'
ἠρκέσθη ν' ἀποκόψῃ μόνον ἀπὸ τοῦ τρίτου καὶ ἔκτου ποδὸς τὰς
βραχεῖας θέσεις. Ἡ μεταβολὴ αὕτη, ἂν καὶ κατ' οὐσίαν δὲν ἡλ-
λοιώσῃ τὸν ῥυθμὸν, μετέτρεψεν ὅμως χαριέστατα τὸν χαρακτῆρα
τοῦ μέτρου· διότι παρὰ τῷ ἰσορρόπως χωροῦντι ἐξάμετρῳ βαίνει ὁ
πεντάμετρος, οἷον ἀπειρηκῶς καὶ νέαν ἀμυλὴν ἀνακτώμενος, ὡς ἁ-
δελφὸς ἀσθενέστερος καὶ ἀπαλώτερος, ἢ μᾶλλον ὡς ἡ γυνὴ παρὰ τὸν
ἄνδρα. Ἐκ τῆς συζεύξεως τοῦ ἐξάμετρου καὶ πενταμέτρου ἀπέκλυ-
σεν ἡ τέχνη καὶ ἐν εἶδος μικρᾶς *Στροφῆς*, κέρδος ὅπερ οἱ κατὰ στί-
χον ἐξάμετροι τοῦ ἔπους δὲν ἠδύναντο νὰ προσφέρωσι ποτέ. Τοῦτο
δὲ ὠφέλησε διαφερόντως καὶ τὴν τῶν περιόδων κατασκευὴν καὶ τὸν
ὅλον τόνον τῆς γλώσσης.

Τὸ καλὸν τοῦτο μέτρον μετεχειρίσθησαν οἱ Ἴωνες ποιηταὶ εἰς ἔκ-
φρασιν παντοδαπῶν αἰσθημάτων, καὶ ἐν γένει ὅσας ἡ ψυχὴ κατε-
χαμένη ἰσχυρῶς ὑπὸ τῶν παρόντων πραγμάτων ἐκυμαίνετο ἐνθεν
ἀκκείθεν ὑπὸ τοῦ ῥεύματος τῶν θλίψεων· διότι οὔτε ὁ θρήνος εἶναι

¹ Κερ. 3.

ἡ κυρία ὑπόθεσις τῆς ἐλεγεΐας οὐτε ὁ πόνος τοῦ ἔρωτος, ἀλλὰ καθόλου οἰοσθήποτε ἐρεθισμός καὶ ταραχὴ τῆς ψυχῆς. Ὁ ἀοιδὸς ἐξηρεθισμένος ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν συμβαινόντων περιγράφει κατὰ πλάτος ἐν ἐλεγεΐαις ἐνώπιον φίλων ἢ συμπολιτῶν τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ καὶ τοὺς φόβους, καὶ ἀποκουφίζει τὸ βάρος τῆς ψυχῆς του ποτὲ μὲν παραινῶν, ποτὲ δὲ καὶ ψέγων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πατρὶς ἦτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι τὸ πάντων ἀγαπητότατον πρᾶγμα, πρῶτον εἶδος ἐλεγεΐας τὸ ὅποιον ἐμελλε κατὰ τὸ εἶκος ν' ἀναφανῆ εἶναι ἡ πολιτικὴ καὶ πολεμικὴ ἐλεγεΐα. Καὶ τοιαύτην εὐρίσκομεν τῷ ὄντι κατὰ πρῶτον τὴν ἐλεγεΐαν παρὰ Καλλίνῳ, τῷ δημιουργῷ τοῦ εἵδους τούτου τῆς ποιήσεως.

Ἡ ἡλικία τοῦ Ἐφεσίου ἐλεγεῖοποιοῦ Καλλίνου ὁρίζεται ἐξ ὧν αὐτὸς ὁ ποιητὴς μνημονεύει ἐν ταῖς ἐλεγεΐαις περὶ τῶν ἐπιδρομῶν Κιμμερίων καὶ Τρηρῶν. Ἐχουσι δὲ τὰ κατ' αὐτοὺς κατὰ τοὺς ἀκριβεστάτους συγγραφεῖς ὡς ἐξῆς. Τὸ ἔθνος τῶν Κιμμερίων διωχθὲν ὑπὸ τῶν Σκυθῶν ἐπέδραμεν ἐπὶ Γύγου τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, καὶ ἐκυρίευσαν ἐπὶ Ἀρδους τὰς Σάρδεις, τὴν μητρόπολιν τῶν Λυδῶν, πλὴν τῆς ἀκροπόλεως (Ὀλ. 25, 3—37, 2. π. X. 678—639.). Ἐπειτα δὲ ἀγόμενοι ὑπὸ τοῦ Λυγδάμιδος ἐπῆλθον καὶ κατὰ τῆς Ἰωνίας, ὅτε ἐκινδύνευσεν ἐξ αὐτῶν τὸ ἱερὸν τῆς Ἐφεσΐας Ἀρτέμιδος. Καὶ ὁ μὲν Λυγδάμις ἀπέθανεν ἐν Κιλικίᾳ, τὸ δὲ ἔθνος τῶν Τρηρῶν, οἵτινες ἠκολούθησαν, ὡς φαίνεται, τοὺς Κιμμερίους κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, συμμαχήσαντες μετὰ τῶν Λυκίων, ἐκυρίευσαν τὸ δεύτερον τὰς Σάρδεις, καὶ κατέστρεψαν Μαγνησίαν τὴν ἐπὶ Μαιάνδρῳ, ἥτις ἤκμαζε μέχρι τοῦ νῦν, καὶ ἠτύχε ἐν τῷ πρὸς Ἐφεσίους πολέμῳ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐξεδιώχθησαν, καθ' ἃ ἵσταται ὁ Στράβων, οἱ Τρήρες καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Κῶβος ὑπὸ Μάδους τοῦ βασιλέως τῶν Κιμμερίων. Μόλις δὲ ὁ Ἀλυάττης, τρίτος μετὰ τὴν Ἀρδον βασιλεύσας, ἠδυνήθη νὰ ἐκδιώξῃ καὶ τοὺς Κιμμερίους ἐκ τῆς Ἀσίας, διαμείναντας πολὺν χρόνον ἐν τῇ χώρᾳ (Ὀλ. 40, 4—55, 1. π. X. 617—560). Ταῦτα μὲν τὰ κατὰ Κιμμερίους καὶ Τρήρας· ἡ δὲ ἡλικία τοῦ Καλλίνου ἔχει πρὸς τὰ γεγονότα ταῦτα ὡς ἐξῆς· ὁ ποιητὴς μνημονεύει ὡς ἐπικειμένην τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Κιμμερίων, μνημονεύει τὴν ὑπ' αὐτῶν ἔλθωσιν τῶν Σάρδεων, ἀλλὰ περιγράφει τὴν Μαγνησίαν ὡς ἀκμάζουσαν ἔτι καὶ εὐτυχοῦσαν ἐν

τῷ πρὸς Ἐφεσίους πολέμῳ, ἂν καὶ ἀναφέρει πού τοὺς Τρῆρας ἐπερ-
χομένους.¹ Ἐν τοιούτοις χαλεπωτάτοις καιροῖς, καθ' οὓς οἱ Ἐφε-
σιοι ἐκινδύνεον ὄχι μόνον νὰ ὑποταχθῶσιν ὑπὸ τοὺς ὁμοφύλους
Μάγνητας, ἀλλὰ πολὺ ἀναιρώτερα δεινὰ νὰ πάθωσιν ἐκ τῶν Κιμ-
μερίων καὶ Τρηρῶν, πολλὰ ἦσαν τὰ παροξύνοντα εἰς ἐνέργειαν καὶ
δραστηριότητα. Ἀλλ' οἱ Ἰωνες τὸ μὲν διὰ τὴν μακρὰν κοινωνίαν
μετὰ τῶν τρυφηλῶν Λυδῶν, τὸ δὲ διὰ τὴν τερπνότητα ἧς κατ' ἴκνη-
σαν χώρας, εἰς τοιαύτην μαλακότητα εἶχον φθάσει, ὥστε καὶ τοιού-
των κινδύνων ἐπικρεμαμένων δὲν ἔστεργον νὰ στερηθῶσι τὰς συνή-
θεις εὐφροσύνας καὶ τὴν ἡδυπάθειαν. Ὅπόσον δὲ ἡ ἀδράνεια αὐτῆς
τῶν συμπολιτῶν ἐθλίβε τὴν ψυχὴν τοῦ Καλλίνου φαίνεται ἐκ τῶν
ἐξῆς λόγων αὐτοῦ.

Μέχρις τεῦ κατὰκεισθε ; κότ' ἄλκιμον ἔξετε θυμόν,
ὦ νέοι ; οὐδ' αἰδέσθ' ἀμφιπερικτίνας,
ὧδε λίην μετιέντες, ἐν εἰρήνῃ δὲ δοκεῖτε
ἦσθαι, ἀτὰρ πόλεμος γαῖαν ἅπασαν ἔχει.²

Τὸ ἀποσπασμα, ἐξ οὗ ἐλήφθησαν οἱ τέσσαρες οὗτοι στίχοι, εἶναι
τὸ μακρότατον πάντων τοῦ Καλλίνου.³ Εἶναι δὲ πολλοῦ λόγου ἄξιον,
ὡς τὸ πρῶτον δοκίμιον ἐλεγείας, ἦτοι τοῦ εἶδους ἐκείνου τῆς ποιή-
σεως, ἐν ᾧ ἐποίησαν ὡς πλεῖστα καὶ Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι. Ἐν
τῷ ἀποσπασματι τούτῳ διαφαίνεται σαφῶς ὁ χαρακτήρ τῆς ἐλε-
γείας, ὅστις εἶναι ἀκριβῶς ἀνάλογος τοῦ μέτρου, διὸ καὶ ἡ τέχνη
διεφύλαξεν αὐτὸν πιστῶς καθ' ὅλην τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν. Εἶναι δὲ

¹ Ταῦτα συνάγονται ἐκ δύο ἀποσπασμάτων τοῦ Καλλίνου.

Νῦν δ' ἐπὶ Κιμμερίων στρατὸς ἔρχεται ὄβριμοεργῶν,
καὶ

Τρῆρας ἀνδρας ἄγων.

Πάντα τὰ ἐν τῷ κειμένῳ ἐλήφθησαν ἐξ Ἡροδότου καὶ Στράβωνος. Τὰ δὲ
παρὰ τοῦ Πλινίου ἱσπορούμενα περὶ τῆς εἰκόνης Βουλάρχου «*Magnesium
excidium*», ἣν ἠγόρασεν ὁ Κανδαύλης, ὁ πρὸ Γόγου βασιλεύσας, ἀντιδῶς
ἴσην ὀλκὴν χρυσοῦ, φαίνονται ἄπιστα, ἢ τοῦλάχιστον ἐγίνετο σύγχυσις ἰδιώ-
του ἀνδρὸς Κανδαύλου πρὸς τὸν παλαιὸν βασιλεῖα.

² Ἀποσπ. 1. Bergk

³ Οὐδὲ κ' ἐν τούτῳ διεσώθη ἀκέραιον· διότι ἀμφιβάλλεται, ἂν τὸ παρὰ
Στοβαίῳ διασωθὲν μέρος, τὸ μετὰ τὸ χάσμα, εἶναι τοῦ Καλλίνου ἢ τοῦ
Τυρταίου.

τοιούτος τις, καθόλου εἰπεῖν. Ἡ ἐλεγεία δὲν φεῖδεται λόγων, ἀλλὰ φιλεῖ τὸ πλάτος τῆς ἐρμηνείας, ἀγαπᾷ νὰ ἐξεργάζεται ἀκριβῶς καὶ ἀνέτως πάντα τὰ μέρη τῶν εἰκόνων, καὶ συνειθίζει δι' ἀντιθέσεων νὰ ἀναδεικνύη τὸ ἐν ὑπὲρ τὸ ἄλλο, οἷον ποιεῖ ὁ Καλλίνος ἐν τῷ ἀναγραφέντι ἀποσπασματι, ἀντιπαράβαλλον τὸ κλέος τοῦ ἀνδρείου πολεμιστοῦ πρὸς τὴν ἀδοξίαν τοῦ δειλοῦ. Εἰς τὸ μῆκος τῶν λόγων ἄγει αὐτὸς ὁ πεντάμετρος, ὅστις οἴκοθεν παρκακαλεῖ εἰς ἐξηγήσεις καὶ ἐρμηνείας. Ἐνεκα δὲ τῆς μακρολογίας καὶ τῆς συγχύσεως καὶ τοῦ πάθους τῆς ψυχῆς, μεταλαμβάνει ἡ ἐλεγεία τὴν ἀπαλότητα, ὅπερ ὑποφαίνεται καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πολεμιστήρια ἔσματα τοῦ Καλλίνου καὶ Τυρταίου. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ὁ Καλλίνος ἔχει πολὺ τῆς εὐρυστομίας τοῦ ἔπους, διότι δὲν περισφίγγει τὸ ὅλον νόημα εἰς ἐν δίστιχον, ὡς πράττουσιν οἱ μεταγενέστεροι ἐλεγείοποιοί, ἀλλ' ἐκτείνει ἐπὶ πολλοὺς στίχους πολλάκις μίαν περίοδον, μικρὸν πράσων εἰς τῶν στίχων τὰ ὅρια. Τοῦτο δὲ ἐμιμήθησαν ἐκ τοῦ Καλλίνου πάντες σχεδὸν οἱ ἀρχαιότεροι Ἐλεγείοποιοί.

Μετὰ τὸν Καλλίνον ἔπεται κατὰ τάξιν ὁ μικρὸν αὐτοῦ νεώτερος Τυρταῖος. Τοῦ Τυρταίου ἡ ἡλικία ὀρίζεται ἐκ τοῦ δευτέρου Μεσσηνιακοῦ πολέμου, ὃν συνεπολέμησεν, ὡς γνωστόν. Καὶ ἂν μὲν ὁ πόλεμος οὗτος συνέβη, ὡς ἱστορεῖ ὁ Παυσανίας, ἀπὸ τῆς 23 Ὀλ. 4, —28, 1 (π. X. 685—668), ὁ Τυρταῖος ἦτο σύγχρονος, ἢ μάλλον εἰπεῖν πρεσβύτερος τοῦ Καλλίνου καὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Κιμμερίων. τότε δὲ ὁ Τυρταῖος εἶναι ὁ εὐρετῆς τῆς ἐλεγείας, καὶ μάτην ἄρα οἱ παλαιοὶ ἀπέδωκαν τὴν τιμὴν τῆς εὐρέσεως εἰς τὸν Καλλίνον. Ἄλλ' ἔστω καὶ τοῦτο μετ' ἄλλων πολλῶν εἰς ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ δεύτερος Μεσσηνιακὸς πόλεμος συνέβη μετὰ τὴν 30 Ὀλ. (π. X. 660), καθ' ἣν ἤκμαζεν ὁ Καλλίνος.

Τὰ περὶ Τυρταίου ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ἱστοροῦμενα φαίνονται ἄπιστα· ὅτι δηλ. ἦτο χωλὸς διδάσκαλος γραμμάτων, ἐκ τῆς Ἀττικῆς καταγόμενος, καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμψαν αὐτὸν πρὸς χλεύην τοῖς Σπαρτιάταις, οἵτινες κατὰ προσταγὴν τοῦ Θεοῦ εἶχον ζητήσει στρατηγὸν τοῦ πρὸς Μεσσηνίους πολέμου ἐξ Ἀθηνῶν. Ἐκ τῶν ἱστορημάτων τούτων μόνον τὸ ἐξῆς ἀποδεχόμεθα ὡς ἀληθές, ὅτι ὁ Τυρταῖος κατήγετο ἐκ τῆς Ἀττικῆς, καὶ μάλιστα ἐξ Ἀφιδνῶν, τοῦ δήμου ἐκείνου, ὅστις διὰ τῶν περὶ τοὺς Διοσκόρους

μύθων εἶχε παλαιὰν κοινωνίαν πρὸς τὴν Λακωνικὴν. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο Ἀθηναῖος ὁ Τυρταῖος, ἠδυνήθη διὰ τὴν συχνὴν ἐπιμιξίαν τῆς Ἀττικῆς πρὸς τὰς ἐν Ἀσίᾳ ἀποικίας νὰ παραλάβῃ τὸ ἐν Ἰωνίᾳ πρὸ μικροῦ ἀναφανέν νέον εἶδος τῆς ποιήσεως, καὶ νὰ ποιήσῃ ἐλεγείαν κατὰ ζῆλον τοῦ Καλλίνου· ἐν ᾧ ἂν ἦτο Λακεδαιμόνιος τὴν πατριδὰς ὅπως ἐλέγετο μὲν καὶ τὸ πάλαι, ἀλλ' ὑπ' ὀλίγων ἐπιστεύετο, ἀποβαίνει τὸ πρᾶγμα πᾶν δυσερμηνευτον· διότι ἐθεράπευον μὲν οἱ Σπαρτιῶται κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καὶ τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν τὴν ἐπακροτούσαν ἐν Ἑλλάδι, διὰ τὴν εὐλάβειαν ὅμως τοῦ ἥθους δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι θὰ ἀπεδέχοντο μετὰ τηλικαύτης σπουδῆς τὴν νέαν τῶν Ἰώνων ἐφεύρεσιν.

Ὁ Τυρταῖος ἦλθεν εἰς τὴν Σπάρτην εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐπέζετοὺς Λακεδαιμονίους ὄχι μόνον ἡ τόλμη τοῦ Ἀριστομένους καὶ τῶν ἀπεγνωσμένων Μεσσηνίων, ἀλλὰ καὶ στάσεις καὶ ἔριδες ἐμφύλιοι συνετάρακτον τὴν πολιτείαν. Διότι ὅσοι τῶν Σπαρτιατῶν εἶχον κτήματα ἐν Μεσσηνίᾳ, μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἀπώλεσαν αὐτά. Τούτων δὲ ἄλλα μὲν κατέλαβον οἱ ἐπαναστάντες Μεσσήνιοι, ἄλλα δὲ ἔμενον ἀκαλλιέργητα διὰ τὸν πόλεμον. Οὗτοι λοιπὸν, οἱ πρὶν γαιοκτῆμονες, ἀπῆλθον ἤδη ἰσχυρῶς γῆς ἀναδασμόν, πρᾶγμα ὅπερ ὑπερπᾶσαν ἄλλην μεταβολὴν, ὥς γνωστόν, διέσσειε τὰ θεμέλια τῶν ἀρχαίων δημοκρατιῶν. Τοιούτων ὄντων τῶν πραγμάτων ἐν Σπάρτῃ ἐποίησεν ὁ Τυρταῖος τὴν ὀνομαστοτάτην τῶν αὐτοῦ ἐλεγείων, ἣτις ἐπιγράφεται ἐκ τῆς ὑποθέσεως *Εὐνομία ἢ Πολιτεία*. Ὁ γνωρίζων γενικῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐλεγείας, οἷον ὑπέγραψα αὐτὸν ἀνωτέρω, δύναται εὐκόλως νὰ κατανοήσῃ, πῶς ἐπραγματεύθη ὁ Τυρταῖος τὸ θέμα ἐν τῇ Εὐνομίᾳ. Ἐν ἀρχῇ περιέγραφε βεβαίως τὴν ἀναρχίαν καὶ τὰς ἔριδας τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους, ἔπειτα δὲ τοὺς φόβους καὶ τοὺς κινδύνους, οὓς ἐνέβαλεν εἰς αὐτὸν τοιαύτην πραγμάτων κατάστασις. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐλεγεία συνειθίζει κατ' ἀρχὰς μὲν νὰ δεικνύῃ τὴν ταραχὴν καὶ τὴν σύγχυσιν τῆς ψυχῆς, ἔπειτα δὲ σπουδαίνει μικρὸν κατὰ μικρὸν διὰ παντοδαπῶν εἰκόνων καὶ νοημάτων νὰ καταπαύσῃ τὸν θόρυβον ἐκείνον καὶ τὴν ταραχὴν, ὅπως ἡ ταρασσομένη θάλασσα ἡμερῶται, ταπεινουμένων κατὰ μικρὸν τῶν κυμάτων, διὰ ταῦτα ἀκολουθῶν τὸν κανόνα τοῦτον καὶ ὁ Τυρταῖος, θὰ ὑπέγραψε μετὰ τοὺς τρόμους καὶ τοὺς κινδύνους κα-

λὴν εἰκόνα τοῦ ἀσπασίστου βίου καὶ τῆς εὐνόμου τῆς Σπάρτης πολιτείας, ἥτις ἰδρῦθη κατὰ θεῖαν βουλὴν καὶ βοήθειαν. Κατόπιν ἀπέτρεπε τοὺς Σπαρτιάτας τῶν νεωτερισμῶν, καὶ παρώτρυνεν αὐτοὺς ἐπὶ προφύτητα καὶ ἥσυχον διαθέσειν. Θὰ προέτρεπε δὲ καὶ τοὺς πολίτας, ὅσοι ἐστερήθησαν τὰ κτήματα ἐν Μεσσηνίᾳ, νὰ ἀναλάβωσιν ἀνδρίαν καὶ καρτερίαν, ἵνα διαπεράνουντες τὸν πόλεμον εὐτυχῶς ἀνασώσωσι καὶ τὴν ἰδίαν εὐπορίαν, καὶ τῆς πόλεως τὴν προτέραν εὐκλειαν. Τὴν γνώμην ταύτην περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ ποιήματος ἀποδεικνύουσι καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀληθῆς τὰ περισωθέντα ἀποσπάσματα τοῦ Τυρταίου, ὧν τινα ῥητῶς μαρτυροῦνται ὡς ἐκ τῆς Εὐνομίας ληφθέντα, διότι ὑμνεῖται ἐν αὐτοῖς ἡ πολιτεία τῆς Σπάρτης ὡς ὑπὸ Θεῶν ἰδρυθεῖσα, καὶ λέγεται, ὅτι αὐτὸς μὲν ὁ Ζεὺς ἔδωκε τοῖς Ἡρακλειδαῖς τὴν ἀρχήν, ὁ δὲ Πύθιος Ἀπόλλων διὰ τῶν μαντευμάτων διένειμε δικαιοτάτα τὴν ἐξουσίαν, μετὰξὺ τῶν Βασιλέων, τῆς Περουσίας, καὶ τοῦ Δήμου.

Ἄλλ' ἡ Εὐνομία δὲν ἦτο οὔτε ἡ πρώτη οὔτε ἡ μόνη ἐλεγεῖα, ἐνθα παρώξυνε τοὺς Λακεδαιμονίους εἰς εὐτολμον κατὰ τῶν Μεσσηνίων ἀντίστασιν.¹ Ἡ εἰς ἀνδρίαν παρακείμεσις ἦτο τὸ ἀγκυπητότατον θέμα τοῦ ποιητοῦ, ὅπερ ἐπρὸς μαρτυροῦται ἐν πολλαῖς ἐλεγεῖαῖς μετὰ πειθοῦς ὄντως δαιμονίας, καὶ θαυμαστῆς ἐξευρετικῆς δεινότητος· διότι εἰς οὐδενὸς ἔθνους τῆς Γῆς νεολαίαν ἐνεσταλάχθη ἡ λαμπρότης καὶ ἡ δόξα τῆς ἀνδρίας τόσον βαθέως, οὐδὲ μετὰ λόγων τόσῳ ἀπλῶν ἅμα καὶ πειστικῶν, ὅσον ὑπὸ τοῦ Τυρταίου εἰς τὰ στήθη τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐν τοῖς ποιήμασι τούτοις τοῦ Τυρταίου διακλᾶμπει ἐξόχως ἐκείνη ἡ ἀρετὴ τῶν Ἑλλήνων, τοῦ νὰ περιβαλλῶσιν αἰσθητὸν εἶδος τὰς ἀφηρημένas ἀρετάs, δι' οὐ ἐπιτυγχάνουσι τελείαν σαφήνειαν καὶ καθαρότητα. Παρὰ Τυρταίῳ βλέπειs π. χ. ὡς διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὸν γενναῖον πολεμιστήν, πῶς ἐκτείνas τὰ σκέλη στηρίζεται ἀσφαλῶς ἐπὶ τῆς γῆs, πῶς δάκνει μὲ τοὺς ὀδόντας τὰ χεῖλη, πῶς προβάλλει τὸν μέγαν τῆς ἀσπίδος κύκλον πρὸς τὰς βολὰς τῶν ἐναντιῶν, καὶ πῶς τινάσσει τὸ μακρὸν δόρυ μὲ στερεὰν χεῖρα κατὰ τοῦ ἐπερχομένου πολεμίου.

Ἄλλὰ τις εὐ διαβὰς μενέτω ποσὶν ἀμφοτέροισιν
στηριχθεὶς ἐπὶ γῆs, χεῖλος ὁδοῦσι δακνών,

¹ Παρὰ Σουῖδα καλοῦνται οἱ προτροπαὶ αὗται «Υποθήκαι δι' ἐλεγεῖας».

μηρούς τε κνήμας τε κάτω καὶ στέρνα καὶ ὦμους
 ἀσπίδος εὐρείης γαστρὶ καλυψάμενος·
 δεξιτερῇ δ' ἐν χειρὶ τινασσέτω ὄμβριμον ἔγχος,
 κινείτω δὲ λόφον δεινὸν ὑπὲρ κεφαλῆς·
 ἔρδων δ' ὄμβριμα ἔργα διδασκέσθω πολεμίζειν,
 μὴδ' ἐκτὸς βελέων ἐστάτω ἀσπίδ' ἔχων.
 Ἀλλὰ τις ἐγγὺς ἰὼν αὐτοσχεδὸν ἔγχεϊ μακρῷ
 ἢ ξίφει οὐτάζων δῆτιον ἄνδρ' ἐλέτω·
 καὶ πόδα παρ ποδὶ θείς καὶ ἐπ' ἀσπίδος ἀσπίδ' ἐρείσας,
 ἐν δὲ λόφον τε λόφῳ καὶ κυνέην κυνέη
 καὶ στέρνον στέρνῳ πεπλημένος ἀνδρὶ μαχέσθω,
 ἢ ξίφεος κώπην ἢ δόρυ μακρὸν ἐλών.¹

Ἐπειτα βλέπεις πῶς τῷ ἀριστεύσαντι ἐν μάχαις, καὶ τοι νέῳ
 τὴν ἡλικίαν, ὑπανίστανται ἐκ τῶν ἐδρῶν καὶ αὐτοὶ οἱ γέροντες, καὶ
 πόσον ἀξιόθεατος εἶναι ὁ νέος, ἂν πέσῃ νεκρὸς κατὰ τὰς πρώτας
 τάξεις τῆς φάλαγγος· ἡ θέα αὐτοῦ καὶ θανόντος εἶναι καλὴ· ἀνὴρ
 δὲ γέρων, βληθεὶς ὑπὸ πολέμιων καὶ κείμενος ἐν προμάχοις, καὶ
 αἰσχροὺς εἶναι τὴν θέαν, καὶ ὄνειδος περιβάλλει τοὺς νεωτέρους συμ-
 πολεμιστάς, γέρων ἀνὴρ κείμενος πρὸ νέων·

ὦ νέοι, ἀλλὰ μάχεσθε παρ' ἀλλήλοισι μένοντες,
 μὴδὲ φυγῆς αἰσχροῦς ἄρχετε μὴδὲ φόβου,
 ἀλλὰ μέγαν ποιήσθε καὶ ἄλκιμον ἐν φρεσὶ θυμόν,
 μὴδὲ φιλοψυχεῖτ' ἀνδράσι μαρνάμενοι·
 τοὺς δὲ παλαιότερους, ὧν οὐκέτι γούνατ' ἐλαφρά,
 μὴ καταλείποντες φεύγετε, τοὺς γεραίους·
 αἰσχρὸν γὰρ δὴ τοῦτο μετὰ προμάχοισι πεσόντα
 κεῖσθαι πρόσθε νέων ἀνδρά παλαιότερον,
 ἤδη λευκὸν ἔχοντα κάρη πολίον τε γένειον,
 θυμὸν ἀποπνείοντ' ἄλκιμον ἐν κονίῃ,
 αἱματόεντ' αἰδοῖα φίλαις ἐν χερσὶν ἔχοντα,
 αἰσchrά τάγ' ὀφθαλμοῖς καὶ νευροσπῆκτον ἰδεῖν,
 καὶ χρῶα γυμνωθέντα· νέοισι δὲ πάντ' ἐπέοικεν,
 ὅφρ' ἐρατῆς ἥβης ἀγλαὸν ἄνθος ἔχῃ·
 ἀνδράσι μὲν θηητὸς ἰδεῖν, ἐρατὸς δὲ γυναιξίν,
 ζωὸς ἐὼν, καλὸς δ' ἐν προμάχοισι πεσών.²

Αὗται καὶ παραπλήσιαι τούτων πρὸς ἀνδρίαν παρακαλεύσεις δεινόν

¹ Ἀποστ. 11. Β.

² Ἀποστ. 10. Β.

πάθος ἐνέσταζον, ὡς εἰκός, εἰς τὴν ψυχὴν λαοῦ ἀκμαίου καὶ ἀδιαφθόρου, οἱοὶ ἦσαν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους οἱ Σπαρτιαῖται.

Τὰς ἐλεγείας τοῦ Τυρταίου, καὶ τοὶ ξένου τὴν καταγωγὴν, ἐτίμων διαφερόντως οἱ Λακεδαιμόνιοι, διότι ἔλαμπεν ἐν αὐταῖς γνήσιος Σπαρτιατικὸς χαρακτήρ. Ἐπεκράτησε δὲ καὶ τὸ ἔθος νὰ ῥαψώδωσιν αὐτάς ἐν πολέμῳ· ὅθεν συνειθίζον κατὰ τὴν ἐκστρατείαν νὰ ψάλλωσι μετὰ τὸ δεῖπνον πρῶτον μὲν Παιῶνα εἰς τοὺς θεοὺς, μετὰ δὲ τὸν Παιῶνα νὰ ἀπαγγέλλωσι τὰς ἐλεγείας τοῦ Τυρταίου. Ἀπήγγελλον δὲ ταύτας ὅχι πάντες οἱ παρακαθήμενοι μιᾷ φωνῇ, ἀλλ' ὀλίγοι, ὅσοι εἶχον καλὴν καὶ εὖστομον ἀπαγγελίαν· ὁ δὲ Πολέμαρχος ἐπεμπεν εἰς τὸν εὐδοκίμησαντα μεῖζον τέμαχος κρέατος, κατὰ τὸ γνήσιον Σπαρτιατικὸν πνεῦμα, τὸ φιλοῦν τοιαύτας ἀπλᾶς καὶ ἀτύφους φιλοτιμίας. Ἡ ἐν συμποσίῳ ἀπαγγελία τόσον εἶναι οἰκία πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἐλεγείας, ὥστε καὶ ὁ Τυρταῖος αὐτὸς ἐν συμποσίαις, ὡς φαίνεται, μετέδωκε τὸ πρῶτον τὰ ποιήματα. Καὶ εἰς Σπαρτιατικὰ μὲν συμπόσια, τὰ ὅποια ἐκόσμει πολλὴ ἐγκράτεια καὶ κοσμιότης, ἐτέρποντο οἱ παρακαθήμενοι ἀκούοντες τὴν σεμνὴν ταύτην καὶ ἀνδρικήν Μοῦσαν, ἀλλ' ἐν ἄλλαις Ἑλληνικαῖς φυλαῖς ἐμελλεν ἡ ἐλεγεία, ὡς συμποτικὸν ποίημα, νὰ λάβῃ πάντῃ διάφορον χαρακτήρα. Σημειωτέον πρὸς τούτοις, ὅτι αἱ ἐλεγείαι τοῦ Τυρταίου δὲν ἐψάλησαν ποτὲ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, οὔτε κατὰ τὴν πορείαν, οὔτε κατὰ τὴν ὥραν τῆς μάχης, διότι ἐποίησε πρὸς τοῦτο ὁ Τυρταῖος ἄλλο εἶδος ἁσμάτων, τὰ δι' ἀναπαίστων Ἐμβατήρια, περὶ ὧν θὰ πραγματευθῶ κατ' ἰδίαν.

Μετὰ τοὺς δύο τούτους παλαιούς ἀρχηγούς τῆς πολεμικῆς ἐλεγείας ἔπονται κατὰ τὴν τάξιν δύο ποιηταὶ σχεδὸν σύγχρονοι, Ἀρχιλόχος ὁ Πάριος, καὶ Σιμωνίδης ὁ Ἀμοργεῖος. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἔχουσι τοῦτο κοινόν, ὅτι ἠυδοκίμησαν ἐν ταῖς Ἰάμβοις μᾶλλον ἢ ἐν ταῖς Ἑλεγείαις· ποιήσιν δὲ Ἰάμβων ὁμοῦ καὶ Ἑλεγειῶν εὐρίσκαμεν ἀπὸ τοῦδε συχνὰ παρὰ τῷ αὐτῷ προσώπῳ. Καὶ ὁσάκις μὲν ὁ ποιητὴς κινήθῃ σφοδρῶς ὑπὸ χαρᾶς ἢ λύπης, ποιεῖ Ἑλεγείας, ὁσάκις δὲ θέλει νὰ ἐπικρίνῃ ἢ νὰ σκώψῃ τὰς μωρίας καὶ ἀτοπίας τῶν ἀνθρώπων, ἀρπάζει τοῦ Ἰάμβου τὰ ὅπλα. Καὶ περὶ μὲν Σιμωνίδου ἐκ φήμης μόνον γνωρίζομεν ὅτι ἐποίησεν ἐλεγείας, αἱ δὲ τοῦ Ἀρχιλόγου, ὧν ἱκανὰ λείψανα περιεσώθησαν, δὲν ἔχουσι τὴν πικρότητα, ἣν ἔστα-

ζον οἱ Ἰαμβοὶ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐρμηνεύουσιν ἀπλῶς καὶ ἐλευθέρως τὰς συμφορὰς καὶ τὰ παθήματα, εἰς ἃ ἐνέπεσεν ὁ ποιητής, κατὰ τὴν ἐν Πάρου εἰς Θάσον ἀποίκησιν, ἣτις ἀπέβη δυστυχῆς καὶ παρὰ τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν Ἰάμβων. Κᾶπου ὅμως ἐπιφαίνεται ἐν αὐταῖς τὸ πολεμικὸν τοῦ Καλλίνου πνεῦμα, καὶ ποτε λέγει αὐτὸς ὁ ποιητής περὶ ἑαυτοῦ·

Εἰμὶ δ' ἐγὼ θεράπων μὲν Ἐνυαλίῳ ἄνακτος,
καὶ Μουσέων ἐρατὸν δῶρον ἐπιστάμενος.¹

* Ἄλλου ἐπαινεῖ τὸν τρόπον τῆς μάχης τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Ἀθάντων, καὶ λέγει ὅτι ἀγωνίζονται ἐκ τοῦ συστάδην διὰ ξίφους καὶ ἀκοντίου καὶ ὄχι μακρόθεν διὰ τόξων καὶ σφενδονῶν, ὡς ἐμάχοντο ἴσως οἱ γείτονες Θραῖκες, οἵτινες πολλὰ πράγματα παρέσχον εἰς τοὺς ἐν Θάσῳ ἀποίκους, μετὰ κραυγῶν ἀγρίων ἐπερχόμενοι κατ' αὐτῶν.² Ἄλλου ὅμως πάλιν ὁμολογεῖ ἄνευ αἰσχύνης, ἀλλὰ καὶ μετὰ τινος κουφότητος, οἰκείας τῇ φυλῇ τῶν Ἰώνων, ὅτι πολεμιστὴς τις ἐκ τῶν Σαίων Θρακῶν, πρὸς οὓς οἱ Θάσιοι πολλάκις ἐπολέμησαν, ἀγᾶλλεται ἐπὶ τῇ ἀσπίδι τοῦ Ἀρχιλόχου, ἣν φυγῶν ἐν τῇ μάχῃ κατέλιπε παρὰ θάμνον. Ἄλλ' ἡ ἀσπίς ἐκείνη, λέγει ὁ ποιητής,

ἐρρέτω· ἐξαυτὶς κτήσομαι οὐ κακίῳ.³

Ἄλλαχοῦ λέγει, ὅτι φάρμακον τῶν κακῶν εἶναι ἡ ὑπομονή, καὶ παραμυθεῖται τὰς ἰδίαις συμφορὰς ἐκ τῶν ὁμοίων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· καὶ πάλιν ἀλλοῦ ὕμνεῖ τὸν οἶνον, ὡς τὸν κράτιστον ἱατρὸν τῶν δυστυχῶν.⁴ Ἐκ τοῦ παρὰ Σπαρτιάταις ἔθους ν' ἀπαγγέλλονται αἱ ἐλεγείαι ἐν συμποσίῳ εἶπετο κατὰ φύσιν, ὅτι ἡ ἐλεγεία ἐμελλε νὰ λάβῃ ὡς ὑπόθεσιν τὸν οἶνον, καὶ νὰ ὑμνήσῃ καὶ τὸ δῶρον τοῦ Διονύσου καὶ τὴν λοιπὴν ἰλαρότητα καὶ χάριν τῶν συμποσίων. Τοιαῦται συμποτικαὶ ἐλεγείαι, μετὰ τὰ Περσικὰ τοῦλάχιστον, ἐψάλλοντο καὶ ἐν Σπάρτῃ, ἐν αἷς ὑμνοῦντο μὲν Θεοὶ καὶ Ἡρώες, ἀλλὰ δὲν ἔλειπον καὶ προτροπαὶ ἐπὶ παίγνια, καὶ οἶνον, καὶ φῶδῃν, καὶ χορόν, καὶ μακαρισμοί, κατὰ τὸ γνήσιον Σπαρτιατικὸν πνεῦμα, ἐκείνου μάλιστα τῶν συμποτῶν, ὃν ἀνέμενε κατ' οἶκον εὐειδὴς σύ-

¹ Ἀποσπ. 1, Bergk.

² Ἀποσπ. 4, B.

³ Ἀποσπ. 6, B.

⁴ Ἀποσπ. 9. 13, B.

ζυγος.¹ Ἐπὶ τὰ συμποσιακὰ πράγματα ἐτράπη ἡ ἐλεγεία παρὰ τοῖς Ἴωσι πολὺ πρότερον, καὶ ἐν ἐλεγείαις πρῶτον ὑμνήθησαν αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι δυνάμεις τοῦ οἴνου· παρὰ δὲ τὸν οἶνον καὶ αἱ ἐταῖραι, τὸ ἕτερον ἀγλαΐσμα τῶν Ἰωνικῶν συμποσίων· διότι κατὰ τὸ ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατοῦν ἔθος, αἱ ἐλευθεραὶ παρθέναι ἢ αἱ γυναῖκες δὲν παρεκάθοντο εἰς τὰ συμπόσια μετὰ τῶν ἀνδρῶν. Συμποτικῆς ἐλεγείας τοῦ Ἀρχιλόγου διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἐν δίστιχον, ἐν ᾧ σκώπτεται ἡ Πασιφίλη, ὅτι δέχεται πολλοὺς ξένους, ὡς ἡ ἀγρία συκὴ πολλὰς κορώνας·

Συκὴ πετραίη πολλὰς βόσκουσα κορώνας

εὐήθης ξεινῶν δέκτρια Πασιφίλη.²

Ὁ καθολικὸς σκοπὸς τῆς συμποτικῆς ἐλεγείας εἶναι ἡ ἀποδιώξις τῶν βιωτικῶν φροντίδων καὶ θλιψῶν διὰ τρόπων καὶ εἰκόνων παντοδαπῶν, καὶ ἡ σπουδὴ νὰ τρέψῃ τὴν ψυχὴν εἰς εὐθυμίαν καὶ ἰλαρότητα. Εἰς συμποτικὴν ἐλεγείαν ἀνήκουσιν ἴσως οἱ καλοὶ στίχοι Ἀΐου τοῦ Σαμίου, ὃν ἐμνημόνευσα ἀνωτέρω ἐν τοῖς ἐποποιῶν, περὶ τινος παρασίτου, ὅστις προσήλθεν ἀκλήτος εἰς δεῖπνον·

Χωλός, στιγματῆς, πολυγῆρας, ἴσως ἀλήτη

ἦλθεν κνισκύλαξ, εὔτε Μέλῃς ἐγάμει,

ἀκλήτος, ζωμοῦ κεχημένος, ἐν δὲ μέσοισιν

ἥρως εἰστήκει βορβόρου ἐξαναδύς.³

Ἡ ἰλαρότης, ἣν ἐπετῆδευσεν ὁ Ἀρχίλοχος ἐν τῇ συμποτικῇ ἐλεγείᾳ, δὲν ἀπεκώλυσεν αὐτὸν νὰ μεταχειρισθῇ τὸ αὐτὸ εἶδος τῆς ποιήσεως καὶ τὸ αὐτὸ μέτρον εἰς ποίησιν θρήνων. Τοῦτο δὲ κατὰ φυσικὸν λόγον· διότι ἡ ἐλεγεία γεννηθεῖσα ἐκ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἐλέγων,

¹ Ἡ ἐλεγεία Ἰωνος τοῦ Χίου, ποιητοῦ συγχρόνου τοῦ Περικλέους, ἣς διέσωσεν ὁ Ἀθήναιος (XI. 463) πέντε δίστιχα, ἐφάλη βεβαίως ἐν Σπάρτῃ, ἢ ἐν στρατοπέδῳ Σπαρτιατικῷ, καὶ ἰδίως παρὰ βασιλικὴν τράπεζαν, τὴν καλουμένην κατὰ Ξενοφῶντα Δαμοσίαν. Διότι τίνες ἄλλους Ἑλλήνων ἢ Σπαρτιάτας ἤρμυες νὰ προτρέψῃ ὁ ποιητής, ὅπως σπείσῃσι τῷ Ἡρακλεῖ, τῇ Ἀλκμήνῃ, τῷ Προκλεῖ, καὶ τοῖς Περσεΐδαις; Δὲν μνημονεύεται δὲ ὁ Εὐρυπύθενης, ἀλλὰ μόνος ὁ Προκλῆς, διότι ὁ βασιλεὺς, ὃν προσαγορεύει τὸ ὄνομα (Χαιρέτω ἡμέτερος βασιλεὺς σωτὴρ τε πατὴρ τε), ἦτο Προκλείδης, καὶ ἴσως αὐτὸς ὁ Ἀρχίδαμος, ὅσον ἐκ τῶν χρόνων δύναται τις νὰ εἰκάσῃ.

² Ἀποσπ. 18. Β. πρὸς Ἀθην. XIII, 594 C.

³ Παρὰ Bergk σ. 326. οἱ στίχοι οὗτοι τοῦ Ἀΐου εἶναι τὸ ἀρχαιότατον παράδειγμα παρωδίας, περὶ ἧς θά διαλάβω ἐν τῷ κατόπιν κεφαλαίῳ.

μετέχει φύσει τοῦ θρηνώδους χαρακτήρος, ὃν θὰ εἶχον καὶ αἱ τοῦ Καλλίνου ἐλεγείαι, ἐπειδὴ ἐκ τῆς Ἰωνίας διέβη εἰς τὰς νήσους ἢ ἐλεγεία, καὶ ὅχι ἐκ τῶν νήσων εἰς τὴν στερεάν. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι αἱ ἐλεγείαι δὲν ἐψάλλοντο ὑπὸ τῶν προπεμπόντων τὸν νεκρὸν, ὡς ὁ θρήνος, ἀλλ' ἀπηγγέλλοντο πιθανῶς κατὰ τὸ μετὰ τὴν κηδεῖαν δεῖπνον, τὸ καλούμενον *περίδειπνον*, ὅπως καὶ αἱ συμποτικά. Ἐλεγείαι ἀπηγγέλλοντο καὶ ἐν Σπάρτῃ κατὰ τὴν κηδεῖαν τῶν ἐν τῇ μάχῃ πεσόντων ἡρώων, ἐξ ὧν διέσωσεν ὁ Πλούταρχος ἐν δίστιχον. Περὶ δὲ Ἀρχιλόχου γνωρίζομεν, ὅτι ἐποίησε θρηνητικὴν ἐλεγείαν ἐπὶ τῷ γαμβρῷ αὐτοῦ, ὅστις ἐπνίγη εἰς τὴν θάλασσαν, ἐν ᾗ λέγει ὁ ποιητής, ὅτι θὰ ἔφερε μετριώτερον τὴν συμφοράν,

Εἰ κείνου κεφαλὴν καὶ χαρίεντα μέλα

Ἦφαιστος καθαροῖσιν ἐν εἵμασιν ἀμφepονήθη.¹

ἂν δηλονότι ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ ἀπέθνησκεν ἐπὶ γῆς, καὶ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ἐκαίετο ἐπὶ πυρᾶς.

Τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐλεγείας οὐδὲν ποίημα σχεδὸν διεσώθη ἀκέραιον, ἀλλ' ὅμως καὶ τὰ τρίμματα καὶ ἀποσπάσματα ὅσα ἐσώθησαν εἰκονίζουσι πιστότατα τὸ Ἰωνικὸν φύλον, παρ' ᾧ ἦνθησε μάλιστα τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως. Ὅσον οἱ Ἴωνες γίνονται μαλακώτεροι καὶ ἀπολεμώτεροι, τόσον καὶ ἡ ἐλεγεία μετατρέπεται ἀπὸ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καὶ τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων εἰς ἄλλας ὑποθέσεις, ὡς φαίνεται ἐπὶ τοῦ Μιμνέρμου, ὅστις ἐπετα κατὰ τὴν τάξιν μετὰ τὸν Ἀρχίλοχον. Τοῦ Μιμνέρμου αἱ ἐλεγείαι διατρίβουσι μὲν ἀκόμη ὡς τὸ πολὺ περὶ τὰ πολιτικά, πραγματεύονται πολλὰ περὶ τῆς κτίσεως καὶ τῆς ἀρχαίας ιστορίας τῆς Σμύρνης καὶ περιέχουσι γενναίας γνώμας ὑπὲρ τῆς πολεμικῆς δόξης· ἀλλ' αἱ φιλοπόλιδες καὶ γενναῖαι αὗται παρακελεύσεις εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ πολὺ τῆς Ἰωνίας καὶ αὐτὴ ἡ πατρίς τοῦ Μιμνέρμου ἔφερον τὸν Λυδικὸν ζυγόν, ἦσαν μάταιοι πρὸς ἐλευθερίαν πόθοι καὶ στεναγμοί. Ὁ Μιμνέρμος ἠκμαζεν ἐπὶ Σαδυάττου καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς μακρᾶς ἀρχῆς τοῦ Ἀλυάττου, ἥτοι ἀπὸ τῆς 37 Ὀλ.—τῆς 45, δηλ. ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐπτά Σοφῶν (π. Χ. 632—600), διότι ὁ Σόλων ἀναμφιβόλως ζῶντα προσγορεῖ τὸν Μιμνέρμον ἐν τῷ περιφήμῳ ἐκείνῳ ἀποσπάσματι·

¹ Ἀποσπ. 12. Β.

Ἄλλ' εἴ μοι κἄν νῦν ἔτι πείσσαι, ἔξελε τοῦτο,
μηδὲ μέγαιρ' ὅτι σεῦ λῶον ἐπεφρασάμην,
καί μεταποίησον, Λιγυσπτάδῃ, ὣδε δ' ἄειδε·

Ὁ γδοκονταετή μοῖρα κίχοι θανάτου.¹

Ἐγεννήθη δὲ ἐν Σμύρνῃ, καὶ κατήγετο ἐκ τῶν Κολοφωνίων, οἵ-
τινες ἤδη πρὸ πολλοῦ εἶχον καταλάβει τὴν πόλιν ταύτην,² καὶ ἐ-
καυχῶντο ὡς καταγόμενοι τὸ παλαιὸν ἐκ Πύλου, καθ' ἃ αὐτὸς ὁ
ποιητὴς μαρτυρεῖ ἐν ἀποσπασματι τῆς ἐλεγείας «Ναννοῦς». Τὴν
δὲ Σμύρνην ἐπολέμησε μὲν πρότερον καὶ ὁ Γύγης, ἀλλὰ πρῶτος ὑ-
πέταξεν ὁ Ἀλυάττης,³ κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς βασιλείας
αὐτοῦ. ὥστε ζῶντος ἔτι τοῦ Μιμνέρμου ὅχι μόνῃ ἡ πατρίς αὐτοῦ,
ἀλλὰ καὶ μέγα μέρος τῆς Ἰωνίας εἶχεν ἀπολέσει τὴν ἐλευθερίαν,
καὶ ταύτην διὰ παντός, ἐκτὸς ἂν τις καλέσῃ ἐλευθερίαν τὸ ὄνομα
«σύμμαχον», ὡς ἐκάλουν τοὺς ὑπηκόους αὐτῶν οἱ Ἀθηναῖοι, ἢ τὸ
ὄνομα libertas, δι' οὗ ἐθεράπευον οἱ Ῥωμαῖοι τινὰς τῶν Ἀσιατι-
κῶν πόλεων. Εἶναι δὲ ἀνάγκη εἰς ὀρθὴν κατανόησιν τῶν τοῦ Μι-
μνέρμου νὰ ἀναπαραστήσωμεν κατὰ διάνοιαν ἐναργῶς τὴν ἐποχὴν
ταύτην, ὅτε οἱ Ἴωνες, ἔθνος εὐγενὲς ἐκ φύσεως, πρὸς ἔργα δὲ με-
γάλα ἐπιτήδειον καὶ σφόδρα εὐαίσθητον, διὰ τὸ ἀπόλεμον καὶ ἀσύν-
τακτον ἀποχαιρετᾷ ὕστατον τὴν ἐλευθερίαν, μετὰ τίνος θλίψεως
ἅμα καὶ κουφότητος. Ὡς οἱ ἀρχαιότεροι ἐλεγειοποιοί, ἐτίμα καὶ ὁ
Μιμνερμος τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν, καὶ ὕμνησεν ἐν τινὶ ἐλεγείᾳ τὴν
μάχην τῶν Σμυρναίων κατὰ τοῦ Γύγου καὶ τῶν Λυδῶν, ὅτε οἱ
Σμυρναῖοι ἀπέκρουσαν τοὺς πολεμίους, ὡς ἐμνημόνευσα καὶ πρότε-
ρον. Ὁ Πυρσανίας ἀνέγνωσε τὴν ἐλεγείαν ταύτην,⁴ καὶ ἀναφέρει

¹ Ὁ Μιμνερμος δηλαδὴ εἶχε γράψῃ «ἐξηκονταετή μοῖρα κίχοι θανάτου».
Τὸ δὲ οἰκεῖον τῆς προσαγορεύσεως ἀποδεικνύει ἀσφαλῶς, ὅτι ὁ Μιμνερμος
ἦτο ἔτι ἐν ταῖς ζωαῖς. Ἀποσπ. Σόλωνος 20. B

² Τὴν ἱστορίαν Κολοφωνίων καὶ Σμύρνης ἴδε ἐν τῷ 5 κεφ.

³ Ταῦτα συνάγονται τὸ μὲν ἐξ Ἡροδότου (1, 16), ὅστις μνημονεύει τῆς
ἁλώσεως εὐθύς μετὰ τὴν πρὸς Κυαξάρην μάχην καὶ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Κιμ-
μερίων· τὸ δὲ καὶ ἐκ Στράβωνος (XIV, 646), ὅστις ἱστορεῖ, ὅτι διοικισθεῖσα
ἡ Σμύρνη ὑπὸ τῶν Λυδῶν, διέμενε κατὰ κόμας οἰκουμένη περὶ τὰ 400
ἔτη, μέχρις Ἀντιγόνου. Κατὰ ταῦτα οἱ Λυδοὶ θὰ ἐκυρίευσαν τὴν Σμύρνην
πάντως πρὸ τοῦ 600 π. X.

⁴ IX, 29, 2.

ἀλλοῦ που ἐξ αὐτῆς,¹ ἐν ᾧ οἱ Λυδοὶ κατεῖχον ἤδη τὴν πόλιν, ἀνα-
θαρήσαντες οἱ Σμυρναῖοι ἐξέβαλον αὐτούς. Ἐκ ταύτης βεβαίως
τῆς ἐλεγεῖας ἐλήφθη τὸ καλὸν παρὰ Στυβαίῳ ἀπόσπασμα, τὸ ἐγκωμι-
άζον Σμυρναῖον πολεμιστήν, ὅτι κλονεῖ ἀνὰ τὸ πεδίον τοῦ Ἑρμίου τῶν
πυκνὰς φάλαγγας τῶν ἵππομάχων Λυδῶν, καὶ ὅτι τὸ δριμύ τῆς
καρδίας αὐτοῦ μένος, ὅτε ἐπεφαίνετο ἐν τοῖς προμάχοις τοῦ αἰμα-
τηροῦ πολέμου, οὐδ' αὐτὴ ἡ Παλλὰς Ἀθηνᾶ ἤθελε μεμρῆθῃ. Λέγει
δὲ ὁ ποιητὴς ὅτι δὲν εἶδεν αὐτός, ἀλλ' ἤκουσε τὰ ἀνδραγαθήματα
ταῦτα παρὰ τῶν πρεσβυτέρων, ἐξ οὗ συναγεται ὅτι ὁ ἀνδρεὺς ἐ-
κείνος πολεμιστὴς ἐξῆλθε δύο γενεὰς πρὸ τῆς ἀκμῆς τοῦ ποιητοῦ, του-
τέστιν ἐπὶ Γύγου. Ἐκ τῶν πρώτων τοῦ ἀποσπάσματος στίχων

Οὐ μὲν δὴ κείνου γε μένος καὶ ἀγήρονα θυμὸν
τοῖον ἔμευ προτέρων πείθεσθαι, οἳ μιν ἴδον
Λυδῶν ἵππομάχων πυκνὰς κλονέοντα φάλαγγας
Ἑρμιον ἔμ πεδίον, φῶτα φερεμελίην.²

ὑποφαίνεται, ὅτι ὁ ποιητὴς ἀντιπαρέβαλλε τὴν εὐτολμίαν τοῦ πα-
λαιῦ πολεμιστοῦ πρὸς τὴν τότε τῶν Σμυρναίων μαλακότητα καὶ
ἀδράνειαν, διότι ὁ Μίμνερος ἐσπούδαζε νὰ παροξύνῃ τοὺς συμπο-
λίτας του διὰ τοιούτων πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἀντιπαράβολων μάλλον
ἢ διὰ σφοδρῶν καὶ παρορμητικῶν παρακινεύσεων, κατὰ τὸν τρόπον
τοῦ Καλλίνου καὶ τοῦ Τυρταίου, ὅποῃ δὲν εὐρίσκονται οὐδ' αὖτε
παρ' αὐτῶ.

Ὡς ἀντιφάρμακον τῶν συμφορῶν τούτων καὶ τῶν θλίψεων, καθ' ἃς
καὶ οἱ ἀρχαῖοι παραδίδουσι καὶ ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων βλέπομεν,
παρήγγελλεν ὁ Μίμνερος τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τοῦ βίου, καὶ
μάλιστα κατὰ τὴν ὥραν τῆς νεότητος. Ἰδίως δὲ συνιστᾷ τὸν ἔρωτα
ἐν τῇ περιφώμῳ «Ναννοῖ», τῇ πρώτῃ ἐρωτικῇ ἐλεγεῖᾳ τῆς ἀρχαίας
ποιητικῆς, ἥτις ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τινος καλῆς αὐλητρίδος, ἣν περι-
παθῶς ἠγάπησεν ὁ ποιητὴς.

Τίς δὲ βίος, τί δὲ τερπνὸν ἄτερ γρυστῆς Ἀφροδίτης;
τεθναῖν, ὅτε μοι μηκέτι ταῦτα μέλοι.³

Καίτοι δὲ ἐρωτικὴ ἡ ἐλεγεῖα, περιεῖχεν ὅμως καὶ γεγονότα πολι-

¹ IV, 21, 3.

² Παρὰ Bergk, 14.

³ Ἀποσπ. 1. B.

τικά. Ἐμνημονεύετο π. χ. ἐν αὐτῇ ὅτι ἡ Σμύρνη ἦτο περιμάχητος
παρὰ τοῖς γείτοσι λαοῖς, ὅτι ἐκυρίευσαν αὐτήν οἱ Κολοφῶνιοι, καὶ
ὅτι κτίστης τῆς Κολοφῶνος ἦτο Ἀνδραίμων ὁ Πύλιος.

Ἡμεῖς δ' αἰπὺ Πύλου Νηλήϊον ἄστει λιπόντες

ἱμερτὴν Ἀσίην νηυσὶν ἀφικόμεθα.

Ἐς δ' ἑρατὴν Κολοφῶνα βίην ὑπέροπλον ἔχοντες

ἐζόμεθ' ἀργαλέης ὕβριος ἡγεμόνες.

καίθεν δ' ἀστένεντος ἀπορνύμεναι ποταμοῦ

θεῶν βουλῇ Σμύρνην εἴλομεν Διολίδα.¹

Ὅλαι αἱ θεωρεῖαι αὐταὶ περὶ τῆς παρελθούσης καὶ παρούσης κα-
ταστάσεως τῆς πατρίδος εἶχον σκοπὸν νὰ προτρέψωσιν εἰς ἀπόλαυ-
σιν τοῦ βίου, ὅστις ταχέως παρέρχεται κατὰ τὸν ποιητὴν, καὶ ἐπὶ
τοσοῦτον μόνον ἔχει χάριν καὶ ἀξίαν, ἐφ' ὅσον δύναται τις νὰ με-
τέλῃ τῶν ἡδονῶν τοῦ ἔρωτος, πρὶν δηλαδὴ καταλάβῃ τὸν ἀνθρω-
πὸν τὸ ἄσχημον καὶ ἀργαλέον γῆρας.² Τὰ νοήματα ταῦτα, ἅτινα
πολλὰκις ἀνεμασσηθήσαν ὑπὸ πολλῶν, διεξάγει ὁ Μίμνερμος μετ'
ἀπαραιμύλλου τῶ ὄντι χάριτος· διότι τὸ μὲν κάλλος τῆς νεότητος
καὶ ἡ τερπνότης τοῦ ἔρωτος φαίνονται ἐπαγωγότατα, τιθέμενα παρὰ
τὴν ὀλιγοχροنيότητα τοῦ βίου· αἱ δὲ χάριτες καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς
ζωῆς λαμπρύνονται ἐτι μᾶλλον ὑπὸ τῆς σκυθρωπότητος καὶ μελαγ-
χολίας, ἣν ἀποπνέει ἐκ τοῦ πάθους ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητοῦ.³

Μετὰ τὸν Μίμνερμον, τὸν ἀβρὸν τῆς Ἰωνίας ποιητὴν, ὅστις καὶ
αὐτὸν τὸν ἥλιον συμπονεῖ διὰ τὸν κόπον ὃν ἔχει νὰ φωτίζῃ καθ' ἡ-
μέραν τὴν γῆν,⁴ ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν Σόλων ὁ νομοθέτης, ἔχων
τὸν γνήσιον Ἀττικὸν χαρακτῆρα, καὶ δι' αὐτὸ ἀνομοιοτάτος τοῦ

¹ Ἀποσπ. 9. B. πρὸ καὶ Στράβ. XIV, 634.

² Ὅτι ἡ ἐλεγεία ἔπρεπε νὰ ψάλλῃ παρὰ τὰ αὐμπόσια ὄχι μάχας καὶ πο-
λέμους, ἀλλὰ τὰ δῶρα τῶν Μουσῶν καὶ τῆς Ἀφροδίτης, τοῦτο σαφῶς λέγει
ἄλλος ποιητὴς Ἰων, δύο γενεάς νεώτερος τοῦ Μιμνέρμου, Ἀνακρέων ὁ
Τῆϊος, ὅστις ἐποίησε καὶ αὐτὸς ἐλεγείας.

οὐ φιλέω, ὅς κρητῆρι παρὰ πλείω οἶνοποτάζω

νεῖνεα καὶ πόλεμον δακρυόεντα λέγει,

ἀλλ' ὅστις Μουσέων τε καὶ ἀγλαὰ δῶρ· Ἀφροδίτης

συμμίσγων, ἑρατῆς μνήσκειται εὐφροσύνης.

ἀποσπ. Ἀνακρ. Bergk. 94

³ Ἀποσπ. 1—7. B.

⁴ Ἀποσπ. 13. B.

Μιμνέρμου. Ὁ Σόλων εἶχε μὲν τὸ παιδρὸν καὶ εὐκίνητον τῶν Ἰώνων διότι καὶ αὐτὸς ἐτίμα τὰ ἀγαθὰ τοῦ βίου, καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἐπέτρεπε τὴν ἀπόλαυσιν αὐτῶν, ὡς δεικνύει ἡ νομοθεσία αὐτοῦ, ἥτις κατὰ τοῦτο διακρίνεται τῆς αὐστηρᾶς Σπαρτιατικῆς ἀγωγῆς· εἶχεν ὅμως καὶ τὸ δραστήριον καὶ ἐνεργὸν τοῦ χαρακτηῆρος, ὅπερ ἀγόμενον ὑπὸ τοῦ λογιζομένου σπεύδει ἀκατασχέτως εἰς κατόρθωσιν τοῦ προτεθέντος σκοποῦ· διὰ ταῦτα ἀπολαμβάνει πάλιν παρὰ Σόλωνι ἡ ἐλεγεῖα τὸ παλαιὸν ἀρεϊμάνιον ἦθος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Σόλων ἦτο ὁ μόνον φιλόπολις, ἀλλὰ καὶ πολὺ σοφώτερος τοῦ Καλλίνου, αἱ ἐλεγείαι αὐτοῦ ἦσαν βεβαίως πλείστου λόγου ἄξιοι, καὶ τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν εἶναι δίκαιον πολλὰ νὰ θρηνήσωμεν. Οὐχ ἦττον ὅμως περιεσώθησαν ἐξ αὐτῶν ἱκανὰ ἀποσπάσματα, ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὸν μέγαν τοῦτον εὐγενῆ ἄνδρα κατὰ πάσαν ἡλικίαν τοῦ βίου αὐτοῦ.

Μεστὴ νεανικῆς θερμότητος ἦτο ἀναντιρρήτως ἡ ἐλεγεῖα τοῦ Σόλωνος, ἡ ἐπιγραφομένη «Σαλαμίς», ἣν ἐποίησε περὶ τὴν 44 Ὀλ. (604 π. Χ.). Τὰ παράδοξα γεγονότα, ἐν οἷς ἐποιήθη ἡ ἐλεγεῖα αὐτῇ ιστοροῦσιν οἱ παλαιοί, ἀπὸ Δημοσθένους καὶ ὕστερον, ὁμοφώνως σχεδὸν πάντες ὡς ἐξῆς. Οἱ Ἀθηναῖοι ἤριζον ἀπὸ παλαιοῦ πρὸς τοὺς Μεγαρεῖς περὶ Σαλαμῖνος· ἡ δὲ δύναμις τῶν Ἀθηναίων, ἡ οὕτω μεγάλῃ ἐπειτα αὐξηθεῖσα, τόσον ταπεινὴ ἦτο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ὥστε δὲν ἠδύναντο ν' ἀφαιρέσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τῆς μικρᾶς πόλεως τῶν Μεγάρων τὴν νῆσον· τόσον δ' ἐκακοπαθῆσαν ἐν τῇ πρὸς τοὺς Μεγαρεῖς πολέμῳ, ὥστε ἐπέθηκαν θάνατον ζήμειαν κατ' ἐκείνου, ὅστις ἤθελε προτείνει εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου τὴν ἀνάκτησιν τῆς Σαλαμῖνος. Ἐν ᾧ οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, μίαν τῶν ἡμερῶν ἐπιφαίνεται αἴφνης ὁ Σόλων εἰς τὴν ἀγοράν, ἐνδεδυμένος ὡς κῆρυξ, καὶ φορῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πιλῖον, ἀφοῦ πρῶτον διέδωκε κατὰ τὴν πόλιν ὅτι ἐξέστη τῶν φρενῶν. Εἰσπηδήσας λοιπὸν εἰς τὴν ἀγοράν, καὶ ἀναβὰς ἐπὶ τοῦ λίθου, ἐφ' οὗ ἴσταντο οἱ κήρυκες, διεξῆλθε μετὰ τόνου ἐνθουσιαστικοῦ τὴν ἐλεγεῖαν, ἥτις ἤρχετο ὡς ἐξῆς·

Αὐτὸς κῆρυξ ἦλθον ἀφ' ἡμερτῆς Σαλαμῖνος
κόσμον ἐπέων ᾠδὴν ἀντ' ἀγορῆς θέμενος.¹

¹ Ἀποσπ. 1. Β.

Ἐπλάσσε δηλ. ὅτι ἐξεπέμφθη δὴθεν κῆρυξ εἰς Σαλαμῖνα, ὅθεν ἐπανῆλθε νῦν, καὶ διὰ τῆς ἐπινοίας ταύτης κατώρθωσε νὰ δηλώσῃ ἐναργέστερον καὶ σφοδρότερον καὶ τὴν ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος ἀπεχθὴ τῶν Μεγαρέων ἀρχήν, καὶ τὰς μομφάς, ὡς οἱ φρονούντες τὰ τῶν Ἀθηναίων ἐμέμφοντο τὴν πόλιν. Κατόπιν ἔλεγεν, ὅτι εἶναι μεγίστη καταισχὺνη, ἂν δὲν ἀνακτήσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν νῆσον.

Ἐῖην δὲ τότε ἔγώ Φολεγάνδριος ἢ Σικινήτης

ἀντί γ' Ἀθηναίου, πατρίδ' ἀμειψάμενος·

αἶψα γὰρ ἂν φάτις ἦδε μετ' ἀνθρώποισι γένειτο·

Ἀττικὸς οὗτος ἀνὴρ τῶν Σαλαμιναφετῶν.¹

Ἄλλ' ὅτε ἀπέθηκε τέλος ὁ ποιητὴς διὰ τῶν ἐξῆς·

Ἴομεν εἰς Σαλαμῖνα, μαχησόμενοι περὶ νήσου

ἡμερτῆς, χαλεπὸν τ' αἶσχος ἀπωσόμενοι.²

λέγεται, ὅτι τηλικαύτη πρὸς πόλεμον ὁρμὴ ἐνέπεσεν εἰς τὴν νεο-
λαίαν τῶν Ἀθηνῶν, ὥστε στρατεύσαντες παραχρῆμα κατὰ τῶν ἐν
Σαλαμῖνι Μεγαρέων ἀνεκτήσατο τὴν νῆσον, πρὸς τὸ παρὸν τοῦ-
λάχιστον.

Ὁμοίᾳ «τῆς Σαλαμῖνος» κατὰ πολλὰ εἶναι καὶ ἡ ἄλλη ἐκείνη
ἐλεγεία, ἐξ ἧς ἀναγράφει ἱκανὸν μέρος ὁ Δημοσθένης ἐν τῇ περὶ
Παραπρεσβείας λόγῳ, διότι καὶ ταύτην ἐποίησεν ἵνα συμβουλεύσῃ
τὰ δέοντα τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων·

Ταῦτα διδάξαι θυμὸς Ἀθηναίους με κελεύει,

ὥς κακὰ πλεῖστα πόλει δυσνομία παρέχει,

εὐνομία δ' εὖκοσμα καὶ ἄρτια πάντ' ἀποφαίνει,

καὶ θαμὰ τοῖς ἀδικοῖς ἀμφιτίθησι πέδας.³

Ἐν αὐτῇ ὀδύρεται πικρῶς ὁ Σόλων διὰ τὴν ἐλεσινὴν κατάστασιν
τῆς πολιτείας, διὰ τὴν ὕβριν καὶ φιλοκέρδειαν τῶν δημαγωγῶν,
καὶ διὰ τὴν ἀθλιότητα τῶν πενήτων, ὧν πολλοὶ ἐπωλήθησαν δοῦ-
λοι, καὶ ἀπῆχθησαν εἰς ξένην γῆν. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι καὶ
τὴν ἐλεγείαν ταύτην ἐποίησε πρὸ τῆς νομοθεσίας, διότι οἱ νέοι νό-
μοι ἀπηγόρευον, ὥς γνωστόν, τὴν δουλείαν ἕνεκα χρεῶν, ὥστε οὐ-
δεὶς ὀφειλέτης ἐκ τούτου τοῦ χρόνου ἐστερεῖτο τῆς ἐλευθερίας, ἂν
δὲν ἠδύνατο ν' ἀποτίσῃ τὰ χρεῖα. Ἐν γένει δὲ καταλαμβάνομεν ἐκ

¹ Ἀποσπ. 2. Β.

² Ἀποσπ. 3. Β.

³ Ἀποσπ. 4. Β. στ. 30.

τοῦ ποιήματος τούτου τὴν ἀθλίαν κατὰστασιν τῶν Ἀθηνῶν πολὺ σαφέστερον, ἢ ἐξ οἰασδῆποτε ἱστορικῆς συγγραφῆς·

Οὕτω δημόσιον κακὸν ἔρχετ' οἴκαδ' ἐκάστω,
αὐλῆισι δ' ἔτ' ἔχειν οὐκ ἐθέλουσι θύραι,
ὕψηλόν δ' ὑπὲρ ἔρκος ὑπέρθορεν, εὖρε δὲ πάντως,
εἰ καὶ τις φεύγων ἐν μυχρῇ ἢ θαλάμῳ.¹

Τοῦναντίον δὲ εἰς ἄλλας ἐλεγείας ἐκφράζει ὁ ποιητὴς τὴν χαρὰν καὶ τὴν εἰρήνην τῆς συνεκδήσεως αὐτοῦ διὰ τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω με-
τατροπὴν τῶν πραγμάτων τῆς πόλεως, ἣν ἐπήγαγεν ἡ νομοθεσία
αὐτοῦ ('Ολ. 46. 3. π. X. 594), καὶ χαίρει, ὅτι διὰ τῶν νέων νό-
μων ἔλαβον καὶ ὁ δῆμος καὶ οἱ ἀριστοκρατικοὶ τὸ προσήκον μέρος
τῆς δυνάμεως καὶ τῆς τιμῆς, καὶ ἀμφοτέρους περιέβαλε σάκος κρα-
τερόν, τὸ τῶν νόμων,² χαρὰ, ἣτις δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, διότι
μετ' ὀλίγον εὐθύς ἐπειδὴν ὁ Σόλων τὸν δῆμον διὰ κουφόνοιαν κῶ-
πτοντα ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ Πεισιστράτου, καὶ ἔγραψεν ἐν ἄλλαις
ἐλεγείαις, ὅτι τοῦ κακοῦ δὲν ἦσαν ἀλτῖοι οἱ θεοί, ἀλλ' ἡ κουφότης
τοῦ δήμου, ὅστις ἔδωκεν ἐν χερσὶ τοῦ Πεισιστράτου αὐτὸς τὰ ἐρ-
γανα τῆς τυραννίας.³

Αἱ ἐλεγείαι τοῦ Σόλωνος εἶναι ἔκφρασις καθαρὰ τῶν πολιτικῶν
αὐτοῦ φρονημάτων,⁴ καὶ κάτοπρον διαφυγῆς τῆς φιλοπόλιδος ψυχῆς
τοῦ ποιητοῦ, ἣτις μεταπίπτει ἀπὸ λύπης εἰς χαρὰν, καὶ ἀπὸ χαρᾶς
εἰς λύπην, κατὰ τὴν κατὰστασιν τῆς πολιτείας. Ὁρμησε δὲ ὁ Σό-
λων εἰς ποίησιν τῶν ἐλεγείων, ἀφοῦ συνεταράχθη καὶ συνεκινήθη
σφοδρότερον τοῦ εἰωθότος, διὰ τὴν θερμὴν πρόνοιαν ἣν εἶχε περὶ τῆς
τύχης τῆς πατρίδος του, διὰ τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους, καὶ διὰ
τὴν ἐπισφαλῆ κατὰστασιν τῆς πολιτείας· κύριον ὅμως ἐλαττήριον
αὐτοῦ εἶναι ἡ ὑπὲρ τῆς πόλεως εὐνοία, διὸ καὶ μετ' ἡθους εὐμενοῦς

¹ Στ. 27.

² Ἀποσπ. 5. B.

³ Ἀποσπ. 11. B.

⁴ Ἐποίησεν ὅμως καὶ ἐλεγείας ὁ Σόλων, αἵτινες δὲν εἶχαν ὑπόθεσιν καθαρὰ
ρῶς πολιτικὴν, ἐκείνην π. χ. ἐν ἣ παραινεῖ τὸν Κριτίαν, υἱὸν τοῦ φίλου
αὐτοῦ Δρωπίδου, ἐκ τοῦ ἀρχαίου καὶ εὐγενοῦς οἴκου τῶν Κοδριδῶν, νά ὁ
πακοῦῃ τὸν πατέρα· καὶ τὴν ἄλλην, δι' ἣς ἀποχαιρετᾷ Φιλόκουπρον τὸν βα-
σιλέα τῆς Κύπρου, ὅστις ἐξένισεν αὐτόν, καθ' ὃν χρόνον ὁ Σόλων ἐκουσίως
ἔφευγε τὰς Ἀθήνας. Ἀποσπ. 19 καὶ 22. B.

καὶ ἐπεικοῦς σπουδάζει νὰ περιλάβῃ ἐν ταῖς ἐλεγεῖαις διδάγματα περὶ πάντων, εἰ δυνατόν, τῶν πραγμάτων. Ὅσκις δὲ κατεῖχον αὐτὸν ἄλλα αἰσθήματα, καὶ ἤθελε νὰ μεμφθῇ πικρῶς καὶ μετὰ χλεύης εἴτε τοὺς συμπολίτας, εἴτε τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, τότε μεταχειρίζεται ἄλλα εἶδος ποιήσεως, τοὺς Ἰάμβους ἢ τοὺς Τροχαίους· διότι περιέχουσι μὲν καὶ αἱ ἐλεγεῖαι ἐπιτιμήσεις καὶ κατακρίσεις, ἀλλ' αὐταὶ πηγάζουσιν ἐκ πνεύματος εὐμενοῦς, καὶ τῆς ὑπὲρ τῆς πόλεως προνοίας, ἅπερ ὀρίζουσι καὶ χρωματίζουνσι τὸ ὕψος καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν ποιημάτων. Καθὼς δὲ πᾶσα ἐν τῇ φύσει ταραχὴ ἀπολήγει εἰς γαλήνην καὶ ἡσυχίαν, οὕτω καὶ ὁ ἐκ τῆς ἐλεγεῖας ἐρεθισμὸς ῥέπει εἰς ἀνάπαυσιν καὶ ἡρεμίαν, ἣν ἐπετύγχανεν ὁ Σόλων παραδεικνύων ποτὲ μὲν ἐλπίδας ἐν τῷ μέλλοντι ἀγαθός, ποτὲ δὲ τὴν ἐνδελεχῇ εὐνοίαν τῶν θεῶν ὑπὲρ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλοτε πάλιν παρεσκεύαζε τῆς ψυχῆς τὴν εἰρήνην ἀναπτύσσων τὸν καθολικὸν ἠθικὸν νόμον, καθ' ὃν αἱ μὲν ἀγαθαὶ πράξεις ἄγουσιν εἰς σωτηρίαν, εἰς ὄλεθρον δὲ αἱ κακαί. Ἡ δὲ ὑπόμνησις τοῦ ἠθικοῦ νόμου πραύνει καὶ ἀναπαύει τὸν ὑπὸ συμφορῶν καὶ θλίψεων τεθορυβημένον ἄνθρωπον, ὅταν ἀναπεισθῇ, ὅτι τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἄρχει νόμος τις ἀνώτερος τάξεως καὶ δικαιοσύνης.

Τοῦ Σόλωνος αἱ ἐλεγεῖαι ἔμελλον, κατὰ τὸ εἶκος, νὰ περιέχωσι γενικὰς θεωρίας περὶ τῆς τύχης τοῦ ἀνθρωπίνου βίου πολὺ πλεονέτερας τῶν πρότερον ποιητῶν, διότι ὁ Σόλων ἐκ πρώτης ἡλικίας ὑπέβαλε τὰ πάθη ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ λογισμοῦ, καὶ ἡ διηνεκὴς αὐτοῦ μελέτη καθ' ὅλον τὸν βίον δὲν ἦτο ἄλλη, ἢ τί προσήκει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, τί ἐπιτρέπεται εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ τί ὄχι. Ταύτης δὲ τῆς σοφίας τὰ κεφάλαια μετεχειρίσθη ὡς κανόνα καὶ ἐν οἷς ἐπολιτεύθη, καὶ ἐν οἷς ἐνομοθέτησε. Τοιαῦτα ἀποσπάσματα, γενικὰς γνώμας περιέχοντα, διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν· τινὰ μάλιστα ἱκανῶς μακρά· οἷον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ διακρίει τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου καθ' ἐβδομάδας ἡλικιῶν, καὶ εἰς ἐκάστην ἡλικίαν ἀπονέμει τὰ προσήκοντα σωματικὰ ἢ πνευματικὰ πάθη καὶ ἔργα¹ καὶ τὸ ἄλλο, ἐν ᾧ, ἐξ ἑνὸς μὲν περιγράφει τὰς παντοδαπὰς ἀσχολίας καὶ τοὺς ἀγῶνας τῶν ἀνθρώπων, ἐξ ἐτέρου δὲ τὸ ἀθέβαιον καὶ τὴν ἀγνοίαν, ἣν θὰ ἠερίσῃ τις ἐκ τοῦ καρποῦ ὃν ἐσπείρει, διότι κατὰ τὸν ποιητὴν

¹ Ἀποσπ. 27. B.

Μοῖρα δέ τοι θνητοῖσι κακὸν φέρει ἡδὲ καὶ ἑσθλόν·
 δῶρα δ' ἄφρακτα θεῶν γίγνεται ἀθανάτων.
 πᾶσι δέ τοι κίνδυνος ἐπ' ἔργμασιν, οὐδέ τις οἶδεν,
 ἥ μέλλει στήσας χρεῖματός ἀρχομένου,
 ἀλλ' ὁ μὲν εὖ ἔρδειν πειρώμενος οὐ προνοήσας
 εἰς μεγάλην ἄτην καὶ χαλεπὴν ἔπεσεν,
 Τῷ δὲ κακῶς ἔρδυντι θεὸς περὶ πάντα δίδωσιν
 συντυχίην ἀγαθὴν, ἔκλυσιν ἀφροσύνης.¹

Εἰς ἄλλας πάλιν ὑποθήκας ἐπαινεῖ καὶ τιμᾷ τὸν πλοῦτον καὶ τὸν
 ἀνετον βίον, καὶ τὰς ἡδονὰς τοῦ σώματος, ὅτε συνάδουσι πρὸς τὴν
 δικαιοσύνην, τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσέβειαν καὶ καθόλου εἰπεῖν πρὸς
 τὴν ἠθικὴν, ἐννοεῖται κατὰ τὴν ἔννοιαν ἣν εἶχον περὶ ἠθικῆς οἱ
 ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Διὰ τὰς γενικὰς ταύτας γνώμας κατέλεξαν τὸν
 Σόλωνα ἐν τοῖς Γνωμικοῖς ποιηταῖς, καὶ τὰς ἐλεγείας αὐτοῦ, ὡς
 τι ἰδιαίτερον εἶδος, ἐκάλεσαν *ἐλεγείας Γνωμικῆς*, ὅπερ εἶναι ὀρθόν.
 ἂν νοοῦσι τοῦτο καὶ μόνον, ὅτι ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Σόλωνος ἐπι-
 κρατεῖ ἡ γνωμολογία· διότι, καθ' ἃ πολλάκις εἶπον, ψυχρὰ καὶ ἡ-
 ρεμος θεωρία τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων δὲν ἄγει εἰς ποιήσιν ἐλε-
 γείας. Πρὸς τὴν ἥρεμον τῶν ὄντων θεωρίαν, καὶ τὴν ἀνευ πάθους
 γνωμολογίαν, ἀρμόδιον ποιήσεως σχῆμα εἶχον ὁρίσει ἀπὸ παλαιῶν
 οἱ Ἕλληνες τὸν ἀπλοῦν ἐξάμετρον, ὅθεν καὶ αἱ γνώμαι Φωκυλίδου
 τοῦ Μιλησίου, ἀκμάσαντος περὶ τὴν 60 Ὀλ. (540. π. Χ.), μετὰ τὴν
 γνωστὴν ἐκείνην εἰσαγωγὴν «καὶ τότε Φωκυλίδεω», ὡς ἀπεδείχθη
 ἐκ τῶν γνησίων ἀποσπασμάτων, σύγκειται ἐξ ἀπλῶν ἐξαμέτρων.²

Μετὰ τὸν Σόλωνα ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν τῶν χρόνων Θεόγνις
 ὁ Μεγαρεὺς. Τοῦ Θεόγνιδος τὰ ποιήματα περιῆλθον εἰς ἡμᾶς εἰς
 ταιαύτην κακὴν κατὰστασιν, καὶ κατὰ τὴν συνάφειαν τῶν νοσημα-
 των, καὶ κατὰ τὴν τεχνικὴν σύνθεσιν, ὥστε ἐκ τῶν κατὰ πρῶτην
 ὄψιν ἀφθονωτάτων λειψάνων,—διότι περὶ τοὺς 1400 στίχους ἔχο-
 μεν αὐτοῦ,—ἐξ οὕτως ἀφθόνου φαινομένου πλούτου, δὲν δυνάμεθα

¹ Ἀποsp. 13. c. 63. B.

² Εἰς ἐλεγείας ἀνήκει μόνον τὸ δεύτερον (παρὰ Bergk) ἀπόσπασμα τοῦ
 Φωκυλίδου· τὸ δὲ ἄσπετον ἐκεῖνο δίστιχον τὸ προσηρημένον εἰς τὰς γνώμας.

Καὶ τότε Φωκυλίδεω· Λέριοι κακοί· οὐχ ὁ μὲν, ὅς δ' οὐ·

Πάντες, πλὴν Προκλέους· καὶ Προκλῆς Λέριος.

φαίνεται μᾶλλον παρῳδία.

νὰ σπουδάζωμεν τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐλληνικῆς ἐλεγείας, ὅσον ἐκ τῶν ὀλιγωτέρων λειψάνων τοῦ Σόλωνος καὶ Τυρταίου. Τὸν Θεόγγιν ὑπελάμβανον οἱ παλαιοὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐτι τοῦ Ξενοφῶντος ὡς τινα διδάσκαλον σοφίας καὶ ἀρετῆς, καὶ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ ἐτίμων μᾶλλον τὰς καθολικὰς γνώμας, ἢ τὰ ἀναφερόμενα εἰς εἰδικὰ περιστατικά. Ὅτε δὲ κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους κατέλαβε τοὺς ἀνθρώπους μανία νὰ ἐκλέγωσιν ἐκ τῶν ποιητῶν τὰς γενικὰς γνώμας καὶ ὑποθέκας, ἀποκόψαντες καὶ ἐκ τοῦ Θεόγγιδος πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἀναφορὰν εἴτε πρὸς εἰδικὰ τοῦ βίου περιστατικά, εἴτε πρὸς πρόσωπα, συνεκρότησαν τὸ γνωμολογικὸν τοῦ Θεόγγιδος ποιήμα, ὅπερ παρεδόθη ἡμῖν, ἀφ' οὗ οἱ διασκευασταὶ ἐγκατέμιζαν ἐν αὐτῷ καὶ ἄλλων ἐλεγεῖοποιῶν γνώμας. Οἱ παλαιοὶ ὅμως ἱστοροῦσιν, ὅτι ὁ Θεόγγις ἐποίησεν ἐλεγεῖας εἰς εἰδικὰς περιστάσεις, καὶ μνημονεύεται μάλιστα ῥητῶς ἡ ἐλεγεῖα ἡ ποιηθεῖσα ὑπὲρ τῶν ἐν Σικελίᾳ Μεγάρων, ὅτε ἐσώθησαν ἐκ τῆς πολιορκίας τοῦ Γέλωνος (Ὁλ. 74. 2. π. X. 483). Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ περισωθείσῃ συλλογῇ διαφαίνονται πολλὰ καὶ διασχισθέντα ἔσχατα, ἅτινα ἐποιήθησαν εἰς εἰδικὰς περιστάσεις καὶ πρὸς σκοπὸν ὠρισμένον, ὅπως αἱ ἐλεγεῖαι τοῦ Τυρταίου, Ἀρχιλόχου καὶ Σόλωνος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεόγγις ἐμνημόνευεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν τοῖς ποιήμασι πολιτικὰ πράγματα, φαίνεται ἀναγκαῖον νὰ διαλάβω ἐν συντόμῳ περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Μεγάρων, τῆς πατρίδος αὐτοῦ.

Τὰ Μέγαρα, πόλις Δωρικὴ κειμένη ἐγγύτατα τῶν Ἀθηνῶν, μετὰ τὸν χωρισμὸν αὐτῆς ἀπὸ τῆς Κορίνθου ἐπολιτεύετο ἐπὶ πολὺν χρόνον ὀλιγαρχικῶς. Εἶχον δὲ τὴν ἀρχὴν ἐν τῇ πόλει καὶ τὸ κράτος οἱ Δωριεῖς, ὄντες ἰσχυροὶ διὰ τε τὴν εὐγένειαν καὶ τὰ μεγάλα κτήματα. Ἀλλὰ πρὶν ἐτι εἰσαχθῇ εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ νομοθεσία τοῦ Σόλωνος, ὑποκριθεὶς ὁ Θεαγένης τὸν προστάτην τοῦ δήμου ἐγένει τυραννὸς τῶν Μεγάρων. Ὑστερον δὲ, καταλυθείσης τῆς τυραννίας αὐτοῦ, ἀνέλαβον μὲν πάλιν οἱ ὀλιγάρχαι τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ἐπ' ὀλίγον διότι κατεξαναστὰς ὁ δῆμος βιαιότερον καὶ καταλύσας τὴν ὀλιγαρχίαν, ἱδρύσε δημοκρατίαν, ἥτις εἰς τηλικαύτην ἀναρχίαν ἐξετράπη, ὥστε οἱ εὐγενεῖς ἀνέλαβον καὶ πάλιν τὸ κράτος. Τοιαύτη ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῶν Μεγάρων· ὁ δὲ Θεόγγις ἐποίησε τὰς ἐλεγείας, ὧν αἱ πλεῖσται ἔχουσι πολιτικὴν ὑπόθεσιν, κατὰ τὴν πρώτην

καθίδρυσιν τῆς δημοκρατίας· ἤκμαζε δὲ ὁ ποιητὴς περὶ τὴν ἐβδομηκοστήν 'Ολυμπιάδα μᾶλλον (π. X. 500), ἢ περὶ τὴν ἐξηκοστήν (π. X. 540), διότι ἐγενεήθη μὲν κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν πρὸ τῆς 60 'Ολ., ἐπέδεν ὅμως τὸν Περσικὸν πόλεμον ('Ολ. 75, π. X. 480), ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ. Ἐν καιρῷ τοιούτων δημοκρατικῶν μεταπολιτεύσεων οἱ πένητες διενέμοντο συνήθως πρὸς ἀλλήλους τὰ κτήματα τῶν πλουσίων. Ἡ κοινωνικὴ αὕτη ἀνατροπὴ, ἣτις ὠνομάζετο γῆς ἀναδασμός, διέσειεν ἐκ θεμελίων τὰς ἀρχαίας πολιτείας. Γενομένου λοιπὸν καὶ ἐν Μεγάροις γῆς ἀναδασμοῦ, ἐστερήθη ὁ Θέογνις, ὅστις τότε ἔτυχεν ἀπὸν τῆς πατρίδος, τῆς μεγάλης αὐτοῦ περιουσίας. Ταῦτα παθὼν, μαίνεται ὁ ποιητὴς κατὰ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἤρπασαν τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, καὶ παρομοιάζει ἑαυτὸν πρὸς κύνα, ὅστις ἀπέσεισεν ἀπὸ τῶν ὤμων πάντα, ἵνα περᾶσῃ τὸν πολὺ καταρρέουσιντα χεῖμαρρόν·

Ἄλλὰ Ζεῦ τέλεσόν μοι 'Ολύμπιε καίριον εὐχὴν·

δὸς δέ μοι ἀντὶ κακῶν καὶ τι παθεῖν ἀγαθόν.

Τεθναῖην δ', εἰ μὴ τι κακῶν ἄμπαυμα μεριμνέων

εὐροίμην, δοίην δ' ἀντ' ἀνίων ἀνία·

αἶσα γὰρ οὕτως ἐστί· τίσις δ' οὐ φαίνεται ἡμῖν

ἀνδρῶν, οἳ τὰμὰ χρήματ' ἔχουσι βίῃ

συλήσαντες· ἐγὼ δὲ κύων ἐπέρησα χαρᾶδρην,

χειμάρρῳ ποταμῷ πάντ' ἀποσεισάμενος.

Τῶν εἶη μέλαν αἷμα πιεῖν· ἐπὶ τ' ἐσθλὸς ὄροιτο

δαίμων, ὃς κατ' ἐμὸν νοῦν τελέσειε τάδε.¹

Ὁ ἀναγνώστης συμπονεῖ ἀληθῶς τὸν ποιητὴν ἐν οἷς λέγει, ^{ὅτι} ἀκούσας τὴν φωνὴν τοῦ γεράνου, τοῦ μηνύοντος τοῦ ἀρότου τὴν ὥραν, ἐμνημόνευσε τῶν ἀγρῶν αὐτοῦ τῶν εὐανθῶν, οὓς ἄλλοι τῶρα κατέχουσιν·

Ὅρνιθος φωνήν, Πολυπαῖδ' ἔδ' ἐβώσης

ἤχουσ' ἦτε βροτοῖς ἄγγελος ἦλθ' ἀρότου

ῥαίου· καὶ μοι κραδίην ἐπάταξε μέλαιναν,

ὅττι μοι εὐανθεῖς ἄλλοι ἔχουσιν ἀγρούς.²

Ὅχι δὲ μόνον κατὰ τοῦ ἀναδασμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον ἄλλων δημοκρατικῶν μεταβολῶν καταφέρεται πολλὰ τοῦ ποιητῆς· οἷον κατὰ τῆς ἐγγραφῆς τῶν περιοίκων εἰς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας· ἦσαν δὲ

¹ Στ. 341. B.

² Στ. 1197.

περίοικοι, ὡς γνωστόν, οἱ κατοικοῦντες ἐν ταῖς ἀγροῖς καὶ γεω-
γούντες τὴν χώραν, ἄνθρωποι ὑποτεταγμένοι εἰς τὴν ἔρχουσαν φυ-
λὴν τῶν Δωριέων, οἵτινες ἐπὶ τῆς ὀλιγαρχίας δὲν εἶχον πολιτικά
δικαιώματα. Περί τοιούτων νεωστὶ ἐγγραφέντων πολιτῶν λέγει ὁ
Θέογνις πρὸς τὸν Κύρνον·

Κύρνε, πόλις μὲν ἔθ' ἥδε πόλις, λαοὶ δὲ δὴ ἄλλοι,
οἳ πρόσθ' οὔτε δίκας ἤδεσαν οὔτε νόμους,
ἀλλ' ἄμφι πλευρῇσι δορὰς αἰγῶν κατέτριβον,
ἔξω δ' ὥστ' ἔλαφοι τῆς δ' ἐνέμοντο πόλεος·
καὶ νῦν εἴσ' ἀγαθοί, Πολυπαῖδ'· οἳ δὲ πρὶν ἐσθλοὶ
νῦν δειλοί. τίς κεν ταῦτ' ἀνέχρ' ἔσορῶν;¹

Τὰ ὀνόματα ἀγαθοί, ἐσθλοί, καὶ κακοί, δειλοί, τὰ σημαίνοντα ἐν
τοῖς ἔπειτα χρόνοις ἠθικὰς ἐννοίας, δηλοῦσι παρὰ Θεόγνιδι τὴν
πολιτικὴν διάκρισιν τῶν εὐγενῶν καὶ ἀγενῶν, διότι ἔχει γνῶμην ὁ
ποιητής, ὅτι μόνοι ἄνδρες εὐγενεῖς, δοκιμασθέντες ἐκ παλαιῦ ἐν τε
εἰρήνῃ καὶ πολέμῳ, δύνανται νὰ ἔχωσι γενναῖον φρόνημα καὶ βίον
ἐντιμον· ὅθεν ἀγανακτεῖ σφοδρότατα διὰ τοῦτο μάλιστα, ὅτι παρ'
οὐδὲν λογιζονται τοὺς εὐγενεῖς, ἀλλὰ μιᾷ ὁρμῇ πάντες ἀποβλέπουσι
πρὸς τὸν πλοῦτον·

Κριούς μὲν καὶ ὄνους ἐιζήμεθα, Κύρνε, καὶ ἵππους
εὐγενέας, καὶ τις βούλεται ἐξ ἀγαθῶν
βῆσθαι· γῆμαι δὲ κακὴν κακοῦ οὐ μελεδαίνει
ἐσθλὸς ἀνὴρ, ἣν οἱ χρήματα πολλὰ διδῶ.
οὐδὲ γυνὴ κακοῦ ἀνδρὸς ἀναίνεται εἶναι ἄκοιτις
πλουσίου, ἀλλ' ἀφνεὺν βούλεται ἀντ' ἀγαθοῦ.
χρήματα γὰρ τιμῶσι· καὶ ἐκ κακοῦ ἐσθλὸς ἔγνημεν,
καὶ κακὸς ἐξ ἀγαθοῦ· πλοῦτος ἔμιξε γένος.²

Ὁ ποιητής εἶχε δίκαιον ν' ἀγανακτῇ ἐπὶ τούτοις πικρότερον,
διότι οἱ γονεῖς κόρης τινός, ἣν ἡγάπα, προέκριναν αὐτοῦ ἄλλον κα-
κίονα, ἥτοι ἀγενέστερον.³ Ἡ παρθένος ὅμως χάριν τῆς εὐγενείας
ἀπέκλινε μᾶλλον ὑπὲρ τοῦ Θεόγνιδος, διὸ καὶ ἀποστρέφεται τὸν
ἀγενῆ ἐκεῖνον ἄνδρα, καὶ φοιτᾷ παρὰ τὸν ποιητὴν, ὡς αὐτὸς ὁ
Θέογνις λέγει.⁴ Ἄν δέ τις συλλέξῃ ἐκ τῶν τοῦ Θεόγνιδος καὶ ἄλλα

¹ Στ. 53. B.

² Στ. 183. B.

³ Στ. 261. B.

⁴ Στ. 1097.

παρόμοια χωρία, δύναται νὰ συγκροτήσῃ μικρὸν ἐρωτικὸν ποιημάτων, τὸ ὁποῖον θὰ ἔχῃ ὑπόθεσιν περιέργον, τὸν ἀνταγωνισμὸν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἀλλὰ κατὰ τρόπον διάφορον τοῦ συνήθους· διότι δὲν μάχονται παρὰ τῷ Ἑλληνι ποιητῇ οἱ τυραννικοὶ καὶ ἀγέρωχοι γονεῖς ὑπὲρ τῆς εὐγενείας, ἀλλ' ἡ παρθένος αὐτῇ. Εἶναι δὲ οἷκαθεν φανερόν, ὅτι τὰ περὶ τὸν ἔρωτα τοῦτον ἀποσπάσματα ἀνήκον πάντα εἰς μίαν καὶ μόνην ἐλεγείαν.

Ὅλα τὰ πολιτικὰ παράπονα ταῦτα καὶ τὰς συμβουλὰς καὶ τὰς διδασκαλίας, ἀποτείνει ὁ Θεόγνις πρὸς τινὰ νεανίσκον, Κύρνον καλούμενον, υἱὸν Πολοπαΐδος.¹ Ὅθεν καὶ εἶναι πολὺ τὸ ὄνομα Κύρνος ἐν τοῖς σωζομένοις λειψάνοις. Τοῦτο δὲ εἶναι χρήσιμον εἰς ἐκείνου, αἵτινες θέλουσι νὰ συναρμολογήσωσι τὰ ἀποσπάσματα, καὶ ποιήσωσιν ἐξ αὐτῶν συναφῇ ποιήματα· διότι ὅπου ἀναγινώσκειται ἄλλο ὄνομα παρὰ τὸ τοῦ Κύρνου, ἐκεῖ ἢ ἡ ὑπόθεσις εἶναι διάφορος, ἢ τοῦλάχιστον ἡ οἰκονομία. Οὕτω π. χ. διεσώθη μακρὸν ἀπόσπασμα, ἐξ ἐλεγείας, ἣν ἐποίησεν ὁ Θεόγνις πρὸς τινὰ τῶν φίλων, Σιμωνίδην καλούμενον, κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν μεταπολίτευσιν, ἣν ἐν τοῖς πρὸς τὸν Κύρνον ποιήμασι μνημονεύει ὡς παρελθούσαν· Ἐν αὐτῇ περιγράφει ὁ ποιητὴς τὴν πόλιν, κατὰ τὴν ἀγαπητὴν τοῖς Ἑλλησιν εἰκόνα, πρὸς ναῦν χειμαζομένην καὶ κινδυνεύουσαν, διότι οἱ ναῦται καταλύσαντες τὸν ἐμπειρότατον κυβερνήτην, παρέδωκαν εἰς τοὺς φορτηγοὺς τὴν διοίκησιν.

Οὔνεκα νῦν φερόμεσθα καθ' ἰστίαν λευκὰ βαλόντες
Μηλείου ἐκ πόντου νύκτα διὰ θοοφερήν·
ἀντλεῖν δ' οὐκ ἐθέλουσιν· ὑπερβάλλει δὲ θάλασσα
ἄμφοτέρων τοίχων· ἢ μάλα τις χαλεπῶς
σώζεται· οἱ δ' εὐδοοσι· κυβερνήτην μὲν ἔπαυσαν
ἐσθλόν, ὃ τις φυλακὴν εἶχεν ἐπισταμένως·
χρήματα δ' ἀρπάζουσι βίην, κόσμος δ' ἀπόλωλεν,
δασμὸς δ' οὐκέτ' ἴσος γίγνεται εἰς τὸ μέσον.²

¹ Ὁ Elmsley παρετήρησεν ὅτι τὸ «Πολοπαΐδην» εἶναι πατρωνυμικόν, ὅπερ βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν ἐξῆς· ὅτι οὐδαμοῦ εὐρέθη τὸ Πολοπαΐδην πρὸ συμφώνου, ἐννεάκις δὲ πρὸ φωνήεντος, καὶ ἐν χώραις ἐνθα ὁ στίχος ἀπαιτεῖ τὸν δάκτυλον. Αἱ δὲ προτροπαὶ ἐνθα κεῖται τὸ «Κύρνε» καὶ τὸ «Πολοπαΐδην» συνέχονται καὶ παράκεινται ἀλλήλαις. Τὸ δὲ «Πολοπαΐς» εἶναι ταύτῃ τῷ «πολυπάμων», ἥτις ἀνὴρ πολλὰ κεκτημένος.

² Στ. 672. Ταῦτα ἀντίττονται τὸν ἀναδασμὸν τῆς γῆς.

φορτηγοὶ δ' ἄρχουσι, κακοὶ δ' ἀγαθῶν καθύπερθεν.

δειμαίνω, μὴ πως ναῦν κατὰ κύμα πίη.

Ταῦτά μοι ἠνίχθω κεκρυμμένα τοῖς ἀγαθοῖσιν

γινώσκου δ' ἄν τις καὶ κακός, ἦν σοφὸς ἦ.

Ἐκ τῶν τελευταίων λόγων «ταῦτά μοι ἠνίχθω» κτλ. καταφαίνεται, ὅτι ἡ πρὸς Σιμωνίδην ἐλεγεία ἐποιήθη ἐν χρόνῳ, καθ' ὃν ἀπηγορεύετο ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου, διότι ἐν τοῖς πρὸς Κύρνον ποιήμασι τόσον ἀφόβως ἐκφράζει ὁ ποιητὴς τὴν διάθεσιν καὶ τοὺς πόθους του, ὥστε εὔχεται νὰ πίη τὸ μέλαν αἷμα ἐκείνων, οἵτινες ἤρπασαν τὴν περιουσίαν του.¹

Πρὸς τὸν Κύρνον τοῦτον τὸν Πολυπαῖδην, νέον ἐξ εὐγενεῶς οἴκου καταγόμενον, ἐπεῖχεν ὁ Θεόγνης διδασκάλου τᾶξιν, καὶ ἄλλο οὐδέν. Ἐφίλει δὲ περιπαθῶς τὸν νεανίσκον, καὶ μετὰ πατρικῆς στοργῆς ἐσπούδαζε ν' ἀναθρέψῃ αὐτὸν εἰς ἄνδρα ἀγαθόν, καθ' ἣν σημασίαν ἐξήγει ἐκεῖνος τὸ ὄνομα. Ἐν τοῖς ἀκεραίοις ποιήμασιν ἐπραγματεύετο βεβαίως τὰ περὶ Κύρνον μερικώτερον, ἢ ὅσον φαίνεται ἐκ τῶν περιωθέντων λειψάνων, ἐν οἷς τὸ ὄνομα «Κύρνε» ἐπιφέρεται δίκην παραπληρώματος. Οὐχ ἥττον ὅμως καὶ ἐν τῇ παρούσῃ συλλογῇ ἐπιφαίνεται ἐνιαχοῦ ἡ οἰκειότης καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεόγνιδος ὑπὲρ τοῦ Κύρνου· οἷον ἐν τῷ

Σὺν σοί, Κύρνε, παθόντι κακῶς ἀνιώμεθα πάντες·

ἀλλὰ τοι ἀλλότριον κῆδος ἐφημέριον.²

καὶ πάλιν ἐν τῷ

Σοὶ μὲν ἐγὼ πτέρ' ἔδωκα, σὺν οἷς ἐπ' ἀπείρονα πόντον

πωτήσῃ καὶ γῆν πᾶσαν ἀειράμενος

ῥηϊδίως· θοίνης δὲ καὶ εἰλαπίνῃσι παρέσσης

ἐν πάσαις, πολλῶν κείμενος ἐν στόμασιν·

καὶ σε σὺν αὐλίσκοις λιγυφθόγοις νέοι ἄνδρες

εὐκόσμως ἐρατοὶ καλὰ τε καὶ λιγὰ

ῥέπονται·

πᾶσι γάρ, οἷσι μέμηλε, καὶ ἐσσομένοισιν αἰοιδῇ

ἔσσης ὁμῶς, ὄφρ' ἂν ἦ γῆ τε καὶ ἥελιός·

αὐτὰρ ἐγὼν ὀλίγης παρὰ σεῦ οὐ τυγχάνω αἰδοῦς,

ἀλλ' ὥσπερ μικρὸν παῖδα λόγοις μ' ἀπατᾷς.³

¹ Στ. 349. B.

² Στ. 655.

³ Στ. 237.

Ἐκ τῶν τελευταίων λόγων φαίνεται, ὅτι ὁ Κύρνος πολὺ τι δὲν προσεῖχεν εἰς τὸν Θεόγνιν, ὅπως ἤλπιζεν ὁ ποιητής. Ἡ μεγάλη αὕτη τοῦ Θεόγνιδος σπουδὴ καὶ τὰ τρυφερά παραπονά, πρέπει νὰ ἐξηγηθῶσι κατὰ τὰ ἀρχαῖα καὶ ἀγνὰ ἥθη τῶν Δωριέων, οἵτινες ἀπεστρέφοντο τὸν παρὰ φύσιν ἔρωτα, πρὸς ὃν ἄλλως οὐδὲ συμφωνεῖ τὸ ἐγκώμιον, ὅπερ ὁ Θεόγνις πλέκει ὑπὲρ τοῦ συζυγικοῦ βίου, πρὸς Κύρνον διαλεγόμενος.

Οὐδέν, Κύρν', ἀγαθῆς γλυκερώτερόν ἐστι γυναικός.

μάρτυς ἐγώ, σὺ δ' ἐμοὶ γίγνου ἀληθοσύνης.¹

Ἐπειτα δὲ ὁ Κύρνος ἦτο καὶ καθεστηκώς πλέον τῇν ἡλικίαν, ἀφοῦ ἐπέμψθη ὑπὸ τῆς πόλεως θεωρὸς εἰς Δελφοὺς, ἵνα ἐρωτήσῃ τὸν Θεόν, ὅτε καὶ παραινέι αὐτὸν ὁ ποιητής νὰ κομίσῃ εἰς Μέγαρα ἀνόθευτον τὸ μάντευμα, οὔτε τι προσθείς, οὔτ' ἀφελών.²

Ἐκ τῶν περιωθέντων λειψάνων τοῦ Θεόγνιδος βλέπομεν, ὅτι ὁ πῆρχεν ἐν Μεγάροις ὁμοίον τι πρὸς τὰ ἐν Σπάρτῃ συσσίτια· δηλαδὴ σύλλογοι ἀνδρῶν ἀριστοκρατικῶν, καὶ δεῖπνα κοινά, ἐν οἷς συνετήρουν καὶ ἐξέτρεφον τὸ ἀριστοκρατικὸν φρόνημα· διὸ καὶ παραγγέλλει ὁ ποιητής τὸν Κύρνον, καθ' ἣν ἐποχὴν, ἐννοεῖται, ὕφιστατο ἔτι ἡ ὀλιγαρχία, παρ' ἐκείνοις μόνοις νὰ τρώγῃ, καὶ νὰ πίνῃ, καὶ νὰ κἀθῇται, καὶ ἐκείνους νὰ θεραπεύῃ, ὧν μεγάλη ἡ δύναμις.

Ταῦτα μὲν οὕτως ἴσθι· κακοῖσι δὲ μὴ προσομίλει

ἀνδράσιν, ἀλλ' αἰεὶ τῶν ἀγαθῶν ἔχεο·

καὶ παρὰ τοῖσιν πῖνε καὶ ἔσθιε, καὶ μετὰ τοῖσιν

ἕξε, καὶ ἄνδανε τοῖς, ὧν μεγάλη δύναμις.

ἑσθλῶν μὲν γὰρ ἅπ' ἐσθλὰ μαθήσεαι· ἦν δὲ κακοῖσιν

συμμίσσης, ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον.³

Φαίνεται δέ, ὅτι ὅχι μόνον ὁ Κύρνος, πρὸς ὃν ἀποτείνει τὰς πολιτικὰς ταύτας διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἄλλοι φίλοι, οὓς προσαγορεύει ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν, ὁ Σιμωνίδης, ὁ Ὀνομάκριτος, ὁ Κλεάριος, ὁ Δημοκλῆς, ὁ Δημόναξ, ὁ Τιμαγόρας, ἦσαν τῆς τάξεως τῶν ἐσθλῶν, πρὸς οὓς καὶ ἐποίησεν ὁ Θεόγνις πολλὰς μικρὰς ἐλεγείας, λαβὼν ὡς ὑπόθεσιν εἴτε περιστατικὰ τοῦ βίου αὐτῶν, εἴτε καὶ τὸ ἦθος ὅπερ ἐδείκνυν ἕκαστος κατὰ τὴν ὥραν τὰς εὐωχίας.

¹ Στ. 1225.

² Στ. 805.

³ Στ. 31.

Οὕτω, ποτὲ μὲν συλλυπεῖται τὸν Κλεάριστον ἐπανελθόντα ἐξ ἀτυχῶς ἀποδημίας, καὶ ὑπισχνεῖται αὐτῷ ξενίαν τὴν πρέπουσαν ἀνδρὶ φίλῳ.¹ Ἄλλοτε εὖχεται πλοῦν εὐτυχῇ ἢ ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ Κλεάριστου, ἢ ὑπὲρ ἄλλου τινὸς τῶν φίλων.²

Χαίρων εὖ τελέσειας ὁδὸν μεγάλου διὰ πόντου,
καὶ σε Ποσειδάων χάρμα φίλοις ἀγάγοι.

Τὸν δὲ Σιμωνίδην, ξενίσαντά ποτε τοὺς φίλους, ἀποχαιρετῶν ἐν ἐλεγείᾳ, παραινεῖ οὐδενὸς τῶν συνδείπνων νὰ κωλύῃ τὴν ἐλευθερίαν, τὸν οἰκαδὲ σπεύδοντα νὰ μὴ κατέχη, τὸν εὐδοντα νὰ μὴ ἐπεγεῖρῃ, καὶ ἄλλα παρόμοια.³ Πρὸς δὲ τὸν Ὀνομάκριτον ἐξομολογεῖται αὐτὸς ὁ ποιητής, ὅτι ἔχει πᾶν κακῶς, διότι ἐπιτε παραπολύ·

Οἰνοθαρέω κεφαλὴν, Ὀνομάκριτε, καὶ με βιᾶται
οἶνος, ἀτὰρ γνώμης οὐκέτ' ἐγὼ ταμίης
ἡμετέρης, τὸ δὲ δῶμα περιτρέχει' ἄλλ' ἄγ' ἀναστάς
πειρηθῶ, μή πως καὶ πόδας οἶνος ἔχει
καὶ νόον ἐν στήθεσσι δέδοικα δὲ μή τι μάταιον
ἔρξω θωρηχθεὶς καὶ μέγ' ὄνειδος ἔχω.⁴

Ἐν γένει δέ, πάντες σχεδὸν οἱ μνημονευόμενοι ἐν τῇ συλλογῇ εἶναι ἐκ τῶν ὁμοτραπέζων τούτων καὶ συντρόφων φίλων, καὶ ἄλλος οὐδεὶς, ἂν καὶ ζῶντος ἔτι ἦτο πολλὴ ἡ φήμη τοῦ Θεόγνιδος κατὰ τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς πολλὰς ξένας πόλεις ἀπεδήμησεν ὁ ποιητής,⁵ καὶ εἰς πολλὰ συμπόσια ἔξω τῶν Μεγάρων ἤδοντο αἱ ἐλεγείαι αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ τοῦ Θεόγνιδος αἱ ἐλεγείαι ἐπραγματεύοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμποσιακὰ πράγματα, δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ πότε καὶ κατὰ τίνα τρόπον ἐψάλλοντο ἐν

¹ Στ. 511.

² Στ. 691.

³ Στ. 468.

⁴ Στ. 503.

⁵ Ἀπεδήμησε π. χ. εἰς Σικελίαν, Εὐβοίαν καὶ Σπάρτην, ὡς αὐτὸς μαρτυρεῖ (στ. 783). Ἐν Σικελίᾳ ἐποίησε τὴν μνημονευθεῖσαν ἐλεγείαν ὑπὲρ τῶν ἐκεῖ ἀποικιστῶν Μεγαρέων. Ἐν Εὐβοίᾳ ἐποίησε τοὺς στίχους 891—894. Εἰς τὴν Σπάρτην ἀναφέρονται πολλοὶ στίχοι· ἰδίως δὲ οἱ 880—884 ἐποίησαν εἰς Σπαρτιάτην, φίλον αὐτοῦ, κεκτημένον ἄμπελον ἐπὶ τοῦ Ταυγέτου. Αὐσερμηνευτότατοι εἶναι οἱ στίχοι 1209 κέξ., καὶ δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὰ περιστατικὰ τοῦ βίου τοῦ Θεόγνιδος.

γένει αἱ ἐλεγεῖαι παρὰ τοῖς παλαιοῖς. Ὅτε δηλαδή οἱ εὐωχούμενοι ἐκορέννυντο τροφῆς, τότε ἐπλήρουν τοὺς κρατῆρας οἴνου καὶ ἔσπενδον, ψάλλοντες εἰς τοὺς θεοὺς, ἰδίως δὲ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, Παιῶνα. Μετὰ τὴν σπονδὴν καὶ τὸν παιῶνα τὸ συμπόσιον ἐγένετο φαιδρότερον καὶ θορυβωδέστερον. Τοῦτο τὸ μέρος τοῦ συμποσίου καλοῦσι καὶ ὁ Θεόγνις καὶ ὁ Πίνδαρος *κῶμος*, ἐν ᾧ κατὰ τὴν ἀκριβολογίαν κῶμος λέγεται ἢ κατὰ τὰς ἀγυῖας τῆς πόλεως ἐκδρομὴ τῶν εὐωχουμένων, μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ συμποσίου.¹ Ἐπειδὴ δὲ τὸν κῶμον συνώδευον αὐλοί, διὰ τοῦτο πολλάκις μὲν παρὰ Θεόγνιδι εἰς τὰ συμποτικά ἄσματα μνημονεύεται ἡ αὐλῆσις,² ἢ δὲ λύρα καὶ ἡ κιθάρα (ἢ φόρμιγξ) σπανίως, καὶ μόνον ἐπὶ τῆς σπονδῆς. Ἐκ πάντων λοιπὸν τούτων συνάγεται, ὅτι αἱ ἐλεγεῖαι ἤδοντο παρὰ τοῖς παλαιοῖς κυρίως ἐν συμποσίοις, ὅτι συνώδευον τὴν ᾠδὴν οἱ αὐλοί, καὶ ὅτι τὸ ἄσμα, ὅπερ ἀνεφέρετο ἢ πρὸς ἄπαν ἐν γένει τὸ συμπόσιον, ἢ πρὸς ἕνα τινὰ τῶν ὁμοτραπέζων φίλων, ὡς παρὰ Θεόγνιδι, ἔφαλλον εἰς καὶ μόνος ἐκ τοῦ συμποσίου.

Μεταξὺ τῶν ἐλεγειοποιῶν καταλέγεται καὶ *Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος*, ὅστις διαφέρει τῶν ἄλλων, διότι αὐτὸς μόνος ἐκ πάντων τῶν ἀρχαίων ἐλεγειοποιῶν δὲν ἦτο πολιτικός, ἀλλὰ φιλόσοφος, καὶ μάλιστα ἰδρυτὴς τῆς πολυκρότου Ἑλεατικῆς σχολῆς. Καὶ τὰς μὲν μεταφυσικὰς αὐτοῦ θεωρίας θέλω πραγματευθῆ ἐν τινι τῶν κατόπιν κεφαλαίων· ἐνταῦθα δὲ ποιῶμαι περὶ αὐτοῦ λόγον ἀπλῶς ὡς ἐλεγειοποιῦ. Ὁ Ξενοφάνης ἔγραψε τὰς πλείστας τῶν ἐλεγειῶν πρὶν ἀποδημήσῃ ἐκ Κολοφῶνος εἰς Ἰταλίαν.³ Φαίνεται μάλιστα ὅτι αἱ ἐλεγεῖαι αὐτοῦ ἦσαν οὐμποτικά, ὡς αἱ τοῦ Ἀρχιλόχου, Σόλωνος καὶ Θεόγνιδος· διότι διεσώθη παρ' Ἀθηναίῳ μακρότερον τι ἀπόσπασμα, ἐν ᾧ περιγράφει τὴν ἔναρξιν τοῦ συμποσίου μετὰ πολλῆς γραφικότητος καὶ χάριτος·

Νῦν γὰρ δὴ δάπεδον καθαρὸν καὶ χεῖρες ἀπάντων
καὶ κύλικες· πλεκτοὺς δ' ἄμφιτιθεῖ στεφάνους,

¹ Ἀποσπ. Θεόγν. 829, 940, 1046, 1065, 1207 B.

² 244, 761, 825, 941, 975, 1041, 1056, 1965.

³ Παρὰ Διογένην τῷ Λαερτίῳ ἀναγινώσκονται ἐλεγεῖαι αὐτοῦ (IX, 12, 19). Ἕτινα ἐποίησεν εἰς ἡλικίαν ἑνενήκοντα δύο ἐτῶν, ἀναφέρει δὲ ἐν αὐτοῖς τὰς πολλὰς αὐτοῦ κατὰ τὴν Ἑλλάδα πλάνας.

ἄλλος δ' εὐώδεις μύρον ἐν ζιᾶλῃ παρατείνει·
 κρατὴρ δ' ἔστηκεν μεστὸς εὐφροσύνης·
 ἄλλω δ' αἶνος ἐτοῖμος, ὃν οὔποτε φησὶ προδώσειν,
 μέλιτιχος ἐν κεράμοις, ἄνθος ὁσδόμενος·
 ἐν δὲ μέσοις ἀγνὴν ὁδὸν λιθωνωτὸς ἴησιν,
 ψυχρὸν δ' ἔστιν ὕδωρ καὶ γλυκὺ καὶ καθαρὸν·
 πάρκεινται δ' ἄρτοι ξανθοὶ γεραρὴ τε τράπεζα
 τυροῦ καὶ μέλιτος πίονος ἀχθομένη·
 βωμὸς δ' ἄνθεσιν ἂν τὸ μέσον πάντῃ πεπύκασται,
 μολπὴ δ' ἄμφις ἔχει δώματα καὶ θαλίη.¹

Κατόπιν τούτων προτρέπει τοὺς ἐστιωμένους ὁ ποιητὴς μετὰ τὴν σπονδὴν καὶ τὸν παιᾶνα, ἀφοῦ μετρίως πίωσι, νὰ ὑμνήσωσιν, ἐν ᾧμασιν ἐλεγείοις ἐννοεῖται, ὅχι Τιτανομαχίας, Γιγαντομαχίας, Κενταυρομαχίας καὶ τὰ ἄλλα πλάσματα τῶν παλαιῶν ποιητῶν· ἀλλὰ πράξεις ἀγαθὰς ἀνδρῶν ἀγαθῶν, καὶ τὴν ἀρετὴν. Ἐντεῦθεν βλέπομεν, ὅτι ἀπήρεσκον τῷ Ξενοφάνει αἱ παρὰ τὰ συμπόσια συνήθεις τότε ψυχγωγίαι. Ἐν ἄλλαις δὲ ἐλεγείοις ἀπὸ φιλοσοφικῆς περιωπῆς κατακρίνει ὅχι μόνον τοὺς Κολοφωνίους διὰ τὴν τρυφήν, ἣν παρέλαβον ἐκ Λυδῶν,² ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἄλλους Ἕλληνας διὰ τὴν ἀφροσύνην, ὅτι τιμῶσι σταδιοδρόμον τινα ἢ παλαιστὴν νικῆσαντα ἐν Ὀλυμπίᾳ πολὺ μᾶλλον ἢ ἄνδρα σοφόν· πρᾶγμα, ὅπερ κατὰ τὰς ιδέας τῶν τότε ἀνθρώπων ἐθεωρεῖτο ἀντικρυς αἵρεσις καὶ ἀσεβεία. Τοσαῦτα περὶ Ξενοφάνους.

Ἐπειδὴ σκοπεύω νὰ περιλάβω ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι τὴν ἱστορίαν τῆς ποιήσεως μέχρι τῶν Περσικῶν πολέμων, ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ μνημονεύσω ἐνταῦθα καὶ Σιμωνίδου τοῦ Κεῖου, τοῦ περιφήμου Μελοποιοῦ, ὅστις ἦτο μικρὸν προγενέστερος τοῦ Πινδάρου καὶ Αἰσχύλου, διότι τοσαῦτα κατώρθωσεν ἐν τῇ ἐλεγείᾳ, ὥστε θὰ ἦτο ἀπρεπὲς νὰ κλείσω τὸν περὶ τῶν ἀρχαίων ἐλεγειοποιῶν λόγον ἀνευ αὐτοῦ. Ὁ Σιμωνίδης κατὰ γνωστὴν παράδοσιν ἐνίκησεν ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις τὸν Αἰσχύλον, ὅτε παρήγγειλαν οἱ Ἀθηναῖαι εἰς τοὺς

¹ Παρὰ Bergk. 1.

² Ἀποσπ. 3. Β Οἱ τὰ «παναλουργέα φάρεα ἔχοντες χίλιτοι», οἱ πρὸ τῆς τυραννίδος εἰς τὴν ἀγορὰν συνερχόμενοι, συνεκρότουσαν ἰδιαιτέρως τάξιν, ἦτοι «πολίτευμα». Τοιαῦτα «πολιτεύματα» εὐρίσκομεν καὶ ἄλλαχού τῆς Ἑλλάδος καθ' ἣν ἐποχὴν μεθίσταντο αἱ πολιτεῖαι ἐπὶ δημοκρατίαν, οἷον ἐν Ῥηγίῳ, Ἀκράγαντι, Κύμῃ τῇ Αἰολικῇ, Κρότωνι, καὶ παρὰ τοῖς Λακροῖς.

ἐπισημοτάτους ποιητάς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὴν ποιήσιν ἐλεγείας ὑπὲρ τῶν ἐν Μακροθῶνι πεπόντων (Ὁλ. 3. π. X. 490). Ὁ ἀρχαῖος βιογράφος τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις παρέδωκε τὴν ἱστορίαν τοῦ ποιητικοῦ τούτου ἀγῶνος, ἐρμηνεύει τὴν ἥτταν λέγων, ὅτι ἡ ἐλεγεία μετέχει πολὺ τῆς περὶ τὸ συμπαθὲς λεπτότητος, ὅπερ ἦτο ἀλλότριον τοῦ Αἰσχύλου· ἐν ᾧ ὁ Σιμωνίδης ἦτο παθητικώτατος, καὶ δεινὸς μιμητὴς τῶν γυναικείων ὀδυρμῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ εἰς Δανάην ὀρήνου καὶ ἄλλων λειψάνων τῶν ποιημάτων αὐτοῦ. Φαίνεται λοιπὸν, ὅτι ἐθρήνησε μετὰ πάθους τοὺς ἐν Μακροθῶνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς πεπόντας, καὶ ἐγκατέμιξεν εἰς τὰς δύο ταύτας ἐλεγείας τοὺς ὀδυρμούς τῶν χερῶν καὶ τῶν ὀφθαλμῶν, ὅπερ δὲν ἀπέδιδε πρὸς τὴν μεγαλοφροσύνην καὶ τὸν πατριωτικὸν ἐνθουσιασμόν, ἀπερ περὶ τὸ τέλος τῶν ἐλεγείων τούτων παρέστησεν ὁ ποιητής. Καθὼς δὲ ὁ Ἀρχιλόχος καὶ ἄλλοι, οὕτω καὶ ὁ Σιμωνίδης ἐποίησεν ἐλεγείας ἐπὶ τῷ θανάτῳ ἐνὸς καὶ μόνου ἀνδρὸς ἢ γυναικός. Ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ τοῦλάχιστον περιέχονται πολλὰ τοῦ Σιμωνίδου, ἐν αἷς μετὰ πολλῆς τρυφερότητος ὀρηνοῦσιν οἱ συγγενεῖς τὸν θάνατον τῶν οἰκείων, ἀτινα δὲν ἔχουσιν ὄψιν ἐπιγραμμάτων, ἀλλ' ἀποσπασμάτων ἐκ μακροτέρων ἐλεγείων. Τοιοῦτοι π. χ. εἶναι οἱ στίχοι ἐκεῖνοι τῆς Γοργῶς, ἥτις ὀνήσκει ἀποχαιρετὰς ὡς ἐξῆς τὴν μητέρα τῆς·

“Ὅσατα δὲ τάδ' ἔειπε φίλην ποτὶ μητέρα Γοργῶ
δακρυόεσσα, δέρης χερσὶν ἐφαπτομένα·

Αὐτὴ μένοις παρὰ πατρί, τέκοις δ' ἐπὶ λῶνι μοῖρᾳ
ἄλλην, σὺ πολιῶ γῆραὶ καδεμόνα.”¹

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶπον ἐν ἀρχῇ, ὅτι ἡ ἐλεγεία εἰς χεῖρας διὰ φόρων ποιητῶν διάφορον μεταλαμβάνει χαρακτῆρα, ποτὲ μὲν μαλακὸν καὶ τρυφερόν, ποτὲ δὲ εὐτονον καὶ ἀνδρώδη, τοῦτο βλέπομεν πάλιν σαφῶς ἐπὶ τοῦ Σιμωνίδου. Θὰ ἦτο ὅμως αὐθαίρετον, ἂν κατετέμνομεν τὴν ἐλεγείαν εἰς εἶδη, διακρίνοντες ἐλεγείαν πολιτικὴν, συμποτικὴν, ἐρωτικὴν, ὀρηνητικὴν, γνωμικὴν, ὅχι δι' ἄλλο, εἰμὴ διότι πᾶσαι αἱ ὑποθέσεις αὗται ἐποιεήθησαν ἐν μέτρῳ ἐλεγείῳ. Τῶν τοιούτων ὑποδιαίρεσεων δὲν εἶναι βεβαίως οὐδεμία κατὰ φύσιν, διότι ἐκ συμποσίων μὲν πάντοτε ἐλάμβανεν ἀφορμὴν ἡ ἐλεγεία, ὡς προεῖπον· ἐπραγματεύετο δὲ κατ' ἀρχὰς πολιτικὰ πράγματα, διότι ἡ

¹ Ἀποσπ. 119. B.

πόλις ἦτο μᾶλλον περισπούδαστον πρᾶγμα καὶ ἐγγύτατον εἰς τὸν ποιητὴν· κατόπιν ἐτρέπη ἐπὶ ἔρωτας, θρήνους καὶ γνωμολογίαν· πανταχοῦ ὅμως ἐφύλαξε, καὶ οὐδέποτε ἀπέβαλε τὴν οἰκειάν φύσιν, ὥς ἂν ὑπέγραψα αὐτὴν ἀνωτέρω. Ὁ ποιητὴς δηλαδὴ ἐλεγείων, πιεζόμενος ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν πραγμάτων καὶ τῶν συμφορῶν, ἀναίγει τὴν καρδίαν αὐτοῦ, εἴτε ἐνώπιον φίλων ἐν συμποσίῳ, εἴτε καὶ ἐν ἡμετέρῳ πολυπληθεστέρῳ. Οἱ δὲ λόγοι αὐτοῦ, λόγοι ἀνδρὸς εὐγενοῦς καὶ πεπαιδευμένου, ἐνδύονται οἰκθὲν εἶδος τεχνικόν, τοῦτο τὸ τῆς ἐλεγείας σχῆμα· ἀλλ' ἐπειδὴ παντοδαπώτατοι στοχασμοὶ καὶ αἰσθήματα δύνανται νὰ θλίψωσι τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ, διὰ τοῦτο καὶ ποικιλώταται εἶναι αἱ ὑποθέσεις τῆς ἐλληνικῆς ἐλεγείας. Τοῦτο δὲ τὸ ἐξαγορεύειν τὰ ἴδια πάθη ἐνώπιον φίλων, φέρει καθ' ἑαυτὸ ἀνάπαυσιν καὶ παραμυθίαν, ἐνίοτε μάλιστα μετατρέπει τὴν ἀθυμίαν καὶ μελαγχολίαν εἰς φαιδρότητα καὶ ἱλαρότητα. Κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἑπτὰ σοφῶν, καθ' ἣν τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος διαφερόντως ἡγάπα θεωρίαν καθολικὰς περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ ἐσπούδαζε νὰ εὕρῃ γενικοὺς νόμους καὶ ἀξιώματα, καθ' οὓς διακοσμεῖται ὁ ἀνθρώπινος βίος, τότε εἰσῆχθησαν καὶ εἰς τὴν ἐλεγείαν τὰ ἀποφθέγματα καὶ αἱ γνώμαι, αἵτινες πρᾶννουν καὶ αὐταὶ καὶ ἀναπαύουσι τὴν θλίψιν τῆς ψυχῆς. Ὡστε ἡ Ἑλεγεῖα τοῦ Σόλωνος, Θεόγνιδος καὶ Ξενοφάνους ὑπὸ ταύτην μὲν τὴν ἔννοιαν δύναται νὰ ὀνομασθῇ *Γρωμική*, διότι ἄλλως κατὰ τὴν οἰκονομίαν οὐδεμία οὐσιώδους διαφορὰ διακρίνει αὐτὰς τῶν ἄλλων.

Ἐν τῇ κεφαλαιῳ τούτῳ ἔκρινα ἀρμόδιον νὰ διαλάβω ὀλίγα καὶ περὶ *Ἐπιγράμματος*, τοῦ μικροῦ τούτου εἶδους τῆς ποιήσεως, διότι ὑπάρχουσι μὲν ἐπιγράμματα καὶ ἐξ Ἑρωϊκῶν στίχων,¹ ὑπάρχουσι δὲ καὶ κατ' ἄλλα εἶδη μέτρων, τὰ πλεῖστα ὅμως σύγκεινται ἐκ τοῦ ἐλεγεῖακοῦ διστίχου. Τὸ ἐπίγραμμα, ὡς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ, ἦτο τὴν ἀρχὴν ἐπιγραφὴ κεχαραγμένη ἢ ἐπὶ τάφου, ἢ ἐπὶ ἀναθήματος, ἢ ἐπὶ ἄλλου οἰοῦντο πρᾶγματος, δεομένου τινὸς ἐρμηνείας· ὕστερον δὲ ὀνομασθήσαν κατ' ἀναλογίαν ἐπιγράμματα καὶ ἐποιήθησαν κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ ἐκεῖνοι οἱ στοχασμοί, οἵτινες ἐξ αὐτομάτου κατέβαινον εἰς τὸν νοῦν τοῦ ποιητοῦ καθ' ἣν ὥραν ἐθεώρει

¹ Ὡς καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀμήρου φέρονται ἐπιγράμματα μὲ ἀπλοῦς ἑξαμέτρους.

οιονδήποτε ἀντικειμένον, διότι, ἂν τις ᾔθελε, ἡδύνατο καὶ νῦν ἐπιγράψῃ αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου. Μετεχειρίσθησαν δὲ ἐν τοῖς ἐπιγράμμασι τὸ ἐλεγείον διστιχόν, διότι αἱ ἐπιτάφιοι ἐπιγραφαὶ ὁμοιάζον μάλιστα πρὸς θρήνους, αἱ δὲ θρήνοι ἀπὸ πηλαιοτάτου, ὡς εἶδομεν, παρέλαβον τὸ ἐλεγειακὸν μέτρον.— Ὅπως δὲ τῆς ἐλεγείας οὕτω καὶ τῶν ἐπιγραμμάτων αἱ ὑποθέσεις ἦσαν ποικιλωτάται, διότι ἀνεγράφοντο ἐπὶ τροπαίων οὐχ ἥττον, ἢ ἐπὶ τάφων Ἐπηνοῦντο δὲ καὶ εὐδοκίμουν παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἐκεῖνα τὰ ἐπιγράμματα, ὅσα ἐν σχήματι ἀπλῶ μὲν, ἀλλὰ κομψῶ καὶ εὐπεριγράφῳ ἐδήλουν συντόμως τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέντος, τὸ ἀνάθημα αὐτό, καὶ τὸν θεόν, εἰς ὃν καθιεροῦτο τὸ δῶρον. Τοιαῦτα ἐπιγράμματα περισσώθησαν ἄχρι ἡμῶν πολλά, ἅτινα ἀποδίδονται εἰς ποιητὰς ἐπιφανεστάτους καὶ θαυμάζεις τῷ ὄντι ἐξ ἑνὸς μὲν, ὅτι περιέλαβον ἐν βραχυτάτοις ῥήμασι τὰ πάντα, καὶ οὐδὲν παρέλειψαν τῶν δεόντων· ἐξ ἑτέρου δὲ, ὅτι περικεῖται τὸ μετρικὸν σχῆμα τόσον συμμετρῶς περὶ τὸ νόημα ὅσον ἱμάτιον εὖ ἡρμοσμένον περὶ τὸ σῶμα. Ἐν γένει ὅμως κυρία ἀρετὴ καὶ σκοπὸς τοῦ ἐπιγράμματος ἦτο ἡ διὰ καλοῦ τινος νοήματος ἐπικύσμησις καὶ ἐπίδειξις τοῦ ἀντικειμένου. Τὸ ὅζυ δὲ ἢ τὸ δριμύ τοῦ νοήματος, καὶ τὸ ἀπροσδόκητον, καὶ τὸ εὐστοχόν, ἅπερ αἱ νεώτεροι θεωροῦσιν ὡς ἄκραν ἀρετὴν ἐπιγράμματος, περὶ ταῦτα δὲν ἐσπούδαζον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἀλλ' ἐκεῖνοι ταῦτα μόνον ᾔθελον, πῶς νῦν περιλάβῃ τὸ ἐπίγραμμα ἐν ὀλίγοις διστιχοῖς οὕτως ἐπαρκῶς τὸ νόημα, ὥστε ὁ ἀκούων οὐδὲν περιπλέον νῦν ποθῇ. Διὸ καὶ τὰ ἐπιγράμματα τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχουσι βραχυλογίαν, καὶ λόγον δύναμιν, καὶ νοήματος συστροφὴν· ἐν ᾧ ἡ ἐλεγεία, ἐπειδὴ ἀγαπᾷ νῦν περιγράφῃ δεξιοδικῶς πᾶν πρᾶγμα καὶ πᾶν αἶσθημα, βραδέως χωρεῖ πρὸς τὸ τέλος, τὴν παραμυθίαν δηλαδὴ καὶ ἀνάπαυσιν τῆς ψυχῆς.

Ἐπιγράμματα ἐν μέτρῳ ἐλεγείῳ ἐποιήθησαν ἴσως εὐθὺς ὡς ἐφάνη ἡ ἐλεγεία, διότι ἡ Ἀνθολογία περιλαμβάνει τινὰ ἐπισημοτάτων ποιητῶν, οἷον Ἀρχιλόχου, Σαπφούς, Ἀνακρέοντος· ἀλλ' ὅσα τούτων ἐκρίθησαν γνήσια δὲν ἔχουσι τι ἴδιον οὔτε περὶ τὴν τέχνην, οὔτε περὶ τὴν ἐξεργασίαν· διότι πρῶτος ὁ Σιμωνίδης, ὃν ἀνέγραψε τελευταῖον ἐν τοῖς ἐλεγείσποιοις, ἐπέθηκεν εἰς τὸ ἐπίγραμμα τὴν ἀκροτάτην τελειότητα, ἥς ἦτο δεκτικὸν τὸ εἶδος τοῦτο κατὰ τὰς ἀξιώσεις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἦσαν δὲ οἱ τότε καιροὶ ἐπιτηδεύοντα

τοι πρὸς τοῦτο, διότι ἐξόχως τιμώμενος ὁ Σιμωνίδης καὶ ἐν Ἀθή-
ναις καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, παρηγγέλθη ὑπὸ τῶν πόλεων, αἵτινες
συνεπολέμησαν τὸν κατὰ Περσῶν πόλεμον, ἡ κοσμήσῃ δι' ἐπιγραμ-
μάτων τοὺς τάφους τῶν πεσόντων ἐν ταῖς μάχαις. Τὸ περιφημώτα-
τον καὶ τελειότατον πάντων τῶν ἐπιταφίων ἐπιγραμμάτων τοῦ Σι-
μωνίδου εἶναι τὸ ποιηθὲν ἐπὶ τοῖς ἐν Θερμοπύλαις πεσοῦσι Σπαρτια-
ταῖς, διότι οὐδεὶς ποτε τῶν ποιητῶν ὕμνησε τὴν ἡρωϊκὴν ἀνδρίαν
μετὰ τοιαύτης ἐγκρατείας καὶ ἀτύφου μεγαλοφροσύνης.

Ἡ ξεῖν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίους, ὅτι τῆδε — ἐφορῶντι —
κείμεθα, τοῖς κείνων ῥήματι πειθόμενοι.¹ — οὐκ ἔστιν ἄλλος

Καθόλου δὲ συνειθίζει ὁ Σιμωνίδης ἐν τοῖς ἐπιγράμμασι τούτοις νὰ
ἐξάγῃ καὶ ἐπιδεικνύῃ ἐκάστοτε ἰδιαίτερόν τι περιστατικόν, ἐξ οὗ
φαίνεται ὁ ὑμνούμενος ἄγων σπουδαιότερος τῶν ἄλλων καὶ ἐπιση-
μότερος. Τοὺς ἐν Μαραθῶνι λ. χ. πεσόντας ἐγκωμιάζει ἐκ τούτου,
ὅτι προεκινδύνευσαν ὅχι ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν μόνον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς
Ἑλλάδος ἀπάσης.

Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
Χρυσόφρων Μῆδων ἐστόρεσαν δύναμιν.²

Πλὴν τῶν δημοσίων, φέρονται πολλὰ ἐπικηδεῖα ἐπιγράμματα τοῦ
Σιμωνίδου καὶ εἰς ἰδιώτας, ἐξ ὧν ἀναφέρω ἕν καὶ μόνον ὡς παίγιον,
διότι ἀντὶ ἐγκωμίου περιέχει ψόγον, ἐννοῶ τὸ εἰς Τιμοκρέοντα τὸν
Ῥόδιον, Λυρικὸν ποιητὴν, καὶ ἀθλητὴν, ὅστις ἦτο ἀντίτεχνος τοῦ
Σιμωνίδου, καὶ ποτε ἴσως καὶ ἐκακολόγησεν αὐτόν.

Πολλὰ πῖων καὶ πολλὰ φαγῶν καὶ πολλὰ κάκ' εἰπῶν
ἀνθρώπους κεῖμαι Τιμοκρέων Ῥόδιος.³

Ὅμοια τῶν ἐπιταφίων εἶναι τὰ ἀναθηματικὰ ἐπιγράμματα, τὰ εἰς
τὸν Περσικὸν πόλεμον μάλιστα ἀναφερόμενα, διότι ἐκεῖνα μὲν ἀ-
ποδίδουσιν ἐπαινὸν εἰς τοὺς ἀποθανόντας, διὰ δὲ τούτων ὁμολο-
γοῦσιν εὐγνωμοσύνην εἰς τοὺς θεοὺς οἱ ἐπιζήσαντες. Ἐν τῶν καλ-
λίστων ἀναθηματικῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Σιμωνίδου διὰ τὸ στοργ-
γύλον καὶ γοργὸν τῆς ἐρμηνείας, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐν Μαραθῶνι

¹ Σιμωνίδου ποιημ. 93. Bergk. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἐπεγράφη· κεί, ἔνθα
ἔγινεν ἡ μάχη.

² Ἀποσπ. 91. B.

³ Ἀποσπ. 171. B.

μάχην· ἐχαράχθη δὲ ἐπὶ τῆς εἰκόνης τοῦ Πανός, ἣν ἔστησαν οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τὸ σπήλαιον τῆς ἀκροπόλεως, διότι ἐπίστευον, ὅτι ὁ Ἀρκαδικὸς οὗτος θεὸς παρέστη σύμμαχος αὐτῶν κατὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος·

Τὸν τραγόπουν ἐμέ Πᾶνα, τὸν Ἀρκάδα, τὸν κατὰ Μῆδων τὸν μετ' Ἀθηναίων στήσατο Μιλτιάδης.¹

Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ Σιμωνίδης ἐποίει πολλὰ κατὰ παραγγελίαν, ἔγραφεν ἐνίοτε καὶ ἐπιγράμματα ἀλλότρια τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος, οἷον ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπέγραψεν ὁ Παυσανίας ἐπὶ τοῦ τρίποδος τοῦ ἐν Δελφοῖς, ὅστερον δὲ ἐξήλειψαν οἱ Ἕλληνες·

Ἑλλάνων ἀρχαγός, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μῆδων

Παυσανίας, Φοῖβη μνᾶμ' ἀνέθηκε τόδε.²

Ἦ ἐν τῷ ἐπιγράμματι τούτῳ ἐκφαινομένη ὑπεροψία τοῦ Σπαρτιάτου στρατηγοῦ εἶναι ἀλλοτριωτάτη πρὸς τὸν σώφρονα καὶ μέτριον χαρακτῆρα τοῦ ποιητοῦ. Εἰς πάντα τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα μετεχειρίσθη ὁ Σιμωνίδης τὸ ἐλεγεῖον μέτρον, καὶ μόνον ἐκεῖ παρέλαβε τὸν ἄμβον, σπανιώτερον δὲ καὶ τὸν τροχαῖον, ὅτε κύριον ὄνομα, ἔχον μακρὰν συλλαβὴν ἐν μέσῳ δύο βραχειῶν, δὲν ἐδέχετο τὸν δακτυλον. Ὑφός δὲ καὶ μάλιστα διαλέκτος ἔχουσι τὰ ἐπιγράμματα τὴν αὐτὴν τῆς ἐλεγείας, πλὴν ἂν ἐπὶ μνημείων Δωρικῶν ἐπιφαίνεται πού τύπος τῆς Δωρικῆς διαλέκτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΙΑΜΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΡΟΧΑΙΚΩΝ ΠΟΙΗΜΑΤΩΝ

Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ θέλω πραγματευθῆ κατὰ πρῶτον περὶ Ἰάμβων, εἰδους ποιήσεως συγχρόνου σχεδὸν τῇ ἐλεγείᾳ, ὅπερ ἐπινόησε πρῶτος Ἀρχίλοχος ὁ Πάριος. Θέλω δὲ ἐξηγήσει, καθ' ἣν μέθοδον μέχρι τοῦδε ἠκολούθησα, πῶς τὸ εἶδος τοῦτο ἀνεπτύχθη ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ τίνα ἀξίαν ἔχει

¹ Ἀποσπ. 136. Β.

² Ἀποσπ. 143. Β.

³ Οἷον Ἀρχεναύτης, Ἰππόνικος.

ποιητικὴν καὶ ἠθικὴν. Ἄλλ' ὁ λόγος εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐμπίπτει εἰς ἀπορίας οὐ μικράς. Εἰς ἐποχὴν δηλονότι καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες δὲν ἐγνώριζον ἄλλην, ἢ τὴν ἥρεμον καὶ ἀπαθῆ τοῦ ἔπους φωνήν, πρὸς δὲ τῶν παθημάτων καὶ τῶν συγκινήσεων τῆς ψυχῆς εἶχεν ἐξευρεθῆ πρὸς μικροῦ ἢ ἐλεγεία, ὄργανον μέτριον καὶ σεμνοπρεπές, ἰδοὺ ἐπιφαίνονται ἐξαίφνης οἱ Ἰαμβοὶ, εἶδος ποιήσεως ὅπερ δὲν ἔχει τι κοινὸν πρὸς τὸ ἔπος, οὔτε καθ' ὕλην οὔτε κατ' εἶδος· διότι ῥυθμὸς μὲν μεταχειρίζεται ἐλαφροὺς καὶ γοργοὺς, καὶ ἐνίοτε ἐξεπότηδες χαλοὺς καὶ κεκλασμένους· βάλλει δὲ χλευασμοὺς καὶ ὀνειδισμοὺς κατὰ τῶν ἀνθρώπων, ἐξω παντὸς μέτρου κοσμιότητος καὶ εὐπρεπείας.¹ Διότι τηλικαύτην λύσσαν καὶ πικρίαν ἔσταζον τοῦ Ἀρχιλόχου οἱ Ἰαμβοὶ, ὥστε οἱ παλαιοί, εἰκονίζοντες προσφυστάτα τὴν φύσιν αὐτῶν, ἐπλάσαν τὸ γνωστὸν ἱστορήμα, ὅτι αἱ θυγατέρες τοῦ Λυκάμβου ἐξ αἰσχύνῃς πρὸς τοὺς διὰ τῶν Ἰαμβῶν ὀνειδισμοὺς ἀπέπνιξαν ἑαυτάς· Ὁ Ἀρχίλοχος ἐν τούτοις, ὁ ψογερός ἐκεῖνος καὶ κακὸγλωσσος ἄνθρωπος, ὁμολογεῖται ὑπὸ τῶν παλαιῶν οὐ μόνον ἄκρος τεχνίτης ἐν Ἰάμβοις, ἀλλὰ καὶ ὁ δεύτερος μετὰ τὸν Ὀμηρον ἐν Ἑλλήσει ποιητής.² Ἀλλὰ ποῦ εὗρεθῇ ἐν τοῖς ὀνειδισμοῖς καὶ τοῖς ψόγοις, ἤθελεν ἐρωτῆσαι τις μετ' ἀπορίας, ὁ ποιητικὸς ἐκεῖνος ἐνθουσιασμός, δι' οὐ συστρεφόμενος τοῦ ποιητοῦ ὁ ὀφθαλμὸς ἐν θείᾳ μακρίᾳ ποτὲ μὲν οὐρανόθεν ἐπιβλέπει τὰ τῆς γῆς, ποτὲ δὲ ἐκ τῆς γῆς ἀνατρέχει εἰς τὸν οὐρανόν;³ Ποῦ δὲ τὸ κάλλος τῶν παραστάσεων καὶ ἡ γοητεία, ἡ λαμπρύνουσα καὶ τὰ κοινότατα πράγματα, ἀνευ τῆς ὁποίας οὔτε ποίησις δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὔτε ποιητής;

Ἢ ποίησις ἐκ παλαιοτάτου δὲν ἐξήλωσε πάντοτε τὰ καλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ, ἢ ἐκεῖνα, ἐν οἷς αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως ἐκδηλοῦνται ἰσχυρόταται καὶ τελειόταται, ἀλλ' ἀπέβλεψε καὶ ἐπὶ τὸν πραγματικὸν κόσμον, καὶ εἶδε τὰς ἀσχημίας καὶ τὰ ἐλαττώματα αὐτοῦ. Ὅσα δὲ κατείχετο ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ κάλλους καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας, τόσα μᾶλλον εἰσέβλεψεν εἰς τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰ κακὰ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καὶ ἐξεκόνισεν αὐτά. Ἐπραξαν δὲ τοῦτο κατὰ

¹ Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς ἔλεγε τοὺς Ἰάμβους λυσιπνεύτας (Brunck anal. II. σ. 286).

² Maximus poeta aut certe summo proximus (Οὐάλερ. Μαξ. VI. III).

³ Σαίξπηρ. «Ὀνειρον θερινῆς νυκτός» πράξ. V. σκ. I.

πολλοὺς καὶ διαφόρους τρόπους οἱ ποιηταί, ἕκαστος κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν καὶ διάθεσιν. Ὁ παιδρὸς π. χ. καὶ εὐθυμὸς ποιητής, ὁ ἀρεσκόμενος εἰς τὴν τάξιν τοῦ κόσμου, ὁ φίλος τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἐν τε τῇ φύσει καὶ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων, διακρίνει μὲν καὶ αὐτὸς σαφῶς καὶ ἀκριβῶς τὸ αἰσχρὸν καὶ ταπεινόν, ἀλλ' ὥς τινα σκιὰν ἐν τῇ εἰκόνι, ἥτις ὄχι μόνον δὲν διαφθείρει τὴν ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ καὶ ἐξαίρει καὶ διαφωτίζει τὰ ἄλλα καλὰ τῆς εἰκόνος μέρη· διὸ καὶ ἐπιφοιτᾷ ἐπὶ τῶν χειλέων τοιοῦτου ποιητοῦ ἐλαφρόν σκῶμμα καὶ μειδίαμα, ὅπερ κατ' οὐδὲν αἰσχύνει τῆς ἐρμηνείας τὸ κάλλος. Ἄλλος τις ὅμως ποιητής, ὅστις ἀνεμίχθη βαθύτερον εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἔπαθεν ἐκ τῆς κακίας καὶ τῶν ἐλαττωμάτων αὐτῶν, ἐκεῖνος ἀντεπεξέρχεται ἐν τοῖς ποιήμασι σφοδρύτερος καὶ πικρότερος· ἀλλὰ καὶ τὸ σφοδρὸν τοῦτο καὶ ἐπιτιμητικὸν ὕψος ἔχει καλῶς, ὅταν ἄγῃ τὸν ποιητὴν γενναία τις καὶ ὑψηλὴ θεωρία περὶ κρείττονος ἠθικῆς καταστάσεως.¹ Τρίτος δέ τις ἄλλος ποιητής, κατεχόμενος ὑπὸ πάθους σφοδροῦ, ὦν δὲ μεμολυσμένος καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν ἐλαττωμάτων καὶ τῶν κακιῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐκφράζει ἐν τοῖς ποιήμασιν ὄχι πλέον τὴν λύπην αὐτοῦ διὰ τὴν διαστροφήν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλ' ἐκχέει ὀργὴν καὶ λύσσαν δι' ἀδίκημα, ὅπερ ἔπαθεν αὐτὸς ἰδίᾳ. Οὐχ ἦττον ὅμως καὶ οἱ παλαιοὶ καὶ οἱ νεώτεροι ἀγαπῶσι, καὶ υπερβαλλόντως θαυμάζουσι τοιοῦτον ποιητὴν, ὅταν αἰσθάνωνται ὑπὸ τὴν λυσσῶδη ἐκείνην ὀργὴν ἄνδρα βαθεῖαν διάνοιαν, καὶ βαθὺ ἔχοντα αἶσθημα, ὑπὸ δὲ τὴν τεταραγμένην ὑπὸ τοῦ πάθους ψυχὴν διαβλέπουσι φύσιν γενναίαν, καὶ πρὸς τὰ ἔξοχα καὶ καλὰ εὖ πεφυκυῖαν· διότι ὀργὴ ἄτονος καὶ ἀσθενῆς μικρᾶς καὶ ταπεινῆς ψυχῆς εἶναι ἀνεπιτηδεῖα πρὸς ποίησιν, ὅσον καὶ ἂν ἐπικοσμηθῶσιν οἱ λόγοι μὲ λέξεις καὶ φράσεις καλὰς.

Καθὼς δὲ ἀλλαχοῦ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα εἶναι καλὸν στρέψαντες ὀπίσω νὰ θεωρήσωμεν τοὺς δύο ἀρχαίους ἐποποιούς, Ὀμηρον καὶ Ἡ-

¹ Τὸ ἀπλῶς ὀνειδίζειν καὶ σκώπτειν τὸ αἰσχρὸν καὶ τὸ φαῦλον δὲν εἶναι ἀρεστὸν οὔτε ἐν τῇ ποίησει, οὔτε ἐν τῇ ἠθικῇ· καὶ ἔστω παράδειγμα ὁ Ἰουβενάκις, οὗ αἱ σάτυροι κινουσι τὸν βλελυγμένον, διότι οὐδεμία γενναία ἰδέα ὑπόκειται ἐν αὐταῖς. Ὁ ποιητής δὲν φροντίζει νὰ εἴπῃ οὔτε πῶς ἔπρεπε νὰ ᾄῃ ἢ νὰ ῥῶμῃ, οὔτε κἂν ὅποια ᾄτο ἐν τοῖς πρότερον χρόνοις.

αἰδον, τοὺς ἀρχηγούς συμπάσης τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας. Ὁ Ὀμηρος, καὶ περ ὦν πανηγυρικώτατος, ἔχει πολλὰ σκώμματα καὶ πολλὴν εἰρωνείαν, ἐκείνην τὴν ἱλαρὰν καὶ εὐμενῆ, ἥτις ὄχι μόνον δὲν διαφθείρει, ἀλλὰ καὶ ἐξαίρει τὴν χάριν τῆς ἀπολαύσεως. Τὸν Θεορίτην λ. χ. διακωμῶδεῖ δεινῶς ὁ Ὀμηρος, καὶ ὁ ἀναγνώστης διαγινώσκει ἐν τοῖς πρὸς Θεορίτην τὸν φίλα τοῖς βασιλεῦσι φρονούντα ποιητὴν τῆς Ἰλιάδος, ὅστις μισεῖ τοιοῦτους καταστασιαστὰς τοῦ δήμου, τοὺς ψέγοντας πᾶν μέγα καὶ ἔξοχον δι' οὐδὲν ἄλλο, ἢ διότι δὲν μετέχουσι καὶ αὐτοὶ τῶν πραγμάτων· ἀλλ' ὁ Θεορίτης κατέχει θέσιν ταπεινὴν μεταξὺ τῶν ἡρώων τῆς Ἰλιάδος, καὶ ὑπουργεῖ μόνον διὰ τῆς αὐτοῦ σμικρότητος εἰς ἐπίδειξιν τῶν ἄλλων ἡρώων, οἵτινες ἀρχουσιν ἐγκρατῶς καὶ κυβερνῶσι τὰ πλῆθη, οἷος ὁ Ὀδυσσεύς. Ὅτε δὲ παρειρωνεύεται ὁ Ὀμηρος ἄλλον τινὰ τῶν ἐγκρίτων ἡρώων, οἷον τὸν ἔξαπατηθέντα ὑπὸ τοῦ Διὸς, καὶ ἐν τῇ ἀπάτῃ σταθερῶς ἐμμένοντα Ἀγαμέμνονα,¹ μετὰ τοιαύτης φειδοῦς καὶ εὐλαθείας πραγματεύεται τὰ τοιαῦτα, ὥστε ὁ ἥρωες οὐδὲν ἀποβάλλει τῆς σεμνότητος καὶ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ. Καθ' ὅμοιον τρόπον τὸ εἰρωνικὸν τοῦ Ὀμήρου πνεῦμα ἄπτεται καὶ αὐτῶν τῶν θεῶν, καὶ εὗρισκεῖ ὁ ποιητὴς ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῶν πράξεις, ἐξ ὧν κατασκευάζει ἱλαρωτάτας περιγραφάς. Οἱ Ἑλληνικοὶ θεοί, ὡς γνωστόν, εἶναι οἱ φύλακες τοῦ ἡθικοῦ νόμου, ὅλοι ὁμοῦ· ἀλλ' εἰς ἕκαστος αὐτῶν ἀσκεῖ τὸ ἑαυτοῦ ἐπιτήδευμα αὐτεξουσίως καὶ ἐλευθέρως· δι' αὐτὸ δύναται ὁ Ὀμηρὸς νὰ παραστήσῃ τὴν ἀγριότητα τοῦ πολέμου διὰ τοῦ Ἀρεως, τὴν γυναικείαν ἀσθένειαν διὰ τῆς Ἀφροδίτης, τὴν ἐπιτριπτον πανουργίαν διὰ τοῦ Ἑρμοῦ, χωρὶς νὰ ἐλαττωθῇ τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ τιμὴ τῆς θεότητος. Τοιαῦτα τὰ τοῦ Ὀμήρου. Ἡ δὲ εἰρωνεία τοῦ Ἡσιόδου ἐν Θεογονίᾳ, ἰδίως κατὰ τῶν θυγατέρων τῆς Πανδώρας, δι' ὧν εἰκονίζεται ἐν γένει τὸ φύλον τῶν γυναικῶν, εἶναι πάντῃ διάφορος τῆς Ὀμηρικῆς· διότι ἐν αὐτῇ ὑποφαίνεται ἀληθὴς ἀποστροφή καὶ ἀγανάκτησις, ἥτις παράγει τὸν ποιητὴν καὶ εἰς ἀδικίαν, διότι δὲν ἀνγνωρίζει οὐδεμίαν ἀρετὴν εἰς τὸ διακωμωδούμενον φύλον τῶν γυναικῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς «Ἑργοῖς», ἐνθα ἔχει πολλὰς μέμφων ἀφορμὰς, διεξάγει τὸν ψόγον μετὰ καυστικῆς εἰρωνείας, καὶ μετὰ

¹ Ὁρα τὸ 5 κεφ.

πολλῆς δριμύτητος καὶ σφοδρότητος ἐπιδεικνύει τὸ αἰσχρὸν καὶ τὸ ταπεινόν. Ὡστε ἡ εἰρωνεία τοῦ Ἡσιόδου οὐδὲν ἔχει ὅμοιον πρὸς τὸν εὐμενῆ γέλωτα τοῦ Ὀμήρου, διότι μόνος ὁ Ὀμηρος κατάρθωσε νὰ συζεύξῃ ἐναρμονίως τὸ μικρὸν καὶ τὸ ταπεινὸν μετὰ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς, καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὸν ὅλην εἰκόνα καλὴν.

Πρὶν μεταβῶ εἰς τὸν Ἀρχίλοχον, τὸν παραστάτην τοῦ τρίτου βαθμοῦ τοῦ αἰσχροῦ καὶ γελοίου, πρέπει νὰ μάθωσιν οἱ ἀναγνώσται, ὅτι γέλωτες καὶ ἀστεῖα ὄχι μόνον ἦσαν σποράδην ἐμβεβλημένα ἐν ταῖς ἀρχαίοις ἐπεσιν, ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχον καὶ ὁλόκληρα ἐπύλλια καμικά. Τοιοῦτον ἦτο ὁ *Μαργίτης*, ὃν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ ποιητικῇ ἀκολουθῶν τὴν κοινὴν τῶν Ἑλλήνων δόξαν, ἀποδίδει εἰς τὸν Ὀμηρον, καὶ τὸν θεωρεῖ ἀρχὴν τῆς κωμωδίας, ὡς τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν ἀρχὴν τῆς τραγωδίας. Ὁ Ἀριστοτέλης κατατάσσει τὸν Μαργίτην εἰς τὴν τάξιν τῶν Ἰαμβικῶν ποιημάτων, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ ὑπονοεῖται, ὅτι μετὰ τὸν Μαργίτην πρῶτον εἰσήγαγον οἱ ποιηταὶ τὸν Ἰαμβον εἰς τὴν τέχνην, φαίνεται πιθανόν, ὅτι οἱ ἐν τῷ Μαργίτῃ ἰαμβικοὶ στίχοι, οἵτινες ἦσαν διεσπαρμένοι ἐν τῷ ποιήματι ἀτάκτως καὶ ἀκανονίστως κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν,¹ παρενεβλήθησαν ὑπὸ τίνος νεωτέρου διασκευαστοῦ, ἴσως Πίγρητος τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς, ἀδελφοῦ τῆς Ἀρτεμισίας, ὃν τινες ῥητῶς μνημονεύουσιν ὡς ποιητὴν τοῦ Μαργίτου.²

Ἐκ τῶν περιωθέντων ὀλίγων λειψάνων καὶ ἐξ ὧν μνημονεύουσι περὶ τοῦ ἐπυλλίου τούτου οἱ παλαιοὶ συγγραφεῖς συνάγεται, ὅτι ὁ Μαργίτης εἶχε χαρακτῆρα ἀνθρώπου μωροῦ, ὅστις ἐνόμιζεν ἑαυτὸν σοφόν, ἐν ᾧ

πόλλ' ἠπίστατο ἔργα, κακῶς δ' ἠπίστατο πάντα.

Ἐκ τίνος δὲ ἱστορήματος διασωθέντος παρ' Εὐσταθίῳ³ βλέπομεν, ὅτι ὁ Μαργίτης διὰ πράξεις μικρὰς καὶ κοινοτάτας ἐζήτει λόγους

¹ Οἱ πρῶτοι τοῦ Μαργίτου στίχοι διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν.

ἦλθε τις εἰς Κολοφῶνα γέρων καὶ θεῖος αἰιδός,
Μουσάων θεράπων καὶ ἐκηβόλου Ἀπόλλωνος,
φίλης ἔχων ἐν χερσὶν εὐφρογγον λῆρην.

² Περὶ τοῦ Πίγρητος ὅρα κεφ' 18. Ὁ Πίγρης παρενέβαλεν ἰάμβους καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι.

³ Εἰς Ὀδυσ. K, 552. σ. 1669 ed. Rom.

σοφούς καὶ βαθεῖς· ἦτο ἄρα ὁ ὑπέρσοφος οὗτος μωρὸς ἀντίθετος χα-
ρακτήρ τοῦ παρὰ Γερμανοῖς Eulenspiegel, ὅστις ὑπὸ τὴν φαινο-
μένην ἡλιθιότητα ὑποκρύπτει δεινὴν πανουργίαν.

ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀμήρου περιεφέροντο καὶ ἄλλα κωμικὰ ἐπύλ-
λια· οἷον οἱ Κέρκωπες, οἱ φορτικοὶ ἐκεῖνοι καὶ βωμολόχοι δαίμονες,
οὓς ὁ Ἡρακλῆς πολλὰ καταγελάσας αὐτὸν συλλαμβάνει τέλος
καὶ ἀπάγει αἰχμαλώτους, μέχρις οὗ διὰ νέων βωμολογιῶν ἀποφεύ-
γουσι πάλιν αὐτόν· ἡ Βατραχομομαχία, περὶ ἧς θὰ λαλήσω κα-
τ' ἰδίαν ἐν τῷ περὶ παρωδικοῦ ἔπους· Αἰὲς ἡ ἐπτάπικτος· καὶ τέλος αἱ
Ἐπικυλλίδες, ποιημάτιον ὅπερ λέγεται ὅτι ἔψαλλεν ὁ Ὀμηρος εἰς
τὰ παῖδιά ἐπὶ κίχλαις. Ἐνία τῶν κωμικῶν τούτων ἐπυλλίων διε-
σώθησαν μέχρις ἡμῶν· π. χ. ἡ Κάμικος ἢ Κεραμὶς, ἣτις ἀστεϊό-
τατα μεταφέρει ἐπὶ τὴν κεραμευτικὴν τέχνην τὸ εὐφάνταστον καὶ
τὰ πρόσωπα τῆς ἐπικῆς μυθολογίας.

Ἄλλ' ἐπεὶ τὰ κωμικὰ ταῦτα ἐπύλλια οὐδένα λυποῦσι καὶ οὐ-
δένα σκώπτουσιν ὀνομαστί, διαφέρουσι παραπολὺ τῶν καυστικῶν
τοῦ Ἀρχιλόχου Ἰάμβων. Οἱ Ἰαμβοὶ ὁμοιάζουσι μᾶλλον πρὸς τὰ
σκώμματα, ἅτινα κατὰ τὸν εἰς Ἑρμῆν Ὀμηρικὸν ὕμνον βάλλουσιν
ἐξ αὐτοσχεδίου ἀλλήλους οἱ νεανίσκοι κατὰ τὴν εὐωχίαν·

..... ἦύτε κοῦροι

ἦβηται θαλίῃσι παραιβόλα κερτομέουσιν.¹

Σκώμματα εὐστοχα ἐπέτρεπεν ὁ νόμος καὶ ἐν Σπάρτῃ κατὰ τὰ συσ-
σίτια, καὶ ὁ Σπαρτιάτης, ὃν ἐβαλλεν ὁ εὐτράπελος λόγος, δὲν εἶχε
τὴν ἀδειαν νὰ ἀγανακτήσῃ ἐπὶ τούτῳ. Μεγίστην ὅμως ἐλευθερίαν
καὶ ἀδειαν εἰς σκώμματα καὶ τωθασμούς παρεῖχον εἰς τοὺς Ἕλλη-
νας ἑορταὶ τινες ἱερώταται καὶ σεβασμιώταται τῆς Δήμητρος καὶ
τῶν συγγενῶν θεῶν, καθ' ἃς ὅχι μόνον δὲν ἀπηγόρευεν ὁ θρησκευτι-
κὸς νόμος, ἀλλὰ καὶ προέτρεπε νὰ γελῶσι καὶ σκώπτωσιν οἰονδήποτε
πρόσωπον ἢ πράγμα.² Τοῦτο δὲ ἐγένετο καθ' ἡμέρας ὠρισμένως τῶν

¹ Γ. 55.

² Ἀριστ. πολιτ. 7. 15. «Ἐπεὶ δὲ τὸ λέγειν τι τῶν τοιούτων ἐξορίζομεν,
φανερὸν ὅτι καὶ τὸ θεωρεῖν ἢ γραφάς ἢ λόγους ἀσχήμενας. Ἐπιμελὲς μὲν
οὖν ἔστω τοῖς ἄρχουσιν, μηδὲν μήτε ἀγαλμα μήτε γραφὴν εἶναι τοιούτων
πράξεων μίμησιν, εἰ μὴ παρὰ τισι θεοῖς τοιούτοις, οἷς καὶ τὸν
τωθασμὸν ἀποδίδωσιν ὁ νόμος. Πρὸς δὲ τοῦτοις ἀφίησιν ὁ νό-
μος καὶ ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τέκνων καὶ γυναικῶν τιμαλφεῖν τοὺς θεοὺς. Τοὺς

ἐν Ἐλευσίνι μυστηρίων, ἅτινα ἤγοντο εἰς τιμὴν τῆς Δήμητρος. Ὁ-
θεν ὁ Ἀριστοφάνης εἰσάγει ἐν Βατράχοις τὸν χορὸν τῶν Μυστῶν,
τῶν ἐν Ἀθῇ μακαρίων τούτων ἀνθρώπων, εὐχόμενον εἰς Δήμητρα,
ἵνα δι' ὅλης τῆς ἡμέρας παίζωσιν ἀσφαλῶς καὶ χορεύωσι, καὶ πολλὰ
μὲν γελοῖα εἴπωσι, πολλὰ δὲ καὶ σπουδαῖα, ἐπὶ δὲ παίξωσι καὶ
σκώψωσιν ἄξιως τῆς ἐορτῆς, νὰ στεφανωθῶσιν ὡς νικηταί· καὶ ὁ
χορὸς, ἀφοῦ πρῶτον δι' ἀστείου μέλους παρακαλεῖ συγχορευτὴν τὸν
Ἰακχον, κατάρχεται εὐθὺς τῶν ἀναπαίστων, καὶ σκώπτει πολλοὺς
τῶν ἐν Ἀθῇναις δημαγωγῶν, ἀνθρώπους μαλακοὺς καὶ μοχθηροὺς.
Τὸ σκώπτειν τοῦτο καὶ τὸ τωθάζειν ἐν ταῖς ἐορταῖς τῆς Δήμητρος
ἦτο ἔθιμον παλαιότατον, καὶ ἐκαλεῖτο κυριολεκτικῶς Ἰαμβίζειν,
καὶ Ἰαμβοὶ τὰ σκώμματα.¹ Ἐκ τοῦ ἐθίμου τούτου ἐπλάσθη καὶ ὁ
ἐν Ἐλευσίνι ἐπιχωριάζων μῦθος τῆς Ἰάμβης, ὅστις μνημονεύεται
ἐν τῷ Ὀμηρικῷ ὕμνῳ εἰς Δήμητρα. Ἡ Ἰάμβη ἦτο κατὰ τὸν μῦθον
θεράπαινα, ἥτις δι' ἀστείων λόγων ἐκίνησε τὴν Δήμητρα εἰς γέ-
λωτα, καὶ ἔπειπε τὴν Θεάν, βαρυθυμοῦσαν διὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς
Κόρης, νὰ πῇ ἐκ τοῦ κυκεῶνος. Μετὰ τὴν Ἐλευσῖνα δευτέρα πόλις
τῆς Ἑλλάδος, ἔθνα ἐτιματο μεγάλως ἡ Δήμητρα καὶ ἐν ἡ ἀσμένους
διέτριβεν αὐτὴ τε καὶ ἡ Περσεφόνη κατὰ τὸν Ὀμηρικὸν ὕμνον, ἦν
ἡ νῆσος Πάρος· διὸ καὶ ἡ ἀποικία ἡ πεμφθεῖσα ἐκ Πάρου εἰς Θά-
σον, ἥς μετέσχε καὶ ὁ Ἀρχίλοχος, τῆς Δήμητρος ἰδίως τὴν λατρείαν
παρέλαθεν ἐκ τῆς μητροπόλεως, καὶ ταύτην μάλιστα ἐθεράπευσεν
ὡς ἱερωτάτην.² Ὁ δὲ Ἀρχίλοχος ὄχι μόνον ἀντηγωνίσθη καὶ ἐνίκη-
σεν ἄλλους ποιητὰς ἐν ὕμνῳ εἰς Δήμητρα, ἀλλὰ καὶ τάξις ὁλόκλη-
ρος τῶν αὐτοῦ ποιημάτων, αἱ καλούμεναι Ἰόβακχοι, δὲν εἶναι ἄλλο

ἔξ νεωτέρους οὐτ' ἰάμβων οὔτε κωμῳδίας θεατὰς νομοθετητέον, πρὶν ἢ
τὴν ἡλικίαν ἀβῶσιν, ἐν ἡ καὶ κατακλίσειος ὑπάρξει κοινωνεῖν ἥδη καὶ μέθης.

¹ Ἐτιμον τῆς λέξεως, ἥτοι ῥίζαν ἐννοίας σημαντικὴν, δὲν πρέπει ν' ἀ-
ναζητῶμεν ἐν τῷ Ἰάμβῳ. Τὸ πιθανώτατον εἶναι, ὅτι ἡ λέξις οὕσα μνηστῆ
ὑπάγεται εἰς τὴν τάξιν τῶν ὁ λ ο λ γ μ ὦ ν. Κατὰ τὸ σχῆμα ὅμοιοι λέξεις
εἶναι Θρίαμβος, πομπὴ βακχικὴ, Διθύραμβος, ὕμνος εἰς Διόνυ-
σον, Ἰουμβος, ἄσμα εἰς Διόνυσον.

² Ὁ μέγας ζωγράφος Πολύγνωτος ὁ Θάσιος, σύγχρονος τοῦ Κίμωνος, ἐν
τῇ εἰκόνι τοῦ Ἀδου, ἣν ἔγραψεν ἐν Δελφοῖς, παρέστησε Κλεόβοιαν, τὴν
Παρίαν Ἰέρειαν, ἥτις μετήνεγκε τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος εἰς Θάσον.
ἐπιβεβηκυῖαν ἐπὶ τοῦ τράφους τοῦ Χάρωνος.

ἡ ὕμνοι εἰς τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ σὺν αὐτῇ λατρευομένου Διονύσου.¹ Ἐκ πάντων τούτων συναγεται ἀσφαλῶς πρῶτον μὲν, ὅτι τὸ κινήσαν τὸν Ἀρχιλόχον εἰς ποιήσιν τῶν Ἰάμβων ἦτο τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο ἔθιμον, διότι τὴν ἀσχημοσύνην καὶ ἀκολασίαν αὐτῶν δὲν ὑπέμενον τὰ ἥθη τῶν Ἑλλήνων εἰς ἄλλην ὥραν καὶ δεύτερον, ὅτι ἡ ποιητικὴ τοῦ ἀνδρὸς μεγαλοφυΐα ἐδημιούργησεν ἐκ τῶν ἀτέχνων καὶ αὐτοσχεδίων σκωμμάτων τῶν πανηγυριστῶν συγχρόνως, ἡ μικρόν τι μετὰ τὴν εὐρεσιν τῆς ἐλεγείας, νέον εἶδος ποιήσεως, ὅπερ ὠνομάσθη Ἰαμβοί, διότι οὕτως ἐκαλοῦντο ἀπὸ παλαιοῦ τὰ σκώμματα κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Δήμητρος. Τοσαῦτα περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ ἀφορμῆς τῶν Ἰάμβων. Νῦν δὲ μεταβαίνω εἰς τὸν εὐρετὴν καὶ τελειωτὴν τοῦ εἶδους τούτου τῆς ποιήσεως.

Ὁ Ἀρχιλόχος ἐγεννήθη ἐν τῇ νήσῳ Πάρῳ· ὁ πατὴρ αὐτοῦ. καλούμενος Τελεσικλῆς, ἦτο ἡγεμὼν τῆς ἀποικίας, ἣν ἐπεμψαν κατὰ διαταγὴν τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν οἱ Πάριοι εἰς Θάσον. Ἐξεπέμφθη δὲ ἡ ἀποικία κατὰ τοὺς παλαιοὺς περὶ τὴν 15 ἢ 18 Ὀλ. (π. Χ. 720 ἢ 708), ὅπερ ἀκριβῶς συναῖδει πρὸς τὰ ἱππορούμενα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων χρονογράφων περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ Ἀρχιλόχου, ὅτι δηλαδὴ ἤκμασεν ἀπὸ τῆς 23 Ὀλ. καὶ ἐξῆς (688 π. Χ.). Κατὰ ταῦτα, φαίνεται μὲν ὅτι ὁ Ἀρχιλόχος ἤρchiσε νὰ ποιῇ περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Γύγου, οὐ μνημονεύει ὡς πολυχρόσου ἐν τινι περισώθεντι ἀποσπάσματι,² κυρίως ὅμως ἠνθῆσεν ἐπὶ Ἀρδουοῦ (Ὀλ. 25. 3.—37. 4. π. Χ. 678—629), διότι μνημονεύει τῆς καταστροφῆς τῆς Μαγνησίας ὑπὸ Κιμμερίων,³ ἣτις συνέβη, ὡς εἶδομεν,⁴ ἱκανὸν χρόνον μετὰ τὴν ἀνάβασιν τοῦ Ἀρδουοῦ εἰς τὸν θρόνον. Ὁ Ἀρχιλόχος ἀπέφησεν ἐκ Πάρου εἰς Θάσον μετὰ τῶν οἰκείων, ἀλλὰ δὲν εὗρεν ἐκεῖ Πακτωλὸν χρυσοῦ οἶον ἡλπίζε, διὸ παραβάλλει τὰ ἐν Θάσῳ πράγματα πρὸς τὰ δεινὰ τῶν Μαγνητῶν. Φαίνεται δέ, ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν ηὐχαριστήθησαν ἐκ τῆς Θάσου οἱ ἐκ Πάρου ἀποικοί,

¹ Ἐκ τούτων διεσώθη εἰς στίχος παρ' Ἡφαιστίωνι :

Δήμητρος ἀγνῆς καὶ Κόρης τὴν πανήγυριν σέβων.

² Ἀποσπ. Ἀρχιλ. 119. Bergk.

³ Ἀποσπ. Ἀρχιλ. 24. B.

⁴ Ἀποσπ. 19. B.

⁵ Κερ. 9.

οὐδ' ἐπεδύθησαν εἰς καλλιέργειαν τῆς εὐφόρου νήσου καὶ τῶν με-
ταλλείων, ἀλλ' ὥρμησαν εἰς κατάκτησιν τῆς ἀπαντικρὺ παραλίας
νῆς Θοράκης, ἣτις ἦτο πολύοινος καὶ χρυσοφόρος· ἐκ τούτου περιήλ-
θον εἰς πόλεμον ὃχι μόνον πρὸς τὸ ἐγγώριον ἔθνος τῶν Σαίων,¹
ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς ἀποικίας, τὰς παλαιότερον περὶ ταύ-
την τὴν χώραν ἰδρυμένας· διότι οἱ Θάσιοι, κατὰ τὰ ἀποσπάσματα
τοῦ Ἀρχιλόχου, ἐξ ἐκείνου ἔτι τοῦ χρόνου τόσον εἶχον προβῆ πρὸς
ἀνατολὰς, ὥστε περιήλθον εἰς ἕριν πρὸς τοὺς Μαρωνεῖτας περὶ τῆς
Στρώμης,² ἣτις ἐπὶ τῶν Περσικῶν ἔτι πολέμων καλεῖται πόλις Θα-
σίων. Ἐν τούτοις ἡ κατάστασις τῶν ἐν Θάσῳ πραγμάτων δὲν ἤρε-
σκεν εἰς τὸν ποιητὴν, ἀφοῦ ἐκτραγῶδει ταῦτα ὡς ἐξῆς·

Ὡς Πανελλήνων διζὺς εἰς Θάσον συνέδραμεν.
καὶ πάλιν·

.....Μηδ' ὁ Ταντάλου λίθος
τῆσδ' ὑπὲρ νήσου κρεμάσθω.³

Ὡστε καταλιπὼν τὴν Θάσον, φαίνεται ὅτι ἐπανήλθεν εἰς Πάρον,
διότι ἀξιώπιστοι συγγραφεῖς μαρτυροῦσιν, ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος ἀπέθα-
νεν ἐν τῇ μάχῃ, πολέμῳ πρὸς τοὺς γείτονας Ναξίους.

Ὅπως ὁ δημόσιος τοῦ Ἀρχιλόχου βίος, οὕτω καὶ ὁ ἰδιωτικὸς ἦτο
μεστὸς πολλῶν περιπετειῶν. Ἐρασθεὶς παρθένου τινὸς ἐν Πάρῳ, θυ-
γκτρός Λυκάμβου, Νεοβούλης ὀνομαζομένης, ἐδήλωσε περιπαθε-
στατα τὸν πρὸς αὐτὴν ἔρωτα ἐν ταῖς Τροχαίοις αὐτοῦ.⁴ Ὁ δὲ Λυ-
κάμβης, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον ὑπεσχέθη νὰ δώσῃ τὴν κόρην εἰς τὸν ποιη-
τὴν, ἡρνήθη κατόπιν, ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον.⁵ Λυπηθεὶς λοιπὸν
ὁ Ἀρχίλοχος, καὶ ἀγανακτήσας διὰ τὴν ἄρνησιν ἐπέρχεται σφοδρὸς
κατὰ συμπάσης τῆς οἰκογενείας, ὃχι μόνον φέγει τὸν Λυκάμβην ὡς
ἐπίορκον, ἀλλὰ μανιωδῶς ὀνειδίζει τὴν Νεοβούλην καὶ τὰς ἀδελ-
φὰς ἐπὶ αἰσχροπράτοις ἐπιτηδεύμασιν. Ἦθελε δὲ τις μετὰ λόγου ἀ-

¹ Κεφ. 9.

² Ἀποκρατ. «Στρώμη».

³ Ἀποσπ. 54. 55. Β.

⁴ Ἀποσπ. 73. 74. Β.

⁵ Ὅθεν λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ ποιητής·

Ὅρκον δ' ἐνοσφίσθης μέγαν

ἄλας τε καὶ τράπεζαν·.....

(Ἀποσπ. 94).

πορήσει, πῶς ὑπέμειναν οἱ Παριοὶ τὴν ὀργὴν καὶ τὴν λύσσαν τοῦ ποιητοῦ κατὰ προσώπων, ὧν ἐπόθει πρὸ μικροῦ νὰ γείνη συγγενής, ἂν τὸ καθιερωμένον ἐκεῖνο θρησκευτικὸν ἔθος δὲ παρείχε πολλὴν αἰδεῖαν εἰς ὀνειδισμούς, καὶ ἂν δὲν ἐθεώρουν συγχωρητὴν εἰς τὸ νέον εἶδος τῆς ποιήσεως τὴν ὑπερβολὴν τῶν χλευασμῶν καὶ τῶν ὕβρεων, ἂν μόνον ὑπῆρχεν ἀφορμὴ μέμψεως καὶ ψόγου.¹ Οἱ Ἰάμβοι τοῦ Ἀρχιλόχου, ὡς καὶ ἡ κωμῳδία ἡ ἔπειτα ἀναπτυχθεῖσα, μεγαλοποιούσιν ἐξεπίτηδες τὸ αἰσχρόν, ἵνα καταστήσωσι τὴν εἰκόνα καταφανέστεραν· ἐπεὶ δὲ ὅμως ἐν τῇ μεγαλοποιηθείσῃ εἰκόνι ὑπέκειτο ἀλήθεια, ὡς συμβαίνει πολλάκις καὶ εἰς γελοιογραφίας ἐξόχων ζωγράφων, οἱ τε σύγχρονοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι διαφερόντως ἠγάπησαν τοὺς Ἰάμβους τοῦ Ἀρχιλόχου. Βεβαίως δὲ ὑπέκειτό τις ἀλήθεια ἐν αὐτοῖς, διότι κενοὶ ὀνειδισμοὶ δὲν ἐβίασαν τὰς θυγατέρας τοῦ Λυκάμβου ν' ἀπαγχονισθῶσιν, ἂν ἀληθεύῃ τὸ ἱστορήμα καὶ δὲν εἶναι μάλλον τῆς φύσεως τῶν Ἰάμβων διακωμῳδῆμα. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ ἱστορήματος, τὸ θάμβος καὶ ἡ ἐκπληξίς τῶν παλαιῶν πρὸς τοὺς Ἰάμβους τοῦ Ἀρχιλόχου σημαίνει, ὅτι ὑπέκειτο ἀλήθεια ἐν αὐτοῖς, διότι οὐδέποτε ἠυδοκίμησε σάτυρα, ἂν δὲν εἶχεν ὑπόστασιν ἀληθείας. Γοργίας ὁ Λεοντίνος, ἀναγνούς τὸν πρῶτον διάλογον τοῦ Πλάτωνος κατὰ σοφιστῶν, λέγεται ὅτι ἀνεφώνησεν· «*ἦ καλόν γε αἱ Ἀθηναὶ καὶ νέον τοῦτον Ἀρχιλόχον ἐρηνόχασιν*». Ἡ παραβολὴ αὕτη, γενομένη ὑπ' ἀνδρὸς ἐμπειροῦ λόγων, ἀποδεικνύει σαφῶς, ὅτι ἡ Μοῦσα τοῦ Ἀρχιλόχου μετεῖχε τῆς λεπτῆς ἐκείνης καὶ ὀξείας εἰρωνείας, ἥτις παρὰ Πλάτωνι ἐκεῖ μάλιστα δάκνει, ἐνθα ὁ νωθρὸς ἀναγνώστης οὐδεμίαν λαμβάνει αἰσθησιν αὐτῆς.

Τῶν ποιημάτων τοῦ Ἀρχιλόχου οὔτε ὁ χαρακτήρ εἶναι ἱκανῶς γνωστός, οὔτε ἡ οἰκονομία, οὔτε τὰ κύρια νοήματα καὶ ἡ διεξαγωγὴ τῶν ὑποθέσεων, διότι ἀπωλέσθησαν κατὰ δυστυχίαν τὰ ποιήματα πλὴν ὀλίγων ἀποσπασμάτων, καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φιλολογία ἔπαθεν ἐν τούτῳ ζημίαν μεγάλην καὶ ἀνεπανόρθωτον. Οἱ ἐπῳδοὶ τοῦ Ὀρατίου, κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, μιμοῦνται τοὺς Ἰάμβους τοῦ Ἀρχιλόχου ὅχι κατὰ τὰς ὑποθέσεις, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰ μέτρα

¹ * Διαφωνεῖ ὁ Βερνάρδους πρὸς ταῦτα. Grundr. der gr. Lit. Th. 2. Abth 4 σελ. 425

καὶ τὴν διάνοιαν.¹ καὶ πραγματικῶς, σπανίως διακρίνεται παρ' Ὁρατίου μίμησις ἀκριβεστέρα τῶν Ἀρχιλοχείων.² Ὡστε τὸ μόνον ἀγαθόν, ὅπερ κερδαίνομεν ἐκ τοῦ Ἀρχιλόχου σήμερον, εἶναι τὸ ἐξωτερικὸν εἶδος, καὶ μάλιστα ἡ μετρικὴ σύνθεσις τῶν ποιημάτων αὐτοῦ. Οὐχ ἦττον ὅμως καὶ ἐκ τῶν μέτρων μόνων ἂν κριθῇ ὁ Ἀρχιλόχος, εὐρίσκεται ὅτι εἶχε νοῦν δημιουργικώτατον, καὶ ἦτο ἐξ ἐκείνων τῶν ἐξόχων ἀνδρῶν, οἵτινες πρὸς τὰς νέας τροπὰς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, νέους ἐξευρίσκουσιν ἐρμηνείας τρόπους τόσον πρέποντας καὶ ἀρμοδίους, ὥστε φαίνονται οἷον ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως ὠρισμένοι. Ἡ ἐπικὴ ποίησις μετεχειρίσθη, ὡς γνωστόν, τὸν δακτυλικὸν ἐξάμετρον, ὅστις διὰ τὴν ἰσότητά της ἀρσεως πρὸς τὴν θέσιν ἔχει χαρακτῆρα ἡρεμον καὶ σταθερόν· ὁ δὲ Ἀρχιλόχος ἐγκαταλίπων τὸν δακτυλον ἐδημιούργησε μέτρα ἐκ τοῦ ῥυθμικοῦ γένους, ὅπερ οἱ παλαιοὶ καλοῦσι διπλάσιον, διὰ τὸν διπλάσιον λόγον τῆς ἀρσεως πρὸς τὴν θέσιν, δηλαδὴ τὸν τροχαῖον καὶ τὸν ἱαμβον. Ἀμφότερα τὰ μέτρα ταῦτα ἔχουσι χαρακτῆρα γοργότερον καὶ σφοδρότερον τοῦ ἐξαμέτρου· ἀλλήλων δὲ διακρίνονται κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ μὲν ἱαμβος χωρῶν ἀπὸ θέσεως ἐπ' ἄρσιν ἀπολαμβάνει τόνον ἐμβριθέστερον καὶ εἶναι ἐπιτηδειότατος εἰς λόγον ἀγωνιστικὸν καὶ σύντονον, ὁ δὲ τροχαῖος ἀπὸ ἀρσεως εἰς θέσιν κατιῶν εἶναι χαυνότερος, καὶ διὰ τὴν ἐλαφράν καὶ ὀρχηστικὴν αὐτοῦ φύσιν ἀρμόδιος εἰς χορικὰ μάλιστα ἄσματα, διὸ καλεῖται καὶ χορεῖος.³ Ἐξ ἱαμβῶν

¹ Parios ego primus iambos
ostendi Latio, numeros animosque secutus
Archilochi, non res et agentia verba Lycamben.

Horat. Epist. I. 19. 23.

² Ὁ ἐπὶ ψευδορκίᾳ ὀνειδισμὸς ἐν ἐπῳδ. 15, συνάδει πρὸς τὰ περὶ Ἀρχιλόχου καὶ Λυκάμην. Ἡ δὲ γνώμη ν' ἀπέλθωσιν εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων, ἵνα ἀποφύγῃσι τὰ ἐπαπειλοῦντα δεινὰ ἐν ἐπῳδ. 16, ἀρμυζει μᾶλλον εἰς τὸν Ἀρχιλόχον καὶ τὰ ἐν Θάσῳ κακά, ἢ πρὸς τὰ τοῦ Ὁρατίου πράγματα. Ἡ Κανιδία τοῦ Ὁρατίου εἶναι ἡ παρ' Ἀρχιλόχῳ Νεοβούλῃ, ἀλλὰ σφόδρα παρηλλαγμένη, ὡς εἰκόσ.

³ Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (ποιητ. 4.), ὁ μὲν τροχαῖος τετράμετρος εἶναι πρὸς ὀρχηστικὴν ποίησιν ἐπιτηδεύς, ὁ δὲ ἱαμβικός τρίμετρος εἶναι ἰδίως λεκτικὸς· ὁ Τροχαῖος ὅμως κατὰ τὰς περιστάσεις ἐκπίπτει καὶ εἰς τόνον χαῦνον καὶ μαλακόν.

λοιπὸν καὶ τροχαίων ἐπλαξε τοὺς στίχους αὐτοῦ ὁ Ἀρχιλόχος ἄλλ' ἵνα δώσῃ ῥώμην καὶ τόνον εἰς τοὺς μικροὺς καὶ ἀσθενεῖς τούτους πόδας συνέζευξεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο, ἥτοι κατὰ διποδία. Ἐπειτα ἔλαβε τὴν θέσιν ἐκάστης διποδίας, ἥτοι τὴν πρώτην συλλαβὴν τῆς ἱαμβικῆς καὶ τὴν τετάρτην τῆς τροχαϊκῆς, κοινὴν ἢ ἀδιάφορον (anceps), καὶ μεταχειρίζεται ἐκεῖ ἀντὶ βραχείας μακρὰν συλλαβὴν. Ἀλλ' ἵνα μὴ συγκόπτηται πάλιν ὑπὲρ τὸ δέον ἡ γοργότης τῶν μέτρων, δὲν μετέβαλλε τόσον συχνὰ τὴν βραχεῖαν εἰς μακράν, ὅσον ὁ Δισχύλος, ὅστις διὰ τῶν μακρῶν συλλαβῶν ἐδίωκεν ὄγκον καὶ μεγαλοπρέπειαν, οὔτε πάλιν ἀνέλυε τὰς μακράς εἰς βραχείας ὅσον οἱ ποιηταὶ τῆς κωμωδίας, οἵτινες διὰ τῶν ἀναλύσεων ἐποιοῦν τὰ μέτρα ἔτι γοργότερα καὶ ἐλαφρότερα. Ὁ ἱαμβικός στίχος τοῦ Ἀρχιλόχου συνέκειτο ἐκ τριῶν διποδιῶν, ὅθεν καὶ καλεῖται *Τρίμετρον*, ὁ δὲ τροχαϊκὸς ἐκ τεσσάρων, ἐξ οὗ τὸ ὄνομα *Τετράμετρον*. Ἐφιλοτέχνησε δὲ αὐτοὺς οὕτως ὁ ποιητής, ὥστε ἐν μὲν τῇ ἱαμβικῇ στίχῳ αἱ λέξεις συνεφύοντο ἀλλήλαις καὶ ἀπὸ τῆς μιᾶς ὑπερίβαινον ἐπὶ τὴν ἄλλην διποδιάν, ἐν δὲ τῇ τροχαϊκῇ παρετάσσοντο χαλαρώτερον, καὶ μόνον κατὰ τὸ μέσον τοῦ στίχου παρεσκευάζε τινα ἀνάπαισιν τὴν καλουμένην *διαίρεσιν*, ἥτις χωρίζει τὸν στίχον ἀκριβῶς εἰς δύο ἴσα μέρη. Τὴν λεπτὴν ἐπεξεργασίαν τῶν μέτρων τούτων ἴσως δὲν εἶναι χρεῖα περιπλέον νὰ ἀναλύσωμεν, διότι καὶ ἐκ μόνων τῶν ῥηθέντων ἱκανῶς δηλοῦται, ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι τῆς Ἑλληνικῆς εὐτεχνίας ῥυθμικὰ δημιουργήματα τόσον καλὰ καὶ τέλεια εἰς τὸ εἶδος των, ὅσον εἶναι ὁ Παρθενῶν ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, καὶ τὸ ἀγαλμα Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου ἐν τῇ γλυπτικῇ. Τὴν τεχνικὴν αὐτῶν ἐντέλειαν ἀποδεικνύει μάλιστα τὸ ἐξῆς, ὅτι ἐν ᾧ εἶναι εὐρήματα τοῦ Ἀρχιλόχου, δηλ. παλαιότατοι, διέμειναν ὅμως καθ' ὅλον τὸν ἔπειτα χρόνον στίχοι κανονικοὶ εἰδῶν τινων τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως, οἵτινες ὑπέστησαν μὲν παραλλαγὰς τινάς, ἀλλὰ κατὰ τὰ κύρια οὐδέποτε μετεβλήθησαν.¹ Τῶν στίχων τούτων μετεχειρίσθη ὁ Ἀρχιλόχος τοὺς μὲν Ἰάμβους, ὡς τὸ ἐντονώτερον μετρον, εἰς δῆλωσιν ὀργῆς καὶ πικρίας, διὸ καὶ πάντα σχεδὸν τὰ ἀποσπά-

¹ Πλουτ. π. μουσ. 28. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἀριθμοῦνται ὁ Πλούταρχος τὰς πολλὰς ἐφευρέσεις τοῦ Ἀρχιλόχου ἐν τε τῇ ῥυθμικῇ καὶ τῇ μουσικῇ.

σματα τῶν Ἰάμβων μετέχουσιν ἔχθρας καὶ πολέμου· τοὺς δὲ τροχαίους εἰς δῆλωσιν αἰσθημάτων, ἅτινα οὔτε πρὸς τὰ διὰ τῶν ἰάμβων ἐρμηνευόμενα ὁμοιάζον, οὔτε πρὸς τὰ διὰ τῶν ἐλεγείων, διότι, ὡς εἶδομεν, ὁ Ἀρχίλοχος ἦτο ἐκ τῶν πρώτων, οἵτινες ἐποίησαν καὶ ἐλεγείας. Οἱ Τροχαῖοι ὅχι μόνον ἐλαττοῦνται τῆς Ἑλεγείας κατὰ τὸν ἐνθουσιαστικὸν τόνον καὶ τὴν λεπτότητα τοῦ αἰσθήματος, ἀλλὰ προσεγγίζουσι παραπολὺ εἰς τὸ ὕφος τοῦ κοινοῦ βίου, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐξῆς καλοῦ ἀποσπάσματος·

Οὐ φιλέω μέγαν στρατηγὸν οὐδὲ διαπεπληγμένον
οὐδὲ βοστρύχοισι γαῦρον οὐδ' ὑπεξυρμημένον,
ἀλλὰ μοι σμικρὸς τις εἴη καὶ περὶ κνήμας ἰδεῖν
βοϊκός, ἀσφαλὲως βεβηκὼς ποσσὶ, καρδίας πλέας.¹

Τοιαύτη προσώπου περιγραφή, καίτοι κατ' ἐννοίαν σπουδαία, ἐπειδὴ ὅμως ἐπιτήδες ἀποκλίνει εἰς τὸ κωμικόν, εἶναι ἀνοίκειος εἰς ἐλεγείαν. Καὶ ἀναγινώσκονται μὲν που ἐν τοῖς Τροχαίοις θεωρίαι περὶ τῶν τοῦ βίου πραγμάτων ὅμοιαι τῶν ἐν ταῖς ἐλεγείαις, ὁ ἐπιμελής ὅμως ἀναγνώστης διακρίνει τὴν διαφορὰν τοῦ λόγου, ὅστις ἐν μὲν τῇ ἐλεγείᾳ εἶναι ἄτονος, ἐν δὲ τοῖς τροχαίοις σφοδρὸς, ἐκφύρων, ὡς φαίνεται, καὶ εἰς χειρονομίαν φαιδρὰν καὶ ζωνράν. Ὁ Ἀρχίλοχος ἀπήγγελλε τοὺς Τροχαίους ἐν συμποσίοις, ὅπως καὶ τὰς ἐλεγείας, ἀλλ' ἐνῶ ἡ περὶ τὰ συμπόσια ἐλεγεία περιέγραφε ποικίλα αἰσθήματα καὶ χάριτας, καὶ προέτρεπε τοὺς εὐχουμένους ἐπ' αὐτά, μεταχειρίζεται τὰ τετράμετρα ὁ Ἀρχίλοχος πρὸς ἄλλας ὑποθέσεις, ἵνα σκώψῃ λ. χ. τῶν φίλων τινὰ, ὅστις παρεισῆλθεν εἰς δεῖπνον, ἐξ ἑράνου παρασκευασθέν, οὔτε κληθεὶς οὔτε ἕρانون ἐπιδούς.²

Ἄν καὶ τὸ προκείμενον σύγγραμμα δὲν πραγματεύεται τὴν ἱστορίαν τῆς μετρικῆς, κρίνω ὅμως χρήσιμον νὰ μνημονεύσω καὶ ἄλλα τινὰ μετρικὰ σχήματα ὑπὸ τοῦ Ἀρχιλόγου ἐπινοηθέντα, διότι εἰκάζεται τι ἐξ αὐτῶν περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος εἰδῶν τινων τῆς ποιήσεως. Πρῶτον πάντων καταλέγω ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ μὲν Πλούταρχος καλεῖ εἰς ἑτερογενεῖς ῥυθμοὺς ἔντασιν, αἱ δὲ μετρικοὶ γένος ἀσυνάρτητον. Καὶ ἀκριβεστέραν μὲν ἐξέτασιν τοῦ δυσκόλου

¹ Ἀποσπ. 60. B.

² Ἀποσπ. 103. B. Ὁ σκωπτόμενος εἶναι ὁ Περικλῆς, αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν προσαγορεύει ἐν ταῖς ἐλεγείαις ὡς μάλα συνήθη. Ἀποσπ. 9.

τούτου σχήματος δὲν ἐπιχειρῶ, τοσαῦτα δὲ μόνον ἀρκοῦσι πρὸς τὸ παρόν, ὅτι σύγκειται ἐκ δύο μετρικῶν κώλων διαφόρου σχήματος, π. χ. δακτύλων καὶ τροχαίων, ἢ ἀναπαίστων καὶ τροχαίων, συνευγμένων ἀλλήλοις χαλαρῶς, διότι ἡ τελευταία συλλαβὴ τοῦ πρώτου κώλου λαμβάνεται ἀδιάφορος, ὡς ἡ τελευταία τοῦ στίχου.¹ Ἀπὸ τῶν ἱαμβογράφων παρέλαβον τοὺς στίχους τούτους καὶ οἱ κωμικοί, ἀλλ' οὐδέποτε ἐποιήθη δι' αὐτῶν σπουδαῖον καὶ σεμνὸν ποίημα, διότι ἔχουσι χαυνόν τι καὶ ἄτονον, ὅπερ ὅμως ὑπὸ τὴν χεῖρα δεξιῶν τεχνίτου μετατρέπεται εἰς ἀφελὴ καὶ ἀκατάσκευον χάριν, μάλιστα διὰ τῆς ἐκ τριῶν τροχαίων κατακλειδός, ἐν ἣ καταλήγει συνήθως τὸ σχῆμα. Καλεῖται δὲ ἡ κατακλείς στίχος *ιθυραλλικός*, διότι ἐκ τοιούτων στίχων ἐποιοῦντο τὰ ἀδόμενα ᾠσματα κατὰ τὰς ἐκκολαστοτέρας τελετὰς τοῦ Διονύσου, τὰς καλουμένας φαλλαγωγίας.² Ἡ τροχαϊκὴ αὕτη κατακλείς φαίνεται ὅτι σπουδάζει νὰ μαλάξῃ τὸ ἐν τοῖς ἀναπαίστοις καὶ δακτύλοις αὐστηρόν, ἵνα ἐκβάλῃ τὸ ρεῦμα τῆς ποιήσεως ἡρέμα καὶ ἀβιάστως· διὸ ἀρμύζει ὁ ρυθμὸς οὗτος εἰς δῆλωσιν τῆς βίας καὶ τῶν δεινῶν τοῦ ἔρωτος, ὅτε καὶ ἀπολαμβάνει τόνον μαλακὸν καὶ θρηνητικόν, ὃν εὐκόλως διακρίνει τις ἐν τοῖς ἔρωτικοῖς τοῦ Ἀρχιλόχου ἀποσπάσμασι καὶ τοῖς ὁμοίαις τοῦ Ὀρατίου.³

¹ Παρά τε τοῖς πωζομένοις τοῦ Ἀρχιλόχου καὶ τῷ μιμητῇ Ὀρατίῳ δὲν ὑπερβαίνει ἡ λέξις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἐπὶ τὸ ἕτερον κῶλον· ἀλλ' ἐπειδὴ ἔπραττε τοῦτο ὁ Κρατῖνος καὶ οἱ κωμικοί (Ἡφαιστ. 84. Gaisf.) συνάγεται, ὅτι ὡς εἰς στίχος πρέπει νὰ μετρηθῇ τὸ Ἀρχιλόχειον

Ἐρασμονίδῃ Χαρίλας, χρῆμά μοι γελοῖον (ἀποσπ. 80).

² Τοιούτων ᾠσμάτων παράδειγμα ἔχομεν ἐκεῖνο, δι' οὗ ὑπεδέχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι Δημήτριον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντιγόνου, ὅπερ καλεῖ ὁ Ἀθηναῖος ἱθὺραλλῶν (VI, σ. 253).

ὡς οἱ μέγιστοι τῶν θεῶν καὶ φίλτατοι
τῇ πόλει πάρεσιν.

³ Ἐκ τοῦ μαλακοῦ καὶ θωπευτικοῦ, ἀλλ' εὐφροῦς ὕφους τοῦ ᾠσματος ὑποφαίνεται ὁ χαρακτήρ τῶν τότε Ἀθηναίων πολὺ μᾶλλον, ἢ ἐκ πολλῶν λόγων ῥητορευόντων ἱστορικῶν.

⁴ Πρβ. μάλιστα τὸ ἀποσπ. 101, ἐν ᾧ γίνεται ἴσως λόγος περὶ τοῦ σφοδροῦ ἔρωτος, ὃν εἶχε πάλαι ποτὲ πρὸς τὴν Νεοβούλῃν

Τοῖος γὰρ φιλότῃτος ἔρως ὑπὸ καρδίῃν ἐλυσθείς
πολλὴν κατ' ἀχλὺν ὁμμάτων ἔχευεν
κλέψας ἐκ στηθῶν ἀπαλὰς φρένας.

Τούτων ὁμοιά πως εἶναι τὰ τοῦ 11 ἐπιφθοῦ τοῦ Ὀρατίου.

Διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῶν ἐπωδῶν προανέκρουσεν ὁ Ἀρχίλοχος τὴν κατασκευὴν τῶν στροφῶν, ὥς θέλομεν εὐρεῖ ἀνεπτυγμένους παρὰ τοῖς μελοποιοῖς τῶν Αἰολέων. Οἱ ἐπωδοὶ τοῦ Ἀρχιλόχου δὲν εἶναι στροφαί, ἀλλὰ στίχοι, καὶ στίχοι βραχύτεροι, οἵτινες ἐπιφέρονται μετὰ μακροτέρους κατὰ κανονικὴν ἀναλογίαν· π. χ. ἱαμβικός διμέτρος ἔπεται μετὰ τρίμετρον ὡς ἐπωδός, ἱαμβικός τρίμετρος ἢ διμέτρος μετὰ δακτυλικὸν ἐξάμετρον, μικρὸς δακτυλικὸς μετὰ ἱαμβικὸν τρίμετρον, στίχος ἱαμβικός μετὰ ἀσυνάρτητον, δι' οὗ σπουδάζει πολυλίκις ὁ ποιητὴς ν' ἀνορθώσῃ τὸν ἀτόνως ἀποπίπτοντα ρυθμὸν. Καθόλου δ' εἰπεῖν τῶν ἐπωδῶν αἱ συνθέσεις ἦσαν ποικιλώταται, ὥς ἦτο διάφορος ἐκάστοτε καὶ ὁ σκοπὸς ὃν ἐδίωκεν ὁ ποιητὴς. Καί τοι δὲ κατὰ πρώτην ὄψιν φαίνεται ὅτι αὐθαιρέτως καὶ ἀνευ λόγου μετεχειρίσθη τὰ ποικίλα ταῦτα σχήματα ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ ἀκριβὲς ὅμως ἐρευνητὴς ἀποκαλύπτει ἐν πᾶσιν ἰδιότεχράν τι, ὅπερ ἐμποιεῖ καλὴν ἐκάστοτε ἐντύπωσιν.¹

Πάντα τὰ μετρικὰ σχήματα ταῦτα εἶναι πρὸς ἡμᾶς ὡς σκελετοί, ὃν μόνῃ ἢ φαντασίᾳ δύναται νὰ περισαρκώσῃ, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναπαραστήσωμεν νῦν ἀκριβῶς τὸν τρόπον καθ' ὃν ὁ Ἀρχίλοχος ἀπήγγελλεν ἐν ἑκάστῳ εἶδος τῶν ποικίλων αὐτοῦ ποιημάτων. Ἐκ τῶν ἀρχαίων τόσον μόνον δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἀσφαλῶς, ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος κατέλυσε τὴν μονοτονίαν τῆς ῥαψωδῆσεως, καὶ εἰσήγαγε τρόπον ἀπαγγελίας ποικιλώτερον καὶ σφοδρότερον, ὅστις ἐνίοτε ἐξέπιπτεν εἰς τόνον παρὰτροπον καὶ παρένθυρον. Καὶ οἱ μὲν Ἰαμβοί,

¹ Ἐπωδὸς μετὰ δύο μακροτέρους στίχους ἀποτελεῖ μικρὰν στροφήν, οἷον τὸ ἀπόσπασ. 86 α.

Αἶνός τις ἀνθρώπων ὅδε,
ὡς ἄρ' ἀλώπηξ καίετος
ζυωνοῖν ἐμίζαν.

Ἄν οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι συντεθῶσιν εἰς ἓνα μακρόν, τότε γεννᾶται ὁ προσηδός, ὁ ἀντίθετος τοῦ ἐπωδοῦ, ὃν συχνὰ μεταχειρίζεται ὁ Ὀρέτιος. Εὐρίσκονται ὅμως παρ' Ἀρχιλόχῳ καὶ ἄλλα παραδείγματα μικρᾶς στροφῆς, οἷον τὸ 118 ἀπόσπασμα, ἐνθα μετὰ δύο τριμέτρους ἔπεται τὸ ἐπὶ μνῖον «Τήνελλα Καλλίνικε».

ὦ Καλλίνικε χαῖρ' ἀναξ' Ἡράκλεες,
αὐτός τε κίελας, αἰχμητὰ δύο.
Τήνελλα Καλλίνικε.

ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ¹ δὲν ἐψάλλοντο κυρίως, ἀλλ' ἐρράψωδοντο. Οὐχ ἦν-τον ὁμως παρεδόθη ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος εἰσήγαγε μέσον τινὰ τρόπον ἀπαγγελίας, καθ' ὃν τὰ μὲν τῶν ἱαμβείων ἤδοντο, τὰ δὲ ἐρράψωδοντο.² Ὁ Ἀρχίλοχος ἐπενόησε πρὸς τοῦτοις καὶ τὴν παρακαταλογίην, περὶ ἧς τοσαῦτα γνωρίζομεν ἀσφαλῶς, ὅτι παρακαταλογὴ ἐλέγετο, ὅτε παρρησίῃον εἰς ἄσμα ἐντέχνως καὶ ῥυθμικῶς μελοποιημένον ἄλλην τινὰ σύνθεσιν, ἔχουσαν ῥυθμὸν ἀπολελυμένον καὶ μελωδίαν ὅχι ἀκριβῆ. Πολλοὶ τέλος εἶχον γνώμην, ἣν ἐγὼ τοῦλάχιστον δὲν ἀποδέχομαι ὡς βεβαίαν, ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος εἰσήγαγε καὶ τὴν διαφωνίαν τῆς ᾠδῆς πρὸς τὴν ὀργανικὴν μουσικὴν ἐνῶ δηλαδὴ παρὰ τοῖς παλαιότεροις μία ἐκάστη συλλαβὴ συνεφώνει ἀκριβῶς πρὸς τοὺς τόνους τοῦ μουσικοῦ ὀργάνου, παρ' Ἀρχιλόχῳ συνεφώνει ἡ ᾠδὴ πρὸς τὴν μουσικὴν μόνον κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ ἄσματος, διεφώνει δὲ κατὰ τὸ μέσον.³ Εἰς ἀπαγγελίαν τῶν ἱαμβῶν εἶχον οἱ παλαιοὶ ἰδιαίτερον μουσικὸν ὄργανον, ὀνομαζόμενον Ἰαμβύκη, ἐγχόρδον, τρίγωνον τὸ σχῆμα, ὅπερ ἦτο γνωστόν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐτι τοῦ Ἀρχιλόχου.⁴

Ἀναγκαῖον ἔκρινα νὰ διατρέψω περὶ τὴν μετρικὴν ταύτην πραγματείαν, καίτοι ξηράν, ἵνα δειχθῇ ἡ δημιουργικὴ εὐφυΐα τοῦ Ἀρχιλόχου, δι' ἣν οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδωκαν αὐτῷ τὰ δευτερεῖα μετὰ τὸν Ὀμηρον. Ὅχι δὲ μόνον περὶ τὰ μέτρα, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν γλῶσσαν ἐχάραξε νέαν ὁδὸν ὁ διάσημος οὗτος ποιητής. Εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν

¹ Κεφ. 4.

² «Τὰ μὲν ἱαμβεῖα λέγεσθαι παρὰ τὴν κρούσιν, τὰ δ' ᾄδεσθαι» (Πλουτ. κύττωι). Οὕτως ἀπηγγέλλοντο ἴσως οἱ ἐπῳδοί. Μετεχειρίσθησαν ὁμως, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος, τὸν τρόπον τοῦτον καὶ οἱ Τραγικοί, ἐκεῖ πιθανῶς, ἔνθα συζεύγνυνται τρίμετροι μετὰ δοχμίων, οἷα ἀπαντῶμεν πολλὰ παρ' Αἰσχύλῳ μάλιστα.

³ Τὴν συμφωνίαν καλεῖ ὁ Πλούταρχος πρόσχορδα κρούειν, τὴν δὲ διαφωνίαν, ἣν εὖρεν, ὡς λέγουσιν, ὁ Ἀρχίλοχος, ὑπ' ᾧ δὲ ἡν κρούσιν. Ἡ σημασία τῶν ὄρων σαφηνίζεται ἐξ Ἀριστοτέλους προβλ. XIX. 39. καὶ Πλάτωνος Νόμ. VII. 812. Τὸ δὲ κρούειν λέγεται ἐπὶ παντὸς ὀργάνου, αὐλοῦ ὡς περ κιθάρας.

⁴ Ἀθην. XIV. σ. 636. Ἡσυχ. καὶ Φωτ. «Ἰαμβύκη». Τὸ ἄλλο παρ' Ἀθηναίῳ ὄργανον τὸ καλούμενον κλεψίαμβος, φαίνεται ὅτι τὸ μετεχειρίζοντο ἰδίως εἰς τὴν αὐτὴν τὴν ᾠδὴν κρούσιν.

οὐδὲν ἄλλο ὕφος ἦτο γνωστόν, ἢ τὸ ἐπικόν καὶ τὸ μικρόν αὐτοῦ παραλάσσον τῆς ἐλεγείας, ἐκεῖνο τὸ πανηγυρικόν καὶ περισσὸν διὰ τὸ τὸ πλῆθος τῶν κοσμητικῶν ἐπιθέτων καὶ τὸ πλάτος τῆς ἐρμηνείας, ἀπετόλμησεν ὁ Ἀρχιλόχος νὰ ἐγκαταλείψῃ πάντα τὰ προτερήματα, ὅσα εἶχε τὸ εὐφάνταστον τοῦτο καὶ ζωηρὸν ὕφος, καὶ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ποίησιν γλῶσσαν ἐρμηνεύουσαν τὰ πράγματα ἀπλῶς, καὶ ὥπως ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν νοῦς ἐξεταστικός, ἀκριβὴς καὶ ὠρμος. Διὸ καὶ κοσμητικὰ ἐπίθετα, ἐξ ἐκείνων ἅτινα χρησιμεύουσι μόνον πρὸς ζωγραφίαν καὶ αὐξήσιν, δὲν εὐρίσκονται παρ' Ἀρχιλόχῳ, ἀλλὰ τὰ παρ' αὐτῷ ἐπίθετα δηλοῦσι πάντα τὴν ποιότητα ἣν ἔχει τὸ πρᾶγμα ἐν τῷ παρόντι.¹ Ἐπειτα δὲν ἀπαντᾷ παρ' αὐτῷ ἀπλὰ ἢ σύνθετα ὀνόματα, ἀρχαιοπρεπῆ καὶ ἔξω τῆς κοινῆς χρήσεως, ἀλλ' ὁ Ἀρχιλόχος ἐμμένει ὅλως ἐν τῇ κοινῇ συνηθείᾳ, καὶ αἱ παρ' αὐτῷ ἀπαντώμεναι μονήρεις καὶ σπάνιαι λέξεις οὐσαι ἐν χρήσει ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, κατόπιν ἀπεβλήθησαν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης μετ' ἄλλων πολλῶν, ὡς περιτταί. Περὶ δὲ τὴν χρῆσιν τοῦ ἄρθρου καὶ ἄλλων μορίων προσεγγίζει τὴν πεζὴν γλῶσσαν μᾶλλον, ἢ τὴν ἐπικὴν διαλέκτον.² Ἐν γένει εἰπεῖν, τὸ ὕφος τοῦ Ἀρχιλόχου ὁμοιάζει πρὸς τὸ τῶν κωμωδοποιῶν καὶ τῶν πεζογράφων, πλὴν κατὰ τὰ μέτρα. Ὁμοιάζει δὲ παραπολὺ καὶ πρὸς τὸ ὕφος τῆς κοινῆς συνηθείας καὶ δὲν διακρίνεται αὐτοῦ κατ' ἄλλο, ἢ κατὰ τὸ γοργόν τῆς ἀντιλήψεως, καὶ τὸ ἐπιχαρι καὶ στρογγύλον τῆς ἐρμηνείας.³

Ἀφοῦ ἱκανῶς ἐπραγματεύθην τὰ περὶ τὸν Ἀρχιλόχον καὶ κατέ-

¹ Ἵνα γαίην καταληπτὸν τὸ λεγόμενον σημειῶ, ὅτι ἐν τῷ 98 ἀποσπ.

Οὐκέθ' ὁμῶς θάλλεις ἀπαλὸν χρῶα, κάρφεται γὰρ ἤδη.

Τὸ «ἀπαλὸν» δὲν εἶναι κοσμητικὸν ἐπίθετον, ἀλλ' ὑποσημαίνει ὅτι πάλαι ποτὲ εἶχεν ἀπαλὸν δέρμα ἢ προσαγορευομένην. Καὶ ἐν τῷ 127·

..... Ἀμυδρὴν χοιράδ' ἐξαλειύμενος.

Τὸ ἀμυδρὰ δὲν εἶναι κοσμητικὸν ἐπίθετον τῆς χοιράδος, ἀλλ' ὑποδηλοῖ τὴν δυσκολίαν νὰ διαφύγῃ τις βῆχά ὑπὸ τὴν θάλασσαν κεκρυμμένα. Καθόλου δ' εἰπεῖν σπάνια εἶναι παρ' Ἀρχιλόχῳ τὰ ταιαῦτα ἐπίθετα, οἷον ἐν τῷ 47 ἀποσπ.

Παῖδ' Ἀρεω μιηφόνου.

² Οἷον ἐν τῷ 89 ἀποσπᾶσμ.

«Τοιάνδε δ', ὧ πίθηκε, τὴν πυγὴν ἔχων»· ἐνθα τὸ ἄρθρον διακρίνεται τῆς ἀντωνυμίας ἡ πυγὴ, ἣν ἔχεις, πίθηκε, ἔστι τοιάδε.

³ Παράδειγμα τῆς ἀπλότητος τοῦ ὕφους τοῦ Ἀρχιλόχου ἔστωσαν δύο α·

δείξαι τὴν ἐπιστημότητα τοῦ ποιητοῦ, θὰ διέλθω συντομώτερον τοὺς μετ' αὐτὸν ἀκμάσαντας Ἰαμβογράφους, διότι ἔχω ἤδη μέτρον πρὸς τὸ νὰ παραβάλω καὶ παραμετρήσω τοὺς λοιπούς.

Μετὰ τὸν Ἀρχίλοχον ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν Σιμωνίδης ὁ Ἀμοργίνος, σύγχρονος σχεδὸν αὐτοῦ, διότι ἠκμαζε κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν παλαιῶν ἀπὸ τῆς 29. Ὀλ. καὶ ἐξῆς (π. Χ. 664). Ὁ Σιμωνίδης ἐκοινωνήσεν, ὅπως ὁ Ἀρχίλοχος, ἀποικίας· διότι ἱστοροῦσιν ὅτι ἤγαγεν ἀποίκους ἐκ Σάμου εἰς τὴν γείτονα νῆσον Ἀμοργόν, καὶ ὅτι ἰδρύσας τρεῖς πόλεις ἐπ' αὐτῆς κατόκησεν ἐν μιᾷ, τῇ Μινώᾳ. Ὁ Σιμωνίδης ἐποίησε τροχαῖκὰ τετράμετρα καὶ ἰάμβους, δι' ὧν ἐχλεύαζε πρόσωπα ὀνομασί. Ὅ,τι δὲ ἦσαν πρὸς τὸν Ἀρχίλοχον οἱ περὶ Λυκάμβην, ἦτο πρὸς τὸν Σιμωνίδην ὁ Ὀροδοικίδης. Κατόπιν δ' ἔστρεψε τὴν χρῆσιν τῶν ἰάμβων ἀπὸ προσώπων εἰς τάξεις ὅλας ἀνθρώπων, διό καὶ ὁμοιάζουσιν οἱ ἐν τοῖς ἰάμβοις τοῦ Σιμωνίδου ὀνειδισμοὶ πρὸς τοὺς τοῦ Ἡσιόδου τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ καὶ ἐν τῷ μεγίστῳ τῶν περισωθέντων ἀποσπασμάτων αὐτοῦ ἐξονειδίζει πολλὰ τὸ γένος τῶν γυναικῶν, ὅπως ὁ Ἡσιόδος. Ἐν τοῖς χλευασμοῖς τούτοις μεταχειρίζεται ὁ Σιμωνίδης τὸ αὐτὸ ἐπινόημα, ὅπερ εὐρίσκομεν ἔπειτα καὶ ἐν ταῖς γνώμαις τοῦ Φωκυλίδου· ἐξηγεῖ δηλαδὴ τὰς κακὰς ἔξεις τῶν γυναικῶν ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν, καὶ διὰ τούτου ἐπιτυγχάνει νὰ διατυπώσῃ ζωηρότερον τοὺς γυναικεῖους χαρακτῆρας, ἢ διὰ περιγραφῶν ὁσωνδήποτε. Οὕτω π. χ. λέγει ἐξ ὕψους ὅτι κατάρχεται ἡ γυνὴ ἡ ῥυπαρά· ἐξ ἀλώπεκος ἡ πανούργος, ἣν οὐδὲν λείληθεν, οὔτε τῶν κακῶν οὔτε τῶν καλῶν· ἐκ κυνὸς ἡ λάλος· ἐκ χύματος ἡ ὀκνηρά· ἐκ θαλάσσης ἡ παλίμβουλος· ἐξ ὄνου ἡ περὶ πᾶν ἀπρόθυμος· πλὴν μόνον εἰς τὸ τρώγειν καὶ εἰς τὰ δῶρα τῆς Ἀφροδίτης· ἐκ γαλῆς ἡ δύστροπος καὶ χαλεπή· ἐξ ἵπ-

ποσπάσματα ἔκ τινος ποιήματος, ὅπερ ὁμοίαζε κάπως τὸν 6 ἔψωδον τοῦ Ὀρατίου. Ἐν μὲν τῇ ἀρχῇ λέγεται·

πολλ'οἶδ' ἀλώπηξ, ἀλλ' ἐχῖνος ἐν μέγα.

περὶ δὲ τὸ τέλος (67 Bergk)

Ἐν δ' ἐπίσταμαι μέγα,

τὸν κακῶς με δρῶντα δεινοῖς ἀνταμείβεσθαι κακοῖς.

Ὁ αὐτὸς ἐφαρμόζει εἰς ἑαυτὸν τὸ τοῦ ἐχίνου. Ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι καὶ τὸ πρῶτον ἀπόσπασμα εἶναι ἀτελής τροχαῖκος τετράμετρος.

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

13

που ἡ ἄβρᾶ καὶ καλλωπιζομένη· ἐκ πιθήκου ἡ δυσειδής καὶ κα-
κότροπος·

..... τοῦτο δὲ διακριδὼν
Ζεὺς ἀνδράσιν μέγιστον ὥπασεν κακόν.
ἀΐσχιστα μὲν πρόσωπα· τοιαύτη γυνή
εἴσιν δι' ἄσπεας πᾶσιν ἀνθρώποις γέλως.
ἐπ' αὐγένα βραχεῖα, κινεῖται μόγις,
ἄπυγος, αὐτόκωλος· ὃ τάλας ἀνὴρ,
ὅστις κακὸν τοιοῦτον ἀγκαλίζεται.¹

Ὡστε ἐξ ἀπασῶν, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Σιμωνίδου, μίαν μόνην γυναικα ἐδωκαν οἱ ἀθάνατοι θεοὶ τοῖς ἀνθρώποις ἀγαθόν, τὴν ἐκ μελίσσης καταγομένην, τὴν φιλόπονον καὶ πιστὴν τοῦ οἴκου φύλακα·

Τὴν δ' ἐκ μελίσσης· τὴν τις εὐτυχεῖ λαδών.
κείνη γάρ οἱ μῶμος οὐ προσίζάνει·
θάλλει δ' ὑπὲρ αὐτῆς κάπαέζεται βίος·
φίλη δὲ σὺν φιλεῦντι γηράσκει πόσει,
τεκοῦσα καλὸν κοῦνομάκλυτον γένος·
κάριπρεπῆς μὲν ἐν γυναιξὶ γίγνεται
πάσῃσι, θεῇ δ' ἀμφιδέδρομεν χάρις·
οὐδ' ἐν γυναιξὶν ἤδετα καθημένη,
οἴκου λέγουσιν ἀφροδίσιους λόγους.²

Πρὸς τὸν τραχὺν καὶ σκαιὸν τοῦτον τρόπον τοῦ Σιμωνίδου ἀντί-
κειται ὁ τοῦ εὐγενεοῦς Σόλωνος. Τὰ ἱαμβεῖα τοῦ Σόλωνος ἔχουσι
μὲν πολὺ τὸ δριμύ καὶ ἀγωνιστικόν, δὲν ἐποιήθησαν ὅμως εἰς ὕβριν
ἄλλων, ἀλλ' εἰς ἀπολογίαν ἑαυτοῦ ὑπὲρ πράγματος δικαιοτάτου.
Ἀφοῦ δηλαδὴ ὁ Σόλων ἔγραψε τοὺς νόμους, κατείδεν εὐθύς, ὅτι ἂν
καὶ ἐσπούδασε νὰ θεραπεύσῃ τὰς ἀξιώσεις τῶν κομμάτων κατὰ δι-
καιον καὶ πρέποντα λόγον, δὲν ἠὲ χαρίστησεν οὐδένα, ἀλλ' ἠγέρθη-
σαν μάλιστα πολλὰ παράπονα κατ' αὐτοῦ. Ἐκ τῶν παραπόνων
τούτων ὀρμηθεὶς ἐποίησε τοὺς Ἰάμβους, ἐν οἷς ὑπομνησκει τοὺς
κατηγόρους, ὁπόσων πολιτῶν ἤθελον στερηθῇ αἱ Ἀθῆναι, ἂν ἐνο-
μοθετεῖ κατὰ τὰς ἀξιώσεις τοῦ ἐνὸς μόνου κόμματος, καὶ φέρει μάρ-
τυρα τῆς ἀγαθῆς αὐτοῦ προαιρέσεως τὴν μητέρα τοῦ Κρόνου, τὴν
Γῆν, ἥτις πρὸ τῆς νομοθεσίας ἦτο ὁροις διειλημμένη, εἰς σημεῖον

¹ Ἀποσπ. 7. 74, B.

² Στ. 83.

ὅτι οἱ ἄγροί ἦσαν ὑπέγγυοι τοῖς δανεισταῖς· τοῦτους τοὺς ὄρους ἀνασπάσας αὐτός, ἔλυσε τὴν χώραν τῶν δεσμῶν τῆς δουλείας·

Συμμαρτυροῖη ταῦτ' ἂν ἐν δίκῃ χρόνου
μήτηρ μεγίστη δαιμόνων Ὀλυμπίων
ἄριστα Γῇ μέλαινα, τῆς ἐγὼ ποτε
ὄρους ἀνείλον πολλὰ χῆ πεπηγότας·
πρόσθεν δὲ δουλεύουσα, νῦν ἐλευθέρα.
πολλοὺς δ' Ἀθῆνας πατρίδ' εἰς θεόκτιτον
ἀνήγαγον πραθέντας, ἄλλον ἐκδίκως,
ἄλλον δικαίως.¹

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, διασωθὲν παρ' Ἀριστείδῃ τῷ σοφιστῇ καὶ τῷ Πλουτάρχῳ (Σολ. 15), εἶναι ὁλόκληρον ζῆλον ἀναγνώσεως, διότι ἔχει μόνον μανθάνει τις σαφῶς τὴν τότε πολιτικὴν κατάστασιν τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ λαμβάνει καὶ ἔννοιαν καθαρὰν περὶ τῶν Ἰάμβων τοῦ Σόλωνος. Περαιτέρω δὲ διαβλέπει ἐν αὐτῷ ὁ ἀναγνώστης ἐξ ἐνὸς μὲν τὸ δραστήριον, τὴν δεξιότητα, καὶ τὸ περὶ πάντων πρόθυμον τοῦ Ἀθηναίου χαρακτῆρος, ἐξ ἑτέρου δὲ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς ῥητορικῆς δεινότητος, ἥτις ἤκμασε μετὰ ταῦτα ἐν τοῖς διαλόγοις τοῦ ᾠρέματος καὶ ἐν τοῖς λόγοις τῶν ῥητόρων τοῖς τε δικανικοῖς καὶ πολιτικοῖς. Ὡς πρὸς δὲ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν φρασεολογίαν ὁ Σόλων ἔχει ἀκόμη πολλὰ τῆς Ἰωνικῆς διαλέκτου. Τοσαῦτα περὶ τῶν Ἰάμβων τοῦ Σόλωνος.

Τῶν δὲ Τροχαϊκῶν τετραμέτρων αὐτοῦ ὀλίγα μὲν διεσώθησαν μέλεις ἡμῶν, ἀλλ' ἱκανὰ ὥστε νὰ εἰκασώμεν τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπραγματεύθη τὸ εἶδος τοῦτο. Ὁ Σόλων ἐποίησε τοὺς Τροχαίους κατὰ τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἔγραψε καὶ τοὺς Ἰάμβους. Εὐθύς δηλαδὴ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς νέας νομοθεσίας ἡγέρθησαν πάλιν ἐπιδες τῶν φιλοδόξων κομματαρχῶν πρὸς ἀλλήλους, καὶ τινες τῶν ἀγαθῶν πολιτῶν ἔψεγον τὸν Σόλωνα, ὅτι ὁ ὢντως φιλόπολις ἐκεῖνος ἀνὴρ, ὁ γνήσιος τοῦ δήμου φίλος, δὲν ἐτόλμησε νὰ λάβῃ εἰς χεῖρας τὸ πᾶν κράτος, ἀνακηρυσσόμενος μονάρχης. Πρὸς τοῦτους λαιπὸν ἀποτείνει ὁ Σόλων τὰ ἑξῆς·

Οὐκ ἔφην Σόλων βαθύφρων οὐδὲ βουλῆεις ἀνὴρ.
ἔσθλα γάρ θεοῦ διδόντος αὐτὸς οὐκ ἐδέξατο·
περιβαλὼν δ' ἄγραν, ἀγαθoεῖς οὐκ ἐπέσπασεν μέγα

¹ Ἀποσπ. Σόλ. Β. 36.

δίκτηον, θυμοῦ θ' ἁμαρτῇ καὶ φρενῶν ἀποσφαλεῖς
ἤθελεν¹ γάρ κεν κρατήσας, πλοῦτον ἄφθονον λαβὼν
καὶ τυραννεύσας Ἀθηνῶν μόνον ἡμέραν μίαν
ἄσκης ὕστερον δεδάρθαι καπιτετρίφθαι γένος.²

Τὸ πανηγυρικὸν ὕψος τῶν πρώτων στίχων καὶ τὸ κωμικὸν τῶν τελευταίων ἐμφαίνουσι πολλὴν εὐθυμίαν καὶ ἱλαρότητα, ἣν ἐπαυξάνει ὁ καλὸς τῶν τετραμέτρων ῥυθμός, ὧν ἡ εὐκίνητος καὶ ὀρχηστικὴ τάσις προϋποθέτει ζωηρὰν χειρονομίαν, εἰς τὸ προκείμενον μάλιστα ἀπόσπασμα χειρονομίαν ὑπαγροικότεραν τινὰ καὶ κοινὴν Ἐπειδὴ δὲ ὅσα Τροχαιῶν ἀποσπάσματα ἔχομεν, ὅλα ἀρμύζουσιν εἰς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, εἰκάζεται ὅτι ἐν μόνον τροχαικὸν ποίημα ἐποίησεν ὁ Σόλων.

Μετὰ τὸν Σόλωνα ἔπεται κατὰ τάξιν ὁ Ἐφέσιος Ἰππῶναξ, ἀκμάσας περὶ τὴν 60 Ὀλ. (540 π. χ.), οὗτινος οἱ Ἰάμβοι εἶναι ὁμιώτεροι πρὸς τὸν γνήσιον τοῦ ἱαμβιζέειν τρόπον. Ὁ Ἰππῶναξ φυγαδευθεὶς ἐξ Ἐφέσου ὑπὸ τῶν τυράννων Ἀθηναγόρου καὶ Κωμᾶ κατόκησεν εἰς Κλαζομενάς, Ἰωνικὴν πόλιν. Ἡ ἐκ τῆς πατρίδος φυγὴ τοῦ Ἰππῶνακτος, ἥτις μνηύει τὸ μισοτύραννον καὶ τὸν ἐλεύθερον τοῦ ἀνδρὸς χαρακτήρα, ἐνέσταξεν ἔσως ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ πικρότητα καὶ δυσπιστίαν πρὸς τοὺς ὁμοίους ἀνθρώπους, διότι οἱ παλαιοὶ ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὸν χολὴν καὶ πικρίαν ὁμοίαν τοῦ Ἀρχιλόχου. Ὅ,τι δὲ πρὸς τὸν Ἀρχιλόχον οἱ περὶ Λυκάμβην, ἦσαν πρὸς τὸν Ἰππῶνακτα Βούπαλος καὶ Ἀθηνίς, δύο ἀγαλματοποιοὶ τοῦ ἐργαστηρίου τῆς Χίου, ὅπερ ἠμαρτάνον ἤδη ἀπὸ πολλῶν γενεῶν. Οἱ τεχνῖται οὗτοι κατεσκεύασαν πρὸς χλεύην εἰκόνα τοῦ Ἰππῶνακτος, μιμηθέντες τὸ μικρὸν, λεπτὸν καὶ δυσειδὲς αὐτοῦ σῶμα· ἀλλ' ἐξεδίκηθη τὴν ὕβριν ὁ ποιητὴς διὰ πικροτάτων καὶ καυστικωτάτων ἱαμβῶν ὧν διεσώθησαν ὀλίγα ἀποσπάσματα· ὅθεν ἀκούεται πάλιν τὸ παλαιὸν ἐκνήνο ἱστόρημα, ὅτι διὰ τοὺς ἱάμβους ἀπηγγονίσθησαν οἱ ἐχθροὶ τοῦ ποιητοῦ. Ἐκ τῶν ἄλλων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἰππῶνακτος συνάγεται, ὅτι ἐσκωπτεν εἰς τοὺς ἱάμβους ὁ ποιητὴς ὅχι μόνον πρόσωπα ὀνομαστί, ἀλλ' ὅτι διέτριβε πολὺ μᾶλλον περὶ τὰ καθόλου ἄτοπα καὶ μωρά. Ἰδίως δὲ διακωμῶδει τὴν υπερβολικὴν τρυφὴν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, ὡς ἐν τοῖς ἐξῆς:

¹ « ἠθέλεν » εἶναι ἡ ὀρθὴ γραφὴ ὅχι « ἤθελον ».

² Ἀπόσπ. 33.

ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν ἡσυχῇ τε καὶ ῥύδῳ
θύναν τε καὶ μυττωτὸν ἡμέρας πάσας
δαίνυμενος, ὥσπερ Λαμψακηνὸς εὐνοῦχος,
κατέφαγε δὴ τὸν κλῆρον· ὥστε χρὴ σκάπτειν
πέτρας ὀρείας, σῦκα μέτρια τρώγων
καὶ κρίθινον κόλλιχα, δούλιον χόρτον.¹

Ὁ Ἰππῶναξ μεταχειρίζεται λέξεις τῆς κοινῆς συνηθείας πολὺ
πλειοτέρας τῶν ἄλλων Ἰαμβογράφων, ὀνόματα παντοδαπὰ σιτίων
καὶ ἱματίων καὶ τῶν ἄλλων τοῦ βίου ἐπιτηδείων, ἐξ οὗ φαίνεται
ὅτι ἐσπούδαζε πάσῃ προθυμίᾳ νὰ ἀποδώσῃ εἰκόνα τοῦ κοινοῦ βίου,
ὑπαγροικοτέραν μὲν, ἀλλ' ἀκριβῆ, ἀπλὴν καὶ ζωηράν· διὸ καὶ ἐπε-
χείρησε καινοτομίαν περὶ τὸ ἱαμβικὸν μέτρον τολμηράν, ἀλλ' εὐ-
τυχῇ συνέκοψε δηλαδὴ τὸν μακρὸν καὶ γοργὸν τῶν ἱαμβείων ῥυθ-
μὸν, μετατρέψας παρὰ τὸν κανόνα τοῦ μέτρου τὸν τελευταῖον πόδα
τοῦ στίχου ἀπὸ ἱάμβου καθαροῦ εἰς σπονδεῖον. Ἡ κατὰ σκοπὸν
χωλότης αὕτη καὶ τὸ ἄρρυθμον ἀπεικονίζουσι προσφυῶς τὰ μωρὰ
τοῦ βίου καὶ ἄτοπα, ἅτινα ἐσκωπτεν ὁ ποιητής. Οἱ τοιοῦτοι στίχοι,
καλούμενοι *χωλῖαμβοι* ἢ *τρίμετροι σκάζοντες*, γίνονται ἔτι *χωλό-*
τεροι, ἂν καὶ ὁ πέμπτος ποὺς ληφθῇ σπονδεῖος, ὅπερ ἐπιτρέπει τὸ
κοινὸν τοῦ ἱαμβικοῦ τρίμετρου σχῆμα. Καλοῦνται δὲ τότε *ισχιορρ-*
ώγικοί, καὶ τις τῶν παλαιῶν γραμματικῶν, ἐξετάζων τὸ δυσδιά-
κριτον ζήτημα, τίνα τοῦ ἱαμβικοῦ στίχου μετέβαλεν ὁ Ἰππῶναξ,
καὶ τίνα ὁ Ἀνάνιος, ἀποφαίνεται γνώμην, ὅτι ὁ μὲν Ἀνάνιος εὗρε
τὸν ἰσχιορρώγικόν, ὁ δὲ Ἰππῶναξ τὸν κοινόν σκαζόντα. Ἐκ τῶν
ἀποσπασμάτων ὅμως φαίνεται, ὅτι μετεχειρίσθη καὶ ὁ Ἰππῶναξ εἰς
τὸν πέμπτον πόδα τὸν σπονδεῖον.² Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ
πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν μετέβαλον ἀμφοτέροι οἱ ποιηταὶ οὗτοι καὶ
τὸν τροχαϊκὸν τετράμετρον, ἐκτείνοντες τακτικῶς τοῦ προτελευ-
ταίου ποδὸς τὴν βραχεῖαν συλλαβὴν, ὡς δεικνύουσι παραδείγματα
ἐν ταῖς ἀποσπασμασιν. Ὁ Ἰππῶναξ μετεχειρίσθη τὸν ἱαμβικὸν τρί-
μετρον καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ἀρχιλόχου· ὅτι ὅμως ἐν ταῖς τρι-

¹ Ἀποσπ. Ἰππῶν. 3 Bergk.

² Παρὰ Tyrwhitt, diss. de Babrio 17.

³ * Babrii fabulae Aesopeae, emend. C. Lachmanus. Berolini 1815.
σ. 89.

μέτροις ἀνέμιξε καὶ σκάζοντας, τούτου ἀσφαλὲς παράδειγμα ἐν τοῖς σωζομένοις λειψάνοις δὲν εὐρέθη. Τοσαῦτα περὶ Ἰππώνακτος

Ὁ δὲ προμνημονευθεὶς Ἀνάσιος οὐδὲ διακρίνεται πλέον τοῦ Ἰππώνακτος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλολογίας· διότι ἀμφοτέρων τῶν ποιητῶν τὰ ποιήματα εἶχον περιλάβει, ὡς φαίνεται, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἰς ἓν σῶμα, καὶ εἴτε ἐξ ἀρχῆς δὲν ἐγνώριζον, εἴτε κατόπιν πλέον δὲν διέκρινον τί προσῆκεν εἰς ἑκάτερον αὐτῶν, διό καὶ τὸν αὐτὸν στίχον ἀποδίδουσιν οἱ συγγραφεῖς ἀδιακρίτως εἰς ἀμφοτέρους.¹ Τὰ ὀλίγα δὲ ἀποσπάσματα, ὅσα ῥητῶς ἀποδίδονται εἰς τὸν Ἀνάσιον, εἶναι τόσον ὅμοια τοῖς τοῦ Ἰππώνακτος, ὥστε μάταιος πόνος εἶναι νὰ ὑπογράφη τις διακριτικούς ἑκατέρου χαρακτήρας.

Ἐν τῷ περὶ Ἰάμβων κεφαλαίῳ ἔκρινα καλὸν νὰ ἐπισυναψῶ τὴν ἱστορίαν καὶ δύο ἄλλων εἰδῶν τῆς ποιήσεως, τοῦ μύθου (καὶ αἵνου, καὶ λόγου) καὶ τῆς παρωδίας, ἅτινα διαφέρουσι μὲν ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ ὁμοιάζουσι κατὰ τοῦτο, ὅτι διατρέβουσι περὶ τὴν παραστάσιν τοῦ γελοίου, ἀμφοτέρα δὲ ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ἱαμβικὴν ποίησιν.

Ὁ μῦθος τῶν ἀλόγων ζώων ἴσως ἐγεννήθη τὸ πρῶτον ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ κατὰ τὰς ἀρκτικὰς τῆς Εὐρώπης χώρας, ἐνθα, παρατηροῦντες οἱ ἄνθρωποι ἐν ἀπλότῃ πολλῇ καὶ ἀφελείᾳ τὰ ἔργα καὶ ἐπιτηδεύματα τῶν ζώων, ἐπίστευσαν ὅτι ἐνοικεῖ ἐν αὐτοῖς φύσις ἀνθρωπίνη καὶ λογικὴ· ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι ὁ μῦθος εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐπενοήθη κατὰ γνώμην καὶ συνειδήσιν ὡς περικάλυμμα πράξεων καὶ σχέσεων ἀνθρωπίνων. Αἶνος, ὡς δηλοῖ καὶ τὸ ὄνομα, σημαίνει παραινέσιν,² ἥτις εἴτε ἐκ δυσωπίας, εἴτε καὶ πρὸς ἀστείότητα ἢ γέλωτα, περιβάλλεται ἔργα καὶ ἔθνη ζώων, καὶ ἐγκρύπτεται ἐν αὐτοῖς. Τοιοῦτος εἶναι ὁ παρ' Ἡσιόδῳ αἶνος ὁ πρῶτος ὃν ἀπαντῶμεν ἐν τῇ ἐλληνικῇ φιλολογίᾳ.

Νῦν δ' αἶνον βασιλεῦσιν ἔρέω φρονέουσι καὶ αὐτοῖς.

Ὡδ' ἱρήξ προσέειπεν ἠγδόνα παικιλόδειρον,

¹ Οἶον παρ' Ἀθηναίῳ XIV. 625. C.

² Περί Ἡρώωνδου ἢ Πρώδου, ὅστις μνημονεύεται ἐνιαχοῦ ὡς Χωρὶ Ἰάμβων ποιητῆς, οὐδεμίαν ἔχουεν ἀξιώπιστον μαρτυρίαν, ὅτι ἀνήκει εἰς ταύτην τὴν ἐποχὴν. Περί δὲ τῶν «Μιμιάμβων» αὐτοῦ θά γείνη λόγος ἐν τοῖς περὶ Σώφρονος, ἐν τῷ δευτέρῳ τμήματι.

³ Πρβ. C. C. L. Philological Mus. I. σ. 281.

ὑψι μάλ' ἐν νεφέεσσι φέρων ὀνύχεσσι μεμαρπώς·
 ἢ δ' ἐλεὼν γναμπτοῖσι πεπαρμένη ἀμφ' ὀνύχεσσι
 μύρετο· τὴν δ' ὅγ' ἐπικρατέως πρὸς μῦθον ἔειπε·
 Δαιμονίη, τί λέλακας; ἔχει νύ σε πολλὸν ἄρειων·
 τῇ δ' εἰς ἡ σ' ἂν ἐγὼ περ ἄγω, καὶ αἰοῦδ' ἐοῦσαν·
 δεῖπνον δ', αἶψ' ἐθέλω, ποιήσομαι, ἡ δὲ μεθήσω.¹

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον μετεχειρίσθη πρὸς τὸν Λυκάμβην καὶ ὁ
 Ἀρχίλοχος τὸν μῦθον περὶ συμμαχίας ἀετοῦ καὶ ἀλώπεκος·

Αἰνός τις ἀνθρώπων ὅδε·
 ὡς ἄρ' ἀλώπηξ καίετος ξυνωνίην
 ἔμιζαν.²

Τὸν μῦθον τοῦτον γνωρίζομεν καὶ ἀλλαχόθεν,³ ὅτι παρεσπόνδῃσε
 τὴν συμμαχίαν ὁ ἀετός καὶ κατέφαγε τὰ ἀλωπεκιδία, ἡ δὲ ἀλώ-
 πεξ, ἐπειδὴ δὲν ἔσχυε πρὸς τὸν ἀετόν, ἐπεκαλέσθη κατ' αὐτοῦ τὴν
 ἄργην τῶν θεῶν, ἣτις ἐπληρώθη ταχέως· διότι ἀναρπάσας ἡμέραν
 τινὰ ὁ ἀετός κρέας ἀπὸ τοῦ βωμοῦ, ἔφερεν εἰς τὴν καλιὰν αὐτοῦ
 μετὰ τοῦ κρέατος καὶ σπέρμα πυρός, ἐξ οὗ ἀνεδόθη φλόξ, ἣτις κατ-
 ἐφλεξε μετὰ τῆς καλιᾶς καὶ τοὺς ἀετιδεῖς. Διὰ τοῦ μύθου τούτου
 ἔλεγεν ὁ Ἀρχίλοχος πρὸς τὸν Λυκάμβην, ὅτι αὐτός μὲν δὲν δύνα-
 ται νὰ ἐκδικηθῇ τὴν ἀπιστίαν, ἀλλ' ὅμως θὰ ἐπισπεύσῃ κατ' αὐτοῦ
 ταχέως τὴν ἐκ θεῶν τιμωρίαν. Ὁ Ἀρχίλοχος εἶπε καὶ ἄλλον μῦθον
 πρὸς ἀνθρωπον κομπάζοντα δι' εὐγένειαν.⁴ Μετὰ δὲ τὸν Ἀρχίλο-
 χον Στησίχορος ὁ Ἱμεραῖος, παραινῶν τοὺς ἑαυτοῦ συμπολίτας νὰ
 φυλάσσωνται τὸν Φάλαριν, εἶπε πρὸς αὐτοὺς τὸν μῦθον τοῦ ἵππου,
 ὅστις, ἵνα τιμωρήσῃ τὴν ἔλαφον, ἐδέχθη ἀναβάτην τὸν ἀνθρωπον,
 ἀλλ' ὕστερον ἐγένειε διὰ παντός δοῦλος αὐτοῦ.⁵ Ὁμοίαν αἰτίαν καὶ
 ἀφορμὴν ἰστοροῦσιν, ὅτι εἶχον καὶ οἱ μῦθοι τοῦ Αἰσώπου, διότι ὁ
 Αἰσώπος μεταπλάττει ἐκάστοτε εἰς μῦθον βούλευμα ἢ πράξιν ἀτο-

¹ Ἐργ. 202.

² Ἀποσπ. 86. α.

³ Κοραῖ, Αἰσώπ. μυθ. συναγ. c. 1. Ὁ Ἀριστοφάνης ἀποδίδει τὸν μῦθον
 τοῦτον εἰς τὸν Αἰσώπων. Ὅρν. 651.

⁴ Ἀποσπ. 88. α. Κορ. c. 374.

⁵ Ἀριστοτ. ῥήτορ. II. 20. Ὁμοία μετεχειρίσθη τὸν μῦθον καὶ ὁ Μενή-
 νιος Ἀγρίππας· εἶναι ὅμως ἀπίθανον, ὅτι ἡ τοιαύτη χρῆσις τοῦ μύθου ἦτο
 ἐξ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς γνωστὴ κατὰ τὸ Λάτιον. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὸ ἰστο-
 ρημα ἦτο ἐλληνικόν, κατόπιν δὲ μετηνέχθη ἐπὶ τὰ Ῥωμαϊκὰ πράγματα.

πον τῶν Σαρμίων, τῶν Δελφῶν, ἢ τῶν Ἀθηναίων, καὶ παριστᾷ ὑπὸ τὸ ἀπλοῦν τοῦ μύθου σχῆμα τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων πολὺ σαφέστερον καὶ εὐκρινέστερον, ἢ ἂν ἀπηριθμεῖ μακρὰς καὶ περινενοημένους ἀποδείξεις. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τοῖς τοιούτοις μύθοις ἡ ὑπόνοια εἶναι ἡ σὰρξ καὶ τὸ πρότερον, τὰ δὲ ζῶα εἶναι περικάλυμμα καὶ τὸ ὕστερον, οἱ ἑλληνικοὶ μῦθοι δὲν ἔχουσι τι κοινὸν οὔτε πρὸς τοὺς δημοτικoὺς ἢ κοινoὺς μῦθους, οὔτε πρὸς τὰς μυθολογικὰς μεταμορφώσεις, τὰς ἱστοροῦσας τὴν γέννησιν τῶν ζώων, ἀλλ'εἶναι ἐπινοήματα ἀνδρῶν, οἵτινες εἶχον τὴν δεξιότητα νὰ ἀνευρίσκωσιν ἐν τῇ βίῃ τῶν ζώων ὁμοιότητας ἔργων ἢ παθημάτων ἀνθρωπίνων, καὶ νὰ καθιστῶσιν αὐτὰ ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ μύθου σαφέστερα καὶ καταληπτότερα.

Τοὺς περὶ ἀλόγων ζώων μῦθους, ὡς πολλὰ ἄλλα ὅμοια πράγματα, παρέλαβον οἱ Ἕλληνες ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν ἐθνῶν, διότι ὁ τρόπος τῆς δι'εἰκόνων καὶ συμβόλων ἐρμηνείας εἶναι μᾶλλον πρὸς τοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἀσιανῶν ἢ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν αὐτῇ π. χ. τῇ Παλαιᾷ Γραφῇ εὐρίσκουμεν μῦθον ὁμοιότατον τοῖς Αἰσωπείοις (Κριτ. 9, 8) Ἀλλὰ τίς ἡ χρεῖα νὰ πλανώμεθα εἰς ξένας χώρας, ἀφοῦ τὰ ὀνόματα, δι' ὧν διακρίνουσιν οἱ Ἕλληνες τὰ διάφορα τῶν μύθων γένη, ἀποδεικνύουσι τὸ πρᾶγμα σαφῶς; Οὕτω λ. χ. ἐκάλουν Λιβυστικοὺς γένος τι μύθων, οἵτινες βεβαίως διέβησαν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῆς Λιβύης ὑπὲρ τὴν Κυρήνην· τοιοῦτος ἦτο ὁ παρ' Αἰσχύλῳ¹ καλὸς ἐκεῖνος μῦθος, ὅστις ἔλεγεν ὅτι τρωθεὶς ὑπὸ τόξου ὁ ἄετός, ἔπειτα δὲ ἰδὼν τὸ πτέρωμα τοῦ βέλους ἐφώνησεν·

Τάδ' οὐχ ὑπ' ἄλλων, ἀλλὰ τοῖς αὐτῶν πτεραῖς
ἀλισκόμεθα.

Ἐκ τοῦ παραδείγματος συνάγεται, ὅτι οἱ Λιβυστικοὶ μῦθοι ἦσαν τοῦ γένους τῶν ἀλόγων ζώων. Ἀσιατικὰ ὁμοίως εἶναι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων μύθων, ὅσα μνημονεύουσιν οἱ μεταγενέστεροι τεχνολογῶντες, οἷον *Κύπριοι* καὶ *Κιλικιοὶ* μῦθοι, ἔτι δὲ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μυθοποιῶν, *Κυβισσὸς* ἐκ Λιβύης καὶ *Κόρινος* ἐκ Κιλικίας. Ὡς ἀρχαῖος Λυδικὸς μῦθος ἀναφέρεται ἡ ἔρις τῆς ἐλαίας καὶ δάφ-

¹ Ἐκ τῶν Μυρμιδόνων

² Θέων καὶ Ἀθελίνιος. Ἀπόσπασμά τι μύθου Κυπρίου περὶ τῶν περιστέρων τῆς Ἀφροδίτης παρὰ Walz. Rhetor. Graeci V. II. p. 12.

νης ἐπὶ τοῦ Τρωάλου.¹ Τῶν μύθων τούτων διέφερον οἱ Καρικοὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐλάμβανον τὰ σύμβολα ὅχι ἐκ τῶν ζώων, ἀλλ' ἐκ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, οἷος εἶναι ὁ ὑπὸ Σιμωνίδου καὶ Τιμοκρέοντος τῶν μελοποιῶν ἀναφερόμενος, ὅτι Κᾶρ ἄλιεύς ἐν ὥρᾳ χειμῶνος ἰδὼν πολύπουον ἐν θαλάσῃ ἔλεγεν· «εἰ μὲν ἀποδὺς κολυμβήσαιμι ἐπ' αὐτόν, ριγώσω, ἐὰν δὲ μὴ λάβω τὸν πολύποδα, τῷ λιμῷ τὰ παι- δι' ἀπολώ». ² Ὅμοιοι τοῖς Καρικοῖς ἦσαν καὶ οἱ μῦθοι οἱ *Συβαριτικοί*, οὓς γνωρίζομεν ἐξ Ἀριστοφάνους μάλιστα, ὅστις παραδιηγέ- ται ἐκάστοτε καὶ τὴν ἀφορμὴν, ἐξ ἧς ἀνὴρ Συβαρίτης ἢ γυνὴ εἶπε τὸν ἀστεῖον λόγον.³ Οἱ πλούσιοι δηλ. Συβαρίται, καθὼς οἱ κάτοι- και μεγάλων τινῶν μητροπόλεων τῆς Εὐρώπης σήμερον, ἡγάπων, φαίνεται, τοιοῦτους εὐστόχους καὶ ἀστεῖους λόγους, καὶ ἀπομνημο- νεύοντες μετέδιδον αὐτοὺς εἰς τοὺς ὕστερον· διὸ καὶ ὁ Σικελιώτης ποιητὴς Ἐπίχαρμος «Συβαριτικὰ ἀποφθέγματα» λέγων, δὲν ἐν- νοεῖ βεβαίως ἄλλο τι, ἢ τοὺς μύθους τούτους,⁴ οἵτινες ἐπλέκοντο ἐκ σκευῶν καὶ ἐξ ἄλλων ἀψύχων πραγμάτων, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ παρ' Ἀριστοφάνει· «ἐν Συβάρει γυνὴ ποτε κατέαξ' ἐχλῖνον· οὐχ ἵνος οὐν ἔχων τιν' ἐπεμαρτύρατο· εἴθ' ἡ Συβαρίτις εἶπεν, εἰ ναὶ τὰν Κό- ραν τὴν μαρτυρίαν ταύτην ἔασας ἐν τάχει ἐπίδεσμον ἐπρίω, νοῦν ἂν εἶχες πλείονα». Διὰ τοῦ μύθου τούτου σκώπτει ὁ ὕβριστής καὶ εὐ- θυμὸς γέρων Φιλοκλέων ἀνθρωπὸν τινα ἀδικηθέντα, ὅστις θέλει νὰ εἰσαγάγῃ αὐτόν εἰς δικαστήριον. Ἐν γένει δὲ ὁ Ἀριστοφάνης μετα- χειρίζεται τοὺς Αἰσωπείους καὶ Συβαριτικούς μύθους ὡς ἀστεῖας ἐπινοίας, δι' ὧν μετατρέπει ἐκάστοτε τὰ σπουδαῖα εἰς γελοῖα.

Ὁ δὲ Αἰσωπος, καθ' ὃ ἀπέδειξεν ὁ Βεντλέους, οὔτε ὡς ποιητὴς οὔτε ὡς συγγραφεὺς ἐγνωρίζετο παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς ἀνθρωπὸς δεξιὸς περὶ τὸ διηγέσθαι μύθους· ἐπειδὴ δὲ περιεφέ- ρετο ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν πολὺ πλῆθος μύθων εὐστόχων καὶ προσφυῶς ἀποδιδομένων εἰς τὰ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καὶ πάντες οἱ κατόπιν ἐπινοηθέντες ἀπεδόθησαν εἰς αὐτόν. Τὸν βίον τοῦ Αἰσώπου ἐκύσμησαν οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς διὰ

¹ Καλλιμ. ἀποσπ. 93. Bentl.

² Παρὰ Walz. Rhet. V. II. 14.

³ Ἀριστοφ. Σφήκ. 1259. 1427. 1437.

⁴ Σουίδ. «Συβαριτικάς».

παντοδαπῶν βωμολογιῶν καὶ πανουργεμάτων, ἀλλ' αἱ ἀσφαλισταὶ μαρτυρίαι, ὅσας παρέδωκαν περὶ αὐτοῦ οἱ παλαιοὶ συγγραφεῖς μέχρις Ἀριστοτέλους, εἶναι αἱ ἐξῆς· ὅτι ὁ Αἰσωπὸς ἦτο δούλος Ἰάδμονος τοῦ Σαμίου, υἱοῦ τοῦ Ἡφαιστοπόλιδος, ζῶντος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Ἀμασιδίου· (ὁ Ἀμασις ἀνέβη τὸν θρόνον τὸ 3 τῆς 52 Ὀλ. π. Χ. 570). Ἐγεννήθη δὲ κατὰ μὲν τὴν ἀξιόπιστον μαρτυρίαν τοῦ ἀρχαίου ἱστορικοῦ Εὐγέωνος τοῦ Σαμίου¹ ἐν Μεσημβρίᾳ τῆς Θράκης, ἥτις κατὰ τὴν ἡδὴ πολὺ πρό τοῦ Δαρείου, ἐφ' οὗ ἐπεμψαν ἐκεῖ οἱ Βυζάντιοι νέους ἐποίκους² κατὰ τινα δὲ ἄλλην ἦττον πιστὴν παράδοσιν ἐγεννήθη ὁ Αἰσωπὸς ἐν Κοτταεῖ, πόλει τῆς Φρυγίας. Διὰ δὲ τὴν εὐφυίαν καὶ ἀστειολογίαν ἀπελευθερωθεὶς, ὡς ἐλεύθερος ἐκοινῶνει πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ἰάδμονος, διότι ἄλλως δὲν ἠδύνατο παρελθὼν ἐπὶ τὸ δημόσιον, καθ' ὃ ἱστορεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, νὰ διηγηθῇ ὑπὲρ τοῦ κατηγορουμένου δημαγωγοῦ τὸν εἰρωνικώτατον ἐκείνον μῦθον. Ἡ δὲ περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ παράδοσις, ἥτις φαίνεται βεβαία, ἔχει ὡς ἐξῆς· ὅτι ἀγανακτήσαντες οἱ Δελφοὶ διὰ τὰ κατ' αὐτῶν σκώμματα, κατηγόρησαν τὸν Αἰσωπὸν ὡς κλέπτην τῶν ἱερῶν χρημάτων, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐφόνευσαν αὐτόν. Μῦθον τοῦ Αἰσώπου εἰρημένον πρὸς τοὺς Δελφοὺς μνημονεύει καὶ ὁ Ἀριστοφάνης, ἐκεῖνον τοῦ κανθάρου, ὅστις ἀντετιμωρήσατο τὸν ἀετόν.³

Οἱ Αἰσώπειοι μῦθοι εἶναι γνήσιοι ἐλληνικοί, ἐκ τοῦ γένους τῶν ἀλόγων ζώων. Τὰ ἦθη δὲ τῶν ζώων καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα μεταχειρίζεται τόσον δεξιῶς ὁ μυθοποιός, καὶ διὰ τῆς γλώσσης, ἣν κατὰ ποιητικὴν ἄδειαν ἀποδίδει εἰς τὰ ζῶα, τόσον σαφηνίζει αὐτά, ὥστε οἱ μῦθοι χρησιμεύουσιν ὡς εἰκόνες ὁμοιάταται ἀνθρωπίνων χαρακτήρων καὶ ἠθῶν.

Τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου, ἀπὸ στόματος μεπαδιδομένου τοῦ πρῶτον, ἤρχισαν ἀπὸ παλαιοῦ νὰ περιβάλλωσι ποιητικὸν σχῆμα· περὶ Σωκράτους π. χ. ἱστορεῖται, ὅτι ἔτριβε τὸν ἐν τῇ φυλακῇ χρό-

¹ Εὐγέων ἢ Εὐγείων εἶναι ἡ ὀρθὴ γραφή τοῦ ὀνόματος· κακῶς δὲ γράφεται παρὰ Σουΐδα Εὐγείων ἐν λ. « Αἰσωπὸς ». +

² Μεσημβρία, Πολτυμβρία, Σελυμβρία εἶναι θρακικὰ ὀνόματα, καὶ σημαίνουν πόλιν Μέσου, Πόλτους, Σέλυος.

³ Ἀριστοφ. Σφ. 1448. Εἰρ. 129. Κορ. Αἰσωπ. 2.

νον ἐντείνων εἰς στίχους τοῦ Αἰσώπου μῦθον μετεχειρίζοντο δὲ πρὸς τοῦτο καθόλου μὲν τὸν ἱαμβικὸν στίχον, οἷος εἶναι παρὰ Φαίδρφ, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸν σκάζοντα, οἷος ὁ παρὰ Καλλιμάχῳ καὶ Βαβρίῳ.¹ ἄλλ' ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐδὲν ἀσφαλὲς παρεδόθη περὶ μύθων στιχοιργίας, διότι ὁ αἶνος παρενεπλέκετο ἐν ποιήμασιν ἄλλων γενῶν, μάλιστα δὲ ἐν τοῖς Ἰάμβοις, καὶ δὲν εἶχεν ἔτι διακριθῇ ὡς αὐτοτελὲς ποιήσεως εἶδος.

Τοσαῦτα περὶ μύθων. *Παρῳδία* δὲ ἐκάλουν καὶ αὐτοὶ οἱ παλαιοὶ τὴν διὰ μικρῶν μεταβολῶν παραποίησιν ἐπισήμων καὶ γνωστοτάτων ποιημάτων, οὕτω γινομένην, ὥστε νὰ ἐξέρχεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κοινὸν καὶ φαῦλον νόημα, ἀπὸ σεμνοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς τοῦ προτέρου. Διὰ τῆς παραποίησησεως ταύτης τέρπεται διπλὴν τέρψιν τὸ πνεῦμα· τὸ μὲν, διὰ τὴν σεμνὴν ποίησιν ἣν ἀναμιμνήσκειται, τὸ δέ, διὰ τὸ κωμικὸν ὅπερ παρεισάγει ἡ παρῳδία· διὰ δὲ τῆς παραθέσεως τοῦ γελοίου παρὰ τὸ σεμνὸν ἐξαίρεται, ὡς εἰκός, τὸ παρῳδούμενον ἄτοπον καὶ ταπεινόν. Σημειωτέον δέ, ὅτι σκοπὸς τῆς παρῳδίας δὲν εἶναι νὰ σκώψῃ τὸν παλαιὸν ποιητὴν οὐδὲ κατὰ μικρόν, ἀλλὰ μόνον νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸ γελοῖον καινὸν ἄρτυμα καὶ κέντρον ὀξύτερον. Ἐνίοτε δὲ ἡ παρῳδία καὶ παίζει ἀπλῶς πρὸς τὰ μεγαλοπρεπῆ τοῦ ἔπους σχήματα, ὅπως παίζουνσι τὰ παιδία, ὅταν περιβάλλωνται πλατεῖαν καὶ πολύπτυχον ἀνδρικὴν τήβεννον.

Περὶ Ἀσίου λαλῶν ἀνωτέρω² ἐμνημόνευσα ἑλεγειακοὺς τινὰς στίχους αὐτοῦ, οἵτινες δὲν εἶναι μὲν καθ' αὐτὸ παρῳδία, προσεγγίζουσιν ὅμως εἰς αὐτήν, διότι ἡ δι' ἐπικῆς μεγαληγορίας πανηγυρικὴ περιγραφή τοῦ κνισοκόλακος καθιστᾷ τῶν ἀνθρωπιν ἔτι γελοιότερον. Ἄλλ' ὁ γνήσιος τῆς παρῳδίας εὐρετὴς εἶναι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Πολέμωνος τοῦ πολυίστορος, ὁ ἱαμβογράφος Ἰππῶναξ,³ οὗ περιεσώθη μέχρις ἡμῶν παραδειγμα παρῳδίας ἐν ἑξαμέτροις.

Μουσά μοι Εὐρυμεδοντιάδεα, τὴν ποντοχάρυβδιν,
τὴν ἐγγαστριμάχαιραν, ὅς ἐσθίει οὐ κατὰ κόσμον,
ἔννεφ', ὅπως ψηφῖδι κακὸς κακὸν οἶτον ὀλγται,
βουλῇ δημοσίῃ παρὰ θῖν' ἄλδς ἀτρυγέτοιο.

¹ Ὁ Διογένης Λαέρτιος ἀναγράφει δίστιχον ἐξ Αἰσωπείου μύθου, ὡς ὑπὸ Σωκράτους πεποιημένον· ἀλλὰ καὶ ἑξάμετροι περιεσώθησαν.

² Κεφ. 9.

³ Ἀθην. XV. σ. 698. B.

Ὁ σκαπτόμενος ἦτο βεβαίως δεινὸς ὀψοφάγος, ἡ δὲ ἐπιτυχὴς τῶν ἐπικῶν εἰκόνων καὶ μύθων ἐφαρμογὴ εἶναι καθ' ἑαυτὴν φανερά.

Ἡ δὲ *Βατραχομουμαχία*, ἡ φερομένη μεταξὺ τῶν μικρῶν ποιημάτων τοῦ Ὀμήρου, δὲν ἔχει σκοπὸν σατυρικόν ὡς οἱ στίχοι τοῦ Ἰππώνακτος, διὸ καὶ πάντες οἱ ἀγῶνες τῶν φιλολόγων ν' ἀνεύρωσιν ἐν τῷ παρωδιῳῳ τούτῳ ἐπυλλίῳ σκοπὸν χλευαστικὸν ἀπεδείχθησαν μάταιοι. Ὅλη τοῦ ποιήματος ἡ ὑπόθεσις εἶναι πλαστὸς ἀγὼν βατράχων καὶ μυῶν. Τὰ δὲ ἡρωϊκὰ ὀνόματα τῶν ἀνταγωνιζομένων, αἱ ἀκριβεῖς γενεαλογίαι τῶν ἐξόχων μαχητῶν, αἱ κόμπου μεστὰὶ ῥητορεῖαι καὶ τὰ ἄλλα μεγαλοπρεπῆ τοῦ ἔπους σχήματα, μάλιστα δὲ ἡ ἐν τῷ ἀγῶνι συμμετοχὴ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, πάντα ταῦτα ἐχουσιν ὅψιν ἐπικού πολέμου ἡρώων, καὶ καθιστῶσι τὴν ὑπόθεσιν κωμικωτέραν. Πλὴν ὀλίγων ὅμως ἀστείων ἐπινοιῶν, τὸ ποίημα δὲν ἔχει ἰσχυρὰν φαντασίαν, διότι τὸ προοίμιον εὐθὺς ἐκπίπτει παρὰ πολὺ τοῦ γνησίου Ὀμηρικοῦ τόνου, ὥστε βεβαίως δὲν εἶναι ποίημα τοῦ Ὀμήρου, ἀν καὶ ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἀπεδίδετο ὑπὸ τινων εἰς αὐτόν. Ἐκ πάντων δὲ τῶν ἄλλων ἐν τῷ ποιήματι τεκμήριων εἰκάζεται, ὅτι ἡ βατραχομουμαχία ἐποιήθη περὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης, καὶ ὅτι ποιητὴς αὐτῆς εἶναι Πίγρης ὁ ἀδελφὸς τῆς Ἀρτεμισίας, τῆς τυράννου τῆς Ἀλικαρνασσοῦ, καθ' ἃ μαρτυρεῖ καὶ ἡ παράδοσις.¹

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Ἀφοῦ παρὰ τὸ ἔπος ἀνεφάνησαν ἐν Ἑλλάδι ἡ Ἑλεγεῖα καὶ οἱ Ἰαμβοὶ, ἡ ἑλληνικὴ ποίησις ἔγινε πολυμερὴς καί, κατὰ τὸ φαι-

¹ Οὕτω γραπτέον τὸ χωρίον τοῦ Πλουτάρχου περὶ κακοῦθ. Ἡροδ. 13: «Τέλος δὲ καθημένους ἐν Πλαταιαῖς ἀγνοῆσαι μέχρι τέλους τὸν ἀγῶνα τοὺς Ἑλληνας, ὥσπερ βατραχομουμαχίας γινομένης (ἦν Πίγρης ὁ Ἀρτεμισίας ἐν ἔπεισι παίζων καὶ φλυαρῶν ἔγραψεν), ἡ σιωπὴ διαγωνίσασθαι συνθεμένων, ἵνα λάθωσι τοὺς ἄλλους.» Περὶ τοῦ Πίγρητος ἔρα καὶ Σουῖδαν, ὅστις ὅμως συγχέει τὴν νεωτέραν πρὸς τὴν πρεσβυτέραν Ἀρτεμισίαν.

νόμενον, πληρεστέρα. Ἡ ἐπική ποίησις, αἰρομένη ὑπὲρ τὰς ταλαι-
 πωρίας καὶ χαλεπότητας τοῦ κοινοῦ βίου, εἶναι τετραμμένη διηγε-
 κῶς εἰς θεωρίαν τοῦ σεμνοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς κόσμου τῶν θεῶν
 καὶ τῶν ἡρώων, διότι ἂν καὶ εἰκονίζει ἐν ταῖς ἡρώσι πιστῶς καὶ
 ἀκριβῶς τοὺς ἀνθρωπίνους λογισμοὺς καὶ τὰς πράξεις, οὐδέποτε
 ὁμῶς ἀπολείπει τὰς ὑψηλὰς χώρας. Ἐπειδὴ δὲ ἐπεκράτησε μόνη
 καὶ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἐν Ἑλλάδι, ἔγεινεν ἡ βάσις καὶ τὸ θεμέ-
 λιον τῆς μετὰ ταῦτα ποιήσεως, καὶ τὰ ποιητικὰ γένη, ὅσα ἀνε-
 βλάστησαν μετ' αὐτήν, μετέχουσι πάντα ἐπικοῦ καὶ Ὀμηρικοῦ χα-
 ρακτῆρος. Τοῦτο δὲ φαίνεται μάλιστα ἐν τῇ Λυρικῇ ποιήσει καὶ
 τῷ Δράματι· διότι καὶ οἱ μελοποιοὶ καὶ οἱ τραγικοὶ ποιηταί, ἀγα-
 πήσαντες τὰς εἰκόνας καὶ τὰ παραδείγματα τῶν ἀρχαίων ἐποποιῶν,
 δὲν ἐπλάσαν νέα πρόσωπα καὶ χαρακτῆρας, ἀλλὰ τὰ τοῦ ἔπους πα-
 ραλαβόντες καὶ μελετήσαντες ἐπιμελῶς, αὐτὰ ἐξειργάζοντο περαι-
 τέρῳ ὑπὸ νέας ἐπόψεως καὶ μεθοδούς. Τοῦτο δὲ διανοήθησαν ὀρθῶς,
 καθ' ὅσον αἱ εἰκόνες τοῦ ἔπους ἴσταντο ἐνώπιον τῆς ψυχῆς τῶν ἀν-
 θρώπων ὡς ἀληθὴ πρόσωπα, καὶ ὅχι ὡς πλάσματα αὐθαίρετα ἐνός
 ἐκαστοῦ ποιητοῦ. Ἀφοῦ λοιπὸν τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων ἠϋξήσε
 καὶ ἐμεστώθη τρεφόμενον ἐκ τῶν ἐπικῶν παραστάσεων, εἰς ἃς ἐκα-
 στος τῶν ποιητῶν προσέθηκεν ὅ,τι καλὸν εἶχε, νόημα ἢ αἶσθημα,
 τότε μόλις ποιηταὶ μεγαλοφυεῖς, καταλύσαντες τὴν μονοκρατορίαν
 τοῦ ἔπους, ἐπενόησαν νέους τρόπους εἰς ἔκφρασιν τῶν συγκινήσεων
 καὶ τῶν παθημάτων, ὑφ' ὧν κατέχεται ἐν τῷ παρόντι ἡ ψυχὴ, εὐ-
 λαβέστερον μὲν νεωτερίσαντες ἐν τῇ ἐλεγείᾳ, τολμηρότερον δ' ἐν
 τοῖς ἱάμβοις. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἐλεγείᾳ, ὡς ἤδη προεῖπον, ἐρμηνεύουν
 ἡ ποιητὴς πρὸς οἰκείους τὰς θλίψεις αὐτοῦ καὶ τὴν ταραχὴν, εὖρεν
 ἀνείσιν καὶ ἀνάπαυσιν, οἱ δὲ ἱάμβοι ἐπενοήθησαν ὡς ὄργανον ὀργῆς
 καὶ ἐξανειδισμοῦ τῶν ἐναντίων. Κατ' αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπον ἡ
 ποίησις ἀπὸ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων κατέβη εἰς τὸν βίον τῶν ἀν-
 θρώπων, καὶ κατέβη διπλὴν ὅψιν ἔχουσα, τὴν μὲν ἰλαρὰν καὶ προσ-
 ῆν, τὴν δὲ φοβεράν καὶ ἀπειλητικὴν.

Πλὴν τούτων ὁμῶς, καὶ ἄλλα πολλὰ γένη καὶ σχήματα ποιή-
 σεως, κεκρυμμένα νῦν, ἐμελλον ν' ἀναβλαστήσωσιν ἐν τῷ μέλλοντι,
 διότι ἡ ἐλεγεία καὶ οἱ ἱάμβοι εἶναι πρόδρομοι τῆς Λυρικῆς ποιή-
 σεως, ἀλλὰ δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸ ἰδίως καλούμενον Μέλος. Τῆς λυ-

ρικῆς ποιήσεως ἐξωτερικὸν μὲν ἀλλὰ πρῶτον καὶ χαρακτηριστικώ-
τατον γνώρισμα εἶναι, ὅτι συνοδεύεται πάντοτε ὑπὸ μουσικῆς, τῆς
τε φωνητικῆς καὶ ὀργανικῆς. Καὶ μουσικὴ μὲν εἶδομεν, ὅτι συνώ-
δευεν ἐνίοτε καὶ τὸ ἔπος, ἔτι μᾶλλον δὲ τὴν ἐλεγείαν καὶ τοὺς
ἰάμβους, εἴπομεν ὅμως ἐν ἐκείνοις τοῖς λόγοις, ὅτι εἰς τὴν φύσιν
τῶν εἰδῶν τούτων δὲν ἦτο ἐξ ἀπαντος ἡ μουσικὴ ἀναγκασία, ἀλλ' ἐξ-
ἠρκει, ὅπως εἰς τὸ ἔπος, οὕτω καὶ εἰς τὴν ἐλεγείαν καὶ τοὺς ἰάμ-
βους, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ ἀπλῆ ῥαψῳδία, τοῦλάχιστον κατ' ἄρ-
χάς. Ἡ ῥῳδή καὶ ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ τότε κυρίως ἀρμόζουσιν, ὅταν
τὸ αἶσθημα καὶ τὸ πάθος καταλάβῃ τόσον σφοδρῶς τὴν ψυχὴν,
ὥστε δὲν ἐπαρκεῖ πλέον ὁ μονότονος τρόπος τῆς ἀπαγγελίας. Ἐν
τοιαύτῃ ὥρᾳ, καθ' ἣν αἱ χορδαὶ τῆς καρδίας ἐντεινόνται ἐναλλάξ
καὶ χαλῶνται, μετασχηματίζεται ὁ λόγος εἰς τὸ στόμα τοῦ φυσι-
κοῦ καὶ ἀπλοικοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς βαρύτητος καὶ ὀξύτητος τῆς
φωνῆς εἰς αὐτότεχνον ῥῳδὴν. Ταῦτα κατανοήσαντες οἱ λεπτογνώ-
μονες Ἕλληνες, οἱ φιλοῦντες ἐν πᾶσι τὸ πρέπον καὶ τὴν ἁρμονίαν,
ἐνομοθέτησαν ἄρσιν καὶ θέσιν ἐν τῷ ῥυθμῷ, ἐξ οὗ ἐγεννήθησαν ποι-
κίλα καὶ τεχνικὰ μετρικὰ σχήματα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σφοδρὸν αἶ-
σθημα χρήζει καὶ πλειοτέρων ἀναπαύσεων, συνετάχθησαν φυσικῶς
ἐν τῇ ἰδίῳς λυρικῇ ποιήσει οἱ στίχοι εἰς μερίζοντας καὶ ἐλάσσοντας
στροφάς, συγκειμένους ἐκ ποικίλων μέτρων, ἅτινα περὶ τὸ τέλος
ἐκάστης στροφῆς παρεσκεύαζον ἀνάπαυσιν ἀσφαλῆ. Ἡ κατὰ στρο-
φὰς σύνθεσις προῆλθεν ἐν μέρει καὶ ἐκ τοῦ χοροῦ, ὅστις ἂν καὶ δὲν
εἶναι πάντοτε ἀναγκαῖος, φύσει ὅμως παρακολουθεῖ τὴν λυρικὴν
ποίησιν, διότι ὅσῳ σφοδρότερον εἶναι τὸ αἶσθημα, τόσῳ καὶ αἱ κι-
νήσεις τοῦ σώματος εἰς ἔκφρασιν αὐτοῦ εἶναι ζωηρότεραι, ὁ δὲ χο-
ρὸς δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ κινήσεις τοῦ σώματος ἐκφραστικαί, αἵτινες
προσαρμόζονται καὶ ὑπακούουσιν εἰς τὸν ῥυθμὸν καὶ τὴν ἄλλην αὐ-
τοῦ τεχνικὴν σύνθεσιν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ἡ φύσις καὶ ὁ χαρακτήρ τῆς Λυ-
ρικῆς ποιήσεως, ὅτι δηλ. τὸ μέλος παρ' Ἑλλήσι προϋποθέτει καὶ
ταραχὴν τῆς ψυχῆς βίαιοτέραν, καὶ ἐρμηνεῖαν τῶν αἰσθημάτων
βαθυτέραν καὶ σφοδροτέραν, ἢ ὅσον γίνονται ταῦτα ἐν τῇ ἐλεγείᾳ
καὶ τοῖς ἰάμβοις, ἅτινα ἐκτελαῦσι μὲν προσηκόντως τὸ ἴδιον ἔργον,
ἀλλ' ὅχι κατὰ τὴν αὐτὴν ἰσχύν καὶ βαθύτητα. Περιπλέον δὲ ἀνα-

δεικνύεται ἡ ἔκφρασις τοῦ αἰσθήματος ἐν τῇ λυρικῇ ποιήσει ὅχι μόνον διὰ τῆς φωνητικῆς καὶ ὀργανικῆς μουσικῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν κινήσεων καὶ σχημάτων τοῦ σώματος, ἥτοι τοῦ χοροῦ. Ἐν τῇ ἐταιρίᾳ τῶν τριῶν ἀδελφῶν τεχνῶν, ποιήσεως, μουσικῆς καὶ ὀρχηστικῆς, ἡ ποίησις ἦτο ἡ ἀνασσα καὶ ἡ χορηγός, ἡ δὲ μουσικὴ καὶ ὀρχηστικὴ ἀκόλουθοι, ὑπουργοῦσαι μόνον, ὅπως ἀποτελέσωσι τὴν ἐκ τῆς ποιήσεως ἐντύπωσιν ἰσχυροτέραν καὶ ζωηροτέραν. Ὅλως διόλου ὅμως πάλιν ἀνεξάρτητος δὲν ἦτο ἡ ποίησις, ἀλλ' ὡς ἀδελφὴ τέχνη ὑπέκειτο ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τῶν ἄλλων δύο· ὅτε μάλιστα ἀνεπτύχθη ἡ μουσικὴ, ἡ οἰκονομία τοῦ ὅλου ποιήματος ἐρρυθμίζετο πρὸς τὸ εἶδος τῆς μουσικῆς ἁρμονίας. Διὰ τὴν ἐπενέργειαν ταύτην τῆς μουσικῆς εἰς τὴν ποίησιν, ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ προτάξω τινὰ περὶ τῆς παρ' Ἑλλήσιν ἀναπτύξεως τῆς μουσικῆς, ἵνα ὁ κατόπιν περὶ τοῦ Μέλους λόγος γείνῃ σαφὴς καὶ καταληπτός. Θέλω δὲ διακρίψει μᾶλλον περὶ τοὺς γενικοὺς χαρακτῆρας τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἢ περὶ τὴν τεχνικὴν ἁρμονίαν τῶν καθ' ἕκαστα, πρῶτον μὲν, διότι τοιοῦτος εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ συγγράμματος, ἔπειτα δέ, καὶ διότι εἶναι σκοτεινὴ ἔτι καὶ δυσδιάκριτος ἡ τῶν καθ' ἕκαστα γνώσις, ἂν καὶ συνεγράφησαν περὶ τούτου ὀνομαστά τινα συγγράμματα.

Ἡ ἀκριβὴς ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἂν παρέλθωμεν τὰς μυθικὰς φήμας περὶ Ὀρφέως, Φιλάμμωνος, Χρυσοθέμιδος καὶ ἄλλων παλαιοτάτων ἀοιδῶν, ἀρχεται ἀπὸ Τερπάνδρου τοῦ Ασβλίου. Ὁ Τερπάνδρος ἀπεδείχθη ὁ δημιουργὸς τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς, διότι συναγαγὼν τὰς διεσπαρμένους μελωδίας, ὅσαι ἐποιήθησαν εἰς διαφόρους χώρας τῆς τε Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος ἐκ φυσικῆς ὁρμῆς καὶ ἐκ ταῦτομάτου, ἐρρυθμίσειεν αὐτὰς κατὰ τεχνικοὺς κανόνας, καὶ ἐδημιούργησε σύστημα ἐναρμόνιον, ὅπερ ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ διεφύλαξε πάντα τὸν ἔπειτα χρόνον, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἀνεπτύχθη εἰς βαθμοὺς ὑπερέντεχνον.¹ Ἡ γενεά, ἐξ ἧς κατήγετο ὁ Τερπάνδρος, ἦσκει κατὰ διαδοχὴν τὴν μουσικὴν τέχνην, ἀνάγουσα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τοὺς παλαιούς Πιερὰς ἀοιδούς τῆς Βοιωτίας, διότι ἦτο σύνηθες παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι νὰ ἐπιτηδεύωσι τὴν

¹ * Διαφωνεῖ πρὸς ταῦτα ὁ Βερνάρδος, αὐτόθι: Th. Abth. I. σ. 530. ἔκδοσις 2.

μουσικὴν διαδοχικῶς τὰ μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας.¹ Οἱ δὲ καί-
τοικοι τῆς νήσου Λέσβου κατήγοντο, ὡς γνωστόν, ἐκ τῆς Βοιω-
τίας, καὶ μάλιστα ἐκ τῆς χώρας ἐκείνης, ἐνθα ἐπεχωρίαζεν ἡ λα-
τρεῖα τῶν Μουσῶν καὶ ἡ ποίησις τῶν Θρακῶν ἀοιδῶν, ὅθεν μετή-
γαγον βεβαίως οἱ ἄποικοι τὰ πρῶτα τῆς ποιήσεως σπέρματα. Τὴν
ἐκ Βοιωτίας εἰς Λέσβον μετανάστευσιν τῆς μουσικῆς τέχνης ὑπεμ-
φαίνει δεξιότατα καὶ ὁ περὶ Ὀρφέα μῦθος, λέγων ὅτι, ἀφοῦ ἐφό-
νευσαν τὸν Ὀρφέα αἱ ἐκ Θράκης Μαιναῖδες, ἔρριψαν τὴν κεφαλὴν
αὐτοῦ καὶ τὴν λύραν εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ὅτι τὰ κύματα ἐξέβρα-
σαν ἀμφότερα εἰς τὴν Λέσβον, ὅθεν ἐπεκράτησε τὴ χαριέντως ᾄδειν
καὶ κιθαρίζειν, καὶ ἡ νῆσος ἔγεινεν ἀπασῶν μουσικωτάτη.² Οἱ Λέ-
σθιοι μάλιστα ἐδείκνυν ἐν Ἀντίσση, χωρίῳ τινὶ τῆς νήσου, τὸν
τάφον τῆς κεφαλῆς τοῦ Ὀρφέως, καὶ ἐμυθολόγουν, ὅτι αἱ ἀηδόνες
ἐκεῖ ἦσαν γλυκυφωνότεραι ἢ ἄλλαχοῦ.³ Κατὰ δὲ τὴν ὁμόφωνον
μαρτυρίαν πολλῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὁ Τέρπανδρος ἐγεννήθη ἐν
ταύτῃ τῇ Ἀντίσση· φαίνεται λοιπόν, ὅτι αἱ ἐγχώριοι παραδόσεις
καὶ αἱ περὶ τὴν μουσικὴν κατὰ τὴν νεότητά διατριβαὶ παρεσκεύα-
σαν τὸν Τέρπανδρον πρὸς τὸ μέγα ἔργον, ὅπερ ἐπεχείρησεν ἡλι-
κιωθείς.

Ὁ Τέρπανδρος ἔμενεν ἄγνωστος ἐφ' ὅσον διέτριβεν ἐν Λέσβῳ, τότε
δὲ ἀκούομεν περὶ αὐτοῦ ἀσφαλεῖς εἰδήσεις, ὅτε πρῶτον ἐφάνη εἰς
τὴν Πελοπόννησον, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπερεῖχε πάσαι
τῆς ἄλλης Ἑλλάδος κατὰ τε τὴν δύναμιν καὶ τὴν πολιτικὴν εὐτα-
ξίαν, ἅμα δὲ καὶ κατὰ τὰς τέχνας καὶ τὴν ἄλλην παιδείαν. Παρα-
δίδουσι λοιπόν οἱ παλαιοί, ὅτι ὁ Τέρπανδρος ἐνίκησε κατὰ τὴν πρῶ-
την πανήγυριν τῶν Καρνείων· κατ' εὐτυχίαν δὲ ἡ εἰσαγωγή τοῦ

¹ Ἐν πολλαῖς Ἑλληνικαῖς πόλεσιν εὐρίσκομεν γένη τινά, ἅπερ εἶχον τὸ
κατὰ διαδοχὴν ἀξίωμα τοῦ ᾄδειν ἢ κιθαρίζειν ἐν ὀρισμέναις θεῶν ἑορταῖς.
ἐν Ἀττικῇ π. χ. τὰ γένη τῶν Εὐνειδῶν καὶ τῶν Εὐμολπιδῶν. Ἐν
Σπάρτῃ ἥσκουν τὴν αὐλητικὴν κατὰ διαδοχὴν τὰ αὐτὰ γένη. Ὁ δὲ Σησι-
χορος καὶ Σιμωνίδης κατήγοντο ἐκ τοιούτων μουσικῶν γενῶν.

² « Πασῶν τ' ἐστὶν ἀοιδωτάτη. » Ταῦτα λέγει ὁ ἐλεγεῖστος Φανοκλῆς,
ὅστις διηγεῖται τὸν μῦθον χαριέστατα παρὰ Στοβ. LXII. σ. 399.

³ Μυρσίλος ὁ Λέσβιος παρ' Ἀντιγόνη τῇ Καρυστίῳ. (Ἱστοριῶν παραδο-
ξων συναγωγῆς κεφ. 5) Νικόμαχος Γερασσηνός (Ἐγγειρ. ἀρμον. II. σελ. 29)
Meibom).

μουσικοῦ ἀγώνος εἰς τὰ Κάρνεια εἶναι ἐν τῶν ἀσφαλεστάτων γεγόνων τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, καὶ συμπίπτει μὲ τὴν 36 Ὀλ. (676 π. X.). Ὁ Τέρπανδρος ἐνίκησεν ἀλληλοδιαδόχως τετράκις καὶ κατὰ τὰ Πύθια, ὅπου ἡ μουσικὴ εἶχεν εἰσαχθῆ ὡς ἀγώνισμα πολὺ πρὸ τῶν γυμνικῶν ἀγώνων (Ὀλ. 47), ὅτε ἦτο ὁ ἀγὼν ἐπὶ ὁ κατακτητικός.¹ Αἱ Πυθικαὶ αὗται νίκαι συμπίπτουσι πιθανώτατα μὲ τὰς Ὀλ. 27—33, διότι τὸ 4 τῆς 33 Ὀλ. (645 π. X.) εἰσήγαγεν ὁ Τέρπανδρος εἰς τὴν Λακεδαιμόνα τοὺς κιθαρῳδικοὺς αὐτοῦ *Νόμονες* καὶ ἐφημίσθη ὡς νομοθέτης ἐν τῇ μουσικῇ,² ὅπερ δὲν ἤθελε βεβαίως γέινει, ἂν ἐκ τοῦ προτέρου χρόνου δὲν εἶχε δεῖξει τὴν περὶ τὴν τέχνην δεινότητα αὐτοῦ. Οἱ δὲ μουσικῶτατοι καὶ ὀρχηστικῶτατοι Λακεδαιμόνιοι ἀπὸ Τερπάνδρου ἐχρονολόγησαν τὸ πρῶτον σταθερὸν μουσικὸν σύστημα,³ καὶ περὶ τούτου ἴσως διεσώζετο παρ' αὐτοῖς ἀκριβὴς ἐν δημοσίαις ἀγῶσι χρονολογικὴ ἀναγραφὴ. Ἐκ τούτων πάντων συνάγεται, ὅτι ὁ Τέρπανδρος ἦτο σύγχρονος τοῦ Καλλίνου καὶ Ἀρχιλόχου, ὥστε ἡ ἔρις τῶν παλαιῶν συγγραφέων, περὶ τοῦ ἂν ὁ Τέρπανδρος εἶναι πρεσβύτερος τοῦ Ἀρχιλόχου ἢ νεώτερος, λύεται, ἂν παραδεχθῶμεν τὴν μέσσην ταύτην γνώμην.

Ἡ ἐπισημασμένη πασῶν τῶν ἐφευρέσεων τοῦ Τερπάνδρου εἶναι ἡ *ἐπτάχορδος κιθάρα*. Οἱ παλαιότεροι Ἕλληνες μουσικοὶ ἐγνώριζαν μόνον τὸ *τετράχορδον*, ὅπερ ἦτο τόσῳ κοινὸν καὶ περίφημον ὄργανον, ὥστε ἅπαν τὸ σύστημα τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς κατὰ τοῦτο ὠρίζετο. Τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἐπτάχόρδου μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ Τέρπανδρος ἐν τοῖς ἐξῆς:

Ἡμεῖς τοι τετράγηνρον ἀποστέρξαντες αἰοιδῶν

ἐπτατόνῳ φόρμιγγι νέους κελαδῆσομεν ὕμνους.⁴

Αἱ χορδαὶ τοῦ τετράχόρδου ἦσαν ἡρμασμέναι κατὰ τὸν διὰ τεσσαρῶν λόγον, ὡς ἔλεγον οἱ παλαιοί, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἐπαλλεν ἡ μὲν νῆτη τρίς, ἡ δὲ ὑπάτη τετράκις. Μεταξὺ τῶν

¹ Δωριέων Τόμ. 2, σ. 314. ἔκδοσις B.

² Παρ. Χρον. ἐπ. 34. στ. 49. πρβ. καὶ Πλουτ. π. μουσ. 9.

³ Κατὰ Πλούταρχον (αὐτόθι) « ἡ πρώτη κατάστασις τῶν περὶ τὴν μουσικὴν. »

⁴ Εὐκλείδου εἰσαγ. ἁρμον. σ. 49. Στράβων XIII, σελ. 618. Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. VI. σ. 814. Potter.

δύο τούτων χορδῶν, αἰτίνες ἀπετέλουν τὴν κυρίαν ἀρμονικὴν βάσιν, ἥσαν ἐντεταμέναι ἕτεροι δύο κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον τοῦ διατονικοῦ γένους οὕτως, ὥστε ἐκ τῶν τριῶν διαστημάτων, τῶν ἐν ταῖς τέσσαρσι χορδαῖς περιεχομένων, τὰ μὲν δύο ἥσαν τονιαῖα, τὸ δὲ τρίτον ἡμιτονιαῖον. Τοῦτο λοιπὸν τὸ τετραχόρδον ἐποίησεν ὁ Τέρπανδρος διπλοῦν, πλὴν ὅτι ἀπέκοψε μίαν χορδὴν. Ἡ ὑπάτη δηλαδὴ τοῦ κάτω δὲν ἐγένετο ἡ νήτη τοῦ ἄνω τετραχόρδου, ἀλλὰ μετὰξὺ ἀφῆκεν ἐν διάστημα τονιαῖον, διότι ἄλλως, ἂν δὲν ἀπέκοπτε τὴν τρίτην χορδὴν τοῦ ἄνω τετραχόρδου ὡς μικροῦ λόγου ἀξίαν, ἤθελε γέινει ἡ κιθάρα ὀκτάχορδος. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἡ κιθάρα τοῦ Τερπάνδρου ἡρμόσθη κατὰ τὴν διὰ πασῶν, ὡς λέγουσιν οἱ παλαιοί· ὅπερ σημαίνει, ὅτι ἡ ὑπάτη τοῦ ἄνω τετραχόρδου εἶχε πρὸς τὴν νήτην τοῦ κάτω λόγον διπλάσιον (1 : 2), τὴν ἀπλουστάτην ἀπασῶν ἀναλογίαν, ἣν οἱ Ἕλληνες καθιέρωσαν ὡς κυριωτάτην βάσιν τῆς ἀρμονίας. Συγχρόνως δὲ ἡ ὑπάτη τοῦ ἄνω τετραχόρδου εἶχε πρὸς τὴν ὑπάτην τοῦ κάτω λόγον ἡμιόλιον, ἢ διὰ πέντε (2 : 3). Ἐν γένει εἰπεῖν αἱ χορδαὶ ἥσαν ἡρμωμέναι κατὰ τὰς ἀπλουστάτας ἀναλογίας, τὴν διὰ πασῶν, τὴν διὰ τεσσάρων, τὴν διὰ πέντε.¹ Διὰ τοῦτο ἐπὶ μακρὸν χρόνον διέμεινεν ἐν τιμῇ ἡ κιθάρα τοῦ Τερπάνδρου, καὶ μετεχειρίσθη αὐτὴν ὡς καὶ ὁ Πίνδαρος, ἂν καὶ ἐπ' αὐτοῦ εἶχεν ἤδη προστεθῇ ἡ ὀγδόη χορδὴ καὶ ἀποτελεσθῇ ἡ ὀκτάχορδος κιθάρα.²

Ἐνταῦθα κρίνω ἀρμόδιον νὰ ἐπισυνάψω τὰ ἀναγκασιάτατα περὶ τε τῶν γενῶν καὶ τῶν τρόπων ἢ ἀρμονιῶν τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἵνα μεταχειρίζωμαι κατωτέρω ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς λυρικῆς ποιήσεως ὅρους γνωστούς, ἀφοῦ μάλιστα εἶναι πιθανώτατον, ὅτι καὶ περὶ ταῦτα ἀπεδείχθη νομοθέτης ὁ Τέρπανδρος. Τὰ γένη τῆς μουσικῆς ὀρίζονται ἐκ τῶν διαστημάτων τῶν ἐν ταῖς τέσσαρσι χορδαῖς

¹ Αἱ χορδαὶ τῆς κιθάρας τοῦ Τερπάνδρου εἶχον τὰ ἐξῆς ὀνόματα: Ν ἡ τῆ, παρα ν ἡ τῆ, παρα μέση, μέση, λιχανός, παρα πάτη, ὑπάτη. Τὰ δὲ διαστήματα ἥσαν 1, 1, 1 ¹/₂, 1, 1, ¹/₂, ὅτε αἱ χορδαὶ ἥσαν ἐντεταμέναι κατὰ τὸ διατονικὸν γένος τῆς Ἀριστοτέλει ἀρμονίας.

² Ἴδε περὶ τοῦ ἑπταχόρδου ἀκριβέστερα παρὰ Βοικχίω, de metris Pindari III, 7, p 205.

τοῦ τετραχόρδου περιεχομένων εἶναι δὲ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τρία, τὸ διατονικόν, τὸ χρωματικόν, καὶ τὸ ἐναρμόνιον. Καὶ τοῦ μὲν διατονικοῦ γένους δύο μὲν διαστήματα ἦσαν τονιαῖα, ἓν δὲ ἡμιτονιαῖον, διό καὶ τὸ γένος τοῦτο φημίζεται παρὰ τοῖς παλαιοῖς ὡς τὸ ἀπλούστατον, φυσικώτατον καὶ πολυχρηστότατον. Τοῦ δὲ χρωματικοῦ ἓν μὲν διάστημα εἶναι τονιαῖον σὺν ἡμιτονιαίῳ, δύο δὲ ἡμιτονιαῖα.¹ Ἦτο δὲ καὶ τὸ γένος τοῦτο γνωστὸν ἐκ παλαιοῦ, ἀλλὰ δὲν μετεχειρίζοντο αὐτὸ συχνὰ ὡς τὸ πρῶτον, διότι οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν τὴν χρωματικὴν μουσικὴν ἡδεῖαν μὲν, ἀλλ' ἄστονον καὶ μαλακὴν. Τὸ δὲ τρίτον γένος, τὸ ἐναρμόνιον, ἦτο τὸ νεώτατον, διότι ἐπέ- νόησεν αὐτὸ πρῶτος ὁ Ὀλυμπος, μουσικὸς ἀκμάσας μικρὸν μετὰ τὸν Τέρπανδρον. Εἶχε δὲ ἓν μὲν διάστημα διτονιαῖον, δύο δὲ μικρά, ἓν τέταρτον τόνου ἕκαστον περιλαμβάνοντα, ἅτινα ὠνομάζοντο διέσεις.² Τὸ ἐναρμόνιον γένος φημίζεται σφόδρα παρὰ τοῖς παλαιοῖς, καὶ ἰδίως ἐπαινοῦσιν αὐτοῦ τὸ ἀνδρωδὲς καὶ ζωηρόν, ἢ διεξ- αγωγὴ ὅμως αὐτοῦ διὰ τὰ μικρὰ τῶν τεταρτημορίων διαστήματα εἶχε χρεῖαν μακρᾶς μελέτης καὶ ἀσκήσεως περὶ τε τὴν ᾠδὴν καὶ τὴν κρούσιν.—Τὰ τρία ταῦτα γένη τῆς μουσικῆς ὀρίζονται ἀκρι- βέστερον ὑπὸ τῶν ἀρμονιῶν, διότι ἐκ τῆς ἀρμονίας ἐξαρτᾶται πρῶ- τον μὲν ἡ τάξις τῶν διαστημάτων,³ ἔπειτα δὲ ἡ ὀξύτης καὶ βαρύτης τῶν τόνων. Τρεῖς δ' ἀρμονίας ἐγνώριζον ἀπὸ παλαιοῦ οἱ Ἕλληνες τὴν Δωριστί, τὴν Φρυγιστί, καὶ τὴν Λυδιστί. Καὶ ἡ μὲν Δωριστί ἦτο ἡ βαρυτάτη πασῶν, μέση δὲ ἡ Φρυγιστί, καὶ ὀξύτατη ἡ Λυδι- στί. Τούτων μόνη ἡ Δωριστί ἔχει τὸ ὄνομα ἐκ φυλῆς Ἑλληνικῆς, καὶ δὲ ἄλλαι δύο εἶναι ἐπώνυμοι Ἀσιατικῶν ἐθνῶν, τῶν ὁποίων ἡ περὶ τὴν μουσικὴν κλίσις, μάλιστα δὲ ἡ περὶ τὴν αὐλητικὴν, εἶναι

¹ Τὰ μικρὰ ταῦτα διαστήματα δὲν ἦσαν ἴσα, ἀλλὰ τὸ μὲν μεῖζον ἡμιτο- νιαῖον, τὸ δὲ ἔλασσον· καὶ ἐκεῖνο μὲν ἐκαλεῖτο ἀ π ο τ ο μ ῆ, τοῦτο δὲ λ ε ῖ μ μ α.

² Πλουτ. π. μουσ. 7, 11, 20, 29, 33. Τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Πλουτάρχου περιέχει πολλὰς ἀξιολογητάς εἰδήσεις, ἀλλὰ τόσον ἀμελῶς διεσκευάσθη ἢ ὅλη, ὥστε πολλὰ τοῦ ἀντιφάσκει ὁ συγγραφεὺς πρὸς ἑαυτόν.

³ Ἐν π.χ. τὰ διαστήματα τοῦ διατονικοῦ γένους ἔχουσι τάξιν $\frac{1}{2}$, 1, 1, ὡς ἐν τῇ Δωριστί ἀρμονίᾳ, ἢ 1, $\frac{1}{2}$, 1, ὡς ἐν τῇ Φρυγιστί, ἢ 1, 1, $\frac{1}{2}$, ὡς ἐν τῇ Λυδιστί.

πολλαχόθεν γνωστή. Αἱ δύο ξενικαὶ αὐταὶ ἀρμονίαι εἶχον μὲν χαρακτηριστὴν ἰδιόρρυθμον, ἀλλ' ἦσαν ἄτακτοι καὶ ἀκανόνιστοι πρὶν τὴν δὲ τάξιν καὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὴν Δωριεστὶ ἀρμονίαν ὥριστα βεβαίως Ἑλλήνων μουσικῶς, κατὰ πιθανόν δὲ λόγον αὐτὸς οὗτος ὁ Τέρπανδρος, ὅστις, ὡς Λέσβιος, εἶχεν εὐκολίαν νὰ σπουδάσῃ ἐγγύθεν τὰς μελωδίας τῶν ὁμόρων Ἀσιατικῶν ἐθνῶν. Οὕτω π. χ. παραδίδει ὁ Πίνδαρος ἐν τινὶ ἀποσπάσματι,¹ ὅτι ἐν Λυδικοῖς συμποσίοις ἤκουσεν ὁ Τέρπανδρος τὸν τόνον τῆς πηκτίδος (ὀργάνου περιλαμβάνοντος δύο διὰ πασῶν) καὶ κατ' αὐτὴν κατεσκευάσεν τὴν βάρβιτον. Οἱ Λέσβιοι εἶχον καὶ εἰδὸς τι κιθάρας, ἥτις ὀνομάζετο Ἀσιάς· ταύτην ἐπενόησε κατὰ τινὰς μὲν ὁ Τέρπανδρος, κατ' ἄλλους δὲ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Κηπίων.² Ἐκ πάντων τούτων συναγεται ὅτι ἐκεῖνοι οἵτινες συνήρμωσαν τὴν Ἀσιατικὴν μουσικὴν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν, ἰδίως δὲ τὴν τῶν Δωριέων ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ συνεκρότησαν ἐν σταθερὸν σύστημα, ἦσαν οἱ Λέσβιοι μουσικοὶ καὶ ἐν αὐτοῖς πρῶτος ὁ Τέρπανδρος. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐμμελοποίησαν Νόμους, ἥτοι συνθέσεις μουσικὰς ἀπλουστάτας καὶ ἀκριβεστάτας, αἵτινες εἶχον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας μελωδίας τῆς Περμανικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Καὶ ἡ μὲν Δωριεστὶ ἀρμονία ἦτο σεμνὴ καὶ μεγαλοπρεπὴς, ἐπιτηδεῖα εἰς ἐξέγερσιν αἰσθημάτων ὁμολῶν, λελογισμένων καὶ σταθερῶν, διὸ καὶ ἐφημίζετο, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς ἡ στασιμωτάτη καὶ ἀνδρικωτάτη πασῶν. Ἡ δὲ Φρυγιστὶ, λαβοῦσα τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς βορυβώδους καὶ ἐμπαθεστάτης μουσικῆς, δι' ἧς οἱ Φρύγες ἐλάτρευον τὴν μεγάλην Μητέρα τῶν θεῶν καὶ τοὺς Κορύβαντας,³ διεφύλαξε καὶ ἐν Ἑλλάδι τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα· διότι καὶ οἱ Ἕλληνες μετεχειρίζοντο αὐτὴν περὶ τὰς ὀργιαστικὰς τελετάς, μάλιστα δὲ τὴν τοῦ Διονύσου, ὡς

¹ Παρ' Ἀθηναίῳ XIV σ. 635 d. Τὸ νόημα τοῦ χωρίου εἶναι δυσερμηνευτον, ἀλλὰ φαίνεται τοῦτο νοεῖ ὁ Πίνδαρος, ὅτι ὁ Τέρπανδρος εὗρε τὴν βαθύφωνον βάρβιτον, ἀποκόψας τῆς πηκτίδος ἢ μαγάδιδος τὴν μίαν διὰ πασῶν. Τὴν πηκτίδα δὲ ἢ μάγαδιν λέγεται ὅτι πρώτη τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν μετεχειρίσθη ἡ Σαπφώ, εἴτα δὲ καὶ ὁ Ἀνακρέων.

² Πλουτ. π. μουσ. 5.—Ἀνεκδ Βεκκέρ. τόμ. 1. σ. 452.—Ἀριστοφ. Θεσμοφορ. 120 καὶ τὰ σχόλια.

³ Κεφ. 3.

ἐπιτηδαιοτάτην εἰς ἐξέγερσιν ἐκστάσεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ. Τέλος δὲ ἡ Λυδιστί, οὐσα ὀξύφωνοτάτη πασῶν, προσήγγιζεν εἰς τὴν γυναικίαν φωνὴν καὶ εἶχε χαρρακτῆρα ἀπαλὸν καὶ μαλακόν· ἦτο ὅμως δεκτικὴ ποικίλης ἀγωγῆς περὶ τὴν χρῆσιν, διὸ καὶ αἱ λυδικαὶ μελωδίαι ποτὲ μὲν ἦσαν θρηνώδεις καὶ γοεραί, ποτὲ δὲ ἀνειμένα καὶ εὐφρόσυνοι· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀριστα φιλοσοφῶν ἐν Πολιτικοῖς περὶ τῆς ἐπιρροῆς ἣν ἔχει ἡ μουσικὴ ἐπὶ τὰς ψυχὰς τῶν νέων, καὶ πολλὰ συνετὰ παραγγέλλων περὶ τῆς χρήσεως αὐτῆς εἰς τὴν παιδαγωγίαν, κρίνει τὴν Λυδιστί ἀρμονίαν ἐπιτηδαιοτάτην εἰς τὴν πρώτην ἡλικίαν τῶν νέων. Τοσαῦτα περὶ τῶν τριῶν ἀρχαίων ἀρμονιῶν. Ἰνα δὲ ἐπιθεωρήσωσιν οἱ ἀναγνώσται ἐφάπαξ καὶ διὰ μιᾶς ὅλην τὴν περὶ ἀρμονιῶν πραγματείαν, παρασυνάπτω εὐθὺς καὶ τὸν περὶ τῶν λοιπῶν λόγον, ἂν καὶ αὐταὶ εἰσῆχθησαν μετὰ τὸν Τέρπανδρον. Μεταξὺ τῆς Δωριστί καὶ Φρυγιστί ἀρμονίας κατὰ τὴν ὀξύτητα καὶ βαρύτητα τῶν τόνων κεῖται ἡ Ἰαστί, μεταξὺ δὲ τῆς Φρυγιστί καὶ Λυδιστί ἡ Αἰολιστί ἀρμονία, ὧν ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἄτνος καὶ μαλακὴ, ἀλλὰ κατὰ τινὰ τρόπον παθητικὴ, ὅθεν ἐθεωρεῖτο ἐπιτηδαιοτάτη εἰς θρήνους, ἡ δὲ Αἰολιστί ζωηρὰ καὶ ἐμπαθὴς, ὡς ἐξάγομεν ἐκ τῶν ᾠσμάτων τῶν Λεσβίων μελοποιῶν καὶ τοῦ Πινδαρου. Παρὰ τὰς πέντε ταύτας προσετέθησαν ἀρμονικῶς πρὸς τὸ ἀρχικὸν σύστημα πέντε μὲν ὀξύτεροι, πέντε δὲ ἄλλαι βαρύτεραι ἀρμονίαι. Τούτων αἱ μὲν ὀξύτεροι διεκρίνοντο διὰ τῆς ὑπέρ, Ὑπερδωριστί, Ὑπερφρυγιστί, κτλ., αἱ δὲ βαρύτεραι διὰ τῆς ὑπό, Ὑπολυδιστί, Ὑποφρυγιστί, κτλ. Ἐκ τῶν δέκα καὶ πέντε τούτων ἀρμονιῶν ἦσαν ἐν χρήσει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ ἐγγύτεραι τῶν πέντε πρώτων, ἡ Ὑπολυδιστί δηλαδὴ καὶ Ὑπερδωριστί, ἡ καὶ Μιξολυδιστί καλουμένη, ἡ μὲν πρώτη Πολυμνήστου εὐρημα, ἡ δὲ δευτέρα, γωῶδης καὶ θρηνητικῆ, εὐρημα Σαπφουῆς τῆς μελοποιοῦ. Τὰ σύστημα τοῦτο τῶν δέκα καὶ πέντε ἀρμονιῶν συνεπλήρωσαν βαθμηδὸν καὶ κατὰ μικρὸν οἱ μετὰ τὸν Πίνδαρον μουσικοὶ τῆς ἐπομένης περιόδου.

Ὅτι ὁ Τέρπανδρος ἤγαγεν ὑπὸ ἀκριβὲς σύστημα τὰς διεσπαρμένας κατὰ τόπους μελωδίας, τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι μετεχειρίσθη ἀσφαλῆ σημεῖα τῶν μουσικῶν τόνων. Κατὰ μαρτυρίαν πάνυ ἀξιόπιστον, πρῶτος ὁ Τέρπανδρος ἐμελοποίησε ποιήματα

διὰ σημείων μουσικῶν.¹ Ἀκριβέστερα ὅμως δὲν γνωρίζομεν περὶ αὐτῶν, διότι τὰ σημεία, ἅτινα ἦσαν ἐν χρήσει κατόπιν ἐν Ἑλλάδι, εἰσῆχθησαν πρῶτον ἐπὶ Πυθαγόρου. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται πῶς δι-
σώζοντο Νόμοι τοῦ Τερπάνδρου κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους, ἐνῶ οἱ Νόμοι τῶν ἀρχαιοτέρων αἰδῶν, Ὡληνος, Φιλάμμονος καὶ τῶν ἄλλων,² ὡς παραδοθέντες ἀπὸ στόματος καὶ ὄχι ἐξ ἀναγραφῆς, ἔπαθον ἐν τῷ χρόνῳ πολλὰς μεταβολάς. Οἱ Νόμοι τοῦ Τερπάνδρου ἦσαν κυρίως κιθαρωδικοί, διότι μετεχειρίσθη βεβαίως καὶ τὸν αὐ-
λόν, ὄργανον κοινότατον ἐν Ἑλλάδι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους,³ ἀλλ' ὅμως ἐκ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἱστορουμένων συμπεραίνεται ἀσφαλῶς, ὅτι οἱ Λέσβιοι μουσικοὶ μετεχειρίζοντο συνηθέστερον ὄχι τὸν αὐλόν, ἀλλὰ τὴν κιθάραν.

Ἡ Λεσβία σχολὴ τῶν κιθαρωδῶν ἐπρώτευσεν εἰς τοὺς κατὰ τὴν Ἑλλάδα μουσικοὺς ἀγῶνας, μάλιστα δὲ κατὰ τὰ Κάρνεια, μέχρι Πολυμνήστου, τοῦ τελευταίου Λεσβίου κιθαρωδοῦ, ἀκμάσαντος μι-
κρὺν πρὸ τοῦ Ἰππώνακτος.⁴ Τῶν δὲ Νόμων τοῦ Τερπάνδρου οἱ μὲν ἦσαν ἀνακρίσεις καὶ ἐπὶ τὸ ἀκριβέστερον διεξαγωγὴ ἀρχαίων ἱε-
ρων μελωδιῶν, καθ' ἣν ἔννοιαν πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ τὸ λεγό-
μενον, ὅτι ὁ Τέρπανδρος ἐμελοποίησε Νόμους τοῦ ἀρχαίου αἰδοῦ Φιλάμμονος· ἄλλους δὲ ἐποίησεν ἐκ δημοτικῶν μελωδιῶν καὶ ᾠσμά-
των, οἷοι ὁ Βοιωτίας καὶ Αἰόλιος Νόμος.⁵ Τοὺς πλείστους ὅμως

¹ Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. I. p. 364. P. « Μέλος πρῶτος περιέθηκε τοῖς ποιήμασιν. » Πλουτ. π. μουσ. 3. ἐξ Ἡρακλείδου. « Τὸν Τέρπανδρον κιθαρω-
δικῶν ποιητὴν ὄντα νόμων, κατὰ νόμον ἕκαστον τοῖς ἔπεσι τοῖς ἑαυτοῦ καὶ
τοῖς Ὁμήρου μέλη περιθέντα ᾄδειν ἐν τοῖς ἀγῶσιν. »

² Κερ. 3.

³ Οἱ αὐλοὶ ἦσαν τόσοι κοινοὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ Παιῖνες, οἵτινες ἄλλοτε ἤδοντο συνήθως πρὸς κιθάραν, ψάλλονται τανῶν πρὸς αὐλόν. Ὁ Ἀρχίλοχος π. χ. μνημονεύει Παιῖνα Λέσβιον (ποίημα ἴσως αὐτοῦ τοῦ Τερπάνδρου) πρὸς αὐλόν ᾄδόμενον.

Αὐτὸς ἐξάρχων πρὸς αὐλόν Λέσβιον Παιήονα.

(Ἀπόσπ. 78. B.) Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ διεφθαρμένου χωρίου τοῦ Παρίου Χρο-
νικοῦ (ἐπ. 85) συνάγεται, ὅτι ὁ Τέρπανδρος ἐπετήδευσεν τὴν αὐλητικὴν.

⁴ Διὰ τοῦτο καλεῖται ὁ Λέσβιος αἰδὸς παρὰ Σαπφῶ (ἀπόσπ. 92). « Πέρ-
ροχος ἀλλοδαπῶσιν. »

⁵ Πλουτ. π. μουσ. 4, Πολυδ. IV. 9. 65.

ἐπενόησε καὶ ἐδημιούργησεν ἐξ ἑαυτοῦ ἦσαν δὲ μελωδήματα τεχνικώτατα, καὶ διεξήγετο ἐν αὐτοῖς εὐρύθμως καὶ κανονικῶς μίαν τις ἰδέα μουσική, ὡς δεικνύει τὸ πολυώνυμον τῶν μερῶν τῶν Νόμων αὐτοῦ.¹

Οἱ ῥυθμοὶ τῶν μελῶν τοῦ Τερπάνδρου ἦσαν ἀπλούστατοι· κυρίως δέ, καθ' ἃ μαρτυρεῖ ἡ παράδοσις,² ἐμελοποίησεν ἐξάμετρα πρὸς κιθαρωδίαν, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν, ἅτινα μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐρράψωδοντο. Ἐποίησε δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ προοίμια, ὅμοια μὲν κατὰ τὰ ἄλλα πρὸς τοὺς Ὀμηρικοὺς ὕμνους, πλὴν ὅτι εἶχον λυρικώτερον τόνον.³ Σημειωτέον ὅμως, ὅτι πάντες οἱ Νόμοι τοῦ Τερπάνδρου δὲν εἶχον τὸν ἀπλοῦν καὶ μονότονον δακτυλικὸν ῥυθμόν, ἀλλὰ μνημονεύονται αὐτοῦ καὶ Νόμος ὀρθίους, καὶ Νόμος τροχαϊκός, ἀμφότεροι ἐκ τῶν μέτρων ἐπονομαζόμενοι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πολυδεύκους καὶ ἄλλων γραμματικῶν. Τούτων, ὁ μὲν συνέκειτο ἐκ τροχαίων, ὁ δὲ ἐκ τῶν καλουμένων ὀρθίων ῥυθμῶν, δηλαδὴ ἐκ τοιούτων ποδῶν, οἵτινες ἐκτείνουναι τὰς μακρὰς καὶ τὰς βραχεῖας συλλαβὰς εἰς τετραπλάσιον τοῦ συνήθους μήκος. Περιεσώθη δὲ μέχρις ἡμῶν ἓν δίστιχον τοῦ Τερπάνδρου, συγκείμενον ἅπαν ἐκ μακρῶν συλλαβῶν, ἔχον νόημα ἐμβριθὲς καὶ ὑψηλόν, ὡς εἶναι καὶ τὸ μέτρον σεμνὸν καὶ μεγαλοπρεπές·

Ζεῦ πάντων ἀρχά, πάντων ἀγήτωρ,

Ζεῦ, σοὶ πέμπω ταύταν ὕμνων ἀρχάν.⁴

Τούτους, τοὺς μόνον ἐκ μακρῶν συλλαβῶν συγκειμένους στίχους, μετεχειρίζοντο οἱ Ἕλληνες κατὰ τὰς ἱερωτάτας τελετάς. Ὁ σπονδεῖος λ. χ. (—) φέρει τὸ ὄνομα ἐκ τῆς σπονδῆς, καθ' ἣν οἱ παριστάμενοι εἰς τὴν θυσίαν ἐτήρουν, ὡς γνωστόν, βαθυτάτην σιωπὴν (εὐφημία). Τοιαῦτα ἄσματα ἦσαν ἰδίως ἐν χρήσει εἰς τὸ ἱερόν τοῦ

¹ «Ἐπαρχα, μέταρχα, κατάτροπα, μετακατάτροπα, ὀμφαλός, σφραγίς, ἐπίλογος.» Πολυδ. IV 9, 66.

² Πλουτ. π. μουσ. 3. πρβ. 4. 6.— Φωτ. Πρόκλ. Βιβλιοθ. σ. 523.

³ Ἰσως ὑπάρχει τι τοῦ Τερπάνδρου μεταξὺ τῶν μικροτέρων Ὀμηρικῶν προοιμίων ἰδίως τὸ εἰς Ἀθηνᾶν (XXVIII) φαίνεται ἀρμοδιώτατον πρὸς κιθαρωδίαν.

⁴ Κλήμης ὁ Ἀλεξ. Στρωμ. VI. 784. P. παραδίδει, ὅτι ὁ ὕμνος οὗτος ἦτο πεποιημένος εἰς Δωρικὴν διάλεκτον. Ἀκριβέστερα περὶ τοῦ μέτρου ὅρα παρὰ Ritschl. Rh. Mus. 1842. σ. 277.

Δωδωναίου Διός, τὸ κείμενον μεταξὺ Θεσπρωτίας καὶ Μολοσσίδος, ὅθεν φέρει τὸ ὄνομα ὁ ἐκ τριῶν μακρῶν συλλαβῶν συγκείμενος πούς, ὁ καλούμενος *μολοσσός*· καὶ ἴσως ἐκ μολοσσῶν σύγκειται τὸ ἀναγραφέν ἀνωτέρω δίστιχον.

Ἄν καὶ πάνυ ὀλίγα τοῦ Τερπανδρου περιεσώθησαν ἄχρις ἡμῶν, ἀπωλέσθησαν δὲ κατὰ δυστυχίαν ἐντελῶς οἱ Νόμοι αὐτοῦ, ἐξ ὧν ἡδυνάμεθα νᾶ γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον τὴν ποιητικὴν καὶ μετρικὴν αὐτῶν σύνθεσιν, οὐχ ἥττον ὅμως ἐξ ὧσιν οἱ παλαιοὶ σποράδην παρέδωκαν, συνελάβομεν ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς ἐπισημότητος τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἀπεδείχθη ὁ δημιουργὸς τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς. — Μετὰ τὸν Τερπανδρον ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν ἄλλος ἐπίσης ἑνυσμαστός μουσικός, Ὁλυμπος ὁ Φρύξ, ὅστις τόσον δεξιῶς ἀνέπτυξε τὸ σύστημα τῆς μουσικῆς τέχνης, ὥστε αὐτὸν μᾶλλον ὁ Πλούταρχος ἀποκαλεῖ ἀρχηγὸν τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς.

Ἡ ἡλικία καὶ καθόλου ὁ βίος τοῦ Ὁλύμπου εἶναι ἐν πολλῇ ταραχῇ, διότι οἱ ἀρχαῖοι συνέχεον συχνὰ τὸν ἡμέτερον Ὁλυμπον πρὸς τὸν μυθολογούμενον ἐκείνον παλαιὸν Ὁλυμπον, ἓνα τῶν εἰσηγητῶν τῆς Φρυγικῆς θρησκείας καὶ τῶν περὶ αὐτὴν τελετῶν. Ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Πλούταρχος, καίτοι ῥητῶς διακρίνει ἐν τῇ σπουδαίᾳ περὶ μουσικῆς πραγματείᾳ τὸν παλαιὸν τοῦ νεωτέρου, ἀπέδωκεν ὅμως εἰς τὸν πρεσβύτερον τοῦ νεωτέρου ἐφευρέσεις. Καὶ ὁ μὲν παλαιὸς Ὁλυμπος περιβάλλεται παντελῶς ὑπὸ μύθων, διότι λέγεται τρώφιμος καὶ παιδικὰ τοῦ Σειληνοῦ Μαρσίου, ἐκείνου ὅστις εὖρε πρῶτος κατὰ τὸν μῦθον τοὺς αὐλοὺς καὶ ἀντηγωνίσθη πρὸς τὸν κithαριστὴν Ἀπόλλωνα· διὸ καὶ ἐπὶ πολλῶν μνημείων τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ζωγραφικῆς παρίσταται ὁ Ὁλυμπος ὡς ἀπαλὸς παῖς, διδασκόμενος ὑπὸ Μαρσίου τὸν αὐλόν, ἢ ὑπὸ τοῦ Πανὸς τὴν σύριγγα, ἐπειδὴ καὶ ὁ Πᾶν ἀνήκει, ὡς γνωστόν, εἰς τὸν θίασον τῆς μεγάλης Μητρὸς τῶν θεῶν. Ἐπ' ἄλλων πάλιν ἀναγλύφων καὶ δακτυλιολίθων εἰκονίζεται ὁ Ὁλυμπος ὡς Φρύξ νεανίσκος, καθικετεύων ὑπὲρ τοῦ διδασκάλου τὸν κεχολωμένον Ἀπόλλωνα. Εἰς τὸν μυθικὸν τοῦτον Ὁλυμπον ἀπένειμαν οἱ Ἕλληνες καὶ Νόμους, ὅπως εἰς τὸν ἐτι πρεσβύτερον Ὑγανιν, ἢ εἰς τὸν Ὠλῆνα καὶ Φιλάμωνα· διότι οἱ παλαιοὶ συνεΐθιζον ν' ἀποδίδωσιν ἀρχαίας ἱερὰς μελωδίας εἰς αἰοιδοὺς παλαιούς, περὶ ὧν ἔλεγον οἱ μῦθοι, ὅτι ἡγαπήθησαν

ὑπ' αὐτῶν τῶν θεῶν. Ὑπῆρχεν ὅμως πραγματικῶς ἐν Φρυγίᾳ γένος τι, ἀνάγον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν μυθικὸν Ὀλυμπον, ἐξ οὗ κατήγοντο ἔσως οἱ αὐλῶδοι τῶν Νόμων, οἱ αὐλῶδουντες κατὰ τὰς ἑορτὰς τῆς μεγάλης Μητρὸς. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τούτου γένους, καθ' ὃ ἱστορεῖ ὁ Πλούταρχος, κατήγεται ὁ νεώτερος Ὀλυμπος, ὁ συναρμόσας τὴν Φρυγικὴν μὲ τὴν Ἑλληνικὴν μουσικὴν.

Ἡ Φρυγία, ἥτις οὔτε εἰς παιδείαν, οὔτε εἰς τὰς τέχνας ἀπεδείχθη ἐπίσημος κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους, γνωρίζεται δὲ μόνον διὰ τὰς ὀργιαστικὰς τελετὰς καὶ τὴν θορυβώδη μουσικὴν, ἥσκησε διὰ τοῦ Ὀλύμπου μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν μουσικὴν, διὰ δὲ τῆς μουσικῆς καὶ ἐπ' αὐτὴν τὴν ποίησιν. Ὁ Ὀλυμπος δὲν ἠδύνατο ἀναντιρρήτως νὰ λάβῃ τηλικαύτην δύναμιν ἐν τοῖς Ἑλλησιν, ἂν δὲν ἤθελε διαβιώσει μακρὸν χρόνον ἐν Ἑλλάδι, καὶ μεταλάβει τρόπους καὶ ἤθη ἑλληνικά, τοῦθ' ὅπερ μαρτυρεῖ ῥητῶς ἡ παραδοσις, ἱστοροῦσα ὅτι ὄχι μόνον ἠγωνίσθη ἐν τῷ Πυθικῷ ἀγῶνι κατὰ νέους μουσικοὺς τρόπους, ἀλλ' ὅτι εἶχε περὶ αὐτὸν Ἑλλήνας μαθητάς, τὸν Κράτην καὶ τὸν Ἀργεῖον Ἰέρακα.¹ Τοῦ Ὀλύμπου τὸ σπουδαιότατον κατόρθωμα εἶναι, ὅτι ἀποδοὺς πρῶτος αὐτὸς εἰς τοὺς αὐλοὺς τάξιν ἰσότιμον τῇ κιθάρᾳ, κατέστησε τὴν τέχνην ἐλευθερωτέραν, ἐπειδὴ ἦτο πολὺ εὐκολώτερον τὸ ποικίλλειν τοὺς τόνους τῶν αὐλῶν ἢ τῆς κιθάρας, ἅφου μάλιστα οἱ παλαιοὶ ἠύλουν συγχρόνως δύο αὐλοὺς. Τὸ ποικιλόφωνον τοῦτο φοβούμενοι οἱ αὐστηραὶ κριταὶ τῆς μουσικῆς τέχνης κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν, ἀπεδοκίμαζον τοὺς αὐλοὺς, διότι ἡ πολυφωνία αὐτῶν παρέτρεπεν εἰς ἀνειμένην καὶ ἀκανόνιστον παιδίαν. Δεύτερον κατόρθωμα τοῦ Ὀλύμπου εἶναι, ὅτι ἐπενόησε πρῶτος τὸ τρίτον γένος τῶν τόνων, τὸ ἐναρμόνιον, περὶ οὗ ἐσημείωσα ἄνωτέρω, ὅτι ἦτο μὲν ἐκ τῶν καλλίστων γενῶν, ἀλλὰ δύσκολον κατὰ τὴν διεξαγωγὴν. Οἱ Νόμοι τοῦ Ὀλύμπου, μεμελοποιημένοι πρὸς τὸ ἐναρμόνιον γένος, ἦσαν αὐλοφθονοί, ἤτοι ἠδοντο πρὸς αὐλοὺς. Τούτων πολλὰ μὲν ὀνόματα μνημονεύουσιν οἱ ἀρχαῖοι, ἐγὼ δὲ διακρίνω μόνον τὸν Ἀρμάτιον

¹ Τὸν μὲν Κράτην ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (π. μουσ. 7), τὸν δὲ Ἰέρακα ὅτε Πλούταρχος (αὐτ. 26) καὶ ὁ Πολυδ. (IV, 10, 79) ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκλάβωμεν τὸν νεώτερον Ὀλυμπον ὡς μυθικὸν πρόσωπον, ἢ ὡς ὄνομα περιληπτικόν, προσωποποιοῦν τὴν ἀκμὴν τῆς μουσικῆς ἐν Φρυγίᾳ.

Νόμον, διότι περὶ αὐτοῦ γνωρίζομεν ἀκριβέστερά τινα. Ὁ Εὐριπίδης δηλαδὴ ἐν Ὁρέστη εἰσάγει θεράποντα τῆς Ἑλένης, εὐνοῦχον Φρύγα, ὅστις διαφυγὼν πρὸ μικροῦ τὰς φοινικὰς χεῖρας τοῦ Ὁρέστου καὶ Πυλάδου, ψάλλει ᾄσμα, ὅπερ ἐξ ἐνὸς μὲν εἰκονίζει τὸν κίνδυνον αὐτοῦ καὶ τὸν τρόπον, ἐξ ἑτέρου δὲ συναρμολογεῖ τὸ γαστρὸν καὶ περίφοβον τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν Ἀσιατικὴν ἀβρότητα. Τὸ τεχνικώτατον τοῦτο ᾄσμα ρυθμικῶς τε καὶ μουσικῶς ἦτο συντεθειμένον κατὰ τὸν Ἀρμάτιον Νόμον, ὡς λέγει αὐτὸς ὁ Φρύξ παρ' Εὐριπίδῃ. Φαίνεται δὲ ὅτι ἠὺδοκίμει ἐξόχως ὁ Ὀλυμπος περὶ τὴν μελοποιεῖαν σφοδρῶν καὶ παθητικῶν θρήνων, διότι ἱστορεῖται ὅτι κατὰ τὰ Πύθια, ἐν οἷς ἐμνημονεύετο κυρίως ὁ ἀγὼν τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὸν Πύθωνα, πρῶτος ὁ Ὀλυμπος ἠΐλησε θρηνώδη μελωδίαν ἐπὶ τῷ φόνῳ τοῦ δράκοντος.¹ Ἐκ τῆς ἐξόχου τιμῆς, ἣν οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον εἰς τὸν Ὀλυμπον, συνάγεται, ὅτι αἱ μελωδίαὶ αὐτοῦ δὲν ἦσαν μόνον θρηνητικαί, ἀλλὰ ποικίλαι καὶ πολυειδεῖς· ὁ εἰς Ἀθηναίων λ. χ. Νόμος θὰ εἶχε βεβαίως τὸν ἀνδρώδη, ἡρεμον καὶ γαλήνιον χαρακτήρα, τὸν πρέποντα εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις δὲν ἔχει τι κοινὸν πρὸς τοὺς ὑποχθονίους θεοὺς. Ὁ Ὀλυμπος ἀπεδείχθη ἐξαιρετικώτατος καὶ περὶ τὰ ρυθμικὰ σχήματα, ἐκεῖνα μάλιστα ὅσα ἐξήγειρον τὴν ψυχὴν εἰς ἔκστασιν καὶ ἐνθουσιασμόν· διότι ἔκ τινος χωρίου τοῦ Πλουτάρχου ἐξάγεται, ὅτι πρῶτος ὁ Ὀλυμπος εἰσήγαγε τὸν ρυθμὸν τῶν Γαλλιάμβων, ἥτοι τῶν εἰς τὴν μεγάλην Μητέρα ἀδομένων ᾄσμάτων, ὅστις σύγκειται ἐξ Ἰωνικοῦ ἀπ' ἐλάσσονος καὶ διποδίας τροχαϊκῆς.² Ὁπόσῃ δὲ μελαγχολικὴν χάριν καὶ ὁποῖον ἀάλλος ἔχει τὸ μέτρον τοῦτο, ὅταν ὁ φιλοτεχνῶν αὐτὸ ποιητὴς ἦναι δεξιός, γνωρίζουσιν οἱ ἀναγνώσται ἐκ τοῦ ποιήματος τοῦ Κατούλλου, τοῦ ἐπιγραφομένου Ἄτις. Ἐτι τούτου σπουδαιότερον εἶναι, ὅτι ὁ Ὀλυμπος, πλὴν τοῦ ἐναρμονίου γένους τῶν τόνων, εἰσήγαγεν εἰς τὴν τέχνην καὶ τρίτον γένος ρυθμικόν. Τὰ παλαιότερα

¹ Εἰς τοῦτο ἀναφέρεται τὸ ἱστορούμενον, ὅτι Ὀλυμπος ὁ Μυσὸς ἐφιλοτέχνησε τὴν Αὐδιστὶ ἁρμονίαν. Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. I. p. 363. P.

² Εἶναι πιθανώτατον, ὅτι ὁ Πλούταρχος λέγων (π. μουσ. 29) « καὶ τὸν χορεῖον (ρυθμόν), ὃ πολλῶν χέχρηται ἐν τοῖς Μητρώοις » νοεῖ τὸν Ἰωνικὸν ἀνακλῶμενον, ὅστις διὰ τοὺς ἐπικρατοῦντας τροχαίους δύναται νὰ καταλεχθῇ ἐν τοῖς χορείοις ρυθμοῖς.

δηλαδή μέτρα τῶν Ἑλλήνων ἀνήκον πάντα εἰς δύο μόνα γένη,¹ τὸ ἴσον, οὐ ἢ ἄρσις ἦτο ἴση τῇ θέσει, καὶ τὸ διπλάσιον, οὐ ἢ ἄρσις εἶχε πρὸς τὴν θέσιν λόγον διπλάσιον. Εἰς τὸ πρῶτον τούτων ἀνήκει, ὡς γνωστόν, ὁ ἐξάμετρος, εἰς δὲ τὸ δεύτερον τὰ πλεῖστα τῶν μέτρων τοῦ Ἀρχιλόχου. Καὶ τὸ μὲν ἴσον γένος, διὰ τὴν ἰσότητά της ἄρσεως πρὸς τὴν θέσιν, εἶναι ἐπιτήδειον εἰς δῆλωσιν αἰσθημάτων πραέων καὶ ὁμαλῶν, τὸ δὲ διπλάσιον εἶναι μὲν γοργότερον καὶ ὑγρότερον, ἀλλ' εἶναι ἐπιτήδειον εἰς δῆλωσιν πάθους μάλλον ἢ σεμνῶν καὶ εὐσταθῶν αἰσθημάτων, διότι ἡ μακρὰ ἄρσις εὐκόλως συμπαράσφύρει τὴν βραχεῖαν θέσιν. Εἰς ταῦτα λοιπὸν ἐπεισάγεται νῦν διὰ τοῦ Ὀλύμπου τρίτον ρυθμικὸν γένος, ἡμιόλιον καλούμενον, διότι ἡ ἄρσις εἶχε πρὸς τὴν θέσιν λόγον, ὃν τὰ δύο πρὸς τὰ τρία. Εἰς τὸ γένος τοῦτο ὑπάγονται οἱ κρητικοὶ πόδες (— υ —), καὶ ἅπαν τὸ πολυσχημάτιστον τῶν παιόνων γένος (— υ υ υ, υ υ υ —), ὅπερ χαρακτηριστικῶς ῥητῶς μὲν οἱ παλαιοὶ τεχνογράφοι, οἱ δὲ ποιηταὶ καὶ μουσικοὶ ἐκ τῆς χρήσεως, ὡς ἐνθουσιαστικόν, σφοδρὸν καὶ παθητικόν, ἅμα δὲ εὐγενὲς καὶ μεγαλοπρεπές. Καὶ εἶναι τῷ ὄντι ὁρθὸς ὁ χαρακτηρισμός, ὡς δύναται τις νὰ πεισθῇ ἐξ αὐτοῦ τοῦ σχήματος· διότι, ἵνα συμπαράσφύρῃ ἡ ἄρσις θέσιν κατὰ τὸ ἡμισυ ἑαυτῆς μακροτέραν, εἶχε χρειάν πολλῆς ἰσχύος καὶ ἐντάσεως. Πρῶτος λοιπὸν ὁ Ὀλύμπος ἐφιλοτέχνησε τὸ ρυθμικὸν τοῦτο γένος, ἐγὼ δὲ κρίνω περιττὸν νὰ ὑπομνήσω, ὅποσον συναδεῖ ἡ ρυθμικὴ αὕτη ἀνακαλύψις πρὸς τὴν ἄλλην τέχνην καὶ τὰς ἐφευρέσεις τοῦ Ὀλύμπου.²

Ἐκ τῶν ῥηθέντων ἐδείχθη, ὅτι αἱ ἐφευρέσεις τοῦ Ὀλύμπου ἐξετείνοντο εἰς τὴν ρυθμικὴν, τὴν ὀργανικὴν μουσικὴν, τὰ γένη τῶν τόνων, καὶ τὴν μελοποιίαν Νόμων ποικίλων καὶ παντοδαπῶν. Ἀλλὰ τῆς λέξεως, τῆς ὑποκειμένης εἰς πάντα ταῦτα τὰ ρυθμικὰ καὶ μουσικὰ σχήματα, οὐδὲ εἰς κἄν στίχος ἐγνωρίζετο καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν ἀρχαιότητα, διότι ὁ Ὀλύμπος δὲν ἦτο καὶ ποιητής, ὡς ὁ

¹ Κεφ. 10.

² Ἐνιοὶ ἀπέδιδον εἰς τὸν Ὀλύμπον καὶ τὴν εὔρεσιν τοῦ Βακχείου (υ — —) κατὰ τὸν Πλούταρχον (π. μουσ. 29). Ὁ Βακχεῖος ὅμως ὑπάγεται μὲν εἰς τὸ αὐτὸ ρυθμικὸν γένος, ἀλλὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ δὲν ἔχει οὔτε κάλλος οὔτε χάριν.

Τέρπανδρος, ἀλλὰ φίλος μουσικός.¹ Φαίνεται μάλιστα ὅτι οἱ Νόμοι αὐτοῦ ἐποιήθησαν κατ' ἀρχὰς πρὸς ψιλὴν αὐλῆσιν, καὶ ὅτι ὁ "Ολυμπος ἠδονοκίμει παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὡς φίλος αὐλητής. Συνέπιζον δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐπὶ τοῦ "Ολύμπου νὰ λαμβάνωσιν οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐν τοῖς ἀγῶσιν αὐλητὰς ἐκ Φρυγίας. Τοιούτων αὐλητῶν μνημονεύει ὁ Ἀθήναιος τὸν Σάμβαν, Ἄδωνα καὶ Τηλον παρὰ τῷ μελοποιῷ Ἀλκμαῖνι, καὶ τὸν Κίωνα, Κώδαλον καὶ Βάβυν παρὰ τῷ Ἰκπώννακτι, ὁ δὲ Πλούταρχος ἱστορεῖ ῥητῶς, ὅτι ὁ Θαλήτας ἔτυχε δόξης ἀγαθοῦ ποιητοῦ, διότι ἐξεργάσθη τὸν κρητικὸν ῥυθμὸν ἐκ τῆς Ὀλύμπου αὐλῆσεως.² Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ "Ολυμπος δὲν ἦτο ποιητής, οὐδ' ἀντηγωνίσθη πρὸς τοὺς Ἕλληνας ποιητὰς, διὰ τοῦτο καὶ δὲν παρεδόθησαν ἀκριβεῖς εἰδήσεις περὶ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Ἐκ τῆς ἱστορίας ὅμως τῆς ἐλληνικῆς μουσικῆς καὶ ῥυθμικῆς καὶ τῶν ἐφευρέσεων τῶν ἀποδιδόμενων εἰς αὐτὸν συνάγεται μεθ' ἱκανῆς ἀκριβείας, ὅτι ἤκμαζε μεταξὺ τῆς 30 καὶ 40 Ὁλ. (π.Χ. 660—620), καὶ ὅτι ἦτο πρεσβύτερος μὲν τοῦ Θαλήτου, νεώτερος δὲ τοῦ Τέρπανδρου, διότι, κατὰ τὴν φύσιν τῆς ἐλληνικῆς μουσικῆς καὶ κατὰ μαρτυρίας ἀσφαλεῖς, ἡ κιθαρωδία εἶναι ἀρχαιότερα τῆς αὐλωδίας.³

Μετὰ τὸν "Ολυμπον ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν ὁ Θαλήτας, ὡς τρίτος ἀρχηγὸς τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς. Ὁ Θαλήτας ἐγεννήθη ἐν Κρήτῃ, φανερώσας δὲ διὰ τῆς μουσικῆς εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν φύσιν καὶ τὰς τελετὰς τῶν Κρητικῶν θρησκευμάτων, ἐνεποίησεν εἰς αὐτοὺς μεγάλην ἐντύπωσιν. Ἐπειδὴ ὅμως ἦτο ἱερεὺς ἅμα καὶ μουσικός, παρεδόθησαν σκοτεινότερα τὰ περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ. Ὁ Θαλήτας λ. χ. λέγεται Γορτύνιος ἅμα καὶ Ἐλύριος· λέγεται δὲ Ἐλύριος διότι ἐν Τάρρῃ, οὐ μακρὰν τῆς Ἐλύρου, κατὰ τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς νήσου ὀρεινὴν χώραν, ἐμυθολογεῖτο, ὅτι ὁ Καρμάνωρ ἐκάθηρε τὸν Ἀπόλλωνα τοῦ φόνου τοῦ Πύθωνος· ἐκεῖ δὲ ἐμυθολόγουν ὅτι κατ' ὅ-

¹ Ὁ Σουΐδας, ἀποδίδων εἰς τὸν "Ολυμπον μέλη καὶ ἄλλεγείας, συγχεῖ μουσικὰς συνθέσεις πρὸς ποιητικὰς.

² Πλουτ. π. μουσ. 10. 15. Δι' αὐτὸ ἀποδίδονται (7) εἰς μὲν τὸν "Ολυμπον Νόμοι αὐλητικοί, εἰς δὲ τὸν Κλονᾶν (3) οἱ πρῶτοι αὐλωδικοί.

³ Οὐδαμῶς ἀντιμάχεται πρὸς τὰ εἰρημένα τὸ τοῦ Σουΐδα, ὅτι ὁ "Ολυμπος ἦτο σύγχρονος τοῦ βασιλέως Μίδα, υἱοῦ τοῦ Γορδίου, διότι οἱ βασιλεῖς τῶν Φρυγῶν μέχρι Κροίσου ὠνομάζοντο ἐναλλάξ Μίδας καὶ Γόρδιος.

και καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Καρμάνορος, ὁ ἀοιδὸς Χρυσόθεμις. Ὁ Θαλήτας λοιπὸν εἶχε σχέσιν καὶ κοινωνίαν πρὸς χώραν, ἣτις ἦτο παλαιὰ ἔδρα θρησκευτικῆς ποιήσεως καὶ μουσικῆς, δι' ὧν ἐσπούδαζον νὰ πραύ-
νωσι καὶ παραμυθῶσι συντετραγαμέναις ψυχάς. Αὐξηθείσης δὲ τῆς φήμης αὐτοῦ προσεκλήθη ἐκ Κρήτης εἰς Σπάρτην, καὶ ἐπειδὴ ἐπα-
νήγαγεν εἰς εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν τὴν στασιάζουσαν πάλιν, ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ πλασθῇ κατ' ἀναχρονισμόν τὸ ἱστορήμα, ὅτι ὁ Λυκούρ-
γος ἐμαθήτευσεν παρ' αὐτῷ, ἐν ᾧ ὁ Θαλήτας εἶναι πολὺ νεώτερος τοῦ Λυκούργου.¹ Ὁ Θαλήτας ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν μουσικῶν ἐκεί-
νων, αἵτινες ἐτελειοποίησαν τὴν ὑπὸ Τερπάνδρου εἰσαχθεῖσαν μου-
σικὴν, καὶ εἰσήγαγον εἰς τὴν Σπάρτην νέον τῆς τέχνης σύστημα.² Οἱ εἰσαγαγόντες τὸ δεύτερον τοῦτο μουσικὸν σύστημα ἦσαν κατὰ Πλούταρχον Θαλήτας ὁ Γορτύνιος, Ξενόδαμος ὁ Κυθήριος, Ξενόκρι-
τος ὁ Λακρός, Πολύμνηστος ὁ Κολοφώνιος, καὶ Σακάδας ὁ Ἀρ-
γεῖος. Τούτων οἱ τελευταῖοι εἶναι ὀλίγοι νεώτεροι τῶν πρώτων, διότι παρεδόθη ὑπὸ Πausανίου (1. 14. 3), ὅτι ὁ Πολύμνηστος ἐ-
ποίησεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ποίημα εἰς τιμὴν τοῦ Θαλήτου. Ἄν λοιπὸν λάβωμεν ὡς ἀκμὴν τῆς νεωτέρας τῶν μουσικῶν τούτων
γενεᾶς τὸ 3 τῆς 47 Ὀλ. (π. X. 590), καθ' ὃ ἐνίκησε Πύθια ὁ
νεώτατος καταριθμούμενος, ἐν τῇ τάξει, ὁ Σακάδας, εὐρίσκεται ὅτι
ὁ Θαλήτας ἤκμασεν ὄχι πολὺ ὕστερον τῆς 40 Ὀλ. (620 π. X.)·
κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον ὀρίζεται ἡ ἡλικία αὐτοῦ πρὸς τε τὸν
Τερπάνδρον καὶ τὸν Ὀλυμπον.³

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ Θαλήτου· ἥδη δὲ ἐπανέρ-
χομαι εἰς τὰ παλαιὰ θρησκευτάματα τῆς Κρήτης, ἐξ ὧν ὠρμήθη ὁ
Θαλήτας πρὸς τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ποίησιν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐ-

¹ Εἰκότως ὁ Στράβων (X. σ. 481) ἀποκαλεῖ τὸν Θαλήταν ἄνδρα νομοθε-
τικόν· διότι ἐν τῇ Κρητικῇ ἀγωγῇ ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσικὴ εἶχον σχέσιν
πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν. (Aἰλ. Π. I. II, 39)

² Κατὰ Πλούταρχον (αὐτὸς 9) «δευτέρα κατὰ στάσις τῶν περὶ
τὴν μουσικὴν ἐν Σπάρτῃ.»

³ Ὁ ἐν χρονολόγοις διάσημος Κλίντων (F. H. Torr. I. σ. 199) εὕρισκε
τὸν Θαλήταν πρεσβύτερον τοῦ Τερπάνδρου, διότι ἀπέρριψε τὴν ἀκριβεστά-
την μαρτυρίαν περὶ τῶν καταστάσεων τῆς μουσικῆς ἐν Σπάρτῃ, καὶ
δὲν ἔλαβεν ἱκανῶς ὑπὸ σκέψιν, ὅτι ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ῥυθμοποιία τοῦ Θαλή-
του εἶναι πολὺ τεχνικώτεραι τῶν τοῦ Τερπάνδρου.

κείνην ἐπεκράτει ἐν Κρήτῃ ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος, λατρεία κατανυκτική, σοβαρὰ καὶ ἡρεμος, σύμφωνας πρὸς τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ. Ἀλλὰ παρὰ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος ὑφίστατο ἀκόμη καὶ ἡ παλαιὰ λατρεία τοῦ Διός, ἡ ὀργιαστική, ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν τῆς μεγάλης Μητρός, ἣν ἦγον δι' ὀρχήσεως ἐνοπλίου καὶ θορυβώδους οἱ Κούρητες.¹ Ἐκ τῆς λατρείας ταύτης παρέμεινε παρὰ τοῖς Κρησίν ἡ κλίσις πρὸς τὴν μιμητικὴν καὶ ζωηρὰν ὀρχησιν, ἣν παρέστησεν ἐν ταῖς μελωδίαις καὶ τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ ὁ Θαλήτας. Τὰ ποιήματα τοῦ Θαλήτου ἦσαν δύο εἰδῶν, Παιᾶνες καὶ Ὑπορχήματα, ἅτινα ὁμοιάζον μὲν πρὸς ἄλληλα, ἀλλ' εἶχον καὶ διαφοράς· καὶ ὁμοιάζον μὲν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀμφότερα ᾄδοντο εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὰς διαφορούς λατρείας αὐτοῦ, ὅθεν καὶ πολλάκις συγχέονται.² διέφερον δὲ πάλιν κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ Παιᾶνες εἶχον χαρακτηρὰ σεμνόν καὶ ὁμαλόν, πρέποντα εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος, διότι δι' αὐτῶν ἐπεκαλοῦντο θερμῶς τὴν προστασίαν τοῦ θεοῦ, εἴτε ὁμολόγουν τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην· τὰ δὲ Ὑπορχήματα, ἐπειδὴ ἐμιμοῦντο διὰ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῶν σχημάτων πράξεις μυθικὰς, ἦσαν ποικιλώτερα καὶ γοργότερα, ἐνίοτε δὲ παρεξέβαινον καὶ εἰς τρόπον παιγνιώδη καὶ κωμικόν. Διὰ τὸν ἱλαρὸν τοῦτον καὶ παιγνιώδη χαρακτηρὰ, τὸ ὑπόρχημα ἀποτελεῖ ἴδιον εἶδος τῆς Λυρικῆς καὶ ἡ ὀρχησις αὐτοῦ παραβάλλεται πρὸς τὸν κόρδακα τῆς κωμωδίας.³ Δι' αὐτὰ καὶ οἱ ῥυθμοὶ τῶν ὑπορχημάτων τοῦ Πινδάρου, ὅσον ἐξάγεται ἐκ τῶν περισωθέντων ἀποσπασμάτων, ἦσαν ἐλαφροί, γοργοί, καὶ εἶχόν τι γραφικὸν καὶ μιμητικόν. Ταῦτα λοιπὸν τὰ ἀπὸ παλαιοῦ ὑφιστάμενα εἶδη ἐξεργάσθη φιλοτέχνως πρῶτος ὁ Θαλήτας, ὡφεληθεὶς ὅχι μόνον ἐκ τῶν Κρητικῶν ὀρχήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐνθουσιωδῶν τρόπων τῆς μουσικῆς καὶ ῥυθμικῆς τοῦ Ὀλύμπου, διότι ἐξ Ὀλύμπου παρέλαθεν, ὡς εἶπα ἄνωτέρω, τὸν κρητικὸν ῥυθμόν, ὅστις ὅμως μετωνομάσθη ἐκ τοῦ Θαλήτου, ἐπειδὴ δι' αὐτοῦ ἔγινε γνωστὸς καὶ ἐπίσημος ἐν Ἑλλάδι. Τὸ δὲ γένος τῶν παιόνων,

¹ « Κούρητές τε θεοὶ φιλοπαίγμονες ὀρχηστῆρες » Ἡσιόδ. ἀπόσπ. 94. Götting.

² Ἐν Δήλῳ π. χ. ἦτο ἀπὸ παλαιοῦ συνήθης ἡ ὑπορχηματικὴ ὀρχησις, πρβ. κεφ. 3.

³ Ἀθην. XIV. σ. 630. c.

ἐν οἷς ὑπάγεται καὶ ὁ κρητικός, ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τούτου, ὅτι δι' αὐτῶν ἐποιοῦντο οἱ Παιᾶνες ἢ Παιῶνες, εἰς οὓς προσήψε βεβαίως ὁ Θαλήτας διὰ τοῦ εὐτόνου καὶ ζωηροῦ τούτου ῥυθμοῦ ὄγκον καὶ ἔξαρμα.¹ Ἐτι ζωηρότερα, γοργότερα καὶ ἱλαρώτερα τῶν Παιᾶνων ἦσαν τὰ Ὑπορχήματα αὐτοῦ, ἅτινα ἠὺδοκίμουν ἐξόχως ἐν Σπάρτῃ, ἐνθα μετὰ μεγάλης σπουδῆς ἤσκουν τὴν ὀρχηστικὴν χοροὶ νεανίσκων, παρθένων, καὶ πρεσβυτέρων. Οἱ Σπαρτιαῖται, ὡς γνωστόν, ἔχοντες εὖρωστα καὶ στερεὰ σώματα ἐκ τῶν γυμνασίων, ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐκτελῶσι μετ' εὐκολίας τὰ δυσκολώτατα θεωρήματα τῆς ὀρχηστικῆς. Πρὸς τοῦτο δὲ συνέστησαν τὴν μεγάλην πανήγυριν τῶν γυμνοπαιδιῶν, ἣτις μεγάλως παρώξυνε τοὺς νέους ὄχι μόνον εἰς τὴν γυμναστικὴν ἀσκήσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὀρχηστικὴν δεξιότητα καὶ χάριν. Κατὰ τὴν πανήγυριν ταύτην, ὀρχοῦμενοι ἐμμελῶς οἱ παῖδες τῶν Σπαρτιατῶν, ἐμιμοῦντο πρῶτον μὲν τὰ θεωρήματα τῆς πάλης ἢ τοῦ παγκρατίου, ἔπειτα δὲ ἐξέβαινον καὶ ἐπὶ τὴν ἀγριωτέραν βακχικὴν ὀρχησιν.² Οἱ χοροὶ τῶν γυμνοπαιδιῶν εἶχον πολὺ τὸ σκωπτικόν καὶ παιγνιώδες,³ καὶ ἦσαν, ὡς φαίνεται, ἐκ τοῦ εἶδους τῶν ὑπορχημάτων, διότι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου, αἱ περὶ Θαλήταν μουσικοὶ ἔγειναν εἰσηγηταὶ τῶν χορῶν καὶ τῆς μουσικῆς ἐν ταῖς γυμνοπαιδίαις.⁴ Οἱ μουσικοὶ τῆς σχολῆς ταύτης, μάλιστα δὲ ὁ Θαλήτας, ἐφιλοτέχνησαν καὶ τὴν *πυρρίχην*, ἥτοι τὸν ἐνόπλιον χορόν, ὃν σφόδρα ἠγάπων οἱ τε Κρήτες καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι, διὸ καὶ ἔλεγον αὐτόν οἱ μὲν Κρήτες εὖρημα τῶν Κουρήτων, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι τῶν Διοσκούρων. Ἡ *Πυρρίχη*, ἐπειδὴ ἤγετο πρὸς αὐλόν, ἀνεπτύχθη βεβαίως μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς αὐλητικῆς ἐν Ἑλλάδι, ἂν καὶ ἀναφέ-

¹ Λεῖψανα Παιᾶνος ἐκ παιῶνων ὅρα παρ' Ἀριστοτέλει (Ῥητορ. III. 8.).

Δαλογενές, εἴτε Λυκίαν. καὶ

Χρυσεοκόμα, Ἐκατε, παῖ Διός.

² Τῆς ὀρχήσεως ταύτης, ἣν περιγράφει ὁ Ἀθήναιος (XIV. σ. 681. XV. 678), διέφερε βεβαίως ἡ ἄλλη ἐκείνη γυμνοπαιδικὴ ὀρχησις, ἣτις, διὰ τὸ πανηγυρικὸν παραβάλλεται πρὸς τὸν χορόν τοῦ δράματος, τὴν ἐμμελῆ *λεῖαν*.

³ Πολυδ. IV. 14. 104.

⁴ Πλουτ. π. μουσ. 9. Οἱ παλαιοὶ χρονολόγοι παραδίδουσιν, ὅτι ἡ ἱδρυσις τῶν γυμνοπαιδιῶν ἐγένετο μικρὸν ἀρχαιότερον τοῦ Θαλήτου, περὶ τὸ 4 τῆς 28 Ὀλ. (π. X. 665).

ρεται ἐν τοῖς μύθοις, ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ἤλπει τοῖς Διοσκούροις πυρρί-
χιζουσιν.¹ Ἐμιμοῦντο δὲ δι' αὐτῆς διάφορα θεωρήματα πολεμικὰ
ἐφοδοῦ καὶ ἀμύνης, ὥστε πολλῶν πυρρίχιστῶν συνορχομένων συνε-
κροτεῖτο ἀκριβοῦς μάχης εἰκὼν. Καθ' ὅμοιον τρόπον ὠρχοῦντο τὴν
πυρρίχην καὶ ἐν Κρήτῃ κατὰ Πλάτωνα. Ὁ δὲ Θαλήτας, ὅστις ἐφι-
λοτέχνησε τὰ εἶδη τῶν ὀρχήσεων τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος, ἐμελοποίη-
σεν ἐπίτηδες ὑπορχήματα πρὸς ὄρχησιν τῆς πυρρίχης μεταχειρι-
σθεῖς ῥυθμοὺς γοργοὺς καὶ ἐλαφροὺς, πρέποντας μὲν καθόλου εἰς
τὴν ὑπορχηματικὴν ὄρχησιν, μάλιστα δὲ εἰς μίμησιν τῶν σφοδρῶν
καὶ γοργῶν πολεμικῶν κινήσεων, ἐξ ὧν ἔλαβον καὶ τινες μετρικοὶ
πόδες τὸ ὄνομα.²

Ὁ Τέρπανδρος, Ὀλυμπος καὶ Θαλήτας, οἱ τρεῖς ἀρχηγοὶ τῆς
Ἑλληνικῆς μουσικῆς, διακρίνονται ἀλλήλων σαφῶς, ὡς συμβαίνει
περὶ ἀνδρας δημιουργικοὺς καὶ ἐξαιρετικοὺς ἐν πάσῃ τέχνῃ. Τὸ ἄλλο
δὲ πλῆθος τῶν μουσικῶν, τῶν ἀκμασάντων μεταξὺ τῆς 40—50
ἔτη, τὸσον συγχέονται πρὸς ἀλλήλους, ὥστε ἀποβαίνει ἀδιάκριτος
ὁ χαρακτήρ ἐκάστου. Οὐχ ἥττον ὅμως φαίνεται χρήσιμον νὰ μνη-
μονεύσω ὀνόματά τινα, ἵνα δηλωθῇ τοῦλάχιστον ἡ κατὰ τὴν ἐπο-
χὴν ταύτην θεραπεία καὶ ἐπιμέλεια τῆς μουσικῆς, ἥτις συνεκροτεῖ-
το ἤδη ἐκ κιθαριστικῆς καὶ αὐλητικῆς, καὶ περιελάμβανε τὰς με-
λωδίας Ἀσίας καὶ Εὐρώπης. Ἐκ τῶν ὑποδεστέρων τούτων μουσικῶν
ἀναγράφω πρῶτον τὸν Κλονᾶν, ὅστις κατήγετο ἐκ Ὠθεῶν ἢ ἐκ
Τεγέας, ἦτο δὲ ὀλίγον νεώτερος τοῦ Τέρπανδρου. Ὁ Κλονᾶς ἐφη-
μίζετο ὡς ποιητῆς Νόμων αὐλωδικῶν, ὧν εἰς διὰ τὸν θρηνώδη χα-
ρακτῆρα ἐκαλεῖτο ἔλεγος· οἱ δὲ ῥυθμοὶ τῶν μελῶν του ἦσαν ἢ ἐξά-
μετροι, ἢ δίστιχα ἐλεγεία, καὶ οὐδεὶς τῶν συνθετωτέρων. Μετὰ τὸν
Κλονᾶν διακρίνεται Ἰέραξ ὁ Ἀργεῖος, μαθητῆς Ὀλύμπου, ἐπίση-
μος αὐλητῆς, ὅστις ἐμουσοῦργησε δύο ὀνομαστάς μελωδίας, τὴν
μὲν, δι' ἧς αἱ Ἀργεῖαι παρθένοι ἤγον τὰ ἀνθεσφόρια εἰς τὴν Ἡραν,
τὴν δὲ, δι' ἧς οἱ νεανίσκοι ἐμιμοῦντο τὰ καλὰ καὶ χαρίεντα τοῦ

¹ Πρβ. Δωριέων Τ. 2. σ. 336 ἢ 330 τῆς β' ἐκδόσεως.

² Ὅχι μόνον ὁ πυρρίχιος (υ υ) ἀλλὰ καὶ ὁ προκελευσματικὸς (υ υ υ υ),
ὅστις προῆλθεν ἐξ ἀναλύσεως ἀναπαίστου, διότι καὶ ὁ πολλάκις μνημονευό-
μενος ἐν ἡμῖν ῥυθμὸς εἰς τὸ γένος τῶν ἀναπαίστων ὑπάγεται. Πρβ.
κεφ. 13.

πεντάθλου ἀγωνίσματα. Μετὰ τὸν Κλονᾶν καὶ Ἰέρακα ἐπονται οἱ μετὰ τοῦ Θαλήτου εἰσαγαγόντες εἰς Σπάρτην τὸ δεύτερον μουσικὸν σύστημα, Ξερόδαμος ὁ Κυθήριος, ποιητὴς καὶ μελωδὸς παιᾶνων καὶ ὑπορχημάτων· Ξερόκριτος, ἐκ τῶν ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν, φυλῆς, ἥτις πολλὰ ιδιόρρυθμα ἐφιλοτέχνησε περὶ τὴν μουσικὴν. Ὁ Ξερόκριτος μνημονεύεται ὡς εὐρετὴς ἰδίας ἀρμονίας, Λοκρικῆς ἢ Ἰταλικῆς καλουμένης, ἥτις ἦτο παραλλαγή τῆς Αἰολικῆς,¹ διότι καὶ τὰ Λοκρικὰ ᾄσματα ἦσαν παραλλαγή τῶν τῆς Σαπφοῦς καὶ Πρίννης, πλὴν ὅτι τοῦ Ξενοκρίτου τὰ ποιήματα δὲν ἦσαν ἐρωτικά, ἀλλὰ διθύραμβοι, πραγματευόμενοι ὑποθέσεις ἐκ τῆς ἡρωικῆς μυθολογίας, περὶ ὧν θὰ διαλάβω κατωτέρω τὰ δέοντα. Μετὰ τούτους μνημονεύονται παρὰ Πλουτάρχῳ Πολύμνηστος ὁ Κολοφώνιος,² καὶ Σακάδας ὁ Ἀργεῖος. Τούτων ὁ μὲν Πολύμνηστος ἦτο μικρὸν πρεσβύτερος τοῦ Ἀλκμᾶνος· προήγαγε δὲ ἐπὶ τὸ τελειότερον τὴν αὐλῶδαν τοῦ Κλονᾶ, διότι ὑπερβάς τὰς πέντε πρώτας ἀρμονίας³ προσῆψεν εἰς τὴν τέχνην ἐλευθερωτέρας μελωδίας, καὶ ἐφημίσθη ἰδίως ἐπὶ τῷ σεμνοπρεπεῖ ὀρθίῳ Νόμῳ. Ὁ Πολύμνηστος ἀνεκνήρυχθη νικητὴς κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας Πυθιάδας, ἃς διέθεσαν οἱ Ἀμφικτύονες.⁴ Κατῆλθε δὲ εἰς τὸν ἀγῶνα μὲ τὸ Πυθικὸν αὐλῆμα· ἐν τῇ αὐλῶδιᾳ ὅμως δὲν ἠγωνίσθη, ἀν καὶ ἐποίησεν ἐλεγείας πρὸς αὐλόν, ἀλλ' ἐπέτρεψε ταύτην εἰς τὸν Ἀρκάδα μουσικὸν Ἐχέμβροτον, ὅστις ἐνίκησε μὲν κατὰ τὴν πρώτην Πυθιάδα, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ αὐλῶδιᾳ διὰ τὸ γοσερὸν καὶ θρηνηῶδες ἐφάνη, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πάυσανις, ἀνάρμοστος πρὸς τὴν ἱλαρὰν πανήγυριν τῶν Πυθίων, οἱ Ἀμφικτύονες κατέλυσαν τὸ ἀγώνισμα τοῦτο εὐθὺς μετὰ τὴν πρώτην πανήγυριν. Τόσαῦτα περὶ Πολυμνήστου. Ὁ δὲ Σακάδας, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀκριβεστέρων συγγραφέων, ἐπενόησεν αὐτὸς μᾶλλον ἢ ὁ Κλονᾶς τὸν τριμερῆ Νόμον· τριμερὴς δὲ ἐλέγετο ὁ Νόμος, διότι ἡ μὲν πρώτη

¹ Böckh, de metr. Pind. 212. 225. 241. 279. — Ulrici, Gesch. d. Hellen. Dichtkunst. T. 2. σ. 468.

² Ὑπὸς Μέλῃτος. Τὸ ὄνομα εἶναι Συμυρναϊκόν, φαίνεται δὲ ὅτι ἠγάπων καὶ ἐπνομαζῶνται κατ' αὐτὸ γέννη ποιητικὰ καὶ μουσικά.

³ Διὰ τοῦ ὁ πολυδίου τοῦ νοῦ (Πλουτ. π. μουσ. 29, ὅπερ ὅμως ἀντιφάσκει πρὸς τὰ ἐν τῷ 8)

⁴ Ὀλ. 47, 3. 49, 3. 50 3. (π. Χ. 590. 582. 278.)

στροφή ἦτο πεποιημένη κατὰ τὴν Δωριστὶ ἁρμονίαν, ἡ δὲ δευτέρα κατὰ τὴν Φρυγιστὶ, καὶ ἡ τρίτη κατὰ τὴν Λυδιστὶ· ἡ δὲ σύνθεσις ἦτο τοιαύτη, ὥστε μεταβαλλομένης τῆς ἁρμονίας, συμμετεβάλλετο συγχρόνως καὶ ἡ μουσικὴ καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς ποιήσεως.

Διὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων προήχθη ἡ μουσικὴ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ἀκμὴν ἐκείνην, ἣν ἔχει ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πινδάρου· κατέστη δηλ. ἱκανὴ νὰ ὑποδηλώσῃ καθόλου τὰς ποικίλας τῆς ψυχῆς διαθέσεις, τὰς ὑποίας ὁ ποιητὴς σφηνίζων κατὰ τὸν ἰδίον τρόπον τῆς ἑαυτοῦ τέχνης ἀναπτύσσει εἰς ἐννοίας καὶ παραστάσεις. Ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ φαίνεται μὲν εἰς ἡμᾶς σήμερον πτωχὴ ὀργάνων καὶ πολυφωνίας, καὶ ἐν γένει εἰπεῖν ἐνδεὲς τῶν ἐξωθεν μηχανῶν καὶ παρασκευῶν, ἀλλ' ὅμως καὶ κατ' αὐτοὺς τούτους τοὺς χρόνους, οὗς ἱστορῶ, ἐξετέλει τὸν ἀκρότατον τῆς μουσικῆς τέχνης σκοπόν, ἡρμῆνευε δηλ. τὰς διαθέσεις καὶ τὰ αἰσθήματα τῆς ψυχῆς τόσον δεξιῶς, ὥστε κατεῖχε καὶ συμπαρέσυρε πάντα ὕγια καὶ ἀδιάφθορον ἄνθρωπον. Οἱ δὲ μεγάλοι ποιηταὶ τῶν Ἑλλήνων, οἱ πολιτικοί, καὶ πάντες οἱ σοφοὶ καὶ παιδαγωγικοὶ ἄνδρες, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης μέχρι Πλάτωνος, πρὸς τοῦτο ἐσπούδαζον πάσῃ δυνάμει, πῶς νὰ διαφυλάξωσιν ἀδιάφθορον τὴν μουσικὴν, καὶ ρυθμίσωσιν αὐτὴν οὕτως, ὥστε ἡ μελωδία νὰ ἄρχῃ μὲν ὡς ψυχὴ τοῦ φιλοτεχνήματος, ἀλλὰ καὶ αὕτη πάλιν νὰ ἡγεμονεύηται ὑπὸ γενναίας γνώμης καὶ φρονήματος. Σφοδρὰ δὲ φοβούμενοι τὴν μουσικὴν πολυφωνίαν καὶ τὴν ἄκρατον καὶ περίεργον τῶν τόνων ποικιλίαν, ἀνηγωνίζοντο διαρκῶς πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς θεατροκρατίας, καὶ ἐπέσχον μὲν ἐπὶ τινὰ χρόνον τὸ ρεύμα, ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, διαρρήξασα τοὺς φραγμούς, κατεπλημμύρησε τὴν Ἑλλάδα ἡ νεότροπος καὶ τῶν ὧτων κύλαξ μουσικὴ, ἥτις ἤσκησε μεγάλην ἐπίρροην καὶ ἐπὶ τὴν ποίησιν καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ὕστερον, ἰδίως δὲ ἀπὸ Ἀλεξάνδρου, ἤγοντο μουσικαὶ συμφωνίαι ἐξ ἑκατὸν ὀργάνων, ἐξ ὧν δὲ οἱ παλαιοὶ μνημονεύουσι συνάγεται, ὅτι τὰ μουσικὰ ὄργανα, μάλιστα δὲ τὰ πνευστὰ, ἦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τόσον πολλὰ καὶ ποικίλα, ὅσον καὶ σήμερον· ἀλλ' ὅμως, καὶ μετὰ τηλικαύτας μεγαλοπρεπεῖς παρασκευὰς, ὠμολόγουν οἱ ἐπιστήμονες τῆς μουσικῆς, ὅτι αἱ ἀρχαῖαι τοῦ Ὀλύμπου μελωδίαι, καίπερ πρὸς

ἀπλούστατα ὄργανα συντεθειμένοι, εἶχον ἀπαράμιλλον κάλλος, ὅπερ οὐδὲ νῦν προσεγγίσει ἡδύνατο ἢ νέα μουσική, ἢ πολυφωνοτάτη καὶ πολυμήχανος.¹ Οὕτω λοιπὸν κατεδείχθη πάλιν καὶ ἐν τῇ μουσικῇ, ὅτι εἰς ἀκμὴν καὶ πρόοδον οἰασθῆποτε τέχνης δὲν συνεργεῖ τόσον τὸ πλῆθος τῶν μηχανῶν καὶ παρασκευῶν, ὅσον ἡ πλήρης καὶ δεξιὰ τῶν ὀλίγων χρῆσις, καὶ ὅτι περιορισμοὶ τινες καὶ ἐνδεῖαι ὡφελοῦσι μᾶλλον ἢ βλάπτουσι τὰς τέχνας, ὡς καὶ τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ μουσικῆς· ἤδη δὲ ἐπιστρέφω πάλιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ποιήσεως καὶ ἰδίως τῆς Δωρικῆς, ἥτις ἀρξάμενη ἀπὸ τῆς 40 'Ολ. (620 π. Χ.), καὶ ἀναπτύχθεισα διὰ τῶν μουσικῶν ἐφευρέσεων τοῦ Τερπάνδρου, 'Ολύμπου καὶ Θαλήτου, ἐντὸς ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα ἐτῶν ἔφθασεν εἰς τὴν ὑπερτάτην τελειότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑἰΟΛΙΚΟΥ ΜΕΛΟΥΣ

Ἡ Δωρικὴ ποίησις τῶν Ἑλλήνων διαιρεῖται εἰς δύο γένη, ἐκ τῶν δύο σχολῶν αἵτινες διέτριψαν περὶ αὐτήν. Σχολὴν δὲ ὀνομάζουσιν οἱ παλαιοὶ σύλλογον ἀνδρῶν, οἵτινες τὸν αὐτὸν τόπον οἰκοῦντες ἐπιτηδεύουσι τὴν τέχνην κατὰ τοὺς αὐτοὺς κανόνας. Τῶν δύο τούτων σχολῶν ἡ μὲν καλεῖται *Αἰολική*, ἐπειδὴ ἤκμασεν ἐν ταῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν Αἰολικαῖς ἀποικίαις, μάλιστα δὲ ἐν τῇ νήσῳ Λέσβῳ, ἡ δὲ *Δωρικὴ*, διότι ἦτο μὲν κοινὴ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἠνθίσαν ὅμως τὸ πρῶτον παρὰ τοῖς ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Σικελίᾳ Δωριεῦσι. Τὰς δύο ταύτας σχολὰς διακρίνει εὐθὺς πρῶτον ἡ διάλεκτος, διότι οἱ μὲν Λέσβιοι μελοποιοὶ μεταχειρίζονται τὴν Αἰολικὴν διάλεκτον, ὅπως ἐλαλεῖτο ἐπὶ τῆς νήσου, καὶ οἶαν εὐρίσκομεν αὐτὴν ἐν ταῖς ἀνασκαπτομέναις ἐπιγραφαῖς, οἱ δὲ ποιηταὶ τῶν Δωριέων τὴν Δωρικὴν κεκραμένην, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν αὐτὴν τὴν ἐπικὴν διάλεκτον ἡρτυμένην μὲ τύπους Δωρικοὺς διὰ τὸ πανηγυρικὸν καὶ με-

¹ Πλουτ. π. μουσ. 18.

γαλόφωνον. Αἱ δύο σχολαὶ διακρίνονται ὄχι μόνον κατὰ τὴν διάλεκτον, ἀλλὰ καὶ κατὰ πάντα τὰ ἄλλα, ἥτοι τὴν ὑπόθεσιν τῶν ᾠμάτων, τὸ τεχνικὸν εἶδος, καὶ αὐτὴν ἐτι τὴν ἐξωτερικὴν παράστασιν· διότι καὶ εἰς τὴν ἄλλην μὲν ἑλληνικὴν ποιήσιν, ὡς εἰδομεν, ἰδίως ὅμως εἰς τὸ Μέλος ἐπικρατεῖ πληρεστάτη ἁρμονία τῆς ὕλης, τοῦ εἶδους καὶ τῆς ἐξωτερικῆς παραστάσεως. Κατὰ ταύτην τὴν ἐποψιν τὰ γένη καὶ εἶδη τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ γένη καὶ εἶδη τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, ἐν οἷς πᾶσα διαφορὰ παρατηρουμένη ἐπὶ τοῦ ἀτόμου ἐκτείνεται ἐφ' ἅπαν τὸ εἶδος καὶ γένος. Οὕτω π.χ., ἵνα ἀρχίσω ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς παραστάσεως, ἡ μὲν λυρικὴ ποιήσις τῶν Δωριέων εἶναι καλεῖται *χορική*, διότι τὰ μέλη ἤδοντο ὑπὸ χοροῦ ὀρχουμένου, ἡ δὲ τῶν Αἰολέων οὐδέποτε ὀνομάζεται *χορική*, διότι τὰ ᾠματα αὐτῆς ἐψάλλοντο ὑφ' ἐνὸς καὶ μόνου, μετὰ μετρίας χειρονομίας καὶ πρὸς λύραν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Ἐπειτα δέ, τὰ μέλη τῶν Δωριέων ἔχουσι στροφὰς μεγάλας καὶ τεχνικωτάτας, αἱ δὲ στάσεις καὶ κινήσεις τοῦ χοροῦ ὑποβοηθοῦσι διὰ τῆς ὀψεως τὴν ἀκοήν, ἥτις ἐκινεῖ δύνει νὰ παρακούσῃ τὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν ῥυθμῶν· σαφηνίζουσι δὲ εἰς τὸν θεατὴν τὴν περίτεχνον καὶ πολυσύνθετον οἰκονομίαν τοῦ ᾠματος. Τούτωντιον δὲ ἡ λυρικὴ ποιήσις τῶν Αἰολέων μεταχειρίζεται ὁμοίους στίχους (τὰ κατὰ στίχον), πλέκουσα αὐτοὺς εἰς στροφὰς ὁμοιοῤῥύθμους, πλὴν ὅτι κατὰ τὸ τέλος, εἴτε διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ μέτρου, εἴτε διὰ προσθήκης μικροῦ τινος στίχου, ἐπιτηδεύει τέλος καὶ ἀνάπαυσιν τῆς στροφῆς. Ἡ λυρικὴ ποιήσις τῶν Δωριέων συνθέτει πολλάκις καὶ μέλη συνθετώτερα, ἐπιφέρουσα μετὰ δύο ὁμοίας στροφὰς τρίτην ἄλλην, ἐπὶ δὴν καλουμένην, ἥτις χρησιμεύει κατὰ τοὺς παλαιούς εἰς τὸν ἐξῆς σκοπόν· ὁ χορὸς, ἐν ᾧ ψάλλει τὴν στροφὴν, κινεῖται φορὰν τινα οἰανδήποτε, κατὰ τὴν ἀντιστροφὴν ἐπανακάπτει ὅπου τὸ πρῶτον ἴστατο, ἐπανελθὼν δὲ εἰς τὴν πρώτην θέσιν, ἴσταται ἐκεῖ, καὶ τότε ψάλλει τὴν ἐπὶ δὴν. Τοιαύτην ὅμως ἐπὶ δὴν οὐδέποτε μεταχειρίζεται τὸ Αἰολικὸν μέλος, ἀλλὰ παρατάσσει τὰς ὁμοίας στροφὰς ἐφεξῆς τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην. Ἄλλη διαφορὰ τῶν δύο σχολῶν εἶναι, ὅτι ἡ ῥυθμοποιία τοῦ Δωρίου μέλους εἶναι ποικιλωτάτη, ποτὲ μὲν σεμνὴ, ποτὲ δὲ φαιδρά, ἐν ᾧ τὰ ἀπλὰ μέτρα τῶν Αἰολέων ποιητῶν εἶναι γοργὰ

καὶ ζωνηρά, ἐπιτήδεια μόνον εἰς ζωγραφίαν σφοδρῶν καὶ ἐμπαθῶν αἰσθημάτων. Ὡς δὲ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῶν μελῶν, ἤδη μὲν καὶ αὐτὸς ὁ χορὸς δεικνύει, ὅτι τῶν Δωρικῶν ἄσμάτων ὑποθέσεις εἶναι δημοσία τις καὶ κοινὴ τῆς πόλεως, ἀποῦ, ὡς γνωστόν, μόνον κατὰ τὰς ἐορτὰς τῶν θεῶν ἤγοντο χοροί. Ἄν δὲ ποτε εἰσῆγοντο καὶ εἰς ἰδιωτικὰς τελετάς, ἡ ἀφορμὴ ἦτο πάντοτε καὶ ἐν αὐταῖς ἱερὰ καὶ πανηγυρικὴ, οἱ δὲ παριστάμενοι πολλοί, διότι αἰσθημάτων ἰδιωτικὰ ἐνὸς μόνου προσώπου οὔτε δύνανται νὰ αἰσθανθῶσι πολλοὶ ὁμοῦ, οὔτε ἀρμόζει νὰ ψάλλωσι κοινῇ φωνῇ πάντες οἱ χορευταί. Ἡ χορική ποίησις τῶν Ἑλλήνων ἦτο κτῆμα τοῦ κοινοῦ τῶν πόλεων, διὸ καὶ ἄγονται χοροὶ ἐν αὐταῖς εἴτε πρὸς λατρείαν θεῶν ἢ ἡρώων, εἴτε πρὸς χάριν καὶ μεγαλοπρέπειαν τῶν δημοτελῶν πανηγύρεων, εἴτε καὶ πρὸς τιμὴν πολιτῶν, οἵτινες ἀπέκτησαν ὑπέροχόν τινα δόξαν. Ἄν δὲ ποτε εἰσάγονται καὶ εἰς γάμους ἢ κηδεῖας νεκρῶν, αἱ τοιαῦται ἱεροπραξίαι δὲν ἔχουσι πλέον χαρακτῆρα ἰδιωτικόν, οὐδ' ἓνα μόνον μάρτυρα καὶ θεατὴν, ἀλλὰ τὴν πόλιν καὶ τοὺς πολλούς. Ἡ Αἰολικὴ Μοῦσα τοῦναντίον ἐκφράζει αἰσθημάτων ἐνὸς μόνου προσώπου μετὰ τοιούτου πάθους καὶ τρυφερότητος, ὥστε ἀποκαλύπτονται καὶ αἱ μυστικώταται τῆς καρδίας ὁρμαί. ἀλλὰ πρὸς τοιαύτην ποίησιν ἦτο βεβαίως πάντῃ ἀνάρμοστος ἡ λαμπρὰ καὶ πολύφωνος ᾠδὴ τῶν χορῶν. Ὅσακις δὲ οἱ μελοποιοὶ τῶν Αἰολέων ἄπτονται πραγμάτων πολιτικῶν καὶ διαλέγονται περὶ δικαίου καὶ πολιτείας, δὲν ἴστανται αὐτοὶ ἔξω τῶν κομμάτων, οὐδὲ σπουδάζουσι νὰ μεταπείσωσι τὸ πλῆθος, ἢ διὰ συνετῶν συμβουλῶν νὰ διορθώσωσι τὰ κακῶς ἔχοντα, ἀλλ' ἐκφράζουσι τὰς δοξασίας τοῦ πολιτικοῦ κόμματος, ἢ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας καὶ ἀξιώσεις, καὶ πάντοτε περὶ ταῦτα στρέφεται ἡ καλὴ καὶ χαρίεσσα τῶν Αἰολέων Μοῦσα. Οἱ μελοποιοὶ τῶν Αἰολέων ἐποίησαν βεβαίως καὶ χορικά ἄσματα, διότι ἤγοντο καὶ ἐν Λέσβῳ χοροὶ ὡς ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, οἱ δὲ Λέσβιοι ἐπόθουν, ὡς εἰκός, παρὰ τὰ ἀρχαῖα θρησκευτικὰ ἄσματα ν' ἀκούσωσι καὶ τῆς νέας τέχνης καρπόν, καὶ παρηγγέλησαν βεβαίως οἱ τῆς νήσου ποιηταὶ πολλάκις νὰ ποιήσωσι χορικά ἄσματα, καὶ ἐποίησαν τοιαῦτα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων,¹ ἀλλ' ὅμως τὸ

¹ Τὸν Ὑμέναιον τῆς Σαπφούς, ὃν ἐμιμήθη ὁ Κάτουλλος ἐν τῷ 62 ποίηματι αὐτοῦ, ἔψαλλαν χοροὶ νεανίσκων καὶ παρθένων, περὶ ὧν ὅρα τὰ κατωτέρω.

καλλιστον καὶ λαμπρότατον ἰδίωμα τῆς λυρικῆς ποιήσεως τῶν Αἰολέων, οὐ χάριν ἐπλάσθησαν ὅλοι αὐτῆς οἱ τρόποι καὶ τὰ σχήματα, εἶναι ἡ ἔκφρασις ἀτομικῶν ἐννοιῶν καὶ αἰσθημάτων. Δὲν ὑπάρχει δὲ γένος τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως ἄλλο, ὅπερ ἦνοιξε παρρησιαστικώτερον καὶ θερμότερον τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, καὶ ἐξεδήλωσεν ἐμπαθέστερον χαρὰν ἢ θλίψιν, πόθον ἢ ὀργήν, τῆς λυρικῆς ποιήσεως τῶν Αἰολέων. Ἡ ἀκμαία καὶ φυσικὴ τῶν κρυφιοτάτων αἰσθημάτων ἐκδήλωσις εὗρεν ὄργανον ἐπιτηδειότατον τὴν ἀρχαίζουσαν Αἰολικὴν διάλεκτον, ἣν κοσμεῖ πολλὴ ἀπλότης καὶ ἀλήθεια, οὐδὲν δ' ἔχει πανοῦργον ἢ περιέργον, διότι οἱ Λέσβιοι μελοποιοὶ τόσα μόνον παρέλαβον ἐκ τῆς ἐπικῆς διαλέκτου, τῆς κοινῆς ταύτης ποιητικῆς γλώσσης, ὅσα ἐθεώρησαν ἀναγκαῖα εἰς ὁμαλότητα καὶ κομψότητα τῆς ἐγχωρίου διαλέκτου. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως τοῦ Αἰολικοῦ μέλους, τοῦ πάλαι ποτὲ περιβλέπτου καὶ περικαλλοῦς, ὀλίγα μόνον λείψανα περισώθησαν μέχρις ἡμῶν, διότι κατήνησαν ἀπὸ παλαιοῦ τὰ ἄσματα ἀκατάληπτα εἰς τοὺς ἀνθρώπους, τὸ μὲν διὰ τὸ δυσνόητον τῆς διαλέκτου, τὸ δὲ διὰ τὸ βραχὺ καὶ συνεστραμμένον τῆς ἐρμηνείας· καὶ διὰ ταῦτα μᾶλλον ἀπωλέσθησαν ἢ διότι ἐξεδήλουν μετὰ πολλῆς παρρησίας καὶ ἐρεθισμοῦ τῶν αἰσθήσεων τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς ὀρέξεις· ἐπειδὴ, ἂν ἀπέβλεπον εἰς τοιοῦτους ἠθικοὺς λόγους οἱ παλαιότεροι, ἔπρεπε νὰ διαφθείρωσι τὸν Μαρτιάλιν, τὸν Πιτρώνιον, καὶ πολλὰ τῆς Ἀνθολογίας μᾶλλον, ἢ τὰ τοῦ Ἀλκαίου καὶ τῆς Σαπφούς. Ὅπως δὲ ποτε ἡ ἀπώλεια τοιούτων ἔργων ἐπιβάλλει ἔτι βαρύτερον καθῆκον εἰς τὸν συγγραφέοντα ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἵνα κατὰ τὸ δυνατόν ἀναστηλώσῃ τὰς ἀφανισθείσας εἰκόνας τῶν ποιητῶν.

Πρῶτος ἐν τοῖς μελοποιοῖς τῶν Αἰολέων μνημονεύεται ὁ Ἀλκαῖος. Ὁ βίος τοῦ Ἀλκαίου συμπλέκεται στενῶς μὲ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ Μιτυλήνης, πρωτεύουσας τῆς νήσου Λέ-

"Ὅτι δὲ ἀπὸ παλαιστάτου ἦσαν συνήθεις οἱ χοροὶ παρὰ τοῖς Ὑμεναίοις, περὶ τούτου εἶπον τὰ δέοντα ἐν τῇ 2 κεφ. Τὸ ἀπόσπασμα τῆς Σαπφούς «Κρῆσαι νῦ ποί' ὦδ' ἐμμελῶς πόδεσσιν κτλ.» (ἀπόσπ. 51) εἶναι μίμησις Κρητικοῦ περιδωμίου χοροῦ, οἷους μετεχειρίζοντο, φαίνεται, οἱ Αἰολεῖς ὅτε ἔφαλλον ὕμνους (πρβ. Ἀνθολ. Παλατ. IX, 189. Καὶ τοῦ Ἀνακρέοντος ἄσματα ἔφαλλον χοροὶ παρθένων ἐν τελεταῖς νυκτεριναῖς (Ἀθην. XIII, σ. 600. Δλ.)

σθου. Ἐκ γένους ἐπιφανοὺς καταγόμενος, ἠγωνίσθη ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς τάξεως τῶν ἀριστοκρατικῶν, καθ' ὧν ἐξηγέρθησαν οἱ δημοκρατικοί, ἀγόμενοι ὑπὸ φιλοδόξων ἀνδρῶν. Ὁμοία πολιτικὴ κίνησις συνέβη κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐξ ἧς προήλθον αἱ τυραννίδαι. Ὅπως δὲ ἐν Πελοποννήσῳ ἀνεψύησαν τύραννοι, οὕτω καὶ ἐν Μιτυληνῇ ἀπεδείχθη ἐκ τῆς μεταπολιτεύσεως τύραννος ὁ Μέλαγχρος, καθ' οὗ ἐπεξελθόντες οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Ἀλκαίου Κίκις καὶ Ἀντιμενίδας, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ Πιττακός, ὁ σφώτατος τῶν κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον πολιτικῶν τῆς Λέσβου, ἐφόνευσαν αὐτὸν κατὰ τὴν 42 Ὀλ. π. X. 612. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐμάχοντο οἱ Μιτυληναῖοι καὶ πρὸς ἐξωτερικοὺς πολεμικοὺς, τοὺς Ἀθηναίους, αἵτινες στρατηγούμενοι ὑπὸ Φρύωνος κατέλαβον τὸ Σίγειον, πόλιν κειμένην κατὰ τὴν Τρωϊκὴν παραλίαν. Ἐν τῷ πρὸς Ἀθηναίους ἀγῶνι τούτῳ, ὃν συνεπολέμησε καὶ ὁ Ἀλκαῖος, ἐνίκηθησαν μὲν οἱ Μιτυληναῖοι, ἀλλ' ὁ Πιττακὸς μονομαχήσας πρὸς τὸν Φρύωνα ἐφόνευσεν αὐτὸν κατὰ τὸ 3 ἔτος τῆς 43 Ὀλ. π. X. 606. Ἐν τούτοις ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν κομμάτων ἐν Μιτυληνῇ ἐξηκολούθει κατὰ τὴν μαρτυρίαν μάλιστα τοῦ Στράβωνος ἀνεβλάστησαν ἐκ τῆς ἀλληλομαχίας ταύτης πάλιν ἐν τῇ πόλει τύραννοι, ὁ Μυρσίλος, ὁ Μεγαλόγυρος, καὶ οἱ Κλεανακτίδαι, αἵτινες ἰσχύσαντες ἐφυγάδευσαν ἐκ τῆς νήσου τοὺς ὀλιγαρχικοὺς, μετ' αὐτῶν δὲ τὸν Ἀλκαῖον καὶ Ἀντιμενίδαν τοὺς ἀδελφούς, οἵτινες ἐκ τούτου τοῦ χρόνου ἐπλανήθησαν πολλὴν γῆν. Καὶ ὁ μὲν Ἀλκαῖος κατήντησεν εἰς Αἴγυπτον, ὁ δὲ Ἀντιμενίδας ἐστράτευσε ὑπὸ τοῦ Βαβυλωνίου κατ' ἐκεῖνον τὸν πόλεμον πιθανῶς, ὃν ὁ Ναβουχοδονόσωρ ἐπολέμησε πρὸς τὸν Αἰγύπτιον βασιλεῖα Νεχῶ, καὶ τὰς χώρας τῆς Συρίας Φοινίκην καὶ Ἰουδαίαν (ἐν τοῖς ἔτεσι 606—584.¹ Ὀλ. 43, 1.—49, 1, καὶ ἐπέκεινα τούτων). Μετὰ τὴν μακρὰν ταύτην ἀποδημίαν ἐπιφαίνονται πάλιν ἀμφότεροι οἱ ἀδελφοὶ εἰς τὰ ἐγγυὲς τῆς Λέσβου ἐπὶ κεφαλῇς τῶν ἀριστοκρατικῶν, καὶ ἀγωνίζονται νὰ ἐκβιάσωσι τὴν εἰς τὴν πατρίδα κάθοδον· τότε ὁ δῆμος τῶν Μιτυληναίων κοινῇ βουλῇ ἐψήφισε τὸν Πιττακὸν αἰσυμένητην, πρὸς ὑπο-

¹ Ἡ περὶ Κιρκήσιον μάχην συνέβη κατὰ Βηρωσσὸν τὸ 604, καθ' ὃ ἔτε-
λευτήσεν ὁ Ναβοπαλάσσας, ἀλλὰ κατὰ τὴν χρονολογίαν τῶν ἱερῶν Γρα-
φῶν συνάγεται ἡρότερον τὸ ἔτος 606 π. X.

στήριξιν τοῦ καθεστῶτος πολιτεύματος καὶ ἀποτροπὴν τοῦ ἐκ τῶν φυγάδων κινδύνου. Ἦρξε δὲ ὁ Πιττακὸς κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρονολόγους ἔτη δέκα, (Ὀλ. 47, 3—50, 1. π. X. 590—580) καὶ ἤρξεν εὐτυχῶς, διότι ὄχι μόνον κατεπαλάισε τοὺς φυγάδας, ἀλλὰ διὰ τῆς πραότητος καὶ ἐπιεικειᾶς διήλλαξεν αὐτοὺς πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν καὶ πρὸς ἑαυτόν. Τότε συνδιηλλάγη καὶ ὁ Ἀλκαῖος πρὸς τὸν Πιττακὸν κατὰ τινὰ πιστὴν παράδοσιν, ὥστε τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦλάχιστον τῆς ζωῆς αὐτοῦ διήγαγεν ἐν τῇ πατρίδι καὶ ἐν εἰρήνῃ ὁ πολυπλόκτος ποιητής.

Ἐν τοιαύταις πλάναις καὶ καταδρομαῖς ὥρμησεν ὁ Ἀλκαῖος εἰς ποίησιν τῶν ᾠμάτων, ὄχι ὅπως ὁ Σόλων ἐξ ἀστασιασμοῦ φιλοπατρίας κινούμενος καὶ μετὰ πνεύματος ἀταράχου, ἵνα θρηνήσῃ τὴν τύχην τῆς πολιτείας καὶ ὑποδείξῃ τῶν κακῶν θεραπείαν, ἀλλ' ἵνα ἀποσεῖσῃ τὸ βάρος τὸ πιέζον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἐρεθίσῃ δὲ καὶ ἄλλους διὰ τῆς θερμότητος τοῦ ἰδίου πάθους. Ὅτε π. χ. ἐπεχειρεῖ ὁ Μυρσίλος τὴν κατάληψιν τῆς τυραννίας, ἐποίησε τὴν καλὴν ἐκείνην ᾠδὴν, ἣν δεξιῶς μὲν ἐμιμήθη ὁ Ὀράτιος, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπελείφθη τοῦ παραδείγματος·

Ἄσυνέτημι τῶν ἀνέμων στάσιν·
τὸ μὲν γὰρ ἔνθεν κύμα κυλινδεται,
τὸ δ' ἔνθεν ἄμμες δ' ἂν τὸ μέσσον
ναῖ φορήμεθα σὺν μελαίνῃ,
χείμωνι μοχθεῦντες μεγάλῃ μάλα·
περ μὲν γὰρ ἄντλος ἰστοπέδαν ἔχει,
λαῖφος δὲ πᾶν ζάδηλον ἤδη
καὶ λάκιδες μεγάλαι κατ' αὐτό·
χόλαισι δ' ἄγκυραι.¹

Ὅτε πάλιν ἀπέθανεν ὁ Μυρσίλος, ἐκλάμπει ἡ χαρὰ τοῦ ποιητοῦ σφοδρὰ καὶ μετὰ κρότου·

Nūn χρὴ μεθύσθην καὶ τινα πρὸς βία·
πώνην, ἐπεὶ δὴ κάθανε Μύρσιλος.²

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μυρσίλου στρέφει τὰ βέλη τῆς ποιήσεως

¹ Ἀπόσπ. 18.—Ὀρατ. Carm. I, 14, O navis referent.

² Ἀπόσπ. 20. Καὶ ταύτης τῆς ᾠδῆς ἐμιμήθη ὁ Ὀράτιος τοῦλάχιστον τὴν ἀρχὴν ἐν τινι τῶν καλλίστων αὐτοῦ ποιημάτων, Carm. I, 37. Nunc est bibendum, nunc pede libere.

κατὰ Μεγαλαγύρου καὶ τῶν Κλεανακτιδῶν, ὡς τυραννίδα ὀρεγομένων, ἂν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλκαῖος κατὰ Στράβωνα δὲν ἦτο ἀμέτοχος τοιούτων νεωτερισμῶν. Ἀλλ' οὐδ' αὐτοῦ τοῦ Πιττακοῦ ἐφείσθη, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐξελέχθη ὑπὸ τοῦ δήμου αἰσυμνήτης, ἀλλὰ πικρότατα καὶ ἐμπαθέστατα ἐξονειδίζει διὰ τῶν ποιημάτων ἄνδρα σοφόν, συνετὸν καὶ φιλόπολιν κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν, ὅστις ἀπέδειξε διὰ φανερωτάτου σημείου τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἀρετὴν, καταθέσας ἐκουσίως μετὰ δέκα ἔτη τὴν ἀνυπεύθυνον ἐξουσίαν. Ἐν τοῖς πρὸς Πιττακὸν ποιήμασι ψέγει μὲν τὸν δῆμον τῶν Μιτυληναίων, ὅτι κοινῇ ψήφῳ ἔστησε τύρραννον τῆς βαρυδαίμονος πόλεως τὸν κακοπάτριδα Πιττακόν, αὐτὸν δὲ τὸν ἄρχοντα χλευάζει διὰ πολλῶν ὕβρεων, αἵτινες ἔπρεπον εἰς τοὺς Ἰάμβους μᾶλλον ἢ τὸ Αἰολικὸν μέλος, ἐπειδὴ ποτὲ μὲν σκώπτει αὐτὸν ὅτι ἔχει μορφὴν σώματος κοινὴν καὶ ἰδιωτικὴν, *σαράποδα καὶ γύσκαυα* καλῶν, ποτὲ δὲ διὰ τὸ μικροπρεπὲς καὶ ἀνελεύθερον τῆς διαίτης, ἐν οἷς μεταχειρίζεται συνθέσεις ὀνομάτων *τολμηροτάτας*¹. Εἰς τασοῦτον δὲ προήλθε τὸ κατὰ τοῦ Πιττακοῦ πάθος αὐτοῦ, ὥστε παραβάλλων αὐτὸν πρὸς τὸν Μέλαγχρον, τὸν πρὶν τυραννήσαντα, εὐρίσκει τὸν δεύτερον μείζονος τιμῆς ἄξιον.

Μέλαγχρος αἰδώς ἄξιος εἰς πόλιν.²

Εἰς τὴν ἀξίαν ταύτην τῶν ποιημάτων, ἅτινα ἐκάλουν οἱ παλαιοὶ *διχοστασιαστικά*, περιέγραφεν ὁ Ἀλκαῖος διὰ ζωηρῶν εἰκόνων τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Μυτιλήνης, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ κόμματος, εἰς ᾗ ἀνῆκεν. Ἐν δὲ τοῖς πολεμιστηρίοις ἄσμασιν ἐπιπνέει πολὺ τὸ θούριον καὶ ἀρειμάνιον, ἂν καὶ δὲν ἦτο αὐστηρὸς κριτὴς τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς, ὅσον οἱ ἐν Ἑλλάδι Δωριεῖς, καὶ μάλιστα οἱ Σπαρτιῆται. Ἐν τούτοις, ποτὲ μὲν περιγράφει μεθ' ἡδονῆς καὶ εὐπρεπείας τὴν αὐτοῦ ὀπλοθήκην.

Μαρμαίρει δὲ μέγας δόμος χάλκῳ· πᾶσα δ' Ἄρη

κεκόσμηται στέγα

λάμπραισιν κυνίσαις, κατὰν λεῦκοι καθύπερθεν ἵππιοι λόφοι

νεοῖσιν, κεφάλαισιν ἄνδρων ἀγάλματα, χάλκισαι δὲ πασσάλεις

¹ Διογ. Λαερ. 1, 84. Ὁ Ἀλκαῖος καλεῖ τὸν Πιττακὸν λ. γ. *ζοφοδορπίδα* ν, ὅ ἐστιν ὑπὸ σκότος, καὶ ὅχι ὑπὸ φῶς πολλῶν λαμπάδων δειπνοῦντα, κατὰ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς ἄνδρας

² Ἀπόσπ. 21.

κρύπτουσιν περικείμενοι λίμπραι κνάμιδες, ἄρκος ἰσχυρῶ βέλεος
θώρακές τε νέοι λίνω κοίλαι τε κατ' ἄσπιδες βεβλήμεναι
παρ δὲ Χαλκιδίκαι σπάθαι, παρ δὲ ζώματα πολλὰ καὶ κυπάττιδες·
τῶν οὐκ ἔστι λάβεσθ', ἐπειδὴ πρῶτισθ' ὑπὸ ἔργον ἔσταμεν τότε.¹

Ἄλλοτε δὲ παροτρύνει εἰς μάχην τοὺς συμπολεμιστάς, λέγων ὅτι
τειχῶν οὐ δέονται οἱ γενναῖοι·

Ἄνδρες πόλῃος πύργος ἄρεῦτοι.²

καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ φοβῶνται τὰ ὄπλα τῶν πολεμίων·

οὐ γὰρ ἐλκοποιᾶ γίνεται τὰ σήματα.³

Ἐν ἄλλῳ πάλιν ἐξυμνεῖ τὰ κατορθώματα τοῦ ἀδελφοῦ, λέγων ὅτι
στρατευόμενος ὑπὸ τοὺς Βαβυλωνίους καταπάλαισεν ὑπερμεγέθη τι-
νὰ πολεμιστήν, καὶ ἤγαγεν ἐκ περάτων γῆς λαβὴν ξίφους ἐλεφαν-
τίνην, ἣν ἔλαβεν ἴσως δῶρον παρὰ τινος τῶν Ἀσιανῶν ἡγεμόνων.⁴
Περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι, ἂν καὶ ἐπιδεικνύει ὁ Ἀλκαῖος φιλοπό-
λεμον ἦθος, καὶ διατρίβει μεθ' ἡδονῆς περὶ τὴν περιγραφὴν τῶν
ὀπλισμῶν καὶ τὰ παρόμοια, γράφων ποτὲ πρὸς τὸν φίλον Μελάνιπ-
πον ᾠδὴν τινα, λέγει κατὰ τὸν Ἀρχίλοχον, ὅτι αὐτὸς μὲν ἐσώθη ἐκ
τῆς μάχης διὰ τῆς φυγῆς, τὰ δὲ ὄπλα αὐτοῦ ἀνεκρέμασαν οἱ Ἀ-
θηναῖοι ὡς τρόπαιον ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀθηνᾶς κατὰ τὸ Σίγειον.⁵

Ὁ Ἀλκαῖος εἶχε μὲν φύσιν γενναίαν, ἀλλ' ἄμετρον καὶ ἐμπαθῆ,
ὁποῖος παραδίδεται ἐν γένει ὁ χαρακτήρ τῆς Αἰολικῆς φυλῆς· δια-
κρίνεται δὲ τὸ ἦθος τοῦ ποιητοῦ εἰς πάντα μὲν τὰ ἄσματα αὐτοῦ,
κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τὰ ἐξυμνοῦντα τὸν οἶνον καὶ τὸν ἔρωτα. Τὰ πολ-
λὰ τοῦ οἴνου ἐγκώμια ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ Ἀλκαίου δεικνύου-
σιν ὅποσον ἐτίμα ὁ ποιητὴς τὸ δῶρον τοῦ Διονύσου, καὶ πόσον ἐπι-
τυχῶς διέκρινε τοὺς καιροὺς τοὺς προτρέποντας ἐπὶ τὸν οἶνον. Ποτὲ
μὲν τὸ ψυχρὸς τοῦ χειμῶνος παρακαλεῖ ἐπὶ πότον παρὰ τὴν φλέγου-
σαν ἐστίαν

Ὑεὶ μὲν ὁ Ζεὺς, ἐκ δ' ὁράνω μέγας
χειμῶν, πεπάγασιν δ' ὑδάτων ῥοαί...

¹ Ἀπόσπ. 15.

² Ἀπόσπ. 23.

³ Ἀπόσπ. 24.

⁴ Ἀπόσπ. 33.

⁵ Ἀπόσπ. 32.

κάβαλε τὸν χεῖμων', ἐπὶ μὲν τίθεις
πῦρ, ἐν δὲ κίρναις οἶνον ἀφειδέως
μέλιχρον.¹

ποτὲ δὲ ὁ ἀστὴρ ὁ Σείριος·

Ἔγχε πνεύμονας οἶνω· τὸ γὰρ ἄστρον περιτέλλεται,
ἀ δ' ὄρα χαλέπα, πάντα δὲ δίψαις' ὑπὸ καύματος.²

Καὶ ἄλλοτε μὲν συνιστᾷ τὸν οἶνον ὡς τὸ ἄριστον ἀντιφάρμακον
τῶν ταλαιπωριῶν καὶ τῶν θλίψεων·

Οὐ χρὴ κάκοισι θυμὸν ἐπιτρέπην·
προκόψομεν γὰρ οὐδὲν ἀσάμενοι,
ὦ Βύκχι, φάρμακον δ' ἄριστον
οἶνον ἐνειακαμένοις μεθύσθην.³

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον Μυρσίλου τοῦ τυράννου προτρέπει πάλιν τοὺς
φίλους νὰ μεθυσθῶσιν ὑπὸ χαρᾶς. Ἐγκωμιάζει δὲ τὸν οἶνον μᾶλλον
ὡς ἐκ τῆς ἰλαρότητος ἣν φέρει εἰς τὸ πνεῦμα, ἢ ὡς ποτόν ἡδύον
τὸν λάρυγγα καὶ τὰς αἰσθήσεις τοῦ σώματος, διότι ἐπαινεῖται ὄχι
μόνον ὡς λαθικηθῆς·

Πίνωμεν· τί τὸ λύχον μένομεν; δάκτυλος ἀμέρα·
καθ' ὃ' αἶρει κυλίχλαις μεγάλαις, αὔατα ποικίλαις·
οἶνον γὰρ Σεμέλας καὶ Δίος υἱὸς λαθικηθῆς α
ἀνθρώποισιν ἔδωκ'· ἔγχε κίρναις ἓνα καὶ δύο
πλέαις κακ κεφάλαις, ἀ δ' ἑτέρα τὰν ἑτέραν κύλιξ
ώθητ'·⁴

ἀλλὰ καὶ ὡς βάσανος καὶ κάτοπτρον τῶν μυστηρίων τῆς ἀνθρωπί-
νης ψυχῆς·

οἶνος γὰρ ἀνθρώποις δίοπτρον.⁵

Ἰδίως ὁμῶς *συμποτικά* ἄσματα φαίνεται ὅτι δὲν ἐποίησεν ὁ Ἄλ-
καῖος, ὡς ἐπίστευσαν πολλοί, διότι ἐκ τῶν περισωθέντων λειψάνων
καὶ τῶν μιμήσεων τοῦ Ὁρατίου συνάγεται, ὅτι αἱ ἐπὶ πότον παρα-
κελεύσεις αὐτοῦ συνεπλέκοντο πάντοτε μὲ σπουδαιοτέρας ὑποθέσεις.

Μάλιστα δὲ λύπης ἄξιον εἶναι, ὅτι πᾶν ὀλίγα περιεσώθησαν

¹ Ἀπόσπ. 34, Ταῦτα ἐμιμήθη ὁ Ὁράτιος ἐν τινι τῶν καλλίστων αὐτοῦ
ψδῶν. (I, 9. vides ut alta κτλ.)

² Ἀπόσπ. 39.

³ Ἀπόσπ. 35.

⁴ Ἀπόσπ. 41.

⁵ Ἀπόσπ. 53.

εἰς ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐρωτικῆς τοῦ Ἀλκαίου ποιήσεως· διότι τί ἄλλο περιεργότερον, ἢ ἡ σχέσις τοῦ Ἀλκαίου πρὸς τὴν Σαπφώ, καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς δύο παθῶν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ποιητοῦ, τοῦ ἔρωτος δηλ. καὶ τῆς αἰδοῦς πρὸς τὴν εὐγενῆ καὶ καλλιστέφανον παρθένον ; Ἐν τινι τῶν ἄσμάτων προσαγορεύει τὴν Σαπφώ·

Ἰόπλοχ' ἄγνα μελιχόμειδε Σάπφοι,
θέλω τι φείπην, ἀλλὰ με κωλύει αἶδως.¹

Ἡ δὲ Σαπφώ, νοήσασα τὸ πρᾶγμα, ἀποκρίνεται μετὰ παρθενικῆς ὀργιλότητος·

Αἱ δ' ἤχες ἔσλων ἤμερον ἢ κάλον,
καὶ μὴ τι φείπην γλῶσσ' ἐκύκα κάκον,
αἶδως κε σ' οὐ κίχανεν ὄππατ',
ἀλλ' ἔλεγες περὶ τῷ δικαίως.²

Ὁπόσης δὲ χάριτος νοήματα καὶ ὁποῖον βάθος αἰσθήματος περιέχον τὰ εἰς νεανίσκους ἄσματα τοῦ Ἀλκαίου, καταλαμβάνει ὁ ἀναγνώστης ἐξ ἐκείνου τοῦ γνωστοῦ, ὅτι φακὸν τινα ἐπὶ τοῦ σώματος ἐρωμένου παιδὸς ἐξύμνει ὁ ποιητὴς ὡς ἴδιον κάλλους προτέρημα.³ Καὶ τοι δὲ ὁ παιδικὸς ἔρως παρ' Αἰολεῦσι δὲν ἦτο ἀγνός, ὡς ὁ τῶν Δωριέων, οὔτε ἐν τοῖς ἐρωτικοῖς ὁμῶς, οὔτε ἐν τοῖς ἐγκωμιάζουσι τὸν οἶνον ἄσμασι τοῦ Ἀλκαίου ὑποφαίνεται τι συβαρτικῆς ἡδυπαθείας, ἢ ἐπὶ τὰς ἡδονὰς τοῦ σώματος ἀκόλαστος ὁρμή, ἀλλὰ πανταχοῦ παρίσταται ῥωμαλέος, δραστήριος καὶ εὐτολμος ὁ ποιητὴς· διὸ καὶ πολιτικοὶ ἀγῶνες, αἱ μάχαι, αἱ κατὰ τὴν φυγὴν τάλαιπωρίαί, ἐξαίρουσι διὰ τὴν ἀντίθεσιν τὴν μακαριζομένην χάριν τοῦ εὐθύμου καὶ ἀπράγμονος βίου. Τοιοῦτον περιγράφει τὸν Ἀλκαῖον καὶ ὁ Ὅρατιος·

Qui ferox bello, tamen inter arma,
Sive jactatam religarat udo
litore navim,
Liberum et Musas, Veneremque et illi
Semper haerentem puerum canebat,
Et Lycum nigris oculis nigroque
Crine decorum.⁴

¹ Ἀπόσπ. 55.

² Ἀπόσπ. Σαπφοῦς 29

³ Cicero de N. D. I, 28.

⁴ Carm. I. 32. πρβ. σχολ. Πινδ. Ὀλ. X, 15.

Ἐκ τῶν τοῦ Ὀράτιου τούτων συναγεται, ὅτι ὁ Ἀλκαῖος δὲν ἐποίει οὔτε πρὸς παιδιάν, οὔτε πρὸς διατριβήν, ἀλλ' ὅτι βία ἐνδύμυχος ἐξήγεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν ποίησιν. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐξομολογούμενος τὸ ἴδιον πάθος παύνει καὶ ἀναπαύει τὴν ταράχην τῆς ψυχῆς του. Κατὰ τοῦτο δὲ ἀπολείπεται παραπολὺ τοῦ Ἀλκαίου ὁ Ὀράτιος, διότι ἐξευρίσκει μὲν ὁ Ῥωμαῖος ποιητῆς νοήματα χαριέστατα, καὶ μετὰ θαυμαστῆς τέχνης οἰκονομεῖ, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αὐτοῦ δὲν κινεῖται βαθέως ὑπὸ τοῦ πάθους, ὡς ἡ τῶν Αἰολέων Μελοποιῶν.

Ἐν δὲ τοῖς Ὑμνοῖς, οὓς ἐποίησεν εἰς πολλοὺς τῶν θεῶν, οὐδὲν ἰδιογενὲς καὶ πρωτότυπον ἀπέδειξεν ὁ Ἀλκαῖος· διότι, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν παλαιῶν, τοσοῦτον ἐπλεόναζεν ἐν αὐτοῖς ὁ ἐπικός χαρακτήρ, καὶ ἡ διήγησις ἦτο τόσοσιν πλατεῖα καὶ γραφικὴ, ὥστε ἡ οἰκονομία αὐτῶν διέφερε παντελῶς τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἑσμάτων, ὧν καὶ τὰ νοήματα ἦσαν πυκνά, καὶ ἡ ἐρμηνεία συνεστραμμένη. Ἐν τῷ εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνῳ ἐπραγματεύετο ὁ Ἀλκαῖος τὸν χαριέντα ἐκεῖνον Δελφικὸν μῦθον, καθ' ὃν κοσμηθεὶς ὁ Ἀπόλλων μὲ μίτραν χρυσῇν, λαβὼν δὲ τὴν λύραν, καὶ ἀναβὰς ἐφ' ἄρματος κύκνων, ἐλάυνει πρῶτον εἰς τοὺς Ὑπερβορείους τοὺς εὐσεβεῖς, παρ' οἷς διατρίψας ἐνιαυτόν, εὐθύς ὡς ἤχησαν οἱ Δελφικοὶ τρίποδες, ἐπανακάμπτει κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ θέρους εἰς Δελφούς, ὅτε νέων χοροὶ παιανίζοντες, καὶ ἀηδόνες καὶ τέττιγες προσάδοντες ὑποδέχονται τὸν θεόν.¹ Ὁ δὲ ὕμνος εἰς Ἑρμῆν ἦτο βεβαίως ὁμοιότατος τοῦ ὁμηρίου,² διότι διηγεῖτο ἐν αὐτῷ τὴν γέννησιν τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν κλοπὴν τῶν βοῶν, καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ ὅτι μετετράπη τέλος τὸ πρᾶγμα εἰς γέλωτα, ὅτε ὁ Ἑρμῆς ἐν αὐταῖς ταῖς ἀπειλαῖς ἐξέκλεψε τὴν φαρέτραν ἐκ τῶν ὤμων τοῦ Ἀπόλλωνος.³ Ἐποίησε δὲ καὶ εἰς Ἥφαιστον ὕμνον, ἐν ᾧ διηγεῖται τὰ κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ θεοῦ. Ὁ Ἀλκαῖος μετεχειρίσθη ἐν τοῖς ὕμνοις, ὡς

¹ Ἀπόσπ. 2. 3. 4.

² Κεφ. Ζ.

³ Τὸ τελευταῖον παρέλαβε καὶ ὁ Ὀράτιος ἐκ τοῦ Ἀλκαίου (Carm. I. 10. 9). Καθόλου ὅμως διέφερον τὰ ποιήματα ἑκατέρου, διότι ὁ μὲν Ἀλκαῖος διεξοδικῶς διηγεῖτο τὰ κατὰ τὴν κλοπὴν τῶν βοῶν, ὁ δὲ Ὀράτιος πολλῶν μὲν ἱστορημάτων ἀκροθιγῶς ἄπτεται, ἀλλ' ἐν οὐδενὶ διατρίβει.

ἐξάγεται ἐκ τινων μικρῶν ἀποσπασμάτων, τὰς αὐτὰς στροφὰς καὶ τὰ αὐτὰ μέτρα, ἅτινα καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις αὐτοῦ ᾠσμασι· καὶ φαίνεται μὲν ὅτι διὰ τῶν μικρῶν τούτων στίχων καὶ τῶν στροφῶν συγκόπτεται καὶ συνθλίβεται τὸ ρεῦμα τῆς διηγήσεως, ἀλλ' ὅμως ὁ Ἀλκαῖος μετεβίβαζε τὸ αὐτὸ νόημα καὶ τὴν αὐτὴν πρότασιν ἀπὸ στροφῆς εἰς στροφήν, ὡς πράττει καὶ ὁ μιμητὴς αὐτοῦ Ὁράτιος, διότι καθὼς πάντες οἱ ἄλλοι ποιηταὶ μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἐξέλεγον τὰ προσήκοντα μετρικὰ σχήματα, οὕτω καὶ ὁ Ἀλκαῖος εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι ἁρμονικώτατα προσήρμοζε καὶ ἐν τοῖς ὕμνοις τὴν ὑπόθεσιν πρὸς τὸ εἶδος τοῦ ῥυθμοῦ.

Τὰ μέτρα ἅτινα μετεχειρίσθη ὁ Ἀλκαῖος ἦσαν καθόλου γοργὰ καὶ κινητικὰ, ἔχοντα ποτὲ μὲν πρᾶτον, ποτὲ δὲ σφοδρότερον τόνον καὶ χαρακτῆρα. Οἱ δὲ ἐπικρατέστατοι πόδες ἦσαν οἱ Αἰολικοὶ δάκτυλοι, οἵτινες ὁμοιάζουσι μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον τοὺς ἐπικούς, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν διαφέρουσιν αὐτῶν· διότι ἡ ἄρσις δὲν εἶναι ἰσόχρονος τῆς θέσεως,¹ ἀλλὰ βραχυτέρα· ἐκ τούτου δὲ φθίρεται ἡ ἀναλογία, ὅθεν οἱ ἀρχαῖοι ῥυθμικοὶ ἐκάλουν αὐτοὺς *ἀλόγους δακτύλους*. Τῶν δακτύλων τούτων προτάσσεται δισύλλαβος ἄλογος πόδις, βάσις καλούμενος, μετὰ δὲ τὴν βάσιν ἐπιτάσσονται οἱ δάκτυλοι ἀνευ σπονδείων, γοργοὶ καὶ ἑλαφροί. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θεωρητέον καὶ τοὺς χοριάμβους τῶν Αἰολέων μελοποιῶν, διότι καὶ τούτων προτάσσεται βάσις, πλὴν ὅτι τὸ χοριαμβικὸν μέτρον ἔχει φύσει ἐντονώτερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον χαρακτῆρα, διὰ τοῦτο ὅτε Ἀλκαῖος καὶ ὁ Ὁράτιος, ὅστις κατὰ τὰ μέτρα μάλιστα ἐμιμήθη τὸν Λέσβιον μελοποιόν, ἐκ χοριάμβων, κατὰ στίχον τεταγμένων, συνέθηκαν πάντα τὰ ᾠσματα, ὅσα εἶχον ὑπόθεσιν σεμνοτέραν καὶ πανηγυρικωτέραν τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ τὸ πάντων ἀγαπητότατον μέτρον τῶν Λεσβίων μελοποιῶν εἶναι οἱ λογαυιδικοὶ στίχοι, οἵτινες συγκαινται ὡς τὸ πολὺ ἐκ δακτύλων καὶ τροχαίων. Ἡ συναρμογὴ τῶν δύο τούτων πολυσχηματίστων μέτρων, ἐν οἷς σφοδρότερος ῥυθμὸς καταλήγει εἰς ἄτονον καὶ μαλακόν, εἶναι ἐξόχως ἐπιτηδεῖα εἰς ἐρμηνείαν λεπτῶν αἰσθημάτων, οἷον τρυφερότητος, πόθου καὶ μελαγχολίας, διὰ τοῦτο καὶ οἱ Λέσβιοι ποιηταὶ ἐκ τῶν μέτρων τούτων

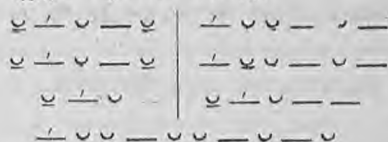
¹ Ὁρα κεφ. 4.

συνέθεσαν τὰς ἑαυτῶν στροφάς, συμπλέξαντες λογαοιδικούς ρυθμούς ἐξ ἱάμβων, τροχαίων καὶ δακτύλων αἰολικῶν. Ἐκ τοιούτων πεδῶν π. χ. σύγκειται ἡ Σαπφική στροφή, τὸ χαριέστατον καὶ τρυφερότατον πάντων τῶν μέτρων τοῦ Ἑλληνικοῦ μέλους. Τὴν στροφήν ταύτην μετεχειρίσθη, φαίνεται, καὶ αὐτός ὁ Ἀλκαῖος ἐν τῷ ὕμνῳ εἰς Ἑρμῆν.¹ ἄλλ' οὗτος μὲν μετεχειρίζετο τὴν Σαπφικὴν στροφήν σπανιώτερον, διότι πρὸς τὸ ἥθος αὐτοῦ ἤρμοζε μᾶλλον ἡ ἀνδρικό-τερα καὶ σφοδρότερα Ἀλκαϊκή, ἣς οἱ λογαοιδικοὶ πόδες δὲν ἔχουσι τὴν μαλακότητα τῆς Σαπφικῆς, ἐπειδὴ προτασσομένης τῆς ἱαμβικῆς διποδίας, ἀπολαμβάνει τὸ μέτρον τόνον ἰσχυρότερον καὶ πανηγυρικώτερον.² διὰ τοῦτο ἡ Ἀλκαϊκὴ στροφή ἦτο ἐν χρῇσει ὡς τὸ πολὺ εἰς πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ ᾠσματα, καὶ καθόλου εἰπεῖν εἰς ποιήματα γενναῖον καὶ ἀρρενωπὸν ἔχοντα χαρακτῆρα. Ἀλλοῦ πάλιν ὁ Ἀλκαῖος μετεχειρίσθη τοὺς λογαοιδικούς καὶ κατὰ στίχον, ὅπως τοὺς χοριάμβους καὶ τινα εἶδη δακτύλων, ἐξ ὧν κατεσκεύασε σχῆμα κάλλιστον καὶ μεγαλοπρεπέστατον, ἐκεῖνο δι' οὗ περιέγραψε τὴν αὐτοῦ ὀπλοθήκην.³ Ὁ Ἀλκαῖος, πλὴν τούτων, ἐπενόησε καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ποικίλα σχήματα, ἐξ ὧν μνημονεύω μόνους τοὺς Ἰωνι-

¹ Ἀπόσπ. 5

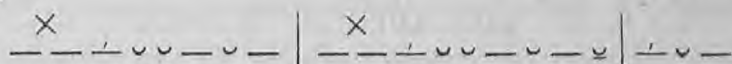
«Χαῖρε Κυλλάνας ὁ μέδεις, σὲ γάρ μοι.»

² Ἐγὼ μὲν ἔχω γνώμην, ὅτι τὸ δεύτερον μέρος τοῦ στίχου τῆς Ἀλκαϊκῆς στροφῆς οὔτε ἐκ χοριάμβων σύγκειται, οὔτε ἐκ δακτύλων, ἀλλ' ἐκ ποδῶν λογαοιδικῶν τὸ σχῆμα τέμνεται ὡς ἐξῆς:

Ἐκ τοῦ διαγράμματος φαίνεται, ὅτι ὁ τρίτος στίχος τῆς στροφῆς εἶναι παρέκτασις τοῦ πρώτου τμήματος τῶν δύο πρώτων στίχων, ὁ δὲ τέταρτος τοῦ δευτέρου τμήματος τῶν αὐτῶν στίχων, ὥστε ὅλη ἡ στροφή συγκείται ἐκ συναρμογῆς ἱάμβων καὶ λογαοιδικῶν.

³ Οἱ μὲν στίχοι παρετέθησαν ἀνωτέρω, τὸ δὲ σχῆμα τοῦ μέτρου εἶναι τὸ ἐξῆς.

τὸ σημεῖον × δηλοῖ τὴν βάσιν.

κούς ἀπ' ἐλάσσονος, μέτρον ἀρμοδιώτατον πρὸς τὸ ἦθος τοῦ ποιη-
τοῦ,¹ διότι μετεχειρίσθη αὐτὸ εἰς ἔκφρασιν τρυφερότητος πάθους,
ὑπερ οὔτε νὰ θλίψῃ ἡδύνατο ἐντὸς ἑαυτοῦ, οὔτε νὰ ἀποβάλῃ.²

Ἀπὸ τοῦ Ἀλκαίου μετὰ γὰρ ἤδη τὸν λόγον ἐπὶ τὴν Σαπφώ, τὴν
δευτέραν κορυφὴν τῆς λεσβίας σχολῆς τῶν μελοποιῶν, ἣν διὰ τὴν
ποιητικὴν δεινότητα ἐτίμησαν πολλὰ καὶ ἐπῆνεσαν οἱ παλαιοί. Περὶ
τῆς πατρίδος τῆς Σαπφούς πάντες ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἐγεννήθη ἐν
Λέσβῳ ἢ δὲ ἔρις, ἃν ἐγεννήθη ἐν Ἐρεσσῷ ἢ ἐν Μιτυλήνῃ, λύεται
κατὰ τὸν πιθανὸν λόγον ὡς ἑξῆς· ὅτι ἐν Ἐρεσσῷ γεννηθεῖσα, μετῴ-
κησεν εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς νήσου ὕστερον, μετὰ τὴν εὐδοκί-
μῃσιν καὶ φήμην αὐτῆς περὶ τὴν τέχνην· ὡς δὲ πρὸς τὴν ἡλικίαν,
ἦτο μικρὸν νεώτερά τοῦ Ἀλκαίου, παρέτεινε δὲ τὸν βίον μέχρι τῆς
53 Ὀλ. (568 π. Χ.) καὶ ἐπέκεινα. Περὶ τὴν 46 Ὀλ. (π. Χ. 596),
ἐποχὴν καθ' ἣν ἤκμαζε μάλιστα, μανθάνομεν ὅτι ἐφυγεν ἐκ Μιτυ-
λήνης εἰς Σικελίαν, ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον.³ Τὸ δὲ ἄσμα τὸ
μνημονευόμενον ὑπὸ Ἡροδότου,⁴ ἐν ᾧ ἐχλεύαζε τὸν ἀδελφὸν Χάρ-
ξον, ὅτι ἐξαγοράσας ἐν Αἰγύπτῳ τὴν ἑταίραν Ῥοδῶπιν, ἀπέδωκεν
αὐτῇ ἐξ ἔρωτος τὴν ἐλευθερίαν, φαίνεται, ὅτι ἐποίησε πολὺν χρό-
νον ὕστερον τῆς εἰς Σικελίαν ἀποδημίας, διότι ἡ Ῥοδῶπις διέτρι-
βεν εἰς Ναύκρατιν καθ' ὃν χρόνον εἶχον οἱ Ἕλληνες συκὴν μετὰ
τῆς Αἰγύπτου ἐπιμιξίαν, τὴν δὲ Ναύκρατιν ἐπέτρεψεν αὐτοῖς πρῶ-
τος ὁ Ἀμασις, ὅστις ἀνέβη τὸν θρόνον τὸ 4 τῆς 52 Ὀλ. (π. Χ.
569). ὥστε καὶ ἡ τοῦ Χαρᾶξου ἐπάνοδος εἰς Μιτυλήνην, καὶ τῆς
Σαπφούς τὸ κέρτομον ἄσμα, δι' οὗ ὑπεδέχθη ἐν Λέσβῳ τὸν ἀδελ-

¹ Ὅρα κεφ. 11

² Ἀπόσπ. 59.

Ἔμε δειλὴν, ἔμε παστὴν κακοτάτων πεδέχοισαν.

Οἱ Ἴωνικοὶ οὗτοι συνεκρότου ἀνὰ δέκα ἐν σύστημα, ὡς ἔταξεν αὐτοὺς ὁ
Βεντλέους παρ' Ὁρατίῳ (Carm. III, 12). Ὁμολογητέον ὅμως ὅτι ὁ ἀληθὴς
τόνος τῆς ψῆδης ταύτης δὲν ἔγεινεν εἰσέτι καταληπτὸς.

³ Παρ. Χρον. ἐπ. 36. — Ὁβιδ. Her. XV. 51. Ὁ χρόνος ἐν τῷ Παρίῳ
χρονικῷ δὲν διακρίνεται πλέον, φαίνεται ὅμως ὅτι συμπίπτει μετὰ τῆς
44 Ὀλ., 1. καὶ 47, 2.

⁴ Ἡροδ. II, 135. — Ἀθην. XIII, σ. 596 Ἡ Ῥοδῶπις ἢ Δωρίχα ἦτο
σύνδουλος Αἰσώπου τοῦ λογοποιῦ, ἀκμάζοντος περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους
(Ὀλ. 52).

φόν, ἐγένοντο πολὺν χρόνον μετὰ τὴν εἰς Σικελίαν ἀποδημίαν αὐτῆς.

Ὁ αὐστηρὸς ἐλεγχος τῆς Σαπφούς κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ διὰ τὸν πρὸς τὴν ἑταίραν Ῥοδῶπιν ἔρωτα τεκμηριοῖ τὴν ἀγνότητα καὶ σωφροσύνην αὐτῆς· διότι καὶ μὲν ἔφηγε τὸν Χάραξον καθ' ὃν χρόνον ἡ καθεστηκυῖα ἡλικία εἶχεν ἀποσβέσει τὰς σφοδρὰς ἐπιθυμίας τῆς νεότητος, καὶ ἡ πρὶν παρθένος εἶχε μεταλλάξει συνετὸν ἦθος σεμνῆς δεσποίνης, ἀλλ' ὅμως ἦτο ἀδύνατον ἡ Σαπφὼ νὰ σκόψῃ οὕτω πικρῶς τὸν ἀδελφὸν διὰ τὴν πρὸς ἑταίραν ὁμιλίαν, ἂν ἐκείνη διήγαγεν ἑταιρικὸν τὸν πρότερον βίον, καὶ ὁ Χάραξος εἶχε βαρυτέραν ἄφορμὴν μέμψεως κατὰ τῆς ἀδελφῆς. Τῆς Σαπφούς ἡ ἀγνότης καὶ τὸ ἐλευθέριον καὶ σῶφρον τῆς ἀγωγῆς, καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν στίχων τοῦ Ἀλκαίου, οὓς παρέθεσα ἀνωτέρω, διότι βεβαίως αἱ προσηγορίαι «ἰόπλοκε, μειλιχόμειδε Σάπφοι» δὲν εἶναι οὐδόλως ἐναντίαι πρὸς τὴν παρθενικὴν ἀγνότητα.—Πρὸς τὰς ἀκριβεστάτας ταύτας καὶ παλαιὰς μαρτυρίας ἀντιμάχονται νεώτεροι λόγοι, ἱστοροῦντες τὴν Σαπφὼ ὡς τινα ἀκόλαστον καὶ διεσθαρμένην ἑταίραν. Πρὸς ἄρσιν τῆς διαφωνίας ταύτης ἐπενόησάν τινες τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μάταιον ἐπινόημα, ἄλλην τινὰ ἑταίραν ἐξ Ἑρεσσοῦ ὁμώνυμον τῇ ποιητρίᾳ, ἐν ᾗ ἡ ἀληθὴς τῆς κακοφημίας αἰτία εἶναι, ὅτι οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες, μάλιστα δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ὑπέλαβον ἐκ παρεξηγήσεως ὡς ἑταιρικὴν ἀναισχυντίαν τὴν παρρησίαν καὶ ἀφέλειαν, μεθ' ἧς ἡ Σαπφὼ ἐκφράζει ἐν τοῖς ποιήμασι τὰ πάθη τὰ φλέγοντα τὴν ψυχὴν αὐτῆς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Σαπφούς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διέσωζεν ἔτι πολὺ τῆς ἀνάγκης ἐκείνης ἀπλότητος, μεθ' ἧς εὐχεται παρ' Ὀμήρῳ ἡ Ναυσικᾶ νὰ λάβῃ σύζυγον εὐμορφον ὡς τὸν Ὀδυσσεύα. Καὶ ὁμολογῶ μὲν, ὅτι τὰ πάθη τῶν Ἑλλήνων ἦσαν ἐπὶ Ἀλκαίου σφοδρότερα, καὶ ὅχι ἡμερᾶ καὶ μέτρια ὡς ἐπὶ Ὀμήρου· ἀλλ' ὅμως δὲν εἶχεν ἔτι ἀποσχισθῇ ἡ κατ' αἴσθησιν ἡδονὴ τῆς πνευματικῆς εὐκοσμίας εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ εὐφραίνει τοὺς ἀνθρώπους ὁ γαργαλισμὸς τῶν αἰσθήσεων, γυμνὸς πάσης πνευματικῆς χάριτος καὶ κοσμιότητος. Ἡ ὀξύτομος καὶ δολερὰ ἐκείνη φαντασία, ἡ ἀποχωρίζουσα ἀπὸ τῶν ἡδονικῶν αἰσθημάτων τὴν κοσμοῦσαν καὶ καλλύνουσαν αὐτὰ πνευματικὴν χάριν, καὶ εἰς ἀλόγων ζώων πάθη αὐτὰ ἐκφυλίζουσα, ἦτο καρπὸς νεωτέρων χρό-

νων, ὅτε οἱ ἐν Ἀθήναις κωμωδοποιοὶ παραλαμβάνοντες τοὺς ὄνει-
 δισμούς, δι' ὧν αἱ ἑλληνικαὶ φυλαὶ ἐχλεύαζον ἀλλήλας, ἐπέριπτον
 αὐτοὺς κατὰ τῶν ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν, καὶ προσήπτον εἰς αὐτοὺς
 πάθη εἰς μόνα τὰ ἄλογα ζῶα προσήκοντα. Εἰς δυσφημίαν τῆς Σαπ-
 φοῦς συνέτεινεν οὐκ ὀλίγον καὶ ὁ ἐν Λέσβῳ βίος τῶν τε παρθένων
 καὶ τῶν γυναικῶν, ὅστις ἦτο πάντῃ διάφορος τοῦ ἐν Ἰωνίᾳ καὶ ἐν
 Ἀθήναις. Ἐν Ἀθήναις, ὡς γνωστόν, αἱ γυναῖκες διήγον ἐγκεκλη-
 σμένοι ἐν τῇ γυναικωνίτιδι, περὶ μόνην τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν
 ἀσχολούμεναι, ἐξ οὗ προήλθεν, ὅτι ἐν ᾧ οἱ ἄνδρες ἐν Ἀθήναις ἀπε-
 δείχθησαν ἄκροι περὶ πᾶσαν τέχνην καὶ ἐπιστήμην, οὐδεμιᾶς Ἀτθί-
 δος γυναικὸς ἠκούσθη τὸ ὄνομα περὶ οὐδὲν ἔργον. Ὁ αὐστηρὸς οὖ-
 τος καὶ περιωρισμένος βίος, εἰς ὃν ἐνέμειναν αἱ γυναῖκες τῶν Ἰωνῶν
 κατὰ τὴν Ἀσίαν διὰ τὰς τύχας καὶ τὰς περιστάσεις τῆς Ἰωνικῆς
 φυλῆς, διετηρήθη ἐν τῇ Ἀττικῇ σταθερώτατα. Οἱ Ἀθηναῖοι μάλι-
 στα ἐπλάσαν βαθμηδὸν καὶ ἀξιώματα περὶ τῆς προσηκούσης ἀγω-
 γῆς εἰς τὸ φύλον τῶν γυναικῶν, καὶ ἐδογματίσαν ὅτι ἡ γυνὴ πρέ-
 πει νὰ μεταλαμβάνῃ τοσοῦτον παιδείας, ὅσον ἐπαρκεῖ εἰς ἀγαθὴν
 οἰκονομίαν, τὴν πρώτην τῶν παιδῶν ἀνατροφὴν, καὶ εἰς ἐπιστάσιαν
 τῶν θεραπαινίδων· ἐπέκεινα δὲ τούτων, αὐτὸς ὁ Περικλῆς γνωμα-
 τεύει παρὰ Θουκυδίδῃ,¹ ὅτι ἐκείνη εἶναι ἡ ἀξιολογωτάτη ἐν γυ-
 ναιξί, περὶ ἧς ἐλάχιστος λόγος γίνεται ἐν ἀνδράσιν εἴτε πρὸς ἐ-
 παινον, εἴτε πρὸς ψόγον. Καὶ ταῦτα μὲν παρὰ τοῖς Ἰωσιν· παρὰ δὲ
 τοῖς Αἰολεῦσι παρέμεινεν ἡ παλαιὰ ἑλληνικὴ δίκαιτα, ἣν περιγρά-
 φουσιν ἡ μυθολογία καὶ αἱ ἐποποιίαι, καθ' ἣν αἱ γυναῖκες μετεῖχον
 ὄχι μόνον τῶν ψυχαγωγικῶν καὶ τέρψεων ἐν οἴκῳ τε καὶ δημοσίᾳ,
 ἀλλὰ καὶ εἶχον τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἐπιδεικνύῃ ἐκάστη ἐν αὐταῖς τὸ
 ἴδιον ἦθος καὶ τὴν εὐφυΐαν. Προβιβαζομένης δὲ ἐν τῷ χρόνῳ τῆς
 παιδείας τοῦ ἔθνους, ἐκοινώνουν τῆς προόδου καὶ αἱ γυναῖκες τῶν
 Αἰολέων, ὅπως καὶ αἱ Δωρίδες ἐν τε Πελοποννήσῳ καὶ τῇ Μεγάλῃ
 Ἑλλάδι, ὧν τινες ὄχι μόνον ἐφάνησαν ἐπὶ ποιήσεσι ἐπίσημοι, ἀλλὰ
 κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πυθαγόρου καὶ περὶ αὐτὴν τὴν φιλοσοφίαν.
 Ἐπειδὴ ὅμως τοιαῦται ἀρεταὶ γυναικῶν ἦσαν ἐν Ἀθήναις εἰς πολ-
 λὴν ὕβριν καὶ δυσφημίαν, οὐδὲν θαυμαστόν, ὅτι γυναῖκας ὑπερβάσαι

¹ Π. 45.

τὴν οἰκείαν φύσιν κατὰ τὴν δόξαν τῶν Ἀθηναίων, παρέστησεν ἡ ἀκόλαστος κωμωδία ὡς πάσης αἰδοῦς καὶ σεμνότητος ἐστερημένης.¹

Ὅτι ἡ Σαπφὼ πολλάκις ὑπεδήλωσεν ἐν ταῖς ᾄσμασι ἔρωτα πρὸς τινα νεανίσκον, ὃν αὐτὴ μὲν ἠγάπα, ὅλη ψυχῇ, ἐκείνος δὲ εἶχεν ὑπερφροννητικῶς πρὸς αὐτήν, εἶναι βέβαιον· ἀλλ' ὅτι ὀνομαστὶ ἐμνημόνευσε τοῦ νεανίσκου, καὶ ὅτι δημοσίᾳ διὰ καλῶν ποιημάτων ἐσπούδαζε νὰ ὑποκλέψῃ τὸν ἐκείνου ἔρωτα, τοῦτου οὐδὲν τεκμήριον πρόκειται. Τὸ ὄνομα Φάων, ὅπερ ἔχουσιν ἀνὰ στόμα συγχὸν οἱ Ἀθηναῖοι κωμωδοποιοί,² δὲν ἐμνημονεύετο οὐδαμοῦ τῶν ποιημάτων τῆς Σαπφούς, διότι ἂν ἐμνημονεύετό που, πῶς ἤθελε γεννηθῇ ἡ δόξα ἐκείνη τῶν παλαιῶν, ὅτι δὲν ἦτο ἡ ποιήτρια Σαπφώ, ἀλλ' ἡ ἑταίρα, ἥτις ἐξεμάνη πρὸς τὸν καλὸν Φάωνα ;³ Πλὴν δὲ τούτου, οἱ θαυμαστοὶ λόγοι περὶ τοῦ κάλλους τοῦ Φάωνος, καὶ ὁ πρὸς αὐτὸν ἔρος τῆς Ἀφροδίτης τεκμηριοῦσιν ἱκανῶς, ὅτι ἡ περὶ αὐτὸν ἱστορία παρελήφθη ἐκ τοῦ περὶ τὸν Ἀδωνιν μύθου.⁴ διότι καὶ ὁ Ἡσίοδος μνημονεύει Φαέθοντα, υἱὸν τῆς Ἥους καὶ τοῦ Κεφάλου, ὃν ἀνήρπασεν ἡ Ἀφροδίτη, ὄντα ἔτι παῖδα ἀπαλόν, καὶ κατέστησε φύλακα τοῦ ναοῦ αὐτῆς.⁵ Ἐν ᾄμασι τούτοις εἶναι φανερόν, ὅτι ὑπόκειται ὁ μῦθος τοῦ Ἀδωνίδος, ὃν παρέλαβον οἱ Ἕλληνες ἐκ Κύπρου, μετονομάσαντες δὲ τὸν Ἀδωνιν Φάωνα ἢ Φαέθοντα, καὶ παρανοήσαντες καὶ διαστρέψαντες τὸν μῦθον, ἐποίησαν τέλος αὐτόν

¹ Κωμωδίας ἐπιγραφόμενας «Σαπφώ» ἐποίησαν ὁ Ἄμφις, ὁ Ἀντιφάνης, ὁ Ἐριππος, ὁ Τιμοκλῆς, ὁ Δίφιλος· «Φάων» δὲ ὁ Πλάτων.

² Οἶον ὁ Μένανδρος παρὰ Στράβωνι Χ, σ. 452.

Οὐ δὲ λέγεται πρώτη Σαπφὼ
τὸν ὑπέρκομπον θηρῶτα Φάων'
οἰστρώνντι πόθῳ ῥῖψαι πέτρας
ἀπὸ τηλεφανοῦς.

³ Παρ' Ἀθηναίῳ (XIII, 596. c.) καὶ τοῖς ἀρχαίοις λεξικογράφοις.

⁴ Ὁ κωμικὸς ποιητὴς Κρατῖνος· ἔλεγεν ἐν ἠγνώστῳ δράματι (Ἀθην. II, τ. 69, d.) ὅτι ἡ Ἀφροδίτη ἔκρυψε τὸν Φάωνα «ἐν θριδαινίαις». Τὰ αὐτὰ μυθολογοῦσιν ἄλλοι συγγραφεῖς περὶ Ἀδωνίδος, ἅτινα βεβαίως ἀναφέρονται εἰς τοὺς κήπους τοῦ Ἀδωνίδος (Horti Adonidis). Περὶ πάντων τούτων, παραλειπομένων ἄλλων μεταγενεστέρων συγγραφέων, ὅρα Λίλ. II. I. XII. 18.—Λουκ. διαλ. Νεκρ. 9.—Πλιν. N. II. XXII. 9.—Σερβίου εἰς Βιργ. Αἰνείαδ. III. 279.

⁵ Θεογ. 986. «Νηοπάλον μύχιον» κατὰ τὴν γραφὴν τοῦ Ἀριστάρχου.

καὶ τῆς Σαπφούς ἐρώμενον. Ἰσως δὲ ἔδωκεν ἀφορμὴν πρὸς τοῦτο καὶ αὐτὴ ἡ ποιήτρια, ἥτις ἐν ὕμῳ εἰς Ἀδωνιν ὕμνησε πιθανῶς κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὸν Φάωνα, ὥστε οἱ μεταγενέστεροι ἐκ παρερμηνείας ὑπέλαβον τὸ μυθικὸν πρόσωπον ὡς ἐρώμενον αὐτῆς.

Ὑπὸ Φάωνος λοιπὸν καταφρονηθεῖσα ἡ Σαπφώ, μυθολογεῖται ὅτι, ἵνα σθέσῃ τὴν φλόγα τοῦ ἔρωτος, ἀπετόλμησε τὸ θανάσιμον πῆδημα ἀπὸ τοῦ βράχου τῆς Λευκάδος. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ὑπὸκειται ποιητικὴ μᾶλλον εἰκὼν ἢ ἀλήθεια· διότι τὸ Λευκάδιον πῆδημα ἦτο τελετὴ καθαρτήριος, ἐκ τῶν ἀγομένων εἰς Ἀπόλλωνα, ἥτις ἐτελεῖτο ὄχι μόνον ἐν Λευκάδι, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν χρόνῳ δηλ. ὠρισμένῳ ἐκλέγοντες οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως κακούργους τινάς, οὓς εἶχον ὀρίσει πρὸς κάθαρσιν, ἐκρήμνιζον μὲν αὐτοὺς εἰς τὰ κύματα ἀπὸ βράχου ὑψηλοῦ, ἀπακλίνοντες εἰς τὴν θάλασσαν, ἐσπούδαζον δὲ κατόπιν νὰ σώσωσι τοὺς βυθισθέντας, καὶ ὁσάκις ἐπετύγχανον, ἐφυγάδευον τοὺς κακούργους μακρὰν τῆς Λευκάδος.¹ Τοῦτο λοιπὸν τὸ θρησκευτικὸν ἔθιμον μετεχειρίσθησαν οἱ ποιηταὶ κατὰ τρόπους παντοδαποὺς εἰς περιγραφὰς ἐρωτικῶν παθημάτων. Ὁ Στησίχορος π. χ. ἐν τῷ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ «Καλύκη» διηγεῖτο, ὅτι παρθένος τις σωφρόνως ἐρῶσα νεανίσκου εὐπρεποῦς, ἐπειδὴ ἐκεῖνος ὑπερεῖδε τὸν αὐτῆς ἔρωτα, ἐξ ἀπογνώσεως κατεκρήμνισεν ἑαυτὴν εἰς τὴν θάλασσαν περὶ Λευκάδα, ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι ὁ Στησίχορος ἠγνόει ἔτι τὴν δύναμιν τοῦ Λευκαδίου πηδήματος, τὴν ἐμφαινομένην ἐν τῷ περὶ Σαπφούς λόγῳ, ὅτι δηλ. τὸ πῆδημα ἐκτινάσσει τὸ μέγα βάρος τοῦ ἔρωτος ἀπὸ τῆς ψυχῆς τοῦ τολμήσαντος αὐτό. Ὁμοίᾳ τούτοις καὶ ὁ Ἀνακρέων, μετὰ πολλὰ ἔτη ὕστερον, λέγων ἐν τινι τῶν ᾠσμάτων,

Ἄρβεις δὴ ῥ' ἀπὸ Λευκάδος

πέτρης ἐς πολὺν κύμα κολυμβῶ μεθύων ἔρωτι.²

δὲν ἐννοεῖ, ὅτι διὰ τοῦ πηδήματος ἀπαλλάσσεται τοῦ σφοδροῦ ἔρωτος, ἀλλὰ θέλει νὰ δηλώσῃ ὅτι ἡ μανία καὶ ἡ μέθη τοῦ ἔρωτος, καταφρονοῦσα καὶ τὴν ζωὴν καὶ τοῦ βίου τὰ ἀγαθὰ, ἀποκινδυνεύει τὰ τολμηρότατα. Ἐκ τοιούτων λοιπὸν ποιητικῶν εἰκόνων καὶ πε-

¹ Περὶ τῆς σχέσεως τῆς τελετῆς ταύτης πρὸς τὴν ἄλλην λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅρ. Δωρ. I, σ. 231 ἢ 233 τῆς β' ἐκδ.

² Ἀποσπ. 19.

ριγραφῶν ἐγεννήθη βεβαίως ὁ περὶ Σαπφοῦς μῦθος, ὅστις λέγεται καὶ περὶ αὐτῆς τῆς Ἀφροδίτης, βαρυθυμούσης ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἀδωνίδος.¹ Ἐπὶ πᾶσι τούτοις ὁμολογῶ, ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους κατετόλμησαν ἴσως τινὲς τὸ Λευκάδιον πῆ-
γμα, ἄνθρωποι ἀπεγνώσμενοι καὶ μελαγχολῶντες, ἀλλ' ἐπὶ τῆς Σαπφοῦς φαίνεται μῦθος τὸ πρᾶγμα ἔκ τε τῶν εἰρημένων καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς, ὅτι ἀσαφὲς καὶ ἀδιόριστον καταλείπει ἢ παραδόσις τὸ σπουδαιότατον, ἂν δηλ. ἡ Σαπφῶ ἐπνίγη ἐν τοῖς κύμασιν, ἢ ἐξέ-
φυγε τὸν κίνδυνον.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ὅτι, ἵνα τις συλλάβῃ ὀρθὴν ἔννοιαν περὶ τῶν ἐρωτικῶν ἁσμάτων τῆς Σαπφοῦς καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐκδη-
λουμένων αἰσθημάτων, εἶναι χρεῖα νὰ μὴ προσέξῃ εἰς τοὺς μύθους, ἀλλὰ νὰ μελετήσῃ αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα, ἅτινα πολλὰ μὲν εἶναι τὸν ἀριθμὸν, ἀλλὰ μικρὰ τὸ μέγεθος τὰ πολλὰ. Τὸ ἐπισημότερον καὶ γνωστότατον πάντων εἶναι ἢ εἰς Ἀφροδίτην ᾠδὴ, ἥτις περιε-
σώθη ὁλόκληρος.

Παικίλοθρον', ἀθάνατ' Ἀφρόδιτα,
παῖ Δίος, δολόπλοκε, λίσσομαί σε
μή μ' ἄσαισι μήτ' ἀνίαισι δάμνα,
πότνια, θῦμον'
ἀλλὰ τυῖδ' ἔλθ', αἵποτα κατέρωπα
τᾶς ἔμας αὖδως ἄλσιςα πῆλυι
ἔκλυες, πάτρος δὲ δόμον λίποιςα
χρύσειον ἦλθες
ἄρμ' ὑποζεύξαιςα· κάλοι δὲ σ' ἄγον
ᾠκεες στρουθοὶ περὶ γᾶς μελαίνας
πύκνα δινεῦντες πτέρ' ἀπ' ὠράνω αἴθε-
ρος διὰ μέσσω.
αἶψα δ' ἐξίκοντο· τὸ δ', ὦ μάκαιρα,
μειδιάσαις' ἀθανάτῳ προσώπῳ,
ἤρε', ὅττι δηῦτε πέπονθα κῶττι
δηῦτε κάλημι,
κῶττ' ἔμῳ μάλιστα θέλω γένεσθαι
μαινόλα θύμῳ· τίνα δηῦτε πείθω
μαῖς ἄγην ἐς σάν φιλότατα, τίς σ', ὦ
Ψάπφ' ἀδικήεις;

¹ Πολ. Ἑφαιστ. (ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ Φωτίου, βιβλ. ζ').

καὶ γὰρ αἱ φεύγει, ταχέως διώξει,
αἱ δὲ δῶρα μὴ δέκετ', ἄλλα δώσει,
αἱ δὲ μὴ φίλει, ταχέως φιλήσει
κούκ ἐθέλιστα.

"Ἐλθε μοι καὶ νῦν, χαλεπὰν δὲ λύσον
ἐκ μεριμνᾶν, ὅσα δέ μοι τέλεσσαι
Θῦμος ἰμέρρει, τέλεσσον' σὺ δ' αὐτὰ
σύμμαχος ἔσσο.

Ἐν τῇ προκειμένῃ ᾠδῇ περιγράφεται μὲν μετὰ σφοδρότητος ὁ δεινὸς ἔρωρ, ἀφοῦ ἡ ἀοιδὸς καλεῖ τὸν ἑαυτῆς θυμὸν μανικὸν καὶ ἐξάλλον ὑπὸ τοῦ πάθους, οὐχ ἥττον ὅμως πραύνεται τὸ τραχὺ καὶ ἀντιτίπτον κατὰ πολὺ, διότι οὔτε κατόπιν τοῦ ἐρωμένου τρέχει, οὔτε ὅλως ἀναφέρεται τὸ ποίημα εἰς αὐτόν, ἀλλὰ πρὸς τὴν θεὰν μόνην ἐξομολογεῖται τὸ πάθος, καὶ ἐν τούτῳ σπουδάζει νὰ εὕρῃ παραμυθίαν. Κομψὸν δὲ καὶ λεπτότεχρον εἶναι καὶ τὸ ἄλλο τῆς ᾠδῆς, ὅτι δὲν παρακαλεῖ τὴν θεὰν νὰ μετατρέψῃ τὴν ψυχρότητα τοῦ νεανίσκου εἰς ἔρωτα θερμόν, διότι τοῦτο δὲν θὰ ἤρμοζε πρὸς τὴν βαρυθυμίαν καὶ θλίψιν τῆς ἀοιδοῦ, ἀλλ' ὑπομιμνήσκει μόνον, ὅτι καὶ ἄλλοτε ποτε ὅμοια πάσχουσιν τὴν Σαπφῶ παρεμύθησεν ἡ Ἀφροδίτῃ διὰ τοιαύτης ὑποσχέσεως. Οὕτω καὶ ἐν ἄλλοις ἀποσπάσμασιν ἐκδηλοῖ τὸ πάθος αὐτῆς ἡ Σαπφῶ ἀπροκαλύπτως, καὶ κατὰ τρόπον, ἀπέχοντα μὲν παραπολὺ τῆς νῦν εἰθισμένης σεμνολογίας, πάντοτε ὅμως μετὰ κομψότητος καὶ χάριτος, ἥτις περιχοσμεῖ καὶ καλλύνει τὸ ὅλον νόημα. Τοιοῦτο εἶναι π. χ. τὸ 16 τῆς συλλογῆς, ὅπερ ἀποτείνει πρὸς τινὰ καλὸν νεανίσκον.

"Αντα

στᾶθι φίλος καὶ
τὰν ἐπ' ὅσοις ἀμπέτασον χάριν.

Καὶ τὸ 52·

Δέδουκε μὲν ἂ τελάναι
καὶ Πληΐαδες, μέσαι δὲ
νύκτες, παρὰ δ' ἔρχεθ' ὦρα,
ἔγω δὲ μόνα καθεύδω.

Καὶ τὸ 90, πρὸς τὴν μητέρα·

Γλύκεια μάτερ, οὔτοι δύνامي κρέκην τὸν ἴστον,
πόθω δάμεισα παῖδος βραδίναν δι' Ἀφρόδιταν.

Καὶ ταῦτα μὲν οὕτω παρρησιαστικῶς καὶ ἐλευθέρως· ἀδίκως δὲ ὀνειδίζεται ἡ Σαπφῶ, ὅτι καίπερ τὴν ὥραν τῆς νεότητος ὑπερβάσα,

ἐδίδωκε καὶ ἐθεράπευε τὸν ἐκ τῶν νέων ἔρωτα, ἀφοῦ τοιαῦτα εὗρίσκεται παραινουῖσα τῶν φίλων τινά·

Ἄλλ' ἔων φίλος ἄμμιν λέχος ἄρνυστο νεώτερον¹

οὐ γὰρ τλάσσοι· ἔγω ξυναικεῖν ἔσσα γεραίτερα.²

Τῶν ἀνδρικῶν τῆς Σαπφοῦς ἐρώτων πολὺ δυσκολωτέρα εἶναι εἰς κατανόησιν καὶ κρίσιν ἢ σχέσις αὐτῆς πρὸς γυναῖκας καὶ παρθένους. Ἡ δίκαια καὶ ἡ ἀγωγή τοῦ γυναικείου φύλου ἐν Λέσβῳ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, διέφερε πολὺ τῆς ἐν Ἀθήναις, ἐνθα αἱ παρθένοι ἀνετρέφοντο ἐν τῷ οἴκῳ κεκλεισμένοι, ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν μόνης τῆς μητρὸς καὶ τῆς τροφῆς. Ἐν Λέσβῳ ὑπῆρχε συνήθεια, γυναῖκες πε-
παιδευμέναι νὰ συνάγωσι περὶ ἑαυτὰς θιάσον παρθένων, ὡς ὁ Σωκράτης ἐν Ἀθήναις χορὸν εὐφυνῶν νεανίσκων. Τοιαύτην συνήθειαν εὗρίσκομεν καὶ ἐν Σπάρτῃ· ἐξ ἐνὸς μὲν δεσποίνας εὐγενεῖς καὶ πε-
παιδευμένας, αἵτινες προσεταιρίζονται νεάνιδας καὶ μετὰ πολλῆς στοργῆς ἐπιμελοῦνται αὐτῶν, ἐξ ἑτέρου δὲ παρθένας, αἵτινες συ-
κροτοῦσαι λόχους καθ' ἑαυτὰς, ὑποβάλλονται ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν γυναικῶν πρεσβυτέρων.³ Αἱ κόραι τῆς Λέσβοις ἐπὶ τῆς Σαπφοῦς ἐξέ-
λεγον ἐλευθέρως καὶ κατ' ἰδίαν ἐκλογὴν τὴν διδάσκαλον· προσήρ-
χοντο δὲ εἰς τοιαύτας γυναῖκας συνήθως, ὅσαι νῦδακίμουν περὶ
τὴν μουσικὴν, καὶ ἐφημίζοντο διὰ τὴν χάριν καὶ κομψότητα τῶν
τρόπων· διότι ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσικὴ ἦσαν ὁ κυριώτατος σκοπὸς
τῆς κοινωνίας ταύτης καὶ πρὸς τὴν ἐκμάθησιν τῶν τεχνῶν τούτων
ἔσπευδον κυρίως αἱ νεάνιδες. Ἐνταῦθα σημειωτέον, ὅτι τὰ ᾄσματα
τῆς Σαπφοῦς ναὶ μὲν δὲν εἶναι οὔτε πλάσματα τῆς φαντασίας, οὔτε
πρὸς παιδιὰν πεποιημένα, ἀλλ' ἐκφράζουσιν αἰσθήματα ἀληθῆ
καὶ πραγματικά, ὅφ' ὧν ἔπαθεν ἡ ποιήτρια, οὐχ ἥττον ὅμως ἡ
Σαπφὼ μετῴχετο τὴν ποίησιν, ὅπως πάντες τῆς ἀρχαιότητος οἱ
ποιηταί, ὡς ἔργον καὶ ἐπιτήδευμα βίου, καὶ καθὼς ἐκείνη ἐδίδα-
χθη τὴν τέχνην ἐκ παλαιότερων διδασκάλων, οὕτω παρέδιδεν αὐ-
τὴν εἰς τὴν νεωτέραν γενεάν.³ Πλὴν τῆς Σαπφοῦς, μανθάνομεν ὅτι

¹ Ἀποσ. 75.

² Δωριέων Τ. 2. σ. 297, 303. (293, 298).

³ Διὰ τοῦτο καλεῖ ἡ Σαπφὼ τὸν οἶκον αὐτῆς μουσοπόλου οἰκίαν (ἀπόσπ. 136).

Ἄλλ' οὐ γὰρ θέμις ἐν μουσοπόλῳ οἰκίᾳ
θρῆνον ἔμμεναι· οὐκ ἄμμι πρέπει τάδε.

Τῶν ἄλλων τῆς Σαπφοῦς ποιημάτων φηρίζονται ἰδίως οἱ Ὑμέναιοι ἢ τὰ Ἐπιθαλάμια, ἐν οἷς ἐξόχως ἠυδοκίμησεν ἡ μελωδός, ὡς δεινὴ ζωγράφος οὐ μόνον τοῦ κάλλους τῶν γυναικῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ τῶν ἀνδρῶν. Τὰ ἐπιθαλάμια τῆς Σαπφοῦς, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν περισωθέντων οὐκ ὀλίγων λειψάνων, εἶχον πολλὴν γλυκύτητα καὶ ἀφέλειαν, τὸ μὲν διὰ τὴν ἀπλότητα τῶν ἡθῶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, τὸ δὲ διὰ τὸ ζωηρὸν καὶ ἀκμαῖον αἶσθημα τῆς μελωδοῦ. Ὁ ὕμναιος τοῦ Κατούλλου, ὃχι ὁ ὑπτιος ἐκεῖνος ἐπὶ τῷ γάμῳ τοῦ Μαλλίου Τορκουάτου, ἀλλ' ὁ εὐχυμος καὶ χαρίεις «*Vesper adest, juvenes, consurgite*», εἶναι βεβαίως μίμησις Σαπφικοῦ ὕμναιου, ἐκ δακτυλικῶν στίχων συντεθειμένου. Ὅπως δὲ παρὰ Κατούλλου, οὕτω καὶ παρὰ Σαπφοῖ ἔφαλλον, φαίνεται, αὐτὸν δύο χοροί, παρθένων καὶ νεανίσκων, καὶ ἔψεγον μὲν αἱ παρθένοι, ἐπήνουν δὲ οἱ νεανίσκοι τὸν Ἑσπερον, ὅστις φέρει τὴν νύμφην εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ· ἐνταῦθα που ἔκειτο ὁ περισωθεὶς ἐκεῖνος στίχος·

ῥέσπερε, πάντα φέρεις, ὅσα φαίνολις ἐσκέδασ' αὖτως.¹

Ὡσαύτως καὶ αἱ ὥραῖαι τοῦ Κατούλλου παρομοιώσεις, ἡ τοῦ ἄνθους τοῦ ἀποδρεπομένου, καὶ τῆς ἀμπέλου τῆς ἀνερπούσης ἐπὶ τὴν πετελέαν, ὧν ἡ μὲν προτρέπει τὴν νύμφην εἰς γάμον, ἡ δὲ ἀποτρέπει, εἶναι ἐκ τῆς Σαπφοῦς εἰλημμένοι, διότι ἡ Σαπφὼ διαφερόντως ἡγάπα τὰ ἄνθη καὶ τὰ φυτά, καὶ ἐπιδεικνύει πρὸς αὐτὰ πολλὴν κλίσιν καὶ πόθον². Οὕτω λ. χ. ἐν τινι ἀποσπασματι, θαυμαστῶς διὰ τῆς γλώσσης τὴν ἀφέλειαν, παραβάλλει τὴν ἀκμὴν καὶ τὸ ἄθικτον κάλλος παρθένου πρὸς ἓν σπάνιον εἶδος μήλου, ὅπερ λησμονηθὲν εἰς τοῦ δένδρου τὴν κορυφὴν εἶχεν ἀπορρόφησει ὅλην τοῦ δένδρου τὴν δρῶσον καὶ τὴν ἱκμάδα· ἀλλὰ τὸ ἀπλοῦν τοῦτο πρᾶγμα περιγράφεται τόσον φυσικῶς καὶ χαριέντως ὑπὸ τῆς Σαπφοῦς, ὥστε φαίνεται τελούμενον ὑπὸ τὰς ὀψεις ἡμῶν·

νῆς ἐπιφανείσης τὴν τε φωνὴν ἴσχεσθαι καὶ φλέγεσθαι τὸ σῶμα καὶ καταλαμβάνειν ὠχρότητα καὶ πλάνον αὐτὴν ἔλιγγον. — Ὁ Κάτουλος, ὅστις ἐμιμήθη τὴν ᾠδὴν ταύτην (Carm. 51), καταλήγει εἰς σκῶμμα καὶ εἰρωνείαν: *Otium, Catulle, tibi molestum est*: ἀλλὰ ταῦτα δὲν παρέλαβε βεβαίως ἐκ τῆς Σαπφοῦς.

¹ Ἀπόσπ. 95.

² Περί τῆς ἀγάπης τῆς Σαπφοῦς πρὸς τὸ ῥόδον ὅρ. ἀπόσπ. 146.

Οἷον τὸ γλυκύμαλον ἐρεῖσθαι ἄκρῳ ἐπ' ὕδαρ
ἄκρον ἐπ' ἄκροτάτῳ· λελάθοντο δὲ μαλοδρόπης,
οὐ μὲν ἐκλελάθοντ', ἀλλ' οὐκ ἐδύναντ' ἐφίκεσθαι.¹

Ἐν ἄλλῳ παραβάλλει τὴν ὑάκινθον, ὅχι τὴν ἐν κήποις, ἀλλὰ τὴν
ἐπ' ὄρεσι φυομένην, πρὸς παρθένον ἔρημον, ἀνευ σκέπης καὶ προ-
στασίας ἀνδρός·

Οἶαν τὰν ὑάκινθον ἐν οὖρεσι ποίμενες ἄνδρες
πόσσοι καταστείοισι, χάμαι δέ τε πόρφυρον ἄνθος.²

Οὕτω παρεικάζει καὶ τὸν γαμβρὸν ἐν τινι τῶν ἐπιθαλαμίων πρὸς
ῥαδινὸν ὄρηκα·

Τίτ' σ', ὦ φίλε γάμβρε, κάλως εἰκάσω;
ὄρηκα βραδίνῳ σε κάλλιστ' εἰκάσω.³

Ἄλλοτε πάλιν παραβάλλει τὸν γαμβρὸν πρὸς τὸν Ἄρην·

Ἴφοι δὴ τὸ μέλαθρον
ἀέρρετε τέκτονες ἄνδρες·
γάμβρος ἔρχεται ἴσος Ἄρηϊ
ἄνδρες μεγάλῳ πόλῳ μείζων.
Τμήναον,⁴

Τὰς δὲ πράξεις αὐτοῦ πρὸς τὰς τοῦ Ἀχιλλέως,⁵ ὅτε ἡ λύρα τῆς
ἀοιδῆς ἐφώνει βεβαίως ἀνδρικώτερον. Εἰς ἄλλα πάλιν ἐπιθαλάμια
ἐγκατέσπειρεν ἀστείους λόγους καὶ σκώμματα, ὥς ὅτε σπουδάζουσι
τὰ κοράσια ν' ἀρπάσωσιν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ γαμβροῦ τὴν νύμφην,
καὶ σκώπτουσι πολλὰ τὸν φίλον αὐτοῦ, ὅστις ἵσταται θυρωρὸς καὶ
φύλαξ πρὸ τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου·

Θυρώρῳ πόδες ἐπτορόγυιοι,
τὰ δὲ σάμβαλα πεμπεθόγα,
πίσυγγοι δὲ δέκ' ἐξεπόνασαν.⁶

Πλὴν τῶν ᾠδῶν καὶ τῶν ὑμεναίων ἐποίησεν ἡ Σαπφὼ καὶ ὕμνους,

¹ Ἀπόσπ. 93.— Πρὸς Ἱμερ. Λογ. I, 4, 16.

² Ἀπόσπ. 94. Ὁ Δημήτριος ἐν τῷ «περὶ Ἑρμηνείας» ἀναγράφει τοὺς
στίχους ἀνωνόμους· βεβαίως εἶναι τῆς Σαπφούς. Οὕτω καὶ παρὰ Κατούλλῳ
μεταχειρίζονται αἱ νεάνιδες ὁμοίαν εἰκόνα ἐκείνης, ἣν μεταχειρίζονται οἱ
νεανίσκοι παρὰ Σαπφῶς.

³ Ἀπόσπ. 104.

⁴ Ἀπόσπ. 91.

⁵ Ἱμερ. I, 4, 16.

⁶ Ἀπόσπ. 98. Ὁ Δημήτριος (π. Ἑρμην. 167) μνημονεύει ῥητῶς ἐν
τούτῳ χωρῷ.

δι' ὧν ἀνεκάλει τοὺς θεοὺς ἐκ τῶν ἐνδικοιτημάτων αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς· ὀλίγαι ὅμως εἰδήσεις ἐσώθησαν περὶ αὐτῶν. Σημειωτέον δέ, ὅτι τὰ ἔσματα τῆς Σαπφοῦς δὲν διακρίνοντο σαφῶς εἰς τάξεις ὀρι-
σμένες, διὰ τοῦτο καὶ οἱ παλαιοὶ γραμματικοὶ διήρσαν αὐτὰ εἰς βιβλία ὅχι κατὰ τὴν ὑπόθεσιν, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον. Τὸ πρῶτον βιβλίον π. χ. περιελάμβανε τὰ ἔσματα, ὅσα ἦσαν πεποιημένα κατὰ τὴν Σαπφικὴν στροφὴν, κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον διηρέθησαν καὶ τὰ λοιπὰ, ὥστε οἱ ὑμῆναι οἱ ἦσαν εἰς πολλὰ βιβλία διανενημεμένοι. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ποιημάτων· οἱ δὲ ῥυθμοὶ τῆς Σαπφοῦς ὁμοιάζον τοὺς τοῦ Ἀλκαίου, πλὴν ὅτι ἦσαν μᾶλλον ἀνειμένοι καὶ μαλακώτεροι, οἷοι ἔπρεπον εἰς τὴν λύραν αὐτῆς, ὅπερ διακρίνεται εὐκόλως ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν μέτρων ἑκατέρου.

Πόσον ἐμεγαλύνθη ἡ δόξα τῆς Σαπφοῦς, καὶ πόσον ταχέως διεδόθη κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ ποιητικὴ αὐτῆς φήμη συνάγεται μάλιστα ἐκ τοῦ Σόλωνος,¹ ὅστις ἀκούσας ποτὲ τὸν ἀνεψιὸν ἀπαγγέλλοντα ἔσμά τι τῆς Σαπφοῦς νεωστὶ πεποιημένον, ἠύχθη νὰ μὴ ἀποθάνῃ, πρὶν ἐκμάθῃ αὐτό. Ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ παλαιοὶ ὁμοφώνως ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἡ ποίησις τῆς Σαπφοῦς ἦτο θαυμαστόν τι χρῆμα, καὶ κατὰ τὴν ἡδύτητα καὶ χάριν ἀνυπέβλητος.

Αἱ περὶ τὴν Σαπφῶ μαθήτριά καὶ φίλαι διέδωκαν καὶ αὐταὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος πολὺ ἄνθος καὶ χάριν ποιήσεως. Οὕτω λ. χ. *Δαμοφίλα* ἡ ἐκ Παμφυλίας ἐποίησεν ὕμνον εἰς "Ἀρτεμιν τὴν Περγασίαν, λατρευομένην κατὰ νόμους Ἀσιατικούς, ἐν ᾧ συνέμιξε τὸν Αἰολικὸν τρόπον πρὸς τὸν ἐγχώριον Παμφυλιακόν.² Ἐπισημότερα τῆς Δαμοφίλας ἐγένετο ἡ "Ἡριννα, ἥτις προσδεθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τὴν ταλασιουργίαν, ἀπέθανεν ἐν τρυφερᾷ νεότητι, κατὰ φαντασίαν μόνον γευσάμενη τῶν ἀγαθῶν τοῦ βίου. "Ἐν τῶν ποιημάτων αὐτῆς «Ἠλακάτη» ἐπιγραφόμενον, ἐκ τετρακοσίων συγκεῖμενον ἑξαμέτρων, ἐκρίνετο ἰσότιμον τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ περιέγραφεπιθανῶς τοὺς λογισμούς, τοὺς ἥρέμα καὶ κατὰ μικρὸν ἀναβαίνοντας εἰς τὴν ψυχὴν τὴν νεανικὴν, παρὰ τὸ ἔργον τῆς ταλασιουργίας, τὸ μονότονον.³

¹ Παρὰ Στοβ. XXIX, 28

² Φιλοστρ. β. Ἀπολ. I, 30.

³ Ἀνθολ. Παλ. IX, 190.

Μετὰ τὴν Σαπφῶ ἐπεται κατὰ τὴν τάξιν Ἀνακρέων ὁ Τηϊός. Ὁ Ἀνακρέων ἦτο μὲν ὁμότεχνος Ἀλκαίου καὶ Σαπφούς, διέφερεν ὁμῶς αὐτῶν κατὰ πολλὰ· πρῶτον μὲν κατὰ τὴν καταγωγὴν· διότι ἐκείνοι μὲν ἦσαν Αἰολεῖς, οὗτος δὲ Ἴων, οὐ μόνον κατὰ τὸ γένος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα. Ὁ Ἀνακρέων ἐπειτα ἤκμασεν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ τρυφή τοῦ βίου καὶ ἡ πολυτέλεια εἶχον αὐξήσει ἐν Ἑλλάδι, ἡ δὲ ποίησις ὑπηρετεῖ πρὸς κόσμον καὶ λαμπρότητα τῶν τυραννικῶν αὐλῶν. Οἱ Ἴωνες, οἵτινες ἐπὶ Καλλίου ἔσωζον ἔτι γενναῖον φρόνημα καὶ ἀξιοπρέπειαν, ἐπὶ δὲ τοῦ Μιμνέρμου, μετὰ θλίψεως καὶ μελαγχολίας ἀποβλέποντες εἰς τὴν ἐπαπειλοῦσαν αὐτοὺς δουλείαν, εἶχον τραπῇ εἰς βίον ἡδονικόν καὶ εὐφρόσυνον πρὸς παραμυθίαν, ἐπὶ Ἀνακρέοντος εἶχον ἀποβάλλει πλέον πᾶν σπουδαῖον αἴσθημα, καὶ ἐθεώρουν τὸν βίον ἀξιον λόγου κατὰ τοσοῦτον μόνον, καθ' ὅσον τις ἠδύνατο νὰ διάγῃ ἐν εὐωχίαις καὶ πότοις, ἢ ἐν ἔρωτι καὶ μουσικῇ παιδιᾷ. Ἀλλὰ καὶ τὰ αἰσθηήματα ταῦτα δὲν ἦσαν κἄν σφοδρὰ καὶ ἐμπαθῆ παρὰ τοῖς Ἴωσιν, ὡς παρὰ τοῖς Αἰολεῦσιν, ὧν ἐν μόνον πάθος ἐξήρκει νὰ καταφάγῃ τὴν ψυχὴν ὑπὸ σφοδρότητος. Ὁ Ἀνακρέων λ. χ. διατίθεται μὲν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς πρὸς ὥραν, ἀλλ' ἐπελθοῦσά τις ἄλλη κατόπιν ἐντύπωσις, ἐκτινάσσει ταχέως τὴν πρῶτην, ὥστε οὐδὲν αἴσθημα προφθάνει νὰ ριζώσῃ διαρκῶς ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.

Ὁ Ἀνακρέων ἦτο ἤδη ἀνὴρ τὴν ἡλικίαν, ὅτε ἡ πατρίς αὐτοῦ Τέως ἐκυριεύθη μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ὑπὸ Ἀρπάγου τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Κύρου, οἱ δὲ Τηϊοὶ ἀναβάντες εἰς τὰς ναῦς ἐπλευσαν εἰς Θράκην, ἔνθα ἔδρυσαν τὰ Ἀβδηρα, ἡ ἀκριθέστερον εἰπεῖν κατέλαβον ἑλληνικὴν πόλιν, ἀπὸ παλαιοῦ κατ' ἐκεῖνα τὰ μέρη οἰκουμένην, καὶ ἐπηύξησαν αὐτήν. Ἡ ἀποίκησις αὕτη τῶν Τηϊῶν ἐγένετο περὶ τὴν 60 Ὀλ. (540 π. Χ.)· συνεξέπλευσε δὲ μετὰ τῶν συμπολιτῶν καὶ ὁ Ἀνακρέων, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν παλαιῶν συγγραφέων καὶ καθ' ὃ αὐτὸς ὁ ποιητὴς ὑποδηλοῖ, καλῶν τὰ Ἀβδηρα «καλὴν Τηϊῶν ἀποικίαν». Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἢ ὀλίγον τι ὕστερον,

¹ Στράβ. XIV, σ. 614. — Καὶ ἄλλο ἀπόσπασμα τοῦ ποιητοῦ παρὰ τῷ Σχολ. τῆς Ὀδυσ. Θ, 293 (130 Bergk.) ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἐν Θράκῃ Σίντιας. Περιεσώθη δὲ καὶ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ ἐπίγραμμα τοῦ Ἀνακρέοντος εἰς τιμὴν πολεμιστοῦ τινος γενναίου, ὅστις ἔπεσεν εἰς ὑπεράσπισιν τῶν Ἀβδηρων. (100 ἀπόσπ. Bergk.)

ἐτυράννησε καὶ ὁ Πολυκράτης ἐν Σάμῳ· ὁ Θουκυδίδης τοῦλάχιστον ἱστορεῖ, ὅτι ἡ ἀκμὴ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ συνέπεσεν ἐπὶ Καμβύσῳ, ὅστις ἀνέβη τὸν θρόνον κατὰ τὸ 4 τῆς 62 'Ολ. (π. X. 529). Ἦτο δὲ ὁ Πολυκράτης, καθ' Ἡρόδοτον, ὁ ἐπιχειρηματικώτατος καὶ ἐπιφανέστατος πάντων τῶν τῆς 'Ελλάδος τυράννων, διότι ἐξαπλώσας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καὶ συνάψας ξενίαν πρὸς Ἀμασιν τὸν βασιλεῖα τῆς Αἰγύπτου καὶ ἄλλους ξένους δυνάστας, ἐκόσμησε καὶ τὴν Σάμον καὶ τὴν αὐτὴν αὐτοῦ μὲ πάντα τὰ ἀγαθὰ τῆς τέχνης καὶ τοῦ πλούτου. Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς νήσου ἀνήγειρε πολλὰς οἰκοδομὰς καὶ ἄλλα ἐξετέλεσεν ἐπίσημα ἔργα, τὴν δὲ αὐτὴν αὐτοῦ κατέστησε κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἀσιανῶν βασιλέων, καλέσας παῖδας ὠρεῖους εἰς παντοειδῆ θεραπείαν, πρὸς δὲ καὶ τοὺς ποιητὰς Ἴβυκον καὶ Ἀνακρέοντα· διότι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ὡς φαίνεται, ὁ ἀκρότατος κόσμος αὐτῆς τυραννικῆς καὶ βίου ἀπολαυστικοῦ ἦτο ἢ ἐν ταῖς αὐταῖς παρουσίᾳ ποιητῶν. Ἐλθὼν λοιπὸν ὁ Ἀνακρέων πρὸς Πολυκράτην, διέτριψε παρ' αὐτῷ, κατὰ τὸ γνωστὸν παρ' Ἡροδότῳ ἱστόρημα, μέχρι τῆς καταστροφῆς τοῦ τυράννου ὑπὸ τοῦ ἀπίστου καὶ σκληροῦ Ὀροίτου ('Ολ. 64, 3· π. X. 522). Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἐδολοφονήθη ὁ Πολυκράτης, ἐτυράννει ἐν Ἀθήναις Ἰππίας ὁ υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου, ἔχων κοινωνὸν τῆς ἀρχῆς τὸν ἀδελφὸν Ἰππαρχον, ὅστις ἐκ πάντων τῶν Πεισιστρατιδῶν εἶχε κλίσιν καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν ποίησιν, καὶ ἐσπούδαζε διὰ παντοίων τρόπων νὰ προαγάγῃ τὴν τέχνην ἐν Ἀθήναις. Οὗτος λοιπὸν ὁ Ἰππαρχος, κατὰ τὸν ὁμώνυμον διάλογον τοῦ Πλάτωνος, πέμψας πεντηκόντορον εἰς Σάμον ἐκόμισε τὸν Ἀνακρέοντα εἰς Ἀθήνας, ἐνθα ἐπεδήμουν τότε καὶ ἄλλοι ποιηταί, οἵτινες ἐκόσμου διὰ τῆς ποιήσεως τὰς δημοτελεῖς τῶν Ἀθηναίων πανηγύρεις καὶ τὴν αὐτὴν τὴν τυραννικὴν. Ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Τῆτος Αἰοιδός, ὕμνησεν ὅχι μόνον τοὺς Πεισιστρατιδὰς, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐπιφανῆ γένη τῶν Ἀθηναίων· λέγεται μάλιστα ὅτι ἐρασθεὶς Κριτίου τοῦ υἱοῦ τοῦ Δροπίδου, ἔσπεψε μεγάλοις ἐγκωμίοις τὸν ἐπιφανέστατον τοῦτον οἶκον τῶν Ἀθηναίων.¹

¹ Πλάτ. Χαρμ. σ. 157, c. — Σχολ. Αἰσχ. Προμηθ. 128. Ὁ Κριτίας οὗτος ἦγε τότε ('Ολ. 64) τὸ 16 ἔτος τῆς ἡλικίας, ἐγεννήθη ἄρα κατὰ τὴν 60 'Ολ., ὅπερ συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὸ ἄλλο, ὅτι ὁ ἔγγονος αὐτοῦ, ὁ γενόμενος τῶν Τριάκοντα, κατὰ τὸν Τίμαιον τοῦ Πλάτωνος (σ. 21, b), ἦτο ὀγδοή-

Ἡ φήμη τοῦ Ἀνακρέοντος ἠϋξήθη ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην· ἦτο δὲ ἤδη προβεβηκώς τὴν ἡλικίαν, διότι οἱ παλαιοὶ μνημονεύουσιν αὐτοῦ ἐκάστοτε ὡς γέροντος ἡδονικοῦ, ὃν αἱ πολιαὶ τριῖνες δὲν ἀπέτρεπον τῆς ἀπολαύσεως τοῦ κάλλους καὶ τῶν ἀγαθῶν τοῦ βίου. Κατὰ τοὺς συνδυασμοὺς ἄρα τούτους εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ὁ Ἀνακρέων ἐπεῖδε τὴν ἐπανάστασιν τὴν δι' Ἰστιαίου, καὶ ὅτι τότε φυχὼν ἐκ Τέω ἦλθεν εἰς Ἀθήνην (71 Ὀλ. 3 π. X. 494, δηλ. 35 ἔτη μετὰ τὴν παρὰ Πολυκράτει διατριβὴν). Ἡ παράδοσις αὕτη φαίνεται μᾶλλον ὅτι προῆλθεν ἐκ συγχύσεως¹ τῆς ὑποδουλώσεως τῶν Ἰωνῶν ὑπὸ Κύρου, καὶ τῆς ἐπὶ Δαρείου καταστολῆς τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῶν. Ἐκ τινος δὲ ἐπιγράμματος τοῦ Σιμωνίδου², ἐπιγεγραμμένου ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ποιητοῦ, εἰκασαν, ὅτι ὁ Ἀνακρέων γέρων ἤδη ἐπανῆλθεν εἰς Τέω, οἰκισθεῖσαν ἐκ νέου ὑπὸ τὴν τῶν Περσῶν δυναστείαν· ἀλλ' οἱ μὲν τάφοι τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν ἐν ταῖς ἐαυτῶν πατρίσιν εἶναι πολλάκις, ὡς γνωστόν, κενοτάφια, τὸ δὲ ἐπίγραμμα τοῦ Σιμωνίδου, ὡς καὶ ἄλλα πολλὰ, ἦτο ἴσως ὑποβολιμαῖον³. Τὸ πιθανώτερον τούτων εἶναι, ὅτι τὸν Ἀνακρέοντα, ἀφοῦ ἔγινε φίλος ποθητῶς τῶν εὐδαιμονεστάτων καὶ δυνατωτάτων ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐφημέισθη διὰ τὴν συμποτικὴν χάριν καὶ δεξιότητα, ἐκάλεσαν καὶ οἱ ἄλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμόνες πη-

κοντα ἔτη νεώτερος τοῦ πάππου. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἐγεννήθη ὁ νέος Κριτίας περὶ τὴν 80 Ὀλ., ὅπερ συνάδει πρὸς τὰ λοιπὰ περιστατικὰ τοῦ βίου αὐτοῦ. Τοῦτο μόνον φαίνεται παράδοξον, πῶς ὁ περὶ τὴν 60 Ὀλ. γεννηθεὶς Κριτίας λέγεται υἱὸς τοῦ αὐτοῦ Δροπίδου, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ Σόλωνος, καὶ διεδέχθη αὐτὸν ὡς ἄρχων κατὰ τὸ 4 ἔτος τῆς 46 Ὀλ. (π. X. 59²). Τὴν διαφωνίαν ταύτην δὲν δύναται τις, νομίζω, ἄλλως νὰ ὑποψεύσῃ, εἰ μὴ ἂν διακρίνῃ τὸν Δροπίδην καὶ τὸν υἱὸν Κριτίαν, πρὸς ὃν ἀποτείνει ὁ Σόλων ἐκείνους τοὺς στίχους «εἰπέμεναι Κριτίῃ πυρρότριγι πατρὸς ἀκούειν», τῶν ἐπὶ Ἀνακρέοντος Δροπίδου καὶ Κριτίου. Ἐχει δὲ κατὰ ταῦτα ἡ διαδοχὴ τοῦ γένους ὡς ἐξῆς· Δροπίδης (περὶ Ὀλ. 36 γεννηθεὶς). Κριτίας π. ὑ. 4 Ὀλ. 44)· Δροπίδης ἔγγονος (Ὀλ. 52)· Κριτίας ἔγγονος (Ὀλ. 60)· Κάλλαισχος (Ὀλ. 70)· Κριτίας ὁ τῶν Τριάκοντα (Ὀλ. 80). — Ἀλλως ἐκδέχεται ταῦτα ὁ Bergk, de reliquiis com. Att. 247.

¹ Σουΐδας «Ἀνακρέων. Τέως.»

² Ἀνθολ. Παλατ. VII, 25.

³ Τὸ 36 ἀπόσπ. «αἰνοπαλὴ πατρίδι' ἐπόφομαι» ὑποσημαίνει μόνον, ὅτι ὁ Ἀνακρέων διεννοεῖτο νὰ ἐπιχειρήσῃ ταξίδιον εἰς τὴν πατρίδα του.

ρ' ἑαυτούς· καὶ ἴσως παρὰ τινι τούτων κατέλυσε τὸν βίον. *Εκ τινος ἐπιγράμματος π. χ. φαίνεται, ὅτι ἐπεξενώθη τῇ οἰκίᾳ τῶν Ἀλευαδῶν, τῇ δυναστευούσῃ ἐν Θεσσαλίᾳ, οἵτινες παρὰ τὴν φιλοξενίαν καὶ φιλοποσίαν, κοινούς χαρακτῆρας τοῦ Θεσσαλικοῦ ἔθνους, ἡγάπων καὶ περιεῖπον ἐν τοῖς τότε χρόνοις τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας· ὁ Ἐχεκρατίδας, οὗ μνημονεύει τὸ ἐπίγραμμα, εἶναι βεβαίως ὁ αὐτός ἐκεῖνος, οὗ ὁ υἱὸς Ὀρέστης τὸ 2 ἔτος τῆς 81 Ὀλ. (π. Χ. 454) ἔπεισε τοὺς Ἀθηναίους νὰ καταγάγῃσιν αὐτὸν φεύγοντα εἰς τὴν πατρίδα.¹

Ὁ Ἀνακρέων ἠυδοκίμει μὲν ἐπὶ ποιήσει καὶ ἐν Τέφῃ τῇ πατρίδι νεώτερος ὢν, ἀλλ' ἡ δόξα αὐτοῦ καὶ τὸ κλέος ἐμεγαλύνθη ἐκ τῆς ἐν Σάμῳ διατριβῆς· ὅθεν καὶ ὁ Στράβων ἱστορῶν τὰ κατὰ τὴν Σάμῳ λέγει, ὅτι πᾶσα ἡ ποίησις τοῦ Ἀνακρέοντος εἶναι πλήρης τῆς περὶ Πολυκράτους μνήμης. Ἦσαν λοιπὸν τὰ ποιήματα αὐτοῦ ὅχι ὅμοια ἀνδρὸς ἐκφράζοντος τὰ ἴδια πάθη καὶ αἰσθήματα, ἀλλ' ὀπτηρετικὰ καὶ περιγραφικὰ τῆς μεγαλοπρεποῦς αὐλῆς τοῦ Σαμίου τυράννου. Αἱ δὲ ἡδοναὶ καὶ χάριτες, αἱ ὑμνούμεναι ἐν αὐτοῖς, δὲν ἦσαν κοιναὶ καὶ φυσικαί, ὧν δύναται νὰ μετᾷσῃ καὶ ἀνθρώπος ἰδιώτης, ἀλλὰ τεχνικὴ αὐξήσις καὶ ἐπιτηδεύσεις ἀπολαύσεων ἀλλοτρίων τῆς ἐλληνικῆς διαίτης· διότι ὁ Πολυκράτης κατέστησεν, ὡς προεῖπον, τὴν αὐλὴν αὐτοῦ κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς τῶν Λυδῶν βασιλέων τρυφῆς, καὶ τὰ καλὰ ἐκεῖνα μεираκια, ὧν εἶναι μεστὰ τὰ γνήσια τοῦ Ἀνακρέοντος ᾄσματα, δὲν εἶναι παῖδες ὠραῖοι, οὓς συνήνησέ που ὁ Ἀνακρέων, ἀλλὰ θεράποντες τῆς αὐλῆς τοῦ Πολυκράτους, οὓς ὁ τύραννος ἤγαγεν ἐξ ἀπωτάτων χωρῶν.² Τῶν παίδων τούτων ἄλλοι μὲν ἐφαίδρυνον τὸ συμπόσιον τοῦ Πολυκράτους ὀρχούμενοι, ἄλλοι δὲ κρούοντες ὄργανα μουσικὰ καὶ ᾄδοντες, οἷον ὁ Βάθυλλος, οὗ τὸ αὐλῆμα καὶ τὴν ᾠδὴν ἐπαινεῖ τις τῶν ἐπειτα σοφιστῶν. Τοῦ Βαθύλλου τούτου ἐδείκνυνον κατὰ τὸ ἐν Σάμῳ Ἡραῖον χαλκὴν εἰκόνα ἐν σχήματι κιθαρῳδοῦ, ἣτις ὅμως κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἀπουληίου φαίνεται ὅτι εἰκόνιζε μᾶλλον τὸν κιθαρῳδὸν Ἀπόλλωνα, κατὰ τὸν ἀρχαῖον τῆς τέχνης ρυθμὸν. Πάντα τὰ μεираκια ταῦτα ἐξυμνεῖ καὶ θαυμάζει ὁ Ἀνακρέων κατὰ σειράν, ἐ-

¹ Ἀνθολ. Παλ. VI, 142.— Θουκ. I, 111.

² Τὸν Σμέρδιν π. χ. ἐκόμισεν ἐκ Θρακῶν Κικόνων.

παινῶν τοῦ Σμέρδιος τὴν ἀπαλὴν κόμην, τοῦ Κλεοβούλου τὰ καλὰ καὶ παρθενικὰ ὄμματα, τοῦ Λυκάσπιδος τὴν φαειρότητα καὶ ἀστεϊότητα, τοῦ Μεγίστου τὸ ἐράσμιον, τοῦ Βαθύλλου τὴν ὥραν, τοῦ Σιμάλου τὴν μουσικὴν δεξιότητα,¹ καὶ ἄλλων ἄλλα προτερήματα, ὧν τὰ ὀνόματα ἀπωλέσθησαν κατὰ τύχην. Παρακαλεῖ δὲ τοὺς καλοὺς παῖδας νὰ συμπαίξωσι μετ' αὐτοῦ,² καὶ ὅτε τις δὲν προσέχει εἰς τὰς παρακλήσεις τοῦ ποιητοῦ, ποτὲ μὲν ἀπειλεῖ ὅτι θὰ πετάξῃ εἰς Ὁλυμπον, καὶ θὰ πείσῃ τὸν ἔρωτα εἰς τιμωρίαν τῆς ὑπερηφάνιας τοῦ παιδός·³

Ἀναπέτομαι δὴ πρὸς Ὁλυμπον πετεύγεσσι κούφαις
διὰ τὸν Ἔρωτ'· οὐ γὰρ ἐμοὶ παῖς ἐθέλει συνηβᾶν.

Ἄλλοτε δὲ ἱκετεύει τὸν Διόνυσον νὰ πείσῃ διὰ τοῦ οἴνου τὸν Κλεοβουλον νὰ κλίνῃ πρὸς τὸν ἔρωτα αὐτοῦ·

Ὠνάξ, ὦ δαμέλης Ἔρωε
καὶ Νύμφαι κυανώπιδες
πορφυρέη τ' Ἀφροδίτῃ
συμπαίξουσιν· ἐπιστρέφειαι δ'
ὕψηλῶν κορυφὰς ὀρέων,
γουνούμαί σε· σὺ δ' εὐμενῆς
ἔλθ' ἡμῖν, κεχαρισμένης δ'
εὐχολῆς ἐπακούειν.
Κλεοβούλω δ' ἀγαθὸς γένευ
σύμβουλος· τὸν ἐμὸν δ' ἔρωτ',
ὦ Δεύνυσε, δέχεσθαι.⁴

Ἄλλοτε πάλιν παραπονεῖται ἀφελέστατα, ὅτι ὁ καλὸς Βαθύλλος δὲν προσέχει εἰς αὐτόν·⁵ καὶ ὁμολογεῖ μὲν ὅτι πολλοὶ εἶναι ἥδη οἱ κρόταφοι αὐτοῦ καὶ ἡ κεφαλὴ, καὶ ὅτι παρῆλθεν ἡ χαρίεσσα ἥβη, ἀλλ' ὅμως πέποιθεν εἰς τὴν χάριν τῶν ποιημάτων αὐτοῦ·

Ἐμέ γάρ λόγων (ἐμῶν) εἵνεκα παῖδες ἂν φιλοῖεν·
χαρίεντα μὲν γὰρ ᾄδω, χαρίεντα δ' οἶδα λέξιαι.⁶

¹ «Σίμαλον εἶδον ἐν χορῶ πηκτίδ' ἔχοντα καλὴν»· ἀπόσπ. 22.

² «Ἦβᾶν ἢ συνηβᾶν» εἶναι ἡ παρ' Ἀνακρέοντι συνήθης λέξις. Ἐν τούτῳ τῷ συνηβᾶν εἶχε τὴν πρώτην τάξιν τὸ ἀστραγαλίζειν, περὶ οὗ πρβ. τὸ 47 ἀπόσπ.

Ἄστραγάλοι δ' ἔρωτός εἰσιν μανίαι τε καὶ κύδοιμοι.

³ Ἀπόσπ. 24.

⁴ Ἀπόσπ. 2.

⁵ Ὁρατ. ἐπ. 14, 9.

⁶ Ἀπόσπ. 45.

Καὶ καθόλου εἰπεῖν διὰ παντοίων τρόπων θεραπεύει καὶ ἐξυμνεῖ τὰ καλὰ μεираκία, μιγνύων ἔρωτα καὶ παιδιὰν μετὰ πολλῆς γλυκότητος καὶ χάριτος.

Ἄλλ' ὁ Ἀνακρέων ἦτο ὅχι μόνον τῶν μεираκίων ἐπαινέτης, ἀλλὰ καὶ τοῦ κάλλους τῶν γυναικῶν θαυμαστής, διὸ λέγει ἔν τινι καλῷ ἀποσπάσματι·

Σφαῖρη δὴν τέ μοι πορφυρὴν
βάλλων χρυσοκόμης Ἔρως
νήνι ποικίλοισαμβάλω
συμπαίζειν προκαλεῖται·
ἢ δ', ἐστὶν γὰρ ἀπ' εὐκτίτου
Λέσθου, τὴν μὲν ἐμὴν κόμην,
λευκὴν γάρ, καταμέμφεται,
πρὸς δ' ἄπλην τινὰ χάσκει.¹

Παραπονεῖται δ' ὡς τὸ πολὺ καὶ κατὰ τῶν γυναικῶν, ὅτι φεύγουσι καὶ καταφρονοῦσι τὸν ἔρωτα αὐτοῦ, τόσῃν ὅμως ἰλαρότητι καὶ γέλωτα ἔχουσι τὰ παράπονα, ὥστε φαίνεται ὅτι ἡ θλίψις δὲν ἤγγιζε τὴν καρδίαν του. Τοιοῦτον εἶναι τὸ ὥραϊον ἐκεῖνο ἀπόσπασμα, ὅπερ πολλάκις ἐμιμήθη ὁ Ὀράτιος·

Πῶλε Θρηκίη, τί δὴ με λοξὸν ὀμμασι βλέπουσα
νηλεῶς φεύγεις, δοκέεις δέ μ' οὐδὲν εἰδέναι σοφόν·
ἴσθι τοι, καλῶς μὲν ἄν τοι τὸν χαλινὸν ἐμβάλοιμι,
ἡνίας δ' ἔχων στρέφοιμι σ' ἄμφι τέρματα δρόμου.
νῦν δὲ λειμῶνάς τε βόσκειαι κοῦφά τε σκιρτῶσα παίζεις·
δεξιὸν γὰρ ἵπποσειρην οὐκ ἔχεις ἐπεμθάτην.²

Σημειωτέον δέ, ὅτι οἱ ἔρωτες τοῦ Ἀνακρέοντος δὲν εἶναι σπουδαῖοι καὶ ἐλευθεριοί, οἷος ὁ τῆς Σαπφούς πρὸς τὸν ὥραϊον Λέσβιον νεανίσκον, ἀλλ' ἰωνικοί. Παρὰ τοῖς ἐν Ἀσίᾳ Ἴωσι καὶ τοῖς Ἀθηναίοις, ὡς γνωστόν, αἱ ἐλεύθεραι παρθέναι ἀντετρέφοντο ἐν τῷ οἴκῳ κεκλεισμέναι, ἔξω πάσης ἀνδρῶν κοινωνίας. Ὁ στενὸς οὗτος ἀποκλεισμός τῶν ἐλευθέρων παρθένων παρήγαγε τὰς ἐταῖρας, τὰς ἑταῖρας αἵτινες διὰ παντοίων τεχνῶν καὶ μαγανειῶν ἐφαίδρυνον τὰς συμποτικὰς τῶν ἀνδρῶν εὐφροσύνας. Ἦσαν δὲ αἱ ἐταῖραι ὡς τὸ πολὺ ξέναι ἢ ἀπελευθεραὶ, αἵτινες δικαίωμα μὲν πολίτιδος δὲν εἶχον,

¹ Ἀπόσπ. 14. Ὅτι οἱ λόγοι δὲν ἀναφέρονται εἰς Σαπφώ, εἶναι πρόδηλον ἐκ τῆς ἡλικίας τοῦ Ἀνακρέοντος.

² Ἀπόσπ. 75.

ἀλλὰ διὰ τὸ ἐπίχαρι τῷ τρόπῳ καὶ τὴν ἄλλην παιδείαν ἐγένοντο
πολλοὶ αὐτῶν ἐπίσημοι. Ὅσακις λοιπὸν ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν
Ἰώνων ἢ τῶν Ἀθηναίων γίνεται λόγος περὶ παρθένου, ἥτις συν-
δειπνεῖ μετ' ἀνδρῶν, ἢ πρὸς ἣν κωμάζουσι μετὰ τὸ δεῖπνον οἱ ἄν-
δρες, σημείον ὅτι αἱ τοιαῦται εἶναι ἐταῖραι, διότι ἐλευθέρᾳ παρθέ-
νος ἐν Ἀθήναις, καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς τῶν ῥητόρων,¹ ἂν
ἐξέκλινεν ἐπὶ τοιαῦτα ἐπιτηδεύματα, ἡτιμάζετο, στερουμένη τὰ
δίκαια τῆς πολιτίδος. Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι αἱ κόραι, μεθ' ὧν
θέλει νὰ συμπαίξῃ ὁ Ἀνακρέων, ὡς καὶ ἐκείνη πρὸς ἣν κωμάζει
μετὰ τὸ δεῖπνον ἄδων πρὸς πηκτιδα,² εἶναι ἐταῖραι, ὅπως εἶναι
ἐταῖραι καὶ πᾶσαι αἱ παρ' Ὀρατίῳ ὑμνούμεναι.

Σπουδαιότερον τῶν ἀπελευθέρων τούτων γυναικῶν ἠράσθη ὁ Ἀ-
νακρέων τῆς *ἑαρθῆς Εὐρουπύλης*, ἀφ' οὗ ἐκ ζηλοτυπίας ἐποίησεν ὡς
καὶ σκωπτικὸν ποίημα κατὰ τοῦ ἐραστοῦ αὐτῆς Ἀρτέμῳνος, οὗ
παραβάλλει τὴν νῦν τρυφερὰν καὶ πολυτελεῆ δίκαιαν πρὸς τὸν πρό-
τερον εὐτελεῆ καὶ ταπεινὸν βίον μετὰ σαρκαστικῆς δεινότητος καὶ
πικρίας ἐναμίλλου τῆς τοῦ Ἀρχιλόχου, ὃν καὶ ἐν ἄλλοις ᾄσμασι
θεξιῶς ἐμιμήθη.³ Ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ ἀκολουθῶν τὴν ἑαυτοῦ φύσιν
ὁ Ἀνακρέων, διατρίβει μᾶλλον περὶ τὰ ἔξω, περιγράφει δηλ. τὴν
δουλικὴν τοῦ Ἀρτέμῳνος ἐσθῆτα, τὴν μετὰ φαύλων καὶ ταπεινῶν
ἀνθρώπων κοινωνίαν, τὰς ἀτιμώσεις τοῦ σώματος καὶ τὰ παρόμοια,
ἀποφεύγει δὲ τὴν περὶ τὸ ἦθος καὶ τὴν ψυχὴν ἐξέτασιν. Καὶ ὅπως
ἐν τούτῳ, οὕτω καὶ ἐν ἄλλοις, παραβαλλόμενος πρὸς τοὺς μελο-
ποιοὺς τῶν Διολέων ὁ Ἀνακρέων, εὕρισκεται περὶ τὰ ἔξω μᾶλλον
τετραμμένος καὶ κατὰ πάντα ἀβαθέστερος καὶ ἐπιπολαιότερος ἐκεί-
νων. Τὸν οἶνον π. χ. οὗ τὴν ἐπὶ τὸ πνεῦμα δύναμιν ἀλλιστα συνέ-
λαβε καὶ παρέστησεν ὁ Ἀλκαῖος, τὸν οἶνον ἐγκωμιάζει καὶ ὁ Ἀνα-
κρέων, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς ποτὶν ἐπιτήδειον εἰς συμποτικὴν εὐθυμίαν,
καὶ κατὰ τοσοῦτον μόνον δείκνυται σοφός, ὅτι παραινεῖ μετρίαν
χρῆσιν αὐτοῦ, καὶ ἀποτρέπει ἀπὸ σκυθικῶν ἀλαλητῶν καὶ θορύβων.

Ἄγε δὴ οὕτε μὴκέθ' οὕτω

πατάγω τε κάλαλητῳ

¹ Δημοσθ. κ. Νεαίρ. σ. 1352 R.—Ἰσαί. π. Πύρ. κλήρου. σ. 30 §. 11.

² Ἀπόσπ. 17.

³ Ἀπόσπ. 21.

Σκυθικὴν πόσιν παρ'οἶνω
μελετῶμεν, ἀλλὰ καλοῖς
ὑποπίνοντες ἐν ὕμνοις.¹

Ἡ δὲ διαθεβοημένη τοῦ Ἀνακρέοντος μέθη ὀρθῶς ἐξηγήθη καὶ ὑπ'αὐτῶν τῶν παλαιῶν ὡς ἔκστασις ποιητικῆ, καὶ ὅχι παραφορὰ ἐξ οἶνοποσίας. Ἐν γένει εἰπεῖν ὁ ἀναγνώστης διαβλέπει ἐν τῷ Ἀνακρέοντι ἐναργῶς, ὅτι τὸ ἰωνικὸν φύλον, καίτοι εὐγενὲς καὶ πεπαιδευμένον, ἀπέβαλε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς σκέψεως τὴν ἐμβρίθειαν, τὸ ἠθικὸν βάθος, τὸν σπουδαῖον χαρακτήρα, καὶ παρελύθη κατὰ μικρὸν εἰς κοῦφα παίγνια τῆς φαντασίας· διότι ἂν ἐκ τῶν σωζομένων λειψάνων κρίνωμεν τὸν Ἀνακρέοντα, ἀρμόζει νὰ εἰπώμεν περὶ αὐτοῦ τὴν αὐτὴν κρίσιν, ἣν εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῆς σχολῆς τοῦ ζωγράφου Ζεύξιδος, ἀκμάσαντος ἑκάτὸν ἔτη μετὰ τὸν Τήιον μελοποιόν, ὅτι λεπταὶ μὲν κατὰ τὰ διαγράμματα, καὶ χαριέσταται κατὰ τὸν χρωματισμὸν εἶναι αἱ εἰκόνες τοῦ Ζεύξιδος, ἀλλ' ἥθος ὅμως δὲν ἔχουσιν.

Ἡ αὐτὴ ἰωνικὴ εὐχέρεια καὶ τῆς τεχνικῆς αὐστηρότητος ἡ χαλάρωσις φαίνεται καὶ περὶ τοὺς ῥυθμούς, οὓς μετεχειρίσθη ὁ Ἀνακρέων, καίπερ ἀρμοδιώτατα ἐκλελεγμένους πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς Μούσης αὐτοῦ. Ὡς ἡ γλῶσσα τοῦ Ἀνακρέοντος προσεγγίζει τὴν κοινὴν καὶ συνήθη πολὺ μᾶλλον τῆς τῶν Αἰολέων μελοποιῶν, καὶ πολλαχοῦ φαίνεται γλῶσσα πεζή, κεκοσμημένη μόνον μὲ ἐπίθετα γραφικὰ καὶ κοσμητικά, ὅμοια καὶ οἱ ῥυθμοὶ αὐτοῦ εἶναι μαλακώτεροι καὶ ἀτονώτεροι ἐκείνων· ἐπίτηδες δὲ μεταχειρίζεται αὐτοὺς πολλάκις μετ' ἀμελείας χαριστάτης, ἣν ἐπαινεῖ ἰδίως ὁ Ὁράτιος. Ἐπικρατοῦσι δὲ καὶ παρ'αὐτῷ ἐν μέρει οἱ Λογαοιδικοὶ στίχοι, οἷον ἐν τοῖς Γλυκωνίοις, οὓς συνθέτει εἰς στροφάς, κατακλείων τὴν στροφὴν μὲ Φερεκράτειον. Διώκει δ' ἐν τῇ τοιαύτῃ συνθέσει ποικιλίαν καὶ μεταβολὴν, ἐγκαταμιγνύων ἐν στροφαῖς, ἀνίσους τὸ μέγεθος, ποτὲ μὲν πλείονας, ποτὲ ἐλάσσονας Γλυκωνίους, οὕτως ὅμως, ὥστε πάντοτε ἀποτελεῖται ποιὰ τις συμμετρία.³ Ἀκολουθῶν τὸ παρὰ-

¹ Ἀπόσπ. 64 — Πρβ. Ὁρατ. Carm. I, 27, 1.

² Ἀριστ. Θεωροφ. 161.

³ Οἷον ἐν τῷ ἀποσπάσματι

Γουνοῦμαί σ', ἐλαφρόβιλε,
ξανθὴ παῖ Διός, ἀγρίων
δέσποινα Ἀρτεμι θηρῶν.

δειγμα τῶν Αἰολέων μελοποιῶν, ὁ Ἀνακρέων, μετεχειρίσθη καὶ μακροτέρους χοριαμβικούς στίχους ἐν τοῖς σφοδρτέροις μάλιστα ᾠσμασιν, οἷον ἐν τῇ πρὸς Ἀρτέμωνα οὐχ ἤττον ὅμως καὶ ἐν τούτῳ καταφαίνεται ὁ χαρακτήρ τῆς ἰωνικῆς ῥυθμοποιίας, ἡ ἐναλλαγὴ δηλ. διαφόρων μέτρων, ἣτις καθιστᾷ μὲν τὴν ἀγωγὴν τῶν ῥυθμῶν ἐλευθερωτέραν καὶ ποικιλωτέραν, ἀλλ' ὁ τόνος ἀποβαίνει μαλακὸς καὶ ἀνειμένος. Οὕτω λ. χ. συναλλάσσονται χορίαμβοι καὶ ἱαμβικαὶ διποδία.¹ Ποικίλλονται δὲ καὶ οἱ Ἰωνικοὶ ἀπ' ἐλάσσονος, μέτρον ἀγαπητὸν τῷ Ἀνακρέοντι, ὅστις ὅμως, ἵνα καλᾷ τὸ σφοδρὸν αὐτοῦ καὶ κινητικόν, κατὰ τὸ παράδειγμα ἰσως τοῦ Ὀλύμπου,² μετεκίνησεν ἀπὸ τοῦ πρώτου ποδὸς εἰς τὸν δεύτερον μίαν μακρὰν συλλαβὴν, καὶ οὕτω μετέβαλε τὸν δεύτερον Ἰωνικὸν εἰς διποδίαν τροχαϊκὴν.³ Διὰ τῆς μεταβολῆς ταύτης, ἣν ἐκάλεσαν οἱ παλαιοὶ ἀνάκλασις, γενόμενον τὸ μέτρον ποικιλωτέρον καὶ ἀπαλωτέρον κατέστη ἐπιτηδεϊότατον, κατὰ μικροὺς μάλιστα στίχους, εἰς ἐρωτικὰ ποιήματα. Τῆς ἀνακλάσεως εὐρέθησαν ἴχνη καὶ εἰς δύο ἀποσπάσματα τῆς Σαπφούς, ἀλλ' ὁ Ἀνακρέων ἐπλάσε δι' αὐτῆς πολλὰ καὶ ποικίλα σχήματα, μάλιστα δὲ τὸν μικρὸν Ἀνακρεόντειον στίχον (δίμετρον Ἰωνικόν), ὅστις εἶναι συχνότατος καὶ ἐν τοῖς γνησίοις καὶ ἐν τοῖς ὑποβολιμαίοις ᾠσμασιν αὐτοῦ· τοὺς δὲ τροχαϊκοὺς καὶ ἱαμβικούς στίχους μετεχειρίσθη κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀρχι-

Κατόπιν ἔπεται ἄλλη στροφή μὲ τέσσαρας Γλυκωνίους καὶ ἓνα Φερεκράτειον. Αἱ δύο δὲ στροφαὶ ὁμοῦ συναποτελοῦσιν ὅλον τι τέλειον. Ὁ ὕμνος οὗτος, τὸ μόνον γνωστὸν τοῦ εἵδους τούτου λείψανον, ἐποιήθη ὑπὲρ Μαγνησίας τῆς ἐπὶ Μαϊάνδρῳ καὶ Ληθαίῳ, ἣτις μετὰ τὴν καταστροφὴν (ὄρ. κεφ. 9) ἀνεκτίσθη πάλιν. Ἐλατρεύετο δὲ αὐτόθι ἡ Λεukoφρύνη Ἀρτεμις.

¹ Τὸ μέτρον τοῦτο λαμβάνει τὸ ἐξῆς σχῆμα·

— υ υ — | — υ υ — | — υ υ — | υ — υ —

Πολλὰ μὲν ἐν δουρί τιθεῖς, ἀνχένα, πολλὰ δ' ἐν τροχῷ,
πολλὰ δὲ νῶτον σκυτίνῃ μάστιγι θωμιχθεῖς, κόμην·

μετὰ δύο τοιούτους στίχους ἔπεται, ὡς ἐπὶ πόδες, ἱαμβικὸς δίμετρος·
πῶγωνά τ' ἐκτετιλμένους.

² Ὅρα κεφ. 11.

³ Οὕτω λοιπὸν τὸ σχῆμα υ υ — — | υ υ — —
μετετράπη εἰς υ υ — υ | — υ — —

λόχου, ὃν ἐμιμήθη περὶ τὴν τεχνικὴν ἐπεξεργασίαν ὅσον καὶ τοὺς Λεσβίους μελοποιούς. Στροφικὰ ὅμως μεταχειρίζεται ὀλιγώτερα ἐκείνων, καὶ ἂν ποτε πλέξῃ στροφάς, δὲν ὀρίζει τὸ τέλος αὐτῶν διὰ στίχου ἐτεροῦ ῥυθμοῦ, ἀλλὰ παραθέτων κατὰ σειρὰν τακτὸν ἀριθμὸν μικρῶν στίχων, τέσσαρας π. χ. Ἰωνικοὺς διμέτρους, ἐμπερικλείει ἐν αὐτοῖς σύμμετρον νόημα.

Ἐν τῇ πραγματείᾳ περὶ τῶν γνησίων λειψάνων τοῦ Ἀνακρέοντος εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδράμωμεν καὶ τὴν συλλογὴν τῶν ἄσμάτων τῶν φερομένων ψευδῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἀφοῦ μάλιστα ἡ τιμὴ καὶ ὁ θαυμασμός, ὃν ἀποδίδουσι μέχρι τοῦ νῦν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὸν Τήϊον μελωδόν, στηρίζεται ἐπὶ τούτων τῶν ὑποβολιμαίων ἄσμάτων, ὧν πολλὰ μὲν ἔχουσι τῷ ὄντι χάριν καὶ λεπτότητα, ἐποιήθησαν ὅμως πολὺ μετὰ τὸν Ἀνακρέοντα χρόνον καὶ παρὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς τέχνης ἐκείνου. Καὶ τοῦτο μὲν ἀπεδείχθη πρὸ πολλοῦ ὡς ἐκ περισσοῦ δ' ἐξαρκεῖ ἐν τῷ παρόντι πρὸς πίστιν, ἂν μνημονεύσω μόνον τὸν ἐξῆς λόγον, ὅτι ἐν ταῖς ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα περίπου μνήμας τοῦ ποιητοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσι, πλὴν μιᾶς, οὐδεμία ἄλλη ἀναφέρεται εἰς τὰ ὑποβολιμαῖα ταῦτα Ἀνακρεόντεια. Ἡ νοθεία αὐτῶν περιπλέον ἐξελέγχεται ἐναργέστατα ἐκ τε τῆς ὑποθέσεως καὶ τοῦ εἶδους τῶν ποιημάτων· διότι πρῶτον μὲν τὰ μερικὰ περιστατικά, ἐν οἷς ἐποιεῖ ὁ Ἀνακρέων, οὐδαμῶς μνημονεύονται ἐν αὐτοῖς· τὰ δὲ πρὶς ὧπα, οἷον ὁ Βάθυλλος καὶ ἄλλα, δὲν ἔχουσι πραγματικὴν ἀλήθειαν καὶ ζωὴν, ἀλλ' εἶναι ἀφηρημένοι τύποι ἔρωτος καὶ πλαστῆς εὐθυμίας. Τὸ εὐθυμον γῆρας, αἱ χάριτες τοῦ ἔρωτος καὶ τοῦ οἴνου, ἡ δύναμις καὶ ἡ πανουργία τοῦ ἔρωτος, καὶ ἄλλοι τινὲς κοινὰ τόποι (loci communes) τῆς ποιήσεως, ὁμολογῶ ὅτι διεξάγονται ἐν πολλοῖς μετὰ φυσικῆς ἀφελείας καὶ χάριτος, ἀλλ' ἡ ἀπουσία συγκεκριμένων καὶ εἰδικῶν περιστασιῶν ἀντιμάχεται πρὸς τὴν φύσιν τῆς τέχνης τοῦ Ἀνακρέοντος, ὅστις ἐκ τοῦ περὶ αὐτὸν βίου ἐλάβανεν ἀμέσως τὰς εἰς ποίησιν ἀφορμὰς. Πλὴν δὲ τούτων τὰ ὑποβολιμαῖα Ἀνακρεόντεια δὲν εἶναι γνήσια ἄσματα, ἀλλ' ἔχουσι χαρακτῆρα ἐπιγραμματικόν, καὶ πολλὰς ὀξύτητας νοημάτων ἐν ταῖς ἀντιθέσεσιν. Ἡ ἰσχὺς π. χ. τοῦ ἀσθενοῦς φύλου τῶν γυναικῶν, ἡ δύναμις τοῦ μικροῦ Ἐρωτός, ἡ ἐν ὀνείροις εὐπραγία, τοῦ γήρατος ἡ ἀκμή, εἶναι νοήματα πρέποντα

εἰς ἐπιγράμματα, ὅχι κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Σιμωνίδου, ἀλλὰ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ἐπιγραμματοποιούς, μάλιστα δὲ τὸν Μελέαγρον, ὅστις ἤκμαζε κατὰ τὸν πρῶτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα. Ἐπειτα δέ, ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν αὐτοῖς ἰδέα, ὅτι οἱ Ἑρωτες εἶναι πανοῦργα παιδάρια, ἅτινα προσπαίζουσιν ἀλογίστως μετὰ τῶν ἀνθρώπων, δὲν εἶναι τῆς παλαιᾶς τέχνης, ἀλλὰ κομψότης ἐπιγραμματικῆ τῶν ἔπειτα χρόνων, ἣν ἀπὸ τῆς ποιήσεως παρέλαβον αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι, μάλιστα δὲ ἡ σφραγιδογλυφία, ἣτις εἰκονίζει τὸν Ἑρωτα, ὡς παῖδα παντοδαπὰ πανουργοῦντα καὶ παίζοντα. Αἱ παραστάσεις ὅμως αὗται εἶναι σύγχρονοι Λυσίου καὶ Ἀλεξάνδρου, καὶ ὅχι προγενέστεροι. Ὁ Ἑρως τοῦ Ἀνακρέοντος ὁ γνήσιος, περὶ οὗ λέγει ὁ ποιητής·

Μεγάλῳ δὴυτέ μ' Ἑρως ἔκοψεν ὥστε χαλκεὺς
πελέκει, χειμερὶν δ' ἔλουσεν ἐν χαράδρῃ.¹

εἶχε βεβαίως πάντῃ διάφορον φύσιν καὶ πνεύματος καὶ σώματος. Τὸ ὕφος τῶν ψευδωνύμων τούτων Ἀνακρεοντείων εἶναι πεζὸν καὶ κοινόν, ἡ δὲ ῥυθμοποιία ἄτεχνος καὶ πολλαχοῦ πλημμελής.² Ἐπιπᾶσι δὲ εἶναι δίκαιον νὰ ὁμολογήσω, ὅτι νόθα μὲν εἶναι πάντα τὰ ἐν τῇ συλλογῇ Ἀνακρεόντεια, δὲν ἔχουσιν ὅμως ὅλα τὴν αὐτὴν ἀξίαν· διότι τινὰ μὲν εἶναι ἐπιτυχῆ, ἀφελῆ καὶ χαρίεντα, ἄλλων δὲ καὶ ἡ ὑπόθεσις εἶναι ἄτοπος, καὶ ἡ ῥυθμοποιία καὶ ἡ γλῶσσα βάρβαρος.³ Τὰ πρῶτα τούτων ἐποιήθησαν ἴσως κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν, ὅτε ἡγάπων μὲν τὸ λεπτότεχνον καὶ τὸ περίεργον, ἐπετήδευον ὅμως καὶ τὸ ἀφελές καὶ ἄπλαστον, ὡς μαρτυροῦσι τὰ εἰδύλλια τοῦ Θεοκρίτου· τὰ δὲ ἀδόκιμα ἐποιήθησαν κατ' αὐτὴν τὴν δύσιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, καὶ παρ' ἀνθρώπων ἀπαιδευτῶν, διότι, ὡς γνωστόν, μέχρις ἐσχάτων διέτριβον πολλοὶ τῶν Βυζαντινῶν περὶ

¹ Ἀπόσπ. 48.

² Ὁ συχνότατος τῶν υποβολιμαίων τούτων ἁσμάτων στίχος εἶναι ὁ διμετρος ἱαμβικός καταληκτικός (— — — — —), ὅστις δὲν εὐρίσκεται ἐν τοῖς γνήσις Ἀνακρεοντείς οὐδαμῶς, πλὴν ἐν ἐνὶ ἀποσπάσματι (τῇ 92). Τοὺς στίχους τούτους ἐμιμήθη ὁ ποιήσας τὸ 38 τῶν υποβολιμαίων. Ὁνομάζει δὲ τὸ μέτρον ὁ Ἑφαιστίων «τὸ καλούμενον Ἀνακρεόντειον».

³ Ἐν τῶν καλλίστων, τὸ «Εἰς ποτήριον ἄργυροῦν», μνημονεύεται ὑπὸ Γελλίου (N. A. XIX, 9) ὡς γνήσιον τεῦ Ἀνακρέοντος· εἶναι ὅμως ὁμοίωτον τοῖς ἄλλοις Ἀνακρεοντείς κατὰ τὴν τὸνον καὶ κατὰ τὸ ὕφος.

τὴν ποιήσιν τῶν Ἀνακρεοντείων. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανος καὶ ἡ γνώμη τῶν λογίων ἐκείνων, ὅσοι πιστεύουσιν, ὅτι καὶ τῶν καλλίστων Ἀνακρεοντείων τινὰ ἐποιήθησαν νεώτατα, δηλαδὴ περὶ τοῦ χρόνου τῆς μεταναστεύσεως τῶν ἐθνῶν· διότι, ἐποχὴ, ἥτις παρήγαγε τὸ ἐπικὸν ποίημα τοῦ Νόννου, καὶ ἐπιγράμματα οὐ μόνον εὐστοχα κατὰ τὸ νόημα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν κομψά, εἶχε καὶ παιδεῖαν καὶ ἱκανότητα νὰ ποιήσῃ τοιαῦτα παίγνια.

Μετὰ τὸν Ἀνακρέοντα παύει τὸ εἶδος τοῦτο τῆς Λυρικῆς ποιήσεως, διότι ὁ βαρύτερος καὶ μεγαλοφωνότερος φθόγγος τοῦ χορικοῦ μέλους φαίνεται ὅτι κατέσβεσε τὸ μαλακὸν καὶ ἀπαλὸν τοῦτο ἄσμα. Σημειωτέον ὅτι τὸ ὅφ' ἐνὸς μόνου ἡδόμενον ἄσμα δὲν ἔγινε ποτὲ ἐν Ἑλλάδι τόσον κοινόν, ὅσον εἰς τὴν νεωτέραν ποιήσιν τῶν Ἀγγλων καὶ Γερμανῶν, παρ' οἷς τὰ ποικιλώτατα αἰσθήματα καὶ διανοήματα καὶ ὅλος ὁ βίος ποιητοῦ ἐκφράζονται διὰ τοῦ ἀπλοῦ τούτου λυρικοῦ σχήματος. Οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες, διαστελλόντες ἀκριβέστερον τὰ τεχνικὰ σχήματα ἀναλόγως τῶν διαθέσεων τῆς ψυχῆς, καθιέρωσαν τὸ Αἰολικὸν μέλος μόνον διὰ τὰς σφοδρὰς καὶ βιαίας κινήσεις αὐτῆς, εἴτε λυπηραὶ ἦσαν εἴτε εὐφρόσυνοι, καὶ διὰ τὸ ὑπολανθάνον ἐκεῖνο ὑπὸ τὴν καρδίαν πῦρ, τὸ ἥρέμα μέν, ἀλλ' ἀσφαλῶς καταβιβρώσκον τὰ σπλάγχνα. Τὴν σφοδρότητα τοῦ Αἰολικοῦ μέλους μετέτρεψεν ὁ Ἀνακρέων εἰς παιδιὰν καὶ γέλωτα· ἀλλ' οὕτε τὸ μέλος τοῦ Ἀνακρέοντος, οὕτε τὸ ἰδίως Αἰολικὸν ἐκαλλιεργήθη ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, διὰ τοῦτο καὶ ὀλίγον χρόνον ἤκμασε, καὶ ἐπὶ μικρὸν μέρος τῆς Ἑλλάδος ἐπεκράτησεν. Ἀντὶ τούτου δὲ ἐφιλοτεχνήθη καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἰδίως δ' ἐν Ἀθήναις, ὅμοιον καὶ συγγενὲς εἶδος, δηλαδὴ τὰ «Σκόλια», εἰς 2 μεταβαίνω παραχρῆμα.

Σκόλια ἐκάλουν οἱ παλαιοὶ ἄσματα ἡδόμενα ἐν συμποσίοις καὶ παρὰ πότον, ὅτε ὁ οἶνος καὶ ἡ εὐθυμία ἐτάνυε τὰς ψυχὰς τῶν εὐχουμένων εἰς λυρικήν διάθεσιν. Τὰ σκόλια διακρίνονται τῶν πολλῶν ἄλλων παροινίων ἁσμάτων καὶ κατ' ἄλλα, διακρίνονται δὲ καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἔψαλλον αὐτὰ πάντες ὁμοῦ οἱ παρακαθήμενοι μὲν φωνῇ, ἀλλ' ὅστις αὐτῶν ἦτο ἔμπειρος ᾠδῆς καὶ μουσικῆς. Ἰστορεῖται δὲ ὅτι περιῆγον κατὰ τὸ συμπόσιον λύραν ἢ κλαδίον μύρτου, καὶ παρέδιδον αὐτὰ εἰς ἐκεῖνον τῶν συμποτῶν, ὅστις

ἐγνώριζε νὰ ψάλλῃ ἄσμα, ἢ τοῦλάχιστον ἀπόφθεγμα τι καλόν, πρὸς λύραν.¹ Οἱ παλαιοὶ μάλιστα ἐτυμολογοῦσιν ἀπιθάνως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ σκολίου ἐκ τοῦ ἔθους τούτου, λέγοντες ὅτι ἐν τῇ περιφορᾷ τῆς λύρας ἐδέχοντο αὐτὴν ὅχι πάντες οἱ εὐωχούμενοι ἐφεξῆς, ἀλλ' ὑπερβαίνοντες τὴν τάξιν, ἄλλος ἄλλου καθήμενος, ἐξ οὗ καὶ ἐκλήθη τὸ ἄσμα σκόλιον· ἐν ᾧ τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅπως ἐξήγησαν καὶ τινες τῶν παλαιῶν, ὅτι σκόλια ὠνομάσθησαν διὰ τὴν μελωδίαν, ἥτις δὲν ἦτο αὐστηρὰ καὶ ἀκριβής, ἀλλ' ἐλευθέρα καὶ ἀνώμαλος, τουτέστι σκολιά, οἷα ἔπρεπεν εἰς ἄσματα ὅχι ἐκ παρασκευῆς, ἀλλ' ἐξ ὑπογούου ἡδόμενα. Τῶν Σκολίων τὰ μέτρα εἶναι ποικιλώτατα, καὶ καθόλου μὲν ὁμοιάζουσι τὰ τῶν Αἰολέων μελοποιῶν, πλὴν ὅτι ἐντείνεται ὁ ῥυθμὸς καὶ καθίσταται σφοδρότερος ὅσον χωροῦσιν αἱ στροφαὶ πρὸς τὸ τέλος.² Ποιηταὶ σκολίων ἱστοροῦνται ἰδίως οἱ Λέσβιοι μελοποιοὶ Ἀλκαῖος καὶ Σαπφώ, παραλαβόντες τὴν τέχνην παρὰ Τερπάνδρου, ὅστις πρῶτος κατὰ Πίνδαρον ἐκάνονισε τὸ εἶδος τοῦτο. Ἐπειτα δὲ ἐμιμήθησαν αὐτοὺς ὁ Ἀνακρέων, ἡ Σικυωνία Πράξιλλα,³ καὶ οἱ χυρικοὶ ποιηταὶ Σιμωνίδης καὶ Πίνδαρος. Ὁ δὲ Διογένης Λαέρτιος, ὁ συγγράψας τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, μνημονεύει καὶ στίχους τοῦ Θαλοῦ, τοῦ Σόλωνος, τοῦ Χείλωνος, τοῦ Πιττακοῦ, τοῦ Βίαντος, οἵτινες ἔχουσι σκολίων ὄψιν.⁴ Τῶν στίχων τούτων ἡ

¹ Παρ' Ἀριστοφάνει (Σφήκ. 1219) ψάλλουσι δύο ἀντίφωνα ἡ ἐξ ὑπαμοιβῆς.

² Τὸ ῥηθὲν ἰσχύει μάλιστα περὶ τοῦ καλλίστου ἐκείνου μέτρου, ὅπερ εὐρέθη εἰς ὀκτὼ σκόλια, ἐμιμήθη δὲ ἐπὶ τὸ κωμικώτερον ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Ἐκκλησιαζούσαις 938.

Ἡ στροφή ἄρχεται ἀπὸ ἐνδεκακυλλάβων ἡσύχως καὶ ἀτόνων· ἀλλ' ὁ κατὰ τὸν τρίτον στίχον ἀνάπαιστος εὐθύς ἐν ἀρχῇ ἐξαίρει τὸν τόνον, ὅστις διὰ τῶν δύο λογαοδικῶν τοῦ τελευταίου στίχου ἀναποδίδεται εὐπρεπέστατα.

³ Εἰς τὴν Πράξιλλαν, ἥτις ἤκμαζε κατὰ τὸν Εὐσέβιον περὶ τὸ 2 ἔτος τῆς 81 Ὀλ. (π. Χ. 454), καὶ εἶναι γνωστὴ ὡς ποιήτρια ἐρωτικῶν ἄσμάτων, ἀποδίδεται τὸ σκόλιον «ὕπὸ παντὶ λίθῳ», ὅπερ εὗρον οἱ παλαιοὶ ἐν τοῖς «Παροινίαις», Πραξιλλῆς (Σχολ. εἰς Ἀριστοφ. Θεσμοφορ. 528), ὡς καὶ τὸ «οὐκ ἔστιν ἄλωπεξιζειν» (Σχολ. εἰς Ἀριστοφ. 1279, 1232).

⁴ Ὁ Διογένης προτάσσει τῶν στίχων συνήθως τὴν ἐξῆς φράσιν «τῶν δὲ ἡδόμενων αὐτοῦ μάλιστα εὐδοκίμησεν ἐκεῖνο».

γνησιότης εἶναι λίαν ἀμφίβολος, διότι τόσοι ὁμοιάζουσι πρὸς ἀλλήλους καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ κατὰ τὰ μέτρα, ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ Ἑπτὰ σοφοί, ἐκ προτέρως ὁμολογίας εἰς ἓν συνελθόντες, ἐποίησαν πάντες κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἐπειδὴ δὲ τὰ μέτρα τῶν στίχων τούτων εἶναι ὅμοια τοῖς τῶν Τραγικῶν ποιητῶν,¹ συναγεται ὅτι τὰ παρὰ Διογένει ᾠσματα ἐποιήθησαν μὲν ἐξ ἀποφθεγμάτων τῶν Ἑπτὰ σοφῶν, ἀλλ' ἐν Ἀθήναις, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Τραγικῶν ποιητῶν, ἐψάλλοντο δὲ ἡδέως παρὰ τὰ συμπόσια δίκην σκολίων, διότι περιεῖχον γνώμας βιωτικὰς καλὰς καὶ χρησίμους, καὶ ὁμοιάζον παραπολὺ πρὸς τὰ τῶν Αἰολέων ποιητῶν τὸ Αἰολικὸν π. χ. τοῦτο·

Εἴθ' ἔξῃν ὁποῖός τις ἦν ἕκαστος
τὸ στηθος διελόντ', ἔπειτα τὸν νοῦν
ἔσιδόντα, κλείσαντα πάλιν,
ἄνδρα φίλον νομίζειν ἄδελφῳ φρενί

περιέχει ὅμοιον νόημα πρὸς τὸ τοῦ Χείλωνος, τὸ κατὰ δωρίου ῥυθμὸς πεποιημένον·

Ἐν λιθίναις ἀκόναις ὁ χρυσοῦς ἐξετάζεται, διδοὺς βάσανον φανεράν·
ἐν δὲ χρυσῷ ἀνδρῶν ἀγαθῶν τε κακῶν τε νοῦς ἔδωκ' ἔλεγχον

Τὰ πλεῖστα τῶν σκολίων εἶναι καθὼς τὰ προαναγραφέντα, γινώμαι βιωτικαὶ χαριέντως ἐκπεφρασμέναι, ἢ σύντομοι ἐπικλήσεις θεῶν καὶ ἐγκώμια ἡρώων, δύο δὲ μόνον μακρότερα περιεσώθησαν, ἅτινα περιέχουσι σπουδαίαν ὑπόθεσιν, ἀλλ' ἐποιήθησαν ὑπ' ἀνθρώπων, οἵ-

¹ Τὰ σκόλια δηλ. τῶν ἑπτὰ σοφῶν ἔχουσιν ὅλα δωρίους ῥυθμούς (δακτύλους καὶ τροχαϊκὰς διποδίας), καὶ εἰς τὸ τέλος στίχον Ἰουφαλλικόν (— υ — υ — υ), ὅστις οὐδαμοῦ εὐρέθη παρὰ Πινδάρῳ, ἅπαξ δὲ μόνον παρὰ Σιμωνίδῃ, εἶναι ὅμως συνήθης εἰς τὰ χορικά τοῦ Εὐριπίδου. Τοιοῦτον εἶναι λ. χ. τὸ τοῦ Σόλωνος·

Πεφυλαγμένος ἄνδρα ἕκαστον ὄρα,
μὴ κρυπτὸν ἔγχος ἔχων κραδίῃ φαιδρῷ προσενέπη προσώπῳ,
γλῶσσα δὲ οἱ διχόμυθος ἐκ μελαίνας φρενὸς γεγώνη.

καὶ τὸ τοῦ Πιττακοῦ·

Ἐχοντα δεῖ τόξα καὶ ἰοδόκον φαρέτρην στείχειν ποτὶ πῶτα κακόν,
πιστὸν γάρ οὐδὲν γλῶσσα διὰ στόματος λαλεῖ, διχόμυθον ἔχουσα
καρδίῃ νόημα.

Μόνον δὲ εἰς τὸ τοῦ Θαλοῦ (Διογ. Λαερ. I, 4, 35) κεῖται ὁ Ἰουφαλλικὸς πρὸ τοῦ τελευταίου στίχου.

τινες ἀλλαχόθεν δὲν εἶναι γνωστοὶ ὡς ποιηταί, κατὰ τινὰ στιγ-
μιαίαν ποιητικὴν ἔμπνευσιν. Τὸ πρῶτον τούτων,

Ἔστι μοι πλοῦτος μέγας δόρυ καὶ ξίφος
καὶ τὸ καλὸν λαισήϊον, πρόβλημα χρωτὸς·
τούτῳ γὰρ ἄρῳ, τούτῳ θερίζω,
τούτῳ πατέω τὸν ἄδὺν οἶνον ἀπ' ἀμπέλῳ·
τούτῳ δεσπότης μοῖας κέκλημαι.
Τοὶ δὲ μὴ τολμῶντ' ἔχειν δόρυ καὶ ξίφος
καὶ τὸ καλὸν λαισήϊον, πρόβλημα χρωτὸς,
πάντες γόνυ πεπτηῶτες ἄμυν
. προσκυνοῦντί με δεσπότην
καὶ μέγαν βασιλέα φωνέοντες.¹

ἐποιήθη κατὰ δῶριον ῥυθμὸν ὑπὸ Ὑβρίου τοῦ Κρητός, καὶ ἐκφρά-
ζει τὴν ὑπεροψίαν τῆς δυναστευούσης φυλῆς τῶν Δωριέων πρὸς τοὺς
περιοίκους.²

Τὸ δὲ ἄλλο,

1

Ἐν μύρτου κλαδί τὸ ξίφος φορήσω,
ὥσπερ Ἀρμόδιος κ' Ἀριστογείτων,
ὅτε τὸν τύραννον κτανέτην,
ἰσονόμους τ' Ἀθήνας ἐποίησάτην.

2

Φίλταθ' Ἀρμόδιε, οὔτι που τέθνηκας,
νήσοις δ' ἐν μακάρων σέ φασιν εἶναι,
ἵνα περ ποδώκης Ἀχιλεὺς,
Τυδεΐδην τέ φασιν ἐσθλὸν Διομήδεα.

3

Ἐν μύρτου κλαδί τὸ ξίφος φορήσω,
ὥσπερ Ἀρμόδιος κ' Ἀριστογείτων,
ὅτ' Ἀθηναίης ἐν θυσίαις
ἄνδρα τύραννον Ἰππαρχον ἐκαινέτην.

4

Αἰεὶ σφῶν κλέος ἔσσεται κατ' αἶαν,
Φίλταθ' Ἀρμόδιος κ' Ἀριστογείτων,
ὅτι τὸν τύραννον κτανέτην,
ἰσονόμους τ' Ἀθήνας ἐποίησάτην.³

¹ Παρὰ Bergk. σ. 1024.

² Δωριέων 2, 52 (47).

³ Αὐτόθι σελ. 1029.

ἐποιήθη ὑπὸ τινος Καλλιστράτου Ἀθηναίου, μικρὸν ἔσως μετὰ τὰ Μηδικά, διότι ἐπὶ Ἀριστοφάνους, ἦτο κοινὸν καὶ ἀγαπητότατον ἄσμα ἐν τοῖς συμποσίοις τῶν Ἀθηναίων. Καὶ ἡ μὲν ἱστορία τοῦ ἄσματος δὲν εἶναι ἀκριβής, διότι γνωρίζομεν ἔκ τε Ἡροδότου καὶ Θουκυδίδου, ὅτι ὁ Ἀρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων δὲν ἐφόνευσαν τὸν τύραννον αὐτόν, ἀλλὰ τὸν νεώτερον τοῦτου ἀδελφόν, τὸν ἐπιεικῆ καὶ φιλόμουσον Ἰππαρχον· ὁ Ἰππίας δὲ μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἀδελφοῦ ἔγεινε βιαιότερος καὶ μάλλον ὑποπτος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, μέχρις οὗ Κλεομένης ὁ βασιλεὺς τῶν Σπαρτιατῶν, τρία ἔτη ὕστερον τούτων, ἐδίωξεν ἔκ τῶν Ἀθηναίων τοὺς Πεισιστρατίδας. Ἐπεκράτει ὅμως ἡ ἀπάτη κοινῶς παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις, καὶ πρὸ τῶν Περσικῶν πολέμων ἔστησαν ἀνδριάντας εἰς Ἀρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα, ὡς εἰς ἥρωας, οὓς συλήσας ὁ Ξέρξης κατὰ τὴν εἰσβολὴν εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἠνάγκασε τοὺς Ἀθηναίους νὰ στήσωσιν εὐθὺς ἄλλους μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως. Τὴν κοινὴν ταύτην δόξαν ἔχων καὶ ὁ Καλλίστρατος, περιγράφει χαριέστατα καὶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ τοὺς ἥρωας, πῶς φέροντες τὴν παναθηναϊκὴν σκευὴν, καὶ κρύπτοντες τὸ ξίφος ἐν κλαδίῳ μύρτου, ἔσφαξαν τὸν τύραννον. Ἡ δὲ ἀπλότης τῶν νοημάτων καὶ ἡ συχνὴ ἐπανάληψις «ὅτε τὸν τύραννον καταέτην», κάλλιστα μὲν ἀρμόζουσι πρὸς τὸ ἀφελεές καὶ εἰλικρινές εἶδος τῶν σχολίων, ἐπιβεβαιούσι δὲ τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Καλλίστρατος ἐποίησε τὸ ἄσμα ὅχι ἐκ παρασκευῆς, ἀλλ' ἐξ αὐτοσχεδίου, αἰφνης καὶ ἐπ' ὀλίγον χρόνον μουσώληπτος γενόμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΩΡΙΟΥ ΜΕΛΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΠΙΝΔΑΡΟΥ

Ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶχον ὑπογράψει τοὺς χαρακτῆρας τοῦ Δωρίου μέλους, ἐκεῖ ἔνθα διέκρινα αὐτὸ τοῦ Αἰολικοῦ. Ἐλεγον λοιπὸν τότε, ὅτι τὸ Δώριον μέλος διακρίνεται τοῦ Αἰολικοῦ κατὰ τὰ ἑξῆς· πρῶτον, ὅτι ἔχει χορόν· δεύτερον, ὅτι αἱ στροφαὶ τῶν μελῶν εἶναι μεγάλαι καὶ ἔντεχνοι· τρίτον, ὅτι τὰ ἄσματα συντίθενται κατὰ

τὴν δωρικὴν διάλεκτον· καὶ τελευταῖον, ὅτι τὰ μέλη ψάλλονται εἰς δημοτελεῖς πανηγύρεις, μάλιστα δὲ εἰς θεῶν ἑορτάς. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα τῆς λυρικῆς ποιήσεως εἶναι, ὡς εἶδομεν, παλαιότατα· διότι πρὸ τοῦ Ὀμήρου ἔτι ἦσαν ἐν κοινῇ χρήσει κατὰ τὴν Ἑλλάδα χοροὶ, μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι οἱ χορευταὶ ὠρχοῦντο μὲν, ἀλλὰ δὲν ἔψαλλον, ὥστε ἔλειπε μόνη ἡ ἀκριβὴς ἁρμονία καὶ ἀντιστοιχία τῶν κινήσεων καὶ σχημάτων τοῦ χοροῦ πρὸς τὰς λέξεις τοῦ ᾄσματος. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ ἐξ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ᾄσματα, ἅτινα ἔψαλλον πολλοὶ ὁμοῦ, π. χ. οἱ παιᾶνες καὶ οἱ ὑμέναιοι, πλὴν ὅτι οἱ ᾄδοντες ἐκάθηντο, ἴσταντο ἢ ἐβάδιζον. Ἐν ἄλλοις δέ, οἷον τοῖς ὑπορχήμασιν, ὠρχοῦντο δὲ οἱ χορευταί, ἄλλοι δὲ ἰστάμενοι παρ' αὐτοὺς ἡρμῆνευσαν δι' ᾄσματος τὰς μιμητικὰς τοῦ χοροῦ κινήσεις, ὥστε ἐκ παλαιότατων χρόνων ἄτεχνα μὲν καὶ σκαιά, ἀλλ' ὅμως ὑπῆρχον πάντα τὰ σπέρματα καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς χορικῆς ποιήσεως, ἅτινα κατόπιν ἀνεπτύχθησαν οὕτω καλῶς καὶ ἐντέχνως. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη, καθ' ἣν ἡρμόσθησαν ἀκριβέστατα αἱ κινήσεις τοῦ χοροῦ πρὸς τὸ ᾄδόμενον μέλος,¹ ἐγένετο συγχρόνως μὲ τὴν τελειοποίησιν τῆς μουσικῆς διὰ Τερπάνδρου, Ὀλύμπου καὶ Θαλήτου, περὶ ὧν ἐξέθηκα τὰ γενικώτερα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ὁ Θαλήτας μάλιστα ὑπόδεικνυσε περὶ τὴν ὀρχηστικὴν αὐχὴν ἥτταν ἢ τὴν μουσικὴν, καὶ μετεχειρίσθη ῥυθμοὺς ποικιλιωτάτους, ὁμοίους τῶν χορικῶν ποιητῶν. Ἀλλ' ὅμως, καὶ ἑκατὸν ἔτη μετὰ τοὺς μεγάλους τούτους μουσικούς, ἡ χορικὴ ποίησις δὲν εἶχεν ἔτι λάβει τὴν προσήκουσαν τελειότητα, οὔτε εἶχε διακριθῇ αὐτοτελῶς, ἀλλὰ προσήγγιζε ποτὲ μὲν πρὸς τὴν λυρικὴν τῶν Διολέων, ποτὲ δὲ πρὸς τὸ ἔπος, βαθμηδὸν δὲ καὶ κατὰ μικρὸν ἐχωρίσθη τῶν δύο τούτων γενῶν τῆς ποιήσεως, ὧν κατέχει τὸ μέσον. Εἰς τὴν πρώτην περίοδον, τὴν οὖπω ἀκριβῶς διακεκριμένην, ἀνήκουσιν ἐκ τῶν Λυρικῶν τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ κανόνος ὁ Ἀλκμᾶν καὶ ὁ Στησίχορος· εἰς δὲ τὴν δευτέραν, τὴν τελειωθείσαν, ὁ Ἴβυκος, ὁ Σιμωνίδης, ὁ Βακχυλίδης καὶ ὁ μέγας Θηβαῖος μελοποιός. Ἀπὸ τοῦ Ἀλκμᾶνος λοιπὸν καὶ Στησιχόρου θὰ ἀρχίσω τὸν λόγον, κατόπιν θέλω μεταβῇ εἰς τοὺς ἄλλους,

¹ «Πάλαι μὲν γὰρ οἱ αὐτοὶ καὶ ᾄδον καὶ ὠρχοῦντο» λέγει ὁ Λουκιανὸς (π. Ὀρχ. 30), ἀντιπαραβάλλων τὴν νέαν παντῆμιμον ὄρχησιν πρὸς τὴν παλαιὰν λυρικὴν καὶ δραματικὴν.

παρενεύρων ὀλίγα περὶ Ἀρίωνος τοῦ διθυραμβοποιοῦ, Λάσου, τοῦ διδάξαντος τὸν Πίνδαρον, καὶ περὶ ἄλλων τινῶν, ὅσοι διακρίνονται ἐν τῷ πλήθει ὁμοίων ποιητῶν.

Ἡ χορική ποίησις τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι δημιουργημα τῶν μεγάλων τούτων ἀνδρῶν, ἀλλὰ κτῆμα τοῦ πλήθους· διότι οἱ ποιηταὶ ἡρμηνεύον μόνον καὶ ἐξηγγέλλον διὰ τεχνικῶν σχημάτων ὑπὸ τὸ κάλλιστον εἶδος τὰ αἰσθήματα, ἅτινα κατεῖχον τὰ πλήθη, τὰ παριστάμενα εἰς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν. Ἦσαν δὲ συνηθέστατοι οἱ χοροὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν Ἑλλάδι, μάλιστα παρὰ τοῖς Δωριεῦσι· καὶ ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς ἀγάπης, ἣν οἱ Κρήτες ἰδίᾳ καὶ οἱ Σπαρτιαῖται εἶχον πρὸς τοὺς χορούς, φαίνεται ὅτι καὶ ᾄσματα χορικὰ θὰ εἶχον πολλὰ ἐκ τούτων ἐτι τῶν χρόνων. Εἰς πολλὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἔψαλλον κατὰ τὰς μεγάλας πανηγύρεις παλαιούς καὶ ἀρχαιοπρεπεῖς ὕμνους, δι' ὧν ὑπεσήμενον μᾶλλον τὸ κατέχον τὴν ὁμήγουριν αἴσθημα συντόμως καὶ ἀφελῶς, ἢ περιέγραφον αὐτὸ ἐν διεξαγωγῇ. Οὕτω π.χ. ἀντὶ διθυράμβου ἐντέχνου ἔψαλλον αἱ γυναῖκες ἐν Ἡλίδι κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Διονύσου ᾄσματι ἀπλοῦν μὲν, ἀλλὰ πλήρες ἀρχαίων συμβολικῶν ὀνομάτων.

Ἐλθεῖν, ἥρω Διόνυσε,
Ἀλείων ἐς ναὸν
ἄγνῶν σὺν Χαρίτεσσιν,
ἐς ναὸν
τῷ βοέῳ ποδὶ θύων·
ἄξιε ταῦρε,
ἄξιε ταῦρε.¹

Ὅμοίως ἔψαλλον καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ, πολὺ πρὶ τῶν τεχνικῶν τοῦ Πινδάρου ἐπινικίων, εἰς τιμὴν τοῦ νικητοῦ ᾄσματι μικρόν, ἐκ δύο ἱαμβικῶν στίχων συγκείμενον, ὅπερ ἀπεδίδον εἰς τὸν Ἀρχιλοχόν.²

Καλλίνικε, χαῖρ' ἄναξ, Ἡράκλεες,
αὐτός τε καὶ Ἰόλαος αἰχμητὰ δύο.

μεθ' οὓς εἶπετο ὁ ἐπὶ δὸς « τήνελλα Καλλίνικε », καὶ μετὰ τὸν ἐπὶ δὸν ἠκολούθει ἴσως ἐκάστοτε καὶ τρίτος ἄλλος στίχος εἰς ἔπαινον τοῦ νικητοῦ, ἐξ αὐτοσχεδίου ποιούμενος. Ὅμοια καὶ ἐν Σπάρ-

¹ Παρὰ Bergk σ. 1028.

² Πρβ. κεφ. 11.

τῇ ἔψαλλον κατὰ τὰς πανηγύρεις οἱ τρεῖς χοροὶ, τῶν γερόντων, τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν νεανίσκων, ἐξ ὑπαμοιβῆς τοὺς ἐξῆς ἱαμβικούς στίχους·

"Αἴμμες ποκ' ἡμέες ἄλκιμοι νεανῖαι.

"Αἴμμες δὲ γ' εἰμές· αἱ δὲ λῆς, πεῖραν λάβε.

"Αἴμμες δὲ γ' ἐσσόμεσθα πολλῶν κάρρονες.¹

Ἀποὺ ὅμως οἱ Ἕλληνες ἐγεύθησαν τεχνικωτέρων λυρικῶν ᾠσμάτων, ἐν οἷς δὲν ἐψαύετο μόνον τὸ αἶσθημα ἐξ ἐπιπολῆς, ἀλλ' ἐξετυλίσσοντο ὁλόκληροι σκηναὶ παραστάσεων καὶ αἰσθημάτων, δὲν ἠδύναντο πλέον οἱ χοροὶ νὰ ἐπανάλαμβάνωσι μονοτόνως στίχους ὀλίγους, ἀλλ' ἦτο ἀνάγκη νὰ ἔχωσι τὰ ᾠσματα μέτρα πολυσύνθετα καὶ πλοκὴν νοημάτων κομψοτέρων· διὸ καὶ πᾶσα ἐπίσημος ἐλληνικὴ πόλις, μάλιστα δὲ ἐν Πελοποννήσῳ, εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ποιητὰς, οἵτινες ἐπετήδευνον διὰ βίου τὸ σπουδαιότατον ἐν τῇ ἐλληνικῇ ποιήσει ἐπιτήδευμα τοῦ χοροδιδασκάλου, διέτριβον δηλ. περὶ τὴν συγκρότησιν καὶ ᾠκῆσιν τῶν χορῶν. Ὅτι δὲ μέγα πλῆθος μελοποιῶν ὑπῆρχε τότε κατὰ τὴν Ἑλλάδα, ὣν ἡ φήμη δὲν ὑπερέβη τὰ τεῖχη τῆς ἰδίας ἐκάστου πόλεως, συναίγεται μάλιστα ἐκ Πινδάρου, ὅστις ἐγκωμιάζων παλαιστὴν τινα Αἰγινήτην, μνημονεύει ἐν παρόδῳ δύο μελοποιούς, τοὺς Θεανδρίδας Τιμόκριτον καὶ Εὐφάνη· ἐκ δὲ Σπάρτης εἶναι γνωστοὶ ἐκ τῶν παλαιωτέρων τούτων χρόνων, πλὴν τοῦ Ἀλκμᾶνος, ἐπὶ τὰ ἄλλοι μελοποιοί.² Ὡς δὲ καὶ γυναῖκες ἤσκουν ἐπὶ Ἀλκμᾶνος τὴν ποιήσιν ἐν τε τῇ Σπάρτῃ καὶ ἐν ἄλλαις Δωρικαῖς πόλεσιν, ὣν μίαν ἐγκωμιάζει αὐτὸς ὁ Ἀλκμᾶν·

Τοῦθ' ἀδεᾶν Μωσᾶν ἔδειξε δῶρον

μάκαιρα παρθένων

ἁ ξανθὰ Μεγαλοστράτα.³

Ἐκ τούτων πάντων συναίγεται, ὅτι ἡ μελοποιία ἦτο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν Σπάρτῃ κοινὴ καὶ ἀγκυπητὴ, ὥστε ὁ Ἀλκμᾶν διὰ τῶν καλῶν αὐτοῦ χορικῶν ᾠσμάτων δὲν ἔδειξέ τι νέον καὶ ἄγνω-

¹ Πλουτ. Λυκούργ. 21. Τοῦτο καλεῖται *πριχορία* παρὰ Πολυδεύκει (IV, 197), ἥς τὴν σύστασιν ἀνέφερον εἰς Τυρταῖον.

² Σπένδων, Διονυσόδωτος, Ξενοδόχος, (κεφ. 12), Γιτιάδας, Ἀρείος, Εὐρυτος, Ζάρηξ.

³ Ἀπόσπ. 28, B.

στον πρᾶγμα εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, μετεχειρίσθη δὲ μόνον τὰ παλαιὰ στοιχεῖα φιλοτέχνως, καὶ ἐτελειοποίησεν αὐτά· ἀλλ' οὔτε αὐτός, οὔτε ὁ μικρὸν προγενέστερος Τέρπανδρος ἦσαν οἱ πρῶτοι εἰσαγαγόντες εἰς Λακεδαίμονα τὴν περὶ ταῦτα ὄρεξιν, διότι αὐτὸς ὁ Τέρπανδρος ὁμολογεῖ περὶ Σπάρτης τὰ ἐξῆς·

Ἐνθ' αἰχμὰ τε νέων θάλλει καὶ μῶσα λίγεια
καὶ δίκαια εὐρυάγεια, καλῶν ἐπιτάγροτος ἔργων.

Τοσαῦτα καθόλου περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Δωρίου μέλους. Ὁ δὲ Ἀλκμᾶν ἦτο κατὰ τὴν κοινὴν καὶ ἀξιόπιστον παράδοσιν Λυδὸς τὸ γένος, ἐκ Σάρδεων καταγόμενος. Αὐξήσας δὲ ὡς δοῦλος ἐν τῷ οἴκῳ Σπαρτιάτου τινὸς Ἀγησίδου, ἠλευθερώθη κατόπιν καὶ μετέλαβε πολιτικῶν τινων δικαιωμάτων.¹ διὸ καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλός, ποιητὴς τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς, εἰσάγει τὸν Ἀλκμᾶνα λέγοντα περὶ ἑαυτοῦ·

Σάρδιες ἀρχαῖαι, πατέρων νομός, εἰ μὲν ἐν ὁμῇ
ἐτρεφόμαν, χέρνας ἦν τις ἂν ἢ βακέλας
χρυσοφόρος, ῥήσσω καλὰ τύμπανα· νῦν δέ μοι Ἀλκμᾶν
οὔνομα, καὶ Σπάρτας εἰμὶ πολυτρίποδος,
καὶ Μούσας ἐδάην Ἑλικωνίδας, αἶ' με τυράννων
θῆκαν Δασκύλειω μεῖζονα καὶ Γύγειω.

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Ἀλέξανδρος· ἀλλ' ὁ Ἀλκμᾶν δὲν ἐκφράζεται τόσον ταπεινῶς περὶ τῆς πατρίδος τῶν ἑαυτοῦ προγόνων, ἐξ ἐναντίας εἰσάγει ποτὲ παρθένων χορόν, ἐγκωμιάζοντα τὸν ποιητὴν, ὅτι δὲν εἶναι ἄνθρωπος ἀπαιδευτος, οὔτε τις τῶν Θεσσαλῶν ἢ Βοιωτῶν, ἀλλὰ κατὰγεται ἐκ τῶν ὑψηλῶν Σάρδεων·

Οὐκ εἷς ἀνὴρ ἄγροικος οὐδὲ
σκαιὸς οὐδὲ παρὰ σοφοῖσιν
οὐδὲ Θεσσαλὸς γένος
οὐδ' Ἑρυσιχαῖος οὐδὲ ποιμήν,
ἀλλὰ Σαρδίων ἀπ' ἀρχῶν.²

Εἶναι δὲ περιττὸν ὅλως νὰ σημειώσω, ὅτι ἡ ἐκ Λυδίας καταγωγὴ τοῦ Ἀλκμᾶνος εἶχε μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν μουσικὴν παιδευσιν

¹ Ὁ Ἀλκμᾶν κατήγετο κατὰ Σουῖδαν ἐκ Μεσσόας· ἡ δὲ Μεσσάα ἦτο μία τῶν ἐν Σπάρτῃ φυλῶν, αἵτινες διεκρίνοντο ἐκ τῶν μερῶν τῆς πόλεως· ἀλλ' ἴσως διὰ τοῦ ὀνόματος σημαίνεται τοῦτο μόνον, ὅτι ὁ ἀπελευθερώσας αὐτὸν Ἀγησίδας κατῴκει ἐν Μεσσάᾳ.

² Ἀποσπ. 20.

αὐτοῦ. Τοσαῦτα μὲν περὶ τοῦ γένους· τὴν δὲ ἡλικίαν τοῦ Ἀλκμᾶ-
νος λογίζονται συνήθως ἀρχαιοτέραν τῆς ἀληθείας, ὥστε ἀποβαίνει
ἀκατανόητον, πῶς ἡ λυρική ποίησις κατὰ τὴν παλαιὰν ἐκείνην
ἐποχὴν εἶχε τόσην ποιικιλίαν, ὅσην εὐρίσκομεν παρ' αὐτῷ· ὁ Ἀλκμᾶν,
ὅτι μὲν ἐγεννήθη ἐπὶ Ἀρδουοῦ, εἶναι ὀρθόν· δὲν ἐγεννήθη ὅμως κατὰ
τὴν ἀρχὴν, ἀλλὰ κατὰ τὸ τέλος τῆς βασιλείας αὐτοῦ ('Ολ. 37,
4. π. X. 629). Εἰς ὁρισμὸν τῆς ἡλικίας τοῦ Ἀλκμᾶνος συντείνου-
σιν ἰδίως τὰ ἐξ ἧς· πρῶτον, ὅτι ἐμνημόνευσεν ἐν τοῖς ᾠδαῖς τοῦ
μουσικοῦ Πολυμνήστου, ὅστις, ὡς προεῖπον, ἐποίησε ποίημα εἰς
Θαλήταν,¹ ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι ὁ Ἀλκμᾶν ἤκμαζε περὶ τὴν 42
'Ολ. (π. X. 612), καθ' ἃ μαρτυροῦσι καὶ παλαιοὶ χρονολόγοι. Δεύ-
τερον, ὅτι ἐμνημόνευε τὰς Πιτυούσας νήσους τὰς κειμένας παρὰ
τὰς Βαλεαρίδας, ὅπερ ἄγει ἡμᾶς ἐπὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, διότι
πρῶτοι οἱ Φωκαεῖς, καθ' Ἡρόδοτον, ἐποίησαν γνωστὰ εἰς τοὺς
'Ελληνας τὰ πρὸς δύσιν τῆς Μεσογείου, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῆς 35
'Ολ., πάντα δὲ τὰ πρότερον ἦσαν μυθικὰ πλάσματα καὶ μάταια
ἀκούσματα. Ἐκ τούτων συμπεραίνεται, ὅτι ὁ Ἀλκμᾶν εὗρε τὴν
μουσικὴν τέχνην ἱκανῶς προηγμένην διὰ τῶν ἐφευρέσεων τοῦ Τερ-
πάνδρου καὶ Θαλήτου, καὶ ὅτι ἤκμασεν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ
Σπαρτιᾶται, ἀναπαυθέντες ἀπὸ τῶν Μεσσηνιακῶν πολέμων, εἶχον
τραπῇ εἰς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τοῦ βίου, διότι ἡ φιλοδοξία δὲ
εἶχεν ἔτι καταστήσει αὐτοὺς ξένους πρὸς τοὺς ἄλλους Ἴλληνας
καὶ ἀναισθητοὺς πρὸς τὰς καλὰς τέχνας καὶ τὴν ἄλλην παιδείαν.
Ἐν τοιούτοις χρόνοις ζῶν ὁ Ἀλκμᾶν ἐν Σπάρτῃ, ἡδύνατο νὰ ἐπι-
δοθῇ ὅλῃ ψυχῇ εἰς τὴν ποίησιν καὶ νὰ ἐπιζητήσῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ
κατὰ συνείδησιν νέους τρόπους καὶ σχήματα, ἐφ' ᾧ καὶ καυχᾶται
ὁ ποιητὴς ὅχι μόνον ἐν τῇ ἐξ ἧς ᾠδῇ, ἣν ἠρίθμουν πρῶτην οἱ πα-
λαιοί, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις·

Μῶσ' ἄγε, Μῶσα λίγεια πολυμμελὲς

αἰεναοιδὲ μέλος

νεοχμὸν ἄρχε παρσένοις ἀεῖδεν.²

Τὰ ᾠδατα τοῦ Ἀλκμᾶνος ψάλλονται πάντοτε ὑπὸ χοροῦ, καὶ
ὅχι ὑφ' ἐνὸς καὶ μόνου μελωδοῦ, ὡς τὰ τῶν νέων μελοποιῶν· διὸ

² Κεφ. 12.

¹ Ἀπόσπ. 1.

καὶ συχνὰ ἀποστρέφεται πρὸς τὸν χορὸν ὁ ποιητής, ἢ εὐχεται ὑπὲρ
τῆς νίκης αὐτοῦ, ὅσον ἐν τῷ

Μῶσ' ἄγε, Καλλιόπα, θύγατερ Διός,
ἄρχ' ἐρατῶν ἐπέων, ἐπὶ δ' ἥμερον
ὕμνω καὶ χαρίεντα τίθει χορόν.¹

καὶ ἐν τῷ

"Ἄδοι Διὸς δόμῳ
ὁ χορὸς ἄμδς καὶ τοί, Γάναξ.²

ὑπὸ πολλῶν μάλιστα ἱστορεῖται ὡς εὐρετῆς τῆς χορικῆς ποιήσεως
ἂν καὶ ἄλλοι μὲν ἀποδίδουσι τὴν τιμὴν τῆς εὐρέσεως ταύτης εἰς
Τέρπανδρον, ἄλλοι δὲ εἰς τὸν νεώτερον αὐτοῦ Στησίχορον. Τοῦ Ἀλ-
κμᾶνος οἱ χοροὶ συνεκροτοῦντο ὡς τὸ πολὺ ἐκ παρθένων, ὡς δει-
κνύουσι τὰ ἀναγραφέντα ἀποσπάσματα καὶ πολλὰ τῶν ᾠσμάτων
αὐτοῦ, ἅτινα ἐπεγράφοντο Παρθένια. Τὸ δὲ ὄνομα «Παρθένια» μετ-
ταχειρίζονται πολλάκις παρ' ἀκρίβειαν οἱ συγγραφεῖς, διότι κυριο-
λεκτικῶς καὶ κατὰ τὴν τεχνικὴν ἔννοιαν σημαίνει ὅχι ἐρωτικὰ ποι-
ήματα εἰς νεάνιδας πεποιημένα, ἀλλ' ᾠσματα ἡδόμενα ὑπὸ παρθέ-
νων, ὧν ἡ τε ἁρμονία καὶ οἱ ῥυθμοὶ εἶχον σεμνὸν καὶ πανηγυρικὸν
χαρακτῆρα. Πολλὰ π. χ. Παρθένια τοῦ Ἀλκμᾶνος καὶ τῶν ἑπειτα-
μελοποιῶν ἦσαν κατὰ τὴν Δωριστὶ ἁρμονίαν πεποιημένα. Ἐπραγ-
ματεύοντο δὲ τὰ Παρθένια ποικιλωτάτας ὑποθέσεις, διότι καὶ θεοὶ
καὶ ἄνθρωποι κατὰ Πρόκλον ὕμνοῦντο ἐν αὐτοῖς· ἐκ Παρθενίου δὲ
βεβαίως ἐλήφθη καὶ ὁ στίχος τοῦ Ἀλκμᾶνος ἐκεῖνος, δι' οὗ εὐχον-
ται ἐν ὁμηρικῇ ἀφελείᾳ αἱ νεάνιδες·

Ζεῦ πάτερ, αἱ γὰρ ἐμὲς πόσις εἴη.³

Ἡ σχέσις τοῦ χοροῦ πρὸς τὸν Ἀλκμᾶνα εἶναι διάφορος ἢ παρὰ
Πινδάρῳ. Ο Πινδάρως δηλ. μεταχειρίζεται τὸν χορὸν ὡς ὄργανον
καὶ ἐρμηνεῖα τῶν ἰδίων στοχασμῶν καὶ αἰσθημάτων.⁴ παρὰ δὲ Ἀλ-
κμᾶνι λαλοῦσι πολλάκις αἱ Παρθένοι ὡς ἐξ ἑαυτῶν· ἐν τισι δὲ Παρ-
θενίοις καὶ συγκροτεῖται διάλογος τῶν παρθένων πρὸς τὸν ποιητήν.

¹ Ἀπόσπ. 36.

² Ἀπόσπ. 82.

³ Ἀπόσπ. 23. — Πρβ. σχολ. εἰς Ὀδυσ. Ζ, 244.

⁴ Ὀλίγα χωρία εὐρέθησαν τοῦ Πινδάρου, ἐν οἷς διακρίνεται ὁ ποιητής τοῦ
χοροῦ π. χ. Πυθ. 5, 68 (69). 9, 98 (174). Νεμ. 1, 19 (29)· 7, 85 (125), ἀλλὰ
καὶ ταῦτα ὁρθῶς ἐρμηνευθέντα ἐβεβαίωσαν τὸν γενικὸν κανόνα.

ὅστις εἶναι ὁ αὐτὸς χορηγὸς καὶ χοροδιδάσκαλος· καὶ ἄλλοτε μὲν αἱ παρθένοι προσαγορεύουσι τὸν ποιητὴν, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, ἄλλοτε δὲ ὁ ποιητὴς τὸν χορὸν τῶν παρθένων, ὡς ἐν τοῖς καλοῖς τούτοις ἐξαμέτροις·

Οὐ μ' ἔτι, παρθενικαὶ μελιγάρυες ἱμερόφωνοι,
γυῖα φέρειν δύναται· βάλε δὴ βάλε κηρύλος εἴην,
ὅς τ' ἐπὶ κύματος ἄνθος ἄμ' ἀλκυόνεσσι ποτῆται
νηλεγὲς ἦτορ ἔχων, ἀλιπύρφυρος ἔλαρος ὄρνις.¹

Ὁ Ἀλκμάν, πλὴν τῶν παρθενικῶν, ἐδίδασκε καὶ ἄλλους χορούς· διότι ἐποίησεν ὕμνους εἰς θεοὺς, καὶ Παιᾶνας, καὶ Προσόδια,² καὶ Ὑμναίους, καὶ ᾠδαὶς ἐρωτικαῖς· ταῦτα δὲ πάντα ἐψάλλον βεβαίως χοροὶ νεανίσκων, πλὴν τῶν ἐρωτικῶν, ἅτινα δὲν ἐψάλλοντο ἴσως ὑπὸ χοροῦ, ἀλλ' ὑφ' ἐνὸς καὶ μόνου μελωδοῦ πρὸς κιθάραν. Ἐποίησε δὲ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀρχιλόχου καὶ Κλεψιάμβους, δηλ. ποιήματα συγχείμενα ἐξ ὥδης καὶ λόγου ψιλοῦ, ἅτινα ἐψάλλοντο πρὸς ἰδιαίτερον ὁμώνυμον ὄργανον.³ Ἐν γένει εἰπεῖν ὁ Ἀλκμάν ὠφελήθη πολὺ ἐκ τῶν ἐφευρέσεων καὶ τῶν μεθόδων πάντων τῶν προγενεστέρων ποιητῶν, Ἀρχιλόχου, Τερπάνδρου, Θαλήτου, ὡς καὶ ἐξ αὐτῶν ἴσως τῶν Αἰολέων μελοποιῶν· δι' αὐτὸ ἔχει πολλὴν ποικιλίαν περὶ τὴν στιχοιργίαν, τὴν διάλεκτον καὶ τὸ ὕφος τὸ ποιητικόν. Παρὰ τοῖς σεμνοῖς π. χ. ἐξαμέτροις εὐρίσκεις παρ' αὐτῷ τοὺς ἰαμβικοὺς καὶ τροχαϊκοὺς στίχους τοῦ Ἀρχιλόχου, τοὺς ἰωνικοὺς καὶ κρητικοὺς τοῦ Ὀλύμπου καὶ Θαλήτου, καὶ ποικίλα λογαοδικῶν σχήματα. Τὰς δὲ στροφὰς τῶν ᾠδῶν συνέπλεξε τὸ μὲν ἐξ ἀνομοίων στίχων, τὸ δὲ καὶ ἐξ ὁμοίων, ὡς ἐν τῷ ᾠδῶνι τῷ ἀναγραφέντι ἄνωτέρω.⁴ Στροφᾷ ὅμως, ἀντιστροφᾷ καὶ ἐπωδοί δὲν εὐρέθησαν ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν, ὥστε φαίνεται ὅτι παρέθετε πολλὰς στροφὰς κατὰ σειρὰν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Αἰολέων μελοποιῶν. Ὑπῆρχον δὲ ᾠδαὶς αὐτοῦ ἐκ δεκατεσσάρων στροφῶν συγχείμενα, ἐν οἷς μετὰ τὴν ἐβδόμην στρο-

¹ Ἀπόσπ. 21.

² «Προσόδια» ἐκάλουν ᾠδαὶς ψαλλόμενα πρὸ τῆς θυσίας κατὰ τὴν λιτανείαν.

³ Ὁρα κεφ. 11.—Ἡσύχ. «Κλεψιάμβοι».

⁴ «Μῶς» ἄγε, Καλλιόπα, θυγάτηρ Διὸς κτλ. Τοιοῦτοι τετράμετροι δακτυλικοί, ἄνευ χασμῶδους καὶ τῆς κοινῆς συλλαβῆς, ἀπετέλουν στροφὰς ἡμισυστήματα.

φὴν¹ συνέβαινε τοῦ μέτρου μεταβολή, ἔνθα ἐξήρετο, κατὰ τὸ εἶκός, καὶ τὸ νόημα καὶ ὁ ποιητικὸς τόνος.

Εἰς τὸν Ἀλκμᾶνα ἀποδίδεται τὸ *Λακωνικὸν* καλούμενον μέτρον, εἶδος δηλ. ἀναπαίστων, ἐξ ὧν ἐποιοῦντο τὰ ἐμβατήρια, ἥτοι τὰ ᾄσματα, ἅτινα ἐψάλλεν ὁ Σπαρτιατικὸς στρατὸς πρὸ τῆς ἐφόδου κατὰ τῶν πολεμίων². Ἐκ τούτου ἠδύνατό τις νὰ εἰκάζῃ ὅτι ὁ Ἀλκμᾶν, μιμούμενος τὸν Τυρταῖον, ἐποίησε καὶ ᾄσματα ἐμβατήρια ἅτινα, ὡς γνωστόν, δὲν ἦσαν στροφικά, ἀλλὰ κατὰ στίχον. Ἀλλ' ὁμῶς οὔτε ἡ περὶ τούτου μαρτυρία εἶναι σωστή, οὔτε ἔχνος ἐμβατηρίου εὑρέθη οὐδὲν ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν, οὔτε ἡ Μοῦσα τοῦ Ἀλκμᾶνος ἔχει τι κοινὸν πρὸς ᾄσματα πολεμικά. Ὁ Ἀλκμᾶν εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετεχειρίσθη πολλὰ τοῦ στίχου ἀναπαιστικούς, ἀλλ' ἐκείνοι εἶναι διάφοροι τῶν τοῦ Τυρταίου³, οὐδέποτε δηλ. καθαροί, ἀλλὰ πάντοτε μετ' ἄλλων ποδῶν ἀναμειγμένοι. Ὡστε μόνος ἐμβατηρίων ποιητὴς ἀπομένει ἐν τῇ ἐλληνικῇ φιλολογίᾳ ὁ κατὰ μίαν γενεάν πρεσβύτερος τοῦ Ἀλκμᾶνος Τυρταῖος, ὃν ἀνέγραψα ἀνωτέρω ἐν τοῖς Ἑλεγειοποιῶσι. Ἐψάλλοντο δὲ τὰ ἐμβατήρια πρὸς αὐτὸν ὑπὸ παντὸς τοῦ στρατοῦ κατὰ τὸν *Καστόρειον Νόμον*, καὶ περιεῖχον, ὡς δεικνύουσιν ὀλίγοι τινὲς στίχοι περισωθέντες, ἀπλᾶς μὲν, ἀλλὰ γενναίας εἰς ἀνδρίαν παρακελεύσεις. Τῶν ἐμβατηρίων τὸ μέτρον ἐκαλεῖτο καὶ Μεσσηνιακόν, διότι ὁ δευτέρος Μεσσηνιακὸς πόλεμος, ἔδωκεν, ὡς γνωστόν, ἀφορμὴν εἰς ποίησιν τοιούτων σφοδρῶν πολεμιστηρίων ᾄσμάτων.

Ὁ Ἀλκμᾶν ἐπαινεῖται, πρὸς τοὺς ἄλλους, ὅτι ἐθεράπευσε καὶ ἐμάλαξε τὴν τραχύτητα τῆς Σπαρτιατικῆς διαλέκτου, ἥτις ἐδυσχεραίνει πρὶν πρὸς τὸν ζυγὸν τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῶν μέτρων. Καὶ τῷ ὄντι, ἀπαντῶνται μὲν παρ' αὐτῷ ἰδιώματα Σπαρτιατικά⁴, ἀλλὰ

¹ Πραιστ. σ. 134, C.

² Ὅρα τὰ εἰς Ἑκάβην μετρικὰ σχόλια στ. 59.

³ «Ἀλκμᾶνια μέτρα» ἐκαλοῦντο κατὰ τοὺς Λατίνους μετρικούς Σέρβιον καὶ Μάριον Βικτωρίνον ὁ δίμετρος ὑπερκατάληκτος, ὁ τρίμετρος καταληκτικός, καὶ ὁ τετράμετρος βραχυκατάληκτος. Τὰ δὲ ἐμβατήρια ἐποιοῦντο ἢ ἐκ δίμετρων καταληκτικῶν, ἢ ἐκ τετραμέτρων καταληκτικῶν.

⁴ Π. χ. τὸ σ ἀντὶ τοῦ θ (σ ἄ λ ε ν ἀντὶ θά λ λ ε ι ν), καὶ ἡ τραχεῖα κατάληξις ρς, ὅσον ἐν τοῖς μάχα ρς, Π ε ρ ῖ η ρς.

ταῦτα εἶναι ὀλίγα¹, ὥστε καὶ περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἀλκμᾶνος ἰσχύει ἐκεῖνος ὁ γενικός κανὼν, ὅτι οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν μετεχειρίσθη ἔκρατον μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διάλεκτον, ἀλλὰ πάντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἤρτυσαν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν διὰ τῆς ἐπικῆς διαλέκτου, ἣτις ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ καὶ ἡ τροφὸς πάντων τῶν εἰδῶν τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως. Καὶ τὰ ὀλίγα δὲ ἐκεῖνα λακωνικὰ ἰδιώματα δὲν μεταχειρίζεται ὁ Ἀλκμᾶν κατ' ἴσον λόγον ἀπανταχοῦ· τὰ πλεῖστα τούτων φαίνονται ἐν ἐκείνοις τοῖς ᾠμασιν, ὅσα ἔχουσιν ὑπόθεσιν ἀπλὴν καὶ φυσικὴν², οἷον ἐνθα περιγράφει τὴν δίαιταν αὐτοῦ, λέγων ὅτι εἶναι δεινὸς περὶ τὸ τρώγειν καὶ πίνειν, ἀλλ' ὅχι καὶ λίχνος³. Ἀπαντῶνται δὲ καὶ πολλοὶ αἰολισμοὶ παρ' αὐτῷ⁴, ὅπερ μαρτυροῦσι καὶ οἱ παλαιοὶ Γραμματικοί, διότι ὁ Αἰολεὺς Τέρπανδρος εἰσήγαγεν εἰς τὴν Πελοπόννησον πρῶτος τελειότερον εἶδος Λυρικῆς ποιήσεως. Εἰς ἄλλα πάλιν ᾠματα, ἐλαφρῶς ὁωρίζουσα, προσεγγίζει ἡ γλῶσσα τοῦ Ἀλκμᾶνος τὴν ἐπικὴν διάλεκτον, ἰδίως εἰς ἐκεῖνα, ὅσα σύγκεινται ἐκ δακτυλικῶν ἑξαμέτρων, καὶ ἔχουσιν ὑπόθεσιν σεμνὴν καὶ μεγαλοπρεπῆ, οἷον ἐν τῷ 53 ἀπασματι, ἐν ᾧ περιγράφεται ἡ ἡρεμία τῆς νυκτός·

Εὐδουσιν δ' ὄρεων κορυφαί τε καὶ φάραγγες,
πρώονές τε καὶ χαράδραι,
φύλλα θ' ἔρπετά θ' ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα,
θῆρες τ' ὀρεσκόφιοι καὶ γένος μελισσῶν
καὶ κνώδαλ' ἐν βένθεσι πορφυρέας ἄλός·
εὐδουσιν δ' οἰωνῶν φύλα τανυπτερύγων.

Ὁ Ἀλκμᾶν ἐπεσκοτίσθη ὑπὸ τῶν χρόνων παραπολύ, ὥστε εἶναι δυσκολώτατον σήμερον ν' ἀναπαραστήσωμεν ἀκριβῶς τὴν εἰκόνα αὐτοῦ. Οἱ παλαιοὶ π. χ. ἐθαύμαζον τὸν ἄνδρα ἰσχυρῶς, ἐν ᾧ ἡμεῖς οὐδὲν θαυμαστὸν ἐνορῶμεν ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν αὐτοῦ, ὅχι δι' ἄλλο

¹ Δὲν ἀπαντᾷται λ. χ. οὔτε τὸ Μῶα, οὔτε τὸ Τιμβόεορ, οὔτε τὸ ἄκχορ (ἄσχος), καὶ τὰ τοιαῦτα.

² Π. χ. ἐν ἀποσπ. 71, 72.

³ «Παμφάγος Ἀλκμᾶν» πρβ. ἀπόσπ. 25.

⁴ Π. χ. Φέροισα, (ἀλλ' οὐδέποτε μετεχειρίσθη, ὡς φαίνεται, τὸ Μῶσα ἀντὶ τοῦ Δωρικοῦ Μῶσα) καὶ ἁίνεοντι (69) καὶ εὐδοισιν, ὡς ὁ Πίνδαρος. Αἰολικὸν εἶναι καὶ τὸ σδ ἐν τοῖς τράπεσδα, κιθαρίσδεν (ἀντὶ τοῦ γνησίου δωρικοῦ κιθαρίδδεν).

βεβαίως, εἰμὴ διότι τὰ λείψανα εἶναι μικρά, καὶ μικρῶν ἕνεκα μνημονεύονται ὑπὸ τῶν παλαιῶν. Οὐχ ἥττον ὅμως καὶ πάλιν διακρίνει ὁ ἀναγνώστης ἐν αὐτοῖς δύο τοῦ ποιητοῦ ἀρετάς· πρῶτον, ὅτι πιστῶς ἀντελαμβάνετο καὶ πιστῶς περιέγραφε τὰ φυσικὰ πράγματα· δεύτερον, ὅτι ἐνεφύσα ζωὴν εἰς τὰ ἄψυχα, προτέρημα τοῦτο τῆς ἐλληνικῆς τέχνης παλαιόν, ὡς ὅτε προσαγορεύει τὴν Ἑρσην, ἥτοι τὴν δρόσον, κόρην τοῦ Διὸς καὶ τῆς Σελήνης. Τῶν δὲ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀντιλαμβάνεται μετ' ἀφελείας καὶ πολλῆς ἱλαρότητος, ἐνθουσιῶν πρὸς τὸ κάλλος παντὸς γένους καὶ πάσης ἡλικίας, μάλιστα δὲ πρὸς τὸ παρθενικόν, ὅπερ ὑπερβαλλόντως ἐξύμνησεν. Ὁ φόγος τῶν παλαιῶν, ὅτι τὰ ἐρωτικὰ ποιήματα αὐτοῦ ἀπέκλινον εἰς ἀκολασίαν¹, ἔλαβε βεβαίως ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἀπλότητος καὶ ἀνυπόπτου παρρησίας, μεθ' ἧς περιέγραφεν ὁ Ἀλκμᾶν, κατὰ τὰ γνήσια Σπαρτιατικὰ ἔθνη, τὴν σχέσιν τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν· διότι ἡδονικότης αἰσχροὶ καὶ περίτεχνος δὲν ἦτο οὔτε τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, οὔτε τῆς Μούσης τοῦ Ἀλκμᾶνος πάθος. Καὶ ἐπικρατεῖ μὲν παρ' αὐτῷ τὸ κατ' αἴσθησιν, δὲν ἐλλεῖπει ὅμως εὐφυῆς καὶ συνετὴ ἀντίληψις τῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος². Τοσαῦτα περὶ Ἀλκμᾶνος.

29
Ὁ δὲ Στησίχορος, ὁ δεῦτερος τῶν μεγάλων χοροδιδασκάλων, τόσῳ διέφερε τοῦ Ἀλκμᾶνος κατὰ τὴν τέχνην, ὥστε οὐδὲ διαδοχὸς αὐτοῦ πρέπει νὰ θεωρηθῇ. Καὶ ἀρχὰς μὲν τῆς τέχνης ἔλαβεν ἑκάτερος τὰς αὐτάς, ὁ Στησίχορος ὅμως ἐπράπη ὅλως ἰδιόρρυθμον καὶ αὐθέκαστον ὁδόν. Ὁ Στησίχορος ἦτο κατὰ τὴν ἡλικίαν μικρὸν νεώτερος τοῦ Ἀλκμᾶνος· ἐγεννήθη δηλ. καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Τέρπανδρος εἰσήγε τὰς πρῶτας καινοτομίας εἰς τὴν Λυρικὴν ποίησιν (Ὁλ. 33, 4. π. X. 643, κατ' ἄλλους δὲ 632), καὶ παρέτεινε τὸν βίον πέρα τῶν ὀγδοήκοντα ἐτῶν (μέχρις Ὁλ. 55, 1, π. X. 560, κατ' ἄλλους δὲ 556), ὥστε ἐπεῖδε τὸν τύραννον τῶν Ἀκραγαντίνων Φάλαριν· κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην μάλιστα καὶ ἐσπούδασε διὰ μύθου, εὐφυῶς ἐπινοηθέντος, νὰ προφυλάξῃ τοὺς ἑαυτοῦ συμπολίτας τῆς τοῦ

¹ Ἀθην. XIII, σ. 600.

² Οὕτω π. χ. ὀνομάζει τὴν μνήμην Φρ α σ ῖ δ ο ρ κ ο ν, ἥτοι ἀφθαλμὸν τοῦ πνεύματος· διότι οὕτω γραπτέον τὸ τοῦ Ἑτυμολόγου (σ. 395, 62) «φασὶ δόρκον». Τὸ δὲ «φρασί» εἶναι δωρικὸς τύπος ἀντὶ φρ ε σ ῖ.

Φαλαρίδης τυραννίας¹. Πατρίδα δὲ εἶχεν ὁ Στησίχορος τὴν Ἰμέραν, πόλιν κτισθεῖσαν μικρὸν μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ κοινῇ ὑπὸ Ἴωνων καὶ Δωριέων, καθ' ὅσον οἱ μὲν τῶν κατοίκων ἦσαν Ζαγκλαῖοι, τουτέστι Χαλκιδεῖς, οἱ δὲ Συρακούσιοι. Οἱ γονεῖς ὅμως τοῦ ποιητοῦ δὲν ἦσαν οὔτε Ζαγκλαῖοι, οὔτε Συρακούσιοι, ἀλλὰ Ματαυρίνοι, ἐκ τῆς Λοκρικῆς πόλεως Ματαύρου, κειμένης κατὰ τὸ δυτικώτατον τῆς Ἰταλίας². Ἡ καταγωγὴ αὕτη ἐκ Λοκρῶν σαφηνίζει τὴν παράδοξον ἐξ Ἀριστοτέλους μνημονευομένην παράδοσιν³, ὅτι ὁ Στησίχορος ἦτο υἱὸς Ἡσιόδου καὶ Κτιμένης, καὶ ὅτι ἐγεννήθη ἐν Οἰνεῶνι, μικρᾷ πόλει κειμένη ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν. Ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης, ἂν ἀποκόψωμεν τὸν ἀρχαιοπρεπῆ τῆς ἐκφράσεως τρόπον, ὅστις πᾶσαν ὁμοιότητα καὶ σχέσιν συνειθίζει νὰ μετατρέπῃ εἰς συγγένειαν, συνάγομεν ὅτι ὁ Στησίχορος κατήγετο ἐξ οἰκογενείας, ἥτις μετέκνησεν ἐκ παλαιοῦ εἰς Μάταυρον ἐκ Λοκρίδος, καὶ ἥτις ἤσκει διαδοχικῶς τὴν ποιητικὴν τέχνην. Ὡς εἶδομεν δὲ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν⁴, ὑπῆρχεν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Λοκρῶν, περὶ τὸν Οἰνεῶνα καὶ τὴν Ναύπακτον, Σχολὴ ποιητῶν, ἐπιτηδεύουσα τὴν τέχνην κατὰ τὸν τρόπον καὶ τὴν μέθοδον τοῦ Ἡσιόδου. Ὁ Στησίχορος ἠκμασεν εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν εἶχε σθεσθῇ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ κλίσις πρὸς τὸ ἔπος καὶ τὰς μυθικὰς παραδόσεις, εἶχε δὲ ἐξεγερθῇ ἡ ὀρεξις πρὸς τὴν Λυρικὴν ποίησιν. Ἐκ τῆς διαθέσεως ταύτης τῆς ἐποχῆς ἰσχυρῶς καταληφθεὶς ὁ Στησίχορος, κατηνάλωσεν ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ, ἵνα μεταποιήσῃ εἰς ᾄσματα χορικά τὰς θαυμαστάς καὶ μεγαλοπρεπεῖς ὑποθέσεις τοῦ ἔπους· διότι τὸ κύριον ἐπιτήδευμα αὐτοῦ ἦτο ἡ συγκρότησις καὶ ἄσκησις χορῶν, ἐνθεν ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα, πρότερον Τισίας καλούμενος. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ διεδέχθησαν τὸ ἐπιτήδευμα τοῦ χοροδιδασκάλου οἱ συγγενεῖς, διότι νεώτερος ἄλλος ποιητὴς Στησίχορος ἦλθεν εἰς Ἑλλάδα ἐξ Ἰμέρας τὸ 4 τῆς 73 Ὀλ. π. X. 485⁵· καὶ τρίτος δὲ Ἱμεραῖος Στησίχορος ἐνίκησεν ἐν Ἀθήναις τὸ 3 τῆς 102.

¹ Πρβ. ἄνωτ. τὸ 11 κεφάλαιον.

² Στέφ. Βυζ. «Μάταυρος» πρβ. Klein, fragm. Stesich. σ. 9.

³ Παρὰ Πρόκλῳ καὶ Τζέτζη. (προλεγ. εἰς Ἡσιόδον).

⁴ Κεφ. 8.

⁵ Παρ. Χρον. Ἱεποχ. 50.

Ὁλ. π. X. 370¹, βεβαίως ὡς χοροδιδάσκαλος. Πάντων ὅμως τῶν ὁμωνύμων ἐπισημότατος ἀπεδείχθη περὶ τὴν χοροδιδασκαλίαν ὁ πρεσβύτερος οὗτος Στησίχορος διὰ τῆς προσθήκης τῆς ἐπωδού μετὰ τὴν στροφὴν καὶ ἀντιστροφὴν, δι' ἧς παρεσκεύασεν ἀσφαλῆ στάσιν εἰς τὸν χορόν². διότι, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ὑπέμνησα, τὴν μὲν στροφὴν ἐψάλλεν ὁ χορὸς κινούμενος πρὸς τινὰ διεύθυνσιν, κατὰ δὲ τὴν ἀντιστροφὴν ἐπανέκαμπτεν ἔνθα ἵστατο τὴν ἀρχήν, διὰ δὲ τῆς καινοτομίας τοῦ Στησιχόρου ἱστάμενος πλέον σταθερῶς, ἐψάλλε τὴν ἐπωδόν. Ὁ χορὸς τοῦ Στησιχόρου παρετάσσετο κατὰ στίχους, συγκειμένους ἐξ ὁκτῶ χορευτῶν, διότι τὸν ἀριθμὸν ὁκτῶ ἐθεώρει, κατὰ τὴν παραδοσιν, ὁ Στησίχορος ἱερόν³. Καὶ μουσικὸν μὲν ὄργανον μετεχειρίζετο τὴν κιθάραν, αἱ δὲ στροφαὶ τῶν ἀσμάτων αὐτοῦ ἦσαν μακραὶ καὶ ἐκ ποικίλων μέτρων συντεθειμέναι, ὅμοιαι ταῖς Πινδαρिकाῖς, πλὴν ὅτι ἦσαν μικρὸν ἐκείνων ἀπλούστεραι. Εἰς πολλὰ ποιήματα μετεχειρίσθη καὶ δακτυλικούς στίχους, μακροτέρους ἢ βραχυτέρους, ποικίλα δηλ. σχήματα δακτύλων, μετ' αὐτῶν ὅμως συνέπλεκε καὶ τροχαίᾳς διποδίας, δι' ὧν ἐκούφιζε τὴν βαρύτητα τῶν δακτύλων⁴. Ἐκ τῆς συζεύξεως ταύτης παράγονται τὰ μέτρα, ἀτινα μεταχειρίζεται ὁ Πίνδαρος εἰς τὰς ᾠδὰς τὰς κατὰ τὴν Δωριστὶ ἀρμονίαν συντεθειμένας, καθ' ἣν ἐποίει ὡς τὸ πολὺ καὶ ὁ Στησίχορος, ὅστις ὅμως μνημονεύει καὶ τὴν κινήτικὴν καὶ ἐμπαθῆ Φρυγιστὶ ἀρμονίαν, καθ' ἣν ὁσάκις ἐποίει, μετεχειρίζετο σχήματα δακτυλικὰ (σειρὰς δηλ. δακτύλων, ἐν αἷς δὲν διαφαίνεται τέλος στίχου) μετὰ τροχαίων σημαντῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ 34 ἀποσπασματος.

Τοιαῶδε χρὴ Χαρίτων δαμώματα καλλικόμεν.

ὕμνεϊν Φρύγιον μέλος ἐξευρόντας ἀδρῶς ἦρος ἐπερχομένου⁵.

¹ Παρ. Χρον. Ἐποχ. 73.

² Πρβ. τοὺς ἀρχαίους Γραμματικούς καὶ Λεξικογράφους ἐν ταῖς «τρίᾳ Στησιχόρου» ἢ «οὐδὲ τὰ τρία Στησιχόρου γιγνώσκεις».

³ Περὶ τούτου ποιοῦνται λόγον πολλοὶ τῶν Γραμματικῶν, ἐρμηνεύοντες τὴν φράσιν «πάντα ὁκτῶ».

⁴ — — — — — Πολλοὶ τοιοῦτοι μακρότεροι καὶ βραχυτέροι στίχοι κηλοῦνται ὑπὸ τῶν Μετρικῶν «Στησιχόρεια μέτρα».

⁵ Ὁ Στησίχορος μετεχειρίσθη κατὰ Πλούταρχον καὶ τὸν Ἀρμάτειον Νόμον, ὃν ἐμελοποίησεν ὁ Ὀλυμπός κατὰ τὴν Φρυγιστὶ ἀρμονίαν. Ὁρα κεφ. 12.

Μεταχειρίσθη δὲ καὶ ἄλλα μέτρα ἀνάλογα τῶν δακτυλικῶν, οἷον ἀναπαίστους καὶ χοριάμβους, ἐνίοτε δὲ καὶ αὐτὰ τὰ κοῦφα καὶ χαρίεντα σχήματα τῶν λογαοιδικῶν.

Ὅπως τὰ μέτρα καὶ ἡ διάλεκτος, οὕτω καὶ αἱ ὑποθέσεις τῶν ᾠδῶν αὐτοῦ ὁμοιάζουσι τὰς τοῦ ἔπους πλειότερον πάντων τῶν Ἑλλήνων Μελοποιῶν· διὸ καὶ κομψῶς λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Κυντιλιανός, ὅτι τὸ βάρος τοῦ ἔπους ἐβάστασε διὰ τῆς λύρας ὁ Σησιχόρος. Αἱ ὑποθέσεις τῶν ᾠδῶν τοῦ Σησιχόρου εἶναι ὅμοιαι μάλιστα πρὸς τὰς τῶν Ἡσιοδεῶν ἐπυλλίων, περὶ ὧν ἐπραγματεύθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν¹. Ἰδίως δὲ παρέλαβε πολλὰς ἐκ τοῦ μυθικοῦ κύκλου τοῦ Ἡρακλέους, ὃν περιγράφει ὡς ὁ Πείσανδρος, λεοντήν δηλ. καὶ ῥόπαλον καὶ τόξον φέροντα. Τούτων ἦσαν λ. χ. ἡ Γηρυονίης, ἥτοι ἡ ἐξοδος τοῦ Ἡρακλέους κατὰ τοῦ τρισωμάτου γίγαντος Γηρυόνου· ἡ Σκύλλα, ἣν κατεπάλαισεν ὁ υἱὸς τῆς Ἀλκμήνης κατ' αὐτήν ταύτην τὴν ἐξοδὸν· ὁ Κύκλος, ἥτοι ἡ ἀγὼν Ἡρακλέους πρὸς Κύκνον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀρεως· ὁ Κέρβερος, ἥτοι ἡ ἐξ ἄδου ἀναγωγὴ τοῦ Κερβερού. Ἄλλων ᾠδῶν ὑποθέσεις παρέλαθεν ἐκ τοῦ Τρωϊκοῦ κύκλου· τούτων ἦσαν Ἰλίου Πέρις, Νόστοι, Ὀρέστεια. Γνωρίζομεν δὲ καὶ ἄλλα ποιήματα αὐτοῦ, οἷον τὰ Ἀθλα ἐπὶ Πελῖᾳ, τὰ βραβεῖα δηλ. ἅτινα προὔθηκεν Ἀκαστος ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰωλκοῦ κατὰ τὸν ἀγῶνα τὸν τελεσθέντα ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Πελλίου· Ἐριφύλλαν, τὴν πονηρὰν ἐκείνην γυναῖκα, ἥτις παρέπεισε τὸν ἄνδρα αὐτῆς Ἀμφιάραον νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῶν Θηβῶν μετὰ τῶν ἑπτὰ ἡρώων· Συοθήρας, ἥτοι τὰ κατὰ τὴν θήραν τοῦ Καλυδωνίου Κάπρου· τέλος δὲ τὴν Εὐρώπειαν, ᾧσμα ὁμώνυμον τοῦ ἔπους τοῦ Εὐμήλου, ἐν ᾧ ἐπραγματεύετο τοὺς περὶ Κάδμον μύθους, μεθ' ὧν συνεπλέκοντο καὶ τὰ κατὰ τὴν Εὐρώπην.

Τὰ ᾠσματα λοιπὸν τοῦ Σησιχόρου, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγεται, ἐπραγματεύοντο ἐπικὰς ὑποθέσεις ἐν λυρικῷ σχήματι, ὅπερ φαίνεται παρὰ φωνῶν καὶ παρὰ μουσῶν· διότι τὸ λυρικὸν εἶδος τῆς ποιήσεως δὲν μεταχειρίζεται ὁμαλὸν καὶ ἡσύχιον τόνον, οὔτε ἐνδιατρίβει προσφιλῶς περὶ τὴν ὑπόθεσιν, οὔτε ἔχει πλάτος ἐρμηνείας, οὔτε ἄλλην τινὰ ιδιότητα ἐξ ἐκείνων, ἃς ἔχουσι τὰ ἐπικὰ ποιήματα. Ποιῆμα δὲ πάλιν ἔχον τὰς ἐπικὰς ιδιότητας, ἀλλὰ συγ-

¹ Κεφ. 8.

κείμενον ἐκ ποικίλων μέτρων, καὶ φαλλόμενον ὑπὸ πολλῶν χορευ-
τῶν, καὶ συνοδευόμενον ὑπὸ πολυφωνίας μουσικῶν ὀργάνων καὶ ὀρ-
χήσεων, ἤθελε φανῇ εἰς τοὺς Ἕλληνας, κριτὰς δεξιωτάτους τοῦ
ἀρμύζοντος καὶ πρέποντος, ἐρμαφροδίτου τέρας. Εἰς ἐξήγησιν ἄρα
τῆς δυσαρμονίας ταύτης ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καὶ οἱ σύγ-
χρονοι ἀκροαταὶ καὶ ὁ ποιητὴς εἶχον ἰδιαιτέρους λόγους νὰ φεύ-
γῃσι τὰς ἐκ τοῦ παρόντος ἀρυόμενας ὑποθέσεις, νὰ στρέψωσι δὲ
τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τοὺς παλαιοὺς τοῦ ἔπους ἥρωας· ἐν ἄλλαις
λέξεσιν, ὅτι ἡ ἐπικὴ ὑπόθεσις ὑπηρετεῖ παρὰ Στῆσιχόρῳ διάθεσιν
λυρικὴν, ὅπως συμβαίνει πολλάκις τοῦτο καὶ παρὰ Πινδάρῳ, ὅστις
μεταχειρίζεται μυθολογικὰ διηγήματα εἰς ἐξήγησιν λυρικῶν δια-
νοημάτων, διότι ἡ ἐν τῷ παρόντι συγκίνησις βιάζει τὸν ποιητὴν νὰ
στραφῇ ὀπίσω εἰς τοὺς παλαιοὺς χρόνους. Φαίνεται ὅμως ὅτι παρὰ
Στῆσιχόρῳ ἡ μυθικὴ ὑπόθεσις διεξήγετο πλατύτερον ἢ παρὰ Πιν-
δάρῳ, καὶ κατελαμβάνεν ἅπαν σχεδὸν τὸ ποίημα, διότι ἄλλως δὲν
θὰ ἐπεγράφοντο τὰ ᾠσματα αὐτοῦ ὅπως καὶ τὰ ἐπικά ποιήματα.
Τινὰ δὲ αὐτῶν ἦσαν τῷ ὄντι τόσον μακρὰ, ὥστε διηροῦντο εἰς βι-
βλία, π. χ. ἡ Ὀρέστεια εἰς δύο· ἄλλα δὲ περιελάμβανον τοσοῦτον
πλῆθος μύθων, ὥστε ἡ πέρις τοῦ Ἰλίου, καὶ πολλὰ μερικὰ τῆς
ἀλώσεως σκηναί, ἐπειργασμέναι ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ Ἰλιακοῦ πίνακος,
παρελήφθησαν ἐκ τοῦ ὁμωνύμου ᾠσματος αὐτοῦ. Ἡ πιθανωτάτη
λοιπὸν ἐξήγησις τῆς Μούσης τοῦ Στῆσιχόρου εἶναι, ὅτι τὰ ᾠσματα
αὐτοῦ ἐψάλλοντο κατὰ τοὺς ἐραγισμοὺς καὶ ἄλλας ἐορτάς, ὥς ἐτέ-
λουν οἱ κατὰ τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα εἰς τιμὴν τῶν ἀρχαίων ἡρώων
μάλιστα δὲ τῶν εἰς Τροίαν ἐκστρατευσάντων¹.

Ὁ Στῆσιχορος ἦτο μὲν πλατύτερος καὶ διεξοδικώτερος τοῦ Πιν-
δάρου, οὐχ ἦττον ὅμως ἐπραγματεύθη τὰς ὑποθέσεις τὰς μυθικὰς
κατὰ τρόπον πᾶν διάφορον τῶν ἐποποιῶν· διότι, ὡς βλέπει τις
ἐκ τῶν λειψάνων, δὲν διεξέρχεται τὸν μῦθον ὅλον καὶ κατ' ἑκτασιν,
ἀλλ' ἐκλέγει ἐπίσημά τινα γεγονότα, ἐν οἷς ἐκφαίνεται μάλιστα
τοῦ ἥρωος ἡ δύναμις καὶ ἡ λαμπρότης· ἐκεῖ δὲ ἐντείνει καὶ τὰς
χορδὰς τῆς φαντασίας αὐτοῦ ὁ ποιητὴς. Τοιοῦτον εἶναι τὸ 8 ἀπό-

¹ Ἐραγισμοὶ π. χ. ἐτελοῦντο ἐν Τάραντι εἰς τιμὴν τῶν Ἀτρεϊδῶν,
τῶν Αἰακιδῶν, τῶν Τυδείδων, καὶ Ἀερτιάδων (Ψ Ἀριστοτ. π θαυμ. 114)
ἐν δὲ Μεταποντίῳ ὑπὲρ τῶν Νηλεϊδῶν (Στράβ. VI, σ. 264) κτλ.

σπασμα, ἐν ᾧ ἀποδίδει ὁ Ἡρακλῆς εἰς τὸν ἥλιον τὸ ποτήριον, ἐφ' οὗ ἐπεραιώθη εἰς τὴν νῆσον τοῦ Γηρυόνου.

Ἄελιος δ' Ὑπεριονίδας δέπας ἐσκατέβαινεν
 χρύσειον, ὅφρα δι' Ὀκεανοῦ περάσας
 ἀφίκοιτο ἱερᾶς ποτὶ βένθεα νυκτὸς ἐρεμνᾶς
 ποτὶ ματέρα κουριδίαν τ' ἄλοχον, παῖδάς τε φίλους.
 ὁ δ' ἐς ἄλσος ἔβα
 δάφναισι κατάσκιον
 ποσσὶ πάντ' Διός.

Καὶ τὸ ἄλλο, ἐν ᾧ περιγράφεται τὸ ὄνειρον, ὅπερ εἶδεν ἡ Κλυται-
 μνήστρα τὴν νύκτα πρὸ τοῦ θανάτου αὐτῆς.

Τῷ δὲ δράκων ἐδόκησε μολεῖν κἀρα βεβρωτωμένος ἄκρον
 ἐκ δ' ἄρα τοῦ βασιλεὺς Πλεισθενίδας ἐφάνη¹.

Ὡς λυρικός ποιητὴς ὁ Στρησίχορος ἐννοεῖται ὅτι παρεξέβαινε τῆς
 ἀκριβοῦς μυθικῆς παραδόσεως, διότι δὲν ἐποίει τῶν μύθων χάριν,
 ὡς οἱ Ἑποποιοί, ἀλλὰ μετεχειρίζετο αὐτοὺς εἴτε πρὸς ἔπαινον
 ἡρώων ἐπιφανῶν, εἴτε πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπὸν ἰδιαίτερον. Παρα-
 τρέχων ἄλλας περὶ τούτου ἀποδείξεις, μνημονεύω μόνον τὸ παρὰ
 τοῖς παλαιοῖς ἰστορούμενον, ὅτι ὁ Ἱμεραῖος ποιητὴς πρῶτος μὲν
 παρέστησε τὴν Ἑλένην ἐν τινι τῶν ἁσμάτων (ἴσως ἐν Ἰλίου Πέρ-
 σει) ὡς αἰτίαν ὄλων τῶν ἐκ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου συμφορῶν², ἀφοῦ
 δὲ ἡ ἀποθεωθεῖσα Ἡρῶς ἐτύφλωσε διὰ τὰς βλασφημίας τὸν ποιη-
 τὴν, τότε ἐψάλλεν ἐκεῖνος τὴν πολυθρύλητον *παλινοῦδιαν*, ἐν ᾗ
 ἔλεγεν, ὅτι ὅχι ἡ Ἑλένη, ἀλλὰ φάσμα ἡ εἰδωλον αὐτῆς ἦλθεν εἰς
 Τροίαν, καὶ διὰ τὸ φάσμα τοῦτο ἐμάχοντο πολὺν χρόνον οἱ Τρῶες
 καὶ Ἀχαιοί, ἡ δὲ Ἑλένη ἢ ἀληθὴς οὔτε εἰς Τροίαν ἦλθέ ποτε, οὔτε
 ἐξέπλευσεν ὅλως ἐκ τῆς Ἑλλάδος.

Οὐκ ἔστ' ἔτυμος λόγος οὗτος,
 οὐδ' ἔβας ἐν νηυσὶν εὐσέλμοις,
 οὐδ' ἴκεο πέργαμα Τροίας³.

Φαίνεται ὅμως, ὅτι καὶ ἡ παραποίησης αὕτη τοῦ περὶ Ἑλένης μύ-

¹ Ἀπόσπ. 42.—Τὸ μέτρον δὲν εἶναι ἐλεγειακόν, ἀλλὰ λυρικόν.

² Διὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ Ἰλιακοῦ πίνακος θέλει ὁ Μενέλαος νά φονεύσῃ μὲ τὸ
 ξίφος τὴν ἀνακτηθεῖσαν Ἑλένην, ἐκείνη δὲ καταφεύγει εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀ-
 φροδίτης.

³ Ἀπόσπ. 26.

θου δὲν ἦτο καθαρὸν ἐπινόημα τοῦ Στησιχόρου, ἀλλὰ περιεφέροντο κατὰ τὴν Λακωνικὴν παρόμοιοι λόγοι, ὅτι καὶ μετὰ θάνατον ἐπιφαίνεται ἡ Ἑλένη μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων¹, καθὼς οἱ ἀδελφοὶ αὐτῆς Κάστωρ καὶ Πολυδεύκης. Τιοῦτόν τι λοιπὸν δημοτικὸν μύθευμα ἀκούσας ὁ Στησιχόρος, καὶ πιεεύσας εἰς αὐτό, ἐποίησε τὴν παλινφδιάν, καθ' ἣν οὔτε ἐκ τῆς Λακωνικῆς ἐξέπλευσεν ἡ Ἑλένη, οὔτε ἐπαθὲ τίνα μεταμόρφωσιν ἐν Αἰγύπτῳ². Τοσαῦτα περὶ τῶν ὑποθέσεων τῶν ᾠσμάτων τοῦ Στησιχόρου. Τὸ δὲ λεκτικὸν αὐτοῦ ἦτο ἀρμοδιώτατον πρὸς τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως, διό καὶ ὁ Κυντιλιανὸς μετ' ἄλλων παλαιῶν κριτικῶν ὁμολογεῖ, ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὐτοῦ ἦτο τόσο ἀνέλογος τῆς μεγαλοπρεπειᾶς τῶν ὑμνουμένων ἡρώων, ὥστε, ἂν ἐτῆρει τὸ προσήκον μέτρον καὶ δὲν ἐξέχυνεν ἄφθονον καὶ περισσὸν πλῆθος λόγων, ἤθελεν ἀποδειχθῇ ποιητῆς ἰσότημας τῷ Ὀμήρῳ. Ἴσως ὅμως ὁ Κυντιλιανὸς ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ δὲν ἀπέβλεψεν ἀκριβῶς εἰς τὴν διαφορὰν τῶν εἰδῶν τῆς ποιήσεως.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν μακρῶν ᾠσμάτων τοῦ Στησιχόρου, ὅσα ὁμοιάζουσι πρὸς ἔπη, ἐν οἷς καταφαίνεται μάλιστα ὁ ἰδιόρρυθμος αὐτοῦ χαρακτήρ. Ἄλλ' ὁ Στησιχόρος ἐποίησε καὶ ᾠσματα εἰς θεοὺς, μάλιστα δὲ Παιῶνας καὶ Ὑμνους, ὅχι κατὰ τὸ ἐπικόν, ἀλλὰ κατὰ τὸ λυρικόν εἶδος· ἐποίησε δὲ καὶ ᾠσματα ἐρωτικά, πολὺ διάφορα τῶν Λεσβίων μελοποιῶν, διότι περιεῖχον διηγήματα καὶ ἱστορίας ἐρωτικάς. Τούτων εἶναι ἡ *Καλύκα*, ἐν ἣ ἱστορεῖτο ὁ ἀγνὸς μὲν,

¹ Ἡροδ. 6, 61.

² Ἄλλοι ἔπλασαν ὅτι ὁ Πρωτεύς, ὁ πολύμορφος ἐκεῖνος θαίμων, ἦλθεν εἰς τὴν νῆσον Φάρον, καὶ δημιουργήσας ψευδῆ τινὰ Ἑλένην ἔδωκεν αὐτὴν εἰς τὸν Πάριν ἀντὶ τῆς ἀληθοῦς. Τὴν διασκευὴν ταύτην τοῦ μύθου συνέχεαν οἱ παλαιοὶ σχολιασταὶ μὲ τὴν διήγησιν τοῦ Στησιχόρου. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐρμηνεῖς τῆς Αἰγύπτου ἔπλασαν τὴν Πρωτέα βασιλεῖα τῆς Αἰγύπτου, προσέθησαν εἰς τὸ μύθευμα καὶ τὸ ἄλλο, ὅτι ὁ Πρωτεύς ἀφῆρσε τὴν Ἑλένην ἐκ τοῦ Πάριδος καὶ ἐφύλαξεν αὐτὴν διὰ τὸν Μενέλαον. Οὕτω πως ἤκουσεν ὁ Ἡρόδοτος (B, 112) λεγόμενον τὸν μῦθον ἐν Αἰγύπτῳ. Ὁ δὲ Εὐρύπιδης συνέταρξε πάντα ταῦτα ἐν τῇ «Ἑλένῃ»· διότι κατ' αὐτὸν οἱ Θεοὶ αὐτοὶ κατεσκευάσαν Ἑλένης εἰδωλόν, ὅπερ ἤγαγεν ὁ Πάρις εἰς Τροίαν, ἐν ᾧ τὴν ἀληθῆ Ἑλένην ἔφερον ὁ Ἑρμῆς παρὰ τὸν βασιλεῖα τῆς Αἰγύπτου Πρωτέα. Ἐκ τῆς διασκευῆς ταύτης ἀποβάλλει μὲν ὁ Πρωτεύς τὴν δύναμιν ἣν ἔχει ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, κερδαίνει ὅμως ὁ Εὐρύπιδης ἡθοποιίας στοιχεῖα, χρήσιμα εἰς τὸ παθητικὸν τῆς τραγωδίας.

ἀλλ' ἄτυχῆς ἔρως νεάνιδός τινος Καλύκῃς ὀνόματι· ἡ *Ραδίνα*, ἥτις ἐπραγματεύετο τὸν θάνατον ἀδελφῆς καὶ ἀδελφοῦ, Σαρμίων τὸ γένος, οὗς ἀπέκτεινέ τις τῶν τυράννων τῆς Κορίνθου, τὴν μὲν *Ραδίνην* ἐξ ἔρωτος, κατὰ ζήλοτυπίαν δὲ τὸν ἀδελφόν¹. Σημειωτέον δὲ ὅτι πρῶτον παρὰ Στῆσιχόρῳ φαίνονται τὰ ἐρωτικὰ διηγήματα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ, ἅτινα προῆλθον μὲν ἐκ μύθων καὶ δημοτικῶν ᾠσμάτων, ἐχρησίμευσαν δὲ κατόπιν ὡς σπέρματα καὶ ἀρχαὶ τῶν Μυθιστοριῶν. Τὰ ἐρωτικὰ ταῦτα παθήματα, ἅτινα συνέλεξαν ὕστερον ὁ τε Παρθένιος καὶ ὁ Πλούταρχος, δὲν συνέβησαν κατὰ τὴν μυθικὴν ἐποχὴν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἱστορικὴν, ἢ μᾶλλον κατὰ τὴν σκοτεινὴν ἐκείνην περιόδον, τὴν κειμένην μεταξὺ τῶν δύο ἐποχῶν· τοῦτο δὲ συμβάλλει τὰ μέγιστα πρὸς μυθοποιίαν, διότι ἐξ ἐνὸς μὲν ὑπόκειται ὁ κοινὸς τῶν ἀνθρώπων βίος, ἐξ ἐτέρου δὲ ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἐπινοήσῃ ὁ ποιητὴς θαυμαστοτάτας περιπλοκάς καὶ περιπετείας, δι' ὧν καταφαίνεται ἡ δύναμις καὶ ἡ πίστις τοῦ ἔρωτος. Ὁμοίως φύσεως ἦτο καὶ τὸ *Βουκολικὸν ᾄσμα*, ὅπερ, ἐξ ἐπιχωρίων ἀρχῶν ὁρμηθεὶς, ἐφιλοτέχνησεν ὁ Στῆσιχόρος μετ'εὐτεχνίας ἑλληνικῆς, εἰς εἶδος ποιήσεως αὐθέκαστον καὶ αὐτοτελές. Πρῶτος ὅστις ἔψαλεν ᾄσμα βουκολικόν (βουκολιασμός) ἱστορεῖται Δίομος ὁ βουκόλος, ποιμαίνων κατὰ τὴν εὐβοτον Σικελίαν². "Ὡς δὲ τῆς βουκολικῆς ποιήσεως εἶναι ὁ ἐκ Θεοκρίτου γνωστὸς ποιμὴν Δάφνις, ὅστις τυφλωθεὶς ὑπὸ Νύμφης ἐκ ζήλοτυπίας, ἐπλανᾶτο ἀνὰ τὰ ὄρη καὶ τοὺς δρυμοὺς ὀδυρόμενος, συνεθρήνουν δὲ μετ'αὐτοῦ τὰ ὄρη καὶ τὰ δένδρα καὶ αἱ πηγαί. Ὁ περὶ τὸν Δάφνιν μῦθος ἐπεχωρίαζε μάλιστα ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Στῆσιχόρου περὶ τὸν ποταμὸν Ἰμέραν, διότι ἐγγὺς ἐκεῖ παρὰ τὸ Κεφαλοῖδιον μυθολογεῖται, ὅτι ἐθρήνει ὁ Δάφνις· ἐκεῖ δὲ ἐδείκνυσεν καὶ βράχον ἀνθρωποειδῆ, ὡς τὸν ἀπολιθωθέντα Δάφνιν. Ἡ δὲ Ἰμέρα ἦτο βορειοτάτη πασῶν τῶν ἐν Σικελίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, κειμένη ἐν μέσῳ τῶν ἀρχαίων τῆς νήσου

¹ Πρβ. Στράβ. VIII, σ. 347, d. καὶ Πaus. VII, 5, 6. Ἡ κυρία πηγὴ τῶν ἐρωτικῶν τούτων ἱστοριῶν εἶναι ἡ μακρὰ τοῦ Ἀθηναίου παρεκβολὴ περὶ τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων. (XIV, σ. 618).

² Ἐπιχάρμος παρ' Ἀθηναίῳ (XIV, σ. 619). Καὶ τὸ ᾄσμα δὲ τῆς Ὁριφανίδος «Μακράϊ ὀρυεῖς, ὦ Μενάλκα», φαίνεται Σικελικὸν ἐπιχώριον.

κατοίκων, τῶν Σικελῶν, ἐξ ὧν φαίνεται, παρέλαβον οἱ Ἕλληνες καὶ τὸν μῦθον τοῦ Δάφνιδος καὶ τὸ ἔσχατον τὸ βουκολικόν¹.

Ἐκ τῶν εἰρημένων κατεῖδεν ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ὁ Στησίχορος ἐξέφραζε τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ, εἴτε σπουδαῖα ἦσαν, εἴτε παθητικά, ὅχι ἐξ ὑποκειμένου καὶ κατὰ τὸν λυρικὸν τρόπον, ἀλλ' ἐξ ἀντικειμένου, δηλ. ἐκ τῆς ἐκτὸς φύσεως ἢ ἐκ τῆς μυθολογίας. Ὁ χαρακτήρ οὗτος ἦτο σταθερὸς εἰς πάντα τὰ εἶδη τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, διότι καὶ ἐπιθαλάμια ἐποίησεν ὅχι κατὰ τὴν μέθοδον τῆς Σαπφούς, τὴν ἐξ ὑποκειμένου, ἀλλ' ἐκ τῆς μυθολογίας ἀρυόμενος τὴν ὕλην. Τὸ ὥραϊον ἐκεῖνο τοῦ Θεοκρίτου ἐπιθαλάμιον εἰς τὸν γάμον Ἑλένης καὶ Μενελάου φαίνεται ἀπομίμησις Στησιχορείου Ὑμεναίου.

Τοσαῦτα περὶ τοῦ ἰδιοῤῥύθμου τούτου μελοποιοῦ, ὅστις εἶναι ἄξιός σπουδῆς καὶ καθ' ἑαυτόν, καὶ ὡς πρόδρομος τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν Λυρικῶν Πινδάρου. Περὶ δὲ Ἀρίωνος τοῦ διθυραμβοποιοῦ ὀλίγα μὲν παρελάβομεν ἐκ τῶν παλαιῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλίγα ταῦτα δεικνύουσιν ὁπόσῃν ἐπίδοσιν εἶχε λάβει ἡ Λυρικὴ ποίησις ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν Ἀλκμᾶνος καὶ Στησιχοροῦ. Ὁ Ἀρίων ἐχρημάτισε κατὰ τὴν παράδοσιν μαθητὴς τοῦ Ἀλκμᾶνος, καὶ ἠκμαζε, κατὰ τὸ γνωστὸν παρ' Ἡροδότῳ ἱστόρημα, ἐπὶ Περιάνδρου τοῦ τυράννου τῆς Κορίνθου². ἐγεννήθη δὲ ἐν Μηθύμνῃ τῆς Λέσβου, ἔνθα ἐπεκράτει ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου, ἐκ Βοιωτίας μετενεχθεῖσα καὶ πανηγυριζομένη ἐν ὀργίοις καὶ μουσικῇ Βακχικῇ καὶ θορυβῶδει. Ἀπὸ Μηθύμνης διαβὰς εἰς Ἑλλάδα ὁ Ἀρίων, ἐρημίσθη ἐξόχως ἐπὶ ποιήσει Διθυράμβων. Ὁ δὲ Διθυράμβος, ὡς ἔσχατον ἀδόμενον κατὰ τὰς ἐορτὰς τοῦ Διονύσου, εἶναι παλαιότατος, διότι καὶ αὐτὸ τὸ ἄσαφές τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἐτυμολογίας τὸ δύσκαλον, σημαίνουνσι καθ' ἑαυτό, ὅτι δὲν ἐπλάσθη ἐν χρόνοις νεωτέροις,

¹ Ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ (Π. Ι. Χ, 18) συνάγεται, ὅτι ὁ περὶ Δάφνιν μῦθος εἶχε παρὰ Στησιχόρῳ ὅχι ὡς παρὰ Θεοκρίτῳ (εἰδουλ. 1), ἀλλ' ὡς ὑποσημαίνεται ἐν Εἰδουλλίῳ 7, 73. Καὶ τὸ περὶ Κωμάτα ἱστόρημα, ὃν συνέκλεισεν ἐν λάρνακι ὁ βασιλεὺς, ἔθρεψαν δὲ μέλιτι αἱ Μοῦσαι (7, 78), φαίνεται ἐκ Στησιχοροῦ ληφθέν.

² Μεταξὺ τῶν Ὀλ. 38,1 καὶ 18,4. π. Χ. 628—585. Ἡ ἀκμὴ τοῦ Ἀρίωνος συμπίπτει μᾶλλον μὲ τὸ τέλος ἢ μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς τυραννίας τοῦ Περιάνδρου.

ἀλλ' εἶναι λείψανον ἀρχαιοτάτων τελετῶν¹. Εἶχε δὲ ἀπὸ παλαιοῦ χαρακτηῖρα σφοδρὸν καὶ ἐνθουσιαστικόν, ἀνάλογον πρὸς τὰς τελετὰς τοῦ Διονύσου, καὶ ἐξέφραζε χαρὰν ὁμοίως καὶ θλίψιν ἐν ὑπερβολῇ. Περὶ δὲ τοῦ τρόπου τῆς παραστάσεως αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο παρελάβομεν ἐκ τῶν παλαιῶν, ἢ μόνον ἐκεῖνο τοῦ Ἀρχιλόχου τὸ διστιχόν·

Ὡς Διονύσοι· ἄνακτος καλὸν ἐξάρξαι μέλος
οἶδα διθύραμβον, οἶνω συγκεραυνωθείς φρένας².

ἐξ οὗ εἰκάζεται, ὅτι ὁ διθύραμβος ἐψάλλετο ἐν κώμῳ, καὶ ὅτι εἰς μὲν ἐξῆρχε τοῦ ᾄσματος, παρηκολούθουν δὲ τὴν ψῆδὴν καὶ οἱ ἄλλοι συγκωμασταί. Χοροὶ ὅμως δὲν ἀναφέρονται τὸ παλαιόν, ἀλλὰ μόνος ὁ Θορυβώδης καὶ ἄτακτος τῶν συμποσιαζόντων κῶμος καὶ οἱ αὐλοὶ, ἐν ᾧ εἰς τὰς τελετὰς τοῦ Ἀπόλλωνος οἱ χοροὶ καὶ ἡ φόρμιγξ ἦσαν ἐν χρήσει ἐκ παλαιοῦ³. Τὸ κατόρθωμα λοιπὸν τοῦ Ἀρίωνος εἶναι, ὅτι πρῶτος αὐτός, κατὰ τὴν ὁμόφωνον μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν καὶ γραμματικῶν, εἰσήγαγε χορὸν εἰς παράστασιν τῶν διθύραμβων καὶ περιέβαλεν ἔντεχνον καὶ σεμνὸν σχῆμα τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως, τὸ ἄρρυθμον πρὶν καὶ ὀλολυγμῶν ἀνάρθρωον μεστόν. Ἐγένετο δὲ τοῦτο ἐν Κορίνθῳ πρῶτον, τῇ πλουσίᾳ καὶ εὐδαίμονι καθέδρᾳ τοῦ Περιάνδρου, ἐφ' ᾧ καὶ ἐγκωμιάζει αὐτὴν ὁ Πίνδαρος, λέγων·

Ταὶ Διονύσου πόθεν (ἢ ἐκ Κορίνθου) ἐξέφανε
σὺν βοηλάτῃ Χάριτες Διθύραμβῳ⁴.

Οἱ χοροὶ οἱ ᾄδοντες τὸν διθύραμβον ἦσαν χοροὶ κύκλιοι, τουτέστιν ὠρχοῦντο περὶ τὸν βωμόν, ὅθεν ἐπὶ Ἀριστοφάνους *Διθύραμβοῦποι* καὶ *Κυκλιοδιδάσκαλοι* ἦσαν συνώνυμα⁵. Περὶ δὲ τῶν ὑποθέσεων τῶν τοῦ Ἀρίωνος διθύραμβων δὲν γνωρίζομεν ἄλλο, ἢ ὅτι εἰσήγαγε τὸν τραγικὸν τρόπον⁶, ὅπερ δηλοῖ, ὅτι μετεχειρίσθη ὑποθέσεις

¹ Πρβ. κεφ. 11.

² Ἀπόπ. 79.

³ Πρβ. κεφ. 3.

⁴ Ὀλυμπ. 13, 18 (5), ἐνθα οἱ νεώτεροι ἐκδύται· σαφῶς ἐρμηνεύουσι τὸ πρᾶγμα.

⁵ Ἐκ τούτου ἐποίησαν καὶ τὸν Ἀρίωνα οἶδν Κυκλίως.

⁶ Σουΐδας «Ἀρίων». Περὶ τῶν Σατύρων, οὗς λέγεται ὅτι μετεχειρίσθη ὁ Ἀρίων, ὅρα κατωτ. κεφ. 20.

γοερὰς καὶ θρηνώδεις, ιστορούσας τὰ πάθη καὶ τοὺς κινδύνους τοῦ Διονύσου, ὥστε διέκρινε θρηνητικὸν εἶδος διθυράμβου ἀπὸ τοῦ γνωστοτέρου καὶ κοινοτέρου, ἅπερ ἐπραγματεύετο ὑποθέσεις φαιδρὰς καὶ ἀστείας· ἀλλὰ περὶ τούτων μὲν θὰ διαλάβω ἀκριβέστερον ἐν ἄλλῃ κεφαλαιῇ¹. πρὸς τὸ παρὸν δὲ σημειωθήτω ὅτι ὁ Ἀρίων ἀπορρίψας τοὺς αὐλοὺς, οἵτινες ἦσαν ἐν χρήσει κατὰ τὸν κῶμον, ἔψαλλε τοὺς διθυράμβους πρὸς κιθάραν, διότι ἦτο ὁ ἐπιφανέστατος τῆς ἐποχῆς ταύτης κιθαρωδός, διασώζων τὴν ἀπὸ Τερπάνδρου φήμην τῶν Λεσβίων μουσικῶν. Πρὸς κιθάραν ἔψαλλε καὶ τὸν Ὅρθιον Νόμον, ὅτε ἐρρίφθη ἀπὸ τοῦ πλοίου εἰς τὴν θάλασσαν, κατὰ τὸ γνωστὸν ἱστορημα², ἀλλὰ διεσώθη ἐκ θαύματος ὑπὸ δελφίνος, καὶ ἀπεβιβάσθη ἀσφαλῶς εἰς τὴν γῆν³. Ἐποίησε δὲ ὁ Ἀρίων, ὡς ὁ Τέρπανδρος, καὶ Προοίμια, δηλαδὴ ὕμνους εἰς θεοὺς, εἰσαγωγικοὺς τῶν πανηγύρεων⁴.

Ἀπὸ τοῦ Ἀρίωνος καταβαίνοντες ἐγγύτερον πρὸς τοὺς Μηδικούς πολέμους ἀπαντῶμεν δύο μελοποιούς ἀντίθετον ἔχοντας χαρακτηῖρα, τὸν σφοδρὸν Ἴβυκον, καὶ τὸν πρᾶον καὶ λεπτότεχνον Σιμωνίδην.— Ὁ Ἴβυκος ἐγεννήθη ἐν Ῥηγίῳ, πόλει κειμένη κατὰ τὸ νοτιώτατον ἄκρον τῆς Ἰταλίας, ἥτις ὡς ἐκ τῆς θέσεως εἶχε μεγάλην συγκοινωνίαν πρὸς τε τὴν ἄλλην Σικελίαν καὶ πρὸς τὴν πατρίδα τοῦ

¹ Ἐν κεφ. 20. Τὸ κάλλιστον παράδειγμα φαιδρῶ διθυράμβου εἶναι τὸ τοῦ Πινδάρου (ἀπόσπ. 53)· ὁ διθύραμβος οὗτος ἐψάλλη κατὰ τὰ Μεγάλα ἢ τὰ ἐν ἄστει Διονύσια, ἐορτὴν τοῦ ἔαρος ἐπιφανεστάτην,

«ὅπότ' οἰχθέντας Ὠρεῖν θαλάμου
εὐοδμον ἐπαίωσιν ἔαρ φυτὰ νεκτάρει.»

² Πρωτ. 1, 23. Ὁ μῦθος ἐπλάσθη πιθανώτατα ἐκ τινος ἀναθήματος ἱδρυμένου κατὰ τὸ Ταΐναρον, εἰκονίζοντος τὸν Τάραντα ἐπὶ δελφίνος ὀχούμενον, ὡς εἰκονίζεται ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Τάραντος (* Διάφορα φρονεῖ ὁ Lehrs, Rh. Mus. f. Phil. 1847. H. 1). Ἀντὶ τοῦ Ὀρθίου Νόμου μνημονεύει ὁ Πλούταρχος (ἐν συμμ. τ. Ἐπτ. σοφ. 18) τὸν Πύθιον.

³ Ὁ Ὀρθιος Νόμος ἐψάλλετο ὅχι μόνον πρὸς κιθάραν (Ἡροδ. 1, 24 — Ἀριστοφ. Ἰππ. 1276. Βατράχ. 1308 μετὰ τῶν σχολίων), ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐλοὺς φρυγίους.

⁴ Σουΐδας ἐν λ. «Ἀρίων». Τὸ εἰς Ποσειδῶνα ποίημα, ὅπερ ἀποδίδει ὁ Αἰλίουδης (Π. I. XII, 45) εἰς τὸν Ἀρίωνα, εἶναι πολυλογώτατον καὶ ἀνάξιον τοῦ ποιητοῦ· ὑποθέτει δὲ ἀληθῶς τὸν μῦθον ἐκεῖνον, ὅτι ὁ Ἀρίων ἐσώθη ἐπὶ δελφίνος.

Στησιχόρου Ἰμέραν. Τὸ δὲ Ῥήγιον ἦτο κτίσμα κοινὸν Ἰώνων ἐκ Χαλκίδος καὶ Δωριέων ἐκ Πελοποννήσου, ἐπεκράτουν ὅμως ἐν τῇ πόλει, ὡς εὐγενέστεροι, οἱ Δωριεῖς. Ὅπως δὲ οἱ κάτοικοι, οὕτω καὶ ἡ διάλεκτος τοῦ Ῥηγίου ἦτο μικτὴ ἐκ τῆς Ἰωνικῆς καὶ Δωρικῆς· ἀλλὰ τοῦ Ἰβύκου ἡ γλῶσσα, πλὴν ὀλίγων ἰδιωτισμῶν, ἦτο καθόλου εἰπεῖν οἷα ἡ τοῦ Στησιχόρου, ἡ ἐπικὴ δηλ. διάλεκτος, ἤρτυμένη μὲν τινὰς ὀλίγους δωρικοὺς τύπους¹. Ὁ Ἰβύκος ἀπεδήμησεν εἰς πολλὰς τῆς Ἑλλάδος χώρας, τοῦθ' ὅπερ ὑποδηλοῖ καὶ ὁ περὶ γεράνων λόγος, οἵτινες κατὰ τὸν μῦθον ἐτιμώρησαν τὸν φόνον αὐτοῦ. Οὕτω λ. χ. γνωρίζομεν ὅτι ὄχι μόνον διέβη καὶ παρέμεινεν εἰς Σικελίαν, ἀλλ' ἐπλευσε καὶ εἰς Σάμον καὶ διέτριψε παρὰ Πολυκράτει οὐκ ὀλίγον χρόνον, ὅτε καὶ ἤκμασε μάλιστα ἡ φήμη αὐτοῦ (περὶ Ὀλ. 63. π. X. 528). Καὶ ὁποῖον μὲν εἶδος ποιήσεως ἠὲδοκίμει ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Πολυκράτους εἶπα ἐν τοῖς ἐμπροσθεν, περὶ Ἀνακρέοντος ὄντος τοῦ λόγου· τῆς αὐλῆς δὲ τὴν ὄρεξιν ἀκολουθῶν καὶ ὁ Ἰβύκος δὲν ἐποίει ἐν Σάμῳ, ὡς πρότερον, ὕμνους εἰς θεοὺς, ἀλλ' ἠνάγκασε τὴν Δωρικὴν Μοῦσαν νὰ ψάλλῃ ὅμοια τοῦ Ἀνακρέοντος ᾠσματα. Καὶ τότε πρῶτον φαίνεται, ὅτι τραπεῖς εἰς ποίησιν ἐρωτικῶν μελῶν ἐποίησε τὰ φλογερά ἐκεῖνα ᾠσματα εἰς παιδας καλοὺς, ἐφ' οἷς ἠὲδοκίμησε καὶ ἐτιμήθη ἐξόχως παρὰ τοῖς παλαιοῖς.

Ὁ Ἰβύκος παρέλαβεν ἐκ τοῦ Στησιχόρου ὄχι μόνον τὰς πρώτας ἀφορμὰς πρὸς τὴν ποίησιν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν τέχνην αὐτοῦ ἐρύθμισε κατ' ἐκεῖνον· διὸ καὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὁσάκις μνημονεύουσι λέξιν ἢ στίχον, ἀποροῦσιν εἰς ὁπότερον τῶν ποιητῶν ν' ἀποδώσωσιν αὐτά². Ὅπερ ἐξηγεῖται μὲν καὶ κατ' ἄλλον τρόπον, ἂν δηλ. ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ ποιήματα ἀμφοτέρων περιελήφθησαν ὑπὸ τῶν παλαιῶν εἰς ἓν σῶμα, ὡς τὰ τοῦ Ἰππώνακτος καὶ Ἀνανίου, ἢ τὰ Σιμωνίδου καὶ Βακχυλίδου, ἀλλ' ὅμως καὶ τοῦτο πάλιν δὲν θά

¹ Ἰδίωμα τῆς γλώσσης τῶν Ῥηγίωνων ἦτο λ. χ. ὁ παρ' Ἰβύκῳ ἀπαντῶμενος τύπος η σι τοῦ τρίτου προσώπου τῶν βαρυτόνων ῥημάτων φέρησι, λέγησι.

² Ὅθεν αἱ φράσεις «Στησίχορος ἢ Ἰβύκος» ἢ «Στησίχορος καὶ Ἰβύκος» (Ἀθην. IV, 172, d.—Σχολ. Βεν. εἰς Ἰλιάδ. Ω, 259, Γ. 114.—Πλούχ. ἐν λ. «βρυαλίκται».—Σχολ. Ἀριστοφ. Ὀρν. 1302.—Σχολ. εἰς Πίνδ. Ὀλ. IX, 128, «οἱ περὶ Ἰβύκον καὶ Στησίχορον».—Ἑτυμολ. ἐν λ. «ἄτερπνος»).

ἐπραττον οἱ παλαιοί, ἂν δὲν εὕρισκον μεγάλην ὁμοιότητα τῶν δύο ποιητῶν. Τὰ δὲ μέτρα τοῦ Ἰβύκου εἶναι καὶ αὐτὰ ὅμοια τῶν τοῦ Στησιχόρου· σύγκεινται δηλαδὴ ἐκ σειρῶν δακτυλικῶν ὡς τὸ πολὺ κατὰ μακροτέρους ἢ βραχυτέρους στίχους συνθεσιμῶν, οἵτινες παρατείνονται πολλάκις εἰς τηλικούτον μῆκος, ὥστε δὲν εἶναι πλέον στίχοι, ἀλλὰ συστήματα· μετεχειρίσθη δὲ παρὰ τὰς δακτυλικὰς σειρὰς καὶ ποικιλώτατα εἶδη λογαοιδικῶν στίχων, οἵτινες ὡς προεῖπον, εἶναι ἄττανον μέτρον καὶ μαλακόν. Ἐν γένει δὲ οἱ ῥυθμοὶ τοῦ Ἰβύκου ἀπολείπονται μὲν τῆς σεμνότητος καὶ μεγαλοπρεπείας τῶν μέτρων τοῦ Στησιχόρου, ἀλλ' εἶναι ἐπιτηδαιότεροι ἐκείνων εἰς ἐρμηνείαν παθητικῶν αἰσθημάτων· ὅθεν ὁ τρυφερός ποιητὴς Ἀγαθῶν ὁρθῶς λέγει παρ' Ἀριστοφάνει¹, ὅτι ὁ Ἰβυκος, ὁ Ἀνακρέων καὶ ὁ Ἀλκαῖος ἐποίησαν τὴν ἁρμονίαν ἥδεϊαν καὶ τρυφεράν, διότι καὶ ἐμιτροφόρουν κατὰ τὸν Ἀσιατικὸν τρόπον καὶ διέκλων Ἰωνικῶς.

Ὁ Ἰβυκος φαίνεται ὅτι ἐμιμήθη τὸν Στησιχόρον καὶ κατὰ τὰς ὑποθέσεις αὐτὰς τῶν ἄσμάτων. Καὶ ναὶ μὲν ποίημα αὐτοῦ ὡς τὸν Κύκνον καὶ τὴν Ὀρέστειαν δὲν γνωρίζομεν, ἀλλὰ τοσοῦτον πλῆθος παραδόξων μύθων, ἰδίως ἡρωϊκῶν, μνημονεύουσιν ἐξ αὐτοῦ οἱ παλαιοὶ συγγραφεῖς, ὥστε εἰάζεται πιθανώτατα, ὅτι ὁ Ἰβυκος ἐπραγματεύθη εἰς μεγάλα τινὰ ποίηματα μύθους ἐκ τοῦ Τρωϊκοῦ κύκλου ἢ ἐκ τῶν Ἀργοναυτῶν. Ἐξέλεγε δὲ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Στησιχόρου τὰ θαυμαστότατα τῶν ἡρωϊκῶν μύθων καὶ ταῦτα ἐπεδείκνυσεν, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν περιωθέντων στίχων, ἐν οἷς εἰσάγει τὸν Ἡρακλέα λέγοντα·

Τοὺς τε λευκίππους κόρους
τέκνα Μολιόνας κτάνον,
ἄλικας ἰσοκεφάλους, ἐνιγυίους,
ἄμφοτέρους γεγαῶτας ἐν ὤφει ἀργυρέῃ²,

Τὰ ὀνομαστότατα πάντων τῶν ποιημάτων τοῦ Ἰβύκου ἦσαν, ὡς προεῖπον, τὰ εἰς παῖδας καλοὺς ἐρωτικά ἄσματα, διότι περιείχον πῦρ ἐρωτος, ὑπερβάλλον πᾶν ὅμοιον ἐν τῇ ἐλληνικῇ φιλολογίᾳ. Ἐν τοῖς ἄσμασι τούτοις περιέγραφεν ὁ Ἰβυκος ὅχι ξένον πάθος, ὡς ὁ

¹ Θεσμοφορ. 161..

² Ἀπόσπ. 16.

Ἀνακρέων, ἀλλὰ τοὺς ἰδίους ἑαυτοῦ ἔρωτας, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ ποιητοῦ. Ἐψάλλε δὲ τὰ ἄσματα ταῦτα ὄχι εἰς καὶ μόνος κιθαρωδός, ἀλλὰ χορός, ἱστάμενος πρὸ τῶν προθύρων τοῦ ἐγκωμιαζομένου νεανίσκου, εἴτε κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν γενεθλίων αὐτοῦ, εἴτε κατ' ἄλλην τινὰ οἰκογενειακὴν ἐορτὴν, εἴτε καὶ διὰ νίκην ἣν ἐνίκησεν ἐν τῇ γυμνασίῳ ὁ νεανίσκος. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, δηλ. τὸν ἔπαινον καλῶν μεираκίων, κατεσκευάζοντο καὶ τὰ κατὰ τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα ἀνασκαπτόμενα ἀγγεῖα, τὰ φέροντα ἐπιγραφὴν « καλὸς ὁ παῖς », καὶ εἰκονίζοντα σκηνὰς εἰλημμένας ἐκ τοῦ γυμνασίου ἢ ἐκ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου. Τὸν δὲ χορὸν μετεχειρίζετο κατὰ Πίνδαρον, ὡς ὄργανον δηλ. τῶν ἰδίων αὐτοῦ αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων, ὡς φαίνεται ἐκ τινος καλοῦ ἀποσπάσματος, οὗ ἡ ῥυθμοποιία εἰκονίζει γραφικώτατα τὴν ἀγωγὴν τοῦ αἰσθήματος τοῦ ποιητοῦ.

Ἦρι μὲν αἶτε Κυδωνίαι
μηλίδες ἀρδόμεναι ῥοᾶν
ἐκ ποταμῶν, ἵνα παρθένων
κῆπος ἀκήρατος, αἶ τ' οἶνανθίδες
αὐξόμεναι σκιεροῖσιν ὕφ' ἔργεσιν
οἶναρέοις θαλέθοισιν¹ ἐμοὶ δ' ἔρος
οὐδεμίαν κατάχοιτος ὤραν, ἄθ' ὑπὸ στεροπᾶς φλέγων
Θρηίκιος βορέας,
ἥσσω παρὰ Κύπριδος ἀζαλέαις μανίαισιν ἐρεμνὸς ἀθαμβὴς
ἐγκρατέως παιδόθεν φυλάσσει
ἡμετέρας φρένας¹.

Καθ' ὅμοιον τρόπον λέγει καὶ ἐν ἄλλῳ.

Ἔρος αὐτέ με κυανέοισιν ὑπὸ βλεφάροις τακέρ' ὄμμασι
δερχόμενος
κηλήμασι παντοδαποῖς ἐς ἄπειρα δίκτυα Κύπριδι βάλλει.
ἦ μὲν τρομέω νιν ἐπερχόμενον,
ὥστε φερέζυγος ἵππος ἀέθλοφόρος ποτὶ γῆραϊ ἀέκων
σὺν ὄχεσφι θοοῖς ἐς ἄμιλλαν ἔβα².

Δὲν πρέπει ὅμως πάλιν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ ἄσματα ταῦτα τοῦ Ἰβύκου ἦσαν ξηρὰ καὶ μονότονος περιγραφὴ τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους, διότι τοῦτο ἦτο ἀνάρμοστον εἰς μέλη ἀδόμενα ὑπὸ ὅλου τοῦ χο-

¹ Ἀπόσπ. 1.

² Ἀπόσπ. 2.

ροῦ· ὁ ποιητὴς παρεισῆγε βεβαίως ἐν αὐτοῖς πολλὰ μυθολογικά, δι' ὧν καὶ τὸ κάλλος τοῦ νεανίσκου ἐξυμνεῖτο ἐπὶ μᾶλλον, καὶ ὁ ἔρως τοῦ ποιητοῦ ἐσεμνύνετο διὰ τῆς ἀντιπαρβολῆς ἄλλων ὁμοίων παλαιῶν καὶ ἐπισήμων ἐρώτων καὶ παθημάτων. Οὕτω λ. χ. διηγείτο ἐν τινι ᾠσμᾷ πρὸς τὸν Γοργίαν τὸν μῦθον τοῦ Γανυμήδους καὶ Τιθωνοῦ, συγχρόνων νεανίσκων¹ καὶ ἀμφοτέρων ἐκ τῆς Τρωϊκῆς χώρας καταγόμενων, ὧν τὸν μὲν Γανυμήδην ἤρπασεν ὁ Ζεὺς, ἀετοῦ μορφήν μεταλαβὼν, καὶ κατέστησεν ἐν Ὀλύμπῳ οἰνοχόον αὐτοῦ καὶ παιδικά, τὸν δὲ Τιθωνόν, ποιμένα καὶ τοῦτον ὄντα καὶ υἱὸν βασιλέως, ἤρπασεν ἐκ τῆς Ἰδῆς ἢ Ἠϊώς². Τοὺς μύθους τούτους πραγματεύμενος ὁ Ἴβυκος, ἴσω ἀντιπαρέβαλλε τοῦ Γανυμήδους τὴν ἀλδιον ἔβην καὶ ἀκμήν πρὸς τοῦ Τιθωνοῦ τὸ ἄχαρι καὶ πικρὸν γῆρας, καὶ εὗρισκε τὸν μὲν ἔρωτα τοῦ Διὸς κρείττονα καὶ διαπρεπέστερον, ἀτιμότερον δὲ τὸν τῆς Ἥους.

Γνωστότερος τοῦ Ἴβυκου, οὗ ἡ τέχνη ἔχει ὁπωσδήποτε ἀηθές τι καὶ παράδοξον, προβαίνει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Λυρικῆς ποιήσεως Σιμωνίδης ὁ Κεῖος, ὃν ἐγνωρίσαμεν ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ὡς ἐλεγειακοῦν καὶ ποιητὴν ἐπιγραμμαμάτων ἐπιφανέστατον. Ὁ Σιμωνίδης ἐγεννήθη ἐν Ἰουλίδι τῆς νήσου Κέω περὶ τὸ 1 ἔτος τῆς 56 Ὀλ. (π. Χ. 556), κατὰ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ μαρτυρίαν³, παρέτεινε δὲ πόντον, κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην παράδοσιν, μέχρι τοῦ 1 ἔτους τῆς 78 Ὀλ. (π. Χ. 468), ὥστε ἐζησεν ὅλα ὀγδοήκοντα ἑννέα ἔτη. Ὁ Σιμωνίδης, καίτοι καταλέγεται ἐνίοτε ἐν τοῖς φιλοσόφοις, οἱ δὲ μετὰ ταῦτα Σοφισταὶ καὶ ἐτίμων αὐτὸν ὡς ἓνα τῶν ὁματέχων, εἶχε κληρονομικὸν καὶ κύριον ἐπιτήδευμα τὴν ποίησιν. Ὁ ἐκ πατρὸς πάππος αὐτοῦ ἐγνωρίζετο ὡς ποιητῆς⁴. ἀνεψιὸς αὐτοῦ ἐξ ἀδελφῆς ἦτο ὁ μελοποιὸς Βακχυλίδης· ἐγγονος δὲ ἐκ θυγατρὸς ὁ νεώτερος Σιμωνίδης, ὁ περὶ γενεαλογιῶν συγγραψας, καὶ διὰ τοῦτο

¹ Κατὰ τὴν μικρὰν Ἰλιάδα, καθ' ἣν ὁ Γανυμήδης καὶ ὁ Τιθωνὸς εἶναι υἱοὶ τοῦ Λαομέδοντος (Σχολ. Βατικ. εἰς Εὐριπ. Τρωαδ. 822).

² Ἡ ὑπόθεσις αὕτη τοῦ ᾠσματος συνάγεται ἐκ τοῦ Σχολ. Ἀπολ. Ῥόδ. (Γ. 158) καὶ ἐκ τῶν Διονυσιακῶν τοῦ Νόννου (XV, 278 ed. Gräfe).

³ Παρὰ Πλανοῦδη. Jacobs Ἀθολ. Παλ. Apprend. Epigr. 79.

⁴ Παρ. Χρον. ἐπ. 49. κατὰ τὴν ῥημνείαν τοῦ Βοιχίου. C. J. C. II σ. 319.)

Περαλόγοι ἐπονομαζόμενοι. Αὐτὸς δὲ ὁ Σιμωνίδης ἐπεδόθη εἰς τὴν ποίησιν ἀπὸ τῆς χοροδιδασκαλίας, καθάπερ ὁ Στησίχορος· ἱστορεῖται μάλιστα, ὅτι ἐπιτηδεύων τὸν χοροδιδάσκαλον ἐν τῇ πόλει Καρθαίᾳ τῆς νήσου Κέω τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας διέτριβεν ἐν τῷ Χορηγείῳ, ὅπερ ἔκειτο παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος¹. Ἡ δὲ μικρὰ νῆσος Κέως εἶχε κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους πολλοὺς ἄνδρας ἐπιφανεῖς, παρ' ὧν ἐλάβανεν ἡ νεολαία τῆς νήσου πολλὰ καλὰ διδάγματα καὶ παραδείγματα· διότι οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος τὸ ζῶν-
ρόν πνεῦμα κατείχετο τοσοῦτον ὑπὸ τῆς αὐστηρᾶς σωφροσύνης καὶ μετριότητος, ὅσον ἐν Κέῳ, ἥς τοὺς νόμους διαφερόντως ἐπαινοῦσιν οἱ παλαιοί². ἔστω δὲ εἰς παράδειγμα ὁ Πρόδικος, ὅστις, καίπερ ἀνήκων εἰς τὴν τάξιν τῶν Σοφιστῶν, καθ' ὧν ἀντηγωνίζετο ὁ Σωκράτης, ὁμολογεῖται ἀνὴρ χρηστὸς καὶ τῆς σώφρονος σοφίας ἐραστής. Φίλος τῆς σοφίας ἀπεδείχθη κατὰ πάντα τὸν βίον καὶ ὁ Σιμωνίδης· ὅθεν ἡ καλλίστη ἀρετὴ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ δὲν εἶναι οὔτε ὁ ἐνθουσιασμός, οὔτε τῆς φαντασίας ἡ δύναμις, ἀλλ' ἡ πολυμάθεια, ἡ δεξιότης καὶ ἡ χάρις τοῦ πνεύματος, ἐξ οὗ συνέβη, ὅτι πολλὰ τῶν ἀποφθεγμάτων αὐτοῦ, ὅμοια ταῖς τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν, ἀπεμνημόνευον ἡδέως οἱ παλαιοί³. Περίφημος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦτο καὶ ἡ σωφροσύνη τοῦ Σιμωνίδου⁴. ἀπανταχοῦ δὲ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ διέλαμπεν ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσέβεια, ἡ μετριότης, ἡ εὐκοσμία καὶ ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας. Εἶναι δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις γνωστόν, ὅτι μνημονικώτατος ὢν ὁ Σιμωνίδης, ἐπενόησε τρόπους τῆς μνήμης γυμναστικούς, οὓς ἐκάλεσαν οἱ παλαιοὶ τέχνην μνημονικὴν.

Ὁ Σιμωνίδης κατὰ μὲν τὸ ὕψος καὶ τὸ πρωτότυπον τῶν νοημάτων καὶ ἐν γένει κατὰ τὸ πτέρωμα τῆς φαντασίας ἀπολείπεται ὁμολογουμένως παραπολὺ τοῦ Πινδάρου· ἀλλ' ἡ πρακτικὴ τάσις τῆς Μούσης αὐτοῦ, ἡ σοφία περὶ τὴν βιωτικὴν τέχνην, ἡ ἀγαθὴ

¹ Ἀθην. X, σ. 456, c.

² Ὅρα τοῦ συγγραμμῶς τὰ «Αἰγινήτικα» σ. 132.

³ Ἐν τοῦτων εἶναι, ὅτι ἀνέβαλλεν ἐκάστου τὴν ἀπόκρισιν πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα τί ἐστὶ Θεός, ὅπερ οἱ μὲν ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Θαλῆν, ὡς ἐρωτηθέντα ὑπὸ Κροίσου, οἱ δὲ εἰς Σομωνίδην, ὡς ἐρωτηθέντα ὑπὸ Ἱέρωνος.

⁴ Ἀριστ. «περὶ τοῦ παραφθ.» σ. 510. Dind.

καὶ ἐπεικῆς προαίρεσις, ὁ εὐλαβὴς καὶ λεπτὸς τρόπος, δι' οὗ προσ-
εφέρετο πρὸς τε τὰς δημοκρατουμένους πόλεις καὶ τοὺς δυνάστας,
ταῦτα πάντα κατέστησαν τὸν ἄνδρα ποιετὸν εἰς τοὺς δυνατωτά-
τους καὶ ἐπιφανεστάτους ἄνδρας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς· διότι οὐδεὶς
τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν οὔτε ἐτιμήθη μετὰ τῶν συγχρόνων, οὔτε
ἔλαβεν ἰσχύον ἐπὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα, ὅσῃν ὁ Σιμωνίδης. Καὶ
πρῶτον μὲν ἐτιμήθη μεγάλως ἐν Ἀθήναις, ἐνθα διέτριψε μετ' ἄλ-
λων ποιητῶν παρ' Ἰππάρχῳ τῷ υἱῷ τοῦ Πεισιστράτου (Ὀλ. 63, 2.
π. X. 527—66, 3. π. X. 514). Ἐξοχα ἐτιμάτο καὶ παρὰ τοῖς
Ἀλευαδαῖς καὶ Σκοπαδικοῖς, οἵτινες δυναστεύοντες οὐ μόνον ἐν Κρά-
νωνι καὶ Λαρίσσει, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Θεσσαλίαν, διὰ τῆς
φιλοξενίας καὶ ἐλευθεριότητος ἐκάλουν παρ' ἑαυτοὺς φιλοσόφους καὶ
ποιητάς, δι' ὧν ἐσπούδαζον νὰ μαλαξῶσι τὸν φύσει τραχὺν τοῦ
Θεσσαλικοῦ ἔθνους χαρακτῆρα, ἥ καὶ νὰ ἐπιχρίσωσιν αὐτὸ βαφὴν
τινα παιδείας καὶ πολιτισμοῦ. Πρὸς τὸν Σιμωνίδην ὅμως δὲν ἀπε-
δείχθησαν πάντοτε μεγάλωδοι· διότι ὁ Σκόπας τὸ ἥμισυ μόνον
τοῦ ὠμολογημένου μισθοῦ ἀπέδωκε, κατὰ τὸ γνωστὸν ἱστορήμα, εἰς
τὸν ποιητὴν, τὸ δὲ λοιπὸν ἥμισυ παρήγγειλε νὰ λάβῃ ἐκ τῶν Διοσκ-
κούρων, οὓς ὑμνησε διεξοδικῶς ἐν τῷ αὐτῷ ἐγκωμίῳ. Καὶ ταῦτα
μὲν ἔλεγεν ὁ Σκόπας γελῶν, ἀλλ' οἱ Διόσκουροι ἀπέδωκαν τῷ ὄντι
τὸν μισθὸν εἰς τὸν ποιητὴν· διότι καταπεσούσης αἰφνης τῆς στέγης
κατὰ τῆς κεφαλῆς τῶν συμποσιαζόντων Σκοπαδῶν, μόνος ἐσώθη ἐκ
τοῦ θανάτου ὁ εὐσεβὴς Σιμωνίδης¹. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ
βίου διέτριβεν ὁ Σιμωνίδης συχνὸν ἐν Σικελίᾳ, ἰδίως δὲ παρὰ τοῖς
Συρακουσίοις τυράννοις, οἵτινες ἤγον τὸν ποιητὴν ἐν μεγάλῃ τιμῇ.
Ὅτε δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γέλωνος περιῆλθον ἐκ τῆς προτέ-
ρας φιλίας καὶ συμμαχίας εἰς ἔριν δεινὴν Ἰέρων ὁ τύραννος τῶν Συ-
ρακουσῶν καὶ Θήρων ὁ τύραννος τοῦ Ἀκράγαντος, καὶ παρετάχθη-
σαν παρὰ τὸν Γέλων ποταμὸν μετὰ τῶν δυνάμεων ὥς εἰς μάχην·
ἱστορεῖται ὅτι ὁ Σιμωνίδης, φίλος ὢν ἀμφοτέρων τῶν τυράννων,
παρεμβὰς διήλλαξεν αὐτοὺς καὶ ἤγαγεν εἰς τὴν προτέραν εἰρήνην

¹ Ἐκ τοῦ Κυντιλιανοῦ (Inst. XI. 2. 11) συνάγεται ὅπως ἦτο δύσκολος
ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἀνεκδότου τούτου καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς παλαιοῖς. Τὸ βέβαιον
εἶναι, ὅτι δεινὸν τι δυστύχημα ἔπαθε κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ὁ οἶκος τῶν
Σκοπαδῶν, ἐφ' ᾧ ὁ Σιμωνίδης ἐποίησε θρήνον. Χαθωρ. π. Στοβ. (CV. 62).

καὶ φιλίαν ('Ολ. 76, 1. π. X. 476) Κατὰ τὴν Ἑλλάδα δὲ ἐμεγαλύνθη τὸ κλέος τοῦ Σιμωνίδου κατὰ τοὺς περὶ τὰ Μηδικὰ χρόνους μάλιστα· διότι φίλον μὲν εὐρίσκομεν αὐτὸν τοῦ Θεμιστοκλέους, φίλον δὲ καὶ Παυσανίου τοῦ βασιλέως τῶν Λακεδαιμονίων· οἱ δὲ Κορίνθιοι τὸν Σιμωνίδην ἐπικαλοῦνται μάρτυρα τῆς προθυμίας αὐτῶν καὶ ἀνδραγαθίας κατὰ τὸν Περσικὸν πόλεμον. Σημειώ-
τεον δέ, ὅτι μεταξὺ πάντων τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν, ἐκεῖνος ὅστις διέτριψε περὶ τὸν ἔπαινον τῶν μεγάλων πρὸς τοὺς βαρβάρους ἑλλη-
νικῶν ἀνδραγαθημάτων ἦτο ὁ Σιμωνίδης, τὸ μὲν παραγγελλόμενος, τὸ δὲ καὶ ἐξ αὐτοῦ· διότι ἐποίησεν εἰς ἔπαινον τῶν ἀγωνισαμένων Ἑλλήνων οὐ μόνον ἐπιγράμματα, ἀλλὰ καὶ μακρότερα
λυρικά ποιήματα, οἷον τὸ ἐγκώμιον τῶν ἐν Θερμοπύλαις πεσόντων καὶ τὰ ᾄσματα εἰς τὰς ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἐπ' Ἀρτεμισίῳ ναυμαχίας·
πρὸς δὲ τούτοις ἐποίησε καὶ ἐλεγείας, ὧν ἐμνημόνευσα ἀνωτέρω τὴν ἐπὶ τοῖς πεσοῦσιν ἐν Μαραθῶνι.

Ἐκ τῆς δεξιότητος καὶ πολυμαθείας τοῦ Σιμωνίδου ἐξηγεῖται καὶ ἡ εὐκολία, μεθ' ἧς ἐπετῆδευε τὴν τέχνην· διότι ὁ Σιμωνίδης εἶναι ὁ πολυγραφώτατος τῶν Ἑλλήνων Μελοποιῶν, ἂν καὶ δὲν περιῆλθε μέχρις ἡμῶν ἡ μνήμη πάντων τῶν ποιημάτων αὐτοῦ. Κατὰ
τινα ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν¹ ἔλαβεν ἄθλα ἐκ τῶν ἀγώνων πεν-
τήκοντα ἐξ. ταύρους καὶ τρίποδας· πάντες δὲ οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ ἦσαν δημόσιοι, οἷος ὁ ἀγὼν ὁ Διονυσιακὸς ἐν Ἀθήναις, καθ' ὃν ἐνίκησε
Χορῶ κυκλίῳ, ἐκ πεντήκοντα ἀνδρῶν συγκειμένῳ, τὸ 4 ἔτος τῆς 75
'Ολ. (π. X. 476 κατὰ τὸ ἔαρ), ὡς αὐτὸς ὁ ποιητὴς μαρτυρεῖ.
Πολὺ δὲ πλείονα ᾄσματα τῶν δημοσίων ἐποίησεν εἰς ἰδιώτας·
διότι ὁ Σιμωνίδης ἦτο ὁ πρῶτος τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν, ὅστις ἐπώ-
λησεν ἐπὶ χρήμασι τὰ δῶρα τῆς Μούσης αὐτοῦ, ἐφ' ᾧ καὶ οἱ πα-
λαιοὶ φέγουσιν αὐτὸν συχνὰ καὶ ὁ Σωκράτης λέγει παρὰ Πλάτῳ, ὅτι
πολλάκις ἐξύμνησε τύραννον ἢ ἄλλον τινὰ τῶν ἰσχυρῶν οὐχ
ἐκῶν, ἀλλ' ἀναγκαζόμενος².

Ὁ Σιμωνίδης ἐποίησεν εἰς τελετὰς δημοσίας διάφορα εἶδη ᾄσμα-
των, οἷον Ὕμνους, Κατευχάς, Παιᾶνας, Ὑπορχήματα, Διθυράμ-
βους, Παρθένια. Ἐξόχως δὲ ὑπερευδοκίμει εἰς ποίησιν Ὑπορχημά-

¹ Ἀνθολ. Παλ. VI. 213.

² Πρωταγ. σ. 316. B.

των, διότι ἦτο δεξιώτατος περί τήν ζωγραφίαν τῶν πραγμάτων διὰ ῥυθμῶν καί λέξεων, ἐφ' ᾧ καυχᾶται καί αὐτός ὁ ποιητής ἐν οἷς λέγει, ὅτι γινώσκει νά μιμῆται διὰ τῆς φωνῆς τὰς ὑγρὰς των ποδῶν κινήσεις¹. Οἱ δὲ Διθύραμβοι ἐπὶ Σιμωνίδου δὲν ᾗδοντο μόνον εἰς Διόνυσον, ὡς ἦτο καθιερωμένον ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ καί εἰς Ἡρώας². Καί τὰ ᾄσματα δὲ τὰ ποιηθέντα ἐπὶ ταῖς ναυτικαῖς τῶν Ἑλλήνων νίκαις καί ὑπὲρ τῶν πεσόντων ἐν Μαραθῶνι ἐψάλησαν εἰς δημοσίας πανηγύρεις, τὴν ἡμέραν δηλαδή καθ' ἣν ἤγοντο τὰ ἐπινίκια.

Τῶν εἰς ἰδιώτας ποιημάτων περιφημώτατα εἶναι τὰ Ἐπινίκια αὐτοῦ καί οἱ Θρήνοι. Καί τὰ μὲν ἐπινίκια ἦσαν ᾄσματα εἰς τιμὴν τοῦ νικήσαντος ἐν δημοσίαις ἀγῶσιν, ἀδόμενα ἢ ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ τῆς νίκης, ἢ ἐν τῇ πατρίδι τοῦ νικητοῦ μετὰ τὴν οἰκαδε ἐπάνοδον αὐτοῦ. Ἐπιλοτεχνήθησαν δὲ ὑπὸ τῶν Χοροδιδασκάλων ἐντέχνως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διότι προτοῦ ἐξῆρκουν εἰς ἔπαινον τοῦ νικήσαντος δύο ἢ τρεῖς ἀπλοὶ σίχοι, οἳ οἱ ἦσαν ἐκεῖνοι οἱ τοῦ Ἀρχιλόχου, οὓς ἐμνημόνευσα ἀνωτέρω. Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους, καθ' οὓς ὁ Σιμωνίδης καί Πίνδαρος ἐποιοῦν τὰ ἐπινίκια, ἤρξατο καί τὸ ἔθος νά ἰδρύνωσιν ἀνδριάντας εἰς τοὺς νικητὰς (περὶ τὴν 60 Ὀλ. π. Χ. 540)³· διὸ καί εὐρίσκομεν περὶ τὰ Μηδικὰ τοὺς ἐπιφανεστάτους γλύπτας τῶν ἐργαστηρίων Κορίνθου καί Σικυῶνος, ὅτι διατρίβουσιν εἰς ποίησιν ἀθλητικῶν ἀνδριάντων. Ἡ οἰκονομία τῶν ἐπινικίων τοῦ Σιμωνίδου ὁμοίαζε καθόλου τῇ τοῦ Πινδάρου, περὶ ἧς θὰ διαλάβω ἀκριβέστερον ἐν τοῖς ἐξῆς· διότι πρῶτον μὲν ἐν τῷ ἐπαίνῳ τοῦ νικητοῦ παρενεπλέκοντο ἐγκώμια τῶν ἡρώων, οἷον εἶδομεν τὸ ἐγκώμιον τῶν Διοσκούρων ἐν τῷ εἰς Σκόπαν ἐπινικίῳ⁴ καί δεύτερον ὑπετίθεντο γενικαί τινες γνώμαι καὶ ἀξιώματα, πρὸς ᾧ ἐφηρμόζοντο τὰ ἰδιαίτερα τοῦ νικητοῦ περιστατικά. Ἐν τῷ προμνημονευθέντι λ. χ. ἐπινικίῳ εἰς Σκόπαν διεξήγετο ἡ γνώμη, ὅτι τὸ μὲν ἀληθὲς ἐσθλὸν εἶναι προσήκει μόνῳ τῷ Θεῷ, οἱ δὲ ἄνθρωποι οὔτε ἀγαθοὶ ἀπολύτως εἶναι οὔτε κακοί, ἀλλ' ἕκαστος λέγεται μὲν ἀγαθός, ὅταν

¹ Πλουτ. συμπ. IX. 15. 2.

² π. χ. Ὁ «Μέμνων» τοῦ Σιμωνίδου. (Στράβ. XV, σ. 728. b.). Περὶ τῆς μεταφορᾶς Διονυσιακῶν ᾠσμάτων εἰς Ἡρώας θέλω διαλάβει ἀκριβέστερον ἐν τῷ περὶ Τραγῳδίας.

δι'εὐνοίαν τῶν θεῶν πράξῃ καλῶς, κακὸς δέ, ὅταν πράξῃ κακῶς, διὸ καὶ μέμφεται ὁ Κεῖος μελοποιῶς τοῦ Πιττακοῦ τὴν γνώμην *χαλεπὸν ἐσθλὸν ἔμμεναι*, ὡς λέγουσαν πρᾶγμα ἀδύνατον ἀνθρώποις. Ταῦτα δὲ λέγει ὁ Σιμωνίδης, ἵνα ἀπολύσῃ τῆς κακῆς φήμης τὸν ὑμνούμενον δυνάστην, διότι φαίνεται ὅτι ὁ βίος αὐτοῦ δὲν ἦτο ἀνεπίληπτος¹. Ἄν τις ὅμως ἐπίστευεν, ὅτι ὁ Σιμωνίδης ἐξηνάγκαζεν ἑαυτὸν καὶ παρὰ τὴν πεποιθήσιν του ἔλεγε ταῦτα καὶ τὰ παρόμοια, ὡς ἄνθρωπος ἐπὶ μισθῷ ἐπαινῶν καὶ ἐγκωμιάζων, θὰ ἡδίκηει βεβαίως τὸν ἄνδρα, διότι ἐν τούτοις ὑποφαίνεται οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐπιείκεια καὶ φιλανθρωπία τοῦ ποιητοῦ, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ χαλαρότης περὶ τὴν κρίσιν τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἠθικῶν νόμων, χαρακτὴρ διακρίνων ἐν γένει τοὺς Ἴωνας τῶν ἄλλων Ἑλλήνων· ἐπεὶ δὲ παρὰ τοῖς Δωριεῦσι καὶ αὐτοῖς ἐν μέρει τοῖς Αἰολεῦσιν, ὡς γνωστόν, οἱ ἠθικοὶ νόμοι ἐπετηροῦντο καὶ ἐκρίνοντο αὐστηρότερον². Διέφερον δὲ τὰ ἐπινίκια τοῦ Σιμωνίδου τῶν Πινδαρικῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ Κεῖος μελοποιῶς ἐνδιέτριβε πλατύτερον ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς νίκης, ἐνῷ ὁ Πίνδαρος, ὡς θὰ ἴδωμεν, παρήρηχετο τὰ κατὰ τὴν νίκην ταχέως, εὐθύς ἐν ἀρχῇ αἰρούμενος εἰς χώρας ὑψηλὰς. Οὕτω λ. χ. ἐν τῷ ἐπινικίῳ εἰς Λεώφρονα τὸν υἱὸν τοῦ τυράννου Ἀναξίλαου καὶ ἐπιτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν Ῥηγίῳ³, εὐθύς ἐν ἀρχῇ τοῦ ᾄσματος θέλων νὰ

¹ Τὸ μακρότατον τοῦτο πάντων τῶν τοῦ Σιμωνίδου ἀποσπασμάτων ἀναγινώσκειται ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ τοῦ Πλάτωνος (σ. 349). Τὸ «ἄνδρα ἀγαθὸν γενέσθαι» σημáίνει ἐν μὲν μόνῃ πράξει εὐδοκιμεῖν.

² * Διαφωνεῖ πρὸς ταῦτα ὁ Ranke ἐν τῇ ἐπικρίσει τοῦ συγγράμματος Gött. Anz 1842. σ. 562).

³ Ἐπειδὴ ἡ ἱστορία εἶναι δυσπερίληπτος, ὑπομινύσκω διὰ βραχείων, ὅτι Ἀναξίλαος ὁ τύραννος τοῦ Ῥηγίου ἀπὸ τῆς 71 Ὀλ. 3 (π. Χ. 494), ἐγένετο τύραννος καὶ τῆς Μεσσηνίας (Ζάγκλης), ἔνθα καὶ κατώκει, ἐπιτροπεύοντας τοῦ υἱοῦ Λεώφρονος τὴν ἀρχὴν ἐν Ῥηγίῳ ἀποθανόντος δὲ τοῦ Ἀναξίλαου. τὸ 4 τῆς 76 Ὀλ. (476 π. Χ.), διεδέχθη τὸν πατέρα ἐν Μεσσηνίᾳ, ὡς πρεσβύτερος τῶν υἱῶν, ἢ Λεώφρων τὴν δὲ ἐν Ῥηγίῳ ἐπετρόπευεν ὑπὲρ τῶν ἀνηλικίων ἀδελφῶν ὁ ἀπελεύθερος Μικυθος, ἣν μετ' οὐ πολὺ ἠναγκάσθη νὰ ἀποθῇ. Ἡ ἱστορία συνάγεται ἐξ Ἡροδότου (7, 170) Διοδώρου (XI, 48), Ἡρακλείδου Ποντικοῦ (Πολ. 25), Διονυσίου Ἀλικαρνασσεύς (Exc. σ. 539. Bales.—XIX, 4 Mai), Ἀθηναίου (I. σ. 3), Πανσανίου (V, 26, 3), Σχολιαστοῦ Πιοδάρου (Πυθ. 2, 34), Ἰουστίνου (IV, 2. XXI, 3), Μακροβίου (Sat. I 41). Ἡ νίκη τοῦ Λεώφρονος ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἥτις ὑπ' ἄλλων προσγράφεται

ἐπικινέσῃ τὰς ἡμιόνας (ἀπήνη), δι' ὧν ἐνίκησεν ὁ Λεώφρων, προσ-
αγορεύει αὐτὰς δεξιῶς ἀπὸ τῶν εὐγενεστέρων γονέων καὶ ἀποσιωπᾷ
τοὺς ἀτιμωτέρους·

Χαίρετ' ἀελλοπόδων θύγατρες ἱππιων¹.

Ἐν τοῖς Ἐπινικίοις ἔτρεπε πολλάκις ὁ Σιμωνίδης τὸν λόγον καὶ
ἐπὶ τὸ ἀστειότερον, ὅπερ δὲν ἦτο ἀπρεπὲς εἰς ᾄσματα ᾄδόμενα ἐν
συμπόσις. Οὕτω λ. χ. εἰς τὸ ἐπινίκιον, ὅπερ ἐποίησεν εἰς τινὰ
Ἀθηναῖον, καταπαλαίσαντα ἐν Ὀλυμπίᾳ Κρίον τὸν Αἰγινήτην,
προσέπαιζεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ νικηθέντος·

Ἐπέξαθ' ὁ Κρίος οὐκ ἀεικέως

Ἐλθὼν ἐς εὐδενδρον ἀγλαὸν Διὸς

τέμενος².

Εὐδοκιμώτατος δὲ μάλιστα ἀπεδείχθη ὁ Σιμωνίδης, ὡς εἶδομεν
ἐν τῷ περὶ ἐλεγείας, εἰς ποίησιν θρήνων· διότι κατὰ τὴν μαρτυρίαν
ἀρχαίου κριτικοῦ ἴδιον αὐτοῦ ἦτο τὸ οἰκτιρίζεσθαι μὴ μεγαλοπρεπῶς,
ὡς ὁ Πίνδαρος, ἀλλὰ παθητικῶς³. Ἐν ᾧ δηλ. ὁ Πίνδαρος ἐν τόνῳ
ἐνθουσιῶδει ὕμνει τοὺς τεθνεώτας οὐ μόνον διὰ τὰ ἐν τῷ βίῳ ἀγαθὰ,
ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐν τῷ Ἀδῇ μακαριότητα, ὁ Σιμωνίδης ἐπεδίδετο
εἰς θρήνους κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ἐκλαίει τὸν θάνατον τοῦ ἀπελθόν-
τος, περιέγραφε τὸν πόθον τῶν ἀπολειπομένων καὶ παρεμυθεῖτο τοὺς
οἰκείους, κατὰ τὸν τρόπον τῶν Ἰώνων ἐλεγειοποιῶν, ἐκ τῆς κοινῆς
τύχης καὶ κακοδαιμονίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Περιφνημοὶ ἦσαν
παρὰ τοῖς παλαιοῖς ὁ θρῆνος τοῦ Σιμωνίδου ἐπὶ τοῖς Σκοπᾶδαις καὶ
ὁ ἐπ' Ἀντιόχῳ τῷ υἱῷ τοῦ Ἐχεκρατίδου⁴, ὅστις κατήγετο ἐκ τῆς
οἰκίας τῶν Ἀλευαδῶν. Ἐκ τίνος δὲ τῶν θρήνων τούτων ἐξεκόπη
βεβαίως ὁ περιφνημος τῆς Δανάης θρῆνος, ἥτις ἐγκλεισθεῖσα μετὰ
εἰς Ἀναξίλαον, ἐγένετο βεβαίως πρὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς 76 Ὀλ (π.
X. 476).

¹ Ἀπόσπ. 7.

² Ἀπόσπ. 13. "Οτι τοιαύτη εἶναι ἡ ὀρθὴ ἐκδοχὴ τοῦ «ὁ Κρίος ἐπέξατο»
συνάγεται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν μνημονεύει ὁ Ἀριστοφάνης τοῦ ᾄσματος
(Νεφ. 1385), ὅπερ ἐψάλλετο παρὰ τὰ συμπόσια ἐν Ἀθήναις ἀντὶ Σκολίου,
ὡς ἐγκωμιάζον ἄνδρα Ἀθηναῖον. Τὴν δὲ νίκην θετέον κατὰ τὴν 70. Ὀλ.
(π. X. 500)

³ Διον. Ἀλικαρν. II, 6 σ. 420. R.

⁴ Τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Ὀρέστου, οὗ ἐμνημόνευσα ἐν τοῖς περὶ
Ἀνακρέοντος (κεφ. 13).

τοῦ υἱοῦ Περσέως ἐν κιβωτῷ καὶ ἐκριφθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν μα-
καρίζει τὸ ἀμερίμνως κοιμώμενον νήπιον διὰ λέξεων καὶ νοημάτων,
ἅτινα χαριέστατα καὶ παθητικώτατα ἐρμηνεύουσι τὴν μητρικὴν
πρόνοιαν καὶ στοργήν·

Ὅτε λάρνακι ἐν δαιδαλέῃ
ἀνεμός τέ μιν πνέων κινηθεῖσά τε λίμνα
δείματι ἤριπεν, οὐτ' ἀδιάνταισι παρειαῖς,
ἀμφί τε Περσείῳ βάλλε φίλαν χέρ', εἶπέ τ' ὦ τέκος,
οἷον ἔχω πόνον·
σύ δ' ἄωτεῖς γαλαθηνῶ τ' ἤτορι κνώσσεις ἐν ἄτερπεϊ
δούρατι χαλκεογόμφῳ
νυκτιλαμπεῖ κυανέῳ τε δνόφῳ σταλείς·
αὐαλέαν δ' ὑπερθεν τέαν κόμαν βαθεῖαν
παριόντος κύματος οὐκ ἄλέγεις,
οὐδ' ἀνέμου φθόγγῳ,
κείμενος ἐν πορφυρέῃ χλανίδι, καλὸν πρόσωπον·
Εἰ δὲ τοι δεινὸν τό γε δεινὸν ἦν,
καὶ κεν ἐμῶν ῥημάτων λεπτὸν ὑπεῖχες οὖας.
κέλομαι δ' εὐδε βρέφος, εὐδέτω δὲ πόντος,
εὐδέτω δ' ἄμετρον κακόν·
μεταιβολία δὲ τις φανείη, Ζεῦ πάτερ, ἐκ σέο·
ὅτι δὲ θαρσαλέον ἔπος
εὐχόμαι, τεκνόφι δίκαν σύγγνωθί μοι.¹

Ἐν γένει εἰπεῖν τοῦ Σιμωνίδου τὴν τέχνην ἐχαρακτήριζεν, ὅτι
δὲν παρήρηχετο ταχέως τὰ νοήματα καὶ αἰσθήματα, οὐδ' ἤπτετο
αὐτῶν ἀκροθιγῶς καὶ μιᾷ λέξει, ὡς ποιεῖ ὁ Πίνδαρος, ἀλλὰ διεζω-
γράφει ἐπιμελῶς καὶ μετὰ λεπτότητος τὰ καθ' ἕκαστα², συνάγων,
ὡς ἐν δακτυλῷ, ἀπὸ τῶν περικειμένων μικρῶν λίθων φῶς καὶ λάμ-
ψιν ἐπὶ τὸν ἐν μέσῳ ἀδάμαντα. Ἀναλύων τις τὸ ἀπόσπασμα τοῦ
ἐπὶ τοῖς ἐν Θερμοπύλαις πεσοῦσιν ἐγκωμίου

Τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων
εὐκλεῆς μὲν ἂ τύχα, καλὸς δ' ὁ πότμος,
βωμὸς δ' ὁ τάφος, πρὸ γόων δὲ μνᾶστις, ὁ δ' οἶκτος ἔπαινος·
ἐντάφιον δὲ τοιοῦτον οὐτ' εὐρώς
οὔθ' ὁ πανδαμάτωρ ἁμαυρώσει χρόνος·
ἀνδρῶν δ' ἀγαθῶν ὅδε σηκὸς οἰκέταν εὐδοξίαν

¹ Ἀπόσπ. 37.

² Ὁ Σιμωνίδης αὐτὸς ἀπεκάλει τὴν ποίησιν ζωγραφίαν λαλοῦ-
σαν. (Πλουτ. π. Δ. Ἀθην. 3).

Ἑλλάδος εἴλετο· μαρτυρεῖ δὲ καὶ Λεωνίδα
ὁ Σπάρτας βασιλεὺς, ἀρετᾶς μέγαν λελοιπῶς
κόσμον ἀνάον τε κλέος¹.

καθορᾷ πόσον τεχνιγέντως ὁ ποιητῆς ἔλκων ἔνθεν κἀκεῖθεν τὸ νόημα, ὅτι ἡ ἐκ τῆς μάχης εὐδοξία ἐκκρούει πᾶσαν θλίψιν, διακοσμεῖ καὶ λαμπρύνει κατὰ ποικίλους τρόπους τὸ λεγόμενον. Ἡ αὐτὴ μέθοδος τῆς περιγραφῆς, ἡ εὐκολος ἐκείνη καὶ χαρίεσσα, καὶ τὸ αὐτὸ Σιμωνιδεῖον ὕφος, τὸ ἡδὺ καὶ καλλιπερές, ὅπερ σαφῶς διακρίνεται τοῦ Πινδαρικοῦ, φαίνεται καὶ εἰς ἄλλο ἀπόσπασμα ἐξ ἐπινικίου εἰς νικητὴν πεντάθλου, ὅπερ ἀναφέρεται εἰς Ὀρφέα·

Τοῦ καὶ ἀπειρέσιοι πωτῶντ' ὄρνιθες ὕπερ κεφαλᾶς, ἀνά δ' ἰχθύες ὄρθοι

κυανέου ἐξ ὕδατος ἄλλοντο καλᾷ σὺν αἰοιδᾷ.

Οὐδὲ γὰρ ἔννοσιφύλλος ἀήτα τότ' ὦρτ' ἀνέμων,
ἅτις κατεκώλυε κιθναμέναν μελιαδέα γᾶρυν
ἀραρεῖν ἀκοαῖσι β.οτῶν.

Ὡς ὁπότεν χειμέριον κατὰ μῆνα πινύσκη
Ζεὺς ἅματα τέσσαρα καὶ δέκα, λαθέμενόν τέ μιν
ὦραν καλέοισιν ἐπιγθόνιοι
ἱρὰν παιδοτρόφον ποικίλας
ἀλκυόνος².

Πρὸς τὴν ὁμαλὴν καὶ γλαφυράν ταύτην σύνθεσιν προσάδουσιν ἀρμονικώτατα πρῶτον τὸ λεκτικόν, διότι ὁ Σιμωνίδης ἐκλέγει σταθερῶς εὐήχα καὶ καλὰ ὀνόματα, ἀφίσταται δὲ τῆς κοινῆς συνηθείας ἥττον ἢ ὁ Πίνδαρος· ἔπειτα οἱ ῥυθμοί, οὔτινες παρὰ τῷ Κεῖφ ποιητῇ εἶναι κουφότεροι, γοργότεροι καὶ λογαοιδικοί ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἥττον δὲ ἀκριβεῖς περὶ τὴν ἀγωγὴν, καθ' ὃ καὶ διακρίνονται τῶν Πινδαρικών. Τοσαῦτα περὶ Σιμωνίδου.

Ὁ δὲ ἐξ ἀδελφῆς ἀνεψιὸς αὐτοῦ Βακχυλίδης ἐδιδάχθη τὴν ποίησιν ἔχων παράδειγμα τὸν θεῖον. Περιστατικῶς τοῦ βίου αὐτοῦ ἄλλα δὲν γνωρίζομεν ἢ ὅτι ἤκμαζε καθ' ἡλικίαν, ὅτε ὁ θεὸς αὐτοῦ ἦτο γέρων, διότι ἀμφοτέρω διέτριβον κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον παρ' Ἰέρωνι ἐν Συρακούσαις. Ἡ ποίησις τοῦ Βακχυλίδου ἦτο παραφυᾶς τῆς Σιμωνιδείου, τῆς γλαφυρᾶς ἐκείνης καὶ κεκαλλιεπημένης, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν παλαιῶν Κριτικῶν καὶ μάλιστα τοῦ Διονυσίου, ὅστις

¹ Ἀπόσπ. 4.

² Ἀπόσπ. 40, 41, 12.

κατατάσσει τὸν Βακχυλίδην ἐν τοῖς «ἀδιαπτώτοις καὶ ἐν τῷ γλαφυρῷ πάντῃ κεκαλλιγραφημένοις». Διέφερε δὲ τοῦ θεοῦ ὁ ἀνεψιὸς κατ' ἐκεῖνο μόνον, ὅτι ἡ Μοῦσα αὐτοῦ ἀπέκλινε μᾶλλον ἐπὶ τὰς εὐφροσύνας τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, τὸν ἔρωτα καὶ τὸν οἶνον· διὸ καὶ χυρύτερος μὲν ἀπεδείχθη τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἀβαθέστερος κατὰ τὴν ἦθους καὶ τὴν διάνοιαν. Ἐν τοῖς χορικοῖς ᾠσμασι τοῦ Βακχυλίδου ἀναφέρονται καὶ ἐρωτικά, ἐν οἷς περιέγραφε παρθένον τινὰ ἐν τῇ παιδιᾷ τοῦ κοττάβου ἀνατεινύσαν τὸν λευκὸν πῆχυν καὶ ραίνουσαν οἶνου σταγόνας τοὺς νεανίσκους, ἐταῖραν βεβαίως, διότι μόναι αἱ ἐταῖραι παρεκάθηντο ἐν συμποσίοις μετὰ τῶν ἀνδρῶν¹. Ἐν ἄλλοις δὲ ᾠμασιν, ἅτινα ἤδοντο ἰσως ἀντὶ Σκολίων παρὰ συμπόσια, ἐγκωμιάζει ὡδὲ πῶς τὸν οἶνον·

Γλυκεῖ' ἀνάγκα

σευομένα κυλίκων θάλησι θυμόν,
Κύπριδος δ' ἐλπίς διαιθύσσει φρένας

ἀμμιγνυμένα Διονυσίοισι δώροις·
ἀνδράσι δ' ὑψοτάτω πέμπει μέριμνας·
αὐτίχ' ὃ μὲν πόλεων κρήδεμνα λύει,
πᾶσι δ' ἀνθρώποις μοναρχήσιν δοκεῖ.

Χρυσῷ δ' ἐλέφαντί τε μαρμαίροισιν οἶκοι,
πυροφόροι δὲ κατ' αἰγληέντα (καρπὸν)
νῆες ἄγουσιν ἀπ' Αἰγύπτου, μέγιστον
πλαῦτον· ὥς πίνοντος ὁρμαίνει κέαρ.²

Ἐνταῦθα καθορᾷ πάλιν ὁ ἀναγνώστης τὴν ἐπιμελῆ καὶ γλαφυρὰν περιγραφὴν, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν σχολὴν τοῦ Σιμωνίδου. Ὁ αὐτὸς χαρακτήρ φαίνεται καὶ εἰς ἄλλα τοῦ Βακχυλίδου καὶ εἰς τὸν θαυμαστὸν ἐκεῖνο ἐγκώμιον τῆς εἰρήνης·

Τίτκει δὲ τε θνατοῖσιν εἰρήνα μεγάλη
πλοῦτον καὶ μελιγλώσσων ἀοιδᾶν ἄνθεα,
δαίδαλέων τ' ἐπὶ βωμῶν θεοῖσιν αἰθεσθαι βοῶν
ξανθᾷ φλογὶ μῆρα τανυτρίχων τε μήλων,
γυμνασίων τε νέοις αὐλῶν τε καὶ κώμων μέλειν.
ἐν δὲ σιδαροδέτοις πόρπαξιν αἰθᾶν
ἄραχνᾶν ἴστοι πέλονται·

¹ Ἀπόσπ. 24.

² Ἀπόσπ. 27. Τὸ ᾠσμα σύγκειται ἐκ στροφῶν μικρῶν Δωρίων ῥυθμῶν.

ἔγχεά τε λογχωτὰ ξίφεά τ' ἀμφάκεα δάμναται εὐρώς·
χαλκεῶν δ' οὐκ ἔστι σαλπίγγων κτύπος·
οὐδὲ συλᾶται μελίφρων ὕπνος ἀπὸ βλεφάρων
ἄμυν ὃς θάλλει κέαρ.

συμποσίων δ' ἐρατῶν βρίθοντ' ἄγυιαι, παιδικοὶ δ' ὕμνοι
φλέγονται¹.

Ἐν τούτοις διαγινώσκεις ποιητὴν ὅστις ἡδέως μὲν καὶ εὐαρέστως διατρίβει περὶ τὴν ζωγραφίαν φαιδρῶν καὶ καλῶν εἰκόνων, ἀλλὰ δὲν ἐμβλέπει εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων βαθύτερον τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως. Ὁ Βακχυλίδης, ἂν καὶ δὲν ἐποίησεν ἐλεγείας, μετήνεγκεν ὅμως τὸ πλάτος τῆς ἐρμηνείας ἀπὸ τῆς ἐλεγείας ἐπὶ τὴν χορικὴν ποίησιν· καὶ αἱ θεωρίαι δὲ ἃς κατέσπειρεν ἐν τοῖς ᾄσμασι περὶ τῆς κακοδαιμονίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τῆς ἀσταθείας τῆς τύχης, τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ὑπομένη ὁ ἀνθρώπος τὴν πεπωμένην μοῖραν καὶ μάτην νὰ μὴ δυσχεραίνῃ καὶ ἀγανακτῇ, ταῦτα πάντα μετέχουσι πολὺ τῶν νοημάτων τῆς Ἰωνικῆς ἐλεγείας. Τὰ μέτρα τοῦ Βακχυλίδου εἶναι ὡς τὸ πολὺ ἀπλούστατα· διότι τὰ ἐννέα δέκατα τῶν ᾄσμάτων, ὅσον συνάγεται ἐκ τῶν λειψάνων, σύγκεινται ἐκ δακτυλικῶν σειρῶν καὶ τροχαϊκῶν διποδιῶν, οἷα εἶναι τὰ μέτρα τῶν Δωρίων ᾄσμάτων τοῦ Πινδάρου, πλὴν ὅτι ὁ Βακχυλίδης ἐκεῖ ἐνθα χωρεῖ κοινὴ συλλαβή, εἰσάγει τὴν βραχεῖαν καὶ καθιστᾷ οὕτω τὸ μέτρον κουφότερον. Εὐρηνται δὲ παρ' αὐτῷ καὶ στίχοι τροχαϊκοί, χαριέστατοι μὲν, ἀλλ' ἄστονοι καὶ μαλακοί, οἷον·

Οὐ βοῶν πάρεστι σώματ', οὔτε χρυσός, οὔτε παρφύροι τάπητες,
ἀλλὰ θυμὸς εὐμενὴς

Μοῦσά τε γλυκεῖα καὶ Βοιωτίοισιν ἐν ἀκύβοισιν αἶνος ἡδύς².

Οἱ στίχοι οὗτοι ἀπεκόπησαν ἐξ ᾄσματος ἱεροῦ, δι' οὗ καλοῦνται οἱ Διόσκουροι ἐπὶ ξένια. Πόσον ὅμως διάφορον εἶναι τὸ τρίτον τῶν Ὀλυμπίων τοῦ Πινδάρου, ὅπερ ἐποιήθη εἰς ὁμοίαν ἐορτὴν τῶν Διοσκούρων, ἣν ἐπανηγύρισεν ὁ Θήρων ἐν Ἀκράγαντι!

Ἡ πανελλήνιος δόξα τοῦ Σιμωνίδου καὶ Βακχυλίδου καὶ ἡ εὐδοκίμησις αὐτῶν δὲν ἀπεκώλυσαν ἄλλους ποιητὰς νὰ τραπῶσι διάφορον ὁδὸν ἐν τῇ λυρικῇ ποιήσει. Οὕτω λ. χ. μνημονεύεται ἀντίπαλος τοῦ Σιμωνίδου, καθ' ὃν χρόνον διέτριβεν ἐν Ἀθήναις παρὰ

¹ Ἀπόσπ. 13.

² Ἀπόσπ. 28.

τοῖς Πεισιστρατιδαῖς, *Λᾶσος* ὁ *Ἑρμιονεύς*, τιμώμενος καὶ αὐτὸς παρ' Ἰππάρχῳ μεγάλως¹. Περὶ τῆς ἀφορμῆς τῆς ἐρίδος τῶν δύο ποιητῶν οὐδὲν ἀκριβές περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν παλαιῶν χρόνων· ἦτο δὲ ὁ Λᾶσος κυρίως ποιητῆς Διθυραμβῶν, καὶ πρῶτος ὅστις εἰσήγαγεν εἰς Ἀθήνας περὶ τὸ 1 ἔτος τῆς 68 Ὀλ. (π. X 508) ἀγῶνας διθυραμβικούς². Τοσοῦτον δ' ὑπερεῖχε παρ' αὐτῷ τὸ διθυραμβικὸν στοιχεῖον, ὥστε καὶ τοὺς ῥυθμούς τῶν ᾠδῶν ἔτρεψεν ἐπὶ τὸ διθυραμβικώτερον, μεταχειρισθεὶς τὴν πολυφωνίαν τῶν αὐλῶν³. Ὁ Λᾶσος διέτριψε καὶ περὶ τὴν θεωρίαν τῆς μουσικῆς, ἐξ ἧς οἱ ἔπειτα μουσικοὶ παρέλαβόν τινα· ἐχρημάτισε δὲ καὶ διδάσκαλος τοῦ Πινδάρου. Ἐκ τῆς θεωρητικῆς περὶ τὴν μουσικὴν σπουδῆς λαβὼν, ὡς φαίνεται, ἀφορμὴν, ἐξετράπη ἐπὶ τὸ σφόδρα περίτεχνον, διότι αἱ *ᾄσιν* αὐτοῦ ὥδαι, ἐξ ὧν ἀπέρριψε τὸ Σίγμα ὡς κακόφωνον, δεικνύουσιν, ὅτι μετεχειρίζετο μετὰ πολλῆς λεπτότητος καὶ τοὺς ῥυθμούς καὶ τοὺς φθόγγους τῶν λέξεων. Τοσαῦτα περὶ Λάσου.

Ὁ δὲ *Τιμοκρέων* ὁ *Ρόδιος*, ἀθλητῆς ὢν ἅμα καὶ ποιητῆς, ἀπέδειξεν ἰδιοῤῥυθμότατον χαρακτῆρα μεταγαγὼν τὸ ἀγωνιστικὸν τῆς παλαίστρας ἐπὶ τὴν ποίησιν. Παρὰ τοῖς παλαιοῖς κατέστη ὁ Τιμοκρέων περίφημος διὰ τὴν ἔχθραν αὐτοῦ πρὸς τε τὸν Θεμιστοκλέα εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ πρὸς τὸν Σιμωνίδην εἰς τὴν ποίησιν. Ἐν τινι τῶν περιωθέντων ἀποσπασμάτων⁵ ἐλέγχει πικρῶς τὸν Θεμιστοκλέα διὰ τὴν κατὰ τῶν νησιωτῶν αὐθαιρεσίαν, ὧν ἄλλους μὲν ἐφυγάδευσεν δι' ἀργύριον, ἄλλους δὲ φυγάδας ὄντας κατήγαγεν, ἐν οἷς ἔπαθε, φαίνεται, καὶ αὐτὸς ὁ ποιητῆς·

Ἄλλ' εἰ τύγε Πausανίαν ἢ καὶ τύγε Ξάνθιππον αἰνέεις
ἢ τύγε Λευτυχίδαν. ἐγὼ δ' Ἀριστείδαν ἐπαινέω
ἄνδρ' ἱερᾶν ἀπ' Ἀθανᾶν
ἐλθεῖν ἕνα λῶστον, ἐπεὶ Θεμιστοκλῆ ἤχθαρε Λατῷ,

¹ Ἀριστοφ. Σφήκ. 1491.—Ἡροδ. VII. 6.

² Σχολ. Ἀριστοφ. αὐτόθι.

³ Διότι τὰ τοῦ Παρίου Χρονικοῦ (Ἐπ. 16) ἀναφέρονται κατὰ πιθανὸν λόγον εἰς Κυκλίους χορούς.

⁴ Πλουτ. π. μουσ. 29. πρβ. ἀπόσω. Λάσου 1· πρβ. De Laso Hermion. Schneidewin, Gott. 1843.

⁵ Ἐν τῷ πρώτῳ.

ψεύσαν, ἄδικον, προδόταν, ὃς Τιμοκρέοντα
 ζεῖνον ἐόντ' ἐρμυρίοισι κυβαλικοῖσι πεισθεῖς οὐ κατ'ἄγεν
 ἐς πατρίδ' Ἰάλυσον, λαβὼν δὲ
 τρί' ἀργύρου τάλαντ' ἔβα πλέων εἰς ἄλθερον,
 τοὺς μὲν κατάγων ἄδικως, τοὺς δ' ἐκδιώκων, τοὺς δὲ καίνων,
 ἀργυρίων ὑπόπλεως·
 Ἰσθμοῖ δὲ πανδόκευε γλοιῶς ψυχρὰ κρέα παρέχων·
 οἱ δ' ἥσθιον κηϋχοντο μὴ ὦραν Θεμιστοκλέους γενέσθαι.

Ὁ Τιμοκρέων ἐπέρχεται κατὰ τῶν ἀντιπάλων βαρὺς, ὡς καταπέλ-
 τας ἐπάγων κατ' αὐτῶν τὰ εὖτονα καὶ μεγαλοπρεπῆ μέτρα τῆς
 Δωρίου ἁρμονίας, περιβάλλει δὲ πολλὴν ἰσχὺν τοὺς ψόγους διὰ τὸ
 σεμνὸν τῆς ἐρμηνείας καὶ τῶν ῥυθμῶν¹. Τὸν δὲ Σιμωνίδην ἔσκω-
 πτε διὰ τεχνικά τινα παίγνια· ὅτι λ. χ. μεταθέτων τὰς λέξεις
 ἔλεγε τὸ αὐτὸ νόημα καὶ ἐν ἐξαμέτροις καὶ ἐν τροχαίκοις τετρα-
 μέτροις².

Ὁ τοῦ Πινδάρου πρὸς Σιμωνίδην καὶ Βακχυλίδην ἀνταγωνισμὸς
 ἔχει βεβαίως ἀξιοπρεπέστερον χαρακτῆρα· διότι ἂν καὶ ὁ πόθος τοῦ
 εὐδοκιμεῖν παρὰ τοῖς τυράννοις Ἰέρωνι καὶ Θήρῳ ἀνέφλεξε τὴν ἔριν
 τῶν ποιητῶν, ὁ κυριώτερος ὅμως λόγος τῆς διαφορᾶς κεῖται βαθύ-
 τερον, εἰς τὸν τρόπον καὶ τὴν μέθοδον, δι' ἧς οἱ Κεῖοι ποιηταὶ καὶ
 ὁ Πίνδαρος ἤσκουν τὴν τέχνην· ὥστε ὁ ἀγὼν ὁ κατ' ἀνάγκην ἐκ
 τῆς ἀντιθέσεως προσελθὼν εἰς οὐδένα τῶν διαφερομένων φέρει αἰσχύ-
 νην. Οἱ παλαιοὶ ἐρμηνευταὶ πολλὰ χωρία τοῦ Πινδάρου ἀναφέρου-
 σιν εἰς τὴν ἔριν ταύτην³· εἰς πάντα δὲ τὰ χωρία ταῦτα ὁ Πίνδα-
 ρος δυοῖν θάτερον, ἢ ἐξυμνεῖ τὴν ἐκ φύσεως σοφίαν, ὡς δύναμιν
 βαθέως ἐν τῷ πνεύματι ἐμπεφυκυῖαν, καὶ ἀντιπαρθέτει αὐτὴν πρὸς
 τὴν μάθησιν, ἢ ἀποφαίνεται τὸ πρωτότυπον καὶ δημιουργικὸν τῆς
 διανοίας ὡς ἀρετὴν ἀκροτάτην καὶ ἀπαιτεῖ νεωτερισμὸν καὶ μετα-
 βολὰς ὡς καὶ εἰς τοὺς μύθους αὐτούς, παρὰ τὴν γνώμην ἄλλων

¹ Ὁ Τιμοκρέων ἐν ἄλλοις ποιήμασι μετεχειρίσθη καὶ ἔλεγετὰ καὶ τῶν Αἰσ-
 κλέων μελοποιῶν μέτρα.

² Ἀνθολ. Παλ. XIII, 30.—Περὶ τῆς ἔριδος ταύτης πρὸς Διογ. Λαερτ.
 II, 46, καὶ Σούι. «Τιμοκρέων». Καὶ ἡ μνεία δὲ Σιμωνίδου καὶ Τιμοκρέον-
 τος παρὰ Wulz (Rhet. Graec II. σ. 10) ἀναφέρεται βεβαίως εἰς τὴν ἔ-
 ριν ταύτην.

³ Ὀλ. 2, 86. (154). 9. 48 (74). — Πυθ. 2, 52. (97). — Νεμ. 3, 80. (143).
 4, 37 (60).—Ἰσθμ. 2, 6. (10).

ποιητῶν, οἵτινες περὶ τὰ τοιαῦθα ἠκολούθουν πιστῶς τὴν παράδο-
σιν. Πρὸς ταῦτα ὁ μὲν Σιμωνίδης ἀντέλεγεν·

Ἐξελέγχει ὁ νέος οἶνος οὐπω πέρυσι δῶρον ἀμπέλου·

ὁ δὲ μῦθος ὁδε κενεόφρων, κούρων δέ¹.

ὁ δὲ Βακχυλίδης

Εἰ δὲ λέγει τις ἄλλως, πλατεῖα κέλευθος².

καὶ ἀλλαχοῦ

Ἄλλος ἐξ ἐτέρου σοφὸς τό τε πάλαι τό τε νῦν·

οὐδὲ γὰρ βῆστον ἀρρήτων ἐπέων πύλας

ἐξευρεῖν³.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΗΜΗΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΠΙΝΔΑΡΟΥ

Ὁ Πίνδαρος ἐγεννήθη κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους 522 π. Χ. (Ὁλ.
64, 3). Ἦτο λοιπὸν ἐν καθεστηκυίᾳ μὲν ἡλικίᾳ, ὅτε ὁ Θέρξης ἐ-
πῆλθε κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπολεμήθησαν αἱ ἐν Θερμοπύλαις καὶ
Σαλαμῖνι μάχαι, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἔτι ὑπερβῆ τὸ ἡμισυ τῆς ὅλης
ζωῆς, διότι κατὰ παράδοσιν πιστὴν παρέτεινε τὸν βίον εἰς ἔτος
ὀγδοηκοστὸν⁴. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν μετα-
βαῖνον ἀπὸ τῆς νεανικῆς ἐπὶ τὴν ἀνδρικήν ἡλικίαν, ἐπέδειξε το-
σαύτην προθυμίαν εἰς πράξεις καὶ τηλικαύτην δραστηριότητα, ὥσπιν
οὐδέποτε ἄλλοτε· σὺν τῇ δραστηριότητι δὲ ἔφεσιν πρὸς τὴν παι-
δείαν, πόθον εἰς εὖρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ μεγάλην πρὸς τὰ καλὰ
ὄρεξιν, ἐξ ἧς ἔμελλον νὰ προσέλθωσιν ἀγλαότατοι καρποί, τινὲς δὲ

¹ Ἀπόσπ. 75.

² Ἀπόσπ. 37.

³ Ἀπόσπ.

⁴ Περὶ τοῦ βίου τοῦ Πινδάρου παραπέμπω εἰς τὸν Πίνδαρον τοῦ Βοι-
χίου (III. σελ. 12). Τοῦτοις προστετέθη καὶ ἄλλη πηγὴ, ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ Εὐ-
σταθίου εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ Πινδάρου. (Eustathii proœm. comment.
Pindar. ed. Schneidewin 1837). * πρβ. καὶ Schneidewin, de vita et
scriptis Pindari, ἐν τῇ Δισσενιώ ἐκδόσει (Gothae 1843)· ἔτι δὲ G. Mom-
msen, «Pindaros». Kiel, 1846.

καὶ εἶχον ἤδη ἀναφανῆ. Τὸ εἶδος τῆς παιδείας τὸ ἀναπτυχθὲν ἐν Ἀθήναις μετὰ τὰ Μηδικὰ δὲν ἐγνώρισε βεβαίως ὁ Πίνδαρος, διότι ἦτο μὲν σύγχρονος τοῦ Αἰσχύλου καὶ ἐθαύμασε τὴν ἐν τοῖς Περσικοῖς πολέμοις προθυμίαν καὶ ἀνδραγαθίαν τῶν Ἀθηναίων, ἃς ἀποκαλεῖ *Λιπαράς, ἰοστεφάνους καὶ αἰοδίμους, Ἑλλάδος ἔρρισμα, κλειράς Ἀθήνας, δαιμόνιον πολέεθρον*, ἀλλ' ὅμως ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς ἐποτίσθη παιδείαν, κεῖται ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις, καθ' οὓς ἐπεκράτει κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ Δωρικὴ καὶ Αἰολικὴ Μοῦσα· διὸ καὶ διακρίνεται τοῦ Αἰσχύλου κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ μὲν Πίνδαρος ἴσταται πρὸς τὸ πέρας τῆς παλαιᾶς, ὁ δὲ Αἰσχύλος ἐν τοῖς προθύροις τῆς νέας φιλολογικῆς ἐποχῆς.

Ὁ Πίνδαρος ἐγεννήθη ἐν Κυνύς κεφαλαῖς, κώμῃ κειμένη παρὰ τὰς Θήβας, τὴν ἐπιφανεστάτην πόλιν τῆς Βοιωτίας. Καίτοι δὲ εἰσὶν πολλοὶ κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἡ Μοῦσα τῶν ἐκ Πιερίας ἀοιδῶν καὶ τῶν περὶ Ἡσίοδον ἐποποιῶν, διεσώζετο ὅμως ἔτι κατὰ τὴν χώραν πολλὴ κλίσις πρὸς τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ποιήσιν, ἥτις κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μετετράπη εἰς λυρικὴν καὶ χορικὴν ποιήσιν. Ὅπόσον δὲ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐπεμελοῦντο τὰς τέχνας ταύτας ἐν Βοιωτίᾳ, συνάγεται ἐκ τούτου, ὅτι δύο γυναῖκες, ἡ Μύρτις καὶ ἡ Κόριννα, νέου ἔτι ὄντος τοῦ Πινδάρου, ἐφημέισθησαν μεγάλως ἐπὶ ποιήσει. Ἀμφότεραι δὲ ἀντηγωνίσθησαν πρὸς Πίνδαρον, ἡ μὲν Μύρτις ἐν ἀγῶσι δημοσίοις, ἡ δὲ Κόριννα, καίπερ εἰποῦσα κατ' ἀρχάς·

Μέμορμη δὲ καὶ λιγούραν Μουρτίδ' ἰώνγα,
ὅτι βανὰ φούσ' ἔβα Πινδάραιο πατ' ἔριν.¹

Ὑστερον ὅμως παροξυνθεῖσα καὶ αὐτὴ ὑπὸ τῆς αὐξανομένης δόξης τοῦ ποιητοῦ, κατῆλθεν ἀντίπαλος εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ἐνίκησεν αὐτὸν πεντάκις². Πausανίας ὁ περιηγητὴς εἶδεν ἐν Τανάγρα τῇ πατρίδι τῆς Κορίννης γραφὴν εἰκονίζουσαν τὴν ποιήτριαν ἀναδουμένην ταινίᾳ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῇ νίκῃ, ἣν ἐνίκησε τὸν Πίνδαρον· ἀλλ' ὁ Pausanias νομίζει, ὅτι ἡ Κόριννα ἐνίκησε μᾶλλον διὰ τὸ ἔξοχον αὐτῆς κάλλος καὶ διὰ τὴν διάλεκτον, ἥτις ὡς ἀκρατος Βοιωτικὴ ἦτο γνωριμωτέρα τοῖς κριταῖς, ἢ διὰ τὴν ἄξιαν τῶν ποι-

¹ Ἀπόσπ. 21.

² Αἰλ. II. I. XIII, 25.

ημάτων. Περί τῆς Κορίννης παρεδόθη, ὅτι ὑπέβαλε τῷ Πινδάρῳ νέφ' ἔτι ὄντι καὶ συμβουλάς· λέγεται λ. χ. ὅτι ἐνουθέτησέ ποτε αὐτὸν νὰ κοσμήῃ τὰ ἄσματα, παρενείρων ἐν αὐτοῖς μύθους· ἐκεῖνος δὲ ὑπακούσας, ἐποίησεν ὕμνον, οὗ οἱ ἔξ' πρῶτοι στίχοι, περισωθέντες ἄχρις ἡμῶν, περιλαμβάνουσι σύμπασαν σχεδὸν τὴν Ὀηβαϊκὴν μυθολογίαν·

Ἰσμενὸν ἢ χρυσαλάκατον Μελίαν,
ἢ Κάδμον, ἢ σπαρτῶν ἱερὸν γένος ἀνδρῶν,
ἢ τὰν κυανάμπυκα Θῆβαν,
ἢ τὸ πάντολμον σθένος Ἡρακλῆος,
ἢ τὰν Διωνύσου πολυγαθέα τιμάν,
ἢ γάμον λευκωλένου Ἀρμονίας ὑμνήσομεν¹;

Ταῦτα ἀναγνοῦσα ἡ Κόριννα καὶ γελάσασα, λέγεται ὅτι εἶπε πρὸς τὸν Πίνδαρον ἐκεῖνο τὸ γνωστὸν· *τῇ χειρὶ δεῖν, ἔφη, σπείρειν, ἀλλὰ μὴ ὀλω τῷ θυλάκῳ*. Τῆς Κορίννης διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν πάνυ ὀλίγοι στίχοι, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ μάθωμέν τι ἀσφαλὲς περὶ τῆς τέχνης καὶ τῆς μεθόδου αὐτῆς. Τῶν περισωθέντων λειψάνων ἀναφέρονται τὰ πλεῖστα εἰς μυθολογικὰς ὑποθέσεις, καὶ ἰδίως εἰς τὰς ἡρωϊδας τὰς ἐγγυρίους. Τοῦτο δέ, καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς αὐτῆς πρὸς τὸν Πίνδαρον ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ Κόριννα δὲν ἀνήκει εἰς τὴν σχολὴν τῶν Λεσβίων μελοποιῶν, ἀλλ' εἰς τὴν τάξιν τῶν χορικῶν ποιητῶν.

Περί τὴν μουσικὴν τέχνην διέτριψεν οὐ μόνον ὁ Πίνδαρος, ἀλλὰ καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ πρότερον· διότι κατὰ τὰς ἀρχαίας βιογραφίας ὁ πατὴρ ἢ ὁ θεὸς αὐτοῦ ἐχρημάτισεν αὐλητῆς. Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι ἡ αὐλητικὴ τέχνη διέβη ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα· διὸ καὶ παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ Πινδάρου ἐν Θήβαις ἦτο ψυχοδομημένον μικρὸν ἱερὸν τῆς Μεγάλης Μητρός καὶ τοῦ Πανός, Θεῶν Φρυγίων, εἰς οὓς ἐποιήθησαν οἱ πρῶτοι αὐλωδικοὶ Νόμοι κατὰ τὴν παράδοσιν². Οἱ δὲ Βοιωτοὶ εἶχον ἐπιδοθῆ ἔξ' ἀρχαιοτάτου εἰς τὴν αὐλητικὴν, διότι ἡ Κωπαῖς λίμνη, κειμένη ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν, ἀνέδιδεν ἐπιτηδειότατον κάλαμον εἰς αὐλοποιάν, ἡ δὲ λατρεῖα τοῦ Διονύσου, ἥτις προῆλθεν ἐκ Θηβῶν τὸ πρῶτον, καθ' ἃ οἱ

¹ Ἀπόσπ. 7.

² Πυθ. 3, 76 (137).—Παρ. Χρον. ἐπ. 10.

παλαιοὶ ἱστοροῦσιν, εἶχε χρεῖαν τῆς ποικίλης καὶ πολυφώνου βοῆς τῶν αὐλῶν. Ἐκ τούτου συνέβη, ὅτι ἐκ παλαιστάτου χρόνου ἀπεδείχθησαν ἐν Βοιωτοῖς ἐπιφανέστατοι αὐληταί, ἐν ᾧ ἐν Ἀθήναις πρῶτον μετὰ τὰ Μηδικά, ἀφοῦ δηλ. ἐπεκράτησεν ἡ νέα καὶ ποικίλη μάθησις, περιήλθον εἰς κοινὴν χρῆσιν οἱ αὐτοί.¹

Ὁ Πίνδαρος εὐθὺς ἐκ νεότητος ὑπερέβαλε τοὺς κοινοὺς αὐλητάς καὶ τοὺς κοινοὺς Λυρικοὺς ποιητάς, ὧν ἡ φήμη περιωρίζετο ἐντὸς τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος. Ἐμαθήτευσεν δὲ παρὰ τῷ προμνημονευθέντι Λάσῳ, ὅστις ἦτο μὲν ἐπίσημος ποιητής, ἀλλ' ἔτι ἐπισημότερος ἀπεδείχθη περὶ τὴν θεωρίαν τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως. Καταστήσας δὲ ὁ Πίνδαρος κύριον ἐπιτήδευμα τοῦ βίου τὰς μουσικὰς τέχνας, καὶ ὡς ἡ Σαπφὼ Μουσοποιὸς διὰ τοῦτο ἐπικληθεῖς, ἥσκησε τὴν τέχνην ὅχι μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ποιῶν κατ' ἐντολὴν πόλεων καὶ ἰδιωτῶν ποιήματα τῆς χορικῆς λυρικῆς εἰς πάντας τοὺς αἰτοῦντας. Εἰκοσαέτης ὢν τὴν ἡλικίαν, ἐποίησε τὸ πρῶτον ἐπινίκιον ᾠσμα εἰς παῖδα Θεσπάλων ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀλευαδῶν.² Μετὰ δὲ χρόνον οὐ πολὺν ἐποίησεν ᾠσματα εἰς τοὺς τυράννους τῶν Συρακουσῶν καὶ τοῦ Ἀκράγαντος Ἰέρωνα καὶ Θήρωνα, εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κυρήνης Ἀρκεσίλαον, εἰς τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας Ἀμύνταν, ἔτι δὲ καὶ εἰς ἄνδρας ἰδιώτας ἐλευθέρων πόλεων ὅχι μόνον Αἰολικῶν, ἀλλὰ πασῶν ἀνεξαίρετως τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν, διὸ καὶ αἱ Ἴωνικαὶ πόλεις ἐτίμων διαφερόντως τὸν ἄνδρα καὶ ἐφίλουν τὴν τέχνην αὐτοῦ. Οὕτω λ. χ. οἱ Ἀθηναῖοι ἐποίησαν αὐτὸν πρόξενον ἐν Ἱθάκῃ, οἱ δὲ Κεῖροι εἰς αὐτὸν παρήγγειλαν τὴν ποίησιν Προσοδίου, καὶ περ ἔχοντες συμπολίτας τὸν Σιμωνίδην καὶ Βακχυλίδην. Μὴ ὑπολάβῃ τις ὅμως πάλιν τὸν Πίνδαρον ὡς τινα μισθωτὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἐγκωμιάζει ἀδιακρίτως πάντα τινά, οὐ τὸν ἄρτον ἔφαγεν. Ὁ Πίνδαρος ἐδέχετο μὲν τιμὴν καὶ δῶρα τῶν ποιημάτων κατὰ τὸ παραδειγμα τοῦ Σιμωνίδου, ὅστις πρῶτος ἐμίσθωσε τὴν Μοῦσαν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως ἐλευθέρως καὶ μετὰ παρρησίας ἔγραψεν ἐν ταῖς ᾠδαῖς τὴν γνώμην καὶ πεποιθήσιν αὐτοῦ· διότι δὲν ἐγκωμιάζει μόνην τὴν ἀρετὴν ἢ τὴν τύχην τοῦ νι-

¹ Ἀριστ. πολιτ. VIII, 6

² Τὸ δέκατον τῶν Πυθίων, ποιηθέν τὸ 3 τῆς 69 Ὀλ. (502) π. X.)

κητοῦ, ἀλλ' ἔπτεται καὶ τῶν ἐναντίων, ὑποβάλλων ποτὲ μὲν παρ-
κινέσεις καὶ συμβουλὰς, ποτὲ δὲ παραμυθίαν ἐπὶ τοῖς ἀτυχήμασι
τοῦ ὁμιλουμένου. Τοῦτο παιεῖ πρὸς τὸν κραταῖον Ἰέρωνα, ὃν μεγά-
λαι μὲν ἐκόσμου καὶ εὐγενεῖς ἀρεταί, ἥσχυεν ὅμως αὐτὰς ἡ ὑπέρ-
μετρος πλεονεξία καὶ φιλαρχία, δι' ἧς ἤγετο ὑπὸ τῶν κολάκων ἐπὶ
κακῶς καὶ ἀτόπους πράξεις. Τὸν Ἰέρωνα λοιπόν, τὸν ἰσχυρὸν τοῦ-
τον δυναστὴν, προτρέπει ὁ Πίνδαρος εἰς εἰρήνην καὶ ψυχῆς ἡρεμίαν,
εἰς αὐτάρκειαν, εἰς πραότητα καὶ εὐμένειαν·

Γένοι', οἷος ἔσσι μαθὼν καλὸς τοι πίθων παρὰ παισίν, αἰεὶ
καλὸς· ὁ δὲ Ῥαδάμανθος εὖ πέπραγεν, ὅτι φρενῶν
ἔλαχε καρπὸν ἀμώμητον, οὐδ' ἀπάταισι θυμὸν τέρπεται ἔνδοθεν·
οἷα φιδύρων παλάμαις ἔπει' αἰεὶ βροτῶν.
ἄμαχον κακὸν ἀμφοτέροις διαβολῶν ὑποφάτιες,
ὀργαῖς ἀτενὲς ἄλωπέκων ἔκλει'.

Οὕτως ἐλευθέρως καὶ παρρησιαστικῶς ἀποτείνει τὸν λόγον ὁ Πίν-
δαρος καὶ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Κυρήνης Ἀρκεσίλαον τὸν τέταρ-
τον, ὅστις διὰ τὸ βίαιον καὶ τὴν τραχύτητα ἀπώλεσεν ὕστερον τὴν
δυναστείαν, τότε δὲ εἶχε φυγαδεύσει ἐδίκως τὸν Δημόφιλον, ἕνα
τῶν ἐπιφανεστάτων Κυρηναίων·

Γνωθὶ νῦν τὰν Οἰδιπόδα σοφίαν, εἰ γάρ τις ὄχλους ὀχυρόμην
πελέκει

ἐξερεῖψη κεν μεγάλας δρυὺς, αἰσχύνῃ δὲ οἱ θαητὸν εἶδος,
καὶ φθινόκαρπος ἑοῖσα διδοῖ ψᾶφον περ' αὐτὰς,
εἴποτε χειμέριον πῦρ ἐξίκηται λοίσθιον·
ἢ σὺν ὀρθαῖς κίονεσσιν δεσποσύνασιν ἐρειδομένα
μόχθον ἄλλοις ἀμφέπει δύστανον ἐν τείχεσιν,
ἐν ἐρημώσασα χῶρον.

ἔσσι δ' ἰατὴρ ἐπικαιρότατος, Παιάν τέ σοι τιμᾷ φάος.
χρὴ μαλακὰν χέρα προσβάλλοντα τρώμαν ἔλκεος ἀμριπολεῖν.
ῥάδιον μὲν γὰρ πόλιν σεῖσαι καὶ ἀστυροτέροις·
ἀλλ' ἐπὶ χώρας αὖτις ἔσσαι δυσπαλὲς δὴ γίγνεται, ἐξαπίνας
εἰ μὴ θεὸς ἀγεμόνεσσι κυβερνατὴρ γένηται.
τὴν δὲ τούτων ἐξυφαίνονται χάριτες.

Γλᾶθι τᾶς εὐδαίμονος ἀμφὶ Κυράνας θέμεν σπουδὰν ἅπασαν².

¹ Πυθ. 2, 72. (131). Τὸ ἄσμα ἐποίησεν ὁ Πίνδαρος ἐν Θήβαις, εἶχεν ὁμῶς
γνωρίσει τὸν Ἰέρωνα ἐκ προτέρου χρόνου.

² Πυθ. 4, 264 (469). Ἡ δρυς αἰνίσσεται τὴν Κυρηναϊκὴν πολιτείαν, οἱ
ὄχοι τοὺς φυγαδευσθέντας τῶν εὐγενῶν, τὸ χειμέριον πῦρ ἐπανάστασιν, τὸ
ἕνα μὲγαρον ξένον κατακτητὴν, ἰδίως δὲ τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν.

Μετὰ τοιαύτης ἀξιοπροεπείας προσεφέρετο πρὸς τοὺς δυνάστας ὁ Πίνδαρος, ἐμμένων ἀσφαλῶς εἰς τὴν γνώμην, ἣν πολλάκις μνημονεύει ἐν τοῖς μέλεσιν, ὅτι πανταχοῦ ἔχει καλῶς τὸ μετὰ παρρησίας καὶ ἀληθείας λαλεῖν. Ἐκοινώνει δὲ πρὸς τοὺς ἀρχοντας καὶ δυνάστας μόνον διὰ τῶν ποιημάτων, ἀλλὰ δὲν ἀνεστρέφετο κατὰ Σιμωνίδην ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν τυράννων καὶ βασιλέων ὡς φίλος καὶ σύμβουλος αὐτῶν, διὸ καὶ οὐδέποτε ἔσχυσεν ἐν τυραννικοῖς καὶ πολιτικοῖς πράγμασι. Οὐδὲ κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους ἐφημίσθη τοῦ Πινδάρου τὸ ὄνομα ὡς τοῦ Σιμωνίδου, ἔσως διότι οἱ συμπολιταὶ αὐτοῦ καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ ἄλλου ἐλληνικοῦ συνετάχθησαν κατὰ δυστυχίαν μετὰ τῶν Περσῶν, ἐν ᾧ τὸ δαιμόνιον τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ νίκη ἐστεφάνωσε τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, τοὺς ὑπομείναντας τὸν κίνδυνον. Ἄλλ' ἡ Πινδαρική Μοῦσα καὶ ἐν οὕτω δυσκόλοις καιροῖς ἀπεδείχθη γενναία καὶ εὐπρεπής· καὶ ναὶ μὲν δὲν ἐπεχείρησε τὰ ἀδύνατα, νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς Θηβαίους ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ κατὰ τῶν Περσῶν, ἀλλ' ὅτε ἡγέρθησαν ἐν τῷ πολέμῳ στάσεις ἐμφύλιοι καὶ ἐριδες, ἀπειλοῦσαι τὸν ὄλεθρον τῶν Θηβῶν, τότε παρίσταται ὁ Πίνδαρος προτρέπων τοὺς συμπολίτας εἰς εἰρήνην καὶ ὁμοφροσύνην¹. Μετὰ δὲ τὸ πέρας τοῦ πολέμου ἀνυποστόλως μαρτυρεῖ ἐν ᾧσιν, ἅτινα ἐποίησεν εἰς Ἀθηναίους καὶ Αἰγινήτας τὸν θαυμασμὸν αὐτοῦ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν ἀνδραγαθίαν τῶν νικητῶν. Ἐν δὲ τῷ ἐξοδῷ τῶν Ἰσθμίων, ὑπὲρ ἐποιήθη ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν παράδοσιν τῶν Θηβῶν εἰς τὸν συμμαχικὸν στρατὸν τῶν Ἑλλήνων², φαίνεται μὲν σφόδρα θελπιμμένος ὁ ποιητὴς διὰ τὸ πάθημα τῆς πατρίδος, ἐτέρωθεν ὅμως χαίρει καὶ ἀγάλλεται, διότι ἐσώθησαν οἱ Ἕλληνες ἐκ μεγάλου κινδύνου καὶ τῶν θεῶν τις ἀπέτρεψε τὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν ἐπικρεμασθέντα λίθον τοῦ Ταντάλου. Ἐλπίζων δὲ ὅτι ἡ ἐλευθερία θέλει θεραπεύσει τὰ κακά, ἀποστρέφεται μετὰ φιλικοῦ θάρρους πρὸς τὴν Αἰγίναν, τὴν κατ' ἀρχαίους μύθους συγγενὴ πόλιν τῶν Θηβῶν, ἵνα διὰ τῆς μεσιτείας τῶν Αἰγινήτων πρὸς τοὺς Πελοποννησίους ἀνεγείρῃ πάλιν τὴν κεφαλὴν ἢ ταπεινωθεῖσα τῆς Βαιωτίας μητρόπολις.

¹ Πολυβ. 4, 34, 5.

² Ἐποιήθη τὸν χειμῶνα τοῦ 2ου ἔτους τῆς 75 Ὀλ.

Τῷ καὶ ἐγώ, καὶ περ ἄχυνόμενος
 θυμόν, αἰτέομαι χρυσέαν καλέσαι
 Μοῖσαν, ἐκ μεγάλων δὲ πενθέων λυθέντες
 μήτ' ἐν ὀρφανίᾳ πείσωμεν στεφάνων,
 μήτε κάδεα θεράπευε' παυσάμενοι δ' ἀπρήκτων κακῶν
 γλυκὺ τι δαμωσόμεθα καὶ μετὰ πόνον'
 ἐπειδὴ τὸν ὑπὲρ κεφαλᾶς
 γε Ταντάλου λίθον παρὰ τις ἔτρεψεν ἄμμι θεός,
 ἀτόλματον Ἑλλάδι μόχθον. Ἀλλὰ
 μοι δεῖμα μὲν παροιχόμενον
 καρτερὰν ἔπαυσε μέριμναν· τὸ δὲ πρὸ ποδὸς ἄρειον αἰεὶ
 χρῆμα πᾶν, δόλιος γὰρ αἰὼν ἐπ' ἀνδράσι κρίμαται,
 ἐλίσσων βίου πόνον· ἱατὰ δ' ἔστι βροτοῖς σὺν γ' ἐλευθερίᾳ
 καὶ τά. χρὴ δ' ἀγαθὰν ἐλπίδ' ἀνδρὶ μέλειν
 χρὴ δ' ἐν ἐπταπύλοισι Θήβαις τραφέντα
 Αἰγίνα Χαρίτων ἄωτον προνέμειν,
 πατὴρ οὐνεκα διδύμῳ γένοντο θύγατρες Ἀτωπίδων
 ὀπλόταται, Ζηνὶ τε ἄδον βασιλεῖ.

Τοσαῦτα μόνον γνωρίζομεν περὶ τοῦ βίου τοῦ Πινδάρου καὶ τῶν
 πρὸς τοὺς σογχρόνους σχέσεων αὐτοῦ. Ἐν τοῖς ἐξῆς δὲ θέλω ἐξε-
 τάσει τὸν ἄνδρα ὡς ποιητὴν, εἰσδύων κατὰ δύναμιν εἰς τὸ τεχνι-
 κὸν αὐτοῦ ἐργαστήριον. Τὸ μόνον εἶδος τῶν ποιημάτων ἐξ ὧν δυ-
 νάμεθα νὰ συλλάβωμεν σαφὴ ἔννοιαν περὶ τῆς τέχνης τοῦ Πινδά-
 ρου εἶναι τὰ Ἑπινίκια· διότι ἐποίησε μὲν ᾠσματα ἐκ πάντων τῶν
 εἰδῶν τῆς χορικῆς Μούσης, ἥτοι Ὕμνους, Παιᾶνας, Διθυράμβους,
 Προσόδια, Παρθένια, Ὑπορχήματα, Σκόλια, Θρήνους, Ἐγκώμια
 εἰς ἡγεμόνας, καὶ πάντα ταῦτα ἐτιμῶντο ὑπὸ τῶν παλαιῶν Ἰσα-
 τοῖς Ἑπινικίοις, ὡς σημαίνουσιν αἱ συχναὶ αὐτῶν μνεῖαι καὶ ὁ Ὀ-
 ράτιος, ὅστις ἐν τῇ γνωστῇ εἰς Πίνδαρον ᾠδῇ ἐν πρώτῃ τάξει τάσ-
 σει τοὺς Διθυράμβους, μετὰ δὲ τοὺς Ὕμνους καὶ κατόπιν τὰ Ἑπι-
 νίκια καὶ τοὺς Θρήνους, ἀλλ' ὅμως τὰ ἐπινίκια εἶχον, φαίνεται,
 ἰδίαις ἀρεταῖς, δι' ἧς ἀντιγραφόμενα πυκνότερον ὑπὸ τῶν μεταγενε-
 στέρων διεσώθησαν ταῦτα μόνον ἄχρις ἡμῶν ἐξ ἀπάσης τῆς λυρικῆς
 ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων. Ὁμολογουμένως δὲ διὰ τὰ ἀφθονα καὶ ἀ-
 δρᾶ νοήματα τὰ περιεχόμενα ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν τεχνικωτάτην οἰ-
 κονομίαν, διὰ τὴν ποικιλίαν τοῦ ὕφους, δι' ἣν τινὰ μὲν ὁμοιάζου-
 σιν Ὕμνους καὶ Παιᾶνας κατὰ τὴν σεμνότητα καὶ ἀκρίβειαν, τινὰ
 δὲ Σκόλια καὶ Ὑπορχήματα διὰ τὸ φαιδρὸν καὶ ἄνετον, ἀναπλη-

ρούσι τὴν ἀπώλειαν τῶν λοιπῶν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο εἶδος τῆς Πινδαρικῆς Μούσης.

Ἐπινίκια ᾄσματα ἐποιοῦντο ὅτε τις ἐνίκα καὶ κατ' ἄλλους μὲν δημοσίους ἀγῶνας, μάλιστα δὲ κατὰ τοὺς τέσσαρας Πανελληνίους¹, εἴτε ἐν ἵπποις, εἴτε ῥώμῃ καὶ εὐξίᾳ τοῦ σώματος, εἴτε καὶ δεινότησι μουσικῇ². Ὑπὲρ τοιαύτης νίκης, ἐφ' ἣ ἐσεμνύνετο οὐ μόνον ὁ νικητής, ἀλλὰ καὶ ἡ συγγένεια καὶ πᾶσα ἡ πόλις αὐτοῦ, ἐτελεῖτο πανηγυρίς ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ τῆς νίκης, οἷον ἐν Ὀλυμπίᾳ, ὅπου τὴν ἐσπέραν μετὰ τὸ τέλος τῶν ἀγῶνων, ἀντήχει ἅπαν τὸ ἱερὸν τέμενος ὑπὸ τῶν ὕμνων καὶ τῶν ἐγκωμίων³, εἴτε καὶ ἐν τῇ πατρίδι τοῦ νικητοῦ μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ. πολλάκις δὲ ἐτελεῖτο καὶ κατὰ πᾶν ἔτος εἰς ἀνάμνησιν τῆς νίκης⁴. Αἱ πανηγυρεῖς αὗται ἐφερον θρησκευτικὸν χαρακτήρα· ἤρχοντο δηλ. ἀπὸ πομπῆς ἀγομῆνης πρὸς βωμὸν θεοῦ ἢ πρὸς ἱερὸν· μετὰ τὴν πομπὴν ἐτελεῖτο θυσία ἐν τῷ ναφ' ἢ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ νικητοῦ· μετὰ τὴν θυσίαν ἐδειπνοῦν· τὸ δεῖπνον δὲ καὶ πᾶσα ἡ τελετὴ ἀπέληγεν εἰς *Κῶμον*. Ἐν τοιαύταις λοιπὸν φαιδραῖς ἐορταῖς, ὑπὸ τῆς θρησκείας καθηγιασμέναις, ἄς ἡγάπα σφοδρὰ ὁ λαὸς τῶν Ἑλλήνων, προβαίνων εἰς τὸ μέσον ὁ χορὸς ὁ ἀσκηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ ἢ τοῦ χοροδιδασκάλου⁵.

¹ Ὀλύμπια, Πύθια, Νέμεα, Ἰσθμια. Τὸ δεύτερον τῶν Πυθίων ἀναφέρεται πιθανῶς εἰς τὰ ἐν Θήβαις πανηγυριζόμενα Ἰολαῖα. Τὸ ἔννατον τῶν Νεμέων εἰς τὰ ἐν Σικυῶνι Πύθια, διάφορα τῶν ἐν Δελφοῖς. Τὸ δέκατον, εἰς τὰ ἐν Ἀργεὶ Ἐκ α τ ὀ μ β ι α, τὸ ἐνδέκατον δὲν εἶναι ἐπινίκιον ᾄσμα, ἀλλ' ἐποιήθη εἰς τινα ἐν Τενέδῳ Πρύτανιν, ἄρτι ἀναλαβάνοντα τὴν ἀρχήν. Τὰ Νέμεα φαίνεται ὅτι ἐν ταῖς ἀρχαίαις συλλογαῖς ἐτάσσοντο τελευταῖα, διὸ προσεκολλήθησαν εἰς αὐτὰ καὶ ᾄσματα ἀλλότρια.

² Οἷον τὸ δωδέκατον τῶν Πυθίων, ποιηθὲν εἰς Ἀκραγαντίνον αὐλητήν, ὀνόματι Μίδαν.

³ Πινδ. Ὀλ. XI, 76 (93). Τὸ ἔθος τοῦτο ἀναφέρει ὁ Πίνδαρος εἰς τὸν Ἡρακλεᾶ καὶ τὴν πρώτην τῶν Ὀλυμπίων κατάστασιν. Ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ τῆς νίκης ἐφάλησαν τὰ 4 καὶ 8 τῶν Ὀλυμπίων, τὰ 6 ἴσως δὲ καὶ τὸ 7 τῶν Πυθίων.

⁴ Εἰς τοιαύτας ἐτησίαις πανηγυρεῖς ἐποιήθησαν τὰ ἐξῆς· Ὀλ. 11, Νεμ. 3, Ἰσθ. 2.

⁵ Οἷος ἦτο Αἰνείας ὁ Στυμφάλιος, ὃν καλεῖ ὁ Πίνδαρος (Ὀλ. 6, 80 (150)) ἄ γ γ ε λ ο ν ὀ ρ θ ὄ ν, ἡ ὕ κ ὀ μ ω ν Μ ο υ σ ῶ ν σ κ υ τ ἄ λ η ν, γ λ υ κ ὀ ν κ ρ α τ ῆ ρ α ἄ γ α φ θ ἔ γ κ τ ω ν ἁ σ ι δ ῶ ν, διότι διαχθεὶς τὸ ᾄσμα παρὰ

ἐφαλλε τὸ ἐπινίκιον ᾄσμα ὡς κάλλιπον κόσμον τῆς ἐορτῆς, εἴτε κατὰ τὴν πομπήν, εἴτε κατὰ τὸν κῶμον, δηλ. μετὰ τὸ δεῖπνον, διότι δὲν ἦτο καθαρῶς θρησκευτικὸς ὕμνος, οὐδ' εἶχε τι κοινὸν πρὸς τὴν θυσίαν. Ἡ σύνθεσις τῶν ἐν πομπῇ ἐπινικίων διέφερε τῶν ἄλλων τῶν ἐν τοῖς κῶμοις ᾄδομένων· ἐκ τινων τοῦλάχιστον τεκμηρίων συνάγεται πιθανῶς, ὅτι τὰ ἐπινίκια τὰ ἐκ μόνων στυφῶν συγκείμενα ἀνευ ἐπιδῶν¹ ἐψάλησαν ἐν πομπῇ ἀγομένη ἢ εἰς ἱερὸν ἢ εἰς τὸν οἶκον τοῦ νικητοῦ. Ἀλλ' ὁ κανὼν οὗτος δὲν εἶναι γενικὸς, διότι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ἅτινα ἔχουσιν ἐπιδούς, καίτοι ἐψάλησαν ἐν πομπῇ². Τῶν τοιούτων ᾄσμάτων αἱ ἐπιδόαι φαίνεται ὅτι ἐψάλλοντο καθ' ὃν χρόνον ἡ λιτανεὶα ἵστατό που, διότι κατὰ τὴν παλαιὰν παραδόσιν ἐκεῖ μόνον χορεῖ ἐπιδός, ἐνθα καὶ στάσις χοροῦ· τὰ πλεῖστα δὲ τῶν Πινδαρικῶν ᾄσμάτων ἐψάλησαν ἐν κῶμῳ, διὸ καὶ ὁ Πίνδαρος ἐκ τοῦ κῶμου μᾶλλον ἢ τῆς νίκης λαμβάνει τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν, λέγων ἐπικῶμιος ὕμνος, ἐγκῶμιον μέλος κτλ.³.

Εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν ἐπινικίων ἡ μὲν νίκη καὶ ἡ θρησκευτικὴ πομπὴ ἀπῆτουν χαρακτῆρα λόγου σεμνὸν καὶ μεγαλοπρεπῆ, τὰν ἀπαλιν δὲ ἡ ἄλλη παιδρότης καὶ τοῦ δεῖπνου ἡ εὐθυμία, ἀποκλείουσα τὸ ἀρχαιοπρεπὲς ὕφος τῶν Νόμων καὶ τῶν Ὑμνων, ἀπῆτει ἱλαρότητα πνεύματος καὶ ἐλευθερίαν, ἵνα ἐπιβλέπων ὁ ποιητὴς πάντα τὰ περὶ τὴν ἐορτὴν καλὰ καὶ χαρίεντα περιγράψῃ αὐτὰ μεθ' ἡδονῆς καὶ χάριτος. Ὁ Πίνδαρος δὲ οἰκονομεῖ τὴν ὑπόθεσιν ὡς ἐξῆς· τὴν μὲν νίκην δὲν περιγράφει λεπτομερῶς, διότι θὰ ἤναγκάζετο νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνα θέαμα, ὅπερ πάντες οἱ Ἕλληνες εἶδον ἐν Ὀλυμπίᾳ ἢ ἐν Δελφοῖς, ἀλλ' ἀκροθιγῶς ἐν δυοῖς ἢ τρισὶ λέξεσι ψαύων τὰ κατὰ τὴν νίκην, μνημονεύει ἀπλῶς τὸν ἀγῶνα καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἀγωνίσματος ἐν ᾧ ἐνίκησεν ὁ ὑμνουμένος⁴. Σημειωτέον ὅμως ὅτι δὲν

Πινδάρου, ἐμελλεν ἐλθὼν εἰς Στύμφαλον νὰ ἀσκήσῃ ἐκεῖ τὸν χορὸν εἰς ὄρχησιν καὶ ψῶδην τοῦ ᾄσματος.

¹ Οἶον Ὀλ. 14. Πυθ. 6, 12, Νεμ. 2, 4, 9. Ἰσθμ. 7.

² Οἶον τὰ 8 καὶ τὰ 13 τῶν Ὀλυμπίων. Ἡ φράσις «τὸν δὲ κῶμον δέξαι» σημαίνει δέξαι ταύτην τὴν πομπὴν ἀνδρῶν ἐταίρων συνελθόντων εἰς εὐωχίαν.

³ Οἱ Γραμματικοὶ διακρίνουσι τὰ ἰδίως Ἐγκῶμια τῶν Ἐπινικίων.

⁴ Κατ' αἰτησιν βεβαίως τοῦ νικητοῦ καταριθμεῖ ἐν πολλοῖς τῶν ἐπινικίων ὁ Πίνδαρος οὐ μόνον τὰς νίκας πάσας τοῦ ὑμνουμένου, ἀλλὰ καὶ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ.

θεωρεῖ πάλιν τὴν νίκην ὡς πάντῃ πάρεργον, ὥς τινες ὑπέθεσαν, νομίσαντες ὅτι ὁ Πίνδαρος σπεύδει νὰ παρέλθῃ αὐτήν, ἵνα φθάσῃ τὸ ταχύτερον εἰς χωρία καλλικαρπότερα· τοῦναντίον τὴν νίκην ἐκλαμβάνει ὡς τὴν ῥίζαν καὶ τὸ κέντρον παντὸς ποιήματος· ἀλλ' ἡ διαφορὰ εἶναι, ὅτι δὲν τὴν ἐξετάζει γυμνὴν καὶ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ κατὰ σχέσιν πρὸς πάντα τὸν λοιπὸν βίον τοῦ νικητοῦ, ὃν πάντοτε γνωρίζει ἀκριβῶς καὶ λεπτομερῶς, διὸ καὶ περιστᾷ αὐτήν ὡς βεβαίωσιν τῆς δεξιότητος καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ὃν ἀναπλάσσει κατ' ἰδέαν ὁ ποιητής. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἕλληνες δὲν ἐθεώρουν τὸν ἄνθρωπον καθ' ἑαυτὸν, ἀλλὰ πάντοτε κατὰ σχέσιν πρὸς τε τὴν φυλὴν καὶ τὴν γενεὰν αὐτοῦ, συνάπτει καὶ ὁ Πίνδαρος ἐκάστοτε τὴν νίκην πρὸς τε τὴν πατρίδα καὶ τὸ γένος τοῦ ὑμνουμένου. Αἰτίαι δὲ τῆς νίκης παρ' ἑκάστον ἀγωνιστὴν εἶναι δύο, ἡ ἀγαθὴ τύχη (ὄλθος), ἢ ἡ δεξιότης καὶ ἀνδρεία (ἀρετὴ)· διὸ καὶ ἐγκωμιάζει ἐκάστοτε ἢ τὸν ὄλθον ἢ τὴν ἀρετὴν τοῦ νικητοῦ. Καὶ τὸν μὲν ὄλθον ὑμνεῖ ἐν ταῖς ἱππικαῖς νίκαις, διότι ἡ ἱπποτροφία γενναίων ἵππων ἦτο πρᾶγμα δαπανηρότατον ἐν Ἑλλάδι, ἐπειδὴ δὲ οἱ κύριοι τῶν ἀρμάτων σπανίως κατέβαινον αὐτοὶ ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, καὶ ἡ εὐρεσις ἀγαθοῦ ἡνιόχου ἦτο τοῖς πλουσιωτάτοις μόνοις δυνατή· τὴν δὲ ἀρετὴν ἐγκωμιάζει ὁ ποιητής ἐν τοῖς σωματικοῖς ἀγωνίσμασιν· ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτοῖς τὸ πλέον κατορθοῖ ἢ ἐκ τῶν θεῶν εὐνοια, διότι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Πινδάρου πᾶσα δεξιότης καὶ εὐφυΐα εἶναι δῶρον θεῶν¹. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε ἡ ἀγαθὴ τύχη, οὔτε ἡ δεξιότης καὶ εὐφυΐα, ὡς ἔννοιαι ἀφηρημέναι, εἶναι πρέπουσα ὑπόθεσις ᾠμάτων, διὰ τοῦτο εἶναι χρεῖα ἐκάστοτε συγκεκριμένης καὶ ζωηρᾶς παραστάσεως τῶν ἀρετῶν τούτων· ὅθεν ποτὲ μὲν ἐκτίθενται ἐν τῷ ᾠματικῷ αἱ εὐτυχίαι ἢ δυστυχίαι τοῦ νικητοῦ καὶ ὅλης τῆς γενεᾶς αὐτοῦ καὶ ἡ παρούσα νίκη ἐξηγεῖται ὡς ἐπ' ἀνόρθωσιν καὶ ἀποζημιώσεις προτέρων ἀτυχημάτων², ποτὲ δὲ ἱστορεῖται, ὅτι κατὰ τινα μοῖραν ἡ δόξα τῆς νίκης δὲν εἶναι διαδοχικὴ εἰς ὅλους τοὺς βλαστοὺς τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ διαβαίνει ἀπὸ πάπου εἰς ἕγγονον.

¹ «Τὸ δ' ἐφ' ἧς κράτιστον ἄπαν» (Ὀλ. 9, 107 (151)). Ὁλόκληρον τὸ ἔννατον τῶν Ὀλυμπίων εἶναι διεξαγωγή τοῦ νοήματος τούτου. Πρὸς καὶ τὸ τέλος τοῦ προτέρου κεφαλαίου.

² Ὡς ἐν Ὀλυμπ. 2, καὶ Ἰσθμ. 3.

διαλείπουσα ἐπὶ τῶν πατέρων¹. Τέλος δέ, ὅτε ἡ ἀγαθὴ τύχη δια-
μένει ἐν τῷ γένει σταθερά, ἀμετάπτωτος καὶ παντὸς κακοῦ ἄμι-
κτος, τότε ὑπομιμνήσκει ὁ Πίνδαρος τὸν ὑμνούμενον, ὅτι πρέπει νὰ
φέρῃ τὴν εὐτυχίαν μετριῶς, ἐπεικῶς καὶ φιλανθρώπως, διότι κατὰ
τὴν δόξαν τῶν Ἑλλήνων κατόπιν μεγάλης δυνάμεως καὶ εὐτυχίας
ἔπεται ἡ Νέμεσις, τιμωρὸς τῆς ἀνθρωπίνης ὑπερφροσύνης· ὅθεν καὶ
παραινεῖ πυκνὰ τοὺς τοιοῦτους μέτρια φρονεῖν καὶ μὴ παπταίνειν
πύρριον. Τοιαῦτα λ. χ. παραινεῖ τὸν πολυῦμνητον Ἰέρωνα καὶ συγ-
χρόνως παρακελεύεται αὐτὸν ν' ἀναπαυθῇ τῶν πόνων καὶ τῶν μερι-
μνῶν, δι' ὧν ἱδρυσε καὶ ἐξέτεινε τὴν ἀρχήν, μεταλαβὼν δ' εὐθυμον
καὶ φαιδρὰν διάθεσιν ψυχῆς καὶ περὶ τὰς Μούσας διατρίβων νὰ θε-
ραπεύσῃ διὰ τῆς ποιήσεως τινὰς τῶν ἀγεννῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες
κατεῖχον αὐτόν. Ὅσῳ δὲ ἐξαίρῃ τὴν σωματικὴν δεξιότητα καὶ
ἀνδρίαν τοῦ νικητοῦ, συνηθίζει νὰ παραμνημονεύῃ καὶ ἀρετὴν τινα
τοῦ πνεύματος, ἣν ἡ κέκτηται ὁ ἐγκωμιζόμενος ἡ προτρέπεται
ἐπ' αὐτήν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, οἷον τὴν ἐπεικείαν, τὴν σοφίαν, τὴν
νικήν στοργήν, τὴν εὐσέβειαν. Τὴν εὐσέβειαν μάλιστα θεωρεῖ πολ-
λαχοῦ ὡς τὴν κυριωτάτην τῆς νίκης αἰτίαν, διότι δι' αὐτῆς ἐπι-
τυγχάνει ὁ νικητὴς τῆς εὐνοίας τῶν ἐναγωνίων Θεῶν, Ἑρμοῦ καὶ
Διοσκούρων· ὅθεν καὶ φαίνεται πολλάκις ὁ Πίνδαρος σπουδάζων περὶ
τὴν εὐρεσιν τοῦ Θεοῦ ἐκείνου, ὅστις προστατεύει τὴν γενεὰν τοῦ
νικητοῦ, ἡ ἐποπτεύει τὸν ἀγῶνα, ἐν ᾧ ἐνίκησεν ὁ ὑμνούμενος· εὐ-
θύς δ' ὡς ἀνακαλύψῃ αὐτὸν πιστεύει ὅτι εὔρε τὴν ἀληθεστάτην τῆς
νίκης αἰτίαν. Ἐν γένει δὲ εἴτε τὴν ἀρετὴν εἴτε τὸν ὄλβον ἐπαινεῖ ὁ
Πίνδαρος, ἀποδεικνύεται πανταχοῦ ἀκριβὲς καὶ φιλαλήθης, τοιοῦ-
τος οἷος καυχᾶται περὶ ἑαυτοῦ· διότι οὐδέποτε ἀνοίγει τὸ στόμα
εἰς ὑπερβολάς, οὐδ' ἐκπίπτει εἰς ὀγκώδη καὶ πανηγυρικὰ ἐγκώμια·
ἀλλ' ἐνθεν μὲν φοβούμενος τὸν φθόνον τῶν συμπολιτῶν πρὸς τὸν νι-
κητὴν ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις πόλεσιν, ἐνθεν δὲ τὴν ἐκ τῶν
Θεῶν Νέμεσιν, κατέχει πάντοτε τὸ μέτρον ἐν τοῖς ἐπαίνοις καὶ συν-
εχῶς ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀστάθειαν καὶ ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης
τύχης καὶ δυνάμεως.

Καὶ διὰ τούτων μὲν ὁ Πίνδαρος ἐξηγεῖ ὡς φιλόσοφος εἰς τὸν νι-

¹ Ὡς ἐν Νεμείων 4.

² Ὀλ. 6, 77 (130). Ἐν τοῖς ῥηθεῖσιν εἶχον ὑπ' ὅψιν ἰδίᾳ τὴν πραγματείαν

κητὴν τὴν τύχην αὐτοῦ καὶ δεικνύει τὸν προστάτην Θεόν, εἰς ὃν ὀφείλει τὴν ἐκ τῆς νίκης δόξαν. Δὲν ἵσταται ὅμως διαρκῶς ὡς τις ἱεροφάντης ἐπὶ ταιούτων θεωριῶν, ἀλλὰ καταβαίνει καὶ εἰς τὰς ἰδιαιτέρας σχέσεις τοῦ νικητοῦ· διότι τὰ ἐπινίκια τοῦ Πινδάρου, καίπερ ἄδόμενα ὑπὸ χοροῦ, ἐκφράζουσι τὴν ἀτομικὴν γνώμην τοῦ ποιητοῦ¹, καὶ ἐμπεριέχουσι πολλὰ πράγματα τῆς ἰδιαιτέρας σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν νικητὴν. Ἐνίσταται μάλιστα λαμβάνει ἰδιαιτερόν τι περιστατικόν ὡς ἀφορμὴν καὶ περὶ αὐτὸ στρέφει τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ὅλου ἄσματος· ὅθεν καὶ ἐκ τῆς γνώσεως αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἡ ἐρμηνεία τινῶν ἐκ τῶν δυσκολωτάτων τοῦ Πινδάρου ἐπινικίων. Οὕτω λ. χ. ἐν τῷ ἐβδόμῳ τῶν Νεμείων ἀπολογεῖται κατὰ γενομένων μέμψεων καὶ κηρύττει τὴν Μοῦσαν αὐτοῦ ὡς τὴν ἀληθῆ καὶ ἀπρόσωπόληπτον ἄγγελον τῆς δόξης τῶν τε παλαιῶν ἡρώων καὶ τῶν ἀθλητῶν. Ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Νεμείων ὑπομιμνήσκει τὸν νικητὴν, ὅτι προεμάντευσεν αὐτῷ νίκην καὶ τὸν προέτρεψεν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, συγχρόνως δὲ τὸν ἐπαινεῖ, ὅτι ἠρόθως ἐδαπάνησεν εἰς ἵπποτροφίαν². Ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ τῶν Ὀλυμπίων ἀπολογεῖται, ὅτι ἐπιλαθόμενος νὰ πέμψῃ εἰς τὸν νικητὴν τὸ ἄσμα, ὅτε ἐνίκησέ ποτε πυγμὴν ἐν παίσιν, πέμπει νῦν αὐτὸ μετὰ τόκου· οἷον δὲ παροτρύνων ἑαυτὸν εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ὑποσχέσεως, διηγεῖται, ὅτι τὸ ἔθος τοῦ ὕμνειν τοὺς ἀθλητὰς εἶναι παλαιότατον καὶ σύγχρονον τῆς πρώτης καταστάσεως τῶν Ὀλυμπίων. Οἰαδήποτε δὲ καὶ ἂν ἦναι ἡ κυρία ἔννοια τῶν Πινδαρικῶν ᾠδῶν, οὐδέποτε διεξάγεται καθ' ὅλα τὰ μέρη ὡς ἐν φιλοσοφικῇ πραγματείᾳ.

Ἐν τοῖς ἄσμασι τοῦ Πινδάρου ἐπικρατοῦσι πρὸς τοὺς εἰρημένους δύο ἔτι στοιχεῖα, αἱ γνώμαι καὶ οἱ μῦθοι. Καὶ τὴν μὲν γνωμολογικὴν σοφίαν, τὴν ἀνευρίσκουσιν ἐν τῇ παικίλῃ καὶ ἀνωμαλίᾳ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων νόμους σταθεροὺς καὶ κανόνας, ἀπαντῶμεν συκὴν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἑπτὰ σοφῶν ἐν τε τῷ βίῳ καὶ ἐν τῇ ποιήσει τῶν Ἑλλήνων, μάλιστα δὲ ἐν ταῖς ἐλεγείαις καὶ τοῖς ἀρ-

του Dissen, de ratione poetica carm. Pindaricorum (Pind. carm. ed. Lud. Dissenius 1840. Sect. I, p. XI.).

¹ Πρβ. κεφ. 14.

² Οὕτως ἐρμηνεύω τὸ (27) «βαυλαῖσι δὲ πρὴν ἐσόμενον προῖδεῖν, συγγενὲς οἷς ἔπεται» καὶ τὰ τοῦ Τειρεσίου μαντεύματα.

χαιοτέροις τῶν μελοποιῶν. Αἱ γινῶμαι ἔχουσι παρὰ Πινδάρῳ σχῆμα παροιμιῶν, ἡ ἀπευθύνονται εὐθέως ὡς παραινέσεις πρὸς τὸν νικητὴν· ἐνίοτε δέ, ὅτε θέλει ὁ ποιητὴς νὰ ἐμβάλη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ νικητοῦ ἡθικόν τι παρὰγγελμα, ἐκφέρει τὴν παραινέσιν ὡς ἴδιον ἑαυτοῦ πῶθον· οἶον

Οὐκ ἔραμαι πολὺν ἐν μεγάρῳ πλοῦτον κατακρύψαις ἔχειν,
ἀλλ' ἐόντων εὖ τε παθεῖν καὶ ἀκοῦσαι φίλοις ἑξαρκέων.

κοινὰ γὰρ ἔρχοντ' ἐλπίδες

πολυπόνων ἀνδρῶν.¹

Πολὺ τῶν γνωμῶν εὐρύτερον μέρος καταλαμβάνουσιν ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ἐπινικίων τοῦ Πινδάρου οἱ μῦθοι, οἵτινες, καθ' ὃς οἱ νεώτεροι τῶν ἐρμηνευτῶν ἀσφᾶλῶς ἀπέδειξαν, δὲν χρησιμεύουσιν ὡς ἀπλοῦς κόσμος, ἀλλὰ συνάπτονται στενῶς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ποιήματος. Καὶ ἐνίοτε μὲν σπουδάζει αὐτὸς ὁ ποιητὴς νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν ἀναγνώστην, π. χ. ὅτε μετὰ διήγησιν μακροῦ μύθου ἀνακαλεῖ τὴν Μοῦσαν ἐπὶ τὴν ὀρθὴν ὁδόν, προσποιούμενος δῆθεν ὅτι ὁ ἐνθουσιασμὸς παρήγαγεν αὐτὸν μακράν· ἢ ὅτε μετὰ παροιμίαν ἐπισυνάπτει εὐθὺς μῦθον· π. χ. μετὰ τὸ

Ναυσὶ δ' οὔτε πεζὸς ἰὼν ἄν εὐροῖς

εἰς Ὑπερβορείων ἀγῶνα, θαυματὰν ὁδόν,²

τὸν μῦθον τὸν ἱστοροῦντα τὴν ὁδὸν τοῦ Περσέως εἰς Ὑπερβορείους. Ταῦτα μὲν οὕτω φαίνονται· ἀλλὰ μετὰ ἀκριβῆ ἐπιστάσιαν εὐρίσκειται, ὅτι ὁ μῦθος δὲν εἶναι ἀλλότριος τῆς ὑποθέσεως. Εἶναι δὲ γνωστὸν καὶ ἀλλαχόθεν τὸ ἰδίωμα τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ν' ἀποκρύπτωσι πολλάκις τὸν σκοπὸν καὶ νὰ ὑποκρίνωνται, ὅτι κατὰ τύχην δῆθεν παρεξέβησαν ἐκεῖ, ἐνθα κατὰ πρόνοιαν κατηυθύνοντο. Οὕτω προσποιεῖται πολλάκις ὁ Πλάτων ὅτι παρεξέβη ὁ λόγος τοῦ θέματος, ἐν ᾧ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ διαλόγου ἦτο ἀναγκαία ἡ παρεκδρομή. Ἄλλοτε δὲ αὐτὸς ὁ Πίνδαρος ὑπομιμνήσκει, ὅτι οἱ ἐρμηνευταὶ δέονται νοῦ καὶ συνέσεως, ὅπως ἀποκαλύψωσι τὴν ὑπὸ τοῦς μύθους κεκαλυμμένην ὑπόνοιαν. Οὕτω π. χ. μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν νήσων τῶν Μακάρων καὶ τῆς ἐνδιατριβῆς τῶν ἡρώων ἐν αὐταῖς, λέγει·

¹ Νερμ. 1, 30.

² Πυθ. 10, 29 (46).

Πολλά μοι ὑπ' ἀγκῶνος ὠκέα βέλη
ἔνδον ἀντὶ φαρέτρας
φωνάεντα συνετοῖσιν· ἐς δὲ τὸ πᾶν ἐρμηνέων
χατίζει.¹

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τῶν Πυθίων μετὰ τὸν περὶ Ἰξίονος μῦθον ἀνα-
φωνεῖ·

Ἐμὲ δὲ χρεῶν
φεύγειν δάκος ἀδινὸν κακαγοριᾶν.
εἶδον γὰρ ἐκὰς ἑὼν τὰ πόλλ' ἐν ἁμαχανία
ψογερὸν Ἀρχίλοχον βαρυλόγοις ἔχθρῃσιν
παινόμενον.²

ἐξ ὧν οὔτε τι ἔννοεῖ ὁ ἀναγνώστης, οὔτε καταλαμβάνει ὅπως τὴν
συστολὴν τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν εὐλάβειαν, ἂν δὲν ἀποβλέψῃ εἰς τὰς
παραινέσεις τὰς γινόμενας πρὸς τὸν πλεονεκτικὸν Ἰέρωνα, αἵτινες
κρύπτονται ὑπὸ τὸν μῦθον τοῦ Ἰξίονος.

Ἡ ἀναφορὰ τῶν μύθων πρὸς τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν τοῦ ἔργου
εἶναι διπλῇ, ἐξωτερικῇ ἢ ἐσωτερικῇ. Καὶ ἐξωτερικὴν μὲν λέγω τὴν
ἀναφορὰν, ὅτε οἱ ἥρωες τοῦ μύθου εἶναι οἱ γενάρχαι τοῦ νικητοῦ,
ἢ προστάται τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἢ ἰδρυταὶ τοῦ ἀγῶνος ἐν ᾧ ἐνί-
κησεν ὁ ὑμνούμενος. Οὕτω λ. χ. ἐν ἀπάσαις ταῖς εἰς Αἰγινήτας ὤ-
δαῖς ἐγκωμιάζονται καὶ οἱ Αἰακίδαι, διότι ἔχει νόμον ὁ ποιητὴς
ὁσάκις ἐπιθαίνει τὴν Αἰγιναν νᾶ ραίνει εὐλογίαις τοὺς χρυσαρμά-
τους Αἰακίδας³. Ἐσωτερικὴν δὲ λέγω τὴν ἀναφορὰν, ὅτε αἱ τύχαι
τοῦ ἐγκωμιαζομένου ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὸ μυθικὸν ἱστορήμα,
ἢ ὅτε ὑπόκειται ὑπὸ τὸν μῦθον παραίνεσις ἢ διδασκαλία. Ἐνίοτε
διακρίνονται δύο πρόσωπα ἐν τῷ μύθῳ, ὧν τὸ μὲν εἰκονίζει τὰς ἀ-
ρετὰς τοῦ νικητοῦ καὶ προτρέπει ἐπὶ τὸ ἀγαθόν, τὸ δὲ τὰς κακίας
καὶ ἀποτρέπει ἀπὸ τῶν κακῶν⁴. Ἐπιτυγχάνει δὲ ὡς τὸ πολὺ ὁ
ποιητὴς τὴν συνάφειαν ἀμφοτέρων, διότι θεωρεῖ τὸ ἥθος τῶν πα-
λαιῶν ἡρώων διὰ τὴν συγγένειαν ὅμοιον πρὸς τὸ ἥθος τοῦ νικητοῦ,
ὅστις ὅπως ἐκληρονόμησε τὰ προτερήματα καὶ τὰς ἀρετὰς ἐξ αὐ-
τῶν, οὕτως ἐκληρονόμησε καὶ τὰς κακίας καὶ τῆς τύχης τὴν δυσ-

¹ Ὀλυμ. 2, 83 (150).

² Στ. 51 (95).

³ Ἰσθμ. 5, 19. (27).

⁴ Οἶον ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Ὀλυμπίων ὁ Πέλοψ καὶ ὁ Τάνταλος.

μένειαν¹· διὸ καὶ αἱ πλάναι καὶ ἁμαρτίαι τῶν παλαιῶν ἡρώων ἐπιφαίνονται αἱ αὐταὶ καὶ ἐν τοῖς ἀπογόνοις². Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐκείνων τῶν χρόνων εἶχον βεβαίαν πίστιν, ὅτι αἱ πράξεις τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς συνεχίζονται καὶ εἰς τὴν παρούσαν ἡλικίαν· διὸ πολλῶν γεγονότων τὴν αἰτίαν εὗρισκον ἐν τοῖς μύθοις, κατακτήσεις δὲ καὶ οἰκῆσεις πόλεων ἐν τῇ βαρβαρικῇ χώρᾳ ἐξηγοῦντο ἐξ ὁμοίων πράξεων τῶν παλαιῶν ἡρώων. Τοῦτο δὲ εἶναι τόσῳ βέβαιον, ὥστε καὶ αὐτὸν τὸν Περσικὸν πόλεμον ἐθεώρουν ὡς συνέχειαν τοῦ μεγάλου δράματος τοῦ ἀρχαίου ἀπὸ τοῦ στόλου τῶν Ἀργοναυτῶν καὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Ἐφαντάζοντο δὲ τὰ μυθικὰ γεγονότα, τὰ διὰ τῆς θρησκείας καθηγιασμένα, ἐπιφανέστατα καὶ λαμπρότατα, καὶ σφόδρα ἐπόθουν ἂν ἐν ταῖς συγχρόνοις πράξεσιν ἐβλεπον ἀμυδρὰν καὶ εἰκόνα τῆς παλαιᾶς λαμπρότητος. Ὅμοιαις δόξας ἔχουσιν οὐ μόνον οἱ τραγωδοποιοὶ καὶ μάλιστα ὁ Αἰσχύλος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος· σαφέστατα δὲ πάντων διακρίνονται παρὰ Πινδάρῳ.

Ἡ μεταχείρισις τῶν μύθων ἐν λυρικῷ σχήματι εἶναι, ὡς γνωστόν, πᾶν διάφορος τῆς ἐπικῆς πραγματείας. Ἐν μὲν τῇ ἐποποιίᾳ ὁ μῦθος τέρπει καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐκτίθεται καθ' ὅλα τὰ μέρη διεξοδικῶς· ἐν δὲ τῇ λυρικῇ ποιήσει ὁ μῦθος ὑπηρετεῖ εἰς τι κύριον νόημα, ὅπερ καὶ λέγει σαφῶς ὁ ποιητὴς εἴτε κατὰ τὸ μέσον εἴτε κατὰ τὸ τέλος τοῦ ᾄσματος· ὅθεν διεξάγονται καὶ χρωματίζονται ἐκεῖνα μόνα τὰ μέρη τοῦ μύθου, ὅσα συμβάλλουσιν εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ κυρίου νοήματος. Ὁ μακρότατος μῦθος παρὰ Πινδάρῳ, ὁ κατέχων εἰκοσι καὶ πέντε στροφὰς τοῦ πέμπτου τῶν Πυθίων καὶ περιγράφων τὸν πλοῦν τῶν Ἀργοναυτῶν, ἀπολείπεται καὶ αὐτὸς παραπολὺ τῆς ἐπικῆς πλατύτητος, παρελήφθη δὲ ἐν τῷ ᾄσματι ὅχι ἕνεκα τῆς ἐκ τοῦ μύθου ἡδονῆς, ἀλλ' ἵνα σαφέστερον ἀναβιβάσῃ ὁ ποιητὴς εἰς τοὺς Ἀργοναύτας τὴν καταγωγὴν τῶν βασιλέων τῆς Κυρήνης, ἄρα καὶ τοῦ Ἀρκεσιλάου, εἰς ὃν ἐποιήθη ἡ ᾠδή. Ὁ Πίνδαρος διατρίβει ἐν τούτῳ τῷ μύθῳ καὶ δι' ἄλλον λόγον, ἵνα διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ φυγαδευθέντος Ἰάσωνος καὶ τοῦ φθόνου τοῦ Πελίου ὑπαβάλῃ

¹ Οὕτω π. χ. ὁμοιάζουν αἱ τύχαι τῶν παλαιῶν Καδμείων πρὸς τὰς τοῦ Θῆρωνος (Ὁλ. 2).

² Ὡς ἐπὶ Διαγόρου αἱ «ἁμπλακίαι» τῶν ἀρχαίων τῆς Ῥόδου ἡρώων.

εἰς τὸν Ἀρκεσίλαον συμβουλὰς περὶ τοῦ Δημοφίλου, οὐ ἐμνημόνευσαν ἐν τοῖς ἐμπροσθεν.

Ἡ ἀνάμιξις τῶν γνωμικῶν καὶ τῶν μύθων καθιστῶσι τὸν Πίνδαρον ἱκανῶς δυσπαρακολούθητον· ἐπαυξάνει δ' ἔτι μάλλον τὴν δυσκολίαν καὶ ἡ περιπεπλεγμένη οἰκονομία τῶν μελῶν, διότι ὁ καθ' ἡμᾶς ἀναγνώστης ἐν ᾧ νομίζει ὅτι εὔρε τὸν μίτον, αἰφνης ἀποβάλλει αὐτὸν ἐκ χειρῶν. Ὁ Πίνδαρος ἀρχόμενος τοῦ ᾠσματος εἶναι ἐμπλεὺς τῆς δόξης τοῦ νικητοῦ καὶ αἰσθάνεται ἑαυτὸν πιεζόμενον ὁπὸ τοῦ πλήθους τῶν νοημάτων ὅσα πηγαζοῦσιν ἐξ αὐτῆς. Καὶ καθολικῶς μὲν δὲν ἐρμηνεύει τὴν γνώμην αὐτοῦ, διότι τοῦτο εἶναι ἄτεχον καὶ ἥκιστα ποιητικόν, ἀλλὰ διεξάγει ἐν ἑκάστῳ τῶν νοημάτων κατὰ σειράν, χωρὶς ν' ἀποβάλῃ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν ἰδέαν τοῦ ὅλου· ἀφοῦ δὲ καταγράψῃ τινὰ νοήματα ἐνσχέματι γνωμῶν ἢ μύθων καὶ προσέλθῃ μέχρι τινός, διακόπτει τὴν ἀκολουθίαν ἐκεῖ, ἐνθα ὁ ἀναγνώστης δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν λεχθέντων ἐπὶ τὸν νικητὴν· ἄλλο δὲ νῆμα συλλαβῶν, ἀπορρίπτει καὶ τοῦτο μετ' οὐ πολὺ καὶ ἀναλαμβάνει ἕτερον. Μόλις δ' ὅταν ἔλθῃ περὶ τὸ τέλος τοῦ ᾠσματος, συνειθίζει νὰ συλλαμβάνῃ τὰ πολλὰ νήματα εἰς ἓνα δεσμόν, ἐν ᾧ σαφηνίζεται ἡ κυρία ἔννοια τοῦ ποιητοῦ. Διὰ τῆς τεχνικῆς ταύτης περιπλοκῆς ἐνθεν μὲν ἀποφεύγει τὸν διασπασμὸν τοῦ ὅλου εἰς μέρη, ἐνθεν δὲ κατέχει καὶ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀκροατοῦ ἐντεταμένην, ὅστις διώκει μέχρι τέλους τὸ ᾠμα ποθὼν νὰ ἴδῃ ποῦ τείνουσι τὰ διάφορα ἐκεῖνα νήματα. Οὕτω λ. χ. ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Πυθίων, ὅπερ ἐποίησεν εἰς Ἱέρωνα τὸν ἰδρυτὴν τῆς πόλεως Αἰτνης, ὑπόκειται κυρία ἔννοια ἡ ἐξῆς· ὅτι ὁ Ἱέρων μετὰ τοσούτους πολέμους καὶ κινδύνους πρέπει νὰ τραπῇ ἐφ' ἡσυχίαν καὶ τὴν ἐκ τῆς μουσικῆς καὶ ποιήσεως εὐφροσύνην. Ὑπὸ τῆς ἰδέας ταύτης κατεχόμενος ὁ Πίνδαρος, ἀρχεται τοῦ ᾠσματος περιγράφων τὴν εὐφροσύνην ἣν ἀπολαμβάνουσιν οἱ Ὀλύμπιοι Θεοὶ ἐκ τῆς μουσικῆς, ἥτις μόνον τὸν θεοστουγῇ Τυφῶνα θλίβει καὶ στενοχωρεῖ, τὸ τέρας ἐκεῖνο οὐ πιέζει τὰ στέρνα ἢ Αἰτνη ἐπικειμένη· ἐκ τούτων δὲ ταχέως ἀποστρεφόμενος ἔρχεται εἰς τὴν νεόκτιστον πόλιν Αἰτνην, τὴν ἰδρυθεῖσαν ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου ὄρους, ὑμνεῖ τὴν ἀγαθὴν τύχην καὶ τοὺς οἰωνοὺς τῆς πόλεως, ἐγκωμιάζει τὸν Ἱέρωνα διὰ τὰ πολεμικὰ κατορθώματα καὶ τοὺς σοφοὺς νόμους οὓς ἐθήκε

τοῖς Ἀνταίοις, καὶ εὖχεται ὑπὲρ τῶν κατοίκων ὁμοφροσύνην καὶ ἐκ τῶν ἐξωθεν πολεμίων εἰρήνην καὶ ἀσφάλειαν. Παρακολουθήσας ὁ ἀναγνώστης τὸ ἔσμα μέχρι τοῦδε, δὲν καταλαμβάνει πῶς συνάπτονται τὰ ἐγκώμια ἐκεῖνα τῆς μουσικῆς, τὰ ἐν ἀρχῇ, μετὰ τῶν πολεμικῶν κατορθωμάτων καὶ νομοθετημάτων τοῦ Ἰέρωνος. Ἀλλ' ἐπέκεινα τούτων ἀρχεται τῶν γνωμολογιῶν ὁ Πινδαρος, δι' ὧν διδάσκει τὸν Ἰέρωνα, ὅτι πρέπει ἀποβαλὼν πᾶν μικρολόγον πάθος, νὰ τραπῇ ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς θεραπείαν τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν τέρψεων, ὅπως οἱ αἰοδοὶ κηρύξωσι τοῖς ἐπιγενομένοις φήμην περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴν.

Τοιαύτη μὲν εἶναι καθόλου ἡ τεχνικὴ σύνθεσις τῶν ἐπινικίων τοῦ Πινδαροῦ· ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ὅμως ἐπικρατεῖ τοσαύτη διαφορὰ καὶ περὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ περὶ τὸ λεκτικόν, ὥστε ἡ ποικιλία, ὡς προεῖπον, εἶναι ἐν τῶν καλλίστων προτερημάτων τοῦ εἵδους τούτου τῆς πινδαρικῆς Μούσης. Ἐκαστον τῶν ἐπινικίων ἔχει ἴδιον χαρακτῆρα καὶ περὶ τὴν διάταξιν τῶν νοημάτων καὶ περὶ τὴν φράσιν. ὁ χαρακτήρ δὲ τοῦ ἔσματος διακρίνεται μάλιστα ἐκ τῶν ῥυθμῶν, ὡς οἱ ῥυθμοὶ πάλιν ἐκ τῶν ἀρμονιῶν. Κατὰ τὰς ἐρμηνείας λοιπὸν χωρίζονται τοῦ Πινδαροῦ τὰ ἐπινίκια εἰς τρία εἶδη, *Δώρια*, *Αἰολικά*, *Λύδια*, ἅτινα καθόλου μὲν ὁμοιάζουσιν, ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ὅμως παραλλάσσουσιν ἀλλήλων παραπολύ· διότι ἕκαστον μέλος ἔχει μέτρα ἴδια, καὶ δὲν εὗρίσκεις δύο Πινδαρικά ἔσματα κατὰ τὸ αὐτὸ μετρικὸν σχῆμα πεποιημένα. Καὶ τὰ μὲν Δώρια μέλη ἔχουσι τὰ Στῆσιχόρεια μέτρα, δηλ. δακτυλικὰς σειρὰς καὶ τροχαϊκὰς διποδίας, αἵτινες ὡς πρὸς τὸ πανηγυρικὸν προσεγγίζουσι μάλιστα τοὺς δακτύλους¹. Τὰ Δώρια ἔσματα εἶναι σεμνὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ· οἱ μῦθοι διεξάγονται ἐν αὐτοῖς πλατύτερον· τὰ νοήματα στρέφονται περὶ μόνην τὴν ὑπόθεσιν ἀνευ πάθους καὶ σφοδρότητος, καὶ καθόλου εἶπεν ἐπικρατεῖ ἐν αὐτοῖς πολλὴ σεμνότης καὶ ἡρεμία· ἡ διὰλεκτος ἀποκλίνει πρὸς τὴν ἐπικὴν, ὀλίγοι δὲ δωρικοὶ τύποι διε-

¹ Οἱ περὶ μουσικῆς συγγράψαντες ἐκ τῶν παλαιῶν ἐξηγοῦσι πῶς αἱ τροχαϊκαὶ διποδία συναπτόμεναι μετὰ δακτύλων συγκροτοῦσιν ὅμοιον ῥυθμὸν. Τοῦτο συμβαίνει διότι ὁ πρῶτος τροχαῖος τῆς διποδίας ἀποτελεῖ ἄρσιν, ὁ δὲ δευτέρος θέσιν, ὥστε βραχύτερον ἐκφωνουμένης ἐκάστης συλλαβῆς ἡ διποδία μεταλαμβάνει ῥυθμὸν δακτυλικόν.

σπαρμένοι περιβάλλουσιν αὐτὰ ἔτι μείζονα λαμπρότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν. Τὰ δὲ μέλη τὰ Αἰολικὰ ἔχουσι μέτρα καθόλου μὲν ὅμοια τοῖς τῶν Λεσθίων μελοποιῶν, ἤτοι δακτύλους, τροχαίους καὶ λογαυδικούς, διαφέροντα δὲ κατὰ τὴν ποικιλίαν, γοργότητα καὶ ζωηρότητα. Ὅπως δὲ οἱ ῥυθμοί, οὕτω καὶ ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ εἶναι ἐν τοῖς Αἰολικοῖς μέλεσιν εὐκίνητοτέρα· τὰ νοήματα ἔρχονται καὶ ἀποχωροῦσι ταχύτερον· ὁ ποιητὴς ἀνακαλεῖ τὴν Μοῦσαν αὐτοῦ συχνὰ ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν, διακόπτων λόγον τολμηρὸν ἢ ἀλαζονικόν¹, καὶ πολλὰ τινα λέγει ἐξ ἑαυτοῦ· πρὸς δὲ τὸν ὑμνούμενον ἀποτείνει τὸν λόγον μετὰ παιδρότητας, παρενείρων ἐνίοτε καὶ ἀσπειρότητας². Ἐν τοῖς Αἰολικοῖς μέλεσι μνημονεύει συχνὰ ὁ ποιητὴς τῶν ἰδιαιτέρων σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὸν νικητὴν καὶ τοὺς ἀντιτέχνους· ἐπαινεῖ τὴν Μοῦσαν αὐτοῦ, καὶ μέμφεται ἢ ἀναιρεῖ τὰς κατηγορίας τῶν ἀντιπαλῶν³. Διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ταύτην εὐκίνησιν διαφέρουσι τὰ Αἰολικὰ μέλη ἀλλήλων πολὺ πλέον ἢ τὰ Δωρία. Τὸ πρῶτον λ.χ. τῶν Ὀλυμπίων, τὸ παιδρὸν καὶ εὐφρόσουν ἐκεῖνο ἄσμα, διαφέρει παραπολὺ καὶ τοῦ δευτέρου. ὅπερ εἶναι μὲν μεγαλοπρεπὲς ἀλλὰ σκυθρωπὸν, καὶ τοῦ ἐννάτου, ἐν ᾧ ἐκφαίνεται πολλὴ μεγαλοφροσύνη καὶ πεποίθησις. Τέλος δὲ ἡ γλῶσσα τῶν ἁσμάτων τούτων εἶναι αὐθαδεστέρα, ἢ δὲ σύνταξις ἀνωμαλωτέρα καὶ μεστή σπανίων διαλεκτικῶν τύπων. Τὰ δὲ μέλη τὰ Λύδια εἶναι παρὰ Πινδάρῳ τὰ ὀλιγώτερα· μέτρα ἔχουσι τροχαϊκά, χαρακτῆρα δὲ ἥσυχον καὶ ἡρεμον κατὰ τε τοὺς ῥυθμοὺς καὶ τὰ ἄλλα. Ἐποίει δὲ ὁ Πίνδαρος κατὰ τὴν λυδιστὶ ἀρμονίαν ἐκεῖνα ἰδίως τὰ μέλη, ὅσα ἐμελλον νὰ ψαλῶσιν ἐν πομπῇ ἢ περὶ βωμόν, καὶ περιεῖχον εὐχὴν καὶ ἱκεσίαν ἐν πνεύματι ταπεινώσεως γινομένην, ἵνα καὶ ἐν τῷ μέλλοντι διατελῇ ὁ θεὸς εὖνους τῷ νικήσαντι.

¹ Ὀλ. 4, 52 (82) 9, 25.

² Ὀλ. 4, 26 (40) Πυθ. 2, 72 (131).

³ Ὀλ. 2, 96 (155) 9, 107 (151). 2, 78 (145).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

Ἐν τοῖς προηγουμένοις κεφαλαίοις διεξήλθομεν τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως ἀπὸ Ὀμήρου μέχρι Πινδάρου, ἢ μάλλον ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπικῶν δοκιμιῶν μέχρι τῶν τεχνικωτάτων καὶ λεπτοτάτων τῆς χορικῆς ποιήσεως ᾠδῶν. Εἶναι δὲ εὐτύχημα ὅτι περιετώθησαν ἄχρις ἡμῶν Ὀμηρος καὶ Πίνδαρος, οἱ δύο ἄκροι τεχνῖται καὶ τελειῶται τοῦ ἰδίου εἵδους ἑκάτερος, ἀφοῦ τῶν μεταξύ τούτων ἀκμασάντων ποιητῶν ἀμυδρὰν μόνον ἔννοιαν λαμβάνομεν, εἴτε ἐκ τῶν διασωθέντων λειψάνων, εἴτε ἐκ τῆς περὶ αὐτῶν μνείας τῶν παλαιῶν συγγραφέων. Ἡ μεταξύ Ὀμήρου καὶ Πινδάρου χρονικὴ περίοδος εἶναι τόσῃ μακρά, καὶ ἡ παιδεία τῶν Ἑλλήνων τοσαύτην μεταβολὴν ὑπέστη κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ὥστε φαίνεται ὅτι ἐν ἄλλῃ ἐποχῇ ἤκμαζεν ὁ ἕτερος τῶν ποιητῶν τούτων, καὶ ἐν ἄλλῃ ὁ ἄλλος. Παρὰ μὲν Ὀμήρῳ αἰσθάνεσθαι τὴν νεότητά τοῦ ἔθνους, τὴν ἡλικίαν δηλ. ἐκείνην καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος εἶναι πρὸς τὰ ἐξω μάλλον τετραμμένος καὶ εὐφάνταστος, χαίρει δὲ σφόδρα ἐπὶ τῇ ζωηρᾷ ἀναπαραστάσει πράξεων παλαιῶν καὶ συμβάντων, ἀλλὰ δὲν πολυπραγμονεῖ ἀνερευνῶν τὰς αἰτίας καὶ τὸν λόγον τῶν γεγονότων. Ἐν τῇ ἡλικίᾳ ταύτῃ ἀποδέχεται μὲν νόμους ἠθικοὺς καθ' οὓς κρίνει τὰς πράξεις, ἀλλ' ὅχι ἐπισταμένως καὶ κατὰ συνειδήσιν, διότι δαπανώμενον τὸ πνεῦμα ἐπὶ τὰ ἐκτὸς δὲν ἐνδιατρίβει εἰς ἐμπέδωσιν λόγων ἀρρομένων ἐκ τῆς συνειδήσεως. Καὶ ταῦτα μὲν παρ' Ὀμήρῳ· παρὰ δὲ Πινδάρῳ ἀποκαλύπτεται τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα πολὺ ὠριμώτερον καὶ βαθυνότερον· διότι ἐνδιατρίβει μὲν καὶ ὁ Πίνδαρος ἡδέως περὶ τὰς μεγάλας καὶ ἐπιφανεῖς πράξεις τῶν παλαιῶν, δημιουργεῖ καὶ αὐτὸς εἰκόνας θαυμαστὰς τῶν τε ἀρχαίων ἡρώων καὶ τῶν ὕμνουμένων ἀθλητῶν, ἀλλὰ τὴν πᾶσαν σπουδὴν τείνει κυρίως εἰς εὗρεσιν νόμων ἠθικῶν, καθ' οὓς κρίνονται καὶ ρυθμίζονται τὰ ἀνθρώπινα πράγματα. Εὐθύς δ' ὡς εὖρῃ ἠθικοὺς νόμους ἐν ἐπιγνώσει καὶ κατὰ συνειδήσιν, στρέφεται τότε ὀπίσω εἰς τὸ παρελθόν καὶ τολμᾷ νὰ παραμετρῇ πρὸς τὸν εὐρεθέντα κανόνα καὶ νὰ ἐπικρίνῃ Θεοὺς τε

καὶ "Ηρώας καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν τὰς λαμπρὰς καὶ ἐπιφανεῖς, ὅσας ἐδημιούργησε τῶν παλαιῶν αἰώνων ἡ φαντασία. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πίνδαρος ἐρμηνεύει ἀψευδῶς καὶ πιστῶς τὴν ἰδίαν γνώμην ἐν τοῖς ᾠμασι, δὲν ἀποκρύπτει τὴν διαμάχην αὐτοῦ καὶ ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς παλαιούς ἀοιδούς, ὡς πράττει ἡ νεωτέρα τεχνικὴ ποίησις. Οὕτω π. χ. ὁμολογεῖ¹, ὅτι τὰ περὶ Ὀδυσσεῶς παρεδόθησαν πολὺ μείζονα τῆς ἀληθείας, διὰ τὴν σεμνότητα ἣτις ἐπικάθηται ἐπὶ τῶν λόγων τοῦ ἡδυεποῦς Ὀμήρου. Ἄλλοτε δὲ ἀπορρίπτει διηγήματα ἀρχαιοτέρων ποιητῶν, διότι ἀντιμάχονται εἰς τὴν ἔννοiαν ἣν ἔχει περὶ τῆς παντοδυναμίας καὶ ἀγιότητος τῶν Θεῶν². Ἰδίως δὲ διαφωνεῖ πρὸς τὸν Ὀμηρὸν εἰς τὰ περὶ νεκρῶν. Ὁ Ὀμηρὸς δοξάζει, ὡς εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς Ὀδυσσεΐας, ὅτι ὄχι μόνοι οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπιφανεστατοὶ τῶν ἡρώων διαγούσιν ἐν τῷ Ἄδῃ ὃν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς διῆγον βίον, ὡς εἰδῶλα καὶ σκιαί, οὔτε νοῦν οὔτε τινὰ δύνανται ἔχοντες. Ὁ δὲ Πίνδαρος ἐν τῷ σεμνῷ εἰς Θήρωνα ᾠματι³ ἀποφαίνεται, ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ Ἄδῃ δικαστὴς ἀκριβής, ὅστις τοὺς μὲν ἐπὶ γῆς ἁμαρτήσαντας τιμωρεῖ αὐστηρῶς, τοὺς δὲ ἀγαθὰ πράξαντας πέμπει εἰς εὐδαίμονα διατριβήν, ἐν ᾗ διάγοντες κατὰ πάντα τὸν χρόνον ἐν φωτὶ ἡμέρας δὲν μεριμνῶσι περὶ οὐδενός, ἀλλ' ἀπόνως καὶ ἐκ ταῦτομάτου καρποῦνται πάντα τὰ πρὸς δίκαιαν ἀγαθὰ. Καὶ οὗτοι μὲν ταῦτα.

Ὅσοι δ' ἐτόλμασαν ἐς τρεῖς

ἐκατέρωθι μέιναντες ἀπὸ πάμπαν ἀδίκων ἔχειν

ψυχάν, ἔτειλαν Διὸς ὁδὸν παρὰ Κρόνου τύρσιν⁴. ἔνθα μακάρων
νᾶσσαν ὠκεανίδες

αὔραι περιπνέουσιν· ἄνθεμα δὲ χρυσοῦ φλέγει,

τὰ μὲν χερσὶθεν ἀπ' ἀγλαῶν δενδρέων, ὕδωρ δ' ἄλλα φέρθει,
ὄρμοισι τῶν χέρας ἀναπλέκοντι καὶ στεφάνοις.

Αἱ νῆσοι ἄρα τῶν Μακάρων κατὰ τὴν δόξαν τοῦ Πινδάρου εἶναι

¹ Νεμ. 7, 20 (29).

² Ὀλ. 1, 52 (82). 9, 38 (54).

³ Ὀλ. 2, 58 (105).

⁴ Ἐννοεῖ τὴν ὁδὸν, ἣν πορεύεται ὁ Ζεὺς πρὸς τὸν πατέρα Κρόνον, τὸν ἐκθρονισθέντα μὲν. ἀλλ' ὕστερον συνδιλλαχθέντα μετὰ τοῦ πατρός. Ἐρχεται δὲ πρὸς τὸν πατέρα ὁ Ζεὺς, ἵνα βουλευθῇ μετ' αὐτοῦ περὶ θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων πραγμάτων.

ἀμειβή τῆς ἐντελοῦς καθαρότητος καὶ ἀγιότητος τῶν ἡθῶν, ἐν ᾧ παρ' Ὀμήρῳ ὀλίγοι μόνον θεοφιλεῖς ἄνδρες, ὡς ὁ Μενέλαος ὁ γαμβρὸς τοῦ Διός, μεθίστανται εἰς τὰ Ἡλύσια πεδία, τὰ κείμενα παρὰ τὴν Ὠκεανόν. Τὴν περὶ ἀθανασίας δόξαν διερμηνεύει ὁ Πίνδαρος διεξοδικώτερον ἐν τοῖς Θρήνοις, ἐνθα περιγράφει τὸν εὐφρόσυτον βίον τῶν μακκαρίων ἀνδρῶν, ὅτι ὑπὸ φῶς ἡμέρας συνεχῆς διάγουσιν ἐν εὐωχίαις καὶ γυμνασίοις κατὰ πάντα τὸν χρόνον ὑπὸ ἄλσῃ εὖσμα, τούναντίον δὲ οἱ πονηροὶ καὶ κακοῦργοι ἐν τιμωρίαις καὶ βασάνοις. Ἐν τοῖς Θρήνοις ἰδίως ἐξηγεῖ ὁ Πίνδαρος καὶ τὰ περὶ ἀναβιώσεως, δι' ἧς ἀποκαθαιρόμεναι αἱ ψυχαὶ προβιβάζονται βαθμηδὸν εἰς κρείττονα κατὰστασιν.

Οἷσι δὲ Φερσεφόνα ποινὰν παλαιοῦ πένθεος
δέξεται, ἐς τὸν ὑπερθεὶν ἕλιον κείνων ἐνάτω ἔτει
ἀναδίδου ψυχὰν πάλιν,
ἐκ τῶν βασιλῆες ἀγαυοὶ καὶ σθένει κραιπνοὶ σφίρα τε μέγιστοι,
ἄνδρες αὖθις· ἐς δὲ τὸν λοιπὸν χρόνον ἥρωες ἀγνοί πρὸς
ἀνθρώπων καλεῖνται¹.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται, ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ τῷ μεταξὺ Ὀμήρου καὶ Πινδάρου μετήλλαξαν δόξας θρησκευτικὰς οἱ Ἕλληνες ὅχι βέβαια διὰ μίαν, ἀλλὰ κατὰ μικρόν, διὰ τῆς διδασκαλίας ἀνδρῶν σοφῶν καὶ ποιητῶν ἀγαθῶν. Πᾶσα δὲ ἡ θρησκευτικὴ ποίησις τῶν Ἑλλήνων, ἡ πραγματευομένη περὶ νεκρῶν καὶ τοῦ ἐπέκεινα βίου, ἔχει σχέσιν πρὸς ἐκείνην τὴν τάξιν τῶν θεῶν, οἵτινες κατοικοῦντες ἐν τῷ Ἄδῃ περὶ μόνα τὰ τοῦ Ἄδου πράγματα ἀσχολοῦνται, ὀλίγον φροντίζοντες περὶ τῶν ἐπιγείων. Οἱ θεοὶ οὗτοι ὄντες κεχωρισμένοι τῶν θεῶν τῶν Ὀλυμπίων² καλοῦνται κοινῷ ὀνόματι Χθόνιοι θεοί, καὶ πρὸς τούτους μόνους ἦγον οἱ Ἕλληνες τὰ μυστήρια. Ὅτι δὲ ἡ περὶ ἀθανασίας ἐλπίς ἐκ τῶν χθονίων θεῶν πρῶτον ἐγενήθη, βαθμηδὸν δὲ καὶ μετὰ χρόνον ἐςερεώθη, συνάγεται ἐκ τοῦ μύθου τῆς Περσεφόνης τῆς κόρης τῆς Δήμητρος. Ἡ Περσεφὼν κατὰ πᾶν φθινόπωρον ἀρπαζομένη ἐκ τοῦ οὐρανίου φωτός ἀπάγεται εἰς τὰ

¹ Ἀπόσπ. 110. Εἰς ἐρμηνείαν τῶν λεγομένων σημειῶ, ὅτι κατὰ παλαιὸν θρησκευτικὸν νόμον ὁ φονεύσας ἄνθρωπον ὤφειλεν ἐπὶ ὀκτῶ ἔτη νὰ φύγῃ τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα ἢ νὰ δουλεύσῃ παρὰ ξένῳ κυρίῳ μετὰ δὲ τὴν παρέλευσιν τῆς ὀκταετηρίδος ἡδύνατο νὰ τύχῃ καθάρσεως.

² Ὁρα κεφ. 2.

σκυθρωπά βασίλεια τοῦ ἀθεάτου ('Αΐδου) ἄρχοντος τῶν νεκρῶν· εὐ-
 θὺς δ' ὥς ἀνατείλῃ τὸ ἥαρ, ἐπανέρχεται ἐν ἀκμῇ καλλοὺς πρὸς τὴν
 μητέρα. Ὑπὸ τὸν μῦθον τοῦτον εἰκονίζον οἱ Ἕλληνες τῶν φυτῶν
 καὶ σπερμάτων τὴν περιοδικὴν φθίσιν καὶ ἀναγέννησιν. Ὁμοίαν δὲ
 τοῖς σπέρμασι καὶ τοῖς φυτοῖς ἐφαντάζοντο καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν
 τύχην, διότι ἂν ἡ Περσεφὼν ἐσήμαινε μόνον τὸ ἐν τῇ γῇ θαπτό-
 μενον σπέρμα, δὲν θὰ ἦτο καὶ βασίλισσα πάντων τῶν τεθνεώτων·
 ἐπειδὴ ὅμως ἡ θεὰ τῆς φθινοῦσης φύσεως εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ τῶν νε-
 κρῶν ἡ βασίλισσα, συνάγεται κατὰ τὸ εἰκὸς, καὶ συνήγαγον ἤδη
 ἀπὸ παλαιοῦ οἱ Ἕλληνες τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐπάνοδος τῆς Περ-
 σεφῶνης πρὸς τὴν μητέρα ἐμήνυε καὶ τῶν νεκρῶν ἀναβίωσιν καὶ
 παλιγγενεσίαν. Διὰ τοῦτο τὰ μυστήρια τῆς Δήμητρος τὰ τελοῦ-
 μενα ἐν Ἐλευσίνῃ, γενόμενα σεβαστὰ παρὰ τε τῷ πλήθει καὶ τοῖς
 ἐπιφανεστάτοις ἀνδράσι, παρεῖχον ἀγαθὰς ἐλπίδας περὶ θανάτου
 καὶ τῆς ἐν Ἀδῇ καταστάσεως·

Ὀλβιος (λέγει ὁ Πίνδαρος) ὅστις ἰδὼν κεῖν' εἶσ' ὑπὸ χθόν'

οἶδε μὲν βίου τελευτάν,

οἶδεν δὲ διόσδοτον ἀρχάν'.

Ἀλλ' οὔτε τὰ Ἐλευσίνια οὔτε ἄλλα τινὰ μυστήρια ἔσχον ἐπιρροὴν
 ἐπὶ τὴν ἐλληνικὴν φιλολογίαν, διότι αἱ προσευχαὶ καὶ οἱ ὕμνοι οἱ
 ᾄδόμενοι κατὰ τὴν τελετὴν τῶν μυστηρίων, ἥτις ἦτο παρεσκευα-
 σμένη πρὸς ἐκπληξιν μᾶλλον καὶ θάμβος ἢ πρὸς διδασκαλίαν, δὲν
 μετεδίδοντο εἰς τοὺς ἀμυήτους καὶ εἰς τὸ πλῆθος. Ἄλλη δὲ τις
 ἐταιρία ἀνδρῶν, μυστικῶν μὲν καὶ τούτων. ἀλλὰ μὴ κεκτημένων
 ἰδίου ἱερόν, μετέδιδον διὰ λόγου καὶ συγγραμμάτων τὰ δόγματα
 αὐτῶν καὶ τοῖς μὴ μεμνημένοις, λέγω τοὺς Ὀρφικοίς, ἀνθρώπων
 σύλλογον, οἵτινες ἀναγράψαντες προστάτην τῆς αἰρέσεως τὸν ἀρ-
 χαιὸν ἄνδρα Ὀρφέα, παρεδόθησαν εἰς λατρείαν τοῦ Βάκχου, ἀπεκ-
 δεχόμενοι ἐξ αὐτῆς γαλήνην ψυχῆς καὶ θρησκαυτικὴν παραμυθίαν.
 Ὁ Διόνυσος εἰς ὃν ἦγοντο αἱ Ὀρφικαὶ αὐταὶ καὶ Βακχικαὶ τελε-
 ταὶ ἦτο Διόνυσος ὁ Ζαγρεύς, θεὸς χθόνιος, ὅστις ἐλατρεύετο κοινῇ
 μετὰ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, σύμβολον ὅχι μόνον ἐκμανοῦς χα-
 ρᾶς καὶ ἐνθουσιασμοῦ, ἀλλὰ καὶ βαρεῖας θλίψεως ἐπὶ τῇ ταλαιπώρῳ
 τύχῃ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Οἱ Ὀρφικοὶ μῦθοι καὶ τὰ ποιήματα

¹ Ἀπόσπ. 114.

ἐστρέφοντο ὡς τὸ πολὺ περὶ τοῦτον τὸν Διόνυσον, ὅστις ὡς χθόνιος θεὸς ἦτο τοῦ "Ἄδου κοινωνός· παρ' αὐτοῦ δὲ ἐξεδέχοντο οἱ τῆς αἰρέσεως τὴν κάθαρσιν τῶν ψυχῶν καὶ τὴν αἰδίου μακαριότητα¹. Ὁ τρόπος τῆς λατρείας τῶν Ὀρφικῶν διέφερε παντελῶς τῶν κοινῶν Διονυσιακῶν τελετῶν, διότι τὸ βακχεύειν αὐτῶν συνίστατο ὄχι εἰς ὀργισμοὺς ἐκμανεῖς καὶ ἐνθουσιαστικούς, ἀλλ' εἰς ἀσκητικὴν βσιότητητα καὶ ἀγνότητητα τῆς δικαίτης². Οἱ Ὀρφικοί, ἀφοῦ ἀπαξ ἐγεύοντο ἐν τῷ μυστικῷ δείπνῳ ὠμοῦ κρέατος τοῦ κατασπαρχθέντος Διονυσιακοῦ ταύρου (ὠμοφάγια), ἀπείχοντο παρὰ πάντα τὸν βίον τῆς ἐκ ζώων τροφῆς, ἐνεδύοντο δὲ λεπτὰ λινὰ ἱμάτια, ὡς οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον ἱερεῖς, παρ' ὧν παρέλαβον καὶ τινὰ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας σύμβολα, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος³.

Πότε συνέζη ἐν Ἑλλάδι ὁ θιάσος οὗτος τῶν Ὀρφικῶν καὶ ἐκ τίνος χρόνου ἤρξατο νὰ ποιῇ ὕμνους καὶ ἄλλα θρησκευτικὰ ᾄσματα, εἶναι ἄγνωστον· ἡ ἐπίλαμψις ὅμως ἐλπίδος ἀγαθῆς περὶ τοῦ μετὰ θάνατον βίου καὶ κρείττονος ἢ καθ' Ὁμήρον ἐπιφαίνεται ἤδη ἐν τοῖς Ἡσιοδείοις ἔπεσι. Κατὰ τὰ Ἔργα τοῦ Ἡσιόδου, ὁ Ζεὺς ἔχει συναθροίσει πάντας τοὺς Ἡρώας εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων, κατὰ δὲ τὸν 169 στίχον καὶ βασιλεύει ἤδη αὐτῶν ὁ Κρόνος⁴. ἐξ οὗ συναγεται ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ μετεβλήθησαν αἱ θρησκευτικαὶ δόξαι, καὶ δὲν ἠνείχοντο πλέον οἱ Ἕλληνες νὰ βλέπωσι τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς καὶ τοὺς Τιτᾶνας ἐν ἀδιαλλάκτῳ ἔχθρῳ καὶ ἀνταγωνισμῷ, τοὺς μὲν ἀπολαύοντας σχολῆς καὶ εὐδαιμονίας, τοὺς δὲ ὑπομένοντας σκληρὰς βασάνους ἐν τῷ ταρτάρῳ, ἀλλ' ἐπιεικεστέραν διαθέσιν μεταλαβόντες ἐπόθουν κράτος εἰρήνης μεταξὺ τῶν θείων δυναστειῶν. Ἐκ τούτου προῆλθεν ἡ δόξα, ἣν ἀποδέχεται καὶ ὁ Πίνδαρος, ὅτι ὁ Ζεὺς ἀπέλυσε τῶν δεσμῶν τοὺς Τιτᾶνας, καὶ ὅτι Κρόνος, ὁ θεὸς τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος, συνδιαλλαχθεὶς πρὸς τὸν υἱὸν βασιλεύει τῶν παλαιῶν καὶ μακάρων ἡρώων, ὅσοι δικάζονται ἐν ταῖς παρὰ

¹ Ὁ φιλόσοφος Ἡράκλειτος ἀποδίδει τὴν δόξαν ταύτην εἰς ἄλλην αἴρεσιν. (Κλήμ. Ἀλεξ. Προτρεπτ. σ. 30. Pott.)

² Περὶ τούτων καὶ ἄλλων ὁμοίων πρβ. Lobeck Ἀγλαόφαμον σ. 244.

³ Ἡροδ. 2. 81.

⁴ «Τηλοῦ ἀπ' ἀθανάτων· τοῖσιν Κρόνος ἐμβασιλεύει». Ὁ στίχος οὗτος δὲν ἀναγινώσκεται ἐν ᾧσιν τοῖς χειρογράφοις. (ὅρ. τὴν ἐκδ. τοῦ Götting.)

τὸν Ὀκεανὸν νήσοις τῶν Μακάρων. Ὅπως δ' ἐν Ἡσιόδῳ οὕτω καὶ ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς ποιήμασι λέγεται ὅτι ἀπολύσας ὁ Ζεὺς τῶν δεσμῶν τὸν πατέρα ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ τὸν Κρόνον, ἵνα συνδιασκεψόμενοι διαθέσωσι κοινῇ τὰ τοῦ κόσμου ὡς κάλλιστα καὶ σκοπιμώτατα. Ὁμοίως δὲ καὶ εἰς ἄλλα μεθ' Ὀμηρον ἔπη φαίνεται ἡ αὐτὴ κλίσις πρὸς σεμνότερα καὶ ἐπιεικέστερα θρησκευτικὰ φρονήματα. *Εὐγάμων* λ.χ. ὁ ποιητὴς τῆς *Τηλεγονίας*¹ λέγεται ὅτι παρέλαβεν ἐκ Μουσαίου, τοῦ μυστικοῦ αἰοῖδοῦ, τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἔπους, ὅπερ ἐπραγματεύετο περὶ Θεσπρωτίας, τῆς χώρας ἐν ἣ ἤκμαζε μάλιστα ἡ λατρεία τῶν χθονίων Θεῶν. Ἐν δὲ τῇ *Ἀλκμαιωνίδι*, ἥτις ἐπραγματεύετο τὰ περὶ Ἀλκμαίωνα τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμφιαράου, ἐπεκαλεῖτο ὁ ποιητὴς τὸν *Ζαγρεά* ὡς ὑπέρτατον πάντων τῶν θεῶν², νοῶν μὲν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ζαγρεὺς» τὸν θεὸν τοῦ ἔδου, ἀλλὰ βεβαίως ὑπὸ ἔννοιαν πολὺ σεμνοτέραν. Καὶ ἄλλο δὲ ποίημα τῶν χρόνων τούτων, ἡ *Μινυάς*, ἐπραγματεύετο διεξοδικῶς τὰ τοῦ Ἄδου πράγματα κατὰ τρόπον μυστικόν· διότι, πλὴν ἄλλων, μνημονεύεται ὡς ποιητὴς τοῦ μέρους τοῦ ἐπιγραφομένου «ἡ εἰς Ἄδου κατὰβασις» Κέρκωψ τις ἐκ τῆς αἰρέσεως τῶν Ὀρφικῶν, ὑπ' ἄλλων, δὲ αὐτὸς ὁ παλαιὸς Ὀρφεύς³.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγεται ὅτι πρὶν ἀναφανῶσιν ἐν Ἑλλάδι οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι ὑπῆρχεν εἰδὸς τι θρησκευτικῶν ποιημάτων, δι' ὧν μετεδόθησαν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὑπὸ σχῆμα μύθων δόξαι περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐν Ἄδου καταστάσεως τῶν ψυχῶν διάφοροι ἢ καθ' Ὀμηρον. Ἡ συζήτησις καὶ ἡ ὁρμὴ πρὸς γνῶσιν θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων δὲν ἐπῆλθεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐφάπαξ καὶ διὰ μιᾶς, ἀλλ' ἐξ ἱερατικοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ θρησκευτικῆς ἐκτάσεως κατὰ μικρὸν ἀπολυθεῖσα, διέτριψεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἰς ἐμπέδωσιν καὶ ἐξήγησιν τῆς παραδεδομένης μυθολογίας, ὕστερον δὲ καὶ μόλις ἐτράπη τὴν ἰδίαν καὶ αὐθέκαστον φιλοσοφικὴν ὁδόν. Κυρίως δὲ ἤρχισαν νὰ ἐπιφαίνωνται ἐν Ἑλλάδι τοιοῦτοι ἐνθεοὶ καὶ ἱεροὶ ἄνδρες κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἑπτὰ σοφῶν, οἵτινες ἀφορμώμενοι ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν

¹ Κερ. 6.

² «Πότνια Γῆ, Ζαγρεῦ τε πανυπέρτατε πάντων». (Ἐτυμολ. «Ζαγρεὺς»).

³ Διαφωνεῖ πρὸς ταῦτα ὁ Welcker αὐτόθι, σ. 423.

περὶ αὐτὴν ἰδεῶν, τὸ μὲν δι' ἀγνότητά καὶ καθαρότητά βίου, τὸ δὲ καὶ διὰ τὸ ἐνθουσιαστικὸν τῆς ψυχῆς περιεβλήθησα· τηλικαύτην θαυμασίαν λάμψιν, ὥστε εἶναι δύσκολον εἰς ἡμᾶς σήμερον νὰ διασχίσωμεν τὴν περὶ αὐτοὺς κεχυμένην φαεινὴν νεφέλην καὶ νὰ διδῶμεν τὴν ἀληθῆ γνώμην αὐτῶν. Ὁ ἐπιφανέστατος τῶς ἐνθέων τούτων ἀνδρῶν ὁμολογεῖται κοινῶς *Ἐπιμενίδης ὁ Κρής*, μικρὸν τοῦ Σόλωνος πρεσβύτερος, ὃν προσεκάλεσαν αἱ Ἀθηναῖοι περὶ τὴν 42 Ὀλ. (π. Χ. 612) ἵνα ἐξαγνίσῃ τὴν πόλιν αὐτῶν τοῦ Κυλλωνείου ἄγους, ἀνὴρ ἱερὸς καὶ θαυμασίος, διότι ἐμυθολογεῖτο ὅτι ὄχι μόνον ἐτρέφετο ὑπὸ τῶν Νυμφῶν, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀπέλιπεν ἡ ψυχὴ αὐτοῦ τὸ σῶμα ὁσάκις ἤθελεν. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἂν ὁ Πλάτων καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀληθεύωσιν, ἔτεινε τὸ πνεῦμα ἐπὶ τὰ θεῖα πράγματα μετὰ ἐνθουσιώδους τῇ ὄντι καὶ προφητικῆς δυνάμεως¹. Μίαν γενεὰν μετὰ τὸν Ἐπιμενίδην ἀναφαίνεται ἄλλος ὅμοιος ἀνὴρ, ὁ *Ἀθαρῖς*, μετὰ Καθαρμῶν, Ἐξίλασμων καὶ ἄλλων ἱερῶν ποιημάτων. Ὁ Ἀθαρῖς ἐκήρυττεν ὅτι κατὰγεται ἐξ Ὑπερβορείων, τοῦ ἔθνους ἐκείνου, παρ' ᾧ ἀνестρέφετο ὁρατὸς ὁ Ἀπόλλων πρὸς μαρτυρίαν δὲ καὶ πίστιν τῆς ἑαυτοῦ ἀποστολῆς περιέφερεν οἷστόν τινα, ὃν ἔδωκεν εἰς αὐτόν ὁ Ἀπόλλων καθ' ὃν χρόνον διέτριβεν ἐν Ὑπερβορείοις². Ὁμοίος τοῦ Ἀθαρῖδος εἶναι καὶ *Ἀριστέας ὁ Προκοννήσιος*, ὅστις φοιβόληπτος γενόμενος ἐπορεύθη ἐκ Προκοννήσου εἰς τοὺς Ὑπερβορείους. Ὁ Ἀριστέας περιέγραψε τὴν θαυμαστὴν ταύτην ὁδὸν ἐν τῇ ποιήματι τῇ ἐπιγραφομένῃ «*Ἀριμάσπεια ἔπη*», ὅπερ ἀνέγνωσε καὶ ὁ Ἡρόδοτος καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι Ἕλληνες, κρᾶμα ἐθνογραφικῶν ἱστοριῶν περὶ τῶν βορείων ἔθνων, καὶ ποικίλων ἰδεῶν καὶ φαντασιῶν περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Ἀρι-

¹ Ἀμφίβολον εἶναι ἂν τὰ εἰς Ἐπιμενίδην ἀποδιδόμενα ποιήματα, Χρησμοί, Καθαρμοί, Γέννησις Κουρήτων καὶ Καρυβάντων, εἶναι γνήσια αὐτοῦ ἔργα. Ὁ Δαμάσκιος («περὶ Ἀρχῶν» σ. 383) ἐπόμενος τῷ Εὐδήμῳ, ἀποδίδει εἰς αὐτόν καὶ ποίημα «Κοσμογονίαν», ἐν ᾗ τὸ κοσμογονικὸν Ὄν ἐῖχε σημασίαν, οἷαν καὶ παρὰ τοῖς Ὀρφικοῖς.

² Οὕτως ἔχει ὁ μῦθος παρ' Ἡροδότῃ (4, 36) καὶ Λυκούργῳ τῷ ῥήτορι. Κατὰ δὲ νεωτέραν διασκευὴν Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικῆς ὁρούμενος ὁ Ἀθαρῖς ἐπὶ τοῦ θαυμαστοῦ ὁστοῦ φέρεται ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Εἰς τὸν Ἀθαρῖν ἀπέδιδον Καθαρμοὺς, Χρησμοὺς, καὶ ἔπος τι ἐπιγραφόμενον «ὁδὸς Ἀπόλλωνος εἰς Ὑπερβορείους».

στέας ἐμαρτύρει ἐν τῷ ποιήματι περὶ ἑαυτοῦ μέτρια τινα· διότι ὠμολόγει, ὅτι μέχρι τῶν Ἰσσηδόνων ἦλθεν αὐτός, τῶν οἰκούντων ὑπὲρ Σκύθας, τὰ ἐπέκεινα δέ, ἦτοι τὰ περὶ Ἀριμασποῦς τοὺς μονοφθαλμούς, καὶ Γρύπας τοὺς χρυσοφύλακας, καὶ τὸ μακάριον ἔθνος τῶν Ὑπερβορείων ἀνέγραφεν ὡς ἐξ ἀκοῆς. Οὐχ ἦττον ὅμως, ὅπως ὁ Ἀβάρης, οὕτως ἀπεδείκνυσεν ἑαυτὸν καὶ ὁ Ἀριστέας ἐν τοῖς Ἑλλησιν ὡς πρόσωπον ὑπερφυσικόν, διότι ἔλεγεν ὅτι ὑπὸ μορφὴν κόρακος παρηκολούθησε τὸν Ἀπόλλωνα τὸ πρῶτον κατὰ τὴν κτίσιν τοῦ Μεταποντίου, αἰῶνας δὲ ὕστερον, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πυθαγόρου, ἦτοι κατὰ τὸν ἀληθῆ χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἔλεγεν ὅτι ἐπεφάνη τὸ δεύτερον ἐν Μεταποντίῳ. Μετὰ τῶν ἱερῶν καὶ θεολήπτων τούτων ἀνδρῶν καταριθμεῖται καὶ Φερεκύδης ὁ Σύριος, εἰς τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἰωνικῆς τῶν φιλοσόφων αἰρέσεως, διότι ἐξήνεγκε τὰς δόξας αὐτοῦ περὶ φύσεως καὶ ἀρχῆς τῶν ὄντων ὅχι ἀπλῶς καὶ σαφῶς, ἀλλ' ἐν σχήματι μύθων. Τῆς Θεογονίας τοῦ Φερεκύδους περισσώθησαν λείψανα μέχρις ἡμῶν, ἅτινα περιέχουσι παράδοξα πράγματα, καὶ ὁμοιάζουσι μᾶλλον πρὸς τὰ Ὀρφικὰ ἢ πρὸς τὰ Ἡσιόδεια ποιήματα¹. Ἐκ τούτων πάντων συνάγεται, ὅτι εἰς τὰ θεογονικὰ ποιήματα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς εἶχον εἰσχωρήσει νέαι θρησκευτικαὶ δόξαι, οἷον ἀρχαὶ καὶ προοίμια τῶν Ὀρφικῶν ἰδεῶν.

Ποιήματα τῶν Ὀρφικῶν πρὸ τοῦ Φερεκύδους δὲν εἶναι γνωστά, ἴσως διότι οἱ ὕμνοι καὶ τὰ ἄλλα ἱερὰ ᾄσματα αὐτῶν ἦσαν καθιερωμένα πρὸς τὰ μυστήρια μόνον καὶ τὰς περὶ αὐτὰ τελετάς. Ἀλλὰ περὶ τὰ Μηδικά, ὅτε τὰ λείψανα τῆς Πυθαγορείου αἰρέσεως ἠνώθησαν μετὰ τῶν Ὀρφικῶν εἰς μίαν ἐταιρίαν, ἐπιφαίνονται διὰ μιᾶς πλεῖστα Ὀρφικὰ ποιήματα κατὰ τὴν Ἑλλάδα. Οἱ δὲ Πυθαγόρειοι δὲν εἶχόν τι κοινόν πρὸς τοὺς Ὀρφικοὺς οὔτε κατὰ τὰ ἄλλα, οὔτε κατὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν δίαιταν· διότι ἐν ᾧ παρὰ ταῖς Ὀρφικοῖς ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου ἦτο ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος πάντων, οἱ Πυθαγόρειοι ἐλάτρευον τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὰς Μούσας,

¹ Sturz, de Pherecyde σ. 40. Ἡ θεοκρασία, ὁ Ὀφιανεύς, ὁ Ζεὺς ἔρως καὶ ἄλλα τοῦ Φερεκύδους εὐρίσκονται καὶ ἐν ταῖς ποιήμασι τῶν Ὀρφικῶν. Πολλὰ Ὀρφικὰ ἔχει καὶ ἡ «Κοσμογονία» τοῦ Ἀκουσίλαου. (Δαμασκ. σ. 313 ἐξ Εὐδήμου), οἷον ὅτι ὁ Αἰθέρ, ὁ Ἔρως καὶ ἡ Μῆτις εἶναι τέκνα τοῦ Ἐρέβους καὶ τῆς Νυκτός.

καὶ πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν ἐσπούδαζον νὰ ρυθμίσωσι τὸν τε ἰδιωτικὸν βίον καὶ τὰ τῆς πολιτείας, ὅθεν καὶ οὐδαμοῦ τῆς Κἄτω Ἰταλίας, ἐνθα ἴσχυον οἱ Πυθαγόρειοι, ἀκούεται ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου· ἀλλὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Συθάρους ἐκδιωχθέντες οἱ Πυθαγόρειοι ὑπὸ τῶν δημοκρατικῶν ἐκ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος (Ὁλ. 69, 1, 504), σώζοντες δὲ ἐκ τοῦ προτέρου βίου κλίσιν πρὸς μυστικούς συλλόγους, εἰσῆλθόν τινες αὐτῶν εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Ὀρφικῶν, ἥτις ἦτο διὰ τῆς θρησκείας ἡγιασμένη, καὶ συνεκρότησαν μετ' αὐτῶν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἑταιρίαν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἤκμασαν ὅσοι τῶν Πυθαγορείων γνωρίζονται ὡς ποιηταὶ Ὀρφικῶν ποιημάτων, οἷον ὁ *Κέρκωψ*, εἰς ὃν ἀποδίδεται μέγα τι ποίημα «Ἱεροὶ λόγοι» ἐπιγραφόμενον, ὅπερ περιελάμβανεν ἐν 24 ῥαψωδίαις σύμπασαν τὴν Ὀρφικὴν θεολογίαν· ἦτο δὲ ἔργον πολλῶν ἀνδρῶν, ὡς φαίνεται, διότι παρὰ τὸν *Κέρκωπα* μνημονεύεται ὡς ποιητῆς αὐτοῦ καὶ τις *Διόγνητος*. Τότε ἤκμασε καὶ ὁ *Βροκτίης*, ποιητῆς δύο Ὀρφικῶν ποιημάτων, ὧν τὸ μὲν ἐπεγράφετο *Φυσικά*, τὸ δὲ *Πέπλος* καὶ *Δίκτυον*· πέπλος δὲ καὶ δίκτυον ἦσαν μεταφορικὰ δι' ὧν εἰκονίζον οἱ Ὀρφικοὶ τὰς περὶ δημιουργίας κόσμου θεωρίας των. Τότε ἤκμασε καὶ ἡ *Αῤῖγνώτη*, κατὰ τινες μὲν μαθήτρια, θυγάτηρ δὲ κατ' ἄλλους τοῦ Πυθαγόρου, γνωστὴ ὡς ποιήτρια τῶν «*Βακχικῶν*». Παρὰ τούτους γνωρίζονται καὶ ἄλλοι ποιηταὶ Ὀρφικῶν ποιημάτων, οἷοι *Περσίης* ὁ *Μιλήσιος*, *Τιμοκλῆς Συρακούσιος*, *Ζώπυρος Ἡρακλεώτης* ἢ *Ταραντίης*, ἐπὶ δὲ πᾶσιν ὁ *Ὀνομάκριτος*, ὁ ἐπιφανέστατος πάντων τῶν προειρημένων. Ὁ Ὀνομάκριτος δὲν εἶχεν οὐδεμίαν πρὸς τοὺς Πυθαγορείους κοινωνίαν, διότι πρὸ τῆς διαλύσεως ἐπὶ τῆς Πυθαγορικῆς ἑταιρείας ἦτο ἐν μεγάλῃ τιμῇ παρὰ τῷ Πεισιστράτῳ καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ. Ὁ Ὀνομάκριτος συνήγαγεν ὑπὲρ τῶν βιβλιοφίλων Πεισιστρατιδῶν τοὺς χρησμούς τοῦ Μουσαίου, ὅποτε *Δᾶσος* ὁ ποιητὴς συνέλαβεν αὐτὸν ἐπ' αὐτοφώρῳ παρεγγράφοντα χρησμὸν ἐν ταῖς τοῦ Μουσαίου, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος. Ὁ Ὀνομάκριτος ἐποίησεν ᾠσματα εἰς βακχικὰς τελετάς, ἐν οἷς εἰσῆγε τοὺς *Τιτᾶνας* διαβουλευομένους τὸν θάνατον τοῦ *Διονύσου*¹, ἐξ οὗ τεκμαίρομεθα τὴν μεγάλην διαφορὰν τῆς Ὀρφικῆς

¹ Τοῦτο εἶναι τὸ νόημα τοῦ παρὰ Παισανίᾳ (VIII, 37, 3) χωρίου.

μυθολογίας πρὸς τὴν Θεογονίαν τοῦ Ἡσιόδου. Ἐπὶ δὲ Πλάτωνος περιεφέρετο ἐν Ἀθηναίσι μέγα πλῆθος ποιημάτων ὑπὸ τὸ ὄνομα Ὀρφείως καὶ Μουσαίου, ἅτινα καὶ ἐρράψωδοντο ἐν δημοσίοις ἀγῶσιν ὡς τὰ ποιήματα Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου¹. Τότε ἐφάνησαν καὶ οἱ Ὀρφετελεσταί, ἄνθρωποι ἄγύρται, οἵτινες ἀποσχισθέντες τῶν Ὀρφικῶν καὶ φοιτῶντες ἐπὶ τὰς θύρας τῶν πλουσίων ἔλεγον, ὅτι δύ-
νυνται ν' ἀπολύσωσι διὰ θυσιῶν καὶ καθαρμῶν ἀδικήματα ζῶντων τε καὶ τεθνεώτων· παρείχοντο δὲ ὁμαδὸν βιβλίων Μουσαίου καὶ Ὀρφέως εἰς πίστιν τῆς αὐτῶν ἐπαγγελίας².

Τῇ γνησίᾳ ὑπόθεσιν τῶν Ὀρφικῶν ποιημάτων εἶναι δύσκολον νὰ σαφηνίσωμεν, διότι αἱ δόξαι τῶν παλαιότερων Ὀρφικῶν συνα-
νεμίχθησαν μετὰ νεωτέρων, μάλιστα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς καταλύ-
σεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας· διὰ ταῦτα ἄπτομαι μόνων τῶν κυριω-
τάτων, ἐξ ὧν ἀποκαλύπτεται ἡ καθόλου διάνοια καὶ ἡ οἰκονομία
αὐτῶν. Ἀρύομαι δὲ τὰ λεγόμενα ἰδίως ἐκ τῆς Ὀρφικῆς Κοσμογο-
νίας, τῆς ἀποτελούσης ἴσως μέρος τῶν «Ἱερῶν Λόγων», ἥτις ὑπὸ
τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ἐπονομάζεται «ἡ συνήθης», εἰς
διάκρισιν ἄλλων ἀποκρύφων καὶ παραδοξοτέρων.

Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς κοσμογονίας καταφαίνεται ἡ σπουδὴ τῶν Ὀρ-
φικῶν νὰ ὑπερβῶσι τὴν Ἡσιόδειον Θεογονίαν, καὶ ν' ἀνέλθωσιν εἰς
ἀρχὴν καθολικωτέραν τοῦ Ἡσιόδειου Χάους. Πρώτην ἀρχὴν τοῦ
παντός παραδέχεται ἡ Ὀρφικὴ Θεογονία τὸν Χρόνον, εἰς ὃν ἀπο-
δίδει ὑπόστασιν καὶ δύναμιν δημιουργόν. Ὁ Χρόνος ἐγέννησεν ἐξ
ἑαυτοῦ πρῶτον μὲν τὸ Χάος καὶ τὸν Αἰθέρα, μετὰ δέ, ἐκ τοῦ Χάους
τοῦ ἐν τῷ Αἰθέρι ἐπλάσθη τὸ κοσμογονικὸν Ὡόν, τὸ λάμπον ὑπὸ
λευκότητος. Τὸ κοσμογονικὸν τοῦτο Ὡόν παρέλαβον οἱ Ὀρφικοὶ ἐξ
Ἀσιατικῶν φιλοσοφημάτων· διότι φαίνονται μὲν ἔχνη αὐτοῦ ἐν πα-
λαιότες μύθοις, ὡς ἐν τῷ μύθῳ τῶν Διοσκουρέων, σπουδαίαν ὅμως ση-
μασίαν ἔλαβε τὸ Ὡόν ἐν ταῖς Ἑλλησι πρῶτον διὰ τῶν Ὀρφικῶν.
Ὅλος ὁ κόσμος εἶναι κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς ἐγκεκλησμένος ἐν τῷ
Ὡῷ, δίκην σπέρματος, ἐκ τοῦ Ὡοῦ δὲ ἀναπτύσσεται κατὰ μικρὸν,
ὡς τὰ πτηνὰ ἐκ τῶν ὠῶν τῆς ὀρνίθου. Τὸ κοσμογονικὸν τοῦτο Ὡόν,
τὸ περιέχον ἐν ἑαυτῷ τὴν ὕλην τοῦ Χάους, ἐνεόττευσαν κατὰ τοὺς

¹ Πλάτ. Ἰων, σ. 536, b.

² Πλάτ. πολιτ. II, σ. 364.

Ὀρφικούς οἱ ἄνεμοι, τουτέστιν ἡ κίνησις τοῦ Αἰθέρος, ὅθεν προῆλθεν εἰς φῶς ὁ χρυσοπτερος Ἔρως¹. Τὴν ἰδέαν τοῦ Ἑρωτος ὡς ἄρχῃς κοσμογονικῆς ἀνέπτυξαν οἱ Ὀρφικοὶ πολὺ ὑπὲρ τὸν Ἡσιόδον, διὸ ἐκάλουν αὐτὸν οἱ μὲν ἀρχαιότεροι *Μῆτιν*, ὡς τοῦ κόσμου ψυχὴν, οἱ δὲ νεώτεροι *Φάνητα*. Ἐφ'αυτὰζοντο δὲ τὸν Ἑρωτα τοῦτον ἢ Φάνητα ὡς ἐν ὀργανικῇ ἐνότητι ζῶου ἀποτελοῦντα ὁλόκληρον τὸν κόσμον· διότι κεφαλὴ μὲν αὐτοῦ ἦτο ὁ οὐρανός, πόδες δὲ ἡ γῆ, ἡλῖος καὶ σελήνη οἱ ὀφθαλμοί, δῦσις καὶ ἀνατολὴ τὰ κέρατα· καὶ ἐκ μὲν τῶν δακτύλων αὐτοῦ, ὡς ἔλεγέ τις τῶν Ὀρφικῶν εὐφυῶς, ἐβλάστησε τὸ οἰζυρὸν γένος τῶν βροτῶν, ἐκ δὲ τοῦ γέλωτος τὸ ἱερὸν γένος τῶν ἀθανάτων θεῶν. Ἐκ τοῦ Ἑρωτος ἐβλάστησε κατὰ τοὺς Ὀρφικούς γενεὰ θεῶν ὁμοία τῇ παρ' Ἡσιόδῳ, διότι ὁ Ἑρως ἐγέννησεν ἐκ Νυκτὸς τῆς ἑαυτοῦ θυγατρὸς τὸν Οὐρανὸν καὶ τὴν Γῆν, ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ δὲ καὶ τῆς Γῆς ἐγεννήθησαν οἱ Τιτάνες· μεταξὺ δὲ τῶν Τιτάνων καταριθμοῦνται ὁ Κρόνος καὶ ἡ Ῥέα αἱ γονεῖς τοῦ Διός, ὅτις εἶναι καὶ κατὰ τοὺς Ὀρφικούς ὁ νῦν βασιλεύων καὶ κυβερνῶν τὸν κόσμον θεός. Οἱ Ὀρφικοὶ ἐπλάσαν καὶ μῦθον, ὅτι ὁ Ζεὺς κατέλαβε τὴν ἀρχήν, ἀφοῦ κατέπιε τὸν Φάνητα καὶ ἀνέλαθεν ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν τὴν οὐσίαν καὶ δύναμιν αὐτοῦ. Ὁ μῦθος οὗτος ἐπλάσθη κατὰ μίμησιν βεβιαῶς τοῦ παρ' Ἡσιόδῳ, τοῦ λέγοντος ὅτι ὁ Ζεὺς κατέπιε τὴν Μῆτιν τὴν θεὰν τῆς συνέσεως· διέφερεν ὅμως ἡ ὑπόνοια παρ' ἑκατέρῳ· διότι ὁ μὲν Ἡσιόδος ὑπενόει, ὅτι καταπιὼν τὴν Μῆτιν ὁ Ζεὺς ἐγνώρισε πάντα τὰ φέροντα ὄλεθρον ἢ σωτηρίαν, οἱ δὲ Ὀρφικοὶ διὰ τῆς καταπόσεως τοῦ Φάνητος ὑπενόουν, ὅτι ὁ Ζεὺς ἀνέλαθεν ἐν ἑαυτῷ τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν. Δι' αὐτὸ ἔχαιρον περιγράφοντες διὰ μακρῶν καὶ προσονομάζοντες τὸν Δία πρῶτον καὶ ἔσχατον, ἄνδρα καὶ γυναῖκα, μέσον καὶ τέλος. Οἱ Ὀρφικοὶ περιέγραφον ἐν τῇ Θεογονίᾳ καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν ὁ Ζεὺς συναρμόσας τὰς ἀντιμαχομένας κοσμογονικὰς δυνάμεις, ἐδημιούργησε τὸν κόσμον τακτικῶς καὶ ἁρμονικῶς· τουτέστι πῶς διὰ τῆς σοφίας καὶ

¹ Ἡ ἰδέα αὕτη φαίνεται καὶ παρ' Ἀριστοτάνει ἐν τῇ παρῳδίᾳ τῆς Ὀρφικῆς Κοσμογονίας (Ὀρν. 694). Κατὰ ταῦτα ἐρμηνευτέον καὶ τὸν παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ Ἀπολλωνίου (Γ, 26) ὀρφικὸν στίχον·

Αὐτὰρ Ἑρωτα Χρόνος (ἔχι Κρόνος) καὶ πνεύματα πάντα (ὁνομαστικῇ) ἐτέκνωσεν.

συνέσεως ἐπανάγαγε τὴν ἐνότητα, τὴν οὖσαν μὲν πρότερον ἐν τῷ Φάνητι, ἔπειτα δὲ διακριθεῖσαν εἰς ἔχθραν καὶ νεῖκος. Σημειωτέον δὲ, ὅτι πρῶτον ἤδη διὰ τῶν Ὀρφικῶν εἰσάγεται εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἰδέα τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Οἱ Ἕλληνες ἐπὶ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου ἐπίστευον τὸν κόσμον ὡς τι φυτόν, δύναμιν ὀργανικὴν κεκτημένον καὶ βαθμηδὸν ἐξ ἑαυτοῦ ἀναπτυσσόμενον· νῦν δὲ εἰσάγουσιν ἀντὶ τούτου οἱ Ὀρφικοὶ τὸν θεόν, ὅστις ὡς ἀρχιτέκτων δημιουργεῖ κατὰ πρόνοιαν τὸν κόσμον ἐξ ὕλης προϋπαρχούσης. Τοῦτου ἕνεκα μετεχειρίζοντο πολλαχοῦ τῶν ποιημάτων τὴν εἰκόνα τοῦ κρατῆρος, ἐν ᾧ συνεκεράσθησαν κατὰ τὸ προσῆκον μέτρον τὰ διάφορα στοιχεῖα, ἢ τὴν εἰκόνα τοῦ πέπλου, ἐν ᾧ συνυφάνθησαν τὰ ποικιλώτατα νήματα εἰς κατασκευὴν τοῦ παντός. Ἐκ τούτου δὲ καὶ πολλὰ ποιήματα τῶν Ὀρφικῶν φέρουσι τὰς ἐπιγραφὰς «Κρατῆρ ἢ Πέπλος».

Οἱ Ὀρφικοὶ εἶχον διάφορον τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων δόξαν ὅχι μόνον περὶ τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τύχης τῶν ἀνθρώπων· διότι οὔτε περὶ τὸν παρόντα βίον μόνον διέτριβον, ὡς οἱ περὶ τὸν Ὀμηρον, οὔτε τὴν σκυθρωπὴν τοῦ Ἡσιόδου γνώμην ἀπεδέχοντο, ὅτι τὸ νεώτερον γένος εἶναι πάντοτε χεῖρον τοῦ πρεσβυτέρου, ἀλλ' ἠλπίζον εἰς τὴν ἄρσιν πάσης ἐρίδος καὶ ἀνταγωνισμοῦ, καὶ δι' αὐτῆς εἰς τὴν αἰδιὸν εἰρήνην καὶ μακαριότητα τῶν ψυχῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Πᾶσαν δὲ τὴν ἐλπίδα καὶ πίστιν αὐτῶν ἀνεκρέμων εἰς τὸν Διόνυσον, ἐκ τῆς λατρείας τοῦ ὁποίου προήλθε καθόλου εἰπεῖν καὶ ἡ ἰδιόρρυθμος αὐτῶν θρησκεία. Περὶ Διονύσου δὲ τοῦ Ζαγρέως ἐμυθολόγουν, ὅτι ἦτο υἱὸς τοῦ Διὸς, καὶ ὅτι ἐγέννησεν αὐτὸν ὁ Ζεὺς ἐκ τῆς Περσεφόνης, μορφὴν δράκοντος μεταλαβὼν, πρὶν ἢ Περσεφόνῃ ἀπαχθῆ εἰς τοῦ Ἄδου τὰ βασίλεια. Νέος ἔτι ὢν ὁ Διόνυσος ὑπέστη κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς, πολλοὺς καὶ φοβεροὺς κινδύνους, οἵτινες ἐμνημονεύοντο μὲν ἐκ παλαισιότατου ἐν τοῖς μύθοις τοῦ Διονύσου, καὶ μάλιστα ἐν Δελφοῖς, πρῶτοι ὅμως οἱ Ὀρφικοὶ, καὶ ὀνομαστὶ ὁ Ὀνομάκριτος, ἐπλασαν ἐξ αὐτῶν τὸν θαυμαστὸν ἐκεῖνον λόγον, ὅστις παρεδόθη ἡμῖν ἐκ μεταγενεστέρων συγγραφέων. Κατὰ τὸν μῦθον τοῦτον ὁ Ζεὺς ἔστησεν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ θρόνον βασιλέα τὸν Διόνυσον, δοὺς αὐτῷ δορυφόρους τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τοὺς Κουρήτας· ἀλλ' οἱ Τιτᾶνες ἐξερεθισθέντες ὑπὸ τῆς Ἡρας διὰ ζηλοτυπίαν, ἐπῆλθον κατ' αὐτοῦ χαισάμενοι τὸ πρόσωπον γύψω,

ἵνα μὴ γνωρισθῶσιν¹. ἐπὶ ἄλλοις δὲ τὴν ὥραν, καθ' ἣν ἔχων ὁ Διόνυσος τετραμμένην τὴν προσοχὴν περὶ ποικίλα τινὰ παίγνια, μάλιστα δὲ περὶ ἓν καλὸν κάτοπτρον, δὲν προσησάνθη τὴν ἑφοδὸν Οὐτιω λοιπὸν μετὰ μακρὸν καὶ φοβερὸν ἀγῶνα κατασχύσαντες οἱ Τιτᾶνες, ἐφόνευσαν τὸν Διόνυσον καὶ διεμέλισαν αὐτὸν εἰς ἑπτὰ τμήματα, ἑπτὰ ὄντες καὶ αὐτοί². Μετὰ δὲ τὸν καταμελισμὸν ἐξαργάσσατο ἡ Παλλὰς, ἔφερε τῷ Διὶ τὴν παλλομένην καρδίαν τοῦ Διονύσου, ὅστις καταπὼν αὐτὴν ἀνέλαβε πάλιν ἐν ἑαυτῷ τὸν Διόνυσον καὶ ἀνεγέννησεν αὐτόν³. Ἀντιτιμωρούμενος δ' ὕστερον ὁ Ζεὺς τοῦ υἱοῦ τὸν φόνον, κατεκεραύνωσε τοὺς Τιτᾶνας, ἐκ τῆς τέφρας τῶν ὁμοίων ἐγεννήθησαν οἱ ἄνθρωποι. ἄρα ἐνυπάρχει καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις ὁ Διόνυσος· ἀλλὰ διεσπασμένος καὶ διαμεμελισμένος κατὰ τὸν ἀνθρώπινον ἐκεῖνον τρόπον. Ὁ διεσπασθεὶς καὶ ἀναγεννηθεὶς οὗτος Διόνυσος εἶναι προωρισμένος, κατὰ τὰς δόξας τῶν Ὀρφικῶν, ν' ἀπολύσῃ τὸν Δία τῆς ἀρχῆς καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα. Ὁ Διόνυσος καὶ ἡ Κόρη (Liber cum Libera) μέλλουσι νὰ ἐλευθερώσωσι καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων· διότι κατὰ τινὰ δόξαν τῶν Ὀρφικῶν, ἣν πολλαχοῦ μνημονεύει ὁ Πλάτων, αἱ ἀνθρώπινοι ψυχαὶ ἐνεκλείσθησαν ἐν τῷ σώματι, ὡς ἐν φυλακῇ. Τὰ Ὀρφικὰ δὲ ποιήματα περιέγραφον διὰ μακρῶν τὰς βασάνους τῶν ψυχῶν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τοῦ σώματος, καὶ τὰς διεξόδους καὶ τοὺς βαθμούς, δι' ὧν ἐξαγνίζονται καὶ ἀποκαθαίρονται, τῇ βοηθείᾳ τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Κόρης, ἀνάγονται βαθμὴδὸν εἰς κρεῖττονα κατὰστασιν.

Οὕτω λοιπὸν ἐπεισῆλθεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν τῶν πέντε (500 π.χ.) πρὸ Χριστοῦ αἰώνων ἀντὶ τῆς φαιδρότητος καὶ χαρᾶς ἐπὶ ταῖς εὐφροσύναῖς τοῦ παρόντος βίου, αἰσθημα βαθὺ τῆς ἀθλιότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ πόθος ἐνθουσιώδης πρὸς εὐδαιμονεστέραν βίον κατὰστασιν. Καὶ δὲν κατελήφθη μὲν παραχοῆμα σύμπαν τὸ ἑλληνικὸν γένος ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν πόθων τούτων, ἀλλ' ὅ-

¹ Τὰ χρεῖσθαι τὸ πρόσωπον γύψῳ ἦτο τῶν Διονυσιακῶν τελετῶν ἔθιμον.

² Οἱ Ὀρφικοὶ προσέθηκαν παρὰ τοὺς ἐν Ἡσιόδῳ Τιτᾶνας καὶ τὰς Τιτανίδας τὸν Φόρκυν καὶ τὴν Διώνην.

³ Ὁ μῦθος ἐπλάσθη κατ' ἐτυμολογίαν (Παλλὰς· παλλομένη καρδία). Τοῦτο δὲ, διότι οἱ παλαιοὶ ἐθεώρουν τὴν καρδίαν ὡς ἔδραν τῆς τε ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος.

μως ἐρρίζωσαν αἱ ἰδέαι ἐν τισι τῶν ἀνθρώπων ἰσχυρῶς, καὶ μετ' αὐ-
τῶν γνώμη καθαρωτέρα καὶ σπουδαιοτέρα περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.
Ταῦτα ἱστορήσαντες, μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὰ πρῶτα δοκίμια τοῦ
πεζοῦ λόγου, ἅτινα ἐπεχείρησαν οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν τελευταῖον
αἰῶνα τῆς περιόδου ταύτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΠΕΡΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ἐπειδὴ τὸ προκείμενον σύγγραμμα δὲν εἶναι ἱστορία τῆς φιλο-
σοφίας, ἀλλὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἐν τῷ περὶ τῶν ἀρχαίων
φιλοσόφων λόγῳ δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ ἐνδιατρίψω περὶ ζητήματα, ἅ-
τινα προσήκουσι κυρίως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φι-
λοσοφία ἀποτελεῖ ἴδιον κλάδον γνώσεων, πρὸς ἃς ἄγει τὸν ἀνθρω-
πον ἢ ὁρεξίς τοῦ εἰδέναι. Ἀλλ' οὔτε πάντες οἱ ἀνθρωποὶ αἰσθάνον-
ται τὴν ὁρεξίν ταύτην, οὔτε πᾶσα ἐποχὴ εἶναι ἐπιτηδεῖα πρὸς τὴν
φιλοσοφεῖν. Ἡ φιλοσοφία οἰκοδομεῖται ἐπὶ ἐννοιῶν καὶ διανοημά-
των πρὸς ἄλληλα στασιαζόντων καὶ διαμαχομένων, ἅτινα εὐθὺς
ὡς ἐπιτύχη νὰ διαλλάξῃ φιλόσοφος τις, σαλεύει πον παραχρῆμα ἢ
ἰσάργητος πλάστιγξ καὶ καταπίπτει ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα· τότε
δὲ προσερχόμενος ἄλλος φιλόσοφος ἀνεγείρει πάλιν ἐκ τῶν αὐτῶν
μὲν λίθων, ἀλλὰ κατ' ἄλλο σχέδιον τὴν οἰκοδομήν. Σφοδρὰν δ' ὁ-
ρεξίν πρέπει τις νὰ ἔχῃ ἐκ φύσεως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, καὶ οὐδε-
νὸς τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων νὰ ἦναι ὑπαδός, ἵνα, κοινωνήσας
τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐθεώρουν τὰ ὄντα οἱ παλαιοί, καὶ μελετήσας τὰ
λείψανα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ ὅσα παρέδωκαν ἄλλοι περὶ
αὐτῶν, δυνήθῃ νὰ κατανοήσῃ τὸ δημιουργικὸν πνεῦμα ἐνὸς ἐκάστου,
καὶ τὴν σχέσιν ἣν ἔχει πρὸς τε τοὺς πρότερον καὶ ὕστερον. Ἀλλὰ
καὶ ἂν ἐγνώριζον ὅτι οἱ ἀναγνώσταί μου εἶχον τοιαύτην ὁρεξίν, ἐγὼ
πάλιν θὰ ἀπέιχον τῆς πραγματείας ταύτης, διότι τὸ προκείμενον
σύγγραμμα δὲν διατρίβει περὶ ὀλίγους ἀνδρας σοφοὺς καὶ σπου-
δαίους, ἀλλὰ περὶ τὸ Ἕλληνικὸν ἔθνος, καὶ περὶ πᾶν ὅ,τι ἔτεινεν
εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν πολλῶν. Τὸ δὲ πλῆθος καὶ οἱ

πολλοὶ οὐτε κατὰ τὴν ἀρχὴν οὐτε μετὰ ταῦτα ἐπὶ πολὺ μετεῖχον τῶν φιλοσοφημάτων, ἀλλὰ καθ' ἅπαντα τὸν χρόνον τοῦτον ἐκ τῆς ποιήσεως μόνης ἐτρέφοντο καὶ ἐν αὐτῇ ἠϋξάνον. Ἡ ποίησις ἐξύμνει καὶ ἐκόσμει τὰ κατορθώματα τῶν Ἑλλήνων, ἡ ποίησις ἡρμάνευε τὰ διανοήματα καὶ τοὺς στοχασμούς, ἐν οἷς ἐμεγαλύνθη καὶ ἐκραταιώθη τὸ ἔθνος· ἡ ποίησις ἐξήγγελλε τὰ τῆς θρησκείας, μυθολογίας, πολιτείας, τὰς ἱερὰς παραδόσεις καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τὰ νόμιμα· ἡ ποίησις, συντόμως εἰπεῖν, ἦτο τὸ ἄνθος τῆς ζωῆς καὶ ὑπάρξεως τοῦ ἔθνους. Τούναντίον δὲ ἡ Φιλοσοφία εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐσπούδασε νὰ ἀνατρέψῃ τὰς δόξας καὶ τὰς συνηθείας ἐν αἷς ἡλικιώθῃ ὁ ἄνθρωπος· νὰ πολεμήσῃ τὰς περὶ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου ἰδέας τοῦ πλήθους, καὶ νὰ διασείσῃ τὴν πρὸς τοὺς ἠθικοὺς νόμους πίστιν αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ συνέβη κατὰ φυσικὸν λόγον· διότι ὁ φιλόσοφος σπεύδει πάσῃ δυνάμει εἰς αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν· ἡ δὲ αὐτονομία ἐξάγει αὐτὸν εἰς ἀντίθεσιν καὶ διαμάχην πρὸς τὰ καθεστῶτα, καὶ εἰς καταφρόνησιν τῶν παραδεδομένων τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν. Διὰ τῶν αὐτῶν λόγον ἀπέβριψεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἡ Φιλοσοφία καὶ τὸν ποιητικὸν λόγον, δι' οὗ μέχρι τοῦ νῦν ἡρμάνευον οἱ ἄνθρωποι πᾶν σπουδαῖον νόημα, ὅπερ δὲν θὰ ἐγένετο βεβαίως, ἂν ἐμῆλλον οἱ φιλόσοφοι νὰ ἐπιδείξωσι τὰ ἔργα αὐτῶν ἐν ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσιν ἐνώπιον τοῦ συνηγμένου πλήθους, ὅπερ ἀπὸ παλαιοῦ ἦτο συνειθισμένον εἰς ἀκρόασιν τῶν εὐήχων δακτυλικῶν στίχων καὶ τῶν ἄλλων ποικίλων μέτρων· ἀλλ' οἱ ἀρχαιότατοι φιλόσοφοι ἔγραφον πρὸς ὀλίγους, τοὺς συνήθεις, τὰς κυριωτάτας μόνον γνώμας αὐτῶν ἐν πολλῇ συντομίᾳ· πρὸς τοῦτο δὲ μετεχειρίσθησαν τὸ πεζὸν σχῆμα τοῦ λόγου, ὅπερ ἦτο πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐν χρῇσει εἰς ἀναγραφὰς νόμων, συνθηκῶν καὶ τῶν τοιούτων¹. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πεζὸς λόγος, ὡς εἶπα καὶ ἄλλαχού, παρακολουθεῖ τὴν τέχνην τοῦ γράφειν ἐκ τοῦ ἐγγύς, ἂν ἐγνωρίζετο πρῶταίτερον ἐν ταῖς Ἑλλήσιν ἡ γραφὴ καὶ ἐγένετο ἡ χρῆσις αὐτῆς κοινοτέρα, δὲν θὰ διέμενεν οὕτω μακρὸν χρόνον ἡ ποίησις ὡς ἡ μόνη φύλαξ καὶ ἐξάγγελος τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ζωῆς. Οὐχ ἦττον ὅμως μετεχειρίσθη τὸν ποιητικὸν λόγον καὶ ἡ Φιλοσοφία, ἀλλὰ βραδύτεραν, σκοπεύουσα διὰ

¹ Πρὸς τὸ ἐξῆς κεφάλαιον.

τῆς χάριτος αὐτοῦ νὰ συγκινήσῃ σφοδρότερον τὰς ψυχάς· ὥστε ἂν ἐθάρρουν φαινομένην ἀναλογίαν, ἔπρεπε μετὰ τὴν θεολογικὴν ποίησιν νὰ διαλάβω περὶ φιλοσοφικῆς ποιήσεως, ἀλλ' ἐπειδὴ προτιμῶ μᾶλλον τὴν ἱστορικὴν ἀκολουθίαν καὶ τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τῶν εἰδῶν τοῦ λόγου, θὰ πραγματευθῶ πρῶτον περὶ τῶν πεζῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων· διότι ἡ φιλοσοφικὴ ποίησις ὄχι μόνον εἶναι νεωτέρα, ἀλλὰ καὶ παρέχεται τοῦ εἰθισμένου παρὰ φιλοσόφους τρόπου, γεννημένη κατὰ πρόνοιαν καὶ σκοπόν, ἵνα διὰ τῆς χάριτος τοῦ ποιητικοῦ λόγου συγκινήσῃ σφοδρότερον τὰς ψυχάς τῶν ἀνθρώπων.

Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπαρρίψαντες τὰς ἐπικρατούσας δόξας, ἐσπούδασαν νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς οὐσίας καὶ αἰτίας τῶν ὄντων· οὐδεὶς ὅμως αὐτῶν ἠδυνήθη ν' ἀπαλλαγῇ ἐντελῶς τῶν ἰδεῶν, ἐν αἷς ἐγεννήθη καὶ ἐτρέφη ἐκ παιδός. Διὰ τοῦτο διακρίνονται εἰς αἰρέσεις ἢ σχολάς, κατὰ τὰς φυλὰς εἰς δὲ προσήκον ἕκαστοι, ἂν καὶ ἡ ἔννοια τῆς Σχολῆς, ἥτοι ἡ συνεχὴς διαδοχὴ τῶν δογμάτων ἀπὸ διδασκάλου εἰς μαθητάς, δὲν ὑπῆρχεν ἔτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν. Τὴν πρῶτην καὶ ἰσχυροτάτην ὥθησιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἔδωκαν οἱ Ἴωνες, ἡ φυλὴ ἐκείνη, ἥτις οὐ μόνον εἰς τὰ βιωτικὰ πράγματα ἦτο φιλόκαινος καὶ ἐρευνητικὴ, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ φυσικὰ καὶ τὴν εὕρεσιν τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων ἀπέδειξε διαφέρουσαν ἀγάπην καὶ φιλομάθειαν. Οἱ πρῶτοι Ἴωνες φιλόσοφοι ἐπεδόθησαν εἰς ἐξήγησιν τῆς ἐκτὸς φύσεως καὶ τῶν αἰσθητῶν ὄντων, διὸ καὶ ἐπωνομάσθησαν ὑπὸ τῶν παλαιῶν *Φυσικοὶ* ἢ *Φυσιολόγοι*. Προβάντες δὲ εἰς τὴν ἐρευναν μετὰ θάρρους καὶ τόλμης, ἣν ἔχουσι συνήθως οἱ ἀδασεῖς τῶν δυσκολιῶν καὶ οἱ ἀπειροὶ, ἐτείναν τὴν διάνοιαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ τὰ ὑψηλότατα ζητήματα· διότι, ἐν ᾧ δὲν εἶχον πείραν πραγμάτων μεγαλειτέραν τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, καὶ διέτριβον ἔτι περὶ τὴν λύσιν τῶν στοιχειωδεστάτων τῆς Μαθηματικῆς θεωρημάτων, ἐπεδόθησαν εἰς εὕρεσιν τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ τοῦ ἐσχάτου λόγου τῶν ὄντων. Καὶ φαίνεται μὲν παιδικὴ ἡ τόλμη καὶ ἡ σπουδὴ, δι' ὧν ὑπερπηδῶντες τοὺς μεταξὺ βαθμοὺς τῶν γνώσεων, ἐσπεύδον εὐθὺς καὶ διὰ μιᾶς πρὸς τὰς ὑψηλοτάτας θεωρίας· θαυμαστὴ ὅμως εἶναι ἡ ὀξύνοια καὶ ἡ σύνεσις, δι' ἧς ἐνίοι αὐτῶν προεμάντευσαν αἰτίας φαινομένων, ὥς μετὰ χρό-

νον μακρότατον καὶ μετὰ τὴν μεγάλην τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν πρόοδον κατέμαθον οἱ ἄνθρωποι μετὰ λόγου. Οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἐφιλοσόφουν ἐκ τῶν προτέρων (a priori), δὲν ἐδημιούργουν δηλαδὴ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτῶν θεωρίας, ἀλλὰ τούναντίον ἐσπούδαζον ν' ἀναγάγῃσι τὰ αἰσθητὰ ὄντα καὶ τὰ τῆς πείρας φαινόμενα εἰς καθολικὰς ἀρχὰς καὶ αἰτίας. Καὶ εἶχε μὲν τὸ εὐφύεστατον γένος τῶν Ἑλλήνων πολλὴν ὁμολογουμένως ὀξυδέρκειαν καὶ λεπτότητα περὶ τὴν ἀντίληψιν καὶ ἐρευναν τῶν αἰσθητῶν πράγματων, δὲν ὑπερέβη ὅμως οὐδέποτε τὴν μέθοδον τῆς ἀντιλήψεως, οὐδ' ἔκαμε χρῆσιν τοῦ πειράματος, ἐκείνου δηλ. τοῦ μηχανήματος, δι' οὗ ὁ Φυσικὸς ἐξαναγκάζει τὴν φύσιν ἐκ παρασκευῆς νὰ ἐξαγρευσθῇ αὐτὴ τὸ μυστήριον, ἀλλὰ κατέλιπεν αὐτὸ γέρας καλὸν εἰς τοὺς σοφοὺς τῶν νεωτέρων χρόνων.

Καὶ ταῦτα μὲν καθόλου περὶ τῆς Ἴωνικῆς αἰρέσεως· πρὶν δὲ ἀρχίσω ἰδίᾳ τὸν λόγον περὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν φιλοσόφων, εἶναι χρεῖα νὰ μνημονεύσω τοῦ Φερεκύδους, ὅστις ἵσταται ἐν μέσῳ τῶν Ἰωνῶν Φυσιολόγων καὶ τῶν ἐνθῶν ἐκείνων καὶ ἱερῶν ἀνδρῶν Ἐπιμενίδου, Ἀβάριδος καὶ τῶν ἄλλων. Ὁ Φερεκύδης ἐγεννήθη ἐν τῇ νήσῳ Σύρῳ, καὶ εἶναι ὁ πρῶτος τῶν Ἑλλήνων οὗ διεσώθησαν ἄχρις ἡμῶν ὀλίγα τινα λείψανα πεζοῦ λόγου. Ὁ Φερεκύδης ἔγραψεν ἐπὶ διφθερῶν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἰωνῶν, διότι δὲν εἶχον ἔτι λάβει οἱ Ἕλληνες πάπυρον ἐξ Αἰγύπτου¹· εἶναι δὲ πεζὸς ὁ λόγος αὐτοῦ, καθὼ ἄμετρος, ἀλλὰ δὲν ἐρμηνεύει τὰ νοήματα οὔτε σαφῶς οὔτε καταληπτῶς. Ἡ ἀρχὴ τοῦ βιβλίου του εἶχεν ὡς ἐξῆς· «Ζεὺς μὲν καὶ Χρόνος εἰς ἄει καὶ Χθὼν ἦν· Χθονίη δὲ ὄνομα ἐγένετο Γῆ, ἐπειδὴ αὐτῇ Ζεὺς γέρας διδοῖ.» Ἐπέκεινα δὲ τούτων περιέγραφε πῶς ὁ Ζεὺς μετεμορφώθη εἰς Ἑρῶτα, θέλων νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον καλὸν καὶ ἐράσμιον ἐκ τῆς ὕλης, ἣν ἔπλασαν ὁ Χρόνος καὶ ἡ Χθονία· «Ζεὺς ποιεῖ φάρος μέγα τε καὶ καλόν· καὶ ἐν αὐτῷ ποικίλλει Γῆν καὶ Ὠγῆνον καὶ τὰ Ὠγῆνου δώματα².» Τὰς ὑπονοίας τὰς

¹ Ἡροδ. 5, 58. ἐκ τῆς φράσεως «Φερεκύδους διφθέρα» ἐγεννήθη πιθανῶς ὁ μῦθος, ὅτι ὁ φιλόσοφος ἀπέβαλεν ἐκ φθειριάσεως τὸ δέρμα δι' ἄλγαν, δι' ἣν κατεκρίθησαν οἱ πλείστοι τῶν ἀρχαίων τούτων φυσιολόγων.

² Sturz, comment. de Pherecyde utroque 1824. * Preller, die Theogonie des Pherecydes von Syros, Rhein. Mus. 1846. σ. 377. Τὸ γνή-

ὑποκειμένας ὑπὸ τὰς εἰκόνας ταύτας οὐδ' ἐπιχειρῶ καὶ νὰ ἐξηγήσω· παρασημειῶ δὲ μόνον τὸ ἐξῆς, ὅτι ὁ Φερεκύδης καὶ κατὰ τὰς ἰδίαις καὶ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν ὁμοιάζει τοὺς Ὀρφικοὺς θεολόγους, διὸ καὶ πρέπει νὰ καταριθμηθῇ ἐν ἐκείναις μᾶλλον, ἢ ἐν ταῖς Ἰωσιφυσιολόγοις.

Ἐπὶ τοῦ Φερεκύδους ἤκμασαν, ὡς γνωστόν, οἱ Ἑπτὰ σοφοί, καὶ ἐν αὐτοῖς *Θαλῆς ὁ Μηλίσιος*, ὁ πρῶτος τῶν Ἰωνῶν Φυσιολόγων, οὗ πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν τὸ σύστημα. Οἱ Ἑπτὰ οὗτοι σοφοί, ὡς καὶ πρότερον εἶπα, δὲν ἦσαν ἐκ τῶν θεωρητικῶν φιλοσόφων τῶν φημισθέντων παρὰ τοῖς πολλοῖς διὰ τὴν ἀσάφειαν τῶν φιλοσοφημάτων, ἀλλ' ἦσαν ἄνδρες νομοθετικοὶ καὶ πρακτικοί, ὧν αἱ γνώμαι καὶ αἱ συμβουλαὶ ὠφέλησαν πολλὰκις τὰς ἑαυτῶν πόλεις, καὶ ἐκ τούτου προῆλθεν ἡ πανελλήνιος αὐτῶν φήμη. Τὴν περὶ τὰ πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ ἰδίως δεινότητα τοῦ *Θάλητος* τεκμηριοῦσιν ἱκανὰ ἀνέκδοτα περισωθέντα μέχρις ἡμῶν· ὧν σπουδαιότατον εἶναι τὸ ὑπὸ Ἡροδότου ἱστορούμενον, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ὁ Κῦρος καταλύσας τὸν Κροῖσον ἐβουλεύετο ἐπιθεσιν κατὰ τῆς Ἰωνίας, πρεσβύτατος ὧν τότε ὁ *Θαλῆς* συνεβούλευσε τοὺς Ἰωνεὺς νὰ ἰδρῶσιν μίαν μητρόπολιν ἐν μέσῳ τῆς Ἰωνίας (ἐν Τέω π. χ.), ἐνθα συνερχόμενοι νὰ βουλεύωνται περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, πρὸς ἣν νὰ ἔχωσιν αἱ πόλεις ἕκασται ὡς οἱ δῆμοι τῆς Ἀττικῆς πρὸς τὸ ἄστυ τῶν Ἀθηναίων. Νέος δ' ὧν ἔτι ὁ *Θαλῆς* λέγεται ὅτι προεῖπε τοῖς Ἰωσι καὶ τὴν καθολικὴν ἐκλείψιν τοῦ ἡλίου, τὴν συμβᾶσαν ἐν ἔτει 610 ἢ 603, ἐξ ἣς κατέπεσεν ἡ μάχη τῶν Μήδων καὶ τοῦ Κυαξάρου πρὸς τοὺς Λυδοὺς καὶ τὸν Ἀλυάτην¹. Τὰς ἀστρονομικὰς μεθόδους εἰς προσδιορισμὸν τῆς ἐκλείψεως ταύτης παρέλαβε βεβαίως ἐκ τῆς Ἀσίας παρὰ τῶν Χαλδαιῶν, τῶν πατέρων τῆς ἀστρονομίας, διότι περὶ τὰ μαθηματικὰ ἦτο τόσοις πεζός, ὥστε οὐδὲ τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα ἐγνώριζεν². Ὁ *Θαλῆς* κυρίως ὑποδοκίμησε περὶ τὰ πρακτι-

σιον τῶν λειψάνων πιστοῦται ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἰωνικῶν τύπων, οὓς μνημονεύουσιν οἱ γραμματικοὶ Ἀπολλώνιος καὶ Ἡρωδιανός.

¹ Ἄν ὁ *Θαλῆς* ἐγεννήθη, καθ' ὃ μαρτυρεῖ ὁ Εὐσέβιος, τὸ 639 π. Χ. (*Ὀλ.* 35, 2), ἦτο τότε ἑτῶν 29 ἢ 36.

² Οὕτω λ. χ. παρεῖδη, ὅτι ὁ *Θαλῆς* πρῶτος εὗρε καὶ ἐδίδαξε τὸ θεώρημα ὅτι αἱ πρὸς τῇ βάσει γωνίαι τῶν ἰσοσκελῶν τριγώνων εἶναι ἴσαι.

κα πράγματα, διότι ὅπου δὲν ἐξήκει ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ θεωρία, ἐκεῖ προσέφευγεν εἰς τὰ ξένα ἔθνη, ὅσα εἶχον μείζονα τῶν Ἑλλήνων ἐμπειρίαν. Οὕτω π. χ. μαθὼν ἐκ τῶν Φοινίκων, ἐξ ὧν καὶ κατήγετο καθ' Ἡρόδοτον, ἐδίδαξε τοὺς ἑαυτοῦ συμπολίτας νὰ πλέωσι τὴν θάλασσαν ἀποβλέποντες ὄχι πρὸς τὴν Μεγάλην Ἀρκτον, ἀλλὰ πρὸς τὴν Μικράν, τὴν καλουμένην Φοινίκην¹. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Θαλῆς δὲν ἐχρημάτισεν οὔτε ποιητῆς οὔτε συγγραφεύς, οὐδ' ἐγνώρισαν οἱ παλαιοὶ σύγγραμμα αὐτοῦ οὔτε μικρὸν οὔτε μέγα· ὥστε πάντα τὰ ἐκ τοῦ Θαλήτος δὲν εἶναι ἄλλο, ἢ ἀποφθέγματα παραδοθέντα ὑπὸ τῶν συγχρόνων εἰς τοὺς μεταγενεστέρους· ματαίως ἄρα πονοῦσιν οἱ σπουδάζοντες ν' ἀναπλάσωσιν ἐξ αὐτῶν σύστημα περὶ φύσεως κατὰ Θαλῆν. Ἐκ τῶν παραδοθέντων λοιπὸν περὶ αὐτοῦ συνάγεται, ὅτι ὁ εὐφύεστατος οὗτος ἀνὴρ δὲν ἐβλεπεν οὐδαμοῦ τῆς φύσεως ὕλην νεκράν, ἀλλὰ πανταχοῦ ζῶν καὶ κίνησιν· διὸ καὶ ἀπεφάνετο κατὰ τὸν τρόπον αὐτοῦ «πάντα πλήρη θεῶν εἶναι», τεκμαιρόμενος ἐκ τε τῆς λίθου τῆς μαγνήτιδος καὶ τοῦ ἡλέκτρου, τῶν ἀγωγῶν τῆς ἡλεκτρικῆς καὶ μαγνητικῆς δυνάμεως². Περαιτέρω δὲ προχωρῶν ἐθεώρει ὡς ἀρχὴν καὶ αἰτίαν πάντων τὸ ὕδωρ³, διὰ τὸν ἐξῆς βεβαιῶς λόγον, ὅτι ἡ ὑγρὰ φύσις εὐκόλως μεταβάλλεται, καὶ ποτὲ μὲν ἐξατμιζομένη ἐξαραιοῦται, ποτὲ δὲ πηγνυμένη ἀπογαιοῦται, φαινόμενον, ἐξ οὗ καὶ αὐτὸς κατενόησε σαφῶς, καὶ τοὺς ἄλλους ἐδίδαξε, πῶς δύναται τὸ αὐτὸ σῶμα νὰ μεταλλάσῃ διαφόρους μορφάς. Τὰ κεφαλαιώδη ταῦτα δόγματα ἀρκοῦσι νὰ δεῖξωσιν, ὅτι ὁ Θαλῆς ἦτο ἀνὴρ, ὅστις ἀπολυθεὶς τῶν κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεων διέσχισε τὸν φλοιὸν καὶ ἐπεζήτησε τὸν λόγον καὶ τὴν αἰτίαν τῶν ὄντων ὄχι ἐν τῇ ἐξωτερικῇ ἐπιφανείᾳ, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ τῶν πραγμάτων.

¹ Σχόλια εἰς Ἀράτου Φαινόμενα 39. Ἐκ τοιούτων ἴσως παραδόσεων συνετάχθη ἡ «Ναυτικὴ ἀστρολογία», ἥτις ἀπεδίδετο μὲν κοινῶς εἰς τὸν Θαλῆν, κατ' ἀκριβεστέρους ὅμως μάρτυρας ἦτο ἔργον νεωτέρου συγγραφέως, Φώκου τοῦ Σαμίου.

² Τοῦ Ἀριστοτελικοῦ χωρίου (π. Ψυχ. 1, 5, 15.) μόνον τὸ «πάντα πλήρη Θεῶν εἶναι» ἀνήκει εἰς τὸν Θαλῆν, τὸ δὲ «ἐν ὅλῳ τὴν ψυχὴν μεμύχθαι» εἶναι τοῦ Ἀριστοτέλους ἐξήγησις.

³ Τὸν ὄρον «ἀρχή» μετεχειρίσθη πρῶτος ὁ Ἀναξίμανδρος.

Δεύτερος μετὰ τὸν Θαλῆν τάσσεται ἐν ταῖς Φυσιολόγοις Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος. Τὸ μικρὸν αὐτοῦ σύγγραμμα ἐπεγράφετο περὶ «Φύσεως», ὡς πάντα τῶν Ἰόνων Φυσικῶν τὰ βιβλία. Συνέγραψε δὲ αὐτὸ εἰς ἡλικίαν 64 ἐτῶν, δηλ. κατὰ τὴν 58 Ὀλ. 2, π. X. 547.¹ Ἦτο δὲ γεγραμμένον βραχυλογικῶς καὶ ἀποφθεγματικῶς, καὶ ἀπέκλινεν εἰς ποιήσιν μᾶλλον ἢ εἰς πεζογραφίαν· διότι ὁ λόγος ὁ σαφής καὶ καθαρός, προϊὼν τοῦ πνεύματος τοῦ διακρίνοντος ἕκαστα καὶ διαιροῦντος, δὲν εἶχεν ἔτι ὠριμάσει ἐν Ἑλλάδι, ὡς δεικνύουσι τὰ ὀλίγα τοῦ Ἀναξιμανδρου λείψανα. Τοῦ συγγράμματος τούτου ἦσαν ἴσως μέρη τὰ «Ἀστρονομικὰ καὶ Γεωγραφικὰ» τὰ εἰς Ἀναξίμανδρον ἀποδιδόμενα. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐκέκτητο καὶ γνώμονα, ὃν ἔλαβε βεβαίως ἐκ Βαβυλῶνος². Τοῦτον στήσας ἐν Σπάρτῃ, ἥτις ἤμαζε τότε κατὰ παιδείαν, ὑπελόγησε τὰς τροπὰς καὶ ἰσημερίας, ἅμα δὲ καὶ τὴν κλίσιν τῆς ἐκλειπτικῆς³. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἐρατοσθένους πρῶτος ὁ Ἀναξίμανδρος κατεσκεύασε καὶ πῖνακα γεωγραφικόν, ἀποβλέψας βεβαίως, ὡς φυσικός, εἰς τὴν μαθηματικὴν μᾶλλον ἢ τὴν πολιτικὴν Γεωγραφίαν. Ὁ Ἀναξίμανδρος, καθ' ὃ ἴστορεῖ ὁ Ἀρίστοτέλης, ἐδέχετο ἐν τῷ παντὶ μυρίους κόσμους, οὓς ἐκάλει καὶ θεοὺς, διότι ὑπελάμβανεν ὅτι εἶχον ἐν ἑαυτοῖς δυνάμιν ἰδίαν κινήσεως, ἥτις μόνῃ διέμενεν ἀίδιος, τῶν κόσμων γιγνομένων. Οἱ πολλοὶ οὗτοι κόσμοι ἐγεννήθησαν κατὰ τὸν Ἀναξίμανδρον ἐκ τοῦ ἀπείρου». Ἀπειρον δὲ λέγων, ἐνύει στοιχεῖόν τι ἄνευ εἰδούς καὶ ἀδιόριστον, εἰς ὃ ἔρχεται τὸ πνεῦμα μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν πάσης ἰδιότητος καὶ χαρακτῆρος. Ἐκ τοῦ ἀπείρου τούτου λοιπὸν γεννῶνται καὶ εἰς αὐτὸ φθείρονται πάντα τὰ ὄντα, ὡς λέγει ὁ φιλόσοφος ἐν τινι τῶν περισωθέντων ἀποσπασμάτων· «ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστίν.

¹ Ἀλλαχόθεν βεβαίως δὲν ἤδυνάτο νὰ μάθῃ περὶ Ἀναξιμανδρου οὔτε ὁ Ἀπολλόδωρος, ὅτι ἦτο ἐτῶν 58 τὸ 2 τῆς 58 Ὀλ. (Διογ. Λαερτ. II, 2), οὔτε ὁ Πλίνιος (N. H. II, 8) ὅτι ἡ κλίσις τῆς ἐκλειπτικῆς εὗρέθη τὴν 58 Ὀλ. εἰμὴ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἀναξιμανδρου, ὅστις ἐμνημόνευε τῶν ἐτῶν ἐν τῷ συγγράμματι· διότι οὐδεὶς ἐφρόντιζε τότε νὰ ἀναγράψῃ τοιαύτας ἀνακαλύψεις.

² Ἡροδ. II, 109. Περὶ τοῦ γνώμονος τοῦ Ἀναξιμανδρου ὅρα πλὴν ἄλλων Διογένη. Λαερτίου II, 1.

³ Ἡ κλίσις τῆς ἐκλειπτικῆς, δηλ. ἡ ἀπόστασις τῆς ἡλιακῆς τροχίᾳς ἀπὸ τοῦ ἰσημεριοῦ, ἦτο καθ' ἑαυτὴν φανερά εἰς πάντα προσέχοντα· ἀλλ' ὁ Ἀναξίμανδρος φαίνεται ὅτι καὶ ἐμέτρησεν αὐτὴν διὰ τοῦ γνώμονος.

τοῖς οὖσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν δι-
δόναι γὰρ αὐτὰ τίσιν καὶ δίκην τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου
τάξιν»¹.

Τρίτος ἐν τοῖς Ἰωσι Φυσιολόγοις τάσσεται ὁμοφώνως ὑπὸ τῶν
παλαιῶν Ἀναξιμένης ὁ Μιλήσιος, ἀκμάσας ὅχι πολὺ πρὶ τῶν Περ-
σικῶν, διότι ἐχρημάτισε μαθητὴς τοῦ Ἀναξίμανδρου². Πρῶτος ὁ
Ἀναξιμένης ἐν τοῖς φιλοσόφοις ἔγραψε γλῶσσαν ἀπλὴν καὶ σαφῆ ἐν
ἀκράτῳ τῇ Ἰωνικῇ διαλέκτῳ. Ἐπανελθὼν δὲ εἰς τὰ τοῦ Θάλητος,
καὶ ζητήσας διὰ τῆς πείρας αἰσθητόν τι στοιχεῖον ἐξ οὗ παρήχθη ὁ
κόσμος, ἀπεδέχθη ὡς πρώτην τῶν ὄντων ἀρχὴν τὸν ἀέρα, πάνυ εὐ-
στόχως ἀποδεικνύων διὰ παραδειγμάτων τὸν τρόπον καθ' ὃν γεν-
νῶνται διάφορα σώματα δι' ἀραιώσεως καὶ πυκνώσεως τοῦ ἀέρος.
Ὅπως δὲ οἱ ἄλλοι Ἰῶνες Φυσιολόγοι, οὕτω καὶ ὁ Ἀναξιμένης ὑπε-
λάμβανε τὸ πρῶτον τοῦτο στοιχεῖον ὅχι ὕλην νεκράν, ἀλλὰ πνευ-
ματικὴν καὶ θεῖαν οὐσίαν, κινήσεως μετέχουσαν³· διὸ καὶ λέγει πού
ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν· «ἡ ψυχὴ, φησὶν, ἡ ἡμετέρα ἀήρ οὐσα συγ-
κρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀήρ περιέχει»⁴.

Πολὺ τῶν προτέρων ἐπιφανέστερος ὅχι μόνον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ,
ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἄλλην μάθησιν καὶ αὐτὴν τὴν μεταχειρίσιν τοῦ
πεζοῦ λόγου ἀπεδείχθη Ἡράκλειτος ὁ Ἐφεσῖος, ἀκμάσας περὶ τὴν
β.9 Ὀλ. (π. X. 505). Τὸ «περὶ Φύσεως» σύγγραμμα αὐτοῦ⁵ λέγε-
ται ὅτι ἀνέθηκεν ὁ Ἡράκλειτος εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐφεσῖας Ἀρτέμι-
δος, ὑποσημαίνων μὲ τοῦτο, ὅτι δὲν ἔκρινεν ἄξιον τοῦ βιβλίου τὸ
κοινὸν πλῆθος, ἀλλὰ τὸ ἱερὸν τῆς Θεᾶς. Περὶ τοῦ Ἡρακλείτου ἱστο-
ροῦσι κοινῶς οἱ παλαιοὶ ὅτι ἦτο μεγάλῳφρων καὶ ὑπεροπτικὸς ἀ-
νὴρ, ὅτι ἔφευγε τὴν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων κοινωνίαν, καὶ ὅτι ἐτίμα
μόνας τὰς ἰδέας ὅσας αὐτὸς ἐπενόησε, κατεφρόνει δὲ πᾶσαν ἄλλην
μάθησιν ὑπ' ἄλλων διδασκτὴν. «Πολυμαθὴς, ἔλεγε, νόον οὐ διδά-
σκει (παρ' ἄλλοις οὐκ ὁρθῶς «φύσει»)· Ἡσίοδον γὰρ ἂν ἐδίδασκε καὶ

¹ Σιμπλικ. εἰς Ἀριστοτ. Φ. 6. Ἀδελφὸν δὲ νοεῖ, ὅτι ἐν σώμα κατέ-
λαβε τὴν θέσιν ἄλλου.

² Αἱ περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ Ἀναξιμένους μαρτυρίαι εἶναι ἀπόδρα συγκεχυ-
μέναι καὶ ἀδιάλυται. (Klinton, Philological Museum N. 1. σ. 91).

³ Στοβ. Ἐκλ. 296.

⁴ Αἱ ἐπιγραφαὶ συνήθως ἐτίθεντο ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων πρὸς διάκρισιν.

Πυθαγόρην, αὐθίς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἑκαταίον»¹. Ὁ λόγος τοῦ Ἡρακλείτου ἦτο μὲν μεστός ἀδρῶν νοημάτων, ἀλλὰ δυσκατάληπτος τοῖς πολλοῖς καὶ ἥκιστα ἀφελῆς καὶ ἰωνικός· ἦτο δὲ λόγος πεζὸς καθὼς ἄμετρος, διότι ἄλλως εἶχε βάρος καὶ διάγραμμα μεῖζον τοῦ ποιητικοῦ. Ἡ κυριωτάτη γνώμη τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ἡ βᾶσις τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ συστήματος ἦτο, ὅτι πάντα τὰ ὄντα ῥέουσιν ἐν κινήσει διηνεκεῖ, καὶ ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἀληθῶς, ἀλλὰ τὰ πάντα γίνονται καὶ ἀπόλλυνται. Τὴν γνώμην ταύτην ἐξέφραζε συμβολικῶς ὡς ἐξῆς· «ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν, εἰμέν τε καὶ οὐκ εἰμέν»². Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὁρμώμενος οὐδὲν τῶν αἰσθητῶν ὄντων θεώρει αὐθυπόστατον, ἀλλ' ὡς ἀλλαγὴν καὶ μετατροπὴν ἄλλου· «Ζῆ πῦρ τὸν γῆς θάνατον, καὶ ἀὴρ ζῆ τὸν πυρὸς θάνατον· ὕδωρ ζῆ τὸν ἀέρος θάνατον, γῆ τὸν ὕδατος»³. Διὰ τῶν μεταφορῶν τούτων καὶ τῶν εἰκόνων ἐσαφηνίζεν ὁ φιλόσοφος τὴν γνώμην, ὅτι τὰ καθ' ἑκάστα ὄντα γεννῶνται ἐκ τίνος πρώτου στοιχείου, καὶ ὅτι δὲν ἔχουσιν ἰδίαν καὶ ἀτομικὴν ὑπόστασιν, ἀλλ' εἶναι εἶδη καὶ σχήματα ἐκείνου, ἐξ ἀλλήλων γιγνόμενα καὶ εἰς ἀλλήλα φθειρόμενα. Τὰ αὐτὰ ἔλεγεν ὁ Ἡράκλειτος περὶ τε τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν· «οἱ ἀνθρωποὶ ζῶμεν τὸν ἐκείνων (θεῶν) θάνατον, τεθνήκαμεν δὲ τὸν ἐκείνων βίον»⁴. Ὅπερ σημαίνει κατὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἡρακλείτου, ὅτι οἱ μὲν ἀνθρωποὶ εἶναι θεοὶ τεθνηκότες, οἱ δὲ θεοὶ ἀνθρωποὶ ζῶντες. Στοιχεῖον δὲ ἐξ οὗ γεννῶνται καὶ εἰς ὃ φθείρονται πάντα, ἅμα δὲ καὶ αἰτίαν τῆς διηνεκοῦς ταύτης τῶν ὄντων ῥοῆς, ἀποφαίνεται τὸ πῦρ, ὃχι βέβαια τὸ αἰσθητὸν καὶ ὁρατὸν πῦρ, ἀλλ' αἰθεριωτέραν τινὰ καὶ κρείττονα πυρὸς δύναμιν· διότι περὶ μὲν τοῦ κοινοῦ πυρὸς ἔλεγεν, ὡς εἶδομεν,

¹ Διογ. Λαερτ. 9. 1. Τὸ χωρίον εἶναι ἄξιον λόγου, διότι δεικνύει τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἤρχισεν ἡ πολυμαθεῖα ἐν Ἑλλάδι.

² Ἡρακλ. Ἀλληγ. Ὀμηρ. Κ. 24. σ. 84. Τὴν εἰκόνα, ὅτι δὲν δύναται τίς νὰ καταβῇ δις ἐν τῷ αὐτῷ ποταμῷ, μετεχειρίζετο ὁ Ἡράκλειτος πολλὰ τοῦ συγγράμματος, θέλων νὰ δεῖξῃ αἰσθητικῶς τὴν διηνεκὴ τῶν ὄντων μεταβολήν.

³ Μαξ. Τυρ Λόγ. XXV. σ. 260. ἡ περίεργος φράσις «ζῆ τὸν θάνατον» εὐρίσκεται συχνάκις ἐν τοῖς λειψάνοις τοῦ Ἡρακλείτου, ὅστις, καθόλου εἰπεῖν, ἡγάπα ὀλίγας εἰκονικάς καὶ σπερεοτύπους φράσεις.

⁴ Φιλ. Ἀλληγ. Νόμ. σ. 60.—Ἡρακλ. Ἀλληγ. Ὀμηρ. Κ. 24.

ὅτι ὑπόκειται καὶ αὐτὸ εἰς μετατροπὴν, ἢ, καθ' Ἡράκλειτον, εἰς ζωὴν καὶ θάνατον, περὶ ἐκείνου δὲ ἀπεφαίνετο ὡς ἐξῆς· «Κόσμον τὸν αὐτὸν ἀπάντων οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν αἰεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται πῦρ αἰεζῶν, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀπυσθεννόμενον μέτρα»¹. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ διηνεκὴς τῶν ὄντων κίνησις καὶ ἐναντιοτροπὴ δὲν ἦτο καθ' Ἡράκλειτον τυφλὴ καὶ ἀσκοπος ῥοή, ἀλλ' ὑπέκειτο εἰς νόμους καὶ ἀνάγκην, ἣν ὠνόμαζεν *Εἰμαρμένην*· αὕτη δὲ ἄγει τὰ ὄντα ἄνω καὶ κάτω, δηλαδὴ εἰς γέννησιν καὶ φθοράν· «Ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπικούροι ἐξευρήσουσιν», ἐξ ὧν συνάγεται, ὅτι τὸν αἰώνιον τοῦτον νόμον δὲν ἠδύναντο νὰ παραβῶσιν οὐδ' αἱ ἰσχυρόταται τῆς φύσεως δυνάμεις. Τὴν σοφὴν ὁμῶς ταύτην γνώμην ὑπερείδον οἱ ἔπειτα Ἡρακλείτειοι, οἱ *ῥέοντες*, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτοὺς στωικῶς ὁ Πλάτων², οἵτινες ἐπὶ τούτῳ καὶ μόνῳ ἔχαιρον, πῶς νὰ ἐπινοῶσι λόγους ἀποδεικτικούς τῆς ἀσταθείας τῶν ὄντων καὶ διηνεκοῦς αὐτῶν ῥοῆς καὶ μετατροπῆς.

Τὴν κοινὴν τοῦ πλήθους θρησκείαν κατεφρόνει καὶ ὁ Ἡράκλειτος· διότι πάντες σχεδὸν οἱ Ἰωνες φιλόσοφοι σπουδάζοντες νὰ εὖρωσι στοιχεῖόν τι ἐκ τῆς πείρας ἐξηγοῦν τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν αἰτίαν τῶν ὄντων, ἀπερρίπτον πᾶσαν παράδοσιν καὶ κατεφρόνουν ὅχι μόνον προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλεστάτας ἀληθείας καὶ δόγματα, ἐκ παλαιοῦ παραδεδομένα. Οὕτω π. χ. ἔσκωπτεν ὁ Ἡράκλειτος τὸν τρόπον τῆς λατρείας τῶν ἑαυτοῦ συμπολιτῶν· «Καὶ ἀγάλμασι ταυτέοις εὐχονται, ὁκοῖον εἴ τις δόμῃς λεσχηνεύοιτο»³. Ὡς δὲ πρὸς τὸ σπουδαῖον ζήτημα τῆς σχέσεως τοῦ σώματος πρὸς τὸ πνεῦμα, ἀπεδέχετο τῆς κοινῆς θρησκείας τὸ δόγμα καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρ' Ἑλλήσι γνώμην, ὅτι δηλ. τὰ πρῶτα τοῦ παντὸς στοιχεῖα εἶναι δυνάμεις σωματικαὶ ἅμα καὶ πνευματικαί. Ἐκ τούτου ὁρμώμενος ἐδογματίζεν, ὅτι τὸ πρῶτον στοιχεῖον ἐξ οὗ ἐγεννήθη ὁ κόσμος εἶναι καὶ πηγὴ πάσης πνευματικῆς δυνάμεως.

Μετὰ τὸν Ἡράκλειτον μεταβαίνω εἰς τὸν μικρὸν ὕστερον ἀκμά-

¹ Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. V, σ. 599.

² Πλουτ. π. Φυγ. Κεφ. 14, σ. 604.

³ *Θεαιτ., 181. Α.

⁴ Κλήμ. Ἀλεξ. Προτρεπ. σ. 33.

σαντα Ἀναξαγόραν, τὸν ἄνδρα ἐκείνον, ὅστις εἰσήγαγε πρῶτος εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸν Νοῦν, ἦτοι μίαν τῶν σπουδαιωτάτων ἀρχῶν ὅσας ποτὲ μνημονεύει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Διὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀναξαγόρου ἐγκαταλείψασα πλέον ἢ ἑλληνικὴ φιλοσοφία τὰς κοινὰς δόξας τοῦ πλήθους, διαπορεύεται τὴν ὁδόν, ἣν πολὺ πρότερον ἐπάτησαν οἱ ἈσIANοὶ ἐν τε τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ θρησκείᾳ, μάλιστα δὲ ὁ Μωϋσῆς ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ καὶ δημιουργίας κόσμου βιβλίοις. Αἱ ἰδέαι αὐταὶ περὶ Θεοῦ καὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, αἱ γενόμεναι παρ' ἡμῖν συνηθέσταται καὶ γνωριμώταται ἐκ τῆς θρησκείας, εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τοῦ Ἀναξαγόρου πρώτου, ὃχι ὡς ἀποκάλυψις, ἀλλ' ὡς τῆς φιλοσοφίας ἐφευρέσεις καὶ καρπός. Καὶ περιῆλθον μὲν κατ' ἀρχὰς εἰς σφοδρῶς ἀντίθεσιν καὶ πόλεμον πρὸς τὴν καθεστῶσαν θρησκείαν, ὑποσκάψασαι ὅμως ταχέως τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἔβαινεν ἡ πίστις καὶ ἡ λατρεία τῶν ἀρχαίων θεῶν, παρεσκεύασαν εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον ἀσφαλὲς τὸ κράτος τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ὁ Ἀναξαγόρας εἶναι πολὺ νεώτερος τοῦ Ἀναξίμενους, ἃν καὶ λέγεται μαθητὴς αὐτοῦ. Ἦκμασε δὲ εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν οὐ μόνον τὰ φιλοσοφήματα τῶν Ἰώνων Φυσιολόγων, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν Πυθαγορείων, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν Ἑλεατῶν, ἦσαν διαδεδομένα κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐμελετῶντο σπουδαίως ὑπὸ τῶν λογίων ἀνδρῶν. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἱστορήσω διὰ μιᾶς καὶ συγχρονιστικῶς τὰς διαφόρους αἱρέσεις, ὁ δὲ Ἀναξαγόρας καὶ κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ φιλοσοφεῖν καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν ἀκολουθεῖ τὸ παράδειγμα τῶν Ἰώνων Φυσιολόγων, σκοπεύω νὰ διαπεράνω πρῶτον τὸν περὶ τῆς Ἰωνικῆς αἱρέσεως λόγον καὶ ἔπειτα νὰ πραγματευθῶ τὰ περὶ Ἑλεατῶν καὶ Πυθαγορείων. Τὰ κατὰ τὸν βίον τοῦ Ἀναξαγόρου παρεδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἄνευ σχεδὸν ἐναντιολογιῶν. Ἐγενήθη τὸ 1 τῆς 70 Ὀλ. (500 π. Χ.) ἐν Κλαζομεναῖς τῆς Ἰωνίας, ἔνθεν μετοικήσας εἰς Ἀθήνας¹ τὸ 1 τῆς 81 Ὀλ (456

¹ Ἐπὶ ἄρχοντος Καλλίου, ὃν συγγέουσι πρὸς τὸν Καλλίαν ἢ Καλλιάνην, ἄρχοντα τοῦ 1 ἔτους τῆς 75 Ὀλ., καθ' ὃ ἐπεκρέματο ἐπὶ τοὺς Ἑλληνας ὁ ἐκ τοῦ Περσικοῦ πολέμου κίνδυνος, καὶ δὲν ἦτο καιρὸς ἐπιτήδεως εἰς φιλοσοφικὰς μελέτας.

π. X.), κατέμεινεν αὐτοῦ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη¹, μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε οἱ ἀντιπολιτευόμενοι τοῦ Περι- κλέους σπουδάζοντες νὰ ἐλαττώσωσι πάσῃ μηχανῇ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς παρὰ τῷ δήμῳ τῶν Ἀθηναίων, πρὶν τολμήσῃσι φανερόν πόλεμον πρὸς τὸν Περικλέα, περιέπλεξαν ἐν δίκαις καὶ διαβολαῖς πάντας τοὺς φίλους καὶ οἰκείους αὐτοῦ. Τότε λοιπὸν κατηγόρησαν καὶ τὸν Ἀναξαγόραν ἐπὶ ἀσεβείᾳ, λα- βόντες εὐλογον ἀφορμὴν τὴν περὶ φύσεως φιλοσοφίαν αὐτοῦ. Καὶ πῶς μὲν ἀπέβη ἡ δίκη, ἄδηλον· διότι ποικιλοτρόπως καὶ συγκεχυ- μένως παραδίδουσιν οἱ παλαιοὶ τὰ κατ'αὐτὴν· τύσον δὲ μόνον συν- ἄγεται ἀσφαλῶς, ὅτι διὰ τὴν καταγγελίαν ταύτην ἔφυγεν ὁ φιλό- σοφος τὰς Ἀθήνας τὸ 2 τῆς 78 Ὀλ. (π. X. 431) καὶ ἀπέθανε μετὰ τρία ἔτη ἐν Λαμψάκῳ εἰς ἡλικίαν ἐτῶν ἐβδομήκοντα δύο.

Ὁ Ἀναξαγόρας πρεσβύτης ἤδη ὢν συνέγραψεν ἐν Ἀθήναις τὸ περὶ «Φύσεως» βιβλίον² εἰς Ἰωνικὴν διάλεκτον, πεζὴν καὶ ἀπέριτ- τον, κατὰ τὸ παραδειγμα τοῦ Ἀναξιμένους. Ἐκ τινων μακροτέρων ἀποσπασμάτων³, ἅτινα διετώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἐξάγεται σαφῶς ὁ χαρακτήρ τοῦ λόγου αὐτοῦ. Ὁ Ἀναξαγόρας, ἐν γένει εἰπεῖν, φι- λεῖ τὴν βραχεῖαν καὶ ἀπλὴν περιοδολογίαν, προτάσεις τοῦ λόγου μικράς, συμπλεκόμενας δι' ὀλιγοσυλλάβων συνδέσμων, μὲν, δέ, γάρ· σύνδεσιν τῶν νοημάτων πυκνὴν καὶ στερεάν· μέθοδον δέ, τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἐπὶ τὰ ἀποδεικτέα, καὶ ὅχι τὴν ἀπὸ τῶν ἐπομένων ἐπὶ τὰς ἀρχάς· ὅθεν προτάσεις συνήθως τὸ γενικὸν ἀξίωμα, καὶ μετ'αὐτὸ τοὺς λόγους καὶ τὰς ἀποδείξεις⁴. Τὸ κυριώτατον ἡδῶν τοῦ Ἀνα- ξαγόρου ἦτο τὸ περὶ Ὁμοιομερειῶν, δηλ. στοιχείων ὕλης μικροτά-

¹ Τριάκοντα φέρεται κοινῶς, διὰ τὸ στρογγύλον καὶ εὐπερίληπτον τοῦ ἀ- ριθμοῦ.

² Συνέγραψε δηλ. μετὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα κατ' Ἀριστοτέλην (Μεταφ. Γ. 3).

³ Τὸ μακρότατον εἶναι τὸ παρὰ Σιμπλικίῳ (εἰς Ἀριστοτ. Φυσ. σ. 336.). Ἰδε Anaxagorae Fragmenta illustr. ab Eduardo Schaubach. Lips. 1847. Fr. 8.

⁴ "Οὐκ καὶ τὸ μνημονεύθην περὶ τοῦ γίνεσθαι χωρίον δὲν ἔκειτο ἐν ἀρχῇ, ὡς λέγει ὁ Σιμπλικίος, ἀλλὰ μετὰ τὸν λόγον περὶ τῶν ὁμοιομερειῶν, τοῦ Νοῦ καὶ τῆς κινήσεως. Ὁ Ἀναξαγόρας ἤρχετο τοῦ λόγου σχεδὸν ὡς οἱ ποιηταὶ Θεογονίας· «Ὅμοῦ πάντα χρήματα ἦν, ἀπειρα καὶ πλῆθος καὶ σμι- χρότητα»

των καὶ αἰδίων, ἐξ ὧν συνέστη ὁ κόσμος. Διὰ τοῦ δόγματος τούτου διεκρίθη πάντων τῶν πρότερον φιλοσόφων, διότι ἀνήρει σὺν ἄλλοις καὶ τὴν περὶ τοῦ γίνεσθαι γνώμην αὐτῶν. «Τὸ δὲ γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι οὐκ ὀρθῶς νομίζουσιν οἱ Ἕλληνες· οὐδὲν γὰρ χρημα γίνεται ἢ ἀπόλλυται, ἀλλ' ἀπὸ ἐόντων χρημάτων συμμίσγεται τε καὶ διακρίνεται· καὶ οὕτως ἂν ὀρθῶς καλοῖεν τὸ τε γίνεσθαι συμμίσγεσθαι καὶ τὸ ἀπόλλυσθαι διακρίνεσθαι¹.» Ὁ Ἀναξαγόρας λοιπὸν ἀπεδέχετο κατὰ ταῦτα ὅχι ἓν, ἀλλὰ πολλὰ καὶ παντοειδῆ πρῶτα στοιχεῖα, αἰδία καὶ ἀμετάβλητα, ἅτινα κατὰ ποικιλωτάτους τρόπους μιγνύμενα καὶ διακρινόμενα, ἐγέννησαν τὰ διάφορα σώματα. Ἐπειδὴ δὲ ἠγνόει τὰς χημικὰς συνθέσεις καὶ τὰ στοιχεῖα, ὑπέλαβεν ὅτι ἐν πᾶσι τοῖς σώμασιν ἐνυπάρχουσι πολλὰ μικρότατα ἄτομα ὕλης, οἷον ὁστῶν μικρὰ σπέρματα καὶ κρέατος καὶ ξύλου καὶ λίθου, καὶ ταῦτα εἶναι αἱ πολύκροτοι τοῦ Ἀναξαγόρου Ὁμοιομέρειαι². Ἵνα δὲ ἐξηγήσῃ τὴν ἐξ ἀλλήλων γέννησιν τῶν σωμάτων, ἐδογματίζεν ὅτι ἐν ᾧπασιν μὲν τοῖς σώμασι περιέχονται ὕλης μόρια παντοδαπά, ἀλλ' ὅτι ἕκαστον σῶμα δέχεται καὶ τὸ εἶδος καὶ τὴν προσηγορίαν ἐκ τοῦ ἐπικρατεστέρου. Οὕτω λοιπὸν ἐκλαβὼν πρῶτος ἀπάντων Ἑλλήνων τὰ σώματα ὡς ὕλην νεκρὰν καὶ οὐδεμίαν κίνησιν ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντα, ἠναγκάσθη νὰ στήσῃ ἐκτὸς τῶν σωμάτων τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς καὶ κινήσεως, ἣν ἀπεκάλεσε Νοῦν· «ἔστι δὲ ὁ νοῦς λεπτότατόν τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον, καὶ γνώμην γε περὶ παντὸς πᾶσαν ἴσχει καὶ ἰσχύει μέγιστον³.» Ὁ νοῦς ἐνυπάρχει κατ' Ἀναξαγόραν ἐν ᾧπασιν τοῖς σώμασι καὶ ζωοποιεῖ αὐτά, ἀλλὰ δὲν ἀναμιγνύεται μετὰ τῶν ἀτόμων, οὐδὲ συμφύρεται μετ' αὐτῶν ὡς αἱ ὁμοιομέρειαι πρὸς ἀλλήλας. Περαιτέρω δὲ προχωρῶν, ἐδογματίζεν ὅτι τὴν πρώτην κίνησιν εἰς τὰ φύρδην μίγδην

¹ Συμπλκ. εἰς Ἀριστ. Φυσ. fol. 34b, Ἀπόσπ. 22. παρὰ Schaubach. (περὶ δὲ τῆς προσηκούσης θέσεως αὐτοῦ: Panzerbieter, de fragm. Anax. ordine σ. 9. 21. Meiningae 1836 — Schorn, Anaxagorae Clazom. etc. Bonnæ 1829.).

² Ἄν τις ἀντικαταστήσῃ ἀντὶ τῶν ὁμοιομερειῶν τὰ χημικὰ στοιχεῖα τῶν μετάλλων καὶ μεταλλοειδῶν, βλέπει ὅτι καὶ τὴν σήμερον ἡ ἐπιστήμη βαίνει τὴν ἐπὶ Ἀναξαγόρου ὁδόν.

³ Συμπλκ. αὐτόθ. (Er 8. Schanb.).

κείμενα τῆς ὕλης ἄτομα ἔδωκεν ὁ Νοῦς, ὅθεν ἔλαβον μορφὴν τὰ καθ' ἑκάστα ὄντα. Τὴν πρώτην δὲ ταύτην κίνησιν ὑπελάμβανε κυκλικὴν (περιχώρησις, τεκμαιρόμενος ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, τὰ ἄστρα, ὁ ἀήρ καὶ ὁ αἰθήρ κινεῖνται μέχρι τῆς σήμερον κυκλικῶς¹. Ἡ κυκλικὴ κίνησις, ἥτοι ἡ περιχώρησις, εἶναι κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν ἡ δύναμις ἡ κρατοῦσα τοὺς ἀστέρας, τοὺς βαρεῖς καὶ λιθοειδεῖς τούτους ὄγκους, ἐν τῇ ὁδῷ αὐτῶν. Εἶναι δὲ γνωστόν ἐκ τῆς ιστορίας, ὅτι οἱ κατήγοροι τοῦ Ἀναξαγόρου τοῦτο μάλιστα ἔφερον εἰς ἀπόδειξιν τῆς αὐτοῦ ἀθεΐας, ὅτι ἔλεγε τὸν ἥλιον *μύδρον διάπυρον* τὸν ἥλιον, ὃν ἐφαντάζοντο οἱ παλαιοὶ μέγαν καὶ ἀγαθοποιόν δαίμονα, ὅστις φέρει τὸ φῶς εἰς τε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς θεοὺς². Τὰ δόγματα ταῦτα κατ' ἀρχὰς μὲν ἐφάνησαν παρὰδοξα, διότι οἱ ἄνθρωποι ἦσαν συνειθισμένοι νὰ φαντάζωνται μυριάδας δαιμόνων ἐν τῇ φύσει, οὓς καταλύσας ὁ Ἀναξαγόρας οὐδὲν ἄλλο κατέλειπεν ἀντ' αὐτῶν, ἢ μόνην τὴν δύναμιν τῆς κινήσεως. Τόσον ταχέως ὅμως διεδόθησαν καὶ ἐπεκράτησαν, καίπερ ἀντιμαχόμενα πρὸς τὴν θρησκείαν, τὴν ποίησιν καὶ τοὺς καθεστῶτας νόμους, τοὺς ἀμυνομένους ὑπὲρ τῆς παραδόσεως, ὥστε ἑκατὸν ἔτη ὕστερον ἐφάνη ὁ Ἀναξαγόρας εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ἕνεκα τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Νοῦ εἰς τὴν φιλοσοφίαν «οἷον νήφων πρῶ' εἰκῇ λέγοντας τοὺς πρότερον³.» Τὸ σύστημα τοῦ Ἀναξαγόρου εἶχε μίαν κυριωτάτην ἀτοπίαν, ἣν κατενόησαν καὶ οἱ παλαιοί· ὅτι ὁ Κλαζομένιος φιλόσοφος ἐποιεῖτο ἀτελεῖ καὶ ἀνεπαρκῆ χρῆσιν τοῦ Νοῦ. Σπουδαίων δηλαδὴ, ὡς πάντες οἱ ἀρχαῖοι φυσιολόγοι, νὰ ἐξηγήσῃ τὰ ὄντα καὶ φαινόμενα ἐκ νόμων φυσικῶν, τῶν πλείστων μὲν καὶ ὅσων ἡδύνατο τὴν αἰτίαν ἀνέφερεν ἐπὶ τὴν *περιχώρησιν*, ἐνθα δὲ ἀπέλειπεν αὐτὸν

¹ Ὁ Ἀναξαγόρας φαίνεται ὅτι ἐκ τῆς Μαθηματικῆς ἐμελέτησεν ἰδίως τὰς ἰδιότητας τοῦ κύκλου· διότι διέτριψε περὶ τὸν τετραγωνισμόν τοῦ κύκλου, καὶ περὶ τὴν κατασκευὴν τῆς σκηνῆς καὶ τοῦ θεάτρου κατὰ τὸν Οὐίτρούβιον, πράγματα τῆς ὀπτικῆς καὶ ἀκουστικῆς ἀναφερόμενα, ὡς γνωστόν, εἰς τοῦ κύκλου τὰς ἰδιότητας.

² Εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ἀναξαγόρου περὶ τῆς συνθέσεως τῶν ἀστέρων συνετίθει πολὺ ὁ μέγας ἀερόλιθος, ὁ καταπεσὼν τὸ 4 τῆς 78 Ὀλ. ἐν Αἰγῆς Ποταμοῖς Περὶ τοῦ λίθου τούτου ἐποιεῖντο λόγον ὃ τε Ἀναξαγόρας καὶ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης. (Böckh C. J. G. II, σ. 320.).

³ Μεταρ. Α. 3. σ. 984. ed Berol.

ἡ τῆς περιχωρήσεως μέθοδος, ἐκεῖ παρεῖλκε κατ' ἀνάγκην τὸν Νοῦν, ὅπως οἱ τραγωδοποιοὶ εἰσάγουσι τὸν ἐκ μηχανῆς θεὸν ἐν τοῖς δράμασιν, ὅπου δὲν δύνανται νὰ λύσωσι τὸν δεσμὸν τῆς ὑποθέσεως, ἐν ᾧ τὸ εἰκὸς καὶ τὸ πιθανὸν ἀπαιτεῖ, εὐθὺς ὡς ὁ Νοῦς ὑποτεθῇ ἀρχὴ καὶ χίτλια τῶν ὄντων, ν' ἀποδοθῶσιν εἰς αὐτὸν τὰ προσήκοντα ἔργα, καὶ ὅχι νὰ περιάγῃται ὡς τὰ κωφὰ πρόσωπα ἐπὶ τῆς σκηνῆς.

Μετὰ τὸν Ἀναξαγόραν ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν ὁ Διογένης, ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἀπολλωνίας. Ὁ Διογένης ἦτο ἀσημότερος τοῦ Ἀναξαγόρου κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν μεγαλοφυΐαν, ἀλλ' ὅχι τόσον ἀδόκιμος, ὥστε νὰ παρὲλθωμεν αὐτὸν ἀμνημόνευτον. Τὰ περὶ αὐτοῦ ἱστορούμενα, ὅτι ἐχρημάτισε διδάσκαλος ἢ κατ' ἄλλους μαθητῆς τοῦ Ἀναξαγόρου, δὲν εἶναι πιστά· τὸ μόνον ἀληθές εἶναι, ὅτι ἦτο σύγχρονος αὐτοῦ. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὁ Διογένης δὲν ἀνεκάλυψε τι νέον οὐδ' εὗρε τι πρωτότυπον, ἀλλ' ἀκολουθήσας τὸ σύστημα τοῦ Ἀναξίγενους, ἡρμήνευσε διὰ πλατυτέρων τὰ δόγματα αὐτοῦ. Τὸ βιβλίον τοῦ Διογένης, ἐν Ἰωνικῇ διαλέκτῳ συγγεγραμμένον, ἤρχετο ὧδε πῶς· «Λόγου παντός ἀρχόμενον δοκεῖ μοι χρῆναι εἶναι τὴν ἀρχὴν ἀναμφισβήτητον παρέχεσθαι, τὴν δὲ ἐρμηνειήν ἀπλὴν καὶ σεμνήν»¹. Εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἐδογματίζετο τὸ κοινὸν πάντων τῶν πρὸ Ἀναξαγόρου φιλοσόφων δόγμα, ὅτι ἐν καὶ μόνον στοιχεῖον ὑπάρχει, ἐκ τῆς μεταβολῆς τοῦ ὁποῖου γίνονται πάντα τὰ ὄντα· ἀπεδείκνυε δὲ τοῦτο διὰ τοῦ ἐξῆς συλλογισμοῦ· «εἰ μὴ ἐξ ἐνός ἦν ἅπαντα, οὐκ ἂν ἦν τὸ ποιεῖν καὶ πάσχειν ὑπ' ἀλλήλων.» Τὸ πρῶτον τοῦτο στοιχεῖον, ἀρχὴ κοινὴ σώματος τε καὶ πνεύματος κατὰ τὴν δόξαν πάντων τῶν ἀρχαίων φυσιολόγων, ἦτο ὅπως παρ' Ἀναξίμενι, οὕτω καὶ παρὰ τῷ Διογένι ὁ ἀήρ· ἔφερε δὲ παραδείγματα εἰς ἀπόδειξιν ὅχι μόνον ἐκ τῆς νεκρᾶς φύσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅπερ κατὰ τὴν κοινὴν δόξαν τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο ἄλλο ἢ ἀήρ (ψυχὴ, πνεῦμα). Ὁ Διογένης κατέβαινε εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ τῶν καθ' ἕκαστα φαινομένων, μάλιστα δὲ τῶν ὀργάνων καὶ τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἐνθα ἀποδεικνύει σοφίαν θαυμαστήν, ὅσον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν. Ἐν γένει δ' εἰπεῖν, ὁ Διογένης εἶναι ἀκριβὲς περὶ τὴν ἔρευναν, καὶ διαλεκτι-

¹ Διογ. Λαερτ. VI, 81. IX, 57. Diogen. Apolloniates, Fr. ed. Fr. Panzerbieter (Lips. 1830) Fr. 1.

κός, καὶ ζήτητικὸς τῶν λόγων τῶν ὑπὲρ τοῦ πράγματος καὶ τῶν ἐναντίων, πλεον ἢ ὁ Ἀναξαγόρας. Τὸ δὲ ὕψος τῆς γλώσσης αὐτοῦ φιλεῖ τὴν μακρὰν καὶ σύνθετον περισδολογίαν, ὅπερ καθιστᾷ δυσπερίληπτα τὰ νοήματα, ὡς φαίνεται σαφῶς ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν¹.

Ὁ Διογένης ἔζησε μακρὸν χρόνον ἐν Ἀθήναις καὶ ἐκινδύνευσεν ὁμοίους τῷ Ἀναξαγόρᾳ κινδύνους, κατηγορηθεὶς ἐπ' ἀσεβείᾳ. Καὶ τρίτος ἄλλος τῆς Ἰωνικῆς αἰρέσεως φιλόσοφος, Ἀρχέλαος ὁ Μιλήσιος, ὁπαδὸς τοῦ Ἀναξαγόρου, εἶναι κατὰ τοῦτο ἄξιος μνήμης, ὅτι ἔζησε καὶ ἐφιλοσόφησεν ἐν Ἀθήναις. Σημειωτέον δέ, ὅτι πάντες οἱ φιλόσοφοι οὗτοι συνέτρεχον εἰς Ἀθήνας ὄχι διὰ τὸ φιλόσοφον τῆς πόλεως, διότι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατεγέλων οἱ Ἀθηναῖοι τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀπεκάλουν αὐτὴν σκωπτικῶς *μετεωροσοφίαν*, ἀλλὰ πρῶτον μὲν διὰ τὴν δύναμιν καὶ ἡγεμονίαν τῆς πόλεως, εἶτα δὲ καὶ διότι ἡ τυραννία καὶ ἡ καταπίεσις τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν Περσῶν ἠνάγκαζεν αὐτοὺς νὰ φεύγωσιν ἐκ Μιλήτου καὶ Κλαζομενῶν εἰς τὴν ἐλευθέραν, εὐδαίμονα καὶ ἀκμαζούσαν πόλιν τῶν Ἀθηναίων. Διὰ τοὺς πολιτικοὺς τούτους λόγους ἐν ᾧ ἐν Ἰωνίᾳ ἐσθέσθησαν αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται, προσήχθησαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους οἱ καρποὶ τῆς φιλοσοφίας, οἵτινες τὸ μὲν πρῶτον κατεφρόνησαν αὐτοὺς ὡς ἀήθεις καὶ ἀγεύστους, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα μεταποιήσαντες αὐτοὺς κατὰ τὸν ἴδιον ἐαυτῶν τρόπον ἐδημιούργησαν νέα φιλοσοφικὰ συστήματα.

Πρὶν ὅμως ὠριμάσῃ ἐν Ἀθήναις ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα, ἀνεφάνησαν ἄλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος φιλόσοφοι, οἵτινες ἐτρέψθησαν ὅλως διαφόρους τῶν Ἰωνῶν φυσιολόγων ὁδοὺς, ὥστε οἱ σοφοὶ τῶν Ἀθηναίων εὗρον κατόπιν πολλὴν ἐμπειρίαν καὶ τῶν μεθόδων καὶ τῶν πορισμάτων τῆς φιλοσοφίας ἐννοῶ τοὺς *Ἐλεάτας*, οἵτινες, καίτοι Ἰωνες τὴν καταγωγὴν, ἀπεμακρύνθησαν ὅμως παραπολὺ τῶν δογμάτων τῆς Ἰωνικῆς αἰρέσεως. Ἡ πόλις Ἐλέα, ἡ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὕστερον *Velia* κληθεῖσα, ἦτο ἀποικία τῶν ἐν Ἰωνίᾳ Φωκαέων, οἵτινες καταλιπόντες τὴν ἐαυτῶν πατρίδα εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν χάριν τῆς ἐλευθερίας, ἤλθον μὲν πρῶτον εἰς Κύρνον, ἀλλ' ἀπολιπόντες καὶ τὴν Κύρνον διὰ τοὺς ἐκ τῶν Τυρρηνῶν καὶ Καρχηδονίων κινδύ-

¹ Μάλιστα ἐν τῷ παρὰ Σιμπλικίῳ (εἰς Ἀριστοτ. Φυσ. π. 22. b.)—Pauzer. Fr. 2.

8-9
790-800

νους, ἔκτισαν τὴν πόλιν ταύτην περὶ τὴν 61 'Ολ. (π. X. 536). Τῆς ἀποικίας ταύτης μετέσχε πιθανῶς καὶ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος, ὅστις ἐποίησεν εἰς ἑπαινον αὐτῆς ἔπος ἐκ στίχων δισχιλίων, ὡς ὑμνησε καὶ πρότερον τὴν κτίσιν τῆς Κολοφῶνος. Ὁ Ξενοφάνης αὐτός, οὗ ἐμνημόνευσα ἐν τοῖς ἐλεγειοποιαῖς¹, φαίνεται ὅτι διατρίψας τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βίου του περὶ τὴν ποίησιν, ἤψατο τῆς φιλοσοφίας μετὰ τὴν εἰς Ἑλέαν ἀφίξιν, διότι εἶναι τόσον ἀνεξάρτητος τῶν Ἰωνικῶν φιλοσοφημάτων, ὥστε οὐδαμοῦ τῆς Ἰωνίας ἐφάνη ἔχνος τι τοῦ φιλοσοφήματος αὐτοῦ. Κατὰ τὰς χρονολογικὰς ἀναγραφὰς ὁ Ξενοφάνης ἠκμασεν ὡς φιλόσοφος περὶ τὰς 'Ολ. 65—70². Τὸ περὶ «Φύσεως» βιβλίον αὐτοῦ ἦτο γεγραμμένον εἰς γλῶσσαν ἐπικὴν καὶ μέτρον ἡρωϊκόν· κατὰ δὲ Διογένην τὸν Λαέρτιον αὐτὸς ἐρράψωδεν τὰ ἑαυτοῦ ἐν ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσι δημοσίαις³. Ὁ Ξενοφάνης ἐγκατέλειπε τὸν πεζὸν λόγον καὶ τὸ παράδειγμα Ἀναξίμανδρου καὶ Ἀναξίμενου, ὧν ἐγνώρισε βεβαίως τὰ βιβλία, ὅχι διότι ὁ ποιητικὸς λόγος ἦτο συνήθης αὐτῷ ἐκ προτέρων ἔργων, ἀλλὰ διότι ἠθέλησε νὰ περιβάλλῃ τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα αὐτοῦ σεμνότερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον σχῆμα. Ἐπειτα δὲ ὁ ἐνθουσιασμός καὶ τὸ διάγραμμα τῆς ψυχῆς τὸ παρομαρτοῦν τὸ κυριώτατον δόγμα τῆς Ἑλεατικῆς αἰρέσεως ἦτο λόγος ἀποχρῶν πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῆς ποιητικῆς φράσεως.

Ὁ Ξενοφάνης εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐτράπη πάντῃ διαφορῶν ὁδὸν τῶν Ἰόνων φυσιολόγων, οἵτινες περὶ τοῦτο μόνον ἐσπούδαζον, πῶς νὰ ἐξηγήσωσι τὰ αἰσθητὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα. Ὁ Ξενοφάνης ἀρχεῖται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀποδεικνύει ἀναγκαιῶς τὸ αἰδίδιον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ τὸ ἀμετάβλητον⁴. Μόνη ἀληθὴς γνῶσις τοῦ ἀν-

¹ Κεφ. 10. Τοῦ Ξενοφάνους ὁ στίχος «πῆ λ ἰ κ ο ς ἦ σ θ' ὁ θ' ὁ Μ ἦ δ ο ς ἀφίκετο.» (Ἀθην. Π. σ. 54. c.) ἀναφέρεται πιθανώτατα εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Κύρου κατὰ τῆς Ἰωνίας.

² Ὁ χρόνος συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἐξῆς μάλιστα, ὅτι αὐτὸς μὲν ἐμνημόνευε τοῦ Πυθαγόρου, αὐτοῦ δὲ ἐμνημόνευσεν ὁ τε Ἡράκλειτος καὶ Ἐπίχαρμος. Ὁ Ξενοφάνης ἐζησεν ἐν Ζάγκλῃ (Διογ. Λαερτ. 9, 18), ἀφοῦ ἐγείνεν Ἰωνικὴ πόλις, δηλ. ἀπὸ τοῦ 4 τῆς 70 'Ολ. (497 π. X.) καὶ ἐξῆς ἦτο δὲ ἐν τοῖς ζῶσιν ἐπὶ Ἰέρωνος ἔτι ('Ολ. 75. 3. π. X. 478). Πρβ. Clinton F. H. ἔτος 477.

³ IX. 18.

⁴ Ὁρα Ἀριστοτέλην (ἢ Θεόφραστον) ἐν τῷ «Περὶ Ξενοφάνους, Ζήνωνος καὶ Γοργίου».

θρωπίνου πνεύματος εἶναι κατ'αὐτὸν ὁ Θεός, ὃν ὑπελάμβανεν ὃν
αἰεὶ ἑαυτῷ ὅμοιον, ἀπειρον, νοῦν ὅλον καὶ πνεῦμα.

Οὐλος ὄρᾳ, οὐλος δὲ νοεῖ, οὐλος δὲ τ' ἀκούει¹.

καὶ πάλιν

"Οππῃ γὰρ ἐμὸν νόον εἰρύσαιμι,

Εἰς ἐν ταῦτό τε πᾶν ἀνελύετο, πᾶν δὲ ὃν (οἱ;) αἰεὶ

Πάντῃ ἀνελκόμενον μίαν εἰς φύσιν ἴσταθ' ὅμοιον².

Ὁ δὲ τρόπος καθ' ὃν ὁ Ξενοφάνης παρήγε τὰ ὕλικά ὄντα ἐκ τοῦ
ἀύλου τούτου Θεοῦ δὲν εἶναι ἀκριβῶς διακεκριμένος, διότι ἡ περὶ
τοῦ ἐνὸς καὶ τῶν πολλῶν διδασκαλία δὲν εἶχεν ἐτι λάβει τὴν σύ-
στασιν καὶ τὴν σταθερότητα οὐδὲ τὴν διαλεκτικὴν λεπτότητα, ἣν
ἔλαβεν ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ· οὐχ ἥττον ὅμως ἀπέρριπτε βε-
βαίως καὶ ὁ Ξενοφάνης πᾶσαν ἐμπειρίαν καὶ πᾶσαν παράδοσιν, ὡς
οἴησεις καὶ φαντασίας τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ ἐτόλμησε νὰ κηρύξη
πλάνην ἀντικρυς καὶ προκατάληψιν τὰς περὶ ἀνθρωπομόρφων θεῶν
ἰδέας τῶν Ἑλλήνων.

"Αλλ' εἴτοι χεῖράς γ' εἶχον βόες ἢ λέοντες

"Ἡ γράψαι χεῖρεςσι καὶ ἔργα τελεῖν ἄπερ ἄνδρες,

Καὶ κε θεῶν ἰδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποίουν

Τοιαῦθ' οἷόν περ καὶ οἱ δέμας εἶχον ὁμοῖον,

"Ἴπποι μὲν θ' ἵπποισι, βόες δὲ τε βουσὶν ὁμοῖα³.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔψεγεν "Ομηρον καὶ Ἡσίοδον, τοὺς
πλάσαντας καὶ διατυπώσαντας τὰ ἀνθρωποειδῆ σχήματα τῶν θεῶν,
ὡς διαφθορεῖς τῆς ἀληθοῦς περὶ τοῦ θεοῦ δόξης, διότι οὐ μόνον
ἀπέδωκαν εἰς αὐτοὺς ἀρετὰς καὶ ἐπιτηδεύματα ἀνθρώπινα, ἀλλὰ

Πάντα θεοῖς ἀνέθηκαν "Ομηρος θ' Ἡσίοδος τε

"Οσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνείδεα καὶ ψόγος ἐστίν.

Κλέπτειν, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεῦειν⁴.

Ἐν οἷς ἐκφαίνεται πρῶτον ἡ ἔρις καὶ ἡ διάστασις τῶν ποιητῶν
πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ἥτις ἐπὶ Πλάτωνος ἐτι διεξήγετο μετὰ πολ-
λοῦ ζήλου.

¹ Xenophanis Coloph. carm. reliqu. ed. S. Karsten. Brux. 1830 Fr.

² σ. 35.

³ Karsten, p. 118.

⁴ Karsten, Fr. VI. p. 41.

⁵ Karsten, Fr. VII. q. 43.

Δεύτερος τῶν Ἑλεατικῶν φιλοσόφων μετὰ Ξενοφάνην καταλέγεται ὁ Παρμενίδης, ὅστις γεννηθεὶς ἐν Ἑλέᾳ περὶ τὸ 2 τῆς 66 Ὀλυμπιάδος, ὡς συνάγεται ἐκ Πλάτωνος, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας περὶ τὸ 65 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἐνθα διέτριψεν ἐπὶ χρόνον τινά¹. Κατὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην εἶναι πιθανόν ὅτι νέος ὁ Παρμενίδης ἤκουσε τοῦ Ξενοφάνους γέροντος, ἂν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀποδέχεται τοῦτο. Ὅπως δὲ ἦτοτε ὅμως, ἐξ ὧν οἱ παλαιοὶ παρέδωκαν, συνάγεται σαφῶς, ὅτι ὁ Παρμενίδης δὲν ἐδημιούργησεν ἴδιον φιλοσοφικὸν σύστημα, ἀλλὰ παρακαλῶν ἀνέπτυξε τὰ τοῦ Ξενοφάνους δόγματα, τὰ τε ἄλλα καὶ τὴν περὶ τοῦ ἐνός καὶ τῶν πολλῶν διδασκαλίαν, ἣν ὁ Ξενοφάνης ὑπελάμβανεν ὡς σωτηρίας λιμένα καὶ καταφυγὴν τοῦ ἐν ὁδοῖς σκολιαῖς πλανωμένου πνεύματος. Πρῶτον δὲ παρὰ Παρμενίδην φαίνεται ἐν πάσῃ τῇ ἰσχύϊ αὐτῆς ἡ διαλεκτικὴ, δηλ. ἐκείνη ἡ ἐπιστήμη, ἣτις σπουδάζει ν' ἀνεύρῃ τὴν ἀλήθειαν ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι ἐννοιῶν, ὡς ἡ Μαθηματικὴ πορίζεται τὰς γνώσεις αὐτῆς ἐκ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν σχημάτων. Κατὰ κακὴν τύχην ὅμως ἐπιλανθάνεται πολλάκις ὁ φιλόσοφος, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐννοιαὶ δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ τύποι, οὓς ἐπλάσε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, εἴτε διὰ τὰ τάξῃ ὑπ' αὐτοὺς τὰ ὄντα καὶ φαινόμενα, εἴτε διὰ τὰ ὀνομάσῃ αὐτὰ· πᾶς ἄρα συνδυασμὸς ἐννοιῶν ἀφηρημένων δύναται μέν, ἀλλ' ἀναγκαιῶς δὲν ἔπεται ὅτι εἶναι καὶ πράγματι ἀληθές². Τοῦ Παρμενίδου τὸ σύστημα στηρίζεται ὁλόκληρον ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ὅντος· ἐπειδὴ δὲ

¹ Ὁ Παρμενίδης ἦλθεν εἰς Ἀθήνας 65 ἔτων μετὰ Ζήνωνος τεσσαράκοντα εἰκοσὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Μεγάλων Παναθηναίων (Πλατ. Παρμεν. σ. 127). Ὁ δὲ Σωκράτης (γεννηθεὶς τὸ 3 ἢ 4 τῆς 77 Ὀλ.) ἦτο μὲν τότε «σφόδρα νέος», ὥριμος ὅμως ἵνα κοινωνήσῃ φιλοσοφικῶν συζητήσεων, ἄρα εἴκοσά εἰς τὴν περίπτου. Κατὰ ταῦτα ἡ σύνοδος ἔκεινη, ἂν ἔγεινεν ἀληθῶς καὶ δὲν ἐπλάσθη ὑπὸ Πλάτωνος, συνέβη ὅχι πρὸ τοῦ 3 τῆς 82 Ὀλ.

² Χάριν τῶν ἀρχαίων ἐρμηνεύων τὸ λεγόμενον δι' ἐνὸς παραδείγματος· Ἀναπτύσσων ὁ Μαθηματικὸς τὰς ἰδιότητας τοῦ τετραγώνου, δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι ὑπάρχει ἀληθῶς ἐν τῇ φύσει τὸ τετράγωνον, ἀλλὰ διατείνεται μόνον, ὅτι πᾶν τοιοῦτον σχῆμα ἔχει ταύτας καὶ ἐκείνας τὰς ἰδιότητας. Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ὁ φιλόσοφος ἀναπτύσσων τὰ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ εἶναι παρίσματα, οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ἢ ὅτι τεθέντος τοῦ εἶναι λογικῶς, ἔπεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ὅτι π. χ. τὸ ὄν ἀδύνατόν ἐστι γι γινεσθαι.

ὑποτίθεται τὸ ὄν ἀπόλυτον καὶ ἄνευ ἐξαιρέσεως ἢ περιορισμοῦ, ἀποκλείει καθόλου τὴν ἐννοιαν τοῦ γίγνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι, καθ' ἃ λέγει αὐτὸς ἐν σεμνοῖς ἐξαμέτροις·

Πῶς δ' ἂν ἔπειτα πέλοι τὸ ἓν ; πῶς δ' ἂν κε γένοιτο ;

Εἴ γε γένοιτο, οὐκ ἔστ', οὐδ' εἴ ποτε μέλλει ἔσεσθαι.

Τὼς γένεσις μὲν ἀπέσθεται καὶ ἄπιστος ὁλεθρος¹.

Ἡ εἰς ἐξαμέτρους ἔντασις τοιούτων ἀφηρημένων ἐννοιῶν φαίνεται μὲν, ἀλλὰ δὲν εἶναι παράδοξος· διότι καὶ παρὰ Παρμενίδην, ὡς παρ' ἅπασιν τοῖς "Ελλήσι ποιηταῖς καὶ πεζογράφοις, τὸ εἶδος καὶ τὸ σχῆμα τοῦ λόγου προσάδει ἁρμονικώτατα πρὸς τὴν ὑπόθεσιν. Ὁ Παρμενίδης δηλ. ὑπελάμβανε τὴν περὶ τοῦ "Οντος διδασκαλίαν ὡς θεῖαν ἀποκάλυψιν καὶ τοῦ πνεύματος φωτισμόν, κατελθόντα ἐξ οὐρανοῦ, διὸ ἀπέρριπτε μεγαλοφρόνως πᾶσαν ἐξ αἰσθήσεως γνῶσιν καὶ πᾶσαν πρὸς τὰ ὕλικα σώματα πίστιν. Ἐπὶ τῆς ιδέας ταύτης στηρίζεται ὁλόκληρον τὸ περὶ «Φύσεως» ποίημα αὐτοῦ· διότι, καίτοι μεταφορικὸς καὶ τροπικός, ἐπίστευεν ὅμως ἐνδομύχως ὁ Παρμενίδης εἰς τὰ λεγόμενα ἐν τῷ ποιήματι, ὅτι παραλαβοῦνται αὐτὸν αἱ θυγατέρες τοῦ Ἥλιου καὶ ἀναβιβάσασαι ἐφ' ἵππων, ταχειῶν ὡς τὸ νόημα τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἔφεραν εἰς τὰς πύλας τῆς Ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός. Ἐκεῖ δ' ἐλθόντα, ἐδεξιώσατο αὐτὸν ἡ Δίκη ἢ κλειδοῦχος τῶν πυλῶν καὶ προσαγορεύσασα φιλικῶς, εἶπεν ὅτι πέπρωται αὐτῷ

..... πάντα πυθέσθαι,

Ἡμὲν ἀληθείης εὐπειθέος ἀτρεκέες ἦτορ

Ἡδὲ βροτῶν δόξας, τῆς οὐκ ἐν πίστις ἀληθῆς².

ὅθεν καὶ διήρει τὸ βιβλίον ἀκριβῶς κατὰ ταῦτα· τὸ μὲν πρῶτον μέρος δηλ. περιεῖχε τὴν περὶ τοῦ "Οντος διδασκαλίαν, τὸ δὲ δεύτερον ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ πλήθους καὶ τῆς ποικιλίας τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο μεταβαίνουσα ἡ Δίκη, προλογίζει τὰ ἐξῆς·

¹ Ἄν ὅμως ὑπάρχει καὶ πραγματικῶς τοιοῦτον ὄν ἢ τοιαύτη σχέσις, δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ εἶναι, τῆς ἐνυπαρχούσης ἀπλῶς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι.

² Παρὰ Συμπλκ. Φυσ. fol. 31. b.—Brandis, Comment. Eleat. 80.

³ Comment. Eleat 1.

Ἐν τῷ σοι παύσω πιστὸν λόγον ἡδὲ νόημα
 Ἄμφις ἀληθείης δόξας δ' ἀπὸ τοῦδε βροτείας
 Μάνθανε, κόσμον ἐμῶν ἐπέων ἀπατηλὸν ἀκούων¹.

Ταῦτα λέγει ὁ Παρμενίδης μετριοφρόνως περὶ ἑαυτοῦ· διότι ἂν καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ τμήματι ἀποχαλᾷ τὴν αὐστηρότητα τῆς περὶ τοῦ «ἐνός» διδασκαλίας, οὐχ ἤττον ὅμως καταγίνεται μετὰ σπουδῆς νὰ φέρῃ εἰς ἁρμονίαν τὴν ἐκ τῶν αἰσθήσεων δόξαν, πρὸς τὴν ἀληθῆ γινώσκῃ τὴν πηγάζουσαν ἐκ τῆς διανοίας.

Μετὰ τὸν λαμπρὸν τοῦτον ἀστέρα τοῦ πανθεισμοῦ οἱ διαδοχοὶ αὐτοῦ φαίνονται ἁμαυροί διὸ καὶ παραλείπων τοὺς ἄλλους, μνημονεύω μόνον τοῦ Μελίσσου καὶ Ζήνωνος, καθ' ὅσον ἔχει τι ἰδίον ἐκάτερος. Ὁ Μελίσσος ἦτο Σάμιος τὴν πατρίδα, ἐχρημάτισε δὲ στρατηγὸς τῶν Σαμίων κατὰ τὸν πρὸς Ἀθηναίους πόλεμον, τὸν συμβάντα τὸ 1 τῆς 85 Ὀλ. (440 π. Χ.), ὅτε καὶ ἐνίκησε τὸν στόλον τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Περικλέους. Ὁ Μελίσσος ἀκολουθεῖ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ πιστῶς τὰ δόγματα τοῦ Παρμενίδου, καὶ σχεδὸν ἄλλο τι δὲν ἐπραξεν, ἢ παρέφρασε τὸ ποίημα αὐτοῦ εἰς πεζὴν Ἰωνικὴν διάλεκτον. Διὰ τῆς μεταφορᾶς ταύτης γυμνωθεῖσα ἡ διαλεκτικὴ τοῦ ποιητικοῦ κόσμου, ἐφάνη σαφεστέρα καὶ ἀπλουστετέρα². Ὁ δὲ Ζήνων, Ἐλεάτης τὴν πατρίδα, μαθητὴς δὲ καὶ φίλος τοῦ Παρμενίδου, ἀνέπτυξεν ἐν συγγραμματι πεζῷ τοῦ διδασκάλου τὰ δόγματα καὶ μάλιστα τὴν διάκρισιν τῆς κοινῆς αἰσθήσεως (δόξης) ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως. Ὁ Ζήνων ἐσαφηνίζε τὴν διάκρισιν ταύτην καταριθμῶν τὰς ἀντιφάσεις τῆς ἐννοίας τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ὄντος, πρὸς τὰς ἐννοίας τῶν πολλῶν, τῆς κινήσεως, τοῦ γίγνεσθαι κτλ. Οἱ συλλογισμοὶ οὗτοι τοῦ Ζήνωνος, καίπερ ἐν σπουδῇ γινόμενοι, ἐδειξαν ἀποχρώντως, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀγρεύεται ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτοῦ πλεκτάναις, ὅταν ἐκλαμβάνῃ τὰς ἐν-

¹ Παρά Συμπλ. Φυσ. Γ. 9, α. 38, b.

² Ὡς δεῖγμα τοῦ λόγου τοῦ Μελίσσου παραθέτω ἐν ὑπόπασμα διασωθέν παρὰ Συμπληκτικῇ (εἰς Φυσ. Γ. 22, b). «Εἰ μὲν μηδὲν ἔστι, περὶ τούτου τί ἂν λέγοιτο ὡς ἔοντος τινός· εἰ δὲ τι ἔστιν, ἤτοι γινόμενόν ἔστιν, ἢ αἰεὶ ἔόν· ἄλλ'· εἰ γινόμενον, ἤτοι ἐξ ἔοντος ἢ ἐκ μὴ ἔοντος· ἄλλ' οὔτε ἐκ μὴ ἔοντος οἶόν τε γίνεσθαι τι, οὔτε ἄλλο μὲν οὐδὲν ἔόν, πολλῶν δὲ μᾶλλον τὸ ἀπλῶς ἔόν· οὔτε ἐκ τοῦ ἔοντος· εἴη γὰρ ἂν οὕτω καὶ οὐ γίνετο. Οὐκ ἔρα γινόμενον ἔστι τὸ ἐν· αἰεὶ ἔόν ἔρα ἔστιν».

νοίας τὰς σημαίνουσας σχέσεις ἢ ιδιότητες τῶν αἰσθητῶν σωμάτων, ὡς ὄντα πραγματικά¹, διότι κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον εὐχερῶς ἠδύναντο οἱ Ἑλεᾶται ν' ἀποδείξωσιν ἀτόπους καὶ τὰς ἐννοίας τοῦ εἶναι καὶ τοῦ ἐνός, ἂν μόνον ἐστρεφον κατ' ἄλλον τρόπον τὴν διαλεκτικὴν τῶν λεπτοτήτων.

Πρὶν ἀπὸ τῶν Ἑλεατῶν μεταβῶμεν εἰς τοὺς φιλοσόφους τῆς Ἰταλιωτικῆς κολουμένης αἵρέσεως, εἶναι χρεῖα νὰ διαλάβω ἰδίως περὶ Ἐμπεδοκλέους, διότι καὶ ὁ βίος καὶ ὁ χαρακτήρ καὶ τὰ φιλοσοφικά δόγματα αὐτοῦ τοσοῦτον παραλλάσσουσι τῶν λοιπῶν φιλοσόφων, ὥστε δὲν δύναται νὰ ταχθῇ εἰς οὐδεμίαν τῶν γνωστῶν αἱρέσεων, ἂν καὶ παρέλαβεν ἀρχάς τινας καὶ σπέρματα οὐ μόνον ἐκ τῶν Ἰώνων φυσιολόγων καὶ τῶν Ἑλεατῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν Πυθαγορείων². Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐγεννήθη ἐν Ἀκράγαντι τῆς Σικελίας. Αἱ περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ φῆμαι εἶναι ὅμοιαι τῶν περὶ Ἐπιμενίδου καὶ Ἀβάριδος³. Ἀλλ' ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲν εἶναι τόσον ἀρχαῖος, ὅσον ἐκ τῶν ἱστορημάτων τούτων ἤθελέ τις εἰκάσει, διότι ἡμᾶς περὶ τὴν 84 Ὀλ. (π. X. 444), καὶ μετέσχε τῆς ἐν Θουρίοις ἀποικίας, ἣν ἐπὶ χρησταῖς ἐλπίσιν ἱδρυσαν ἀπὸ κοινοῦ ἅπασαι σχεδὸν αἱ Ἑλληνικαὶ φυλαὶ εἰς τὸν τόπον τῆς καταστραφείσης Συβάρεως. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς συνέγραψε πρὸ τοῦ Ἀναξαγόρου, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ δὲν ἦτο πρεσβύτερος αὐτοῦ. Ἐτιμήθη δὲ μεγάλως ἐν τε τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις Δωρικαῖς πόλεσι τῆς Σικελίας⁴· ἔλαβε δὲ ποτε μέρος εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς πατρίδος του, καὶ κατέλυσε τὴν ὀλιγαρχικὴν ἀρχὴν τῶν Χιλίων, ὅτε τοσοῦτον ἠγάπησεν αὐτὸν

¹ Ἰνα δείξῃ π. χ. ὁ Ζήνων ὅτι δὲν ὑπάρχει ὁ τόπος (ἐσπούδαζε δὲ ν' ἀναιρέσῃ τὸν τόπον, ἵνα συναναιρέσῃ καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς κινήσεως) ἐπλεκε τὸν ἐξῆς συλλογισμόν· «εἰ ἔστιν ὁ τόπος, ἐν τίνι ἔσται; πᾶν γὰρ ὄν ἐν τινι, τὸ δὲ ἐν τινι καὶ ἐν τόπῳ ἔσται ἄρα καὶ ὁ τόπος ἐν τόπῳ, καὶ τοῦτο ἐπ' ἀπειρον» οὐκ ἄρα ἔστιν ὁ τόπος». Δὲν εἶδεν ὅμως ὁ Ζήνων, ὅτι ὁ τόπος πρέπει εἰς τὴν ἐρώτησιν ποῦ, καὶ ὄχι εἰς τὴν ἐρώτησιν τί.

² Ὁ Πλάτων μνημονεύων ἐν Σοκράτῃ «Ἰάδας καὶ Σικελὰς Μούσας» (σ. 242) ὑπὸ Σικελὰς νοεῖ τὸν Ἐμπεδοκλέα.

³ Ὁ πατὴρ τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐκαλεῖτο Μίτων. Γνωρίζεται δὲ καὶ ἄλλος ἀρχαιότερος Ἐμπεδοκλῆς, πάππος τοῦ φιλοσόφου, νικήσας ἐν Ὀλυμπίᾳ κατὰ τὴν 71 Ὀλ.

ὁ δῆμος, ὥστε ἠθέλησε νὰ τὸν ὀνομάσῃ βασιλεῖα. Ἡ κυριωτάτη ὁμῶς αἰτία δι' ἣν ἠϋξήσεν ἡ φήμη αὐτοῦ ἦσαν τὰ μηχανικὰ ἔργα, ἅτινα ἐξετέλεσε κατὰ τὰς πλησίον χώρας. Οὕτω π. χ. διοχετεύσας περὶ Σελινούντα δύο μικροὺς ποταμοὺς διὰ τῶν ἐλῶν, καὶ παρασκευάσας κίνησιν καὶ ἀπορροήν τοῦ ὕδατος, ἔσωσε τὴν πόλιν τῶν νοσηρῶν ἀναθυμιάσεων¹. Ἀλλαχοῦ πάλιν ἀποφράξας διὰ μεγάλων προχωμάτων τὸ στόμα κοιλάδος ἢ χαράδρας, ἀπέτρεψε τῶν πόλεων ἀνέμους βλαβεροὺς, ἐξ οὗ καὶ ἐπωνομάσθη *Κωλυσανέμας*². Ὁ Ἐμπεδοκλῆς συνειδὼς τὴν ἑαυτοῦ μεγαλοφυΐαν καὶ τὴν ὑπεροχὴν ὑπὲρ τοὺς κοινούς ἀνθρώπους ἐμεγαλοφρόνει, ὡς εἰκός, καὶ ἐπέδεικνυε τὴν λαμπρότητα τῶν ἰδίων ἀρετῶν· ὥστε οὐδὲν θαύμα, ὅτι ἐπίστευσαν περὶ αὐτοῦ οἱ Ἀκραγαντῖνοι, ὅτι ἦτο ὃν κρείττονος φύσεως, καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ κατανικήσῃ τὰς φυσικὰς δυνάμεις καὶ νὰ προΐδῃ τὰ μέλλοντα, πρᾶγμα ὅπερ δὲν θὰ συνέβαινε βεβαίως ἐν Ἰωνίᾳ, διότι οἱ περίεργοι Ἴωνες, λαὸς ὀξύνοος καὶ ἐρευνητικὸς τῆς φυσικῆς αἰτίας παντὸς φαινομένου, δὲν θὰ ἐπίστευον ὁμοίως τοιαύτην δόξαν· ἀλλ' οἱ ἐν Σικελίᾳ Δωριεῖς ἦσαν συνειθισμένοι ν' ἀναφέρωσι πᾶν κοινόν καὶ παράδοξον πρᾶγμα εἰς τοὺς θεοὺς, καὶ νὰ ἐξηγῶσιν αὐτὸ ἐκ θείας ἀρχῆς.

Τοῦ Ἐμπεδοκλέους τὸ περὶ Φύσεως βιβλίον ἦτο φαντασιῶδες καὶ κατὰ τὸ ὕφος καὶ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν. Εὐθὺς ἀρχόμενος τοῦ ποιήματος, ἀναφωνεῖ ὅτι κατὰ νόμον παλαιόν καὶ σταθερὸν ἀνάγκη· ὅστις τῶν δαιμόνων ἢ τῶν θεῶν συνταραχθεὶς τὴν διάνοιαν διαπράξῃ ποτὲ φόνον, πρέπει ν' ἀποστῇ τῆς κοινωνίας τῶν ἀθανάτων ἐπὶ τρεῖς μυριάδας ἐτῶν, μέχρις αὐτοῦ ἐξαγνισθῇ. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον ἐξεδιώχθη καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς αὐτὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, διότι καταληφθεὶς ποτε ὑπὸ ἀγρίας ὀργῆς, περιέπεσεν εἰς ἐγκλημα φόνου³. Παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἐπεκράτει, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τὸ ἔθος νὰ καταλείπῃ ὁ φονεὺς τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, καὶ φεύγων εἰς ξένην γῆν νὰ ζητῇ ἐκεῖ κάθαρσιν. Κατὰ τὸ ἔθος λοιπὸν τοῦτο ὤφειλε καὶ ὁ ἐκ θεῶν φυγαδευθεὶς δαίμων νὰ ἐγκλεισθῇ ἐν

¹ Τὸ ἔργον τοῦτο ἐνετυπώθη ἐπὶ νομισμάτων τῆς Σελινούντας. *Annali dell' Instit.* κτλ. 1845. σ. 265.

² Empedocles Agrigentinus, Sturz, Lipsiae 1805. T. 1. σ. 49.

³ Πλουτ. π. Φυγῆς 17, (σ. 607).—Sturz, 3.

ἀνθρωπίνῳ σώματι, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξαγνιζόμενος ἔμελλε μετὰ τὴν καθάρσιν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν. Εἰς τὴν καθάρσιν ταύτην συνέβαλλον βεβαίως αἱ μεγαληγόροι θεωρίαι τοῦ ποιήματος τοῦ Ἑμπεδοκλέους, ὅπερ ἡ ὅλον ἢ ἐν αὐτοῦ μέρος ἐπεγράφετο ἐκ τούτου «Καθαρμοί». Ὁ Ἑμπεδοκλῆς ἐφρόνει, κατὰ τὴν περὶ μετεμψυχώσεως δόξαν, ὅτι ἀπὸ τῆς φυγῆς αὐτοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ μετέτληλαξε τὰ ἐξῆς εἶδη·

Ἦδη γάρ ποτ' ἐγὼ γενόμεν κούρος τε κόρη τε
Θάμνος τ' οἰωνός τε καὶ εἰν ἀλὶ ἔλλοπος ἰχθύς.

Κατόπιν ἔλεγεν ὅτι οἱ ψυχαγωγοὶ δαίμονες ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὰ σκοτεινὰ ἄντρα τῆς γῆς, καὶ ὅτι προσεγγίζει νῦν εἰς τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν, ὡς οἱ μάντιες, οἱ αἰδοὶ καὶ ἄλλοι τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εὐεργέται¹. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ἡ Μοῦσα, ἣν ἐπεκαλεῖτο ἐν ἀρχῇ, ὑπέβαλεν αὐτῷ τὴν θαυμαστὴν περὶ *Φιλότης* διδασκαλίαν, ὡς ἀρχὴν κοσμογονικὴν, ἅμα δὲ καὶ τὴν γνώμην, ὅτι ἂν ἀκολουθήσῃ αὐτήν, θὰ διαμείνῃ ἄπειρος καὶ καθαρὸς τῶν ἐκ τοῦ *Νείκου* κακῶν καὶ πάσης πλάνης τοῦ πνεύματος².

Ἡ περὶ φύσεως θεωρία τοῦ Ἑμπεδοκλέους ἔχει μεγάλῃν ὁμοιότητα πρὸς τὴν Ἑλεατικὴν φιλοσοφίαν, διὸ καὶ ἱστορεῖται ὅτι ὁ Ζήνων ἐξήγησε τὸ ποίημα τοῦ Ἑμπεδοκλέους, ὃ ἐστὶ, μετεποίησεν αὐτὸ ἀκριβῶς πρὸς τὰ δόγματα τῆς Ἑλεατικῆς αἰρέσεως. Εἶχε δὲ ὁμοιότητα καὶ πρὸς τὸ σύστημα τοῦ Ἀναξαγόρου, ὅπερ ἐγεννήθη, ὡς γνωστόν, ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τῶν ἐπικρατουσῶν τότε αἰρέσεων, τῆς Ἑλεατικῆς μὲ τὸ δόγμα τῆς αἰδίου οὐσίας, καὶ τῆς Ἡρακλει-

¹ Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πρέπει βεβαίως νὰ συναφῶσι τὰ Ἀποσπ. 262 καὶ 9 παρὰ Sturz. *Πρβ. Nullachius. quaest. Empedocl. Spec. II. Berlin. 1853. σ. 15.

² Ταῦτα ἐξάγονται ἐκ τοῦ 52 Ἀποσπ. (Sturz).

Καὶ φιλότης ἐν τοῖσιν, ἴση μῆκος τε πλάτος τε,
τὴν σὺν νόμῳ δέρκευ, μὴδ' ὄμμασιν ἦσο τεθηπώς.
καὶ ἐκ τοῦ 331.

..... Σὺ οὖν, ἐπεὶ ὦδ' ἐλίσσῃς,
πεύσεαι· οὐ πλεῖόν γε βροτεῖη μῆτις ὄρωρεν.

Περὶ τῆς ἐπικλήσεως τῆς Μούσης ὅρ. 341. *Πρβ. δὲ καὶ Th. Bergk, de Emped. proemio. Berlin, 1839 καὶ Hollenberg, Empedoclea Berlin. 1853.

τείου μὲ τὸ δόγμα τῆς διηγεοῦς τῶν ὄντων ῥοῆς. Ἀκολουθῶν λοιπὸν ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὸν Ἀναξαγόραν, ἀνῆρει τὸ γίγνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι, καὶ ἀντεισῆγεν ἀντ' αὐτῶν τὸ συγκρίνεσθαι καὶ διακρίνεσθαι ἀκολουθῶν δὲ καὶ τὴν Ἑλεατικὴν αἴρεσιν ἐδέχετο μὲν ἐν αἰδίων ὄν, ὡς ἐκεῖνοι, ἀλλὰ τὸ ὄν τοῦτο ὑπελάμβανε τετραπλοῦν τὸ εἶδος, καὶ ἐδογματίζεν ὅτι συμπληροῦσιν αὐτὸ τέσσαρα στοιχεῖα, τὸ πῦρ, ὁ ἀήρ, ἡ γῆ, τὸ ὕδωρ. Καὶ τὸ μὲν πῦρ ἐκάλει συμβολικῶς *Δία ἀργῆτα*, τὸν δὲ ἀέρα *Ἥραν Φερέσδιον*, τὴν γῆν *Ἀιδωνέα*, τὸ δὲ ὕδωρ μὲ ὄνομα καινόν, *Νῆστιν*. Περαιτέρω δὲ προχωρῶν, ἐδογματίζεν ὅτι ἡ αἰτία ἡ κινουσα τὰ τέσσαρα ταῦτα στοιχεῖα εἶναι δύναμις τις διπλῇ, θετικῇ καὶ ἀποθετικῇ, ἥ, ὡς ἔλεγεν ἐκεῖνος, *Φιλότης*, ἡ αἰτία τῆς συγκρίσεως, καὶ *Νεῖκος*, ἡ αἰτία τῆς διακρίσεως. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν πάντα τὰ ὄντα ἔλεγεν ὅτι ἦσαν ἐγκεκλεισμένα ἐν τῷ *θεῷ Σφαίρῳ* ἀκίνητα, εἶτα δὲ διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Νεῖκου ἐξήχθησαν ἐκ τοῦ Σφαίρου, καὶ πολλοὺς βαθμοὺς ἀναπτύξεως διανύσαντα, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπετέλεσαν τὸν νῦν ὁρώμενον κόσμον. Κατόπιν τούτων ἀρνούμενος ἀποδείξεις ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων καὶ τῶν δύο δυνάμεων, περιέγραφε καὶ ἡρμήνευε μετὰ πολλῆς ὄντως εὐφυίας τὴν τάξιν καὶ εὐκοσμίαν τοῦ παντός, καὶ ἐπραγματεύετο μετὰ βαθείας συνέσεως περὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς καὶ τῶν προϊόντων αὐτῆς. Εἶναι δὲ θαυμαστὸν ὅτι διὰ μόνης τῆς μεγαλοφυίας αὐτοῦ ἐμάντευσε πράγματα, τὰ ὅποια μόλις κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους κατενόησαν οἱ σοφοί. Οὕτω π. χ. ἡ διδασκαλία τοῦ Ἐμπεδοκλέους περὶ τῶν ὁρέων τῆς γῆς, ὅτι ὑψώθησαν καὶ ἐκορυφώθησαν ὑπὸ πυρός, ὑπάρχοντος ἐντὸς τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς, φαίνεται, ὡς προμαντεῖα τῆς θεωρίας τῶν νῦν Γεωλόγων¹. Τόσον δ' ἐναργῶς περιέγραφε τὴν ἀσχημίαν καὶ σκληρότητα τῶν παλαιοτάτων ζώων, ὥστε κινδενύει τις νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐγνώρισε σκελετοὺς ζώων τῆς ἀρχαιοτάτης γεωλογικῆς ἐποχῆς².

Τοσαῦτα περὶ Ἐμπεδοκλέους. Νῦν δ' ἐπανερχόμενος εἰς τὴν *Ἰταλιωτικὴν* καλουμένην αἴρεσιν, ἥς ἀρχηγός ὁ Πυθαγόρας, ἐπιβαίνω τὴν ἀγνωστοτάτην χώραν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.¹ Τινὲς τῶν λογίων ἀνδρῶν τόσον σκοτεινὸν ἐξέλαβον τὸ πρόσωπον τοῦ Πυθαγό-

¹ Πλουτ. «Περὶ τοῦ πρώτου ψυχροῦ» 19.

² Αἰλ. π. Ζώων ἱστ. XVI, 29.—Sturz 214.

ρου, ὥστε ἐπλάσαν ἀτόπως δύο ὁμωνύμους, ἐξ ἐνός μὲν τὸν νεώτερον φιλόσοφον, ἐξ ἐτέρου δὲ ἀρχαιοτάτον τινα Πυθαγόραν, ὅστις ἐχρημάτισε θρησκευματος ἰδρυτῆς κατὰ τὴν Ἰταλίαν, νομοθέτης τῶν Ἰταλικῶν πάσεων, διδάσκαλος τοῦ Νουμᾶ, καὶ εἰσηγητῆς παλαιᾶς τινος σοφίας καὶ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἰταλίαν¹. Παρὰ τὴν δόξαν ὁμῶς τῶν λογίων τούτων ἀνδρῶν, οἱ πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων οἵτινες ἐμνημόνευσαν τοῦ Πυθαγόρου, ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Ξενοφάνης, λαλοῦσι περὶ τοῦ ἀνδρός ὡς περὶ προσώπου ἱστορικοῦ· ὁ Ἡράκλειτος μάλιστα μνημονεύει αὐτοῦ ὡς ἀντιτέχνου περὶ τὴν φιλοσοφίαν. Κατὰ δὲ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, ἥτις εἶναι πάνυ ἀξιόπιστος, ὁ Πυθαγόρας ἦτο υἱὸς Μνησάρχου καὶ ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ· ἐκεῖθεν δὲ μετῴκησεν εἰς Ἰταλίαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τυραννίας τοῦ Πολυκράτους, ὅπερ συνέβη κατὰ πιθανὸν λόγον τὸ 4 τῆς 62 Ὁλ. (π. X. 529)². Τοῦτο τοῦλάχιστον εἶναι σύμφωνον πρὸς τε τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ Ἰωνικοῦ φύλου, διότι τὴν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ὥθησιν διδούσιν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος οἱ Ἴωνες, οἱ μόνοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων οἵτινες ἐτόλμων νὰ τέμνωσι καινὰς σοφίας ὁδοὺς καὶ ν' ἀπορρίπτωσι παλαιὰς προλήψεις καὶ παραδόσεις, ἐν ᾗ οἱ Δωριεῖς ἐτίμων τὴν θρησκείαν, τὰ ἥθη καὶ τὰς παλαιὰς παραδόσεις τῆς φυλῆς πολὺ μᾶλλον ἢ ἐνός οἰουδήποτε ἀνθρώπου τὰς ἐφευρέσεις καὶ τὰ ἐπινοήματα. Ὁ Πυθαγόρας πρὶν μετοικῆσθαι εἰς Ἰταλίαν, φαίνεται ὅτι ἦτο τῆς τάξεως τῶν περὶ Θάλην καὶ Ἀναξίμανδρον, ἀνθρώπος δηλ. φιλομαθῆς καὶ τῶν ἐμπειρικῶν γνώσεων ἐρευνητής. Ἐν ᾧ διέτριβεν ἰδίως περὶ τὰ Μαθηματικά, ἅτινα ἐθεράπευσαν πρῶτοι οἱ Ἴωνες, ἠθροίζε καὶ φυσικὰς καὶ ἄλλας παντοδαπὰς γνώσεις, ἀποδημῶν εἰς ξένας χώρας³. Διὸ καὶ ὁ Ἡράκλειτος δὲν ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἀπλῶς πολυμαθῆ, ἀλλ' ἐπισυνάπτει καὶ τὰ

132/629

¹ Τὸ ὄνομα Ἰταλία λαμβάνεται κατὰ τὴν στενωτάτην ἔννοιαν, ἐννοεῖται δηλ. μόνον ἡ Βρεττία καὶ ἡ Καλαυρία, ἄλλως ἢ Ἑλεατικὴ Σχολὴ δὲν θὰ διεκρίνετο τῆς Ἰταλιτικῆς.

² Niebuhr's Röm. Gesch. I, σ. 165, 244. (ἐκδ. 6.).

³ Cicer. de Republ. II, 15. Ὁ δὲ Πολυκράτης κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τὸ 4 τῆς 62. (Πρβ. κεφ. 13).

⁴ Δὲν εἶναι πιστευτὸς ὁ Ἰσοκράτης λέγων ἐν Βουσίριδι (28), ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἤντησε πᾶσαν τὴν αὐτοῦ σοφίαν ἐξ Αἰγύπτου. Ὁ Βουσίρις, ὡς γνωστόν, εἶναι μελέτη σοφιστικῆ, ἥκιστα μετέχουσα ἱστορικῆς ἀκριβείας.

ἐξῆς: «Πυθαγόρας Μνησάρχου ιστορίην ἡσκησεν ἀνθρώπων μάλιστα πάντων. Καὶ ἐκλεξάμενος ταύτας τὰς συγγραφάς, ἐποιήσατο ἑαυτοῦ σοφίην, πολυμαθίην, κακοτεχνίην»¹. Ἐκ τῆς Ἰωνίας λοιπὸν μετφυκῆσας ὁ Πυθαγόρας εἰς Κρότωνα, πόλιν κατοικουμένην κοινῇ ὑπὸ Δωριέων καὶ Ἀχαιῶν, τοσοῦτον πλῆθος νέων προσεῖλκυσε εἰς ἑαυτόν, καὶ τοσοῦτον ἡδουκίμησαν οἱ καρποὶ τῆς διδασκαλίας του. ὥστε εἶναι ἀμφιβολον, ἂν ἡ μέθοδος τοῦ ἀνδρὸς ἐξῆγειρεν εἰς τηλικούτον βαθμὸν τὰς ψυχὰς τῶν ἐκεῖ ἀνθρώπων, ἢ ἂν ἡ φύσις καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν Κροτωνιατῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων ἦτο αἰτία τῆς μεγάλης εὐδοκίμησης. Ἐπειδὴ δὲ οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν Ἕλληνες δὲν ἠγάπων τὰς θεωρίας περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων, οὐδ' ἐφιλοσώφουν ἐξ ἀγνῆς φιλομαθείας, ὥς οἱ Ἴωνες, ἡ διδασκαλία τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἐτράπη ἐπὶ τὰ πράγματα τοῦ πρακτικοῦ βίου καὶ τὴν διακόσμησιν τῆς πολιτείας καὶ κοινωνίας κατὰ τοὺς νόμους καὶ τὴν ἁρμονίαν τὴν ἐπικρατούσαν ἐν τῇ συστήματι τοῦ παντός· ὥστε εἶναι ἀλήθεια καὶ ὄχι μῦθος, ὅτι ἡ Κρότων, ἡ Καυλωνία, τὸ Μεταπόντιον καὶ ἄλλαι πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας, κυβερνηθεῖσαι ἐπὶ τινα χρόνον ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων ἀριστοκρατικῶς, οὐ μόνον ἐσωτερικῶς διήγαγον ἀστασίαστοι, ἀλλὰ καὶ ἐξωτερικῶς ἀπεδείχθησαν ἰσχυραὶ καὶ εὐδαίμονες. Καὶ τοῦτο μὲν διήρκεσε μέχρις οὗ οἱ Κροτωνιάται κατέστρεψαν τὴν Σύβαριν (67 Ὁλ. 3. π. X. 510), ὅτε ἐρίσαντες οἱ δημοτικοὶ πρὸς τοὺς εὐγενεῖς περὶ διανομῆς τῶν ἀγρῶν, ἀπεδίωξαν ἐκ τῶν πόλεων τοὺς Πυθαγορείους. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀνέλαβον πάλιν τὴν ἀρχὴν ἐν τισὶ τῶν Ἰταλικῶν πόλεων οἱ Πυθαγόρειοι, οἷον ὁ Ἀρχύτας, ὁ σύγχρονος τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος, ὅστις εὐδοκίμως ἐκυβέρνησε τὴν πολιτείαν τοῦ Τάραντος². Ἡ τοῦ Πυθαγόρου ἐνέργεια συνίσταται κυρίως εἰς διδασκαλίαν προφορικὴν, εἰς ἀπαγγελίαν συντόμων

¹ Διογ. Λαερτ. VIII, 6. Ἱστορία παρὰ τοῖς Ἴωσι σημαίνει γνώσεις, καὶ τις συλλέγει ἄλλους ἀνερωτῶν.

² Μετὰ τὸν Ἀρχύταν ἔπαθον, φαίνεται, οἱ Πυθαγόρειοι καὶ δευτέραν καταδρομὴν, ὅτε φυγὼν ὁ Λύσις ἐξ Ἰταλίας ἦλθεν εἰς Θήβας, ἐνθα ἐπαίδευσεν τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Τὰ δὲ κατὰ τῶν Πυθαγορείων καὶ Πυθαγοριζόντων σκώμματα διὰ τὴν ξενότροπον αὐτῶν δίαιταν εἶναι πάντα τῆς Μέσης καὶ Νέας κωμωδίας, ἥτοι τῶν μετὰ τὴν 100 Ὁλ. χρόνων, διότι προτοῦ δὲν ὑπῆρχον Πυθαγόρειοι ἐν Ἑλλάδι. (Meineke quæst. scenicae I, σ. 24).

συμβολικῶν ἀποφθεγμάτων ἅτινα μετέδιδεν εἰς τοὺς περὶ αὐτῶν φίλους καὶ ἐταίρους, εἰς τὴν σύστασιν καὶ διοίκησιν τῶν Πυθαγορικῶν ἐταιρειῶν καὶ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἰδιορρύθμου διαίτης, καθ' ἣν ἔζων πάντες οἱ τοῦ δόγματος ὀπαδοί. Σύγγραμμα δὲ τοῦ Πυθαγόρου οὔτε παρὰ τοῖς παλαιοῖς μνημονεύεται οὐδὲν αὐθεντικῶς, αὐτε τι ἀπόσπασμα φέρει γνήσιον χαρακτῆρα· διότι τὸ περιφερόμενον ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ βιβλίον καὶ ἐπιγραφόμενον «Ἱερὸς λόγος» εἶναι ἔργον ὑποβολιμαίων τῶν Πυθαγοριζόντων Ὀρφικῶν, περὶ ὧν ἐμνημόνευσα ἀνωτέρω πῶς καὶ τίνα σχέσιν εἶχον πρὸς τοὺς γνησίους Πυθαγορείους (κεφ. 16). Τὰ κυριώτατα δόγματα τῆς Πυθαγορείου αἰρέσεως, ὅτι ἡ οὐσία τῶν ὄντων συνίσταται εἰς ἀναλογίας ἀριθμῶν, ὅτι ὁ κόσμος συντηρεῖται διὰ τῆς ἁρμονίας, ἥτοι τῆς συμφωνίας τῶν διαφορῶν στοιχείων, ὅτι ἡ ἀρχὴ καὶ αἰτία τῶν ὄντων εἶναι οἱ ἀριθμοί· ταῦτα πάντα πρῶτος ἐδογματίσεν ὁ Πυθαγόρας, ὁμοφώνως δὲ ἀπεδέχθη σύμπασα ἡ Σχολή. Ἡ ἐπιστημονικὴ ὁμῶς αὐτῶν ἐξήγησις καὶ ἐρμηνεία διὰ βιβλίων γεγραμμένων εἰς δωρικὴν διαλέκτον, οἷα εἶναι τὰ περισωθέντα τοῦ Φιλολάου λείψανα (περὶ Ὀλ. 90. π. X. 420), ἀρχεται πρῶτον κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους. Τὸ δὲ σπουδαιότατον δόγμα τῆς Πυθαγορικῆς φιλοσοφίας, ὅτι ἡ οὐσία τῶν ὄντων δὲν εἶναι ὕλικόν στοιχεῖον μετέχον κινήσεως, ὡς ἐπίστευον οἱ παλαιότεροι τῶν Ἰόνων φυσιολόγοι, οὔτε τι σύνθετον ἐξ ὕλης ἅμα καὶ πνεύματος, ὡς ἐδογματίζον οἱ νεώτεροι τῆς Ἰωνικῆς αἰρέσεως φιλόσοφοι, ἀλλὰ τὸ εἶδος τὸ συνιστάμενον εἰς ἀναλογίας ἀριθμῶν, ἥτοι ἡ ἁρμονία, τὸ δόγμα τοῦτο συνέλαβεν ὁ Πυθαγόρας πρῶτον μὲν ἐκ τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν, ὥς πρῶτος αὐτὸς ἐκόμισεν εἰς Ἱταλίαν καὶ προαγαγὼν ἱκανῶς εἰσήγαγεν εἰς τὴν παιδαγωγίαν, ἔπειτα δὲ καὶ ἐκ τῆς μελέτης περὶ τὴν μουσικὴν, ἥτις κατὰ διπλοῦν λόγον ἀπεδείχθη χρήσιμος εἰς τὸ φιλοσοφικόν τοῦτο σύστημα, τὸ μὲν θεωρητικῶς, καθ' ὅσον ἡ ἀναλογία τῶν ἀριθμῶν καταφαίνεται σαφέστατα ἐπὶ τῶν μουσικῶν τόνων· τὸ δὲ πρακτικῶς, διότι τὸ ἄδειν καὶ κιθαρίζειν μελετώμενα ἐν τῇ σχολῇ, μετέδιδον εἰς τὴν ψυχὴν τὴν γαλήνην ἐκείνην καὶ ἁρμονίαν, ἣν ὑπελάμβανον οἱ Πυθαγόρειοι ὡς τὸν τελειότατον τῆς παιδείας καρπὸν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΟΓΔΩΟΝ

ΠΕΡΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

“Εν τῶν παραδόξων φαινομένων εἶναι, ὅτι τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων, καίτοι εὐφυέστατον καὶ σφόδρα πεπαιδευμένον, ἡσθάνθη ὕψαι-
τατα τὴν ἀνάγκην ν' ἀναγράψῃ ἀκριβῶς τὰ κατορθώματα αὐτοῦ
καὶ τὰ συμβεβηκότα, τὰ τε ἐν εἰρήνῃ καὶ τὰ ἐν πολέμῳ.

Τὰ Ἀσιατικὰ ἔθνη τοῦναντίον εἶχον Χρονικὰ ἀπὸ τῶν παλαιο-
τάτων χρόνων. Κατὰ τὴν Αἴγυπτον π. χ. ἡ ἱστορία ἦτο ἀρχαιοτά-
τη, καὶ μάλιστα ὅχι τις μυθολογική, ἀλλὰ καθαρὰ χρονολογικὴ
ἱστορία, ὡς δεικνύουσι τὰ λείψανα τοῦ βιβλίου τοῦ Μανέθωνος¹,
ὅπερ συνετάχθη ἐκ Χρονικῶν. Ὡς δὲ καὶ αὐτὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ
τῆς Αἰγύπτου μνημεῖα ἔχουσιν ἱστορικὸν χαρακτήρα· διότι κοσμοῦν-
ται μὲ ἀνάγλυφα, ἅτινα ἐρμηνεύουσιν ἐπιγραφαί· αἱ δὲ ἐπιγραφαὶ
τεριέχουσιν ἱστορίαν τῶν ἱερέων καὶ βασιλέων, πεπιστωμένην δι' ὀ-
νομάτων καὶ ἀριθμῶν, ἣν εἶναι ἐλπίς ὅτι θ' ἀναγνώσωμέν ποτε ὅλην
καὶ ἐν συνεχείᾳ. Τὸ δὲ Βαβυλωνιακὸν κράτος εἶχε καὶ αὐτὸ ἱστο-
ρίαν ἀρχαιοτάτην τῶν ἰδίων βασιλέων, ἣν ἐποίησε γνωστὴν εἰς τοὺς
Ἕλληνας ὁ Βηρωσσός², ὡς τὴν Αἰγυπτιακὴν ὁ Μανέθων. Ὅπως
δὲ ὁ βασιλεὺς Ἀχουσθέρος ἐν τῷ βιβλίῳ Ἑσθέρ ἀνέγραψεν ἐν βι-
βλίῳ³ τοὺς εὐεργέτας τοῦ θρόνου, καὶ ἐξ αὐτοῦ παρήγγελλε ν' ἀνα-
γινώσκωσιν ἐνώπιον αὐτοῦ καθ' ἃς νύκτας εἶχεν ἀγρυπνίαν, τοῦτ' αὐτό,
φαίνεται, ἐγένετο ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν Ἐκβατάνων καὶ τῆς Βαβυ-
λώνης πολλοὺς αἰῶνας πρότερον· διότι καὶ ἐν ταῖς χώραις ταύταις
ἔχουσιν αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι χρονογραφικὸν χαρακτήρα· εἰκονίζουσι
δηλ. ἐπὶ τῶν μνημείων στρατείας, συμμαχίας, ἐπαρχίας τελούσας
φόρους καὶ τὰ παρόμοια. Τοιαῦτα δὲ μνημεῖα ἐλπίζομεν ν' ἀνακα-

¹ Ὁ Μανέθων, ἀρχιερεὺς τῆς Ἡλιουπόλεως, συνέγραψεν ἐπὶ Πτολεμαίου
τοῦ Φιλαδέλφου (284. π. Χ.) τρία βιβλία «Αἰγυπτιακῶν».

² Ὁ Βηρωσσός, Χαλδαῖος τὸ γένος, συνέγραψεν ἐπὶ Ἀντιόχου τοῦ Θεοῦ.
(262. π. χ.) «Βαβυλωνιακὰ ἢ Χαλδαϊκά».

³ Τὸ βιβλίον τοῦτο ἦσαν αἱ «Βασιλικαὶ διφθέραι», ἐξ ὧν ἀρύεται ὁ Κτη-
αίας (Διοδ. II, 32).

λυφθῶσιν ἐν τῷ μέλλοντι πολλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν τοῦ ἀρχαίου Ἀσσυριακοῦ κράτους Ἐν γένει εἰπεῖν ἡ συρροὴ πολλοῦ πλήθους ἀνθρώπων εἰς τὰς μεγάλας μητροπόλεις τῆς Ἀσίας, τὸ πολιτεύμα τὸ δεσποτικόν, ἡ μεγάλη ἐπιρροὴ τῶν ἐν ταῖς κύλας συμβαινόντων ἐπὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἢ τὴν κακοδαιμονίαν μυριάδων ἀνθρώπων, ἔτρεπον τὴν προσοχὴν τοῦ πλήθους εἰς τὸ σημεῖον, καὶ καθίστων σπουδαίας καὶ ποθητὰς τὰς βιογραφίας τῶν βασιλέων. Πλὴν δὲ τῶν ἀφορμῶν τούτων, τῶν κειμένων ἐν τῇ φύσει τοῦ δεσποτικοῦ πολιτεύματος, συνέβη παρὰ τοῖς Ἰσραηλίταις καὶ τὸ ἐξῆς, ὅτι αἱ φυλαὶ πᾶσαι τοῦ Ἰσραὴλ συνελοῦσκι ἐξ ἀρχαιοτάτου περὶ τὸν ἱερόν, καὶ ταχθεῖσαι ὑπὸ *ἑνα Νόμου*, ἐστήσαν τάξιν πολυάριθμον ἱερέων εἰς φυλακὴν τούτου τοῦ Νόμου, ὅπερ κατέστησεν εὐκόλον παρὰ τοῖς Ἰσραηλίταις τὴν τε ἀναγραφὴν καὶ τὴν διατήρησιν ἀρχαιοτάτων καὶ ἱερωτάτων ἱστορικῶν παραδόσεων.

Ἐν Ἑλλάδι ὅμως τὰ πράγματα πορεύονται ὅλως ἐναντίαν ὁδόν. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἐξῆσεν ἐν φαντασίαις νεανικαῖς ἐπὶ χρόνον μακρότατον, μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ φήμη αὐτοῦ ἐγένετο παγκόσμιος καὶ περιῆλθεν εἰς μεγάλους πολέμους πρὸς τὰ παλαιότερα τῆς Ἀσίας ἔθνη. Ἡ μνήμη καὶ τὰ ἐγκώμια τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, ἣν εἶχε κοσμήσει διὰ τρόπων παντοδαπῶν, ἀπέτρεπε τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν νεωτέρων συμβεβηκότων καὶ πράξεων. Ἐνεκα δὲ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς κατατομῆς τοῦ ἔθνους εἰς πολλὰς μικρὰς πολιτείας, οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο νὰ στηρίξωσι τὴν προσοχὴν ἐπὶ ἐπίσημα ἔθνικα γεγονότα. ἀλλ' ἕκαστος διέτριβε περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἰδίας πόλεως, ἥτις μετέλλασσεν ἀνὰ πᾶσαν γενεάν. Πρὶν λοιπὸν συμπέσῃ ἡ Ἑλλὰς εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Περσίαν, οὐδεμίᾳ ἔθνικῃ πράξει ἐφαίνετο ἄξια νὰ παραμετρηθῇ πρὸς τὰ ἐπιφανῆ κατορθώματα τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, ὧν συμμετέσχον οἱ ἐξ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ἥρωες· οἱ δὲ ἀκροαταί, πλὴν τῶν ἡρωϊκῶν ἐπῶν, οὐδὲν ἄλλο ἱστόρημα ἤκουον εὐαρέστως, διότι οἱ Ἕλληνες κατὰ τὰς δημοσίας τελετὰς καὶ πανηγύρεις ἐπόθουν ἀκροάματα τερπνὰ καὶ θεραπευτικὰ τῆς φιλοτιμίας αὐτῶν, ἐν ᾧ ἡ ἱστορικὴ ἀφήγησις νεωτέρων πραγμάτων διὰ τὰς ἀλληλομαχίας τῶν πόλεων ἐμελλε θεραπεύουσα τοὺς μέν, νὰ ἐλέγχῃ καὶ ἐπιτιμᾷ τοὺς ἄλλους. Ἰνα δὲ συντόμως λαλήσω, φαίνεται ὅτι οὕτως εἶχε

προορίσει τὸ δαιμόνιον τῆς Ἑλλάδος, νὰ διατρίψῃ τὸ ἔθνος ἐπὶ χρόνον μακρότατον ἐν τῇ ποιητικῇ μυθολογίᾳ, ὅψε δὲ καὶ μόλις νὰ τραπῇ ἐπὶ τὰ σύγχρονα γεγονότα, καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὰ ὑποκείμενον μελέτης καὶ συγγραφῆς. Καὶ ἡμεῖς μὲν ἐστερήθημεν ἐκ τούτου ὀλίγας σελίδας τῆς πρὸ τῶν Περσικῶν ἱστορίας, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ παιδεία κατ' αὐτὸν μόνον τὸν τρόπον ἠδύνατο ν' ἀποβῇ τοιαύτη, οἷα ἀπέβη. Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἀποστᾶσα τῶν συγχρόνων γεγονότων, ἐλάβεν ἐσωτερικὴν ἀλήθειαν καὶ ἐκείνον τὸν καθολικὸν χαρακτῆρα, δι' ὃν ὁ Ἀριστοτέλης προκρίνει αὐτὴν τῆς ἱστορίας¹. ἡ δὲ ἑλληνικὴ τέχνη, ἐπειδὴ βραδέως κατέβη ἀπὸ τῆς ποιητικῆς χώρας εἰς τὸν βίον τὸν πραγματικόν, ἔχει τὴν γνωστὴν ἐκείνην εὐγένειαν τοῦ ἡθοὺς καὶ μεγαλοπρέπειαν. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὄχι μόναι αἱ τέχναι, ἀλλὰ σύμπας ὁ βίος καὶ ἡ παιδεία τῶν Ἑλλήνων δὲν θὰ ἐλάμβανε τὴν ἐλευθέριον ἐκείνην ῥοπήν, τὴν ἐπὶ τὸ καλὸν ἀγαθόν, ἂν ἡ ἀφορμὴ αὐτῆς καὶ ἡ βῆσις ἦτο διάφορος.

Ἡ τέχνη τοῦ γράφειν ἦτο ἴσως γνωστὴ ἐν Ἑλλάδι αἰωνῶς τινὰς πρὸ Κᾶδμου τοῦ Μιλησίου², ἀλλ' οὐδεμίαν ἐποιοῦντο αὐτῆς χρῆσιν εἰς ἐκτενὴ ἀναγραφὴν ἱστορικῶν γεγονότων. Τὰ μόνα σπέρματα ἀκριβοῦς ἱστορίας μέχρι τοῦ Κᾶδμου ἦσαν οἱ κατὰλογοι τῶν Ὀλυμπιονικῶν, οἱ κατὰλογοι τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης οἱ ἀπὸ μνήμης ἔπειτα συμπληρωθέντες, οἱ κατὰλογοι τῶν Πρυτάνεων τῆς Κορίνθου, οὓς ὑπολαβόντες ἀκριβεῖς οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐκδοκίμησαν ἐπ' αὐτῶν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν χρονολογίαν, ὅρια πόλεων ἢ χωρίων καὶ ὀλίγαι συνθήκαι ἢ συμμαχίαι ἀναγραφεῖσαι πρὸς μεγαλειτέραν ἀσφάλειαν. Περί ἐκτενοῦς ὅμως συγγραφῆς συγχρόνων γεγονότων οὐδεὶς γίνεται λόγος, ἀφοῦ καὶ μετὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἑπτὰ σοφῶν, ὅτε πρῶτον μὲν οἱ Ἴωνες, εἶτα δὲ καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἤρχισαν κατὰ μικρὸν νὰ ἐπιδίδωνται εἰς συγγραφὰς ἱστορικές, διέτριβον περὶ πᾶν ἄλλο μᾶλλον οἱ συγγραφεῖς, ἢ περὶ τὴν ἀσχαλεῖται ἢ καθ' ἡμέας ἱστοριογραφία. Οἱ παλαιοὶ δηλ. ἐκείνοι συγγραφεῖς, ἀρξάμενοι μακρόθεν ἐξ ἔθνων ἀγνωστοτάτων, συνῆγον κατὰ μικρὸν

¹ Ἀριστ. Ποιητ. 9. «Διὸ καὶ φιλοσοφώτερον καὶ πρῶταίτερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν· ἡ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθ' ὅλου, ἢ δ' ἱστορία τὰ καθ' ἑκάστον λέγει».

² Ἰδε κεφ. 4.

τὸν κύκλον εἰς στενότερα ὅρια· ὥστε ὁπὲ καὶ μάλιστα ἐστρεψάν τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὰ ἐγγύς καὶ τὴν σύγχρονον ἑλληνικὴν ἱστορίαν· τοῦτο δὲ συνέβη, διότι οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον, ὅτι ὁ καθ' ἡμέραν ἐν ἀλλήλοις γινόμενος λόγος περὶ τῶν πατρίων πραγμάτων καὶ ἡ προφορικὴ παράδοσις ἦτο ἐπαρκὴς ἱστορικὴ πηγή.

Πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν, ἦσαν οἱ Ἴωνες, οἱ τολμηροὶ νεωτερισταὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ οἱ ἄοκνοι ἐρευνηταὶ πάσης γνώσεως. Οἱ ἐκ φύσεως φιλολόγοι καὶ ἀπαύστως διαλεγόμενοι Ἴωνες, κορσεθέντες μυθολογιῶν, τροφῆς οἰκείας εἰς τὴν νέαν τοῦ ἔθνους ἡλικίαν, ἐστρεψάν τὰ γοργὰ καὶ συνετὰ αὐτῶν ὅμματα εἰς εὐρεσιν νέας ὕλης, διδούσης ἀφορμὴν εἰς σκέψιν καὶ πραγματείαν. Εἶναι δὲ ἄξιον προσοχῆς, ὅτι ὁ πρῶτος ἱστοριογράφος ἦτο ὄχι μόνον Ἴων, ἀλλὰ καὶ Μιλήσιος τὴν πατρίδα· διότι ἡ Μίλητος, ἡ πατρίς τῶν πρώτων φιλοσόφων, ἡ διὰ τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς τέχνας ἀκμαία καὶ πλουσία μεγαλόπολις, ἦτο βεβαίως ἡ ἐστία τῆς πνευματικῆς ταύτης κινήσεως. Ἐκ Μιλήτου ἐξῆλθεν, ὡς γνωστόν, ἡ πρὸς ἐλευθερίαν τῶν Ἰωνῶν ὁρμή· ἐν Μιλήτῳ δὲ διεμορφώθη καὶ ἡ πρώτη πεζογραφικὴ γλῶσσα. Καὶ ἂν οἱ Μιλήσιοι καὶ οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν γείτοτες αὐτῶν Ἕλληνες δὲν ἐπὶνον ἄκρατον τὸ ποτήριον τῆς ἡδυπαθείας καὶ μαλακότητος, ἀλλὰ παρὰ τὰς πανταχόθεν ἐπιρρέουσας νέας πηγὰς τῆς σοφίας διέσωζον μικρόν τι μέρος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σωφροσύνης καὶ εὐψυχίας, ἡ Μίλητος καὶ ὄχι αἱ Ἀθῆναι ἤθελον ἀποδειχθῇ ἡ πόλις ἡ διδάσκαλος τῶν ἐθνῶν.

Πρῶτος ἐν τοῖς ἱστοριογράφοις μνημονεύεται *Κάδμος ὁ Μιλήσιος*, ὅστις παρὰ Φερεκύδην τὸν Σύριον πρῶτος καὶ συνέγραψεν ἐν λόγῳ πεζῷ. *Ἰκμασε δὲ ὄχι πολὺ πρὸ τῆς 60 Ὀλ. (π. X. 540)¹, καὶ συνέγραψε βιβλίον ἐπιγραφόμενον «Κτίσις Μιλήτου» ὅπερ ἐξετί-
νετο καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν Ἰωνίαν. Ἐν αὐτῷ ἐπραγματεύετο ὁ Κάδ-
μος τὴν ἱστορίαν ἀρχαίας καὶ σκοτεινῆς ἐποχῆς, ἐξ ἧς ὀλίγοι μόνον προφορικαὶ παραδόσεις εἶχον διασωθῇ, καὶ αὐταὶ δὲ μετὰ μύ-
θων ἀνάμικτοι. Τὸ γνήσιον ὅμως τοῦτο βιβλίον τοῦ Κάδμου εἶχεν ἀπολεσθῇ ἐξ ἀρχαιοτάτου, διότι τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ περιφερό-*

¹ Κλίντωνος, F, H. II, σ. 368.

μενον ἐπὶ Διονυσίου (ἤτοι ἐπὶ Αὐγούστου) ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Κριτικῶν ὑποβολιμαῖον¹.

Δεύτερος μετὰ τὸν Κάδμον ἱστοριογράφος εἶναι Ἀκουσίλαος ὁ Ἀργεῖος². ὁ Ἀκουσίλαος, καίτοι Δωριεὺς τὸ γένος, συνέγραψεν Ἰωνιστί, ἀκολουθήσας τὸ παράδειγμα τῶν πρώτων οἵτινες ἐπλασαν τὸ εἶδος τοῦτο τῆς συγγραφῆς, καὶ ἐν γένει τὸν κανόνα, ὅστις σταθερῶς ἐπικρατεῖ ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ. Τὸ βιβλίον τοῦ Ἀκουσίλαου ἐπραγματεύετο μόνην τὴν μυθικὴν ἐποχὴν, διότι σκοπὸς τοῦ συγγραφέως ἦτο νὰ ἱστορήσῃ συντόμως καὶ κεφαλαιωδῶς τὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ Χάους μέχρι τῶν Τρωϊκῶν³. ὅθεν καὶ οἱ παλαιοὶ χαρκτηρίζοντες τὸν ἄνδρα, ἐρῶς ἔλεγον περὶ αὐτοῦ, ὅτι δὲν ἐπραξεν ἄλλο, ἢ νὰ μεταφράσῃ τὸν Ἡσίοδον εἰς λόγον πεζόν⁴. Σημειωτέον ὅμως ὅτι περὶ τινὰς τῶν μύθων ἀριστάμενος τῶν Ἡσιοδείων, ἀπέκλινε μᾶλλον πρὸς τοὺς Ὀρφικοὺς⁵. Τὴν δὲ ἰδίῳς ἱστορίαν φαίνεται ὅτι οὐδ' ἠγγισεν ὁ Ἀκουσίλαος.

Τρίτος ἐν τοῖς ἱστοριογράφοις μνημονεύεται Ἐκαταῖος ὁ Μιλήσιος, ὅστις διακρίνεται σαφῶς τῶν δύο πρώτων κατὰ τε τὴν πρόθεσιν καὶ τὰ ἄλλα. Ὁ Ἐκαταῖος ἦτο ἤδη γνωστὸς καὶ ἐπιφανὴς ἀνὴρ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐμελέτησαν οἱ Ἴωνες τὴν κατὰ Δαρείου ἀπόστασιν (Ὀλ. 69, π. X. 502), διότι παρελθὼν τότε εἰς τὸ περὶ τὸν Ἀρισταγόραν συμβούλιον, ἀπέτρεψε τοὺς Ἴωνας τῆς ἀποστάσεως, καταριθμήσας τὸ πλῆθος τῶν ἐθνῶν ὅσα ὑπήκουον εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ πάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ· ἂν ὅμως ἤθελον πάντως ἀπόστασιν, παρῆνει τότε τοὺς Ἴωνας νὰ παρασκευάσωσι στόλον μέγαν καὶ νὰ γείνωσι κύριοι τῆς θαλάσσης, δαπανῶντες ἐκ τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἐν Βραγχίδαις ἱεροῦ⁶. Ἐκ τῶν συμβουλῶν τούτων φαίνεται ἡ ἐμπειρία τοῦ ἀνδρός, καὶ ἡ ἀπρόληπτος καὶ ὑγίης κρί-

¹ Ἰδε περὶ Κάδμου καὶ τῶν ἐπομένων ἱστορικῶν Museum eriticum I, σ. 80, 246. II, σ. 90.

² Κλημ. Ἀλεξ. Στρωμ. VI. σ. 629.

³ Πρβ. κεφ. 16.—Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἀκουσίλαου εὕρισκεις παρὰ τῷ Φερεκῷ τοῦ Sturz.

⁴ Ἠροδ. V, 36, ἐνθα καλεῖ αὐτὸν «Ἐκαταῖον τὸν λογοποιόν». Ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Ἐκαταίου τίθεται τὸ 4 τῆς 57 Ὀλ. τοῦ δὲ θανάτου τὸ 4 τῆς 75 ὁ προσδιορισμὸς ὅμως ἀμφοτέρων τῶν ἡρῶν δὲν εἶναι ἀσφαλής.

σις περί τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Ὁ Ἑκαταῖος ὡς συγγραφεὺς δὲν ἠγάπησε τὴν πραγματείαν τῶν παλαιῶν γεγονότων, οὐδ' εἶχε τὴν παιδικὴν εὐπιστίαν τοῦ Ἀκουσιλάου, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐξῆς ἀποσπάσματος: «Ἑκαταῖος Μιλήσιος ὡς μυθεῖται· τάδε γράφω, ὡς μοι δοκεῖ ἀληθῆ εἶναι. Οἱ γὰρ Ἑλλήνων λόγοι πολλοὶ τε καὶ γελοιοί, ὡς ἐμοὶ φαίνονται, εἰσί». ¹ Πρὸς δὲ τοὺς μύθους μετεχειρίσθη ἐξ ἐκείνης ἐτι τῆς ἐποχῆς τὴν ἀλληγορικὴν ἐξήγησιν, δι' ἧς μετέβαλλε τὰ μυθικὰ θαύματα εἰς φαινόμενα φυσικά. Οὕτω π. χ. ἰσχυρίζετο, ὅτι ὁ Κέρβερος δὲν ἦτο ἄλλο τι, ἢ ὄφις ἐμφωλεύων κατὰ τὸ Ταίναρον. Κυρίως ὁμῶς διέτριψεν ὁ Ἑκαταῖος περὶ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν, καὶ ἱστορήσε τὰς χώρας καὶ τὰ ἔθνη μεθ' ὧν οἱ Ἕλληνες ἤλθον εἰς κοινωνίαν πρὸ μικροῦ. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐπεχείρησε μακρὰς ἀποδημίας καὶ περιηγήσεις, ὡς ὁ Ἡρόδοτος, καὶ κατέλιπε περὶ Αἰγύπτου ἰδίως πολλὰς καὶ καλὰς εἰδήσεις, ὥς ἐπιχειρῶν πολλαχοῦ ὁ Ἡρόδοτος νὰ ἐπανορθώσῃ, ὑποδεικνύει μὲ τοῦτο, ὅτι τιμᾷ τὸν Ἑκαταῖον ὑπὲρ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἱστορικούς. ² Τοὺς καρποὺς τῶν περιηγήσεων καὶ ἐρευνῶν τούτων κατέθηκεν ὁ Ἑκαταῖος, εἰς ἓν σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «Γῆς περίοδος», δι' οὗ ἐσήμαινε περιγραφὴν τῶν παραλίων τῆς Μεσογείου θαλάσσης καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ἀσίας μέχρις Ἰνδιῶν. Ἐν τῇ περιγραφῇ ταύτῃ ἐλάβε τὴν Ἑλλάδα ὡς κέντρον καὶ ἀφορμὴν, καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, ὅπερ ἐπεγράφετο «Εὐρώπη», περιέγραφε τὰ πρὸς Δύσιν, ἐν δὲ τῷ ἐτέρῳ, τῷ ἐπιγραφομένῳ «Ἀσία», τὰ πρὸς Ἀνατολὰς. ³ Ὁ Ἑκαταῖος ἐπιδιώρθωσε καὶ συνεπλήρωσε καὶ τὸν ὑπὸ Ἀναξιμανδρου σχεδιασθέντα πίνακα τῆς γῆς. ⁴ Καὶ ἀναμφιβόλως οὗτος ἦτο

¹ Δημ. π. Ἑρμ. 12—Histor. Graec antiquiss. fragm. coll. Fr. Creuzer σ. 15.

² *Frag. Histor, gr. ed. C. et Th. Mulleri. Paris. 1841. s. 21—23.

³ 331 ἀποσπάσματα τοῦ συγγράμματος τούτου συνέλεξεν ὁ Klausen Hecat-Miles. frag. Berolini 1831). Ἀλλ' ἡ πρωτότυπος τοῦ Ἑκαταίου συγγραφὴ φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους ἔπαθε διασκευάς, ὡς καὶ ἄλλα πολλὰ ὅμοια βιβλία, ὠρισμένα εἰς χρεῖας πρακτικὰς. Οὕτω π. χ. ἐν τῷ 27 ἀποσπάσματι μνημονεύεται ἡ Κ α π Ὑ η, ὄνομα ὅπερ κατὰ Αἰθίον (4,37) ἐτέθη πρῶτον τὸ 322 Κ. Ρ. (420 π. Χ.) εἰς τὴν πόλιν τὴν πρὶν καλουμένην Vulturum

⁴ Ἀσφαλῶς συνάγεται τοῦτο ἐξ Ἀγαθημέρου 1, 1.

ὁ πίναξ, ὃν κομίσας ὁ Ἀρισταγόρας εἰς Σπάρτην πρὸ τῆς Ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως, ἐδείκνυνεν ἐν αὐτῷ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Λακεδαιμονίων τὰς χώρας, τοὺς ποταμούς καὶ τὰς μητροπόλεις τῆς Ἀσίας. Παρὰ τὴν Περίοδον τῆς γῆς ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἑκαταῖον καὶ ἕτερον σύγγραμμα, ὑπὸ τῶν μὲν Ἱστορίαι, ὑπὸ δὲ τῶν Γενεαλογίαι καλούμενον, οὗ μνημονεύονται τέσσαρα βιβλία. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ περιέλαβε τοὺς φυλετικούς τῶν Ἑλλήνων μύθους· καίτοι δὲ ἐλευθερόφρων κριτὴς τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, ἐπίστευσεν ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὴν γνησιότητα τῶν παραδεδωμένων γενεαλογιῶν, αἵτινες ἀπὸ προγόνου εἰς πρόγονον ἀνέβαινον μέχρι τῶν μυθικῶν χρόνων, ἀφοῦ ἐπλεξεν αὐτὸς ὑπὲρ ἑαυτοῦ γενεαλογίαν, καθ' ἣν ὁ δέκατος ἔκτος τῶν προγόνων τοῦ ἦτο (θεός)¹. Ἐν τοιοῦτοις γενεαλογικοῖς πίναξιν ἐννοεῖται οἰκοθεν ὅτι ἡδύνατο νὰ παραχώσῃ εὐκόλως ὁ Ἑκαταῖος γεγονότα ἐκ διαφόρων τῆς ἱστορίας ἐποχῶν², ἂν καὶ τὸ σύγγραμμά του δὲν ἦτο συνεχῆς ἱστορικὴ ἔκθεσις. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ὕλης· ἡ δὲ γλῶσσα αὐτοῦ ἀκριτος ἡ Ἰωνικὴ διάλεκτος. Τῇ δὲ ὕφους, καθ' ἣ μαρτυροῦσιν οἱ παλαιοί, ἦτο μὲν ἐν γένει ἀφελές, ἐνιαχοῦ ὅμως διὰ τὴν εὐφυίαν τοῦ συγγραφέως τοῦ παριστᾶν τὰ πράγματα ὡς παρόντα, ἐλάμβανεν ἔξαρχα καὶ ζωηρότητα³.

Μετὰ τὸν Ἑκαταῖον ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν ὁ Φερεκύδης, ὅστις γεννηθεὶς ἐν Λέρῳ τῇ νήσῳ, μετέωκκῃσεν ὕστερον εἰς Ἀθήνας, διὸ ποτὲ μὲν καλεῖται Λέριος, ποτὲ δὲ Ἀθηναῖος. Πικρασε δὲ περὶ τὰ Περσικὰ, καὶ διαφέρει τοῦ Ἑκαταίου κατὰ τοῦτο, ὅτι διέτριψε μᾶλλον περὶ τὰς γενεαλογίας καὶ τὴν μυθολογίαν, ἢ περὶ τὴν ἐθνογραφίαν καὶ γεωγραφίαν. Ὁ Φερεκύδης ἐπραγματεύθη κατὰ πλάτος ἐν βιβλίῳ χωριστῷ καὶ τὰς Ἀττικὰς ἀρχαιολογίας. Ἐπειδὴ δὲ αἱ συγγραφαὶ αὐτοῦ περιελάμβανον μέγα πλῆθος μυθικῶν παραδόσεων, ὅχι μόνον οἱ ἔπειτα μυθογράφοι ὠφελήθησαν ἐξ αὐτῶν πολλὰ, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς σήμερον τὰ λείψανα τῶν βιβλίων αὐτοῦ χρησιμεύουσιν ὡς βάσεις πολλῶν μυθολογικῶν ἐρευνῶν⁴. Ἐν ταῖς Ἀττικαῖς

¹ Προδ. II. 113.

² Οἷον τὸ παρ' Ἡροδότῳ VI. 137.

³ Ὡς ἐν τῷ παρὰ Λογγίνου ἀποσπασματι π. "Ψ. 27) Creuzer σ. 54

⁴ Pherecydis Fragmenta. coll. Fr. Cuil. Sturz, ed. altera Lips. 1824, εἶναι ἀμφοτέρων, ἂν τὰ δέκα βιβλία τοῦ Φερεκύδους, τὰ μνημονεύ-

γενεαλογίαις ἐξῆλπε τὸ νῆμα ὁ Φερεκύδης ἀπὸ Φιλαίου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλάντος καὶ κατέβαινε μέχρι Μιλτιάδου, τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἐν Χερρόνησῳ δυναστείας. Ἐξ αὐτοῦ δὲ λαμβάνων ἀφορμὴν διηγείτο τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν Σκυθῶν, ἐξ ἧς καὶ περισώθη ἐν ἀπόσπασμα λόγου ἄξιον.

Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνήκει καὶ Χάρων ὁ *Λαμψακηρός*¹, ἃν καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐμνημόνευε γεγονότα ἐκ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρταξέρξου². Ὁ Χάρων ἠκολούθησε τὰς ἐρεῦνας τοῦ Ἑκαταίου περὶ τὴν ἐθνογραφίαν τῆς Ἀσίας καὶ συνέγραψε κατὰ τὸ ἔθος τῶν παλαιῶν ἱστορικῶν ἐν ἰδιαιτέροις βιβλίοις περὶ Περσίας, Λιβύης, Αἰθιοπίας καὶ ἄλλων χωρῶν. Εἰς ταύτας παρενέπλεξε καὶ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν, μάλιστα δὲ τὴν τῶν Περσικῶν πολέμων, ὥστε ἐγένετο κατὰ τοῦτο πρόδρομος τοῦ Ἡρόδοτου, ἃν καὶ ὁ Ἡρόδοτος οὐδαμοῦ ἐμνημόνευσεν αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τῶν περιωθέντων λειψάνων συνάγεται, ὅτι ὁ Χάρων εἶχε πρὸς τὸν Ἡρόδοτον, ὡς οἱ ξηροὶ χρονογράφοι πρὸς ἱστοριογράφον, ὅστις ἐμφυῶς εἰς τὰ πράγματα ἦθος καὶ πνοήν³. Ὁ Χάρων ἀκολουθήσας τὸ παράδειγμα πολλῶν ἄλλων ἀρχαίων ἱστορικῶν, τῶν καλουμένων Ὠρογράφων, συνέγραψεν ἐν ἰδιαιτέρῳ βιβλίῳ καὶ τοὺς Ὠρους, ἧτοι τὰ χρονικὰ τῆς ἰδίας πατρίδος⁴.

Μετὰ τὸν Χάρωνα ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν Ἑλλάνικος ὁ Μιτυμένας ὑπὸ τῶν παλαιῶν, ἐξεδόθησαν πάντα καὶ διὰ μιᾶς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ἢ καθ' ἐν ἐκδοθέντα, περιελήφθησαν εἰς ἐν σῶμα ὑπὸ τῶν ἔπειτα λογίων.

¹ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς (Κρίσι. Θουκ. 5, σ. 818 R) καταλέγει τὸν Χάρωνα, τὸν Ἑκαταῖον, τὸν Ἀκουσίλαον καὶ ἄλλους ἐν τοῖς ἀρχαιότεροις προδρόμοις τοῦ Θουκυδίδου, τὸν Ἑλλάνικον δὲ, τὸν Ξάνθον καὶ ἄλλους ἐν τοῖς νεωτέροις.

² Ἦτοι ἐκ τοῦ 4 τῆς 78 Ὀλ. π. X. 464.—Πλουτ. Θερμιστ. 27.

³ Τοῦ Χάρωνος τὰ ἀποσπάσματα εὕρισκεις παρὰ Creuzer *πρλ. C. καὶ Th Mulleri p. XVI—XX.

⁴ Ἡ λέξις «Ὀρος» διάφορος τῆς «ἄρος» (ἧτοι ἄρια γῆς) ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Λατινικὸν annales. πρβ. Schweighäuser εἰς Ἀθην., XI, 475 b. XII, 520, d. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν παρὰ Διονυσίῳ μνημονευμένων ἀρχαίων ἱστορικῶν ἦσαν Ὀρογράφοι, οἷον Εὐγένων ὁ Σάμιος (κεφ. 14), Δηφόχος ὁ Προκοννήσιος, Εὐδήμος ὁ Πάριος, Δημοκλῆς ὁ Φυγαλεύς, Ἀμελησαγόρας ὁ Χαλκηδόνιος ἢ Ἀθηναῖος.

Δημήτριος, ὅστις ἦτο σχεδὸν σύγχρονος τοῦ Ἡροδότου, διότι συνέγραψε κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἔχων ἡλικίαν ἐξήκοντα πέντε ἐτῶν¹. Ὁ Ἑλλάνικος διακρίνεται ἀκριβῶς τῶν ἀρχαίων χρονολογῶν Ἀκουσίλαου καὶ Φερεκύδους, διότι καὶ πολυμαθέστερος ἐκείνων εἶναι, καὶ σπουδάζει ὄχι μόνον περὶ τὴν ἀπλὴν τῶν γεγονότων ἀναγραφὴν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν βάσανον αὐτῶν καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς ὕλης. Ὁ Ἑλλάνικος, πλὴν πολλῶν ἄλλων συγγραμμάτων, πραγματευομένων κύκλους μυθικοῦς ἢ ἐπιχωρίους μυθολογίας, συνέγραψε κατάλογον τῶν ἐν Ἀργεὶ Ἰερείων, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ ἐγκαταπλέξας παντοδαπὰ ἐπιφανῆ γεγονότα τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς κατὰ τάξιν χρονολογικὴν. Συνέγραψε δὲ τὸν κατάλογον ὄχι ἐκ πιστῶν μνημείων, ἀλλ' ἐκ παραδόσεων ἀσφαῶν καὶ συγκεχυμένων. Σημειωτέον δὲ ὅτι δὲν εἶναι πρῶτος ὁ Ἑλλάνικος ὅστις συνέταξε τοιοῦτον κατάλογον, διότι οἱ Θεράποντες τοῦ ἐν Ἀργεὶ Ἡραίου θὰ διέτριψαν πιθανῶς ἐν ὧραις σχολῆς πολὺ πρότερον περὶ τὴν σύνταξιν τοιούτων καταλόγων, καὶ τὴν ἐρμηνεῖαν καὶ πίστωσιν αὐτῶν ἐξ ἀρχαιοτάτων δῆθεν μνημείων². Σπουδαιότερος πρὸς ἡμᾶς θὰ ἦτο ὁ κατάλογος τῶν «Καρνεονικῶν» τοῦ Ἑλλανίκου, ὡς πρῶτον δοκίμιον τῆς ἱστορίας τῆς φιλολογίας³. Ἐν αὐτῷ ἀνεγράφοντο οἱ κατὰ τὸν ἀγῶνα τῶν Καρνείων νικήσαντες μουσικοὶ καὶ ποιηταὶ ἀπὸ τῆς 26 Ὀλ. καὶ ἐφεξῆς (π. Χ. 676). Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἑλλανίκου περιεῖχον μέγα πλήθος ἱστοριῶν, διότι ἐν χωριστοῖς βιβλίοις ἐπραγματεύετο περὶ Φοινίκης, Περσίας καὶ Αἰγύπτου· ἐν ἰδιαιτέρῳ δὲ βιβλίῳ ἔγραψε καὶ Ἀνάβασιν εἰς τὸ περιφημον μαντεῖον τοῦ Διὸς Ἀμμωνος, τὸ καίμενον κατὰ τὴν ἔρημον τῆς Λιβύης, ὅπερ ὅμως ὑπώπτευον ὡς νόθον οἱ παλαιοί. Ὁ Ἑλλάνικος κατέβη εἰς χρόνους νεωπτάτους τῆς ἱστο-

¹ Ἀύλου Γελλ. Ν. Α. XV. 23.

² Παράδειγμα καταλόγων χαλκευομένων ὑπὸ τῶν ἐκασταχοῦ ἱερέων ἔστω ὁ κατάλογος τῶν Βουταδῶν, ὁ ἀποκείμενος ἐν τῷ ἱερῷ τῆς πολιადας Ἀθηνᾶς Πaus. I. 26, 6. — Πλουτ. Β. τῶν δέκα ῥήτ. 7), ὅστις ἀνεβιβάζετο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸν ἀρχαιότατον ἥρωα Βούτην. Ἐπεὶ δὲ ὁ κατάλογος τῶν ἱερέων τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ἀλικαρνασσῶ, ὅστις ἄρχεται ἀπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος (C. J. G. 2655)

³ Πρβ. κεφ. 12.

ρίας, ἀφοῦ συνέγραψε τὰ γεγονότα τὰ μεταξὺ τῶν Περσικῶν πολέμων καὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ ἤτο ἄμως σύντομος ἐν αὐτοῖς καὶ ὅχι ἀκριβὴς περὶ τὴν χρονολογίαν, καθ' ἣ ἐλέγχει αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης.

Σύγχρονος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐγένετο κατὰ τὸν Διονύσιον Ξάνθος ὁ *Λυδός*, ἐκ Σάρδεων, υἱὸς Κανδαύλου, βάρβαρος μὲν τὸ γένος, ἀλλὰ κάτοχος παιδείας ἑλληνικῆς. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ, τὸ περὶ Λυδίας, γεγραμμένον εἰς Ἰωνικὴν διάλεκτον, ἐμφαίνει καὶ ἐν τοῖς ὀλίγοις ἀποσπάσμασιν, ἅτινα περισώθησαν, διάνοιαν ἀνδρὸς δεξιωτάτην. Ἐν αὐτῷ ἐμπεριέχοντο π. χ. δόξαι ὑγιέσταται περὶ τῆς φύσεως τῆς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἥς τὸ μὲν ἐγεννήθη, κατὰ Ξάνθον, ἐξ ἡφαιστειῶν τιναγμῶν, τὸ δὲ ἐξ ἀποχωρήσεως τῶν θαλασσιῶν ὑδάτων. Ἀκριβεῖς εἶναι αἱ γινώμαι τοῦ Ξάνθου καὶ περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν Λυδικῶν φυλῶν, ὅσας μνημονεύουσιν ἐξ αὐτοῦ ὁ Στράβων καὶ ὁ Διονύσιος¹. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἀσφαλῶς γνήσια τοῦ Ξάνθου εἶναι μόνον ὅσα μνημονεύουσιν ἐξ αὐτοῦ οἱ δύο οὗτοι συγγραφεῖς, διότι ἐν τοῖς ἔπειτα χρόνοις πολλὰ νόθα βιβλία ὑπέβαλον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ξάνθου, ἰδίως δὲ τὰ Μαγικά, βιβλίον πραγματευόμενον περὶ τῆς θρησκείας καὶ λατρείας τοῦ Ζωροάστρου, ὅπερ ὁμολογουμένως ἤτο ὑποβολιμαῖον.

Ἔτι σκοτεινότερα τῶν περὶ Ξάνθον εἶναι τὰ κατὰ Διονύσιον τὸν *Μιλήσιον*, διότι συνέβη σύγχυσις παρὰ τοῖς παλαιοῖς τοῦ ὀνόματος τούτου πρὸς ἄλλον τινὰ νεώτερον Διονύσιον, διασκευαστὴν τῆς μυθολογίας. Ὁ Διονύσιος οὗτος, ὃν ἀκολουθεῖ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, εἶναι ὁμολογουμένως πολὺ μεταγενέστερος συγγραφεὺς, ἄνθρωπος τῶν χρόνων τῆς πολυμαθείας καὶ τῆς κατασκευῆς συστημάτων, διότι μεταποιεῖ σύμπαν τὴν ἡρωϊκὴν μυθολογίαν εἰς μυθιστόρημα, τρέπων τοὺς ἀρχαίους ἥρωας εἰς βασιλεῖς, στρατηγούς, σοφοὺς, καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εὐεργέτας². — Ὁ παλαιὸς Διονύσιος συνέγραψε Περσικὰς

¹ Τὰ λείψανα τοῦ Ξάνθου εὗρίσκει παρὰ Creuzer σ. 435 * C καὶ Th. Telleri, σ. 36—44.

² Ἀμφιβάλλεται εἰσέτι, ἂν ὁ Διονύσιος οὗτος εἶναι ὁ παρ' Ἀθηναίῳ μνημονεύμενος Διονύσιος ὁ Σάμιος, ὁ συγγράψας περὶ τοῦ Κύκλου, ἢ Διονύσιος ὁ Σκυτοβραχίων ἐκ Μιτυλήνης.

ιστορίας καὶ τὰ μετὰ Δαρεῖον συμβάντα, ἅτινα ἦσαν ἴσως συνέχεια τοῦ πρώτου συγγράμματος. Ἀλλ' οὔτε περὶ τῆς περιοχῆς, οὔτε περὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν γνωρίζομέν τι ἀκριβέστερον.

Πάντες οἱ ἀρχαῖοι οὗτοι ἱστορικοί, οἱ πρὸ τοῦ Ἡροδότου ἀκμάσαντες, περιλαμβάνονται ὑπὸ ἓν κοινὸν ὄνομα καὶ καλοῦνται *Λογογράφοι*, πρώτου τοῦ Θουκυδίδου εἰσηγησαμένου τὸ ὄνομα. Καὶ κυρίως μὲν ἡ λέξις λογογράφος δὲν εἶχε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τοιαύτην στενὴν καὶ ἀκριβῆ σημασίαν, διότι *λόγον* ἐκάλουν οἱ παλαιοὶ πᾶσαν ἐν πεζῷ λόγῳ γινομένην ἀφήγησιν· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐκάλουν λογογράφους καὶ τοὺς συγγράφοντας λόγους δικανικοὺς ὑπὲρ τῶν διαδίκων. Ἀπέβη ὅμως ὁ ὅρος εὐχρηστος εἰς ἡμᾶς, ὡς περιλαμβανὼν ὑφ' ἐν ὄνομα τοὺς ἀρχαίους Ἑλλήνας χρονογράφους, οἵτινες εἶχον κατ' ἀλήθειαν ἐν πολλοῖς κοινὸν χαρακτῆρα· διότι πάντες μὲν προθυμοῦνται εἰλικρινῶς νὰ μεταδώσωσι πᾶν ὅ,τι εἶδον ἢ ἔμαθον πρὸς τέρψιν καὶ διδασκαλίαν τῶν συγχρόνων, ἀλλ' οὔτε τεχνικῶν τρόπων χρῆσιν ποιοῦνται, οὔτε σπουδάζουσι νὰ ἐμποιήσωσιν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἐκείνην τὴν ἐντύπωσιν, ἣν μέχρι τοῦδε μόνα τὰ τεχνουργήματα τῆς ποιήσεως ἐνεποιοῦν. Ὁ Ὅμηρος τῆς ιστοριογραφίας, ὁ πρῶτος δηλ. τῶν Ἑλλήνων, ὅστις συνέλαβε τὴν ιδέαν, ὅτι ὄχι μόνον πλασταὶ καὶ μυθικαὶ ὑποθέσεις, ἀλλὰ καὶ ἀφήγησις ἀληθινῶν ἱστορικῶν γεγονότων δύναται νὰ κινήσῃ ἰσχυρῶς τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροαμένων, εἶναι ὁ Ἡρόδοτος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΝΝΑΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΗΡΟΔΟΤΟΥ

Ἡρόδοτος, ὁ υἱὸς τοῦ Λύξου, ἐγεννήθη κατὰ μαρτυρίαν ἀξιόπιστον¹ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς 74 Ὁλ. π. X. 484. δηλ. μετὰ τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου Μηδικοῦ πολέμου, ἐν ἀποικίᾳ Δωρικῇ, τῇ Ἀλικαρνασσῇ τῆς Καρίας. Ὁ Ἡρόδοτος κατήγετο ἐξ ἐπιφανεστάτης οἰκογενείας, ἥτις ἐνεπλήχθη διὰ τοῦτο εἰς τὰς ἐμφυλίου τῆς πό-

¹ Τῆς Παμφίλης παρὰ Γελλίῳ (N. A. XA, 23)

λεως πτάσεις καὶ ἔριδας. Ἦρχε δὲ τότε τῆς Ἀλικαρνασσοῦ τὸ γένος τῆς Ἀρτεμισίας, ἐκείνης τῆς τολμηρᾶς γυναικός, ἥτις τόσον εὐθαρσῶς ἠγωνίσθη ἐν Σαλαμῖνι ὑπὲρ τῶν Περσῶν, ὥστε ὁ Ξέρξης ἀνεκῆρυξεν αὐτὴν μόνην ἄνδρα, ἐν πολλαῖς γυναιξὶ τοῖς ἄλλοις στρατευομένοις. Τῆς Ἀρτεμισίας ταύτης ὁ ἔγγονος Λύγδαμις, υἱὸς τοῦ Πισινδίδιδος, φθονήσας τὴν οἰκογένειαν τοῦ Ἡρόδοτου, ἐφύνευσε τὸν ἐκ μητρὸς θεῖον αὐτοῦ Πανύασιν, ἐπικόν ποιητὴν, οὗ θέλῳ μνημονεύσει κατωτέρω ἐν τοῖς ἀνακαινισταῖς τῆς ἐπικῆς ποιήσεως. Διὰ τὸν θάνατον τοῦ θείου ἠναγκάσθη ὁ Ἡρόδοτος νὰ φύγῃ εἰς ξένην χώραν περὶ τὴν 82 Ὀλ. π. X. 452.

Ἐκ τῆς Ἀλικαρνασσοῦ διεβῆ ὁ Ἡρόδοτος εἰς πόλιν Ἰωνικὴν, τὴν νῆσον Σάμον, ἔνθα εἶχεν ἴσως καὶ συγγενεῖς¹. Ἐκ τῆς φυγῆς ταύτης ἐθεώρησεν ὁ Ἡρόδοτος τὴν Σάμον ὡς δευτέραν πατρίδα, διὸ καὶ πολλαχοῦ τῆς ἱστορίας πραγματεύεται διεξοδικῶς καὶ κατὰ πλάτος τὰ κατὰ τὴν νῆσον καὶ τοὺς κατοίκους, μετὰ προθυμίας δὲ καὶ περισσῶς ἐξαίρει τὰ κατορθώματα τῶν Σαμίων. Ἐκ τῆς Σάμου βεβαίως ἤντηλσεν ὁ Ἡρόδοτος καὶ τὴν Ἰωνικὴν ἐκείνην χάριν, ἥτις ἐπικοσμεῖ τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ. Ἐκ Σάμου κατόπιν ὤρμηθεις, ἐπεχείρησε τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς αὐτοῦ πατρίδος ἀπὸ τῆς τυραννίας τοῦ Λυγδάμιδος. Καὶ τούτου μὲν ἐπέτυχεν, ἀλλὰ κωλυθεὶς ἐκ τῆς ἐπελθούσης ἔριδος μετὰ τοῦ δήμου τῶν Ἀλικαρνασσεῶν καὶ τῶν εὐγενῶν νὰ ἐπιτελέσῃ τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ σχέδια, κατέλιπεν ἐκουσίως καὶ δεύτερον τὴν πατρίδα.

Τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου διήγαγεν ὁ Ἡρόδοτος ἐν Θουρίαις, τῇ μεγάλῃ κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἀποικίᾳ, ἧς μετέσχον μὲν πολλοὶ ἐπιφανέστατοι ἄνδρες, συνεξέπεμψαν δὲ ἀπὸ κοινοῦ πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ φυλαί. Ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος δὲν συναπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν εὐθύς ὡς ἰδρῦθῃ ἡ ἀποικία, διότι πολλαὶ ἐπιβουήθαι ἀποίκων ἦλθον καὶ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς πόλεως εἰς Θουρίους. Ἐκ τῆς ἱστορίας π. χ. τοῦ Ἡροδοτου συνάγομεν, ὅτι ἀρχομένου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐπεδήμει ἔτι ἐν Ἀθήναις ὁ συγγραφεύς, διότι ἀναφέρει ἀνάθημά τι ἐν Ἀκροπόλει ὡς κείμενον ἀριστερόθεν τῶν Προπυλαίων², ἐν ᾧ τὰ Προπύλαια συνετελέσθησαν τὸ πρῶτος ἔτος τοῦ Πελοπον-

¹ Σάμιος καλεῖται καὶ ὁ θεῖος αὐτοῦ Πανύασιν.

² Ἡρόδ. ζ, 77.

νησιακού πολέμου. Ἐπειτα δέ, ἐν τῇ κρίσει περὶ τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων βλέπομεν σαφῶς ὅτι κατέχεται ὑπὸ τῆς γνώμης τῶν περὶ τὸν Περικλέα πολιτικῶν ἀνδρῶν, καὶ λέγει ὅτι αἱ Ἀθῆναι φθονοῦνται ὑποούλως καὶ ἐξυβρίζονται ὑπὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων, ἀναξίως τῆς πρὸς τοὺς Πέρσας προθυμίας αὐτῶν πράγματα ἅτινα συνέβαινον ἀληθῶς κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου¹.

Ἐγκατακίχσας τέλος ἐν Θουρίοις ὁ συγγραφεὺς, διήγαγε τὸ λοιπὸν τοῦ βίου ἐν σχολῇ, ἣν ἀφιέρωσεν εἰς ἐξεργασίαν τοῦ συγγράμματος· διὸ καὶ οἱ παλαιοί, ἀποβλέποντες μᾶλλον εἰς τὸν τύπον ἐν ᾧ συνεγράφη καὶ συνετελέσθη τὸ σύγγραμμα, ἀποκαλοῦσι συχνάκις τὸν Ἡρόδοτον ἀντὶ Ἀλικαρνασσεῶς Θούριον.

Ἐν τῇ βραχείᾳ ταύτῃ ἀφηγήσει τοῦ βίου τοῦ Ἡροδότου παρήλθον ἀμνημονεύτους τὰς μακρὰς αὐτοῦ περιηγήσεις, αἵτινες ἔχουσι στενὴν συνάφειαν πρὸς τε τὰς ἐρεῦνας αὐτοῦ καὶ τὴν συγγραφὴν. Ὁ Ἡρόδοτος δὲν περιηγήθη κατὰ τύχην ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν χώραν ὡς ἔμπορος ἢ πρεσβευτής, ἀλλ' ἐξ ἀγνοῦ πόθου φιλομαθείας ἐπεχείρησεν ἀποδημίας, αἵτινες κρινόμεναι πρὸς τὴν κατάστασιν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἦσαν μακρόταται καὶ ἐπιπονώταται· διότι περιῆλθε τὴν Αἴγυπτον μέχρι Ἑλεφαντίνης πόλεως· τὴν Λιβύην μέχρι τοῦλάχιστον τῆς Κυρηναϊκῆς· τὴν Φοινίκην, τὴν Βαβυλωνίαν, τὴν Περσίαν, τὰς ἐν τῇ Κιμμερίῳ Βοσπόρῳ ἑλληνίδας πόλεις, τὴν πρόσοικον αὐταῖς Σκυθίαν, καὶ αὐτὴν ἐτι τὴν Κολχίδα. Ἐν πολλαῖς πόλεσι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας ἐπεδήμησεν οὐ μικρὸν χρόνον. Ἐπεσκέφθη δὲ καὶ τὰ ἐπιφανέστατα ἱερά, ἀφοῦ δὲν ὤκνησε ν' ἀναβῇ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἀπωτέρω τῆς Ἑλλάδος κείμενον, τὸ τῆς Δωδώνης. Τὰς μακρὰς ταύτας ἀποδημίας ἐπεχείρησεν, ἐννοεῖται, ὁ Ἡρόδοτος ὡς Ἀλικαρνασσεύς, δηλ. ὡς ὑπήκοος τοῦ μεγάλου βασιλέως· διότι ἀνὴρ Ἀθηναῖος ἢ ἄλλος τις τῶν Ἑλλήνων, ἐκ τῶν πόλεων αἵτινες ἐπανεστήσαν κατὰ τῶν Περσῶν, θὰ ἀπήγετο ἐξ ἁπαντος δοῦλος, ἂν συναμβάνετο ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ τοῦ Βασιλέως. Ἐκ τούτου εἰκάζω, ὅτι τὴν εἰς Αἴγυπτον τοῦλάχιστον καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς Ἀσίαν περιήγησιν ἐπεχείρησε κατὰ τὴν νεότητά αὐτοῦ, ὁρμηθεὶς ἐξ Ἀλικαρνασσοῦ.

¹ Ἠρῶ. Ἡρῶδ. 5, 139. καὶ Θουκυδ. 2, 8.

Τὸν καρπὸν τῶν μακρῶν τούτων ἐρευνῶν καὶ περιηγήσεων εἶχε βεβαίως σκοπὸν ὁ Ἡρόδοτος νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Δὲν εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ συνάψῃ τὴν περιήγησιν Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Περσικῶν πολέμων εἰς ἓν μεγαλότεχρον σύγγραμμα. Ἄν τις ἐξ ἐναντίας ἐνθυμηθῇ ὅπόσον οἱ προκατόχοι αὐτοῦ ἱστορικοὶ ἀπειχόν τοιούτων μεγαλοτέχνων συγγραφῶν, πείθεται μᾶλλον, ὅτι καὶ εἰς τοῦ Ἡροδότου τὴν κεφαλὴν μικρὸν κατὰ μικρὸν παρεισῆλθε τὸ εὐρὺ σχέδιον, κατὰ δὲ τὴν νεότητά ὅτι διέτριβε περὶ συγγραφὰς ὁμοίας τῶν τοῦ Ἑκαταίου, Χάρωνος καὶ τῶν ἄλλων προγενεστέρων τε καὶ συγχρόνων ἱστορικῶν. Τοῦτο δὲ καθίσταται ἐτι μᾶλλον πιθανώτερον, διότι καθ' ὃν χρόνον ἐπεξεργάζετο τὸ μέγα σύγγραμμα, διανοεῖτο νὰ συγγράψῃ χωριστὸν περὶ Ἀσσυρίας βιβλίον «Ἀσσυρίου λόγους», ὅπερ διεσώζετο ἐπὶ Ἀριστοτέλους, ὡς φαίνεται¹. Ἐξ ὧν μνημονεύει περὶ Αἰγύπτου, Περσίας, Σκυθίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἥτοι πρόχειρον, ἂν ᾔθελε, νὰ συγγράψῃ χωριστὰ βιβλία ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν, Αἰγυπτιακά, Περσικά, Σκυθικά καὶ τοῦτο βεβαίως θὰ ἐπραττεν, ἂν ἤεσκετο νὰ βαδίσῃ τὴν μέθοδον τῶν πρὸ αὐτοῦ Λογογράφων.

Οἱ παλαιοὶ παραδίδουσιν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἀνέγνωσε τὰς ἱστορίας του εἰς δημοσίας πανηγύρεις, πρᾶγμα πιθανόν· διότι οἱ συγγραφεῖς τῶν χρόνων ἐκείνων παρесеκύαζον καὶ ἐξεργάζοντο τὰς συγγραφὰς ἀποβλέποντες μᾶλλον εἰς ἀπαγγελίαν αὐτῶν ἐν κοιναῖς συνόδοις, ἢ εἰς τὴν κατὰ μόνας ἀνάγνωσιν. Ὁ Θουκυδίδης μάλιστα καὶ ἐλέγχει τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἱστορικοὺς, ὡς ἀνθρώπους θηρεύοντας τὴν πρόσκαιρον ταύτην ἐν τῷ πλήθει εὐδοκίμῃσιν, καὶ ὄχι τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν². Ὁ Ἡρόδοτος, καθ' ἃ ῥητῶς μαρτυροῦσιν οἱ παλαιοί, ἀνέγνωσε μέρη τινὰ τῆς ἱστορίας τὸ 3 τῆς 82 Ὀλ. (446 π. Χ.).

¹ Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ «Ζῶων ἱστορίας» (VIII, 20, 2, μνημονεύει τὴν πολιορκίαν τῆς Νινευὶ ἐξ Ἡροδότου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ἀντιγράφων ἀναγινώσκειται ἀντὶ Ἡροδότου τὸ ὄνομα τοῦ Ἡσιόδου, τὸ τοῦ ἱστορικοῦ ὅμως ὄνομα φαίνεται κατὰ πάντα λόγον ἀρμωδιώτερον. Ἡ δὲ πολιορκία τῆς Νινευὶ εἶναι αὕτη ἐκείνη, ἣν ὁ Ἡρόδοτος (I. 106) ὑπόσχεται νὰ περιγράψῃ ἐν ἰδιαιτέρῳ περὶ Ἀσσυρίας βιβλίῳ (πρὸς I, 134).

² Θουκ. Α. 21.

κατὰ τὰ μεγάλα Παναθηναία. Μνημονεύεται δὲ καὶ ἐν ψήφισμα τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, καθ' ὃ, τῇ προτάσει Ἀνύτου τινός, ἐδόθη εἰς τὸν Ἡρόδοτον δωρεὰ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου δέκα τάλαντα¹. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν Ἀθήναις, τὰ δὲ περὶ τῆς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀναγνώσεως καὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκείνου ἀνεκδότου, ὅτι ὁ Θουκυδίδης παῖς ὢν παρέστη κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν, καὶ ὅτι ὑπὸ φιλομαθείας καὶ φιλοτιμίας συγκινηθεὶς ἐξεχύθη εἰς θερμὰ δάκρυα, δὲν εἶναι ἀσφαλῶς μεμαρτυρημένα· διότι πλὴν πολλῶν ἄλλων ἀντιμαχομένων πρὸς τὸ ἱστόρημα, τόσον πλῆθος ἀνεκδότων ἐχάλκευσαν οἱ παλαιοί, ἵνα φέρωσιν εἰς σχέσιν ἄνδρας ὁμοτέχνους καὶ ἐπιφανεῖς, ὥστε ἔπρεπεν ὁ ἱστορῶν τὸ ἀνεκδοτὸν νὰ ᾔηται ἀνὴρ ἀξιοπιστότατος, ὅπως ἀποδοθῇ καὶ μικρόν τι πίστεως εἰς αὐτό.

Ὁ Ἡρόδοτος λοιπὸν εἶτε ἐν Παναθηναίῳ εἶτε ἐν ἄλλῃ ὁμοίᾳ πανηγύρει ἀνέγνωσεν ὅχι τὸ ὅλον, ἀλλὰ μέρη μικρὰ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ὅσα εἶχε τότε ἐπεξεργασμένα· ἀνέγνωσε π. χ. τὴν ἐκτενῆ ἱστορίαν καὶ περιγραφὴν τῆς Αἰγύπτου, ἣ τὰ κατὰ τὴν Περσίαν· διότι τὸ ὅλον σύγγραμμα, καθ' ὃ εἶπον καὶ ἀνωτέρω, ἤρχισε νὰ ἐπεξεργάζεται μετὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἐκ τούτου προήλθεν, ὅτι τὰ τέσσαρα τελευταῖα βιβλία τῆς ἱστορίας εἶναι μεστὰ ὑπαινιγμῶν καὶ ἀναφορῶν τῶν πρώτων τοῦ πολέμου γεγονότων². Καὶ ἂν μὲν ὁ συγγραφεὺς ἐπέζησε τοῦ Δακελικοῦ πολέμου, εἶναι πάνυ ἀμφίβολον³· τὸ μόνον βέβαιον εἶναι, ὅτι διετέλει

¹ Πλουτ. π. Κακοῦθ. Ἡροδότ. 26.

² Οὕτω λ. χ. μνημονεύεται ἡ ἀνάστασις τῶν Αἰγυπτίων, ἡ ἐκπολιόρκησις τῶν Πλαταιῶν, ὁ Ἀρχιδάμειος πόλεμος καὶ ἄλλα παρόμοια. Τὰ χωρία ὅσα ἔγραψεν ὁ Ἡρόδοτος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶναι τὰ ἐξῆς· 3, 160, 4, 99, 6, 91, 98, 7, 170, 233, 9, 73.

³ Τὸ λεγόμενον περὶ Λακεδαιμονίων, ὅτι κατὰ τὰς εἰς Ἀττικὴν εἰσβολὰς ἀπέσιχον το Δακελειῆς (9, 73) ἀπάδει πρὸς τὸν ἐπιτειχισμὸν τῆς Δακελείας, τὸ γεγνημένον τὸ 3 τῆς 94 Ὁλ. (413 π. Χ.). Πρὸ τοῦ Δακελικοῦ πολέμου φαίνεται ὅτι συνεγράψαν καὶ τὰ ἐξῆς χωρία 6, 98, 7, 170. Τούναντιον δὲ τὸ χωρίον τοῦ Α. βιβλ. (130 ἀναφέρεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀπόστασιν τῶν Μήδων, τὴν γενομένην τὸ 4 πῆς 93 Ὁλ. (π. Χ. 408), ἣς μνημονεύει ὁ Ξενοφῶν ἐν Ἑλληνικοῖς (4, 2, 19.). Καὶ πάλιν ὁμοῦς φαίνεται παράδοξον, ὅτι Δαρεῖον τὸν Νόθον ἀποκαλεῖ ἀπλῶς Δαρεῖον, ἀνευ διακρίσεως. * Pfab. Chr. Bähr, Jhan's, Jahrb. 1849, T. 56, φυλλ. 1, σ. 4—11.

συγγράφων μέχρι τέλους τοῦ βίου, καὶ ὅτι κατέλιπε τὸ συγγραμμά ἀτελές· ἄλλως, διατί νὰ ἱστορήσῃ τὸν πόλεμον τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν μόνον μέχρι τῆς ἀλώσεως Σηστοῦ, καὶ νὰ μὴ προχωρήσῃ οὐδὲ μικρὸν κατωτέρω; Ὅτι δὲ κατέλιπε τὸ σύγγραμμά ἀτελές, συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς τεκμηρίου· αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς προλέγει πού¹, ὅτι θὰ πραγματευθῇ διεξοδικώτερον περὶ τινος γεγονότος, περὶ οὗ κατόπιν οὐδεμία γίνεται μνεία.

Ἡ ὅλη συγγραφὴ τοῦ Ἡροδότου εἶναι τεθεμελιωμένη ἐπὶ τῆς ἰδέας, ὅτι ὕφίστατο ἐκ παλαιότητας διαφορὰ μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, ἥτις κατὰ μὲν τὸν ἀκριβέστατον λόγον δὲν εἶναι ἀληθής, ἐπιστεύετο ὅμως κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὑπὸ πολλῶν, ὡς καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν λογίων τῆς Περσίας καὶ Φοινίκης. Οἱ λόγοι διηλ. τῆς Ἀσίας ἐνόμιζον, ὅτι ἡ ἀρπαγὴ τῆς Ἰοῦς, τῆς Μηδείας, τῆς Ἑλένης, καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν γεννηθέντες πόλεμοι, ἦσαν πράξεις μερικαὶ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος Εὐρώπης καὶ Ἀσίας· ἡ πίστις αὕτη τόσον ἦτο ἐρριζωμένη εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ὥστε ἤριζον πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἀσιανοί, ὡς ἐν δίκῃ ὕβρεως, περὶ τοῦ ὁπότερου ἔδωκαν πρῶτοι τῆς ἐριδος τὴν ἀφορμὴν. Ὁ Ἡρόδοτος μνημονεύσας ἀκροθιγῶς τὴν διαδεδομένην ταύτην ἰδέαν, καὶ ταχέως παρελθὼν τοὺς παλαιοὺς τούτους λόγους, τρέπεται εὐθὺς εἰς τὴν ἱστορίαν Κροίσου τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν, ὅστις πρῶτος κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἠδίκησε τοὺς Ἕλληνας. Ἐκτείνει λοιπὸν μακρὰν διήγησιν περὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ Κροίσου καὶ τῆς τύχης αὐτοῦ, ἐν οἷς διὰ παρεμπλοκῆς ἐπεισοδίων ἀφηγεῖται ὅχι μόνον τὰ περὶ τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς τῆς Λυδίας καὶ τοὺς πολέμους αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ γεγονότα τινὰ κεφαλαιωδέστατα τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, μάλιστα δὲ τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐπιτυγχάνει ὁ συγγραφεὺς ἔνθεν μὲν νὰ ἱστορήσῃ τὴν πρώτην ὑποδοῦλαιν τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ δεσπότῃν Ἀσιανόν, ἐνθεν δὲ νὰ δηλώσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν αὐξήσιν ἐκείνων τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἐξ ὧν ἐμελλέ ποτε νὰ προέλθῃ ἡ σωτηρία. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τὴν Λυδικὴν ἀρχὴν ἔπεται ἡ Περσικὴ διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν Σάρδεων ὑπὸ Κύρου, τρέπεται ἐντεῦθεν καὶ ὁ συγγραφεὺς ἄλλον

¹ Ἡροδ. 7, 213.

δρόμον, καὶ ἱστορεῖ πῶς τὸ Περσικὸν κράτος ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Μηδικοῦ, καὶ πῶς ἠϋξήσε καὶ ἐμεγαλύνθη διὰ τῆς ὑποδουλώσεως τῶν κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐθνῶν, εἴτα δὲ καὶ τῶν Βαβυλωνίων. Ἐν τῷ μακροῦ τούτῳ λόγῳ προνοεῖ ὁ Ἡρόδοτος, πανταχοῦ ἐνθα πρῶτον οἱ Πέρσαι ἐρχόνται εἰς κοινωνίαν πρὸς πᾶν ἄλλο ἐθνός, νὰ περιγράφῃ ἕκαστον ἐθνός καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, τοῦ μὲν διεξοδικῶς, τοῦ δὲ συντόμως, διότι ἐν γνώσει καὶ κατὰ πρόνοιαν σπουδάζει ὁ συγγραφεὺς, καθ' ἃ αὐτὸς ὁμολογεῖ¹, διὰ τῶν ἐπεισοδίων τούτων νὰ τύχῃ τοῦ σκοποῦ, ὃν προσέθετο κατὰ τὴν συγγραφὴν. Ἐθῆκε δὲ σκοπὸν οὐ μόνον νὰ ἱστορήσῃ τὸν πόλεμον τῆς Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ νὰ περιγράψῃ σαφῶς τὰ ἀντιστρατευόμενα ἑκατέρωθεν ἔθνη. Διὸ καὶ μνημονεύσας τῆς ἀλώσεως τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ Καμβύσου (ἐν βιβλ. 2), παρεισάγει μικρὸν ἐπαισώδιον περὶ τε τῆς χώρας τῆς Αἰγύπτου καὶ περὶ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Ἡ διεξοδικωτάτη αὕτη ἐκθεσις τῶν Αἰγυπτιακῶν πραγμάτων ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς τιμῆς, ἣν ἀπέδιδεν ὁ Ἡρόδοτος εἰς τὴν ἀπὸ παλαιστοτάτων χρόνων πολιτισθεῖσαν Αἴγυπτον, ἥτις ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὄριμος ἐν τῷ ἰδιορρυθμῷ αὐτῆς πολιτισμῷ. Ἐπίσης διεξοδικῶς ἀφηγεῖται καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Καμβύσου (βιβλ. Γ'), τοῦ Ψευδοσμέρδιος καὶ τοῦ Δαρείου, καὶ περισσῶς ἐνδιατρίβει περὶ Σάμον, τὴν ἀκμὴν αὐτῆς ὑπὸ τὸν Πολυκράτην, καὶ τὸν τραγικὸν θάνατον τοῦ τυράννου, μεθ' ὃν ἄρχεται ἡ Περσικὴ δυναστεία ἐξαπλουμένη ἐπὶ τὰς νήσους τὰς κειμένας μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας. Ἐπέκεινα δὲ, ἔλθων εἰς τὸν Δαρεῖον, καὶ λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῶν νέων θεσμῶν καὶ διατάξεων, ἃς εἰσήγαγε κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, περιγράφει ὁλόκληρον τὸ Περσικὸν κράτος, τὰς ἐπαρχίας, καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν μεγάλας προσόδους. Μετὰ ταῦτα ἀφηγεῖται τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Δαρείου κατὰ τῆς Σκυθίας (βιβλ. Δ'), ἣν θεωρεῖ ὁ συγγραφεὺς ὡς ἀντιτιμωρίαν τῶν Σκυθῶν διὰ τὰς προτέραις αὐτῶν καταδρομὰς τῆς Ἀσίας. Διὰ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἄρχεται ἡ Περσικὴ δύναμις ἐξαπλουμένη ἐπὶ τὴν Εὐρώπην. Ἐκ τούτου λοιπὸν λαβὼν ἀφορμὴν ὁ Ἡρόδοτος, πρῶτον περιγράφει ἐκ-

¹ Ἡρόδ. 4. 30. Ἐν τετάρτῳ βιβλίῳ πραγματεύεται ἐκτενῶς περὶ Αἰθίως, διότι ἐπίστευεν, ὅτι ἡ στρατεία Ἀρσάνδου τοῦ Σατραπόου κατὰ τῆς Βάρκης εἶχε σκοπὸν κύριον τὴν ὑποδουλωσιν πάντων τῶν Αἰθιοκῶν ἐθνῶν (4, 167-).

τενῶς τὰς πρὸς Ἄρκτον τῆς Εὐρώπης χώρας, ἃς ἐγνώρισεν ἐπὶ μακρότερον ἢ ὁ Ἑκαταίος, εἴτα δὲ ἱστορεῖ τὴν ἔφοδον τοῦ Περσικοῦ στρατεύματος, ἣτις τῶν Σκυθῶν μὲν τὴν ἐλευθερίαν δὲν ἐστέρησεν, ἀνεπέτασεν ὅμως εἰς τοὺς Πέρσας τῆς Εὐρώπης τὰς πόλεις. Ἐν ᾧ δὲ ἡ περσικὴ δύναμις μὲ τὸν ἕνα βραχίονα περιβάλλει τὰ πρὸς Ἄρκτον, ἐκτείνει τὸν ἕτερον ὑπὲρ Αἰγύπτου πρὸς τὴν Κυρηναϊκὴν, διότι ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ βασίλισσα Φερετίμη ἐκάλεσεν εἰς ἐπικουρίαν αὐτῆς περσικὸν στρατεύμα κατὰ τῶν Βαρκαίων. Τοῦτο δίδει εὐκαιρὸν εἰς τὸν συγγραφεὰ ἀφορμὴν νὰ διηγηθῇ τὴν ἱστορίαν τῆς Κυρήνης, καὶ νὰ περιγράψῃ τὰ ἔθνη τῆς Λιβύης, χώρας ἀκριβῶς ἀντικειμένης εἰς τὰ πρὸς Ἄρκτον τῆς Εὐρώπης μερῇ. Καθ' ὃν δὲ χρόνον τὸ περσικὸν στρατεύμα (βιβλ. 5), τὸ ἀπολειφθὲν ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τὴν εἰς Σκύθας στρατείαν, ἐσπούδαζε νὰ ὑποτάξῃ ἔθνη τινὰ Ἰρακικὰ καὶ τὸ μικρὸν τότε βασιλεῖον τῆς Μακεδονίας, ἐξυφαινετο κατὰ τὴν Ἰωνίαν καὶ ἐξ ἄλλων μὲν ἀφορμῶν, μάλιστα δὲ ἐνεκα τῆς πρὸς τοὺς Σκύθας στρατείας, ἡ μεγάλη τῶν Ἰόνων ἐπανάστασις, ἣτις προανέκρουσε τὸν μέγαν ἀγῶνα τῆς Περσίας κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Τότε ὁ τύραννος τῆς Μιλήτου Ἀρισταγόρας διαβὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν ἐκ τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηναίων, δίδει εἰς τὸν Ἡρόδοτον ἀφορμὴν νὰ διηγηθῇ τὴν ἱστορίαν καὶ τούτων καὶ ἄλλων ἔτι Ἑλληνίδων πόλεων, ἐνθεν ἀπέλειπεν αὐτὴν ἀνωτέρω (ἐν τῷ Α' βιβλίῳ), ἰδίως δὲ νὰ περιγράψῃ τὴν ταχείαν αὐξήσιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίας τῶν Πεισιστρατιδῶν. Τὸ ἐνεργὸν καὶ δραστήριον πνεῦμα τῶν Ἀθηναίων φαίνεται καὶ ἐκ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν Ἰωνικὴν ἐπανάστασιν, ἣτις ὅμως ἀφρόνως ἐπιχειρηθεῖσα καὶ μαλκῶς ὑπὸ τῶν Ἰόνων διεξαγομένη, ἔληξεν εἰς ἥτταν παντελῆ (βιβλ. 6). Ἐντεῦθεν παρακολουθεῖ ὁ Ἡρόδοτος τὰς ἐπὶ μεῖζον χωροῦσας ἀφορμὰς τοῦ πολέμου Περσίας καὶ Ἑλλάδος, ἐν αἷς καταριθμεῖται καὶ ἡ πρὸς Δαρεῖον φυγὴ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Δημοκράτου. Ἐκ τῆς φυγῆς τοῦ Δημοκράτου λαβὼν ἀφορμὴν, διηγείται λεπτομερεῶς τὰς ἀντιζητίας καὶ ἐριδας τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, καὶ τὴν θέσιν ἣν εἶχον πρὸς ἀλλήλας μικρὸν πρὸ τοῦ Περσικοῦ πολέμου. Μετὰ ταῦτα ἱστορεῖ τὴν κατὰ τῆς Ἑρετρίας καὶ Ἀττικῆς ἐπιδρομὴν, ἣται τὴν πρώτην κατὰ τῆς Ἑλλάδος περσικὴν ἔφοδον, καὶ τὴν περιφανῆ

μάχην τοῦ Μαραθῶνος, ἥτις εὐηγγελίστατο ἐπ' αἰσίοις αἰωναῖς, ὅτι ἡ περσικὴ δύναμις, ἡ μέχρι τοῦδε ἀκωλύτως εἰς Εὐρώπην προβάσα, μέλλει ν' ἀνακοπῇ ἐν Ἑλλάδι. Μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην (βιβλ. Ζ') ἄγει πλέον τὸν λόγον εἰς μίαν κοίτην ὁ συγγραφεὺς, καὶ ἀκολουθῶν ὁμαλῶς τὴν φυσικὴν τῶν γεγονότων πορείαν, περιγράφει τοὺς ἐπὶ Εἰρξίου ἐξοπλισμούς, τὰς κινήσεις τοῦ στρατοῦ καὶ τέλος τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐφοδον. Σημειωτέον δέ, ὅτι ἐν πᾶσι τούτοις δὲν σπεύδει ὁ Ἡρόδοτος, ἀλλ' ἵνα ἐντείνῃ τὴν προσδοκίαν καὶ τὴν ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου, χωρεῖ ἀργὰ καὶ βραδέως. Διὰ τῆς βραδύτητος ταύτης ἐξ ἐνὸς μὲν παρέχει εἰς τὸν ἀναγνώστην ἄδειαν καὶ εὐκαιρίαν νὰ θεωρήσῃ σαφῶς καὶ ἀκριβῶς κατὰ τὴν πορείαν καὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ στρατεύματος τὰς ὑπερπληθεῖς τῶν Περσῶν δυνάμεις· ἐξ ἑτέρου δὲ διὰ τῶν συμβουλιῶν καὶ τῶν πρεσβειῶν τῶν Ἑλληνίδων πόλεων πρὸς ἀλλήλας εἰσάγει τὸν ἀναγνώστην εἰς τὰς ἑρίδας καὶ ἀντιζηλίαις αὐτῶν. Ταῦτα θεωρήσας ὁ ἀναγνώστης παρ' ἄλληλα, θαυμάζει κατόπιν καὶ ἀπορεῖ διὰ τὴν παρὰδόξον ἔκθασιν τοῦ πολέμου. Μετὰ τὰς παρασκευὰς καὶ τὴν πορείαν τοῦ στρατοῦ ἱστορεῖ ὁ συγγραφεὺς τὰς ἀκρίτους μάχας τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τοῦ Ἀρτεμισίου (βιβλ. 8), εἰτα δὲ μετὰ πολλῆς σαφηνείας καὶ ζωηρότητος περιγράφει τὴν κρίσιμον ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν (βιβλ. 9). Ἐπίσης ἀκριβῶς καὶ λεπτομερῶς περιγράφει τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, τὴν ἐν Μυκάλη, καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἀνδραγαθήματα τῶν Ἑλλήνων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Σηστοῦ. Καὶ τὸ σύγγραμμα μὲν ἀπέμεινεν ἀτελές, ὡς εἶπα καὶ πρότερον, τελευταῖον ὅμως εἰς ἓν γνωμικὸν τοῦ πρεσβυτέρου Κύρου, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι κατὰ τύχην δὲν ἔπασεν ἐκεῖ περὶ τὸ τέλος. Τὸ γνωμικὸν τοῦ Κύρου εἶναι τὸ ἐξῆς· «Οὐκ ἔστι τῆς αὐτῆς γῆς καρπὸν τε θαυμαστὸν φέρειν καὶ ἄνδρας ἀγαθοὺς τὰ πολέμια». Οὕτω πως κρατῶν ἀσφαλῶς ὁ συγγραφεὺς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὸ νῆμα τῆς διηγήσεως, ἐκτείνει μὲν αὐτὸ ἐπὶ πάντα σχεδὸν τὰ γνωστὰ ἔθνη τῆς γῆς, ἀλλ' ἄγει ὁλονὲν εἰς τὰ πρόσω τὸν λόγον.

Τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἡροδότου ὁμοιάζει πρὸς ἔπος ὄχι μόνον κατὰ τὸ συνεχές τοῦτο ρεῦμα τῆς διηγήσεως, ἀλλὰ καὶ διότι ἄρχουσι καὶ συγκρατοῦσιν αὐτὸ ἰδέαι ἠθικαί, κῆτινες ἐπαληθεύουσαι ἐν τοῖς πράγμασι καὶ σαφηνιζόμεναι διὰ τῶν γεγονότων καταθέλγουσι τὸν

ἀναγνώστην. Τοιαύτη εἶναι π. γ. ἡ ἰδέα τῆς θείας προνοίας, ἥτις ἄρχουσα τοῦ παντός ἐν δικαιοσύνῃ, ὥρισεν εἰς πάντα τὰ ὄντα δια-
 τεταγμένην ὁδόν, ἅμα δὲ ἀκριβῆ καὶ ἀπαράβητα ὅρια. Ἡ δύναμις
 αὕτη τιμωρεῖ ὅχι μόνον ἀμαρτίας τῶν ἀνθρώπων καὶ παραπτώ-
 ματα, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ὑπέρβασιν τοῦ μέτρου, εἴτε ἐν πλούτῳ εἴτε
 ἐν δυνάμει, καὶ πᾶσαν ἐξ αὐτῆς προερχομένην ὑπερφροσύνην δια-
 φθεῖρει καὶ καταστρέφει. Οἱ Θεοί, κατὰ τὴν δόξαν τοῦ Ἡρόδοτου,
 ὥρισαν μέτρον ἀκριβές εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅπερ εἰς οὐδένα ἐπιτρέ-
 πουσι νὰ ὑπερβῇ. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ συχνὰ παρ' αὐτῷ ἀπαντῶμενον
 φθόρος Θεῶν, ὅπερ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἐκάλουν Θεῶν Νέμεσιν. Τὴν
 ἰσχὺν τοῦ Δαιμονίου ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα σαφηνίζει ὁ Ἡρό-
 दोτος ἀπανταχοῦ τῆς ἱστορίας, ποτὲ μὲν ἐν τούτῳ, ὅτι οἱ Θεοὶ τι-
 μωροῦσιν ἐν ταῖς ἀπογόνις προγόνων ἀμαρτήματα· ποτὲ δὲ ἐν ἐ-
 κείνῳ, ὅτι ἡ ὑπεροψία καὶ ἡ κουφότης οὕτω σκοτίζουσι τὸν νοῦν
 τῶν ἀνθρώπων, ὥστε οἷον ἐκόντες πίπτουσιν εἰς τὸν ὄλεθρον. Οἱ δὲ
 χρησιμοί, οἵτινες εἶναι προφητεῖαι ἀποτρέπουσαι ἀπὸ τῶν ἀμαρτη-
 μάτων καὶ τῆς ὑψηλοφροσύνης, μεταβάλλονται διὰ τὴν δισσολογίαν
 εἰς πακτορεπτικά μηχανήματα παρ' ἐκείνοις, ὅσοι μεθ' ὕβρεως καὶ
 αὐθαδείας ἐπιχειροῦσιν εἰς ἐρμηνείαν αὐτῶν. Πλὴν δὲ τῶν ἱστορι-
 κῶν γεγονότων, καὶ αὐτὰς τὰς δημηγορίας, τὰς διεσπαρμένας ἐν τῷ
 συγγράμματι, μεταχειρίζεται ὁ Ἡρόδοτος μᾶλλον εἰς ἔκφρασιν γε-
 νικῶν ἀξιοματίων, οἷον τοῦ φθόνου τῶν Θεῶν, τοῦ ἐκ τῆς ὑψηλο-
 φροσύνης κινδύνου καὶ τῶν ὁμοίων, ἢ εἰς διαγραφὴν καὶ ἐξεικόνισιν
 τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς διαθέσεως τῶν λαλούντων προσώπων· διὸ
 καὶ τοῦ Ἡρόδοτου αἱ δημηγορίαι εἶναι ὁμοιότεραι μᾶλλον πρὸς τὰ
 μέλη τῶν τραγωδιῶν ἢ τὸν διάλογον. Πάντων δὲ κάλλιστα καὶ
 χαριέστατα ἀποδεικνύει ὁ Ἡρόδοτος τὴν ἐαυτοῦ εὐλάβειαν πρὸς τὴν
 Νέμεσιν, συνέχων καὶ κατὰστέλλων ἐν ἑαυτῷ τὴν ὑπερηφάνειαν, ἣν
 ἡσθάνετο φύσει πᾶς Ἕλλην ἐπὶ τοιούτοις ἐθνικοῖς καταρθώμασιν.
 Ἄν καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀσίας ἐξ ὕβρεως καὶ ὑπεροψίας ἀγονταί
 εἰς τὸν ὄλεθρον, οἱ δὲ Ἕλληνες ἐπὶ τέλους ἀποδεικνύονται νικηταί,
 ὁ Ἡρόδοτος οὔτε τοὺς βασιλεῖς οὔτε τὴν Ἀσίαν καταφρονεῖ· ἀλλὰ
 τὴν μὲν Ἀσίαν, ὡς χώραν ἐξ ἀρχαιοτάτου πολιτισθεῖσαν, καὶ τιμᾷ
 καὶ θαυμάζει, τῶν δὲ Περσῶν βασιλέων καίπερ πολεμίων ὁμολογεῖ
 τὴν μεγαλοφροσύνην. Τούναντίον δὲ οὐδέποτε ἐγκωμιάζει τυφλῶς

τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰ ἀνδραγαθήματα αὐτῶν, ἀλλὰ διαρρήδην ὁμολογεῖ πολλacha, ὅτι ἡ εὐνοια τῶν Θεῶν μᾶλλον καὶ ἄλλα ἐξωτερικὰ περιστατικὰ ἐσωσαν τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῶν κινδύνων, ἧ ἢ σύνεσις αὐτῶν καὶ ἡ γενναιότης. Τόσον δὲ μέτριος εἶναι ὁ συγγραφεὺς περὶ τοὺς ἐπαίνους τῶν Ἑλλήνων, ὥστε ὅτε ἐν ταῖς ἐπειτα χρόνις ἱστοριογράφοι ἐκ ῥητορικῶν σχολῶν ἐξελθόντες συνέγραψαν κομπωδεστέραν ἱστορίαν τῶν Περσικῶν πολέμων, ἀπεδόθη εἰς τὸν ἀπλοῦν, φιλαλήθη καὶ μετριοπαθῆ Ἡρόδοτον χαρακτηρ φιλόσοφος καὶ προαίρεσις βάσκανος, τείνουσα ἐκ σκοποῦ εἰς ἐλάττωσιν τῶν μεγάλων ἐλληνικῶν ἀνδραγαθημάτων¹.

Ὁ Ἡρόδοτος, ἐπειδὴ ἀνευρίσκει εἰς πάντα τὰ ἀνθρώπινα πράγματα τὴν ἐπενέργειαν τῶν Θεῶν, καὶ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ δόγματος τούτου θεωρεῖ κυριώτατον τῆς ἱστορίας σκοπόν, διαφέρει πάντων τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων, ὅσοι εἰς τὰ ἀνθρώπινα συμβεβηκότα δὲν βλέπουσιν ἄλλο, ἢ μόνας ἀνθρωπίνους αἰτίας. Δι' αὐτὸ εἶναι ὅχι μόνον ἱστορικός, ἀλλὰ καὶ θεολόγος καὶ ποιητής, καθ' ὅσον μάλιστα ἐπραγματεύθη πρὸς τὴν προτεθεῖσαν ἀρχὴν πάντα τὰ μέρη τοῦ συγγράμματος. Ὁ Ἡρόδοτος, ὡς ἱστορικός, δὲν ἀπέβλεψεν εἰς τὰ περιοδικῶς ἐπαναλαμβανόμενα καὶ συνήθη γεγονότα τῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἔστεινε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τὰ ἐκτακτα, τὰ ἀσυνήθη καὶ τὰ θαυμάσια· διὸ καὶ τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ φέρει καθ' ὅλα τὰ μέρη ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν χαρακτηρ. Παρὰ τὰ μεγάλα ἱστορικὰ συμβεβηκότα, παρὰ τὰ ὑπερμεγέθη ἐπιχειρήματα τῶν βασιλέων τῆς Ἀσίας, παρὰ τὰς ἀπροσδοκήτους τῆς τύχης περιπετείας, παρὰ τὰς καταστρεπτικὰς ἀποτυχίας, παράκεινται ἐν ἁρμονίᾳ τὰ γιγάντια οἰκοδομήματα τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, τὰ ποικιλώτατα καὶ παραδοξότατα ἦθη τῶν λαῶν, τὰ περίεργα καὶ δυσεξήγητα φαινόμενα τῆς φύσεως, τὰ σπάνια φυτὰ καὶ τὰ θαυμαστά ζῶα τῶν ἀπωτάτων τῆς οἰκουμένης μερῶν. Ἐν συντόμῳ εἰπεῖν, ὁ Ἡρόδοτος ἀνεπέτασεν ἐνώπιον τῶν φιλομαθῶν καὶ περιέργων Ἑλλήνων εἰκόνα πραγμάτων κατὰ πᾶσαν σχέσιν παραδόξων καὶ θαυμαστών. Καὶ περιέπεσε μὲν διὰ τὴν ἔμφυτον τῶν Ἀσιασῶν μεγαληγορίαν εἰς πλάνους, περὶ ἐκεῖνα μάλιστα ὅσα οὔτε εἶδεν οὔτε ἠρεύνησεν αὐτὰς.

¹ Πλουτ. π. Κακοῦθ. Ἡροδοτου.

ἀλλ' ἤκουσε παρὰ τῶν ἱερέων, τῶν ἐρμηνευτῶν ἢ τῶν περιηγητῶν, ἂν ὅμως δὲν εἶχε τὴν εὐπιστίαν καὶ προθυμίαν νὰ δέχεται πᾶν παραδοξὸν διήγημα, καὶ ἂν, ἀπορρίψας τὰς ἑλληνικὰς προλήψεις, δὲν ἠσθάνετο σέβας πρὸς τὰ θαυμάσια τῆς Ἀσίας, δὲν ἤθελε βεβαίως παραδῶσει εἰς ἡμᾶς πολλὰς ἀξιολογώτατας εἰδήσεις, ἐν αἷς οἱ νεώτεροι ἐπιστήμονες, σχίζοντες τὸ μυθικὸν περιβάλλυμα, εὐρίσκουσι τοσαῦτα σπέρματα ἀληθείας. Διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ πολλάκις οἱ νεώτεροι περιηγηταὶ καὶ φυσιογράφοι καὶ ἔθνογράφοι ὑπὸ τὸ μυθῶδες καὶ τὸ παραδοξὸν ἐνδυμα ἐθαύμασαν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀκρίβειαν τῶν περιγραφῶν τοῦ Ἡρόδοτου. Διὰ τοὺς λόγους τούτους πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ πρόθεσις τοῦ συγγραφέως νὰ ἱστορῇ πιστῶς ὅχι μόνον τὰ πιθανά, ἀλλὰ καὶ ὅσα δὲν ἐπίστευεν ὁ ἴδιος, ἀπέβη εἰς ἡμᾶς λίαν ὠφέλιμος¹. Ὁ Ἡρόδοτος εἶχε πλὴν τούτου καὶ ἄλλο προτέρημα, πολλὴν συνήθειαν καὶ γνωριμίαν τοῦ Ἀσιατικοῦ βίου, δι' ἣν πιστῶς ἀντελαμβάνετο καὶ κατενόει πάντας τοὺς τρόπους καὶ τὰ ἥθη τῶν ἈσIANΩΝ. Ἐκ τῆς ἀρετῆς ταύτης ἐξηγεῖται ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ὑπὲρ πάντα ἄλλον Ἑλληνα συγγραφέα ὁμοιάζει πρὸς τοὺς Ἀσιανούς ὅχι μόνον κατὰ τὴν φύσιν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ὕψος τοῦ λόγου, ὥστε αἱ ἰδέαι αὐτοῦ καὶ αἱ φράσεις ὑπομιμνήσκουσι πολλάκις τὸν ἀναγνώστην τὰ βιβλία τῆς παλαιᾶς Διαθήκης. Καὶ ὁμολογῶ μὲν, ὅτι ἐνιαχοῦ ὑποβάλλει εἰς τὸ στόμα ἈσIANΩΝ δεσποτῶν ἰδέας καθαρῶς ἑλληνικὰς, οἷον ἐκείνην, ὅτι οἱ ἐπὶ τὰ ἡγεμόνες τῶν Περσῶν ἤριζον πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας, ἂν εἶναι ἡ μοναρχία, ἡ ἀριστοκρατία, ἢ ἡ δημοκρατία². ἐν γένει ὅμως ἀντιλαμβάνεται τὴν διάνοιαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἈσIANΩΝ δεσποτῶν τόσον πιστῶς (π. χ. τοῦ Ξέρξου), ὥστε μεταβιβάζει ἡμᾶς εἰς αὐτὴν τὴν αὐλὴν τῶν Περσῶν

¹ Οὕτω π. χ. διηγηθεὶς τὸν ἐπὶ Νιχῶ περίπλου τῆς Ἀφρικῆς ἐπιτέγει· «Καὶ ἔλεγον ἐμοὶ μὲν οὐ πιστά, ἄλλω δὲ δὴ τέφρ, ὡς περιπλῶντες τὴν Λιβύην τὸν ἥλιον ἔσχον ἐς τὰ δεξιὰ» (Ἡρ. 4, 42).

² Ἡρῶδ. 3, 80. Ὁ συγγραφεὺς ἀπολογεῖται ὑπὲρ αὐτοῦ κατωτέρω (6, 43), ὅτι εἰσῆγαγε Πέρσῃν ἐγκωμιάζοντα τὴν δημοκρατίαν, πολίτευμα ἄγνωστον εἰς τοὺς βαρβάρους. Ἐκ τῆς ἀπολογίας ταύτης συνάγεται, ὅτι μέρος τοῦλάχιστον τοῦ τρίτου βιβλίου εἶχε δημοσιευθῇ πρὸ τῆς συντελέσεως τοῦ βίου συγγραμματος.

βασιλέων. Καί ταῦτα μὲν περὶ τῶν Ἀσιατικῶν· περὶ τὰ ἑλληνικὰ δὲ πράγματα δεῖκνυται ὁμολογουμένως ἀσθενῆς, ἐν πολλοῖς δὲ κατ' ὀλίγον κατὰ τὴν πολιτικὴν σύνεσιν καὶ αὐτῶν τῶν συγχρόνων Ἀθηναίων· διότι τὴν αἰτίαν γεγονότων, συμβάντων κατὰ φύσιν ἐκ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, ἀποδίδει εἰς τὰ πάθη καὶ τὴν ἐθελοκακίαν ὀλίγων προσώπων. Οὕτω π. χ. τὴν εἰς φυλὰς διαίρεσιν τῶν πολιτῶν ἐν τε Σικυῶνι καὶ Ἀθήναις, τὴν γενομένην ἐπὶ Κλεισθέ- νους, ἐξηγεῖ ἐκ παντὸς ἄλλου μᾶλλον, ἢ ἐκ λόγου κειμένου ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων· ὅθεν διηγεῖται κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀνέκδοτα καὶ μύθους, δι' ὧν καὶ τὸ πάλαι καὶ τὴν σήμερον ἐξηγου- σιν οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι τοιαῦτα πολιτικὰ γεγονότα, ἄνδρες ὅμως πο- λιτικοί, αἰοί ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν ἀποδέχονται, ἀλλ' ἐρευνῶντες βαθύτερον ἀνευρίσκουσιν ἀσφαλῶς τὴν ἀληθεῖ αἰτίαν τοῦ πράγματος.

Καί ταῦτα μὲν κεφαλαιωδῶς περὶ τῶν ἱστορικῶν ἐρευνῶν τοῦ Ἡροδότου καὶ τῆς τέχνης αὐτοῦ. Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ περιγράψῃ περιττότερον τὴν καθόλου ἐντύπωσιν, ἣν ἐμποιεῖ τοῦ συγγράμματος ἡ ἀνάγνωσις; Τίς δὲ ἀναγνούς τὸ σύγγραμμα ἔχει χρεῖαν τοιαύ- τῆς περιγραφῆς; Ὁ ἀναγνώστης φαντάζεται ὅτι ἀκούει αὐτὸν τὸν Ἡρόδοτον διηγούμενον πλῆθος μέγα περιεργωμάτων πραγμάτων· φαντάζεται δὲ αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον, ὅστις δι' οὐδὲν ἄλλο χαίρει μᾶλ- λον, ἢ ἀναμιμνησκόμενος καὶ ἀφηγούμενος σαφέστατα καὶ καθαρώ- τατα πάντα ὅσα εἶδεν ἐξ αὐτοψίας ἢ ἤκουσεν. Ἐξ ἐτέρου πάλιν ὁ συγγραφεὺς ὑποθέτει ἀναγνώστας φιληκούς καὶ φιλομαθεῖς, οἵτι- νες δὲν ἐκβιάζουσι τὸ τέλος τοῦ λόγου, ἀλλ' ἐπιτρέπουσιν εἰς αὐ- τὸν νὰ διηγηθῇ πᾶν ἱστόρημα μετὰ πλείστης ἀκριβείας, ὥσανεὶ σκοπὸς τοῦ λόγου ἦτο αὐτὸ καὶ μόνον τὸ πρὸ ποδῶν. Ὁ Ἡρό- δοτος γνωρίζει ὅτι ἐν τῷ κατόπιν λόγῳ ἀπόκεινται πολλὰ περιερ- γότερα καὶ τερπνότερα διηγήματα, δὲν σπεύδει ὅμως πρὸς αὐτά, ἀλλὰ διηγεῖται ἀνέτως ἐν ἑκάστῳ τῶν ἱστορημάτων, διότι μετ' ἑ- σου πόθου ἀναμιμνήσκειται πᾶν ὅ,τι περίεργον εἶδεν ἢ ἤκουσεν. Οὕ- τω λοιπὸν προῖρρει ἡρέμα καὶ ἐπιχαρίτως τὸ ῥεῦμα τοῦ ἰωνικοῦ λό- γου, οὔτινος αἱ μικραὶ προτάσεις συνδέονται κατὰ παράθεσιν ὡς τὸ πολὺ καὶ χαλαρῶς, ὅπως πρέπει εἰς διήγησιν ἀφελῆ πραγμάτων, ἅτινα ἐξ αὐτοψίας ἔμαθεν ὁ συγγραφεὺς. Πλὴν τῆς ἀφελείας ταύ-

της καὶ ἀπλότητος μεταχειρίζεται ὁ Ἡρόδοτος ὡς ἐπικουρίαν τοῦ προφορικοῦ λόγου πολλὰς φράσεις εἰσαγωγικὰς ἢ συγκεφαλαιωτικὰς τῶν ιστορουμένων, ἵνα μήτε αὐτὸς μήτε οἱ ἀκροαταὶ ἀποβά-
λῃσι τὸ νῆμα τῆς διηγήσεως. Ἐκ τούτων πάντων ἀπέβη τὸ ὕφος τοῦ Ἡροδότου ὁμοιότατον μὲν πρὸς τὸν προφορικὸν λόγον, ἀνομοιό-
τατον δὲ πρὸς πᾶν εἶδος γλώσσης συγγραφικῆς. Διὰ τὸν αὐτὸν λό-
γον δὲν ἀπαντᾷ παρ' αὐτῷ μεγάλας περιόδους ἢ ἐν μόναις ταῖς
δημηγορίαις, ἐνθα λόγος παλαίει λόγον, ἢ ἐνθα ἐκτίθενται τὰ αἷτια
καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν γεγονότων. Καὶ περὶ τὴν σύνθετον μὲν
περιοδολογίαν, δι' ἧς σαφηνίζεται καὶ συναρθροῦται ἡ λογικὴ τῶν
διανοημάτων ἀλληλουχία, ὁμολογητέον ὅτι ὁ Ἡρόδοτος εἶναι τόσον
ἀσθενὴς καὶ ἄπειρος, ὥστε πολλαχοῦ δὲν δύναται νὰ καταστήσῃ τὸ
νόημα εὐπερίληπτον, τῆς εἰρομένης ὁμῶς λέξεως¹, ἐκείνου δηλ. τοῦ
χαρακτῆρος τοῦ λόγου ὃν μετεχειρίσθησαν πάντες οἱ πρὸ αὐτοῦ Λο-
γογράφοι, εἶναι τύπος καὶ τέλειον παράδειγμα τὸ ὕφος τοῦ Ἡρο-
δότου. Ἐπὶ δὲ πᾶσιν, ὁ ρυθμὸς τῆς Ἰωνικῆς διαλέκτου², αἱ ἀσυ-
ναίρετοι καταλήξεις αὐτῆς, τὸ πλῆθος τῶν φωνηέντων, οἱ ἀπαλοὶ
τύποι, πάντα ταῦτα συνερχόμενα, ἀποτελοῦσι τὸ σύγγραμμα τοῦ
Ἡροδότου, ἐν τῶν τελειοτάτων ἀριστοτεχνημάτων, ὅσα ποτὲ κα-
τεσκευάσθησαν διὰ χειρὸς ἀνθρωπίνης.

¹ Δημητ. π. Ἑρμην. § 12.

² Ὁ Ἡρόδοτος, καὶ περ Δωριεὺς τὸ γένος, ἔγραψεν εἰς Ἰωνικὴν διάλεκτον, διότι ἠκολούθησε τὸ παράδειγμα πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ Λογογράφων. Κατὰ τὸν Ἑρμογένην ὁμῶς (σελ. 513) μόνος ὁ Ἐκαταῖος ἔγραψεν εἰς ἄκρατον Ἰω-
νικὴν, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἤρτυσεν αὐτὴν καὶ μὲ τύπους ἄλλοτρίους.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Εν σελίδι 16, στίχῳ 2 ἀντὶ κατὰ	διόρθωσον	καὶ
» » » » 3 » καὶ	»	κατὰ
» » 18 » 10 » διαγείαν	»	διαδύγειαν
» » 20 » 26 » gulsata	»	pulsata
» » 22 » 30 » 1884	»	1844
» » 22 » 34 » Plulol.	»	Philological
» » 28 » 6 » ἐξάρχοντες	»	ἐξάρχοντος
» » 28 » 6 » μέσους	»	μίσσους
» » 28 » 27 » κρεμβαλιστύος	»	κρεμβαλιαστύος
» » 32 » 32 » γνηστὸν	»	γνωστὸν
» » 45 » 19 » γενεαλγίας	»	γενεαλογίας
» » 58 » 1 » Δωριεῖς	»	Δωριεῖς
» » 66 » 29 » ἥλλη	»	ἄλλη
» » 74 » 1 » ἐπληρούνοο	»	ἐπληροῦντο
» » 86 » 13 » γεννηθεῖς	»	γεννωθεῖς
» » 156 » 12 » ἀγήνορα	»	ἀγνήνορα
» » 157 » 32 » νείνεα	»	νείκεα
» » 159 » 21 » δέονοα	»	δέοντα
» » 185 » 2 » μικροῦ	»	μικροῦ
» » 185 » 3 » δέ	»	δέν
» » 211 » 29 » λειμμα	»	λειμμα
» » 245 » 24 » χρούσεων	»	χρύσιον
» » 248 » 1 » ἐπιτήδευον	»	ἐπετήδευον
» » 248 » 3 » Σαμφεῖς	»	Σαμποῦς
» » 259 » 4 » ἦν	»	ἦν
» » 263 » 10 » Λυσσίπον	»	Λυσίππου
» » 293 » 34 » Σομωνίδην	»	Σιμωνίδην
» » 295 » 29 » ἦ	»	ἦ
» » 300 » 14 » ὦρτ'	»	ὦρτ'
» » 300 » 18 » λαθένιμόν	»	λαθάνεμον
» » 304 » 2 » ἔρμυρίσιοι	»	ἀργυρίσιοι
» » 312 » 6 » δεινότησι	»	δεινότητι
» » 350 » 32 » ἀποδεικνύει	»	ἀποδεικνύει
» » 354 » 36 » ὄν	»	ὄν
» » 359 » 30 » σὺν	»	σὺν

574-5100
ΚΑΡΟΛΟΥ ΟΔΟΡ. ΜΥΛΛΕΡΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ ΕΚ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ

ΥΠΟ

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΚΟΥΣΟΥΔΙΝΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ Β'. — ΤΟΜΟΣ Β'.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΠΥΡΙΔ. ΚΟΥΣΟΥΔΙΝΟΥ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ
ΟΔΟΣ ΕΤΕΡΑΙΟΥ ΚΑΙ ΕΝ ΤΩ ΠΕΡΙΒΟΛΩ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

1885

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

334	ΚΕΦ. VΓ'. — Περί Γεωγραφίας	22
332	Λόγιον	
322	ΚΕΦ. VΕ'. — Η νέα Γεωγραφία τῆς Ῥωσικῆς γῆς τοῦ	
321	Υποφύλακτος	
320	ΚΕΦ. VΔ'. — Περί Θεοκρατίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας	
322	τῆς τοῦ πολυτελὲς καὶ δίκαιης	
319	ΚΕΦ. VΙ'. — Περί τῆς ἐκτέλεσης τῆς Ῥωσικῆς τῶν Ἀθηνῶν	
318	ΚΕΦ. VΒ'. — Περί τῆς Ῥωσικῆς τέχνης τῶν Σοφιστῶν	
314	ὁχλῶν	
313	ΚΕΦ. VΑ'. — Περί τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν	
310	περί τῆς ταύτης	
309	ΚΕΦ. V'. — Περί τῆς Ῥωσικῆς καὶ ἐκτικῆς πολιτικῆς τῆς	
308	ἀντὶ καὶ νέας πολιτικῆς	
301	ΚΕΦ. ΚΘ'. — Περί τῶν ἄλλων πολιτῶν τῆς Ῥωσικῆς καὶ	
301	ΚΕΦ. ΚΗ'. — Περί Ἀποστολικῶν	
302	ΚΕΦ. ΚΖ'. — Περί Κωσταντίνου	
303	ΚΕΦ. ΚΑ'. — Περί τῶν ἄλλων Ῥωσικῶν τοῦ ὁριζήσαντος	
304	ΚΕΦ. ΚΤ'. — Περί Διὰ τῶν	
305	ΚΕΦ. ΚΔ'. — Περί Σοφοκλέους	
306	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Εὐρυπιδῶν	
307	ΚΕΦ. ΚΖ'. — Περί τῶν ἄλλων Ῥωσικῶν τοῦ ὁριζήσαντος	
308	ΚΕΦ. ΚΑ'. — Περί τῶν ἄλλων Ῥωσικῶν τοῦ ὁριζήσαντος	
309	ΚΕΦ. ΚΒ'. — Περί τῆς ὁικονομικῆς τῆς Ῥωσικῆς	
310	ΚΕΦ. ΚΓ'. — Περί Ἀθηνῶν	
311	ΚΕΦ. ΚΔ'. — Περί Ἀθηνῶν	
312	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	
313	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	
314	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	
315	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	
316	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	
317	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	
318	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	
319	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	
320	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	
321	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	
322	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	
323	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	
324	ΚΕΦ. ΚΕ'. — Περί Ἀθηνῶν	

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
ΚΕΦ. Κ'. —Περὶ Ἀθηνῶν	1
ΚΕΦ. ΚΑ'.—Περὶ τῶν πρώτων δοκιμίων τοῦ δράματος.	18
ΚΕΦ. ΚΒ'.—Περὶ τῆς οἰκονομίας τῆς ἀρχαίας τραγωδίας	34
ΚΕΦ. ΚΓ'.—Περὶ Αἰσχύλου	64
ΚΕΦ. ΚΔ'.—Περὶ Σοφοκλέους	95
ΚΕΦ. ΚΕ'.—Περὶ Εὐριπίδου	125
ΚΕΦ. ΚΣ'.—Περὶ τῶν ἄλλων τραγωδοποιῶν	162
ΚΕΦ. ΚΖ'.—Περὶ Κωμωδίας	172
ΚΕΦ. ΚΗ'.—Περὶ Ἀριστοφάνους	191
ΚΕΦ. ΚΘ'.—Περὶ τῶν ἄλλων ποιητῶν τῆς ἀρχαίας, μέ- σης καὶ νέας κωμωδίας	225
ΚΕΦ. Λ'. —Περὶ τῆς λυρικῆς καὶ ἐπικῆς ποιήσεως τῆς περιόδου ταύτης	250
ΚΕΦ. ΛΑ'.—Περὶ τῆς πολιτικῆς ῥητορείας τῶν Ἀθη- ναίων πρὸ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ῥητορικῶν σχολῶν	264
ΚΕΦ. ΛΒ'.—Περὶ τῆς ῥητορικῆς τέχνης τῶν Σοφιστῶν..	275
ΚΕΦ. ΛΓ'.—Περὶ τῆς ἐντέχνου ῥητορικῆς τῶν Ἀθηναίων τῆς τε πολιτικῆς καὶ δικανικῆς	285
ΚΕΦ. ΛΔ'.—Περὶ Θουκυδίδου καὶ τῆς πολιτικῆς ἱστοριο- γραφίας	297
ΚΕΦ. ΛΕ'.—Ἡ νέα διαμόρφωσις τῆς ῥητορικῆς διὰ τοῦ Λυσίου	322
ΚΑΦ. ΛΣ'.—Περὶ Ἰσοκράτους	334

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	2 στίχ.	14	ἄντι	'Αθηνῶν	γράφ.	'Αθηνῶν.
"	8	"	7	"	ἔργον	ἔργον
"	9	"	5	"	ἔρωτος	ἔρωτος
"	46	"	7	"	'Αθηναίους	'Αθηναίους
"	39	"	34	"	τεσσάρων	τεσσάρων
"	66	"	27	"	δυσκολίαι	δυσκολίαι
"	67	"	19	"	'Αγαμέμνων	'Αγαμέμνων
"	75	"	12	"	γῆντε	γῆν τε
"	107	"	4	κάτ.	θανάτον	θανάτου
"	108	"	4	"	Χρηφόρους	Χρηφόρους
"	133	"	3-4	"	ποι-τής	ποιητής
"	210	"	17	"	νεότητι	νεότητι
"	212	"	16	"	ἐκπαιδεύτη	ἐκπαιδεύση
"	301	"	6	κάτ.	τὸν φόνον	τοῦ φόνου
"	312	"	14	"	'Αποδίδει	'Αποδίδει
"	327	"	4	κάτ.	οὔτε	οὔτε
"	333	"	7	κάτ.	ἄξιωμα	ἄξιωμα

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΑΘΗΝΩΝ

Τὰ γένη καὶ εἶδη τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὅσα ἐπραγματεύθημεν μέχρι τοῦδε, ἦσαν κτῆμα κοινόν σύμπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διότι πᾶσα φυλὴ ἀκολουθοῦσα τὴν ἰδίαν ἑαυτῆς φύσιν καὶ προαίρεσιν, ἐπεδίδοτο ἐπιμελῶς εἰς θεραπείαν καὶ ἀνάπτυξιν ἐνὸς οἰουδήποτε εἶδους τῆς ποιήσεως ἢ τοῦ πεζοῦ λόγου, καὶ ἐξεδήλου ἐν αὐτῷ τὸν ἰδίον χαρακτῆρα. Οὕτω λοιπὸν ποτὲ μὲν ἡ Μίλητος ἐξ Ἰωνίας, ποτὲ δὲ αἱ ἐν Λεσβίῳ Αἰολεῖς, ἄλλοτε πάλιν αἱ κατὰ τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα καὶ τὴν Σικελίαν ἀποικίαι, καὶ ἄλλοτε αὐτὴ ἡ κυρίως Ἑλλάς μετεδίδοι τὴν πρώτην κίνησιν, ἐξ ἧς νέα μὲν εἶδη ποιήσεως ἢ πεζογραφίας ἀνεπλάσσοντο ἑκάστοτε, ἡ δὲ φαντασία καὶ ἡ περὶ τὴν τέχνην δημιουργία ἔτεμνε νέας ὁδοὺς. Πᾶν δ' ὅ,τι καλὸν καὶ ἀριστον ἐφιλοτεχνεῖτο ἐν τῇ φιλολογίᾳ ὅπουδῆποτε τῆς Ἑλλάδος, τοῦτο ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν ἔτι χρόνων καθίσταται ἔθνικόν κτῆμα, καὶ δὲν περιωρίζετο ἐντὸς ἐκείνης μόνῃς τῆς φυλῆς ἣτις τὸ παρήγαγεν, ὡς συνέβη περὶ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων ἔθνων, ἅτινα ἐγένοντο γνωστὰ ἐν ἐκείνῃ μόνῃ τῇ φυλῇ τοῦ ἔθνους, εἰς τὴν διάλεκτον τῆς ὁποίας ἐποιήθησαν. Ἐν τοῖς Ἑλλησιν εἶχε καθιερωθῇ ἐκ παλαιστάτου *ἔθνικὴ φιλολογία*. ὥστε ὅπουδῆποτε τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν οἰαδῇποτε διαλέκτῳ ἐφαίνετο καλὸν τι ποῖημα ἢ σύγγραμμα, τούτου μετελαμβάνον καὶ ἐγείνοντο μετὰ πολλῆς ἐπιθυμίας καὶ ἀνεπιφθόνως σύμπαντες οἱ Ἕλληνες. Τὰ χαρίεντα ᾄσματα τῆς Λεσβίας Σαπφούς, καίτοι πεποιημένα εἰς ξένην διάλεκτον, τὴν Αἰολικὴν, ἐκίνησαν σφοδρότατα τὸν Ἀθηναῖον Σόλωνα κατ' αὐτὸ τὸ βαθὺ γῆρας (Κεφ. 13). Τὰ δὲ φιλοσοφήματα τῶν Ἑλεατῶν κατὰ τὴν Οἰνωτρίαν διήλθον ταχέως μέχρις Ἀναξαγόρου εἰς Μίλητον καὶ τὰς Ἀθήνας (Κεφ. 17)· ἐξ ὧν εἰκάζεται ὅτι τὰ εὐδόκιμα συγγράμματα διεδίδοντο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ταχέως κατὰ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ πρότερον δὲ τούτων συνείθιζον οἱ τε ποιηταὶ καὶ οἱ ἄλλοι σοφοὶ ἄνδρες νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰς ἐπιφανεστάτας καὶ πολυανθρωποτάτας ἑλληνίδας πόλεις, καὶ νὰ

ἐπιδεικνύωσι δημοσίᾳ τὴν ἑαυτῶν τέχνην ἢ τὴν σοφίαν. Μέχρι δὲ τῶν Περσικῶν ἡ Σπάρτη μάλιστα ἦτο τὸ κοινὸν θεάτρον τοιούτων ἐπιδειξέων· διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι, καίπερ ἥκιστα δημιουργικοί, εἶχον ὅμως φήμην ὡς ἔμπειροι καὶ συνετοὶ κριταὶ καὶ τῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἄλλης σοφίας¹. ὅθεν καὶ πάντες οἱ ἐπισημότατοι μουσικοὶ καὶ φιλόσοφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διήγαγον χρόνον τινα ἐν Σπάρτῃ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν παλαιῶν συγγραφέων².

Ἄλλ' ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία καὶ φιλολογία ἐμέλλεν ἀναγκαίως νὰ μεταμορφωθῇ, εὐθύς ὡς αἱ Ἀθῆναι ἅμα μὲν διὰ τὴν πολιτικὴν δύναμιν καὶ ἄλλα ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ, ἅμα δὲ διὰ τὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴν κατέστη ἡ μητρόπολις τῆς Ἑλλάδος ἐν πάσῃ παιδείᾳ καὶ τέχνῃ· διότι οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ὄχι μόνον ἠγάσθησαν καὶ ἐτίμησαν τὴν ἰδιόρρυθμον καὶ ποικιλωτάτην Ἀττικὴν φιλολογίαν, ἀλλὰ καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν κρίσιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων περὶ τε τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας ὡς τὸν αἰσθητικὸν γνώμονα, καθ' ὃν ἐκρίνετο, ὅποια φιλολογικὰ προϊόντα ἔπρεπε ν' ἀποδεχθῇ τὸ ἔθνος κοινῇ ὡς κλασικὰ καὶ ἀξία νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς. Ταῦτα δὲ συνέβαινον πολὺ πρὶν οἱ Ἀλεξανδρινοὶ Κριτικοὶ συνταξάωσι τὸν Κανόνα. Καὶ ἀληθῶς δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐποχὴ ἄλλη σπουδαιότερα ἐκείνης, καθ' ἣν αἱ Ἀθῆναι ὑψώθησαν εἰς προεδρείαν ὑπὲρ τὰς ἄλλας Ἑλληνίδας πόλεις. Τῆς ὑπεροχῆς ταύτης τὰ σπέρματα ἦσαν ἔμφυτα καὶ βαθέως ἐρριζωμένα εἰς τὸν χαρακτῆρα τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Ἀθηναῖοι, Ἴωνες τὴν φυλὴν, ἀπὸ τοῦ χρόνου ἤδη καθ' ὃν ἐξέτεμψαν τοὺς ἀποίκους εἰς Ἀσίαν καὶ ἱδρυσαν τὰς δωδεκά Ἴωνικὰς πόλεις, εἶχον καταθέσει στερεὰ τὰ θεμέλια τοῦ Ἴωνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ μὲν Ἴωνικὴ διάλεκτος εἶχεν ἀκριβῶς ἤδη διακριθῇ τῆς τε Δωρικῆς καὶ Αἰολικῆς· ἡ δὲ περὶ τοὺς Θεοὺς λατρεία, ἣτις ἔφερε παρὰ τοῖς Ἴωσι φαιδρὸν καὶ ἱλαρὸν χαρακτῆρα, εἶχεν ἤδη κανονισθῇ εἰς τετραγενέας φυλετικὰς ἐορτάς³· τέλος δὲ καὶ δημοκρατικῆς ἐλευθερίας

¹ Ἀριστ. Πολιτ. VIII, 4. «ὥσπερ οἱ Λάκωνες» ἐκεῖνοι γὰρ οὐ μανθάνοντες ὅμως δύνανται κρίνειν ὀρθῶς, ὡς φασί, τὰ χρηστὰ καὶ τὰ μὴ χρηστὰ τῶν μελῶν».

² Οἶον Ἀρχιλόχου, Τέρπανδρου, Θαλήτας, Θέογνις, Φερεκύδης, Ἀναξίμανδρος.

³ Ἐκ τούτου αἱ ἐορταὶ τοῦ Ἀπόλλωνος τὰ Θαργῆλια καὶ Πυανέσια, καὶ

σπέρματά τινα εἶχον ἤδη καταβληθῇ, πρὶν ἐκπεμφθῶσιν αἱ ἀποικίαι. Πόσον δὲ εὐμήχανον καὶ εὐστροφον καὶ ἐπινοητικὸν ἦτο τὸ Ἴωνικὸν πνεῦμα, δεικνύουσι τὰ ἀξιοθαύμαστα ἔργα, ὅσα ἐδημιούργησαν οἱ Ἴωνες κατὰ τε τὴν Ἀσίαν καὶ τὰς νήσους τοὺς δύο αἰῶνας πρὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων· διότι ἐκεῖ ἐδημιούργησαν τὴν Ἰαμβικὴν καὶ Ἑλεγειακὴν ποίησιν, τὰς ἀρχὰς τῆς Φιλοσοφίας, τὰ πρωτα δοκίμια τῆς Ἱστορίας, ἵνα ὅλως παρασιωπήσω τὴν ἐπικὴν ποίησιν, ὡς προῖόν προγενεστέρας ἐποχῆς. Τούναντίον δὲ κατὰ τοὺς αὐτοὺς τούτους χρόνους πᾶν ὅ,τι ἐποιοῦν οἱ ἐν τῇ Ἀττικῇ ἀπολειφθέντες Ἴωνες ἦτο μικρὸν καὶ ἰσχνόν, παραβαλλόμενον πρὸς τὴν ἀκμὴν καὶ τὸ περισσόν τῆς φιλολογίας κατὰ τὴν Ἀσίαν, καὶ μόλις μετὰ πολὺν χρόνον ὕστερον ἐφάνη ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις ἡ ἐν Ἀθήναις ἦτο πολλῷ τῷ μέτρῳ κρείττων καὶ σπουδαιότερα τῆς τῶν ἀποικιδῶν. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν Ἴωνων κατὰ τὴν Ἀσίαν ὁμοιάζει πρὸς φυτόν, ὅπερ μετεφυτευθὲν εἰς γῆν εὐφορωτέραν καὶ κλίμα θερμότερον ταχέως ἀναθάλλει καὶ φυλλαφορεῖ, ἐν ᾧ τὸ ἀπολειφθὲν ἐν τῇ πατρίδι ὅμοιον δένδρον, ἂν καὶ ἔχει κορμὸν στερεώτερον, βραδύτερον μὲν ἐκείνου ἀνθεῖ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους φέρει ἀδρότερος καὶ τροφικωτέρους καρπούς. Ἡ γῆ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἀποικιδῶν ἔχει πρὸς τὴν Ἀττικὴν ἀκριβῶς κατὰ τὰ μέρη τῆς εἰκόνος. Ἡ μὲν Ἴωνία εἶχε καθ' Ἡρόδοτον τὸ γλυκύτατον καὶ εὐκράεστατον κλίμα πάσης ἀλλης χώρας κατοικουμένης ὑπὸ Ἑλλήνων· τὴν δὲ χώραν αὐτῆς δὲν ἐπαινεῖ μὲν ὁ Ἡρόδοτος ὡς ἀρίστην, εἶχεν ὅμως μέρη εὐφορώτατα, οἷον τὸ περὶ Μαϊάνδρον πεδίον, ὅπερ διὰ τὰς ἀφθόνους τοῦ ποταμοῦ ἀποχώσεις καὶ τὴν Ἠφαίστειον τῆς χώρας φύσιν, ἦτο εὐφορώτατον καὶ καλλικαρπότατον. Τὴν δὲ Ἀττικὴν ὁμολογοῦσι πάντες οἱ ἀρχαῖοι *λεπτόγεων*· καὶ δὲν ἦτο μὲν πάντῃ ἀφορος, εἶχεν ὅμως χρεῖαν ἐπιμελεστέρας γεωργίας καὶ θεραπείας ἢ ἄλλαι χώραι τῆς Ἑλλάδος· διὸ καὶ εὐστόχως εἵκασεν ὁ Θουκυδίδης, ὅτι τὰ φιλοπόλεμα ἔθνη τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς διὰ τὸ λεπτόγεων τῆς χώρας παρήρχοντο μὲν αὐτὴν, προθύμως δὲ εἰσέβαλλον εἰς τὰ εὐφορα πεδία τοῦ Ἀργους, τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Θεσσαλίας. Οὕτω λοιπὸν μονίμως αἰκοῦται τοῦ Διονύσου τὰ Ἀνθεστήρια καὶ τὰ Ἀήνια, ἔτι δὲ τὰ Ἀπατούρια καὶ Ἑλευσίνια καὶ ἄλλαι ἐορταὶ καὶ τελεταὶ ἦσαν κοιναὶ τῶν τε Ἴωνων καὶ τῶν Ἀθηναίων.

μένη ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡσυχάζουσα ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν, ἡδυνήθη ν' ἀναπτύξῃ ἡρέμα βίον πολιτικόν, κατόπιν δὲ νὰ ἐπιδοθῇ καὶ εἰς θεωραπείαν τῶν τεχνῶν. Δὲν ἦτο δὲ πάλιν ἡ Ἀττικὴ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἄμοιρος πάσης φυσικῆς χάριτος, ἀλλ' εἶχε πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τόπους χλοερούς, ὡς ψάλλει ὁ Σοφοκλῆς ἐν τῷ λαμπρῷ ᾄσματι τοῦ Οἰδίποδος ἐπὶ Κολωνῶ·

Ἐνθ' ἃ ... λίγεια μινύρεται

θαμίζουσα μάλιστ' ἀηδῶν χλωραῖς ὑπὸ βάσσαις,

τὸν οἰνῶπ' ἀνέχουσα κισσὸν καὶ τὰν ἄβατον θεοῦ

φυλλάδα μυριόκαρπον ἀνήλιον

ἀνῆνεμόν τε πάντων χειμῶνων· ἴν' οὐ βακχιώτας αἰεὶ Διόνυσος ἐμβατεύει

θείαις ἀμφιπολῶν τιθήναις.

Θάλλει δ' οὐρανίας ὑπ' ἄχνας ὁ καλλίστρος κατ' ἡμαρ αἰεὶ

νάρκισσος, μεγάλαιν θεατὴν ἀρχαῖον στεφάνωμ', ὃ τε

χρυσσαυγῆς κρόκος· οὐδ' αὖπνοι κρῆναι μινύθουσιν¹.

Ἐκ πάντων δὲ τῶν φυσικῶν τῆς Ἀττικῆς ἀγαθῶν φημίζεται μάλιστα ὁ καθαρός καὶ διαυγῆς ἀήρ, ὁ διὰ λεπτῆς αὔρας δροσιζόμενος, ὃν ὁ Εὐριπίδης παρέστησεν ὡς αἰθέρα πνευματικόν, ὅστις περιβάλλει πάντα τῶν Ἀθηναίων τὰ ἔργα ἰδίαν χάριν καὶ ἡδονήν·

Ἐρεχθεῖδαι τὸ παλαιὸν ὄλβιοι

καὶ θεῶν παῖδες μακάρων, ἱερᾶς

χώρας ἀπορρήτου τ' ἀποφερθόμενοι

κλεινοτάταν σοφίαν, αἰεὶ διὰ λαμπροτάτου

βαίνοντες ἀθρῶς αἰθέρος, ἐνθα ποθ' ἀγνάς

ἐννέα Πιερίδας Μούσας λέγουσι

ξανθὰν Ἀρμονίαν φυτεῦσαι·

τοῦ καλλινάου τ' ἀπὸ Κηφισοῦ ῥοάς

τὰν Κύπριν κλήζουσιν ἀφυσσαμέναν

χώραν καταπνεῦσαι μετρίας ἀνέμων αὔρας·

αἰεὶ δ' ἐπιβαλλομένην

χαίταισιν εὐώδη ῥοδέων πλόχον ἀνθέων

τῇ σοφίᾳ παρέδρους πέμπειν ἔρωτας,

παντοίας ἀρετᾶς ξυνεργούς²

Ἡ πολιτικὴ τύχη καὶ κατὰστασις τῆς τε Ἰωνίας καὶ Ἀττικῆς ἀπέβη ἀκριβῶς ἀνάλογος πρὸς τὴν φύσιν ἐκατέρας τῆς χώρας, ὡς πολλάκις παρατηρήθη τοῦτο ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

¹ Στίχ. 670.

² Εὐριπ. Μηδ. 824.

Οἱ Ἴωνες ὄντες ῥωμιλέοι καὶ πολεμικοί, ὅτε τὸ πρῶτον ἀπώκησαν εἰς Ἀσίαν, εὐκόλως κατίσχυσαν τῶν Λυδῶν, Καρῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐγγχωρίων ἔθνων. Γενόμενοι δὲ κύριοι πάσης τῆς παραλίας, ἤρχισαν νὰ κοινωνῶσιν εἰρηνικῶς πρὸς τὰ ξένα ἔθνη καὶ μάλιστα τοὺς Λυδοὺς, παρ' ὧν ἔμαθον παντοδαπὰ εἶδη τρυφῆς καὶ Ἀσιατικῆς ἡδυπαθείας· διότι οἱ Λυδοὶ ἀπὸ παλαιοῦ εἶχον ἐπιμιξίαν μετὰ τῆς Βαβυλωνος καὶ Νινευί. Ὅτε δὲ ἴσχυσεν ἡ Λυδικὴ μοναρχία ὑπὸ τοῦς Μερμνάδας καὶ ἤρχισε νὰ περιβάλλῃ τὰ περὶ αὐτήν, οἱ Ἴωνες εἶχον τοσοῦτον ἀποχαυνωθῇ καὶ διαφθαρῇ, ὥστε διὰ τε τὰ ἄλλα καὶ τὴν πολιτικὴν ἀσυνταξίαν ἐγείναν εὐχείρωτον λάφυρον τῶν Λυδῶν, εἴτα δὲ μετὰ τῶν ἄλλων λαῶν, τῶν ὑπηκόων τοῦ Κροίσου, ὑπεδουλώθησαν ὑπὸ τὴν Περσικὴν δυναστείαν. Καὶ ταῦτα μὲν οἱ ἐν Ἀσίᾳ· οἱ δὲ ἐν τῇ Ἀττικῇ Ἴωνες, οἱ μόνον ἀπολειφθέντες ἐν Ἑλλάδι ἐκ τοῦ Ἰωνικοῦ φύλου, τοῦ κατέχοντος πρότερον πολλὰς τῆς Ἑλλάδος χώρας, περιοικούμενοι καὶ πιεζόμενοι πολλάκις ὑπὸ πολεμικωτέρων ἔθνων, τῶν Αἰολέων, Βοιωτῶν καὶ τῶν Δωριέων, διετέλουν ἐν συνεχείᾳ πρὸς αὐτοὺς πολέμῳ, ὥστε βιασθέντες ὑπὸ τῶν πραγμάτων, παρὰ τὸ εὐκίνητον τοῦ Ἰωνικοῦ χαρακτῆρος προσέλαβον καὶ τὴν δραστηριότητά καὶ τὸ εὐτολμον, ἀρετὰς αἰτινες κατέστησαν αὐτοὺς ἐν τῇ κατόπιν ἐπιτηδεύσει πρὸς μεγάλας πράξεις. Καὶ οἱ μὲν Σπαρτιᾶται πρωίμως ἔλαβον ὑπεροχὴν ἐν Ἑλλάδι, διότι ὄχι μόνον ἐνέμοντο ἐκ παλαιοῦ ἀσφαλῶς τὸ ἥμισυ τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ διὰ τὴν περὶ τὰ πολεμικὰ δεδοκιμασμένην αὐτῶν ἐμπειρίαν ἐνομιζόντο καὶ λίαν δυσκαταγώνιστοι· ἐν ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι τούναντίον φυλασσόμενοι τοὺς γείτονας, ἠναγκάζοντο νὰ περιβλέπωσι πάντοτε τὰ περὶ αὐτῶν μετ' εὐλαθείας, καὶ νὰ ἀναζητῶσιν ἐκάστοτε εὐκαιρίας εἰς αὐξήσιν τῆς ἑαυτῶν δυνάμεως. Εἰς τὸν ἀνόμοιον τοῦτον τρόπον, καθ' ὃν ἠυξήθησαν ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι, εὐρίσκονται τὰ πρῶτα αἷτια τοῦ διαφόρου ἀγῶνος, ὃν ἡγωνίσθη ἑκατέρω τῶν πόλεων ἐν τῇ θεάτρῳ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Εἰς δὲ τὰ τῆς πολιτείας τὸ πνεῦμα τῶν Ἀθηναίων ἔτεινεν ὄχι εἰς τὴν ἀπότομον καὶ βίαιαν, ἀλλ' εἰς τὴν κατὰ μικρὸν καὶ ἡρέμα ἐλευθερίαν τοῦ πλήθους· διὸ καὶ ἐν μόνῃ τῇ Ἀττικῇ, ὅχι δὲ ἐν Ἰωνίᾳ, ἡδύνατο ν' ἀναφανῇ ἀνὴρ νομοθέτης, οἷος ὁ Σόλων. Ἐπιτραπείς ὁ Σόλων ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν νὰ διαρρύθμισῃ τὰ τῆς πολιτείας, μετὰ μεγάλης συνέσεως

Σόλων

διήλλαξε τὰ κληρονομικὰ δίκαια τῶν ἀριστοκρατικῶν πρὸς τὰς ἀξιώσεις τοῦ δήμου, ὅστις ἡλικιωθεὶς ἤδη ἤθελε νὰ μετέχῃ τῶν κοινῶν πραγμάτων, καὶ εὐαρμόστως συνήνωσεν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τὴν ἠθικὴν αὐστηρότητα καὶ εὐκοσμίαν μετὰ τοῦ προσήκουτος ἐκείνου μέτρου τῆς ἐλευθερίας, ὅπερ παρέχει εἰς ἕκαστον πολίτην τὴν ἀδειαν ν' ἀναπτύξῃ ἀκωλύτως τὰς ἐαυτοῦ δυνάμεις καὶ ἀρετάς. Καὶ κατὰ ἀλήθειαν ὀλίγοι πολιτικοὶ ἄνδρες ἐξέλαμψαν ἐν τῇ καθόλου ἱστορίᾳ ὅπως ὁ Σόλων, οὗ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ ἐπιεικείαν καὶ τὸ συμπάθεστατον ἦθος εἶδομεν πρότερον ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τῶν Ἑλεγειῶν αὐτοῦ καὶ τῶν Ἰάμβων (Κεφ. 10). Μετὰ τὴν νομοθεσίαν τοῦ Σόλωνος ἔπεται ἡ τυραννία τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἥτις πλὴν μικρῶν διακοπῶν, διήρκεσε πεντήκοντα ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 560—510 π. Χ. Οἱ Πεισιστρατίδαι ἐκυβέρνησαν τὴν χώραν ἀναμφισβητήτως μετὰ συνέσεως καὶ προαιρέσεως ἀγαθῆς, ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ ἐνδελεχὴς πρόνοια ἣν ἔχουσιν οἱ τύραννοι πάντες εἰς στερέωσιν τῆς ἐαυτῶν δυναστείας. Ὁ Πεισίστρατος ἦτο ὁμολογουμένως ἔμπειρος ἀρχὼν καὶ συνετός· ἐξέτεινε δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ ἐξω τῆς Ἀττικῆς, καταλαβὼν τὰ περὶ τὸν Στρυμόνα μεταλλεῖα καὶ τὴν χώραν ἐκείνην, περὶ ἧς τοσοῦτον ἐφρόντιζον ἐν τοῖς ἔπειτα χρόνοις οἱ Ἀθηναῖοι.¹ Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Ἀττικῇ ἐπραξε πολλὰ ὑπὲρ τε τῆς γεωργίας καὶ βιομηχανίας. Λέγεται μάλιστα, ὅτι ἔδειξε πολλὴν ἐπιμέλειαν περὶ τὴν φυτεῖαν τῶν ἔλαιων, πρὸς ἣν εἶχεν εὐφυῶς καὶ τὸ κλίμα καὶ τὸ ἔδαφος τῆς Ἀττικῆς. Ὡς δὲ οἱ τύραννοι πάντες, εἶχον καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι ἔφεσιν εἰς μεγάλα ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα. Ὁ ὑπ' αὐτῶν θεμελιωθεὶς ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἃν καὶ δὲν συντελέσθη, διέμεινεν ὅμως κατὰ πάντα τὸν χρόνον τὸ μέγιστον ἀρχιτεκτονικὸν μεγαλοῦργημα ἐν τῇ Ἀττικῇ, καὶ τὸ θαῦμα τῶν ἔπειτα αἰώνων. Ἐθεράπευσαν δὲ οἱ τύραννοι, ὡς γνωστόν, καὶ τὴν ποίησιν καὶ τὰς ἄλλας μουσικὰς τέχνας, ὅσαι περιέβαλλον τὴν αὐλὴν αὐτῶν ποιᾶν τινα λάμπειν καὶ μεγαλοπρέπειαν· καὶ ἀναμφισβητήτως εἰς τοὺς Πεισιστρατίδας προσήκει ὁ ἔπαινος, ὅτι διέδωκαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν πρὸς τὴν ποίησιν ὁρεξίν, καὶ ἐκόμισαν εἰς τὴν Ἀττικὴν πᾶν ὅ,τι καλὸν ἐν τοῖς γράμμασιν εἶχε φανῇ κατὰ

¹ Ἡροδ. I, 64.

τὴν Ἑλλάδα μέχρι ἐκείνου τοῦ χρόνου. Καὶ ἀμφιβάλλεται μὲν ἂν ἡ διάταξις ἐκείνη, καθ' ἣν τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου ἐρραφωδοῦντο κατὰ τὰ Παναθηναῖα ὅχι διεσπασμένα ἀλλ' ἐν συνεχείᾳ, εἶναι ἔργον τῶν Πεισιστρατιδῶν (Κεφ. 5)· βέβαιον ὅμως ὁμολογεῖται, ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου, ὁ ἥπιος καὶ φιλότεχνος Ἴππαρχος, προσεκάλεσε παρ' ἑαυτὸν τοὺς ἐπιφανεστάτους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μελοποιούς, τὸν Ἀνακρέοντα (Κεφ. 13), τὸν Σιμωνίδην (Κεφ. 14), τὸν Λάσπον (Κεφ. 15), πρὸς δὲ τούτοις τοὺς συναγωγεῖς καὶ ποιητὰς μυστικῶν ποιημάτων, οἷος ὁ Ὀνομάκριτος, ὃν οἱ Πεισιστρατίδαι μετὰ τὴν φυγὴν παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μεγάλου βασιλέως (Κεφ. 16). Παρὰ πάντα ὅμως τὰ ἀγαθὰ ταῦτα ἔργα τῶν Πεισιστρατιδῶν πάλιν φαίνεται ὀρθὴ ἡ γνώμη τοῦ Ἡρόδοτου, ὅτι αἱ Ἀθηναὶ πρῶτον ἀφ' οὗ ἀπετίναξαν τὸν τυραννικὸν ζυγόν, προέβησαν εἰς αὐξήσιν καὶ ἀκμὴν, καὶ τότε πρῶτον ἔδειξαν τὴν προθυμίαν ἐκείνην καὶ δραστηριότητα, ἥτις ἐξεγείρεται φύσει ἐν τῇ ψυχῇ παντός πολίτου μετέχοντος τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν πραγμάτων¹. Καὶ ὁ μὲν Ἡρόδοτος ταῦτα λέγων ἀπέβλεπεν εἰς πολεμικὰ ἀνδραγαθήματα, ἔχει ὅμως ἡ γνώμη αὐτοῦ κύρος καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ πνεύματος· διότι ὅλη ἡ ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν μαρτυρεῖ τὸ παραδόξον φαινόμενον, ὅτι ἐν μέσῳ τῶν σφοδροτάτων πολιτικῶν περισπασμῶν καὶ τῶν μεγίστων ἀγῶνων εἴτε ὑπὲρ τῆς σωτηρίας εἴτε ὑπὲρ τῆς αὐξήσεως τῆς πόλεως, ἀνέτειλαν τὰ κάλλιστα ἄνθη καὶ τῆς ποιήσεως καὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν. Κατὰ τὴν μακρὰν ἀρχὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν, καίτοι συνῆλθον εἰς Ἀθήνας πολλοὶ ξένοι ποιηταί, οὐδὲν ὅμως ἀξιόλογον ἔργον παρήχθη ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, πλὴν τῶν πρώτων δοκιμῶν τῆς τραγωδίας, διότι αἱ ἀρχαὶ τῆς κωμωδίας κατὰ τὰ Διονύσια τὰ κατ' ἀγροὺς ὑπῆρχον ἤδη πρὸ τοῦ Πεισιστράτου. Τοῦναντίον δὲ ἐντὸς τῶν τριάκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐξελάσεως τοῦ Ἰππίου μέχρι τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας (510—480 π. Χ. Ὀλ. 67, 3.—75, 1.), οἱ Ἀθηναῖοι εὐτυχῶς μὲν διεξήγαγον τοὺς πολέμους πρὸς τοὺς ἀστυγείτονας Βοιωτοὺς καὶ Εὐβοεῖς· εὐθύς δὲ μετ' ὀλίγον μετὰ νεανικῆς τόλμης ἀναμιχθέντες εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀσίας, μετέσχον τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἰώνων κατὰ τοῦ Με-

¹ Ἡροδ. V. 78.

γάλου βασιλέως· εἶτα δὲ ὑπομείναντες τὴν ἔφοδον τῶν Περσῶν, ἐνίκησαν τὴν ἐν Μαραθῶνι νίκην. Καὶ ὅμως κατὰ τοὺς αὐτοὺς τοὺς χρόνους τῶν πολέμων ἐδιδάχθησαν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰ παθητικὰ δράματα τοῦ Φρυνίχου καὶ αἱ μεγαλοπρεπεῖς τραγωδίαι τοῦ Αἰσχύλου· τότε ἐξέλαμψεν ἡ πολιτικὴ ῥητορεία διὰ τοῦ Θεμιστοκλέους· τότε ἤρχισαν διὰ τοῦ Φερεκύδους αἱ περὶ τὴν ἱστορίαν μελέται καὶ ἔρευναι· καὶ ἐν γένει εἰπεῖν, πᾶν ἔργον τῶν χρόνων ἐκείνων προσμήνυε τὰ μεγαλουργότερα καὶ λαμπρότερα ἀριστουργήματα, ὅσα ἔμελλον νὰ δημιουργήσῃσι τὸν κατόπιν χρόνον οἱ Ἀθηναῖοι. Καὶ αὐτὰς δὲ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας ἀνεζωπύρησεν ἡ ἐλευθερία μᾶλλον καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς εὐφροσύνη, ἢ ἡ ἐξωτερικὴ εὐνοια καὶ αἱ χορηγίαι, δι' ὧν βεβαίως οἱ φιλότεχνοι Πεισιστρατιδαὶ ἔτρεφον αὐτάς. Διότι ἐν ᾧ ἀπὸ τῆς 60 Ὀλ. (540 π. Χ.) διέπρεπον ἐργαστήρια καλλιτεχνῶν ἐν Ἀργεῖ, ἐν Λακεδαιμόνι, ἐν Σικυῶνι, καὶ ἐφημίζαντο οἱ ἐν Πελοποννήσῳ χαλκοπλάσται, μαλακτῆρες χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, ἀνδριαντοποιοὶ καὶ ἄλλοι παντός εἶδους δημιουργοί, ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν οὐδὲν τοιοῦτον ἀκούεται ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ πρῶτον μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην μνημονεύονται οἱ Ἀθηναῖοι χαλκοπλάσται Ἀντήνωρ, Κριτίας καὶ Ἡγίας. Μνεῖας δ' ἄξιον εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ περιφημότατον ἔργον τοῦ Ἀντήνωρος καὶ Κριτίου ἦσαν οἱ χαλκοὶ ἀνδριάντες Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος τῶν τυραννοκτόνων, οἵτινες κατὰ τὴν κοινὴν τοῦ πλήθους δόξαν ἡλευθέρωσαν τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῆς τυραννίας τῶν Πεισιστρατιδῶν¹.

Κατὰ τοιαύτης γενεᾶς ἀνδρῶν μεγαλοφρόνων καὶ ἐπιχειρηματικῶν ἐπελθὼν ὁ μέγας κίνδυνος τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν ἐπὶ Εἰρήξου, ἐνέβαλεν εἰς αὐτοὺς ῥώμην καὶ ἐνθουσιασμόν, ἀρετὰς αἵτινες διαφερόντως ὠφελοῦσι τὰ ἔθνη, μετὰ τὴν ἀποτροπὴν τῶν κινδύνων. Τοιαύτη κρίσιμος ἐποχὴ ἀποδιώκουσα τὴν ὀκνηρὰν ἀπραγμοσύνην καὶ πάντα μικροπρεπεῖ διανοήμασιν, ἐθίζουσα δὲ τοὺς ἀνθρώπους ἐν μεγάλαις βουλαῖς καὶ διανοήμασιν, ἐξεγείρει ἐν αὐτοῖς ἰδέας, ὥς ἕκαστος τῶν συγχρόνων ἀσπάζεται νὰ ἀγαπᾷ πολὺ μᾶλλον ἢ ἑαυτόν· οὕτω δὲ τὰ γενναῖα πάθη, τὰ ἐκ τῶν ἰδεῶν τούτων πηγάζοντα,

¹ Πρβλ. Κεφ. 13.

ἀναδίδουσι θερμότητα, ἥτις διαχουμένη ἐπὶ πάντα τὰ σύγχρονα ἔργα, ἀκμᾶζει καὶ μετὰ ταῦτα ἐπὶ πολὺ. Κατ' ἐκείνην λοιπὸν τὴν ἐποχὴν, ἐν ᾗ τὸ ἥμισυ τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ὑποκύψει ὑπὸ τὴν βίαν τῶν Περσῶν, ἐλαυνόμενοι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξ ἀκατασχέτου πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτος, πρῶτον μὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν ὠραίαν αὐτῶν πατρίδα εἰς δῆωσι καὶ λεηλασίαν τῶν πολεμίων· εἶτα δὲ ἀναβάντες ὅλοι ἐπὶ τῶν νηῶν, αὐτοὶ διακρίνουσι τὰς ναυμαχίας, αὐτοὶ δὲ καὶ ἐν τῷ κατὰ ξηρὰν πολέμῳ ἀποδεικνύονται οἱ βεβαιότατοι τῶν Σπαρτιατῶν παραστάται καὶ συναγωνισταί. Ἡ σύνεσις αὕτη καὶ μετριοπάθεια τῶν Ἀθηναίων, ὅτι ἐτάχθησαν προθύμως ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Σπαρτιατῶν χάριν τῶν πανελληνίων συμφερόντων, καὶ τὸ εὐτολμον καὶ τὸ δραστήριον, ἐν οἷς παραπολὺ ὑπερεῖχον τῆς Σπάρτης, ἐβραβεύθησαν εὐθὺς μετ' ὀλίγον διὰ τοιαύτης ἀμοιβῆς, οἷαν καὶ οἱ σφόδρα εὐέλπιδες τῶν Ἀθηναίων πολιτικῶν μικρὸν πρὸ τοῦ χρόνου τούτου οὐδ' ἐφαντάζοντο. Ἡ μικρὸν πρὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης ἀνακαινισθεῖσα οἰκειότης πρὸς τὴν μητρόπολιν, ἔγεινε μετ' οὗ πολὺ ἀφορμὴ τῆς οἰκειώσεως καὶ πασῶν σχεδὸν τῶν ἄλλων κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεων. Ἀφοῦ δὲ ἡ Σπάρτη μετὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι συμμάχων ἀπέστη τῆς κατὰ τῶν Περσῶν ἐπιθέσεως, συνεκροτήθη λεληθώς ἡ συμμαχία τῶν Ἀθηναίων εἰς ἐξακολουθήσιν τοῦ πολέμου. Ἡ συμμαχία αὕτη ταχέως μετεβλήθη εἰς ἀρχήν, ἥ μᾶλλον εἰπεῖν εἰς κράτος μέγα καὶ ἀκμᾶζον, ὕπερ ἀποτελούμενον ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν παραλίας, καὶ μέρους τοῦ Εὐξείνου Πόντου, κατέστη ὑποτελὲς εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Οὕτω πως ἐτέθησαν στερεὰ τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀθηναίων, ἣν διετέλουν κατόπιν ἀύξάνοντες καὶ κοσμοῦντες οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῶν Ἀθηναίων.

Τὸ λαμπρὸν τοῦτο οἰκοδόμημα συνετέλεσε καὶ ἐκορύφωσεν ὁ Περικλῆς ἐπὶ τῆς διοικήσεως αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς 79 Ὀλ.—87, 4 (464—429 π. Χ.). Ὁ Περικλῆς ἦτο πρὸ πάντων ὁ μετατρέψας τὴν ἡγεμονίαν τῆς πόλεως εἰς ἀρχήν· διότι πρῶτον μὲν μετακινήσας ἐκ Δήλου τὸ συμμαχικὸν ταμεῖον, κατέστησεν αὐτὸ ταμεῖον τῶν Ἀθηναίων· ἔπειτα δὲ ἐπεμελεῖτο ἰσχυρῶς τὴν φύλαξιν τῶν συμμαχιδῶν πόλεων, τιμωρῶν μετὰ μεγάλης αὐστηρότητος πάσαν ἀπόπειραν ἀποστάσεως. Οὕτως ἔγειναν διὰ τοῦ Περικλέους οἱ Ἀθηναῖοι λαὸς

Περικλῆς

ἄρχων, οὐ κυριώτατον ἔργον ἦτο τὸ πολιτεύεσθαι καὶ δικάζειν τὰς ὑποθέσεις κράτους μεγάλου καὶ ἀκμάζοντος περὶ γεωργίαν, βιομηχανίαν καὶ ἐμπόριον. Ἀλλ' ὁ Περικλῆς μόνον σκοπὸν δὲν εἶχε βεβαίως τὴν κατοχὴν τῆς ἀρχῆς καὶ τὴν διαχείρισιν τῶν περὶ αὐτὴν πραγμάτων. Ὁ Περικλῆς ἐξωραίζων καὶ ἐξευγενίζων τὰ πάντα, ἐσπούδαζε κυρίως νὰ καταστήσῃ τὸν βίον ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηναίων ἀνθρώπων μάλιστα ἄξιον. Μὲ ἄλλας λέξεις, ὁ Περικλῆς ἤθελε νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸν ἄρχοντα δῆμον δύναμιν πνεύματος, καὶ νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς αὐτὸν ἰδέας γενναίας καὶ φιλοκαλούς, ὅπερ καὶ κατέρθωσεν· διότι ἐπὶ τῆς διοικήσεως αὐτοῦ ἐνεφορήθη τῷ ὄντι ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων πνεύματος καὶ φιλοκαλίας καὶ σπουδαίων ἰδεῶν, ὅσον οὐδὲν ἄλλο ἔθνος ἀνθρώπων ἐν οὐδενὶ χρόνῳ. Προΐστατο δὲ ὁ Περικλῆς ὅχι χειροήθους λαοῦ, ἀλλὰ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες εἶχον ἀπόλυτον ἐλευθερίαν περὶ τε τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν αὐτῶν βίον. Τὸ δὲ θαυμαστότερον, ὅτι ἐκυβέρνησε τοιοῦτον λαόν, χωρὶς νὰ ἦναι περιβεβλημένος ἀρχὴν τινα μεγάλην ἢ ἀξίωμα ἐπίσημον¹, καὶ χωρὶς νὰ ἔχῃ οὐδὲ κἂν τόσῃν δύναμιν, ὅσῃν εἶχεν εἰς τῶν παρὰ Ῥωμαίοις ἀγορανόμων. Καὶ ὅμως διὰ μόνῃς τῆς ὑπεροχῆς τοῦ πνεύματος ἤσκησεν ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων ὁ Περικλῆς κράτος καὶ ἰσχύν, ὅσῃν πᾶν ὀλίγοι τῶν διαδοχικῶν βασιλέων. Ὅσακις ἐδημηγόρει ἀπὸ τοῦ βήματος, οἱ Ἀθηναῖοι ἐφραντίζοντο, ὅτι βλέπουσι τὸν Ὀλύμπιον Δία, φέροντα τὴν ἀστραπὴν καὶ τὸν κεραυνόν, ἐξ οὗ καὶ ἀπεκαλοῦν αὐτὸν Ὀλύμπιον, ὅχι βεβαίως διὰ τὴν ὁρμὴν τοῦ λόγου καὶ τὴν σφοδρότητα, ἀλλὰ πρῶτον μὲν διὰ τὴν ἰσχύν τῶν διανοημάτων, ἔτινα εἰσεχώρουν βαθέως εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν, ἔπειτα δὲ καὶ διὰ τὸ σεμνὸν καὶ μεγαλοπρεπὲς αὐτοῦ παράστημα· διὸ καὶ τις τῶν Κωμωδοποιῶν ἔλεγε περὶ αὐτοῦ, ὅτι μόνος τῶν ῥητόρων ὁ Περικλῆς τὸ κέντρον ἐγκατέλειπε τοῖς ἀκροαμένοις².

¹ Μικρὸν πρὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου εὐρίσκομεν τὸν Περικλέα ἐπὶ τῆς διοικήσεως. Ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο δὲν μετεῖχεν ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἦτο ἐπιμέλεια τῶν οἰκονομικῶν τῆς πόλεως. Ὁ Περικλῆς ἤσκησεν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν μόνον τὰ ἔτη, καθ' ἃ ἐστρατηγεί. Συνέβη δὲ τοῦτο μάλιστα κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε ὁ στρατηγὸς ἤσκει μεγάλην ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, διότι ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν πολιορκίαν διωκεῖτο ὡς στρατόπεδον.

² Εὐπολὶς ἐν «Δήμοις».

Ποῦ δὲ ἦγε τὸν δῆμον ὁ δαιμόνιος οὗτος ἀνὴρ, καὶ πρὸς τίνα σκο-
πὸν συνήγαγεν εἰς Ἀθήνας καὶ τὴν ἄλλην δύναμιν καὶ τῶν χρη-
μάτων τὸ πλῆθος, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο καταδεικνύουσι τὰ ἐτι σωζόμενα
λείψανα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καὶ γλυπτικῶν ἔργων, ἀτινα συνετελέ-
σθησαν ἐπὶ τῆς διοικήσεως αὐτοῦ. Ἀφοῦ δηλαδὴ ὁ Θεμιστυκλῆς, ὁ
Κίμων καὶ αὐτὸς ὁ Περικλῆς ὠχύρωσαν ἱκανῶς τὸ ἄστυ καὶ τοὺς
λιμένους, καὶ ὠκοδόμησαν τὰ μακρὰ τεῖχη, ἔτρεψε τότε ὁ Περικλῆς
πολὺ μέρος τῶν μεγάλων προσόδων εἰς διακόσμησιν τῆς πόλεως.
Ἐδαπάνησε δὲ εἰς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ γλυπτικὰ ταῦτα ἔργα
τοσοῦτον πλῆθος χρημάτων, ὅσα οὔτε δημοκρατία οὔτε ἀπόλυτος
δυνάστης ἐδαπάνησε πώποτε¹. Καὶ εἰς ἄλλην μὲν ἐποχὴν ἡ ἀφρι-
δῆς αὕτη τῶν χρημάτων δαπάνη ἔσως ἤθελε θεωρηθῆ ὡς ἀσυνάλογος,
ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους, ὅτε ἡ τέχνη μετὰ μακρὸν
ἀγῶνα ἤρχιζε ν' ἀνατέλλῃ ἐκ τῆς κάλυκος ὡς ἄνθος καλλιμορφό-
τατον· ὅτε ὁ Φειδίας καὶ οἱ περὶ τὸν Περικλέα οἰκεῖοι καὶ ὁμόφρο-
νες ἄνδρες κατεῖχον τὴν μυστηριώδη τέχνην τοῦ ἐρμηνεύειν διὰ
τοῦ λίθου καὶ τοῦ χαλκοῦ, τῶν κίωνων καὶ ἐπιστυλίων, τῶν ἀνθρω-
πίνων σχημάτων καὶ κινήσεων, ἥθη μεγαλοπρεπέστατα καὶ σεμνό-
τατα, τὸ πολὺ πλῆθος τῶν χρημάτων ἐδαπανήθη πᾶν ὀρθῶς καὶ
δεόντως. Ἡμεῖς δ' ἀντὶ ν' ἀπορήσωμεν διὰ τὰ ἄδρα ἀναλώματα,
πρέπει νὰ θαυμάσωμεν ἐτι μᾶλλον τὴν περίνοιαν τοῦ Περικλέους,
ὅστις εὐρὼν κατὰ συντυχίαν τὰς τέχνας ἐν τῇ καθαρωτάτῃ τελειό-
τητι, ἔτρεψε πᾶσαν τὴν δύναμιν καὶ χάριν αὐτῶν εἰς διακόσμησιν
τῶν Ἀθηναίων, ἀναλογισθέντες ὅτι τοιαύτη ἐποχὴ οὐδέποτε πλεόν
ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἱστορίαν, καὶ ἂν ὁ Περικλῆς δὲν ἔκαμνε τότε
τὴν προσήκουσαν χρῆσιν, ὁ κόσμος ἤθελε στερηθῆ διὰ παντός τῶν

² Ἡ ἐτησίᾳ πρόσδοσις τῶν Ἀθηναίων ὑπολογίζεται εἰς 1000 τάλαντα, διότι
ὁ φόρος τῶν συμμάχων ἀνέβη ἐπὶ Περικλέους εἰς 600 τάλαντα. Ἐπειδὴ δὲ
εἰς μόνον τὰ Προπύλαια καὶ τὰς περὶ αὐτὰ οἰκοδομὰς ἐδαπανήθησαν 2012 = 12,072,000 δρ.
τάλαντα, εἰς ὅλα ὁμοῦ τὰ κτίρια, δηλ. τὸ Ὁδεῖον, τὸν Παρθενῶνα, τὰ Προ-
πύλαια, τὸ ἐν Ἐλευσίνι τελεστήριον, τοὺς ἐν Ῥαμνοῦντι καὶ Σουνίῳ ναοὺς
ἐτι δὲ εἰς ἐργασίαν τῶν ἀναγλύφων, εἰς βαφὴν τῶν ἔργων, εἰς κατασκευὴν
ἀγαλμάτων χρυσελεφαντίνων, οἷον τὸ τῆς Παλλάδος ἐν Παρθενῶνι, εἰς πα-
ραπετάσματα καὶ ἄλλα παρόμοια, θὰ ἐδαπανήθῃ ποσὴν ὅχι ὀλιγώτερον τῶν
8000 ταλάντων. Πάντα δὲ τὰ ἔργα ταῦτα συνετελέσθησαν ἐντὸς τῶν πρὸ
τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου εἰκοσιν ἐτῶν.

καλλίστων τεχνικῶν παραδειγμάτων. Ἔργα τὸσον μεγαλοπρεπῆ καὶ καλλιμόρφα καὶ τέλεια περὶ τε τὸ ὅλον καὶ τὰ ἐλάχιστα μέρη οὕτε ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου οὕτε ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἐδημιουργήθησαν· διότι τὰ καλλιτεχνήματα τῆς Περικλείου ἐποχῆς εἶναι τὰ μόνα ἔργα τῆς ἀνθρωπίνης χειρός, δι' ὧν ἐπληρώθη ἐντελῶς ἡ καθαρωτάτη καὶ εἰλικρινεστάτη τεχνικὴ αἴσθησις. Ἀλλ' ὁ Περικλῆς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀμόφρονες ἄνδρες δὲν ἐθήρευν βεβαίως ἀπλῆν τὴν ἐκ τῆς ὕψους διδασκαλίαν καὶ ἤδον· ἀλλ' ἐθεράπευν καὶ ἐπροστάτευν καὶ πᾶσαν ἄλλην χάριν καὶ εὐφροσύνην ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς διανοίας πηγάζουσιν. Εἶναι γνωστὸν π. χ. ὅτι ὁ Περικλῆς εἶχεν οἰκειότατα πρὸς τὸν Σοφοκλέα. Τραγωδίαί δέ, οἷα ἡ Ἀντιγόνη, θὰ ἦτο, ὡς εἰκός, μία τῶν ἡδίστων ἀπολαύσεων τοῦ Περικλέους, ἀφοῦ μάλιστα τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα αὐτοῦ καὶ ἡ μοῦσα τοῦ Σοφοκλέους εἶχον πολλὴν συγγένειαν καὶ ὁμοιότητα, ἣν θέλω ἐξηγήσει πλατύτερον κατωτέρω. Πολὺ τοῦ Σοφοκλέους οἰκειότερον εἶχεν ὁ Περικλῆς πρὸς τὸν Ἀναξαγόραν, τὸν σοφώτατον ἐκείνον ἄνδρα, ὅστις πρῶτος ἐκήρυξεν ἐν Ἑλλάδι, ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ σύμπαντι «Νοῦς ὁ τὰ πάντα κοσμῶν»¹. Καθόλου δ'εἰπεῖν ἡ οἰκία τοῦ Περικλέους, ἀπὸ τοῦ χρόνου ἰδίως καθ'ὺν συνῆκασε μετ' αὐτοῦ ἡ καλὴ καὶ εὐφυὴς Ἀσπασία ἡ Μιλησία, ἥτις ἀνεστρέφετο μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἐλευθερώτερον ἢ αἱ Ἀτθίδες δέσποιναι, ἐγένετο ὁ καινὸς σύλλογος καὶ τὸ πρυτανεῖον πάντων τῶν ἀνδρῶν, ὅσοι κατανοήσαντες ἀκριβῶς τὴν ἔξοχον πνευματικὴν ἐντολήν, εἰς ἣν εἶχε προορισθῇ ὑπὸ τῆς Μοίρας ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, εἰργάζοντο καὶ ἐπόνουν ὑπὲρ αὐτῆς. Ὅ,τι δὲ ὁ Θουκυδίδης λέγει ἐν τῷ ἐπιταφίῳ²· «Ξυνελὼν τε λέγω τὴν πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παιδευσιν εἶναι», ἂν ὅχι κατὰ λέξιν, κατὰ τὸ νόημα, ὅμως φαίνεται ὅτι εἶναι γνώμη αὐτοῦ τοῦ Περικλέους.

Ἀλλὰ τίς ἡδύνατο νὰ διίσχυρισθῇ, ὅτι ἡ λαμπρὰ αὕτη εἰκὼν ἀνθρωπίνης τελειότητος δὲν εἶχε σκιὰν ἐλαττώματος; ἢ τίς δύνα-

¹ Ὁ συγγραφεὺς τοῦ πρώτου Ἀλκιβιάδου (σελ. 118) παρὰ τὸν Ἀναξαγόραν μνημονεύει ὡς φίλους τοῦ Περικλέους τοὺς φιλοσόφους καὶ μουσικοὺς Πυθαγόρειον καὶ Δάμωναν (πρὸς τὰ Σχόλια). Λέγεται δὲ ὅτι καὶ Ζήνωνος τοῦ Ἐλεάτου καὶ Πρωταγόρου τοῦ σοφιστοῦ δὲν ἔμεινεν ἄπειρος.

² B, 41.

ται ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἡ ἀκμὴ τῆς Ἀττικῆς παιδείας καὶ φιλοτεχνίας δὲν ἔφερεν ἤδη ἐν αὐτῇ τὰ σπέρματα τῆς ἐκπτώσεως, κατὰ τοὺς γενικοὺς νόμους τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὧν τὴν ὀριμότητα ταχέως παρακολουθεῖ ἡ ἐξάντλησις καὶ παρακμὴ; Ἐν πρώτοις αὐτῇ ἡ πολιτικὴ θέσις τῶν Ἀθηναίων ἐν τοῖς συμμάχοις ἔφερεν εἰς σύγκρουσιν τὴν πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὸ καθήκον εὐλάβειαν καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν πανελληνίων συμφερόντων μεγαλόφρονα πρόνοιαν, ἣν ἀπέδειξαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῶν Μηδικῶν πολέμων, πρὸς τὰ ἰδιοτελεῖ συμφέροντα καὶ τοὺς παρόντας φιλαρχικοὺς πόθους τῆς πόλεως. Οἱ λοιποὶ Ἕλληνες οὐδέποτε διετέθησαν φιλικῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας. Μόνοι τῶν Ἰώνων οἱ Ἀθηναῖοι παραμείναντες ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐπὶ τῆς ἀκροτάτης τῆς χώρας χερσονήσου, περιοικούμενοι δὲ ὑπὸ Δωριέων καὶ Αἰολέων, οὐδέποτε ἀπέκτησαν τὴν εὐνοίαν καὶ ἀγάπην τῶν ἄλλων φυλῶν. Αἱ αὐτόνομοι πόλεις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος οὐδέποτε ἐτίμησαν τὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων τοσοῦτον, ὥστε ἐν ταῖς πολιτικαῖς συμμαχίαις νὰ ὑποτάσσωνται καὶ ἀκολουθῶσιν αὐτάς. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ἐν οὐδενὶ χρόνῳ ἡσκησε τὴν ἀρχὴν καὶ ἡγεμονίαν, ἣν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τῆς ἱστορίας ἐκόντες οἱ Ἕλληνες παρέδωκαν εἰς τὴν Σπάρτην. Τοῦναντίον δὲ εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς δυνάμεως αὐτῆς ἡγωνίζετο πῶς ν' ἀποφύγῃ τὴν ἐπῆρειαν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων· καὶ ἐπειδὴ ἡ Ἀττικὴ δὲν ἦτο νῆσος, ὑπὲρ πολλάκις νύχθησαν οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῶν Ἀθηναίων, διὰ τῆς οἰκοδομῆς τῶν μακρῶν τειχῶν ἀπονησίσαντες τὸ ἄστυ καὶ τοὺς λιμένας, ἐξέφυγον ὅσον ἡδύναντο τὴν ἐπῆρειαν τῶν κατὰ γῆν ἰσχυρῶν. Μετὰ ταῦτα ἔτρεψαν οἱ ἄρχοντες πᾶσαν προσοχὴν εἰς τὰ τῆς θαλάσσης, διότι καὶ ἡ φύσις τῶν Ἀθηναίων, ὡς Ἰώνων, καὶ ἡ θέσις τῆς Ἀττικῆς, καὶ τὰ μεταλλεῖα τῆς χώρας προσήμαινον τὴν θαλασσοκρατορίαν τῆς πόλεως. Ἐκίνησαν δὲ τοὺς Ἀθηναίους εἰς ἐπιμέλειαν τῆς θαλάσσης οἱ Περσικοὶ πόλεμοι μάλιστα. Μετὰ δὲ τὰ Περσικά, κεκτημένοι ἤδη μεγάλην ναυτικὴν δύναμιν, ἐξελέχθησαν διὰ τοῦτο ἡγεμόνες τῶν συμμάχων, ὅσοι εἴτε ὑπὲρ ἐλευθερίας εἴτε ὑπὲρ ἀσφαλείας φροντίζοντες, ἤθελον νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον. Πάντες οἱ σύμμαχοι οὗτοι τῶν Ἀθηναίων, ὑπακούοντες πρὶν εἰς τὸν Μέγαν βασιλέα, ἦσαν συνειθισμένοι ἀπὸ παλαιοῦ εἰς χειροτεχνίας καὶ δουλικὰ μάλ-

λον ἔργα, ἥ εἰς πόνους ἐλευθερίους καὶ ταλαιπωρίας πολέμων· διὸ καὶ αἱ λειποστρατιαὶ αὐτῶν καὶ αἱ καθυστερήσεις ἠνάγκασαν τοὺς Ἀθηναίους τὸ μὲν πρῶτον νὰ ἐντείνωσι τοὺς χαλινούς τῆς ἀρχῆς, εἶτα δὲ καὶ νὰ ἄρξωσι τῶν συμμάχων ἐγκρατῶς. Οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν μὲν ἥκιστα ὠμοὶ τὴν φύσιν καὶ αἰμοχαρεῖς, ἀλλ' ὅτε ἠναγκαζόντο νὰ ἐμπεδώσωσι τὰ ἀξιώματα ἐκεῖνα, δι' ὧν μόνων ἐσώζετο ἡ ἀρχὴ αὐτῶν καὶ ἡ ὑπαρξίς, ἦσαν ὑπὲρ τὸ δέον αὐστηροί· συχνὰ δ' ἐβίαζον αὐτοὺς αἱ περιστάσεις νὰ μεταχειρίζωνται τὴν αὐστηρότητα ταύτην κατὰ τῶν συμμάχων. Ἡ θέσις τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ συμμαχίᾳ εἶχε τι ἀλαζονικὸν καὶ φίλαυτον κατὰ τὸ φαινόμενον, διότι τοσαῦται πόλεις ἔδαπάνων τοὺς αὐτῶν θησαυρούς, ἵνα κοσμηθῶσιν αἱ Ἀθῆναι καὶ κατασταθῶσι πρυτανεῖον πάσης τέχνης καὶ παιδείσεως. Ἡ πρόθεσις ὅμως τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο τόσο ἐγωιστικὴ, ὥστε πολλὰ μυριάδες ἀνθρώπων νὰ κατατρύχωνται ἐν πενίᾳ καὶ ταλαιπωρίᾳ, ἵνα ὀλίγαι χιλιάδες Ἀθηναίων μετέχωσι τῶν ὑψηλοτέρων ἡδονῶν καὶ χαρίτων. Ὁ Περικλῆς καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες οἱ ὁμόφρονες αὐτοῦ τοῦτον ἀναντιρρήτως εἶχον σκοπόν, τὰς μὲν Ἀθῆνας νὰ καταστήσωσι κόσμον καὶ στέφανον συμπάσης τῆς συμμαχίας, τοὺς δὲ συμμάχους μετόχους πάντων τῶν ἐν Ἀθήναις καλῶν θεαμάτων, καὶ ἄλλοτε μὲν, μάλιστα δὲ κατὰ τὰ Παναθηναῖα καὶ τὰ μεγάλα Διονύσια, ὅτε ἐγίνετο δημοσίᾳ ἐν Ἀθήναις ἐπίδειξις τοῦ πλούτου καὶ πάσης τέχνης.¹

Τὰ προτερήματα, καθ' ἃ διεκρίνοντο ἐξόχως οἱ Ἀθηναῖοι πάντων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἦσαν μάλιστα ἡ δραστηριότης ἐν ταῖς πράξεσι καὶ ἡ δεινότης ἐν λόγοις (τὸ δραστήριον καὶ τὸ δεινόν)· ἀρεταί, αἵτινες σαφέστατα ἐκδηλοῦνται ἐν τε τῇ πολιτικῇ βίῳ καὶ τῇ φιλολογίᾳ τῇ Ἀττικῇ. Ἀλλὰ παρὰ τὰς ἀρετάς ταύτας ἐγγύ-

¹ Ἐκ πολλῶν εἰκάζεται, ὅτι αἱ μνημονευθεῖσαι πανηγύρεις καθιερώθησαν ἐν ταῖς ὥραις ταύταις τοῦ ἔτους τῶν συμμάχων χάριν, οἵτινες εἰς πλῆθος πολὺ συνέτρεχον κατ' αὐτάς εἰς Ἀθῆνας. Κατὰ τὰ Παναθηναῖα ἤρχοντο οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὲρ τῶν Πλαταιέων (Ἡροδ. VI, 111)· εἰς πάσας δὲ τὰς ἐπισήμους ἑορτάς ὑπὲρ τῶν Χίων (Θεόπομπος παρὰ τῷ Σχολ. Ἀριστοφ. εἰς Ὀρνιθ. 880), διότι μετὰ τὴν ἀπόστασιν τῆς Λέσβου κατὰ τὴν Πελοποννησιακὸν πόλεμον παρέμειναν οἱ μόνοι σχεδὸν βέβαιαι τῶν Ἀθηναίων σύμμαχοι. Αἱ δὲ ἀποικίαι τῶν Ἀθηναίων, αἱ πόλεις δηλ. αἱ συμμαχίδες, συνέβηον μετὰ τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὰ Παναθηναῖα.

τατα παράκεινται αἱ παρεκτροπαί. Οὕτω π. χ. ἡ μὲν δραστηριότης ἐξετράπη εἰς πολυπραγμοσύνην, ἥτις ἐπήνεγκε διὰ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου τὴν καταλυσιν τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀθηναίων, ἀφοῦ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες δὲν ἐστάθμίζον πλέον μετὰ συνέσεως καὶ προνοίας τὰς περιστάσεις τῶν πραγμάτων. Ἡ δὲ δεινότης ἐν λόγοις παρεξέκλινε καὶ αὐτὴ εἰς στωμυλίαν καὶ πολυλογίαν, ἥτις πάντα μὲν τὰ πράγματα ἐτόλμα νὰ υποβάλλῃ ὑπὸ κρίσιν καὶ συζήτησιν, παραβαλλομένη δὲ πρὸς τὴν βραχυλογίαν τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων, οἵτινες ἄνευ μεγάλα νοήματα συνέκλειον ἐν λόγῳ βραχυτάτῳ, ἐφαίνετο παραδοξότατον πρᾶγμα. Εἶναι δὲ μνείας ἄξιον, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὰ Μηδικὰ διεκρίνετο ὁ Κίμων τῶν ἄλλων Ἀθηναίων, ὅτι ἦτο ἀπηλλαγμένος τῆς Ἀττικῆς ταύτης δεινότητος καὶ στωμυλίας. Ὅθεν καὶ Στῆσιμβροτος ὁ Σάμιος, σύγχρονος αὐτοῦ συγγραφεύς, παραδίδει, ὅτι τὸ ἦθος τοῦ Κίμωνος διέσωζε πολὺ τὸ γενναῖον καὶ τὸ ἀπλοῦν, καὶ ὁμοιάζεν ὁ υἱὸς τοῦ Μιλιτιάδου Πελοποννήσιον ἄνδρα μᾶλλον ἢ Ἀθηναῖον¹. Τὴν περὶ τοὺς λόγους δεινότητα τῶν Ἀθηναίων συνεῖχον ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἐν τῷ προσήκοντι μέτρῳ πρῶτον μὲν τὰ ἀξιώματα τῆς ἠθικῆς, ἅτινα ἦσαν βαθέως ἐρριζωμένα ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων, ἔπειτα δὲ καὶ ἡ ἐκ τῶν πατέρων παραδοθεῖσα πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσέβεια. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐκρηξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐλθόντες ἔξωθεν οἱ Σοφισταί, ἐκ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν μάλιστα καὶ τὴν Δύσιν ἀποικιῶν, γένος ἀνθρώπων νομιζομένων σοφῶν, περὶ ὧν θὰ πραγματευθῶ ἀκριβέστερον κατωτέρω, καὶ τυχόντες ὑποδοχῆς καὶ πολλῶν ζηλωτῶν, ἐδίδασκαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ υποβάλλωσιν ὑπὸ τὴν ἀνατομίαν τοῦ λογικοῦ τὰ παραδεδομένα ἠθικὰ ἀξιώματα¹ τέχνην ἐπικίνδυνον, ἥτις ἂν καὶ ἤγαγεν ἐπὶ τέλος εἰς ἐμπέδωσιν τῆς ἠθικῆς διὰ τῆς φιλοσοφίας, συνέτεινεν ὅμως ἐν τῷ παρρητήριῳ εἰς ἀκοσμίαν καὶ διαφθοράν τῶν ἠθῶν, καὶ κατέλυσε ἀναντιρρήτως τὸ κύρος τῆς μακρᾶς παραδόσεως καὶ τὴν βεβαιότητα ἣν εἶχον οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰ πιστευόμενα ἐκ παλαιοῦ ἀξιώμα-

¹ Πλουτ. Κίμ. 4. Ὁ Στῆσιμβροτος διεδοθήθη δικαίως διὰ τὴν εὐπιστίαν καὶ τὴν κλίσιν εἰς σκανδαλώδη ἀνέκδοτα² χαρακτήρες ὅμως ὥς ὁ τοῦ Κίμωνος, εἰλημμένοι ἀμέσως ἐκ τοῦ βίου, εἶναι ἄξιοι πίστεως καὶ πολλῆς προσοχῆς.

τα. Αἱ σοφιστικαὶ τέχναι ἐβλάψαν τότε τὰς Ἀθήνας παραπολύ, διότι ἤδη πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐπὶ τῆς διοικήσεως αὐτοῦ τοῦ Περικλέους, τὸ ἀνδρικὸν καὶ γενναῖον φρόνημα τῶν Ἀθηναίων, ὅπερ ἐξέλαμψεν ἐπὶ τῶν Περσικῶν πολέμων καὶ μικρὸν μετὰ ταῦτα, δὲν εἶχε μὲν ἐντελῶς ἀποσβεσθῆ, ἐμαραίνεται ὅμως ἐν τῇ ρίζῃ αὐτοῦ διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν εὐδαιμονίαν, ἣν αὐταὶ ἐκεῖναι αἱ ἀρεταὶ παρεσκεύασαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ αὐστηρὰ κρίσις τοῦ Πλάτωνος¹, ὅτι ὁ Περικλῆς κατέστησε τοὺς Ἀθηναίους ἀργούς καὶ δειλοὺς καὶ λάλους καὶ φιλαργύρους, δὲν εἶναι βεβαίως οὔτε δικαία οὔτε ἐπιεικής, ἀλλὰ πηγάζει ἐκ τῆς σφοδρᾶς ἀντιπαθείας ἣν εἶχεν ὁ μέγας φιλόσοφος πρὸς πάντας τοὺς συγχρόνους πολιτικούς ἀνδρας τῶν Ἀθηναίων· οὐχ ἦττον ὅμως εἶναι ὁμολογούμενον, ὅτι τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα τοῦ Περικλέους ἦσαν ὁμοιότατα πρὸς ἐκεῖνα τὰ αἰτία, ἅτινα ἐνόμιζεν ὁ Πλάτων ἀφορμὴν τῆς διαφθορᾶς τῶν ἡθῶν. Ὁ Περικλῆς στηρίζας πᾶσαν τὴν δύναμιν τῆς πόλεως ἐπὶ τῆς κατὰ θάλασσαν ἀρχῆς, ἀπέκοψε τοὺς Ἀθηναίους τοῦ κατὰ ξηρὰν πολέμου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀσκήσεων, αἵτινες ἐκράτουν τὴν ῥώμην τῶν παλαιῶν Μαραθωνομάχων. Ἡ δύναμις δὲ τοῦ ναυτικοῦ ἢ σπουδαιοτάτη ἦσαν οἱ ἐρέται, οἵτινες, πλὴν ἐκτάκτου ἀνάγκης, δὲν ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν πολιτῶν, ἀλλ' ἦσαν ὄχλος ἀνθρώπων σύγκλυς καὶ μισθωτός. Διὸ καὶ οἱ Κορίνθιοι ὀρθῶς ἰσχυρίζονται κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτι τῶν Ἀθηναίων ἡ δύναμις εἶναι *ὠνητὴ μᾶλλον ἢ οἰκεία*². Δεύτερον δέ, ἀφ' οὗ κατέστησε τοὺς Ἀθηναίους ὁ Περικλῆς ἀρχόντα λαόν, ὅστις κατέτριβε τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου περὶ τὸ πολιτεύεσθαι καὶ δικάζειν τὰς ὑποθέσεις τοῦ μεγάλου ὑποτελοῦς κράτους, ἐπρεπε νὰ προνοήσῃ καὶ πῶς ἐμελλόν νὰ πορίζωνται οἱ πολῖται ἐκ τῶν ἔργων τούτων τὰ καθ' ἡμέραν ἐπιτήδεια. Ἐνομοθέτησε λοιπὸν νὰ διανέμονται εἰς τοὺς πολίτας πολὺ μέρος τῶν δημοσίων προσόδων ὡς μισθὸς δικαστικός ἢ βουλευτικός ἢ ἐκκλησιαστικός, ἔτι δὲ καὶ ὡς χορηγία πρὸς θεωρίαν τῶν θεατρικῶν παραστάσεων (θεωρικά). Αἱ μισθοφοραὶ αὗται τοῦ δήμου, χορηγούμεναι χάριν τῆς συμμετοχῆς

¹ Γοργ. p 515, e.

² Θουκυδ. 1, 121. Πλουτ. Περ. 9.

τῶν πολιτῶν εἰς τὰ κοινὰ πράγματα, ἥτο πρᾶγμα καινοφανὲς κατὰ τὴν Ἑλλάδα. Πολλοὶ δὲ καὶ ἀγαθοὶ ἄνδρες καταδικάζαντες τὸν ἄργον τοῦτον βίον, τὸ φοιτᾶν εἰς τὴν Πνύκα καὶ κυλίσθαι περὶ τὰ δικαστήρια, ἐζήλουν τὸν ἐργατικὸν καὶ φιλόπονον τῶν γεωργῶν καὶ ἀμπελουργῶν. Αἱ κακαὶ αὗται ἕξεις, αἵτινες ἐγεννήθησαν ἐκ τῶν πολιτικῶν περιστάσεων, δὲν ἔσχυσαν εὐθὺς καὶ διὰ μιᾶς νὰ καταπνίξωσι τὰ γενναῖα φρονήματα καὶ τὰ χρηστὰ ἥθη τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ἐπὶ μακρὸν διεσώζετο τὸ φιλόπονον ἐκεῖνο γένος τῶν γεωργῶν, οἱ ἀνδρεῖοι πολεμισταί, οἱ ἀγαθοὶ καὶ σώφρονες ἄνδρες τοῦ παλαιοῦ κόμματος, κατέναντι τῆς νέας γενεᾶς τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες λάλοι, ἡδονικοὶ, σφοδροὶ τὴν φύσιν καὶ ἐμπαθεῖς, κατέτριβον πᾶσαν τὴν ἡμέραν περὶ τὴν ἀγορὰν καὶ τὰ δικαστήρια. Ὁ ἀνταγωνιστὸς τῶν δύο τούτων γενεῶν εἶναι ἡ κυριωτάτη ὑπόθεσις τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς κωμῳδίας, ὥστε ἐν τῇ περὶ Ἀριστοφάνους λόγῳ θὰ λάβω ἀφορμὴν νὰ πραγματευθῶ πάλιν ἀκριβέστερον περὶ αὐτοῦ.

Τὸ δὲ σπουδαιότατον πρὸς τὸ ἡμέτερον θέμα εἶναι ὅτι αἱ τέχναι, αἵ τε εἰκαστικαὶ καὶ αἱ λογοποιϊκαί, διαμείνασαι μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καθαφαί πάσης ἠθικῆς διαφθορᾶς, λάμπουσι μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐν πάσῃ ἀκμῇ καὶ τελειότητι. Τοῦτο δὲ πολλάκις παρατηρήθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνευματικοῦ βίου, ὅτι αἱ τέχναι δὲν ἀναδίδουσι τοὺς καλλίστους καὶ ὠριμωτάτους καρποὺς κατ' ἐκείνας τὰς ἐποχάς, καθ' ἃς τὰ ἔθνη διαπορεύονται ἀπτότως τὴν ὁδὸν τῆς χρηστότητος καὶ ἠθικῆς, ὅτε ἡ ἀγαθότης καὶ τὸ βέλτιον ἦθος μένουσιν ἔτι ἀδιάσειστα, εἴτε ὑπὸ τῆς βίας τῶν παθῶν εἴτε ὑπὸ τῆς ὑπερκριτικῆς τοῦ λογικοῦ· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι τὸ ὕψηλόν καὶ τὸ γενναῖον ἐν τῇ ἀνθρώπῳ ἔχει πῶς χρεῖαν νὰ ἐρεθισθῇ ὑπὸ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου, καὶ τότε ἐκδηλοῦται ἐν τοῖς τεχνικοῖς δημιουργήμασιν ἄγνόν καὶ καθαρόν, ὅπως διατηρήσῃ ἐπὶ τινα ἔτι χρόνον παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τὴν εὐδαιμονίαν, ἥτις ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ πολιτικοῦ βίου. Πάντα τῆς περιόδου ταύτης τὰ ἔργα εἶναι ἀναμφισβήτητως ὄχι μόνον τελειότατα κατὰ τὸ εἶδος, ἀλλὰ μαρτυροῦσι τηλικούτου μέγεθος ψυχῆς, καὶ εὐγένειαν ἥθους, καὶ ὕψος ἀμείγες πάσης φαύλης καὶ ταπεινῆς ἰδέας, ὥστε εἶναι κατ' ἴσον λόγον θαυμαστοὶ αὐτοὶ τῶν ἔργων οἱ ποιηταί, ὡς καὶ τὸ κοινὸν τῶν

τότε Ἀθηναίων, οἵτινες εἶχον τοσαύτην ἰσχὺν διανοίας, ἀγωγὴν δὲ καὶ παιδείαν ἱκανὴν νὰ πορίσῃ αὐτοῖς εὐφροσύνην καὶ ἡδονὴν ἐκ ττοιούτων ἀπηκριβωμένων κατὰ τὴν τέχνην ἀριστουργημάτων. Δικαίως ἄρα ὁ Περικλῆς, οὗ ἡ πολιτεία εἶχε προφανῶς κυριώτατον μέλημα νὰ καταστήσῃ τὴν αἴσθησιν τοῦ γνησίου τεχνικοῦ κάλλους κοινὴν εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, εἶπε τὸ ἀπόφθεγμα ὅπερ ὁ Θουκυδίδης εἰσάγει αὐτὸν λέγοντα ἐν τῷ ἐπιταφίῳ· «*φιλοκαλοῦμεν γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας*».¹ Ὅρθως δὲ ἔχουσιν οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Περικλέους πρὸς τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ, διότι εὐθὺς μετ' ὀλίγον ὁ μὲν ἔρως τοῦ εἰλικρινοῦς κάλλους ἀποσβεσθεῖς, ἐξέκλινεν εἰς ἐπιθυμίαν φαύλων ἡδονῶν· ἡ δὲ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἔφρσις, εἰς λήρον λέξεων, κενὸν νοημάτων, ὅστις συνέκοψε τὴν ἐπὶ τὰ γενναῖα καὶ τὰ καλὰ ὁρμὴν τῶν Ἀθηναίων.

Ταῦτα καθόλου προειπὼν, μεταβαίνω εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ *Δράματος*, τοῦ εἶδους ἐκείνου τῆς ποιήσεως, ὅπερ εἶναι ἰδίως ἐγγύριον τῆς Ἀττικῆς προῖόν, ἵνα θεωρήσωμεν πῶς ἐξ εὐτελῶν καὶ ποταπῶν ἀφορμῶν, αἵτινες ὑφίσταντο ἐκ παλαιοῦ, ἀνέτειλεν ἡ θαυμαστή καλλονὴ καὶ χάρις τοῦ δράματος, ὅπως ἀνατέλλει τὸ ῥόδον ἐκ τῆς ἀκανθώδους κάλυκος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΔΟΚΙΜΙΩΝ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ

Τὰ τρία κεφαλαιώδη γένη τῆς ποιήσεως, Ἔπος, Μέλος καὶ Δράμα, διακρίνουσιν ἀπ' ἀλλήλων καὶ χαρακτηρίζουσι τρεῖς διαφόρους περιόδους τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, διότι τὸ πνεῦμα ἐκάστης ἐποχῆς, ὡς γνωστόν, ἐκδηλοῦται σαφέστερον καὶ πιστότερον ἐν τῇ ποιήσει μᾶλλον, ἢ ἐν οἰδηθήποτε ἄλλῳ γένει τῆς πεζογραφίας. Καὶ

¹ Θουκ. Β. 40. «Ἡ εὐτέλεια» δὲν σημαίνει, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐφείδοντο χρημάτων εἰς τὰς καλὰς τέχνας· ἀλλ' ὁ Περικλῆς τοῦτο θέλει νὰ εἴπῃ, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠγάπων ἐν ταῖς τέχναις τὴν ἐξωτερικὴν πολυτέλειαν καὶ λαμπρότητα, οὐδ' ἐθήρευον γυμνὴν τὴν ἐκ τῆς ὕψους ἡδονήν, ἀλλ' ἦσαν ἐρασταὶ τοῦ γνησίου καὶ εἰλικρινοῦς κάλλους ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ.

τὸ μὲν Ἔπος ἤκμασε καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπεκράτουν ἐν Ἑλλάδι αἱ βασιλεῖαι, ὅτε οἱ ἄνθρωποι ἐτέρποντο ἀκούοντες παλαιὰς μυθικὰς παραδόσεις, διὸ καὶ πᾶσα ποίησις ἐστρέφετο περὶ αὐτάς. Ἡ δὲ Ἑλεγεῖα, οἱ Ἰαμβοὶ καὶ τὸ ἰδίως Μέλος ἐφάνησαν καθ' ἣν ἐποχὴν συνεταράχθη βιαϊότερον ἢ Ἑλλὰς ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, διότι ἐν τοιοῦτοις καιροῖς πολιτικῆς κινήσεως οἱ μὲν πολῖται προβαίνουσιν εἰς τὸ μέσον μὲ τὰς ἰδίας αὐτῶν ὁρέξεις καὶ ὁράς, ὁ δὲ ποιητικὸς ἐνθουσιασμὸς ἀποκαλύπτει πάντα τὰ μυστήρια τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Νῦν δέ, ὅτε ἡ μὲν ἑλληνικὴ παιδεία ἐφθάσε τὴν ὑπερτάτην ἀκμὴν, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τὸ ἄκρον τῆς δυνάμεως καὶ ἐλευθερίας, βλέποντες ὅτι ἀναφύεται νέον εἶδος ποιήσεως ὡς ὄργανον τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων τῆς ἐποχῆς, ἐξ ἐτέρου δὲ ὅτι τοσοῦτον ὀλιγοῦνται τὰ ἄλλα τῆς ποιήσεως γένη, ὥστε οὐδὲν σχεδὸν λόγου ἄξιον δημιουργεῖται ἐν αὐτοῖς, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὸν λόγον, δι' ὃν ἡ δραματικὴ ποίησις τόσον προσήρμοζε πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος τούτου, ὥστε ν' ἀμειλιθῶσι τὰ ἄλλα ἀδελφὰ γένη τῆς ποιήσεως παρὰ τῷ πλήθει.

Τὸ δράμα, ὡς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ, πραγματεύεται πράξεις, αἵτινες δὲν ἰστοροῦνται διηγηματικῶς ὡς ἐν τοῖς ἔπεσιν, ἀλλὰ παρίστανται δρῶμεναι ἐνώπιον τῶν θεατῶν. Ἀλλ' ἡ ἐξωτερικὴ αὕτη διαφορὰ δὲν δύναται νὰ ᾔηται ὁ οὐσιώδης χαρακτήρ ὁ διακρίνων τὸ δράμα τοῦ ἔπους· διότι αἱ πράξεις δὲν συμβαίνουσιν ἀληθῶς κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν τῆς παραστάσεως, ἀλλ' εἶναι πλάσμα τοῦ ποιητοῦ καὶ τῶν θεατῶν φαντασία, ὅτι τοῦτο καὶ ἐκεῖνο τὸ πρόσωπον πράττουσι τὴν ὥραν ταύτην τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα πράξιν· ὥστε ἡ διαφορὰ τοῦ δράματος καὶ τοῦ ἔπους θὰ ᾔτο κατὰ ταῦτα αὐθαίρετόν τι καὶ ἀπατηλόν. Ἡ διαφορὰ τοῦ δράματος καὶ τοῦ ἔπους πρέπει νὰ ᾔηται οὐσιώδης καὶ βαθυτέρα, πηγάζουσα ἐκ τῆς διαθέσεως, ἣν ἔχει τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ, καθ' ἣν ὥραν δέχεται τὰς ἀντιλήψεις καὶ ἐκφράζει αὐτάς. Καὶ τῷ ὄντι οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα. Ὁ μὲν ἐποποιὸς θεωρεῖ τὰς πράξεις ὡς ἀφηγεῖται ἐν πάσῃ ἡρεμίᾳ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἔχων συνειδησιν καθαράν ὅτι τὰ ἰστορούμενα εἶναι πράγματα παλαιά, καὶ αὐτὸς ὅτι ἀπώτατα ἀπέχει τῶν γεγονότων· ὁ δὲ δραματικὸς ποιητὴς βαπτίζεται ὅλος ἐν τοῖς πράγμασι καὶ τοῖς ἡθεσιν αὐτῶν πραγματεύεται, καὶ φαντάζεται ὅτι συζῇ καὶ συμπάσχει μετὰ

τῶν προσώπων ἐκείνων. Συμβαίνει δὲ τοῦτο κατὰ δύο λόγους· πρῶτον διότι ὁ δραματικὸς ποιητὴς παριστᾷ τὰς πράξεις ἐν τῇ γενέσει αὐτῶν ἐκ τοῦ βάλους τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, καὶ περιγράφει ὅλην τὴν ὁδὸν καὶ πορείαν τῶν πράξεων ἐκ τῆς πρώτης ἐξεγέρσεως τοῦ πόθου καὶ τῆς ὁρμῆς μέχρι τῆς ἀποφάσεως καὶ τῆς κατὰ προαίρεσιν ἐνεργείας. Ἐκθέτει δὲ ταῦτα τόσον ἀκριβῶς καὶ κατὰ φύσιν, ὥστε φανταζόμεθα ὅτι αἱ πράξεις προῆλθον ἐκ τῆς ἰδίας ἡμῶν ψυχῆς. Δεύτερον δὲ διότι ὁ δραματικὸς ποιητὴς σαφηνίζει καὶ πραγματεύεται κατὰ τοιαύτην μέθοδον τὴν ἐπετέργειαν τῶν πράξεων καὶ τῶν περιπετειῶν τῶν δρώντων προσώπων, ἐπὶ τὸ συμπαθητικὸν τῆς ψυχῆς, ὥστε οἱ θεαταὶ συμπάσχουσι καὶ αὐτοὶ μετ' ἐκείνων καὶ συμπαρασύρονται ἰσχυρῶς εἰς τὸ μέσον αὐτῶν τῶν συμβάντων. Τοῦτο τὸ δεύτερον, τὸ μετὰγειν δηλαδὴ τὴν πρᾶξιν τοῦ δράματος ἐν τῷ παρόντι, ἦτο τὸ σπουδαιότατον κατὰ τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν τῆς δραματικῆς ποιήσεως, καὶ ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνάγκη τῆς παρουσίας τοῦ χοροῦ, ἀνθρώπων δηλαδὴ κοινωνούντων καὶ συμπαθούντων πρὸς τὰς τύχας τῶν δρώντων προσώπων. Ἐκ τοῦ χοροῦ δὲ πάλιν συνάγεται, ὅτι τὸ δράμα δὲν ἐγεννήθη παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἐκ τῆς ἐπικῆς, ἦτοι τῆς διηγηματικῆς ποιήσεως, ἀλλ' ἐκ τινος τῶν εἰδῶν τῆς Λυρικῆς. Καὶ περὶ τούτων μὲν θὰ πραγματευθῶ ἀκριβέστερον κατωτέρω· Ἐνακεφαλαιῶ δὲ πρὸς τὸ παρὸν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ δραματικὴ ποίησις πραγματεύεται τὰ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου σπουδαιότερον καὶ βαθύτερον παντὸς ἄλλου γένους τῆς ποιήσεως. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι μόνος ὁ ἀνθρώπινος βίος εἶναι δεκτικὸς δραματικῆς πραγματείας, ἡ δὲ ἐκτὸς φύσις εἶναι δεκτικὴ ἀπλῆς περιγραφῆς, ἐπικῆς ἢ λυρικῆς.

Ἄν ἐκ τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ δραματικὴ ποίησις εἶναι κοινοτάτη, ἀναδράμωμεν εἰς τοὺς χρόνους τοὺς παλαιούς, καθ' οὓς ἦτο παντελῶς ἄγνωστον πρᾶγμα, θὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ δημιουργία τοῦ δράματος ἦτο ἔργον γενναιοτάτης ἐπινοίας. Ἐνῶ μέχρι τῶν χρόνων τούτων ὁ ἀοιδὸς ὕμνει μετ' εὐλαβείας θεοὺς καὶ ἥρωας κατὰ τοὺς παραδεδομένους μύθους, αἶφνης καὶ διὰ μιᾶς παρέρχεται νῦν εἰς τὸ μέσον καὶ κηρύττει ἑαυτὸν ὡς ἓνα τῶν θεῶν ἢ τῶν ἡρώων. Τοιοῦτος νεωτερισμὸς ἐν τῷ ἔθνει τῶν Ἑλλήνων, ὅπερ καὶ κατ' αὐτὰς τὰς ψυχαγωγίας καὶ διασκεδάσεις του ἐφύλαττε πιστῶς

τοὺς παραδοθέντας τρόπους καὶ τὰς συνηθείας, μόνον ἐξ ἰσχυρῶν καὶ σπουδαιοτάτων λόγων ἡδύνατο νὰ εἰσαχθῇ. Καὶ πολλὰ μὲν σπέρματα πρὸς δραματοουργίαν ἔχει ἐν ἑαυτῷ φύσει ὁ ἄνθρωπος, π. χ. τὴν ὀρεξίν τοῦ μιμεῖσθαι, τὴν ζωηρότητα ἐκείνην τὴν παιδικήν, δι' ἧς μεταδιηγεῖται λόγον ἀληθῆ ἢ πλαστόν ἄλλου ἀκριβῶς ὅπως ἤκουσεν αὐτόν, ἀλλ' ὅμως ἀπὸ τῶν διεσπαρμένων τούτων στοιχείων μέχρι τοῦ αὐτοτελοῦς δράματος εἶναι πολὺ τὸ μέσον· φαίνεται μάλιστα ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔθνος πρὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐπεβλήθη εἰς ποίησιν δραμάτων. Ἡ Παλαιὰ Γραφή περιέχει μὲν διηγήματα εἰς τὰ ὁποῖα παρεισάγονται καὶ λόγοι καὶ διάλογοι, ὡς τὸ βιβλίον Ἰώβ, περιέχει δὲ καὶ Λυρικά ποιήματα, ἅτινα ἔχουσι πρὸς ἄλληλα δραματικὴν τινα συνάφειαν, ὡς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων τοῦ Σολομῶντος, ἀλλ' οὐδαμοῦ τῆς ἱερᾶς Βίβλου μνημονεύεται παράστασις θεατρική. Ἡ δραματικὴ ποίησις τῶν Ἰνδῶν κατὰγεται ἐξ ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ ἐλληνικὴ παιδεία εἶχεν ἤδη διαδοθῆ εἰς τὴν Ἰνδικήν. Τὰ δὲ *Μυστήρια* τοῦ μέσου αἰῶνος, ἂν καὶ ἡ παράδοσις ἐπεσκοτίσθη ὑπὸ τοῦ χρόνου, φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ αὐτὰ κατὰγονται ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι τὸ δράμα, ἰδίως δὲ ἡ τραγωδία, ἠκμασεν ἐν μιᾷ μόνῃ πόλει, ταῖς Ἀθήναις, αἱ δὲ δραματικαὶ παραστάσεις οὔτε κατὰ πᾶσαν ἡμέραν ἐτελοῦντο, οὔτε κατὰ πᾶσαν θεοῦ ἑορτήν, ἀλλὰ κατὰ τὰς πανηγύρεις ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ, τοῦ Διονύσου, ἐν ᾧ ἐπὶ ῥαψωδία καὶ ψαλμῳδία μελῶν ἦσαν συγχρόταται. Πάντα τὰ φαινόμενα ταῦτα θὰ ἦσαν ἀκατάληπτα, ἂν ἡ δραματικὴ ποίησις ἦτο γέννημα ἀπλῆς ὁρμῆς καὶ τυχαίας ὀρέξεως τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἂν ἐξήρκει πρὸς ταῦτο εἴτε τὸ φιλόμιμον, εἴτε ἡ ἐπιθυμία τοῦ συγκρύπτειν τὰ πρόσωπα ὑπὸ προσωπεῖον, τὸ δράμα θὰ ἦτο κοινότατον κτῆμα παντός ἔθνους, ἀφοῦ αἱ ὀρέξεις αὗται δὲν εἶναι τι σπάνιον, ἀλλὰ συχνόταται ἐν τοῖς ἀνθρώποις.

Ὁρθὴν ἐξήγησιν τῆς γενέσεως τοῦ δράματος πορίζει ἡμῖν ἡ συνάφεια αὐτοῦ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου. Ἡ τῶν θεῶν λατρεία παρὰ τοῖς Ἕλλησι περιέχει καθόλου πολλὰ στοιχεῖα δραματικά, διότι οἱ Ἕλληνες ἐφαντάζοντο τοὺς θεοὺς κατοικοῦντας ἐν τοῖς ναοῖς καὶ κοινωνοῦντας τῶν τε θυσιῶν καὶ τῶν ἄλλων προσφορῶν, ὅθεν καὶ δὲν ἐλογίζοντο ἀσέβειαν, ἂν ἄνθρωποι θνητοὶ ἐμιμοῦντο κατὰ τὰς τελετὰς λόγους ἢ πράξεις θεῶν. Οὕτω π. χ. παρεδόθη,

ὅτι παῖς ἐν Δελφοῖς, ἐξ ἐπιφανοῦς οἴκου καταγόμενος, ἐμιμεῖτο τὴν μάχην τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὸν δράκοντα, εἶτα δὲ τὴν φυγὴν καὶ τὴν καθάρσιν τοῦ θεοῦ. Ἐν Σάμῳ πάλιν ἐμιμοῦντο τοὺς γάμους τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας κατὰ τὴν ἐπισημοτάτην ἑορτὴν τῆς πολιούχου θεᾶς. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια μαρτυρεῖ διαρρήδην ἀρχαῖός τις συγγραφεὺς ὅτι ἦσαν «Δράμα μυστικόν»¹, δι' οὗ ἀπεμιμοῦντο ἱερεῖς καὶ ἱέρειαι τὰ περὶ τὴν Δήμητρα καὶ Κόρην, ὡς ἐν θεάτρῳ. Ἐγένετο δὲ τοῦτο ἴσως ἄνευ λόγου, ἀλλὰ διὰ σχημάτων, ἢ τὸ πολὺ ἡρμήνευον τὰ σχήματα διὰ γνωμῶν τινων συμβολικῶν, καὶ δι' ὕμνων ἐν τῷ μεταξὺ ἁδομένων. Ὁμοίως μιμητικὰς παραστάσεις εἶχε καὶ ἡ περὶ τὸν Διόνυσον λατρεία. Ἐν Ἀθήναις π. χ. κατὰ τὰ Ἀνθεστήρια ἡ γυνὴ τοῦ ἄρχοντος βασιλέως, ἡ ἐπικαλουμένη βασίλισσα, ἐμνηστεύετο ἱεροπρεπῶς τὸν Διόνυσον· τοῦ θεοῦ δὲ τὸ πρόσωπον ὑπεκρίνετο ἄνθρωπος θνητός οὐ μόνον ἐν ταύτῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πομπαῖς². Κατὰ δὲ Βοιωτικὴν τινα ἑορτὴν, τὰ Ἀγριώνια, ὑπετίθετο ὅτι ὁ Διόνυσος ἐξέφυγεν ἐκ τῆς χώρας, οἱ δὲ περὶ τὴν τελετὴν ἀνεζήτουν αὐτὸν τρέχοντες κατὰ τὰ ὄρη. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἑορτὴν εἰς ἐκ τῶν ἱερέων, ὑποκρινόμενος δαίμονα ἀντίπαλον τοῦ Διονύσου καὶ πολέμιον, κρατῶν πέλεκυν, ἐδίωκε παρθένον κεκοσμημένην ἐν σχήματι Νύμφης ἐκ τῶν τοῦ Βακχικοῦ θιάσου. Ἡ τελετὴ αὕτη, πολλάκις ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου μνημονευμένη, εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ παρ' Ὀμήρῳ μύθου, ὅτι ὁ ὕβριστής καὶ μανικός Λυκοῦργος ἐξανέστη κατὰ τε τοῦ Διονύσου καὶ τῶν τροφῶν αὐτοῦ. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὑπὲρ πάσας τὰς ἄλλας ἡ τοῦ Διονύσου λατρεία εἶχε μίαν ιδιότητα, ἥτις ἦτο ἐξόχως ἐπιτηδεῖα εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ δράματος, καὶ μάλιστα τῆς τραγωδίας, ἐννοῶ τὴν ἐνθουσιώδη ἐκείνην ἐμπνευσιν, ἥτις ὡς ὑπέμνησα ἀλλαχοῦ (Κεφ. 2), προήλθεν ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς συμπαιδείας, ἣν ἡσθάνοντο οἱ παλαιοὶ ἄνθρωποι πρὸς τὰς μεταβολὰς καὶ τὰ πάθη τῆς φύσεως κατὰ τὰς διαφόρους ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ, μάλιστα δὲ πρὸς τὸν ἀγῶνα ὃν ἀγῶ-

¹ Κλήμ. Ἀλεξ. Προτρεπτ. σ. 12. Pott.

² Ἐν τινι ὁμοίᾳ τελετῇ ὑπεκρίθη τὸν Διόνυσον δοῦλός τις Νικίου τοῦ στρατηγοῦ, κάλλιστος τὸ εἶδος καὶ μέγιστος (Πλουτ. Νικ.). Ἀνάγνωθι δὲ καὶ τὴν περιγραφὴν τῆς μεγάλης Διονυσιακῆς πομπῆς ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου παρ' Ἀθηναίῳ (V. σ. 196).

νίζεται τὸν χειμῶνα ἢ φύσις, ἵνα ἀνακαινισθεῖσα ἀναλάμψῃ πάλιν τὸ ἔαρ ἐν τῇ ἀκμῇ. Διὰ τοῦτο αἱ πανηγύρεις τοῦ Διονύσου ἐτελοῦντο εἰς τε τὰς Ἀθήνας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς μῆνας, οἵτινες περιέχουσι τὰς βραχυτάτας ἡμέρας τοῦ ἐνιαυτοῦ¹. Ὅσοι λοιπὸν μετεῖχον τῶν Διονυσιακῶν τελετῶν, ἐνθουσιαστικοὶ γιγνόμενοι, δὲν ἀπέβλεπον πλέον εἰς τὰ τῆς φύσεως, ἀλλ' ἐφαντάζοντο ὅτι αὐτός ὁ θεὸς πάσχει καὶ διώκεται ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν καὶ φονεύεται, ἢ ὅτι φεύγει καὶ σώζεται, εἴτα δὲ πάλιν ἀναγεννᾶται, καὶ ἐπανελθὼν φονεύει τοὺς ἐαυτοῦ ἀντιπάλους καὶ βασιλεύει. Πρὸς τὰ εὐτυχῇ ταῦτα καὶ δυστυχῇ τοῦ θεοῦ συναντήματα, διελθόντες οἱ παλαιοὶ ἄνθρωποι ζωηρότατα, ὡς ἂν ἐπασχον ἐκ τῶν δεινῶν αὐτοῖ οἱ ἴδιοι. Καὶ ὕστερον δὲ μετὰ χρόνον πολὺν, μεταβληθείσης τῆς θρησκείας κατὰ τὴν περὶ τὰ ἄλλα πρόοδον τοῦ ἔθνους, ἐφαντάζοντο μὲν οἱ Ἕλληνες τὸν Διόνυσον ἀνθρωποειδῆ πλέον καὶ ἀνθρωποπαθῆ, καὶ κατὰ μικρὸν ἀπέβαλον τὴν ιδέαν, ὅτι τὰ δεινὰ ἐκεῖνα, ἐφ' οἷς ἔκλαιον, ἢ τὰ ἀγαθὰ ἐφ' οἷς ἡγάλλοντο, ἦσαν τὴν ἀρχὴν πάθῃ τῆς φύσεως, οὐχ ἥττον ὅμως πάντοτε διέσωζον πρὸς τὰς συμφορὰς τοῦ Βάκχου ἐνθουσιῶδη συμπάθειαν. Ὁ δὲ πολὺς θιάσος τῶν δαιμόνων τῶν ἀκολουθούντων τὸν Διόνυσον, οἱ Σάτυροι καὶ οἱ Πᾶνες καὶ αἱ Νύμφαι, δι' ὧν ὁ θεὸς τῆς ἀψύχου φύσεως διεσχίσθη οὕτως εἰπεῖν εἰς θεὸν τῶν φυσικῶν καὶ ζωϊκῶν ὄντων καὶ μετέλαβε ποικίλους μορφὰς εὐπρεπεῖς ἢ ἀλλοκότους, παρέμενε ζωηρὸς πάντοτε ἐν τῷ πνεύματι τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐφαντάζοντο κατὰ τὰς ἐορτὰς τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῶν ὁρέων καὶ ἐντὸς τῶν δασῶν ὀρχουμένης τὰς Νύμφας μετὰ τῶν ὕβριστῶν Σατύρων, τότε δὲ προθύμως συνανεικνύοντο καὶ αὐτοὶ κατὰ διάνοιαν ἐν ταῖς χοροῖς. Ὁ ἐνδόμυχος πόθος ὁ κατέχων τοὺς κοινωνοῦντας τῶν Βακχικῶν τελετῶν, τὸ συμπολεμεῖν δηλ. μετὰ τοῦ θεοῦ καὶ συμπάσχειν καὶ νικᾶν μετ' αὐτοῦ, ἐπλη-

¹ Καθ' ἃ ὁ Βοίχχιος ἀσφαλίστατα ἀπέδειξε, κατὰ τοὺς τέσσαρας Ἀττικούς μῆνας, Ποσειδεῶνα, Γαμηλιῶνα (ἢ πρὶν Ἀθηναίων), Ἀνθεστηριῶνα, Ἐλαφηβολιῶνα, ἐτελοῦντο κατὰ σειρὰν τὰ Μικρὰ ἢ κατ' ἄγρους Διονύσια, τὰ Ἀθηναία, τὰ Ἀνθεστηρία, καὶ τὰ Μεγάλα ἢ ἐν Ἀστει Διονύσια. Ἐν Δελφοῖς ἦσαν ἱεροὶ τοῦ Διονύσου οἱ τρεῖς χειμερινοὶ μῆνες (Πλουτ. περὶ τοῦ Εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς κεφ. 9.) ἢ δὲ μεγάλη ἐορτή, ἢ τριετηρίς, ἐπανηγυρίζετο ἐπὶ τοῦ Παργασοῦ καθ' ὃν χρόνον συνέπιπτεν ἡ βραχυτάτη ἡμέρα τοῦ ἐνιαυτοῦ.

ροῦτο εὐκόλως διὰ τῶν ταπεινοτέρων τούτων δαιμόνων, διότι δ' αὐ-
τῶν ἡδύναντο οἱ βακχεύοντες νὰ κοινωνήσωσι τοῦ Θεοῦ· ὥστε ἡ ἐπὶ
πολὺ ἐπικρατήσασα καὶ κοινὴ γενομένη συνήθεια τοῦ μεταλαμβά-
νειν σχῆμα Σατύρου κατὰ τὰς Βακχικὰς τελετὰς προῆλθεν ἐκ τού-
του, καὶ ὅχι ἐκ τῆς ἐπιθυμίας νὰ κρύπτωσι τὸ πρόσωπον οἱ βακ-
χεύοντες, ἵνα ἀκολαστότερον ἀσελγαίνωσι· διότι θὰ ἦτο ἀδύνατον
ἐκ χορῶν ὕβριστῶν Σατύρων νὰ προέλθῃ οὕτω σεμνὸν καὶ παθητι-
κὸν πρᾶγμα, οἷον εἶναι ἡ τραγωδία. Αἰτία λοιπὸν τοῦ μεταλαμβά-
νειν σχῆμα Σατύρων ἐπαναλαμβάνω, ὅτι ἦτο ὁ πόθος τῶν ἀνθρώ-
πων νὰ πηδῇσιν ἐξω ἑαυτῶν, καὶ νὰ μεταβιβασθῶσιν εἰς τὸν
θαυμαστὸν κόσμον τῆς φαντασίας. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται καὶ περὶ
πολλὰ ἄλλα τῶν βακχικῶν τελετῶν ἔθιμα, π. χ. ὅτι ἔχριον οἱ βακ-
χεύοντες τὸ πρόσωπον μὲ γύψον καὶ ἀσβόλην καὶ μίλτον καὶ ὁπούς
διαφόρων φυτῶν ἐρυθροῦ ἢ πρασίνου χρώματος, ὅτι περιεβάλλοντο
δέρματα τράγων ἢ δορκάδων, ὅτι ἐκάλυπτον τὰ πρόσωπα μὲ πλα-
τέα φύλλα δένδρων ἀντὶ γενείου, τέλος ὅτι ἔφερον προσωπεῖα ἐκ
ξύλου ἢ φύλλων δένδρου, καὶ ἐν γένει εἰπεῖν, ὅτι ἐνεδύοντο στολὴν
καθ' ὅλα ἐμπρέπουσαν εἰς τοιούτους ὀργιασμούς.

Οὕτως ἐξηγεῖται, νομίζω, ἡ ἀρχὴ τοῦ δράματος καὶ δεικνύεται
ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως δὲν προῆλθεν οὔτε κατὰ τύχην
οὔτε κατ' ἄλογον ὄρεξιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ περὶ τὰς βακχικὰς τελετὰς
σοφοδρῶ ἐνθουσιασμοῦ. Πλὴν δὲ τῶν ἐκ τῶν προτέρων τούτων σκέ-
ψεων, διεσώθησαν καὶ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν
ἐγεννήθη τὸ δράμα, καὶ εἰς ταύτας μεταβαίνω νῦν. Παρὰ τοῖς πα-
λαιοῖς ἐπεκράτει καθόλου ἡ γνώμη, ὅτι ἡ τε Τραγωδία καὶ ἡ Κω-
μωδία ἦσαν τὴν ἀρχὴν οὐδὲν ἄλλο ἢ *χορικά ἄσματα*.¹ Ἡ βεβαιὰ
αὕτη παράδοσις, ὅτι τὸ πρῶτον καὶ ἀρχαιότατον στοιχεῖον τοῦ
δράματος εἶναι τὸ μέλος, ἦτοι τὸ ἄσμα τοῦ χοροῦ, εἶναι σπουδαιο-
τάτη πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς δραματικῆς ποιήσεως. Κατ' ἐκείνην
λοιπὸν τὴν πρώτην ἐποχὴν τὴν μὲν πρᾶξιν, ἦτοι τὰ πάθη τοῦ Διο-
νύσου, προϋπέθετον γνωστά, εἴτε καὶ ἡρμῆνευον συμβολικῶς διὰ

¹ Euanthius, de Tragoedia et comoedia c. 2. Comoedia fere vetus,
ut ipsa quoque olim Tragoedia, simplex carmen fuit, quod chorus
circa aras fumantes nunc spatiatas nunc consistens nunc revolvens
gyros cum tibicine concinebat.

τῆς θυσίας· ἐν δὲ τῇ ἄσματι καὶ διὰ τοῦ ἄσματος ἐξεδήλου ὁ χορὸς τὴν ἐπὶ τούτοις συμπάθειαν αὐτοῦ. Ἦτο δὲ τὸ ἄσμα τοῦ χοροῦ ἐκ τοῦ εἶδους τῶν *Διθυράμβων*, διὸ καὶ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν *Ποιητικῇ*, ὅτι ἡ τραγωδία προῆλθεν «ἀπὸ τῶν *ἐξαρχόντων τὸν διθυράμβον*». Ὁ δὲ *Διθύραμβος*, καθ' ὃ εἴπομεν ἄλλαχού (Κεφ. 14), ἦτο ἄσμα ἐνθουσιῶδες καθιερωμένον εἰς Διόνυσον, ὅπερ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐψάλλετο κατὰ τὸν κῶμον ὑπὸ τῶν συμποτῶν ἄνευ ῥυθμικῆς ἀκριβοῦς, ἀπὸ δὲ Ἀρίωνος τοῦ Λεσβίου (περὶ Ὀλ. 40) ἐπεκράτησε νὰ ψάλλωσιν αὐτὸ χοροί. Ἦσαν δὲ ποικιλώτατοι οἱ διθύραμβοι, διότι καὶ τοῦ Διονύσου ἡ λατρεία καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μῦθοι ἦσαν ποικιλώτατοι. Ὑπῆρχον π. χ. διθύραμβοι φαιδροὶ καὶ ἱλαρώτατοι, οἵτινες ἤδοντο κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἕαρος, ἀλλ' ἐκ τούτων δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν νὰ προέλθῃ ἡ σπουδαία καὶ σκυθρωπὴ τραγωδία. Τὸ εἶδος τῶν διθυράμβων ἐξ οὗ ἔλαβεν ἡ τραγωδία ἀρχὴν ἦτο τὸ πραγματευόμενον τὰ πάθη τοῦ *Διονύσου*, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν παρ' Ἡροδότῃ λεγομένων, ὅτι ἐν Σικυῶνι ἐπὶ Κλεισθένους τοῦ τυράννου (περὶ τὴν 45 Ὀλ. — π. X. 600) χοροὶ τραγικοὶ ἐξύμνουν τὰ πάθη τοῦ ἥρωος Ἀδράστου, ἀμελήσαντες τὸν Διόνυσον, καὶ ὅτι ὁ Κλεισθένης ἀπέδωκε τοὺς χοροὺς τούτους πάλιν εἰς τὸν Διόνυσον¹. Ἐκ τούτων καταφαίνεται, ὅτι ὅχι μόνον ὑπῆρχον τραγικοὶ χοροὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ἀλλ' ὅτι εἶχον ἤδη καὶ μεταβιβάσει αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ Διονύσου ἐπ' ἄλλους πολυπαθεῖς καὶ βαρυδαίμονας ἥρωας. Ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἄλλο, διατί ὁ μὲν διθύραμβος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἡ δὲ τραγωδία ἄνευ ἐξαιρέσεως, ἀπὸ μὲν τοῦ Διονύσου μετεφέρετο εἰς ἥρωας, οὐδέποτε δὲ εἰς τοὺς ἄλλους Ὀλυμπίους θεοὺς². Οἱ Ὀλύμπιοι θεοὶ δηλ. ἐνομιζόντο ἀπαθεῖς καὶ ἀπηλλαγμένοι τῶν περιπτειῶν τῆς τύχης, οἱ δὲ ἥρωες καὶ ὁ Διόνυσος, ὡς ὑποκείμενοι εἰς τὴν εἰμαρμένην, μετέπιπτον ἀπὸ λύπης εἰς χαρὰν καὶ ἀπὸ ἡδονῆς εἰς θλίψιν. Πρὸς τοῦ Ἡροδότου τὴν μαρ-

¹ Ἡροδ. V. 67. «Τὰ πάθη αὐτοῦ τραγικοῖσι χοροῖσι ἐγέραιρον, τὸν μὲν Διόνυσον οὐ τιμούντες, τὸν δὲ Ἀδρήστον. Κλεισθένης δὲ χοροὺς μὲν τῷ Διονύσῳ ἀπέδωκε.» Ὅπως ἂν ἐρμηνευθῇ τὸ «ἀπέδωκε», ἢ τὰ ἀφαιρεθέντα ἢ τὰ προσήκοντα, τὸ νόημα εἶναι τὸ αὐτό.

² Ὁ Σιμωνίδης ἐποίησε διθύραμβον ὅστις ἐπεγράφετο «Μέμνων». Τούτου μνημονεύει ὁ Στράβων (XV. σ. 728). — Πλουτ. π. Μουσ. 10.

15 *Αριων*
επι
αριων
 τυρίαν συμφωνεῖ χρονολογικῶς ἀκριβέστατα καὶ ἡ παράδοσις τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν, ὅτι πρῶτος ὁ περιφημὸς διθυραμβοποιὸς Ἀρίων ἐξεῦρε τὸν τραγικὸν τρόπον (περὶ Ὀλ. 40.—π. X. 580). Τραγικὸν δὲ τρόπον λέγοντες οἱ γραμματικοί, νοοῦσι βεβαίως ἐκείνην τὴν ἐπὶ Κλεισθένους γενομένην ἐν Σικυῶνι μεταφορὰν τῶν χορῶν ἀπὸ τοῦ Διονύσου ἐπὶ τοὺς ἄλλους ἥρωας. Ἐκ τούτων καθίσταται πως πιστευτὴ καὶ ἄλλη ἀρχαία παράδοσις, ὅτι πρὸ τῶν Ἀθηναίων τραγωδοποιῶν ὑπῆρξέ τις τραγικὸς ποιητὴς ἐκ Σικυῶνος, Ἐπιγένης καλούμενος. Συνάγεται δηλ. ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ συγκεχυμένων καὶ ἐν μέρει διφθορμένων εἰδήσεων, ὅτι πρῶτος ὁ Ἐπιγένης οὗτος ἔτρεψε τὴν τραγωδίαν ἀπὸ τοῦ Διονύσου ἐπ' ἄλλους ἥρωας.

Ἡ ἀρχαία αὕτη τραγωδία, οὔσα καθιερωμένη εἰς μόνην τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου, προσελθοῦσα δὲ κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τὸν διθύραμβον, φαίνεται ὅτι εἶχε τὸ ἐξῆς περίπου σχῆμα. Τὸ πᾶν ἐν αὐτῇ ἦσαν οἱ συγκροτοῦντες τὸν χορὸν, οἵτινες, εἴτε ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ Διονύσου εἴτε ὡς ἀκόλουθοι αὐτοῦ, διηγούμενοι τοὺς κινδύνους τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ἀπατροπὴν καὶ ἀποφυγὴν αὐτῶν, ἐξεδήλουν τὴν ἐπὶ τούτοις συμπάθειαν μετὰ σφοδροῦ πάθους καὶ ζωηρότητος, ὥσανεὶ τὰ πράγματα συνέβαινον ἐν τῷ παρόντι. Οἱ χορευταὶ ὑπελάμβανον ἑαυτοὺς ὡς θύιασιν τοῦ Διονύσου, διὸ καὶ εὐκόλως ὑπεδύνοντο τῶν Σατύρων τότε πρόσωπον καὶ τὰ ἔργα, ἐκείνων δηλ. τῶν δαιμόνων, οἵτινες ἠκολούθουν τὸν θεὸν ὅχι μόνον εἰς κώμους καὶ ὀργιασμούς, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀγῶνας παντοδαπούς καὶ κινδύνους, ὅθεν ἦσαν ἀρμόδιοι νὰ ἐξαγγέλλωσι τὰ δεινὰ καὶ τὰ παθήματα τοῦ θεοῦ, ὡς καὶ τὴν χαρὰν καὶ τὴν εὐφροσύνην. Ὅτι δὲ ἡ ἀρχαιοτάτη τραγωδία εἶχε σχῆμα σατυρικοῦ δράματος μαρτυροῦσι πρῶτον μὲν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ παλαιοὶ γραμματικοί, ἔπειτα δὲ ἡ παράδοσις, ὅτι αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Ἀρίων, ὁ εὐρετὴς τοῦ τραγικοῦ τρόπου, ἦτο καὶ ὁ πρῶτος εἰσαγαγὼν τοὺς Σατύρους εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως. Οἱ δὲ παλαιοὶ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα Τραγωδία (τράγου ὥδῃ) ἐκ τούτου παρήγον, ὅτι οἱ ψάλλοντες τὸ ἄσμα, δηλ. οἱ Σάτυροι, ὁμοιάζον τράγους. Καὶ τοῦτο μὲν φαίνεται ἀπίθανον, διότι ἡ ὁμοιότης τῶν Σατύρων πρὸς τράγους εἶναι ἀμαυρὰ καὶ ἀφανής· πολὺ δὲ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν παράστασιν τοῦ εἶδους τούτου τῶν διθυράμβων ἦτο κα-

θιερωμένη θυσία τράγου, καὶ ἐκ τούτου ἔλαβεν ἡ τραγωδία τὸ ὄνομα. Τίνα δὲ σχέσιν εἶχεν ἡ θυσία τράγου πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀρχαιοτάτης τραγωδίας, τοῦτο εἶναι ἔργον μακροῦς μυθολογικῆς ἐρμηνείας, ἥτις ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν φαίνεται ἀναγκαία.

Εἰς τοιοῦτον σχῆμα εἶχε διαμορφωθῇ ἡ τραγωδία παρὰ Δωριεῦσιν, αἵτινες ἐκαυχῶντο τὸν ἔπειτα χρόνον ἐπὶ τῇ εὐρέσει αὐτῆς. Πᾶσα δὲ ἡ ἄλλη παραγωγὴ καὶ ἀνάπτυξις εἶναι τῶν Ἀθηναίων κατόρθωμα, διότι παρὰ Δωριεῦσιν ἐπὶ μακρὸν χρόνον διέσωζεν ἡ τραγωδία τὸ παλαιὸν τοῦτο λυρικὸν εἶδος. Ἐν Ἀθήναις δὲ ἐψάλλοντο βεβαίως ἐπὶ χρόνον πολὺν διθύραμβοι τραγικοί, ὅμοιοι τῶν ἐν Κορίνθῳ καὶ Σικυῶνι, μάλιστα δὲ ἐν Ἀθηναίῳ, τῷ ἱερῷ τοῦ Διονύσου, καὶ κατὰ τὰ Ἀθήναια, διότι εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, καθ' ἣν ἐθρῆνον τὰ πάθη τοῦ Διονύσου ἐν τε ταῖς Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀναφέρει ἡ παράδοσις τὰ πρῶτα αὐτοσχεδιάσματα τῆς τραγωδίας.¹ Διὰ τοῦτο ὅτε κατὰ τοὺς ἔπειτα χρόνους εἰσῆχθησαν δραματικοὶ ἄγωνες εἰς τρεῖς ἑορτάς τοῦ Διονύσου, αἱ τραγωδίαὶ ἐδιδάσκοντο κατὰ τὰ Ἀθήναια πρὸ τῶν κωμωδιῶν, εὐθὺς μετὰ τὴν ἱερὰν πομπήν, ἐν ᾗ καὶ κατὰ τὰ μικρὰ καὶ κατὰ τὰ μεγάλα Διονύσια ἐπεκράτει συνήθεια αἱ κωμωδίαὶ νὰ διδάσκωνται πρὸ τῶν τραγωδιῶν.² Ἰστορεῖται λοιπὸν ὅτι κατὰ τὰ Ἀθήναια, πρὸ τῆς ἐποχῆς ἔτι τοῦ Θέσπιδος, πρῶτον μὲν καθίστατο ὁ χορὸς περὶ τὸν βωμὸν τοῦ Διονύσου, εἶτα δὲ ἐκχωρῶν τῆς τάξεως εἰς τῶν χορευτῶν,

¹ Σπεῦδω ἐν παρόδῳ νὰ διορθώσω τὴν κοινὴν, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ὁρατίου ἀποδεχθεῖσαν γνώμην, ὅτι ἡ Τραγωδία εὐρέθη κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τρυγητοῦ καὶ τὴν συγκομιδὴν τοῦ οἴνου· ἅμα δὲ καὶ τὸ περὶ Θέσπιδος, ὅτι κεχρισμένος μὲ τρύγα τὸ πρόσωπον, περιήρχετο ἐφ' ἁμαξῶν τοὺς δήμους τῆς Ἀττικῆς. Πάντα ταῦτα εἶναι μεταφορὰ τῶν ἀρχῶν τῆς κωμωδίας ἐπὶ τὴν τραγωδίαν, ἄτοπος καὶ ἐσφαλμένη. Ἡ κωμωδία ἐγεννήθη ἀληθῶς (Κεφ. 27) κατὰ τὰ Διονύσια τὰ κατ' ἀγρούς, δηλ. ἐν τῷ χρόνῳ τῆς συγκομιδῆς τοῦ οἴνου. Τρυγητοὺς δὲ καλεῖ ὁ Ἀριστοφάνης τοὺς ὁμοτέχνους αὐτοῦ, οὐδέποτε ὅμως τοὺς τραγωδοποιούς καὶ τραγωδοὺς, ἥτοι τοὺς ὑποκριτάς. Αἱ δὲ ἁμαξὶ δὲν ἀρμύζουσιν εἰς τὸν διθύραμβον, ὅστις ἐψάλλετο ὑπὸ τοῦ χοροῦ, καθισταμένου ἐν τάξει, ἀλλ' εἰς κῶμον, ὅς ἐστι μνημονεύεται ἐν τῇ παλαιᾷ κωμωδίᾳ. Τὸ δὲ λέγειν «κώμματα ἐξ ἁμαξῶν», τοῦτο ἦτο ἔθος κοινὸν εἰς πολλὰς ἑορτάς. Μόνον διὰ τῆς ἀρσεως τῆς πλάνης ταύτης, ἥτις προῆλθε προδήλως ἐκ συγχύσεως τῆς τραγωδίας καὶ κωμωδίας, ἐρμηνεύονται αἱ ἀκριβέστεραι μαρτυρίαι τῶν παλαιῶν, μάλιστα δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους, περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης ἱστορίας τοῦ τραγικοῦ δράματος.

² Ταῦτα συνάγονται ἐκ τῶν παρὰ Δημοσθένει ἐπισήμων ἐγγράφων, τῶν περιεχομένων ἐν τῷ κατὰ Μειδίου λόγῳ· ἐνθα περὶ μὲν τῶν Ἀθηναίων λέγε-

καὶ ἀναβαίνων ἐπὶ τῆς παρὰ τὸν βωμὸν τραπέζης, ἐφ' ἧς ἐτελεῖτο ἡ
Θυσία (ἐλεός), διελέγετό τινα πρὸς τὸν χορόν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἔ-
διδε τινὰς ἀποκρίσεις ἐν ᾧδῇ πρὸς τοὺς λόγους καὶ τὰ αἰσθήματα
ἅτινα ἐδήλωσεν ἐν τῷ ᾄσματι ὁ χορός.

→ Πρῶτος ὅστις προήγαγε τὴν τραγωδίαν εἰς σχῆμα δράματος,
ἔστω καὶ ἀπλουστάτου, ἦτο κατὰ τὴν ὁμόφωνον μαρτυρίαν τῶν
παλαιῶν ὁ Θέσπις. Διότι, ἐνῶ μέχρις αὐτοῦ τὸ πᾶν ἦτο ὁ χορός,
τὸ πολὺ δὲ παρεισέγετο ἐν τῷ ᾄσματι μεταβολή τις καὶ ἀπόκρισις
πάλιν ἐν ᾧδῇ, εἰσάγει ἐπὶ Πεισιστράτου ὁ Θέσπις (Ὀλ. 61, π. X.
536) τὸν πρῶτον ὑποκριτὴν¹, διὰ τοῦ ὑποκριτοῦ δὲ καὶ τὸν λόγον
τὸν ἀπλοῦν, ὅστις δὲν διέφερε τοῦ ἐν τῇ συνηθείᾳ, εἰμὴ μόνον κατὰ
τὸ μέτρον καὶ τὴν σεμνότητα τῆς ἐρμηνείας. Καὶ κατὰ τὰς ἰδέας
μὲν ἃς ἔχομεν σήμερον περὶ τοῦ τελείου καὶ ἀνεπτυγμένου δράμα-
τος, εἰς ὑποκριτὴς φαίνεται οἷον οὐδεὶς· ἀλλ' ἂν ἀναλογισθῶμεν
ὅτι κατὰ τὴν σταθερὰν μέθοδον τῆς παλαιᾶς τέχνης ὁ εἰς ἡθοποιὸς
ὑπεκρίνετο κατὰ διαδοχὴν πολλὰ πρόσωπα τοῦ αὐτοῦ δράματος,
καὶ ὅτι ὁ Θέσπις πρὸς τοῦτο ἐπενόησε τὰ ἐξ ὁθύνης προσωπεῖα·
πρὸς δὲ τούτοις, ὅτι ὁ χορός διὰ τοῦ χορηγοῦ ἤρχετο εἰς διαλογὸν
πρὸς αὐτόν, κατανοοῦμεν ὅτι καὶ διὰ τοῦ ἐνός ὑποκριτοῦ ἡ δραματικὴ
πρᾶξις, ἡ παρεντιθεμένη μεταξὺ τῶν χορικῶν μελῶν, ἤγετο ἐπὶ τῷ
πρόσω καὶ διεπεραίνετο κατ'εὐχὴν. Εἰς τὸ δράμα π. χ. τοῦ Θέσπιδος
τὸ ἐπιγραφόμενον «Πενθεύς»² ἠδύνατο ὁ ἡθοποιὸς νὰ ὑποκριθῇ
κατὰ διαδοχὴν τὸν Διόνυσον, τὸν Πενθέα, τὸν ἄγγελον, καὶ τὴν

ταί· «Ἡ ἐπὶ Ἀθηναίων πομπὴ καὶ οἱ τραγωδοὶ καὶ οἱ κωμω-
δοί»· περὶ δὲ τῶν Μεγάλων Διονυσίων· «τοῖς ἐν ᾄσται Διονυσίοις
ἡ πομπὴ καὶ οἱ παῖδες καὶ ὁ κῶμος καὶ οἱ κωμῳδοὶ καὶ
οἱ τραγωδοί»· περὶ δὲ τῶν Μικρῶν Διονυσίων ἐν Πειραιεῖ. «Ἡ πομπὴ
τοῦ Διονύσου ἐν Πειραιεῖ καὶ οἱ κωμῳδοὶ καὶ οἱ τραγω-
δοί.» * Τὴν γνησιότητα τῶν ἐγγράφων τούτων ἀμφισβητεῖ ὁ τε Wester-
mann καὶ Sauppe· «Ueber die Wahl der Richter in den musichen
Wettkämpfen an den Dionysien» πρβ. καὶ Berichte über die Verh.
der K. Sächs. Gesellsch. der Wissensch. philol.—histor. Klasse 1855.
Febr. S. 19.

¹ Ἐκ τοῦ «ὑποκρίνεσθαι» ἦτοι ἀποκρίνεσθαι εἰς τὸ ᾄσμα τοῦ χοροῦ.

² Τῶν δραμάτων τοῦ Θέσπιδος παρεδόθησαν τὰ ἐξῆς ὀνόματα· «Ἀθλὰ
Πελίου ἢ Φόρβας, Ἱερεῖς, Ἡΐθεοι, Πενθεύς.»

Ἀγαθὴν. Ἡδύνατο δηλ. παρερχόμενος ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ποτὲ μὲν ν' ἀποκαλύπτῃ τοὺς στοχασμοὺς καὶ τὰς βουλὰς τῶν δρώντων προσώπων, ποτὲ δὲ νὰ ἐξιστορῇ τὰ συμβάντα ὅσα δὲν ἔμελλον νὰ παρασταθῶσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, οἷον ἦτο ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ φόνος τοῦ Πενθέως ὑπὸ τῆς μητρὸς, ἄλλοτε δὲ πάλιν νὰ ἀναγγέλλῃ μετὰ χαρᾶς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιχειρηθείσης πράξεως· ὥστε ὁ εἰς καὶ μόνος ἡθοποιὸς δὲν ἦτο δύσκολον νὰ παραστήσῃ τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν τοῦ μύθου, ὡς ἔχει περίπου ἐν ταῖς Βάχαις τοῦ Εὐριπίδου, καὶ ἐνιαχοῦ νὰ κινήσῃ ἰσχυρῶς τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν. Οἴκοθεν ὅμως ἐννοεῖται ὅτι ἐν τοῖς δράμασι τοῦ Θέσπιδος πολὺ μὲν θὰ ἦτο τὸ ἔργον τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν κηρύκων, ἀφοῦ καὶ ἐν τῇ ἀναπτυχθείσῃ τραγωδίᾳ δὲν εἶναι μικρὸν, βραχυὲς δὲ ὁ διάλογος κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἔσματα τοῦ χοροῦ. Ὁ δὲ χορὸς τοῦ Θέσπιδος συνεκροτεῖτο ποτὲ μὲν ἐκ Σατύρων, ποτὲ δὲ καὶ ἐξ ἄλλων προσώπων, διότι μεχρὶς οὐ διεκρίθη τὸ σατυρικὸν δράμα ὡς αὐτοτελὲς ποιήσεως εἶδος, φαίνεται ὅτι ἦτο μεμιγμένον καὶ συγχευμένον μετὰ τῆς τραγωδίας. Σπουδαιότατον μέρος τῆς τραγωδίας ἐπὶ Θέσπιδος ἦτο ἡ ὄρχησις τοῦ χοροῦ, διότι οἱ ἀρχαιότεροι τραγωδοποιοὶ ἦσαν ὅχι μόνον ποιηταὶ καὶ μουσικοί, ἀλλὰ καὶ τῆς ὀρχηστικῆς διδασκαλοὶ. Τοῦ Θέσπιδος αἱ ὀρχήσεις ἦσαν ἐπὶ Ἀριστοφάνους ἔτι ἀρεσταὶ εἰς τοὺς ἀγαπῶντας τὰ ἀρχαῖα, ἂν καὶ τὰ δράματα αὐτοῦ δὲν θὰ ἐδιδάσκοντο πλέον ἐπὶ τῆς σκηνῆς κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν¹. Πρὸς ταῦτα συνάδουσι καὶ τὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, λέγοντος ὅτι οἱ ἀρχαιότατοι τραγωδοποιοὶ μετεχειρίζοντο ἐν τῷ διαλόγῳ τὸν μακρὸν τροχαϊκὸν τετράμετρον ἀντὶ τοῦ ἱαμβικοῦ τριμέτρου, διότι ὁ στίχος ἐκεῖνος ἦτο ζωηρότερος καὶ ὀρχηστικώτερος². Σημειωτέον δέ, ὅτι οὐδέτερον τῶν μέτρων τούτων ἐπενόησαν οἱ τραγωδοποιοί, ἀλλὰ παραλαβόντες παρ' Ἀρχιλόχου, Σόλωνος καὶ τῶν ἄλλων ποιητῶν τοῦ γένους τούτου (Κεφ. 11), ἐπραγματεύθησαν αὐτὰ κατὰ τρόπον ἀρμόδιον πρὸς τὴν φύσιν τῆς τραγωδίας. Καὶ ἡ μὲν τραγωδία παρέλαβεν ἴσως κατ' ἀρχὰς τὸν σφοδρὸν καὶ ὀρχηστικὸν τροχαϊκὸν στίχον, ἡ δὲ κωμωδία τὸν εὐτονον καὶ πρὸς σκώμματα

¹ Ἀριστοφ. Σφήκ. 1479.

² Τοῦτο πιστοῦται καὶ ἐκ τῆς «Εἰρήνης» τοῦ Ἀριστοφάνους (στ. 322).

καὶ λοιδορίας ἐπιτήδειον ἱαμβικόν, εἶτα δὲ μικρὸν κατὰ μικρὸν θεωραπευόμενος ὁ ἱαμβικὸς τρίμετρος ὑπὸ τε ἄλλων τραγωδοποιῶν μάλιστα δὲ τοῦ Αἰσχύλου, προσέλαβε τὸν χαρακτηῖρα τὸν πρέποντα εἰς τὸ σεμνὸν καὶ μεγαλοπρεπὲς ὕφος τῶν ἥρώων τῆς τραγωδίας¹.

Μετὰ τὸν Θέσπιν ἐφημίσθη μεγάλως ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς 67 'Ολ. (π. Χ. 512) ἐν τῷ Ἀττικῷ θεάτρῳ ὁ Φρύνιχος, υἱὸς τοῦ Πολυφράδμονος, Ἀθηναῖος τὸ γένος. Ἄλλ' ὅπως παρὰ Θέσπιδι, οὕτω καὶ παρὰ Φρυνίχῳ τὸ λυρικὸν μέρος ἦτο πολὺ ἐπικρατέστερον τοῦ δραματικοῦ. Εἶχε δὲ καὶ ὁ Φρύνιχος ἓνα μόνον ὑποκριτὴν, μέχρι τῶν χρόνων τοῦλάχιστον καθ' οὓς ἐγένοντο ἀποδεκτοὶ οἱ νεωτερισμοὶ τοῦ Αἰσχύλου. Ὁ εἰς ὅμως οὗτος ἠθοποιὸς ὑπεκρίνετο πολλὰ κατὰ διχδοχὴν πρόσωπα οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν· διότι πρῶτος ὁ Φρύνιχος εἰσήγαγε γυναῖκας ἐν τῷ δράματι, τὰς ὁποίας κατὰ τὸ ἔθος τῶν παλαιῶν ὑπεκρίνοντο πάντοτε ἄνδρες, νεωτερισμὸν, ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ συνεικάζωμεν τι καὶ περὶ τοῦ καθόλου χαρακτηῖρος τῆς Μούσης αὐτοῦ. Ἡ δύναμις πᾶσα καὶ ἡ δεξιότης τοῦ Φρυνίχου συνίστατο εἰς τὴν ὀρχηστικὴν, τὴν μουσικὴν καὶ τὸ μέλος, ὥστε ἂν διεσώζοντο ποιήματα αὐτοῦ, θὰ κατελέγομεν τὸν ἄνδρα ἐν τοῖς Αἰολεῦσι μελοποιοῖς μᾶλλον ἢ τοῖς τραγωδοποιοῖς. Τὰ γλυκέα καὶ τερπνὰ, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ γοερὰ ἄσματα τοῦ Φρυνίχου, ἦσαν ἀρεστὰ εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὅσοι ὠρέγοντο τὰ ἀρχαῖα, καὶ κατ' αὐτὸν ἔτι τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον. Τό σπουδαιότατον καὶ ἐπικρατέστατον παρὰ Φρυνίχῳ ἦτο, ἐννοεῖται, ὁ χορός· διότι ὁ εἰς ὑποκριτὴς εἶχεν ἔργον νὰ κινῇ μᾶλλον τὸν χορὸν εἰς ἔκφρακιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων, ἢ αὐτὸς νὰ λαμβάνῃ βοήθειαν ἐκ τοῦ χοροῦ κατὰ τὴν παράστασιν τῆς πράξεως. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ὁ Φρύνιχος εἰσήγαγεν ἐν τῷ δράματι καὶ τὸν ἐξῆς σπουδαῖον νεωτερισμὸν. Χωρίσας τὸν πολυπρόσωπον δραματικὸν χορὸν (ὅστις ἦτο τὴν ἀρχὴν διθυραμβικὸς) εἰς μέρη, ἀπέδωκεν εἰς ἕκαστον μέρος διάφορον πρόσωπον καὶ ἔργον, καὶ οὕτως εἰσήγαγε μεταβολὴν καὶ ἀντίθεσιν εἰς τὰ μακρότατα χορικά μέλη. Οὕτω π. χ. εἰκάζεται ὅτι τὸ ὀνομαστότατον πάν-

¹ Τὰ περισωθέντα λείψανα τοῦ Θέσπιδος σύγκεινται ἐξ ἱαμβικῶν τριμέτρων, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι βεβαίως ὑποβολιμαῖα, ἐξ ἐκείνων ἅπερ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός ἐποίησεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θέσπιδος. Διογ. Λαερτ. V. 92.

των τῶν δραμάτων αὐτοῦ, τὸ ἐξυμνοῦν τὰ ἀνδραγαθήματα τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῶν Μηδικῶν πολέμων, «αἱ Φοίνισσαι», ἃς ἐδίδαξε πιθανῶς κατὰ τὸ 4 ἔτος τῆς 75 Ὀλ. (π. X. 476), εἶχε διπλοῦν χορόν¹, ὃν τὸν μὲν συνεκρότουν Φοίνισσαι παρθέναι, πεμφθεῖσαι ἐκ Σιδωνος καὶ τῶν πέριξ χωρῶν εἰς τὴν αὐλὴν τὴν βασιλικήν², τὸν δὲ οἱ προὔχοντες καὶ οἱ εὐγενεῖς τῶν Περσῶν, οἵτινες συνελθόντες κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ βασιλέως, ἐβουλεύοντο περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ κράτους. Ἐν τῷ προλόγῳ τῶν Φοινισσῶν, αἵτινες εἶχον πολλὴν ὁμοιότητα μὲ τοὺς Πέρσας τοῦ Αἰσχύλου, παρερχόμενος ἐπὶ τῆς σκηνῆς εἰς τῶν βασιλικῶν εὐνούχων καὶ τῶν ταπήτων στρώτης εἰς παρασκευὴν τῶν ἐδρῶν, προήγγελλε τὸ συμβούλιον τῶν μεγιστάνων. Κατόπιν δὲ ἡ μέριμνα καὶ οἱ φόβοι τῶν βουλευομένων γερόντων ἀντιτιθέμενοι πρὸς τὰς οἰμωγὰς καὶ τοὺς θρήνους τῶν Φοινισσῶν παρθένων διὰ τὸν ἐν Σαλαμῖνι θάνατον τῶν πατέρων καὶ ἀδελφῶν αὐτῶν, ἀπετέλουν μίαν τῶν ἀρίστων καὶ παθητικωτάτων τοῦ δράματος σκηνῶν. Περὶ Φρυνίχου μνείας ἄξιον εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς· ὅτι πολλάκις ἀποστὰς τῆς μυθολογίας, ἐπραγματεύθη ὑποθέσεις ἐκ τῆς συγχρόνου ἱστορίας. Οὕτω π. χ. ἐν τῷ δράματι τῷ ἐπιγραφομένῳ «Μιλήτου ἄλωσις», ὅπερ ἐδιδάχθη πρὸ τῶν Φοινισσῶν, περιέγραψε τὰ φοβερὰ δεινὰ ὅσα ἐπαθεν ἡ Μίλητος, ἡ ἄποικος καὶ σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων πόλις, κατὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν ἐπὶ τῆς ἀποστασίας τῶν Ἰώνων (Ὀλ. 70. 3. π. X 498). Ἰστορεῖ δὲ ὁ Ἡρόδοτος, ὅτι ἂν καὶ σύμπαν τὸ θέατρον ἐκινήθη εἰς δάκρυα, οὐχ ἦττον ὅμως ὁ δῆμος ἐζημίωσε τὸν ποιητὴν χιλίαις δραχμαῖς, ὡς ἀναμνησάντα κακὰ οἰκλήα, ὅπερ σημαίνει, ὅτι ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων εἶχεν ἄξιωσιν νὰ ἀναβιβασθῇ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ

¹ Ἰστορεῖται ὅτι ὁ Φρυνίχος ἐδίδαξε δρᾶμά τι κατὰ τὸ 4 ἔτος τῆς 75 Ὀλ. χορηγοῦντος τοῦ Θεμιστοκλέους. Τὸ δρᾶμα τοῦτο εἶκασε πιθανότατα ὁ Bentlei ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο ἢ αἱ Φοίνισσαι, διότι ἐν αὐτῷ ἐξυμνοῦντο τὰ κατορθώματα τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἐν τοῖς δράμασι τοῦ Φρυνίχου τοῖς μνημονευομένοις παρὰ Σούδα, φαίνεται ὅτι αἱ Φοίνισσαι ὠνομάζοντο «Σύνωκοι», διότι ἄλλως θὰ ἔλειπον αἱ Φοίνισσαι ἐκ τοῦ καταλόγου.

² Ὁ χορὸς τῶν παρθένων εἰσερχόμενος εἰς τὴν ὀρχήστραν ἔφαλλε τάδε· «Σιδωνίαν ἄστυ λιποῦσα καὶ δροσεράν» Ἀραδόν. Σχολ. Ἀριστοφ. Σφ. 220. — Πασχ. «Γλυκερῷ Σιδωνίῳ».

εἰς κόσμον ἰδανικὸν καὶ ποιητικόν, καὶ ὅχι νὰ βυθισθῇ εἰς τὰ δεινὰ καὶ τὰς ταλαιπωρίας τοῦ παρόντος βίου.

Μετὰ τὸν Φρόνιχον μνημονεύεται ἐν τοῖς τραγωδοποιοῖς ὁ Χοιρίλος, ὅστις καὶ δράματα πολλὰ καὶ ἐπὶ χρόνον μακρὸν ἐδίδαξεν ἐν τῷ θεάτρῳ, διότι ἐνῷ κατέβη τὸ πρῶτον εἰς τὴν σκηνὴν τὴν 64 Ὀλ. (π. X. 524), ἀντηγωνίσθη οὐ μόνον πρὸς τὸν Αἰσχύλον, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Σοφοκλέα. Ὁ ποιητὴς οὗτος ἠὺδοκίμησεν ἐξόχως εἰς τὸ Σατυρικὸν δράμα¹, ὅπερ εἶχεν ἡδῆ, ὡς φαίνεται, ἀκριβῶς διακριθῇ τῆς τραγωδίας. Ἐφ' ὅσον δηλ. ἡ τραγωδία, ἀφισταμένη τῶν περὶ Διόνυσον μύθων, ἐτρέπετο ἐπ' ἄλλους ἥρωας, καὶ ἀποτιθεμένη κατὰ μικρὸν τὰ παράτροπα καὶ παιγνιώδη σχήματα τοῦ παλαιοῦ βακχικοῦ δράματος, περιεβάλλετο σπουδαῖον καὶ σεμνὸν χαρακτῆρα, κατὰ τοσοῦτον καὶ ὁ χορὸς τῶν Σατύρων ἀπέβαινεν ἀνοίκειος καὶ δυσάρμοστος εἰς τὸ σοβαρὸν αὐτῆς σχῆμα. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε ἀπερρίπτον τὰ παλαιότερα, ἀλλ' ἐπιμελῶς ἐσώζον καὶ ἐθεράπευον πᾶν εἶδος ποιήσεως, ὅπερ εἶχέ τι ἰδιοφυὲς καὶ ἰδιόρρυθμον, καλλιεργήθην παρὰ τῇ τραγωδίᾳ καὶ τὸ δράμα τὸ Σατυρικόν, συνήθη οὕτω μετ' αὐτῆς, ὥστε μετὰ τὴν παράστασιν τριῶν τραγωδιῶν εἶπετο συνήθως² ἐν δράμα σατυρικόν, τὰ τέσσαρα δὲ ταῦτα δράματα ὁμοῦ ἀπετέλουν μίαν ὅλην τραγικὴν διδασκαλίαν. Τὸ δὲ σατυρικὸν τοῦτο δράμα δὲν εἶναι κυρίως κωμωδία, ἀλλ' ὡς ὀρθῶς ὀνομάζει αὐτὸ τῶν παλαιῶν τις, τραγωδία παιζουσα³. διότι τὰς μὲν ὑποθέσεις λαμβάνει ὅθεν καὶ ἡ τραγωδία, ἐκ τοῦ κύκλου ἄλλων τε καὶ τῶν Διονυσιακῶν μύθων, διασκευάζει ὅμως αὐτὰς τόσον ἁρμοδίως πρὸς τὰ ἀφελῆ καὶ ἀγροτικά ἦθη, ὥστε ἡ παρουσία καὶ συμμετοχὴ τῶν ὕβριστῶν καὶ εὐθύμων Σατύρων καθίσταται πρεπωδεδεσάτη. Τῶν σατυρικῶν δραμάτων οἰκειόταται ὑποθέσεις εἶναι πράγματα συμβαίνοντα ἐν ὑπαίθρῳ καὶ κατ' ἀγρούς, ὑπαγροικότερον ἔχοντα χαρακτῆρα, Κύκλωπες π. χ. ἢ ἄγριοι τύραννοι, οὓς καταβάλλουσι καὶ νικῶσιν ἄλλοτε μὲν ἥρωες διὰ

¹ Πρβ. ἀπόσπ. παρὰ Näke. «Ἦνίκα μὲν βασιλεὺς ἦν Χοιρίλος ἐν Σατύροις».

² Εἶπα συνήθως, διότι θὰ ἴδωμεν ἐν τῷ περὶ Ἀλκῆστιδος τοῦ Εὐριπίδου λόγῳ, ὅτι ὑπῆρχον καὶ τετραλογίαὶ ἐκ τεσσάρων τραγωδιῶν.

³ Δημητρ. π. Ἑρμην. 169.— Πρβ. Ὁράτ. Α. Ρ. 231.

τῆς βίας, ἄλλοτε δὲ διὰ τοῦ δόλου ἄνθρωποι δεινοὶ περὶ πανουργίαν. Ἐν ἅπασι τούτοις παριστάμενοι οἱ Σάτυροι, ἐκφράζουσι διαφορὰ αἰσθημάτων, φόβον ἢ ἡδονήν, ἀποστροφήν ἢ πόθον, μετ' ἀφελείας καὶ ἀκολασίας ὄντως σατυρικῆς. Οὐτε πάντες ἄρα οἱ μῦθοι, οὐτε πάντες οἱ ἥρωες τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας ἦσαν ἐπιτήδαιοι εἰς ὑπόθεσιν σατυρικῶν δραμάτων· πάντων δὲ ἡρώων ἀρμαδιώτατος ἦτο ὁ παχυσώματος καὶ δεινὸς ὀφιοφάγος καὶ πολυπότης *Ἡρακλῆς*, ὅστις κατακείμενος μετὰ τὸ δεῖπνον, ἐτέρπετο εἰς τὰ σκώμματα τῶν ὑβριστῶν Σατύρων ἢ ἄλλων ὁμοίων δαιμονίων.

Ὁ χωρισμὸς τοῦ σατυρικοῦ δράματος ἀπὸ τῆς τραγωδίας, καὶ ἡ φιλοτέχνησις αὐτοῦ εἰς αὐτοτελὲς ποιήσεως εἶδος, ἀποδίδεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν εἰς ἄνδρα Δωριέα, *Πρατίναν τὸν Φλιάσιον*, ὅστις περὶ τὴν 70 Ὀλ. (π. X. 500) καὶ ἔτι πρότερον τούτων ἀντιγωνίζετο ἐν Ἀθήναις πρὸς τε τὸν Χοιρίλον καὶ τὸν Αἰσχύλον. Ὁ Πρατίνης ἐποίησε καὶ μέλη, μάλιστα δὲ ὑπορχήματα, ἅτινα εἶχον πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ σατυρικὸν δράμα¹, ἐποίησε δὲ καὶ τραγωδίας· διαφερόντως ὅμως ἠυδοκίμησεν, ὡς προεῖπον, περὶ τὸ σατυρικὸν δράμα, λαβὼν ἴσως τὰς ἀφορμὰς καὶ ὠφεληθεὶς οὐ μικρὸν ἐξ ἐγχωρίων παραδειγμάτων, διότι ἡ Φλιῶς κεῖται ἐγγύτατα τῆς Κορίνθου καὶ Σικυῶνος, ἐνθα ἐπεχωρίαζεν ἡ σατυρικὴ τραγωδία τοῦ Ἀρίονος καὶ Ἐπιγένους. Τὸν Πρατίναν διεδέχθη ἐν τῇ τέχνῃ ὁ υἱὸς *Ἀριστίας*, ὅστις ὡς ξένος ἢ μέταικος εὐδοκίμωτάτα ἀντιγωνίζετο ἐν Ἀθήναις πρὸς τε ἄλλους καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Σοφοκλέα. Τὰ σατυρικὰ δράματα τοῦ Αἰσχύλου καὶ τῶν δύο τούτων Φλιασίων ποιητῶν ἐκρίνοντο παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὰ κάλλιστα.

Οὕτω λοιπὸν κατέβη ὁ λόγος εἰς τὸν Αἰσχύλον, τὸν ἄνδρα ἐκείνον, ὅστις παραλαβὼν παρὰ τῶν πρότερον τὴν τραγωδίαν ἀκμαῖον μὲν καὶ ζωηρὸν νήπιον, ἀλλ' ἐν σπαργάνοις, ἐξέθρεψεν αὐτὴν εἰς γενναίαν παρθένον, διότι εἰσαγαγὼν πρῶτος αὐτὸς τὸν δεῦτερον ὑποκριτὴν, ἐξ ἐνὸς μὲν ἠύξησε τὸ δραματικὸν στοιχεῖον, ἥται τὸν διάλογον, ἐξ ἐτέρου δὲ ἀπέδωκεν εἰς τὴν τραγωδίαν πᾶσαν τὴν προσήκουσαν μεγαληγορίαν καὶ σεμνότητα.

Ἀλλὰ πρὶν προβῶμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πρώτου τούτου μεγάλου

¹ Πρὸς Κερ. 12.—Τὸ παρ' Ἀθηναίῳ Ὑπόρχημα ἐλήφθη πιθανῶς ἐκ δράματος σατυρικοῦ (Ἀθην. XIV. σ. 617).

λου τραγωδοποιού, είναι ἀναγκαῖον πρὸς ἀκριβῆ κατὰληψιν τῶν ποιημάτων αὐτοῦ νὰ περιγράψωμεν σαφῶς τὴν ἐσωτερικὴν οἰκονομίαν τῆς τραγωδίας, ἅμα δὲ τὰς μεθόδους καὶ τοὺς τύπους, καθ' οὓς ἐφιλοτέχνουν τὰ δράματα οἱ ποιηταί, οἵτινες ἦσαν τόσον ἀκριβῶς καὶ σταθερῶς προγεγραμμένοι, ὥστε οὐδεὶς, οὐδ' ὁ ἐπινοητικώτατος τῶν ποιητῶν, ἠδύνατο νὰ παρεκφύγῃ αὐτούς. Καὶ πολλὰ μὲν τούτων δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀνεπτύχθη ἱστορικῶς παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἡ τραγωδία, δὲν ἐπαρκοῦσιν ὅμως μόνα ταῦτα, ἵνα κατανοήσῃ τις ἀσφαλῶς οἰονδήποτε δράμα τοῦ Αἰσχύλου, εἴτε κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν οἰκονομίαν, εἴτε κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς σκηνῆς παράστασιν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ

Ἐν τῇ προκειμένῃ ἐρευνῇ τὸ πάντων σπουδαιότατον πρὸς ἡμᾶς εἶναι νὰ συλλάβωμεν ὀρθῶς τὴν φύσιν τῆς ἀρχαίας τραγωδίας κατὰ τοὺς τύπους τοὺς σταθεροὺς καὶ τὰ σχήματα, ἅτινα περιέβαλλον αὐτὴν οἱ Ἕλληνες διὰ λόγους ἱστορικοὺς ἢ αἰσθητικοὺς. Ἡ τραγωδία ἦτο ἄλλο τι παρὰ τοῖς Ἑλλήσι, καὶ πάντῃ διάφορος ἔγεινε μὲ τὴν πρόοδον τοῦ χρόνου ἐν τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν. Ἡ ἐλληνικὴ τραγωδία εἶναι εἰκὼν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, χειμαζομένου ὑπὸ τῶν παθῶν. Ἐν ᾧ δὲ ἀποδίδει τὸ εἰκονιζόμενον ὅσον ἐνδέχεται πιστῶς καὶ ἀκριβῶς, αἴρεται ὅμως καὶ μετεωρίζεται ὑπὲρ τὸν κοινὸν βίον, ὥστε ἀπολαμβάνει θαυμαστὸν τινα καὶ ἰδιαιτὸν τύπον.

Αἱ ἐλληνικαὶ τραγωδίαι, ἐπειδὴ ἐδιδάσκοντο μόνον κατὰ τὰς ἐορτὰς τοῦ Διονύσου¹, μετέλαβον πολὺ τοῦ χαρακτῆρος τῶν βακ-

¹ Ἐν Ἀθήναις ἐδιδάσκοντο καὶ νῦν αἱ τραγωδίαι μόνον κατὰ τὰ Λήναια καὶ τὰ μεγάλα Διονύσια, τὴν ἐπιφανεστάτην ἀπασὴν τελετὴν, ὅτε συνέτρεχον εἰς Ἀθήνας οἱ σύμμαχοι τῆς πόλεως καὶ πολὺ πλῆθος ξένων. Κατὰ τὰ Λήναια ἐδιδάσκοντο καὶ παλαιαί. Κατὰ δὲ τὰ μικρὰ Διονύσια, μόνον παλαιαί, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν διδασκαλιῶν. Διὰ τὸ αἰετὶ δὲ καλοῦνται αἱ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῇ νίκῃ τῶν χοροδιδασκάλων, του-

χικῶν τελετῶν· διότι ἐξωτερικῶς μὲν ὁμοιάζον πρὸς Διονυσιακὰς πομπὰς ἢ παιδιὰς, ἡ δὲ ἐξέγερσις καὶ ὁ ἐνθουσιασμός, ὅστις κατεῖχε τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τῶν τελετῶν τούτων, ἐξῆγεν αὐτοὺς ἐξω τοῦ κοινοῦ βίου, καὶ μετέδιδεν εἰς τε τὴν τραγικὴν καὶ τὴν κωμικὴν Μοῦσαν σφοδρότατον τόνον καὶ πάθος.

Αἱ στολαὶ ἃς ἔφερον οἱ ὑποκριταὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς δὲν εἶχον τὸ ζνετον καὶ φυσικὸν ἐκεῖνο κάλλος, ὅπερ θαυμάζομεν ἐν ταῖς μνημείοις τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ἀλλ' ἦσαν στολαὶ πομπικαί, οἷαι συνειθίζοντο κατὰ τὰς Διονυσιακὰς τελετάς· διότι χιτῶνας μὲν ἐφόρουσαν μακροὺς, μέχρι τῶν ποδῶν διήκοντας (χιτῶνας ποδήρεις, στολὰς), ὑπερβεν δὲ ἱμάτια καὶ χλαμύδας πορφυρὰς καὶ χρυσοπάστους¹. Ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Ἡρακλῆς παρήρχετο ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὅχι ὡς ὁ τραχὺς καὶ ἀθλητικὸς ἥρωας, οὐ τὰ παχέα μέλη μόλις ἐκάλυπτε τοῦ λέοντος ἡ θορά, ἀλλ' ἐφόρει καὶ αὐτὸς τὴν πολυτελεῆ ἐκείνην καὶ ποικίλην σκευὴν, συμπεριάγων τὸ ρόπαλον καὶ τὸ τόξον ὡς ἀπλᾶ διακριτικὰ σύμβολα τοῦ ἰδίου προσώπου. Οἱ δὲ χοροὶ, οὓς συνέλεγον, καὶ ὑπὲρ ὧν ἐδαπάνων οἱ εὐπορώτατοι τῶν πολιτῶν, οἱ καλούμενοι χορηγοί, ἐν ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς οἰκείας ἑκάστος φυλῆς, ἀντεφιλοτιμοῦντο νὰ υπερβάλλωσιν ἀλλήλους ὅχι μόνον κατὰ τὴν δεξιότητα περὶ τὴν ὄρχησιν καὶ τὴν ᾠδὴν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πολυτέλειαν τῶν στολῶν καὶ τοῦ ἄλλου θεατρικοῦ κόσμου.

Οἱ χορευταί, ὄντες οἷον ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ τοῦ πανηγυρίζοντος τὴν Διονυσιακὴν τελετὴν, δὲν ἦσαν ἐνεργοὶ τῆς πράξεως κοινωνοὶ ἐν τῷ δράματι, καὶ διὰ τοῦτο παρίσταντο ἴσοι πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους κατὰ τὸ ἀνάστημα². οἱ δὲ ὑποκριταὶ τοῦναντίον ἐπειδὴ ἔφερον πρόσωπον θεοῦ ἢ ἥρωος, μετεσκευάζοντο μειζόνες καὶ

τέστι τῶν ποιητῶν. Τούτων τινὲς διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν τῇ ἐπιμελείᾳ τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν ἐν τοῖς σχολίοις ἢ ἐν ταῖς ὑποθέσεσι τῶν δραμάτων.

¹ Τὰ εἰρημένα συνάγονται ἐκ τε τῶν παρὰ Πολυδεύκει λεπτομερειῶν (IV, 48) καὶ ἐκ μνημείων ἀρχαίων, ἅτινα εἰκονίζουσι τραγικὰς σκηνάς, ἰδίως δὲ ἐκ τοῦ ἐν Ῥώμῃ ψηφοθετήματος, ὅπερ ἐξέδωκεν ὁ Millin (Paris 1819).

² Ὁ χορὸς ἔχει πρὸς τοὺς ὑποκριτὰς ὡς οἱ παρ' Ὁμήρῳ λαοὶ πρὸς τοὺς ἀνακτας.

ὑψηλότεροι τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, ὅθεν καὶ ὑποκριτῆς τραγωδιῶν ἐφαίνετο εἰς τοὺς μεταγενεστέρους "Ελληνας εἰδεχθῆς καὶ φοβερόν *θέαμα*¹. διότι ἀναβαίνοντες ἐπὶ ὑψηλῶν ὑποδημάτων (*κόθοροι*), καὶ ἀνατείνοντες τὸ προσωπεῖον ὑπερθεῖν τῆς κεφαλῆς ὡς ἐν σχήματι κόμης (*ὄγκος*), ἐλάμβανον ὕψος κατὰ πολὺ ὑπερβαίνον τὰ κοινὰ μέτρα. Ἐπειτα δὲ θεραπεύοντες τὴν ἐκ τῆς ἰσχνότητος ἀρρυθμίαν, ἐπάχυνον τὸ στέρνον αὐτῶν καὶ τὴν γαστέρα καὶ τὰς χεῖρας καὶ τὰ σκέλη, σκευάζοντες ἑαυτοὺς ἐνδοθεν μὲ *προστερνίδια* καὶ *προγαστρίδια* καὶ *χειρίδας* καὶ *ἀναξυρίδας*. Διὰ τῆς βαρείας ταύτης σκευῆς εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀπέβαλλον οἱ ὑποκριταὶ πολὺ τῆς φυσικῆς ὑγρότητος καὶ εὐκαμψίας, ἀπώλεσε δὲ καὶ ἡ παλαιὰ θεατρικὴ τέχνη σχήματα τοῦ προσώπου καὶ νεύματα, ἐλαφρὰ μὲν ἀλλὰ λίαν ἐκφραστικά, ἐξ ἑτέρου ὅμως ἡ ὑπόκρισις, ἣν ἐτίμων οἱ ἀρχαῖοι ὡς σπουδαιότατον τῆς τέχνης μέρος, διὰ τῆς μεθόδου ταύτης διετυπώθη εἰς σχήματα ἀκριβῶς μεμετρημένα, ἅτινα δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερβῇ ὁ ὑποκριτῆς, παραγόμενος ἐκ τοῦ ἐξαίφνης ἐνθουσιασμοῦ. Οἱ "Ελληνες ἀγαπῶντες ἐκ φύσεως τὴν ζωρὰν χειρονομίαν, ἀνέπτυξαν τὸ μὲν ἐξ ἔθους, τὸ δὲ κατὰ φύσιν, σύστημα σχημάτων ἐκφραστικωτάτων, ἅπερ μεταγαγόντες ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἐνέτειναν κατὰ λόγον τῆς σφοδρότητος τοῦ πάθους τῶν τραγικῶν ἡρώων. Τὰ δὲ *προσωπεῖα*, ἅτινα προῆλθον ἐκ τῆς συνθητικῆς τοῦ ἐπικρύπτειν τὸ πρόσωπον κατὰ τὰς βακχικὰς τελετάς, ἀπέβησαν χρησιμώτατα εἰς τὴν τραγωδίαν, διότι ὄχι μόνον ἐσκέπαζον τὸ γνωστὸν τοῖς θεαταῖς πρόσωπον τοῦ ὑποκριτοῦ, ἀλλὰ περιέβαλλον αὐτὸν καὶ ἰδανικόν τινα τύπον, ὅπερ ὑπερβαλλόντως ἀγαπᾷ ἡ ἀρχαία τραγωδία. Καὶ τὸ μὲν τραγικὸν προσωπεῖον οὔτε δύσμορφον ἦτο οὔτε ἐξεπίτηδες διεστραμμένον, ὡς τὸ κωμικόν· οὐχ ἦτον ὅμως τὸ στόμα τὸ κελχηνός, καὶ τὰ διηνεωγμένα ὄμματα, καὶ οἱ βαθεῖς χαρρακτῆρες, καὶ τὸ λαμπρόν καὶ ἐκφραστικὸν χρῶμα, ἐσήμαινον τρανῶς, ὅτι τῶν τραγικῶν ἡρώων τὰ πάθη εἶναι πολὺ βιαιότερα τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Ὑπὸ τὰ *προσωπεῖα* ταῦτα οὔτε μορφασμὸς τοῦ προσώπου διεφαίνετο, οὔτε νεῦμα· ἡ ζῆμιά ὅμως δὲν ἦτο μεγάλη, διότι πρῶτον μὲν ὁ ὑποκριτῆς δὲν ἠδύνατο νὰ μυρψάσῃ καὶ σχηματίσῃ τὸ πρόσω-

² Δουκ. π. Ὁρχ. 27.

πον ἀξίως τοῦ τραγικοῦ ἥρωος· ἔπειτα δὲ τὰ ἐλαφρὰ νεύματα δὲν θὰ ἐγίνοντο σαφῆ εἰς τοὺς πλείστους τῶν θεατῶν, διὰ τὸ μέγεθος τῶν ἀρχαίων θεάτρων. Ὅτι δὲ ὑπὸ τὸ προσωπεῖον ἐφαίνετο τοῦ ὑποκριτοῦ τὸ πρόσωπον ὅμοιον καθ' ὅλας τὰς πράξεις τοῦ δράματος, τοῦτο νομίζεται μὲν νῦν ἄτοπον καὶ παρὰ φύσιν, ἀλλὰ παρὰ ταῖς παλαιοῖς δὲν ἐσήμαινε πολὺ, διότι οἱ ἥρωες τῆς ἐλληνικῆς τραγωδίας διασώζουσι δι' ὅλου τοῦ δράματος τὸν αὐτὸν στερεότυπον χαρακτῆρα. Οὕτω π. χ. δυνάμεθα καὶ τὴν σήμερον νὰ φάντασθωμεν τὸν Ὁρέστην τοῦ Αἰσχύλου, ἢ τὸν Αἴαντα τοῦ Σοφοκλέους, ἢ τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ δράματος μέχρι τέλους ἄτρεπτον ἔχοντας τὸ πρόσωπον, ὅχι δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τὸν Ἀμβλῆτον ἢ τὸν Τάσσον· Σημειωτέον ὅμως ὅτι καὶ οἱ παλαιοὶ ἤλλασσον κατὰ τὴν χρείαν εἰς τὰς διαφόρους πράξεις τοῦ δράματος τὰ προσωπεῖα· διότι ὁ Οἰδίπους παρὰ Σοφοκλεῖ ἄλλο προσωπεῖον φέρει ἐν ἀρχῇ τοῦ δράματος, ὅτε ἐμφανίζεται ὡς εὐδαίμων καὶ συνετὸς βασιλεὺς, ἄλλο δὲ μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἀμαρτημάτων καὶ τὴν ἰδίαν ἐκτύφλωσιν.

Οἱ ἀρχαῖοι παραδίδουσιν ὅτι τὰ προσωπεῖα ἐνίσχουν καὶ τὸν τόνον τῆς φωνῆς, ὑπερ' ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν θέλω νὰ ἐξετάσω· τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ φωνὴ τῶν τραγικῶν ὑποκριτῶν ἦτο διαφερόντως ἰσχυρὰ καὶ λαμπρά, τὸ μὲν ἐκ φύσεως, τὸ δὲ ἐκ μακρᾶς καὶ ἐπιμελοῦς ἀσκήσεως. Διεσώθησαν δὲ πολλαὶ φράσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων¹, ἐν αἷς ὑποσημαίνεται ἡ φύσις τῆς φωνῆς· ὅτι ἀνέβαινε λαμπρὰ ἐκ τοῦ βάρους τοῦ στήθους· ὅτι ἐπλήρου ἀναλόγως τὸ εὐρὺ θέατρον· ὅτι ὁμοιάζε καὶ κατ' αὐτὸν τὸν διάλογον ὥδῃν μᾶλλον ἢ λαλιᾷ· ὅτι εἶχε καὶ τόνον ἀμετάπτωτον καὶ φορὰν εὐρυθμοτάτην· ἐνὶ λόγῳ ὅτι ἦτο φωνὴ προσώπων μεγαλειοτέρων καὶ κρειττόνων ἢ κατὰ τοὺς κοινούς ἀνθρώπους.

Ἀλλὰ πρὶν ἐκθέσω λεπτομερέστερον τὰς ἐντυπώσεις ἃς ἐπροξένει εἰς τὴν ἀκοήν ἡ ἀρχαία τραγωδία, πρέπει νὰ συμπληρώσω κατὰ τὰ κυριώτατα τὰς ἐντυπώσεις ἃς ἐπροξένει εἰς τὴν ὄψιν, περιγράφων τὰ θεάτρα καὶ τὰς περὶ τὴν σκηνὴν μηχανὰς καὶ παρὰσκευάς, ὅσον

¹ Βομβεῖν, λαρυγγίζειν, ληκυθίζειν, περιφθεῖν τὰ ἱαμβεῖα. (Λουκ. π. Ὁρχ.)

εἶναι ἀναγκαῖον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας. Τὰ ἀρχαῖα θέατρα ὠκοδομοῦντο λίθινά· ἦσαν δὲ μέγιστα καὶ εὐρύτατα κατὰ τὴν ἔκτασιν, διότι ἐχώρουν πάντας τοὺς ἐλευθέρους πολίτας ἐκάστης τῶν ἐλληνίδων πόλεων. Οὕτω π. χ. τὸ θέατρον τῶν Ἀθηναίων ἐχώρει πλὴν τῶν δέκα καὶ ἑξ̄ χιλιάδων ἐλευθέρων ἀνδρῶν, τὰς πολίτιδας γυναῖκας, καὶ πολὺ ἄλλο πλῆθος ξένων. Ἰδρύθησαν δὲ τὰ ἀρχαῖα θέατρα κυρίως διὰ τοὺς δραματικούς ἀγῶνας, ὡς δεικνύουσι πολλὰ μέρη τοῦ σχεδίου αὐτῶν, ἐχρησίμευον ὅμως ὅχι μόνον εἰς παράστασιν δραμάτων, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀγῶνας χορῶν παντοδαπῶν, εἰς ὀρησκευτικὰς τελετάς, πρὸς δὲ τούτοις καὶ εἰς ἐκκλησίαν αὐτοῦ τοῦ δήμου. Διὸ καὶ ἐκτίζοντο θέατρα πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐν ᾧ οἱ δραματικοὶ ἀγῶνες εἶναι κτῆμα μόνης τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων. Ἐπεχείρησαν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν λιθίνου θεάτρου ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Διονύσου (τὸ ἐν Διονύσου θέατρον, τὸ Διονύσου θέατρον) πρῶτον κατὰ τὸ 500 π. Χ. (70 Ὀλ. 1), ἀφοῦ κατέπεσαν τὰ ξύλινα ἱκρία, ἐφ' ὧν ἐθεάτο ὁ δῆμος μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου τοὺς δραματικούς ἀγῶνας. Καὶ προέβη μὲν ἱκανῶς ἡ οἰκοδομή, ὥστε ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθησαν τὰ δράματα τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν, ἡ κατὰ πάντα ὅμως τὰ μέρη διακόσμησις αὐτοῦ ἐτελειώθη ὕστερον μετὰ πολὺν χρόνον. Πλὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις, ὠκοδομήθησαν ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου κατὰ τε τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Πελοπόννησον καὶ ἄλλα πολλὰ ἐπιφανέστατα θέατρα.

Ὅπως ὁ χορὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ πυρὴν τοῦ ὅλου δράματος, οὕτω καὶ ἡ ὀρχήστρα, ὁ τόπος δηλ. ἐν ᾧ καθίσταται ἐν τάξει ὁ χορὸς, εἶναι ἡ ἀφορμὴ καὶ τὸ κέντρον πάντων τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ θεάτρου. Ἡ ὀρχήστρα, προελθοῦσα ἐκ τῶν ὁμηρικῶν χορῶν, (Κεφ. 3.), κατεσκευάζετο περιφερὴς ἐν μέσῳ παντός τοῦ θεάτρου κατὰ τὸ ταπεινότατον μέρος. Ἦτο δὲ χωρίον ὁμαλὸν καὶ ἐπίπεδον, ἔχον πλάτος ἱκανόν, ὥστε νὰ χωρῇ τὰς περιαγωγὰς καὶ τὰ ὀρχήματα πολυπρὸσώπων χορῶν. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὀρχήστρας ὑψοῦτο ἡ *θυμέλη*, ἥτις προήλθεν ἐκ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διονύσου, περὶ ὃν ὠρχεῖτο παλαι ποτὲ ὁ κύκλιος διθυραμβικός χορὸς. Ἡ θυμέλη ἐκασμεῖτο κατὰ τὴν ἐκάστοτε χρείαν τοῦ δράματος ποτὲ μὲν ὡς βωμός, ποτὲ δὲ ὡς βῆμα ἢ τάφος, καὶ ἐχρησίμευεν ὡς κέντρον καὶ σημεῖον ἀσφα-

λές τῆς παρατάξεως καὶ τῶν κινήσεων τοῦ χοροῦ.¹ Ὁ δὲ χορὸς ὁ τραγικός, εὐθὺς ὡς ἐγένετο ἀπὸ λυρικοῦ δραματικός, μετέβαλε καὶ τὸ σχῆμα καὶ τὰς κινήσεις αὐτοῦ, διότι πρότερον μὲν, ὡς κύκλιος διθυραμβικός, ἐστρέφετο μόνος καὶ καθ' ἑαυτὸν κύκλῳ περὶ τὸν βωμὸν τοῦ Διονύσου· νῦν δέ, ὡς χορὸς δραματικός, ἐπειδὴ κοινωνεῖ τῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς δρωμένων, ἦτο ἀνάγκη νὰ στρέψῃ καὶ τὸ πρόσωπον πρὸς τὴν σκηνήν. Μεταβληθεὶς λοιπὸν ἀπὸ κυκλικοῦ εἰς τετραγώνον, ὡς παραδίδουσιν οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοί, εἰσῆρχετο διὰ τῶν παρόδων εἰς τὸ μέσον τῆς ὀρχήστρας, καὶ καθίστατο εἰς στήχους καὶ ζυγὰ μεταξὺ τῆς σκηνῆς καὶ τῆς θυμέλης, ἐν σχήματι τετραγώνῳ. Οἱ δὲ χορευταὶ ἦσαν κατ' ἀρχὰς ὀκτώ καὶ τεσσαράκοντα (ἐκ τῶν πεντήκοντα τοῦ διθυραμβικοῦ χοροῦ), ὅτε παρετάσσοντο ἴσως ἀνὰ δώδεκα εἰς ἐκάστην τοῦ τετραγώνου πλευράν, εἴτα δέ, μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν τετραλογιῶν, διηρθήσαν εἰς τέσσαρας δωδεκάδας, ὥστε ἕκαστον τῶν τεσσάρων δραμάτων ἔλαβε χορὸν ἐκ δώδεκα προσώπων. Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου τῶν δώδεκα ἐρμηνεύονται καὶ ἄλλα πολλὰ, μάλιστα δὲ τὸ παρ' Αἰσχύλῳ ἐν Εὐμενίσιν, ὅτε περὶ τὸ τέλος τοῦ δράματος συνέρχονται εἰς ἓν δύο χοροί, ὁ τῶν Εὐμενιδῶν καὶ ὁ χορὸς τῆς ἱερᾶς πομπῆς.² Τοῦ Αἰσχύλου λοιπὸν οἱ χοροὶ συνέκειντο ἐκ δώδεκα χορευτῶν. Πρῶτος δὲ ὁ Σοφοκλῆς ἠῤῥῆξε τὸν ἀριθμὸν εἰς δέκα καὶ πέντε· ὥστε σταθερῶς πλέον ἀπὸ τοῦδε δέκα καὶ πέντε χορευτὰς ἔχουσι τοῦ τε Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου οἱ χοροί.³ Ἡ τάξις, καθ' ἣν καθίσταντο οἱ χορευταὶ

¹ Τοῦ ἀρχαίου Ἀττικοῦ θεάτρου διέφερον τὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ, Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἀλλοχοῦ θέατρα, τὰ οἰκοδομηθέντα ἐπὶ τῶν Μακεδόνων. Διότι ἡ κυκλωτερὴς ὀρχήστρα ἐτμήθη εἰς δύο ἡμικύκλια, ὧν τὸ μὲν ἐγγύτερον πρὸς τὴν σκηνὴν σανιδωθὲν, ἐχρησίμευεν ὡς δευτέρα καὶ ταπεινότερα σκηνή, ἐφ' ἣς ἠγωνίζοντο μῦμοι καὶ μουσικοὶ καὶ χορευταί, ὅπερ ἐκαλεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κυρίως θυμέλη καὶ ὀρχήστρα, ἐπὶ δὲ τῆς ὑψηλοτέρας σκηνῆς ἠγωνίζοντο εἰς τὰ Μακεδονικὰ ταῦτα θέατρα μόνοι οἱ τραγωδοὶ καὶ οἱ κωμῳδοί. *Διαφωνοῦσι πρὸς ταῦτα ὁ J. Sommerbrodt, disput. Scenicae. Liegnitz 1843. P. I. — XVI. — Fr. Wieseler, über die Thymele des griechischen Theaters, Göttingen 1847. σ. 5—15.

² Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰκοσι τεσσάρων χορευτῶν τῆς κωμῳδίας. Ὁ κωμικός δηλ. χορὸς ἦτο ὁ ἡμῖς τοῦ τραγικοῦ, διότι αἱ κωμῳδίαὶ ἐδιδάσκοντο κατὰ δρᾶμα καὶ ὄχι κατὰ τετραλογίαν.

³ Αἱ περὶ χοροῦ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν ἀναφέρονται πᾶσαι εἰς τὸν ἐκ 15 προσώπων συγκείμενον χορὸν· αἱ δὲ περὶ σκηνῆς εἰδήσεις εἰς τοὺς 15 ὑποκριτάς. Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι εἶχον πε-

ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ, ἥτο ἀκριβῶς ὠρισμένη· ἐσπούδαζον δὲ μόνον οἱ χοροδιδάσκαλοι νὰ δεικνύωσιν εἰς τοὺς θεατὰς ἐκάστοτε τὸν χορὸν ἐκ τῆς καλλίστης ὀψέως, τάσσοντες εἰς τὰ ἐπιφανέστατα μέρη τοὺς εὐπρεπεστάτους καὶ τὸν καλλίστον κόσμον φέροντας χορευτάς. Αἱ δὲ ὀρχήσεις τῶν τραγικῶν χορῶν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πανηγυρικαὶ καὶ σεμναί, οἷαι ἔπρεπον εἰς ἄνδρας πρεσβύτας καὶ γυναικας ἐλευθέρας, ἐξ ὧν συνεκροτοῦντο συνήθως οἱ χοροί. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐμμέλεια, τὸ συνηθέστατον εἶδος τῆς τραγικῆς ὀρχήσεως, περιγράφεται ὑπὸ τῶν παλαιῶν ὡς τὸ πανηγυρικώτατον καὶ σεμνοπρεπέστατον εἶδος τῆς ὀρχηστικῆς.

Ὁ χορὸς, πλὴν τῶν ἁσμάτων ἅτινα ἔψαλλε μόνος καθ' ὃν χρόνον ἐξεχώρουν τῆς σκηνῆς πάντες οἱ ὑποκριταί, ἔψαλλε καὶ ἄλλα μέλη ἀντίφωνα πρὸς τοὺς ὑποκριτάς, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀπλῶς διελέγετο πρὸς αὐτούς. Ἐν τούτοις οἱ ὑποκριταί ἴστανται ὑπερθεῖν τοῦ χοροῦ, ἐν ὑψηλοτέρῳ ἐπιπέδῳ, διότι ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὴ ἡ θέσις τῆς σκηνῆς πρὸς τὴν ὀρχήστραν, πάντως ὅμως ὑψηλότερα ἔκειτο ἡ σκηνή. Ἐκ τῆς διαφορᾶς ταύτης τῆς θέσεως κατενόουν ἐν τῷ ἅμα οἱ θεαταί, ὅτι τὰ μὲν ἐπὶ τῆς σκηνῆς πρόσωπα εἶναι ἥρωες τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς, ὡς ἡ ὅλη ἐμφάνεια ἔχει τι μεγαλειότητος καὶ ὑπεροχῆς, οἱ δὲ ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ χορευταί ὅτι ἦσαν ἄνθρωποι τοῦ πλήθους, ἔχοντες φύσιν μαλακωτέραν, καὶ διατιθέμενοι ὑπὸ τῶν δρωμένων ἐπὶ τῆς σκηνῆς παραπλησίως τοῖς ἄλλοις θεαταῖς. — Ἡ σκηνὴ τῶν ἀρχαίων θεάτρων ἐξετείνετο εἰς μέγα μῆκος, ἀλλ' ἦτο λίαν στενὴ! Τὸ σχῆμα τοῦτο τῆς σκηνῆς, προσελθὼν ἐκ τῆς καθόλου τεχνικῆς αἰσθήσεως τῶν παλαιῶν, εἶχεν οὐ μικρὰν ἐπιρροὴν εἰς τὴν παράστασιν τῶν δραμάτων. Καθὼς δηλ. ἡ γλυπτικὴ τῶν ἀρχαίων ἀγαπᾷ

ριπέσει εἰς λήθην τὰ τῆς Αἰσχυλείου τραγωδίας, ἥτις δύο εἶχε μόνους ὑποκριτάς καὶ δώδεκα χορευτάς.

¹ Τὸν βουλόμενον νὰ μάθῃ ἀκριβέστερα περὶ τε τῶν μέτρων καὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἀναλογιῶν τοῦ ἀρχαίου θεάτρου παραπέμπω εἰς τὸ καλὸν σχέδιον, ὃπερ ἐξέδωκεν ὁ Donaldson ἐν τῷ παραπληρωματικῷ τόμῳ τῶν *Antiquities of Athens*, London 1830 (σ. 33). Ἐγὼ δὲ τοῦτο μόνον παρασημειῶ, ὅτι αἱ προεξοχαὶ τοῦ προσκηνίου, οἷας εἰκονίζει ὁ τε Donaldson καὶ Hirt, οὔτε ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μαρτυροῦνται, οὔτε ὑπὸ χρείας ἄλλης θεατρικῆς δικαιολογοῦνται. Τὸ μέρος ἐκεῖνο κατεῖχον αἱ π ἄ ρ ο ὀ ο ἱ, δι' ὧν εἰσήρχετο εἰς τὴν ὀρχήστραν ὁ χορὸς.

νὰ παρατάσῃ εἰς μῆκος τὰ ζῷδια ἐπὶ τε τῶν ἀετωμάτων καὶ τῶν ζωοφόρων· καὶ καθὼς ἡ ἀρχαία ζωγραφία εἰκονίζει τὰ σώματα ὁλομελῇ καὶ εὐπερίγραφῃ τὸ ἐν παρὰ τὸ ἄλλο, οὐδέποτε δὲ συμπλέκει ἢ συγχέει αὐτὰ οὕτως, ὥστε τὰ ἐμπροσθεν νὰ συγκρύπτωσι τὰ ὀπίσθεν, οὕτω παρετάσσοντο οἱ ἥρωες τῆς τραγωδίας καὶ οἱ πολυπληθεῖς αὐτῶν ἀκόλουθοι, ὁ εἰς παρὰ τὸν ἄλλον διεστηκότες, ἐπὶ τῆς μακρᾶς καὶ στενῆς τοῦ θεάτρου σκηνῆς. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐξωθεν ἐρχόμενα πρόσωπα δὲν εἰσῆρχοντο ἐκ τῶν κατὰ τὴν σκηνὴν πυλῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν πλαγίων εἰσόδων, ὥστε ἐβαδίζον πολλάκις μακρὰν ὁδὸν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἕως οὐ φθάσωσιν εἰς τὸ μέσον, ὅπου ἴσταντο καὶ οἱ ἄλλοι ὑποκριταί. Τὸ μακρὸν τοῦτο καὶ στενὸν ὀρθογώνιον, τὸ ἀποτελοῦν τὴν σκηνήν, περιείχετο ὑπὸ τριῶν ὑψηλῶν τοίχων, ὧν ὁ μὲν ὀπίσθεν ἢ πρὸς τὸ βάθος, εὐρύτατος πάντων, ὠνομάζετο ἰδίως *σκηνή*, οἱ δὲ δύο στενοὶ καὶ πλάγιοι ἐκαλοῦντο *παρυσκήνια*· αὐτὸ δὲ τῆς σκηνῆς τὸ βῆμα ἐκαλεῖτο κατ' ἀκριβοῦς ῥημοσύνην *προσκήνιον*¹. Τὸ δὲ ὄνομα σκηνή σημαίνει κυρίως καλύβην, οἶας ἐπήγνουον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δραματικῆς τέχνης ἐκ ξύλων, ἵνα δηλώσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου τὴν κατοικίαν, ἐξ ἧς προβαίνων ὁ πρωταγωνιστὴς εἰς τὴν αὐλὴν ἢ πλατεῖαν τὴν πρὸ τῆς καλύβης κειμένην, ὑπεκρίνετο τὰ τοῦ δράματος. Ἀφοῦ δὲ ἀντικατέστησε τὴν πτωχὴν ἐκείνην καὶ ταπεινὴν καλύβην ἡ ὑψηλὴ καὶ εὐπρεπέστατα κεκοσμημένη τοῦ θεάτρου σκηνή, ἡ σημασία αὐτῆς οὐδαμῶς μετήλλαξε· διότι καὶ τότε πάλιν ἡ μὲν σκηνὴ ἐσήμαινε τὴν κατοικίαν τῶν πρωταγωνιστῶν ἡρώων, τὸ δὲ προσκήνιον καὶ ἡ ὀρχήστρα τὴν πρὸ ταύτης πλατεῖαν. Διὰ ταῦτα λοιπόν, ποτὲ μὲν εἰκονίζει ἡ σκηνὴ τὸ στρατόπεδον καὶ τὰς σκηνὰς τῶν πρωταγωνιστῶν ἡρώων, ὡς ἐν τῷ Αἴαντι τοῦ Σοφοκλέους, ποτὲ δὲ ἀκτὴν τραχεῖαν καὶ ἄβατον, ἔχουσιν σπήλαιον, ἐν ᾧ ἐνδιατρίβει ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ δράματος, ὡς ἐν Φιλοκτήτῃ, συνηθέστατα δὲ διασκευάζεται καὶ κοσμεῖται ὡς πρόθυρον βασιλικῶν ἀνακτόρων, μὲ ὑποσύλια καὶ στοὰς καὶ πύργους καὶ ἐπάλξεις καὶ ἄλλα παντοῖα παροικοδομήματα, ἅτινα κατὰ τὴν χρεῖαν τοῦ δράματος ἐξήγοντο φανερώτερα

¹ Ἐπὶ δὲ καὶ λ ο γ ε ῖ ο ν καὶ ὁ κ ρ ῖ θ α ς (ἐν χρόνοις ἀρχαιοτέροις)· παρὰ δὲ τοῖς Λατίνοις *pulpitum* καὶ *proscenium*.

ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ποτὲ μὲν μᾶλλον, ποτὲ δὲ ἥττον. Ἄλλοτε πάλιν εἰκονίζει ἡ σκηνὴ πρόθυρα ἱεροῦ· παρὰ τὰ ἱερὸν δὲ φαίνονται καὶ ἄλλαι οἰκοδομαί, ὅσας ἐκτιζον συνήθως οἱ παλαιοὶ παρὰ τοὺς ναοὺς. Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ πρόσοψις τῆς σκηνῆς· οἱ δὲ θεαταὶ οὐδέποτε εἰσβλέπουσι τὰ ἐντὸς, ἀλλὰ μόνον τὰ ἐκτὸς καὶ τὸ πρόθυρον, εἴτε τῶν ἀνακτόρων, εἴτε τοῦ ἱεροῦ, διότι κατὰ τὴν συνήθειαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀρχαίου βίου, πᾶσα μεγάλη καὶ σπουδαία πράξις καὶ πᾶσα πολιτικὴ ἐνέργεια διαπράττεται ἐν ὑπαίθρῳ καὶ δημοσίᾳ, ἀφοῦ καὶ αὐταὶ αἱ ἰδιωτικαὶ συνεντεύξεις ἐγίνοντο τὸ παλαιὸν κατὰ τοὺς ὁδοὺς μᾶλλον καὶ τὰς στοὰς καὶ τὴν ἀγοράν, ἢ κατ' οἶκον. Ἀφοῦ λοιπὸν τὰ ἐν οἴκῳ συμβαίνοντα ἐθεωροῦντο μικροῦ λόγου καὶ ἀνάξια τῆς κοινῆς προσοχῆς, αἱ σπουδαῖαι πράξεις ἐμελλον κατὰ τὸ εἶκος νὰ διαδραματίζωνται ἐν ὑπαίθρῳ, οἱ δὲ δραματικοὶ ποιεῖται κατὰ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην ἔπρεπε νὰ οἰκονομῶσι τὴν διάθεσιν τῶν δραμάτων. Οἱ πρωταγωνιστὰὶ ἥρωες, ὅσους θέλουσι νὰ δηλώσωσι πρὸς ἄλλους τοὺς στοχασμοὺς καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτῶν, προβαίνουν ἐξω τῶν αὐλείων πυλῶν. Ὅμοιως δὲ καὶ οἱ χορευταί, ὅσους θέλουσι νὰ βουλευθῶσιν ἢ συνδιαλεχθῶσι μετὰ τῶν δρώντων ἡρώων, συντρέχουσιν εἰς εὐρείαν πλατεῖαν, ἣτις πολλάκις εἰκονίζει αὐτὸν τὸν τόπον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Αἱ ἀγοραὶ αὐταὶ ἢ πλατεῖαι, καθ' ὅν χρόνον ἐπεκράτουν ἐν Ἑλλάδι αἱ βασιλεῖαι, ἐκείντο ἐμπροσθεν τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων, νῦν δὲ, καίπερ μεταβληθέντων τῶν πραγμάτων, ἀρμοδιώτατα κατέστησαν αὐτὰς οἱ ποιεῖται τόπον τῆς συνόδου τῶν χορῶν, διότι πρὸ τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων συνηθροίζετο ὁ λαὸς τὸ πάλαι, καὶ ἐκεῖ ἐχώρευεν, ὑπόθεν ὠνομάσθησαν καὶ αὐταὶ αἱ πλατεῖαι *χοροὶ* (Κερ. 3). — Ἀφοῦ δὲ ἡ σκηνὴ καὶ τὸ θέατρον διεσκευάσθησαν ἅπαξ καθ' ὅν περιέγραψα τρόπον, τότε συνεμορφώθη πρὸς αὐτὰ καὶ ἡ κωμῳδία, οὐ μόνον ἡ ἀρχαία, ἀλλὰ καὶ ἡ νέα, ἣτις δὲν ἡρانيζετο πλέον τὰς ὑποθέσεις ἐκ τοῦ δημοσίου βίου, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἰδιωτικοῦ. Οὕτω π.χ. παρὰ τε Πλάτῳ καὶ Τερεντίῳ, οἵτινες ἐμιμήθησαν τῆς νέας κωμῳδίας ποιητὰς, ἡ σκηνὴ παριστᾷ μέγα μῆκος ὁδῶν, ἐν αἷς κεῖνται τὰ οἰκήματα τῶν δρώντων προσώπων, ἐνίοτε δὲ καὶ δημόσια οἰκοδομήματα, οἷον ἱερὰ καὶ ἄλλα παρόμοια. Πάντα δὲ ταῦτα προοικονομοῦνται καὶ διατίθενται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ λίαν σοφῶς καὶ

λελογισμένως, διότι ἡ εἰσοδος καὶ ἡ ἐξοδος τῶν προσώπων, ἡ συνάντησις ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἢ κατὰ τὰς θύρας, ἀποκαλύπτει ἐκάστοτε εἰς τοὺς θεατὰς ἐκ τῶν στοχασμῶν καὶ τῶν βουλευμάτων τῶν ὑποκριτῶν ὅσον εἶναι ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον νὰ γνωρίζωσιν.

Οἱ λίθινοι καὶ ἀμετακίνητοι τοῖχοι τῆς σκηνῆς εἶχον καὶ πύλας καὶ θύρας, αἵτινες ἂν καὶ εἰς ἄλλα δράματα ἄλλως ἐκοσμοῦντο, πάντοτε ὅμως ἔμενον ἀσφαλῶς κατὰ χώραν. Αἱ εἰσοδοὶ αὗται, αἱ ἄγουσαι εἰς τὴν σκηνήν, εἶχον συμβολικὴν τινα σημασίαν κατὰ συνθήκην ὠρισμένην, ὥστε οἱ θεαταὶ τῶν ἀρχαίων δραμάτων ἔβλεπον εὐθὺς διὰ τῶν ὀφθαλμῶν πράγματα, ἅτινα μόλις μετὰ πολὺ ἔμελλον νὰ ὑπονοήσωσιν ἐκ τοῦ δράματος· ἦτο δὲ τοῦτο χρησιμώτατον ἐπινόημα, διότι τὰ προγράμματα καὶ αἱ ἄλλαι ὁδηγαὶ ὅσας μεταχειρίζονται νῦν, ἦσαν ἄγνωστα παρὰ τοῖς παλαιοῖς. Ἐκ τῶν γνωστῶν ἐκείνων συμβόλων ὁδηγούμενοι οἱ ἀρχαῖοι θεαταὶ, κατενόουν τὴν σχέσιν καὶ ἀναφορὰν τῶν δρωμένων ἐπὶ τῆς σκηνῆς πολὺ σαφέστερον βεβαίως, ἢ ὅσον ἡμεῖς σήμερον ἐκ τῆς ψιλῆς ἀναγνώσεως. Εἰς τὰ κατὰ συνθήκην ὠρισμένα ταῦτα σύμβολα ἀνήκει κυρίως ἡ σημασία τῆς δεξιᾶς καὶ ἀριστερᾶς εἰσόδου. Τὸ θέατρον τῶν Ἀθηναίων ἔκειτο οὕτω πρὸς τὴν χώραν, ὥστε ὁ ἰστάμενος ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἀριστερόθεν μὲν εἶχε τὸ πλεῖστον μέρος τῆς πόλεως καὶ τὸν λιμένα, δεξιόθεν δὲ τοὺς ἀγροὺς καὶ τὴν ἐξοχὴν. Ἐκ τούτου λαβόντες ἀφορμήν, ὠρισαν ἅπαξ διὰ παντὸς ὅτι ἡ μὲν ἐκ δεξιῶν εἰσοδος σημαίνει προσέλευσιν ἐκ τῶν ἀγρῶν καὶ μακρόθεν, ἡ δὲ ἐξ ἀριστερῶν τὴν ἐκ τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐγγύς· ἐν ἄλλαις λέξεσι, τῶν δύο παρασκηνίων τὸ μὲν ἐσήμαινε τὰ ἐγγύς, τὸ δὲ τὰ μακρὰν. Τὴν αὐτὴν συμβολικὴν ἔννοιαν ἔμελλον νὰ ἔχωσι καὶ αἱ κάτω πάροδοι, αἱ ἄγουσαι εἰς τὴν ὀρχήστραν. Τούτων ὅμως τὴν δεξιὰν ὀλίγον μετεχειρίζοντο, διότι ὁ χορὸς συνεκροτεῖτο συνήθως ἐκ τοιούτων προσώπων, ἅτινα ὑπετίθετο ὅτι κατῴκουν ἐκεῖ που πέριξ καὶ ἐγγύς. Πλὴν τῶν πλαγίων τούτων εἰσόδων εἶχε καὶ ἡ ἰδίως σκηνὴ τρεῖς πύλας. Τούτων ἡ μέση ἐκαλεῖτο βασιλείος· ἐσήμαινε δὲ τὴν πύλην τὴν ἄγουσαν εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ βασιλέως· ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ ἦγεν εἰς τοὺς ξενῶνας, διότι τὰ καταλύματα τῶν ξένων ἐκτιζον οἱ παλαιοὶ συνήθως παρὰ τὰς οἰκίας· ἡ τρίτη τέλος, ἡ πρὸς ἀριστεράν,

ἦγεν εἰς ἱερόν, ἢ εἰρκτήν, ἢ τὴν γυναικωνίτιδα, ἢ εἰς ἄλλο τι οἰκοδόμημα.

Οἱ παλαιοὶ διατυπώσαντες ἅπαξ τὰς συμβολικὰς ταύτας σημασίας, ἠδύναντο νὰ διακρίνωσιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ πρόσωπον ὅπερ ἔμελλε νὰ ὑποκριθῇ ἕκαστος τῶν ὑποκριτῶν, προσέχοντες εἰς τὴν πύλην ἐξ ἧς ἐξήρχετο ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἑλληνικὸν δρᾶμα διὰ τῶν προδιαγεγραμμένων τούτων συμβόλων συσφίγγεται καὶ στενοχωρεῖται ἐντὸς νόμων καὶ κανόνων σταθερῶν, οἵτινες φαίνονται παρὰ τοῖς νεωτέροις σφόδρα τυραννικοὶ καὶ στερεότυποι ἄλλ' ἢ ἀρχαῖα τέχνη ἀγαπᾷ, καθ' ἃ πολλὰκις προεῖπον, περὶ πάντα τὰ δημιουργήματα αὐτῆς ἀσφαλῆ καὶ ἀμετάβλητα σχήματα, ἅτινα διὰ τῆς μακρᾶς ἐξέως κυριεύουσι τοῦ πνεύματος μικρὸν κατὰ μικρὸν, καὶ ἐξεγείρουσιν ἐν αὐτῷ ὀρισμένους διαθέσεις καὶ ἐντυπώσεις. Ἐν ᾧ δὲ οἱ προδιαγεγραμμένοι οὗτοι τύποι καὶ τὰ σχήματα φαίνεται ὅτι περιορίζουσι τὴν δημιουργικὴν μεγαλοφυίαν τοῦ ποιητοῦ καὶ περιβάλλουσι δεσμὰ τὴν ἐξευρετικὴν αὐτοῦ φαντασίαν, τὰ προϊόντα τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἐπειδὴ σκοπεύουσιν ἐκάστοτε νὰ πληρώσωσι μέτρα δεδομένα καὶ τύπον προσχεδιασμένον, ὅταν ἀκριβῶς ἐκτελέσωσι τὸ ἔργον τοῦτο, ἀπολαμβάνουσι τὴν ἐξοχότητα καὶ ὑπεροχὴν, ὥστε ἀποβαίνουσιν ἀνόμοια μὲν πρὸς τὰ αὐθαίρετα καὶ τυχαῖα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἔργα, παραπλήσια δὲ πρὸς τὰ αἰδία δημιουργήματα τῆς φύσεως, εἰς τὴν ποίησιν τῶν ὁποίων συνάπτονται εὐαρμύστως ἡ ἀκριβεστάτη κανονικότης μετὰ θαυμαστοῦ κάλλους καὶ χάριτος. Εἰς τὴν δραματικὴν ποίησιν οἱ τύποι καὶ τὰ σχήματα φαίνονται ἔτι μαλλον αὐστηροὶ καὶ τυραννικοί, καθ' ὅσον ὄχι μόνον ἡ ὑπόθεσις, ἡ φράσις, τὰ μέτρα, ἀλλὰ καὶ ὁ χῶρος ἐν ᾧ ἡ παράστασις καὶ τὰ πρόσωπα τῶν ὑποκριτῶν, ὑποβάλλονται ἐκ τῶν προτέρων εἰς ὀρισμένους νόμους καὶ κανόνας. Καὶ περὶ μὲν τοὺς ὑποκριτὰς ἀπέδειξαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὴν γνωστὴν αὐτῶν κλίσιν καὶ ἰδιοφυίαν, νὰ διαφυλάττωσι πιστῶς πᾶν ὅ,τι ἐκ τῆς ἱστορίας παρέλαβον, νὰ τείνωσι δὲ μετ' ἐπιμελείας εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ παραδεδομένου. Τὴν ἀρχὴν ταύτην πιστῶς ἀκολουθοῦντες, οὐδέποτε ἀπορρίπτουσιν ἀνευ ἀνάγκης τὸν ἀρχαιότερον τύπον, ἀλλὰ θεραπεύοντες τὰ ἐν αὐτῷ κρυπτόμενα σπέρματα, καθιστῶσιν αὐτὸν ἱκανὸν εἰς ὑποδοχὴν γενναιοτέρων καὶ μεγαλοφυστέρων δη-

μιουργημάτων· διὸ καὶ ἡ ἱστορία πάντων τῶν εἰδῶν τῆς ἀρχαίας τέχνης ὁμοιάζει κατὰ πολλὰ πρὸς τὸν βίον τῶν φυσικῶν ὄντων, μάλιστα δὲ τῶν φυτῶν, ἐν οἷς διακρίνονται ὁμαλῶς τὸ σπέρμα, ἡ αὔξις, ἡ ἀκμὴ καὶ τὸ ἄνθος. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δραματικῆς τέχνης, ὡς ἔλεγον ἄνωτέρω, εἶχεν ἀποχωρισθῆ τοῦ χοροῦ εἰς ὑποκριτῆς, ὅστις ὑποκρινόμενος κατὰ διαδοχὴν πάντα τὰ πρόσωπα ὅσα διελέγοντο πρὸς τὸν χορόν, ἐξετύλισσε πρὸ τῶν θεατῶν τὴν ὅλην πρᾶξιν τοῦ δράματος. Εἰς καὶ μόνος ὑποκριτῆς ἐπῆρκεσεν, ὡς εἰδομεν, εἰς τε τὸν Θέσπιν καὶ τὸν Φρύνιχον. Ἐλθὼν κατόπιν ὁ Αἰσχύλος, προσέθηκε τὸν δεύτερον, ἵνα παρασκευάσῃ ἀνταγωνισμὸν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, διότι ὁ χορὸς ἔχων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θέσιν παθητικὴν, δὲν ἦτο ἀρμόδιος εἰς πρᾶξιν αὐτοτελῆ καὶ ἐνέργειαν. Κατὰ τὸν νεωτερισμὸν λοιπὸν τοῦ Αἰσχύλου δύνανται νὰ παρέλθωσιν εἰς τὴν σκηνὴν συγχρόνως δύο πρόσωπα ἐνεργὰ (κωφὸς ἢ δύνάτο ν' ἀναβιβασθῇ ὁ ποιητῆς ὅσα ἤθελεν), ἅτινα ἂν ἐλάμβανον καιρὸν νὰ μεταλλάξωσι τὰ ἐνδύματα, ἦτο εὐκόλον νὰ ἐπανέλθωσιν ὑπ' ἄλλο καὶ ἄλλο πρόσωπον. Ὅτι δὲ ὁ αὐτὸς ἡθοποιὸς ὑποκρίνεται ἐν τῷ αὐτῷ δράματι διάφορα πρόσωπα, τοῦτο οὐτε παραδόξον οὐτε ἄτοπον ἐφαίνετο εἰς τοὺς παλαιούς, διότι διὰ τῶν προσωπείων ἀπεκρύπτετο τοῦ ὑποκριτοῦ τὸ πρόσωπον, διὰ δὲ τῆς τέχνης, σαφῶς διεκρίνετο ἡ διαφορὰ τῶν χαρακτήρων. Ἡ δὲ ὑποκριτικὴ ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν τέχνη λίαν ἀνεπτυγμένη καὶ δύσκολος, διότι ἀπῆτει ὅχι μόνον ἔξοχα φυσικὰ προτερήματα τοῦ τε σώματος καὶ τῆς φωνῆς, ἀλλὰ καὶ παιδείαν ἀκριβῆ, καὶ ἀσκήσιν διαρκῆ καὶ ἐπίμονον· διὰ ταῦτα ἐπὶ τῶν τριῶν μεγάλων τραγωδοποιῶν, ἔτι δὲ καὶ ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, ὅτε τὸ σπουδαιότατον τῶν θεατρικῶν ἀγώνων κατέστη ἡ ὑποκριτικὴ, ὀλίγοι ἦθοποιοὶ ἤρρεσκον εἰς τὸ πλῆθος. Ἐσπούδαζον λοιπὸν οἱ ποιηταὶ ἐξ ἑνὸς μὲν νὰ ὠφελῶνται ὡς πλεῖστον ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων καὶ δεξιῶν, ἐξ ἑτέρου δὲ νὰ ἀποκρύπτωσι πάσῃ δυνάμει τὴν δυσάρεστον ἐντύπωσιν, ἣν καὶ τὰ παλαιὰ καὶ τὸ νῦν ἐμποιεῖ ἡ συμμετοχὴ μετρίων καὶ ἀδεξιῶν ἡθοποιῶν. Ἐλθὼν μετὰ τὸν Αἰσχύλον ὁ Σοφοκλῆς, προσέθηκε τέλος τὸν τρίτον ὑποκριτὴν. Διὰ τοῦ νεωτερισμοῦ τούτου ἀπέκτησεν ἡ ἀρχαία τραγωδία πᾶν τὸ ἀναγκαιὸν εἰς τὴν φύσιν αὐτῆς, διότι ἐνθεν μὲν προσέλαβεν ἱκανὴν ποικίλιαν καὶ κίνη-

σιν περὶ τὴν πρᾶξιν, ἐξ ἐτέρου δὲ διεφύλαξε τὴν ἀπλότητα καὶ τὸ εὐσύνοπτον καὶ τὸ εὐπερίληπτον, ἀρετὰς αἵτινες διακρίνουσι κυρίως τὰ ἔργα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Τὸν τρίτον ὑποκριτὴν εἰσήγαγε καὶ ὁ Αἰσχύλος εἰς τὴν τελευταίαν τριλογίαν (Ἀγαμέμνων, Χοηφόροι, Εὐμενίδες), ἣν ἐδίδαξεν ἐν Ἀθήναις· εἰς πάντα δὲ τὰ πρότερα δράματα αὐτοῦ ἐπῆρκεσαν δύο μόνοι ὑποκριταί.¹ Ὁ δὲ Σοφοκλῆς καὶ Εὐριπίδης ἐδίδαξαν πάντα τὰ δράματα διὰ τριῶν ὑποκριτῶν. Ἐξαίρεται μόνος ὁ Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ, ὅστις ἔχει τόσον περιπεπλεγμένην οἰκονομίαν, ὥστε δὲν ἐπαρκοῦσιν οἱ τρεῖς.² Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν ἐτόλμησεν ὁ Σοφοκλῆς καὶ τοῦτον τὸν νεωτερισμόν, τὴν εἰσαγωγὴν δηλ. τετάρτου ὑποκριτοῦ, διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι τὸ λαμπρὸν τοῦτο δράμα κατήγαγε πρῶτον ἐπὶ τῆς σκηνῆς, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός, Σοφοκλῆς ὁ νεώτερος.

Οἱ παλαιοὶ διέκρινον ἀπ' ἀλλήλων τοὺς τρεῖς ὑποκριτὰς καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν πολὺ ἀκριβέστερον, ἢ ὅσον ἐξάγεται ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε λεχθέντων. Καὶ πρῶτον μὲν ὀνομάζουσιν αὐτοὺς μὲ τεχνικοὺς ὄρους, λέγοντες *πρωταγωνιστὴν*, *δευτεραγωνιστὴν*, *τριταγωνιστὴν*. Διὰ τῶν ὀνομάτων τούτων ποτὲ μὲν δηλοῦσιν ἀπλῶς τὴν ἀξίαν αὐτῶν, ὡς ὅτε λέγεται περὶ Κλεάνδρου, ὅτι ἦτο πρωταγωνιστὴς τοῦ Αἰσχύλου, ἢ περὶ Μυνίσκου, ὅτι ἦτο δευτεραγωνιστὴς αὐτοῦ· ποτὲ δὲ ἐξηγοῦσι τὴν τε ἀξίαν καὶ τὰ ἔργα τοῦ ὑποκριτοῦ, ὡς ὅτε ὀνειδίζει ὁ Δημοσθένης τὸν Αἰσχίνην ὡς ὑποκρινόμενον τυράννους ὤμους καὶ σκληρούς, διότι τοιοῦτον ἦτο συνήθως τὸ ἔργον τῶν τριταγωνιστῶν. Ἄλλοτε πάλιν ἀπαδίδουσι τὰ ὀνόματα ταῦτα κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν πύλην, ἐξ ἧς ἐξέρχονται οἱ ὑποκριταί εἰς τὴν σκηνήν. Οὕτω π. χ. ἱστορεῖ ὁ Πολυδεύκης, ὅτι ὁ μὲν πρωταγωνιστὴς ἐξέρχεται ἐκ τῆς μέσης ἢ βασιλείου θύρας, ὁ δευτεραγωνιστὴς ἐκ τῆς δεξιᾶς, ὁ

¹ Μόνος ὁ π ρ ό λ ο γ ο ς τ ο ὗ Π ρ ο μ η θ έ ω ς ἔχει χρεῖαν τριῶν ὑποκριτῶν, Προμηθέως, Ἡφαίστου, Κράτους· ἡδύνατο ὅμως ὁ ποιητὴς νὰ θεραπεύσῃ καὶ διὰ μηχανήματος τὸ πρᾶγμα. * πρβ. De Aeschylī re scenica, J. Sommerbrodt, Liegnitz 1854. σ. 52—56.— G. Hermann, Aeschylī. Tragoed. Lips 1852. T. II. σ. 55, 56.

² Ἴνα ἐπαρκέσωσι τρεῖς ὑποκριταί, πρέπει νὰ ὑποκριθῇ τὸν Θ η σ έ α ποτὲ μὲν ὁ ἡθοποιὸς ὁ ὑποκρινόμενος τὴν Ἀντιγόνην, ποτὲ δὲ ὁ ἄλλος, ὁ ὑποκρινόμενος τὴν Ἰσμήνην. Ἄλλ' εἶναι πολὺ δυσκολώτερον ὁ ὁ ὑποκριταί νὰ ὑποκριθῶσιν ἕ ν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, ἢ εἰς πολλά.

δὲ τριταγωνιστῆς ἐκ τῆς εὐωνύμου. ¹ Τέλος δὲ ὁ Πλωτῖνος, φιλόσοφος Νεοπλατωνικός, παραδίδει ἐν τινι χωρίῳ σπουδαιοτάτῳ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου δράματος, ὅτι δὲν παρασκευάζει ὁ ποιητῆς τὸν πρωταγωνιστὴν, τὸν δευτεραγωνιστὴν καὶ τριταγωνιστὴν, ἀλλ' ἀπονέμει εἰς ἕκαστον αὐτῶν τὸ προσῆκον πρόσωπον καὶ τὰ ἀρμόδια ἔργα ². Αὗται καὶ ἄλλαι ὅμοιαι τούτων μαρτυρίαι τῶν παλαιῶν περιπλέκουσι τὸ περὶ τῶν ὑποκριτῶν ζήτημα εἰς πολλὰς δυσκολίας, τῶν ὁποίων ἂν ἐπεχειροῦν νὰ ὑποδείξω καὶ λύσω πᾶσαν μίαν, ἤθελον παρεκβῆ ἐξω τῶν προκειμένων ὁρίων. Δι' αὐτὸ ἔκρινα συμφερότερον νὰ ὑπογράψω γνώμην τινὰ ὀρισμένην, ἐξ ἧς ἀφορμώμενοι οἱ ἀναγνώσται, δύνανται νὰ συλλάβωσι τὴν σημασίαν ἐκαστοῦ τῶν ὑποκριτῶν καὶ τὴν διαφορὰν αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους. Ἡ ἀρχαία τραγωδία προτίθεται ἐκάστοτε, ὡς γνωστόν, τὴν δῆλωσιν καὶ παράστασιν πάθους· εἰς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐμμένει πιστῇ, καὶ οὐδέποτε παρεκβαίνει αὐτοῦ. Τὸ πάθος τοῦτο εἶναι ἡ ἐξωτερικόν, κίνδυνος ἢ κακοπραγία, ἡ ἐσωτερικόν, ἀγωνία καὶ στενοχωρία τῆς ψυχῆς. Τὸ πρόσωπον λοιπὸν ἐκεῖνο, οὗτινος αἱ τύχαι ἐξεγείρουσι τὸν οἶκτον καὶ τὸν ἔλεον τῶν θεατῶν, ἡ ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ παθητικώτατον πάντων τῶν ἐν τῇ τραγωδίᾳ προσώπων, κατὰ τὴν ἀρχαίαν τῆς λέξεως ἔννοιαν, ἐκεῖνο εἶναι ὁ πρωταγωνιστῆς τοῦ δράματος. Εἰς τὰς τέσσαρας τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου, τὰς διδασχθείσας διὰ δύο μόνων ὑποκριτῶν, διαγινώσκεται εὐκόλως τὸ πρόσωπον τοῦ πρωταγωνιστοῦ. Εἶναι λοιπὸν εἰς μὲν τὸν Προμηθεᾶ αὐτὸς ὁ δεσμώτης Τιτᾶν ὁ πρωταγωνιστῆς· εἰς τοὺς Πέρσας, ἡ περὶ τῆς τύχης τοῦ στρατεύματος καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ Περσικοῦ κράτους μεριμνῶσα Ἄτossa· εἰς τοὺς Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις, ὁ Ἑπεοκλῆς, ὃν ἄγει ἡ κατάρρα τοῦ πατρὸς εἰς ἀδελφοκτονίαν· εἰς τὰς Ἰκέτιδας, ὁ φυγαδευθεὶς καὶ νέαν πατρίδα ἀναζητῶν Δαναός. Εἰς τὰς τέσσαρας ταύτας τραγωδίας αἴτιος τῶν παθημάτων τοῦ πρωταγωνιστοῦ δὲν εἶναι ὁ δευτεραγωνιστῆς, ἀλλὰ πολέμια τις δύναμις ἐξωθεν ἐπενεργοῦσα, ἥτις οὐδαμοῦ ἐμφανίζεται κατὰ τὴν πρᾶξιν τοῦ δράματος. Τοῦ δευτεραγωνιστοῦ τὸ ἔργον εἰς τὰ διπρόσωπα δράμα-

¹ * Διαφωνεῖ πρὸ ταῦτα ὁ Sommerprodtt, Liegnitz. 1848. σ. XX.

² Ἑννεάδ. III. B. II. σ. 268. Basil. σ. 484. Creuzer. πρὸς τὴν σημείωσιν τοῦ Creuzer T. III. σ. 453. ed. Oxon.

τα εἶναι νὰ ἐκκαλέσῃ τὸν πρωταγωνιστὴν εἰς φανέρωσιν τῶν αἰσθημάτων αὐτοῦ, ποτὲ μὲν ἐπιδεικνύων εὐνοϊαν καὶ συμπάθειαν, ποτὲ δὲ καὶ ἀντιτασσόμενος ἢ ἀναγγέλλων κακὰ μηνύματα. Τοιαῦτα ἔργα πρᾶττουσιν ἐν τῷ Προμηθεὶ ὁ Ὁκεανός, ἡ Ἰὼ καὶ ὁ Ἑρμῆς. Ὁ πρωταγωνιστὴς ὑποκρίνεται ἐνίοτε καὶ ἄλλα τοῦ δράματος πρόσωπα, συνήθως ὅμως οἱ ποιηταὶ εἰς αὐτὸν καὶ μόνον ἀποδίδουσι τὰ δραματικώτατα καὶ παθητικώτατα μέρη τῆς τραγωδίας. Ὁ δὲ πρωταγωνιστὴς, εἰς ὅσα δράματα ἔχουσι καὶ τρίτον ὑποκριτὴν, εἶναι κατὰ γενικὸν κανόνα ὁ αἷτιος τῶν συμφορῶν καὶ τῶν παθημάτων τοῦ πρωταγωνιστοῦ· ἐν ᾧ δὲ εἶναι αὐτὸς τὸ ἥκιστα παθητικὸν τῆς τραγωδίας πρόσωπον, ὑπηρετεῖ ὅμως πολυτρόπως εἰς παραγωγὴν περιπτειῶν, αἵτινες κινουσι τοὺς θεατὰς εἰς συμπάθειαν ὑπὲρ τοῦ πρωταγωνιστοῦ. Εἰς τὰ δράματα τὰ ἔχοντα τρεῖς ὑποκριτὰς, ὁ δευτεραγωνιστὴς ὑποκρίνεται πρόσωπα ἀσθενέστερα, ἅτινα ἐλαττοῦνται τοῦ πρωταγωνιστοῦ οὐ μόνον κατὰ τὴν διάνοϊαν καὶ τὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ βάθος καὶ τὴν βίαν τοῦ αἰσθήματος. Τοιαῦτα μαλακώτερα πρόσωπα συνειθίζει νὰ παραλαμβάνῃ ὁ Σοφοκλῆς μάλιστα, ἵνα διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς καὶ παραθέσεως ἐπιδείξῃ καὶ μεγαλοποιήσῃ τὸν χαρακτήρα τοῦ πρωταγωνιστοῦ. Κατὰ ταῦτα λοιπόν, οἱ τρεῖς ὑποκριταὶ τῆς ἀρχαίας τραγωδίας διακρίνονται ἀλλήλων κυρίως ἐκ τῆς σφοδρότητος τοῦ πάθους καὶ τοῦ μέτρου τῆς συμπάθειας, ἣν ἐγείρει ἕκαστος εἰς τὴν ψυχὴν τῶν θεατῶν. Καὶ τῷ ὄντι, ἂν τις διέλθῃ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν δραμάτων τῶν μεγάλων τραγικῶν, θὰ εὕρῃ, ὅτι ὁσάκις δὲν λαμβάνεται τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ χοροῦ ἢ ἐκ τοῦ μύθου, ὀνομάζεται τὸ δράμα ἐκ τοῦ παθητικωτάτου προσώπου, ἥτοι τοῦ πρωταγωνιστοῦ· οἷον Ἀντιγόνη, Ἡλέκτρα, Οἰδίπους τύραννος, Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ, Αἴας, Φιλοκτήτης, Δηιάνειρα, Μήδεια, Ἐκάβη, Ἴων, Ἰππόλυτος κτλ.¹

Τὴν ἀξίαν καὶ σημασίαν τῶν τριῶν ὑποκριτῶν ἐσήμαινον οἱ ἀρ-

¹ Πλατυτέρα ἐξήγησις τοῦ θέματος τούτου θὰ ἔφερεν εἰς λεπτομέρῃ ἀνάλυσιν ἕκαστης τῶν τραγωδιῶν καὶ θὰ παρέτρεπε τὸν λόγον ἔξω τῶν προγεγραμμένων ὁρίων. Ὑποσυνάπτω δὲ μόνον εἰς παράδειγμα τὴν διανομὴν τῶν ὑποκριτῶν εἰς ὀλίγα τινὰ δράματα, κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ἣν κρίνω πιθανωτάτην. Τῆς περισωθείσης τριλογίας τοῦ Αἰσχύλου νομίζω ὅτι ἡ αὐτὴ ὑποκριτὴς ὑπεκρίθη καὶ εἰς τὰ τρία δράματα τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

χαῖτοι τραγωδοποιοὶ εἰς τοὺς θεατὰς ὄχι μόνον ἐκ τῶν λόγων καὶ τῆς πράξεως, ἀλλ'εὐθὺς κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ δράματος ἐκ τῆς θέσεως, ἣν ἐλάμβανεν ἕκαστος αὐτῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Διὰ τῆς μηχανῆς ταύτης ἐπεδείκνυν οἱ ποιηταὶ εἰς τὰς ὄψεις τῶν θεατῶν εἰκόνα ἀνάλογον τῆς ιδέας τοῦ δράματος. Ὁ πρωταγωνιστής, ὡς τὸ πρόσωπον περὶ ὃ στρέφεται ἡ ὅλη πράξις τῆς τραγωδίας, κατεῖχεν αὐτὸ τὸ μέσον τῆς σκηνῆς· ἐκατέρωθεν δ' αὐτοῦ ἴσταντο ὁ τε δευτεραγωνιστής καὶ τριταγωνιστής. Δι' αὐτὸ οὐδέποτε ἐξέρχεται ὁ πρωταγωνιστής εἰς τὴν σκηνὴν ἐκ τινος τῶν πλαγίων, ἀλλὰ πάντοτε διὰ τῆς μέσης ἢ βασιλείου πύλης. Ὁσάκις δὲ ἔρχεται ἐξωθεν, ὡς ὁ Ἀγαμέμνων ἢ ὁ Ὀρέστης παρ' Ἀίσχύλῳ, διὰ τῆς μέσης πύλης καὶ τότε εἰσέρχεται εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅπου ὑποτίθεται ὅτι κατοικεῖ. Ὡς δὲ πρὸς τὸν δευτεραγωνιστὴν καὶ τριταγωνιστὴν, ἕνεκα τῆς συμβολικῆς σημασίας ἣν εἶχεν ἕκαστος τῶν πυλῶν, θ' ἀνεφύοντο τινες δυσκολίαι. Ἐν τούτοις, ἂν ᾔθελα νὰ εἰσέλθω εἰς λεπτομερείας, ἡδυνάμην νὰ δείξω ἐπὶ πολλῶν παραδειγμάτων, ὅτι οἱ Ἕλληνες τραγωδοποιοὶ ἐπλήρουν προσηκόντως πάσας τὰς ἐξωτερικὰς ταύτας συνθήκας¹.

Οἱ ἀρχαῖοι σπανιώτατα μετέβαλλον τὴν σκηνὴν τοῦ δράματος,

Ἀγαμέμνων. Πρωταγ. Ἀγαμέμνων, Φύλαξ, Κῆρυξ.

Δευτεραγ. Κασάνδρα, Αἴγισθος.

Τριταγ. Καλυταιμνήστρα.

Χοηφόροι. Πρωταγ. Ὀρέστης.

Δευτεραγ. Ἡλέκτρα, Αἴγισθος, Ἐξάγγελος.

Τριταγ. Πυθιάς, Κλυταιμνήστρα, Ἀθηνᾶ.

Σοφοκλέους Ἀντιγόνη.

Πρωταγ. Ἀντιγόνη, Τειρεσίας, Εὐρυδίκη.

Δευτεραγ. Ἰσμήνη, Φύλαξ, Αἴμων, Ἀγγελος.

Τριταγ. Κρέων.

Οἰδίπους τύραννος.

Πρωταγ. Οἰδῖππος.

Δευτεραγ. Ἱερεύς, Ἰοκάστη, Θεράπων, Ἐξάγγελος.

Τριταγ. Κρέων, Τειρεσίας, Ἐξάγγελος.

¹ * Διαφωνοῦσιν ἔν τισι πρὸς τὰ εἰρημένα ὁ K. Fr. Hermann. disput. de distributione personarum inter histriones in tragoediis Graecis. Marburgi 1840. 25—31. 60—63. ἔτι δὲ καὶ ὁ G. Bernhardt, Grundr. d. Griech. Lit. 2. (1845) σ. 642—44 καὶ 626.

διότι ἡ φύσις τῆς παλαιᾶς τραγωδίας εἶναι τοιαύτη, ὥστε πᾶσαι αἱ πράξεις καὶ οἱ λόγοι οἱ συμπληροῦντες τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν, περαινόνται ἐντὸς χώρου στενοῦ, συνήθως δὲ ἐν τῇ πρὸ τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων πλατεῖα. Αἱ δὲ κωφαὶ πράξεις, ὅσαι δηλ. δὲν ἐπιδέχονται ἀνάπτυξιν διανοημάτων καὶ αἰσθημάτων, ἀλλ'εἶναι αὐτὸ τοῦτο πράξεις γυμναὶ καὶ ἐνέργειαι, οἷον ἡ ἀλληλοκτονία Ἐτεοκλέους καὶ Πολυνείκους, ὁ φόνος τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἡ ταφή τοῦ Πολυνείκους ὑπὸ τῆς Ἀντιγόνης, καὶ ἄλλαι παρόμοιαι, αὗται ἐκτελοῦνται ὀπισθεν τῆς σκηνῆς, καὶ ὕστερον γίνονται γνωσταὶ εἰς τοὺς θεατὰς ἐξ ἀπλῆς διηγήσεως· ὅθεν τὸ ἔργον τῶν ἀγγέλων καὶ κηρύκων εἶναι πολὺ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τραγωδίᾳ. Ἐπραττον δὲ ταῦτα οἱ Ἕλληνες ποιηταί, πρῶτον μὲν, καθ' ἃ παρετήρησεν ὁ Ὁράτιος¹, ἵνα ἀποκρύπτωσιν ἐκ τῆς ὄψεως τῶν θεατῶν φονικὰ καὶ ἄπιστα θεάματα, καὶ θεραπέωσι διὰ τοῦ ψιλοῦ λόγου τὸ μικρὸν ἢ τὸ ἀπίθανον αὐτῶν. Δεύτερον δὲ καὶ σπουδαιότερον, διότι κατὰ τὴν φύσιν τῆς ἀρχαίας τραγωδίας δὲν εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ πράξις ἡ ἐξεγείρουσα τὸν ἔλεον καὶ τὴν συμπάθειαν τῶν θεατῶν, ἀλλ' αἱ ἐσωτερικαὶ τῆς ψυχῆς κινήσεις καὶ ἐνέργειαι. Διανοήματα λοιπόν, αἰσθήματα, καὶ πᾶσα ἄλλη κίνησις τῆς ψυχῆς, δεχομένη τὴν διὰ λόγου ἐρμηνείαν, ταῦτα ἐκτίθενται καὶ ἀναπτύσσονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς· τὰς δὲ ἐξωτερικὰς πράξεις, ὅσαι ἐκτελοῦνται σιωπηλῶς, ἢ ὅσαι δὲν δύνανται ἐπαρκῶς νὰ ἐρμηνευθῶσι διὰ τοῦ λόγου, ταύτας ποιεῖ γνωστὰς ὁ ποιητὴς εἰς τοὺς θεατὰς διὰ τοῦ ἐπικυῦ τρόπου, ἥτοι τῆς ἀπλῆς διηγήσεως. Ἀλληλοκτονίαι λοιπόν, μάχαι, φόνοι, θυσίαι, ταφαὶ καὶ πᾶν ὅ,τι ἐν τῇ μυθολογίᾳ διαπράττεται διὰ τῆς χειρὸς, ταῦτα ἐξετελοῦντο μακρὰν τῆς ὄψεως τῶν θεατῶν, καὶ εἰς τὴν περίστασιν ἀκόμη, καθ' ἣν ἦτο εὐκαλὸς ἡ ἐκτέλεσις αὐτῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Φαινόμεναι δὲ τινες ἐξαιρέσεις, οἷον ὁ δεσμὸς τοῦ Προμηθέως καὶ ἡ τοῦ Αἴαντος αὐτοκτονία, δὲν ἀναιροῦσι τὸν γενικὸν κανόνα, ἀλλ' ἐπικυροῦσιν αὐτόν, διότι οἱ ποιηταί δὲν εἰσῆγαγον τὰς πράξεις ταύτας ὡς καθ' ἑαυτὰς οὐσας τραγικὰς καὶ ἐλκεϊνὰς, ἀλλὰ διότι ἠθέλησαν νὰ ἐπιδείξωσι τὸ φρόνημα τοῦ Προμηθέως δεδεμένου, καὶ τὸν Αἴαντα μικρὸν πρὸ τῆς αὐτοκτονίας. Ἐπειτα δὲ καὶ

¹ Epist. A. P. 180.

αὐτὰ τὰ ἐνδύματα καὶ ἡ σκευὴ τῶν ἀρχαίων ὑποκριτῶν ἦσαν ἀρμόδια πρὸς λόγους μᾶλλον ἢ πράξεις. Ἡ μέχρι τῶν ποδῶν καθήκουσα ἐσθῆς, αἱ ἄλλαι παρενθῆναι καὶ τὰ ἔσωθεν παραπληρώματα, παρεκώλουν τὰς βιαίας κινήσεις τοῦ σώματος, διότι ἄλλως ἡδύναντο νὰ καταστήσωσι γελοῖον τὸν ὑποκριτὴν¹. Μεταξὺ δὲ ὑψηλοῦ καὶ γελοίου εἶναι, ὡς γνωστόν, μικρὸν τὸ μέσον· ἐκτροπὴν, ἣν σφόδρα ἐφυλάσσετο ἡ ἀρχαία τέχνη.

Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τραγωδία, δι' ἐσωτερικοὺς λόγους μᾶλλον ἢ ἐξ εὐλαθείας πρὸς κανόνας ἐξωτερικοὺς, ἐτήρησε, πλὴν ὀλίγων ἐξαίρέσεων, τὴν ἐνότητα τοῦ τύπου, ὥστε δὲν ἔλαβεν ἀνάγκην νὰ ἐπινοήσῃ μηχανὰς πρὸς ἐντελῆ μεταβολὴν τῆς σκηνογραφίας, ὡς ἐπραξάν οἱ Ῥωμαῖοι². Εἰς τῶν Ἀθηναίων τὸ θέατρον ἐπήρουν εἰς τὰς ἀναγκαίας μεταβολὰς αἱ κατὰ τὰς γωνίας τῆς σκηνῆς ἰδρυμέναι *περιλακτοὶ*, μηχαναὶ ἔχουσαι σχῆμα πρίσματος τριγωνικοῦ, αἵτινες ταχέως στρεφόμεναι, μετεκίνουν τὴν σκηνὴν τοῦ δράματος, ἡ μὲν δεξιὰ δεικνύουσα τὰ πρὸς τὴν ἐξοχὴν μέρη, ἡ δὲ ἀριστερὰ τὰ ἐκ τῆς πόλεως, καὶ μάλιστα τὰ ἐκ τοῦ λιμένος³. Διὰ τῆς μηχανῆς ταύτης μετεκίνησε τὴν σκηνὴν ὁ Αἰσχύλος ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηναίων· ἀλλὰ μεγαλειτέρα ταύτης μεταβολὴ οὐδεμία ἀπαντᾷται εἰς τὰς ἑλληνικὰς τραγωδίας. Ὅπου δὲ ὑποτίθενται πολλαὶ τοποθεσίαι, ἀλλ' ἐγγὺς ἀλλήλων κείμεναι, τότε δύναται νὰ περιλάβῃ αὐτὰς ἡ μακρὰ σκηνή, καθ' ὅσον μάλιστα οἱ Ἕλληνες δὲν ἐπεζήτητον ἐν τῷ θεάτρῳ πιστὴν καὶ ἀκριβῆ τῶν πραγμάτων εἰκόνα, ἀλλὰ μικρὰς τις ὑποδήλωσις ἤρκει νὰ μεταβιβάσῃ τὴν εὐκίνητον αὐτῶν φαντασίαν εἰς τὸ μέσον τῶν πραττομένων. Ἐν τῷ Αἴαντι τοῦ Σοφοκλέους τὸ μὲν ἥμισυ τῆς σκηνῆς, τὸ πρὸς ἀριστεράν, εἰκονίζει τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν, ἡ δὲ κλισία τοῦ Αἴαντος, κειμένη ἐν τῷ μέσῳ τῆς σκηνῆς, κατέχει τὰ ἀκρότατον δεξιὸν κέρας τοῦ στρατοπέδου, ἐπέκεινα δὲ, πρὸς δεξιάν, φαίνεται δάσος ἔρημον, κατατεῖνον εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐντὸς τοῦ δάσους τούτου ἐπιφαίνεται ὁ Αἴας κατὰ τὴν ὥραν τῆς αὐτοκτονίας,

¹ Λουκ. "Ονειρος ἢ Ἀλεκτροῦν 26.

² Ἐννοῶ τὴν *scena ductilis καὶ versilis*

³ * Πρβ. Bernhardy ἐνθ. ἀνωτ. σ. 626.—Sommerbrodt, de Aeschyli κτλ. σ. XXI.

ὅθεν ὁ μὲν χορὸς ὁ ἱστάμενος ἐν ταῖς διαδρόμοις τῆς ὀρχήστρας δὲν δύναται νὰ τὸν ἰδῇ ἐπὶ πολὺ, ἐν ᾧ εἰς τοὺς θεατὰς ἔγεινεν ὁρατὸς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς.

Οὕτως οἰκονομήσαντες οἱ Ἕλληνες τὰ τῆς σκηνῆς καὶ τὰ περὶ τὴν σκηνήν, ἔπρεπε νὰ ἐπινοήσωσι θεραπείαν ἀνάγκης τινός, ἥτις ἀναφέεται ἐκ τῆς τοιαύτης προϋποθέσεως τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀρχαία σκηνὴ δηλ. εἰκονίζει, ὡς πολλάκις εἶπα, τόπον ὑπαιθρον· πᾶν ἄρα ὅ,τι πράττεται ἐπ' αὐτῆς, συμβαίνει ἐν τόπῳ κοινῷ καὶ δημοσίῳ, ὥστε, ὁσάκις μεταδίδονται λόγοι ἀπόκρυφοι, εἶναι κίνδυνος μὴ ἀκούσῃ αὐτοὺς ὁ παρατυχὼν. Πλὴν δὲ τούτου, ὁ ποιητὴς βιάζεται ἐνίοτε νὰ δείξῃ εἰς τοὺς θεατὰς τὰ ἐντὸς τοῦ οἴκου τελούμενα, ὅπερ συμβαίνει εἰς ἐκεῖνα ἰδίως τὰ δράματα, ὧν ἡ οἰκονομία ἀπαιτεῖ ν' ἀντιληφθῶσι διὰ τῶν ὀφθαλμῶν οἱ θεαταὶ πράξιν τινα, εἰς τὴν ὁποίαν συγχορυφοῦται πλῆθος πολὺ καὶ σφοδρῶς τῆς διανοημάτων καὶ αἰσθημάτων. Τοιαῦτα ἐξόχως τραγικὰ θεάματα εἶναι παρ' Αἰσχύλῳ ἡ στιγμὴ, καθ' ἣν φαίνεται ἡ Κλυταιμνήστρα μὲ τὸ αἱματορόρυτον ξίφος ὑπὲρ τὸν νεκρὸν τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῆς Κασσάνδρας, κρατοῦσα εἰς τὰς χεῖρας τὸ δίκτυον ἐν ᾧ περιέπλεξε τὸν σύζυγον αὐτῆς ἐξεληθόντα τοῦ λουτροῦ· ἔπειτα δὲ ἡ στιγμὴ, καθ' ἣν φαίνεται ὁ Ὀρέστης ἐν Χορηγόροις ὑπὲρ τοὺς νεκροὺς τοῦ Αἰγίσθου καὶ τῆς Κλυταιμνήστρας, ἐν τῷ αὐτῷ ἐκείνῳ δώματι, ὅπου ἐκρεμάσθη καὶ κρέμαται τὸ δίκτυον τὸ περιβαλόν ποτε τὸν πατέρα αὐτοῦ. Παρὰ δὲ Σοφοκλεῖ ὅψις τραγικωτάτη εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ Αἴας κείμενος ἐν μέσῳ τῶν ζώων, ἅτινα κατέσφαξεν ἐν τῇ μανίᾳ αὐτοῦ, βαρυαλγεῖ ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, ἀφοῦ συμφρονήσας ἤδη, βλέπει ὅτι ζῶα ἔσφαξε καὶ ὄχι τοὺς ἡγεμόνας τῶν Ἀχαιῶν. Παραλαμβάνουσι δὲ τὰ δεινὰ ταῦτα θεάματα, ὡς εἶπα καὶ πρότερον, οἱ ποιηταί, ὅχι διὰ νὰ δείξωσιν εἰς τοὺς θεατὰς καὶ τὸν χορὸν τὰς πράξεις αὐτὰς ἐν τῷ γίγνεσθαι, ἀλλὰ διὰ νὰ δηλώσωσιν τὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὐρίσκεται ἡ ψυχὴ τῶν ἡρώων μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, διότι περὶ τοῦτο στρέφεται κυρίως ἡ ἀρχαία τραγωδία· οὐδὲ παρεδείκνυνον αὐτὰ εἰκὴ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' ἐπιμελῶς ἐξωράιζον καὶ ἐκάλλυνον τὰ ἄλλως εἰδεχθῆ θεάματα διὰ τῆς πλαστικῆς ἐκείνης εὐφυίας, ἥτις χαρακτηρίζει τὸν αἰῶνα τοῦ Φειδίου. Εἰς ἐπίδειξιν λοιπὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ μέρους τῶν

δωμάτων, ἔνθα διεπράττοντο συνήθως τὰ φοβερά ταῦτα ἔργα, ἐπενόησαν δύο μηχανάς, τὸ ἐκκύκλημα καὶ τὴν ἐξώστραν, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐστρέφετο, ἡ δὲ δευτέρα ἐξωθεῖτο ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Καὶ ἡ μὲν σύστασις καὶ κατασκευὴ τῶν μηχανῶν τούτων δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἀκριβῶς ἐκ τῶν ὀλίγων μαρτυριῶν τῶν παλαιῶν συγγραφέων, ἡ χρῆσις ὁμῶς αὐτῶν σαφηνίζεται ἱκανῶς ἐκ τῶν τραγωιδιῶν. Ἦτο δὲ τοιαύτη τις ἡ πύλη τῶν ἀνακτόρων ἡ τῆς σκηνῆς ἠνοίγετο ἐξαίφνης, καὶ διὰ μιᾶς ἐφαίνετο σαφῶς τὸ ἔσω μέρος τοῦ δώματος ἐν ὧν τῷ κόσμῳ καὶ τῇ εὐπρεπείᾳ αὐτοῦ. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἐκάλει ἡ χρεῖα, ἔμενον οὕτω τὰ πράγματα καταφανῇ μετὰ δὲ, ταχέως πάλιν στρεφομένης τῆς μηχανῆς, συνεκρύπτετο τὸ ἔσω τοῦ δώματος ὅπισθεν τῆς σκηνῆς. Ἐννοεῖται δὲ, ὅτι πάντα τὰ ἐπιδεικνύμενα, εἴτε τοποθεσίαι ἦσαν εἴτε οἰκήματα, δὲν εἰκονίζοντο ἄτεχνα καὶ σκαιά, ἀλλ' ἦσαν ἐντέχνως κεκοσμημένα, ὅπως ἔπρεπεν εἰς τὴν φιλόκαλον αἰσθησὶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, διότι τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἡλικίας τοῦ Αἰσχύλου ἤρχισαν καὶ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι Δημόκριτος καὶ Ἀναξαγόρας νὰ μελετῶσι τὰς ιδιότητας τοῦ φωτός καὶ νὰ ἐφαρμύζωσιν αὐτὰς εἰς τὸ θέατρον, ὁ δὲ Ἀγάθαρχος ἐδημιούργησεν ἴδιον εἶδος γραφικῆς, τὴν σκηνογραφίαν ἢ σκιαγραφίαν, ἣτις ἐσπούδαζε νὰ ἐξαπατήσῃ τὴν ὄψιν, ἀκριβέστατα μιμουμένη διὰ τοῦ φωτός καὶ τῆς σκιάς τὰ εἰκονιζόμενα ἀντικείμενα.

Ἐπὶ τῶν τριῶν μεγάλων τραγωδοποιῶν ὑπῆρχεν εὐπορία καὶ ἄλλων θεατρικῶν μηχανῶν, δι' ὧν ἀνεβίβαζον ἐκ τοῦ Ἄδου πρόσωπα, ἢ διέπταντο διὰ τοῦ ἀέρος θεοὶ ἢ δαιμόνια, ἢ ἀπεριμύοντο βροντήν, ἢ κεραυνόν, ἢ ἄλλα παρόμοια. Τοῦ Αἰσχύλου ἰδίως αἱ τραγωδίαι, καὶ μάλιστα ὁ Προμηθεύς, ἀποδεικνύουσιν ὅχι ἄτοπον τὸν ψόγον τῶν παλαιῶν, ὅτι ὁ Αἰσχύλος ἠγάπα νὰ φέρῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς φαντασιώδη πλάσματα, ἄρματα περωτὰ καὶ ἵππογύπους ἢ ἵππογεράνους, ἐφ' ὧν ἐπέβαινον δαίμονες, οἷον ὁ Ὠκεανὸς καὶ αἱ θυγατέρες αὐτοῦ.

Ἀφοῦ ἐπαρκῶς ἡρμήνευσα τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐφιλοτεχνεῖτο ἡ ἀρχαία τραγωδία ἐν χώρῳ, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐξηγήσω καὶ τὴν μεταχειρίσιν αὐτῆς ἐν χρόνῳ· νὰ ἐκθέσω δηλ. τὰ μέρη, ἐξ ὧν συντίθενται τὰ δράματα, καὶ τὴν συνάφειαν καὶ ἀλληλουχίαν αὐτῶν πρὸς τὸ ὅλον, διότι πολλὰ πράγματα δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ ὁ

ἀναγνώστης ἐκ τῆς καθολικῆς περὶ δράματος ιδέας, ἀλλ' εἶναι
χρεῖα ν' ἀποβλέψῃ εἰς τὸν ἰδιαίτερον τρόπον, καθ' ὃν ἀνεπτύχθη
ιστορικῶς παρὰ ταῖς Ἑλλήσιν ἡ τραγωδία.

Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τραγωδία σύγκειται ἐκ δύο στοιχείων, λυ-
ρικοῦ καὶ δραματικοῦ, ἅτινα ὑπ' ἄλλων ἄλλως διακρίνονται. Οὕτω
π. χ. ὁ χορὸς δύναται ν' ἀντιτεθῇ πρὸς τοὺς ὑποκριτάς, τὰ ἄδύ-
μενα πρὸς τὰ ἀπαγγελλόμενα, τὰ μέλη πρὸς τὸ ἰδίως δράμα· ἄλ-
λ' ἡ κρατίστη καὶ καρπουφορωτάτη διαίρεσις εἶναι ἡ κατὰ τὴν ὑφή-
γησιν τοῦ Ἀριστοτέλους¹ διακρίνουσα ἄσματα πολύφωνα καὶ μονο-
φώδεις, ὧν τὰ μὲν πρῶτα ἀνήκουσιν εἰς τὸν ὅλον χορὸν, τὰ δὲ δεύ-
τερα εἰς τε τοὺς ὑποκριτάς καὶ ἓνα ἕκαστον τῶν χορευτῶν. Τὰ πο-
λύφωνα πάλιν ἄσματα τοῦ χοροῦ διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τε τὴν
σύνθεσιν καὶ τὸν σκοπὸν, διὸ καὶ δέχονται διάφορα ὀνόματα. Καὶ
στάσιμα μὲν καλοῦνται ὅσα ἄσματα ψάλλει ὁ χορὸς ἰστάμενος ἐν
μέσῃ τῇ ὀρχήστρᾳ· παράδος δὲ ὀνομάζεται τὸ ἄσμα ὅπερ ψάλλει ὁ
χορὸς καθ' ἣν στιγμὴν εἰσέρχεται διὰ τῶν παρόδων εἰς τὸ θέατρον,
πρὶν δηλ. παραταχθῇ κατὰ τὴν προσήκουσαν τάξιν. Ἡ παράδος
διακρίνεται τῶν στασίων κυρίως κατὰ τοῦτο, ὅτι περιέχει, εἴτε
κατὰ τὴν ἀρχὴν εἴτε ἐν μέσῳ τοῦ μέλους, πολλὰ ἀναπαιστικὰ συ-
στήματα, μέτρα ἰδιαίζοντα εἰς πομπὰς ἢ πορείας· πρᾶττεται δὲ
νὰ περιγράψῃ τὴν κατὰστασιν τῶν δρώντων προσώπων, νὰ λάβῃ
ὑπὸ σκέψιν τὴν πρᾶξιν τῆς τραγωδίας, καὶ νὰ δηλώσῃ καθολικῶς
τὴν εὖνοιαν καὶ τὴν ἀγαθὴν διάθεσιν τῶν χορευτῶν. Μερικώτερον
δὲ ἐξηγεῖ τὴν αἰτίαν τῆς εἰσόδου τοῦ χοροῦ εἰς τὸ θέατρον καὶ τὸν
λόγον τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὰ δρώμενα, ἐν ᾧ τὰ στάσιμα ἐρ-
μηνεύουσι τὴν διάθεσιν τοῦ χοροῦ πρὸς τὰς διαφόρους τροπὰς ἃς
λαμβάνει ἡ πρᾶξις τῆς τραγωδίας κατὰ τὴν πρόοδον τῆς παραστά-
σεως. Ὁ χορὸς τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ὁ ἰδα-
νικός ποιητής, ὅστις ἀντιλαμβάνομενος τῶν πραγμάτων κατὰ τὸν
ἴδιον αὐτοῦ τρόπον, ρυθμίζει καὶ διευθύνει τὰς ἐντυπώσεις τοῦ συν-
ηγμένου πλήθους. Τὰ δὲ στάσιμα ἔχουσι σκοπὸν, πρῶτον μὲν νὰ
παρασκευάσωσιν ἐν μέσῳ τῶν ἀνταγωνισμῶν καὶ τῶν περιπετειῶν
τοῦ δράματος τὴν ἡρεμίαν καὶ γαλήνην ἐκείνην τοῦ πνεύματος,

¹ Ποιητ. 12.

ἦν ἐνόμιζον οἱ Ἕλληνες ἀναγκαιοτάτην εἰς ἀπόλαυσιν τῶν καλλι-
τεχνικῶν ἔργων· ἔπειτα δὲ ν' ἀποκόψωσιν ἐκ τῆς πράξεως πᾶν ὅ,τι
τυχαῖον καὶ προσωπικόν, καὶ νὰ δηλώσωσι σαφῶς τὴν ἐσωτερικὴν
ιδεάν καὶ τὸ ἐν τῇ πράξει ὑποκείμενον νόημα. Δι' αὐτὸ παρεντί-
θενται τὰ στάσιμα κατὰ τὰς ἀναπαύλας τοῦ δράματος, ἀφοῦ διή-
νυσεν ἡδὴ ἡ πράξις ἰκανὴν ὁδόν, ὅτε ἡ οὐδεὶς τῶν ὑποκριτῶν ἴσα-
ται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἢ ἂν παρέμεινέ τις, μέλλουσι μετ' ὀλίγον νὰ
ἐπεισέλθωσι νέα πρόσωπα, διάφορα τῶν προτέρων· ὥστε τὰ στάσιμα
παρέχουσι καιρὸν ἀρμόδιον εἰς τοὺς ὑποκριτὰς νὰ μεταλλάξωσιν ἐνδύ-
ματα καὶ προσωπεῖον. Τὰ μέλη λοιπὸν τοῦ ὅλου χοροῦ τέμνουσι τὴν
τραγωδίαν εἰς μέρη, ἅτινα ὁμοιάζουσι πρὸς τὰς πράξεις τοῦ νεωτέρου
δράματος, καὶ δέχονται διάφορα ὀνόματα. Τὸ μέρος π. χ. τὸ κείμενον
πρὸ τῆς παρόδου τοῦ χοροῦ, ἐκαλεῖτο *πρόλογος*¹· τὰ μεταξὺ τῶν σασί-
μων, *ἐπεισόδια*²· τὸ δὲ μετὰ τὸ τελευταῖον σάσιμον, *ἐξοδος*. Εἰς πάντα
τὰ ἄσματα ταῦτα διαλάμπει ἡ εὐσεβὴς καὶ ἀπαθὴς γνώμη τοῦ χο-
ροῦ, ἣτις σαφηνίζεται ἐξωτερικῶς διὰ καλῶν καὶ σεμνοπρεπῶν ὀρχη-
μάτων, ὥστε τὰ χορικά μέλη τῆς ἀρχαίας τραγωδίας ὁμοιάζουσι κατὰ
τε τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὸ εἶδος πρὸς τὰ ἄσματα τοῦ Σητησιγόρου, Πιν-
δάρου καὶ Σιμωνίδου. Συντίθενται δὲ τὰ μέλη τῆς τραγωδίας ἐκ
στροφῶν καὶ ἀντιστροφῶν. Αἵτινες ἐπιφέρονται ἐφεξῆς ἡ μία μετὰ
τὴν ἄλλην ἄνευ τεχνικωτέρας συμπλοκῆς· διαφέρουσι δὲ τῶν με-
λῶν τοῦ Πινδάρου, ὅτι δὲν ἐπαναλαμβάνεται καθ' ὅλον τὸ ἄσμα
τὸ αὐτὸ σχῆμα τῆς στροφῆς καὶ ἀντιστροφῆς, ἀλλὰ μεταβάλλονται
τὰ μέτρα κατὰ πᾶν ζευγὸς στροφῶν· οὐδὲ παρεντίθεται ἐν τοῖς
στασίμοις ἐπὶ ὁδός, ὡς ἐν τοῖς ἄσμασι τῶν μελοποιῶν, κατὰ πᾶν
στροφῶν ζευγὸς, ἀλλὰ μία καὶ μόνη ἐπὶ ὁδός ἐπιτίθεται κατὰ τὸ
τέλος τοῦ ὅλου στασίμου³. Διὰ τῆς ἐναλλαγῆς ταύτης τῶν ῥυθ-
μῶν, ἦν παρηκολούθει ἐνίοτε καὶ μεταβολὴ τῆς ἀρμονίας, ἐξεδη-
λοῦτο ἡ μετατροπὴ τῶν αἰσθημάτων τοῦ χοροῦ, καθ' ὃ διακρίνεται

¹ Ἐπὶ ὁδοί, αἵτινες παρεντίθενται κατὰ τὸ φαινόμενον ἐν τῷ μίᾳ χορι-
κοῦ μέλους, ὡς ἐν Αἰσχύλου Ἀγαμέμνονι 140—159 (Dind.), κεῖνται ἐν τῷ
τέλει τῆς π α ρ ὀ δ ο υ, ἣτις ἐν τούτῳ τῷ δράματι σύγκειται ἐξ ἑνὸς ἀ-
ναπαιστικῶν συστημάτων, καὶ μιᾶς στροφῆς καὶ ἐπὶ ὁδοῦ ἐκ δακτυλικῶν ῥυθ-
μῶν. Μετὰ τὴν πάροδον ἔπεται εὐθὺς τὸ πρῶτον στάσιμον, ὅπερ σύγκειται
ἐκ πέντε στροφῶν καὶ ἀντιστροφῶν τροχαϊκῶν καὶ λογαοδικῶν μέτρων.

οὔσιωδῶς ἢ μελικὴ ποίησις τῶν τραγωδοποιῶν τῆς Πινδαρικῆς· διότι, ἐν ᾧ τοῦ Πινδάρου ἢ Μοῦσα διεξάγει ἐν νόημα ὑπὸ τὸν αὐτὸν τοῦ αἰσθημάτων τόνον δι' ὅλης τῆς ᾠδῆς, τῶν ἐν ταῖς τραγωδίαις ᾠσμάτων ἢ ἀρχὴ διαφωνεῖ συνήθως πρὸς τὸ τέλος, διότι ὁ χορὸς ποτὲ μὲν ἀποβλέπει πρὸς τὰ ἤδη γενόμενα, ποτὲ δὲ ἐλπίζει ἢ φοβεῖται τὰ μέλλοντα, καὶ ἐν γένει εἰπεῖν ἀντισπῶμενος ἀγχιστρόφως ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ποικιλιωτάτων συμπερόντων, συμμεταβάλλει τὴν ἑαυτοῦ διαθέσιν καὶ γνώμην πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς σκηνῆς δραματιζόμενα. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς συνθέσεως τῶν μελῶν· ἡ δὲ ῥυθμοποιία τῶν τραγικῶν ποιητῶν, διὰ τὴν χρῆσιν ἑτερογενῶν ῥυθμῶν, εἶναι καθόλου ἀτεχνοτέρα τῆς τῶν μελοποιῶν, οἵτινες ἀσπάζονται τὴν ἐκ τῶν ὁμοίων ῥυθμῶν σύνθεσιν. Παρὰ τοῖς τραγωδοποιοῖς ἐκβάλλει τὸ ῥεῦμα τῶν αἰσθημάτων σφοδρὸν καὶ ῥαγδαῖον κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν φορὰν, ἐν ᾧ παρὰ Πινδάρῳ κατατεμνόμενον εἰς πολλὰς καμπὰς καὶ ἐλιγμούς, ἐρμηνεύει ἡρέμα καὶ τεχνικῶς τὰ λεπτὰ καὶ βαθέα διανοήματα τοῦ ποιητοῦ. Ἄλλ' ἐγὼ ἀφιστάμενος ἀκριβεστέρας πραγματείας περὶ τοῦ μεγάλου καὶ δύσκολου τούτου ζητήματος, κατὰ τίνα δηλ. διαφέρει εἰδικῶς ἢ ρυθμοποιία τῶν τραγικῶν καὶ μελοποιῶν, παρατηρῶ μόνον τὸ ἐξῆς· ὅτι οἱ τραγωδοποιοί, πλὴν τῶν Πινδαρικῶν, εἰσάγουσι καὶ τοὺς ῥυθμούς τῶν ἀρχαιοτέρων Ἰώνων καὶ Αἰολέων μελοποιῶν· ὡς πρὸς δὲ τὴν συμπλοκὴν καὶ σύζευξιν τῶν στίχων καὶ συστήματων ἀκολουθοῦσι τρόπους ποικιλιωτάτους καὶ κανόνας πάνυ διαφόρους τῶν γνωστῶν, οὓς ἂν ἤθελα νὰ σαφηνίσω, ἦτο χρεῖα νὰ εἰσέλθω εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς μετρικῆς τέχνης.

Διὰ τῶν ἀναπαύσεων, αἱ παρασκευάζουσι τὰ πολύφωνα ᾠσματα τοῦ χοροῦ, τέμνεται ἡ τραγωδία εἰς τὰ μέρη, περὶ ὧν ἐπραγματεύθημεν, δηλ. πρόλογον, ἐπεισόδια, καὶ ἐξοδον. Ὁ ἀριθμὸς ὅμως, τὸ μῆκος, καὶ ἡ διάθεσις τῶν μερῶν τούτων ἐπιδέχονται τασαύτην ποικιλίαν, ὥστε οὐδὲν ἐξωτερικὸν μέτρον, οἷον προγράφει ὁ Ὁράτιος¹, περιορίζει ἀκριβῶς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δραματικῆς συνθέσεως. Τὰ στάσιμα εἶναι πολλὰ ἢ ὀλίγα, καθ' ὃν λόγον αἱ ἀναπαύ-

¹ A. P. 189. Neve minor, neu sit quinto productior actu Fabula, quae posci vult et spectata reponi.

σεις καὶ ἡρεμίαι τῆς πράξεως, αἵτινες ἐκκαλοῦσι τὰς κρίσεις καὶ θεωρίας τοῦ χοροῦ περὶ τῆς τύχης τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, εἶναι πολλαὶ ἢ ὀλίγαι. Τοῦτο δὲ ἐξαρτᾶται πάλιν ἐκ τῆς φύσεως τῆς δραματικῆς πράξεως, καὶ τοῦ πλήθους τῶν δρώντων προσώπων. Ὁ Σοφοκλῆς, π. χ., παρασκευάσας πολλὰς ἀναπαύλας, καὶ πολλὰ πρόσωπα περιθεὶς εἰς ἕκαστον τῶν ὑποκριτῶν, ἐποίησε τὴν Ἀντιγόνην εἰς ἑπτὰ πράξεις· ἀλλ' ὁ αὐτὸς ποιητὴς, ἀπλούστερον οἰκονομήσας τὸν μῦθον, ἀκριβῶς δ' ἐξεργασθεὶς τὰ ὀλίγα τῆς πράξεως στάδια, ἐποίησε τὸν Φιλοκτήτην, ὅστις ἔχει ἐν μόνον στάσιμον, πράξεις δὲ τρεῖς καὶ αὐτοῦ τοῦ προλόγου συμπεριλαμβανομένου. Οὕτω καὶ παρ' ἄλλοις ποιηταῖς κατατείνονται μακρὰ τὰ ἐπεισόδια ἄνευ παρεμβολῆς στασίμων. Εἰς τὸν Ἀγαμέμνονα τοῦ Αἰσχύλου τελευταῖον στάσιμον εἶναι τὸ περίφοβον ἐκεῖνο ἄσμα τοῦ χοροῦ, τὸ πρὸ τῶν μαντευμάτων τῆς Κασάνδρας¹. Ὑπεῖτα δέ, τόσον ταχέως πληροῦνται αἱ τῆς Κασάνδρας μαντεῖαι περὶ τῆς σφαγῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος, καὶ ἡ ἐκ τοῦ φόβου κατὰπληξίς εἶναι τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε δὲν ἀπολείπεται ἐπέκεινα τούτων τόπος πρὸς στάσιμον. Εἰς τοῦ Σοφοκλέους τὸν Οἰδίπουν ἐπὶ Κολωνῷ ἡ πάροδος ἄρχεται, ἀφοῦ πρῶτον ὁ Θησεὺς ὑποδέχεται τὸν Οἰδίπουν καὶ ὑπόσχεται εἰς αὐτὸν προστασίαν ἐν τῇ Ἀττικῇ². Ἀχρι δὲ τῆς σκηνῆς ταύτης ἀντισπώμενος ὁ χορὸς ὑπὸ δύο ἀντιπάλων αἰσθημάτων, τῆς ἀποστροφῆς πρὸς τὸν ἐπάρκτον καὶ μικρὸν Οἰδίπουν καὶ τῆς συμπαιδείας πρὸς τὸν οἰκτρὰ παθόντα βασιλέα, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν φοβούμενος, εἶτα δὲ πολλὰ ἐλπίζων ἐξ αὐτοῦ, δὲν ἔχει τὴν ἡρεμίαν καὶ γαλήνην τοῦ πνεύματος, δι' ἧς ἠδύνατο ν' ἀναγνωρίσῃ ἐν τοῖς παθήμασι τοῦ Οἰδίποδος τὸν δάκτυλον τῆς θείας προνοίας.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἁσμάτων τοῦ ὅλου χοροῦ. Εἰς δὲ τὰ ἐπεισόδια, ἡ νεωτερικώτερον τὰς πράξεις τῆς τραγωδίας, τὸ λυρικὸν στοιχεῖον συμπλέκεται μὲ τὸ δραματικὸν πολὺ στενότερα ἢ ἐν τοῖς χορικοῖς μέλεσι. Πανταχοῦ, ὅπου ὁ λόγος δὲν ὑπηρετεῖ τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ διάπυρος ὢν ὑπὸ τοῦ πάθους θέλει νὰ ἐκδηλώσῃ τὰς σφοδρὰς κινήσεις τῆς ψυχῆς, ἐκεῖ μετατρέπεται εἰς λυρικὸν

¹ Στ. 975—1032. Dind.

² Στ. 667 — 749. Dind. Πάροδον καλεῖ ῥητῶς τὸ μέλος τοῦτο ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ «Εἰς πρεσβυτέρῳ πολιτευτόν» 3.

σχῆμα, ἤτοι εἰς ὥδῃν. Ὅσα δὲ ἄσματα δὲν παρεμβάλλονται μεταξὺ τῶν ἐπεισοδίων, ἀλλ' ἄπτονται ἀμέσως τῆς πράξεως καὶ ἐρμηνεύουσι τὰς ὁρμὰς τῶν δρώντων προσώπων, ταῦτα ἀνήκουσιν εἴτε εἰς τοὺς ὑποκριτάς, εἴτε καὶ εἰς τὸν χορόν, μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι δὲν ψάλλονται ὑφ' ὅλου τοῦ χοροῦ μιᾶ φωνῇ, ἀλλ' ὑφ' ἑνὸς ἐκάστου τῶν χορευτῶν κατ' ἰδίαν. Τὸ τρίτον τοῦτο εἶδος τῶν ἄσματων ἦτο κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δραματικῆς τέχνης σπουδαιότατον, καὶ βεβαίως ἐποιεῖτο μεγάλην χρῆσιν αὐτῶν ἡ παλαιὰ λυρική τραγωδία.

Τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἄσματα καλοῦνται κοινῶ ὀνόματι *κόμμοι*, ἤτοι *κοπετοὶ* ἢ ὀδυρμοὶ (*planctus*). Ἐγεννήθησαν δὲ ἐκ τῶν ἐπὶ τοῖς τεθνεῶσι θρήνων, καὶ κυρία αὐτῶν ὑπόθεσις εἶναι ἡ ἐκφρασις βαρεῖας λύπης καὶ θλίψεως ἐπὶ τοῖς συμβαίνουσι, διότι σπανίως ἔχουσιν ἄλλον σκοπόν, νὰ παραθαρῶνῃσι δηλαδὴ καὶ ἐξεγείρῃσιν ἐπὶ πράξιν. Οἱ κόμμοι καταλαμβάνουσι πολλάκις μέγα μέρος τῆς τραγωδίας, μάλιστα παρ' Αἰσχύλῳ, οἷον ἐν Πέρσαις καὶ Χοηφόροις¹. Αἱ μακραὶ αὗται ἐκδηλώσεις ἀγωνίας καὶ θλίψεως εἶναι ἐκ τῶν κυρίων συστατικῶν τῆς παλαιᾶς τραγικῆς τέχνης. Ἐνταῦθα δὲ ἀναφαίνονται καὶ τὰ μεγάλα συστήματα τῶν ἐντέχνως συμπεπλεγμένων στροφῶν καὶ ἀντιστροφῶν, ἅτινα ἐσαφηνίζοντο διὰ τῶν ὀρχηστικῶν σχημάτων τῶν τε ὑποκριτῶν καὶ τῶν χορευτῶν, καὶ ἐνεποιοῦν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν θεατῶν ἐντύπωσιν ζωηροτάτην, ἣν ἡμεῖς δὲν αἰσθανόμεθα σήμερον ἐκ τῆς ψιλῆς ἀναγνώσεως. Παραλλαγή τις τῶν κόμμων εἶναι τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἐνθα τὸ μὲν τῶν προσώπων ἐκφράζεται εἰς τόνον λυρικόν, τὸ δὲ ἀντίπαλον εἰς λόγον κοινόν καὶ συνήθη, μηχανημα, δι' οὗ παρασκευάζει ὁ Αἰσχύλος τραγικωτάτας σκηνάς, οἷον ἐν τῷ Ἀγαμέμνονι² καὶ τοῖς Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας³. Ἄλλοτε πάλιν κατεχόμενος ὁ χορὸς ὑπὸ σφοδροτάτου πάθους, διεξέρχεται διάλογον ἐν λυρικῷ τόνῳ, ἐνθα διακρίνονται τὰ πρόσωπα τῶν διαφόρων χορευτῶν ἐκ τῆς ἀποτόμου διακοπῆς τοῦ λόγου, τῶν ἐπαναλήψεων, ἐνίοτε

¹ Περσ. 907—1076. Πᾶσα ἡ ἔξοδος τῶν Περσῶν εἶναι κόμμος. — Χοηφ. 306—478.

² 1069—1177.

³ 369—708. — Ἰκετ. 346—437.

δὲ καὶ τῶν ἐναντιολογιῶν. Τοιαῦτα διαλογικὰ μέρη, εἰς τὰ ὅποια διακρίνονται ὀλίγοι ἢ καὶ ὅλοι οἱ χορευταί, ἀπαντῶνται παρ' Αἰσχύλῳ μάλιστα, καὶ ῥητῶς σημειοῦνται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐρμηνευτῶν¹. Οἱ δὲ μετὰ τὸν Αἰσχύλον τραγωδοποιοὶ μετεχειρίσθησαν τοιαῦτα μόνον ἐν κόμμοις, δὲν εἰσάγουσιν ὅμως εἰς τὸν διάλογον οὔτε πάντας οὔτε πολλούς, ἀλλ' ὀλίγους ἐκ τῶν χορευτῶν.² Ὅσακις δὲ ὁ χορὸς εἰσέρχεται εἰς τὸ θέατρον ἐν τάξει λελυμένη, οἱ δὲ χορευταὶ δισστηκότες καθ' ἓνα ψάλλουσιν ἄσμα ἐν σχήματι διαλόγου ὅμοιον πρὸς κόμμον, τότε πρέπει νὰ διακρίνωμεν διπλὴν πάροδον, μίαν μὲν ταύτην τὴν κομματικὴν, ἐπεὶτα δὲ τὴν ἄλλην τὴν ὁμοιάζουσαν τὰ φάσματα, ἣν ψάλλει ὁ ὅλος χορὸς ἐν ὁμοφωνίᾳ, ἀφοῦ κατὰ λάβρην ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ τὴν προσήκουσαν θέσιν, καὶ κατασταθῇ κατὰ τὴν κανονικὴν τετράγωνον τάξιν, ὅπερ συμβαίνει εἰς τὰς Εὐμενίδας τοῦ Αἰσχύλου καὶ τὸν Οἰδίπουν ἐπὶ Κολωνῷ τοῦ Σοφοκλέους.³ Πλὴν τῶν ποικίλων τούτων μελῶν οἱ τραγωδοποιοὶ ἐγκατέπλεκον εἰς τὰ δράματα καὶ μικρὰ τινα ἄσματα, ἅτινα ῥητῶς διακρίνουσιν οἱ παλαιοὶ τῶν στασίμων, ἐκαλοῦντο δέ, ὡς φαίνεται, ὑπορχήματα.⁴ Τὰ ἄσματα ταῦτα εἰκονογραφοῦσι σφοδρὸν καὶ διάπυρον ἐνθουσιασμόν δι' ὀρχήσεως ζωηρᾶς καὶ ἐκφραστικῆς, ἥτις ἦτο διάφορος τῆς σεμνῆς ἐμμελείας. Τοιαῦτα ὑπορχήματα εἰσήγεν ἰδίως ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὰς τραγωδίας, ὅσακις ἤθελε νὰ ζωγραφήσῃ διὰ τρόπων ἐκφραστικωτάτων αἰσθημα ἰσχυρὸν μὲν ἐν τῷ παρόντι, ἀλλὰ ταχέως παρερχόμενον⁵. Ἄλλο εἶδος ἁσμάτων ἦσαν τὰ κα-

¹ Σχολ. εἰς Εὐμέν. 139. εἰς τοὺς Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας 94. — Ὅμοια παραδείγματα ἴδ. Εὐμέν. 140—177. 254—276. 776—792. 836—846. — Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας 77—181. — Ἰκετ. 1019—1074. Οἱ ἐκδῶται σημειοῦσι τὸν λυρικὸν ταῦτον διάλογον διὰ τῶν ἡ μ ι χ ο ρ ί ω ν, ἀλλ' ἡ διαιρέσις τοῦ χοροῦ εἰς δύο μέρη, ἡ παρὰ Πολυδεύκει δι χ ο ρ ί α, συμβαίνει εἰς σπανίας καὶ ὠρισμένας περιστάσεις, ὡς ἐν Ἑπτ. ἐπ. Θήβ. 1066—Σοφ. Αἴαντ. 866.

² Σοφ. Οἰδ. ἐπ. Κολ. 117. — Εὐριπ. Ἰων. 184.

³ Τὴν κανονικὴν ταύτην τοῦ χοροῦ κατάστασιν σημαίνει ἡ παρ' Αἰσχύλῳ φράσις «χορὸν ἀψωμεν» (Εὐμέν. στ. 307.).

⁴ Σχολ. εἰς Σοφοκλ. Τραχ. 205. — Ὅμοια ἄσματα βλ. ἐν Αἴαντ. 693. — Φιλοκτ. 391, 827. — Περὶ δὲ τοῦ ὀνόματος «ὑπορχήματα» πρβ. Cramer, ἸΑνεκδότων T. III, σ. 346.

⁵ Τὰ ὑπορχήματα δυσκόλως διακρίνονται τῶν κομματικῶν ἁσμάτων τοῦ

λούμενα ἀπὸ σκηνης ἄτινα προσήκουσιν εἰς μόνους τοὺς ὑποκριτάς, καὶ εἶναι εἴτε δικαιολογικὰ εἴτε μονωδία. Τοιαῦται μακρὰι μονωδίαί, δι' ὧν ἐξέφραζε συνήθως ὁ πρωταγωνιστὴς παθητικώτατα αἰσθήματα, ἀποτελοῦσι μέρος σπουδαιότατον τῶν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου¹. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς τὴν ἄνετον καὶ ἐλευθέραν τοῦ πάθους ἔκχυσιν, τὴν δυσκόλως ῥυθμιζομένην, ἀπᾶδει ἡ κανονικὴ ἐπαναλήψεις ὁμοίας ἀρμονίας καὶ ὁμοίων ῥυθμῶν, ἀποβάλλονται κατὰ μικρὸν ἐκ τῶν μονωδιῶν αἱ στροφαὶ καὶ ἀντιστροφαί, καὶ ἀντ' αὐτῶν ἀντεισάγονται τὰ διθυραμβικὰ καὶ ἀτελεύτητα ῥυθμικὰ γένη, τὰ καλούμενα ἀπολειλυμένα· ὥστε τὸ τεχνικὸν σύστημα τῶν κανονικῶν σχημάτων, ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν ὁποίων ἡ ἀρχαϊστέρᾳ ἀέχνη ὑπέβαλλεν ἀνεξαίρετως πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τῶν αἰσθημάτων καὶ παθημάτων τῆς ψυχῆς, διασπασθὲν ὑπὸ τῆς σφοδρᾶς καὶ ῥαγδαίας βίας τῶν ὁρμῶν καὶ ὀρέξεων, ἀντικαθίσταται ἀπὸ τοῦδε ἐν ταῖς μονωδίαις ὑπὸ φυσικῆς τινος ἐλευθερίας, ἥτις παρεξέκλινεν ὕστερον εἰς ἀνομίαν καὶ ἀκυλοσίαν.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν γένει περὶ τῆς συνθέσεως τῶν ποικίλων τῆς τραγωδίας μελῶν, ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰδικώτερον τὰ περὶ μέτρων, αἱ ποιηταὶ εἰσῆγαγον εἰς τε τὰς μονωδίας καὶ τὰ ἀπὸ σκηνης ἄσματα πᾶσαν τὴν ῥυθμικὴν ποικιλίαν τῶν προτέρων μελοποιῶν, μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι τὰ μὲν σεμνότερα καὶ πανηγυρικώτερα τῶν μέτρων μετεχειρίζοντο εἰς τὰ πολύφωνα μέλη τοῦ ὅλου χοροῦ, εἰς δὲ τὰς μονωδίας καὶ τὰ ἄλλα εἰσῆγον μέτρα κινητικώτερα, ἐπιτήδεια εἰς ζωγραφίαν τοῦ αἰσθήματος καὶ τοῦ πάθους. Οὕτω π. χ. οἱ ῥυθμοὶ τῆς Δωριεστὶ ἀρμονίας, οἱ ἐκ τοῦ Πινδάρου γνωστοί, εἶχον χώραν πάνυ ἀρμυδιαν εἰς τὰ στάσιμα, οὐδέποτε δὲ εἰς τοὺς κόμμους ἢ τὰ

χοροῦ, διότι δὲν συνέψαλλε καὶ αὐτὰ ὁ χορὸς ἐν ὁμοφωνίᾳ. Εἰς τὰ κομματικὰ ἄσματα τοῦ Αἰσχύλου ἐν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, μάλιστα δὲ εἰς τὸ πρῶτον (78—108), παρέστησεν ὁ ὀρχηστὴς Τελέστης, ὅστις ἦτο ἴσως καὶ τοῦ χοροῦ ἡγεμῶν, διὰ μεμητικῆς ὀρχήσεως τὰς περιγραφόμενας πολεμικὰς σκηνάς. (Ἀθην. Ι, σ. 22.).

¹ Δι' αὐτὸ λέγει ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Βατράχοις (944) περὶ Εὐριπίδου, ὅτι «ἀνέτρεφε τὴν τραγωδίαν μονωδίαις, Κηφισοφῶντα μιγνύς». Ὁ δὲ Κηφισοφῶν ἦτο κατὰ Θωμάκιν τὸν Μάγιστρον (ἐν βίῳ Εὐριπί.) πρωταγωνιστὴς τοῦ ποιητοῦ. πρβ. Βατράχ. στ. 874.

ἀπὸ σκηνῆς¹. Τὰ μέτρα δὲ τὰ Δοχμιακά, διὰ τὴν γοργότητα καὶ τὴν φαινομένην ἀντιφωνίαν τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν συντίθενται², ἦσαν τὰ μάλιστα ἐπιτήδεια εἰς ζωγραφίαν σφοδρατάτων κινήσεων τῆς ψυχῆς, διότι τὸ πολυσχημάτιστον αὐτῶν παρεῖχε πολλὴν ποιικιλίαν μεταβολῶν, δι' ὧν ἡρμήνευον οἱ ποιηταὶ κατὰ τὴν χρεῖαν ποτὲ μὲν τῆς ψυχῆς ἀγωνίαν, ἄλλοτε δὲ βαρυθυμίαν καὶ ἄλγος. Καθόλου δ' εἰπεῖν οὐδὲν ἄλλον εἶδος ῥυθμῶν πρέπει τόσον εἰς τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας, ὅσον τὸ δοχμιακόν. Ἄλλη τις διαφορὰ περὶ τὴν μελοποιίαν τῶν κόμμων καὶ τῶν ἀπὸ σκηνῆς ᾠμάτων δὲν διακρίνεται σαφῶς· ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους ὅμως μακρόν³, ὅτι τινὲς τῶν ἀρμονιῶν ἦσαν οἰκεῖαι εἰς μόνους τοὺς ὑποκριτάς, διότι ἐν τῇ φύσει αὐτῶν ὑπῆρχεν ἰδιαίτερόν τι χρῶμα ἡθους καὶ πάθους, ὅπερ ἔπρεπε μὲν εἰς τοὺς δρῶντας ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἥρωας καὶ ἡρώιδας, ἀλλ' ἦτο ἀνάρμοστον εἰς τὸν ἀπλῶς συμπαθοῦντα καὶ συνδιατιθέμενον χορόν.

Πάντα τὰ εἶδη τῶν ᾠμάτων, ὅσα περιέγραψα μέχρι τοῦδε, ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μέλη, ἅτινα ὅχι μόνον ἤδοντο, ἀλλὰ συνωδεύοντο ὑπὸ μουσικῶν ὀργάνων, ἐν οἷς ἐξῆρχε ποτὲ μὲν ἡ κιθάρα ἢ λύρα, ποτὲ δὲ οἱ αὐλοί. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ἄλλα τινὰ μέρη τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας, ὧν ἡ ἐκφώνησις οὔτε ᾠδὴ αὐτόχρημα εἶναι, οὔτε λόγος ψιλός, ἀλλ' ἰδιαίτερός τις τρόπος κείμενος ἐν μέσῳ ᾠδῆς καὶ ἀπαγγελίας, οἷον ὑπέγραψα ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ, ἐκεῖ ἐνθα ἐποιούμην λόγον περὶ ῥαψωδῆσεως ἐπῶν (Κεφ. 4), ἐλεγείας καὶ ἰάμβων (Κεφ. 10). Τὰ ἀναπαιστικά συστήματα π. χ. ἅτινα ἐκφωνεῖ ποτὲ μὲν ὁ χορός, ποτὲ δὲ οἱ ὑποκριταί, ὅτε τι τῶν προσώπων εἰσέρχεται εἰς τὴν σκηνὴν ἢ ἐξέρχεται, ἢ ὅτε προπέμπουσί τινα ἢ προσαγορεύουσι, ταῦτα ὁμοιάζουσι τὰ Σπαρτιατικὰ ἐμβατήρια (Κεφ. 14), ἅτινα δὲν ἦσαν μὲν κατ' ἀκριβεῖς μελωδίας μεμελοποι-

¹ Ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ περὶ Μουσικῆς (17) λέγει, ὅτι καὶ «τραγικοὶ οἵκτοι», ἧτοι κόμμοι, ἐμελοποιούντο πρότερον πρὸς τὴν Δωριστὴ ἀρμονίαν· ἀλλὰ τοῦτο ἀναφέρεται βεβαίως εἰς τοὺς τραγωδοποιούς τοὺς ἀκμάσαντας πρὸ τοῦ Αἰσχύλου.

² Τὸ καθαρὸν σχῆμα τοῦ Δοχμίου εἶναι τὸ ἐξῆς: $\vee \text{ — } \text{ — } \vee \text{ — } \text{ — } \vee$ ὅπου ἀντισπῶνται, οὕτως εἰπεῖν, αἱ ᾄσεις τοῦ Ἰάμβου καὶ τροχαίου.

³ Προβλήμ. XIX. 48.

ημένα, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀπηγγέλλοντο πάλιν ὡς λόγος φιλός. Τὰ ἀναπαιστικά συστήματα εἰσάγονται κυρίως εἰς τὴν πάροδον· ἐξάμετροι δὲ ἀπαγγέλλονται ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ὑποκριτῶν ἐπὶ σπουδαίων ἀγγελιῶν ἢ βουλευμάτων, ὅτε ἡ σεμνότης καὶ μεγαλοπρέπεια τοῦ ἡρωϊκοῦ μέτρου διέθετε προσηκόντως τοὺς θεατὰς εἰς τὸ ἄκουσμα¹. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ συνήθεις τροχαῖκοι στίχοι, οὓς μεταχειρίζονται εἰς τὰ διαλογικὰ τοῦ δράματος, ἀπαιτοῦσιν ἀπαγγελίαν ὑψιφωνοτέραν, καὶ χειρονομίαν ζωηράν, ὡς ἐσημείωσα ἐν τῇ περὶ Τροχαίων κεφαλαίῳ.

Οὕτω δὲ διεξελθόντες τὰ περὶ μελῶν, κατηντήσαμεν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη τῶν ἐπεισοδίων, ἐνθα δὲν ἐπικρατεῖ πάθος ἢ κίνησις αἰσθημάτων, ἀλλ' ὁ λόγος ὁ ψυχρός, ὅστις τὰ μὲν ἐξωτερικὰ ὄντα οὐποδάζει νὰ ὑποτάξῃ καὶ τρέψῃ εἰς θεραπείαν τοῦ λέγοντος, τὴν δὲ βούλησιν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων νὰ ρυθμίσῃ καὶ μεταβάλλῃ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἦτο ὀλίγον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δραματικῆς τέχνης, ὕστερον δὲ αὐξήσαντες αὐτὸ μικρὸν κατὰ μικρὸν οἱ ποιηταί, ἐπλάσαν ἐκ τῆς κοινῆς καὶ πολιτικῆς ὁμιλίας τοὺς ποικιλωτάτους τρόπους καὶ τὰ σχήματα τοῦ λόγου, ὅσα κοσμοῦσι τὴν ἑλληνικὴν τραγωδίαν. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῶν δραμάτων ὁ χορὸς παρίσταται ὡς εἰς τῶν ὑποκριτῶν, διότι, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων², ὁσάκις διαλέγεται πρὸς τοὺς ὑποκριτάς, δὲν κοινωνεῖ τῶν λόγων ὁ ὅλος χορὸς, ἀλλ' ὡς ἀντιπρόσωπος πάντων εἰς καὶ μόνος, ὁ χορηγός. Σπανίως δὲ καὶ παρὰ μόνῳ τῷ Αἰσχύλῳ μετέχουσι τοῦ λόγου πάντες οἱ χορευταί· καὶ τότε ἡ διαλέγονται πρὸς ἀλλήλους, ὡς ἐν Ἀγαμέμνονι³, ὅπου διακρίνονται αἱ φωναὶ τῶν δώδεκα χορευτῶν, ἡ ἐκφράζει πρὸς τοὺς ὑποκριτάς ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γνώμην ἰδίᾳ⁴. Εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ διαλόγου διώκουσιν οἱ Ἕλληνες τραγικοὶ πάσῃ δυνάμει τὴν συμμετρίαν καὶ ἀναλογίαν, ἥτις ἰδίως χαρακτηρίζει τὴν παλαιὰν τέχνην. Αἱ ἀντίπαλοι γνώμαι καὶ ὀρέξεις τῶν ἀνταγωνιζομένων προσώπων τίθενται ἴσαι ὡς ἐν πλάστιγγι, ὥστε

¹ Σοφ. Φιλοκτ. 839. — Εὐριπ. Φαέθ. ἀποσπασ. ἐκ τοῦ Παρις κωδ. σ. 65.

² Οἷον ἐν Πέρσαις Αἰσχύλου «Χρεῶν αὐτὴν πᾶν τὰς μύθοισι προσαυδᾶν».

³ Στ. 1346—1371.

⁴ Αἰσχύλ. Ἀγαμ. 1047—1113.

μικρά τις ῥοπή κατὰ τὸ τέλος τοῦ διαλόγου ἀρκεῖ νὰ κλίνη τὴν πλάστιγγα ἐπὶ τὸ ἕτερον μέρος. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ ἐπιμέλεια τῶν ποιητῶν περὶ τὴν λεπτότεχνον κατασκευὴν ἐκείνων τῶν σκηνῶν, ὥς οἱ ἀρχαῖοι ὀνομάζουσι *στιχομυθίας*, ἐνθα στίχος παλαίει στίχον, ὡς τύπος ἀντίτυπος, ἢ περὶ τὴν ἐξεργασίαν τῶν ἄλλων ἐκείνων μερῶν τοῦ διαλόγου, ὅπου ἰσάριθμοι στίχοι ἀντίκεινται πρὸς ἰσάριθμους. Ἡ σπουδὴ αὕτη πρὸς συμμετρίαν προβαίνει εἰς τοσοῦτον, ὥστε πολλάκι σκηναὶ συγκείμεναι ἐκ διαλόγου καὶ μελῶν διανεμόνται συμμετρῶς ὡς στροφαὶ καὶ ἀντιστροφαί¹.

Τὸ πύνηθες μέτρον τοῦ διαλόγου τῶν τραγωδιῶν ἦτο, ὡς εἶπα καὶ πρῶτερον, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δραματικῆς τέχνης τὰ *τροχαϊκὰ τετράμετρα*, ἅτινα παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις καὶ τεχνικωτέροις ποιηταῖς εὐρίσκονται μόνον ἐν λόγῳ σφοδρῶ καὶ συντόνῳ, εἰς πολλὰ δὲ δράματα καὶ ἐλλείπουσι παντελῶς, ἐν ᾧ εἰς τοὺς Πέρσας τοῦ Αἰσχύλου, τὴν ἀρχαιοτάτην ἴσως τῶν περισωθεισῶν τραγωδιῶν, τοῦτο τὸ μέτρον ἐπικρατεῖ. Ὑστερον δὲ προβαίνοντος τοῦ χρόνου, ἐκρίθη ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἐπιτηδεϊότατον μέτρον πρὸς διάλογον ἀγωνιστικόν, σύντονον καὶ ἀκριβῶς λελογισμένον, ὁ *ἰαμβικὸς τρίμετρος*, ὁ στίχος ἐκεῖνος ὃν ἐπινοήσας πάλαι ποτὲ ὁ Ἀρχίλοχος μετεχειρίσθη ὡς ὄργανον λοιδορίας καὶ ψόγων. Τοῦτο λοιπὸν τὸ μέτρον παραλαβόντες οἱ τραγικοί, μετέβαλον μὲν τινα ἐπιτηδεῖως καὶ δεξιῶς, ἀλλὰ περὶ τὸ κύριον σχῆμα οὐδὲν ἐκαινοτόμησαν. Εἰδικώτερον δὲ περὶ τὴν μεταχείρισιν αὐτοῦ διαφέρουσιν οἱ τραγικοί κατὰ τοῦτο· ὅτι παρ' Αἰσχύλῳ ὁ ἰαμβικὸς τρίμετρος βαίνει ὀγκωδέστερος καὶ μεγαλοπρεπέστερος ἑαυτοῦ, οὐ μόνον διὰ τὴν ἐπιφορὰν σπονδείων, ἀλλὰ καὶ διότι καταλήγει τὸ νόημα μετὰ τοῦ μέτρου, ὥστε οἱ στίχοι φαίνονται παρ' Αἰσχύλῳ διακεκριμένοι καθ' ἓνα, ἐν ᾧ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ πρῶτον μὲν κατέστησαν τὰ ἰαμβεῖα ποικιλώτερα, ἐλαφρότερα, καὶ γοργότερα, εἶτα δὲ ὑπερβιβαζόντες ἀπὸ στίχου εἰς στίχον τὸ νόημα καὶ τὸν λόγον, καὶ κατατέμνοντες οὕτω τοὺς στίχους, παρεσκεύασαν τὸν διάλογον φυσικώτερον, ἀνετώτερον, καὶ πρὸς τὴν συνήθη λαλιὰν ὁμοιώτερον.

Ἀφοῦ ἤδη ἐθεωρήσαμεν ἱκανῶς τὰ ὄργανα τῆς τραγικῆς Μού-

¹ Σοφοκλ. Ἡλέκτρ. 1398—1421 πρὸς 1422—1441.

σης, ἤτοι τοὺς τύπους καὶ τὰ σχήματα, ἅτινα μετεχειρίζοντο οἱ τραγωδοποιοὶ εἰς παράστασιν τῶν προϊόντων τῆς μεγαλοφυΐας αὐτῶν, δυνάμεθα προβάντες περαιτέρω, νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων τῶν ποιητῶν, καὶ νὰ ἴδωμεν τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ οἰκονομία πάσης γνησίας τραγωδίας πληροῖ τὸν γενικὸν ἐκείνον ὀρισμὸν τοῦ Ἀριστοτέλους· «*Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας, μέγεθος ἐχούσης· ἡδυμέ-
ρω λόγῳ, χωρὶς ἐκάστῳ τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις· δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας· δι' ἐλέου καὶ φόβου περαινουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν*¹.» Πρὸς τοῦτο δὲ ἀποβάνει χρήσιμον ν' ἀναλύσωμεν μετ' ἀκριβείας δράματά τινα τῶν μεγάλων τραγωδοποιῶν, καὶ ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ Αἰσχύλου, νὰ ἐξετάσωμεν τὸν ἰδιοφυῆ χαρακτῆρα, ὃν ἀπέδειξεν ὁ ποιητὴς ἐν τε τῷ βίῳ καὶ τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΩΣΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΑΙΣΧΥΛΟΥ

Αἰσχύλος ὁ υἱὸς τοῦ Εὐφορίωνος, Ἐλευσίνιος τὸν δῆμον, ἐγεννήθη κατὰ μαρτυρίαν ἀξιόπιστον² τὸ 4 ἔτος τῆς 63 Ὀλ. (525 π. Χ.). Ἦτο ἄρα τριάκοντα μὲν καὶ πέντε ἐτῶν τὴν ἡλικίαν ἐπὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, τεσσαράκοντα δὲ καὶ πέντε ἐπὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, καὶ ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν ἐκείνην τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες δὲν ἐχρημάτισαν μόνον σύγχρονοι τῶν μεγάλων ἐθνικῶν ἀνδραγαθημάτων, ἀλλὰ καὶ συνεπολέμησαν αὐτά, καὶ ἐμεγαλοφρόνησαν ἀξίως τῶν ἔργων. Ἡ ἐπιτάφιος τοῦ Αἰσχύλου ἐπιγραφὴ μνημονεύει ἀπλῶς τῆς δόξης αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, οὐδέναν δὲ λόγον ποιεῖται περὶ ἀγώνων ποιητικῶν.

¹ Ποιητ 6.

² Ἐννοῶ τὸ Πάριον χρονικόν, ὅπερ ἀναγράφει τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου, ἔνθεν εὐρίσκεται τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως.

Αἰσχύλον Εὐφορίωνος Ἀθηναῖον τότε κεῦθει
μνήμα καταφθίμενον πυροφόροιο Γέλας·
ἄλκην δ' εὐδόκιμον Μαραθῶνιον ἄλσος ἄν εἴποι
καὶ βαθυχαιτήεις Μῆδος ἐπιστάμενος ¹.

Ὁ Αἰσχύλος ἀνῆκε κατὰ πάντα λόγον εἰς τὴν γενεὰν τῶν *Μαραθωνομάχων* τοῦ Ἀριστοφάνους, εἰς ἐκείνους δηλαδὴ τοὺς γενναίους καὶ φιλοπόλιδας ἀρχαίκοις ἄνδρας, ὧν ἡ σταθερὰ γνώμη καὶ τὸ εὐτολμον φρόνημα κατέβαλον τὰ σπέρματα τῆς λαμπρότητος καὶ δόξης, ἥτις τόσον ταχέως ἀνεπτύχθη μετὰ τὰ Περσικά ἐν Ἀθῆναις.

Καθὼς πάντες οἱ μεγάλοι τῆς ἀρχαιότητος ποιηταί, οὕτω καὶ ὁ Αἰσχύλος ἐχρημάτισε τραγωδοποιός ἐξ ἐπαγγέλματος, τουτέστιν ἐξέλεξε κατὰ προαίρεσιν ὡς ἐπιτήδευμα βίου τὴν ἄσκησιν χορῶν, ὠρισμένων εἰς κόσμον καὶ λαμπρότητα δημοτελῶν ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων, ἐξ οὗ πάντες οἱ τραγικοὶ καὶ κωμικοὶ ποιηταί, ὡς γνωστόν, φέρουσι τὸ ὄνομα *χοροδιδάσκαλοι*. Εἶχον δὲ αἱ λεπτομέρειαι τοῦ πράγματος τούτου ὡς ἐξῆς· ὅσάκις ἤθελέ τις τῶν τραγωδοποιῶν νὰ διδάξῃ δρᾶμα ἀπὸ τῆς σκηνῆς, προσήρχετο εἰς τὸν ἄρχοντα τὸν ἐπιμελούμενον τοῦ Διονυσιακοῦ ἀγῶνος, καὶ ἐζήτει παρ' αὐτοῦ χορόν ². ὁ δὲ ἄρχων, ἂν εἶχε πίστιν εἰς τὴν δεξιότητα καὶ τὴν ποιητικὴν εὐφυΐαν αὐτοῦ, ἐδίδεν εἰς τὸν ποιητὴν ἕνα τῶν χορῶν ἐκείνων, οὓς συνήγον καὶ ἐκόσμου οἱ εὐποροὶ καὶ φιλότιμοι πολῖται τῶν Ἀθηναίων, οἱ καλούμενοι *χορηγοί*, δαπανῶντες ἕκαστος ἐν ὀνόματι τῆς ἰδίας φυλῆς. Τὸν χορόν τοῦτον παραλαβὼν ὁ ποιητής, ἤσκει περὶ τὴν ὥδὴν τῶν ᾠσμάτων καὶ τὴν ὄρχησιν πάντων τῶν ὀρχημάτων, ὅσα περιείχοντο ἐν τῇ τραγωδίᾳ. Ῥητῶς δὲ παρεδόθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ὅτι ὁ Αἰσχύλος δὲν εἶχεν ἰδιαίτερον ὀρχηστοδιδάσκαλον, ἀλλ' αὐτὸς ἤσκει τὸν χορόν πάντα τὰ εἶδη τῆς ἀσκή-

¹ Κυναίγειρος, ὁ ἐν Μαραθῶνι ἀριστεύσας, λέγεται μὲν Αἰσχύλου ἀδελφός· ἀλλὰ τόσον μόνον εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Κυναίγειρου ἐκαλεῖτο Εὐφορίων (Ἡροδ. VI. 114. ὅρα καὶ τὴν σημείωσιν τοῦ Οὐαλκενήρου)· ὁ δὲ Ἀμεινίας, ὅστις πρῶτος ἤρξατο τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, δὲν εἶναι ἀδελφὸς Αἰσχύλου, διότι ἦτο Παλληνεὺς τὸν δῆμον, ἢ ὃ ὁ ποιητής ἦτο, ὡς εἴρηται, Ἐλευσίνιος.

² Τῶν Μεγάλων Διονυσίων ἐπεμελεῖτο ὁ ἐπώνυμος ἄρχων, τῶν δὲ Ἀθηναιῶν ὁ βασιλεὺς.

σεως. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὰ τοῦ χοροῦ, ὁ ποιητὴς τραγωδιῶν εἶχε τὰ αὐτὰ ἔργα τοῦ μελοποιοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ διθυραμβοποιοῦ, ὅστις λαμβάνων παρὰ τοῦ ἀρχοντος χορόν, ἐδίδασκε καὶ ἤσκει αὐτὸν ὁμοίως ὡς ἐκεῖνος. Ἄλλ' οἱ τραγωδοποιοὶ εἶχον παρὰ ταῦτα καὶ ἕτερον ἔργον, τὴν διδασκαλίαν τῶν ὑποκριτῶν, οὓς δὲν ἐδίδεν ὁ χορηγός, ἀλλ' ἡ πόλις κατὰ κλῆρον, ὅσας οἱ ποιητὴς δὲν εἶχεν ἰδίους, ὡς ὁ Αἰσχύλος τὸν Κλέανδρον καὶ Κυνίσκον. Σημειωτέον δέ, ὅτι τὸ σπουδαιότατον τοῦ τραγικοῦ ἀγῶνος ἦτο ἡ δημοσία διδασκαλία, καὶ ὅχι ἡ ποιήσις τοῦ δράματος, διὸ καὶ ἐκεῖνος ἐλάμβανε τὰς ἐκ τῆς πόλεως τιμὰς, ὅστις πρῶτος κατήγεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸ δράμα· ὁ δὲ τραγωδοποιός, ὁ ποιήσας κατ' ἰδίαν τὴν τραγῳδίαν, οὐδαμῶς ἐκοινώνει οὔτε τῶν τιμῶν οὔτε τῆς εὐδοκιμήσεως καὶ τῆς φήμης¹.

Ἐκ τῶν ἤδη ῥηθέντων συνάγεται ὅτι τὸ ἐπιτηδεύειν τὸν τραγωδοποιὸν δὲν ἦτό τι πάρεργον, ἀλλ' ἐνασχόλησις σπουδαιοτάτη, ἥτις ἐτρίβε πάντα τὸν χρόνον καὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τῶν ποιητῶν, ἰδίως δὲ ἀρχαίων ποιητῶν, οὔτινες ἦσαν καρποφορώτατοι καὶ πολυγραφώτατοι. Τοῦ Αἰσχύλου π. χ. ἐγνώριζον οἱ παλαιοὶ ἐβδομήκοντα δράματα, πλὴν τῶν σατυρικῶν². Πάντα δὲ τὰ δράματα ταῦτα ἐδιδάχθησαν ἐντὸς ἐτῶν 44· διότι εἰκοσιπενταέτης μὲν ὁ ποιητὴς (70 Ὀλ. 1—500 π. Χ.) κατήλθε τὸ πρῶτον εἰς τὴν σκηνὴν ἀντίπαλος τοῦ Πρατίνου, ὅτε καὶ κατέπεσαν τὰ παλαιὰ τοῦ θεάτρου ἱκρία, ἀπέθανε δὲ ἐν Σικελίᾳ τὸ ἔτος 456 π. Χ. Περί δὲ τῆς ἐξοχότητος τῶν τραγωδιῶν τοῦ Αἰσχύλου καὶ τῆς ἄλλης εὐδοκιμήσεως αὐτοῦ περιεσώθη ἡ παράδοσις, ὅτι ἔλαβεν ἐκ τῶν ἀγῶνων ὁ ποιητὴς νίκας δέκα καὶ τρεῖς³. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Αἰσχύλος ἐδί-

¹ Ἐκ τούτου θέλουσιν ἐξηγηθῇ κατωτέρω δυσκολίαι τινές περὶ τὸν βίον τοῦ Ἀριστοφάνους.

² Οὕτω γραπτέον τὰ πολλὰ πράγματα παρασχόν χωρίον ἐν βίῳ Αἰσχύλου κατὰ τὸ τέλος· «ἐποίησε δράματα ἐβδομήκοντα καὶ ἐπὶ τοῦτοις σατυρικὰ ἄμφιβόλα πέντε.» Ἐπιγραφὰς Αἰσχυλείων δραμάτων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν σατυρικῶν, γνωρίζομεν τανῦν περὶ πέντε ὀγδοήκοντα καὶ ὀκτώ.

³ Κατὰ τὸν βίον τοῦ Αἰσχύλου.—Ἐλαβε δὲ τὴν πρώτην νίκην τὸ 4 ἔτος τῆς 73 Ὀλ. κατὰ τὸ Πάριον χρονικόν.

δασκεν ἐκάστοτε τρεῖς τραγωδίας συγχρόνως (τριλογία), ἐνίκησεν ἄρα τὰς ἡμισείας καὶ ἔτι πλείους ὧν ἐποίησε τραγωδιῶν· ἐνίκησε δὲ ἀνταγωνιστὰς ὅχι κοινούς τινας καὶ ἀγνώστους, ἀλλὰ τὸν Φρύνιχον καὶ Χοιρίλον καὶ Πρατίναν, καὶ αὐτὸν ἔτι τὸν Σοφοκλέα¹.

Ὁ Αἰσχύλος κατῆγεν ἐκάστοτε εἰς τὴν σκηνήν, ὡς προεῖπον, τρεῖς τραγωδίας διὰ μιᾶς, μεθ' ὧν συνήπτετο καὶ ἐν δράμα σατυρικόν. Τὸ ἔθος τοῦ διδάσκειν κατὰ τριλογίας ὑφίστατο Ἰσως καὶ πρὸ Αἰσχύλου, παρέμεινε δ' ἐν Ἀθήναις ἐφ' ὅσον ἤκμαζεν ἡ τραγωδία. Ἐκεῖνο δὲ καθ' ὃ διαφέρει ὁ Αἰσχύλος τῶν ἄλλων διαδόχων αὐτοῦ εἶναι, ὅτι αἱ τρεῖς τραγωδίαι συνεκρότουν παρ' αὐτῷ ἐν ὅλῳ συγκεκλεισμένον κατὰ τε τὸν μῦθον καὶ τὴν οἰκονομίαν². διότι κατὰ Σουίδαν, πρῶτος ὁ Σοφοκλῆς ἤρξατο δράμα πρὸς δράμα ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ μὴ τριλογία. Ὁ δὲ τρόπος καὶ ἡ μέθοδος καθ' ἣν ὁ σύνδεσμος τῶν τριλογιῶν τοῦ Αἰσχύλου ἐνθεν μὲν ἦτο ἱκανῶς στερεὺς καὶ συνεσφιγμένος, ὥστε αἱ τρεῖς τραγωδίαι ἀπετέλουν ἐνότητά πλήρη, ἐξ ἐτέρου δὲ πάλιν ἱκανῶς ἀνεκίμενος, ὥστε ἕκαστον δράμα, αὐτοτελὲς ὄν, ἀνέπαυε καθ' ἑαυτὸ τοὺς θεατάς, ταῦτα σαφηνίζονται ἐκ τῆς τριλογίας τῆς περισωθείσης εὐτυχῶς εἰς ἡμᾶς, ἣν συγκροτοῦσιν ὁ Ἀγαμέμνων, αἱ Χοηφόροι καὶ αἱ Εὐμενίδες. Ἀλλὰ πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὴν πραγματείαν τῆς κατὰ τριлогиαν συνθέσεως, χρήσιμον εἶναι ν' ἀναλύσωμεν τὰς ἄλλας τοῦ ποιητοῦ τραγωδίας.

Ὅσα τῶν δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου περισώθησαν, ὅλα εἶναι νεώτερα τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας· οὐδὲν δὲ τῶν προτέρων ἔργων αὐτοῦ ἦλθε κατὰ δυστυχίαν εἰς ἡμᾶς, Ἰσως διότι ἀπῆρσεκεν εἰς τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας ὁ καρπὸς τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἐν ᾧ πρὸς ἡμᾶς θὰ ἦτο σπουδαιότατον κέρδος, ἂν ἐν τοῦλάχιστον δράμα εἶχο-

¹ Ὁ ἀριθμὸς τῶν νικῶν συνταράσσεται ἐκ τῆς παρὰ Σουῖδα μαρτυρίας (Α. «Εὐφορίων»), ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Αἰσχύλου Εὐφορίων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς ἐνίκησε τετράκις ἐν τραγωδίαις, ἃς κατέλιπεν αὐτῷ ὁ πατήρ. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν ταύτην 12 τραγωδίαι ἐκ τῶν 70 ἐδιδάχθησαν μετὰ τὸ 1 ἔτος τῆς 81 Ὁ. Αἱ τέσσαρες ὅμως νίκαι δὲν πρέπει ν' ἀφαιρεθῶσιν ἐκ τῶν 13, διότι κατὰ τὸν ἰσχύοντα νόμον νικητῆς ἀνεκηρύχθη ἐπισήμως ὁ Εὐφορίων, ἂν καὶ ἦτο γνωστὸν ὅτι αἱ τραγωδίαι ἐποιήθησαν ὑπὸ τοῦ πατρὸς.

² Διαφωνεῖ ἐν μέρει πρὸς ταῦτα ὁ Nitzsch, Die Sagenposie der Griechen σ. 636—660.

Πέρσαι

μεν ἐξ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν περιωθεισῶν τραγωδιῶν τοῦ Αἰσχύλου εἶναι οἱ «Πέρσαι», ἡτις ἐδιδάχθη πιθανῶς τὸ 4 ἔτος τῆς 76 Ὁλ. (472 π. Χ.). Τὸ ποίημα τοῦτο κατὰ πρῶτην ὄψιν φαίνεται μᾶλλον ὥς τις μακρὰ μονωδία, πεποιημένη ἐπὶ τῇ συμφορᾷ τῶν Περσῶν, ἢ δράμα τραγικόν· μεταβάλλεται ὅμως ἡ κρίσις, εὐθύς ὥς ἀποβλέψῃ τις εἰς τὴν κατὰ τριλογίαν σύνθεσιν, ἡτις σαφῶς ὑποφαίνεται ἐν τῇ συνθέσει τοῦ δράματος.

Ἡ ὑπόθεσις τῶν Περσῶν ἔχει ἐν συντόμῳ ὡς ἑξῆς· ὁ χορός, συνιστάμενος ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν τοῦ Περσικοῦ κράτους, οὗς στρατεύσας εἰς Ἑλλάδα ὁ Ξέρξης κατέλιπε φύλακας τῆς ἀρχῆς, περιγράφει μὲν ἐν τῇ παρόδῳ τὴν ὑπερβάλλουσαν δύναμιν τοῦ Περσικοῦ στρατεύματος, συγχρόνως δὲ μεριμνᾷ καὶ φοβεῖται μὴ δυστυχίῃ ἢ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἔφοδος τοῦ βασιλέως, διότι κατὰ τὸν λόγον τοῦ χοροῦ·

δολόμενιν δ' ἀπάταν θεοῦ τίς ἀνὴρ θνατὸς ἀλύξει;
τίς ὁ κραιπνῷ ποδὶ πηδῆματος εὐπετοῦς ἀνάσσειν;
φιλόφρων γάρ παρασαίνει βροτὸν εἰς ἄρκυας Ἄτα,
τόθεν οὐκ ἔστιν ὑπὲρ θνατὸν ἀλύξαντα φυγεῖν.

Εὐθύς μετὰ τὴν πάροδον ἀκολουθεῖ τὸ πρῶτον στάσιμον¹, ἐνθα ὁ χορὸς περιγράφει παθητικώτερον τοὺς κοπετοὺς καὶ τοὺς θρήνους, εἰς οὓς θὰ πέσωσι σύμπασαι αἱ πόλεις τοῦ βασιλείου, ἂν ἀποτύχῃ ἡ ἐπιχειρήσις τοῦ βασιλέως. Τὴν στιγμὴν δὲ καθ' ἣν βουλευόνται οἱ μεγιστάνες νὰ καθίσωσιν εἰς συμβούλιον, εἰσέρχεται εἰς τὸ θέατρον ἡ βασιλομήτωρ Ἄτοσσα, ἡ χήρα τοῦ πρὶν βασιλέως Δαρείου, ἡτις διηγεῖται εἰς τὸν χορὸν τὴν κατάπληξιν αὐτῆς καὶ τὸν τρόμον ἐκ τῆς ὀψεως ὀνείρων, δεινὰ περὶ τοῦ βασιλέως οἰωνιζομένων. Ὁ χορὸς ἀκούσας ταῦτα, προτρέπει τὴν βασίλισσαν νὰ ἰκετεύσῃ τοὺς θεοὺς, μάλιστα δὲ τὴν σκιὰν τοῦ τεθνεῶτος βασιλέως Δαρείου, ὑπὲρ τε τοῦ Ξέρξου καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ κράτους. Κατόπιν τούτων ἐρωτᾷ ἡ βασίλισσα, ποῦ γῆς κείνται αἱ Ἀθῆναι, καὶ ἄλλα παρόμοια, καὶ ἀκούει ἀποκρίσεις τινὰς ὀλίγας ἐκ τοῦ χοροῦ, διότι ἐν μέσῳ τῶν λίγων εἰσέρχεται ἄγγελος ἐξ Ἑλλάδος, ὅστις ἀφοῦ πρῶτον ἀναγγέλλει διὰ βραχέων τὸν παντελῆ ὄλεθρον τοῦ στρατεύμα-

¹ Στ. 93.

² Ἀπὸ τοῦ στίχου 114 ἐνθεν τοὺς Ἰωνικοὺς διαδέχονται τροχαῖοι.

τος, διεξέρχεται κατόπιν λαμπρὰν περιγραφὴν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, καὶ πάντων τῶν μετὰ τὴν ἥτταν δεινῶν. Μετὰ τὰς ἀγ-
γελικὰς ῥήσεις, πειθομένη ἡ βασίλισσα εἰς τοὺς λόγους τοῦ χοροῦ,
ἀπέρχεται νὰ ἱκετεύσῃ τοὺς θεοὺς, ὅπως ἐν τῷ μέλλοντι κἄν τύ-
χωσιν οἱ Πέρσαι βοθηθεὶς τινός. Μετὰ τὴν ἐξοδὸν τῆς βασιλίσσης
ψάλλει ὁ χορὸς τὸ δεύτερον στάσιμον, ἐν ᾧ ἐξ ἑνὸς μὲν ὀδύρεται
τὴν ἐρημίαν τῆς Ἀσίας καὶ τὸν ὄλεθρον τηλικούτου πλήθους ἀν-
δρῶν, ἐξ ἐτέρου δὲ θλίβεται καὶ ἀγωνιᾷ μὴ τὰ καταδυναστευόμενα
ἔθνη τῆς Ἀσίας ἐπαναστῶσι κατὰ τῆς Περσικῆς ἀρχῆς. Μετὰ τὸ
ᾄσμα τοῦ χοροῦ ἄρχεται τὸ δεύτερον ἐπεισόδιον, εἰς τὸ ὁποῖον αἱ
θυγαῖραι καὶ χοαὶ καταλήγουσιν εἰς τὴν ἐκ τοῦ Ἄδου ἀνάκλησιν τῆς
σκιάς τοῦ Δαρείου. Ἐν ᾧ δηλ. ἡ βασίλισσα προσφέρει ἐναγίσματα
καὶ χοῶς εἰς τὸν τάφον τοῦ βασιλέως, ὁ χορὸς ψάλλει ᾄσματα ἑ-
χοντα τύπον κομμῶν, ἐν οἷς ἐγκωμιάζει μετὰ πολλῆς θερμότητος
καὶ ἀγάπης τὸν Δαρεῖον, ὡς τὸν συνετὸν καὶ εὐδαίμονα βασιλέα,
ὡς τὸν ἀγαθὸν πατέρα τοῦ λαοῦ, καὶ ἐπὶ τέλους παρακαλεῖ αὐτὸν νὰ
φανῇ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ τύμβου, καὶ νὰ συμβουλευσῇ καὶ βοηθή-
σῃ αὐτούς.

Βαλὴν ἀρχαῖος βαλὴν ἴθι, ἰκοῦ,
ἔλθ' ἐπ' ἄκρον κόρυμβον ὄχθου,
κροκόθαπτον ποδὸς εὐμαριν ἀείρων,
βασιλείου τιάρας φάλαρον πιφαύσκων.
βάσκε, πάτερ ἄκακε Δαρειάν, οἶ,
ὅπως καινὰ τε κλύης νῆα τ' ἄχχῃ
δέσποτα δεσπότου, φάνηθι!

Ὁ Δαρεῖος ἐπακούσας τῆς δεήσεως, ἐπιφαίνεται τῷ ὄντι ἐπὶ τοῦ
τάφου, καὶ ἐπειδὴ ὁ χορὸς καταπλαγεὶς πρὸς τὴν ὄψιν τοῦ βασι-
λέως δὲν δύναται νὰ κινήσῃ τὴν γλῶσσαν, ἐρωτᾷ τὴν Ἀτοσσαν ὁ
βασιλεὺς, καὶ παρ' αὐτῆς ἀκούει τὴν καταστροφὴν τῆς Περσικῆς
δυνάμεως. Ὁ Δαρεῖος ἀκούσας τὸν πάντα λόγον, ἀποκρίνεται ὅτι
τὰ δεινὰ, ἅπερ παλαιοὶ καὶ ἱεροὶ χρησμοὶ προεμήνυσαν κατὰ τῶν
Περσῶν βασιλέων, ἐπληρώθησαν ταχέως ἐπὶ τοῦ Ξέρξου, ἕνεκα τῆς
ὑβρεως καὶ ὑπερηφανείας αὐτοῦ, διότι ὅταν ὁ ἄνθρωπος σπεύδῃ,
συσπεύδει καὶ ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ.

¹ Στ 657.

Φεῦ, ταχεῖά γ' ἦλθε χρησμῶν πρᾶξις, ἐς δὲ παῖδ' εὐὸν
 Ζεὺς ἐπέσκηψεν τελευτὴν θεσφάτων· ἐγὼ δέ που
 διὰ μακροῦ χρόνου τάδ' ἠϋχοῦν ἐκτελευτήσιν θεοῖς·

ἀλλ' ὅταν σπεύδῃ τις αὐτός, χῶθεός σου ἀπτεται¹.

Ἐπειτα δὲ ἐξηγεῖ ὁ Δαρεῖος εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ, ὅτι ἡ γεφύρωσις τοῦ Ἑλλησπόντου, ὡς ἐπιχείρημα ἐνκντίον τῆς θείας βουλήσεως, ἦτο ὁ κύριος λόγος τῆς ὀργῆς τῶν θεῶν κατὰ τοῦ Ξέρξου. Προλέγει δὲ ἐκ χρησμῶν, οὓς προσγίνωσκεν αὐτὸς ἐκ παλαιοῦ, καὶ οἵτινες πέπρωται νὰ τελεσθῶσι καθ' ὁλοκληρίαν, ὅτι καὶ τὸ ἀπολειφθὲν ἐν Ἑλλάδι μέρος τοῦ στρατεύματος, διὰ τὴν ἀσέθειαν τῶν Περσῶν εἰς τοὺς θεοὺς, καὶ τὸν ἐμπρησμόν τῶν ἐλληνικῶν ἱερῶν, μέλλει νὰ πάθῃ παντελῆ ὄλεθρον κατὰ τὴν Βοιωτίαν, προμαντεύων οὕτω τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν. Ἐν τέλει δὲ προσθέτει ὁ βασιλεὺς, ὅτι διὰ τῆς φθορᾶς τοῦ στρατεύματος ἐν Εὐρώπῃ παραινεῖ τοὺς Πέρσας ὁ Ζεὺς ν' ἀρκεσθῶσιν εἰς τὰ παρόντα, τὴν κτῆσιν δηλαδὴ τῆς Ἀσίας, καὶ ν' ἀπέχωσι τῶν ἐν Εὐρώπῃ τόπων.

Τοιαῦθ' ὁρῶντες τῶνδε τάπιτιμία
 μέμνησθ' Ἀθηνῶν Ἑλλάδος τε, μηδὲ τις
 ὑπερφρονήσας τὸν παρόντα δαίμονα
 ἄλλων ἐρασθεὶς ὄλβιον ἐκχέῃ μέγαν.
 Ζεὺς τοι κολαστὴς τῶν ὑπερκόπων ἄγαν
 φρονημάτων ἔπεστιν, εὐθυνος βαρὺς².

Κατόπιν οὕτω ἔπεται τὸ τρίτον στάσιμον εἰς ὃ καταλήγει ἡ πρᾶξις αὕτη. Εἰς τὸ ἄσμα τοῦτο καταριθμεῖ ὁ χορὸς τὸ πλῆθος τῶν τόπων οὓς κατέκτησεν ὁ Δαρεῖος, ἐν ᾧ οὐτε κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐστράτευσεν αὐτός, οὐτε τὸν Ἄλυν καὶ ποταμὸν ὑπερέβη. Ταῦτα δὲ λέγονται προφανῶς εἰς ἀντιπαρβολὴν πρὸς τὴν νῦν συμφορὰν, ἣν ἐπεμψαν οἱ θεοί, διότι ὁ Ξέρξης παρέβη τὰ τεταγμένα τῆς Περσικῆς ἀρχῆς ὅρια. Ἐν τῇ τρίτῃ πράξει τέλος ἐπιφαίνεται ὁ Ξέρξης, φορῶν ἐσχισμένην εἰς ῥάκην τὴν βασιλικὴν πορφύραν. Τὰ δὲ ἐπέκεινα τοῦ δράματος ἀποτελοῦσι κομμὸν μακρόν, οὗ κοινωνεῖ καὶ ὁ χορὸς, ὅστις διὰ τε τῶν ὀρχημάτων καὶ τῆς ᾠδῆς ζωγραφίζει εἰκονικώτατα τὴν τοῦ Ξέρξου ἀπόγνωσιν καὶ ἀπελπισίαν.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης καταφαίνεται, ὅτι τὸ μέρος ἐκείνο

¹ Στ. 823.

² Στ. 738.

τοῦ δράματος, εἰς ὃ συγκορυφοῦται τὸ πᾶν, δὲν εἶναι ἡ περιγραφὴ τῆς νίκης τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἡ ἀνάκλησις καὶ ἐμφάνισις τοῦ Δαρείου, διότι περὶ ταύτην στρέφεται τὸ ποίημα, καὶ ἐνταῦθα ζητήτων τὴν ἀρχουσιν ἐν τῷ δράματι ιδέαν. Ἡ ὕβρις καὶ ἡ ἀφροσύνη τοῦ Ξέρξου ἐπέσπευσαν τὴν πλήρωσιν τῶν χρησμάτων, ἡ δὲ θεία Νέμεσις, ἡ ἐφορῶσα τὰ τῆς Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, ἐπήγαγε τὸν ὄλεθρον τοῦ Περσικοῦ στρατεύματος. Οἱ χρησμοί, οὓς ὑπαινίσσεται ὁ Δαρεῖος ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ, εἶναι γνωστοί ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἡροδότου, ἦσαν δὲ λόγια ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Βάκιν, Μουσαῖον, καὶ ἄλλους ἀρχαίους μαντικούς ἄνδρας, προλέγοντα τὴν γεφύρωσιν τοῦ Ἑλλησπόντου, τὸν ἐμπρησμόν τῶν Ἑλληνικῶν ἱερῶν, καὶ τὸν ἐν Ἑλλάδι ὄλεθρον ἐνὸς μεγάλου Περσικοῦ στρατεύματος. Ταῦτα παραποιήσας ὁ Ὀνομάκριτος (Κεφ. 16), ἐπέδειξε διεστραμμένα εἰς τὴν αὐλὴν τῶν Περσῶν βασιλέων, καθ' ὃν χρόνον ἀκολουθῶν τοὺς Πεισιστρατίδας φυγαδευθέντας, ἀνῆλθεν εἰς τὴν Περσίαν. Ἐπραγματεύοντο δὲ τὰ λόγια ταῦτα παλαιὰ καὶ μυθικὰ πράγματα, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἀνέφερον αὐτά, ὡς συνήθως γίνεται, εἰς σύγχρονα γεγονότα.

Οἱ Πέρσαι κατεῖχον ἐν τῇ τριλογίᾳ τὴν μέσσην τάξιν προηγήθη δ' αὐτῶν κατὰ τὴν παράστασιν, ὡς μανθάνομεν ἐκ τινος διδασκαλίας, τὸ δράμα τὸ ἐπιγραφόμενον «Φινεύς». Ὁ Φινεύς οὗτος ἦτο τις τῶν μυθολογουμένων μάντεων, ὅστις ὑποδεχθεὶς ποτε τοὺς Ἀργοναύτας πλέοντας εἰς Κολχίδα προεμάντευσεν αὐτοῖς πάντα τὰ κατὰ τὸν πλοῦν συναντήματα ὥστε ὁρμώμενοι τανῦν ἡμεῖς ἐκ τῆς μαντικῆς τοῦ Φινέως σοφίας, δυνάμεθα νὰ συνεικασώμεν τὸν μῦθον καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς τριλογίας, εἰς ἣν ἀνήκουσιν οἱ Πέρσαι. Περὶ Ἡροδότου ποιούμενος λόγον (Κεφ. 19), ἐμνημόνευσα τὴν ἐπικρατήσασάν ποτε παρὰ τοῖς παλαιοῖς γνώμην, ὅτι ὁ ἀγὼν ὁ μεταξὺ Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος εἶναι ἀρχαιότατος, καὶ ὅτι αἱ ἀφορμαὶ τῆς ἐριδος καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν δύο ἡπείρων αὐξάνουσι βαθμηδὸν καὶ κρατύνονται τοῦ χρόνου προϊόντος. Ταύτην τὴν ιδέαν λοιπὸν φαίνεται ὅτι ὑποθαλὼν ὁ Αἰσχύλος εἰς τὰ μαντεύματα τοῦ Φινέως, ὑπεδείκνυνεν ὅτι ὁ πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν ἦτο ἀπλοῦν προανακρου-

¹ VII. 6. IX. 42, 43.

σμα καὶ προοίμιον τῶν μελλόντων ποτὲ ἀγώνων Ἀσίας καὶ Εὐρώπης. Πλὴν δὲ ταύτης, καὶ ἄλλας τοῦ μύθου ἀναφορὰς ἡδύνατο ὁ ποιητὴς νὰ μεταχειρισθῇ ἐπωφελῶς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐγὼ ἀφιστάμενος μακροτέρων λόγων νομίζω ἱκανὰ τὰ ρηθέντα, ὅσον νὰ δεῖξωσιν εἰς τοὺς ἀναγνώστας τὴν συνάφειαν τῶν τριῶν δραμάτων, καὶ τὴν ἄρχουσαν ἐν τῇ τριλογίᾳ ἰδέαν, ἣτις σαφηνίζεται ἐτι μᾶλλον ἐκ τοῦ τρίτου τῆς τριλογίας δράματος «Γλαύκου τοῦ Πορτίου»¹.

Τὰ περιωθέντα λείψανα τῆς τρίτης ταύτης τραγωδίας διδάσκουσιν, ὅτι ὁ Αἰσχύλος περιέγραφεν ἐν αὐτῇ τὰς ἀποδημίας καὶ τὸν ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν πλοῦν τοῦ θαλασσίου δαίμονος Γλαύκου, περὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου διηγούντο πολλὰ οἱ ἀπανταχοῦ ἐπιχώριοι μῦθοι τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος πόλεων, ἀπὸ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ Ἀνθηδόνης μέχρις Ἰταλίας καὶ Σικελίας. Πολὺς λόγος ἐγίνετο ἰδίως ἐν τῇ περιγραφῇ περὶ τῆς πόλεως Ἰμέρας, ἐνθα οἱ ἐν Σικελίᾳ Ἕλληνες κατετρόπωσαν τοὺς Καρχηδονίους, κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καθ' ὃν οἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐνίκησαν τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην. Ὁ μῦθος οὗτος παρεῖχε καλλίστην εἰς τὸν Αἰσχύλον ἀφορμὴν πρῶτον μὲν νὰ ἐγκωμιάσῃ τὸ δεύτερον μέγα τοῦτο τρόπαιον τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἐπειτα δὲ νὰ συνάψῃ τὸ ἐν Ἰμέρᾳ ἀνδραγαθίημα πρὸς τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν, διότι τόπος τῆς πράξεως ὑπετίθετο ἡ Ἀνθηδὼν ἐν τῇ Βοιωτίᾳ, ὅπου ἐζήσε κατὰ τὸν μῦθον ὁ Γλαῦκος ὡς ἄλιεύς. Φαίνεται δὲ πιθανόν ὅτι ὁ Φινεύς ἐν τῷ πρώτῳ δράματι τῆς τριλογίας εἶχε συμπεριλάβει εἰς ἐκείνα τὰ μαντεύματα μετὰ τῶν Περσῶν καὶ τοὺς Φοίνικας, ὥστε ἀπὸ τῆς πρώτης τραγωδίας εἶχεν ἤδη ὑποστρωθῇ ἡ βάσις τῆς καταστροφῆς τῶν Καρχηδονίων περὶ τὴν Ἰμέραν.

Εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς προκειμένης τριλογίας ἐπέδειξεν ὁ Αἰσχύλος τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ πρὸς τε τοὺς ἐν Σικελίᾳ Ἕλληνας καὶ τοὺς Ἀθηναίους. Περὶ Σικελιωτῶν δὲ ὄντος τοῦ λόγου, φαίνεται ἀναγκαῖον νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν οἰκειότητα τοῦ ποιητοῦ πρὸς τε τοὺς

¹ Ἐν τῇ Ὑποθέσει τῶν Περσῶν ἀναμύχεται τὸ τρίτον δράμα «Γλαῦκος Πορτιεύς». Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ παρ' ἄλλοις συγγέονται τὰ δύο ταῦτα τοῦ Αἰσχύλου δράματα, ὁ Γλαῦκος Πόντιος πρὸς Γλαῦκον τὸν Πορτιέα, φαίνεται ἀποδεκτὴ τοῦ Οὐελκαίρου ἡ γνώμη, ὅτι ἐνταῦθα νοεῖται ὁ Πόντιος Γλαῦκος.

τυράννους καὶ τὰς πόλεις τῆς Σικελίας, διότι ἡ σχέσις αὕτη εἶχεν ἐπιρροὴν οὐ μικρὰν εἰς τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὴν τεχνικὴν ἐξεργασίαν τῶν τραγωδιῶν αὐτοῦ. Οἱ Ἕλληνες Γραμματικοὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, οἵτινες ἐπλατταν μέγα πλῆθος ἱστορημάτων εἰς ἐξηγήσιν ἢ ἀκριβῆ προσδιορισμὸν γεγονότων τινῶν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἀναπλάττουσι καὶ περὶ Αἰσχύλου, ὅτι ὁσάκις ἀπεδήμησεν εἰς Σικελίαν, πάντοτε συνέβη περὶ τὸν ποιητὴν δυσάρεστόν τι ἐν Ἀθήναις. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι ἐπίνοιαί τῶν Γραμματικῶν, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν πεπλασμένων εὐρίσκεται πού καὶ ἀκριβὴς ἱστορικὴ εἰδήσις, ἣν δύναται τις ἀσφαλῶς νὰ πιστεύσῃ¹. Ὁ Αἰσχύλος εἶναι βέβαιον ὅτι ἀπεδήμησεν εἰς Σικελίαν πρὸς τὸν Ἱέρωνα μικρὸν μετὰ τὴν κτίσιν τῆς πόλεως Αἴτνης, ἰδρυθείσης ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου ὄρους εἰς τὸν τόπον τῆς Κατάνης. Κατὰ τὴν ἀποδημίαν ταύτην ἐποίησε τὰς «Αἴτναιας», δράμα πραγματευόμενον ὑπόθεσιν τῆς συγχρόνου ἱστορίας, ὡς δεικνύει τὸ ὄνομα τοῦ χοροῦ, ἐν ᾧ ἠύχετο προσιωνιζόμενος πάντα τὰ ἀγαθὰ ὑπὲρ τῆς νεωστὶ κτισθείσης πόλεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν τοῦτον πλοῦν ἀνεδίδαξεν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἱέρωνος καὶ τοὺς Πέρσας, ἄγνωστον ἂν διεσκευασμένους ἢ μὴ, διότι οἱ παλαιοὶ ἤριζον περὶ τούτου. Ἐκ τῶν ἱστορημάτων τούτων συναγεται, ὅτι ὁ ποιητὴς ἀπῆλθεν εἰς Σικελίαν εὐθὺς μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Περσῶν (περὶ τὸ 471 π. Χ.), τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς Αἴτνης, ὅτε ἡ οἰκοδομὴ τῆς πόλεως δὲν εἶχε βεβαίως κατὰ πάντα συντελεσθῇ. Μικρὸν δὲ μετὰ ταῦτα ἀπέθανεν ὁ Ἱέρων (Ὀλ. 77. 4.—π. Χ. 467)· ἀλλ' ὁ Αἰσχύλος φαίνεται ὅτι ἀπολιπὼν πρότερον τὴν Σικελίαν, εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς Ἑλλάδα, διότι τὸ ἔαρ τοῦ 468 ἔτους εὐρίσκομεν αὐτὸν ἀνταγωνιζόμενον ἐν Ἀθήναις πρὸς τὸν Σοφοκλέα. Ἐκ τῆς διατριβῆς ταύτης τοῦ Αἰσχύλου κατὰ τὴν Σικελίαν ἐξηγουῦσιν οἱ παλαιοὶ γινώμας τινὰς τῆς Πυθαγορείου αἰρέσεως ἀπαντωμένους παρὰ τῷ ποιητῇ, ἅμα δὲ καὶ σπανίους τινὰς Δωρικοὺς τύπους, συνήθεις εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Σικελιωτῶν Ἑλλήνων.

Μετὰ τοὺς Πέρσας ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν τῶν χρόνων ἡ τραγωδία «Ἐπτὰ ἐπὶ Θήβας», περὶ ἧς μανθάνομεν ἐκ μαρτυρίας τινὸς

¹ Οἷον ἡ τοῦ Ἐρατοσθένους παρὰ τῷ Σχολιαστῇ εἰς Ἀριστοφ. Βατράχ. (1055 1060) καὶ ἡ τοῦ «Βίου Αἰσχύλου».

ἐν παρόδῳ μνημονευομένης, ὅτι ἐδιδάχθη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστείδου, ὅστις ἀπέθανε περὶ τὸ ἔτος 462 π. Χ.¹. Ἐν τῷ δράματι τούτῳ ἐθαύμασαν πρὸ πάντων οἱ παλαιοὶ τὸ ἀρεϊμάνιον ἦθος τοῦ ποιητοῦ. Καὶ ἀληθῶς, μόνον ἐκ τῆς ἀνδρικῆς καὶ φιλοπολέμου ψυχῆς τοῦ Δισχύλου ἠδύνατο νὰ ἐκλάμψη τηλικούτος ἐνθουσιασμός πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Ἀρεως. Ὁ Ἑτεοκλῆς περιγράφεται ἐν τῇ τραγωδίᾳ ταύτῃ ὡς συνετός καὶ εὐτολμος στρατηγός, διότι τὰς μὲν γυναικάς, τὰς συγκροτούσας τὸν χορόν, παραγγέλλει νὰ ἡσυχάζωσι καὶ μὴ θορυβῶσι πρὸς τὴν ἐφοδὸν τῶν πολεμίων, πρὸς ἓνα δὲ ἔκαστον τῶν ἐπὶ τὰ Ἀργείων λοχαγῶν, οἵτινες ὡς οἱ μυθεύμενοι Γίγαντες ἐπέρχονται ῥαγδαῖοι κατὰ τοῦ τείχους τῶν Θηβῶν, ἀντιπαρατάσσει εὐτόλμως ἓνα τῶν Θηβαίων ἡρώων. Ὅτε δὲ ὁ ἄγγελος καταλέγει ἐν τοῖς ἐπὶ τὰ λοχαγοῖς τὸν ἀδελφὸν Πολυνείκην, τότε μετὰ θάρρους καὶ εὐτολμίας ὑποδέχεται αὐτὸς τὸν κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ ἀγῶνα.

Τούτοις πεπορθὼς εἰμι καὶ ξυστήσομαι
 αὐτὸς — τίς ἄλλος μᾶλλον ἐνδικώτερος;
 ἄρχοντι τ' ἄρχων καὶ κασιγνήτῳ κάσις.
 Ἐχθρὸς σὺν ἐχθρῷ στήσεται· φέρ' ὡς τάχος
 κνημῖδας, αἰχμῆς καὶ πετρῶν προβλήματα².

Καὶ δεσμός μὲν τῆς πράξεως εἶναι ὅτι ἐν τῇ καταλόγῳ τῶν στρατηγῶν καταριθμεῖ ὁ ἄγγελος τελευταῖον τὸν Πολυνείκην, διότι ἐντεῦθεν ἐξεγίρεται ἀγωνία εἰς τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν, οἵτινες κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν ἄλλων Ἀργείων ἡρώων μόνον τὸν Πολυνείκην δὲν ἤκουσαν μέχρι τέλους μνημονευόμενον· ἡ δὲ ἐκδήλωσις τῆς γνώμης τοῦ Ἑτεοκλέους, ὅτι αὐτὸς δέχεται ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ, ἀποτελεῖ τὴν περιπέτειαν τοῦ ἔργου δράματος. Παθητικώτατον δὲ εἶναι τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅπου ὁ Ἑτεοκλῆς, ἂν καὶ γνωρίζει καὶ ὁμολογεῖ ὅτι ἡ κατάρα τοῦ πατρὸς ἄγει τοὺς ἀδελφούς εἰς ἀλληλομαχίαν καὶ ὄλεθρον, οὐχ ἥττον ὅμως σπεύδει εἰς πλη-

¹ * Κατὰ δὲ τὸν Κλίντωνα (Fast. Hellen. Krüger, σ. 40) τὸ ἔτος 468 π. Χ. (78 Ὀλ. 1), Κατὰ τὴν νεωστὶ εὑρεθεῖσαν διδασκαλίαν ἐδιδάχθη τὸ δράμα τὸ 1 τῆς 78 Ὀλ. (468 π. Χ.). Πρβ. Schneidewinn, Philolog 1818. H. 2. Die Didascalie der Sieben gegen Theben.

² Στ. 672.

ρωσιν τοῦ πεπρωμένου. Μετὰ τὴν σκηνὴν ταύτην ψάλλει τὸ στασίμον ὁ χορός, ὅστις ἐνθυμηθεὶς τὴν ἄρὰν τοῦ Οἰδίποδος φοβεῖται περὶ τῆς πόλεως, καὶ ἀποκαλύπτει νῦν πρῶτον τὴν εἰμαρμένην καταστροφὴν τῶν Θηβῶν, περὶ ἧς οὐδὲν μέχρι τοῦδε ὑπεδηλώθη, πλὴν μόνον ἐν ἀρχῇ τοῦ δράματος, ὅπου ὑπέμνησεν ὁ Ἑτεοκλῆς τὴν πατρικὴν Ἀράν·

ὦ Ζεῦ τε καὶ Γῇ καὶ πολιισσοῦχοι θεοί,
Ἀρά τ' Ἑρινὺς πατὴρς ἡ μεγασθενής,
μή μοι πόλιν γε πρέμνοθεν πανώλεθρον
ἐκθαμνίσῃτε δηάλωτον, Ἑλλάδος
φθόγγον χέουσας, καὶ δόμους ἐφ'esτίους·
ἐλευθέραν δὲ γῆντε καὶ Κάρδμου πόλιν
ζυγοῖσι δουλίῳσι μήποτε σχεθεῖν·
γένεσθε δ' ἄλκῃ· ξυνά δ' ἐλπίζω λέγειν·
πόλις γάρ εὔ πρᾶσσουσα δαίμονας τίει¹.

Μετὰ τὸ ἄσμα τοῦ χοροῦ ἐλθὼν ἄγγελος ἐκ τοῦ στρατοπέδου, ἀναγγέλλει τῶν Καδμείων τὴν νίκην, τῆς πόλεως τὴν σωτηρίαν, καὶ τὴν αὐτοκτονίαν τῶν ἀδελφῶν·

Θαρσεῖτε, παῖδες μητέρων τεθραμμέναι.
πόλις πέφευγεν ἥδε δούλιον ζυγόν·
πέπτωκεν ἀνδρῶν ὀβριμῶν κομπάσματα·
πόλις δ' ἐν εὐδίᾳ τε καὶ κλυδωνίῳ
πολλαῖσι πληγαῖς ἄντλον οὐκ ἐδέξατο·
στέγει δὲ πύργος, καὶ πύλας φερεγγύοις
ἐφραξάμεσθα μονομάχοις προστάταις·
καλῶς ἔχει τὰ πλεῖστ' ἐν ἑξ' πυλώμασι·
τάς δ' ἐβδόμας ὁ σεμνὸς ἐβδομαγέτης
ἄναξ Ἀπόλλων εἴλετ', Οἰδίπου γένει
κραιῶν παλαιᾶς Λαῖου δυσβουλίας².

Ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ ταύτῃ αἱ ἀδελφαὶ τῶν θανόντων Ἀντιγόνη καὶ Ἰσμήνη, πρῶτον ἥδη εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ θέατρον, θρηνοῦσι μετὰ τοῦ χοροῦ γοερὸν θρῆνον, ὅστις διὰ τὰς πλάνας καὶ ἀπάθειαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἃς ὁ Δίσχυλος σαφηνίζει δεξιῶς καὶ μετὰ πι-

¹ Στ. 70.

² Στ. 790.

κράς εἰρωνείας¹, καθίσταται ἔτι παθητικώτερος. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ δράματος διίστανται αἱ ἀδελφαί, διότι ἡ Ἀντιγόνη παρὰ τὸ πρόσταγμα τῆς βουλῆς, τὸ πρὸ μικροῦ κηρυχθέν, ἀποφασίζει νὰ ἐνταφιάσῃ τὸν ἀδελφὸν Πολυνείκην, διίσταται δὲ καὶ ὁ χορὸς εἰς δύο ἀντιφρονοῦντα ἡμιχόρια·

Ἦμ. Δράτω τι πόλις καὶ μὴ δράτω
τοὺς κλύοντας Πολυνείκην.
ἡμεῖς μὲν ἔμεν καὶ σανθάφομεν
αἶδε προπομποί. Καὶ γὰρ γενεῇ
κοινὸν τόδ' ἄχος, καὶ πόλις ἄλλως
ἄλλοι' ἐπαινεῖ τὰ δίκαια.

Ἦμ. Ἦμεῖς δ' ἅμα τῷδ', ὥσπερ τε πόλις
καὶ τὸ δίκαιον ζυνεπαινεῖ.
μετὰ γὰρ μάκαρας καὶ Διὸς ἰσχὺν
ὅδε Καδμείων ἤρυξε πόλιν
μ' ἀνατραπῆναι μὴδ' ἄλλοδαπῶν
κύματι φωτῶν κατακλυσθῆν.

Ἡ ἐξοδος τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, ὡς καὶ ἡ τῶν Χρηφόρων, παραδεικνύει σαφέστατα τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸ τρίτον δράμα τῆς τριλογίας, ὅπερ δὲν ἦτο ἄλλο ἢ «οἱ Ἐλευσίνιοι». Ἡ τραγωδία αὕτη ἐπραγματεύετο τὸν ἐνταφιασμὸν τῶν Ἀργείων λοχαγῶν τῶν πεσόντων πρὸ τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν, οὓς ἀρπάσαντες διὰ τῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Θηβαίων ὁ Θησεύς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔθαψαν ἐν Ἐλευσίνι. Ὅτι δὲ συνήπτετο πρὸς ταῦτα καὶ ἡ τύχη τῆς Ἀντιγόνης, ἥτις κηδεύσασα τὸν νεκρὸν τοῦ Πολυνείκου παρὰ τὸ πρόσταγμα τῆς βουλῆς ἐμελλε νὰ φονευθῇ ἢ καὶ ἐφονεύθῃ πραγματικῶς, οἴκο-

¹ Οἷον ὅτε λέγει ὁ χορὸς περὶ τῶν αὐτοκτονηθέντων ἀδελφῶν.
πέπαυται δ' ἔχθος, ἐν δὲ γαίᾳ
ζόα φονορῦτον
μέμικται· κ ἄ ρ τ α δ' εἴ σ' ὁ μ α ι μ ο ι.

καὶ πάλιν (στ, 953).

Τελευταῖαι δ' ἐπηλάλαξαν
Ἀραί τὸν ὄξυν νόμον,
τετραμμένου παντρόπω φυγῆ γένους.
ἔστακε δ' Ἀτας τροπαῖον ἐν πύλαις,
ἐν αἷς ἐθείνοντο, καὶ
δυοῖν κρατήσας ἔληξε δαίμων.

θεν έννοεΐται, άν και ή διάθεσις τοῦ δράματος και ή άρχουσα έν αὐτῇ ιδέα, ένεκα τῶν ὀλίγων λειψάνων ἄτινα περιεσώθησαν ἐξ αὐτοῦ, δέν δύναται νά διακριθῇ καθαρώς.

Ἡ συνάφεια τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Οἰθήας πρὸς τὸ πρῶτον τῆς τριλογίας δράμα εἶναι ἔτι σκοτεινότερα, καθ' ὃν λόγον και ή ἀναφορὰ τῶν Χορηγῶν ὑποσημαίνεται σαφέστερον πρὸς τὰς Εὐμενίδας ή τὴν Ἀγαμέμνονα. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Αἰσχύλος διεξῆγεν έν ταῖς τριλογίαις τὸν μῦθον ὁμαλῶς και καθ' ὅλα αὐτοῦ τὰ μέρη, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς περιαιθείας Ὁρεστιάς, εἶναι ἀναμφίβουλον ὅτι τὸ πρῶτον τοῦτο δράμα ἐπραγματεύετο τὴν παλαιὰν ἱστορίαν τοῦ οἴκου τῶν Λαβδακιδῶν, και ὅχι, ὡς ὑπέθεσαν πολλοὶ τῶν κριτικῶν, τὰ περὶ τοὺς Ἀργεῖους στρατηγούς· διότι ὁ Αἰσχύλος δέν ἐκλαμβάνει αὐτοὺς ὡς τὰ κύρια πρόσωπα και τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεων, ἀλλ' ὡς τινα δύναμιν ξένην, ἥτις μακρόθεν ὀρμηθεῖσα, ἐπῆλθε κατὰ τὴν βούλησιν τῶν Θεῶν ἐναντίον τῶν Θηβαίων. Ὅστις δὲ θεωρήσῃ μετὰ προσοχῆς ὁπόσῃν δύναμιν ἔχει έν τῇ τραγωδίᾳ τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Οἰθήας ή κατ' ἀρχὰς μὲν συγκρουπτομένη, εἰτα δὲ ἐξαίφνης και διὰ μιᾶς ἐπισκῆπτουσα Ἀρὰ τοῦ Οἰδίποδος, θέλει πεισθῇ ὅτι εἰς τὸ πρῶτον τῆς τριλογίας δράμα ὑπέκειτο ὡς ὑπόθεσις ή Ἀρὰ αὕτη τοῦ βασιλέως, ὥστε οἱ ἀκροαταὶ ἀνεμνησκόοντο συνεχῶς έν τοῖς λόγοις τοῦ Ἐτεοκλέους τὰ περὶ αὐτὴν, ἀγωνιῶντες και φοβούμενοι τὸ μέλλον, πάσχοντες δηλ. παθήματα κατ' ἐξοχὴν τραγικὰ¹. Ἐκ τούτων πάντων πείθω ἑμαυτόν, ὅτι τὸ πρῶτον τῆς τριλογίας δράμα ἦτο ὁ Οἰδίπους, τραγωδία, ἥς τὸ ὄνομα φέρεται έν τοῖς ποιήμασι τοῦ Αἰσχύλου².

¹ Ὁ Αἰσχύλος ἐμνημόνευε περὶ τῆς ἀρᾶς τοῦ Οἰδίποδος περίεργά τινα· προεῖπε π. χ. ὁ πατήρ κατ' Αἰσχύλον, ὅχι μόνον ὅτι οἱ ἀδελφοὶ θά ἐρίσωσι περὶ τὴν διανομὴν τοῦ κλήρου (τοῦτο κατὰ τὴν Θηβαΐδα. Ἀθην. ΧΙ. σ. 465), ἀλλὰ και ὅτι ξένος τις ἔλθων ἐκ Σκυθίας (έννοεῖ τὸν χάλυβα τοῦ ξίφους) θά διακρίνῃ τὴν διανομὴν ὡς διαιτητής (θα τῇ τῆς, κατὰ τὸν ἀρχαῖον νομικὸν ὅρον)· διότι ἂν ὁ Οἰδίπους δέν ἔλεγε τοὺς λόγους τούτους, οὔτε ὁ χορὸς θά ἐπανελάμβανεν αὐτολεξεῖ τὰ αὐτὰ έν στ. 729 και 924, οὔτε ὁ ἄγγελος έν στ. 817. Πλὴν δὲ τούτων, και ἄλλα τινα δυνάμεθα νά συνεικάσωμεν ἐκ τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Οἰθήας περὶ τοῦ Οἰδίποδος τοῦ Αἰσχύλου.

² * Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς διδασκαλίας τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Οἰθήαις «Ἐ-

Αἱ τοῦ Αἰσχύλου τραγωδίαὶ παρέχουσι σαφὴ τεκμήρια τοῦ ἡθους καὶ τῆς γνώμης τοῦ ποιητοῦ καὶ περὶ ἄλλων μὲν, μάλιστα δὲ περὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, περὶ ἃ ἡσχολοῦντο πάντες οἱ καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἡδὴ δὲ ἐν τοῖς Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας ὑποφαίνονται τὰ πολιτικὰ ἐκεῖνα φρονήματα τοῦ ποιητοῦ, ἅτινα σαφέστερον ἐξεδηλώθησαν κατόπιν ἐν τῇ Ὀρεστεΐᾳ. Ὁ Αἰσχύλος ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν ἐκείνην τῶν Ἀθηναίων πολιτικῶν, οἵτινες ἐξ ἐνός μὲν ἀπεδοκίμαζον τὴν ἄκρατον ὀχλοκρατίαν καὶ τὴν βιάειαν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καταδυναστείαν, ἐξ ἐτέρου δὲ ἡγωνίζοντο νὰ διατηρήσωσι τὰς αὐστηρὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς, σὺν τούτοις δὲ καὶ πάντα τὰ πολιτικὰ καθιδρύματα καὶ τὰς ἐξουσίας, δι' ὧν ἐσώζετο ἡ εὐκοσμία τῆς πόλεως. Ὁ δίκαιος λοιπὸν καὶ συνετὸς καὶ μετριοπαθὴς Ἀριστείδης ἦτο τὸ παράδειγμα τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, οὓς ἐθαύμαζεν ὁ Αἰσχύλος, καὶ ὅχι ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις ἐν μόνον ἐκ παντὸς τρόπου διώκων, τὴν κατόρθωσιν τῶν φιλοδόξων καὶ μακρὰν τεινόντων αὐτοῦ σχεδίων, ἐπεδοκίμαζε τὰς εὐθείας οὐχ ἥττον ὁδοῦς, ἢ τὰς λοξὰς καὶ ἀδίκους. Ἡ ὑπὲρ τοῦ Ἀριστείδου γνώμη τοῦ Αἰσχύλου φαίνεται μὲν σαφῆς καὶ εἰς τοὺς Πέρσας, ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας¹, ἀλλ' ἐν τοῖς Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας ἐδηλώθη τρανότατα καὶ διαπρεπέστατα· διότι τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἐξεφώνησεν ὁ ὑποκριτὴς τοὺς περὶ Ἀμφιαράου στίχους:

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει,
βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος,
ἐξ ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλευόμενα².

ὁλόκληρον τὸ θέατρον ἠτένισε πρὸς τὸν Ἀριστείδην, πρὸς ὃν βεβαίως ἀποβλέπων ἐποίησεν ὁ Αἰσχύλος τοὺς στίχους. Ἐν οἷς δὲ λέγει κατόπιν ὁ Ἑτεοκλῆς περὶ τοῦ ὀσίου καὶ δικαίου Ἀμφιαράου, ὅτι διὰ τὴν ἐταιρίαν αὐτοῦ πρὸς ἀνθρώπους θρασεῖς καὶ ἀνοσίους θέλει συνεπισπάσει καθ' ἑαυτοῦ τὴν θείαν δίκην καὶ τὸν ὅμοιον ὄλεθρον, ἐν τούτοις ἐμαρτύρησεν ὁ Αἰσχύλος τὴν καταφρόνησιν αὐτοῦ

νίκα Λαίῳ, Οἰδίποδι, Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, Σφίγγι σατυρικῇ» ἀνατρέπονται ἄρδην αἱ εἰκοτολογίαι αὗται.

¹ Περσ. 447—471. Ἡροδ. VIII. 95

² 592.

πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλληνίδων πό-
λεων εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι περὶ τοὺς χρόνους τούτους συμμετα-
σχῶν ὁ Θεμιστοκλῆς τῶν τοῦ Πausανίου προδοτικῶν βουλευμάτων,
εἶχε φυγαδευθῇ ἐκ τῶν Ἀθηναίων.

Μετὰ τὴν τριλογίαν ταύτην ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν ἡ «Δαναΐς»,
ἣς ἐσώθη μόνον τὸ μέσον, ἥτοι τὸ δεύτερον δράμα, αἱ «Ἰκέτιδες». 37
Iktides
Ἡ ὑπόθεσις τῆς Δαναΐδας εἶναι ἱστορικὴ καὶ πολιτικὴ. Τὸ δὲ περι-
παθὲν δράμα πραγματεύεται τὴν ἐν Ἀργεὶ ὑποδοχὴν τοῦ Δαναοῦ
καὶ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ, αἵτινες φεύγουσαι τοὺς υἱοὺς τοῦ Αἰγύ-
πτου καὶ τὸν βίσιον γάμον αὐτῶν, κατέφυγον εἰς τὸ Πελασγικόν
Ἀργος· καθίσασαι δὲ ἰκέτιδες ἐπὶ τῶν βωμῶν τῶν ἱδρυμένων πρὸ
τῆς πόλεως τῶν Ἀργείων (καινοθωμία), πείθουσι μετὰ πολλὰς δεή-
σεις καὶ ἐξορκισμοὺς τὸν βασιλέα τῆς χώρας, ὅστις ἐφοβεῖτο τὸν
ἐκ τῶν Αἰγυπτίων κίνδυνον, νὰ συγκαλέσῃ ὑπὲρ τῆς ὑποδοχῆς αὐ-
τῶν τὸν δῆμον εἰς ἐκκλησίαν. Συνελθούσης δὲ τῆς ἐκκλησίας, οἱ
Ἀργεῖοι, σεβόμενοι τὸ δίκαιον τῆς ἰκεσίας καὶ συμπαθοῦντες ὑπὲρ
τῶν καταδιωκομένων παρθένων, ὑποδέχονται αὐτάς. Εὐθὺς μετὰ
τοῦτο κατὰγονται εἰς τὴν Ἀργολικὴν ἀκτὴν οἱ Αἰγυπτιαδαί. Ἐν ᾧ
δὲ χρόνῳ ὁ βασιλεὺς διέτριβε περὶ τὴν συναγωγὴν βοηθείας κατὰ
τῶν ἐπιδραμόντων ξένων, ὁ κῆρυξ τῶν Αἰγυπτίων καταλαβὼν ἀφρου-
ρήτους ἰκέτιδας παρθένους, ἐπιχειρεῖ ν' ἀπαγάγῃ αὐτάς, ὡς κτή-
ματα τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου. Τέλος δὲ προφθάσας ὁ βασιλεὺς
τῶν Ἀργείων ἐξέσωσεν αὐτάς ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ κήρυκος, ἀπει-
λοῦντος καὶ δυσχεραίνοντος διὰ τὴν ἀφαίρεσιν. Καὶ οὕτω μὲν παρ-
ήλθεν ὁ κίνδυνος, τοῦλάχιστον πρὸς ὥραν. Τὴν ἐξοδον δὲ τοῦ δρά-
ματος πληροῦσιν ᾄσματα τοῦ χοροῦ, ἐν οἷς πολλὰ μεριμνῶσαι αἱ
παρθένοι περὶ τοῦ μέλλοντος, εὐχονται εἰς τοὺς θεοὺς ν' ἀπαλλάξῃ
αὐτάς τοῦ βιαίου καὶ ἀναγκαστικοῦ γάμου.

Τὸ δραματικόν, ἐναγώνιον, καὶ παθητικόν εἶναι πάνυ ὀλίγον καὶ
ἀσθενὲς εἰς τὴν τραγωδίαν ταύτην, διότι αἱ «Ἰκέτιδες» ἦσαν τὸ
μέσον δράμα τῆς τριλογίας· ἔκειτο δηλ. μετὰ τῶν «Αἰγυπτίων»,
ὅπου ἐπραγματεύθη ὁ ποιητὴς τὴν ἀρχὴν καὶ ἀφορμὴν τῆς ἐρίδος
ἐν αὐτῇ τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ τῶν «Δαναίδων», ἐν αἷς περιέγραφε τὴν
λύσιν τῆς ἐρίδος, καὶ τὸν φόνον πάντων τῶν ἄλλων μνηστήρων
πλὴν τοῦ Λυγκῆως. Εἰς τὰ μέσα δὲ δράματα τῶν τριλογιῶν τοῦ

Αἰσχύλου ἡ πρᾶξις σχεδὸν ἡρεμεῖ, ὡς βλέπομεν καὶ ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων· διότι, διατρίβων ὁ ποιητὴς περὶ τὴν θεωρίαν τῶν παθημάτων καὶ τῶν ἀξιώσεων τῶν δρώντων προσώπων, ἀπέχει τῶν βιαίων συγκρούσεων καὶ ἀγώνων. Εἰς τὰς Ἰκέτιδας σπουδάζει κυρίως ὁ Αἰσχύλος νὰ περιγράψῃ τὸν κίνδυνον καὶ τὸ περίφοβον τῶν κατεπετονημένων Δαναίδων, αἵτινες καταδιώκονται ὑπὸ τῆς βίας τῶν μνηστήρων, ὡς αἱ περιστεραι ὑπὸ ἱέρακος. Διεξάγει δὲ ἐν τῷ λυρικῷ τὴν εἰκόνα μετὰ τοιούτου πάθους καὶ τοσαύτης ζωηρότητος, ὥστε διὰ μόνην τὴν χάριν καὶ τὴν γραφικότητα τῶν μελῶν τούτων φαίνεται ὅτι ἡγάπησαν οἱ παλαιοὶ καὶ διέσωσαν τὴν τραγωδίαν ταύτην. Ἡ ὑποδοχὴ τῶν Δαναίδων ἐν Ἀργεὶ κατὰ μὲν τὴν τέχνην τοῦ Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου ἦτο ὑπόθεσις ἄγρονος εἰς παιῆσιν τραγωδίας ἐπιτηδειοτάτη δὲ κατὰ τὰς θεωρίας τοῦ Αἰσχύλου· διότι στερεῖται μὲν ἡθικῶν ἐλατηρίων ἢ πρᾶξις, ἀλλὰ ταῦτα ἀντικαθιστᾷ ὁ ποιητὴς, εἰσάγων τὸ ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον· ὅπερ σημαίνει, ὅτι τὴν ἀπουσίαν ψυχολογικῶν λόγων καὶ ἀφορμῶν ἀναπληροῦσι παρ' Αἰσχύλῳ τὰ σπουδαῖα ἱστορικὰ ἀποτελέσματα τὰ πηγάζοντα ἐξ αὐτῆς τῆς πράξεως. Ὁ Αἰσχύλος ἠκμαζεν εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Ἑλληνικοὶ μῦθοι δὲν ἐθεωροῦντο ὡς πλάσματα χαρίεντα τῶν προτέρων ἀνθρώπων, ἀλλ' ὡς μαρτύρια καὶ ἀποδείξεις τῶν βουλευμάτων τῆς θείας προνοίας, ἥτις κατευθύνει καὶ κυβερνᾷ τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ὑποδοχὴ τῶν Δαναίδων ἐν Ἀργεὶ, γένους, ἐξ οὗ κατήγοντο οἱ Περσεῖδαι καὶ Ἡρακλεῖδαι, εἶναι κατὰ τὴν δόξαν τοῦ Αἰσχύλου σπουδαῖον γεγονός, τελεσθὲν κατὰ πρόνοιαν καὶ βούλησιν τοῦ Διός. Σκοπὸς δὲ κυριώτατος τῆς τραγωδίας εἶναι κατ' Αἰσχύλον ἡ ἀπόδειξις, ὅτι εἰς ὅλα τὰ ἀνθρώπινα πράγματα πληροῦται ἡ βουλὴ καὶ πρόνοια τῶν θεῶν. Ὅτι δὲ ὁ Αἰσχύλος ἀπέδωκεν εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀργείων μᾶλλον ἢ τὸν βασιλέα τὴν ὑποδοχὴν τῶν παρθένων παρὰ τὸ ἔθος τῶν ἐποποιῶν καὶ τῶν ἄλλων τραγικῶν παιητῶν, καὶ ὅτι εἰσάγει τὸν χορὸν πολλὰ ἐπὶ τοῦτῳ ἀγαθὰ εὐχόμενον ὑπὲρ τοῦ δήμου ἐν ᾧσματι καλῷ (στ. 625—709), τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὰς πολιτικὰς σχέσεις τὰς ὑφισταμένους ὑπὸ τοὺς χρόνους τούτους μεταξὺ Ἀργείων καὶ Ἀθηναίων. Σημειωτέον δέ, ὅτι τοιαῦται ἱστορικαὶ ἐκδηλώσεις οὐδέποτε λαμβάνονται παρ' Αἰσχύλῳ πόρρωθεν οὐδὲ βεβιασμέναι, ἀλλὰ πηγάζουσιν ἐκ τῆς θεω-

ρίας ἣν ἔχει ὁ ποιητὴς περὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, θεωρίας, ἣτις εἶναι κατὰ πάντα ὁμοία τῆς τοῦ Πινδάρου· διότι ἀμφότεροι οἱ ποιηταὶ οὗτοι πιστεύουσιν, ὅτι ὁ κλῆρος καὶ τύχη ἐκάστης τῶν ἑλληνίδων πόλεων εἶναι ἀπὸ παλαιοτάτου προωρισμένα. Αἱ συχναὶ μνεῖαι τῶν Δαναίδων περὶ εὐκόσμου δημοκρατίας ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀργείων, καὶ περὶ συνθηκῶν αἵτινες μέλλουσι ν' ἀποτρέψωσι πόλεμον καὶ συμφορὰς¹, τεκμηριοῦσιν ἀσφαλῶς, ὅτι τὸ δῶμα τοῦτο ἐδιδάχθη καθ' ὃν χρόνον ἐπραγματεύετο ἡ συμμαχία μεταξὺ Ἀργεῶν καὶ Ἀθηναίων, ἥτοι περὶ τὰ τέλη τῆς 79 Ὀλ. (461 π. Χ.)². Αἱ δὲ ἐν τῷ δῶματι ἀπειλαὶ περὶ πολέμου πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους, αἵτινες συμπλέκονται μὲ τὴν ὑπόθεσιν τῆς τραγωδίας, παρέχουσιν εὐκαιρον εἰς τὸν ποιητὴν ἀφορμὴν νὰ παρενείρῃ γνώμας εὐστόχους καὶ συνετάς, αἵτινες σφόδρα θὰ ἔτερψαν τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸ 3 ἔτος τῆς 79 Ὀλ. (π. Χ. 462), διότι κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος ἐπεχείρησαν τὸν κατὰ τῆς Αἰγύπτου πόλεμον. Ταυούτη γνώμη εἶναι π. χ. ἡ ἐξῆς·

Ἄλλ' ἔστι φήμη τοὺς λύκους χρείστους κυνῶν
εἶναι· βύβλου δὲ καρπὸς οὐ κρατεῖ στάχυν³.

Μετὰ τὰς Ἰκέτιδας ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν τῶν χρόνων ὁ Προμηθεύς, ἐν τῶν περιφημοτάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν τελευταίων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου, διότι εἰς τὴν τραγωδίαν ταύτην ὑποφαίνεται πως ἡ εἰσαγωγή τοῦ τρίτου ὑποκριτοῦ (Κεφ. 21). Ὑποδήλωσις ἡ ὑπαινιγμὸς ἱστορικῶν γεγονότων οὐδεὶς ἀπαντᾷται εἰς τὸ δῶμα τοῦτο, διότι ἡ ὑπόθεσις τοῦ Προμηθεῦς δὲν πραγματεύεται τὴν τύχην πόλεως ἢ φυλῆς, ἀλλὰ σύμπαντος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ Προμηθεύς τοῦ Αἰσχύλου εἶναι ὁμοίος τοῦ Ἡσιοδείου (Κεφ. 8.), ὁ παραστάτης δηλ. τοῦ προνοητικοῦ καὶ δραστηρίου πνεύματος, ὅπερ ἀγωνίζεται παντὶ τρόπῳ νὰ προβιβάσῃ ἐπὶ τὰ κρείττω τὴν κατὰστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ὑποτίθεται δὲ ὡς εἰς τῶν Τιτάνων ὁ Προμηθεύς, διότι οἱ Ἕλληνες τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ δημιουργίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων δὲν ἀπέ-

¹ Στ. 897—703.

² Ἡ συμμαχία αὕτη ἐγκωμιάζεται σαφέστερον ἔτι ἐν ταῖς Εὐμενίσιν, αἵτινες ἐδιδάχθησαν ὀλίγα ἔτη μετὰ τὰς Ἰκέτιδας.

³ Στ. 760. πρβ. καὶ 954. 765.

διδόν εἰς τοὺς Ὀλυμπίους θεούς, ἀλλ' εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τῆς δυναστείας αὐτῶν. Τὴν ἐθνικὴν ταύτην δόξαν ἀκολουθῶν καὶ ὁ Αἰσχύλος, περιγράφει τὸν Προμηθεά ὡς τὸν φιλανθρωπότατον πάντων τῶν δαιμόνων κατὰ τὸν αἰῶνα καθ' ὃν ἐπεκράτησεν ἡ τοῦ Διὸς δυναστεία· ἀλλὰ δὲν ἀναλύει αὐτὸν εἰς τὰς ἀφηρημένας ἐννοίας τῆς προνοίας καὶ σοφίας, διότι, καὶ μὲν ἐφιλοσώφει ὁ Αἰσχύλος περὶ τὰ θεῖα πράγματα, οὐχ ἥττον ὅμως ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν θεῶν καὶ τῶν δαιμόνων ἦτο βεβαία καὶ εἰλικρινής. Ὁ Προμηθεὺς διδάξας τοὺς ἀνθρώπους τὴν χρῆσιν τοῦ πυρός, ἐγένετο εἰσηγητὴς ὅλων τῶν τεχνῶν, δι' ὧν καλλύνεται καὶ κοσμεῖται ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων. Ἐποίησε λοιπὸν αὐτοὺς σοφωτέρους καὶ κατὰ πάντα λόγον εὐδαιμονεστέρους, διότι ἀπέκρυπεν ὑπὲρ αὐτῶν ὡς καὶ τὴν πρόγνωσιν τοῦ θανάτου. Ἀλλ' ἐν τῇ ἀφθόνῳ παραχῇ τῶν εὐεργετημάτων τούτων ὑπερέβη τὸ μέτρον τῆς εὐπραγίας καὶ τῶν ἀγαθῶν, ὅπερ οἱ ἀθάνατοι θεοί, κατὰ τὴν δόξαν τῶν Ἑλλήνων, εἶχον προσορίσει ὡς κλῆρον τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Προμηθεὺς, θέλων νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸ θνητὸν γένος τῶν βροτῶν ἀρετὰς προσηκούσας εἰς μόνοις τοὺς αἰώνιους θεούς, εἰκονίζει δεξιῶς τὴν ἀκατάσχετον ὁρμὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς ἐκτέλεσιν τῶν προτεθειμένων σκοπῶν, ὁρμὴν ὑπερπηδῶσαν πάντα τὰ τεταγμένα ὅρια. Ἡ ὑπερβάλλουσα τοῦ Προμηθεῶς ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων σπουδὴ ἱκανῶς μὲν υποφαίνεται καὶ ἐν τῇ περισθασίᾳ τραγωδίᾳ, διεξοδικώτερον ὅμως θὰ ἐπραγματεύετο αὐτὴν ὁ ποιητής, ἐκ τῆς ἀρπαγῆς τοῦ πυρός λαμβάνων ἀφορμὴν, εἰς τὸ πρῶτον τῆς τριλογίας δράμα, ὅπερ ἦτο οὐκ ἄλλο βεβαίως ἢ ὁ «*Πυρφόρος Προμηθεὺς*»¹.

Τὸ περισθῆν ἐκ τῆς τριλογίας δράμα, ὁ «*Δεσμώτης Προμηθεὺς*», ἀρχεται ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τοῦ Τιτᾶνος ἐν Καυκάσῳ κατὰ τὴν Σκυθίαν. Καὶ πρῶτον μὲν παραμυθεῖ πολλὰ τὸν δεδεδεμένον Τιτᾶνα ὁ χορὸς τῶν Ὠκεανίδων· κατόπιν ἐπεισέρχονται ὁ Ὠκεανὸς καὶ ὁ Ἑρμῆς, ὧν ὁ μὲν πρῶτος διὰ παραινέσεων ἐπεικῶν, ὁ δ' Ἑρμῆς δι' ἀπειλῶν καὶ χλευασμῶν ἀγωνίζονται νὰ κάμψωσι τὰ ἄτρεπτον ἦθος

¹ Διακριτέον κατὰ Welcker τὸν «*Πυρφόρον Προμηθεά*» τοῦ «*Πυρκαέως Προμηθεῶς*», ὅστις ἦτο δράμα σατυρικὸν τῆς τριλογίας τῶν Περσῶν, πραγματευόμενον τὰ κατὰ τὸν Κεραμεικὸν πανηγυριζόμενα Προμηθεῖα, ἐν οἷς ἐτελεῖτο καὶ λαμπρὰ δρομία.

τοῦ Προμηθέως, καὶ παρασκευάσωσιν αὐτὸν εὐπειθῆ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Διός. Ἄλλ' ὁ Προμηθεὺς ἀντιτασσόμενος εὐθαρσῶς πρὸς τὴν βίαν, κρατεῖ ἀπόκρυφον τὸ μάντευμα, ὅπερ ἤκουσε παρὰ τῆς μητρὸς Θέμιδος, περὶ γάμου τινὸς τοῦ Διός, ὅστις μέλλει ποτὲ νὰ καταλύσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ἰσχυρῶς δ' ἐμμένων ἐπὶ τῆς γνώμης ταύτης, προκρίνει νὰ κατακεραυνωνῇ καὶ καταταρταρωθῇ μᾶλλον ἢ ν' ἀποκαλύψῃ τὸ μάντευμα, πρὶν ὁ Ζεὺς ἀπολύσῃ αὐτὸν ἐλεύθερον ἐκ τῶν δεσμῶν. Εἰς τοῦτο δὲ καὶ καταλήγει τὸ δῖαμα, δηλ. τὴν κατακεραύνωσιν τοῦ Προμηθέως, μεθ' ἣν μέλλει κατόπιν νὰ ὑποστῇ καὶ ἄλλας σκληροτέρας βασάνους. Ἡ μεγαλόφρων καὶ ἡρώϊκῃ αὐτῇ ἀντίταξις τοῦ Προμηθέως, ἥτις διασώζει ὀρθὴν τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλῆσεως κατέναντι πάσης ἐξωτερικῆς βίας καὶ ὑπεροχῆς, ὑπολαμβάνεται ὡς ἡ ἀρχοῦσα τῆς τριλογίας ἰδέα, καὶ πραγματικῶς, καθ' οἵανδῆποτε ὅψιν καὶ ἂν θεωρήσωμεν τὸ περιωθὲν δῖαμα, ἀπανταχοῦ παρίσταται ἡμῖν ὁ μὲν Προμηθεὺς ἄδικα πάσχων, ὁ δὲ Ζεὺς δυνάστης καὶ ζηλότυπος φύλαξ τῆς αὐτοῦ τυραννίας. Τοιαύτη ὅμως ἀσεβὴς καὶ σκανδαλώδης λύσις ὅχι μόνον δὲν ἀναπαύει τὸν ποιητὴν, ἀλλ' εἶναι καὶ ἐναντία πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἀρχαίας ποιήσεως. Ἀρχαία τραγωδία ἦτο ἀδύνατον νὰ καταλήξῃ εἰς τὸν ἀνταγωνισμόν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ἐνὸς προσώπου, πρὸς τὴν βούλησιν τῆς θείας προνοίας, ἥτις διέπει τὰς τύχας τοῦ παντός. Κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας τέχνης ἐμὲλλον ἀναγκαιῶς νὰ συνδιαλλαχθῶσιν οἱ ἀνταγωνιζόμενοι κατὰ τὸ τέλος, ἀφοῦ καταλάμβανεν ἐκάτερος τὴν προσήκουσαν ἐκὺτ' τάξιν. Αἱ ἀντιπαλαίονσαι δυνάμεις ἐγείρονται κατ' ἀλλήλων σφοδρότεραι, αἱ ἀντιθέσεις, προέουσης τῆς πράξεως, προβαίνουσι βαθμηδὸν ἀποτομώτεραι, καὶ ὅμως ἡ τὴν διοίκησιν τοῦ παντός ἐφορεύουσα θεία πρόνοια ἀνευρίσκει τρόπους, δι' ὧν ἀποκαθιστᾷ οὕτω τὴν ἀρμονίαν καὶ τάξιν, ὥστε ἐκάτερα τῶν ἀντιμαχομένων δυνάμεων διασώζει τὸ προσήκον ἑαυτῇ μέτρον. Ὁ πόλεμος λοιπὸν καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς, καίτοι συνεπάρχων μεθ' ἑαυτοῦ κακὰ, φαίνεται ὡς ὁ δίκαιος ἰατρός καὶ σωτὴρ, ὅπως ἡ θύελλα καὶ ἡ καταιγὶς μετὰ σφοδρὰν βίαν καὶ ταραχὴν δροσίξει τὴν θερμὴν καὶ ὑπὸ καύματος ζέουσιν ἀτμοσφαῖραν. Οὕτως οἰκονομεῖ τὴν λύσιν τῶν δραμάτων ὁ Αἰσχύλος ἐκάστοτε, καὶ τοιαύτη ἦτο, καθόλου εἰπεῖν, ἡ ἰδέα τῆς ἀρχαίας τραγωδίας, ἐφ' ᾧ

σον διέσωζεν ἀδιάφθορον τὴν φύσιν αὐτῆς. "Απασαι αἱ τραγωδίαὶ τοῦ Αἰσχύλου οἰκοδομοῦνται ἐπὶ τῆς γνώμης, ὅτι ὑπάρχει υπερτάτη τις δύναμις διευθύνουσα τὴν εἰκαρμένην, ἥτις διὰ σκοτεινῶν μὲν καὶ ἀγνώστων ὁδῶν, ἐνίοτε δὲ διὰ συμφορῶν καὶ παθημάτων, ἀλλ' ὅμως μετ' ἀσφαλοῦς χειρὸς καὶ προνοίας ἐξάγει τὰ πράγματα τοῦ κόσμου εἰς ἀγαθόν. Διὸ καὶ τὰ Αἰσχύλεια δράματα εἶναι μεστὰ βαθυγνωμόνων καὶ ἐνθουσιωδῶν ἐγκωμίων πρὸς τὸν Δία, τὸν ὑπέρτατον βασιλέα τοῦ παντός. Πῶς ἦτο λοιπὸν δυνατόν εἰς ἓν καὶ μόνον δρᾶμα, τὸν Προμηθεά, παρεκβαίνων τῆς τε ἰδίας ἑαυτοῦ καὶ τῆς καθολικῆς πίστεως ὁ εὐσεβὴς ποιητής, νὰ παραστήσῃ τὸν Δία ὡς τύραννον ὤμῶν καὶ ἀπάνθρωπον; Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι αἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων, ὡς ὄντα γεννητά, δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένοι ἁργῆς καὶ ἄλλων παθῶν, ἐκ τούτου μάλιστα ἐξηγεῖται καὶ ἡ τραχύτης, μεθ' ἧς ὁ Ζεὺς ἀντιπαλαίει πρὸς τὰς δυνάμεις, αἵτινες παρεμβάλλουσι κωλύματα εἰς αὐτόν, ἄρτι ἀναλαβόντα τὴν ἀρχὴν τοῦ οὐρανοῦ, τὴν τραχύτητα ὅμως ταύτην θὰ παρέστησε βεβαίως ὁ Αἰσχύλος ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν τῆς μεταβατικῆς καταστάσεως ἀπὸ τῆς κοσμογονικῆς ἐποχῆς τῶν Τιτάνων ἐπὶ τὴν σημερινὴν τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, καὶ ἱκανῶς θὰ ἐδήλωσεν, ὅτι μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης ἀσκεῖ τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ὁ Ζεὺς, ἔχων συμπαρέδρους αὐτοῦ τὴν χάριν καὶ συγκατάβασιν. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ ἁμαρτία ἐν τῇ τριλογίᾳ ταύτῃ (ἁμαρτίαν δὲ καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὅχι τὴν κακίαν καὶ πονηρίαν, ἀλλὰ τὴν ἀποπλάνησιν ἀπὸ τῆς εὐθείας ὁδοῦ¹, εἰς ἣν δύναται νὰ ὑποπέσῃ καὶ ἄνθρωπος φύσει δίκαιος καὶ ἀγαθός), ἦτο τοῦ Προμηθεὸς ἁμαρτία, καὶ ὅχι τοῦ Διός. Τοῦτο δὲ σαφῶς ἐξεδήλωσεν ὁ Αἰσχύλος ἐν οἷς εἰσάγει τὸν χορὸν τῶν Ὀκεανίδων μετ' εὐνοίας καὶ συμπαθοῦς γνώμης συχνὰ ὑπομιμνήσκοντα τὸν Προμηθεά τὸν ἐξῆς λόγον·

Οἱ προσκυνοῦντες τὴν Ἀ δ ρ α σ τ ε ι α ν σοφοί².

Εἰς ὀρθὴν κατανόησιν τῆς τριλογίας εἶναι σπουδαιότατον καὶ τὸ ἐπεισῳδίου τῆς *Ίουρς*, ἥτις διὰ τὸν ἔρωτα τοῦ Διὸς καταδιωκομένην

¹ Εἰς ἁμαρτίας, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὑποπίπτουσιν αἱ πρωταγωνισταί, Προμηθεύς, Ἀγαμέμνων, Ἀντιγόνη, Οἰδίπους κλπ. αἱ δὲ ἁμαρτίαι τῶν τριταγωνιστῶν εἶναι ἄλλης φύσεως, εἶναι αὐτόχρημα κακίαι.

² Στ. 936.

ὑπὸ τῆς Ἥρας μὲ φοβεράς ὄψεις φαντασμάτων, καὶ πλανωμένη ἀνὰ πᾶσαν γῆν καὶ θάλασσαν, ἔρχεται πρὸς τὸν Προμηθεά, ὄντα δεδεμένον ἐν Καυκάσῳ, καὶ μανθάνει παρ' αὐτοῦ τὰ δεινὰ καὶ τὰ ταιλαιπωρίας ὅσας ἔχει ἔτι νὰ ὑποστῇ. Τὰ παθήματα τῆς Ἰοῦς ἔχουσι μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ τοῦ Προμηθεως, διότι ἡδύνατό τις νὰ ὑπολάβῃ καὶ τὴν Ἰὼ ὡς θυμὰ τοῦ ἐγωΐσμοῦ καὶ τῆς ὀμότητος τοῦ Διός, ὅπως τῷ ὄντι ὑπολαμβάνει τὸ πρᾶγμα ὁ Προμηθεύς. Ἐν ἐκείνοις ὅμως ἅπερ προμαντεύει αὐτὸς πάλιν ὁ Τιτάν, ὅτι τῶν ἀπογόνων τῆς Ἰοῦς μέλλει ν' ἀπολύσῃ αὐτὸν πάντων τῶν δεινῶν, φαίνεται ὁ ἔρωσ τοῦ Διὸς πρὸς τὴν Ἰὼ ὑπὸ φῶς διαυγέστερον. Ἐκ τῶν αὐτῶν δὲ τούτων προμαθόντες καὶ οἱ θεαταὶ τὸ μέλλον τοῦ Προμηθεως, ἀπολαμβάνουσι τὴν ἡρεμίαν ἐκείνην τῆς ψυχῆς, ἣν ἐπεζήτουν οἱ παλαιοὶ καὶ ἐν ὥρᾳ σφοδροτάτων συγκινήσεων, ἂν καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἑρμοῦ, νὰ μὴ προσδοκᾷ ὁ Προμηθεύς τέρμα τῶν δεινῶν πρὶν τις τῶν ἀθανάτων ἐκουσίως παραδοθῇ ὑπὲρ αὐτοῦ εἰς τὸν θάνατον, καθιστᾷ τὸ τέλος ἀμφίβολον καὶ σκοτεινόν.

Τὸ τρίτον δράμα τῆς τριλογίας, «*Προμηθεὺς Δυόμενος*», οὗ ἡ ἀπώλεια εἶναι αἰσθητὴ πάσης ἄλλης τραγωδίας πλειότερον, μετέφερε τὴν σκηνὴν τῆς πράξεως εἰς κοσμογονικὴν ἐποχὴν διάφορον τῆς προτέρας. Ἐμνευε μὲν ὁ Προμηθεύς ἀκόμη προσδεδεμένος ἐπὶ τῶν Σκυθικῶν ὀρέων, καὶ ὁ ἀετός, ὁ ὄρνις τοῦ Διός, κατέτρωγε κατὰ πᾶσαν ἡμέραν τὸ ἥπαρ αὐτοῦ, καθ' ἃ ἡπειλήσεν ὁ Ἑρμῆς, τὸν χορὸν ὅμως τοῦ δράματος δὲν συνεκρότουν πλέον αἱ Ὠκεανίδες Νύμφαι, ἀλλ' οἱ κατὰ προσταγὴν τοῦ Διὸς ἀπολυθέντες ἐκ τοῦ ταρτάρου *Τιτᾶνες*, διότι ὁ Αἰσχύλος, ὅπως καὶ πρὸ Αἰσχύλου ὁ Πίνδαρος¹, παρέλαβεν ἐν τούτῳ τὴν δόξαν τῶν Ὀρφικῶν, ὅτι ὁ Ζεὺς, ἀφοῦ ἀσφαλῶς κατέστησε τὸ κράτος αὐτοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, οἷον γενικὴν ἀμνηστίαν προκηρύξας, συνωμολόγησεν εἰρήνην καὶ φιλίαν πρὸς πάντας τοὺς καταπολεμηθέντας ὑπ' αὐτοῦ πρότερον θεοὺς καὶ δαίμονας. Μετὰ δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης πέμπει ὁ Ζεὺς εἰς παραμυθίαν τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος τῶν ἡρώων, ἐπιδραφεύων αὐτοῖς ἀγαθὸν πολὺ μεγαλείτερον τῶν εὐεργετημάτων τοῦ Προμηθεως, διότι οἱ ἥρωες καταγόμενοι ἐκ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν καὶ κοι-

¹ Πυθ. IV. 291. Πρβ. Κεφ. 16.

νωουντες μετὰ τῶν ἀνθρώπων, εὐεργετοῦσι, καὶ κατὰ παντοδαποὺς τρόπους προάγουσι τὸν βίον αὐτῶν εἰς εὐδαιμονίαν. Τότε λοιπὸν ἐγεννήθη ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὁ Ἡρακλῆς, γόνος τοῦ Διὸς καὶ τινος ἐκ γόνου τῆς Ἰούς, ὁ φιλανθρωπότατος καὶ εὐεργετικώτατος πάντων τῶν ἡρώων, ὅστις μαθὼν τὰς εὐεργεσίας ὅσας παρέσχε ποτὲ ὁ Προμηθεὺς εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀκούσας δ' ἐκ στόματος τοῦ Τιτᾶνος προρρήσεις καὶ συμβουλὰς ἀγαθὰς περὶ τῶν μελλόντων ἄθλων αὐτοῦ, ἀπολύει αὐτὸν τῶν δεσμῶν καὶ τῆς ἐκ τοῦ ἀετοῦ βασάνου, κατανεύοντος βεβαίως καὶ τοῦ Διὸς· διότι ὁ Ζεὺς εἶχεν ἤδη παρασκευάσει ἐκεῖνον τῶν ἀθανάτων, ὅστις ἔμελλε ν' ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ Προμηθέως. Ὁ Χείρων δηλ. βληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους μὲ ἰσθόλον βέλος, ὑπομένει ἐκουσίως τὸν θάνατον, εἰς ἀπαλλαγὴν τῆς ἐκ τοῦ τραύματος ὀδύνης. Περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦ δράματος εἰκάζω, ὅτι ἡ μεγαλειότης τοῦ Διὸς καὶ τὸ βάθος τῆς σοφίας αὐτοῦ θὰ κατεδεικνύοντο τόσον τρανῶς, ὥστε νικῶμενος ὑπὸ τούτων, θὰ ἐκάμφθῃ ἐντελῶς ὁ ἄτρεπτος τοῦ Τιτᾶνος χαρακτήρ¹. Ἀπολυθεὶς τέλος τῶν δεσμῶν ὁ Προμηθεὺς, πρῶτον μὲν ἀνεκρέμασεν ἀπὸ τῶν βράχων τοῦ Καυκάσου στέφανον *λύγου*, ἴσως δὲ καὶ στέφανον σιδηροῦν, σύμβολα τῆς δουλείας καὶ ὑποταγῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν σιδηρὰν εἰμαρμένην· κατόπιν δ' ἐξήγγειλεν αὐτοπροαιρέτως τὰς μαντείας ἐκείνας, ἃς ἔμαθε παρὰ τῆς μητρὸς Θέμιδος, ὅτι δηλ. μέλλει ποτὲ νὰ γεννήσῃ ἡ Θέτις υἱὸν πολὺ ἰσχυρότερον τοῦ πατρὸς, ὅπερ ἀκούσας ὁ Ζεὺς, καὶ φυλασσόμενος τὸν κίνδυνον, ἔδωκεν εἰς τὴν Θέτιν σύζυγον ἀντὶ θεοῦ ἄνδρα θνητόν, τὸν Πηλέα.

Οὕτω πλέξας τὸν μῦθον, παρεσκεύασε δεξιότατα ὁ Αἰσχύλος *κάθαραι* τῶν παθῶν τελειοτάτην, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ὑπολαμβάνει ὡς τὸν κυριώτατον τῆς τραγωδίας σκυπὸν. Τὰ πάθη τοῦ φόβου, τοῦ ἐλέους, τῆς ὀργῆς, τοῦ ἔρωτος, τῆς ἀγανακτήσεως, τὰ πηγάζοντα ἐκ τῶν πράξεων ἢ τῆς τύχης τῶν δρώντων προσώπων, ἅτινα ἐν τῷ δευτέρῳ δράματι τῆς τριλογίας ἔθλιβον μᾶλλον ἢ ἀνέπαυον τοὺς θεατὰς διὰ τὸ ἰσοπαλεῖς καὶ τὸν ἀνταγωνισμόν, διοικούμενα ὑπὸ σοφῆς διανοίας λαμβάνουσι τοιαύτην διεξοδὸν, ὥστε ἐπὶ τέλους ἀναλύονται ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν θεατῶν εἰς διαθέσιν ἐπιεικῇ

¹ Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν ἐκ τῶν δεσμῶν προσεφώνησε τὸν Ἡρακλέα ὁ Προμηθεὺς φίλτατον υἱὸν ἐχθίστου πατρὸς. Ἀποsp. 187. Dindorf.

καὶ εὐγνώμονα, ἥτις μετ' εὐλαθείας καὶ πίστεως ὑποκύπτει εἰς τὰς βουλὰς ὑπερτέρας τινὸς δυνάμεως, κυβερνώσης τὰ ἀνθρώπινα.

Ἡ τελευταία τριλογία ἦν ὁ Αἰσχύλος ἐδίδαξεν ἐν Ἀθήναις ἤτοι ἡ Ὀρέστεια, ὁλόκληρος περισωθεῖσα ἄχρις ἡμῶν. Μετὰ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη ἡ σωτηρία τῆς Ὀρεστείας θὰ ἦτο· τὸ τιμιώτατον κειμήλιον τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἂν περισώζετο ἄνευ χασμάτων καὶ διαφθορῶν. Τὴν τριλογίαν ταύτην ἐδίδαξεν ὁ Αἰσχύλος ἀπὸ τῆς σκηνῆς τὸ 2 τῆς 80 Ὀλ. (458 π. Χ.), εἰς ἐποχὴν σφοδρῶν πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν, ὅτε τὸ δημοτικὸν κόμμα ἀγόμενον ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἠγωνίζετο νὰ καταλύσῃ τὰ τελευταῖα λείψανα ἀριστοκρατικῆς ἐξουσίας, αὐτὸν τὸν Ἀρεῖον Πάγον, ὅστις ἀνέκοπτε πως τὰς ἀκασχέτους τοῦ πλήθους ὁρμὰς εἰς τε τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον. Ἐκ τούτων ὁρμηθεὶς ὁ Αἰσχύλος, διανοήθη νὰ πραγματευθῇ τὸν μῦθον τοῦ Ὀρέστου εἰς τὴν περισωθεῖσαν τριλογίαν, ἐξ ἧς ἐγὼ ὀλίγα μόνον κύρια νοήματα σκοπεύω ν' ἀναγράψω, διότι περισώθη ὁλόκληρος καὶ πρόκειται εἰς κοινὴν ἀνάγνωσιν.

Ὁ Ἀγαμέμνων εἶναι ὁ πρωταγωνιστὴς ἐν τῷ πρώτῳ ἐπωνύμῳ δράματι τῆς τριλογίας, ἂν καὶ ἐπιφαίνεται μόνον εἰς μίαν σκηνήν, ἐκείνην καθ' ἣν ἡ Κλυταιμνήστρα ὑποδέχεται αὐτὸν μεγαλοπρεπῶς ἄρτι ἐπανελθόντα ἐκ τῆς Τροίας· διότι περὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τὰς τύχας στρέφεται τὸ δράμα, περὶ αὐτὸν δὲ διατρίβουσι τὰ τε δρῶντα πρόσωπα καὶ ὁ χορός. Ὁ Αἰσχύλος παρίστανε τὸν Ἀγαμέμνονα ὡς μέγαν καὶ εὐκλεῆ βασιλέα, ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ὁποίου αἰωρεῖται στυγνὴ εἰμαρμένη, διὰ τὰ παραπτώματα τοῦ πρόπαλαι νοσοῦντος οἴκου τῶν Ἀτρειδῶν, ἔπειτα δὲ καὶ διότι διψῶν αὐτὸς δόξης πολεμικῆς, ὅχι μόνον ἐφόνευσε πολὺ πλῆθος ἀνθρώπων ἐν Τροίᾳ¹, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν θυγατέρα Ἰφιγένειαν ἔσφαξεν ὡς θῦμα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ².

¹ «Τῶν πολυκτόνων γὰρ οὐκ ἄσκοποι θεοὶ» λέγει ὁ χορὸς ἐν στ. 461.

² Ὁ χορὸς ῥητῶς ἐλέγχει τὴν θυσίαν τῆς Ἰφιγενείας καὶ ἄλλοι μὲν, μάλιστα δὲ ἐν στ. 217, διότι ὑπολαμβάνει τὴν Ἰφιγένειαν ἀληθῶς σφαγείσαν, καθ' ἣ λέγει καὶ ἡ Κλυταιμνήστρα ἐν στ. 1555, ἂν καὶ ὁ ποιητὴς δὲν διαψεύδει τὸν μῦθον περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς. Οἱ θύσαντες τὴν παρθένον ἐτυφλώθησαν, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ χοροῦ, ὑπὸ τῆς Ἀρτέμιδος.

Ἡ δὲ Κλυταιμνήστρα ἴσταται κατέναντι τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐν τῷ δράματι ὡς γυνὴ δουλεύουσα ἀλογίστως εἰς τὰς ὁρμὰς καὶ ὀρέξεις αὐτῆς, θρασεία δὲ καὶ ἐπινοητικὴ μηχανῶν εἰς διάπραξιν τῶν πονηρῶν αὐτῆς βουλευμάτων. Ἡ Κλυταιμνήστρα εἶχε περιπλέξει τὸν Ἀγαμέμνονα εἰς δόλους καὶ παγίδας πολὺ πρὶν περιβάλλῃ αὐτὸν τὸ φοινικὸν δίκτυον. Καὶ ὕστερον δὲ μετὰ τὸν φόνον, παραστᾶσα ἐνώπιον τοῦ χοροῦ, δικαιολογεῖ τὸ ἀνοσιούργημα διὰ πάντων τῶν πιθανῶν λόγων, καὶ μετὰ μεγάλης σοφιστικῆς δεινότητος καὶ πάθους, ἅπερ εἰκονίζει δεξιότατα ὁ Αἰσχύλος. Ἡ ἰσχυρὰ τραγικὴ ἐντύπωσις, ἣν ἐμποιεῖ τὸ δράμα τοῦτο εἰς τὸν ἀναγνώστην ὅστις δύναται νὰ κατανοήσῃ αὐτό, προέρχεται κυρίως ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τῆς φαινομένης εὐδαιμονίας καὶ ἐξωτερικῆς λαμπρότητος τοῦ οἴκου τῶν Ἀτρειδῶν, πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ δυστυχίαν καὶ κακοπραγίαν. Αἱ πρῶται τοῦ δράματος σκηναί, οἷον ἡ λάμψις τῶν πυρσῶν, ἡ ἀγγελία περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας, ἡ εἰσοδος τοῦ νικηφόρου Ἀγαμέμνονος παταύντος ἐπὶ πορφυραστρώτου ἐδάφους, καὶ τὰ παρόμοια, ἔχουσιν ὑπερβάλλουσιν λαμπρότητα. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τῆς ἐκ τούτων χαρᾶς καὶ ἀγαλλιᾶσεως ὑπῆρχε ἐν τοῖς ᾄσμασι τοῦ χοροῦ τόνος σκυθρωποτάτων προοιωνισμῶν, ὅστις βαθμυδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀνατεινόμενος γίνεται ἀκουστότερος καὶ αἰσθητότερος, μέχρις οὗ τέλος ἐκλάμψας ἀποκαλύπτει σαφῶς πᾶσαν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τὴν κακοδαιμονίαν ἐν τῷ ἀνυπερβλήτῳ ἐκείνῳ διαλόγῳ τῆς Κασάνδρας πρὸς τὸν χορόν. Ἐπέκεινα δὲ τῆς σκηνῆς ταύτης οὐδεμίαν πλέον ἄνεσιν παρασκευάζει ὁ Αἰσχύλος εἰς τοὺς θεατάς, ἀλλ' ἐπάγει ἄλλεπάλληλα τὰ δεινὰ. Ὁ φόνος τοῦ Ἀγαμέμνονος τελεῖται εὐθὺς μετὰ τὰ μαντεύματα τῆς Κασάνδρας, ὁ δὲ θρίαμβος τῆς Κλυταιμνήστρας καὶ τοῦ Αἰγίσθου, καὶ ἡ ἀσπλαγχνος ψυχρότης μεθ' ἧς ἀπαντῶσιν εἰς τοὺς ὀνειδισμοὺς καὶ τὰς ἐπιτιμήσεις τοῦ χοροῦ, καὶ ἡ χαρὰ αὐτῶν ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, συγκινοῦσι σφοδρότατα τὰς ψυχὰς τῶν συμπαθούντων ὑπὲρ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου θεατῶν, οἵτινες εἰς ἓν μόνον αἰσθημα εὐρίσκουσι μικρὰν ἀνάπαυσιν, ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Ἀγαμέμνονος συνέβη κατὰ τινὰ Νέμεσιν τῶν θεῶν.

Τὸ δεύτερον τῆς τριλογίας δράμα, «αἱ Χορηφοὶ», πραγματεύονται τὴν ἐκδίκησιν ἣν ἔλαβεν ὁ Ὀρέστης τοῦ πατρικοῦ αἵματος.

Οἱ φυσικοὶ βαθμοὶ καθ' οὓς προβαίνει καὶ περαίνεται ἡ πράξις, οἷον ἡ ἀπόφασις τῆς τιμωρίας τῶν δολοφόνων καὶ τὸ σχέδιον τὸ ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ Ὁρέστου, τῆς Ἡλέκτρας καὶ τοῦ χοροῦ, κατόπιν αἱ δόλοι καὶ αἱ πανουργίαι τοῦ Ὁρέστου εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ βουλευµατος, καὶ τρίτον ἡ ἐκτέλεσις αὐτῇ τοῦ φόνου καὶ ἡ θεωρία τῆς τελεσθείσης πράξεως, ἀποτελοῦσι μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς σκηνὰς τοῦ δράµατος. Ἡ πρώτη σκηνὴ εἶναι ἡ µεγίστη καὶ ἀκριβέστατα ἐξεργασµένη, διότι ὁ ποιητὴς σπουδάζει νὰ δηλώσῃ σαφῶς τὴν ψυχικὴν ἀγωνίαν τοῦ Ὁρέστου, καὶ τὴν ἀνάγκην ἣτις ἤγαγεν αὐτὸν εἰς μητροκτονίαν, ὡς τὴν μόνην ὁδὸν δι' ἧς ἡδύνατο νὰ ἐκδικήσῃ ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς τὸ αἷμα. Ἡ σκηνὴ τοῦ δράµατος ὑπόκειται περὶ τὸν τάφον τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὃ δὲ χορὸς σύγκειται ἐκ Τρωάδων θεραπαινίδων, ὧς ἡ Κλυταιμνήστρα, ταραχθεῖσα ἐκ τῆς ὀψεως ὀνείρων νυκτερινῶν, ἐπεµψε νῦν πρῶτον εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἵνα ἐξιλεώσῃ διὰ χοῶν καὶ ἐναγισµῶν τὴν σκιάν τοῦ συζύγου αὐτῆς. Αἱ θεραπαινίδες κατὰ προτροπὴν τῆς Ἡλέκτρας προσφέρουσι μὲν τὰς χοάς, ἀλλ' ὅχι ὑπὲρ τῆς Κλυταιμνήστρας ἣτις ἐπεµψεν αὐτάς. Κατόπιν ἀνακαλεῖται ἐξ Ἀἴδου ἡ σκιά τοῦ βασιλέως, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν νὰ σεµμετάσχη προθύμως τῆς τιμωρίας, ἀνατιθέμεναι τὴν ἐκτέλεσιν εἰς πάντας τοὺς Χθονίους θεοὺς, µάλιστα δὲ τὸν ψυχοπομπὸν Ἑρμῆν, ὅστις ὡς θεὸς ἐφορεύων πᾶν ἐπίβουλον καὶ δόλιον σχέδιον, πολλάκις ἐπικαλεῖται ὁδηγὸς τοῦ ἐπιχειρήµατος, ὅπερ ὁ ποιητὴς ἐπιδεξίως παραδεικνύει καὶ παραγυµνοῖ. Ἡ πράξις αὐτῇ τῆς μητροκτονίας παρίσταται ὡς ἄχθος βαρύτατον, ὅπερ ἀναδέχεται ὁ Ὁρέστης κατὰ προσταγὴν τῶν Ὑποχθονίων θεῶν καὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνος. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε ἄλλος τις λόγος ταπεινός, οὔτε νεανικὴ κουφότης καὶ κενοφροσύνη ἦσαν τὰ ἐλαττήρια τῆς πράξεως, ὅτε ἐστάθῃ ὁ Ὁρέστης ὑπὲρ τὸν νεκρὸν τῆς μητρὸς καὶ τοῦ Λιγίσθου ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, ἐνθα ἐφύνευσαν πάλαι ποτὲ τὸν πατέρα αὐτοῦ, ἐπέβλεψε δὲ τελευταῖον καὶ ἀνελογίσθη τὸ φρικτὸν ἀνοσιούργημα τῆς μητροκτονίας, φαντάζεται ὅτι ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ταρτάρου αἱ Ἑρινύες εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ. Ταύτας δὲ παρήγαγε τῷ ὄντι ὁ ποιητὴς ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἀλλ' εἰς τρόπον ὥστε γίνονται μὲν καταφανεῖς εἰς τε τὸν Ὁρέστην καὶ τοὺς θεατάς, μένουσι δ' ἀόρατοι, ὡς ἐκ τῆς θέσεως, εἰς τὸν χορὸν. Αἱ φοβεραὶ ὄψεις τῶν φρι-

κτῶν τούτων δαιμονίων τόσῃν ταραχὴν ἐνεποίησαν εἰς τὰς φρένας τοῦ Ὁρέστου, ὥστε καταλιπὼν τὰς Μυκήνας φεύγει προτροπαδὴν εἰς Δελφούς, ὅπως τύχῃ παρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ προτρέψαντος αὐτὸν εἰς τὴν μητροκτονίαν, καθαρσιν καὶ ἐξιλασμόν. Ἐκ τούτων καθορᾷ ὁ ἀναγνώστης, ὅτι διὰ τῶν Ἑρινύων δὲν ἠθέλησε νὰ παρ-
στήσῃ ὁ Αἰσχύλος, κατὰ τὴν καθόλου παρ' Ἑλλήσι δόξαν, τὸ μέ-
γεθος τοῦ ἐγκλήματος καὶ τὴν βαρεῖαν τῆς συνειδήσεως τύψιν, διότι
τότε θὰ ἐπεφαινόντο πρὸς τὴν Κλυταιμνήστραν δικαιότερον ἢ πρὸς
τὸν Ὁρέστην, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ εἰκονίσῃ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ στυγε-
ρὸν ἐγκλημα τῆς μητροκτονίας, διότι ἐξ οἰωνδήποτε λόγων καὶ ἂν προ-
ῆλθεν ἡ μητροκτονία, διέσπασε τόσον ἀποτόμως τοὺς φυσικοὺς νόμους,
ὥστε ἐνέβαλεν εἰς σύγχυσιν καὶ ταραχὴν πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρωπίνην.

Τὴν ιδεάν ταύτην ἀναπτύσσει ὁ Αἰσχύλος ἐτι ἀκριβέστερον εἰς
τὸ τρίτον δράμα τῆς τριλογίας, «τὰς *Εὐμερίδας*» ἢ Ἑρινύας. Τὰς
μορφὰς τῶν δαιμονίων τούτων, περὶ ὧν εἶχον οἱ Ἕλληνες ἀμυδρὰν
καὶ συγκεχυμένην δόξαν, διετύπωσε πρῶτος ὁ Αἰσχύλος εἰς τὴν τρι-
λογίαν ταύτην μετὰ διαφερούσης γραφικότητος, ἀναπλάσας τὰ εἰ-
δη αὐτῶν τὸ μὲν κατὰ φαντασίαν, τὸ δὲ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς
Γοργόνας. Ὁ χορὸς λοιπὸν τῆς τραγωδίας σύγκειται ἐκ τῶν Ἑρι-
νύων, αἵτινες δὲν ἐξετάζουσι παντελῶς τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας
ἐξ ὧν παρήχθη ὁ Ὁρέστης εἰς τὴν μαιφονίαν, ἀλλὰ καταδιώκου-
σιν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ ἀνοσιούργημα μετὰ σκληρότητος καὶ ἐπι-
μονῆς, ὧν μετέχει μόνῃ ἡ ἀνάγκη τῶν φυσικῶν νόμων, διότι οὐ-
δ' αὐτὴ ἡ καθαρσις τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπέτρεψεν αὐτὰς τῆς κατα-
διώξεως. Τὸ μόνον ὅπερ ἠδυνήθη νὰ πράξῃ ὑπὲρ τοῦ Ὁρέστου ὁ
Ἀπόλλων ἦτο νὰ τρέψῃ αὐτὰς εἰς ὕπνον βαθύν· ἀλλὰ τὸ εἰδωλὸν
τῆς Κλυταιμνήστρας, ὅπερ δὲν ἀνεπαύετο, ἀλλ' ἐνεκα τῶν στυγε-
ρῶν ἐγκλημάτων ἐπλανᾶτο περὶ τὸν τόπον τοῦ Ἄδου, ἐπιφανέν ἐπὶ
τῆς σκηνῆς ἐξεγείρει τὰς Ἑρινύας τοῦ ληθάργου, καὶ διὰ πολλῶν
προτρέπει αὐτὰς εἰς καταδιώξιν τοῦ ἐνόχου, φαντασία, ἥτις μεγὰ-
λην ἐντύπωσιν, ὡς εἰκός, θὰ ἐνεποίησεν εἰς τοὺς θεατὰς. Εὐθύς
μετὰ ταῦτα μετακινεῖται ἡ σκηνὴ ἀπὸ τῶν Δελφῶν εἰς τὸν ναὸν τῆς
Παλλάδος, τὸν ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηναίων, ὅπου παρήνευσεν ὁ
Ἀπόλλων τὸν Ὁρέστην νὰ καταφύγῃ. Ἐκεῖ δὲ ἡ Ἀθηνᾶ, ἀκού-
σασα τοὺς λόγους τῶν ἀνταγωνιζομένων, ἀπέστη μὲν τῆς κρίσεως

αὐτή, εἰσάγει δὲ τὴν δίκην εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ Ἀρείου Πάγου κατὰ τοὺς ἰσχύοντας τύπους ἐν τοῖς Ἀττικοῖς δικαστηρίοις. Ἐνώπιον λοιπὸν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἀγορεύουσιν ἔνθεν μὲν ὁ Ἀπόλλων, συνηγορῶν ὑπὲρ τοῦ Ὁρέστου, ἐτέρωθεν δὲ αἱ Ἑρινύες. Κατὰ τὴν διαδικασίαν ταύτην πολλοὶ μὲν δίκαιοι λόγοι προβάλλονται ὑπὲρ τοῦ Ὁρέστου, π. χ. ἡ τοῦ Ἀπόλλωνος διαταγή, τὸ καθήκον τῆς ποινῆς τοῦ πατρικοῦ φόνου, αἱ τῆς σκιάς τοῦ Ἀγαμέμνονος προτροπαί, ὁ ἀνόςιος τρόπος τῆς δολοφονίας τοῦ βασιλέως, καὶ ἄλλα παρόμοια· ὁμολογητέον ὅμως ὅτι δὲν ἐξεδηλώθη σαφῶς ἡ οὐσιώδης διαφορὰ τοῦ ἐγκλήματος τοῦ Ὁρέστου καὶ τῆς Κλυταιμνήστρας, ἣν συνέλαθε μὲν βεβαίως ὁ ποιητὴς διὰ τοῦ αἰσθήματος, ἀλλὰ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου δὲν ἡδυνήθη νὰ σαφηνίσῃ ἐπαρκῶς. Ὁ Ἀπόλλων καταλήγει τὸν ἑαυτοῦ λόγον εἰς σοφιστικὴν τινα γνώμην, ὅτι ὁ πατὴρ εἶναι κατὰ πάντα τρόπον τιμιώτερος τῆς μητρός, δι' οὗ προσπαθεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἀμήτορα Ἀθηνᾶν. Μετὰ τοὺς λόγους τῶν ἀντιδίκων ψηφίζουσι τέλος οἱ δικασταί, ὄντες δώδεκα τὸν ἀριθμόν.¹ Ἐπειδὴ ὅμως αἱ ψῆφοι ἔπεσαν ἴσαι, παρεμβάσα ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος ἡ Ἀθηνᾶ, ἔθηκεν ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν σώζουσαν αὐτῆς ψῆφον, καὶ οὕτως ἐκρίθη ὑπὲρ τοῦ Ὁρέστου ἡ δίκη. Ἡ ἐκβασίς τῆς ψηφοφορίας μνηύει ἡμῖν ἐκ πλαγίου τὴν περὶ τῆς κρίσεως γνώμην τοῦ ποιητοῦ, ὅτι τὸ καθήκον τῆς ποινῆς τοῦ πατρικοῦ φόνου ἰσαζυγίζει ἐν τῇ τρυτάνῃ τῆς δικαιοσύνης πρὸς τὸ ἐγκλημα τῆς μητροκτονίας, ὥστε τὸ μὲν ἀκριβὲς δίκαιον οὐδεμίαν δύναται νὰ εὕρῃ ἐπὶ τῆς προκειμένης κρίσεως λύσιν, οἱ θεοὶ ὅμως οἱ Ὀλύμπιοι, ἐπειδὴ γνωρίζουσιν ἀκριβῶς τὰς αἰτίας πάσης πράξεως καὶ τὰς περιστάσεις ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων, παρασκευάζουσι σωτηρίας ὁδὸν εἰς ἐκείνον, ὅστις περιέπεσεν εἰς ἀμαρτίαν ὅχι ἐκ προαιρέσεως πονηρᾶς, ἀλλ' ἐξ ἀτυχίας· διὸ καὶ συχνὰ μνημονεύεται ἐν τῷ δράματι ὁ Σωτὴρ Ζεὺς², ὁ θεὸς δηλ. ὁ παρεμβαίνων ἐν μέσῳ τῶν ἀνταγωνιζομένων, καὶ μετακινῶν τὴν ῥοπὴν τῆς πλάστιγγος εἰς ὄφελος τῆς χρηστότητος καὶ ἀρετῆς. Ἀπολυθεὶς τέλος ὁ Ὁρέ-

¹ Ὁ ἀριθμὸς συνάγεται ἐκ τοῦ διαλόγου, ὃν διαλέγεται ὁ χορὸς κατὰ τὴν ὥραν τῆς ψηφοφορίας (στ. 710—733.).

² Στ. 759. 797. 1045.

στης τῆς ἐνοχῆς, εὐχεται μὲν πολλὰ ἀγαθὰ ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, καὶ κηρύττει ἑαυτὸν σύμμαχον πιστὸν καὶ ἀσφαλῆ τῆς πόλεως, ἀλλ' ἐγκαταλείπει τὴν σκηνὴν ταχύτερον τοῦ δέοντος, κατόπιν τῆς ἰσχυρᾶς συμπαθείας ἣν ἤγειρεν εἰς τοὺς θεατὰς ἡ ἀπόλυσις αὐτοῦ. Οἰκονομεῖ δὲ οὕτω τὰ πράγματα ὁ ποιητής, διότι σκοπεύει νὰ τρέψῃ τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ δράματος εἰς εὐλογίαν καὶ ἐγκώμιον τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ συνετὴ δὴλ. καὶ σοφὴ Ἀθηνᾶ, ἡ ἐν ἐπιεικείᾳ καὶ ἀγαθοεργίᾳ ἐκδηλοῦσα τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς καὶ τὴν δύναμιν, δοῦσα ὑπόσχεσιν εἰς τὰς δεινὰς θεάς, ὅτι θὰ τιμῶνται τοῦ λοιποῦ καὶ θὰ λατρεύωνται διὰ παντὸς ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν, διαλλάσσει τὰς Ἑρινύας πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, αἵτινες ἐξοργισθεῖσαι διὰ τὴν ἐκβασιν τῆς δίκης, ἐμελέτων δεινὰ κατ' αὐτῶν. Μεταβληθεῖσαι λοιπὸν αἱ δειναὶ ἐκεῖναι θεαὶ ἀπὸ Ἑρινύων εἰς Εὐμενίδας, ψάλλουσι περὶ τὸ τέλος ᾄσματα, ἐν οἷς εὐχονται πολλὰ ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων ἀγαθὰ. Κατόπιν καθιδρύεται ἐπιφανῶς ἡ λατρεία τῶν Εὐμενίδων, προπέμπονται αἱ θεαὶ μετὰ λαμπάδων καὶ τῆς εἰθισμένης ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Αἰσχύλου πομπῆς εἰς τὸ ἱερόν αὐτῶν τὸ κείμενον παρὰ τὸν Ἀρειὸν Πάγον, καὶ οὕτω τελευτᾷ τὸ τρίτον δράμα τῆς τριλογίας.

Ὅτι διὰ τῆς πλοκῆς ταύτης τοῦ μύθου ἠθέλησεν ὁ ποιητής νὰ συστήσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους σέβας πρὸς τὸν Ἀρειὸν Πάγον, οὗτινος τὰ δικαστικὰ ἔθιμα συνήπτοντο στενῶς μὲ τὴν λατρείαν τῶν Εὐμενίδων, ἔπειτα δὲ καὶ ν' ἀποτρέψῃ αὐτοὺς τοῦ βουλευματος νὰ μεταθέσωσι τὰς φονικὰς δίκας ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου εἰς τὰ δικαστήρια τῶν Ἡλιαστῶν, ὑπονοεῖται μὲν καὶ καθ' ἑαυτό, σαφέστατα δὲ πάντων ἐκδηλοῦται εἰς τὰ στάσιμα, ἅτινα περιλαμβάνουσι τὰς ἀρχούσας ἐν τῷ δράματι ιδέας πολὺ καθαρώτερον ἢ ὁ διάλογος. Εἰς τὰ χωρικὰ ταῦτα ᾄσματα οὐδεμία ἄλλη γνώμη ἐρμηνεύεται σαφέστερον ταύτης, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος ἔχει ἀπόλυτον χρεῖαν ἀνωτέρας τινὸς ἐξουσίας, ἥτις ἰσταμένη ὑπεράνω πάσης ἀλληλομαχίας καὶ ἀνταγωνισμοῦ, συνέχει τὰς αὐθάδεις ὀρέξεις καὶ τὰ ἀνόσια βουλευματα¹.

Μετὰ τὰς τρεῖς τραγωδίας εἶπετο τὸ σατυρικὸν δράμα «Πρω-

¹ Ξυμφέρεει σωφρονεῖν ὑπὸ σθένει. (στ. 520.).

τεύς», ὅπερ κατὰ τὸν πιθανώτατον λόγον διέτριβε περὶ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἐπραγματεύετο δηλ. τὰ ἐξ Ὁμήρου γνωστὰ παθήματα τοῦ Μενελάου καὶ τῆς Ἑλένης παρὰ τῇ θαλασσίῳ δαίμονι Πρωτέϊ. Αἱ ἄσκοποι τοῦ Μενελάου πλάναι, ἡ διάσπασις τῶν δύο ἀδελφῶν, ὁ χωρισμός αὐτῶν κατὰ τὸν οἶκαδε πλοῦν, ἐπειτα δὲ ἡ ἰδέα, ὅτι οὔτε ὑπὲρ τῆς σωτηρίας οὔτε ὑπὲρ τῆς ποινῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος ἡδυνήθη νὰ πράξῃ τι ὁ Μενέλαος¹, ταῦτα πάντα παρείχον μὲν ἀφορμὴν ἱλαρότητος καὶ εὐθυμίας, ἀλλ' οὐδαμῶς διέφθειρον τὴν τραγικὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἔλαβον οἱ θεαταὶ ἐκ τῆς πραγματείας τῶν παθημάτων τῶν Ἀτρειδῶν.

Τὰ περὶ τῶν τριλογιῶν τοῦ Αἰσχύλου ῥηθέντα ἐδειξαν, νομίζω, τὴν διάνοιαν τοῦ μεγάλου τραγωδοποιοῦ, ὅσον ἀπαιτεῖ ὁ σκοπὸς τοῦ προκειμένου συγγράμματος, ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι μεταξὺ τῶν ἀφηρημένων τούτων περιγραφῶν, καὶ τοῦ ἀληθοῦς τόνου καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου, ἅτινα μέχρι τῶν λεπτοτάτων μερῶν ἐξαγγέλλουσι ποιητὴν μουσομανῆ καὶ ὅλον κατεχόμενον ὑπὸ τῆς ἀληθείας καὶ σπουδαιότητος τῶν διανοημάτων αὐτοῦ, κεῖται πολὺ τὸ μέσον. Ὅπως οἱ χαρακτῆρες τῶν προσώπων ἐν ταῖς τραγωδίαις τοῦ Αἰσχύλου εἶναι εὐσταθεῖς, ἄτρεπτοι καὶ μεγαλόφρονες, οὕτω καὶ τὰ σχήματα τοῦ λόγου εἶναι ὀγκώδη καὶ μεγαλόφωνα. Τὸ λεκτικὸν τοῦ Αἰσχύλου, ὡς οἱ νοοὶ τοῦ Ἰκτίνου, συντίθεται οἷον ἐκ μεγάλων, ὀρθογωνίων καὶ ἐπιμελῶς ἐξεσμένων μαρμάρων. Στοχάζεται δὲ ὁ ποιητὴς μᾶλλον τῆς ἀκριβείας τῶν καθ' ἑκάστην λέξεων, ἢ τῆς τοῦ λόγου συντάξεως· διὰ τοῦτο σφόδρα φιλεῖ τὰς μεταφοράς, καὶ ἐπιχειρεῖ τολμηροτάτας καὶ καινοφανεῖς συνθέσεις ὀνομάτων². Ἐνεκα δὲ τῆς ὀρθῆς τῶν πραγμάτων ἀντιληψέως, καὶ διὰ τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν ἣν ἔχει τοῦ τε ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῆς ἐκτὸς φύσεως περιβάλλει τὴν φράσιν αὐτοῦ τηλικαύτην σαφήνειαν καὶ γραφικότητα, ὥστε κατὰ τὴν ἀφέλειαν ἀποβαίνει ὁ λόγος τοῦ Αἰσχύλου αὐτόχρημα ἐπικός, πλὴν ὅτι παρ-
ενεῖρει συχνότερον τῶν ἐποποιῶν σοφὰς τινὰς γνώμας, δι' ὧν δεξιῶς

¹ Πρβ. Κεφ. 6. καὶ Ἀγαμ. 624. 839.

² Οἱ παλαιοὶ σημειοῦσιν ὡς ἰδίωμα τοῦ Αἰσχύλου «τὸ γ λ ω σ ὦ δ ε ες τῆς λέξεως», ὅπερ εἶναι πάθος ἐπικόν, διότι τὸ ὕψος τοῦ Αἰσχύλου ἀποκλίνει πρὸς τὸ ἐπικόν πολὺ πλέον ἢ τὸ τοῦ Σοφοκλέους ἢ Εὐριπίδου.

σαφηνίζει τὴν τε ὁμοιότητα τῶν πραγμάτων καὶ τὴν διαφορὰν¹. Ὡς δὲ πρὸς τὴν σύνταξιν τοῦ λόγου ἀγαπᾷ ὁ ποιητὴς τοὺς τρόπους τῆς παρατάξεως μᾶλλον, (δηλ. τοὺς συμπλεκτικούς, ἐναντιωματικούς, διαζευκτικούς λόγους) ἢ τοὺς τῆς ὑποταγῆς (αἱ οἱ αἰτιολογικοί, ὑποθετικοί, τελικοί λόγοι). Ἐν γένει δὲ ἡ γλῶσσα τοῦ Αἰσχύλου δὲν ἔχει τὴν λειότητα καὶ εὐροίαν τῶν ῥητορικῶν λόγων, οὐδ' εἶναι δεξιὰ εἰς ἐκθεσιν λεπτῶν καὶ περιέργων νοημάτων, διότι ὁ Αἰσχύλος εὐδοκίματ' μᾶλλον περὶ τὴν ζωγραφίαν παθημάτων καὶ πράξεων ἀνθρώπων ἐλευθερά φρονούντων καὶ ἀπονηρευτῶν, ἢ εἰς ἐρμηνείαν περινενοημένων συλλογισμῶν, διό καὶ ἐπαναλαμβάνει ἐν καὶ τὸ αὐτὸ νόημα κατὰ ποικίλους τρόπους εἰς διάφορα μέρη τῶν τραγωδιῶν, τοὺς ἀναπαίστες, τὸν διάλογον, τὰ μέλη τοῦ χοροῦ. Οὐχ ἤττον ὅμως κέκτῃται τὴν ἱκανότητα ὁ ποιητὴς μαλάσσει τὸν λόγον, νὰ προσαρμόζῃ αὐτὸν ἀρμοδίως ὅχι μόνον πρὸς τὰ διάφορα μέρη τοῦ δράματος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς χαρακτῆρας αὐτοῦ τῶν προσώπων. Οὕτω π. χ. τὸ ὀγκῶδες καὶ μεγαλόφωνον Αἰσχύλειον ὕφος, ταπεινούμενον εἰς τὸ στόμα τοῦ φύλακος ἐν τῇ Ἀγαμέμνονι καὶ τῆς τροφοῦ τοῦ Ὀρέστου ἐν Χοηφόροις, προσεγγίζει τὴν πολιτικὴν γλῶσσαν, καὶ εἰκονίζει δεξιῶς δι' αὐτῆς τῆς συνθέσεως τῶν λέξεων τὴν ἀσθένειαν καὶ ταπεινότητα τῆς ψυχῆς τῶν λαλούντων.

Μετὰ τὴν παράστασιν τῆς τετραλογίας ταύτης οἱ κριταὶ τοῦ Διονυσιακοῦ ἀγῶνος ἀπένειμαν εἰς τὸν Αἰσχύλον τῆς νίκης τὸν στέφανον· ἀλλ' ὁ ποιητὴς βαρυθυμήσας διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ προσθέσεων, καὶ ἰδὼν τὸν Ἀρεῖον Πάγον ἀφαιρεθέντα πᾶσαν τὴν ἐπὶ τῆς πολιτείας δύναμιν, ἀπεδήμησε τὸ δεύτερον εἰς Σικελίαν, ἔνθα καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ πεφλημένη αὐτῷ πόλει Γέλᾳ, τρία ἔτη μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὀρεστείας.

Ὁ Αἰσχύλος ἀπεδήμησε μακρὰν τῆς Ἑλλάδος, διότι δὲν ἤρεσκετο πλέον οὔτε εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις πολιτικὸν βίον, οὔτε εἰς τὴν τεχνικὴν αἰσθησιν τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ. Διό καὶ ὁ Ἀριστοφάνης εἰσάγει αὐτὸν ἐν Βατράχοις χαλεπαίνοντα καὶ ἐπιπλήττοντα τὸ δημόσιον τῶν Ἀθηνῶν, ὅτι τόσον ἠγάπησε τὴν κομποπρεπῆ τέχνην

¹ Ἐκ τούτου ἡ κλίσις τοῦ Αἰσχύλου πρὸς τὰ ὀξυμωρα σχήματα οἷον ὅτε λέγει τὴν κόνην: «ἀναυδὸν ἄγγελον στρατοῦ», καὶ τὰ παρόμοια.

τοῦ Εὐριπίδου. Λέγει δὲ ταῦτα ὁ Αἰσχύλος κατὰ πεποιθήσιν καὶ ὄχι ἐκ προσωπικῆς ἀντιζηλίας πρὸς τὸν ὁμότεχνον ποιητὴν, ὃν οὐδέποτε εἶχεν ἀνταγωνιστὴν, διότι ὁ Εὐριπίδης ἀνέβη εἰς τὴν σκηνὴν τὸ ἔτος, καθ' ὃ ἐκεῖνος ἀπέθανεν ἐν Σικελίᾳ. Οὐχ ἤττον ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἠγάπησαν ἐξόχως καὶ ἐτίμησαν τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ λαμπρότητα τῶν τραγωδιῶν αὐτοῦ, διότι τὸ παρ' Ἀριστοφάνει λεγόμενον, ὅτι «μόνῳ τῷ Αἰσχύλῳ οὐ συντέθνηκεν ἡ ποίησις», οὐδὲν ἄλλο σημαίνει βεβαίως, ἢ ὅτι αἱ τραγωδίαι τοῦ Αἰσχύλου ἐδιδάσκοντο καὶ μετὰ θάνατον ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῶν Ἀθηναίων ὡς καινὰ δράματα. Καὶ τὸν ποιητὴν μὲν, ὅστις ἤσκει τὸν χορὸν καὶ τοὺς ὑποκριτάς, ἐμίσθου τὸ δημόσιον, ἀλλὰ τῆς νίκης ὁ στέφανος ἀπεδίδeto εἰς τὸν πρὸ πολλοῦ ἀποθανόντα ποιητὴν¹. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ αὐτοῦ τοῦ Αἰσχύλου· οἱ δ' ἐκ τῆς γενεᾶς αὐτοῦ καταγόμενοι, ἀκμάσαντες ἐν διαδοχῇ πολὺν μετὰ ταῦτα χρόνον, ἀπετέλεσαν ἰδίαν Αἰσχύλειον σχολήν, περὶ ἧς θὰ μνημονεύσω ἐν τοῖς κατόπιν τὰ δέοντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ

Ὁ Αἰσχύλος ἐπραγματεύθη εἰς τὰς τριλογίας δραματικῶς τοὺς μεγάλους μυθικοὺς κύκλους τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Αἱ τύχαι καὶ αἱ περιπέτειαι γενεῶν, φυλῶν, καὶ πολιτειῶν ἐξετέθησαν παρ' Αἰσχύλῳ

¹ Ταῦτα ἐξάγονται ἐκ τοῦ «Βίου τοῦ Αἰσχύλου», τοῦ Φιλοστράτου (Β. Ἀπολλων. IV, 44, p. 245. Olcar.), καὶ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους (Ἀχαρ. 10, — Βατρᾶχ. 892). Ὅτι ὁ Αἰσχύλος ἐνίκησε καὶ μετὰ θάνατον, μαρτυρεῖται ῥητῶς ἐν βίῳ Αἰσχύλου, καὶ ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι πιθανωτέρα τῆς παρὰ Κουϊντιλιανῷ (instit. X. 4.), καθ' ἣν πολλοὶ τῶν ποιητῶν ἐστεφανώθησαν, διδάξαντες δράματα τοῦ Αἰσχύλου. Ἐννοεῖται δέ, ὅτι ὅλως διάφοροι τῶν εἰρημένων εἶναι αἱ νῖκαι (περὶ τούτων ἐμνήσθην ἄνωτέρῳ τὰ δέοντα), ἃς ἐνίκησεν ὁ Εὐφορίων διδάξας τραγωδίας τοῦ πατρὸς, τὰς ὁποίας ἐκεῖνος δὲν εἶχε διδάξει δημοσίᾳ. Ἀλλότριος τοῦ λόγου τούτου εἶναι καὶ ὁ νόμος τοῦ Λυκούργου περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν δραμάτων τῶν τριῶν τραγωδοποιῶν ἐξ ἀντιγράφων ἐπισήμων.

κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἐκ τῆς πολλῆς ταραχῆς καὶ συγχύσεως τῶν γεγονότων ἐξέλαμπεν ἡ ὑπαρξίς ἀνωτέρας τινὸς δυνάμεως καὶ σοφίας, ὅπως ἐκ τοῦ σκότους τῆς νυκτὸς ἀνατέλλει ἄστρον φαεινόν. Ἐκπληξίς δὲ καὶ ἀγαλλίασις ἐκ μεγαλοφροσύνης θὰ κατελάβηκε πάντα τινὰ τῶν Ἑλλήνων, ὅταν ἐβλεπε πληρουμένας τὰς βουλὰς τῆς θείας προνοίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, διότι ἡ τραγωδία τοῦ Αἰσχύλου ἦτο κυριώτατα *πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ*. Δικαίως λοιπὸν ἕκαστος ἀπορεῖ, πῶς ἤτό ποτε δυνατόν μετὰ τὰ λαμπρὰ ἀριστουργήματα τοῦ μεγαλοφροεστάτου Αἰσχύλου ν' ἀπολειφθῇ ὑπὲρ τοῦ Σοφοκλέους ὁ τιμιώτερος στέφανος· καὶ τίνα ἄρα ὁδὸν εἶχε νὰ τραπῇ ὁ Σοφοκλῆς, ὅπως προαγάγῃ τὴν τραγικὴν τέχνην ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ὑπερβῇ τὸν Αἰσχύλον.

Εἰς λύσιν τῶν ἀποριῶν τούτων ἀντὶ νὰ διατριβώμεν εἰς θεωρίας ἐκ τῶν προτέρων, περὶ τοῦ πῶς *ἠδύνατο* νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ πρόοδος εἰς τὴν τραγικὴν τέχνην, εἶναι καλὸν λαθόντες ἀνὰ χεῖρας τὴν ἱστορίαν, νὰ θεωρήσωμεν πῶς *ἐν τῇ πράξει* κατωρθώθη τὸ ἔργον. Ἐκ δὲ τῆς ἱστορίας θέλομεν μάθει, ὅτι ἡ ἐπὶ τὰ κρεῖττω προαγωγή τῆς τέχνης κατωρθώθη μέρος μὲν δι' ὑποχωρήσεως, καὶ μέρος διὰ τῆς ἐπὶ τὰ πρόσω σπουδῆς, ἥτοι τὸ μὲν δι' ἀποκοπῆς, τὸ δὲ διὰ προσκλήσεως νέων τρόπων, μάλιστα δὲ πάντων διὰ τῆς μετριότητος ἐκείνης καὶ δεξιότητος, ἥτις εἶναι ἡ εὐγενεστάτη καὶ χαριεστάτη ἀρετὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ πρὶν ἐπιχειρήσω τὴν λύσιν τοῦ μεγάλου τούτου ζητήματος, εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναγράψω ἐκ τοῦ βίου τοῦ Σοφοκλέους τοσαῦτα, ὅσα εἶναι χρήσιμα εἰς κατανόησιν τῶν τραγωδιῶν αὐτοῦ.

Ὁ Σοφοκλῆς, Σοφίλου υἱός, ἐγεννήθη ἐν τῇ δῆμῳ Ἀττικῆς Κολωνῶ τὸ 495 π. Χ. (71 Ὀλ. 2.)¹. Ἦτο λοιπὸν δεκαπενταετῆς τὴν ἡλικίαν ὅτε ἐπολεμήθη ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία. Καὶ ταύτης μὲν δὲν συμμετέσχε βεβαίως διὰ τὴν νεότητά, ἀλλὰ πανηγυριζόμενων τῶν ἐπινικίων τῆς μάχης ἐξελέχθη ὑπὸ τοῦ ἀρχοντος τοῦ ἐπιμελουμένου τὰ τῆς ἐορτῆς, ἡγεμὼν τοῦ χοροῦ ὅχι μόνον διὰ τὴν ὥραν καὶ τὸ κάλλος τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μουσικὴν ἐμ-

¹ Κατὰ τὸν «Βίον Σοφοκλέους» κατὰ δὲ τὸ Πάριον Χρονικὸν δύο ἔτη πρότερον, ὅπερ ἀντιφάσκει πρὸς τὸ γεγονὸς τὸ μνημονευόμενον ἐν τινι τῶν κατόπιν σημειώσεων.

πειρίαν¹. Γυμνός λοιπόν, ἀλλημιμένος, καὶ λύραν κρατῶν, ἐξῆρχε τοῦ ἐπινικίου παιᾶνος τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας.

Ἐνδεκα ἢ δώδεκα ἔτη μετὰ ταῦτα, κατὰ τὸ ἔτος 468 π. Χ.², κατέβη τὸ πρῶτον ὁ Σοφοκλῆς εἰς ἀγῶνα δραματικόν, ἔχων ἀνταγωνιστὴν τὸν παλαιὸν τῆς τέχνης ἥρωα, τὸν Αἰσχύλον. Συνέβη δὲ τοῦτο κατὰ τὴν πανήγυριν τῶν Μεγάλων Διονυσίων, ὧν ἐπεμελεῖτο ὁ ἐπώνυμος ἄρχων, ὅστις εἶχε καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ὀνομάζῃ τοὺς κριτὰς τῶν δραματικῶν ἀγώνων. Ἐν ᾧ λοιπόν ἐξηκολούθει ὁ ἀγὼν, καὶ τῶν θεατῶν οἱ μὲν ἐπευφήμουν τὸν Σοφοκλέα, οἱ δὲ τὸν Αἰσχύλον, αἰφνης εἰσέρχεται εἰς τὸ θέατρον ὁ Κίμων, ὅστις κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν κατέπλευσεν ἐκ Σκύρου, ἔνθα καταστρέψας τοὺς πειρατὰς, ἦλθε φέρων εἰς Ἀθήνας τὰ ὅσῃ τοῦ Θησέως. Ἀφοῦ δὲ προσεκύνησε τὸν Διόνυσον, καὶ προσήνεγκε τὰς νενομισμένας τιμὰς, δὲν ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ ἄρχων Ἀψεφίων νὰ ἐξέλθῃ τοῦ θεάτρου, ἀλλὰ βλέπων τὴν φιλονεικίαν καὶ τὸν ἀνταγωνισμὸν τῶν θεατῶν, ἠνάγκασεν αὐτὸν καὶ τοὺς συστρατήγους νὰ καθίσωσι κριταὶ τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Κίμων λοιπόν, ὁ ἀρχαϊκὸς ἐκεῖνος καὶ ἀκριβὴς ἀνὴρ, ὁ τιμῶν τὸν Αἰσχύλον καὶ τὴν τέχνην αὐτοῦ, ἀπένειμε τὸν στέφανον τῆς νίκης εἰς τὸν νεώτερον ἀνταγωνιστὴν, ὅπερ μὴνύει τὸ θάμβος καὶ τὴν ἐκπληξιν, ἣν ἐνεποίησεν εἰς τοὺς συγχρόνους ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Σοφοκλέους εὐθύς μετὰ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς σκηνῆς.

Τὸ δράμα τὸ διδαχθὲν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην εἰκάζουσιν ὅτι ἦτο «ὁ Τριπτόλεμος»³, τραγωδία πραγματευομένη μῦθον ἐγχώριον, καὶ ἐξυμνοῦσα τὸν Ἐλευσίνιον ἥρωα, ὅτι μεταδούς εἰς τὰ διάφορα ἔθνη τὸν καρπὸν τῆς γῆς, ἐξημέρωσε τὰ ἔθνη καὶ αὐτῶν τῶν ἀγριωτάτων βαρβάρων. Εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὸν Τριπτό-

¹ Ὁ Ἀθηναῖος (I. σ. 20) καλεῖ τὸν Σοφοκλέα «καλὸν τὴν ὥραν», ὅπερ προσάδει ἄριστα πρὸς τὴν ἡλικίαν τῶν δέκα καὶ πέντε ἐτῶν.

² Ἐπειδὴ καιναὶ τραγωδαὶ ἐδιδάσκοντο μόνον κατὰ τὰ Ἀθήναια, ἐν μηνὶ Γαμηλιῶνι, ἢ κατὰ τὰ Μεγάλῃα Διονύσια, ἐν μηνὶ Ἐλαφηβολιῶνι, δηλ. κατὰ τὴν δευτέραν ἐξάμηνον τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ἢ Ἀττικοῦ ἔτους, τὴν μετὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς, διὰ ταῦτα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς δραματικῆς ποιήσεως τὰ Ὀλυμπιακὰ ἔτη συμπίπτουσι πρὸς τὰ πρὸ Χριστοῦ.

³ Εἰκάζουσι δὲ τοῦτο, συνδυάζοντες τὸ ῥηθὲν ἱστορήμα πρὸς τὸ τοῦ Πλινίου (N. H. XVIII, 7).

λεμον ἐδίδασκε τὴν «Ἀντιγόνην», τὸ ἀρχαιότατον τῶν εἰς ἡμᾶς περισωθέντων δραμάτων τοῦ Σοφοκλέους (τὸ 6 τῆς 84 Ὀλ.π.Χ.440). Ἡ τραγωδία αὕτη κατέστη περίφημος· διότι ἐξ αὐτῆς ἐτιμήθη διαφερόντως παρὰ τοῖς συμπολίταις ὁ ποιητής. Τὸ ἔξοχον δηλ. τοῦ δράματος κάλλος, καὶ μάλιστα αἱ σοφαὶ γνῶμαι καὶ τὰ ἀγαθὰ περὶ τῆς πολιτείας φρονήματα, τὰ ἐγκατεσπαρμένα ἐν αὐτῷ, ἐπεισαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐκλέξωσι τὸν Σοφοκλῆ στρατηγὸν κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος. Ἡ ἐκλογὴ αὕτη δὲν πρέπει νὰ φανῇ εἰς τοὺς ἀναγνώστας παραδόξος, διότι οἱ δέκα στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐχρησίμευον μόνον ὡς ἡγεμόνες τοῦ στρατεύματος, ἀλλὰ καὶ ὡς διοικηταὶ πραγμάτων τινῶν, μάλιστα δὲ ὡς πρεσβευταί. Ὁ πόλεμος δὲ καθ' ὃν ἐξελέχθη ὁ Σοφοκλῆς τοῦ Περικλέους συστράτηγος ἐγένετο πρὸς τοὺς ὀλιγαρχικοὺς τῆς Σάμου, οὔτινες διώχθέντες* ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἐπανελθόντες διὰ τῆς βοήθειας τῶν Περσῶν ἐκ τῆς Ἀναίας, ἐπανάστησαν τὴν Σάμον κατὰ τῶν Ἀθηναίων¹. Ἐπολεμήθη δὲ ὁ πόλεμος οὗτος κατὰ τὰ ἔτη 440 καὶ 439 π. Χ.

*Ὁ Σοφοκλῆς, ὡς ἐξάγεται ἐκ πολλῶν ἀρχαίων ἀνεκδότων, διεφύλαξεν ἐν μέσῳ τῶν θορύβων καὶ τῶν ταλαιπωριῶν τοῦ πολέμου τὴν ἰλαρότητα ἐκείνην καὶ παιδρότητα τῆς ψυχῆς, ἥτις θηρεῦει τὴν εὐφροσύνην εἰς τὴν καθαρὰν καὶ ἡρεμον θεωρίαν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ἐγνώρισε καὶ τὸν Ἡρόδοτον. διατρίβοντα περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Σάμῳ (Κεφ. 19), καὶ ἐποίησεν εἰς αὐτὸν λυρικὸν τι ποίημα². Μετὰ χαρᾶς δὲ ἡμεῖς ἀναπολοῦμεν σήμερον ἐν κοινωνίᾳ καὶ φιλίᾳ τοὺς δύο τούτους ἐπι-

¹ Διὰ τοῦτο καλεῖται ὁ πόλεμος ἐν βίῳ Σοφοκλέους «ὁ πρὸς Ἀναίαν ἢ Ἀναίους πόλεμος». Τὰ δὲ τῶν συστρατῆγων ὀνόματα διεσώθησαν σχεδὸν πάντα ἐν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Ἀνδροτίωνος παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ Ἀριστείδους σ. 225 c¹ (182 ed. Frommel).

² Πλουτ. «Εἰ πρεσβυτέρῳ πολιτευτέον 3.—Ἐνθα ὁμολογητέον ὅτι βεβιασμένως πως παρενεβλήθη τὸ ἱστόρημα. Ἐκ τοῦ ποιήματος τούτου ἦντλησεν ὁ συγγραφεὺς τοῦ βίου τὴν εἰδήσιν τῆς ἡλικίας τοῦ Σοφοκλέους κατὰ τὸν πρὸς Ἀναίους πόλεμον, διότι πόθεν ἄλλοθεν ὁ ἀρχαῖος γραμματικὸς ἤθελε λάβει ἀφορμὴν εἰς ἀναγραφὴν τῆς χρονολογίας ταύτης; Δυνάμεθα λοιπὸν ν' ἀποκαταστήσωμεν τὴν ἀσταθῆ τοῦ βίου γραφὴν ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Πλουτάρχου, ὅπερ περιεσώθη σῶον καὶ ἀκριβές. Ἦτο δὲ κατὰ τὸν βῆθεντα πόλεμον ὁ Σοφοκλῆς 55 ἐτῶν.

φανεῖς ἄνδρας, οἵτινες συγγενῇ μὲν εἶχον τὴν εὐφυίαν τοῦ θεωρεῖν ἐν ἡρεμίᾳ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, ἀλλ' ὁ μὲν αὐτῶν ἔτρεψε τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἱστορίαν τῶν διαφόρων ἐθνῶν καὶ τόπων τῆς γῆς, ὁ δὲ ἐμελέτησε τὰ πάθη καὶ τὰς ὁρμὰς, αἵτινες ταρσάσουσιν ἐσωτερικῶς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν.

Ἄν ὁ Σοφοκλῆς μετὰ τὸν εἰς Σάμον πόλεμον μετέσχε καὶ ἄλλων πολιτικῶν πράξεων, τοῦτο εἶναι ἀμφίβολον. Καθόλου δὲ κρινόμενος φαίνεται, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ συγχρόνου ποιητοῦ Ἰωνος¹, ὅτι ἐξόχως δὲν ἠυδοκίμει περὶ τὰ πολιτικά, ἀλλ' ἦτο ὡς ἂν τις εἰς τῶν χρηστῶν Ἀθηναίων. Ἡ κυρία ἐνασχόλησις καὶ τὸ ἐπιτήδευμα τοῦ Σοφοκλέους, ὅπως καὶ τοῦ Αἰσχύλου, ἦτο ἡ ποίησις, καὶ περὶ αὐτὴν ἐδαπάνησε τὸν πλεῖστον χρόνον τοῦ βίου, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ πλήθους ὧν ἐποίησε τραγωδιῶν. Οἱ παλαιοὶ ἐγνώρισαν 130 δράματα αὐτοῦ, ὧν τὰ 17 ἐνόθευεν Ἀριστοφάνης ὁ γραμματικός. Ἐν ταῖς ὑπολειπομένοις 113 περιλαμβάνονται τραγωδαὶ ὁμοῦ καὶ σατυρικά. Φαίνεται ὅμως ὅτι τριλογιῶν τινων τὰ σατυρικά δράματα ἢ ἀπώλυντο ἢ δὲν ὑπῆρχον ἐξ ἀρχῆς (ὅπερ εὐρίσκεται συμβαίνειν καὶ παρ' ἄλλοις ποιηταῖς), διότι ὁ ἀριθμὸς δὲν θὰ ἐξέβαινεν οὕτως ἀσύμμετρος, 90 δηλ. τραγωδαὶ πρὸς 23 σατυρικά. Πάντα τὰ δράματα ταῦτα ἐδιδάχθησαν ἐν ἔτεσιν 62, ἀπὸ τοῦ 468 (77 Ὀλ. 4) μέχρι τοῦ 406 (93 Ὀλ. 2), καθ' ὃ ἀπέθανεν ὁ ποιητής. Τούτων δὲ πάλιν τῶν ἐτῶν εὐφορώτερα μὲν ἦσαν τὰ πρῶτα, ἀφορώτερα δὲ τὰ τῆς πρεσβυτικῆς ἡλικίας τοῦ ποιητοῦ. Πάντων δὲ εὐφορώτατα ἦσαν τὰ ἔτη καθ' ὃ ἐπολεμεῖτο ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, διότι ἂν ἦναι ἀκριβὲς ἢ εἰδῆσις ὅτι ἡ Ἀντιγόνη ἦτο τὸ 32 δράμα τοῦ ποιητοῦ², τότε κατὰ τὸ λοιπὸν ἥμισυ τοῦ βίου ἐποίησεν ὁ Σοφοκλῆς δράματα 81, ἢ ἀφαιρουμένων τῶν σατυρικῶν, 58. Ἡ αὐτὴ ἀναλογία ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν τοῦ Εὐριπίδου, διότι τῶν 92 δραμάτων, ἅτινα ἀποδίδονται εἰς αὐτόν³, ἡ Ἀλκηστις εἶναι τὸ 16⁴.

¹ Ἀθην. XIII. σ. 603.

² Ὑποθ. Ἀντιγ. Ἀριστοφάνους τοῦ γραμματικοῦ «Ἀ ἐ λ ε κ τ α ἰ δ ἐ τὸ δράμα τοῦτο τριακοστὸν δεῦτερον». Ἄν ἐν τοῖς 92 δράμασι περιλαμβάνωνται καὶ τὰ σατυρικά, τότε τινὲς τῶν τριλογιῶν θὰ ἦσαν ἄνευ σατυρικῶν.

³ Πάντα τὰ δράματα ταῦτα ἐδιδάχθησαν ἐντὸς ἐτῶν 49, ἀπὸ τοῦ 455—406 π. X.

⁴ Ὅρα τὴν διδασκαλίαν εἰς Ἀλκηστιν, ἣν ἐκ τοῦ Οὐάτικανου κώδικος ἐξέ-

Ἐδιδάχθη δὲ ἡ Ἀλκνηστις τὸ 438 π. Χ. (85 Ὀλ. 2), ἤτοι τὸ 17 ἔτος μετὰ τὴν πρώτην πάροδον τοῦ Εὐριπίδου εἰς τὸ θέατρον. Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ὅτι ἑκάτερος τῶν δύο τούτων τραγωδοποιῶν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐδίδασκε μίαν τετραλογίαν ἀνὰ πᾶν τρίτον ἢ τέταρτον ἔτος, ἔπειτα δὲ μίαν τετραλογίαν τοῦλάχιστον ἀνὰ πᾶσαν διετίαν. Αἰτία τῆς ταχύτητος ταύτης καὶ εὐφορίας ἦτο πιθανῶς ἡ ὀλιγωρία τῶν αὐστηρῶν κανόνων τῆς τραγικῆς τέχνης, ἥτις ἀπὸ τῆς 89 ἢ 90 Ὀλυμπιάδος γίνεται αἰσθητὴ εἰς τὰ λυρικὰ μάλιστα τῶν τραγωδιῶν μέρη.

Αἱ περιωθεῖσαι τραγωδίαι τοῦ Σοφοκλέους εἶναι πᾶσαι τῆς Ἀντιγόνης νεώτεραι, ὅσον συνάγεται ἐκ λόγων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν, διότι θετικὴν χρονολογίαν παρελάβομεν περὶ δύο μόνων, τοῦ Φιλοκτήτου, ὅτι ἐδιδάχθη τὸ ἔτος 409 π. Χ. (92 Ὀλ. 3), καὶ τοῦ Οἰδίποδος ἐπὶ Κολωνῷ, ὅτι ἐδιδάχθη τὸ ἔτος 401 (Ὀλ. 94.3) ὑπὸ τοῦ νεωτέρου Σοφοκλέους, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός. Κατὰ ταῦτα λοιπόν, τὰ περιωθέντα δράματα ἐδιδάχθησαν κατὰ τὴν ἐξῆς χρονολογικὴν τάξιν· Ἀντιγόνη, Ἡλέκτρα, Τραχίνιαι, Οἰδίπους τύραννος, Αἴας, Φιλοκτήτης, Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ. Εἰς ὅλας τὰς τραγωδίας ταύτας ἀποκαλύπτεται ἡ τέχνη τοῦ Σοφοκλέους τελειοτάτη καὶ ὠριμωτάτη· διότι εἰς ὅλας ἐκλάμπει ὁ γνήσιος Σοφοκλείης χαρακτήρ, ἐκείνη δηλ. ἡ μεγαλοπρεπὴς γλυκύτης, ἣν προσεκτήσατο ὁ ποιητής, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν, ἀφοῦ ἀπέκοψεν ἐκ τῆς τέχνης τοῦ Αἰσχύλου πᾶν τὸ πικρὸν καὶ κατάρτεχνον, καὶ κατεσκεύασεν οὕτως ὕψος κάλλιστον καὶ ἀρμοδιώτατον εἰς παράστασιν τῶν ἀνθρωπίνων χαρακτήρων καὶ παθῶν¹. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν τῇ Ἀντιγόνῃ, ταῖς Τραχινίαις, καὶ Ἡλέκτρᾳ ἐνυπο-

δωκεν ὁ Dindorf ἐν τῇ ὀξονείῳ ἐκδόσει, τὸ 1834. Ὁ ἀριθμὸς ιε' μετεβλήθη εἰς ις', ὅπερ συνάδει μᾶλλον πρὸς τὸν ὑπολογισμόν. Ὁμοίᾳ χρονολογικῇ εἰδησις ἐσώθη καὶ περὶ Ἀριστοφάνους, ὅτι οἱ Ὀρνίθες ἦσαν τὸ 35 δρᾶμα τοῦ κωμωδοποιοῦ. * Ὁ Dindorf (Aristoph. Fragm. p. 37) τρέπει τὸ λέε εἰς ιέ, ὅπερ φαίνεται πιθανώτερον. Περὶ τῶν ἀριθμῶν τούτων ἐξήνεγκε διάφορον γνώμην ὁ Fr. G. Wagner, Zeitschr. f. Althsw 1853. N. 38.

¹ Οὕτω γραπτὸν τὸ παρὰ Πλουτάρχῳ χωρίον· «Ὁ Σοφοκλῆς ἔλεγε, τὸν Αἰσχύλου διαπεπαιγῶς ὄγκον, εἶτα τὸ πικρὸν καὶ κατάρτεχνον τῆς αὐτοῦ κατασκευῆς, εἰς τρίτον ᾗδῃ τὸ τῆς λέξεως μεταβάλλειν ἦθος, ὅπερ ἐστὶν ἡ-

λανθάνει τι ἐκείνης τῆς δυσκολίας καὶ πικρότητος, ἣν ψέγει αὐτὸς ὁ ποιητής· καὶ ὅτι ὁ Αἶας, ὁ Φιλοκτήτης, καὶ οἱ Οἰδίποδες ἔχουσιν ὕψος ὁμαλώτερον λόγου, καὶ ἀναγινώσκονται εὐκολώτερον· οὐχ ἥττον ὅμως ἡ τέχνη τοῦ Σοφοκλέους φαίνεται καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἐκείνας ὠριμωτάτη καὶ ὁμοιοτάτη πρὸς ἑαυτήν, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὁ ποιητής εἶχεν ἤδη ἀπὸ παλαιοῦ εἰσαγάγει τὰς προσηκούσας μεταβολὰς εἰς τὴν τέχνην, καὶ κατ' αὐτὰς εἶχε μεταρρυθμίσει τὴν ὅλην τῆς τραγωδίας κατασκευὴν.

Εἰς τὰ δύο προηγούμενα κεφάλαια ἐμνημόνευσα χωριστὰ μίαν ἐκάστην τῶν καινοτομιῶν, ἃς εἰσήγαγεν εἰς τὴν τραγωδίαν ὁ Σοφοκλής· ὥστε οὐδὲν ἄλλο ἀπολείπεται νῦν, ἢ νὰ δεῖξω ποίαν συνάφειαν εἶχον αἱ καθ' ἑκαστα μεταβολαὶ εἰς τὴν ἀνακκίνισιν τῆς ὅλης οἰκονομίας τοῦ δράματος. Ἡ βᾶσις καὶ τὸ θεμέλιον κατὰ τὴν μετασκευὴν ταύτην δὲν μετεκινήθη ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τοῦ παλαιοῦ, ἀλλὰ μετεβλήθη ἀπλῶς μόνον τὸ σχέδιον. Ἀκολουθῶν ὁ Σοφοκλής τὸ παραδειγμα τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητῶν καὶ τὸν καθεστηκότα τῆς πόλεως νόμον, ἐδίδασκε καὶ αὐτὸς πάντοτε, ἢ τοῦλάχιστον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τρεῖς τραγωδίας καὶ ἓν δράμα σατυρικόν. Μετέβαλε δὲ τὸ σχέδιον κατὰ τοῦτο, ὅτι λύσας τὸν δεσμόν τῆς τετραλογίας, δὲν ἐπραγματεύετο καὶ εἰς τὰ τέσσαρα δράματα ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν μῦθον, ἀλλὰ διαφόρους ὑποθέσεις ἐξεργαζόμενος, ἐποίει τέσσαρα δράματα διάφορον ἔχοντα μῦθον, ἅτινα ἡδύναντο καὶ νὰ διδαχθῶσι κεχωρισμένα, ὅχι ἐν μιᾷ, ἀλλ' ἐν πολλαῖς ἐορταῖς¹. Μετὰ τὴν καινοτομίαν ταύτην ἔπαυσαν οἱ τραγωδοποιοὶ νὰ πραγματεύωνται τοῦ λοιποῦ μύθους μακροὺς καὶ ἐπεισοδιώδεις φυλῶν ὅλων ἢ γενεῶν, διότι τὸ μῆκος τοῦτο ἦτο ἀσύμμετρον καὶ πρὸς τὴν περιοχὴν καὶ πρὸς τὴν οἰκονομίαν μιᾶς τραγωδίας, περιωρίσθησαν

οἰκώτατον καὶ βέλτιστον». (Πλουτ. «Πῶς ἂν τις αἰσθοίτο ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῇ» VII. P. 252.) Πρβ. E. Müller, *Cesch. der Theorie der Kunst bei den Alten*, T. 1. σ. 17 καὶ 223.

¹ Οὕτω π. χ. κατὰ τὸ ἔτος 431 π. Χ. ἐδίδασκεν ὁ Εὐριπίδης τὴν Μήδειαν, τὸν Φιλοκτήτην, τὸν Δίκτυν, καὶ σατυρικὸν τοὺς «Θεριστάς»· τὸ δὲ 414 ὁ Ξενοκλῆς τὸν Οἰδίποδα, τὸν Λυκάονα, τὰς Βάχχας, καὶ σατυρικὸν τὸν Ἀθάμαντα. * Πρβ. K. Fr. Hermann, *Lehrb. der gr. Antiquitäten*. T. 2. σ. 309 καὶ 312.

δὲ εἰς τὴν παράστασιν μιᾶς μόνης σπουδαίας πράξεως, ὡς τὴν Ὀρέστειαν τοῦ Αἰσχύλου δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν ἢ τραγωδίας, οἷαι ἡ Ἠλέκτρα τοῦ Σοφοκλέους ἢ ἡ Ἠλέκτρα τοῦ Εὐριπίδου, ὧν ὁ μῦθος ὅλος στρέφεται περὶ μόνον τὸν θάνατον τῆς Κλυταιμνήστρας. Ἦδη δὲ ἀπὸ τῆς 80 Ὀλ. ἤρχισαν αἱ τραγωδίαι νὰ γίνωνται μακρότεραι, κατ' εἰσήγησιν Ἀριστάρχου τινός, ὅστις παρῆλθε τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸ 454 π. Χ.¹ Οὐχ ἦττον ὅμως ὁ Ἀγαμέμνων τοῦ Αἰσχύλου εἶναι πολὺ μακρότερον τῶν ἄλλων δύο τῆς τριλογίας δραμάτων, καὶ ἴσον περίπου πρὸς τὰ Σοφοκλεία δράματα. Κατωρθώθη δὲ ἡ παρέκτασις αὕτη τῶν τραγωδιῶν ὄχι διὰ τῆς προσθήκης πολλῶν καὶ συμπεπλεγμένων πράξεων, διότι ὁ Σοφοκλῆς περὶ ἐν καὶ μόνον σημεῖον πλέκει τὰς τραγωδίας αὐτοῦ, σπανίως δέ, ὡς ἐν Ἀντιγόῃ, τέμνει τὴν ὑπόθεσιν εἰς πολλὰς σπουδαίας πράξεις, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀκριβεστεράς ἐξεργασίας καὶ ἀναπτύξεως τῶν παθῶν καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν δρώντων προσώπων, ὥστε ἡ καινοτομία δὲν στρέφεται περὶ τὴν ἀκριβεστεράν ἐκθεσιν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, ἀλλὰ τῶν ἐνδιαθέτων τῆς ψυχῆς κινήσεων καὶ καταστάσεων. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ διαλόγου· τὸ δὲ λυρικὸν μέρος τῶν τραγωδιῶν, καὶ μάλιστα τὰ ᾄσματα τοῦ χοροῦ, ὄχι μόνον δὲν ἠύξησαν διὰ τῆς καινοτομίας ταύτης, ἀλλὰ καὶ ἡλαττώθησαν, διότι ὁ Σοφοκλῆς δὲν ἐθήρυνε τὴν ἐντύπωσιν ἢ ἐμποιοῦσι τὰ δράμενα ἐπὶ τῆς σκηνῆς εἰς τὰ πρόσωπα τὰ μὴ κοινωνοῦντα τῆς πράξεως—ὅπερ ἦτο ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Αἰσχυλείου χοροῦ—ἀλλ' ἐτέρεπετο εἰς διαγραφὴν τῶν ἐλαττηρίων καὶ τῆς ζήτησεως τῶν παθῶν, τῆς συμβαίνουσας ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ τῶν προσώπων τοῦ δράματος.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγεται ὁπόσον σπουδαία ἦτο ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ τρίτου ὑποκριτοῦ (Κεφ. 22) εἰς παράστασιν τῶν ἐνδιαθέτων τῆς ψυχῆς κινήσεων καὶ καταστάσεων, ἡ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους καινοτομηθεῖσα. Διὰ τοῦ τρίτου ὑποκριτοῦ ὁ μὲν διάλογος γίνεται ποιικιλωτερός, οἱ δὲ χαρακτῆρες τῶν δρώντων προσώπων ἐκδηλοῦνται ὑπὸ πολλὰς καὶ διαφόρους ὀψεις. Ἐν ᾧ δηλ. ὁ τριταγωνιστὴς κατὰ

¹ Οἱ Πέρσαι ἔχουσι στίχους 1076, αἱ Ἰκέτιδες 1074, οἱ Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις 1078, ὁ Προμηθεὺς 1093. Τούραντιον δὲ ὁ Ἀγαμέμνων 1673, ἡ Ἀντιγόνη 1353, ὁ Οἰδίπους τύραννος 1530, ὁ Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ 1780, κατὰ τὴν ἀρίστην τοῦ Dindorf.

μεταπρὸν ἀντιτασσόμενος κινεῖ τὸν πρωταγωνιστὴν εἰς ἀνταγωνισμόν, διὰ τῆς εὐνοίας καὶ οἰκειότητος ὁ δευτεραγωνιστὴς πείθει αὐτὸν εἰς ἐκδήλωσιν προτέρων αἰσθημάτων καὶ βουλευμάτων μυστικῶν. Πρόσωπα, οἷα ἡ Χρυσόθεμις ἐν Ἡλέκτρᾳ καὶ ἡ Ἰσμήνη ἐν Ἀντιγόῃ, αἵτινες διὰ τὴν πρότητα τοῦ ἥθους καὶ ἡμερότητα ἐπιδεικνύουσιν ἐξ ἀντιθέσεως τὸν εὐσταθεῖ καὶ μεγαλόφρονι τοῦ πρωταγωνιστοῦ χαρακτῆρα, δὲν εἶχον χώραν ἐν τῷ δράματι, εἰμὴ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ τρίτου ὑποκριτοῦ¹.

Αἱ ἐξωτερικαὶ αὐταὶ καινοτομίαι ἀποδεικνύουσι καθ' ἑαυτὰς ὅτι ὁ βαθύτερος τοῦ Σοφοκλέους σκοπὸς ἦτο νὰ καταστήσῃ τὴν τραγωδίαν κάτοπτρον πιστὸν τῶν παντοδαπῶν κινήσεων καὶ ὀρέξεων καὶ παθῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἀπορίψας ὁ Σοφοκλῆς τοὺς ἐπιφανεῖς ἐθνικοὺς μύθους, τοὺς ἐγκωμιάζοντας καὶ μεγαλοποιούντας τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν, περὶ οὓς διέτριβε μάλιστα ὁ Αἰσχύλος, ἔτρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς ἀνθρωπικωτέρας ὑποθέσεις, αἵτινες δι' αὐτὸ ἔλαβον κύρος παγκόσμιον καὶ διαρκὴ σημασίαν καὶ σπουδαιότητα. Ἄν καὶ τὰ πρόσωπα τῶν Σοφοκλείων δραμάτων πλάσσονται κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἐλληνικῆς τραγωδίας διαφερόντως ἐξοχα καὶ μεγαλοπρεπῆ, ἂν καὶ τὰ πάθη αὐτῶν ἦναι καθ' ὑπερβολὴν σφοδρὰ καὶ βίαια, περὶ τὴν διαγραφὴν ὅμως τῶν χαρακτῆρων ἀρχεὶ τοσαύτη ἐσωτερικὴ πίστις καὶ ἀλήθεια, ὥστε πᾶς ἀνθρώπος ἀναγνωρίζει ἐν αὐτοῖς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ φύσιν καὶ τὰ παθήματα. Τὰ δίκαια καὶ τὰ ὀρία τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, οἱ ἠθικοὶ νόμοι καὶ τὰ ἀξιώματα ἐρμηνεύονται παρὰ Σοφοκλεῖ τόσοι δεξιῶς καὶ εὐαρμόστως πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἴσως ἄλλος ποιητής, οὔτινος τὰ ἔργα ἔχουσι κύρος μᾶλλον καθολικὸν καὶ αἰδίων τοῦ Σοφοκλέους², ἀλλ' ἐπειδὴ μακρὰ καὶ διεξοδικὴ ἀνάλυσις τῶν τραγωδιῶν αὐτοῦ ἀντίκειται εἰς τὸ σχέδιον τοῦ προκειμένου συγγράμματος³, σκοπεύω νὰ ὑποδείξω μόνον τὰ ἰδιογενῆ πάθη περὶ ἃ εἴρεται τὰ δράματα αὐτοῦ, καὶ νὰ ἐρμηνεύσω σαφέστερον τὰς ἠθικὰς ἰδέας, αἵτινες ἐπαληθεύουσιν ἐν ταῖς πράξεσιν.

Ἡ Ἀντιγόνη πλέκεται περὶ τὴν ἀντίθεσιν τῶν πολιτικῶν νόμων

¹ Σχολ. εἰς Ἡλέκτρ. 328.

² Αἱ ἐν τῷ 22 Κεφ. σημειώσεις παρέχουσιν ὁδηγίαν τινὰς εἰς πλατυτέρας ἀναλύσεις.

πρὸς τὰ οἰκογενειακὰ καθήκοντα. Ἐπιστρατεύσαντες οἱ Ἀργεῖοι κατὰ τῶν Θηβῶν μετὰ πολλῆς ὀρμῆς καὶ ἀλαζονείας, ἔφυγον ἡττηθέντες πανστρατιᾷ. Καὶ οὕτω μὲν ἐσώθησαν ἐκ τοῦ κινδύνου αἱ Θῆβαι· ἀλλ' ὁ Πολυνείκης, πολίτης τῶν Θηβῶν, γόνος τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ὁ ἐξεγείρας τοὺς πολεμίους κατὰ τῆς πατρίδος αὐτοῦ καὶ τῶν θεῶν τῶν ἐγχωρίων, ἀλληλομαχήσας πρὸς τὸν ἀδελφόν, ἔπεσε πρὸ τοῦ τείχους τῆς πόλεως. Ὁ δὲ Κρέων, ὁ βασιλεύων νῦν ἐν Θήβαις, ἀσκήν εἰς παραδειγμα τῶν πολιτῶν τὸν ἀπὸ παλαιοῦ καθεστηκότα ἐν τοῖς Ἑλλήσι νόμον κατὰ τῶν προδιδόντων τὴν ἰδίαν πατρίδα, προστάσσει νὰ μὴ θάψωσι τὸν Πολυνείκην κατὰ τὰ νενομισμένα, ἀλλὰ νὰ ρίψωσι τὸν νεκρὸν αὐτοῦ βορὰν εἰς τοὺς κύνας καὶ τοὺς οἰωνούς. Ἀλλ' ὁ τρόπος δι' οὗ ἀσκεῖ τὸ βασιλικόν τοῦτο δικαίωμα, ἡ ὑπερβολικὴ ποινὴ, ἣν προκηρύττει κατὰ παντός, ὅστις ἤθελε παραβῇ τὸ κήρυγμα, αἱ φοβεραὶ ἀπειλαὶ κατὰ τῶν φυλάκων τοῦ νεκροῦ, τὰ σφοδρὰ σχήματα καὶ αἱ μεγαληγορίαι, δι' ὧν ἐξαγγέλλει τὸ πρόσταγμα καὶ συνιστᾷ αὐτὸ εἰς τοὺς πολίτας, πάντα ταῦτα μνηύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐφωτίζεται ὑπὸ πρᾶότητος καὶ ἐπιεικειᾶς, ἀλλ' ἦτο τεθολωμένη καὶ ἐσκοτισμένη ὑπὸ τῆς σφοδρότητος τοῦ πάθους, ὅπερ ἐθεωρεῖτο παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ὡς ἀσφαλὲς προάγγελος τῶν ἐπικειμένων δεινῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Κρέων· οἱ δὲ τοῦ Πολυνείκου συγγενεῖς, μάλιστα δὲ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ, αἵτινες κατὰ τὸν πανελλήνιον νόμον εἶχον ἱερὸν καθῆκον τοῦ νεκροῦ τὴν ἐπιμέλειαν, τί ἔμελλον ἀρα νὰ πράξωσιν; Ὅτι αἱ ἀδελφαὶ τοῦ νεκροῦ αἰσθάνονται τὸ οἰκογενειακὸν καθῆκον ἐν πάσῃ τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ, καὶ οὔτε ἐννοοῦσιν οὔτε προσέχουσιν εἰς τὰ δίκαια τῆς πόλεως καὶ τοῦ βασιλέως τὸ πρόσταγμα, τοῦτο εἶναι γυναικῶν γνήσιον αἶσθημα. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ μία τῶν ἀδελφῶν, ἡ Ἰσμήνη, ὁμολογεῖ τὴν ἀσθένειαν αὐτῆς εἰς τὸ νὰ παραβῇ τὴν διαταγὴν τοῦ βασιλέως, τολμᾷ ἡ μεγαλόψυχος Ἀντιγόνη παρὰ βολώτατον ἐπιχείρημα. Βία γεννᾷ βίαν· τὸ ὦμὸν τοῦ Κρέοντος πρόσταγμα ἐξεγείρει τὴν ἀκαμπτὸν καὶ ἀτρεπτον βούλησιν τῆς Ἀντιγόνης, ἥτις καταφρονοῦσα πᾶν μέσον ἥπιον καὶ ἐπιεικές, προβαίνει εἰς τὸ ἔσχατον τῆς τόλμης. Ἐν τῇ ὑπερβολῇ ταύτῃ κεῖται βεβαίως ἁμαρτία, ἣν ὑποδεικνύει ὁ ποιητὴς καὶ ἐν τῷ διαλόγῳ,

μάλιστα δὲ ἐν τοῖς ἄσμασι τοῦ χοροῦ¹. ἀλλὰ μὴν δι' αὐτὸ τοῦτο εἶναι ἡ Ἀντιγόνη παθητικωτάτη, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ αὐτῆς μεγαλοπρεπεστάτη καὶ ἀγαπητή. Τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ φύλακος, ὅτι ἐν ὥρᾳ σφοδροῦ καύματος καὶ θυέλλῃ προσέρχεται ἡ παρθένος εἰς τὸν νεκρόν, καὶ ὅτι ἰδοῦσα τὴν κόνιν ἀφαιρεθεῖσαν, ἐκβάλλει ὀξείας κραυγὰς, εἶναι ἔργα γυναικός, ἥτις κατεχομένη ὑπὸ τῆς ἡθικῆς ιδέας ὡς ὑπὸ βίας ἀκαταγωνίστου, ὁρμᾷ ἀπερισκέπτως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος.

Ἐν τούτοις ὁ κύριος τοῦ δράματος τούτου σκοπὸς δὲν εἶναι ὁ ἐλευθέρως θάνατος τῆς μεγαλόφρονος καὶ εὐγενοῦς Ἀντιγόνης, ἀλλ' ἡ ἀποκάλυψις τῆς πλάνης καὶ τυφλώσεως τοῦ Κρέοντος· διότι, ἂν καὶ ὁ Σοφοκλῆς παριστᾷ τὴν πράξιν αὐτῆς ὡς τολμηροτέραν ἢ κατὰ γυναικα, οὐχ ἤττον ὅμως ἐνδιατρίβει ἐπιμελῶς περὶ τὴν γνώμην, ὅτι ὑπεράνω τῆς πόλεως ὑπάρχει ἀνωτέρα δύναμις, ἣν ὀφείλει πᾶς τις νὰ σέβηται, γνώμη ἣν ἐξαγγέλλει ἡ Ἀντιγόνη μετὰ πολλῆς σταθερότητος καὶ μεγαλοπρεπείας·

Οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε,
οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη,
αἱ τοὺς δ' ἐν ἀνθρώποισιν ὤρισαν νόμους·
οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ὥμῃν τὰ σὰ
κηρύγμαθ', ὡς τᾶγραπτα κάσφαλῇ θεῶν
νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν.
Οὐ γάρ τι νῦν γε κάχθές, ἀλλ' αἰεὶ ποτε
ζῇ ταῦτα, κούδεις οἶδεν ἐξ ὅτου 'φάνη.
τούτων ἐγὼ οὐκ ἔμελλον, ἀνδρὲς οὐδενὸς
φρόνημα δείσας', ἐν θεοῖσι τὴν δίκην
δώσειν¹.

Δι' αὐτὸ πολλὰ μὲν σημεῖα προφαίνονται κατὰ τὴν πρόοδον τῆς πράξεως, ἱκανὰ νὰ διασκεδάσωσι τὴν πλάνην τοῦ βασιλέως καὶ ἀνοίξωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, οἷον ἡ μεγαλοφροσύνη, ἡ εὐστάθεια καὶ

¹ Στ. 853.

Προβᾷς' ἐπ' ἔσχατον θράσους
ὕψηλὸν ἐς Δίκας βάθρον
προσέπεσες, ὦ τέκνον, ποδοῖν,
πατρῶον δ' ἐκτίνεις τιν' ἄθλον.

² Στ. 490.

ἡ πίστις τῆς Ἀντιγόνης εἰς τὴν ἱερότητα τοῦ σκοποῦ αὐτῆς· τὸ φίλτρον τῆς Ἰσμήνης πρὸς τὴν ἀδελφὴν, καὶ ἡ ἐπιθυμία νὰ συμ-
μετάσχη τῶν ἐκ τῆς πράξεως κινδύνων· τοῦ Αἴμονος ὁ κατ' ἀρχὰς
μὲν εὐλαβής, εἶτα δὲ ἀπεγνωσμένος ἐρωτικός ζῆλος· τοῦ Τειρεσίου
αἱ συμβουλαί· ἐκ πάντων τούτων ὅμως οὐδὲν θέλει νὰ διδαχθῇ ὁ
Κρέων, μέχρις οὗ ἀποκαλύπτει ὁ Τειρεσίας τὰς φαβερὰς ἐκείνας
μαντείας, αἵτινες κλονίζουσιν ἐν τέλει τὴν ἐπιμονὴν καὶ ἰσχυρο-
γνωμίαν τοῦ Κρέοντος· ἀλλ', ἐννοεῖται, ὅτι δὲν μένει πλέον και-
ρός· διότι ὁ μὲν Αἴμων αὐτοκτονεῖται ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τῆς Ἀντιγό-
νης, ἡ δὲ μήτηρ αὐτοχειριάζεται καὶ αὐτὴ διὰ τὸν θάνατον τοῦ
υἱοῦ, καὶ τότε τέλος πάντων συνέρχεται εἰς ἑαυτὸν ὁ Κρέων καὶ
κατανοεῖ, ὅτι ὑπάρχουσιν οἰκογενειακὰ ἀγαθὰ, ἅτινα οὐδεμία πο-
λιτικὴ σύνεσις δύναται ν' ἀναπληρώσῃ.

Ἐν τῇ *Ἠλέκτρᾳ* τοῦ Σοφοκλέους δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν ἀκρι-
βῶς πᾶν ὅ,τι ἔχει ἴδιον ἡ τέχνη τοῦ ποιητοῦ, διότι πρόκειται εἰς
ἀντιπαραβολὴν ἡ Ὁρέστεια τοῦ Αἰσχύλου, ἰδίως δὲ αἱ Χοηφόροι,
αἵτινες στρέφονται περὶ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. Καὶ πρῶτον μὲν οἱ
ποιηταὶ διαλλάσσουσιν ἀλλήλων ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν πραγματείαν
τοῦ μύθου· διότι ὁ μὲν Σοφοκλῆς διεξήγαγεν αὐτὸν εἰς ἓν μόνον
δράμα, ὁ δ' Αἰσχύλος εἰς τριλογίαν. Τὸ δὲ σπουδαιότερον, ὅτι ὁ μὲν
Αἰσχύλος ἐποίησε πρωταγωνιστὴν τῆς τραγῳδίας τὸ κύριον τοῦ
μύθου πρόσωπον, τὸν Ὁρέστην, ὁ δὲ Σοφοκλῆς τὴν Ἠλέκτραν, δι-
ότι πρὸς τὴν τέχνην τοῦ Σοφοκλέους, τὴν φιλοῦσαν τὰ ψυχο-
λογικὰ ἐλατήρια καὶ τὴν διαγραφὴν ἡθῶν καὶ χαρακτήρων, τὸ πρό-
σωπον τῆς Ἠλέκτρας ἦτο πολὺ ἐπιτηδειότερον τοῦ Ὁρέστου. Παρὰ
μὲν Αἰσχύλῳ ὁ Ὁρέστης εἶναι ὁ κατὰ καθήκον καὶ συνείδησιν φο-
νεύς, εἶναι ὁ προωρισμένος τιμωρὸς τοῦ πατρικοῦ αἵματος, ὃν παρο-
ξύνει πρὸς τὴν μητροκτονίαν καὶ ὑπερτέρα τις δύναμις, ἡ προστα-
γὴ τοῦ Ἀπόλλωνος· παρὰ δὲ τῷ Σοφοκλεῖ ἐλατήρια τῆς πράξεως
εἶναι αὐτὰ τὰ ἐνδόμυχα αἰσθήματα τῆς Ἠλέκτρας, καθ' ἃ παντε-
λῶς διαφέρει τῆς ἀδελφῆς Χρυσοθέμιδος. Τὸ ὑπερβάλλον δηλ. σέ-
βας καὶ ἡ στοργὴ τῆς θυγατρὸς πρὸς τὸν τεθνεῶτα πατέρα, ἐπειτα
δὲ ἡ ἀπέχθεια πρὸς τὸν ὕβριστικόν, ἀσελγῆ καὶ ἀνόσιον τῆς μητρὸς
βίον, ταῦτα εἶναι τὰ μυστηριώδη ἐλατήρια, ἅτινα ἐκτρέφουσιν εἰς
τὴν παρθενικὴν τῆς Ἠλέκτρας ψυχὴν τὸ πρὸς τὴν μητέρα καὶ τὸν

μοιχὸν Αἰγίσθον σφοδρότατον μῖσος, καὶ διὰ ταῦτα ἐξέλεξεν αὐτὴν ὁ Σοφοκλῆς ὡς πρωταγωνιστὴν τοῦ δράματος, πρῶτον μὲν ὡς χειμαζομένην καὶ συνταρασσομένην ὑπὸ παθῶν, ἔπειτα δέ, καθὼ γυναικί, καὶ ὡς μετέχουσαν τοῦ μέτρου ἐκείνου τῆς πανουργίας, ἣτις ἀπαιτεῖται εἰς ἐπιχειρήσιν τοιούτων δολερῶν σχεδίων. Κατόπιν δὲ διεσκεύασε καὶ τὰ ἄλλα τοῦ μύθου οὕτως ὁ ποιητής, ὥστε ὁ ἔλεος καὶ ἡ συμπάθεια τῶν θεατῶν νὰ στρέφονται περὶ μόνας τὰς πράξεις καὶ τὰ παθήματα τῆς Ἥλέκτρας. Διαφέρουσι δὲ καὶ κατ' ἄλλα πολλὰ οἱ δύο ποιηταί. Ὁ Ὀρέστης π. χ. περιγράφεται παρ' Αἰσχύλῳ ὡς ἐκπεμφθεὶς ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τὴν Φωκίδα πρὸς τὸν Στρόφιον, ἔνθεν ἐπιστρέφει ὕστερον εἰς τὸν οἶκον τὸν πατρικόν· ὁ δὲ Σοφοκλῆς πλάττει ὅτι κατὰ τὸν φόνον τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐβουλεύετο νὰ φονεύσῃ καὶ τοῦτον ἡ Κλυταίμνηστρα, μικρὸν ἔτι παῖδα ὄντα, ἀλλ' ὅτι ἡ Ἥλέκτρα σώσασα αὐτὸν ἐκ τῶν χειρῶν τῆς μητρὸς, τὸν ἐπεμψε πρὸς ἄνδρα πιστὸν τῆς οἰκογενείας, ἐκείνον δὴ τὸν Στρόφιον¹, ἐπινοία, δι' ἣς ἀποδίδεται εἰς τὴν Ἥλέκτραν τὸ κατόρθωμα, ὅτι γυνὴ αὐτῇ, διέσωσε τὸν ἐκδικητὴν τοῦ πατρὸς καὶ σωτῆρα τοῦ οἴκου τῶν Ἀτρειδῶν².

Τούναντίον δὲ ὁ δόλος ὃν πλέκουσιν ὁ Ὀρέστης καὶ ἡ Ἥλέκτρα περὶ τὸν φόνον τῆς μητρὸς καὶ τοῦ Αἰγίσθου, ὅστις παρ' Αἰσχύλῳ ἀποτελεῖ κύριον τῆς πράξεως μέρος, λείπει ἄλλως παρὰ Σοφοκλεῖ, διότι ὁ Σοφοκλῆς δὲν ἀγωνίζεται τόσον νὰ παραστήσῃ τὴν Ἥλέκτραν ὡς τοῦ φόνου συμμέτοχον, ὅσον νὰ περιγράψῃ τὸν ἀνταγωνισμὸν τῶν ποικίλων αἰσθημάτων, καὶ τὴν ζάλην τῶν παθῶν τὴν ταρασσούσαν τὴν ψυχὴν τῆς μεγαλόφρονος παρθένου. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐπιχειρήσας ἐλαφρὰς τοῦ μύθου διασκευάς, ὠφελήθη μὲν ἐκ πάσης ἐπινοίας τοῦ προκατόχου Αἰσχύλου, ἀλλὰ μετὰ τοιαύτης λεπτότητος μετεσκεύασε τὰ πράγματα, ὥστε προσηρμύσθησαν κάλλιστα πρὸς τὸ νέον σχέδιον. Ὁ δόλος π. χ. δι' οὗ εἰσέρχεται ὁ Ὀ-

¹ Ὁ Στρόφιος ἐκ Κρίσης ὑποτίθεται παρὰ Σοφοκλεῖ φίλος τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ· διὸ καὶ κομίζει εἰς τὴν Κλυταίμνηστραν τὴν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ὀρέστου εἶδησιν ὁ Φανοτεύς, ἥρως πόλεως ἐχθρικῆς τῇ Κρίση, ἣν καὶ ὁ Στρόφιος εἶχε συλλέξει τὴν κόνιν τοῦ νεκροῦ.

² Ὁ Εὐριπίδης παρεῖδε τὴν διασκευὴν ταύτην τοῦ μύθου· ὁ Ὀρέστης καὶ ἡ Ἥλέκτρα χωρίζονται παρ' αὐτῷ, παῖδες ἔτι ὄντες ἀμφότεροι (στ. 284.541).

ρέστης εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἀτρειδῶν, ὑποκριθεὶς ὅτι εἶναι τις ξένος τοῦ Ἀγαμέμνονος, καὶ κρατῶν εἰς χεῖρας τὴν κάλπην τὴν περιέχουσιν δῆθεν τὴν κόνιν τοῦ Ὀρέστου, εἶναι τοῦ Αἰσχύλου ἐπίνοια· ἀλλ' εἰς μὲν τὰς Χηοφόρους προγινώσκει τὸν δόλον ἡ Ἡλέκτρα¹, παρὰ δὲ Σοφοκλεῖ, ἐπειδὴ ἐλλεῖπει πᾶσα συνεννόησις τῶν ἀδελφῶν ὁ δόλος ταράσσει πρῶτην αὐτὴν τὴν Ἡλέκτραν. Καὶ ἐν ᾧ ἡ Κλυταίμνηστρα, ἀκούσασα τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ, κατ' ἀρχὰς μὲν αἰσθάνεται τὸν μητρικὸν πόνον², ἀλλ' ὕστερον ἀποδεικνύει τρανῶς χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν, ἐκ τῆς αὐτῆς ἀγγελίας καταλαμβάνεται ἡ Ἡλέκτρα ὑπὸ ἰσχυρᾶς θλίψεως καὶ ἐκρήγνυται εἰς βαρὺν θρήνον. Αἰ τιμαὶ καὶ τὰ δῶρα, ἅτινα προσφέρει ὁ Ὀρέστης παρ' Αἰσχύλῳ εἰς τὸν τάφον τοῦ πατρός, ἄγουσιν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἀδελφῶν· παρὰ δὲ Σοφοκλεῖ συλλαμβάνει μὲν ἐκ τῶν αὐτῶν σημείων ἡ Χρυσόθεμις ἐλπίδας τινάς, ἀλλ' ἡ Ἡλέκτρα καταπολεμεῖ καὶ καταβάλλει πάραυτα ὡς κενὰς τὰς ἐλπίδας. Καὶ ὁ μὲν πόθος τῆς Ἡλέκτρας εἰς ἐκδίκησιν τοῦ πατρικοῦ αἵματος ἐντείνεται εἰς τὸ ἔσχατον, ἀφοῦ κατὰ τὴν ψευδῇ περὶ Ὀρέστου ἀγγελίαν ἀποβάλλει πᾶσαν ἐλπίδα ἀνδρικῆς βοηθείας· ἡ δὲ θλίψις αὐτῆς φθάνει τὸν ὑψιστον βαθμὸν τὴν ὥραν καθ' ἣν λαμβάνει εἰς χεῖρας τὴν κάλπην, ἥτις ἐκρυπτε δῆθεν τὴν κόνιν τοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ μόνου ἀνθρώπου ἐξ οὗ ἤλπιζε σωτηρίαν·

Ὡ φιλάτου μνημεῖον ἀνθρώπων ἐμοὶ
ψυχῆς Ὀρέστου λοιπόν, ὡς σ' ἀπ' ἐλπίδων
οὐχ ὦνπερ ἐξέπεμπον, εἰσεδεξάμην.
νῦν μὲν γὰρ οὐδὲν ὄντα βαστάζω χεροῖν.
δόμων δέ σ', ὦ παῖ, λαμπρὸν ἐξέπεμψ' ἐγώ.
ὡς ὠφελον πάροιθεν ἐκλιπεῖν βίον,
πρὶν ἐς ξένην σε γαῖαν ἐκπέμψαι χεροῖν
κλίσασα ταῖνδε, κἄνασώσασθαι φόνου,
ὅπως θανὼν ἔκτισο τῇ τόθ' ἡμέρᾳ,

¹ Ὁ Ὀρέστης ἐν Χηοφόροις μέχρι μὲν τοῦ στ. 584 εἶναι ἐσταλμένος ὡς ὁδοιπóρος, ἀπὸ δὲ τοῦ 652 στίχου μεταλλάξας τὰ ἐνδύματα, προσέρχεται ὡς δορυφόρος τοῦ οἴκου τῶν Ἀτρειδῶν.

² Ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ Κλυταίμνηστρα ἀκούσασα τὸν θάνατον τοῦ Ὀρέστου ἡσθάνθη ατοργὴν πρὸς τὸν υἱόν, ὃν μετὰ πόνου ἐγέννησε (770), κεῖται ἀνθρωπικώτερος καὶ λεπτότερος ψυχολογικὸς χαρακτήρ, ὃν ὁ Αἰσχύλος ἤτο ἀνίκανος νὰ συλλάβῃ καὶ παραστήσῃ.

τύμβου πατρώου κοινὸν εἰληχῶς μέρος.
 νῦν δ' ἐκτὸς οἴκων καπὶ γῆς ἄλλης φυγὰς
 κακῶς ἀπώλου, σῆς κασιγνήτης δίχα·
 κοῦτ' ἐν φίλαισι χερσὶν ἢ τάλαιν' ἐγὼ
 λουτροῖς σ' ἐκόσμησ', οὔτε παμφλέκτου πυρὸς
 ἀνειλόμην, ὡς εἶκός, ἄθλιον βάρος·
 ἄλλ' ἐν ξέναισι χερσὶ κηδευθεὶς τάλας
 σμικρὸς προσήκεις ὄγκος ἐν σμικρῷ κύτει.
 οἴμοι τάλαινα τῆς ἐμῆς πάλαι τροφῆς,
 ἀνωφελήτου, τὴν ἐγὼ θάμ' ἀμφὶ σοὶ
 πόνῳ γλυκεῖ παρέσχον· οὔτε γάρ ποτε
 μητρὸς σύ γ' ἦσθα μᾶλλον ἢ κάμου φίλος,
 οὐθ' οἱ κατ' οἶκον ἦσαν, ἀλλ' ἐγὼ τροφός,
 ἐγὼ γ' ἄδελφῇ σοὶ προσηδῶμην αἰεὶ.
 νῦν δ' ἐκκλείοιπε ταῦτ' ἐν ἡμέρα μιᾷ
 θανόντι σὺν σοί· πάντα γάρ συναρπάσας
 θύελλ' ὅπως βέβηκας. οἴχεται πατήρ·
 τέθνηκ' ἐγὼ σοι· φροῦδος αὐτὸς εἰ θανών·
 γελῶσι δ' ἐχθροὶ· μαίνεται δ' ὕφ' ἡδονῆς
 μήτηρ ἀμήτωρ, ἥς ἐμοὶ σὺ πολλάκις
 φήμας λάθρα προὔπαιπες, ὡς φανούμενος
 τιμωρὸς αὐτός. Ἀλλὰ ταῦθ' ὁ δυστυχῆς
 δαίμων ὁ σὸς τε κάμὸς ἐξαφείλετο,
 ὅς σ' ὦδέ μοι προὔπεμψεν ἀντὶ φιλότατης
 μορφῆς σποδὸν τε καὶ σκιάν ἀνωφελῇ.
 οἴμοι μοι.
 ὦ δέμας οἰκτρὸν. φεῦ, φεῦ.
 ὦ δεινοτάτα, οἴμοι μοι,
 πεμφθεὶς κελεύθους, φίλταθ', ὡς μ' ἀπώλεσας·
 ἀπώλεσας δῆτ', ὦ κασίγνητον ξάρα.
 τοιγάρ σὺ δέξαι μ' ἐς τὸ σὺν τόδε στέγος,
 τὴν μηδὲν εἰς τὸ μηδέν, ὡς ζὺν σοὶ κάτω
 ναίω τὸ λοιπόν. καὶ γὰρ ἡνίκ' ἦσθ' ἄνω,
 ζὺν σοὶ μετεῖχον τῶν ἴσων· καὶ νῦν ποθῶ
 τοῦ σοῦ θανοῦσα μὴ ἀπολείπεσθαι τάφου.
 τοὺς γὰρ θανόντας οὐχ ὁρῶ λυπουμένους.

Καὶ ταῦτα μὲν ἡ Ἥλέκτρα· ἐπειδὴ δὲ ὁ Ὀρέστης ἦτο αὐτὸς ἐκεῖ-
 νος ὅστις παρέδωκε τὴν κάλπην εἰς αὐτήν, ἐπέρχεται ταχέως ἡ
 ἀναγνώρισις, καὶ μετ' αὐτήν ἡ τροπὴ τῶν ὅλων πραγμάτων, ἣν
 ἐκάλουν οἱ παλαιοὶ *περιπέτειαν*. Ἐπέκεινα τούτων ἐπάγει ὁ Σοφο-
 κλῆς τὸν φόνον τῆς Κλυταιμνήστρας καὶ τοῦ Αἰγίσθου ὡς συνέπειαν

ἀναγκάσαν τῶν γεγονότων, ἀλλὰ δὲν διατρίβει περὶ τὴν ἔκθεσιν, διότι ἡ ἀγωνία τῶν θεατῶν ἔπαυσεν, εὐθὺς ὡς ἀνεπαύθη καὶ ἡ τραγὴ τῆς Ἡλέκτρας. Ὁ Αἰσχύλος τὸν ἀντίον διατρίβει περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ φόνου, καὶ μετὰ πολλῆς σπουδῆς προθυμεῖται νὰ δείξῃ τὴν πρᾶξιν αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἀκριβεστάτην ὄψιν.

Ὅπως ἡ Ἡλέκτρα, οὕτω καὶ αἱ *Τραχίνιαι* εἶναι δράμα ἠθικόν, τουτέστι διατρίβει περὶ τὴν ἐξεικόνισιν καὶ περιγραφὴν ἡθῶν καὶ χαρακτήρων. Αἱ ἀμαρτίαι ἃς ἀνευρίσκουσιν εἰς τὴν τραγωδίαν ταύτην οἱ κριτικοί, οὐκ ἄνευ λόγου, πηγάζουσιν ἐκ τῆς διαφωνίας τοῦ μύθου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ποιητοῦ. Καὶ μῦθος μὲν τοῦ δράματος εἶναι ὁ οἰκτρὸς θάνατος τοῦ Ἡρακλέους· ἀλλ' ὁ Σοφοκλῆς, ὅπως ἐν Ἡλέκτρᾳ, ἐποίησε καὶ ἐν Τραχινίαις ἀντὶ τοῦ Ἡρακλέους πρωταγωνιστὴν τὴν Δηϊάνειραν, διότι ὅχι ὁ θάνατος τοῦ Ἡρακλέους, ἀλλ' ἡ ἐξ ἔρωτος δυστυχία τῆς Δηϊανείρας εἶναι τὸ θέμα τῆς τραγωδίας ταύτης, ἥτις ἂν ἐρμηνευθῇ κατὰ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν γνώμην τοῦ Σοφοκλέους, εὐρίσκεται ἐν τῶν καλλίστων ποιημάτων αὐτοῦ. Πάντες τῆς Δηϊανείρας οἱ ἀγῶνες τείνουσιν εἰς ἓν καὶ μόνον, πῶς ν' ἀναλάβῃ καὶ ἐξασφαλίσῃ ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸν ἔρωτα τοῦ ἀνδρός, ὃν ἠγάπησεν ἐξ ὅλης ψυχῆς· ἀλλ' ἐνῶ μηχανᾶται φίλτρα ἐρωτικά, παρασκευάζει ἐν ἀγνοίᾳ καὶ παρὰ βούλησιν τὸν ἐλβεινότατον θάνατον τοῦ πεφιλημένου ἀνδρός. Μετὰ τὸ ἀκούσιον τοῦτο δεινὸν αὐτοκτονεῖται ἡ Δηϊάνειρα· ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι χρεῖα διὰ τῆς εὐλογίας τοῦλάχιστον τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς μνήμης αὐτῆς νὰ παρασκευασθῇ ἡ καθαρὸς ἐκείνη καὶ ἀνάπαυσις ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν θεατῶν, ἣν ἐθεώρουν ἀναγκαιοτάτην ὁ τε Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς, προστίθεται τὸ τελευταῖον μέρος, καὶ ἐκτείνεται ἡ πρᾶξις πέρα τοῦ θανάτου τῆς Δηϊανείρας. Ἐν τούτῳ παρέρχεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁ Ἡρακλῆς, καὶ ἀφοῦ πολλὰ καταρᾶται τὴν σύζυγον, ἀναπείθεται τέλος ὅτι ἡ Δηϊάνειρα παρεσκεύασεν εἰς αὐτὸν τὸ ὑπὸ τῆς μοίρας πεπρωμένον τέλος ὅχι ἐκ κακονοίας καὶ ἐπιβουλῆς, ἀλλ' ἐξ ἔρωτος¹. Μετὰ τοῦτο λόγους μὲν συμπαθητικούς καὶ τρυφεροὺς εἶναι ἄληθες ὅτι δὲν ἀποτείνει ὁ ἥρωας εἰς τὴν τεθνηκυῖαν σύζυγον, οὐδ' ἠυχήθη, ὡς ἤθελεν

¹ Ἄπαν τὸ χρῆμ' ἡμαρτε χρηστά μωμένα, λέγει περὶ αὐτῆς ὁ Ἴλλος ἐν στ. 1136.

ἡ νέα ποίησις, νὰ τὴν εὕρισκε ζῶσαν καὶ ν' ἀπεχωρίζετο ἀπ' αὐτῆς μετ' εὐνοίας καὶ ἔρωτος, οὐχ ἥττον ὅμως ἱκανὸν εἶναι πρὸς τὸ αἰσθημα τῶν Ἑλλήνων ὅτι ἀπέρχεται ἐκ τοῦ βίου ὁ Ἡρακλῆς, ἀφοῦ ἐπείσθη περὶ τῆς ἀθωότητος τῆς γυναικός, καὶ συνδιηλλάγη πρὸς τὴν μνήμην αὐτῆς. Τοσαῦτα περὶ τῶν Τραχινίων.

Τοῦ δὲ Οἰδίποδος τυράννου ὑπόθεσις φαίνεται μὲν εἰς τὸν ἐξ ἐπιπολῆς ἀναγινώσκοντα τὸ ποίημα ὅτι εἶναι ἡ περιγραφὴ καὶ πραγματεία τῶν ἀνοσιῶν τοῦ Οἰδίποδος ἔργων, ἀλλ' ὁ ποιητὴς ἔτεινεν ἄλλου. Τὰ ἀνοσιουργήματα ἐκεῖνα, ἅτινα ἡ εἰμαρμένη παρὰ τὴν βούλησιν καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ Οἰδίποδος ἐφόρτωσεν ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ, μετεχειρίσθη ὁ Σοφοκλῆς ἀπλῶς ὡς πίνακα σκιερὸν, ἐφ' οὗ ἐζωγράφησε διὰ χρωμάτων φωτεινῶν τὴν πρᾶξιν τοῦ δράματος. Ἡ πρᾶξις λοιπὸν τῆς τραγωδίας στρέφεται κυρίως περὶ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἐγκλημάτων τούτων, αἱ δὲ ἠθικαὶ ιδέαι, ἃς περιέχει τὸ δράμα, δὲν κεῖνται ἀλλαχού ἢ ἐν ταύτῃ τῇ ἀποκαλύψει. Κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ δράματος ὅχι μόνον οἱ Θηβαῖοι ἐγκωμιάζουσιν ὑπερβαλόντως τὴν ἀγαθότητα καὶ σοφίαν τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Οἰδίπους αἰσθάνεται πεποίθησιν εἰς τὰ φυσικὰ αὐτοῦ προτερήματα, δεικνύει μεγάλην εὐχαρίστησιν διὰ τὴν πρόνοιαν καὶ τὰ μέσα, ἅτινα μετεχειρίσθη, ἵνα μάθῃ τὴν αἰτίαν τοῦ λοιμοῦ τοῦ θειρίζοντος τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν, καὶ εὖρῃ τὸν ἄγνωστον ἐκείνον ἀνθρωπον, ὅστις ἐφόνησε τὸν Λαῖον· οὐδεμία δὲ ὑπόνοια ἢ προαίσθησις ἀναβαίνει εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ὅτι ἥτ' ὅποτε δυνατόν αὐτὸς νὰ ᾔναι ὁ τοῦ Λαίου φονεὺς. Ἐκ τῆς πεποίθησews καὶ ἀσφαλείας ταύτης ἐξηγεῖται τὸ σφοδρὸν καὶ ἀπότομον ἥθος τοῦ Οἰδίποδος πρὸς τὸν Τειρεσίαν, ὅτε ἤκουσε παρὰ τοῦ μάντεως, ὅτι ἡ παρουσία αὐτοῦ μαινίει τὴν πόλιν, καὶ ὅτι αἱ Θῆβαι θ' ἀπαλλαγῶσι τῶν δεινῶν, εὐθὺς ὡς ὁ Οἰδίπους ἀπέλθῃ τῆς πόλεως. Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Τειρεσίου ἦτο καιρὸς νὰ συνέλθῃ εἰς ἑαυτὸν ὁ Οἰδίπους, καὶ ἀναλογισθεὶς ὅποσον ἀσάθης καὶ μηδαμινὴ εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη μεγαλειότης, ὅποσον δὲ μικρὰ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη σοφία, ν' ἀναμνησθῇ ἂν ποτε κατὰ τὸν βίον αὐτοῦ ἔτυχε νὰ περιπέσῃ εἰς τὸ φοβερὸν ἀνοσιουργημα. Ἀλλ' ἡ εἰς ἑαυτὸν πίστις καὶ πεποίθησις τόσον τυφλωπταῖ τὸν ἀνθρωπον, ὥστε ἐκεῖ ἐνθα προφαίνεται ἡ ἀλήθεια, αὐτὸς βλέπει ψεῦδος καὶ προδοσίαν, ἐπιμένει δὲ εἰς τὴν ἀθωότητα καὶ καθα-

ρότητα αὐτοῦ, μέχρις οὗ ἐν τῷ διαλόγῳ πρὸς τὴν Ἰοκάστην ἀκού-
σας ἐκ τοῦ στόματος αὐτῆς ὅτι ὁ Λαῖος ἐφονεύθη ἐν τριπλαῖς ἁ-
μαξιοῖς, προσβάλλεται αἰφνης ἐξ ὑποψίας, ἥτις φέρει τὴν περι-
πέτειον εἰς τοὺς στοχασμοὺς τοῦ βασιλέως¹. Τεχνικώτατον δὲ εἶ-
ναι τὸ ἐπινόημα τοῦ Σοφοκλέους, ὅτι διὰ τῶν τεκμηρίων ἐκείνων
δι' ὧν σπουδάζει ἡ Ἰοκάστη ν' ἀποβάλῃ ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ Οἰδίπο-
δος πάντα φόβον καὶ ν' ἀποδείξῃ ψευδῆ τὴν μαντικὴν τοῦ Τειρεσίου
τέχνην, διὰ τῶν αὐτῶν τούτων ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ἐπαληθεύουσι
μετ' ὀλίγον αἱ προφητικοὶ λόγοι τοῦ μάντεως. Εἰς τὴν σκηνὴν ταύ-
την γίνεται μεγάλη χρῆσις τοῦ εἰδους ἐκείνου τῆς τραγικῆς εἰρω-
νείας, δι' ἧς σαφηνίζεται ἡ ἀπότομος διαφωνία μεταξὺ τῶν ἀνθρω-
πίνων στοχασμῶν καὶ τῆς ἀληθείας αὐτῆς τῶν πραγμάτων. Καὶ
τοῦτον μὲν τὸν τρόπον τῆς εἰρωνείας μεταχειρίζεται καὶ ἐν ἄλλαις
τραγωδίαις ὁ ποιητής, ἀλλ' ἐν τῷ Οἰδίποδι τυράνῳ εἰσάγει αὐτὴν
ὥς καὶ εἰς τὰς λέξεις καὶ φράσεις, διότι τὸ κύριον θέμα τῆς τραγω-
δίας ταύτης εἶναι νὰ δείξῃ τὴν ἄγνοιαν καὶ τὴν τύφλωσιν τοῦ ἀν-
θρώπου περὶ τὴν ἰδίαν ἐαυτοῦ τύχην². Ἡ αὕτη περιπέτεια ἐπα-
ναλαμβάνεται καὶ δευτέραν φοράν, ὅτε ἐκ τῶν λόγων τῆς Ἰοκάστης,
καὶ ἐκ τῆς ἀγγελίας ὅτι ὁ πατήρ τοῦ Οἰδίποδος ἀπέθανεν ἐν Κο-
ρίνθῳ, ἀναλαμβάνει τὸ πρότερον θάρος ὁ βασιλεὺς καὶ νομίζει ἐαυ-
τὸν ἔξω κινδύνου. Τοῦτο ὅμως δὲν διαρκεῖ πολὺ· διότι ἀκούσας
παρὰ τοῦ αὐτοῦ ἀγγέλου, ὅτι παῖς ὢν εὐρέθη ἐκκείμενος ἐπὶ τοῦ
Κιθαιρώνος, συνταράσσεται πάλιν. Ἐν ᾧ δὲ ἡ Ἰοκάστη ἐπιβλέπει
διὰ μίαν ἄπαν τὸ δεινόν, ὁ Οἰδίπους δὲν ἡσυχάζει, ἀλλ' ἀνακρίνων
ἐν καθ' ἐν τὰ πράγματα, ἀνακαλύπτει τὸ μέγεθος ὧν ἔπραξεν ἀνο-
σιουργημάτων, ὅτι ἐφόνευσε τὸν πατέρα, ὅτι ἐνυμφεύθη τὴν ἰδίαν
αὐτοῦ μητέρα, καὶ τότε τέλος διανοεῖται, ἐκσπᾶσας τοὺς ὀφθαλ-
μοὺς, νὰ τιμωρήσῃ ἐαυτὸν μετὰ σκληρότητος τόσον μάλλον αὐστηρῶς,
ὅσον μεγάλη ἦτο πρὶν ἢ πίστις ἦν εἶχε πρὸς τὴν ἰδίαν ἀρετὴν καὶ
ἀθωότητα. Μετὰ ταῦτα ψάλλει τὸ τελευταῖον στάσιμον ὁ χορός.

¹ Οἶόν μ' ἀκούσαντ' ἄρτίως ἔχει, γύναι,

ψυχῆς πλάνημα κἀνακίνησις φρενῶν. (στ. 727.)

² Πρὸς τὴν ἀρίστην τοῦ Thirlwall πραγματείαν «Περὶ τῆς παρὰ Σοφο-
κλεῖ εἰρωνείας» (Philological Museum T. II. N. VI. σ. 483) * μετεφρά-
σθη καὶ γερμανιστὶ ἐν Φιλολόγῳ, VI. σ. 81. 254 κτλ.

Ἰὼ γενεαὶ βροτῶν,
ὥς ὑμεῖς ἴσα καὶ τὸ μηδὲν ζώσας ἐναριθμῶ.
τίς γάρ, τίς ἀνὴρ πλέον
τὰς εὐδαιμονίας φέρει
ἢ τοσοῦτον ὅσον δοκεῖν
καὶ δόξαντ' ἀποκλῖναι;
τὸν σὸν τοι παράδειγμ' ἔχων,
τὸν σὸν δαίμονα, τὸν σὸν, ὦ τλάμων Οἰδιπόδα,
βροτῶν οὐδένα μακαρίζω.

Ὁ χορὸς ἐν ταύτῃ ὥς καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τραγωδίαις τοῦ Σοφοκλέους πληροῦ ἀκριβῶς τὸ ἔργον, ὅπερ ἀπονέμει εἰς αὐτὸν ὁ Ἀριστοτέλης. Συμπαθεῖ δηλ. ἀνθρωπίνως πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ δὲν ἀποδεικνύει μὲν τόσον σοφὴν καὶ βαθεῖαν γνώμην, ὥστε νὰ λύσῃ πάντας τοὺς δεσμοὺς καὶ τὰς ἀπορίας τῆς πράξεως, μετέχει ὅμως ἱκανῆς συνέσεως, ὥστε νὰ ἄγῃ τὰ βίαια πάθη καὶ τοὺς σφοδροὺς ἀνταγωνισμοὺς ὑπὸ μέτρον καὶ θεωρίαν λελογισμένην. Διὰ τοῦτο, ὅσῳ μὲν ὁ χορὸς παρὰ Σοφοκλεῖ ἐπεμβαίνει εἰς τὴν πρᾶξιν τοῦ δράματος, φαίνεται ἀσταθής, ἀβέβαιος, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀστοχος, ὅσῳ δὲ ἀνατείνει τὴν διάνοιαν εἰς τὴν καθόλου θεωρίαν τῶν νόμων τῶν συγκρατούντων τὸν ἀνθρώπινον βίον, τότε ἀπηχοῦσιν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὕμνοι ὑψηλότατοι. Τοιοῦτον εἶναι τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο στάσιμον, ἐνθα ἀντιτασσόμενος πρὸς τὰ ἀνόσια ῥήματα τῆς Ἰοκάστης παραινεῖ εὐλάβειαν πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ὑποταγὴν εἰς τοὺς αἰωνίους νόμους, οἵτινες ἐγεννήθησαν ἐν τῷ οὐρανίῳ αἰθέρι, καὶ ὄχι μετὰ τῶν θνητῶν ἀνθρώπων· ἂν δὲ ποτε ἀναβληθῇ πρὸς ὧραν ἢ πλήρωσις αὐτῶν, οὔτε γηράσκουσιν ὅμως ποτέ, οὔτε κατακοιμῶνται·

Εἴ μοι ξυνεῖη φέροντι
μοῖρα τὰν εὖσεπτον ἀγνεῖαν λόγων
ἔργων τε πάντων, ὧν νόμοι πρόκεινται
ὑψίποδες, οὐρανίαν
δι' αἰθέρα τεκνωθέντες, ὧν Ὀλυμπος
πατὴρ μόνος, οὐδὲ νιν
θνατὰ φύσις ἀνέρων
ἔτικτεν, οὐδὲ μήποτε λάβα κατακοιμάσῃ·
μέγας ἐν τούτοις θεός, οὐδὲ γηράσκει.

Τοσαῦτα περὶ τοῦ Οἰδίποδος τυράννου· ἐν δὲ τῷ *Alarti* δεικνύει ὁ Σοφοκλῆς τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ εὐφυΐαν, ὅτι ἐκλέξας χαρα-

ΤΟΜΟΣ Β'. ΓΡΑΜ. ΚΥΡΡ.

κτῆρα ἰδιόρρυθμον καὶ κατὰ πάντα ὅμοιον ἑαυτῷ, ἡδυνήθη ν' ἀπει-
κονίσῃ ἐν αὐτῷ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν κατὰ μίαν τινὰ ὄψιν, ἥτις
ἔχει καθολικὴν ἔννοιαν καὶ σημασίαν. Ὁ Αἴας τοῦ Σοφοκλέους εἶναι
ὅμοιος τῷ Ὀμηρικῷ, εὐγενὴς καὶ ἀνδρείος διαφερόντως, πρόθυμος
νὰ δαπανᾷ πᾶσαν τὴν ἰσχύν αὐτοῦ καὶ τὴν ῥώμην εἰς ἀγαθὸν τῶν
ὑπηκόων. Ὁ Αἴας δὲν συνειθίζει ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὴν βοήθειαν ἄλ-
λων, ἀλλὰ θαρρῶν εἰς μόνον ἑαυτόν, πιστεύει ἐπαρκούσας εἰς πᾶν
ἔργον τὰς ἰδίας δυνάμεις. Ἀλλ' ἐν τῇ πλήρει ταύτῃ συνειδήσει τῆς
ἀνδρικῆς αὐτοῦ ἰσχύος καὶ ῥώμης ἐλησμονήσεν ὁ Αἴας ὅτι ὑπάρχει
ὑπερέρα τις δύναμις, ἐξ ἧς ἐξαρτᾶται ὁ ἄνθρωπος κατὰ πάντα,
ὡς καὶ κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο, ὕπερ νομίζει ἴδιον αὐτοῦ καὶ ἀσφαλέστα-
τον κτῆμα, δηλ. τὸν ἐν ταῖς πράξεσιν ἐκδηλούμενον χαρακτῆρα.
Εἰς τοῦτο δὲ συγκορυφούται ἡ ἁμαρτία τοῦ Αἴαντος, ἣν εὐθὺς μὲν
ἐν ἀρχῇ τοῦ δράματος ὑποσημαίνεται ὁ Σοφοκλῆς, σαφέστερον δὲ
ἀποκαλύπτει ὁ Κάλχας πρὸς τὸν Τεῦκρον, μνημονεύσας τῶν ὑπερο-
πτικῶν ἐκείνων λόγων, οὓς εἶπέ ποτε ὁ Αἴας πρὸς τὸν πατέρα:

Πάτερ, θεοῖς μὲν κἄν ὁ μῆδ' ἐν ὧν ὁμοῦ
κράτος κατακτῆσαιτ'· ἐγὼ δὲ καὶ δίχα
κείνων πέποιθα τοῦτ' ἐπισπάσειν κλέος¹.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἐν τῇ κρίσει τῶν ὅπλων προτιμήσαντες οἱ Ἀχαιοὶ
τὸν Ὀδυσσεύα, ἀπένειμαν εἰς αὐτὸν τὰ ὅπλα τοῦ Ἀχιλλέως, ὁ Αἴας
ἐπάθεν ἐν τούτῳ ταπεινώσιν, ἣν ταιοῦτοι χαρακτῆρες εἶναι ἀνίκα-
νοι νὰ ὑπομείνωσιν ἐπιεικῶς. Ἀφ' ἐτέρου δὲ καὶ οἱ θεοὶ ταύτην τὴν
ᾠραν ἐκλέγουσιν εἰς τιμωρίαν τῆς ὑπερηφανεῖας αὐτοῦ. Τὴν νύκτα
λοιπὸν, τὴν μετὰ τὴν κρίσιν τῶν ὅπλων, ἀγόμενος ὁ Αἴας ὑπ' ἄγρίας
ὀργῆς, ἐν ᾧ διαλογίζεται νὰ πέσῃ κατὰ τῶν Ἀτρειδῶν καὶ τοῦ
Ὀδυσσεύος, καὶ σφάξῃ αὐτούς, συνταράσσεται τὰς φρένας ὑπὸ τῆς
Ἀθηνᾶς οὕτως, ὥστε πλήττων τάφους καὶ κριούς, φαντάζεται ὅτι
τιμωρεῖ τὸν Ὀδυσσεύα καὶ τοὺς Ἀτρεΐδας. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει
διακείμενον, καὶ τοιαῦτα πράττοντα, ἐπιδεικνύει τὸν Αἴαντα ἐν
τῷ προλόγῳ ὁ ποιητής, ἐξ οὗ ἐλήφθη καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ δράμα-
τος «Αἴας μαστιγοφόρος». Ὅτε δὲ μετ' ὀλίγον ἀπαλλαγεί τῆς
συγχύσεως συνῆλθεν ὁ ἥρωας εἰς ἑαυτόν, καταλαμβάνεται ὑπὸ βα-

¹ Σ. 767, πρβ. καὶ 758—762.

θυάτης αίσχυνης, διότι βλέπει ὅτι ἡ φιλοτιμία αὐτοῦ διὰ τῶν ἀτόπων ἐκείνων πράξεων ἔπαθεν ἐσχάτην ταπείνωσιν· ὁ δὲ Σοφοκλῆς κινήσας τὸ ἐκκύκλημα, τὴν μηχανὴν ἣν περιέγραψα ἀνωτέρω¹, ἐπιδεικνύει τὸν Αἴαντα ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ καὶ τῇ καταστάσει τῆς βαθείας αἰσχύνης καὶ βαρυθυμίας. Ὁ Αἴας αἰσθάνεται μὲν ἅπαν τὸ περιβάλλον αὐτὸν ὄνειδος, καὶ κατάνοει ὅτι ἐκ τῶν θεῶν ἦλθεν ἡ τιμωρία, ἀλλὰ δὲν ὑποκλίνει τὸ φρόνημα, οὐδὲ μεταμέλεται ὡς ἁμαρτήσας. Ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ εἶναι τόσο στερεὺς καὶ ἀλύγιστος, ὥστε δὲν θέλει νὰ παρατείνῃ τὸν βίον, ἀφοῦ δὲν δύναται πλέον νὰ ζήσῃ ἐντιμος ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Καὶ ὁ μὲν Σοφοκλῆς μνημονεύσας τὴν προμαντείαν τοῦ Κάλχαντος, ὅτι ἂν ὁ Αἴας ἐπιζήσῃ μετ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν καὶ μόνην κατατρέχει αὐτὸν ἡ Ἀθηνᾶ, εἶναι ἐλπίς νὰ σωθῇ, ὑπέδειξεν ὅτι ἡδύνατό ὁ ἥρωες νὰ μεταλάβῃ ἐν τῷ μέλλοντι ἥθος εὐσεβέστερον καὶ ἐπεικέστερον· ἡ μαντεία ὁμῶς τοῦ Κάλχαντος δὲν ἐξεπληρώθη, διότι μίαν καὶ μόνην θυσίαν βουλεύεται ὁ Αἴας νὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς θεοὺς, τὴν αὐτοκτονίαν, ὑπὲρ ἧς πρῶτον ἤδη ἐν τῷ βίῳ μεταχειρίζεται καὶ εἰδὸς τι πανουργίας². Τὰ μέχρι τῆς αὐτοκτονίας τοῦ Αἴαντος ἀποτελοῦσι τὸ 2^{ον} μέρος τῆς πράξεως· διότι πικρῶς μὲν ἐτιμωρήθη διὰ τὴν ἁμαρτίαν ὁ ἥρωες, ἀλλ' ἀφ' ἐτέρου ἦτο χρεῖα νὰ θεραπεύσῃ ὁ Σοφοκλῆς τὴν ἀγωνίαν τῶν θεατῶν, καὶ ἀποδώσῃ δικαιοσύνην τινὰ εἰς τὴν μεγαλοφροσύνην τοῦ Αἴαντος. Ἡ δόξα δὲ τῶν παλαιῶν, ὅτι ἡ κηδεία τοῦ νεκροῦ ἦτο πρᾶγμα σπουδαιότατον καὶ ἱερώτατον, παρέχει εἰς τὸν ποιητὴν εὐκαιρὸν ἀφορμὴν νὰ παρεκτείνῃ τὴν πρᾶξιν ἐπέκεινα τῆς αὐτοκτονίας. Εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τοῦ δράματος Τεῦκρος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἴαντος, ἀνταγωνίζεται πρὸς τοὺς Ἀτρεΐδας, οἵτινες θέλουσι νὰ ρίψωσιν ἄταφον τὸν νεκρόν. Παρ' ἐλπίδα δὲ προσ-

¹ Κεφ. 22. πρβ. στ. 346—595.

² Πρβ. τὴν διπλὴν καὶ ἀμφίβολον ἔννοιαν τῶν στίχων·

Ἄλλ' εἰμι πρὸς τε λουτρά καὶ παρακτίους
λειμῶνας, ὡς ἂν λύμαθ' ἀγνίσας ἐμὰ
μῆνιν βαρεῖαν ἐξαλύξωμαι θεᾶς·
μολῶν τε χῶρον ἐνθ' ἂν ἄστιδ' ἡ κίχῃ,
κρύψω τὰδ' ἔγχος τοῦμόν, ἔχθιστον βελῶν,
γαίης ὀρύξας, ἐνθα μὴ τις ὄψεται (654 στ.).

έρχεται ἐπίκουρος τοῦ Τεύκρου καὶ συναγωνιστὴς ὁ πικρότατος τοῦ Αἴαντος ἀντίπαλος, ὁ Ὀδυσσεύς, ὅστις μαρτυρεῖ δημοσίᾳ καὶ ἀπροκαλύπτως τὰς ἀρετὰς τοῦ αὐτοκτονηθέντος ἥρωος¹. Οὕτω λοιπὸν ὁ Αἴας, ὁ ἐπώνυμος ἥρωος τῆς Αἰαντίδος φυλῆς, ἐπεὶ κατὰ πάσαν ἄλλην ὥσιν εἶναι ἄμεμπτος καὶ καθαρός, πρόκειται μέγα καὶ σάφες παράδειγμα τῆς ἐκ τῶν θεῶν Νεμέσεως². — Τοσαῦτα περὶ Αἴαντος.

Τὸν δὲ *Φιλοκτῆτην* ἐδίδαξεν ὁ Σοφοκλῆς τὸ 3 ἔτος τῆς 92 Ὀλ. (π. X. 409), ἄγων ἤδη τὸ ὀγδοηκοστὸν πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας. Τὸν μῦθον τοῦτον εἶχον πραγματευθῆ πρὸ τοῦ Σοφοκλέους ὁ τε Αἰσχύλος καὶ Εὐριπίδης. Ἀλλ' ὁ μὲν Εὐριπίδης διὰ παντοίων διασκευῶν καὶ ἐπειρωτῶν ἐσπούδασε νὰ περιβάλλῃ αὐτὸν καινότητος ὥσιν³, ἐν ᾧ ὁ Σοφοκλῆς οὐδεμίαν εἶχε χρεῖαν τοιούτων μηχανημάτων, ὅπως ἐπισπάσῃ τῶν θεατῶν τὸ ἐνδιαφέρον. Ὁ Σοφοκλῆς πᾶσαν τὴν ἐπιμέλειαν αὐτοῦ ἔτρεψε περὶ τὴν λεπτὴν καὶ ἀκριβῆ διαγραφὴν τοῦ ἥθους τῶν προσώπων. Ὅ,τι λοιπὸν ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν χαρακτήρων, τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ δρᾶμα τοῦ Φιλοκτῆτου.

¹ Ἐν τούτῳ κεῖται κυρίως ἡ περιπέτεια τοῦ δράματος· «ἔστι δὲ περιπέτεια ἡ εἰς τὸ ἐναντίον τῶν πραττομένων μεταβολή» (Ἀριστ. Ποιητ. 11). Ὁ θάνατος τοῦ Αἴαντος δὲν ἦτο μεταβολή, διότι πρὸς αὐτὸν κατευθύνετο ἐξ ἀρχῆς ἡ πρᾶξις τοῦ δράματος. * Περὶ τῆς ἀκριβοῦς σημασίας τοῦ ὅρου «περιπέτεια» πρβ. *Gesch. d. Theorie der Kunst* κτλ. von E. Müllér, T. 2. σ. 144.—Dünzer, *Rettung der Aristotelischen Poetik*, Braunschweig, 1840. σ. 149.

² Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι πανταχοῦ τοῦ δράματος μνημονεύεται μόνον τὸ γένος τῶν Εὐρυσακιδῶν, ἀποσιωπᾶται δὲ τὸ Φιλαιόου, ἐξ οὗ κατήγετο ὁ τε Μιλιτιάδης καὶ Κίμων. Ὁ Σοφοκλῆς ἠθέλησε προφανῶς ν' ἀποφύγῃ τὴν ὑποψίαν ὅτι κολακεύει τὰ ὑπερέχοντα γένη.

³ Ὁ Εὐριπίδης παρασκευάζων ἀφορμὰς ἀγορεύσεων καὶ ἀντιλογιῶν, ἥτις σφόδρα ἀγαπᾷ, ἐπλασεν ὅτι καὶ οἱ Τρῶες ἐπεμψαν πρεσβείαν εἰς τὸν Φιλοκτῆτην, ὑποσχόμενοι νὰ στήσωσιν αὐτὸν ἀρχηγόν, ἂν ἤρχετο πρὸς αὐτούς. (Δ. Χρυσιστ. Α. 52. σ. 549). Ὁ Ὀδυσσεύς παρ' Εὐριπίδην κρύπτων ἑαυτὸν ὑπὸ ψευδὲς προσωπεῖον, καὶ ὑποκρινόμενος ὅτι ἐτιμωρήθη σκληρῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀγωνίζεται οὐχ ἥττον νὰ τρέψῃ τὸν Φιλοκτῆτην ὑπὲρ τῶν συγγενῶν μᾶλλον ἢ τῶν ἄλλοφύλων. Ἡ λύσις ὅμως τοῦ Εὐριπιδείου Φιλοκτῆτου δὲν εἶναι σαφῶς γνωστὴ. * Πρβ. Meleker, *Die gr. Tragödie*. Bonn, 1839. σ. 512—522.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ψυχολογικὴ αὐτῇ ἀνάπτυξις χωρεῖ ὁμαλῶς καὶ κατὰ φύσιν, ἐξάγει εἰς τέλος πάντῃ διάφορον ἐκείνου ὅπερ παρεδόθη ἐν τῷ μύθῳ. Ὁ ποιητὴς λοιπὸν ἵνα θεραπεύσῃ τὴν ἀντιφωνίαν ταύτην τῆς τέχνης πρὸς τὸν μῦθον, καταφεύγει εἰς τὸ τέχνημα ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ μὲν Εὐριπίδης μεταχειρίζεται συχνά, ἀποφεύγει δὲ ὅσον δύναται ὁ Σοφοκλῆς, ἐννοῶ τὸν ἐκ μηχανῆς θεόν, ὅστις ἐξαίφνης ἐπιφαίνόμενος ἐπὶ τῆς σκηνῆς, κατασιγάζει τὰ πάθη τῶν ἀνταγωνιζομένων, διαλύει τὰς ἐριδας αὐτῶν, καὶ κόπτει διὰ τοῦ ξίφους, οὕτως εἰπεῖν, τὸν δεσμὸν τῆς πράξεως.

Ἡ πλοκὴ τοῦ μύθου ἔχει παρὰ Σοφοκλεῖ ὡς ἐξῆς. Μαθόντες οἱ Ἀχαιοὶ τὴν πεπωμένην τῆς Μοίρας βουλήν, ὅτι μόνον διὰ τῶν τόξων τοῦ Φιλοκτῆτου δύναται ν' ἀλωθῇ τὸ τεῖχος τῆς Τροίας, πέμπουσιν εἰς Ἀῆμνον τὸν Νεοπτόλεμον καὶ Ὀδυσσεά, ἵνα διακομίσωσιν ἐκεῖθεν αὐτὸν τὸν Φιλοκτῆτην ἢ τὰ ὅπλα αὐτοῦ. Οὕτω παρεσκεύασεν ὁ Σοφοκλῆς εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς τραγωδίας ἀντιθέτους τῶν δύο ἡρώων τοὺς χαρακτῆρας. Ὁ μὲν Ὀδυσσεὺς πέποιθεν εἰς τὴν νεανικὴν φιλοτιμίαν τοῦ Νεοπτολέμου, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ πορθῇ τὴν Τροίαν, ἀλλὰ μόνον διὰ τῶν τόξων τοῦ Φιλοκτῆτου. Ὁ δὲ Νεοπτόλεμος κατ' ἀρχὰς μὲν πείθεται νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν Φιλοκτῆτην, ὃν φαντάζεται πολέμιον τοῦ στρατεύματος τῶν Ἀχαιῶν, καὶ ἐν ᾧ ὑπόσχεται ψευδῶς ὅτι θ' ἀποκομίσῃ αὐτὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, βουλεύεται νὰ τὸν ἀπαγάγῃ εἰς τὸ ἐν Τροίᾳ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων· ἀλλ' ὕστερον, πρῶτον μὲν τὸ ἀπλοῦν καὶ εἰλικρινὲς ἦθος τοῦ Φιλοκτῆτου, εἰτα δὲ ἡ ἐλεεινὴ ὄψις τῆς ἀθλιότητος αὐτοῦ, κινουσι βαθέως εἰς συμπάθειαν τὴν ψυχὴν τοῦ Νεοπτολέμου¹. Ἐν τούτοις ἀνταγωνίζεται πολλὴν ὥραν πρὸς ἑαυτὸν ὁ Νεοπτόλεμος, διότι ἡ γενναία φύσις τοῦ ἥρωος δὲν δύναται διὰ μιᾶς ν' ἀποτραπῇ τῆς ἐπιβούλου καὶ λοξῆς ὁδοῦ, ἣν ἔλαβεν ἐξ ἀρχῆς κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ὀδυσσεως. Καὶ πρῶτον μὲν ἐφάνη κλονιζόμενος τὴν ὥραν καθ' ἣν λαβὼν παρὰ τοῦ Φιλοκτῆτου τὰ τόξα, ὅπως φυλάξῃ αὐτά, ἐξομολογεῖται σαφῶς τὴν ἀλήθειαν, ὅτι σκοπεύει νὰ τὸν ἀπαγάγῃ εἰς

¹ Ἐμοὶ μὲν οἶκτος δεῖνός ἐμπέπτωκέ τις τοῦδ' ἄνδρος οὐ νῦν πρῶτον, ἀλλὰ καὶ πάλαι. στ. 965. Ἡ δὲ σιωπὴ τοῦ Νεοπτολέμου ἀπὸ στ. 974 (ὡς κάκιστ' ἀνδρῶν, τὶ δρᾷς;)—τοῦ 1074. (ἀκούσομαι μὲν κτλ.), χαρακτηρίζει τὸν Ἡρώα πολὺ μᾶλλον ἢ λόγοι μακροί.

Τροίαν, οὐχ ἦττον ὅμως ὑπακούει ἔτι χρόνον τινά, καίπερ δυσφορῶν, εἰς τὰ δόλια τοῦ Ὀδυσσεως βουλευματα, μέχρις οὗ περιπίπτει ὁ Φιλοκτήτης εἰς ἀπολπισίαν, ἥτις εἶναι πολὺ ἐλπεινότερα τῶν σω-
ματικῶν αὐτοῦ ἀλγηδόνων. Τότε πλέον καὶ ὁ Νεοπτόλεμος ἐξεγεί-
ρεται κατὰ τοῦ Ὀδυσσεως σφοδρός, καὶ ἐπιδεικνύει τὴν γνησίαν αὐ-
τοῦ φύσιν, τὸν ἔμφυτον χαρακτήρα. Ἄδολος, εὐθύς, καὶ γενναῖος ὁ Νεοπτόλεμος, ὅχι μόνον δὲν θέλει νὰ ἐξαπατήσῃ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ τὸν Φιλοκτήτην, ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ βλέπει αὐτὸν ἐμμένοντα εἰς τὴν πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς ὀργήν, ἀπορρίπτει πάντα τὰ φιλόδοξα αὐτοῦ σχέδια καὶ τὰς ἐλπίδας, καὶ βουλεύεται ν' ἀποκομίσῃ τὸν νοσαῦντα ἥρωα εἰς τὴν πατρίδα. Τότε ἐπιφανεῖς ὁ Ἡρακλῆς, ὡς θεὸς ἐκ μη-
χανῆς, καὶ ἀποκαλύψας τὰς τῆς Μοίρας βουλὰς, μετατρέπει τὴν γνώμην τοῦ τε Φιλοκτήτου καὶ τοῦ Νεοπτολέμου. Ἡ τραγωδία αὐ-
τη, ἐπειδὴ διατρίβει περὶ τὴν διαγραφὴν τριῶν μόνον χαρακτήρων, ἔχει ἀπλουστάτην οἰκονομίαν· διὸ καὶ διαιρεῖται ἐξωτερικῶς εἰς δύο μόνους πράξεις, ἃς διαχωρίζει τὸ στάσιμον τοῦ χοροῦ, τὸ κεί-
μενον πρὸ τῆς μεταβολῆς τοῦ Νεοπτολέμου. Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὴν συνεπῆ καὶ βαθύβουλον ἐξεικόνισιν τοῦ ἥθους τῶν προσώπων, εἶναι ἐν τῶν τεχνικωτάτων καὶ τὰ μάλιστα ἐξεργασμένων δραμά-
των τοῦ Σοφοκλέους Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Ἡρακλέους εἶναι ἀπλῶς ἐξωτερικὴ περιπέτεια, ἥτις ἐπιδρᾷ μόνον ἐπὶ τὰ ἐξωτερικὰ γεγο-
νότα, ἀληθῶς δὲ ἡ ἐσωτερικὴ περιπέτεια εἶναι ἡ μεταβολὴ τοῦ Νεοπτολέμου, ἥτις πηγάζει φυσικῶς ἐκ τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἥ-
ρωος καὶ τῆς δραματικῆς πράξεως, κατὰ τὴν γνησίαν Σοφοκλείου τέχνην.

Εἰς ὅλα τὰ δράματα τοῦ Σοφοκλέους, ὅσα ἀνελύσαμεν μέχρι τοῦ-
δε, αἱ ἀρχουσαι ιδέαι εἶναι ἠθικαί, αἵτινες κατὰ τοσαῦτον μετέ-
χουσι καὶ θρησκευτικῶν ἀρχῶν, καθ' ὅσον ὁ ποιητὴς ἀνάγει ἐκά-
στοτε τῶν θεατῶν τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὴν θεῖαν πρόνοιαν, ἥτις κατευ-
θύνει εἰς τὸ δίκαιον μέτρον πάσας τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις. Εἰς
μίαν τῶν τραγωδιῶν αὐτοῦ κατ' ἐξαίρεσιν τόσον ἐξέχουσιν αἱ ιδέαι
αἱ θρησκευτικαί, ὥστε τὸ ὅλον ποίημα εἶναι οἷον ἐγκώμιον καὶ
ὕμνος εἰς τὴν ἐλληνικὴν θρησκείαν. Εἶναι δὲ τοῦτο ὁ *Οἰδῖπρος*
ἐπὶ Κολωνῷ, τὸ τελευταῖον πάντων τῶν δραμάτων τοῦ ποιητοῦ,
ὅπερ ἐδίδαξεν ἀπὸ τῆς σκηνῆς ὅχι αὐτός ὁ Σοφοκλῆς, ὅστις ἀπέ-

θανε' κατὰ τὸ 406 π. Χ. (93 'Ολ. 2), ἀλλ' ὁ ἔγγονος αὐτοῦ, Σοφοκλῆς ὁ νεώτερος, τὸ ἔτος 401 π. Χ. (94 'Ολ. 3). Ὁ νεώτερος οὗτος Σοφοκλῆς ἦτο υἱὸς Ἀρίστωνος. Καὶ τὸν μὲν Ἀρίστωνα ἐγέννησεν ὁ πρεσβύτερος Σοφοκλῆς ἐκ τῆς Σικυωνίας Θεωρίδος, ἀλλ' εἶχε, πλὴν τοῦ Ἀρίστωνος, καὶ ἄλλον υἱὸν ἐκ πολιτίδος γυναικὸς, τὸν Ἰοφῶντα, ὅστις κατὰ τὸ Ἀττικὸν δίκαιον ἦτο ὁ γνήσιος καὶ νόμιμος τοῦ πατρὸς κληρονόμος. Ἀμφότεροι δέ, ὅτε υἱὸς καὶ ἔγγονος διέτριβον περὶ τὴν ποίησιν τραγωδιῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἰοφῶν ἐδίδασκε δράματα ἀπὸ τῆς σκηνῆς ζῶντος ἔτι τοῦ πατρὸς, ὁ δ' ἔγγονος πρῶτον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάππου. Γέρων δ' ὢν ἤδη ὁ Σοφοκλῆς, φαίνεται ὅτι ἔστεργε μᾶλλον τοῦ υἱοῦ Ἰοφῶντος τὸν ἐκ τῆς περιλημμένης αὐτῷ Θεωρίδος ἔγγονον, εἰς ὃν μετέδιδεν ἀφειδῶς ἐκ τῶν ἑαυτοῦ χρημάτων. Ἐπὶ τούτοις ζηλοτυπήσας ὁ Ἰοφῶν, καὶ φοβούμενος μὴ ἐλαττωθῇ ἢ εἰς αὐτὸν προσήκουσα κληρονομία, εἰσήγαγε τὸν πατέρα εἰς τοὺς φράτορας (εἰδὸς οἰκογενειακοῦ δικαστηρίου), ἀπαιτῶν ν' ἀφαιρεθῇ ἀπ' αὐτοῦ ἡ διοίκησις τῆς περιουσίας, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι διὰ τὸ γῆρας εἶχον ἐξασθενήσει αἱ διανοητικαὶ του δυνάμεις, καὶ ἦτο τοῦ λοιποῦ ἀνίκανος νὰ ἐπιμελῇται τῶν ἑαυτοῦ. Ὁ δὲ Σοφοκλῆς εἰσελθὼν εἰς τὸ δικαστήριον, πρὸς μὲν τὴν περὶ παρανομίας κατηγορίαν τοῦ υἱοῦ, οὐδὲν ἀπήντησεν, ἀνέγνωσε δὲ μόνον πρὸς τοὺς φράτορας τὴν πάροδον τοῦ Οἰδίποδος ἐπὶ Κολωνῷ, ἣν εἶχε ποιήσει πρὸ μικροῦ¹. Οἱ δὲ δικασταὶ μαθόντες ἐκ τοῦ ὅσματος τὴν ἀκμὴν τῆς διανοίας τοῦ ποιητοῦ, ἀπέρριψαν, ὡς εἰκός, τὴν

¹ Οἱ ἀρχαῖοι παρέδωκαν ὅτι ὁ Σοφοκλῆς ἐτελεύτησε τὸν βίον τὸ 3ον ἔτος τῆς 93ης 'Ολ. ἐπὶ ἀρχόντος Καλλίου, ἐφ' οὗ ἐδίδασκεν ὁ Ἀριστοφάνης τοὺς Βατράχους, οἵτινες μνημονεύουσι τὸν θάνατον τοῦ τε Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου. Ἐν δὲ τῷ «Βίῳ» τοῦ Σοφοκλέους περιεσώθη καὶ μαρτυρία λεπτομερεστέρα τοῦ Ἰστρου καὶ Νεάνθους, ὅτι ὁ ποιητὴς ἀπέθανε κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Χοῶν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Χοεὶς ἐπανηγχρίζοντο ἐν μηνὶ Ἀνθεστηριῶνι καὶ μετὰ τὰ Ἀθήναια, εὐρίσκεται ὅτι ὁ Σοφοκλῆς ἀπέθανε πρὸ τοῦ ἀρχόντος Καλλίου, ἦτοι τὸ 2ον ἔτος τῆς 93 'Ολ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ μάρτυρες ἐκ συγχύσεως ἔγραψαν Χοας ἀντὶ τῶν Μικρῶν ἢ τῶν κατ' ἀγροὺς Διονυσίων, πάλιν δὲν ἀπολείπεται ἱκανὸς χρόνος εἰς ἐξεργασίαν καὶ διδασκαλίαν τοιοῦτου δράματος, ὅσον εἶναι οἱ Βατράχοι, οὐδ' ἂν παραδεχθῶμεν ἕνα ἐμβόλιμον μῆνα μετὰ τὸ Ποσειδεῶνος καὶ Γαμηλιῶνος.

² 668. πρὸς. Κερ. 22.

κατηγορίαν. Ὑστερον δὲ μεταμεληθεὶς ὁ Ἰοφῶν, ἔτυχε συγγνώμης παρὰ τοῦ πατρὸς. Εἰς τὴν φιλονεικίαν ταύτην ἀνέφερον οἱ παλαιοὶ τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῆς τραγωδίας, ἐνθα ὑπεραπολογουμένη ὑπὲρ τοῦ Πολυνείκου λέγει ἡ Ἀντιγόνη τὰ ἑξῆς·

Ἄλλ' ἔα αὐτόν. Εἰσὶ χᾶτέροις γοναὶ κακαὶ
καὶ θυμὸς ὀξύς, ἀλλὰ νοουθετούμενοι
φίλων ἐπὶ φρεσὶν ἐξεπᾶδονται φύσιν¹.

Ὁ Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ, ἂν καὶ ἐποιήθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ βίου τοῦ Σοφοκλέους, ἐπαινεῖται ὑπὸ τῶν παλαιῶν ὡς ποίημα γλυκύτατον². Καὶ πραγματικῶς εἶναι μεστόν τὸ δράμα μαλακωτάτων καὶ γλυκυτάτων αἰσθημάτων· διότι ἐνθεν μὲν ἀποπνέει ἐξ αὐτοῦ μελαγχολίας πνοὴ ἐπὶ τῇ ταλαιπώρῃ καὶ ἐλεεινῇ τύχῃ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἐτέρωθεν δὲ πάλιν ἐκλάμπει παραμυθία τις καὶ ἀγαθαὶ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδες. Αἰσθημα δὲ θερμὸν καὶ ζωηρότατον διαχέεται καθ' ὅλον τὸ δράμα, ὥσαντι ἐπρόκειτο περὶ τῆς τύχης αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ³. Ὁ Σοφοκλῆς, πρεσβύτατος ἤδη γενόμενος, ἠθέλησε νὰ καταθέσῃ ἐν τῷ δράματι τούτῳ τὰς βαθείας ἐντυπώσεις, ἃς ἐνεποίησαν εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τὰ ἱερὰ μνημεῖα καὶ οἱ μῦθοι οἱ ἐπιχωριάζοντες ἐν Κολωνῷ, τῷ τόπῳ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ. Χαριέστατα δ' ἐξεδήλωσε τὴν ὑπὲρ τῆς πατρίδος θερμὴν ἀγάπην καὶ δι' ὅλου μὲν τοῦ δράματος, ἐξόχως δὲ ἐν τῷ γλυκυτάτῳ ἄσματι τῆς παρόδου, ἐνθα ἐγκωμιάζει τὰς φυσικὰς χάριτας καὶ τὴν ἀρχαίαν φήμην τοῦ Κολωνοῦ. Ἐκεῖ, ἐπὶ τοῦ Κολωνοῦ, ὑπῆρχον τόποι τινὲς ἱεροί, καθιερωμένοι εἰς τοὺς ὑποχθονίους δαίμονας· πρῶτον μὲν τὸ ἄλλος τῶν Ἐρινύων ἢ *σεμῶν θεῶν*, ἔπειτα ὁ καλούμενος «*χάλκεος οὐδός*», ὅστις ἐνομιζέτο ὡς ἡ πύλη ἢ ἄγουσα εἰς Ἀθῆν. Μεταξὺ ἄλλων ἐδεικνύετο καὶ τόπος τις ὑπὸ γῆν, ἐνθα κατὰ τὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων ἀνεπαύετο ὁ Οἰδῖπός, δαίμων ἀγαθοποιός, ὅστις πρὸς μὲν τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς ἐπεμπεν εἰρήνην καὶ εὐτυχίαν, εἰς δὲ τοὺς πολεμίους τῶν Ἀθη-

¹ στ. 1192.

² *Molissimum ejus carmen de Oedipode. Cicer. de finn. V. 1, 3.*

³ Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ῥήμασι τοῦ χοροῦ ἐπὶ τῇ ταλαιπωρίᾳ τοῦ γῆρατος. Στ. 1211. Κατ' ἀντίθεσιν τούτων ἐγκωμιάζεται κατόπιν ὁ ἥπιος καὶ ἡσυχος θάνατος.

ναίων, καὶ μάλιστα τοὺς Θηβαίους, ἔλεθρον καὶ καταστροφὴν. Ἡ συγκινητικὴ ἰδέα ὅτι ὁ Οἰδίπους ὃν κατεδίωξαν ζῶντα τόσον σκληρῶς αἱ Ἑρινύες, εὔρε τῶν δεινῶν ἀνάπαυσιν ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῶν, ἐπιστεύετο καὶ εἰς ἄλλας χώρας τῆς Ἑλλάδος, καὶ πολλαχοῦ ἐδεικνύετο ὁ τόπος τῆς διατριβῆς αὐτοῦ. Ὅτι δὲ μετὰ τὴν πρὸς τὰς Ἑρινύας συνδιαλλαγὴν ἔλαβεν ὁ Οἰδίπους καὶ δύναμιν εὐλογίας καὶ ἀγαθοποιίας, τοῦτο ἐπήγασεν ἐκ τῆς θρησκευτικῆς τῶν Ἑλλήνων δόξης περὶ τῶν ὑποχθονίων δαιμόνων, ὅτι ἀσχοῦσι μυστηριώδη τιὰ καὶ ὑποκεκρυμμένην δύναμιν ἐπὶ τῶν ἐπιγείων πραγμάτων. Τὰς ἐγχωρίους λοιπὸν ταύτας παραδόσεις ὑποστρώσας ὡς βάσιν τοῦ μύθου πρῶτος τῶν τραγωδοποιῶν ὁ Σοφοκλῆς¹, ἐπλασεν ὅτι πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Λαίου εἶχε λάβει μάντευμα ἐκ Δελφῶν ὁ Οἰδίπους, προλέγον αὐτῷ, ὅτι θέλει τύχει ἀπαλλαγῆς τῶν ἐπικειμένων δεινῶν ἐκεῖ, ἐνθα ὑποδεχθῶσιν αὐτὸν φιλοξένως αἱ Ἑρινύες· ὥστε εὐθὺς ὡς ἤκουσε κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ δράματος, ὅτι πατεῖ ἐν τῷ ἱερῷ τεμένει τῶν Ἑρινύων, κατενόησεν ὅτι προσεγγίζει ἡ πλήρωσις τοῦ μαντεύματος. Ἀλλὰ κατόπιν προσδραμόντες οἱ περὶ οἱκοὶ τῆς χώρας, ὀργίζονται σφόδρα καὶ ἀγανακτοῦσι διὰ τὴν ἀσέβειαν καὶ θρασυτητα τοῦ ξένου, ὅστις ἐτόλμησε νὰ πατήσῃ τὸ ἅβιατον ἄλσος τῶν θεῶν. Φοβηθέντες δὲ καὶ τὸ μῖασμα, πολλὰ παρεμβάλλουσιν ἐμπόδια, ἕως οὗ ἡ γενναιότης τοῦ Θησέως καὶ φιλανθρωπία ὑπόσχεται εἰς τὸν δυστυχῆ φυγάδα ὑποδοχὴν καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῇ Ἀττικῇ. Κατὰ δὲ τὸν μεταξὺ χρόνον μαρθάνουσιν ἐκ μαντεύματος οἱ ἀντιποιοῦμενοι τὴν ἐν Θήβαις βασιλείαν, ὅτι ὅστις αὐτῶν γείνη κύριος τοῦ Οἰδίποδος, ἢ κἂν τοῦ τάφου αὐτοῦ, ἐκεῖνος

¹ Αὐτὸς ὁ ποιητὴς λέγει περὶ τῶν ἱερῶν τόπων καὶ τῶν μνημείων τοῦ Κολωνοῦ.

Τοιαῦτά σοι ταῦτ' ἐστίν, ὦ ξέν', οὐ λόγους
τιμῶμεν', ἀλλὰ τῇ ξυνουσίᾳ πλέον (στ. 62).

Παρά δὲ τῷ Αἰσχύλῳ κεῖται ἄλλως ἡ μυθοποιία, διότι ἐν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις ὑποτίθεται ἤδη θενεῶς ὁ Οἰδίπους πρὸ τῆς τῶν Ἀργείων ἐπιστράτειας, ὅπερ συνάδει πρὸς τὴν ἀρχαιοτέραν παράδοσιν. Πρβ. στ. 196, 4004. Παρά δὲ Εὐριπίδῃ (ἐν Φοινίσσαις 707) ἔχει ἡ διασκευὴ τοῦ μύθου ὡς καὶ παρὰ Σοφοκλεῖ· ἀλλ' αἱ Φοινίσσαις ἐποιήθησαν εἰς ἐποχὴν (Ὀλ. 93), καθ' ἣν ὁ Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ δὲν εἶχε μὲν ἔτι διδασχολῇ ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἴσως ὁμως ἦτο γνωστὸς εἰς τοὺς φιλομούσους ἀνδρας ἐν Ἀθήναις.

θέλει επικρατήσει ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πόλεως. Τρέχουσι λοιπὸν ἐν σπουδῇ ὁ τε Κρέων καὶ Πολυνείκης πρὸς τὸν Οἰδίποδα, ὃν εἶχον ἀμφοτέρου καταπικράνει ἐν τῷ πρὶν χρόνῳ, καὶ ἀγωνίζεται ἑκάτερος νὰ ἐλκύσῃ τὸν φυγάδα πρὸς ἑαυτὸν ἐκείνος ὅμως, προνοούμενος ὑπὲρ τῆς ἀσφαλείας τῶν Ἀθηῶν, ἀποβάλλει αὐτοὺς ἀποτόμως καὶ μεθ' ὑπερηφανείας. Σκοπὸς τῶν ἐπεισοδίων τούτων, ἅτινα κατέχουσι τὸ μέσον τοῦ δράματος, εἶναι νὰ δείξωσι τὸν τυφλὸν γέροντα, τὸν ἀπηνῶς ὑπὸ τῆς Μοίρας καταδιωχθέντα καὶ ἐλεεινὸν φυγάδα Οἰδίπου, ἰστάμενον ἐκ παρασκευῆς τῆς θείας προνοίας ἐν ἀξιώματι καὶ μεγαλειότητι κατέναντι τῶν ἰσχυρῶν ἐκείνων, οἵτινες πρότερον ἀπειδίωξαν αὐτὸν ὑπερηφάνως καὶ ὑβριστικῶς. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ κατάρχει καὶ τῇ ὀργῇ, μεθ' ἧς ἀπέπεμψεν ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν ἀγνώμονα υἱὸν Πολυνείκην, ἐγκρατεῖται τι μεγαλειότητος, ἃν καὶ εἰς τὸ αἶσθημα ἡμῶν τῶν νεωτέρων ἡ ἑλληνικὴ χάρις φαίνεται ἐν τούτῳ ὑποτραχυτέρᾳ τοῦ δέοντος. Μετὰ τὴν ἐπίγειον ταύτην ἱκανοποίησιν τοῦ Οἰδίποδος ἀκούονται βρονταὶ τοῦ Διὸς, προμηνύουσαι τὴν εἰς Ἀἶδου καθόδον τοῦ βασιλέως· ὕστερον δὲ παρελθὼν ὁ ἄγγελος διηγείται πρὸς τοὺς θεατὰς ὅτι ὁ Οἰδίπους, κεκοσμημένος πρὸς θάνατον, ἐν μέσῳ πολλοῦ θορύβου καὶ ὑποχθονίων βροντῶν ἠφανίσθη ἀπὸ τῆς γῆς κατὰ τρόπον ἄγνωστον καὶ μυστηριώδη. Ἐπὶ τούτοις ἀρχονται τῶν θρῆνων αἱ θυγατέρες αὐτοῦ· ἀλλὰ προσελθὼν ὁ Θησεύς, καταπαύει τοὺς ὀδυρμούς διὰ τῶν ἐξῆς·

Παύετε θρῆνων, παῖδες· ἐν οἷς γὰρ
χάρις ἡ χθονία ξύν' ἀπόκειται,
πενθεῖν οὐ χρὴ· νέμεσις γάρ¹.

Ὅτι ἐν τῇ μυθοποιᾷ ταύτῃ ὑπόκειται διδασκαλία ὅχι μόνον περὶ τοῦ παλαιοῦ ἥρωος Οἰδίποδος, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς καθόλου τύχης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἶναι σαφὲς εἰς πάντα συνετὸν ἀναγνώστην. Διὰ παντὸς τοῦ δράματος ὑπακούεται διάπυρος πόθος πρὸς τὴν ἐκ τοῦ βίου ἐξοδον, καὶ ἐλπὶς ὅτι ὁ θάνατος εἶναι ἡ λύσις τῶν ἐπιγείων δεινῶν, καὶ ἡ ἀληθὴς τοῦ βίου τελειώσις. Οἱ δὲ πολιτικοὶ ὑπαινιγμοί, ἃν καὶ εἶναι πολλοὶ εἰς τὴν τραγωδίαν ταύτην, κατέχουσιν ὅμως τάξιν πολὺ ταπεινοτέραν τῆς πρώτης ἐκείνης καὶ κυρίας τοῦ δράματος ιδέας².

¹ Στ. 1751.

² Οἱ ὑπαινιγμοὶ εἰς τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον καὶ τὰς δηώσεις τῆς

Ἐκ τῶν ἤδη ρηθέντων ἐδείχθη ὅτι αἱ τραγωδίαὶ τοῦ Σοφοκλέους εἶναι εἰκόνες πισταὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, διὰ ποιητικῶν τρόπων ἐκδηλοῦσαι τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ. Ὁμολογουμένως δὲ μεταξὺ πάντων τῶν ποιητῶν τῆς ἀρχαιότητος οὐδεὶς εἰσεχώρησεν εἰς τὰ ἐνδόμυχα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως βαθύτερον τοῦ Σοφοκλέους. Ὁ Σοφοκλῆς ἐλάχιστα προσέχει εἰς τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα, ἅτινα μεταχειρίζεται ὡς ἀπλᾶ σύμβολα, ἵνα δι' αὐτῶν δηλώσῃ τὰς ἐσωτερικὰς ἐνεργείας καὶ διαθέσεις τῆς ψυχῆς. Ἐν ἁρμονίᾳ δὲ πρὸς τὴν φύσιν τῆς ποιήσεως αὐτοῦ ἐπλασε καὶ χαρακτῆρα λόγου κάλλιστον καὶ ἐπιτηδεύτατον εἰς τὴν παράστασιν τῶν ἐνδιαθέτων τῆς ψυχῆς κινήσεων καὶ παθημάτων. Ἡ ποιητικὴ γλῶσσα διαφέρει καθάλου τῆς πεζῆς, ὡς γνωστόν, πρῶτον μὲν κατὰ τὴν καθαρότητα καὶ ζωηρότητα, δι' ἧς ἐξαγγέλλει τὰς ἀντιλήψεις, καὶ δεύτερον κατὰ τὴν ἰσχύν καὶ σφοδρότητα, δι' ἧς ἐρμηνεύει τὰς διαθέσεις τῆς ψυχῆς. Ὑπὸ τὴν διπλὴν ταύτην ἐποψὴν ἐξεταζομένη ἡ γλῶσσα τοῦ Σοφοκλέους, εὐρίσκειται ἥττον ποιητικὴ τῆς τοῦ Αἰσχύλου· διότι ὁ Σοφοκλῆς οὔτε περὶ τὴν ζωηρὰν παράστασιν τῶν ἐξωτερικῶν ἀντιλήψεων σπουδαζομεν, οὔτε περὶ τὴν ἑκφράσιν σφοδρῶν καὶ ἐμπαθῶν αἰσθημάτων, ἀλλὰ διατρίβει ἐπιμελῶς περὶ τὴν διάκρισιν καὶ λεπτὴν διαγραφὴν τῶν ποικίλων καταστάσεων καὶ διαθέσεων τῆς ψυχῆς. Διὰ ταῦτα τὸ ὕψος τοῦ Σοφοκλέους εἰς τὸν διάλογον τῶν τραγωιδῶν προσεγγίζει τὴν πολιτικὴν γλῶσσαν, διαφέρει δ' αὐτῆς μόνον κατὰ τὴν λεπτὴν μεταχειρίσιν καὶ τὴν συμπλοκὴν τῶν λέξεων, τουτέστι τὴν σύνταξιν. Ὁ Σοφοκλῆς ὑποβάλλει πολλάκις εἰς τὰς λέξεις ἔννοιαν

χώρας, πλὴν τῆς Ἀκαδημίας, τοῦ Κολωνοῦ, καὶ τῶν ἱερῶν ἐλαιῶν, εἶναι πολλοὶ καὶ διεσπαρμένοι εἰς ὅλον τὸ ὄραμα. Δυσεξηγητοὶ δὲ εἶναι οἱ ὑπὲρ τῶν Θηβῶν τοῦ Θησέως ἐπαινοὶ (919), διότι κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον αἱ Θῆβαι συνεμάχουν τοῖς Πελοποννησίοις κατὰ τῶν Ἀθηναίων· ὥστε ἂν τὸ ὄραμα ἔεν ἦτο καθ' ὅλα ὅμοιον αὐτῷ, ἡδυνάτο τις νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι τοὺς στίχους ἐκείνους παρενέβαλε μετὰ τὴν ἐκ Θηβῶν τοῦ Θρασυβούλου κάθοδον ὁ νεώτερος Σοφοκλῆς. Τώρα ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ υποθέσωμεν ὅτι τὸ δημοτικὸν ἐν Θῆβαις κόμμα ἦτο ἕκτοτε εὐνοῦν τοῖς Ἀθηναίοις, καὶ ὅτι μόνον οἱ ὀλιγαρχικοὶ, οἵτινες κατεῖχον τὴν ἀρχήν, ἦσαν πολέμιοι αὐτῶν. Καὶ πραγματικῶς μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τὸ ἐν Θῆβαις δημοτικὸν κόμμα ἐξεδήλωσε σαφῶς τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους εὐνοίαν.

διάφορον τοῦ συνήθους, καὶ μεταχειρίζεται τὰ ὀνόματα μᾶλλον κατὰ τὴν ἐτυμολογικὴν σημασίαν ἢ κατὰ τὴν κοινὴν χρῆσιν καὶ συνήθειαν. Ἡ ιδιότροπος δὲ αὕτη χρῆσις τῶν λέξεων ἐκτρέπει πολ-
λάκις τὸν ποιητὴν εἰς παιγνία λέξεων καὶ φράσεων¹. Ἦλθε δὲ εἰς τοῦτο ὁ Σοφοκλῆς ὅχι ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἀγόμενος ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς· διότι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἤρχισε τὸ Ἑλληνι-
κὸν ἔθνος νὰ φιλοσοφῇ περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύμα-
τος, περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῶν σημασινομένων τῶν λέξεων, καὶ ἐν γένει νὰ διατρίβῃ περὶ τὴν θεωρίαν μᾶλλον, ἢ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐξωτερικῶν ὄντων. Εἰς τοιαύτην δὲ ἐποχὴν εἶναι φυσικὸν ὅτι οἱ ἄνθρωποι στρέφουσι τὴν προσοχὴν καὶ ἐξετάζουσιν ἐπιμελῶς πλὴν ἄλλων καὶ τὴν σημαντικὴν τῶν λέξεων δύναμιν. Ἀλλ' ἐκτὸς τού-
του, εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὑπερ-
τάτης αὐτῶν πνευματικῆς ἀκμῆς ἠγάπων τὸν ὑπόστρυφνον καὶ δύσκαλον χαρακτῆρα τοῦ λόγου, καὶ μᾶλλον ἑστεργον τὸν ῥήτορα, ὅστις ἀπέλειπεν εἰς τοὺς ἀκροατὰς νὰ ὑπονοήσωσι καὶ αὐτοὶ καὶ ἀνεύρωσι τι ἐν τῷ λόγῳ, ἢ ἐκείνον ὅστις ἡρμήνευε μετὰ σαφηνείας καὶ καθαρότητος τὰ διανοήματα αὐτοῦ². Κατὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ ὁ Σοφοκλῆς, εἰσάγων πολλάκις ὑποκεκρυμμένην τὴν ἔννοιαν, ἀναγκάζει τοὺς ἄλλους ν' ἀναζητήσωσι καὶ ὑπονοήσωσιν αὐτήν, ὥστε οἱ ἀκροαταὶ ἐντεινόντες τὴν ἑαυτῶν προσοχὴν, συλλαμβάνουσι μετὰ μεϊζονος ἀκριθείας τὸ νόημα. Οὐ μόνον δὲ περὶ τὰς καθ' ἑκάστα λέξεις, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν σύνταξιν αὐτὴν εἶναι ὁ Σοφοκλῆς λεπτός καὶ περίτεχνος, διότι ἀγωνίζεται νὰ δηλώσῃ μετὰ πολλῆς ἀκρι-
θείας πάσας τὰς ἀναφορὰς καὶ σχέσεις τῶν νοημάτων. Τοιοῦτον δὲ ὕψος λόγου ἐννοεῖται οἰκοθεν ὅτι οὔτε σαφὲς δύναται νὰ ᾔνοι, οὔτε

¹ Διὸ πολλάκις τὰ πρόσωπα παρὰ Σοφοκλεῖ παρὰ συνείδησιν λέγουσι καὶ μαρτυροῦσι τὰ ἀληθῆ. Τοῦτο δ' ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ εἶδος ἱκετιῶν τῆς εἰρωνείας τοῦ Σοφοκλέους, περὶ οὗ εἶπα πρότερον τὰ δέοντα.

² Θουκ. Γ. 38. «Καὶ μετὰ καινότητος μὲν λόγου ἀπατάσθαι ἄριστοι, μετὰ δεδοκιμασμένου δὲ μὴ ξυνέπεσθαι ἐθέλειν, δοῦλοι ὄντες τῶν αἰετῶν, ὑπερόπται δὲ τῶν εἰωθότων, καὶ μάλιστα μὲν αὐτὸς εἰπεῖν ἕκαστος βουλόμενος δύνασθαι, εἰ δὲ μὴ, ἀνταγωνιζόμενοι τοῖς τοιαῦτα λέγουσι μὴ ὕστερον ἀκολουθεῖν δοκεῖν τῇ γνώμῃ, ὁξέως δὲ τι λέγοντος πρᾶσιναιεσαι καὶ πρᾶσιθέσθαι τε πρόθυμοι τὰ λεγόμενα καὶ προνοήσαι βραδεῖς τὰ ἐξ αὐτῶν ἀποβήσμενα.»

εὐκολον καὶ ἐπιτρεχέες, καθ' ὅσον μάλιστα κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν δὲν εἶχον ἔτι ἀναφανῆ αἱ ἀρεταὶ αὐταὶ τοῦ λόγου. Τοῦναντίον δέ, ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς διατρίβει ἐπιμελῶς περὶ τὴν διάκρισιν πάσης σχέσεως καὶ ἀναφορᾶς, χωρεῖ πρὸς τὰ πρόσω βραδέως καὶ οὐδέποτε καταφέρεται ὁ λόγος αὐτοῦ ταχὺς καὶ σφοδρὸς, καθάπερ ῥεῦμα. Ὡς πρὸς τοῦτο ὅμως ὑπάρχει διαφορὰ τις μεταξὺ τῶν προτέρων καὶ τῶν ὑστέρων αὐτοῦ τραγωδιῶν, διότι ἐν τῇ Αἴαντι, τῇ Φιλοκτήτῃ καὶ τῇ Οἰδίποδι ἐπὶ Κολωνῶ ἀναφαίνεται πολλαχού ἡ αὐτὴ εὐροια καὶ εὐκολία τοῦ λόγου, ὅσα καὶ παρ' Εὐριπίδῃ¹. Εἰς δὲ τὰ χορικά ὅσμηματα παραμινύει ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὰς ἀρετὰς ταύτας τῆς ἐρμηνείας καὶ τηλικαύτην χάριν καὶ γλυκύτητα, ὥστε πολλὰ μέλη τῶν τραγωδιῶν καθ' ἑαυτὰ κρινόμενα εἶναι ἀριστουργήματα τῆς λυρικῆς ποιήσεως, καὶ δύνανται ν' ἀνταγωνισθῶσι πρὸς τὰ τῆς Σαπφούς κατὰ τὸ κάλλος τῆς περιγραφῆς καὶ τὴν χάριν τῶν αἰσθημάτων. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐξέλεξε καὶ ἐκαλλιέργησε μετ' ἐπιμελείας τοὺς γλυκωνίους στίχους, ἐκεῖνο δηλ. τὸ εἶδος τῶν ῥυθμῶν, ὅπερ ὁμολογεῖται ἀρμυδιώτατον εἰς ἔκφρασιν ἡπίων καὶ τρυφερῶν αἰσθημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ ΗΜΗΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΕΥΡΗΠΙΔΟΥ

Αἱ τραγωδίαι τοῦ Σοφοκλέους, τὰ κάλλιστα ταῦτα προϊόντα τῆς Ἀττικῆς εὐφυίας, δὲν ἠδύναντο κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς νόμους νὰ γεννηθῶσιν ἢ κατὰ τὴν μεταβατικὴν ταύτην περίοδον, τὴν κειμένην μεταξὺ δύο ἐποχῶν, αἵτινες διαφέρουσιν ἀποτόμως ἀλλήλων κατὰ τε τὰ ἦθη καὶ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν². Ὁ Σοφοκλῆς ἦτο μὲν ἐντελὼς κάτοχος τῆς σοφίας τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἥς χαρακτηρ ἦτο ἡ ἀπρόληπτος θεωρία τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ ἡ τῆς σκέψεως ἐλευθερία, ἀπηλλαγμένη πάσης δεισιδαιμονίας καὶ προκαταλήψεως, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀπρόληπτον ταύτην καὶ ἐλευθέραν σκέ-

¹ Ἰδίως δὲ ἐν τοῖς λόγοις Μενελάου, Ἀγαμέμνονος καὶ Τεύκρου ἐν Αἴαντι, καὶ ἐν τῇ ἀπολογία τοῦ Οἰδίποδος ἐν Οἰδίποδι ἐπὶ Κολωνῶ (στ. 960).

² Πρβ. Κεφ. 20.

ψιν ἀπεδέχετο εἰλικρινῶς καὶ ἐπίστευεν εἰς δύναμιν τινα θεῖον καὶ ἱερὸν, ἰδρυμένην ἐν τῷ βάθει τῆς συνειδήσεως, ἣν δὲν ἐτόλμα νὰ ὑποβάλλῃ ὑπὸ τὴν βάσανον τοῦ λογικοῦ καὶ ὑπὸ κριτικὸν ἔλεγχον. Ὁ Σοφοκλῆς ἐκ πάντων τῶν Ἑλλήνων εἶναι εὐσεβέστατος ἄνθρωπος καὶ ἐλευθεροφρονέστατος, καθ' ὅσον ἐν τῇ μελέτῃ καὶ πραγματείᾳ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων ἐπιτυχὼν τὸ ὀρθὸν μέτρον, ἰσάκως ἀφίσταται ἀπὸ τε τῆς δεισιδαίμονος εὐλαθείας πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ σύμβολα καὶ ἀπὸ τῆς ἀσεβοῦς καταφρονήσεως τῶν ἱερῶν παραδόσεων· διὸ καὶ εἰσάγει εἰς τὰς τραγωδίας καὶ πραγματεύεται τεχνήντως ἐκεῖνο μόνον τῆς θρησκείας τὸ μέρος, ὅπερ δύναται νὰ κινήσῃ εἰς εὐλάβειαν καὶ κατάνυξιν τὴν ψυχὴν τῶν πεφωτισμένων καὶ πεπαιδευμένων ἀνθρώπων¹.

Ἄλλ' ἡ σχέσις τοῦ Εὐριπίδου πρὸς τὴν καθ' ἑαυτὸν ἐποχὴν εἶναι πάντῃ διάφορος. Ὁ Εὐριπίδης, ἂν καὶ ἐγεννήθη μόλις 14 ἔτη μετὰ τὸν Σοφοκλέα, ἀπέθανε δ' ἔξ περιπίου μῆνας πρὸ αὐτοῦ, φαίνεται ὅτι ἀνῆκει εἰς ἄλλον αἰῶνα καὶ εἰς ἄλλην ἀνθρώπων γενεάν, διότι ἡ ἁρμονία ἡ ὑφισταμένη ἐτι παρὰ Σοφοκλεῖ καὶ ἡ τάσις πρὸς τὰ καλὰ καὶ τὰ εὐγενῆ λείπουσι παρ' αὐτῷ. Ὁ Εὐριπίδης, ἀνὴρ θεωρητικὸς ἐκ φύσεως, εἶχε σφοδρὰν ἔφεσιν εἰς ἔρευναν θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὥστε παραβαλλόμενος πρὸς τὸν φαειρὸν καὶ εὐκόλον Σοφοκλέα, τὸν ἀνευ περιεργίας καὶ δυσκολίας ἐξετάζοντα τὸν ἀνθρώπινον βίον, ἐφαίνετο εἰς τοὺς συγχρόνους στρυφνὸς καὶ μισόφελος². Ἐπιδοθεὶς δὲ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας ὡς μὲν πρὸς τὰ Φυσικὰ ἠκολούθησε τὰ δόγματα τοῦ Ἀναξαγόρου, ὡς δὲ πρὸς τὴν Ἠθικὴν παρέλαβε μὲν τινα ἐκ τῶν σοφιστῶν, κυρίως ὅμως ἠσπάζετο τὴν Σωκρατικὴν φιλοσοφίαν, τὴν γενναίαν καὶ εὐτυχῇ ἀντίπαλον τῆς σοφιστικῆς. Ὁ Εὐριπίδης κατέβη τὸ πρῶτον

¹ Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἰδίως ἡ τοῦ Σοφοκλέους πρὸς τὴν μαντικὴν τέχνην εὐλάβεια. Ὑπὸ μαντικὴν δὲ νοεῖ ὁ ποιητὴς ὅχι τὴν ἀκατανόητον καὶ συγκεχυμένην ἐξηγήσιν τυχαίων γεγονότων, ἀλλὰ τὴν ἐπιστήμην τῶν ὑπὸ τῆς θεᾶς προνοίας ταχθέντων νόμων, οὓς ἀκολουθεῖ ἡ εἰμαρμένη. Ἐν τῷ Αἴαντι, τῷ Φιλοκτήτῃ, ταῖς Τραχινίαις, τῇ Ἀντιγόῃ καὶ τοῖς Οἰδίποσιν, ἐμπεριέχονται ἐν ταῖς μαντείαις παρὰ τὰ μυστικὰ σύμβολα καὶ βαθύταται ἔννοιαι. Ὁ Εὐριπίδης τούναντίον καταφρονεῖ ἄντικρυς τὴν μαντικὴν.

² Γελλίου Ν. Α. XV. 20, 8.

ἐπὶ τῆς σκηνῆς εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἑξ ἑτῶν, τὸ ἔτος καθ' ὃ ἀπέθανεν ὁ Αἰσχύλος¹. Καὶ τίς μὲν αἰτία ἐτρεψεν ἄνδρα ἐκ φύσεως θεωρητικὸν εἰς τὴν ποίησιν, μένει ἀγνωστον· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐκλέξας ὡς ἐπιτήδευμα βίου τὴν τραγικὴν τέχνην, δι' οὐδενὸς ἄλλου τρόπου ἢ διὰ τῶν τραγωδιῶν ἠγωνίσθη καθ' ὅλον τὸν βίον νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς ἄλλους τοὺς στοχασμοὺς καὶ τὰ διανοήματα αὐτοῦ. Καὶ πρῶτον μὲν ὅσον ἀφορᾷ τοὺς μύθους, ἦτοι τὰς ὑποθέσεις τῶν τραγωδιῶν, ὁ Εὐριπίδης εὗρεθ' εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τε τὸν Αἰσχύλον καὶ τὸν Σοφοκλέα· διότι ὁ μὲν Αἰσχύλος ἀνευρίσκει εἰς τὰς ἱερὰς παραδόσεις τῶν μύθων τὰς ὑψηλὰς βουλὰς τῆς θείας προνοίας· ὁ δὲ Σοφοκλῆς διακρίνει ἐν αὐτοῖς τοὺς νόμους, καθ' οὓς διευθύνεται ὁ ἀνθρώπινος βίος· ὁ δὲ Εὐριπίδης τὸν ἀντιπῶν ἀνακαλύπτει διὰ τῆς σκέψεως ὅτι αἱ μῦθοι περιέχουσι πολλὰς καὶ ποικίλας ἀντιφάσεις, καὶ τόσα τοῦλάχιστον κακά, ὅσα καὶ ἀγαθὰ· ὥστε οὔτε τὰς περὶ θεῶν δόξας δύναται νὰ συμβιβάσῃ πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις, οὔτε τὴν διαφωνίαν ταύτην παρέρχεται ἐν σιωπῇ· ἀλλὰ ποτὲ μὲν ἀπορρίπτει τοὺς περὶ θεῶν μύθους, αἵτινες ἀντιμάχονται πρὸς τὰς καθαρὰς ἰδέας, ἃς αὐτὸς εἶχε περὶ θεῶν, ποτὲ δὲ ἀποδέχεται μὲν ὡς ἀληθεῖς τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις, περιβάλλει ὅμως σχῆμα εὐτελὲς καὶ ταπεινὸν ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα, ἅτινα ἐξυμνοῦνται ἐν τοῖς μύθοις ὡς ἕξοχα καὶ ἐπιφανῆ. Τὴν Ἑλένην π. χ., ἥς τὰς ἀμαρτίας συνεκάλυψεν ὁ Ὅμηρος μετὰ πολλῆς εὐσημοσύνης καὶ χάριτος, περιγράφει ὁ Εὐριπίδης ὡς κοινὴν μοιχαλίδαν· τὸν δὲ Μενέλαον ὡς ἀνθρωπὸν μωρότατον, ὅστις χάριν κακῆς γυναικὸς ἐθανάτωσε πολλοὺς γενναίους. Οὕτω δὲ καὶ τὴν τοῦ Ὁρέστου μητροκτονίαν, τὴν κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀπόλλωνος γενομένην, ὁ μὲν Αἰσχύλος παριστᾷ ὡς δεινὴν ἀλλ' ἀναγκαίαν καὶ ἀναπόφευκτον πράξιν, ὁ δ' Εὐριπίδης ἀντικρὺς ἐλέγχει καὶ κατακρίνει.

¹ Ὁλ. 81, 4. π. X. 455, κατὰ τὸν «Βίον τοῦ Εὐριπίδου», ὃν ἐξέδωκε πρῶτος ὁ Elmsley. Κατὰ δὲ τὸν Ἐρατοσθένη πῶστις μαρτυρεῖ ὅτι 26 ἑτῶν ἀνέβη τὴν σκηνήν, ἀπέθανε δὲ 75—ἐξάγεται ὅτι ἐγεννήθη τὸ 3 τῆς 74 Ὁλ. π. Π. 182 ἢ 81. Κατὰ δὲ τὸ Πάριον Χρονικόν, τὸ 4 τῆς 73 Ὁλ.—Μῦθος δὲ εἶναι τὸ λεγόμενον ὅτι ἐγεννήθη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας

Ὁ Εὐριπίδης δι' οὐδὲν ἄλλο, φαίνεται, ἡρανίζετο τὰς ὑποθέσεις τῶν τραγωδιῶν ἐκ τῆς μυθολογίας, εἰμὴ διότι, ὡς φιλόσοφος ἐλευθεριάζων, ἠρέσκετο νὰ ἐπιδεικνύῃ εἰς τοὺς θεατὰς τὴν μωρίαν καὶ ἀτοπίαν πολλῶν πραγμάτων, ἅτινα ἐπίστευον ἀπὸ παλαιοῦ καὶ ἐσέβοντο ὡς ἱερὰ οἱ Ἀθηναῖοι, διότι ἄλλως ἡδύνατο νὰ δημιουργῇ καὶ ἐξ ἑαυτοῦ πλαστὰς ὑποθέσεις, ὡς ἔπραξε, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ὁ σύγχρονος τραγωδοποιὸς Ἀγάθων ἐν τῷ δράματι τῷ ἐπιγραφομένῳ «Ἄνθος». Μετεχειρίζετο δὲ τὰς μυθικὰς παραδόσεις μετὰ πολλῆς ἐλευθερίας καὶ αὐθαιρεσίας, καὶ μόνον ὅπως ἐκπορίζεται ἐξ αὐτῶν ἀφορμὰς ἀγώνων καὶ πάθη τραγικά, εἰκονίζοντα πιστῶς οὐχὶ τῶν ἡρώων τὸ ἦθος, ἀλλὰ τὰς σφοδρὰς ὁρέξεις καὶ τὰς βιαίας ὁρμὰς τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του, διὸ καὶ ἔλεγεν ὀρθῶς ὁ Σοφοκλῆς, ὅτι αὐτὸς μὲν ποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους οἷους δεῖ, Εὐριπίδης δὲ οἷοι εἶσιν¹. Ἐν ᾧ δηλ. ὁ Σοφοκλῆς περιέβαλλε τὰ πρόσωπα τῶν τραγωδιῶν μεγαλοπρεπέστερον χαρακτῆρα τῆς οἰκείας φύσεως, ἐν ᾧ ἐσπούδαζε νὰ ἐξευγενίσῃ καὶ αὐτὰ τὰ ταπεινότερα, ἐξευρίσκων ἐπιχειρήματα δικαιολογοῦντα τοὺς λόγους αὐτῶν καὶ τὰς πράξεις², ὁ Εὐριπίδης παραιρῶν καὶ ἀποκόπτων τὴν ἰδανικὴν μεγαλειότητα τῶν ἡρώων καὶ ἡρωίδων, καὶ καταβιβαζὼν αὐτοὺς εἰς τὴν τάξιν τῶν κοινῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του, ἀποδίδει εἰς ἐπιφανεῖς ἄνδρας τῶν πάλαι χρόνων πάθη καὶ ἐλαττώματα μικροπρεπῆ³, ἅτινα ἀπάδουσι καὶ πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ λόγου

¹ Ἀριστοτέλ. Ποιητ. 25.

² Οἷον τοὺς Ἀτρεΐδας ἐν Αἴαντι, τὸν Κρέοντα ἐν Ἀντιγόῃ, τὸν Ὀδυσσεὰ ἐν Φιλοκτήτῃ. Πονηροὺς δ' ἐκ φύσεως καὶ μικροὺς χαρακτῆρας δὲν ἔχει ὁ Σοφοκλῆς· ἐν ᾧ ὁ Πολυμήτωρ ἐν Ἑκάβῃ, ὁ Μενέλαος ἐν Ὀρέστη, οἱ Ἀχαιοὶ ἡγεμόνες ἐν Τρωάσι, μικρὸν ἀπέχουσι τοῦ βαθμοῦ τῆς μιαιρότητος. Σημειωτέον ὅμως ὅτι πᾶν πρόσωπον τῆς ἀρχαίας τραγωδίας ἔχει καθόλου δικαίον τι κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ σκέψιν καὶ πεποιθήσιν, διότι τὸ παντελῶς εὐτελές καὶ μιαρὸν δὲν ἔχει χώραν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ, ὅπως ἐν τῇ νέᾳ τραγωδίᾳ.

³ Οὕτω π. χ. ἐκ τοῦ Βελλεροφόντου καὶ Ἰξίονος, τῶν ἡρώων, ἐποίησε χαρακτῆρας φιλαργύρων καὶ μικρολόγων (Senec. epist. 115. Eurip. Fragm. ed. Wagner, p. 219). Μετὰ τῆς αὐτῆς αὐθαιρεσίας ἐπραγματεύθη καὶ τοὺς ἐπὶ τὰ Ἀργεῖους λοχαγούς, τοὺς ἐπιστρατεύσαντας κατὰ τῶν Θηβῶν, καὶ ἔπλασε χαρακτῆρας ποικίλους καὶ πολυτρόπους, οἵτινες κινουσι μὲν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν θεατῶν, ἀλλ' εἶναι πάντα ταπεινοὶ καὶ εὐτελεῖς.

καὶ πρὸς τὴν ἄλλην ἐξωτερικὴν πομπὴν καὶ τὸν ὄγκον τοῦ τραγικοῦ κοθόρνου. Πάντες οἱ παρ' Εὐριπίδῃ ἥρωες ἔχουσι τὴν δεινότητα τοῦ λόγου καὶ τὴν *στωμυλίαν*¹, ἐφ' ἣ διεπρεπον αἱ σύγχρονοι Ἀθηναῖοι, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἀγρίαν ἐκείνην ἐμπάθειαν, ἣτις συνεχομένη πρότερον ὑπὸ τῆς αὐστηρότητος καὶ ἀκριθείας τῶν ἡθῶν, ἤρχισεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ποιητοῦ ν' ἀπορρίπτη πάντα μετριότητος χαλινόν. Τὰ παρ' Εὐριπίδῃ πρόσωπα, πλὴν ἄλλων, ἔχουσι μεγάλην κλίαιν εἰς κρίσεις καὶ θεωρίας, καὶ ἐπιλαμβάνονται πάσης ἀφορμῆς, ἵνα ἐκδηλώσωσι τὰς περὶ θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἰδέας αὐτῶν. Ἐνίοτε δὲ ἀπτονται κοινῶν καὶ βιωτικῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐξετάζουσιν αὐτὰ ὑπὸ λεπτομερεστάτας καὶ μικρολόγους ἐπόψεις². Οὕτω π. χ. ἐκτείνει ἡ Μήδεια μακρὰν θεωρίαν περὶ τῆς καθόλου τύχης τῆς γυναικός, καὶ λέγει μετὰ τῶν ἄλλων, ὅτι πολλὰ χρήματα διδουσιν αἱ γυναῖκες εἰς προῖκα, ἵνα λάβωσιν ὄχι σύντροφον ἑαυτῶν, ἀλλὰ δεσπότην, τὸν σύζυγον³. Οὕτω διεξέρχεται καὶ ἐν Ἀνδρομάχῃ ἡ Ἑρμιόνη λόγον μακρόν, ὅτι οἱ νοῦν ἔχοντες ἄνδρες δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπωσιν εἰς ξένας γυναῖκας νὰ ποιτῶσι πρὸς τὰς ἀλόχους αὐτῶν, διότι ἐκ τούτων διδάσκονται τὰ κακὰ⁴. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐμελέτησε μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ὁ ποιητὴς τὴν φύσιν τοῦ γυναικείου φύλου, διότι ὅλαι σχεδὸν αἱ τραγωδίαὶ αὐτοῦ περιέχουσιν ἀκριβεῖς καὶ λεπτοτάτας παρατηρήσεις περὶ γυναικείων χαρακτήρων καὶ ἡθῶν. Ἐν γένει δὲ πᾶσαι αἱ ἐμπαιθεὶς πράξεις, πάντα τὰ τολμηρὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὰ μετὰ δόλου ἐπινοημένα σχέδια, ἀποδίδονται παρ' Εὐριπίδῃ εἰς τὰς γυναῖκας, οἱ δὲ ἄνδρες κατέχουσιν εἰς τὰς τραγωδίαις αὐτοῦ τὰς ταπεινοτέραν, ὑπηρετοῦντες ὡς ἄπλοὶ ὑπουργοὶ τὰ γυναικεῖα σχέδια. Ὁ θεατρίσμος οὗτος τῶν γυναικῶν, αἵτινες κεκλεισμένοι ἐν τῇ γυναικωνίτιδι σπανίως ἐφαίνοντο εἰς τὸ δημόσιον τῶν Ἀθηνῶν, ἐποίησεν, ὡς εἰκός, μεγάλην εἰς τοὺς συγχρόνους ἐντύπωσιν. Ἀδίκως ὅμως θὰ κατέκρινέ τις τὴν Εὐριπίδην ὡς μισογύνην, διότι ὁ τρόπος καθ' ὃν

¹ Πρβλ. Κερ. 20.

² Ἀριστοφ. Βατρ. 959: «οἰκεῖα πράγματα, οἷς χρώμεθ', οἷς εὐνεσμέν». Πρβ. τὸ πρόμνημον. βιβλίον τοῦ E. Müller, T. I. σελ. 257.

³ Μῆδ. 235.

⁴ Ἀνδρομ. 944.

πραγματεύεται τὸ φύλον τῶν γυναικῶν, περιάπτει εἰς αὐτὸ τόσῃν τοῦλάχιστον τιμῇ, ὅσον καὶ ὄνειδος. Ὁ Εὐριπίδης, ἵνα ἐπισπάσῃ τὸν ἔλεον τῶν θεατῶν, ἀνεβίβαζεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ τὰ μικρὰ παιδία συχνότερον τῶν πρὸ αὐτοῦ ποιητῶν. Ἐμιμήθη δὲ τοῦτο ἐκ τῶν δικαστηρίων, διότι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ οἱ ἀγωνιζόμενοι τὸν περὶ θανάτου κίνδυνον ἀνεβίβαζον τὰ ἴδια τέκνα εἰς τὰ δικαστήρια, καὶ ἐπιδεικνύοντες τὴν ἀθωότητα, τὴν ἀσθένειαν, καὶ ἐρημίαν αὐτῶν, ἐσπούδαζον νὰ ὑποκλέψωσι τῶν δικαστῶν τὴν συμπάθειαν. Καὶ σπανίως μὲν λαλοῦσιν ἢ ἀδουσι τὰ μικρὰ παιδία παρ' Εὐριπίδῃ, διὰ τὰς πολλὰς περὶ τὸ πρᾶγμα δυσκολίας¹, οὐχ ἥττον ὅμως ὁ τρόπος καθ' ὃν παράγει τὰ παιδία ἐπὶ τῆς σκηνῆς, εἶναι τόσον ἐλεεινός, ὥστε θὰ ἐξερρήγνυντο εἰς δάκρυα πάντες ὅσοι ἐγέννησαν τέκνα².

Ὁ Εὐριπίδης φέρει πολλάκις τὸν λόγον καὶ εἰς τὰ τῆς πολιτείας, καὶ ἐκφράζει τὴν ἑαυτοῦ γνώμην περὶ τῆς ἀρετῆς ἢ κακίας πολλῶν τῆς πολιτείας πραγμάτων. Οὕτω π. χ. ἀποδοκιμαῖ τὴν ἀκρατον ὀχλοκρατίαν, μάλιστα δὲ τὴν τῶν ναυτικῶν ὄχλων (ναυτικὴ ἀναρχία), ἥτις ἐλυμαίνετο τὰς Ἀθήνας³. Ἐν ἄλλοις δὲ κατακρίνει μετὰ σφοδρότητος τοὺς δημαγωγούς, οἵτινες ἐξ ἰτακότητος ἀγροῦσι τὰ πλήθη εἰς ὄλεθρον⁴. Ἀλλὰ καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν αὐτῶν

¹ Οἷον ἐν Ἀλκίησιδι καὶ Ἀνδρομάχῃ, διότι τὰ τέκνα τῆς Μηδείας φωνάζουσιν ὀπισθεν τῆς σκηνῆς. Εἰς ὁμοίας δὲ περιστάσεις εἰς τῶν χορευτῶν κρυπτόμενος ὀπισθεν τῆς σκηνῆς, ὑπεκρίνετο τὴν φωνὴν τοῦ παιδίου. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ὑποκρίσεως καλεῖται παρὰ τοῖς παλαιοῖς «παρασκηνιον» ἢ «παραχορήγημα.» * Ἄλλως παραδίδει τὸ πρᾶγμα ὁ Πολυδεύκης (IV. 110) «ὅποτε μὲν ἀντὶ τετάρτου ὑποκριτοῦ δέει πινὰ τῶν χορευτῶν εἰπεῖν ἐν ᾧδῃ, παρασκηνιον καλεῖται τὸ πρᾶγμα· εἰ δὲ τέταρτος ὑποκριτὴς τι παραφθέγγεται, τοῦτο παραχορήγημα ἐκαλεῖτο». Πρβλ. K. Fr. Hermann, de distribut. pers. etc. p. 38—44, 64—66.—Sommerbrodt, p. XII. LV.

² Οἷον ὅτε ὁ Πηλεὺς αἴρει εἰς τὰς χεῖρας τὸν Μολοσσόν, ἵνα λύσῃ τὰ δεσμὰ τῆς μητρὸς του (Ἀνδρομ. 724), ἢ ὅτε ἐναγκαλιζεται τὸν Ἀστυάνακτα ἢ Ἀνδρομάχῃ (Τρωάδ. 740), καὶ πάλιν ὕστερον ὅτε φέρεται τὸ παιδίον ἐπὶ τῆς ἀσπίδος (Τρωάδ. 1156). Παθητικώτατον θέαμα εἶναι καὶ τὸ τοῦ Ὀρέστου, ὅτε παρακαλεῖ τὸν πατέρα περὶ τῆς Ἱφιγενείας (Ἰφιγ. ἐν Αὐλ. 1240).

³ Ἐκάβ. 611.—Ἰφιγ. ἐν Αὐλ. 919.

⁴ Τὰ περὶ τοῦ Ἀργείου δημαγωγοῦ ἐν Ὀρέστῃ (895) ὑπαινίσσονται Ἰάωας

καταμέμφεται, καὶ σκώπτει πολλαχοῦ τὴν ἐπὶ πλούτῳ καὶ εὐγενείᾳ ἀλαζονείαν αὐτῶν. Προκρίνει δ' ὑπὲρ πάντας τὴν μέσσην τάξιν τῶν πολιτῶν, καὶ τούτους θεωρεῖ σωτῆρας τῆς πολιτείας καὶ φύλακας τῆς τάξεως ἀκριβεῖς¹. Κατ' ἐξοχὴν δ' ἐπαινεῖ τοὺς διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν γεωργοῦντας τὴν χώραν, οὓς ἀποκαλεῖ τῆς πόλεως στηρίγματα, καὶ ὄντως φιλοπόλιδας ἄνδρας². Ἐπειδὴ δὲ συνειθίζει ὁ Εὐριπίδης νὰ πραγματεύηται πᾶσαν σχέσιν ὑπὸ θεωρητικὸν καὶ ἀφηρημένον τύπον, δύναται τις νὰ συλλέξῃ ἐκ τῶν τραγωidiῶν αὐτοῦ γνώμας καὶ ἀξιώματα περὶ πάντων τῶν πραγμάτων, ἐφ' ᾗ καὶ ἡγαπήθη διαφερόντως ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἀνθρώπων, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐτίμων τοὺς ποιητὰς μᾶλλον διὰ τὰς καλὰς καὶ εὐστόχους γνώμας, ἢ διὰ τὴν εὐτεχνίαν καὶ τὴν καθόλου οἰκονομίαν τῶν ἔργων αὐτῶν. Μετὰ τοιαύτης δ' ἐλευθερίας μεταχειρίζεται τὸν διάλογον τῶν δραμάτων, καὶ εἰς τηλικούτον μῆκος ἐκτείνει αὐτὸν, ὥστε εἰσάγει ἐνίοτε ὡς καὶ ἐπικρίσεις τῶν προτέρων ποιητῶν, μάλιστα δὲ τοῦ Αἰσχύλου. Εἰς τὴν Ἠλέκτραν π. χ. καὶ τὰς Φοινίσσας περιέχονται χωρία, ἐξ ὧν πᾶς τις τῶν Ἀθηναίων ὑπενόησεν, ὅτι τὸ μὲν ὑπαινίσσεται τὴν ἐν Χοηφόροις ἀναγνώρισιν ὡς ἄτοπον, τὸ δὲ ἐπικρίνει ὡς ἄκαιρον τὴν πρὸ τῆς κρίσεως τοῦ ἀγῶνος περιγραφὴν τῶν ἐπὶ τὰ Ἀργείων λοχαγῶν³. Κατὰ Σοφοκλέους ὁμῶς, καίπερ ἀντιπάλου, οὐδεὶς εὗρεθῇ τοιοῦτος ὑπαινιγμὸς οὔτε ἐν ταῖς τραγωidiαῖς, οὔτε παρ' Ἀριστοφάνει ἐν Βατράχοις, ἐνθα ὁ Εὐριπί-

τὸν Κλεοφῶντα, ὅστις περὶ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἴσχυσε μεγάλως ἐν Ἀθήναις, καίπερ Θράξ τὴν καταγωγὴν, ὡς ἐλέγετο.

¹ Ίκετ. 241. 247.

Τρεῖς γάρ πολιτῶν μερίδες· οἱ μὲν ὄλβιοι
ἀνώφελεῖς τε πλειόνων π' ἐρῶσ' αἰεὶ·
οἱ δ' οὐκ ἔχοντες καὶ σπανίζοντες βίου,
δεινοὶ νέμοντες τῷ φθόνῳ πλεῖτον μέρος·
Τριῶν δὲ μοιρῶν ἡ 'ν μέσῳ σώζει πόλεις
κόσμον φυλάσσουσ' ὄντιν' ἂν τάξῃ πόλιν.

² «Οἱ αὐτουργοί», Ὁρεστ. 941. Ἠλέκτρ. 389. Ἀποστροφὴν δ' αἰσθάνεται ὁ Εὐριπίδης ἰδίως πρὸς τοὺς Κήρυκας, οὓς ἐν πάσῃ περιστάσει ἐλέγχει καὶ κατακρίνει.

³ Εὐριπ. Ἠλέκτρ. 523. Φοινίσ. 764. Μετὰ τὸ πέρας ὁμῶς τοῦ ἀγῶνος εὕρισκει ὁρθὴν τὴν περιγραφὴν, Πρὸ. 1120.

δης πρὸς μόνον τὸν Αἰσχύλον ἀντιμάχεται, σκώπτων τὴν τέχνην αὐτοῦ ὡς ἀξέστον καὶ σκληράν. Ἐχει δὲ καθόλου ὁ χαρακτηρ τῶν τριῶν τραγωδοποιῶν παρ' Ἀριστοφάνει ὡς ἐξῆς· ὁ μὲν Εὐριπίδης εἶναι ἔμπειρος τῆς σοφιστικῆς διαλεκτικῆς καὶ τῶν ῥητορικῶν τεχνῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἀγαπητὸς ποιητὴς εἰς τὴν νέαν γενεάν· ὁ Αἰσχύλος παραστάτης τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, καὶ δι' αὐτὸ ποθητὸς εἰς τὴν ἀνδρικήν καὶ ὑπόσκληρον γενεάν τῶν Μαραθωνομάχων· ὁ δὲ Σοφοκλῆς περιγράφεται ὡς ἰστάμενος ὑπεράνω τῶν ἀνταγωνιζομένων μερίδων, διότι, καθ' ἃ προεῖπον, παρὰ Σοφοκλεῖ συνῆλθον ὡς ἀληθῶς εἰς καλὴν ἁρμονίαν ἡ ἀκρίβεια τῶν ἀρχαίων ἡθῶν καὶ ἡ ἐλευθεροφροσύνη τῶν νεωτέρων χρόνων. Ὅτι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἐτίμων τὰς ἀρετὰς τοῦ Σοφοκλέους, καὶ ὅτι ὀλίγους τῶν συγχρόνων εἶχεν ὁ Εὐριπίδης θαυμαστὰς τῆς τέχνης αὐτοῦ, ἐξάγεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι κατ' ἀναλογίαν τῶν τραγωδιῶν, ἃς ἐδίδαξεν ἑκάτερος, ὁ Σοφοκλῆς ἔλαβε νίκας πολὺ πλειοτέρας τοῦ Εὐριπίδου¹.

Ἐνταῦθα κρίνω ἀναγκαῖον νὰ ἐπισυνάψω παρατηρήσεις τινὰς καὶ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς οἰκονομίας τῶν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου, διότι οἱ περὶ τὴν ἐξωτερικὴν οἰκονομίαν νεωτερισμοὶ αὐτοῦ συνάδουσιν ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν δραμάτων διάθεσιν. Πρῶτος ὁ Εὐριπίδης εἰσήγαγεν εἰς τὴν δραματοποιίαν καὶ μετεχειρίσθη μόνος σχεδὸν ἐκ πάντων τῶν τραγωδοποιῶν τοὺς προλόγους καὶ τὸν ἐκ μνηστῆρος θεόν. Καὶ οἱ μὲν πρόλογοι ἦσαν τοιοῦτόν τι. Ἐν ἀρχῇ τῆς τραγωδίας παρερχόμενος θεὸς τις ἢ ἥρως ἐπὶ τῆς σκηνῆς, διηγείται ἐν μονολόγῳ εἰς τοὺς θεατὰς τὸ ὄνομα καὶ τὸ γένος αὐτοῦ, τὸν τόπον ἐνθα τελεῖται ἡ πρᾶξις τοῦ δράματος, πάντα τὰ προηγουμένα συμβεβηκότα, τὸ σημεῖον εἰς ὃ νῦν εὐρίσκεται ἡ πρᾶξις, ἂν δὲ ὁ προλογίζων ᾖ θεός, καὶ αὐτὸ τὸ τέλος τῆς πράξεως². Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης καταλαμβάνει πᾶς ἀπρόληπτος ἀναγνώ-

¹ Ὁ Εὐριπίδης ἐνίκησε τὸν πρῶτον Ὀλ. 84, 3 (π. X. 441). Ἐποίησε δὲ 92 δράματα, ὧν ἐσώζοντο 72 μὲν γνήσια, 3 δὲ νόθα.

² Ὡς ἐν Ἰωνί, Ἰππολύτῳ, Βάχχαις, Ἐκάβῃ, διότι τὸ εἶδωλον τοῦ Πολυδώρου μετέχει μαντικῆς δυνάμεως. Εἰς τὴν Ἀλχηστίν τὸ εἶδος τοῦ προλόγου φαίνεται εἰσεῖτι ὄχι ἱκανῶς ἀνεπτυγμένον· εἰς δὲ τὰς Τρωάδας ὑπερβαίνει ὁ πρόλογος κατὰ πολὺ τῆς πράξεως τὰ ἔρια, ἂν ἐντὸς αὐτοῦ συμπεριληφθῇ ὁ διάλογος τοῦ Πασειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς.

στης, ὅτι ὁ νεωτερισμὸς τῶν προλόγων εἶναι διαφθορὰ τῆς τραγικῆς οἰκονομίας καὶ ὀπισθοδρόμησις εἰς τὴν τέχνην. Διότι εὐκολώτερον μὲν εἶναι διὰ τοιούτων ἱστορικῶν διηγήσεων νὰ ἐκθέσῃ ὁ ποιητὴς εἰς τοὺς θεατὰς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ μακραὶ αὐταὶ ῥήσεις οὔτε ἐκ τῆς πράξεως πηγάζουσιν, οὔτε πρὸς τὰ δρώμενα συνάπτονται συμφυῶς, παρκαλύπτει καὶ διαφθείρουσι τὴν ἔντεχνον οἰκονομίαν. Τοῦτο δὲ κατενόησε καὶ αὐτὸς ὁ Εὐριπίδης, διότι εἰς μίαν τῶν ἀρχαιοτέρων τραγωδιῶν, τὴν Μῆδειαν, σπουδάζει νὰ δικαιολογήσῃ τὴν χρῆσιν τοῦ προλόγου, εἰσάγων τὴν τροφὸν τῆς Μηδείας θεραπεύουσαν τὸ πρᾶγμα καὶ λέγουσαν, ὅτι διὰ τὰς συμφορὰς τῆς δεσποίνης τόσῃν ἡσθάνθη θλίψιν, ὥστε ἐπόθησεν ἐξελθοῦσα τοῦ οἴκου νὰ διηγηθῇ εἰς τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανὸν τῆς Μηδείας τὰς τύχας¹.

Ἐγὼ γάρ εἰς τοῦτ' ἐκβέβηκ' ἀλγυδόνας,

ῥῶσθ' ἱμερὸς μ' ὑπῆλθε γῆ τε κούρανῳ

λέξαι μολούσῃ δεῦρο Μηδείας τύχας.

Ὁμολογητέον ὅμως ὅτι ἔχει ἀπόλυτον τῶν προλόγων χρεῖαν ὁ Εὐριπίδης· διότι, εἰσάγων ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοὺς ἥρωας ἐν ᾧρα σφοδρτάτου πάθους, πρέπει νὰ διδάξῃ τοὺς θεατὰς διὰ βραχείων τὰς ἀφορμὰς, αἵτινες ἤγαγον εἰς αὐτό, ἅμα δὲ καὶ νὰ ζωγραφίσῃ ἀκριβῶς εὐθὺς κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ δράματος τὴν βίαν τοῦ πάθους καὶ τὴν σφοδρότητα². Ἀλλὰ πλὴν τούτων, αἱ διαθέσεις καὶ αἱ ὁρμαὶ τῶν προσώπων τοῦ Εὐριπίδου εἶναι τόσον σύνθετοι καὶ πεπλεγμένοι, ὥστε ἄνευ διεξοδικῆς ἐρμηνείας δὲν ἡδύναντο νὰ νοήσωσιν αὐτὰς οἱ θεαταί, ἀφοῦ μάλιστα διασκευάζει τοὺς μύθους μετὰ τοσαύτης αὐθαιρεσίας ὁ ποιητής, ὥστε τὰ ἱστορούμενα γεγονότα καὶ ἡ συνάφεια αὐτῶν ἀντιφάσκουσι πρὸς ὅσα ἐγνώριζον οἱ Ἀθηναῖοι ἐκ τῆς μυθολογίας καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητῶν³. Τοσαῦτα περὶ τῶν προλόγων.

Ὁ δὲ θεὸς ἐκ μηχανῆς εἶναι πρὸς τὸ τέλος τῶν Εὐριπιδείων τραγωδιῶν, ὅ τι πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν οἱ πρόλογοι. Σύμπτωμα ὅτι ἡ

¹ Μῆδ. 56.

² Ὅσον ἐν Μῆδειᾳ, Ἰσπόλυτῳ κτλ.

³ Ἔστωσαν παραδείγματα τῶν εἰρημένων πᾶ ἐν Ὁρέστη, Ἡλέκτρᾳ καὶ Ἐλένῃ.

δραματουργία ἀπώλεσε τὴν τέχνην τοῦ ἐκτυλίσσειν φυσικῶς τὰς δραματικὰς πράξεις, καὶ δὲν εἶχε πλέον τὴν δεξιότητα τοῦ παρᾶγειν ἀρχὴν μέσον καὶ τέλος εὐάρμοστον καὶ πιθανόν. Ἀφοῦ διὰ τοῦ προλόγου ἐποίει εἰς τοὺς θεατὰς γνωστὴν ὁ Εὐριπίδης τὴν ἐν τῷ παρόντι θέσιν τῶν πραγμάτων καὶ τὰς ἀφορμὰς, ἐξ ὧν προήλθε τὸ σφύδρὸν τοῦ πρωταγωνιστοῦ πάθος καὶ ὁ ἐκ τῶν ἀντιπάλων διαθέσεων ἀνταγωνισμός, κατόπιν ἐμνηχανθτο παντοίας περιπλοκάς, δι' ὧν ἐξηγεθίζετο ὁ ἀγὼν, αἱ δὲ ὁρμαὶ καὶ τὰ πάθη τοσοῦτον συνεστρέφοντο καὶ περιεπλέκοντο, ὥστε δὲν ἠδύνατο πολλὰκις νὰ εὕρῃ οὐδετέρων τῶν ἐξόδων, οὔτε τὴν ὑπερίσχυσιν καὶ νικῆν τοῦ ἐνός, οὔτε τὴν εἰρήνην καὶ συνδιαλλαγὴν τῶν ἀνταγωνιζομένων. Ὅσακις λοιπὸν ἐμπέσῃ εἰς τοιαύτας ἀπορίας, συνειθίζει νὰ εἰσάγῃ διὰ μηχανήματος θεὸν τινα ἢ ἥρωα, ὅστις κηρύττων τὴν βουλὴν τῆς εἰμαρμένης, παρασκευάζει διὰ τοῦ ἰδίου ἀξιώματος εἰρήνην καὶ συνδιαλλαγὴν. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ μηχανήματος τούτου δὲν ἠκολούθει ὁ Εὐριπίδης καθ' ὅλας τὰς ἡλικίας τὴν αὐτὴν ἀδειαν καὶ ἐλευθερίαν. Εἰς τὰς πρώτας τραγωδίας οὐδέποτε εἰσήγε τὸν ἐκ μηχανῆς θεόν. Ἐπεταὶ κατόπιν ἄλλη τάξις δραμάτων, ἐν οἷς οἰκονομεῖ μὲν τὴν λύσιν ἐκ τῶν δρώντων προσώπων καὶ κατὰ φύσιν, παρῃ εἰσάγει δὲ τὸν θεὸν ἀπλῶς, ἵνα λύσῃ τὰς ἀναφυομένας ἀπορίας καὶ παρασκευάσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν εἰρήνην καὶ καθαρσὶν τῶν τραγικῶν παθῶν. Περὶ δὲ τὸ τέλος, στηριζας τὴν ὅλην οἰκονομίαν τῶν τραγωδιῶν ἐπὶ τοῦ ἐκ μηχανῆς θεοῦ, δὲν ἔλυε πλέον, ἀλλ' ἐκοπτεν, ὡς διὰ μαχαίρας, τὸν ἄλυτον δεσμόν τῶν περιπλοκῶν¹. Συνειδὼς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ποιητὴς τὴν ἐκ τῆς οἰκονομίας ταύτης προσγινομένην ζημίαν εἰς τὴν τραγικὴν διάθεσιν, ἐπινοεῖ παντοία μηχανήματα προσβάλλοντα τὰς ἐξωτερικὰς αἰσθήσεις. Πρὸς τοῦτο δὲ εἰσάγει τοὺς θεοὺς ἐν πολλῇ λαμπρότητι καὶ μεγαλειότητι, ὥστε κατὰ τὴν πρώτην ἐπιφάνειαν αὐτῶν κινεῖντο εἰς θάμβος ἢ τρόμον οἱ θεαταί· ἔπειτα δὲ μηχανάται καὶ ἄλλα ἐκπληκτικὰ φαινόμενα, ἅτινα βεβαίως παρασκευάζοντο, δι' ὀπτικῶν μηχανημάτων.²

¹ Ὁ ἐκ μηχανῆς θεὸς εἰσάγεται ἐν Ὁρέστη, Ἰππολύτῳ, Ἰωνί, τῇ Ἰφιγενείᾳ ἐν Ταύροις, ταῖς Ἰκέτισι, τῇ Ἀνδρομάχῃ, Ἑλένῃ, Ἠλέκτρᾳ, Βάκχαις.

² Ἐν τῇ «Ἑλένῃ» φαίνεται κατὰ τὴν ῥῆσιν τῶν Διοσκούρων ἡ Ἑλένη μακρόθεν (1662)· ἐν δὲ τῇ Ἰφιγενείᾳ ἐν Ταύροις φαίνεται τὸ πλοῖον ἐν τῇ

Ὁ Εὐριπίδης, πλὴν ἄλλων, ἐνεωτέρεισε καὶ περὶ τὴν μεταχείρι-
σιν τοῦ χοροῦ. Ὁ χορὸς τῆς τραγωδίας, καθ' ἃ ἐσημείωσα ἀνωτέρω,
ἐν γένει μὲν ἐκτελεῖ τὸ ἔργον αὐτοῦ, ὅτε παρεμβαίνων μεταξὺ τῶν
ἀνταγωνιζομένων, καὶ σταθμίζων τὰς ἀντιπάλους ἀξιώσεις, αἵτι-
νες εἶναι δίκαιαι εἴτε κατ' οὐσίαν εἴτε κατὰ τὸ φαινόμενον, παραι-
νεῖ, συνδιαλάσσει, καὶ εἰρηνεύει αὐτούς. Τὰ δὲ στάσιμα τοῦ χοροῦ
μερικώτερον ἄγουσι τὸν νοῦν ἐπὶ τὰς ὑψηλοτέρας ἠθικὰς ιδέας, κα-
θ' ἃς ρυθμίζονται τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, καὶ συνέχουσι τὴν ἁρ-
μονίαν καὶ ἰσορροπίαν ἐν τῇ συγχύσει καὶ παραχῇ τῶν λεγομένων
καὶ πραττομένων. Ἀλλὰ παρ' Εὐριπίδῃ εἰς ὀλίγα μόνον δράματα
ἐκτελεῖ τὸ ἔργον τοῦτο ὁ χορὸς¹, εἰς δὲ τὰ πλεῖστα κατέχει θέσιν
πολὺ τῆς προσηκούσης ταπεινοτέραν. Ὁ Εὐριπίδης ποιεῖ συνήθως
τὸν χορὸν πιστὸν ἐπαῖρον καὶ συνένοχον τοῦ πρωταγωνιστοῦ. Ὁ χο-
ρὸς ἀκούει παρ' αὐτοῦ τὰ χαλκευόμενα ἀνόσια σχέδια, καὶ ὁμνύει
μεθ' ὅρκου νὰ μὴ φανερώσῃ αὐτά, ὥστε, καὶ θέλων, δὲν δύναται κα-
τόπιν ν' ἀποτρέψῃ τὰς κακὰς καὶ ἀδίκους συνεπειάς. Ἐπειδὴ λοι-
πὸν οὕτως ἔχων δὲν δύναται νὰ ἐκστομίσῃ γενναίους καὶ βαθυγνώ-
μονας στοχασμούς, οὔτε νὰ πραύνη τὸ ἐμπαθὲς καὶ σφοδρὸν τῶν
ἡρώων, πληροὶ τὸ μεταξὺ τῶν πράξεων κενόν, ἄδων ἐν τόνῳ λυρικῷ
παλαιούς μύθους, ἔχοντας χαλαρὰν πολλὰκις συνάφειαν πρὸς τὴν
ὑπόθεσιν τοῦ δράματος. Οὕτω π. χ. πολλὰ μὲν τῶν χορικῶν ἁσμά-
των ἱστοροῦσι τὴν εἰς Τροίαν ἐκστρατείαν τῶν Ἀχαιῶν καὶ τὰς ἐ-
λευθέρων σκηνὰς τῆς ἁλώσεως, εἰς δὲ τὰς Φοινίσσας ἄδει ὁ χορὸς τὰ
περὶ τὸν οἶκον τοῦ Κάδμου φοβερὰ καὶ ἀνόσια παθήματα. Κατὰ
ταῦτα λοιπὸν τὰ χορικὰ ἄσματα τοῦ Εὐριπίδου ὁμοιάζουσι σχεδὸν

θαλάσση (1446). Ἐν Ὁρέστη ἐπιφαίνεται ἡ Ἑλένη ἐν τῷ αἰθέρι (1631).
Ἦσαν δὲ ταῦτα πάντα εἰκόνες βεβαίως, ἃς ἐπεδείκνυν καὶ ἐφώτιζον κατὰ
τρόπον, ὥστε παρήγετα ἡ προσήκουσα ἐντύπωσις. Πρὸς τοῦτο δὲ μετεχει-
ρίζοντο τὸ καλούμενον ἡ μ ι χ ὺ κ λ ι ο ν, περὶ οὗ παραδίδει ὁ Παλυδεύκης (IV.
131), ὅτι «ἐδῆλου πόρρω τινὰ τῆς πόλεως τόπον, ἢ τοὺς ἐν θαλάσῃ νη-
χομένους, ἢ τοὺς ἥρωας τοὺς εἰς θεοὺς μεθεστηκότας».

¹ Πρὸ πάντων ἐν Μῆδειᾳ, ἥς τὰ στάσιμα, συνθεθειμένα τὸ πλεῖστον ἐκ
πανηγυρικῶν ρυθμῶν τῆς Δωριεῖς ἁρμονίας, ἢ ἐρμηνεύουσι τὸ δίκαιον
τῆς Μῆδειας κατὰ τοῦ Ἰάσονος, ἢ μαλάσσουσι τὴν ὑπερβάλλουσαν πρὸς ἐκ-
δίχτην ὁρμὴν αὐτῆς.

² Ὡς ἐν Ἰππολύτῳ, στ. 714.

πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καλούμενα ἐμβόλιμα μέλη, ἕτινα ἀνευ ἀναφορᾶς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δράματος παρεμβάλλονται αὐθαιρέτως εἰς τὸ μέσον τῶν πράξεων ὡς ἀπλᾶ μουσουργήματα, καθ' ὃν λόγον οἱ νεώτεροι δραματοποιοὶ πληροῦσι τὸ κενὸν τοῦ χρόνου διὰ τῆς ὀργανικῆς μουσικῆς. Τὰ ἐμβόλιμα δὲ ταῦτα μέλη εἰσήγαγε πρῶτος ὁ Ἀγάθων, σύγχρονος τοῦ Εὐριπίδου τραγωδοποιός¹.

Ὁ νεωτερισμὸς οὗτος δὲν ἡλάττωσεν οὐδὲ κατὰ μικρὸν τὸ λυρικὸν μέρος τῶν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου, διότι καὶ μὲν τὰ χορικά μέλη ἐγένοντο μικρότερα, ἠῦξησαν ὅμως τὰ ἀδόμενα ὑπὸ τῶν ὑποκριτῶν ὥστε τὰ ἀπὸ σκηνῆς ἄσματα καὶ αἱ μονωδίαί, δι' ὧν ὁ πρωταγωνιστὴς ἐκφράζει συνήθως διὰ παθητικωτάτου τρόπου τὴν θλίψιν καὶ τὸ ἄλγος τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων καὶ καλλίστων μερῶν τῶν δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου. Ὑπόκιρμι δ' ἐξόχως περὶ τὰς μονωδίας ὁ πρωταγωνιστὴς καὶ στενός τοῦ Εὐριπίδου φίλος Κηφισοφών². Ἐπειδὴ δὲ ὁ κύριος σκοπὸς τῶν μονωδιῶν εἶναι ἡ ζωηρὰ τοῦ πάθους ζωγραφία, ἡ ἐκδηλουμένη δι' ἐξωτερικῶν σημείων, δὲν ἔχουσι χώραν ἐν αὐταῖς σπουδαῖοι στοχασμοὶ καὶ διανοήματα. Ἰδίως δὲ παρ' Εὐριπίδῃ εἶναι πάντῃ ἐνδεεῖς ἀδρῶν ἰδεῶν καὶ νοημάτων, διότι αἱ μακρόταται περιγραφαὶ τοῦ ἄλγους, τῆς θλίψεως, καὶ τῆς ἀπελπισίας, ἐκπίπτουσι πολλάκις εἰς κενὴν παιδιὰν λέξεων καὶ τόνων, ὑπερ αἰσθανόμενος καὶ ὁ ποιητής, ἐπιχειρεῖ διὰ τεχνικῶν μεθόδων, ἥτοι δι' ἐπιφορὰς μικρῶν καὶ κεκομμένων προτάσεων, δι' ἐρωτήσεων καὶ ἐπιφωνημάτων, διὰ συχνῶν ἐπαναλήψεων, διὰ παρηγήσεων, καὶ διὰ παντοίων ἄλλων σχημάτων, ν' ἀναπληρώσῃ τὴν κενότητα καὶ ἐνδειαν τῆς οὐσίας. Εἰς τὰς τελευταίας μάλιστα τραγωδίας αὐτοῦ ἐντείνεται εἰς ἄκρον ὁ μαλακὸς καὶ παιγνιώδης οὗτος τόνος τῶν μονωδιῶν, ὃν ἔσκωψε δεξιότατα καὶ δι' ἐπιτυχεστάτων παρωδιῶν ὁ παλεμιώτατος αὐτοῦ ἀντίπαλος Ἀριστοφάνης³.

¹ Πρὸς ἀπόσπασμά τι τοῦ τραγικοῦ καὶ φιλολόγου Ἀττίου παρὰ Νονίῳ (p. 177 ed. Mercer): «Euripides, qui chorostemerius in fabulis κτλ.» — Οἱ δὲ νεώτεροι κριτικοὶ ὑπώπτευσαν ὅτι ἐν χορικῶν ἄσμα τῆς «Βλένης» (1301) μετεκινήθη ἐξ ἄλλης τραγωδίας καὶ πραγματικῶς ἐρμηνεύονται τινὰ τοῦ ἄσματος προσφύεστερον, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐκεῖτο τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν «Πρωτεσίλαον».

² Κεφ. 22.

³ Βατρ. 1330.

Ἡ χαυνότης καὶ τὸ ἄτονον τῶν τοῦ Εὐριπίδου μελῶν καταφαίνεται καὶ εἰς αὐτὰ τὰ μέτρα, διότι τὰ διάφορα γένη τῶν ῥυθμῶν διὰ τὴν ἐπιφορὰν πολλῶν βραχειῶν συλλαβῶν γίνονται ἄρρυθμα καὶ ἀκανόνιστα. Ἰδίως περὶ τὴν χρῆσιν τῶν Γλυκωνίων εἰσήγαγεν ἀπὸ τῆς 89 Ὀλ. (424 π. Χ.) τόσας μεταβολάς, ὥστε ἡ χάρις τῶν καλῶν τούτων ῥυθμῶν διεφθάρη εἰς μαλακότητα καὶ ἀπαλότητα¹.

Ἡ γλῶσσα τοῦ Εὐριπίδου ἐν τῷ διαλόγῳ δὲν διαφέρει πολὺ τῆς συνήθους κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐν τε τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου καὶ τοῖς δικαστηρίαις, διό καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἀποκαλεῖ αὐτὸν ποιητὴν δικανικῶν λόγων, καὶ ὁμολογεῖ ὅτι πᾶς ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ εὐδοκιμήσῃ δημοσίᾳ ἐν λόγοις, πρέπει νὰ λαλῇ κομφευριπιδικῶς². Ἐν γένει δὲ ἡ εὐστοχία, ἡ εὐκολία, καὶ ἡ εὐστροφία τῆς γλώσσης τοῦ Εὐριπίδου ἐποίησαν εἰς τοὺς συγχρόνους μεγίστην ἐντύπωσιν. Ὁ Ἀριστοφάνης, πρὸς τοὺς μεμφομένους αὐτὸν ὅτι καίπερ ἐχθρὸς παρέλαβε πολλὰ τοῦ Εὐριπίδου, ἀπαντᾷ ὅτι μιμεῖται μὲν τὴν εὐστομίαν, ἀλλὰ φεύγει τὸ εὐτελές καὶ ἀγοραῖον τῶν νοημάτων.

Χρῶμαι γάρ αὐτοῦ τοῦ στόματος τῷ στρογγύλῳ,

τοὺς νοῦς δ' ἀγοραίους ἦττον ἢ κείνος ποιῶ³.

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης παραδίδει ἐν τῇ Ῥητορικῇ⁴, ὅτι πρῶτος ὁ Εὐριπίδης ὑπέδειξε τὸν τρόπον δι' οὗ δύναται ὁ λέγων, εἴτε ῥήτωρ εἶναι εἴτε ποιητής, νὰ κινήσῃ τοὺς ἀκροατάς, «ἐὰν ἐκ τῆς εἰσβολῆς διαλέκτου ἐκλέγων συντιθῇ τὰ ὁράματα». Οἱ ἀκροαταὶ τοῦ Εὐριπίδου δὲν εἶχον χρεῖαν νὰ ἐντείνωσι τὸ πνεῦμα καὶ μεταφέρωσιν ἑαυτοὺς εἰς κόσμον ἰδεῶν ξένων καὶ ὑψηλῶν, ἀλλ' ἡσθάνοντο ὅτι διέτριβον ἐν μέσαις ταῖς Ἀθήναις, μεταξὺ τῶν ῥητόρων καὶ φιλοσόφων. Διότι πρῶτος ὁ Εὐριπίδης ἔδειξεν ὁμολογουμένως ποῖαν δύναμιν ἔχει τὸ εὐήχον καὶ εὐρυθμον καὶ ἐπιτρεχές τῆς γλώσσης νὰ συμπαρασύρῃ μετὰ βίας τὸ θέατρον. Κατὰ τοῦτο δὲ ἡσκησεν ἐπιρροὴν καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Σοφοκλέους. Ὁμολογητέον ὅμως, ὅτι ἡ

¹ Ὁ G. Hermann ὑπέδειξεν εἰς πολλὰ χωρία τὴν ἐλευθερίαν τὴν εἰσαχθεῖσαν ἀπὸ τῆς 89 καὶ 90 Ὀλ. εἰς τὴν μεταχείρισιν τῶν μέτρων.

² Ἰππ. 18.

³ Σχολ. εἰς Ἀπολογ. Πλάτωνος σ. 93,8. (Fr. 397 Dindorf).

⁴ III, 2, 5.

εὐχέρεια τοῦ λόγου καὶ εὐκολία παρήγαγον τὸν ποιητὴν καὶ εἰς ἐλαττώματα· διότι οἱ ἥρωες αὐτοῦ ἔχουσι μὲν εὐστροφον γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ πολλὴν φλυαρίαν, ὥστε ὁ σπουδαῖος ἀναγνώστης ποθεῖ πολλάκις τὴν ἀδρότητα τῶν νημάτων καὶ τὸ βάθος τοῦ αἰσθημα-
ματος τοῦ Σοφοκλείου ὕφους, ὅπερ εἶναι μὲν τεχνικώτερον ἐξεργα-
σμένον καὶ δυσκολώτερον, ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ πολὺ ἐκείνου ἐκφρα-
στικώτερον. Περί δὲ τὴν ἐκλογὴν τῶν λέξεων εἶναι πολλάκις τόσον
ταπεινός, ὥστε ὀνόματα σημαίνοντα ἀρετὰς μεταχειρίζεται ὑπὸ
σκωπτικῇ ἔννοιᾳ, αἶψα περιέβαλλεν αὐτὰ περὶ τοὺς χρόνους τού-
τους ἡ κουφότης τοῦ ὄχλου¹. Ἐπὶ δὲ πᾶσι δύνανται τις δικαίως
νὰ μεμφθῇ κατὰ τοῦτο τὸν ἄνδρα, ὅτι παρ' αὐτῷ πρώτῳ ἐκ πάντων
τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ὑποφαίνονται συμπτώματα, ὅτι ἤρχισε
νὰ ἐξασθενῇ τὸ αἶσθημα τῆς τῶν γλωσσικῶν κανόνων ἀκριβείας,
διότι καὶ εἰς τὸν διάλογον καὶ εἰς τὰ μέλη μεταχειρίζεται τύπους
καὶ συνθέσεις ὀνομάτων ἀντικειμένας εἰς αὐτὴν τὴν ἀναλογίαν τῆς
ἐλληνικῆς γλώσσης.

Ἐν τῷ περὶ Εὐριπίδου λόγῳ ἐμνημόνευσα πολλάκις ὅτι ὡς πρὸς
τὴν τεχνικὴν ἐξεργασίαν ὑπάρχει διαφορὰ μετὰ τῶν προτέρων καὶ
τῶν ὑστέρων αὐτοῦ τραγῳδιῶν. Τὴν διαφορὰν ταύτην ἐρχομαι ἤδη
νὰ καταδείξω ἐκ τῆς ἐξῆς ἀναλύσεως. Τὸ πρῶτον εἰς ἡμᾶς περισω-
θὲν δρᾶμα τοῦ Εὐριπίδου, ἡ *Ἀλκηστις*, εἶναι κατὰ τύχην τοιοῦ-
τον, ὥστε δὲν παρέχει ἀγαθὴν ἰδέαν περὶ τῆς τέχνης τοῦ ποιητοῦ
κατὰ τὴν πρώτην ἐκείνην περίοδον. Τὸ ποίημα τοῦτο, κατὰ τὴν
νεωστὶ ἀνευρεθεῖσαν διδασκαλίαν², ἐδιδάχθη τὸ 438 π. Χ. (85 Ὁλ.
2), ὡς τέταρτον δρᾶμα τετραλογίας. Ἐπεῖχεν ἄρα τάξιν δράματος
σατυρικοῦ. Ἡ εἰδήσις αὕτη, ἡ ἐκ τῆς διδασκαλίας πορισθεῖσα, ἀ-
παλλάσσει ἡμᾶς πολλῶν δυσκολιῶν ἀναφυσμένων περὶ τὴν κρίσιν τοῦ
ποιήματος. Αἱ παραδόξοι σκηναὶ τοῦ δράματος τούτου, π. χ. ὁ
Ἄδμητος, ὅστις ἐπιτρέπει εἰς τὴν σύζυγον ν' ἀποθάνῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ,
μέμφεται δὲ τὸν πατέρα ὅτι δὲν ἔδειξεν ὅμοιον τῆς γυναικὸς γεν-
ναιότητα ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ· ἔπειτα ὁ πολυπάτης Ἡρακλῆς, ὅστις εἰς

¹ Οἷον τὴν λέξιν «σεμνός» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν «υπερόπτης» (Μηδ. 219. Πρβ. Elmsley Ἱπολ. 93. 1056)· καὶ τὴν λέξιν «παλαιότης» ἀντὶ τοῦ «εὐή-
θεια» (Ἑλέν. 1056).

² Ἐξεδόθη ὑπὸ Dindorf ἐν τῇ Ὁξον. ἐκδόσει τοῦ 1834.

ελθὼν εἰς τοῦ Ἀδμήτου τὸν οἶκον ἐν ὥρᾳ τῶν θρήνων καὶ ὕδρυμῶν, τρώγει καὶ πίνει καὶ ᾄδει κατὰ τρόπον ἄμουσον καὶ σκαιόν· τέλος δὲ ἡ τελευταία σκηνή, καθ' ἣν περίλυπος ὁ Ἀδμητος ὑπὸ τῆς θλίψεως δὲν θέλει ἐξ ἀπιστίας νὰ ὑποδεχθῇ τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ θαναοῦσαν σύζυγον, ἣν ἔσωσεν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ θανάτου ὁ Ἡρακλῆς, πάντα ταῦτα παρέχουσιν ἰδέαν τραγικοκωμωδίας μᾶλλον ἢ ἀληθοῦς τραγωδίας, διότι ἡ ἱλαρότης καὶ τὸ κωμικὸν στοιχεῖον, τὸ ἐπικρατοῦν δι' ὅλου τοῦ δράματος, δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἀποχρώντως ἐκ τῆς κλίσεως ᾗθεν ἦν εἶχον οἱ παλαιοὶ ποιηταὶ τοῦ περιγράφειν πιστῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ ἦθη καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν προσώπων. Πλὴν δὲ τούτων, ἡ μικρότης τοῦ δράματος καὶ ἡ ἀπλότης τῆς οἰκονομίας¹ ἀποδεικνύουσιν ἐναργῶς, ὅτι ἡ Ἀλχηστis ἐπέχεε τάξιν σατυρικοῦ δράματος, καὶ ἐποιήθη ἵνα μετὰ τρεῖς τραγωδίας παρασκευάσῃ ἱλαρότητα εἰς τὸ θέατρον καὶ ἐπαναγάγῃ τὴν διάθεσιν τῶν θεατῶν, τὴν τεθορυβημένην ὑπὸ τῶν τραγικῶν παθημάτων, εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῆς κατάστασιν. Τοσαῦτα περὶ Ἀλχηστιδος.

Ἡ δὲ Μῆδεια, διδασθεῖσα τὸ 431 π. Χ. (87 Ὀλ. 1) εἶναι ἀναμφισβητήτως ἐν τῶν μεγαλοπρεπεστάτων, παθητικωτάτων, καὶ καλλίστων τοῦ Εὐριπίδου δραμάτων. Ὁ ποιητὴς ἐσπούδασε νὰ παραστήσῃ ἐν τῇ τραγωδίᾳ ταύτῃ τὴν γυναικεῖαν ἀγριότητα καὶ μανίαν τὴν ἐξ ἐρωτικῆς ἀποτυχίας προερχομένην, ὅπερ ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν πρόβλημα νέον καὶ τολμηρόν. Ἀλλ' ὁ Εὐριπίδης μετὰ τοιαύτης θερμότητος ἐξωγράφησε τὸ πάθος τοῦτο εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Μηδείας, ὥστε ἡ συμπάθεια τῶν θεατῶν ἀποκλίνει ὀλοσχερῶς ὑπὲρ τῆς ἐξωργισμένης συζύγου τοῦ Ἰάσονος. Αἱ δολοπλοκαὶ τῆς Μηδείας, ἡ προσποίησης, δι' ἧς ἐξαγοράζει καιρὸν ἵνα θανατώσῃ πᾶν πρόσωπον ἀγαπητὸν τῷ Ἰάσωνι, ἔλκουσι τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν θεατῶν μετὰ τοιαύτης βίας, ὥστε καὶ τὴν σφαγὴν τῶν ἰδίων τέκνων θεωροῦσι φρικῶδη μὲν πράξιν καὶ στυγεράν, ἀλλὰ κατὰ τὴν παρούσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν φυσικὴν καὶ ἀναγκασίαν. Καὶ ὅτι μὲν ἡ Μῆδεια ἐξεγείρεται κατὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ

¹ Ἡ οἰκονομία εἶναι τόσο ἀπλῆ, ὥστε ἐπαρκοῦσιν εἰς διδασκαλίαν δύο μῶνοι ὑποκρίται· διότι τὴν ἐκ τοῦ Ἀδου ἐπανελθοῦσαν Ἀλχηστιν ὑποκρίνεται πρόσωπον κωφόν, τοῦ δὲ Εὐμήλου τὸ πρόσωπον ἦτο παρὰ χρορὴ ἡ γημα.

τῆς θυγατρὸς τοῦ Κρέοντος, ἥτις ἤρπασε τὸν ἔρωτα τοῦ συζύγου αὐτῆς, εἶναι φυσικόν, καὶ οὐδὲν ἔχει τὸ θαυμαστὸν καὶ ἐκπληκτικόν. Ἡ ἀκαταμάχητος ὁμως βία τοῦ πάθους, ἡ ἀπόφασις νὰ ὑποτάξῃ τὰ πάντα εἰς αὐτό, καὶ ὁ πόλεμος πρὸς τὰ φυσικὰ αὐτῆς αἰσθήματα, καθιστῶσι τὸν χαρακτῆρα τῆς Μηδείας ὑπέροχον ἀληθῶς καὶ τραγικόν. Κατ' ἐξουχὴν δὲ ἡ σκηνή, ἐν ᾗ περιγράφεται ὁ ἐν τῇ ψυχῇ τῆς Μηδείας συμβαίνων ἀνταγωνισμὸς τοῦ πάθους τῆς ἐκδικήσεως ἐξ ἑνός, καὶ τῆς μητρικῆς φιλοστοργίας ἐξ ἄλλου, εἶναι μία τῶν παθητικωτάτων καὶ τραγικωτάτων ὅσαι ποτὲ παρεστάθησαν ἐν τῷ θεάτρῳ.

ὦ τέκνα τέκνα, σφῶν μὲν ἔστι δὴ πόλις
καὶ δῶμ', ἐν ᾧ λιπόντες ἀθλίαν ἐμὲ
οἰκῆσεν' αἰεὶ μητρὸς ἐστερνημένοι
ἐγὼ δ' ἐς ἄλλην γαῖαν εἶμι δὴ φυγὰς,
πρὶν σφῶν ὄνασθαι κἀπιθεῖν εὐδαίμονας,
πρὶν λέκτρα καὶ γυναιῖκα καὶ γαμηλίου
εὐνάς ἀγῆλαι λαμπάδας τ' ἀνασχεθεῖν.
ὦ δυστάλαινα τῆς ἐμῆς αὐθαδίας.
ἄλλως ἄρ' ὑμᾶς, ὦ τέκν', ἐξεθρεψάμην,
ἄλλως δ' ἐμόχθουν καὶ κατεξάνθην πόνοις,
στερβρὰς ἐνεγκούσ' ἐν τόκοις ἀλγυδόνας.
ἦ μὲν ποθ' ἡ δύστηνος εἶχον ἐλπίδας
πολλὰς ἐν ὑμῖν γηροβοσκήσειν τ' ἐμὲ
καὶ καθανοῦσαν χερσὶν εὖ περιστελεῖν
ζηλωτὸν ἀνθρώποισι· νῦν δ' ὄλωλε δὴ
γλυκεῖα φρονίς. σφῶν γὰρ ἐστερνημένη
λυπρὸν διᾶξω βίον ἀλγεινόν τ' ἐμοί.
ὕμεῖς δὲ μητέρ' οὐκέτ' ὁμμασιν φίλοις
ὄψεσθ', ἐς ἄλλο σχῆμ' ἀποστάντες βίου.
φεῦ φεῦ· τί προσδέρκεσθέ μ' ὁμμασιν, τέκνα;
τί προσγελάτε τὸν πανύστατον γέλων;
αἰαί· τί δράσω; καρδία γὰρ οἴχεται,
γυναιῖκες, ὅμμα φαιδρὸν ὡς εἶδον τέκνων.
οὐκ ἂν δυναίμην· χαιρέτω βουλευμάτα
τὰ πρόσθεν· ἄξω παῖδας ἐκ γαίας ἐμούς.
τί δεῖ με πατέρα τῶν δε τοῖς τούτων κακοῖς
λυποῦσαν αὐτὴν δις τόσα κτᾶσθαι κακά;
οὐ δῆτ' ἐγωγε. χαιρέτω βουλευμάτα.
καὶ τοι τί πασχῶ; βούλομαι γέλωτ' ὀφλεῖν

ἐχθροὺς μεθεῖσα τοὺς ἑμοὺς ἀζημίους·
τολμητέον τάδ'· ἀλλὰ τῆς ἐμῆς κάκης.
τὸ καὶ προσέσθαι μαλθακοὺς λόγους φρενός.
χωρεῖτε παῖδες εἰς δόμους· ὅτ' ἂν δὲ μὴ
θέμις παρεῖναι τοῖς ἑμοῖσι θύμασιν,
αὐτῷ μελήσει· χεῖρα δ' οὐ διαφθερῶ·
ἄ ἄ.

μή ὀητα, θυμέ, μή ποτ' ἐργάσῃ τάδε·
ἔασον αὐτούς, ὦ τάλαν, φεῖσαι τέκνων·
ἐκεῖ μεθ' ἡμῶν ζῶντες εὐφρανοῦσί με.
μὰ τοὺς παρ' Ἄδην νερτέρους ἀλάστορας,
οὔτοι ποτ' ἔσται ταῦθ', ὅπως ἐχθροῖς ἐγὼ
παῖδας παρήσω τοὺς ἑμούςς καθυβρίσαι.
πάντως σφ' ἀνάγκη κατθανεῖν· ἐπεὶ δὲ χρή,
ἡμεῖς κτενοῦμεν οἵπερ ἐξεφύσαμεν.
πάντως πέπτωται ταῦτα κοῦκ ἐκφεύξεταί
καὶ δὴ 'πὶ κρατὶ στέφανος, ἐν πέπλοισι δὲ
νύμφη τύραννος ὀλλυται, σάφ' οἶδ' ἐγώ.
ἀλλ' εἴμι γὰρ δὴ τλημονεστέτην ὁδόν,
καὶ τοὺς δε πέμψω τλημονεστέραν ἔτι.
παῖδας προσεπεινὴν βούλομαι, δότ', ὦ τέκνα,
δότ' ἀσπασασθαι μητρὶ δεξιάν χέρα,
ὦ φιλότατη χεῖρ, φίλτατον δέ μοι κάρα·
καὶ σχῆμα καὶ πρόσωπον εὐγενὲς τέκνων,
εὐδαιμονοῖτον, ἀλλ' ἐκεῖ· τὰ δ' ἐνθάδε
πατήρ ἀφείλετ'· ὦ γλυκεῖα προσβολή,
ὦ μαλθακὸς χρῶς πνεῦμά θ' ἡδίστον τέκνων.
χωρεῖτε χωρεῖτ', οὐκέτ' εἴμι προσβλέπειν
οἷα τ' ἐς ὑμᾶς, ἀλλὰ νικῶμαι κακοῖς.
καὶ μανθάνω μὲν οἷα ὄρᾶν μέλλω κακά·
θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων,
ὅσπερ μεγίστων αἴτιος κακῶν βροτοῖς.

Περὶ τῆς Μηδείας ἰδίως ἰσχύει ἡ κρίσις τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ὁ
Εὐριπίδης, εἰ καὶ τὰ ἄλλα μὴ εὖ οἰκονομεῖ, ἀλλὰ τραγικώτατός γε
τῶν ποιητῶν φαίνεται¹. Κατὰ τινὰ ἀρχαίαν παράδοσιν, ὁ Εὐριπίδης
ἐμιμήθη ἐν Μηδείᾳ ὁμώνυμόν τινα τραγωδίαν τοῦ συγχρόνου τρα-
γωδοποιῶν Νεόφρονος τοῦ Σικυωνίου· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι δις σκευά-
σεν οὕτω τὰ πράγματα, ὥστε τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐξέβη ὅλως διάφορον

¹ Ποιητ. 13.

και νέον. Ἐν ᾧ π. χ. οἱ Κορίνθιοι μῦθοι ἀπέδιδον τὴν σφαγὴν τῶν τέκνων τῆς Μηδείας εἰς τοὺς Κορινθίους, πρῶτος ὁ Εὐριπίδης ἐποίησε, καθ' ἃ ἱστοροῦσιν οἱ παλαιοί, τὴν μητέρα αὐτόχειρα τῶν τέκνων, ὅχι βεβαίως διότι ἐδωροδόκησαν οἱ Κορίνθιοι τὸν ποιητὴν, ὅπως ἀπολύσῃ αὐτοὺς τοῦ ἐγκλήματος τῆς μαιιοφονίας, ἀλλὰ διότι οὕτω διασκευάσας τὸν μῦθον, ἐπορίσθη τὰ ἀναγκαῖα τραγικὰ ἐλαττήρια.

¹ Ἰππολύτος ὁ στεφανηφόρος¹ ἐδιδάχθη τὸ 428 π. Χ. (87 Ὀλ. 4). Ἡ τραγωδία αὕτη ἔχει μὲν πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν Μηδεῖαν, ἀλλ' ἀπολείπεται ἐκείνης κατὰ τε τὴν ἐνότητα τῆς οἰκονομίας καὶ τὴν ἀρμονικὴν τοῦ ὅλου ἐντύπωσιν. Ὁ σφοδρὸς καὶ ἀκατάσχετος ἔρως τῆς Φαίδρας πρὸς τὸν προγονόν, καὶ ἡ μετὰ τὴν ἀρνησιν τοῦ Ἰππολύτου ἀπόφασις αὐτῆς νὰ συμπαρασύρῃ τὸν ἐρώμενον εἰς τὸν ὄλεθρον, εἶναι πάθος ὅμοιον τοῦ τῆς Μηδείας. Αἱ ἐρωτικαὶ αὐταὶ γυναῖκες, αἱ φοβεραὶ ἐν τῷ πάθει αὐτῶν, ἦσαν καινοφανεῖς χαρακτῆρες εἰς τὸ θέατρον τῶν Ἀθηναίων, διὰ καὶ πολλοὺς ἐσκάνδαλιζον τῶν ἀρχαιοπρεπῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ἀριστοφάνης τοῦλάχιστον πολλὰκις ἀγανακτεῖ, ὅτι αἱ τοιαῦται θεατρικαὶ παραστάσεις διέφθειραν τὰ ἦθη τῶν Ἀθηναίων γυναικῶν. Ἐν τούτοις ἡ ὑπόθεσις τοῦ Ἰππολύτου δὲν στρέφεται περὶ τὸν τῆς Φαίδρας ἔρωτα, ὡς ἐν Μηδεῖᾳ, διότι πρωταγωνιστὴς τοῦ δράματος δὲν εἶναι ἡ Φαῖδρα, ἀλλ' ὁ παρθενικὸς Ἰππόλυτος, ὁ ἐταῖρος καὶ θιασώτης τῆς ἀγνῆς Ἀρτέμιδος, ὃν ἐπλάσεν ὁ ποιητὴς κατὰ τὸν τύπον τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀσκητικῆς τῶν Ὀρφικῶν διαίτης, μετὰ τὸν πρᾶγματὰ νεώτερα εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν, οἷα συνειθίζει καὶ ἐν ἄλλοις ὁ Εὐριπίδης². Ἡ κυρία λοιπὸν ὑπόθεσις τῆς τραγωδίας εἶναι ὁ ὄλεθρος τοῦ Ἰππολύτου, ὃν παρεσκεύασεν ἡ καταφρονηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ Ἀφροδίτη· ὁ δὲ ἔρως τῆς Φαίδρας εἶναι ἀπλοῦν ἐλαττήριον καὶ ὁ μοχλὸς ὃν κινεῖ κατὰ τοῦ Ἰππολύτου ἡ ἀγανάκτησις τῆς θεᾶς. Ὁμολογητέον δὲ ὅτι, ἂν καὶ ἔχει τὸ δράμα τοῦτο πολλὰς χάριτας καὶ ἀρετάς, μάλιστα περὶ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἔρωτος τῆς Φαίδρας, ἐλαττοῦται

¹ Διάφορος τοῦ «Καλυπτομένου», ὃν διασκευάσας ὁ Εὐριπίδης ἐπωνόμασε *Στεφανηφόρον*. (Πρ. Fr ed. Wagner. p. 220.221.—Weleker, Die gr. Tragödien σ. 739).

² Πρβ. Κεφ. 16.

ὅμως κατὰ τὴν οἰκονομίαν, διότι ὑπόκειται ὡς ἀρχουσα ἰδέα τὸ σκληρὸν μῖσος καὶ τὸ φιλέκδικον. θεῖου προσώπου, τῆς Ἀφροδίτης, ὅπερ ὁμολογεῖται ἡκιστα ἐπιτῆδειον εἰς καθαρσιν τῶν τραγικῶν παθῶν καὶ τῶν θεατῶν παραμυθίαν.

Ἡ Ἑκάβη εἶναι μὲν νεώτερον δράμα τῆς Μηδείας καὶ τοῦ Ἰππολύτου¹, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν τῶν τραγωδιῶν διότι καὶ ἐν τῷ δράματι τούτῳ ἠθέλησε νὰ ζωγραφῇ ὁ Εὐριπίδης πάθος ψυχῆς ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ βίᾳ καὶ σφοδρότητι. Τὴν τραγωδίην ταύτην ψέγουσιν οἱ κριτικοὶ ὡς μὴ ἔχουσιν ἐνότητα πράξεως, ἥτις ἀληθῶς εἶναι πολὺ σπουδαιότερα τῆς ἐνότητας τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου· ἀλλ' ὁ ψόγος δὲν φαίνεται δίκαιος· διότι εὐθὺς ὡς ἐκάβῃ ὁ ἀναγνώστης τὴν Ἑκάβην ὡς τὸ πρωταγωνιστοῦν πρόσωπον, καὶ ἀναφέρει ἐπ' αὐτὴν πάντα τὰ γινόμενα, διαλύεται ἡ διαφωνία τῆς πράξεως, καὶ ἀποκαθίσταται ἡ ἐνότης καὶ ἁρμονία². Ἑκάβη, ἡ χήρα τοῦ Πριάμου, ἡ ὑπὸ τῆς τύχης εἰς τὸ ἔσχατον ταπεινωθεῖσα βασίλισσα, ἀκούει εὐθὺς κατὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ δράματος νέου δυστυχήματος ἀγγελίαν, ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ βουλευόμενοι νὰ σφάξωσιν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀχιλλέως τὴν θυγατέρα αὐτῆς Πολυξένην. Ἀποσπῶσι λοιπὸν ἀπὸ τῆς μητρικῆς ἀγκάλης τὴν Πολυξένην, καὶ μόνη ἡ εὐστάθεια καὶ εὐψυχία, μεθ' ἧς ὑπομένει τὸν θάνατον ἡ παρθένος, παραμυθεῖ ὡπιοῦν τῆς μητρὸς τὸ ἄλγος. Ἀλλ' ἡ αὐτὴ ἐκείνη θεράπαινα, ἥτις κατέβη νὰ κομίσῃ ὕδωρ ἐκ τῆς θαλάσσης διὰ τὸ νεκρικὸν τῆς Πολυξένης λουτρόν, φέρει ἐπανελθοῦσα τὸν ὑπὸ τῶν κυμάτων ἐκβρασθέντα νεκρὸν τοῦ Πολυδώρου, τῆς μόνης ἐλπίδος καὶ παρηγορίας τῆς γηραιᾶς βασίλισσης. Ἐντεῦθεν ἀρχεται ἡ περιπέτεια τοῦ δράματος· διότι ἐπελθοῦσα εἰς τὸ ἀκρότατον τῆς δυστυχίας ἡ Ἑκάβη, δὲν τρέπεται ὡς πρότερον εἰς ματαίους θρήνους καὶ ὕδωρμούς, ἀλλ' ἡ αἰχμάλωτος, ἡ ἀβοήθητος, ἡ γραταὶ καὶ ἀσθενὴς γυνή, ἐν πλήρει καὶ καθαρᾷ συνειδήσει τοῦ ἐπιχειρήματος³, ἐπι-

¹ Ὁ Ἀριστοφάνης ὑπαινίσσεται τὴν Ἑκάβην ἐν Νεφέλαις (1157), αἵτινες ἐκιδάχθησαν τὸ 423 ἔτος (89 Ὀλ. 1)· ὁ δὲ 649 στίχος ὑπαινίσσεται τὸ ἐν Πύλῳ δυστύχημα τῶν Σπαρτιατῶν, ὅπερ συνέβη τὸ 425 π. Χ.

² * Πρβ. Sommer, de Eurip. Hecuba, comment. III. p. 5. Rudolstadt 1840.

³ Ὁ Εὐριπίδης περιγράφει ἀπανταχοῦ τὴν Ἑκάβην ὡς ἔχουσαν καθαρὰν

τεχνάται δόλους, ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν ἄπιστον καὶ σκληρὸν Πολυμήστορα, ὅστις ἐκ φιλαργυρίας ἀπέσφαξε τὸν υἱὸν τῆς. Μετὰ δεινῆς δὲ πανουργίας καὶ δεξιότητος τρέψασα εἰς ὄφελος ἑαυτῆς τὰς τε ἀρετὰς καὶ τὰς ἀδυναμίας τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὅχι μόνον παρασύρει εἰς τὸν ἐκ παρασκευῆς ὄλεθρον τὸν βάρβαρον Πολυμήστορα, ἀλλὰ καὶ κληθεῖσα ἐνώπιον τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ἀχαιῶν, ὑπερασπίζεται ἀξιοπρεπῶς τὴν προᾶξιν αὐτῆς ὡς καλὴν καὶ δικαίαν.

Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας τραγωδίας, Μῆδειαν, Ἰππόλυτον, καὶ Ἑκάβην, φαίνεται ὅτι ἐξήντησεν ὁ Εὐριπίδης ὅλας σχεδὸν τὰς ὑποθέσεις, ἐν αἷς ἡθοικίμει μάλιστα ἡ Μοῦσα αὐτοῦ· διότι εἰς οὐδὲν τῶν κατόπιν δραμάτων ἐκτραγωδεῖται πάθος μετὰ τηλικαύτης βίας καὶ σφοδρότητος, ὅσον ἡ ζηλοτυπία ἐν Μῆδειᾳ, καὶ ἡ ὄρεξις τῆς ἐκδικήσεως ἐν Ἑκάβῃ. Ἰσως δὲ καὶ οἱ μῦθοι, κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην πραγματευόμενοι, δὲν παρῆχον τόσην ἀφθονίαν ὑποθέσεων, ὅσην παρῆχον ὕλην εἰς τὸν Σοφοκλέα εἰς περιγραφὴν ποικίλων ἡθῶν καὶ χαρακτήρων· διὰ τοῦτο ἀγωνίζεται ὁ Εὐριπίδης ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ἑλλειψιν τοῦ πάθους διὰ τοῦ πλήθους τῶν περιπετειῶν καὶ γεγονότων, καὶ τῆς πεπλεγμένης οἰκονομίας τῆς πράξεως. Ὁ Εὐριπίδης, ἵνα ἐπισπάσῃ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν θεατῶν, ἐπινόει καινοφανῆ καὶ ἀπροσδόκητα συμβάντα, καὶ ἀντὶ τῶν σταθερῶν νόμων, οἵτινες ἐπικρατοῦσι κατὰ τὴν ιδέαν τῶν πρότερον τραγωδοποιῶν εἰς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις, ἀντεισάγει αὐτὸς τὰ συγκεχυμένα καὶ ἀδιόρατα τῆς τύχης παίγνια. Πολλοὶ τῶν τραγωδιδῶν τῆς τάξεως ταύτης ὑπαινίσσονται τὰς συγχρόνους τῶν Ἑλληνίδων πόλεων συμμαχίας καὶ τοὺς πολέμους, καὶ ἐποικήθησαν ἵνα θεραπεύσωσι τὴν πατριωτικὴν τῶν Ἀθηναίων κενοφροσύνην. Εἶχα δὲ καὶ πρότερον σημειώσαι ὅτι ὁ Εὐριπίδης δὲν ἐρμηνεύει τοὺς μύθους κατ' Αἰσχύλον, ὅστις ὑπολαμβάνων τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ὡς συνέχειαν τῶν μυθικῶν, ἐμάντευε πολλάκις ἐξ ἐκείνων τὰς τύχας τῶν πόλεων ἢ τῶν φυλῶν, ἀλλ' ἐπιλαμβάνεται προθύμως πά-

καὶ πεφωτισμένην διάνοιαν. Οὕτω π. χ. εἰσάγει αὐτὴν (794) λέγουσαν, ὅτι νόμος τοὺς θεοὺς ἡγοῦμεθα. Εἰς δὲ τὰς Τρωάδας ἡ αὐτὴ Ἑκάβη ἀποκαλεῖ τὸν Δία «ἀνάγκην φύσεως εἴτε νοῦν βροτῶν», ἐφ' ᾧ καὶ ἅπαντες ὁρθῶς πρὸς αὐτὴν ὁ Μενέλαος.

Τί δ' ἔστιν; εὐχὰς ὡς ἐκ αἰνίσσας θεῶν (στ. 885).

σης ἀφορμῆς μύθου, ἵνα τοὺς μὲν Ἀττικοὺς ἤρωας ὑμνήσῃ, ἐλαττώσῃ δὲ καὶ χλευάσῃ τοὺς τῶν ἀντιπάλων.

Οἱ Ἡρακλεῖδαι ἄνευ τῶν πολιτικῶν τούτων ὑπαινιγμῶν καὶ τοῦ πατριωτικοῦ ἐνδιαφέροντος ἦτο ἀδύνατον ν' ἀρέσωσιν εἰς τὸ θέατρον τῶν Ἀθηναίων, διότι ἡ λεπτομέρεια μεθ' ἧς περιγράφει ὁ ποιητὴς τὴν καταφυγὴν τῶν Ἡρακλείδων εἰς τὴν Ἀττικὴν, εἶτα δὲ τὴν εὐτολμίαν τῶν τε Ἀργείων ἡρώων καὶ τῶν Ἀθηναίων, καὶ τέλος τὴν κατὰ τοῦ Εὐρυσθέως νίκην, προσήκει μὲν εἰς ἱστορίαν πραγματικὴν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπιτηδεῖα εἰς ἐξέγερσιν τραγικοῦ πάθους. Τὸ ἐπεισόδιον ἐν ᾧ παραδίδει ἡ Μακαρία ἐκουσίως καὶ καρτερικῶς ἑαυτὴν εἰς τὸν θάνατον, ἐπενεόθη μόνον καὶ μόνον ὅπως θεραπεύσῃ τὴν ἀτονίαν τοῦ δράματος, διότι ὁμολογητέον ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἔκαμε μεγάλην κατάρχησιν τοῦ συγκινητικοῦ τούτου θεάματος, παρθένων δηλονότι ἐκουσίως προσφερομένων εἰς θάνατον¹. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ ὅλη δύναμις τῆς τραγωδίας τῶν Ἡρακλείδων στηρίζεται εἰς τοὺς πατριωτικοὺς ὑπαινιγμοὺς, ἐγκωμιάζεται ἡ μεγαλοφροσύνη τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῇ ὑποδοχῇ τῶν Ἡρακλείδων, ἵνα ἐξ ἀντιπαρβολῆς δηλωθῇ ἡ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἀγνωμοσύνη τῶν Δωριέων τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες ἐκαυχῶντο ὡς ἀπόγονοι τῶν Ἡρακλείδων ὁ δὲ χρησμός ὃν ἐξαγγέλλει κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ δράματος ὁ Εὐρυσθέης, ὅτι ὁ νεκρὸς αὐτοῦ θὰ κεῖται ὡς προπύργιον καὶ φυλακὴ τῆς χώρας, ἃν ποτε ἐπιστρατεύσωσι κατ' αὐτῆς τῶν Ἡρακλείδων οἱ ἀπόγονοι, ἔχει σκοπὸν νὰ ἐμποιήσῃ ἐλπίδας καὶ θάρρος εἰς τοὺς ἀπλουστέρους τῶν Ἀθηναίων περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἐδιδάχθη δὲ κατὰ πιθανὸν λόγον τὸ δράμα τοῦτο περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς οἱ Ἀργεῖοι, ἡγούμενοι Πελοποννησιακῆς συμμαχίας, ἐβουλεύοντο μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ Βοιωτῶν νὰ ἐκστρατεύσωσι κατὰ τῆς Ἀττικῆς, δηλαδὴ περὶ τὸ ἔτος 421 π. Χ. (89. Ὀλ. 3)².

Μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τοὺς Ἡρακλείδας ἔχουσιν αἱ *Ἰκέτιδες*, δράμα πολιτικόν, μεστὸν διεξοδικῆς ἱστορίας καὶ πολλῶν πατριωτικῶν λόγων καὶ διηγημάτων. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ δράματος ἔχει ὡς

¹ Πολυξένη, Μακαρία, Ἰφιγένεια (ἐν Ἀλύδι).

² Ὡς πρὸς τοὺς χρόνους διαφωνεῖ ὁ Firnhaber, De tempore, quo Heraclidas composuisse Euripides videatur. Wiesbaden 1846 σ. 18.

ἐξῆς· ὁ Θησεύς, ἀρνούμενων τῶν Θηβαίων ν' ἀποδώσῃ τοὺς πε-
σόντας πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν ἥρωας τῶν Ἀργείων, ἐξήρπασε διὰ
τῆς βίας καὶ ἐθαψεν αὐτούς. Εἶναι δὲ πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ Εὐριπί-
δης ποιῶν τὰς Ἰκέτιδας εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐπὶ Δηλῷ μάχην (π.
X. 424. 89 'Ολ. 2), διότι μετὰ τὴν μάχην ταύτην, ὡς γνωστόν,
δὲν ἐπέτρεψαν οἱ Θηβαῖοι ἐπὶ τινὰς ἡμέρας τὴν ἀναίρεσιν τῶν νε-
κρῶν. Ἡ δὲ συνθήκη καὶ οἱ ὅρκοι, οὓς ὁμολογεῖ ὁ βασιλεὺς τῶν
Ἀργείων πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ δράμα-
τος, ὑπαινίσσονται ἀναντιρρήτως τὴν συμμαχίαν τοῦ Ἀργεὺς καὶ
τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ὁμολογηθεῖσαν κατὰ τὸ 421 π. X. (89 'Ολ. 4).
Ἐν γένει ἡ τραγωδία αὕτη, καὶ τοι πολιτικὴ, ἔχει πολλὰς χάρι-
τας, μάλιστα δὲ τὰ ἄσματα τοῦ χοροῦ. Ὁ χορὸς σύγκειται ἐκ τῶν
μνητέρων τῶν Ἀργείων λοχαγῶν καὶ τῶν θεραπαινίδων αὐτῶν, εἰς
αἷς προσέρχονται κατόπιν καὶ ἑπτὰ παῖδια, τὰ τέκνα τῶν πεσόντων
ἡρώων. Ἡ σκηνὴ ὑπόκειται ἐν Ἐλευσίνι, περὶ τὸν βωμὸν τοῦ ναοῦ
τῆς Δήμητρος, ἐφ' οὗ ἐκάθισαν ἰκέτιδες αἱ μητέρες τῶν Ἀργείων
ἡρώων, ὑπερ παρέχει εἰς τὸ δράμα ὄψιν μεγαλοπρεπεστάτην. Ἐ-
πειτα δὲ αἱ πυραὶ τῶν νεκρῶν, αἵτινες ἀνάπτουσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς,
αἱ τεφροδόχαι κάλπαι, αἷς φέρουσι τὰ παῖδια τῶν ἑπτὰ ἡρώων, ἡ
τῆς Εὐαδνῆς ἐκουσίαι ἀφοσίωσις, ἥτις καταληφθεῖσα ὑπὸ μανίας καὶ
ἐνθουσιασμοῦ πηδᾷ ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ συζύγου αὐτῆς Καπανέως,
ταῦτα πάντα ἐπλήρωσαν βεβαίως τὸ θέατρον τρόμου καὶ ἐκπλή-
ξεως, διότι ὁ Εὐριπίδης οὐδενὸς ἡμέλησεν, ἀλλ' εἰς τὴν τραγωδίαν
ταύτην μετεχειρίσθη πᾶν ὅ,τι ἡδύνατο νὰ καταθαμβώσῃ τὰς ὄψεις
τῶν θεατῶν.

Ὁ Ἴων τοῦ Εὐριπίδου ἔχει μὲν πολλὰς χάριτας, ἀλλὰ καὶ ὅλας
τὰς κακίας, ὅσας ἐμνημόνευσα εἰς τὰ πρότερα δράματα, διότι οὔτε
χαρακτὴρ μεγαλοπρεπῆς, οὔτε πάθος οὐδὲν φαίνεται ἐν τῇ τραγω-
δίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ τὸ μόνον ἐλαττήριον τῶν δρώντων προσώπων εἶναι
τὸ ἴδιον συμφέρον. Ὅλη δὲ τοῦ δράματος ἡ ἀρετὴ συγκορυφούται
εἰς τὴν δεξιώτατα φιλοτεχνηθεῖσαν διάθεσιν τῆς πράξεως, ἥτις
οὕσα περιπετειώδης καὶ πεπλεγμένη, ὅχι μόνον ἐντείνει τὴν προσο-
χὴν τῶν θεατῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀπροσδοκῆτος ἐκβάσεως θερα-
πεύει τὴν πατριωτικὴν τῶν Ἀθηναίων φιλοτιμίαν. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ
δράματος ἔχει ὡς ἐξῆς. Ὁ Ἀπόλλων ἐγέννησε τὸν Ἴωνα ἐκ Κρε-

ούσης τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἑρεχθέως· θέλων δὲ νὰ στήσῃ αὐτὸν βασιλέα τῶν Ἀθηνῶν, παραπειθεὶ διὰ σκολιοῦ χρησιμοῦ Εὐθύου τὸν σύζυγον τῆς Κρέουσας καὶ βασιλέα, ὅτι ὁ Ἴων εἶναι υἱὸς αὐτοῦ ἐκ προτέρων γάμων. Ἡ δὲ Κρέουσα ἀγνοήσασα τὸν υἱόν, ἀνθίσταται εἰς τὸ βούλευμα τοῦ Εὐθύου, καὶ διαλογίζεται νὰ θανατώσῃ διὰ δηλητηρίου τὸν νόθον υἱόν τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἤθελε νὰ παρεισδύσῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐλὴν τῶν Ἑρεχθιδῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἴων, διαφυγὼν τὸν θάνατον τῇ βοήθειᾳ τῶν θεῶν, διαβουλεύεται ἐξ ἐτέρου νὰ θανατώσῃ τὴν Κρέουσαν, καὶ ἐκδικηθῇ τὴν ἐπιβουλὴν. Ἐν τούτῳ ἐπιφανεῖσα ἡ τροφὸς τοῦ Ἴωνος, δεικνύει τὰ σημεῖα τῆς καταγωγῆς του, καὶ ὁ Ἴων ἀναγνωρίζει καὶ ἐναγκαλίζεται τὴν μητέρα. Τέλος δὲ ὁ Εὐθύος, ἀπατηθεὶς ἐκ τε τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, δέχεται τὸν Ἴωνα ὡς γνήσιον υἱόν, καὶ ἀναγορεύει αὐτὸν κληρονόμον τῆς βασιλείας. Σκοπὸν ἄρα κύριον τῆς τραγωδίας ταύτης ἔλαβεν ὁ Εὐριπίδης νὰ θεραπεύσῃ τὴν περὶ αὐτοχθονίας δόξαν τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἀναδείξῃ αὐτοὺς γνήσιους ἐκγόνους τοῦ παλαιοῦ καὶ γηγενοῦς πατριάρχου καὶ βασιλέως τῆς Ἀττικῆς Ἑρεχθέως. Διὰ ταῦτα ἔπλεξεν οὕτω τὸν μῦθον, ὥστε ὁ ἐπώνυμος τῶν Ἰώνων ἥρως ἐφάνη υἱὸς ὄχι ξένου Ἀχαιοῦ ἡγεμόνος μεταναστεύσαντος εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀλλ' ἀπόγονος γνήσιος τῶν Ἑρεχθιδῶν.

Ὁ Ἡρακλῆς μαινόμενος περιέχει σαφῇ τεκμήρια ὅτι ἐποιήθη εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἠσθάνετο ἤδη ὁ Εὐριπίδης τὸ βάρος τοῦ γήρατος καὶ τὰς ἐξ αὐτοῦ χαλεπότητας¹, δηλ. μετὰ τὸ ἔτος 422 π. Χ. (89 Ὀλ. 3). Τὸ δράμα τοῦτο εἶναι συντεθειμένον, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ, πρὸς θάμβος καὶ ἐκπληξιν, διὸ περιέχει σκηναί, οἷαι ἡ ἐμφάνισις τῆς Λύσσης καὶ ὁ ἄρτι ἐκ τῆς μανίας συμφρονῶν Ἡρακλῆς, αἵτινες οὐκ ἐνεποίησαν εἰς τοὺς θεατὰς μεγίστην ἐντύπωσιν. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδεμία ἀρχουσα ἰδέα ὑποφαίνεται ἐν τῷ δράματι, δὲν ἐπιτυγχάνεται ἱκανῶς ἡ καθαροῖς τῶν παθῶν καὶ ἡ τῆς ψυχῆς παραμυθία. Ὁ ποιητὴς συμπλέξας παραδόξως δύο πράξεις εἰς μίαν, τὴν σωτηρίαν τῶν παιδῶν τοῦ Ἡρακλέους ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ καταδιώκοντος αὐτὰ

¹ Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ στ. 639 «ἀνέστα μοι φίλον»: ἔτι δὲ πολλὸν ἐκ τῶν «ἐπεὶ τοὶ γέροντες οἰδῆδες κελεύει μναμοσύνα». Πρβ. τὸ 15ον ἀπόσπ. τοῦ Κρεσφόντου παρὰ Ματθαίᾳ (τὸ 9ον παρὰ Wagner).

Λόκου, καὶ ἔπειτα τὸν φόνον αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου πατρὸς ἐκμανέν-
τος, οὐδένα ἄλλον εἶχε βεβαίως σκοπὸν, ἢ νὰ ἐκπλήξῃ τοὺς θεατὰς
διὰ τῆς ἀπροσδοκίτου καὶ εἰς πᾶν τοῦναντίον ἐκβάσεως τῆς πρά-
ξεως. Οἱ θεαταὶ πιστεύουσιν ὅτι εἶχον παύσει πλέον τὰ δεινὰ τὰ
ἀπειλοῦντα τὸ γένος τοῦ Ἰρακλέους, ὅτε ἐπιφανεῖσα παρὰ προσδο-
κίαν ἡ Λύσσα παρασκευάζει κακὸν δεινότερον, τὸν ὄλεθρον τῶν τέ-
κνων ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου, ὅστις ἀρτίως ἔσωσεν αὐτὰ ἐκ τοῦ θανάτου.
Εἰς ὅλας δὲ τὰς περιπετείας ταύτας καὶ περιπλοκάς οὐδεὶς ἄλλος
ὑποφαίνεται λόγος, ἢ ὅτι ἀγανακτοῦσα ἡ Ἰρα κατὰ τοῦ Ἰρα-
κλέους διὰ τὴν εὐτυχὴ διεξαγωγὴν τῶν ἐπιβληθέντων αὐτῷ θύλων,
πλέκει κατὰ τοῦ ἥρωος ἀδιαλείπτους κινδύνους καὶ πειρασμούς.

Τὰς δύο τελευταίας τραγωδίας ἔταξα ὑπὸ τοὺς χρόνους τούτους
ὄχι κατὰ μαρτυρίαν ἱστορικὴν, ἀλλ' ὁδηγηθεὶς ἐκ τῆς τεχνικῆς αὐ-
τῶν ὁμοιότητος. Ἐξ ἄλλων ὅμως δραμάτων, ὧν παρεδόθη ἀκριβῶς
ἡ χρονολογία, δυνάμεθα νὰ μάθωμεν ἐτι σαφέστερον ὁποῖαν μετα-
βολὴν ἐλάβεν ἡ τέχνη τοῦ Εὐριπίδου ἀπὸ τοῦ 420 π. Χ. καὶ ἐφε-
ξῆς (Ὁλ. 90). Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἰσάγει ὁ ποιητὴς εἰς τὰς
τραγωδίας πάθη ἀνωμαλώτερα καὶ μᾶλλον συγκεχυμένα, ὧν οὐδεὶς
ἄρχει νόμος, ἀλλ' ἐξ ἀπροσδοκίτου ποτὲ μὲν ὑπερνικᾷ τὸ ἔν, ποτὲ
δὲ τὸ ἄλλο. Ἐν τῇ συχνῇ ταύτῃ μεταπτώσει καὶ μεταβολῇ ἀπο-
τυγχάνουσι μὲν τὰ σχέδια τῶν πονηρῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ δίκαιοι πολ-
λὰς ὑφίστανται ταλαιπωρίας, ὥστε οὐδεὶς ὑποφαίνεται ἐπὶ τέλους
βαθύτερος λόγος τῶν ἀπροσδοκίτων τούτων τῆς τύχης μετατρο-
πῶν. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγεται μάλιστα ἡ *Ἀνδρομάχη*,
ἥς ἡ ὑπόθεσις ἔχει ὡς ἐξῆς. Ἡ πάλαι ποτὲ εὐδαίμων τοῦ Ἐκτορος
αὐζυγος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας ἀπαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Νεοπτο-
λέμου αἰχμαλώτος, ὑπομένει πολλὰς βασάνους ὄχι μόνον ἐκ τῆς γυ-
ναικὸς αὐτοῦ, τῆς ζηλοτύπου καὶ σκληρᾶς Ἑρμιόνης, ἀλλὰ καὶ ἐκ
τοῦ πατρὸς αὐτῆς Μενελάου, μέχρις οὗ ἐπιφανεῖς ὁ Πηλεΐδης, αὐτὴν
μὲν σώζει ἐκ τῶν δεινῶν, τὸν δὲ Μενέλαον ἀναγκάζει νὰ ἐπιστρέψῃ
ὅθεν ἦλθεν. Ἐπὶ τούτοις περιπίπτει ἡ Ἑρμιόνη εἰς δεινὴν ἀπελπι-
σίαν, φοβουμένη τὴν ἐκ τοῦ Νεοπτολέμου τιμωρίαν. Ἀλλ' ἔλθων ὁ
Ὅρεστης, τὴν μὲν Ἑρμιόνην, ἣν εἶχε πρότερον μνηστευθῇ, ἀπάγει
μεθ' ἑαυτοῦ, βουλεύεται δὲ νὰ θανατώσῃ τὸν Νεοπτόλεμον. Καὶ τῷ
ὄντι, φθάνει μετ' οὐ πολὺ ἀγγελία, ὅτι διὰ τῶν δόλων τοῦ Ὅρεστου

ἀπέθανεν ὁ Νεοπτόλεμος ἐν Δελφοῖς. Κατόπιν ὅλων τούτων τῶν περιπετειῶν ἐπιφανέισα ἡ Θέτις, ὡς θεὸς ἐκ μηχανῆς, παραμυθεῖ καὶ καθησυχάζει τοὺς παθόντας ὅχι ἐκ τῶν παρόντων, ἀλλ' ἐκ τῶν μελλόντων συμβήσεσθαι· διότι εἰς μὲν τὴν γενεὰν τῆς Ἀνδρομάχης ὑπόσχεται τὴν ἐν Μολοσσοῖς βασιλείαν, τὸν δὲ Πηλέα κατατάσσει μεταξὺ τῶν ἐναλίων δαιμόνων, καὶ δωρεῖται αὐτῷ τὴν Ἀθανασίαν. Ἀρχούσα ἰδέα ἐν τῇ τραγωδίᾳ ταύτῃ, ἂν ὅλως ὑπάρχη, δὲν εἶναι ἄλλη βεβαίως, ἢ ὅτι ἡ πονηρὰ γυνὴ διὰ πικρίλων τρόπων, ὀρθῶν ἢ πλαγίων, δύναται νὰ προξενήσῃ μεγάλα κακὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Συγχροὶ δὲ εἶναι ἐν τῇ Ἀνδρομάχῃ οἱ πολιτικοὶ ὑπαινιγμοί, διότι πάντες οἱ δυσφημούμενοι εἶναι Πελοποννήσιοι, καὶ κατ' ἐξοχὴν Σπαρτιῆται. Ὁ δὲ Εὐριπίδης προθύμως ἐπιλαμβάνεται πάσης ἀφορμῆς, ἵνα ἐλέγξῃ τὴν πικρότητα καὶ πονηρίαν τῶν ἐν Σπάρτῃ ἀνδρῶν, ἐπὶ δὲ τὴν ἀκολασίαν καὶ τὸ ἄσεμνον ἦθος τῶν Λακκαίων. Αἱ μέμφεις ἰδίως κατὰ τῆς ἀπιστίας καὶ διπροσωπίας τῶν Σπαρτιατῶν.

Ὡς πᾶσιν ἀνθρώποισιν ἔχθιστοι βροτῶν
Σπάρτης ἔνοικοι, δόλια βουλευτήρια,
ψευδῶν ἀνακτες, μηχανορῥάφοι κακῶν,
ἐλικτὰ κούδεν ὑγιές, ἀλλὰ πᾶν περίε
φρονούντες, ἀδίκως εὐτυχεῖτ' ἂν Ἑλλάδα.
τί δ' οὐκ ἐν ὑμῖν ἔστιν; οὐ πλείστοι φόνοι;
οὐκ αἰσχροκερδεῖς; οὐ λ' ἐγὼ ν τ ε ς ἄ λ λ α μ ἐ ν
γ λ ὡ σ σ η, φ ρ ο ν ο ὡ ν τ ε ς ὃ ἄ λ λ' ἐ φ ε υ ρ ῖ σ κ ο σ θ' ἄ ε ἰ;
ὀλοισθε¹.

φαίνεται ὅτι ὑπαινίσσονται τὰς διαπραγματεύσεις τοῦ ἔτους 420 π. Χ. (89 Ὀλ. 4), ἐξ οὗ συναγεται πιθανῶς, ὅτι ἡ Ἀνδρομάχη ἐδιδάχθη κατὰ τὴν 90 Ὀλυμπιάδα.

Αἱ Τρωάδες, αἵτινες ἐδιδάχθησαν τὰ 415 π. Χ. (91 Ὀλ. 1), εἶναι κατὰ τὴν οἰκονομίαν τὸ ἀτεχνότατον πάντων τῶν περισωθέντων τοῦ Εὐριπίδου δραμάτων, διότι οὐδὲν ἄλλο περιέχει, ἢ τὰς φοβερὰς σκηνὰς τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας, καὶ τὰς ἐξ ὕβρεως βιαιοπραγίας τῶν Ἀχαιῶν, ἐν αἷς πολλαχοῦ παραδεικνύει ὁ ποιητής, ὅτι

¹ Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἐρμηνεύονται ἐκ τοῦ Θουκυδίδου (V, 45), παρ' οὗ μαθάνομεν ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης παρέπεισε τοὺς Λακεδαιμονίους πρὸς τὰς εἰρωσιν ἄλλα μὲν εἰς τὴν βουλήν, ἄλλα δὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἀπάτην διπλωματικὴν, ἣν τότε οὐδεὶς βεβαίως ὑπενόησεν.

οὐ νικηταὶ μέλλουσι νᾶ πάθωσι πολὺ δεινότερα τῶν ἡττηθέντων¹. Ἡ διανομὴ τῶν Τρωάδων αἰχμαλωτῖδων μεταξύ τῶν ἡγεμόνων τοῦ στρατοῦ, ἡ χρησιμοφύς Κασάνδρα, ἡ προμαντεύουσα τὸν θάνατον τοῦ δεσπότου αὐτῆς Ἀγαμέμνονος, ἡ σφαγὴ τῆς Πολυξένης ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀχιλλέως, ἡ ἐξαρπαγὴ τοῦ Ἀστυνάκτος ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς μητρὸς καὶ ἡ ἐκ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου ἀποσφενδόνησις αὐτοῦ, ἡ παραδοξὸς φιλονεικία Ἐκάβης καὶ Ἑλένης ἐνώπιον τοῦ Μενελάου, ὅστις ὑποκρίνεται μὲν ὅτι θὰ τιμωρήσῃ σκληρῶς τὴν Ἑλένην, ὡς τὴν ἀφορμὴν πάντων τῶν κακῶν, κατὰ διάνοιαν ὁμῶς σκέπτεται ν' ἀπαγάγῃ μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Ἑλλάδα τὴν πολυμήχανον γυναῖκα, ἡ ὅψις τῆς πυρπολουμένης πόλεως, πάντα τὰ θεάματα ταῦτα εἶναι σκηναὶ καλαί, διότι ἐκτυλίσσονται δίκην εἰκόνων ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην καὶ ἐπισπῶσιν ἐφ' ἑαυτὰς τὰς ὄψεις τῶν θεατῶν, ἀλλὰ δὲν συνάπτονται πρὸς ἀλλήλας ἐπιτηδεύει εἰς ἐξέγερσιν τραγικοῦ πάθους. Τὸ δὲ παραδοξότατον πάντων, ὅτι ὁ πρόλογος ὑπερβαίνει τὴν περιοχὴν τοῦ δράματος, καὶ περιέχει αὐτὸ τὸ τέλος τῆς πράξεως. Ὁ Ποσειδῶν μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς βουλευόμενοι ἐν τῷ προλόγῳ νᾶ πέμψωσι χειμῶνα καὶ τιμωρήσωσι σκληρῶς τοὺς Ἀχαιοὺς κατὰ τὸν ἀνάπλου διὰ τὰ ἀνοσιουργήματα ὅσα ἐπραξαν κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας. Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι κατὰ τὸ τέλος τῆς τραγωδίας ἐπληροῦτο τῷ ὄντι ἡ βουλὴ τῶν θεῶν, διότι ἄλλως ἢ ἐκβάσις τοῦ δράματος, ὡς ἔχει τανῦν, ἀπᾶδει πρὸς τὸν πρόλογον. Καὶ πραγματικῶς, χωρίον τι τῆς ποιητικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους² στηρίζει κατὰ τινὰ τρόπον τὴν ὑποψίαν ὅτι τὸ τελευταῖον μέρος τῶν Τρωάδων δὲν διετῶθη ἀκέραιον μέχρις ἡμῶν, τὸ μέρος ἐκεῖνο δηλ. ἐν ᾧ ἐπιφανεῖς ὁ Ἀπόλλων ἢ ἡ Ἀθηνᾶ, ὡς θεὸς ἐκ μηχανῆς, ἐξήγγειλε τὸν καταποντισμὸν τοῦ Ἀχαικοῦ στόλου. Ἴσως δὲ καὶ

¹ Μετὰ τῶν «Τρωάδων» ἐδίδαξεν ὁ Εὐριπίδης τὸν «Ἀλέξανδρον» καὶ «Παλαμήδην», ἀλλ' ὅχι ἐν συνθέσει τριλογικῇ κατὰ τὴν τέχνην τοῦ Λισχύλου.

² Ποιητ. 15. «Φανερόν ὅτι καὶ τὰς λύσεις τῶν μύθων ἐξ αὐτοῦ δεῖ τοῦ μῦθου συμβαίνειν, καὶ μὴ, ὥσπερ ἐν τῇ Μηδείᾳ, ἀπὸ μηχανῆς, καὶ ἐν τῇ Ἰλίου πύρρῳ τὰ περὶ τὸν Ἀπὸ πλοῦν». Τὰ λεγόμενα δὲν ἀναφέρονται βεβαίως εἰς τὸ ἔπος, τὴν Ἰλιάδα. Οὐδεμία δ' ἄλλη τριλογία τοῦ Εὐριπίδου ἠδύνατο νᾶ ὀνομασθῇ ὡς ἐκ τῆς ὑποθέσεως Ἰλιάς ἢ μόνῃ ἡ προκειμένη.

δι' ὀπτικοῦ τινος μηχανήματος, οἷα μεταχειρίζεται καὶ ἐν ἄλλαις τραγωδίαις ὁ Εὐριπίδης, ἐπιδείξας εἰς τοὺς θεατὰς τοῦ στόλου τὰ ναυάρια καὶ τὴν θάλασσαν χειμαζομένην, ἀντιπαρέταξε θέαμα ἀνάλογον τῆς πυρπολουμένης Τροίας· διότι οὕτω καὶ τὰ ἐν τῇ δράματι προσοικονομηθέντα ἐτελοῦντο, καὶ αἱ ἐν τῇ ψυχῇ τῶν θεατῶν ὑποκινήθεῖσαι ἥθικαὶ ἀξιώσεις εὗρισκον τὴν δέουσαν ἀνάπαυσιν.

Ἡ Ἡλέκτρα ἐδιδάχθη καθ' ὃν χρόνον ἐξέπεμψαν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ἐπὶ Σικελίαν στόλον¹. Ἐν τῇ τραγωδίᾳ ταύτῃ καταφαίνεται μάλιστα τὸ ἐλάττωμα ἐκεῖνο τοῦ Εὐριπίδου, νὰ ἐξευτελίῃ τὰ μυθικὰ γεγονότα καὶ τοὺς χαρακτήρας, καὶ νὰ περιγράψῃ αὐτὰ ὡς πράγματα τοῦ κοινοῦ καὶ καθ' ἡμέραν βίου. Τὸ ἐπινόημα τοῦ ποιητοῦ, ὅτι ὁ Αἰγισθος ἐξέδωκε τὴν Ἡλέκτραν εἰς γεωργὸν ἀνθρώπον, διότι ἐφοβεῖτο κίνδυνον ἐκ τῶν τέκνων αὐτῆς, εἶναι μὲν πιθανόν, ἀλλ' ἐξευρέθη ἐπίτηδες, ὅπως χρησιμεύσῃ εἰς περιγραφὴν σκηνῶν τοῦ οἰκιακοῦ βίου εὐτελῶν καὶ πενιχρῶν. Ἐργάζεται λοιπὸν ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀγαμέμνονος ἔργα οἰκιακὰ ὅχι τόσον ἐξ ἀνάγκης, ὅσον ἐκ πείσματος, ἵνα δεῖξῃ τὸ ἀστοργὸν τῆς μητρός. Ὑποκρίνεται δὲ τὴν φειδωλὸν οἰκοδόσποιαν ἡ Ἡλέκτρα, καὶ χαλεπαίνει πρὸς τὸν σύζυγον, διότι ἐκάλεσεν εἰς τὴν ταπεινὴν αὐτῶν οἰκίαν ξένους εὐγενεῖς. Κατόπιν δὲ πέμπει αὐτὸν νὰ ζητήσῃ τροφίμα παρὰ τινος παλαίου φίλου, διότι ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας δὲν δύναται νὰ λάβωσι τι. Καὶ ἄλλα δὲ τούτοις ὅμοια λέγει πολλὰ ἡ Ἡλέκτρα κατὰ τὸν εὐτελεῖ τοῦτον καὶ ταπεινὸν τόνον. Ὁ δὲ φόνος τοῦ Αἰγισθοῦ καὶ τῆς Κλυταιμνήστρας περιγράφεται ὡς πρᾶξις ἐκ τοῦ σφοδροῦ πάθους τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἐχθίστην· διὸ καὶ μεταμέλονται πικρῶς μετὰ ταῦτα οἱ ἀδελφοί, καὶ οἱ Διόσκουροι ἐπιφανέντες ἐν τῇ θεάτρῳ ὡς θεοὶ ἐκ μηχανῆς, διαόρηθην καταδικάζουσι τὰ πραχθέντα, καὶ λέγουσι περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ προτρέψαντος τὸν Ὀρέστην ἐπὶ τὸν φόνον, ὅτι καίπερ σοφὸς ὢν, οὐκ ἔχρησεν αὐτῷ σοφίᾳ.

Περὶ τὸ τέλος τῆς Ἡλέκτρας² προανακρούει ὁ Εὐριπίδης τὴν διασκευὴν τοῦ περὶ τὴν Ἑλένην μύθου, ὃν ἐπραγματεύθη κατόπιν

¹ Οἱ ἐκ τοῦ 1353 στίχοι ὑπαινίσσονται προφανῶς τὰς ἐκπεμπομένας εἰς Σικελίαν ναυτικὰς δυνάμεις.

² Στ. 1290.

ἐν τῇ ἐπωνύμῳ δράματι τῇ «Ἑλένη»¹. Ἡ ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου πολ-
λάκις καταφρονηθεῖσα καὶ καταγελασθεῖσα γυνὴ τοῦ Μενέλαου με-
τατρέπεται ἀπροσδοκῆτως ἐν τῇ τραγωδίᾳ ταύτῃ εἰς τύπον καὶ πα-
ράδειγμα συζυγικῆς πίστεως καὶ καθόλου πάσης γυναικείας ἀρετῆς
καὶ σεμνότητος. Εἰς τὴν διασκευὴν ταύτην τοῦ μύθου ὠφελήθη ὁ
Εὐριπίδης ἐκ τινος γνώμης τοῦ Στρησιχόρου, ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ
Τρῶες ἐπολέμησαν τὰ δέκα ἔτη ἐν Τροίᾳ ὄχι περὶ τῆς Ἑλένης,
ἀλλὰ περὶ τοῦ εἰδώλου αὐτῆς². Παρέλαβε δὲ τὴν Στρησιχόρειον γνώ-
μην ὁ Εὐριπίδης ὄχι ὡς πιστὴν δῆθεν καὶ γνησίαν παραδoσιν, ἀλ-
λ' ὡς ἀρμoδιάν πρὸς τὸν δραματοургικὸν αὐτοῦ σκοπὸν, διὸ καὶ εὐ-
θὺς ὕστερον ἐπ' ἀνέρχεται πάλιν ἐν «Ὀρέστη» εἰς τὴν κοινοτέραν
καὶ συνηθεστέραν δόξαν, ὅτι ἡ Ἑλένη ἦτο γυνὴ ἀπιστος καὶ πο-
νηρὰ. Τῆς προκειμένης τραγωδίας κυρία ὑπόθεσις εἶναι ἡ διεκφυγὴ
τῆς Ἑλένης ἐξ Αἰγύπτου καὶ τῶν χειρῶν τοῦ βασιλέως Θεοκλυμέ-
νου, ὅστις ἤθελε διὰ τῆς βίας νὰ λάβῃ αὐτὴν σύζυγον. Φεύγει δὲ
τὰς χεῖρας τοῦ βασιλέως ἡ Ἑλένη διὰ δόλων, οὓς ἐπέλεξε μὲν αὐτὴ,
ἐξετέλεσε δὲ ὁ Μενέλαος. Ἡ περιγραφή τῆς Αἰγυπτίας χώρας καὶ
τοῦ ἔθνους τῶν Αἰγυπτίων καίται ἐν πολλοῖς ἐλλληνίζει, κινεῖ ὁμοίως
διὰ τὸ πρωτοφανὲς τὴν περιέργειαν καὶ προσοχὴν τῶν θεατῶν. Ὁ
δὲ προφητικὸς, ἀγνός, καὶ φιλόφρων χαρακτὴρ τῆς ἀδελφῆς τοῦ
βασιλέως Θεονόης, ἥτις ὡς ἀγαθὸς δαίμων ἐφορᾷ καὶ προστατεύει
τῶν συζύγων τὰ σχέδια, εἶναι ἐκ τῶν καλλίστων καὶ εὐπρεπεστάτων
ἐπινοιῶν τοῦ Εὐριπίδου.

Ἡ πραγματεία τοῦ μύθου τῆς Ἑλένης ἔχει πολλὴν ὁμοιότητα
πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς *Ἰφιγενείας ἐν Ταύροις*, μὲ μόνην τὴν δια-

¹ Ἡ Ἑλένη ἐδιδάχθη συγχρόνως τῇ Ἀνδρομέδᾳ (Σχολ. [Raven.] εἰς Ἀ-
ριστοφ. Θεσμοφορ. 1012). Ἡ δὲ Ἀνδρομέδα ἐδιδάχθη 8 ἔτη πρὸ τῶν Βα-
τράχων (Σχολ. Βατρ. 53), οἵτινες ἐδιδάχθησαν τὸ 405 π. Χ. (9 Ὀλ. 3).
Ἐν Θεσμοφοριαζούσαις παρωδαῖς Ἀριστοφάνης τὴν Ἀνδρομέδαν, ὡς δρᾶμα
διδαχθὲν τὸ πρότερον ἔτος, δηλ. τὸ 412 π. Χ. (91 Ὀλ. 4). Μετὰ τῆς Ἀν-
δρομέδας δὲ παρωδεῖ καὶ τὴν Ἑλένην. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ἡ Ἑ-
λένη ἐδιδάχθη τὸ 413 π. Χ. Πρὸς τοῦτο δὲ συνάδει καὶ ἡ μακρὰ κατὰ τῶν
μάντεων ῥῆσις (744), ἥτις ἀναφέρεται πιθανῶς εἰς τὴν εἰς Σικελίαν ἐκστρα-
τείαν, πρὸς ἣν ἐξήγειραν τοὺς Ἀθηναίους, κατὰ τὴν τὸν Θεοκυδίδην καὶ Ἀ-
ριστοφάνην, μάλιστα πάντων οἱ μάντιες.

² Κεφ. 14.

ποράν, ὅτι ὁ Εὐριπίδης οὐδεμίαν ἔκαμε χρήσιν τοῦ ἔρωτος ἐν Ἰφιγενείᾳ, διότι ὁ Θόας ἐκ λόγων θρησκευτικῶν μᾶλλον κατέχει παρ' ἑαυτῷ τὴν τε ἱέρειαν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοὺς εἰς θυσίαν προωρισμένους ξένους. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι αἱ δύο αὗται τραγωδίαι εἶναι σύγχρονοι, καθ' ὅσον καὶ ἐκ τῶν χορικῶν μέτρων συναγεται, ὅτι ἡ Ἰφιγενεία ἐν Ταύροις ἐδιδάχθη περὶ τοὺς χρόνους τούτους, ἦται περὶ τὴν 92 Ὀλ. Ἡ ἀρετὴ τῆς τραγωδίας ταύτης συνίσταται κυρίως εἰς τὴν ἔντεχνον πλοκὴν τοῦ μύθου, εἰς τὴν ἀπροσδόκητον ἀλλὰ κατὰ φύσιν ἀναγνώρισιν τῶν ἀδελφῶν, εἰς τὸ δεξιῶς ἐπινεσθὲν σχεδίων τῆς φυγῆς, καὶ εἰς τὴν πιθανὴν ὑπέρβασιν πάντων τῶν προσκομμάτων. Ἐχει δὲ καὶ ἄλλας ἀρετὰς τὸ δράμα τοῦτο, καὶ μάλιστα ἀρετὰς σπανίας παρ' Εὐριπίδῃ, ἐννοῶ τὴν εὐγένειαν καὶ ἀξιοπρέπειαν πάντων τῶν προσώπων τῆς τραγωδίας. Τῆς Ἰφιγενείας τὸ ἦθος εἶναι τόσον ἀγνόν καὶ παρθενικόν, ὥστε ἐπιβάλλει σέβας καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς βαρβάρους. Ὁ δὲ πόθος τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπανόδου καὶ ἡ πεποίθησις ὅτι ἐκτελεῖ τὴν βουλὴν τῶν θεῶν προτρέπουσι τὴν Ἰφιγενείαν εἰς φυγὴν, καὶ κατὰ τὰς ἐλληνικὰς ἰδέας ἀρκούντως δικαιολογοῦσι τὴν πρὸς τὸν ἀγαθὸν Θόαντα ἀπάτην. Καλὴ δὲ εἶναι καὶ ἡ πρόνοια τοῦ ποιητοῦ, ὅτι παρέστησε τὴν εὐγενῆ παρθένον ὅλως καθαρὰν τοῦ αἰσχροῦ μιάσματος τῆς ἀνθρωποθυσίας¹ διότι πρῶτον μὲν ἡ Ἰφιγενεία ἔβραινεν ἀπλῶς τὰ θύματα ἐξωθεν τοῦ ναοῦ, ἄλλοι δὲ ἦσαν οἱ ἐκτελοῦντες τὰς σφαγὰς ἐν τῷ ἱερῷ². ἔπειτα δὲ κατὰ συγκυρίαν τῆς τύχης οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης εἶχεν ἐκπέσει εἰς τὸν ἄξενον ἐκεῖνον αἰγιαλόν³. Τέλος δὲ μετὰ τὴν φυγὴν τῆς Ἰφιγενείας μεταβάλλεται εὐθὺς ἡ ἀνθρωποθυσία εἰς συμβολικὴν ἱεροπραξίαν⁴, καὶ οὕτως ἡ Ἑλληνικὴ φιλανθρωπία καὶ ἡμερότης κατανικᾷ τὴν βαρβαρικὴν δεισιδαιμονίαν καὶ σκληρότητα. Ἐτι παθητικώτερα τούτων καὶ συγκινητικώτερα εἶναι τὰ κατὰ τὸν Ὀρέστην καὶ Πυλάδην, ἐν οἷς ἐξυμνεῖται ἡ ἀρετὴ τῆς φιλίας, ὅσον ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ δράματι τοῦ Εὐριπίδου. Τὸ ἐπεισόδιον ἐκεῖνο ἰδίως ἐν ᾧ διαμάχονται πρὸς ἀλλή-

¹ Στ. 610.

² Στ. 250. (* Ἀντιφάσκουσι τὰ ἐν τοῖς Στ. 337—340. Πρὸς τὴν ἐν τῷ 250 στ. ἐρμηνείαν τοῦ Ἑρμάννου).

³ Στ. 1427.

λους οἱ φίλοι, τίς τῶν δύο νὰ παραδώσῃ ἑαυτὸν εἰς θάνατον καὶ τίς ν' ἀποσωθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα, κινεῖ εἰς δάκρυα τοὺς θεατὰς, ἂν καὶ ὁ ποιητὴς δὲν ἐπετῆδευσε τοῦτο ἀπὸ σκοποῦ. Καὶ εἶναι μὲν ἄληθές ὅτι κατὰ τὰς νῦν ἐπικρατούσας ιδέας ὁ Πυλάδης ταχέως ὑπενδίδει εἰς τὴν ἀξίωσιν τοῦ Ὁρέστου, εἴτε διότι εὖρε τοὺς λόγους αὐτοῦ περὶ θανάτου, εἴτε καὶ διότι ὁ εὐσεβὴς λάτρης τοῦ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνος ἔτρεφεν ἐνδομύχως τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἀμφοτέρους θέλει σώσει ἐκ τοῦ κινδύνου ὁ θεός. Τοῦ νῦν αἰῶνος οἱ ἄνθρωποι ποθοῦσιν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἐνθουσιώδῃ ἀφοσίωσιν εἰς μίαν καὶ μόνην ιδέαν, τὴν σωτηρίαν τοῦ φίλου, ἐνῷ οἱ ἐκ στερεωτέρας ὕλης πεπλασμένοι ἄνθρωποι τοῦ παλαιοῦ αἰῶνος ἀπέβλεπον καὶ εἰς τοῦ βίου τὰ ἀγαθὰ, καὶ εἰς πάντα τὰ ἄλλα καθήκοντα αὐτῶν.

Ὁ Ὁρέστης διαφέρει παντελῶς τῆς «Ἰφιγενείας ἐν Ταύροις» κατὰ τε τὴν οἰκονομίαν καὶ τῶν προσώπων τοὺς χαρακτήρας, ἂν καὶ ἐδιδάχθη περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, δηλ. κατὰ τὸ 408 π. Χ. (32 Ὀλ. 4). Οἱ παλαιοὶ γραμματικοὶ σημειοῦσι περὶ τοῦ Ὁρέστου πρῶτον μὲν ὅτι ἦτο ἐν τῶν ἐπὶ σκηνῆς εὐδοκιμοῦντων δραμάτων, ἀλλὰ χεῖριστον κατὰ τοὺς χαρακτήρας, διότι πλὴν τοῦ Πυλάδου ὅλα τὰ ἄλλα πρόσωπα εἶναι φαῦλα· δεύτερον δὲ ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ δράματος εἶναι κωμικωτέρα¹. Ὁ Εὐριπίδης ἠθέλησε, φαίνεται αἶον ἐπίτηδες, νὰ ἐκθέσῃ ἐν τῇ τραγωδίᾳ ταύτῃ σύγχυσιν καὶ παραχῇ παντοδαπῶν ἀγώνων καὶ παθῶν εἰς οὐδὲν ἐξάχουσιν τέλος. Ἐχει δὲ ἡ ὑπόθεσις τοῦ δράματος ὡς ἐξῆς· δικαστήριον Ἀργείων πολιτῶν καταδικάζει τὸν Ὁρέστην εἰς θάνατον διὰ τὸ ἔγκλημα τῆς μητροκτονίας· ὁ δὲ Μενέλαος, ἐφ' ᾗ ἤλπιζεν ὁ Ὁρέστης, ἐκ τε δειλίας καὶ ἰδιοτελείας ἐγκαταλείπει τὸν ἀνεψιὸν ἀβοήθητον. Ἐξαγριωθεὶς ἐπὶ τούτῳ ὁ Ὁρέστης, καὶ διψῶν ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ θεοῦ, ἔρχεται νὰ θανατώσῃ τὴν Ἑλένην, τὴν πηγὴν πάντων τῶν κακῶν, ἥτις φυλασσομένη τοὺς Ἀργεῖους ἔμενεν ἐν τῷ οἴκῳ κεκλεισμένη. Ἀφανισθείσης δὲ κατὰ θαυμαστὸν τρόπον τῆς Ἑλένης ἐν τῷ αἰθέρι, ἀπειλεῖ δεύτερον ὁ Ὁρέστης νὰ θανατώσῃ τὴν θυγατέρα τοῦ Μενέλαου Ἑρμιόνην. Ἀλλ' ἐν τούτῳ ἐπιφανεῖς ὁ Ἀπόλλων, πείθει τὸν

¹ Οἱ παλαιοὶ εἶκασαν πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ἡ ἀστάθεια τοῦ χαρακτήρος τοῦ Μενέλαου ὑπαινίσσεται τὸ παλὶμβουλον καὶ τὴν ἀστάθειαν ἣν ἐπέδειξαν οἱ Σπαρτιάται περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους (Πρβ. 371. 772, 903).

Ὁρέστην νὰ λάβῃ σύζυγον αὐτὴν τὴν Ἑρμιόνην, ἣν πρὸ μικροῦ ἐβουλεύετο νὰ φονεύσῃ, ὑποσχεθεὶς αὐτῇ σωτηρίαν ἐκ τῆς καταδίκης καὶ καθάρσιν ἐκ τοῦ μιάσματος τῆς μητροκτονίας. Οὕτως ἔλυσεν, ἢ μάλλον ἐκοψεν, ὁ Εὐριπίδης τὸν δεσμὸν τῆς πράξεως, ἀντὶ πιθανῆς λύσεως ἐκ τῶν πραγμάτων προερχομένης, καὶ τῆς ἠθικῆς τῶν παθῶν καθάρσεως, παρασκευάσας σύγχυσιν ἄπορον παντοδαπῶν ἀγώνων καὶ διαθέσεων.

Αἱ Φοίνισσαι, διδασθεῖσαι μικρὸν μετὰ τὸν Ὁρέστην, εἶναι ἐν τῶν πρεσβυτικῶν¹, ἀλλ' ὅχι καὶ τῶν χειρίστων δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου. Ἐν γένει δὲ πρέπει τις νὰ ἐντείνῃ σφόδρα τὴν προσοχὴν, ὅπως ἀνεύρῃ ἔχνη ἀσθενείας εἰς τὰ πρεσβυτικά δράματα τοῦ Εὐριπίδου, διότι ἢ ἐκ τοῦ γήρατος ἀδυναμία ὀλίγον, ὥς φαίνεται, ἐβάρυνε τοὺς ποιητὰς τῆς ἀρχαιότητος. Τὸ δράμα τῶν Φοινισσῶν ἔχει ἐξαιρέτους χάριτας, οἷον τὸ καλὸν ἐκεῖνο ἐπεισόδιον ἐν ἀρχῇ, ὅπου ἡ Ἀντιγόνη παρακολουθουμένη ὑπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ, ἐπισκοπεῖ ἐκ τῶν ἐπ' αὐτῆς τῶν ἀνακτόρων τὸ πρὸ τῆς πόλεως στράτευμα τῶν Ἀργείων. Καλὴ εἶναι καὶ ἡ περιγραφὴ τῆς εἰσόδου τοῦ Παλυνείκου εἰς τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν. Ἐν τοῖς καλοῖς ἐπεισοδίοις θὰ κατηριθμεῖτο πάντως καὶ τὸ τοῦ Μενοικέως, ἂν δὲν ἦτο ἐπαναλήψις τοῦ τῆς Μακαρίας τῶν Ἡρακλειδῶν, καὶ ἂν ὁ Εὐριπίδης δὲν παρείσθῃ κατὰ κόρον εἰς τὰ δράματα τὴν πρόθυμον ταύτην καὶ ἐκούσιαν ἀφοσίωσιν εἰς τὸν θάνατον. Πολλὰς χάριτας ἔχουσι καὶ κατὰ τὰ μέρη αἱ Φοίνισσαι, ἅμα δὲ πολλὴν ποικιλίαν προσώπων καὶ πραγμάτων, οἷον τὴν αὐτοκτονίαν τῶν δύο ἀδελφῶν, τὴν ἀποδιώξιν τοῦ Οἰδίποδος ἐκ τῆς Θηβαϊκῆς χώρας, τὴν γενναίαν τῆς Ἀντιγόνης βουλήν, πρῶτον μὲν νὰ κηδεύσῃ τὸν ἀδελφόν, εἶτα δὲ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὰ ξένα τὸν τυφλὸν πατέρα τῆς². ἀλλ' ὅμως λείπει ἐκ τοῦ δράματος ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότης, καὶ ἡ ἐκ τῆς ἐναρμονίου οἰκονομίας εὐάρεστος ἐντύπωσις, ἥτις προέρχεται ἐκ μόνης τῆς ἰδέας τῆς βλαστηνούσης ἐκ τοῦ βᾶθους τῆς ψυχῆς, καὶ ἐκ τῆς θερμότητος τοῦ αἰσθήματος.

Τρία ἄλλα δράματα, *Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι*, *Ἀλκμαίων* ὁ διὰ

¹ Σχολ. εἰς Ἀριστοφ. Βατρ. 53.

² Ἐνθα δὲν καταλαμβάνει τίς ἀληθῶς, πῶς δύναται ἡ Ἀντιγόνη νὰ ἐκτελέσῃ ἀμφοτέρω.

*Κορίνθου*¹, καὶ αἱ *Βάχχαι*, ὧν τὰ δύο μόνα περιεσώθησαν εἰς ἡ-
μας, ἐδιδάχθησαν πρῶτον ὑπὸ τοῦ νεωτέρου Εὐριπίδου, υἱοῦ, ἢ μαλ-
λον ἀνεψιοῦ, τοῦ μεγάλου Εὐριπίδου. Τῶν τραγωδιῶν τούτων μό-
νας τὰς *Βάχχας* φαίνεται ὅτι συνετέλεσεν ὁ πρεσβύτερος Εὐριπί-
δης, καὶ μάλιστα ὅχι ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐν Μακεδονίᾳ θέα-
τρον. Ὁ Εὐριπίδης δηλ. κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου, ὅτε αἱ
Ἀθηναῖοι ἔπασχον πολλὰ ἐκ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀποδη-
μήσας εἰς Μακεδονίαν, διέτριβε παρὰ τῷ βασιλεὶ Ἀρχελάῳ, ὅστις
ἦτο μὲν μέτριος κατὰ τὰς ἄλλας ἀρετάς, ἐβασίλευσεν ὅμως μετὰ
συνέσεως, ἔπραξε πολλὰ ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Μακεδόνων, καὶ
πολλοὺς ἐπιφανεῖς τῶν Ἑλλήνων ποιητὰς καὶ μουσικοὺς προσεκά-
λεσεν εἰς τὴν αὐλήν αὐτοῦ. Ἐκεῖ ἐν Μακεδονίᾳ ἀπέθανε καὶ ἐτάφη
ὁ Εὐριπίδης κατὰ τὴν κοινὴν παραδόσιν. Περὶ δὲ τὴν Πιερίαν κατὰ
τὸν Ὀλυμπον εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπεχωρίαζεν ἀπὸ παλαιοῦ ἡ λα-
τρεία τοῦ Βάχχου, περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον, ἔνθα ἡ μήτηρ τοῦ Ἀ-
λεξάνδρου Ὀλυμπιάς ἔτη πολλὰ ὕστερον ἐτέλει τοὺς περὶ τὸν Διὸς
ὄργιασμούς μετὰ τῶν Κλωδῶνων καὶ Μιμαλλόνων. (Πλουτ.
Ἀλεξ. 2). Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ Ἀρχέλαος πανηγυρίζων περὶ τὴν
χώραν ταύτην τὴν τελετὴν τοῦ Βάχχου, εἰσήγαγε καὶ ἀγῶνας σκη-
νικούς, ὧν χάριν ἐποιήθησαν αἱ *Βάχχαι*². Ταῦτα συνάγονται ἐκ
τῶν λόγων τοῦ χοροῦ.

Μάκαιρ' ὦ Πιερία, σέβεται σ' Εὐῖος, ἥξει
τε χορεύσων ἅμα βακχεύ-
μασι, τὸν τ' ὠκυρράαν
διαβάς Ἀξίων εἰλίσ-
σομένας Μαινάδας ἄξει,
Λυδῖαν τε, τὸν εὐδαιμονίας
βροτοῖς ὀλβοδόταν
πατέρα τε, τὸν ἔκλυον
εὐῖππον χώραν ὕδασι·
καλλίστοισι λιπαίνειν.

¹ Δράμα διάφορον τοῦ «Ἀλκμαίωνος διὰ Ψωφίδος», ὅπερ ἐδιδάχθη συγ-
χρόνως μὲ τὴν Ἀλκιστιν.

² Ὁ Ἀρχέλαος εἰσήγαγεν ἀγῶνας σκηνικούς καὶ ἐν Δίῳ τῆς Πιερίας, εἰς
τιμὴν τοῦ Διὸς καὶ τῶν Μουσῶν (Διοδ. Σικελ. XVII. 16. πρβ. Vesseling,
εἰς XVI, 56).

³ Στ. 566.

Ὁ Εὐριπίδης δὲν εἶχε βεβαίως ἄλλον λόγον νὰ ἐξυμνήσῃ τόσον ἐπιφανῶς τοὺς ποταμοὺς τούτους, ἢ ὅτι ἔκειτο ἐν μέσῳ αὐτῶν Πέλλα ἡ καθέδρα τῶν Μακεδόνων βασιλέων, ἐξ ἧς ἦλθεν εἰς Πιερίαν ἡ αὐλὴ τοῦ βασιλέως, ἵνα συνορτάσῃ τὴν πανήγυριν.

Αἱ Βάχχαι πραγματεύονται τὸν μῦθον τοῦ Πενθέως, ὅστις θέλων νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς Διονυσιακῆς λατρείας εἰς Θήβας, ἐπιμωρήθη σκληρῶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Ἡ φύσις τῆς ἐνθουσιώδους καὶ ὀργιαστικῆς λατρείας τοῦ Βάχχου περιγράφεται ἐν τῷ δράματι τούτῳ τόσον ἀκριβῶς καὶ ζωηρῶς, ὅσον ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ συγγράμματι παλαιῷ. Συγχρόνως δὲ μαθηθάνομεν ἐξ αὐτοῦ ὅτι ὁ Εὐριπίδης, ἀποβαλὼν κατὰ τὸ γῆρας τὴν ἐλευθεροφροσύνην περὶ τὰ θρησκευτικὰ πράγματα, ἐγένετο εὐσεβὴς καὶ ὀρθόδοξος. Ἐπίσθη δὴλ, ὁ ποιητὴς κατὰ τὸ τέλος τοῦ βίου ὅτι ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἀνθρωπίνη σοφία δὲν πρέπει νὰ ἐκτείνηται ἐπὶ τὰ θεῖα πράγματα, ὅτι τὰς πατρῷας παραδοχάς, αἵτινες εἶναι σύγχρονοι τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, οὐδεμία περίνοια καὶ σοφία δύναται νὰ ἀνατρέψῃ, καὶ ὅτι ἡ σοφία ἐκείνη, ἥτις πολεμεῖ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν, εἶναι πανηρὰ σοφία.

Ὅρμαται μόλις, ἀλλ' ὅμως
πιστὸν τό γε θεῖον
σθένος· ἀπευθύνει δὲ βροτῶν
τούς τ' ἀγνωμοσύναν
τιμῶντας καὶ μὴ τὰ θεῶν
αὔξοντας σὺν μαινομένα δόξα,
κρυπτεύουσι δὲ ποικίλως
δαρὸν χρόνου πόδα καὶ
θηρῶσιν τὸν ἄσπετον. οὐ
γὰρ κρείσσον ποταμῶν νόμων
γινώσκειν χρὴ καὶ μελετᾶν.
κούφα γάρ δαπάνη νομί-
ζειν ἰσχύει τόδ' ἔχειν,
ὅ τι ποτ' ἄρα τὸ δαιμόνιον,
τό τ' ἐν χρόνῳ μακρῷ
νόμιμον αἰεὶ φύσει τε πεφυκός·
τί τὸ σοφὸν ἢ τί τὸ κάλλιον
παρὰ θεῶν γέρας ἐν βροτοῖς
ἢ χεῖρ' ὑπὲρ κορυφᾶς
τῶν ἐχθρῶν κρείσσω κατεχεῖν;
ὅ τι καλὸν φίλον ἀσέλ'.

¹ 880. Περβ. καὶ 210, 1257.

Τὰς διδασκαλίας ταύτας ἀπαγγέλλουσι πλὴν τοῦ χοροῦ οἱ σεβά-
σμιμοι ἥρωες Κάδμος καὶ Τειρεσίας μετὰ πολλῆς ἐμφάσεως, ὑπόκειν-
ται δὲ καὶ ὡς ἀρχουσαι ιδέαι τοῦ ὅλου δράματος. Ἄλλ' ὁ Εὐριπί-
δης ἀμφιρόπος ὢν περὶ τὰ τοιαῦτα, ἐρμηνεύει πάνυ ψυχρῶς τὸν πα-
ράδοξον μῦθον περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Διονύσου ἐξ ἐτυμολογι-
κῆς συγχύσεως τῶν λέξεων *μηρὸς* καὶ *Ὀμηρος*!. Τοσαῦτα περὶ
Βακχῶν.

Τὴν δὲ *Ἰφιγένειαν ἐν Αὐλίδι* ἤρχισε μὲν, ἀλλὰ δὲν συνετέλεσεν
ὅλην, ὡς φαίνεται, ὁ πρεσβύτερος Εὐριπίδης. Ἡ τραγωδία αὕτη
κατὰ τὰ γνήσια καὶ πρωτότυπα αὐτῆς μέρη εἶναι ἐν τῶν καλλί-
στων δραμάτων τοῦ ποιητοῦ· ἐνεκα δὲ τῆς γενναίας καὶ μεγαλο-
πρεποῦς ιδέας, τῆς ὑποκειμένης ἐν αὐτῇ, ἀξία τῆς Μηδείας καὶ τῆς
Ἑκάτης. Παθητικώτατον ἰδίως εἶναι τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅπου ἡ Ἰφι-
γένεια παρακαλεῖ τὸν Ἀγαμέμνονα νὰ λυπηθῇ τὴν ζωὴν αὐτῆς καὶ
νεότητά·

Εἰ μὲν τὸν Ὀρφῆως εἶχον, ὦ πάτερ, λόγον,
πεῖθιν ἐπάδουσ', ὥσθ' ὁμαρτεῖν μοι πέτρας,
κηλεῖν τε τοῖς λόγοισιν οὐς ἐβουλόμην,
ἐνταῦθ' ἂν ἤλθον. νῦν δὲ τάπ' ἐμοὶ σοφὰ
θάκρυα παρέξω· ταῦτα γὰρ δυνάίμεθ' ἄν.
ἰκετηρίαν δὲ γόνασιν ἐξάπτω σέθεν
τὸ σῶμα τούμῳ, ὅπερ ἔτικτεν ἦδε σοι·
μή μ' ἀπολέσης ἄωρον· ἡδὺ γὰρ τὸ φῶς
λεύσσειν· τὰ δ' ὑπὸ γῆς μή μ' ἰδεῖν ἀναγκάσης.
πρώτη σ' ἐκάλεσα πατέρα καὶ σὺ πατὴρ ἐμέ·
πρώτη δὲ γόνασι σοῖσι σῶμα δοῦς' ἐμὸν
φίλας χάριτας ἔδωκα κἀντεδεξάμην.
λόγος δ' ὁ μὲν σὺς ἦν ὅδ' ἄρά σ', ὦ τέκνον,
εὐδαίμων' ἀνδρὸς ἐν δόμοισιν ὄψομαι,
ζῶσάν τε καὶ θάλλουσαν ἀξίως ἐμοῦ;
οὐμός δ' ὅδ' ἦν αὖ περὶ σὸν ἐξαρτωμένης
γένεσιον, οὐ νῦν ἀντιτάζουμαι χερὶ·
τί δ' ἄρ' ἐγὼ σέ, πρέσβυν ἄρ' εἰσδέξομαι
ἐμῶν φίλαισιν ὑποδοχαῖς δόμων, πάτερ,
πάνων τιθηνούς ἀποδιδούσά σοι τροφάς;
τούτων ἐγὼ μὲν τῶν λόγων μνήμην ἔχω,
σὺ δ' ἐπιλέησαι, καὶ μ' ἀποκτεῖναι θέλεις.

μή πρὸς σε Πέλοπος καὶ πρὸς Ἀτρέως πατρός
καὶ τῆσδε μητρός, ἢ πρὶν ὠδίνουσι' ἐμὲ
νῦν δευτέραν ὠδὶνα τήνδε λαμβάνει.
τί μοι μέτεστι τῶν Ἀλεξάνδρου γάμων
Ἑλένης τε ; πόθεν ἤλθ' ἐπ' ὀλέθρῳ τῷμῳ, πάτερ ;
βλέψον πρὸς ἡμᾶς, ὅμμα δὸς ψίλημά τε,
ἴν' ἄλλα τοῦτο κατθανεῖσι' ἔχω σέθεν
μνημεῖον, εἰ μὴ τοῖς ἐμοῖς πείθει λόγοις.
ἀδελφέ, μικρὸς μὲν σὺ γ' ἐπίκουρος φίλοις,
ὅμως δὲ συνδάκρυσον, ἰκέτευσον πατρός
τὴν σὴν ἀδελφὴν μὴ θανεῖν· αἰσθημὰ τοι
κἂν νηπίοις γε τῶν κακῶν ἐγγίγνεται.
ἰδοὺ σιωπῶν λίσσεται σ' ὁδ, ὦ πάτερ.
ἀλλ' αἰδέσθαι με καὶ κατοίκτηρον βίον.
ναί, πρὸς γενείου σ' ἀντόμεσθα δύο φίλω
ὁ μὲν νεοσσός ἐστιν, ἡ δ' ἡύξημένη.
ἐν συντεμνύσα πάντα νικήσω λόγον·
τὸ φῶς τόδ' ἀνθρώποισιν ἥδιστον βλέπειν,
τὰ νέρθε δ' οὐδέν· μαίνεται δ' ὅς εὐχεται
θανεῖν· κακῶς ζῆν κρεῖσσον ἢ καλῶς θανεῖν.

Ἡ δὲ ἄρχουσα ἐν τῷ δράματι ιδέα εἶναι ὅτι φύσις μεγαλόψυχος καὶ εὐγενής, οἷα ἡ τῆς ἀγνῆς παρθένου Ἰφιγενείας, δύναται νὰ εὕρῃ λύσιν τῶν ἀπόρων, ὅσα παρεσκεύασαν τὰ ἀντιμαχόμενα πάθη καὶ αἱ ὁρμαὶ ἀνδρῶν συνετῶν καὶ μέγα δυναμένων. Αἱ ἄκαρποι τοῦ Ἀγαμέμνονος προσπαθεῖται ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ἑαυτοῦ θυγατρὸς, ἡ τοῦ Μενελάου ὑπὲρ τῆς νεάνιδος συμπάθεια ἡ βραδέως ἐπελθοῦσα, ἡ τοῦ Ἀχιλλέως ὑπεροπτική καὶ τολμηρὰ ἀντίστασις καθ' ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατεύματος ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς μεμνηστευμένης αὐτῷ Ἰφιγενείας, εἶναι ἐπίνοιοι δεξιαὶ δι' ὧν ἔθρεψεν ὁ ποιητὴς καὶ ἐνέτεινε σφόδρα τὴν ἀγωνίαν τῶν θεατῶν, ὥστε ἡ εἰς τὸν θάνατον ἐκουσία ἀφοσίωσις τῆς παρθένου διαλύει τὸν περίπλοκον τῆς πράξεως δεσμὸν, καθ' ὃν λόγον ἐν ἄλλοις δράμασι τοῦ Εὐριπίδου διαλύει τὴν περίπλοκὴν ὁ ἐκ μηχανῆς θεός, καὶ ἐπὶ τέλους ἐκλάμπει ἡ πράξις τῆς νεάνιδος ἐν ὕλῃ αὐτῆς τῇ λαμπρότητι καὶ μεγαλειότητι. Τὸ ἐξάρετον ὅμως τοῦτο δράμα διεφθάρη κατὰ δυστυχίαν διὰ παρεμβολῆς πολλῶν χωρίων πεζῶν καὶ εὐτελῶν κατὰ τὴν ὕλην καὶ εἶδος¹.

¹ Π. χ. ἡ παράδοσις καὶ ὁ ἐπίλογος. Πρὸς. H. Bartsch, de Eurip. Iphig.

Καὶ ἂν μὲν τὰ παρέμβλητα ταῦτα χωρία, δι' ὧν συνεπληρώθη τὸ δράμα πρὸς τὴν ἀπὸ τῆς σκηνῆς διδασκαλίαν, ἐποιήθησαν τῷ ὄντι ὑπὸ τοῦ νεωτέρου Εὐριπίδου, ἡ τραγικὴ τέχνη μετὰ τὸν θάνατον τῶν τριῶν μεγάλων τραγωδοποιῶν ἐξέπεσεν ἀληθῶς εἰς τὸ ἔσχατον. Τὸ ζήτημα ὅμως τοῦτο εἶναι ὡς πρὸς δὴποτε δύσκολον, διότι κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους ἐφέρετο ἐπίλογος τῆς Ἰφιγενείας πολὺ διάφορος τοῦ παρόντος, ὃν ἐποίησε πιθανῶς ὁ νεώτερος Εὐριπίδης¹. Ἐπειδὴ δὲ διεσώζοντο, ὡς φαίνεται, ἐν ταῖς ἀρχαίαις χειρογράφαις ἐπὶ πολὺν χρόνον γνήσια λείψανα ἐπιλόγου τοῦ πρεσβυτέρου Εὐριπίδου, διεσκέυασαν ταῦτα εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν, καθ' ἣν ἡ τέχνη εἰχεν ἐντελῶς παρακμάσει, καὶ ταύτας τὰς ὑστερας διασκευὰς ἔχομεν ἡμεῖς σήμερον πρὸ ὀφθαλμῶν.

Τὰ διασωθέντα δράματα τοῦ Εὐριπίδου εἶναι τόσον πολλὰ καὶ διάφορα τὴν τέχνην, ὥστε εἰς χαρακτηρισμὸν τοῦ ποιητοῦ δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ἀπολεσθέντα. Ἐκ τῶν σκωμμάτων ὅμως τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ἄλλων ἀρχαίων παραδόσεων συμπεραίνεται, ὅτι ἐν τισι τῶν ἀπολεσθέντων ἦσαν καταφανέστεραι αἱ συνήθεις τοῦ ποιητοῦ κακίαι καὶ τὰ ἐλαττώματα. Ἡ σπουδὴ π. χ. τοῦ παριστᾶν τὰ πρόσωπα ἐλεεινότατα καὶ περιβάλλειν αὐτὰ ῥάκη καὶ ἐσχισμένα ἱμάτια ἐξεφαινετο μάλιστα ἐν *Τηλέφῳ*². τὰ ῥυθμικὰ παίγνια, ἐν *Ἀνδρομέδᾳ* ἡ κλίσις πρὸς τὸ φιλοσοφεῖν καὶ λεπτολογεῖν τὰ πράγματα, ἐν *Μελανίππῃ*· πολλὰ φιλοσοφήματα περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰσήγαγεν εἰς τὸν *Χρυσίππον* καὶ *Πειρίθουν*· σοφιστικὰς δ' ἐπινοίας καὶ ἀντιλογίας περὶ ἀρχῆς τῆς θρησκείας περιεῖχε πολλὰς ὁ *Σίσυφος*. Τὰ δύο ὅμως τελευταῖα δράματα ἀπέδιδον μετὰ λόγου οἱ παλαιοὶ

Aul. Vratisl. 1837.—H, Zirndorfer, de Eurip. Iphig. Aul. Marburgi 1838.

¹ Πρὸς Αἰλ. π. Ζ. Ἰστορ. VII. 39.

² Τοῦ «Τηλέφου» διεσκέυασέ τινα ὁ Εὐριπίδης, ὅχι βέβαια ἕνεκα τῶν σκωμμάτων τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν Βατράχοις, ὡς λέγει ὁ Εὐστάθιος (εἰς Ἰλ. II. p. 1084), ἐπειδὴ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Βατράχων δὲν ἔζη ὁ ποιητής, ἀλλὰ διότι συνείθιζεν ὁ Εὐριπίδης νὰ διασκευάζῃ τὰς τραγωδίας αὐτοῦ. Ἐν τῇ προτέρᾳ τοῦ Ἰππολύτου ἐκδόσει π. χ. ὁ χαρακτὴρ τῆς Φαίδρας περιεγράφετο πολὺ ἀσεμνότερος καὶ αἰσχρότερος.

εἰς τὸν *Kritlar*, ἓνα τῶν Τριάκοντα, ὅστις ἐμαθήτευσε παρὰ τε τῷ Σωκράτει καὶ τοῖς σοφισταῖς¹.

Διὰ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν τιμὴν τῶν μεταγενεστέρων αἰώνων πρὸς τὸν Εὐριπίδην διεσώθη αὐτοῦ καὶ ἐν δράμα σατυρικόν, ὁ *Κύκλωψ*, ὅστις πραγματεύεται τὸν μῦθον τοῦ Πολυφήμου, μῦθον, ὅστις ἐπλάσθη οἷον ἐπίτηδες πρὸς σατυρικὴν ποίησιν. Καὶ εἶναι μὲν ὁ *Κύκλωψ* ἄξιον λόγου μνημεῖον, ὡς τὸ μόνον παράδειγμα σατυρικοῦ δράματος, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ἔξαγμα τῆς φαντασίας καὶ τὴν ποιητικὴν μεγαλοφυίαν θὰ ἀπελείπετο, ὡς εἰκός, τῶν σατυρικῶν δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου, διότι ὁ Εὐριπίδης δὲν ἠδουκίμει διαφερόντως περὶ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως.

Ὁ Εὐριπίδης ἀπέθανεν ἐν Μακεδονίᾳ, ὡς ἐξάγεται ἐκ λόγων πιθανῶν τὸ ἔτος 407 π. Χ., καὶ ὄχι τὸ 406, ὡς παραδίδουσιν οἱ παλαιοί. Καὶ πάντες μὲν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπένθησαν τὸν ἄνδρα, ὁ δὲ Σοφοκλῆς καὶ ἀσπεφανώτους εἰσήγαγε τοὺς ὑποκριτὰς εἰς τὸ θέατρον κατὰ τοὺς σκηنيκούς ἀγῶνας τοὺς τελεσθέντας τὸν χειμῶνα τῶν ἐτῶν 407 καὶ 408. Εὐθύς δὲ μετ' ὀλίγον ἀπέθανε καὶ αὐτὸς κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 408 ἔτους (93 Ὀλ. 2), ὅπερ συμφωνεῖ πρὸς τὴν παλαιὰν παράδοσιν, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς ἐτελεύτησε κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Χοῶν.

¹ Τοῦ «Ρήσου» δὲν ἐμνημόνευσα παντελῶς, διότι ἐποίησε μὲν ὁ Εὐριπίδης τραγωδίαν «Ρῆσον», ἣν ἐμιμήθη ἴσως ὁ Ἀττιος ἐν Νυκτεγεροσίᾳ, ὁ Ῥῆσος ὅμως, ὃν ἔχομεν σήμερον, δὲν φέρει Εὐριπίδειον χαρακτῆρα, ἀλλ' εἶναι ἀπομίμῃσις ἐκ τοῦ Αἰσχύλου καὶ Σοφοκλέους. Ἀνήκει ἄρα εἰς τὴν νεωτέραν Ἀττικὴν τραγωδίαν, καὶ μάλιστα εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Φιλόλοχου κατὰ πιθανὸν λόγον. Καὶ ὅτι μὲν ὁ ποιητὴς ἦτο Ἀθηναῖος, συνάγεται ἄσφαλως ἐκ τοῦ 914 στίχου, ἡ δὲ σκηνὴ ἐκείνη, καθ' ἣν παρέρχεται μὲν ἡ Πάρις εἰς τὸ θέατρον, ἀποχωρεῖ δὲ ὁ Διομήδης καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, ἀλλὰ μένει ἡ Ἀθηνᾶ, ἔχει χρεῖαν τεσσάρων ὑποκριτῶν εἰς διδασκαλίαν, ὅπερ εἶναι τεκμήριον νεωτέρων χρόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΒΙΚΟΣΤΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΤΡΑΓΩΔΟΠΟΙΩΝ

Μέγα εὐτύχημα ἀληθῶς εἶναι ὅτι διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς τραγω-
δίαί τῶν τριῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, οὓς οἱ σύγχρονοι καὶ πᾶσα ὁμοφῶ-
νως ἡ ἀρχαιοῦτης ἀνεκέρυξαν ἄκρους τεχνίτας καὶ ἥρωας τῆς τραγι-
κῆς Μούσης. Αἰσχύλος, Σοφοκλῆς, καὶ Εὐριπίδης εἶναι τὰ σταθε-
ρῶς εὐφημούμενα ὀνόματα, ὅσας τις γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀκμῆς
τῆς Ἀττικῆς τραγωδίας. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀπέ-
δειξε τρανῶς τὴν πρὸς τοὺς ἀνδρας τιμὴν, δι' ὧν ἐψήφισε νὰ διατη-
ρῶνται τὰ ἔργα αὐτῶν καθαρὰ καὶ ἀνόθευτα, ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας
καὶ τῶν διασκευῶν τῶν ὑποκριτῶν¹. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι τὰ
δράματα τῶν τριῶν τούτων μεγάλων τραγικῶν μικρὸν μετὰ τὸν θά-
νατον αὐτῶν ἀνεγινώσκοντο συχνότερον ἢ ἐδιδάσκοντο ἀπὸ τῆς σκη-
νῆς, πάντες ὅμως οἱ ἀρχαῖοι ἐγεύθησαν αὐτῶν κατὰ κόρον καὶ ἐνε-
τρέψθησαν ἐν αὐτοῖς.

Οἱ δὲ ἄλλοι σύγχρονοι τραγικοί δὲν ἦσαν μὲν ὅλως ἀδόκιμοι παι-
ταί, διότι καὶ ἀντηγωνίζοντο πρὸς τοὺς τρεῖς, ἐνίητε δὲ καὶ ἐνίκη-
σαν αὐτούς· ἀλλὰ τὰ ἔργα αὐτῶν δὲν ἦσαν τόσον ἐντεχνα καὶ καλὰ,
ὥστε νὰ τύχῃσι πανδῆμου ἀπαδοχῆς. Ἐν γένει δέ, φαίνεται ὅτι
οὔτε ὁ χαρακτήρ αὐτῶν εἶχε τὴν βαθύτητα, οὔτε τὸ πνεῦμα τὴν
μεγαλοφυϊάν τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν, διότι ἄλλως τὰ δρά-
ματα αὐτῶν θὰ ἤξιουντο παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις μεζιζονος τιμῆς
καὶ ἐπιμελείας.

Εἰς τῶν ἀρχαιοτέρων τούτων τραγωδοποιῶν ἦτο *Νεόφρων* ὁ *Σι-
κυνώριος*, οὗ τὴν Μηδεῖαν διεσκεύασεν ὁ Εὐριπίδης². Τὸν Νεόφρονα
τοῦτον πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἄλλου νεωτέρου, ἀκμάσαντος, κατὰ
τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν.

Μετὰ τὸν Νεόφρονα ἄξιος μνείας φαίνεται Ἰων ὁ *Χίος*, ἀκμάσας

¹ Ἐννοῶ τοῦ Λυκούργου τὸ ψήφισμα.

² Ὅρα τὴν ὑπόθεσιν τῆς Μηδεῖας τοῦ Εὐριπίδου (ἐνθα τὸ «γενναῖο φρόγως ὁ ἰσχυρὸς ὁρῶς μετεγράφη εἰς «Νεόφρωνος διασκευά-
σας») καὶ Διογεν. Λαερτ. II. 184.

ἐπὶ Αἰσχύλου καὶ Κίμωνος, οὗ μνημονεύει ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν. Ὁ Ἴων ἦτο συγγραφεὺς πολυγράφος, καί, πρῶτον σπάνιον κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν, πεζογράφος ἅμα καὶ ποιητής, διότι συνέγραψεν ἱστορίας κατὰ μίμησιν τοῦ Ἡροδότου, καὶ ἐλεγείας¹, καὶ λυρικά ποιήματα παντὸς εἶδους. Ὡς δὲ ποιητὴς τραγωιδίων ἐφάνη τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς σκηνῆς καθ' ἃ ἔτος ἀπέθανεν ὁ Αἰσχύλος, οὗ τὴν δόξαν φαίνεται ὅτι ἐξήλωσε μάλιστα. Τὰς ὑποθέσεις τῶν τραγωιδίων ἐλάμβανεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ Ὀμήρου, συνέπλεκε δὲ τὰ δράματα εἰς τριλογίας κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Αἰσχύλου, ἀλλὰ τὰ περισωθέντα ἀποσπάσματα τῶν τραγωιδίων αὐτοῦ εἶναι τόσον ὀλίγα², ὥστε εἶναι δύσκολον νὰ συλλάβωμεν ἀκριβεστέραν ἔννοιαν περὶ τῆς τριλογικῆς ταύτης συνθέσεως. Καθόλου δὲ κρινόμενος ὁ Ἴων, ἦτο μὲν ἀκριβὴς καὶ ἐπιμελὴς περὶ τὴν ἐξεργασίαν, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὸν τόνον τῆς φαντασίας οὐδὲ τὴν μεγαλοφυίαν, ἃ τινὰ χαρακτηρίζουσι τοὺς ἐξόχους ποιητάς³.

Μετὰ τὸν Ἴωνα μνημονευτέος ὁ Ἀρίσταρχος, ὅστις κατέλθε τὸ πρῶτον εἰς τὴν σκηνὴν τὸ ἔτος 454 π. Χ. (81 Ὀλ. 2). Ὁ Ἀρίσταρχος, καθ' ἃ προείπον, ἦτο ὁ δαὺς εἰς τὰς τραγωδίας τὸ τεταγμένον ἐκεῖνο μῆκος, ὑπερ ἠκολούθησαν κατόπιν ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης⁴. Τινὲς τῶν τραγωιδίων τοῦ Ἀρίσταρχου, ἰδίως δὲ «Ὁ Ἀχιλλεύς», ἐφημιέσθησαν καὶ κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους διὰ τοῦ Ἐννίου, ὅστις ἐμειμήθη ἢ μετέφρασεν αὐτάς.

Μετὰ τὸν Ἀρίσταρχον ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν Ἀχαιὶς ὁ Ἐρετριεύς. Ὁ Ἀχαιὶς ἀνέβη πρῶτον ἐπὶ τῆς σκηνῆς περὶ τὴν 83 Ὀλ., ἐδίδαξε δὲ πολλὰ δράματα, ἀλλ' ἅπαξ μόνον ἐστεφανώθη. Ἰδιὸν εἶχε περὶ τὴν τέχνην τὸ περίτεχνον καὶ ἐξεζητημένον, διὸ καὶ εἰσηγεν εἰς τὰς τραγωδίας πολλὰ σπάνια μυθολογήματα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν περισωθέντων λειψάνων⁵. Τὸ δὲ ὕφος τοῦ ἦτο, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν παλαιῶν, σκοτεινὸν καὶ συνεστραμμένον. Ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τούτων ἐξηγεῖται εὐκόλως ἡ γνώμη κριτικῶν τινῶν τῆς

¹ Κεφ. 10.

² Ionis Chii fragm. collegit Car. Nieberding. Lips. 1886.

³ Λογγ. π. "Υψους 33.

⁴ Κεφ. 21.

⁵ Achaei Eretriensis fragm. coll. Ulrichs, Bonnæ 1834. De Aethone Satyr. Achaei Eretr. scrips. E. Mueller, Ratibor. 1837.

ἀρχαιότητος, ὅτι περὶ τὴν ποίησιν σατυρικῶν δραμάτων εἶχεν ὁ Ἀ-
χαιὸς τὰ δευτερεῖα τοῦ Αἰσχύλου, ἂν καὶ μετεχειρίζετο ἐπινοίας
περιέργους καὶ ὕψος λόγου κομψὸν καὶ περίτεχνον.

Μετὰ τὸν Ἀχαιὸν ἄξιός μιν εἶναι ὁ Καρκίνος καὶ οἱ υἱοί. Οὗ-
τοι συνεκρότουν σχολὴν ἰδίαν τραγωδοποιῶν, γνωστὴν ἐκ τῶν σκαω-
μάτων τοῦ Ἀριστοφάνους μάλιστα. Καὶ τραγωδίας μὲν ἐποίει μύ-
νους ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς Ξενοκλῆς, οἱ δὲ ἄλλοι ἐλάμβανον μέρος ὡς
χορευταὶ εἰς τὰ δράματα τοῦ πατρὸς ἢ τοῦ ἀδελφοῦ. Ἴδιον τῆς τέ-
χνης τοῦ Καρκίνου καὶ Ξενοκλέους, καθ' ὃ συνάγεται ἐκ τινῶν ἀρ-
χαίων μαρτυριῶν. ἦτο ποιά τις σκληρότης, ὑπομιμνήσκουσα τὴν
ἀρχαϊκὴν ποίησιν. Ἐν τούτοις ὁ Ξενοκλῆς ἐνίκησεν ἐν τριλογίᾳ
(Οἰδίπους, Λυκάων, Βάκχαι, Σατυρικόν, Ἀθάμας) αὐτὸν τὸν Εὐρι-
πίδην, ἐν τῇ τριλογίᾳ τῇ περιλαμβανούσῃ τὰς Τρωάδας. Τοῦ Ἀ-
θηναίου Καρκίνου πρέπει νὰ διακρίνωμεν νεώτερόν τινα ὁμώνυμον
τραγωδοποιόν, ὅστις κατήγετο ἐξ Ἀκράγαντος.

Μετὰ τοὺς περὶ Καρκίνον ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν τῶν χρόνων ὁ
ιδιόρρυθμος ποιητὴς Ἀγάθων. Νέος τὴν ἡλικίαν ὁ Ἀγάθων, κατέβη
τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸ 416 π. Χ. (90 Ὀλ. 4.), ἀπέθανε δὲ
παρ' Ἀρχελάῳ τῷ βασιλεῖ τῆς Μακεδονίας περὶ τὸ 400 π. Χ. (Ὀλ.
94, 4). Τὸν ιδιόρρυθμον τοῦ Ἀγάθωνος χαρακτῆρα περιέγραφαν τό-
σον ζωηρῶς ὅτε Ἀριστοφάνης ἐν Θεσμοφοριαζούσαις καὶ ὁ Πλάτων
ἐν Συμπόσιῳ, ὥστε τις φαντάζεται ὅτι βλέπει τὸν ἄνθρωπον διὰ τῶν
ιδίων ὀφθαλμῶν. Λεπτὸς καὶ τρυφερός ἐκ φύσεως κατὰ τε τὸ σῶμα
καὶ τὴν ψυχὴν, ἐσπούδαζεν ὁ Ἀγάθων νὰ περιβάλλῃ πάντα τὰ ἔργα
αὐτοῦ χάριν, κομψότητα, καὶ ἀπαλότητα, διὸ καὶ τὰ μέλη τῶν
τραγωδιῶν αὐτοῦ ἦσαν μὲν γλυκερά καὶ τῶν ὠτων κολακευτικά, ἀλλὰ
τὰ τερπνὰ νοήματα καὶ αἱ φαιδραὶ εἰκόνες δὲν εἶχον δύναμιν νὰ κι-
νήσωσι βαθύτερον τὴν ψυχὴν. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἰσήγαγεν ὁ
Ἀγάθων εἰς τὰς τραγωδίας τὰ νέα τοῦ λόγου σχήματα, δι' ὧν οἱ
σφισταί, μάλιστα δὲ ὁ Γοργίας, ἐθελγον ἐν τῷ τότε χρόνῳ τοὺς
Ἀθηναίους. Παρὰ Γοργίου π. χ. παρέλαβε τὰ παιγνία ἐκεῖνα τῆς
διανοίας, ἅτινα ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει *γαιτομένους σοκδογμοὺς*
*ἢ ἐνθυμήματα*¹. ἔτι δὲ τὰ ἀντίθετα καὶ πάρισα, δι' ὧν αἱ τοῦ λό-

¹ Ρητορ. II. 24. 10.

γου περίοδοι ἐλάμβανον εὐρυθμίαν καὶ συμμετρίαν, ἥτις ἤρεσκε διαφερόντως εἰς τοὺς Ἀθηναίους κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν. Λυπηρὸν δὲ εἶναι ὡποσδήπουτε, ὅτι ἀπώλετο τὸ περιέργον ἐκεῖνο καὶ πρωτότυπον εἰς τὸ εἶδός του δράμα τοῦ Ἀγάθωνος, τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἀνθος».

Τοῦ Ἀγάθωνος ἔτι τρυφερώτερος ἦτο ὁ ποιητής ἐκεῖνος, ὃν Κρατίνος ὁ κωμικός καλεῖ υἱὸν Κλεομάχου¹. Πρὸς τὸν ποιητὴν τοῦτον λέγει ὁ Κρατίνος ὅτι ἔδωκεν ὁ ἄρχων χορόν, παριδὼν τὸν Σοφοκλέα, ἐν ᾧ δὲν ἦτο ἄξιος νὰ διδάξῃ οὐδὲ εἰς τὴν θηλυπρεπῇ ἑορτῇ τῶν Ἀδωνίων. Παραβάλλει δὲ τὰ χορικά αὐτοῦ ᾠσματα, ἀτινα ἦσαν μεμελοποιημένα κατὰ τρυφερὰς Λυδικὰς μελωδίας καὶ περιεῖχον ἀνάλογα νοήματα καὶ αἰσθήματα, πρὸς Λυδίας γυναῖκας, ἐκδύτους εἰς πᾶσαν ἄνεσμον καὶ ἀκόλαστον πράξιν.

ὃς οὐκ ἔδωκε τῷ Σοφοκλέει χορόν,
τῷ Κλεομάχου δ', ὃν οὐκ ἂν ἤξιουν ἐγώ.
ἐμοὶ διδάσκειν οὐδ' ἂν εἰς Ἀδωνία.

Καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἴτω δὲ καὶ τραγωδίας
ὁ Κλεομάχου διδάσκαλος,
παρατιλτριῶν ἔχων χορόν
λυδιστὶ τιλλουσῶν μέλη
πονηρά.

Ὁ αὐτὸς ποιητής, ὅστις ἐκαλεῖτο πιθανῶς Κλεομένης, εἰκαζουσιν ὅτι ἐποίησε καὶ ἐρωτικά ᾠσματα ἐν τόνῳ λυρικῷ, ὧν τὸ ὕφος καὶ τοὺς ῥυθμοὺς εἰσήγαγε καὶ εἰς τὰς τραγωδίας.

Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀνέδωκεν ἡ γῆ τῶν Ἀθηναίων φορὰν τραγικῶν ποιητῶν, ἀδοκίμων εἰς τὸ ἔσχατον καὶ ἀφυῶν πρὸς τὴν

Τάχ' ἂν τις εἰκὼς αὐτὸ τοῦτ' εἶναι λέγοι,
βροτοῖσι πολλὰ τυγχάνειν οὐκ εἰκότα.

Πρ6. De Agathonis poetæ tragicæ vitæ et poesî ser. Reichardt. Rati-
bor 1855.

¹ Ἀθην. XVI. σ. 638. Ὁ ποιητὴς οὗτος δὲν ἐκαλεῖτο βεβαίως Γνήσιππος, διότι ὁ Γνήσιππος, κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Ἀθηναίου μαρτυρίαν, ἦτο ποιη-
τὴς παρ' ἑνὶ καὶ τῆς ἐλαρᾶς Μουσῆς, ὥστε πρέπει νὰ παρα-
δεχθῶμεν κατὰ τὸν Κασαβῶνα χάσμα τι πρὸ τοῦ σκώπτει, ἐνθα ἐχα-
κτηρίζετο ὁ παρὰ τῷ Γνήσιππῳ μνημονευόμενος Κλεομένης.

τραγικὴν ποιήσιν. Ὁ Ἀριστοφάνης χαρακτηρίζει ἐν Βατράχοις τὸ πλῆθος καὶ τὴν μηδαμινότητα αὐτῶν ὡς ἑξῆς:

Ἦρακλ. Οὐκ οὐν ἕτερ' ἔστ' ἐνταῦθα μεираκύλλια
τραγωδίας ποιῶντα πλεῖν ἢ μύρια,

Εὐριπίδου πλεῖν ἢ σταδίῳ λαλίστερα ;

Διον. Ἐπιφυλλίδες ταῦτ' ἔστι καὶ στωμύλματα,

χελιδόνων μουσεῖα, λωβηταὶ τέχνης,

ἃ φροῦδα θάττον, ἣν μόνον χαρὸν λάβη,

ἅπαξ προσουρήσαντα τῇ τραγωδίᾳ.

γόνιμον δὲ ποιητὴν ἂν οὐχ εὖροις ἔτι

ζητῶν ἂν, ὅστις ῥῆμα γενναῖον λάκοι¹.

Οἱ πρωτόπειροι οὗτοι καὶ ἀγύμναστοι τραγωδοποιοὶ ἦσαν τόσον ἀφίκοροι, ὥστε εὐθὺς ὡς ἐστεφανοῦντο ἅπαξ ἐν τῷ θεάτρῳ, ἀπελάττιζον τὴν τραγικὴν Μοῦσαν. Τόσον δὲ σύνθηες ἦτο περὶ τοὺς χρόνους τούτους τὸ ποιεῖν τραγωδίας, ὥστε ἄνδρες πολιτικοὶ καὶ ἡγεμονικοί, οἱοὶ Κριτίας ὁ τῶν Τριάκοντα καὶ ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος, διέτριβον περὶ ποιήσιν τραγωδιῶν. Ὁ Διονύσιος μάλιστα ἠγωνίσθη πολλάκις ἐν τῷ θεάτρῳ, μικρὸν δὲ πρὸ τοῦ θανάτου ἀνεκηρύχθη ἐν Ἀθήναις καὶ νικητής.

Ἄνδρες, οἱοὶ ὁ Κριτίας καὶ Διονύσιος, ἔχοντες παράδειγμα τὸν Εὐριπίδην, ἐπραγματεύοντο ἐν ταῖς τραγωδίαις συνήθως ιδέας πολιτικάς, καὶ παντοῖα ἄλλα κοινωνικὰ ζητήματα. Ἐν τῷ «Ζισύφῳ» π. χ., ὅστις εἰκότως ἀπεδίδοτο εἰς τὸν Κριτίαν μᾶλλον ἢ τὸν Εὐριπίδην², ἐπραγματεύετο ὁ ποιητὴς τὴν περὶ ὀρησκειᾶς ἀνόσιον διδασκαλίαν τῶν σοφιστῶν, ὅτι δηλ. τὰ περὶ τοὺς θεοὺς εἶναι ἐπινοήματα τῶν προγενεστέρων πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ὑπέλαβον χρήσιμον νὰ ἐξαρθήσωσιν ἐκ τοῦ θεοῦ φόβου τὴν εἰς τοὺς νόμους ὑπακοὴν τῶν πολιτῶν. Ὁ δὲ Διονύσιος ἐσπούδαζε ν' ἀναιρέσῃ τὰς περὶ πολιτείας ιδέας τοῦ Πλάτωνος ἐν τινι τῶν δραμάτων, ὅπερ ὀνόματι μὲν ἐλέγετο τραγωδία, πράγματι ὅμως ἀπέκλινε μᾶλλον πρὸς κωμωδίαν. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ φιλόσοφος Πλάτων, νέος ὢν, ἐποίησεν ὅλην τετραλογίαν, ἣν κατόπιν παρέδωκεν εἰς τὸ πῦρ, ἀφοῦ κατέμαθεν ὅτι ἡ τραγικὴ ποίησις ἦτο ἀπροσφυῆς εἰς τὸν χαρακτηῖρα αὐτοῦ. Τραγωδοποιοὺς δὲ τὴν τέχνην ἦτο καὶ Μέλητος ὁ κατήγορος

¹ Στ. 89 Ἑξ.

² Κεφ. 25.

τοῦ Σωκράτους, ὅστις κατέτρεξε τὸν μέγαν φιλόσοφον ἀμυνόμενος ὑπὲρ τοῦ ἐπιτηδεύματος καὶ τῶν ὑποτέχνων.

Μετὰ τὸν θάνατον τῶν τριῶν μεγάλων τραγωδοποιῶν ἐκεῖνοι οἵτινες ἐθεράπευσαν καὶ διέσωσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν τραγικὴν ποίησιν ἦσαν οἱ ἀπόγονοι Αἰσχύλου, Σοφοκλέους, καὶ Εὐριπίδου. Διότι ἡ δραματικὴ τέχνη, ἔχουσα κύριον ἔργον τὴν κατὰ πᾶν ἔτος ἀσκησιν χορῶν, ἡσκαίτα ὡς βίου ἐπιτήδευμα, καὶ διεδέχετο λοιπὸν τὸ ἔργον ὡς καὶ ἐν ἄλλοις υἱῶν πατρὸς. Ἀπὸ τοῦ Αἰσχύλου κατάγεται μακρὰ διαδοχὴ τραγικῶν ποιητῶν¹. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὐφορίων ἐδίδασκε πρῶτον μὲν δράματα τοῦ πατρὸς, ὅσα δὲν εἶχον διαχθρῆ ζῶντος ἐκείνου, εἴτα δὲ καὶ ἴδια ἑαυτοῦ, ἐν οἷς ἐνίκησε τὸν Σοφοκλῆ καὶ τὸν Εὐριπίδην. Ὁ δὲ ἐξ ἀδελφῆς ἀνεψιὸς αὐτοῦ Φιλοκλῆς ἐνίκησε τὸν Οἰδίπουν τύραννον τοῦ Σοφοκλέους, τραγωδίαν ἀνυπερέβλητον κατὰ τὴν τέχνην. Ὁ Φιλοκλῆς μετεἶχεν, ὡς φαίνεται, τῶν ἀρετῶν καὶ προτερημάτων τοῦ θεοῦ. Ἐν τῇ τετραλογία π. χ., ἣν ἐπέγραφε «Πανδιονίδα», ἐπραγματεύθη τὸν μῦθον τῆς Πρόκνης καὶ Φιλομήλας δι' ὅλων τῶν τεσσάρων δραμάτων κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Αἰσχύλου. Οἱ παλαιοὶ ἐπιρρίπτουσι κατὰ τοῦ Φι-

¹ Τὴν ἐξῆς τοῦ Αἰσχύλου διαδοχὴν ἀναγράφω ἐκ τοῦ Boeckh, *Trag. Graec. princ.* p. 32. καὶ τοῦ Κλίντωνος *F. H.* p. XXXVI. (ed. Krueger).

Εὐφορίων

Αἰσχύλος,

ἡ ἀδελφῆ. Φιλοπείθης.

Εὐφορίων. Βίων.

Φιλοκλῆς.

Μόρσιμος.

Ἀστυδάμας.

Φιλοκλῆς θ',

Ἀστυδάμας θ'.

Κατὰ Σουίδαν ἦτο τραγωδοποιὸς καὶ ὁ Βίων. Ὁ δὲ Φιλοκλῆς ἤκμασε πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, διότι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μόρσιμος σκώπτεται ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν τῇ Ἰππεῦσι ('Ολ. 88, 4. 424 π. X.) καὶ ἐν τῇ Εἰρήνῃ ('Ολ. 90. 4. 419. π. X.). Ὁ δὲ ἔγγονος Ἀστυδάμας κατέβη τὸ πρῶτον εἰς τὴν σκηνὴν τὸ 398 π. X. (95 'Ολ. 2).

λοκλέους ὡς ἀμάρτημα τὴν πικρίαν¹, ἥτις προήρχετο κατὰ πιθανὸν λόγον ἐκ τοῦ ζήλου πρὸς τὸ αὐστηρότερον ὕψος τῶν ἀρχαίων ποιητῶν. Ὁ υἱὸς τοῦ Φιλοκλέους Μόρσιμος ὀλίγον ἡδουκίμησεν, ἀλλ' ὁ τοῦ Μορσίμου υἱὸς Ἀστυδάμας, ἀκμάσας μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, διέπρεψεν ἐξόχως ἐν τοῖς διαδόχοις τοῦ Αἰσχύλου, διότι δράματα μὲν ἐποίησε 240, νίκας δ' ἔλαβε πεντεκαίδεκα τὸν ἀριθμὸν, ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι ἀνὰ πᾶν ἔτος κατῆγεν εἰς τὴν σκηνὴν τετραλογίαν δραμάτων κατὰ τε τὰ Ἀθήναια καὶ τὰ Μεγάλα Διονύσια, καὶ ὅτι ἐνίκα κατὰ μέσον ὅρον ἅπαξ ἐν τέσσαρσιν ἀγῶσιν².

Ἐκ δὲ τῆς γενεᾶς τοῦ Σοφοκλέους ὁ υἱὸς Ἰοφῶν ἐνομιζέτο ὡς εἰς τῶν εὐδοκίμων τραγωδοποιῶν ζῶντος ἔτι τοῦ πατρὸς. Ὁ Ἀριστοφάνης μάλιστα θεωρεῖ τὸν Ἰοφῶντα ὡς τὴν μόνην ἐλπίδα τῆς τραγικῆς Μούσης. Συγχρόνως ὅμως ἐπέρριψεν ὁ Κωμωδοποιὸς καὶ τὴν ἀπορίαν, ἂν θὰ ἡδουκίμει κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς, ὅστις παρίστατο ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ βοηθός, ἀπορίαν, ἣν ἀγνοοῦμεν πῶς ἔλυσαν οἱ ἐπελθόντες χρόνοι. Ὁ δὲ Σοφοκλῆς ὁ νεώτερος, ἐγγονος τοῦ πρεσβυτέρου, κατ' ἀρχὰς μὲν κατήγαγεν εἰς τὸ θέατρον ὅσας τραγωδίας ἐκληρονόμησεν ἐκ τοῦ πάππου, ὕστερον δὲ ἐδίδαξε καὶ ἴδια αὐτοῦ δράματα. Φαίνεται δὲ ὅτι ἦτο εἰς τῶν εὐφωριτάτων τραγωδοποιῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὁ ἐπιφανέστατος ἀνταγωνιστὴς τοῦ Ἀστυδάμαντος, διότι ἐνίκησε δώδεκα νίκας.

Ἐκ τῆς γενεᾶς τοῦ Εὐριπίδου διέπρεψεν ὁ νεώτερος Εὐριπίδης, ὅστις εἶχε πρὸς τὸν θεὸν αὐτοῦ, ὅπως ὁ Εὐφορίων πρὸς τὸν Αἰσχύλον, καὶ ὁ νεώτερος Σοφοκλῆς πρὸς τὸν πάππον. Ἐδίδαξε δηλ. κατ' ἀρχὰς ὅσα δράματα ἐκληρονόμησεν ἐκ τοῦ θείου, ὕστερον δὲ κατήγαγεν εἰς τὸ θέατρον καὶ ἴδια ἑαυτοῦ ποιήματα.

¹ Σχολ. Ἀριστ. Ὀρν. 284. Σουΐδας «Φιλοκλῆς». Ὁ Φιλοκλῆς ἐπωνομάζετο διὰ τοῦτο Ἀλμίων καὶ Χολῆ.

² Διογένης ὁ Λαέρτιος ἱστορεῖ, ὅτι «Ἀστυδάμαντα πρῶτον τὸν περὶ Αἰσχύλον ἐτίμησαν Ἀθηναῖοι εἰκὸνι χαλκῇ» (Βιβλ. II, 5, 43), καὶ μνημονεύει τοῦτο ὡς παράδειγμα ἀδίκου ἀπονόμης τιμῶν, ἀλλ' ἀτόπως διότι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους εἶχεν εἰσπαθῆ εἰς Ἀθήνας τὸ ἔθος τοῦ ἰδρύειν τιμητικὸν ἀνδριάντα. Αἱ δὲ εἰκόνες πῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν ἐστίθησαν ὕστερον. Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Διογένης διεσκεύασαν ἀνευ ἀνάγκης οἱ κριτικοί.

Πλὴν τῶν διαδόχων Αἰσχύλου, Σοφοκλέους, καὶ Εὐριπίδου ἀνεφάνησαν καὶ ἄλλοι τινὲς τραγωδοποιοὶ ἐν Ἀθήναις, ἐφ' ὧν διακρίνεται σαφέστερον ἡ ἐπιρροή ἣν ἤσκησεν ἐπὶ τῆς τραγικῆς τέχνης ἡ αἰσθητικὴ ὄρεξις τῆς συγχρόνου ἐποχῆς. Ἡ τραγικὴ ποίησις εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν δὲν εἶναι πλέον τέχνη αὐτοτελής, οὐδὲ πληροὶ τὸν σκοπὸν καὶ τοὺς νόμους τοὺς προσήκοντας εἰς τὴν φύσιν αὐτῆς, ἀλλ' ἀκολουθεῖ τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς τρόπους, οἵτινες ἐπεκράτησαν εἰς ἄλλα εἶδη τῆς Φιλολογίας, ἰδίως δὲ εἰς τὴν Λυρικήν ποίησιν καὶ τὴν ῥητορικὴν.

Τὴν Λυρικήν ποίησιν τῶν χρόνων τούτων σκοπεύω νὰ ἱστορήσω ἐν τινι τῶν ἐξῆς κεφαλαίων (30)· ὡς ἐκ προοιμίου δὲ προτάσσω ἐνταῦθα τὸν καθολικὸν χαρακτῆρα, ὅτι ἡ Λυρική ποίησις τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀποβαλοῦσα πᾶν σπουδαῖον αἶσθημα καὶ πᾶσαν ἰδέαν εὐγενῆ, ἐγένετο δούλη τῶν ὑποδεεστέρων τεχνῶν, ὧν ἤρχε πρότερον· διελύθη δηλονότι πᾶσα ἡ φύσις αὐτῆς εἰς τόνων παιδιὰν καὶ κολακείαν τῶν ὧτων, ἀμελήσασα τὴν διδασκαλίαν τοῦ πνεύματος καὶ τῶν αἰσθημάτων τὴν ἐξευγένισιν. Παραστάτης τῶν μελοποιῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὁ *Χαιρήμων* ἰδίως, ἀκμάσας περὶ τὴν 100 Ὀλ. (380 π. Χ.). Ὁ *Χαιρήμων*¹ οὗτος ἀκολουθῶν τὸ παραδειγμα τῶν συγχρόνων διθυραμβοποιῶν, οἵτινες μεταβάλλοντες ἐν τοῖς ᾠσμασι συχνότατα τοὺς ῥυθμοὺς καὶ τὰς μελωδίας, καὶ μηχανώμενοι παντὶ τρόπῳ ποικιλίαν καὶ γραφικότητα, παρημέλουν τὴν ἐνότητα τοῦ μουσουργήματος, ἀνέμιζεν ἐν τινι ποιήματι, ὕπερ ἑπωνόμασε *Κένταυρον*, πάντα τὰ γένη τῶν ῥυθμῶν². Τὰ δὲ δράματα τοῦ *Χαιρήμονος* ἦσαν μεστὰ περιγραφῶν, ὅχι κατὰ τὸν τρόπον τῶν παλαιῶν τραγικῶν, οἵτινες εἰσήγον περιγραφὰς οἰκείας τῇ ὑποθέσει, σαφηνίζουσας πρᾶξιν ἢ διάθεσιν τῶν δρώντων προσώπων, ἀλλ' ἀπλῶς διεγερτικὰς τῆς φαντασίας τῶν θεατῶν ἐπὶ εὐάρεστα καὶ ἡδέα ἀντικείμενα. Διὰ τοῦτο πολλαὶ εἶναι παρὰ *Χαιρήμονι* αἱ περιγρα-

¹ De Chacremone poeta tragico scr. H. Bartsch, Mogunt. 1843. Poet. trag. Gr. fr. ed. Fr. G. Wagner Vol. III. p. 127—147.

² Ὁ Ἀριστοτέλης καλεῖ τὸ ποίημα τοῦτο (ποίητ. 1) «μικτὴν ῥαψωδίαν», ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἡ μὲν ὑπόθεσις ἦτο ἐπικῆς φύσεως, ἡ δὲ πραγματεία λυρική. Παρ' Ἀθηναίῳ (XIII. σ. 608) καλεῖται τὸ αὐτὸ ποίημα δ ρ α μ α π α λ ὡ μ ε τ ρ ο ν.

φαί τῆς ποικιλίας τῶν καλλιχρῶν καὶ εὐδύσμων ἀνθέων, καὶ τοῦ κάλλους τοῦ γυναικείου, οὐ φειδομένως ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ παλαιοί· ὥστε ἡ τραγωδία ἐπὶ Χαιρήμονος παύει πλεον νά ἦναι δράμα, πούτέστι ποίημα περιγράφον πράξεις ἀνθρώπων ἐκ τῆς βουλήσεως προερχομένης. Ὁ Ἀριστοτέλης, χαρακτηρίζων τοὺς διθυραμβοποιούς Λικύμνιον καὶ Χαιρήμονα, καλεῖ μὲν ἀμφοτέρους ποιητὰς ἀγαθωστικούς, περὶ δὲ Χαιρήμονος ἰδίᾳ προσθέτει, ὅτι ἦτο ποιητὴς ἀκριβής, ὥσπερ λογογράφος, καὶ μόνον πρὸς φιλὴν ἀνάγνωσιν ἐπιτήδειος¹.

Τῆς λυρικῆς ποιήσεως ἔτι μείζονα ἐπιρροὴν ἐπὶ τὴν σύγχρονον δραματοποιίαν ἔλαβεν ἡ ῥητορικὴ, ἥτοι ἡ ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν ῥητοροδιδασκάλων δημιουργηθεῖσα τέχνη. Ἡ δραματικὴ ποίησις καὶ ἡ ῥητορικὴ εἶναι ἐκ φύσεως συγγενεῖς τέχναι, διότι ἀμφοτέραι διὰ λόγων σπουδαζοῦσι νά πείσωσιν, ἡ μὲν τοὺς ἐν τῷ δικαστηρίῳ ἢ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ δὲ τὰ ἐν τῷ δράματι ἀντιγνωμονοῦντα καὶ ἀντιπαλαίοντα πρόσωπα. Ἡ δὲ συχνὴ τῶν λόγων ἀκρόασις ἐν κοινοῖς συλλόγοις καὶ ἡ ἀγάπη τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰς ῥητορείας παρώτρυνε τοὺς τραγωδοποιούς, ἀκμαζούσης ἐπὶ τῆς τέχνης, νά εἰσάγωσιν ἐν τοῖς δράμασι λόγους καὶ ἀντιλογίας πολὺ πλείονας τοῦ πρέποντος καὶ ἀναγκαίου. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου, ἠΰξανον ὁλονέν αἱ ῥητορεῖαι, ὥστε παρ' Εὐριπίδῃ ὑπερέβησαν, ὡς εἶδομεν, τὸ ὀρθὸν μέτρον, καὶ ἔτι μᾶλλον παρὰ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ. Ἡ ὑπερβολὴ αὐτῇ καὶ κατάχρησις τῶν ῥητορειῶν ἐν ταῖς τραγωδίαις ἀκριβέστερον ἐξεταζομένη, ἔχει τὴν ἐξῆς σημασίαν. Ἐν ᾧ οἱ λόγοι προτίθενται νά πείσωσιν ἢ νά μεταπείσωσι τὰ ἀντιγνωμονοῦντα πρόσωπα, καὶ ὑπηρετοῦσιν ὡς μέσα πρὸς πρᾶξιν, οἱ τραγωδοποιοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης μεταχειρίζονται αὐτοὺς ὡς σκοπόν, καὶ προοικονομοῦσιν αὐτῷ τὴν ὑπόθεσιν τῶν δραμάτων, ὥστε νά ἐκπορίζωνται ἐκ τῶν προσώπων ἀφορμὰς λόγων καὶ ῥητορείας. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ὑπέκειτο πρακτικὸς σκοπὸς εἰς τοὺς λόγους τοὺτους, οἱ δὲ ποιηταὶ ἐπλαττον ἐλευθέρως καὶ παρσεκεύαζον κατὰ τὸ δοκοῦν τὸν ἀντιλογικὸν ἀγῶνα, ἡ τραγικὴ ῥητορεία ἀπέβη ὁμοίᾳ τῆς ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν ῥητόρων ἀσκουμένης, ἥτις περὶ πλαστὰς ὑποθέσεις διατρέβουσα, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν παραχρῆμα εὐδοκίμησιν, καὶ ὅχι εἰς σκοπὸν πρακτι-

¹ Ἀριστ. Ῥητορ. III. 12.

κόν, ὥστε κατὰ τοῦτο ἦτο πολὺ ὑποδεστέρα τῆς νευρώδους ρητορικῆς τοῦ Δημοσθένους, ἣν ἐθρεψαν τὰ πολιτικά γεγονότα τῆς ἐποχῆς.

Εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων τραγωδοποιῶν τῆς τάξεως ταύτης εἶναι Θεοδέκτης ὁ Φασμηλίτης, ἀκμαῶν ἐπὶ Φιλίππου τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, ἦτοι περὶ τὴν 106 Ὀλ. (356 π. Χ.). Ὁ Θεοδέκτης διέτριψε μὲν καὶ περὶ τὴν φιλοσοφίαν, ἰδίως ὅμως ἐπέδωκε εἰς τὴν ρητορικὴν. Ἐχρημάτισε δὲ μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτους, καὶ ἐπετήδευσε καθ' ὅλον τὸν βίον ἀμφοτέρας τὰς τέχνας, τὴν τε ρητορικὴν καὶ τὴν τραγωδοποιάν¹. Κατὰ τὴν περιφανῆ κηδείαν, ἣν ἐτέλεσεν Ἀρτεμισία ἡ βασίλισσα τῆς Καρίας ἐπὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς Μαυσώλῳ (106 Ὀλ. 4. 353 π. Χ.), ἐξεφώνησεν ὁ Θεοδέκτης τὸν ἐπιτάφιον λόγον τοῦ βασιλέως, ἀνταγωνιζόμενος πρὸς τε τὸν Θεόπομπον καὶ ἄλλους συγχρόνους ῥήτορας. Τότε δὲ ἐδίδαξεν εἰς τιμὴν τοῦ τεθνεώτος καὶ τὴν τραγωδίαν τὴν ἐπιγραφομένην «Μαύσωλος», λαβὼν τὴν ὑπόθεσιν πιθανῶς ἐκ τῆς μυθολογίας ἢ τῆς ἱστορίας τῆς Καρίας². Ὁ Θεοδέκτης τασοῦτον ἡδοναίμει ἐν τοῖς συγχρόνοις, ὥστε ἐν δέκα καὶ τρισὶν ἡμέραις ἔλαβε νίκας ὀκτώ³. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης, ὅστις ἐχρημάτισε κατὰ τινὰς μὲν φίλος, κατὰ τινὰς δὲ διδάσκαλος αὐτοῦ, λαμβάνει πολλάκις ἐκ τῶν τραγωδιῶν τοῦ Θεοδέκτου παραδείγματα ρητορικὰ. Ἐν τῷ «Ὀρέστη» π. χ. ὁ μητροκτόνος ἀγωνίζεται ν' ἀποδείξῃ τὰς ἐξῆς δύο προτάσεις· πρῶτον μὲν, ὅτι ἡ γυνὴ ἡ θανατώσασα τὸν σύζυγον αὐτῆς εἶναι ἀξία θανάτου· δεύτερον δέ, ὅτι ὁ υἱὸς ἔχει καθήκον νὰ ἐκδικηθῇ τὸ αἷμα τοῦ πατρὸς· ἀλλὰ τὴν τρίτην πρότασιν, τὸ ἔγκλημα τῆς μητροκτονίας, παρέρχεται πανούργως καὶ σοφιστικῶς ἀμνημονεύταν. Ἐν δὲ τῷ «Λυγκεῖ» ἐκρίνοντο ἐν τῷ δικαστηρίῳ τῶν Ἀργείων ὁ Δαναὸς καὶ ὁ Λυγκεύς. Καὶ ὁ μὲν Δαναὸς, ἀποκαλύψας τὴν ἄθεσμον κοινωνίαν

¹ Οὐ μόνον ὁ Θεοδέκτης, ἀλλὰ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἰσοκράτους Ἀφαιεὺς ἐκ τῶν ρητορικῶν διατριβῶν ἀπεδύθη εἰς ποιήσιν τραγωδιῶν.

² Καθ' ὃν λόγον ἐποίησε καὶ ὁ Εὐριπίδης εἰς ἔπαινον τοῦ βασιλέως τὴν τραγωδίαν «Ἀρχέλαος». — Τὸ δὲ ὄνομα Μαύσωλος εἶναι ἀρχαῖον ἐν Καρίᾳ (Ἡρόδ. V. 148).

³ Κατὰ τὸ παρὰ Στεφάνῳ τῷ Βυζαντίῳ ἐπίγραμμα (Φάσσης). Κατὰ τὸν Σουΐδαν ἐποίησεν ὁ Θεοδέκτης 50 δράματα. Ἄν ὁ ἀριθμὸς ᾖναι ὀρθός, τότε ἐνδεκάκις μὲν ἡγωνίσθη τετραλογία, δὶς δὲ τριλογία.

τοῦ Λυγκέως μετὰ τῆς θυγατρὸς, ἡξίου ἐκ τῶν δικαστῶν τὴν καταδίκην αὐτοῦ εἰς θάνατον· ἐξ ἀπροσδοκήτου ὅμως καταγωνίζεται τὸν ἀντίδικον διὰ τῶν λόγων ὁ Λυγκεύς, καὶ τὸ δικαστήριον καταδικάζει εἰς θάνατον τὸν Δαναόν.

Καθόλου δ' εἰπεῖν ὁ κύριος κόσμος τῶν τραγωδιῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, κατὰ τὰ ἐν τῇ Ποιητικῇ καὶ Ῥητορικῇ τοῦ Ἀριστοτέλους παραδείγματα, ἦσαν σοφίσματα πανούργως ἐξευρημένα, ἀναγνωρισμοὶ ἀπροσδόκητοι, καὶ ἐπίνοιαι παράδοξοι, ἐντέχνως καὶ δεξιῶς διεξαγόμεναι. Καὶ ὁ μὲν κύκλος τῶν μύθων, ἐξ ὧν ἠραυρίζοντο τὰς ὑποθέσεις οἱ ποιηταί, ἦτο λίαν στενός, ἡ δὲ γλῶσσα αὐτῶν ἀπέκλινε πρὸς τὴν πεζογραφίαν, διότι πρὸς τὴν σοφιστικὴν ταύτην λεπτότητα δὲν ἤρμοζεν ὕψος λόγου μεγαλόφωνον καὶ ὑψηλόν ¹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΠΕΡΙ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

Ἀφοῦ διεξῆλθον τὴν ἱστορίαν τῆς τραγικῆς ποιήσεως μέχρι τοῦ βαθμοῦ ἐκείνου τῆς παρακμῆς, καθ' ὃν ἡ τραγωδία ἔπαυσε πλέον νὰ ᾔηται ποίησις, ἐπαναστρέφω ὀπίσω εἰς τὴν ρίζαν τοῦ δράματος, ἵνα δείξω ὅτι ἡ ἐκ τοῦ αὐτοῦ κορμοῦ ἀναβλαστήσασα κωμωδία, καίπερ ἐκ τῆς αὐτῆς γῆς καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἀτμοσφαίρᾳ τραφεῖσα, ἀνέδωκεν ὅμως πάντῃ διαφόρους κλάδους καὶ καρπούς.

Ἡ ἀντίθεσις τῆς τραγωδίας καὶ κωμωδίας εἶναι τόσον παλαιά, ὅσον αὐτὴ ἡ ποίησις, διότι παρὰ τὸ καλὸν καὶ μεγαλοπρεπὲς εἶναι ἀναγκαῖον νὰ παρατεθῇ τὸ αἰσχρὸν καὶ ταπεινόν, ἵνα δηλωθῇ καθαρώτερον ἡ οὐσία τοῦ κάλλους. Καθ' ὅσον δὲ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα προσέβαιναν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ γινῶσιν τῆς ἁρμονίας, τῆς χάριτος, καὶ μεγαλειότητος τῶν τε φυσικῶν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων,

¹ Ἀριστ. Ῥητορ. III. 1,9.—Ποιητ. 6.—Ὁ Κλεοφῶν, περὶ οὗ συχνὰ μνημονεύει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἐπετήδευε τὴν ἀκριβῆ μίμησιν κοινῶν προσώπων, ἤκμαζε βεβαίως περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους. * Πρβ. Hist. crit. tragic. Graec. Kayser. Gottingae 1845.

κατὰ τοσοῦτον ἐγένετο ἰκανώτερον εἰς διάκρισιν τοῦ αἰσχροῦ ἢ τοῦ ταπεινοῦ, καὶ εἰς κατανόησιν τῆς οὐσίας καὶ φύσεως αὐτοῦ. Καὶ καθ' ἑαυτὸ μὲν τὸ αἰσχρὸν ἢ τὸ φαῦλον δὲν εἶναι βεβαίως ποιήσεως ἀντικείμενον, καθ' ὅσον ὅμως συλλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ὃν κατέχουσιν αἱ ἰδέαι τοῦ κάλλους καὶ τῆς ἁρμονίας, μετακινεῖται εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ καλοῦ, καὶ γίνεται ἐπιτήδειον εἰς ποιητικὴν παράστασιν. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὸ πνεῦμα ἐνδιατρίβει συχνότερον περὶ τὸν βίον τὸν πραγματικόν, διότι ἡ δημιουργία κόσμου θαυμαστοῦ καὶ λαμπροῦ εἶναι τῆς φαντασίας ἔργον καὶ δι' αὐτὸ σπανιώτερον, ἢ κωμωδία ἡντληται ἀπὸ παλαιοῦ ἄφθονον ὕλην ἐκ τοῦ βίου τοῦ καθ' ἡμέραν. Ἄν δὲ ποτε τὰ ὑπὸ τοῦ κωμωδοποιῦ δημιουργούμενα εἶναι ταιαῦτα, οὐαὶ δὲν ἀπαντῶνται ἐν τῷ κοινῷ βίῳ, καὶ τότε ὅμως προσεγγίζουσι πολὺ πλεον εἰς τὴν ἀλήθειαν ἢ τὰ ἄλλα ποιητικὰ πλάσματα, διότι ὁ κωμωδοποιὸς δὲν δημιουργεῖ ἐξ ἑαυτοῦ τὸ αἰσχρὸν καὶ ταπεινόν, ἀλλ' ἐπινόει μόνον τοὺς τρόπους, δι' ὧν δύναται νὰ δηλώσῃ αὐτὸ σαφῶς καὶ ἀκριβῶς. Ἡ παράστασις αὕτη τοῦ κωμικοῦ ἐπιτυγχάνεται κυρίως διὰ τοῦ σκώμματος. Σκῶμμα δέ, κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῆς λέξεως δύναμιν, εἶναι ἡ ἐξ ἀπροσδοκήτου ἀποκαλύψις τοῦ ταπεινοῦ καὶ γελοίου καὶ ἡ ἐπιδειξις καὶ διαφώτισις αὐτοῦ. Ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τοῦ οὐρίου, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ δὲν ἐπιβρίπτεται σκῶμμα, διότι τὸ σκῶμμα ἐκφαυλίζει πᾶν οὐτινος ἄπτεται. Ἰνα δὲ ἐπιτύχῃ ὁ κωμωδοποιὸς τὸν σκοπὸν τοῦ σκώμματος, ἥτοι τὴν ἐκφάυλιν τοῦ ἀντικειμένου, πρέπει νὰ κατέχῃ θέσιν ὑψηλὴν καὶ ὑπερόχον, ἐξ ἧς νὰ ἐκτοξεύῃ τὰ λοιδορὰ βέλη, διότι καὶ αὐτὰ τὰ κοινώτατα σκῶμματα τῶν διακωμωδούντων μικρὰ ἐλαττώματα καὶ κωρίας τοῦ καθ' ἡμέραν βίου προϋποθέτουσι σύνεσιν καὶ ἐμπειρίαν τῶν βιωτικῶν πραγμάτων καὶ τῆς κοινωνίας. Τοσοῦτον δὲ κωμικώτερον γίνεται οἷονδήποτε ἀντικείμενον, ὅσον ἡ ἐπιφάνεια ἡ περιβαλλεταὶ εἶναι αεμνὴ καὶ εὐπρεπής, ὅταν αἰφνιδίως καὶ ἐξ ἀπροσδοκήτου διανοιχθὲν δείξῃ τὴν φύσιν αὐτοῦ, διότι τότε ἡ ἀντιπαράθεσις τοῦ καλοῦ πρὸς τὸ αἰσχρὸν, οὐσα ἄμεσος καὶ ἐγγυτάτη, καταδεικνύει σαφέστατα τὸ γελοῖον τοῦ πράγματος.

Παρερχόμενος τὰς καλλιλογικὰς ταύτας θεωρίας, εἰς ἃς ἡναγκάσθην νὰ εἰσέλθω, διότι ἡθέλησα νὰ δείξω τὴν συναφειαν καὶ ἀντι-

στοιχείαν τῆς τραγωδίας καὶ κωμωδίας, ἐπανέρχομαι πάλιν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν¹. Τοῦ κωμικοῦ στοιχείου ἐποίησε χρῆσιν πρώτη ἡ ἐπικὴ ποίησις, ἄλλοτε μὲν παρεμβάλλουσα αὐτὸ εἰς τὰ ἡρωϊκὰ ἔπη, ὅπου ἐκάλει ἡ ὑπόθεσις², ἄλλοτε δὲ πραγματευομένη γελοίας ὑποθέσεις εἰς ἰδία ποιήματα, ὡς ἐν Μαργίτῃ. Κατόπιν δὲ καὶ τὸ Μέλος, κατὰ τὴν εὐρυτάτην τοῦ ὅρου ἐκδοχὴν, μετεχειρίσθη ὄργανον ὀξύτατον πικροτάτων ψόγων καὶ βλασφημιῶν τοὺς Ἰάμβους τοῦ Ἀρχιλόχου, οἵτινες εἶχον μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κωμωδίας κατὰ τε ὕλην καὶ εἶδος. Τὴν ἀρίστην ὁμῶς ἔκφρασιν, τὴν ἀχαλίνωτον ἐλευθερίαν, τὸν ἐνθουσιαστικὸν τόνον, τοὺς μεγαλοπρεπεῖς τρόπους καὶ τὰ ἀρμοδιώτατα σχήματα εὗρεν ἡ παράστασις τοῦ γελοίου καὶ ταπεινοῦ ἐν τῇ κωμωδίᾳ μάλιστα τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἡ Ἀττικὴ μεγαλοφυΐα κατὰ τὴν εὐτυχῆ περιόδον τῶν χρόνων τούτων, καθ' οὓς ἐνθεν μὲν ἤκμαζεν ἡ διανοητικὴ ἐμβρίθεια καὶ ἡ ἠθικὴ τελειότης, ἐνθεν δὲ ἡ σύνεσις καὶ ἡ λεπτογνώμων σοφία περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ διάκρισιν τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων, ἐδημιούργησε τὸ κάλλιστον τοῦτο δραματικὸν εἶδος, δι' οὗ ἐχλεύασε τὰ ἄτοπα καὶ μωρὰ ἀνθρώπων τε καὶ τάξεων ὀλοκλήρων, καὶ ἀπεκάλυψε τὰς μυστικωτάτας αἰτίας καὶ ἀφορμὰς τῶν κακιῶν καὶ ἐλαττωμάτων τῆς ἐποχῆς.

Τὸ μεγαλότεχνον εἶδος τῆς κωμωδίας ἔλαβεν ἀρχὴν ἐκ τῆς περὶ τὸν Διόνυσον λατρείας, διότι ἐν γένει ἐκ τῶν βακχικῶν τελετῶν ἐδανείσθη ἡ φαντασία τὸ γενναῖον ἔξαρμα καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν, δι' οὗ ἐδημιούργησε τὴν δραματικὴν ποίησιν. Ὅσον δ' ἐγγυτέρω εἶναι ἡ Ἀττικὴ κωμωδία εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, τοσοῦτον μετέχει τῆς πνευματικῆς ἐκείνης μέθης καὶ ἐκστάσεως, τῆς ἐκδηλουμένης

¹ * Διαφωνεῖ πρὸς ταῦτα ὁ Bergk ἐν τῇ ἐπικρίσει τοῦ βιβλίου (*Deutsche Jahrbücher*, 1842, σ. 270, 272—4).

² Ὅσον ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὁμήρου καὶ ἡ ἐξαπάτη τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἡ Ὀδύσσεια περιέχει σατυρικὸν μᾶλλον στοιχεῖον ἢ κωμικόν, οἷα τὰ περὶ Πολύφημον. Διαφέρει δὲ τὸ σατυρικὸν τοῦ κωμικοῦ κατὰ τοῦτο ὅτι ἐκεῖνο μὲν σπρέφεται περὶ πρόσωπα ἄγρια καὶ σκαιὰ, οἷον Κυκλωπας, Σατύρους, καὶ τὰ τοιαῦτα, τοῦτο δὲ κωμῶδει μωρίας καὶ ἐλαττώματα ἀνθρώπων ζώντων ἐν πολιτείᾳ καὶ κοινωνίᾳ. Περὶ τοῦ παρ' Ὁμήρῳ κωμικοῦ καὶ τοῦ Μαργίτου πρὸς βλ. Κεφ. 11.

εἰς πάσας τὰς περὶ Διόνυσον τέχνας, οἷον τὴν ὀρχηστικὴν, τὴν μουσικὴν, τὴν μιμητικὴν, τὴν ζωγραφίαν, καὶ τὴν γλυπτικὴν. Ἡ εὐθυμία καὶ ἀκολασία τῶν βακχικῶν ἑορτῶν μετέδιδον εἰς τὴν κωμωδίαν ἐξαλλόν τι καὶ ὑπερφύς, δι' οὗ καὶ αὐτὸ τὸ φαῦλον καὶ ταπεινὸν ἐσεμνύνετο πῶς καὶ ἐκαλλύνετο. Ἐξ ἐτέρου δὲ πάλιν ἡ φαιδρότης καὶ ἱλαρότης τῆς τελετῆς παρείχετο τὴν ἀδειαν εἰς τὴν κωμωδοποιόν, ὥστε ἡδύνατο νὰ παρεκβῇ τῶν κανόνων τῆς κασμιοτήτος καὶ εὐπρεπείας, οὓς ἐτήρουν εὐλαβῶς οἱ ἄνθρωποι κατ' ἐκείνην ἔτι τὴν ἐποχὴν. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοφάνης καλεῖ ὄργια ἐν Βατράχοις τὴν κωμωδίαν.

εὐφημεῖν χρὴ καὶ ἱστιάσθαι τοῖς ἡμετέροις χοροῖσιν
ὅστις ἄπειρος τοιῶνδε λόγων, ἢ γνώμη μὴ καθαρεύει,
ἢ γενναίων ὄργια Μουσῶν μήτ' ἐχόρευσεν,
μηδὲ Κρατίνου τοῦ ταυροφάγου γλώττης βακχεῖ' ἐτελέσθη¹.

Μεταγενέστερός τις συγγραφεύς, ὁ Εὐνάπιος², ἐξηγῶν τὴν κωμωδίαν ὡς προϊόν τῆς μέθης καὶ ἐωλοκρασίας τῶν νυκτερινῶν βακχικῶν ὀργίων, ἀναιρεῖ μὲν πᾶν σπουδαῖον καὶ αὐστηρὸν νόημα ὑπὲρ πολλὰκις ὑπολανθάνει ὑπὸ τὰ σκώμματα καὶ τοὺς γέλωτας, οὐχ ἥττον ὅμως ἐρμηνεύει ἀκριβῶς τὸ συμβαῖνον, ὅτι ἡ κωμωδία ὑπερέβαινε πᾶν μέτρον σεμνότητος καὶ εὐπρεπείας. Αἱ Διονυσιακαὶ αὐται τελεταὶ ἦσαν παρὰ τοῖς παλαιοῖς, ὅτι παρ' ἡμῖν αἱ Ἀπόκρεφ. Εὐθὺς δηλ. ὡς παρήρχετο ὁ χρόνος τῆς ἀκολασίας καὶ μέθης, ἐλησμόνουν οἱ ἄνθρωποι πᾶν ὅ,τι εἶδον καὶ ἤκουσαν κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας, πλὴν ἂν ὁ κωμωδοποιὸς κατέλειπεν εἰς τὰς ψυχὰς συνετῶν ἡκροατῶν³ κέντρον τι ἐκ τῶν σπουδαίων νοημάτων τῶν ὑπὸ τὰ σκώμματα λανθανόντων.

Ἡ κωμωδία ἐγεννήθη μὲν ἐξ ἑορτῆς τοῦ Διονύσου, ἀλλ' ὅχι ἐκ

¹ Ἀριστ. Βατρ. 356. Διὰ τοῦ ἐπιθέτου «ταυροφάγος» παραβάλλει ὁ Ἀριστοφάνης τὸν προκάτοχον αὐτοῦ Κρατῖνον πρὸς τὸν Διόνυσον.

² Σ. 38 ed. Boisson. Ὁ Εὐνάπιος ἐρμηνεύει ἐκ τούτου τὴν τοῦ Σωκράτους διακωμώδησιν ἐν Νεφέλαις. Ὁ δὲ Φιλόχορος ἱστορεῖ, ὅτι κατὰ τὴν ἀγῶνα τὸν κωμικὸν «αἶνος τοῖς θεαταῖς ὥνοχεῖτο, καὶ τραγῆματα παρερέετο, καὶ τοῖς χοροῖς εἰσιούσιν ἐνέχεον πίνειν, καὶ διηγωνισμένοις ὅτ' ἐξεπαρεύοντο ἐνέχεον πάλιν». (Ἀθην. XI. σ. 464).

³ Οἱ συνετοὶ οὗτοι θεαταὶ καλοῦνται παρ' Ἀριστοφάνει σοφοὶ καὶ ἀντιτίθενται πρὸς τοὺς γελῶντας (Ἐκκλησ. 1155).

της αὐτῆς, ἐξ ἧς ἐβλάστησεν ἡ τραγωδία· διότι ἡ τραγωδία ἐλα-
βεν ἀρχὴν ἐκ τῶν *Ληραίων*, ἐορτῆς πανηγυριζομένης κατὰ τὸν χει-
μῶνα, ὅτε οἱ ἄνθρωποι κατείχοντο ὑπὸ πένθους καὶ θλίψεως διὰ τὰ
ὑποτιθέμενα τῆς φύσεως πάθη, ἡ δὲ κωμωδία ἐκ τῶν *μικρῶν* ἢ τῶν
κατ' ἀγροὺς *Διονυσίων*, ἅτινα ἐπανηγυρίζοντο μετὰ τὸν τρυγητὸν
καὶ τοῦ οἴνου τὴν συγκομιδὴν ἐν πολλῇ χαρᾷ καὶ εὐθυμίᾳ διὰ τὴν
δαψιλῆ τῆς φύσεως χορηγίαν. Τῆς Ἰλαρᾶς Διονυσιακῆς πανηγύρεως
μέρος κύριον ἦτο ὁ *κῶμος*, ὅστις δὲν εἶχε βεβαίως οὔτε τὴν τάξιν
οὔτε τὴν εὐπρέπειαν ἐκείνην τῶν κώμων, εἰς οὓς ἐψάλλεν ὁ Πίνδα-
ρος τὰ ἐπικώμια ᾄσματα (κεφ. 15), ἀλλ' ἤγετο κατὰ τὰς ὁδοὺς ὑπὸ
τῶν μεθυόντων συγκωμαστῶν ἐν πολλῷ θορύβῳ καὶ ἀταξίᾳ περὶ τε
τὴν ὄρχησιν καὶ τὴν ᾠδὴν. Κατὰ τὴν Ἀττικὴν παράδοσιν, ἣτις
ὑποσυνάπτει τὴν κωμωδίαν ἀμέσως εἰς τὰ κατ' ἀγροὺς Διονύσια
καὶ τὸν κῶμον¹ συνάγεται ὅτι τὸ ὄνομα *κωμωδία* ἐσήμαινεν ἄσμα
ᾄδόμενον εἰς κώμους, ἂν καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν παλαιῶν συγγραφέων
ἐξήγησαν αὐτὸ οὐκ ὀρθῶς ὡς ἄσμα ᾄδόμενον κατὰ τὰς κώμας, ἥτοι
τοὺς δῆμους ἢ τὰ χωρία².

Μετὰ τοῦ βακχικοῦ κώμου, ὅστις ἀρχόμενος ἀπὸ πότου ἔληγεν
εἰς πομπὴν ἄτακτον καὶ θορυβώδη ἀγομένην κατὰ τὰς ὁδοὺς τῆς
πόλεως, συνυπῆρχεν ἀρχαῖόν τι ἔθιμον, ἐξ οὗ ἔλαβε κυρίως ἡ κωμω-
δία τὴν ἀρχὴν. Ὁ θίασος δηλ. τῶν συγκωμαστῶν περιφέρων τὸν
φαλλόν, ἥτοι τὸ σύμβολον τῆς γενεσιουργοῦ δυνάμεως τῆς φύσεως,
ἐψάλλεν ἄσμα Ἰλαρὸν καὶ παιδρὸν εἰς ἔπαινον αὐτοῦ τοῦ Διονύσου
ἢ ἄλλου τινὸς τῶν περὶ αὐτὸν δαιμόνων. Τοιαῦτα φαλλοφορικὰ ἢ
θυοφαλικὰ ᾄσματα ἦσαν ἐν χρήσει εἰς πόλλας τῆς Ἑλλάδος χώρας·
οἱ δὲ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἱστοροῦσι περὶ τῶν κωμαστῶν, ὅτι ἐφό-
ρουν παικίλα καὶ ἀλλόκοτα ἐνδύματα, ὅτι ἀπέκρυπτον τὰ πρόσωπα
μὲ προσωπίδας ἢ μὲ πυκνοὺς καὶ θαλαίους στεφάνους, καὶ ἄλλα δὲ
πολλὰ περὶ τῆς πομπῆς καὶ τῶν ᾄσματων αὐτῶν³.

¹ Πρβλ. Κεφ. 21. «ὁ κῶμος καὶ οἱ κωμῳδοί». Οὕτω περιγράφεται ἡ πα-
νήγυρις τῶν Μεγάλων Διονυσίων, ἣτις ἐλήφθη βεβαίως ἐκ τῶν Μικρῶν.

Κατὰ τὴν ποιητικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους (κ. 3) οἱ Πελοποννήσιοι ἀντε-
ποιοῦντο τῆς εὐρέσεως τῆς κωμωδίας, διότι παρ' αὐτοῖς μὲν τὰ χωρία ἐκα-
λοῦντο κῶμ α ι, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ δ ἡ μ ο ι.

³ Ἀθην. XIV. σ. 621. Πρβ. Σοῦδαν καὶ Ἡσύχιον ἐν ταῖς λ. φαλλο-
φόροι, ἰθυοφαλλοί, αὐτοκάβδαλοι, Ἰαμβισταί.

Τὸ κατὰ τὴν Ἀττικὴν ὑφιστάμενον ἔθος τῆς φαλλοφορίας περιγράφει σαφέστατα πάντων ὁ Ἀριστοφάνης ὡδὲ πως. Ὁ καλὸς Δικαιοπόλις ἐν Ἀχαρνεῦσι βουλεύεται νὰ πανηγυρίσῃ τὰ κατ' ἀγροῦς Διονύσια ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μόνος εἰς τὴν ἐξοχὴν. Θύσας λοιπὸν πρῶτον μετὰ τῶν δούλων τὰ νενομισμένα θύματα εἰς τὸν θεόν, παρασκευάζει τὰ τῆς τελετῆς ὡς ἐξῆς. Ἡ μὲν θυγάτηρ αὐτοῦ ἐσταλμένη ὡς κανηφόρος, προηγείται τῆς πομπῆς φέρουσα τὸ κανοῦν. Κατόπιν αὐτῆς ἔπονται οἱ θεράποντες, κρατοῦντες ὄρθον τὸν φαλλόν. Ἐν ᾧ δὲ ἡ γυνὴ τοῦ Δικαιοπόλιδος θεᾶται ἀπὸ τῆς στέγης τὴν πομπήν, κατάρχεται ὁ Δικαιοπόλις τοῦ φαλλικοῦ ἔσματος, εἰς τὸ ὁποῖον συμπλέκεται ἡ βακχικὴ ἀκολασία μετὰ τῆς θρησκευτικῆς κατανύξεως καὶ εὐλαβείας κατὰ τρόπον νοητὸν εἰς μόνας τὰς φυσικὰς θρησκείας τῆς ἀρχαιότητος.

Φαλῆς, ἐταῖρε Βακχίου,
 ζυγκωμε, νυκτοπεριπλάνη-
 τε, μοιχέ, παιδεραστά,
 ἔκτω σ' ἔτει προσεῖπον ἐς
 τὸν δῆμον ἔλθων ἄσμενος,
 σπονδὰς ποιησάμενος ἑμαυ-
 τῷ, πραγμάτων τε καὶ μαχῶν
 καὶ Λαμάρων ἀπαλλαγίς.
 πολλῶ γάρ εἰσ' ἡδίων, ὦ Φαλῆς Φαλῆς,
 κλέπτουσιν εὐρόνθ' ὠρίκην ὕληφόρον,
 τὴν Στρυμονοῦρου Θράξαν ἐκ τοῦ Φελλέως,
 μέσση λαβόντ', ἄραντα, κατα-
 βαλόντα καταχιγαρτίσαι.
 Φαλῆς Φαλῆς,
 ἐάν μεθ' ἡμῶν ζυμπίης, ἐκ κραιπάλης
 ἔωθεν εἰρήνης βροφῆσεις τρύβλιον
 ἡ δ' ἄσπις ἐν τῷ ψεφάλῳ κρημίσεται.

Μετὰ τὴν πομπήν τῆς φαλλοφορίας καὶ τὸ ἔσμα, τὸ ἐγκωμιάζον τὸν Δίονυσον ὡς αἷτιον πάσης εὐθυμίας καὶ χαρᾶς, ἐπέτρεπεν ὁ νόμος τῆς ἐορτῆς, καὶ συνεθίζον οἱ συγκωμασταί, ἀποστρεφόμενοι πρὸς τὸ περιστατὲς μὲν πλῆθος, νὰ σκώπτωσι καὶ λοιδορῶσιν ἀφρόνως πάντα τινὰ τῶν παρατυχόντων. Περὶ τῶν ἐν Σικυῶνι π. χ. φαλλοφόρων ἱστορεῖται, ὅτι ποικίλῃν ἐσθῆτα ἐνδεδυμένοι, ἅμα τῇ

¹ Ἀχαρν. 262.

εἰσὼδῳ αὐτῶν εἰς τὸ θέατρον ὕμνου ἐν ᾧ αἰσῶν τὸν Διόνυσον· εἶτα δὲ ἀποστρεφόμενοι πρὸς τὸ θέατρον, ἔσκωπτον ὄντινα ἤθελον τῶν θεατῶν. Ὅτι δὲ τὰ σκώμματα ταῦτα καὶ οἱ τωθασμοὶ ἀπετέλουσαν κύριον μέρος τῆς λατρείας τοῦ Βάκχου, συνάγεται σαφῶς ἐκ τῶν Βατράχων τοῦ Ἀριστοφάνους. Ὁ χορὸς τῶν Βατράχων συγκροτεῖται ἐξ ἀνθρώπων μεμυημένων τὰ Ἑλευσίνια μυστήρια, οἵτινες ἐγκωμιάζουσι τὸν μυστικὸν Ἰακχὸν ὡς τὴν εὐρετὴν τῆς φιλοπαίγματος καὶ ἰλαρᾶς ἐορτῆς, καὶ ὡς αἴτιον τῆς μετὰ θάνατον μακαριότητος· τὸν Ἰακχὸν, ὅστις εἶναι καὶ ὁ προστάτης τῆς κωμωδίας θεός. Οἱ γέλωτες καὶ ἡ χαρὰ τῶν μυστῶν ὅτι ἀπέσεισαν τὰς τοῦ βίου ταραχὰς συνεθίζοντο καὶ εἰς τὰ Διονύσια τὰ κατ' ἀγρούς, καὶ ἐλάβον ἐν τῇ κωμῳδίᾳ τὴν καλλίστην καὶ εὐπρεπεστάτην ἑκφρασιν. Τοῦτο παρέχει τὴν αἰτίαν εἰς τὸν Ἀριστοφάνην νὰ μετατρέψῃ τὸν χορὸν τῶν μυστῶν εἰς χορὸν κωμικόν¹. Ἀκολουθῶν λοιπὸν ἐν Βατράχοις τὸ ἔθος τῆς ἀρχαιστάτης κωμωδίας ὁ χορὸς, πρῶτον μὲν ψάλλει ᾠδα καλὰ εἰς τιμὴν τῆς Δήμητρος καὶ εἰς τὸν Ἰακχόν, ὅστις ἐπιτρέπει νὰ σκώπτωσι καὶ χορεύωσιν ἀτιμωρηταί, εἶτα δὲ ἄνευ ἄλλης ἀφορμῆς ἀποστρεφόμενος πρὸς τὸ θέατρον, ἐκλέγει ἐκ τῶν παρατυχόντων τὸν Ἀρχέδημον, καὶ ἀρχεται τῶν κατ' αὐτοῦ σκωμμάτων.

Βούλεσθε δῆτα κοινῇ
σκώψωμεν Ἀρχέδημον;
ὡς ἐπιτέης ὧν οὐκ ἔφουσε φράτορας,
νυνὶ δὲ δημαγωγεῖ
ἐν τοῖς ἄνω νεκροῖσι,
κἄστιν τὰ πρῶτα τῆς ἐκεῖ μνηστῆρας;²

Τὸ λυρικὸν τοῦτο καὶ πρωτότυπον εἶδος τῆς κωμωδίας, ὅπερ ὀλίγον διέφερε κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ σχῆμα τῶν Ἰάμβων τοῦ Ἀρχιλόχου, παρέμεινεν εἰς πολλὰς τῆς Ἑλλάδος χώρας καὶ μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δραματικῆς κωμωδίας³. Τὰς μεταλλαγὰς δὲ καὶ τὴν

¹ Πρβ. Κεφ. 28.

² Βατρ. 416.—Λέγων ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Ποιητικῇ (4) ὅτι ἡ κωμωδία ἐγεννήθη «ἀπὸ τῶν ἐξ ἀρχόντων τὰ ψαλλικά», εἶχε κατὰ διάνοιαν τὰ αὐτοσχέδια ταῦτα σκώμματα, ἅτινα ἔλεγεν ὁ ἐξ ἀρχῶν τὸ ψαλλικὸν ᾠδα.

³ Ὅτι ὑπᾶρχεν εἶδος τι λυρικῆς τραγωδίας καὶ κωμωδίας παρὰ τὴν ᾠδα

μετάθασιν ἀπὸ τοῦ λυρικοῦ τρόπου εἰς τὸν δραματικὸν δυνάμεθα μόνον νὰ συνεικασώμεν τὸ μὲν ἐκ τοῦ σχήματος αὐτοῦ τῆς κωμωδίας, ἥτις διέσωσε πολλὰ τοῦ ἀρχαίου τρόπου, τὸ δὲ καὶ ἐκ τῆς ἀναλογίας πρὸς τὴν τραγωδίαν, διότι ἀσφαλῆ σημεῖα περὶ τῆς βαθμιαίας προόδου τῆς κωμωδίας δὲν εἶχον οὐδ' αὐτοὶ οἱ παλαιοί. Ὁ Ἀριστοτέλης διαρρήδην μαρτυρεῖ ὅτι αἱ πηγαὶ τῆς κωμωδίας ἐλάνθανον ἐπ' αὐτοῦ, διότι δὲν ἐθεωρήθη ἐξ ἀρχῆς πρᾶγμα σπουδαῖον ἢ κωμωδία, ὥστε ὁ ἄρχων ὅψε ἔδωκε χορὸν εἰς τοὺς κωμωδοδιδασκάλους, *ἐθελοῦνται* δὲ συνεκρότουσαν μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου τὸν χορὸν τῶν κωμωδιῶν¹. Τὴν εὐρεσιν τῆς κωμωδίας ἀντεποιοῦντο κυρίως οἱ κάταικοι τοῦ δήμου Ἰκαρίας, οἵτινες ὑπεδέχθησαν φιλοφρόνως κατὰ τοὺς μύθους τὸν Διόνυσον, καὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐπανηγυρίζον τὰ κατ' ἀγροῦς Διονύσια. Ἰστορεῖται λοιπόν, ὅτι πρῶτος ὁ Σουσαρίων συναγωγὴν χορὸν Ἰκαριέων, καὶ χρίσας τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τε καὶ τῶν χορευτῶν μετὰ τρύγα (ἐξ οὗ τὸ ὄνομα *τρυγῶδοι*), ἠγωνίσθη ἀγῶνα κωμικόν, οὗ τὰ ἐπαθλα ἦσαν σύκων κάλαθος καὶ κρατὴρ οἴνου. Ἀξίον δὲ μνεῖας περὶ Σουσαρίωνος εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι δὲν κατήγετο ἐκ τῆς Ἀττικῆς, ἀλλ' ἐκ Μεγάρων, καὶ ἰδίως ἐκ Τριποδίσκου², ὅπερ συναρτᾷ πρὸς ἄλλας ἀρχαίας μαρτυρίας, ἱστορούσας ὅτι οἱ Μεγαρεῖς εἶχον ἰδιαιτέραν τινὰ δεξιότητα καὶ εὐφυΐαν περὶ γέλωτας καὶ σκώμματα, ἐξ ἧς προήλθον πολλὰ σκαιά καὶ φορτικά εἶδη γελωτοποιίας. Ἄν δὲ ἀναλογισθῶμεν ὅτι ὁ μὲν εὐδοκιμώτατος ἐν κω-

ματικὴν, ἐξήχθη τελευταῖον ἐκ Βοιωτικῶν μάλιστα ἐπιγραφῶν C. J. G. n. 1584), ὑπὸ τινων ὁμῶς λογίων σφοδρῶς ἐπαλεμήθη. Ἄλλ' ἐκ μόνων τῶν λόγων τοῦ Ἀριστοτέλους (ποιητ. 4), ἄνευ τῆς ἐπικουρίας τῶν ἐπιγραφῶν, πιστοῦται ἐπαρκῶς τὸ πρᾶγμα. «τὰ φ α λ λ ι κ ἄ, ἃ ἔ τ ι κ α ἰ ν ὕ ν ἐ ν πολλὰ τς τῶν πόλεων διαμένει νομιζόμενα». Ἰθὺφαλλοι δὲ ἦδοντο ἐν τῷ θεάτρῳ τῶν Ἀθηναίων καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν ἐποχὴν τῶν ῥητόρων (Ἀρποκρ. «Ἰθὺφαλλος»). Εἰς τὸ λυρικὸν εἶδος τῶν κωμωδιῶν ἀνήκουσι βεβαίως τὰ ποιήματα Ἀνθέου τοῦ Λινδίου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀθηναίου (X. p. 445) «Ἀνθέας ὁ Λινδαῖος κωμωδίας ἐποίει καὶ ἄλλα πολλὰ ἐν ταύτῳ τῷ τρόπῳ τῶν ποιημάτων, ἃ ἐξῆρχε τοῖς μετ' αὐτοῦ φαλλοφοροῦσι». Πρβ. Comment. de reliq. comœd. Attic. scrips. Th. Bergk. Lips. 1838 p. 272.

¹ Ποιητ. 5. Πρβ. Κερ. 23.

² Δωρ. T. B'. σ, 350. (343).

μωδοποιούς Ἐπίμαρχος πρὶν ἐγκατασταθῇ ἐν Συρακούσαις κατώκει ἐν Μεγάροις τῆς Σικελίας, οἱ δὲ ἐκ Σικελίας Μεγαρεῖς, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀντεποιοῦντο καὶ αὐτοὶ ὥς οἱ τῆς μητροπόλεως τὴν εὐρεσιν τῆς κωμωδίας, ἀγόμεθα εἰς τὴν πίστιν, ὅτι τὸ Δωρικὸν τοῦτο φῶλον τῶν Μεγαρέων ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ σπέρματ' αἰωπτικῆς εὐφυίας, ἅτινα πεσόντα εἰς τὴν εὐφορον χώρας τῆς Ἀττικῆς καὶ Δωρικῶν τινῶν πόλεων, ἀνέδωκαν ταχέως τὸ ἀγλαόκαρπον δένδρον τῆς κωμωδίας.

Μετὰ τὸν Σουσαρίωνα, ὅστις ἤγαγε μὲν ἐπὶ Σόλωνος (περὶ τὴν 50ην Ὀλ.), ἦτο δὲ πολὺ τοῦ Ἠέσπιδος προγενέστερος¹, παρῆλθε πολὺς χρόνος καὶ οὐδεὶς ἠκούσθη ἔκτοτε ὀνομαστὸς κωμωδιῶν ποιητῆς ἐν τῇ Ἀττικῇ, διότι ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ συνέπεσεν ἡ μακρὰ τυραννία τῶν Πειστρατιδῶν, αἵτινες προνοοῦντες ὑπὲρ τῆς αὐτῶν ἀσφαλείας καὶ τοῦ ἀξιώματος τῆς τυραννικῆς ἀρχῆς, δὲν ἤνευχοντ' αἰεὶ βεβαίως νὰ σκώπτῃ καὶ λαιδορῇ αὐτοὺς ὁ κωμικὸς χορὸς ἐνώπιον τοῦ πλήθους τῶν Ἀθηναίων, ἔστω καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς βακχικῆς μέθης καὶ παραφορᾶς. Τὸ εἶδος τῆς κωμωδίας, οἷον ἀνεπτύχθη ἐν ταῖς ἔπειτα χρόνοις, δὲν ἠδύνατο νὰ τραφῇ καὶ ἀνέξῃ εἰμὴ ἐν ἐλευθέρᾳ καὶ ἰσονόμῳ πολιτείᾳ. Διὰ τοῦτο ἐγκατελείφθη ἐπὶ τῆς τυραννίας τοῦ Πεισιστράτου εἰς τὰς χεῖρας τῶν αὐτοσχεδιαζόντων γεωργῶν, καὶ οὔτε ὁ ἀρχὼν ἐφρόντιζε περὶ αὐτῆς, οὔτε τις τῶν ἐπιφανῶν ποιητῶν. Οὐχ ἥττον ὅμως προώδευσεν ἰσχυρῶς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, ὥστε αἱ ἐπελθόντες ποιηταὶ παρέλαβον αὐτὴν ἔχουσαν ποῖόν τι δραματικὸν εἶδος καὶ τεχνικὰ σχήματα². Τῶν ἀρχαιοτέρων τούτων ποιητῶν εἶναι ὁ Χιωνίδης, ὃν ὁ Ἀριστοτέλης τάσσει πρῶτον ἐν τοῖς Ἀθηναίοις κωμωδοποιοῖς, παρὰ τρέχων ἄλλους τέ τινας καὶ τὸν Μῆλλον, διότι δὲν κατέλειπεν γραπτὰ δράματα. Ὁ Χιωνίδης ἤρξατο νὰ διδάσκῃ κωμωδίας, κατὰ τινὰ πιστὴν παραδόσιν, τὸ ὅγδουν ἔτος πρὶ τῆς τοῦ Σέρξου ἐπιδρο-

¹ Παρ. Χρον. ἐπ. 39.

² Ἀριστοτ. ποιητ. 5. «Ἡδὲ δὲ σχήματά τινα αὐτῆς ἐχούσης οἱ λεγόμεναι ποιηταὶ μνημονεύονται».

³ Σουίδας «Χιωνίδης». Ἀμαρτάνει λοιπὸν κατὰ ταῦτα ὁ Ἀριστοτέλης, λέγων ἐν τῷ τρίτῳ περὶ ποιητικῆς (ἢ μᾶλλον ὁ διασκευαστὴς κατὰ Fr. Ritter), ὅτι ὁ Χιωνίδης ἦτο πολὺ μεταγενέστερος τοῦ Ἐπιχάρμου.

μῆς¹, ἦτοι τὸ 488 π. Χ. (93 'Ολ. 1). Μετὰ τὸν Χιώνιδην ἔπεται ὁ Μάγνης, ἐκ τοῦ Δήμου Ἰκαρίας, ὅστις ἐπὶ πολὺν χρόνον ἔτερεψε τοὺς Ἀθηναίους δι' ἀστείων ἐπινειῶν. Μετὰ τὸν Μάγνητα ἤκμασεν ὁ Ἐκφρατίδης, ὅστις τοσοῦτον ἐγειτόνευε τῇ Μεγαρικῇ κωμῳδίᾳ, ὥστε ἔλεγεν ἓν τινι τῶν δραμάτων.

Μεγαρικῆς
κωμωδίας ἥσ' οὐ δίδειμ' ἡσχονόμην
τὸ δράμα Μεγαρικὸν ποιεῖν².

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων κωμωδοποιῶν. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν τῆς κωμωδίας περίοδον ἀνήκουσιν οἱ ἀκμάσαντες μικρὸν πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἢ κατ' αὐτὸν τὸν πόλεμον. Τούτων ἐπιφανέστατοι ἦσαν οἱ ἐξῆς· ὁ Κρατῖνος, ὅστις ἀπέθανε πᾶνυ πρεσβύτης τὸ ἔτος 423 π. Χ. (89 'Ολ. 2), σύγχρονος σχεδὸν τοῦ Αἰσχύλου, οὗ τὴν θέσιν κατέλαβεν ἐν τοῖς κωμικοῖς ποιηταῖς. Διὰ περὶ αὐτοῦ σωζόμεναι εἰδήσεις ἐλήφθησαν ἐκ τῶν τελευταίων δραμάτων, ἐν οἷς διεκωμῶδει καὶ αὐτὸν τὸν Περικλέα³, ἱστάμενον ἤδη εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς πολιτικῆς δυνάμεως· ὁ Κράτης, ὅστις πρότερον μὲν ὑπεκρίνετο τὰς κωμωδίας τοῦ Κρατίνου, εἴτα δὲ ἀπὸ ὑποκριτοῦ ἐγένετο ποιητής, ὅπερ ἐπραῖξαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἀρχαίων κωμωδοποιῶν· ὁ Τηλεκλειδῆς καὶ Ἑρμιππος, ἀκμάσαντες ἄμφότεροι ἐπὶ Περικλέους· ὁ Εὐπολῖς, ὅστις ἤρξατο μὲν νὰ διδάσκη κωμωδίας τὸ δεύτερον ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (429 π. Χ.), ἔπαυσε δὲ περὶ τὸ τέλος αὐτοῦ· ὁ Ἀριστοφάνης, ὅστις ἀπὸ τοῦ ἔτους 427 π. Χ. ἤρχισε νὰ διδάσκη κωμωδίας ὑπὸ τῷ ὀνόματι ἄλλων, ὑπὸ δὲ τὸ ἴδιον αὐτοῦ παρήλθε τὸ πρῶτον εἰς τὴν σκηνὴν τὸ ἔτος 424 π. Χ. καὶ ἐξηκολούθησε ποιῶν μέχρι τοῦ 388. Σύγχρονοι τῶν μεγάλων τούτων κωμωδοποιῶν ἦσαν ὁ Φρόνητος, ὅστις κατέβη τὸ πρῶτον εἰς τὴν σκηνὴν τὸ ἔτος 429· ὁ Πλάτων, διδάξας ἀπὸ τοῦ 427—391 καὶ ἐτι κατωτέρω· ὁ Φερεκράτης· εἴτα δὲ Ἀμεψίας καὶ Λεύκων, ἄμφότεροι τοῦ Ἀριστοφάνους ἀνταγωνισταί. Διοκλῆς δὲ καὶ Φιλύλλιος καὶ Σαννυρίων καὶ Στράτις καὶ

¹ Κατὰ τὴν ὑπὸ Meiucke τοῦ ἀποσπάσματος διάταξιν. (Hist. crit. com. Græcorum p. 22).

² Ὡς μαρτυροῦσι τὰ εἰς τὰ μακρὰ τεῖχη καὶ τὸ ἰδιότῳ ἀναφερόμενα λείψανα τῶν κωμωδιῶν αὐτοῦ.

Θεόπομπος, οἵτινες ἤκουσαν περὶ τὰ τέλη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ μετ' αὐτόν, ἀποκλίνουσιν ἤδη πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς μέσης κωμωδίας¹.

Ἐπίτηδες προέταξα τὴν σύντομον ταύτην ἀναγραφὴν τῶν ἀρχαίων κωμωδοποιῶν, διότι ἀκριβὲς αὐτῶν χαρακτήρισμός, τὸ κύριον ἔργον τῆς ἱστορίας τῆς φιλολογίας, ἢ εἶναι πάντῃ ἀδύνατος, ἢ προϋποθέτει ἐκ τῶν προτέρων γνωστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους τὴν τέχνην. Πρῶτον λοιπὸν σκοπεύω ν' ἀναλύσω τὰς κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, εἴτα δὲ θέλω παρεξέτασαι πρὸς αὐτὰς ὀλίγα δράματα τοῦ Κρατίνου, Ἰσώπολιδος καὶ τινων ἄλλων. Ὑπομνηνίσκω δ' εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου, ὅτι εἶναι πολὺ δυσκολώτερον ἐκ τοῦ ὀνόματος μιᾶς κωμωδίας καὶ ὀλίγων λειψάνων ν' ἀναπαραστήσῃ τις τὴν ἰδέαν τοῦ ὅλου δράματος, ἢ ὅσον κατορθοῦται τοῦτο ἐν τῇ τραγωδίᾳ, διότι ἐν μὲν τῇ τραγωδίᾳ ὁ μῦθος εἶναι σταθερὸν θεμέλιον, ἐφ' οὗ δύναται τις νὰ ἐποικοδομήσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ ὅλου, ἡ δὲ κωμωδία μετὰ τηλικαύτης ἐλευθερίας συγκαλλᾷ καὶ συνάπτει τὰ ἀπώτατα καὶ διαφορώτατα πράγματα, ὥστε εἶναι ἀδύνατον ἐξ ὀλίγων λειψάνων νὰ συμπληρωθῶσι τὰ κενά.

Πρὶν ἐπιχειρήσω τὴν ἀνάλυσιν τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους, ἔκρινα ἀναγκαῖον, ἀκολουθῶν τὴν μέθοδον ἣν μετεχειρίσθην εἰς τὰ περὶ τραγωδίας, νὰ διαλάβω περὶ τῶν τρόπων καὶ τῶν σχημάτων, καθ' ἃ ἐξειργάζοντο τὰς ἰδέας αὐτῶν οἱ κωμωδοποιοί. Τῶν σχημάτων τούτων ἄλλα μὲν ἔχει κοινὰ ἡ κωμωδία πρὸς τὴν τραγωδίαν, οἷον τὸ θέατρον καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ τὰ ἀκίνητα, ἄλλα δὲ προσήκουσιν εἰς μόνην τὴν κωμωδίαν.

Κοινὰ μὲν ἔχει ἡ κωμωδία πρὸς τὴν τραγωδίαν τὸ σχῆμα τῆς σκηνῆς καὶ τῆς ὀρχήστρας, καὶ καθόλου τὴν συμβολικὴν αὐτῶν σημασίαν. Τὸ προσκηνίον εἰκονίζει καὶ ἐν τῇ κωμδίᾳ τόπον ὕψαι-

¹ Κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ Meineke (αὐτόθι) κωμωδοποιὸς ἦτο καὶ Κ α λ λ ί α ς ὁ πρὸ τοῦ Στράτιδος ἀκμάσας. Ἡ «Γ ρ α μ μ α τ ι κ ῆ τ ρ α γ ω δ ί α» αὐτοῦ δὲν ἦτο ἀληθὲς τραγωδία, ἀλλ' ἐποιήθη πρὸς γέλωτα, ἀν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ διδῶμεν σαφῶς τὸν σκοπὸν αὐτῆς καὶ τὴν ἀφορμὴν. Τὸ δὲ τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς καὶ Εὐριπίδης ἐμμήνησαν τὴν γραμματικὴν τραγωδίαν τοῦ Καλλίου, λέγεται βεβαίως πρὸς ἀστείλτητα. * Πρβ. Welcker, Kl. Sch. I. Bonn, 1844 σ. 372.

θρον, ἐπὶ δὲ τοῦ στερεοῦ τοίχου τῆς σκηνῆς ἐπιφαίνονται δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ οἰκοδομήματα. Τόσον δὲ ἄτοπον ἐφαίνετο εἰς τοὺς παλαιούς νὰ παριστᾷ ἡ σκηνὴ τὰ ἐνδον οἶκον ἢ δώματος, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ κῆα κωμωδία, ἣτις πραγματεύεται ἰδιωτικὰς ὑποθέσεις, ἐπειδὴ ἀναγκάζεται χάριν τῆς παραστάσεως νὰ διαδραματίζῃ τὰ ἐν οἴκῳ συμβαίνοντα δημοσίᾳ¹, οἰκονομεῖ οὕτω τὰ πράγματα, ὥστε οἱ διάλογοι καὶ τῶν προσώπων αἱ συναντήσεις συμβαίνουσιν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἢ κατὰ τὰ πρόθυρα. Ἡ δὲ ἀρχαία κωμωδία, ἐπειδὴ διατρίβει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ ὑποθέσεις πολιτικὰς καὶ δημοσίας, ἀποφεύγει φυσικώτερον τὴν δυσκολίαν ταύτην² ὥσπερ δὲ γεινῆ χρεῖα νὰ δειξῇ τὰ ἐνδον οἰκίαις ἢ δώματος, τότε καταφεύγει εἰς τὴν γνωστὴν μηχανὴν τοῦ ἐκκυκλήματος.

Κοινὸν ἔχει ἡ κωμωδία πρὸς τὴν τραγωδίαν τὸν ἀριθμὸν καὶ τὰ ἔργα τῶν ὑποκριτῶν. Κατὰ τινὰ οὐκ ἀσφαλὴ παράδοσιν³ πρῶτος ὁ Κρατῖνος ἀνεβίβασεν εἰς τρεῖς τοὺς κωμικοὺς ὑποκριτάς. Τρεῖς δὲ ὑποκριταὶ ἐπαρκοῦσιν εἰς διδασκαλίαν τῶν πλείστων δραμάτων τοῦ Ἀριστοφάνους, μετ' ὅλην τὴν διαφορὰν, ὅτι διὰ τὸ πλῆθος τῶν παρεισαγομένων προσώπων ἡ ἀλλαγὴ τῶν προσωπίδων συμβαίνει ἐν τῇ κωμωδίᾳ πολὺ συχνότερα ἢ ἐν τῇ τραγωδίᾳ. Οὕτως ἐν Ἀχαρνέσιν ὁ μὲν πρωταγωνιστὴς ὑποκρίνεται τὸν Δικαιοπόλιν, ὁ δὲ δευτεραγωνιστὴς καὶ τριταγωνιστὴς πρῶτον μὲν τὸν κήρυκα καὶ τὸν Ἀμφίθεον, εἶτα δὲ τὸν πρέσβυν καὶ τὸν Ψευδαρτάβαν, μετὰ δὲ τὴν γυναῖκα καὶ θυγατέρα τοῦ Δικαιοπόλιδος, ὕστερον τὸν Εὐριπίδην καὶ Κηφισοφῶντα, κατόπιν τὸν Μεγαρέα καὶ τὸν Συκοφάντην, τέλος δὲ τὸν Βοιωτὸν καὶ τὸν Νίκαρχον⁴. Εἰς ἄλλα τινὰ τῶν δραμάτων εἰσήγαγεν ὁ Ἀριστοφάνης, ὡς ὁ Σοφοκλῆς ἐν Οἰδίποδι ἐπὶ Κολωνῷ, καὶ τέταρτον ὑποκριτὴν. Οἱ «Σφήκες» τοῦλάχιστον ἔχουσι χρεῖαν ἀπόλυτον τεσσάρων ὑποκριτῶν⁵.

¹ Πρ6. Κερ. 22.

² Ἀνώνυμος «περὶ Κωμωδίας» προβλ. Ἀριστ. ποιητ. τ. 1.

³ Τὰ θυγάτρια τοῦ Μεγαρέως, ἅτινα φέρει ὁ ποιητὴς εἰς τὴν σκηνὴν ὡς Χοιρίδια, εἶναι βεβαίως εἰδωλα συσπαστά. Τὸ δὲ καὶ, καὶ οἱ καὶ ἄλλας δημοσίας φωνὰς ἐκφέρει τις ὅπισθεν τῆς σκηνῆς κρυπτόμενος.

⁴ Ὁ Βδελυκλέων καὶ Φιλοκλέων καὶ οἱ οἰκέται, Σωσίας καὶ Ξανθίας παρέρχονται εἰς τὴν σκηνὴν πολλάκις ὅχι ὡς κωφά, ἀλλ' ὡς ἐνεργὰ πρόσωπα.

Κοινὴ εἶχεν ἡ κωμωδία πρὸς τὴν τραγωδίαν τὴν χρῆσιν τῶν προσωπείων καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐνδυμάτων τῶν ὑποκριτῶν, πλὴν ὅτι τὰ κωμικὰ διέφερον τῶν τραγικῶν κατὰ τὸ σχῆμα. Ἡ ἐσθὴς καὶ ἡ σκευὴ τῶν ὑποκριτῶν τῆς ἀρχαίας κωμωδίας, κατὰ τοὺς παρ' Ἀριστοφάνει ὑπαινιγμούς, (διότι ῥηταὶ μαρτυραὶ δὲν ἐσώθησαν) ἦτο πᾶνυ διάφορος τῶν τῆς νέας κωμωδίας. Κατὰ τὰς γραφάς, τὰς εὐρεθείσας ἐν ἀρχαίοις χειρογράφοις, οἱ χιτῶνες καὶ τὰ ἱμάτια τῶν ὑποκριτῶν τοῦ Πλάτου καὶ Τερεντίου ἦσαν ὅμοια κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὸ χρῶμα πρὸς τὰ συνειθιζόμενα κατ'ἐκείνην τὴν ἐποχὴν. Τούναντιόν δὲ τὰ ἐνδύματα τῶν ὑποκριτῶν τοῦ Ἀριστοφάνους ὁμοιάζον πρὸς τὰ τῶν γελοιοποιῶν ἐκείνων, οἵτινες εἰκονίζονται ἐπὶ ἀγγείων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, φέροντες στενὰ μὲν χιτῶνια καὶ ἀναξυρίδας στικτοὺς καὶ ποικιλοχρόους, ὁμοίας τῶν τοῦ νεωτέρου Ἀρλεκίνου, τὰς δὲ κοιλίας ἔχοντες παχείας καὶ παρασεσαγμένας, καὶ ἄλλας πολλὰς διαστροφὰς καὶ παραπληρώματα, ἐμφαίνοντα τὴν ἀκολασίαν καὶ ἀσχημοσύνην αὐτῶν, ἣν ἐπεκάλυπτον ἴσως ἐνίοτε ἐπιβάλλοντες μικρὸν τι χλαμύδιον. Τὰ δὲ κωμικὰ προσωπεῖα ἦσαν μὲν παράμορφα καὶ διάστροφα, ἀλλ' εἰκονίζον χρεῖας τυχοῦσης εὐκρινῶς τὸ διακωμωδούμενον πρόσωπον, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ σκευοποιοὶ μετὰ πολλῆς δυσκολίας ἐπέισθον νὰ κατασκευάσωσι τὸ πρόσωπον τοῦ φοβεροῦ δημαγωγοῦ Κλέωνος, οὗ εἶχε χρεῖαν ὁ Ἀριστοφάνης κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἰππέων. Ἐτι περιεργατέρα καὶ παραδοξοτέρα ἦτο ἡ σκευὴ τῶν χορευτῶν εἰς τὰς κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους. Οἱ χοροὶ τῶν Ὀρνίθων, τῶν Σφηκῶν καὶ τῶν Νεφέλων δὲν ἦσαν βεβαίως οὔτε ὄρνιθες, οὔτε σφήκες, οὔτε νεφέλαι, ἀλλ', ὥς τεκμαιρόμεθα ἐκ τῶν λόγων αὐτῶν τοῦ ποιητοῦ, ἄνδρες φέροντες καὶ ἄλλα μὲν σύμβολα τῶν εἰκονιζομένων πτηνῶν ἢ ἐντόμων¹, κατ' ἐξουχίαν δ' ἐκεῖνα μάλιστα, οὐ χάριν παρέλαβεν ὁ ποιητὴς τὴν εἰκόνα. Εἰς τοὺς «Σφήκας» π. χ., οἵτινες κωμωδοῦσι τὸ σμῆνος τῶν Ἀθηναίων δικαστῶν, τὸ κύριον μέρος τῆς εἰκόνης ἦτο τὸ κέντρον, δι' οὗ ἐσημαίνετο συμβολικῶς ἡ γραφίς, δι' ἧς ἐχάρασσον ἐπὶ τοῦ πινακίου τὴν ἀπόφασιν οἱ δικασταί· ὥστε ὁ χορὸς τῶν

¹ Τοιοῦτοι εἶναι καὶ οἱ ζωκέφαλοι Ἀἰνῶσι (Ἀἰσώπειοι σμῦθοι), οἱ περιγραφόμενοι ὑπὸ Φιλοστράτου ἐν Εἰκόσιν (I, 3).

«Σφηκῶν» ἔφερον ἐπὶ τοῦ σώματος ἀντὶ κέντρου μέγαν ὀβελόν, ὃν ἐξέτεινον ἢ συνέσπων κατ' ἀρέσκειαν, καὶ οὕτως ἐσταλμένος εἰσεπήδησεν εἰς τὸ θέατρον ὁ χορὸς μετὰ πολλοῦ βόμβου καὶ ψιθυρισμοῦ. Ἐν γένει δὲ ἡ ἀρχαία ποίησις, παραλαμβάνουσα σύμβολα αἰσθητὰ καὶ ἐκφραστικά, ἠδύνατο νὰ ἐμποιήσῃ κωμικὴν ἐντύπωσιν ἐκ μόνης τῆς ὀψεως τοῦ χοροῦ καὶ τῶν κινήσεων αὐτοῦ, οἷον ἐποίησεν ὁ Ἀριστοφάνης ἐν τῷ δράματι τῷ ἐπιγραφομένῳ «Γῆρας», ὅπου οἱ γέροντες, ἀποθέμενοι ὡς οἱ ὄφεις τὸ δέριμα (ὅπερ ἐκαλεῖτο γῆρας), ἀνέλαβον παραχρῆμα τὴν νεότητα, καὶ ἤρχισαν νὰ παίζωσι καὶ νεανισκεύωνται ἐν τῷ θεάτρῳ.

Ἰδια παρὰ τὴν τραγῳδίαν ἔχει ἡ κωμῳδία πολλὰ περὶ τε τὸν ἀριθμὸν τῶν χορευτῶν καὶ τὴν ὄρχησιν καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ χοροῦ. Οἱ συγχροτοῦντες τὸν κωμικὸν χορὸν ἦσαν κατὰ τὴν ὁμόφωνον τῶν παλαιῶν μαρτυρίαν εἰκοσι καὶ τέσσαρες ἄνδρες, τὸ ἡμῖς δηλ. τοῦ χοροῦ ὅλης τραγικῆς τετραλογίας, ὥστε ἡ κωμῳδία, καίτοι ἡλασσοῦτό κατ' ἄλλα πολλά, εἶχε χορὸν πολυπροσωπότερον τῆς τραγικῆς. Συνέβη δὲ τοῦτο, διότι αἱ κωμῳδαὶ ἐδιδάσκοντο κατὰ δράμα καὶ ὄχι κατὰ τετραλογίαν, ἐξ οὗ ἐρμηνεύεται καὶ τὸ ἄλλο φαινόμενον, ὅτι οἱ τραγωδοποιοὶ ἀπεδείχθησαν καρποφορώτεροι τῶν κωμωδοποιῶν¹. Ὁ κωμικὸς χορὸς, ὅσκις εἰσῆρχετο εἰς τὸ θέατρον κατὰ τάξιν ψαλλὼν τὴν πάροδον, διηρεῖτο εἰς τέσσαρας στίχους, συγκειμένους ἐκ χορευτῶν ἑξ. Ἄλλ' οὕτε ἡ πάροδος εἶχε τὸ μῆκος καὶ τὴν τεχνικὴν δεινότητα τῶν τραγικῶν παρόδων, οὔτε τὰ κωμικὰ στάσιμα ἐνεποιοῦν εἰς τοὺς θεατὰς τὴν ἡρεμίαν ἐκείνην καὶ ἀνάπαυσιν τῶν τραγικῶν στασίμων, ἀλλ' ἐχρησίμευον ἀπλῶς ὡς ὅρια καὶ τέρματα τῶν σκηνῶν ἢ πράξεων τοῦ δράματος. Τὴν εὐτέλειαν ταύτην τῶν χορικῶν ἁσμάτων ἀνεπλήρου ἡ κωμῳδία διὰ τῆς παραβάσεως².

Ἡ παράβασις ἐγεννήθη ἐκ τῶν φαλλοφορικῶν ἐκείνων πομπῶν, ἐξ ὧν ἐβλάστησε τὸ κωμικὸν δράμα, καὶ εἶναι τὸ πρωτόγονόν στοιχεῖον τῆς ὑστερον ἀναπτυχθείσης κωμῳδίας. Ὁ κωμικὸς χορὸς, ὅς

¹ Ὁ Ἀριστοφάνης κατ' ὅλον τὸν μακρὸν αὐτοῦ βίον ἐποίησε 54 κωμῳδίας, ὧν αἱ τέσσαρες ἤθετοῦντο· οὐδὲ καὶ τὸ ἡμῖς τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Σοφοκλέους. (* Γνησίας εὐρίσκει ὁ Dindorf 44 ὁ δὲ Bergk 43.).

² De parabasi, antiquae comoediae Attic. interludio. ser. C. Kock. Anclam, 1856.

τις μέχρι τῆς παραβάσεως ἴστατο μεταξύ τῆς σκηνῆς καὶ τῆς θυ-
μέλης ἔχων τὰ πρόσωπα ἐστραμμένα πρὸς τοὺς ὑποκριτάς, ἀπολεί-
πων τὴν τάξιν ταύτην παρήρχετο κατὰ στίχους τεταγμένους εἰς αὐτὸ
τὸ θέατρον, καὶ ἀποστρεφόμενος πρὸς τοὺς θεατὰς ἀπήγγελλε τὴν
παράδωκον, ἥτις ἦτο συντεθειμένη ὡς τὸ πολὺ ἐξ ἀναπαιστικῶν τε-
τραμέτρων, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξ ἄλλων μικροτέρων στίχων. Εἰδικώτε-
ρον δέ, τὸ πρῶτον τῆς παραβάσεως μέρος σύγκειται ἐκ μικροῦ εἰσα-
γωγικοῦ ᾄσματος ἀναπαιστικοῦ ἢ τροχαϊκοῦ, ὅπερ καλεῖται κομμά-
τιον· μετ' αὐτὸ ἔπεται ἔν μακρὸν ἀναπαιστικὸν σύστημα, ὅπερ διὰ
τὸ μέγεθος καλεῖται πνίρος ἢ μακρόν. Εἰς τοὺς στίχους τούτους
πραγματεύεται ὁ ποιητὴς περὶ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, εἰσηγείται
γνώμας περὶ πραγμάτων πολιτικῶν, διαλέγεται περὶ τῶν ἀντιπά-
λων αὐτοῦ, καὶ λαλεῖ περὶ παντοίων ἄλλων ὑποθέσεων. Μετὰ δὲ
ταῦτα (ὅταν ἡ παράβασις ᾔναι πλήρης) ἔπεται τὸ δεύτερον καὶ σπου-
δαιότερον μέρος τῆς παραβάσεως, οὐ ἀπλὴ εἰσαγωγή εἶναι οἱ ἀνα-
παιστοί. Τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος σύγκειται ἐκ λυρικοῦ ᾄσματος,
ὅπερ ἐγκωμιάζει οἷονδ' ἥποτε τῶν θεῶν, καὶ τοῦ καλουμένου ἐπιρρή-
ματος, τὴν ὅποιον συγκείμενον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ δέκα καὶ ἐξ
τροχαϊκῶν στίχων περιέχει λοιδορίας καὶ σκώμματα ἔχοντά τινα
συνάφειαν, ἐγγυτέραν ἢ ἀπωτέραν, πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δράματος.
Ἀμφότερα δὲ ταῦτα, τὸ τε λυρικὸν ᾄσμα καὶ τὸ ἐπιρῥημα, ἐπανα-
λαμβάνονται ἀντιστροφικῶς καὶ ἀντιστοιχοῦσι τὸ μὲν ᾄσμα καὶ ἡ
ἀντιστροφή αὐτοῦ πρὸς τὸ φαλλικὸν μέρος, τὸ δὲ ἐπιρῥημα καὶ ἀν-
τεπιρῥημα πρὸς τοὺς τωθασμούς καὶ τὰς βλασφημίας, ὥς ὁ βακχι-
κὸς χορὸς ἐπέρριπτε τὸ παλαιὸν καθ' οἷονδ' ἥποτε τῶν περισταμένων
θεατῶν. Διότι εὐθὺς ὡς ἡ παράβασις κατέλαβε τιμιωτάτην θέσιν
ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δράματος, ἔπρεπε κατὰ τὸ εἶκος ἀντὶ τῶν ἀτομι-
κῶν ἐκείνων παλαιῶν σκωμμάτων νὰ παραλάβῃ σπουδαιότερά τινα
ἀντικείμενα τὴν ὅλην ἀποβλέποντα πόλιν, ἀπὸ μάλιστα κατὰ τὸν
ἀρχικὸν τῆς κωμῳδίας προορισμὸν ὁ χορὸς ἠδύνατο νὰ σκώψῃ καὶ
λοιδορήσῃ ὀνομαστὶ πρόσωπα ὅπουδ' ἥποτε τοῦ δράματος¹.

¹ Οἷον ἐν Ἀχαρνεύσιν ἀπὸ στίχ. 1143—74· ἐν Σφηξίν ἀπὸ στίχ. 1265—91· ἐν Ὀρνισίῳ ἀπὸ στίχ. 1470—93, 1553—65, 1693—1705. Συνά-
φειαν τῶν στίχων τούτων πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ δράματος εἶναι μάταιον νὰ
ζητῶμεν, διότι οὐδεμία ὑπάρχει. Οἷαδ' ἥποτε τυχαία ἀφορμή, ἔστω καὶ ἡ
μικροτάτη, ἐξάγει τὸν χορὸν ἐπὶ τοιαύτας λοιδορίας.

Ἡ παράβασις, ὡς τέμνουσα τὴν κωμωδίαν κατὰ τὸ μέσον, εἰσάγεται κατὰ φυσικὸν λόγον ἐκεῖ, ἔνθα ἡ πράξις ἀπολαμβάνει τέρματι καὶ ἀνάπαυσιν. Ὁ Ἀριστοφάνης ἰδίως συνειθίζει νὰ τάσῃ αὐτὴν μετὰ τὰς περιπλοκάς καὶ περιπετείας, μεθ' ἧς μέλλει νὰ παρακολουθήσῃ ἡ κυρία πράξις καὶ τοῦ δράματος ἡ καταστροφή. Ἐν γένει ὅμως ἐπικρατεῖ μεγάλη ποικιλία περὶ τοὺς τρόπους τούτους καὶ τὰ σχήματα, διότι ποτὲ μὲν οἱ ποιηταὶ χωρίζοντες τοὺς ἀναπαίστους ἀπὸ τοῦ λυρικοῦ ἄσματος καὶ τοῦ ἐπιρρήματος, τέμνουσι τὴν παράβασιν εἰς δύο μέρη¹. Ἄλλοτε πάλιν εἰσάγουσι διπλὴν παράβασιν, πλὴν τῶν ἀναπαίστων, ἵνα δηλώσωσι κυρίαν τῆς πράξεως περιπέτειαν². Τέλος δὲ παραλείπουσιν ἐνίοτε ἐντελῶς τὴν παράβασιν, ὡς ἐποίησεν ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Λυσιστράτῃ, ἔνθα ἀντὶ τῆς πρὸς τοὺς θεατὰς ἀποστροφῆς εἰσήγαγε διπλοῦν χορόν, γυναικῶν καὶ γερόντων, ψαλλόντων τὰ ἰδιόρρυθμα ἐκεῖνα καὶ εὐφρῶς ἐπινενοημένα ἄσματα³.

Τὸ συνηθέστατον εἶδος τῆς κωμικῆς ὀρχήσεως ἐκαλεῖτο κόρδαξ, εἶδος χοροῦ ἀναιδὲς καὶ ἀκόλαστον, ὅπερ οὐδεὶς τῶν Ἀθηναίων ἐτόλμα ποτὲ νὰ χορεύῃ νήφων ἢ ἄνευ προσωπείου⁴. Διὰ ταῦτα καυχᾶται ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Νεφέλαις, ὅτι πραγματευθεὶς ἐν τῷ δράματι τούτῳ τὸ κωμικὸν εὐπρεπέστερον καὶ κασιμώτερον ἢ ἐν ἄλλαις κωμωδίαις, καὶ τὸν κόρδακα ἀπέκοψε καὶ ἄλλας τινὰς τῆςσκευῆς τῶν ὑποκριτῶν ἀτοπίας⁵. Ἐξ ὧν γίνεται ὄφελος πρῶτον μὲν ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς κωμωδίας εἶχε τύπον σκαιὸν φύσει καὶ φορτικόν, καὶ ὅτι ἡ ἐπίδειξις τοῦ αἰσχροῦ καὶ ταπεινοῦ ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ φαιλότητι καὶ ἀτοπίᾳ ὄχι μόνον ἐπετρέπετο, ἀλλ' ἦτο

¹ Ὡς ἐν «Βίρηνῃ» καὶ τοῖς «Βατράχοις», ἔνθα τὸ πρῶτον μέρος τῆς παράβασως συνεχωνεῖται μετὰ τὴν πάροδον καὶ τὸ πρὸς τὸν Ἰακχὸν ἄσμα. Ἐπειδὴ δὲ ἐξυμνήθη ὁ Ἰακχος εἰς τὸ πρῶτον μέρος (στ. 675), δὲν περιέχει πλέον τὸ δεύτερον ἐπὶ κλήσιν ἢ ἐγκώμιον οὔτε πρὸς ἄλλον τινὰ τῶν θεῶν, ἀλλ' ὕβρεις καὶ λοιδορίας κατὰ Κλεοφῶντος καὶ Κλειγένους τῶν δημαγωγῶν. Ἡ αὕτη παραλλαγή διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐγένετο καὶ ἐν «Ἰππεῦσιν».

² Ὡς ἐν «Ἰππεῦσιν».

³ Ἐν ταῖς «Ἐκκλησιαζούσαις» καὶ τῷ «Πλούτῳ» λείπει παντελῶς ἡ παράβασις διὰ τοὺς ἐν τῷ 28 κεφαλαίῳ μνημονευομένους λόγους.

⁴ Θεοφρ. Χαραχτ. 6. πρὸς Casaubonus.

⁵ Νεφέλ. 537.

νόμος καὶ κατ'ὸν καθιερωμένος ὑπὸ τῆς ἐορτῆς· δεύτερον δὲ ὅτι εἶναι κατὰ μείζονα λόγον θαυμαστὴ τῶν Ἑλλήνων κωμικοποιῶν ἢ δεξιότης καὶ εὐτεχνία, διότι χωρὶς ν' ἀλλοιωσῶσι τὴν φύσιν τῆς κωμωδίας, ἡδυνήθησαν νὰ ἐμφυσήσωσιν εἰς τὸ ἀσελγὲς τοῦτο καὶ ἀκόλαστον εἶδος τῆς ποιήσεως τοιαύτην εὐγένειαν καὶ ἀξιοπρέπειαν. "Αν δὲ παραβάλωμεν τὴν ἀρχαίαν ταύτην κωμωδίαν πρὸς τὴν μέσην καὶ μάλιστα τὴν νέαν, ἥτις ὅψιν μὲν φέρει εὐπρεπεστέραν, ἀλλ' οὔτε βάθος ἡθικὸν οὔτε σπουδαιότητα οὐδεμίαν ἔχει, ἔπειτα δὲ ἀποβλέψωμεν καὶ εἰς τὴν κωμικὴν ποιήσιν τῶν νεωτέρων ἔθνων, θὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι εἰς τοὺς χρηστοὺς καὶ εὐσεβεῖς ἀνθρώπους τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς ἢ σκαιὰ ἐκείνη καὶ οὐδὲν συγκρύπτουσα, ἀλλὰ τὸ αἰσχρὸν καὶ φαῦλον ἀπροκαλύπτως καὶ ἀνεπιτηδεύτως θεατριζούσα κωμωδία, ἦτο πολὺ πρεπωδεστέρα τῆς ἄλλης, τῆς εὐπρεπεστέρας καὶ σεμνοτέρας, ἥτις τὰ πάντα συγκαλύπτουσα, μόνον τὸ γελοῖον τῶν πραγμάτων ἐπιδεικνύει, οὐδέποτε δὲ κινεῖ τὴν ἀποστροφὴν καὶ τὸν βδελυγμὸν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰ αἰσχρὰ καὶ τὰ πονηρά¹.

Κόρδαξ ἐκαλεῖται παρὰ τοῖς παλαιοῖς ὄχι μόνον τὸ εἶδος τῆς ὀρχήσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ τροχαϊκὸν μέτρον², διότι κατὰ τὴν ὀρχησιν τοῦ κόρδακος ἡδοντο ἄσματα ἐκ τροχαϊκῶν στίχων συγχεόμενα. Ἐν τῷ δὲ μέτρῳ τὸ τροχαϊκόν, τὸ ἐπινοηθὲν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἰαμβογράφων, ἐλασσοῦται μὲν τοῦ ἱαμβικοῦ κατὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ εὐτονον, ἀλλ' ἔχει χαρακτῆρα φύσει ζωηρὸν καὶ κινητικόν, καὶ εἶναι ἐπιτηδεῖον εἰς ὀρχήσεις φαιδρὰς καὶ ἀνειμένους³, διότι καὶ αὐτὸ τὸ τροχαϊκὸν τετράμετρον, ἂν καὶ δὲν ἦτο λυρικόν μέτρον, ἐξῆγεν εἰς χειρονομίας καὶ ὀρχηστικὴν κίνησιν⁴. Ἐν γένει δὲ ἡ κωμωδία παραλαβοῦσα τοὺς οἰκείους ῥυθμοὺς ἐκ τῶν παλαιῶν Ἰαμβογράφων, ἀνέπτυξε περαιτέρω αὐτοὺς ἰδίως διὰ τῆς ἐκτάσεως τῶν στίχων εἰς

¹ Ὁ Πλούταρχος «Ἐν συγκρίσει Ἀριστοφάνους καὶ Μενάνδρου», ἥτις ἐσώθη ἐν ἐπιτομῇ, λέγει ἀκριβῶς τὰ ἐναντία. Ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πλουτάρχου οἱ ἄνθρωποι ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μᾶλλον ἢ τὴν οὐσίαν.

² Ἀριστοτ. παρὰ Κουϊντιλιανῷ IX. 4.—Cicero. orat. 57.

³ Κεφ. 11. 22.

⁴ Ἀριστ. Εἰρήν. 324.

συστήματα, καθ' ὃν λόγον οἱ τραγωδοποιοὶ ἐκαλλιέργησαν τὰ μέτρα τῶν Αἰολέων μελοποιῶν. Διὰ τοῦτο τὰ ἐκ δακτύλων καὶ τροχαίων συγκείμενα συστήματα, τὰ καλούμενα ἀσυνάρτητα, προσήκουσιν εἰς μόνην τὴν κωμωδίαν καὶ τὴν Ἰαμβικὴν ποίησιν, ὥστε οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ οὐδὲν ἄλλο ἐπραξαν περὶ τοὺς ῥυθμούς, ἢ ὅτι παρεξέτειναν καὶ προήγαγον τοῦ Ἀρχιλόχου τὸ ἔργον¹.

Κοινὸν μέτρον τοῦ διαλόγου τῆς τε τραγωδίας καὶ κωμωδίας εἶναι ὁ Ἰαμβικός τρίμετρος, διότι ὁ στίχος οὗτος, τὸ κατ' ἐξοχὴν ὄργανον ἐναγωνίου λόγου, ἦτο δεκτικὸν ποικίλης ἀγωγῆς καὶ μεταχειρίσεως. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ διέπλασαν καὶ μετέβαλον αὐτὸν ἀρμολογίᾳ πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὴν τέχνην αὐτῶν. Διὰ τῆς συναλλαγῆς π. χ. τῶν σπονδείων, τῆς ἐπιφορᾶς πολλῶν βραχειῶν συλλαβῶν, τῆς ποικιλίας τῶν τομῶν, ἀπολαμβάνουσιν οἱ στίχοι τῆς κωμωδίας πολλὴν γοργότητα καὶ εὐκίνησιν· ἡ δὲ εἰσαγωγή τῶν ἀναπαίστων εἰς πάσας τὰς ἄλλας χώρας πλὴν τοῦ τελευταίου ποδός, δεικνύει ὅτι ἡ συνεκφώνησις τῶν συλλαβῶν ἦτο συγχωρότερα εἰς τὴν κωμωδίαν, καὶ ὅτι ἡ κωμικὴ ἀπαγγελία ἦτο γοργότερα τῆς τραγικῆς. Πλὴν τοῦ Ἰαμβικοῦ μεταχειρίζεται ἡ κωμωδία πρὸς χαρακτηρισμὸν ποικίλων τοῦ λόγου εἰδῶν καὶ διάφορα ἄλλα μέτρα, ἅτινα ἐξεφωνοῦντο κατ' ἰδιαιτέρον τρόπον ἀπαγγελίας καὶ ὑποκρίσεως, οἷον τὸν κοῦφον καὶ ὀρχηστικὸν τροχαϊκὸν τετράμετρον, ὃν εἰσήγαγεν εἰς τὰς κωμωδίας ὁ πρὸ τοῦ Ἐπιχάρμου ἀκμάσας Σελινούντιος ποιητῆς Ἀριστόξενος.

Περὶ πάντας τοὺς τρόπους τούτους καὶ τοὺς ῥυθμούς ἀπεδείχθη ἡ κωμωδία ἐξευρετικὴ καὶ λεπτότεχνος ὅσον καὶ ἡ τραγωδία. Ὁ Ἀριστοφάνης ζωγραφίζει διὰ τῶν ῥυθμῶν ἐπιτηδεύς καὶ δεξιὸς οὐ μόνον τὴν παιγνιώδη ἱλαρότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν πανηγυρικὴν μεγαλοπρέπειαν. Τοσαύτην δὲ μεγαλοφωνίαν καὶ ἐμμέλειαν ἔχει ὁ λόγος καὶ ἡ ποίησις αὐτοῦ, ὥστε λυπεῖται ὁ ἀναγνώστης, ὅτι δὲν μετε-

¹ Παρατρέχων ἄλλους μάρτυρας, παραπέμπω εἰς μόνον τὴν Ἡφαιστίωνα (Κερ. 15 σ. 83) καὶ τὴν Τερεντιανὸν (στ. 2243):

Aristophanis ingens micat sollertia,
qui saepe metris multiformibus novis
Archilochos arte est aemulatus musica.

Πρβ. Κερ. 8.

χειρίσθη ὁ δαιμόνιος ἀνὴρ τὰς ἀρετὰς ταύτας ἐν σπουδαίοις πράγμασι. Πανταχοῦ τῶν κωμωδιῶν αὐτοῦ ἐπικρατεῖ ἡ ἀρίστη συμφωνία τοῦ εἰδους πρὸς τὴν ὕλην καὶ τοῦ ὅρους τοῦ λόγου πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῶν προσώπων. Ἐν Ἀχαρνεῦσι π. χ. οἱ θερμοκέφαλοι γέροντες, οἱ συγκροτοῦντες τὸν χορόν, διὰ τῶν Κρητικῶν ποδῶν, οἵτινες πλεονάζουσιν εἰς τὰ χορικά μέλη, ἀποδίδουσιν εὐπρεπέστατα τὴν ἰταμύτητα καὶ σκληρότητα τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἥθους. Τῆς δὲ κωμικῆς γλώσσης τίς ἡδύνατο νὰ περιγράψῃ δι' ὀλίγων λέξεων τὴν ποικιλίαν, τὴν ἀφθονίαν, τὴν χάριν καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς; Βάσιν μὲν καὶ ἀφετηρίαν ἔλαβον ἐν τούτῳ οἱ κωμωδοποιοὶ τὴν κοινὴν καὶ πολιτικὴν τῶν Ἀθηναίων γλῶσσαν¹, ἀλλὰ τοσαύτη εἶναι ἡ ὑγρότης καὶ εὐκαμψία τῆς δημοτικῆς ταύτης γλώσσης, ὥστε πλὴν τῶν ζωγραφικωτάτων, χαριεστῶν καὶ εὐτονωτάτων φράσεων, ὅς εἶχε φύσει, μετέλαβε τρόπους καὶ χαρακτῆρας λόγου ἐκ πάντων τῶν εἰδῶν τῆς φιλολογίας, τοῦ ἔπους, τοῦ μέλους, τῆς τραγωδίας, καὶ ἐκόσμησεν ἑαυτὴν διὰ ποικιλωτάτων τοῦ λόγου χρωμάτων. Διαφέρουσα δὲ χάρις προσγίνεται εἰς αὐτὴν ἐκ τῆς παρωδίας μάλιστα τῶν τραγωδιῶν· διότι πολλάκις μία μόνη λέξις, ἢ μικρόν τι παρηλλαγμένος τύπος μετὰ τῆς τραγικῆς ἀπαγγελίας ἐκφωνούμενος, ἥκει νὰ ὑπομνήσῃ τοὺς θεατὰς παθητικόν τι ἐπεισῶδιον τραγωδίας, καὶ διὰ τὴν ἀντίθεσιν νὰ κινήσῃ αὐτοὺς εἰς ἄσβεστον γέλωτα².

¹ Διὰ τοῦτο τὸ Ἀττικὸν ἰδίωμα διεσώθη εἰς τὴν ἀρχαίαν κωμωδίαν πιστότερα, ἢ εἰς πᾶν ἄλλο εἶδος ποιήσεως ἢ πεζογραφίας. Εἰς ἀπόδειξιν τούτου ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσω ὅτι τὸ διπλοῦν τε καὶ τὸ ρσ, ἀντὶ τοῦ διπλοῦ σσ καὶ ῥρ, καθ' ὃ διακρίνεται κυρίως ἡ Ἀττικὴ διάλεκτος τῆς ἀρχαίας Ἰωνικῆς, εὐρίσκονται μὲν ἀπανταχοῦ παρὰ τε τῷ Ἀριστοφάνει καὶ Κρατίνῳ, λείπουσι δὲ παρὰ τοῖς τραγικοῖς καὶ τῷ Θουκυδίδῃ, ἂν καὶ ὁ Περικλῆς μετεχειρίσθη αὐτὰ ἀγορεύων, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εὐσταθίου (Ἰλ. Κ 385. σ. 813). Ἐν γένει δὲ ἡ γλῶσσα τοῦ Θουκυδίδου μετέχει πολὺ πλέον τῆς ἐπικῆς μεγαλοφωνίας καὶ τοῦ Ἰωνικοῦ χρώματος ἢ ἡ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅχι μόνον περὶ τὰς φράσεις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοὺς τύπους αὐτοὺς τῶν λέξεων.

² Ὁρθῶς λέγει ὁ Πλούταρχος (αὐτοῦ 1) ὅτι τὸ ὄρος τοῦ Ἀριστοφάνους εἶχε πάντας τοὺς χαρακτῆρας τοῦ λόγου, τὸ κωμικόν, τὸ τραγικόν, τὸ σοβαρόν, τὸ πεζόν, ἀσάφειαν, κινεότητα, ὄγκον καὶ διαρμα, σπερμολογίαν, φλυαρίαν κτλ. ἀδίκως ὅμως διατείνεται ὅτι δὲν ἀπονέμει ὁ ποιητὴς εἰς ἕκαστον τῶν προσώπων τὸν προσήκοντα χαρακτῆρα τοῦ λόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΠΕΡΙ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ

Ὁ Ἀριστοφάνης, Φιλίππου υἱός, ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις περί τὴν 82 Ὀλ. (π. X. 452)¹. Περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ θὰ εἴχομεν σήμερον πλείοτερας εἰδήσεις, ἂν διεσώζοντο τὰ δράματα τῶν ἀντιτέχνων, ἐν οἷς ἐκακολογεῖτο βεβαίως καὶ αὐτός, καθ' ὃ μέτρον ἐλοιδόρησε τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Εὐπολιν καὶ Κρατῖνον. Ἐν τῶν βεβαίων γεγονότων τοῦ βίου αὐτοῦ εἶναι ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν τῶν Αἰγινητῶν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν κατακληρούχησιν τῆς νήσου, διέβη καὶ ὁ Ἀριστοφάνης μετὰ τῶν γονέων του εἰς Αἴγιναν², καὶ ἔλαβεν εἰς κατοχὴν αὐτοῦ ἓνα τῶν κλήρων (87 Ὀλ. 3. π. X. 430).

Ὁ Ἀριστοφάνης ἐπέδόθη εἰς τὴν κωμικὴν ποίησιν νεώτατος ὢν τὴν ἡλικίαν, ὅπερ μὴνύει τὴν φύσιν τῆς διανοίας καὶ τὸν προαρτισμὸν αὐτοῦ. Ὅτε ἐποίησε τὰς πρώτας κωμωδίας ἦτο τόσον νέος, ὥστε κωλυόμενος ἂν ὄχι ὑπὸ ῥητοῦ νόμου, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ὑπὸ τοῦ καθεστηκότος ἔθους, ἐδίδαξεν αὐτὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα ἄλλων. Εἰναι γνωστὸν ὅτι τὸ κοινὸν ἐν Ἀθήναις δὲν ἐπολυπραγμονεῖ περὶ τοῦ τίς εἶναι ποιητὴς τοῦ δράματος, ἀλλ' ὁ ἄρχων ὁ ἐπιμελούμενος τῆς Διονυσιακῆς ἑορτῆς³ παρέδιδεν ἐκάστοτε εἰς τὸν χοροδιδάσκαλον τοὺς τε χορευτὰς καὶ ὑποκριτάς, ἂν εἶχε πίστιν ὅτι θὰ ἐξετέλει προσηκόντως τὸ ἔργον αὐτοῦ. Τοιοῦτου ὄντος τοῦ ἔθους, ἡ πόλις

¹ Τὸ τοῦ Σχολιαστοῦ (Βατρ. 504) ὅτι σχεδὸν μείρακις καὶ ἀνέβη εἰς τὴν σκηνὴν (δηλ. ἐτῶν περίπου 18), εἶναι βεβαίως ὑπερβολή, διότι κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦτο ἢ μὲν ἀκμὴ τοῦ ποιητοῦ θὰ συνέπιπτε μὲ τὸ 20, ἢ δὲ τελευταία διδασκαλία μὲ τὸ 56 τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἐν ταῖς κωμωδίαις εὐρίσκονται πολλοὶ ὑπαινιγμοὶ ἐλέγχοντες τοῦ ποιητοῦ τὴν ἡλικίαν. Ἐκ τούτων εἰκάζομεν ὅτι ἀνέβη τὴν σκηνὴν εἰκοσιπενταετής, δηλ. περὶ τὸ 427 π.Χ.

² Ἀχαρν. 652. — Βίος Ἀριστ. σ. 14. — Σχολ. εἰς Ἀπολ. Πλάτ. σ. 93, 8. (331 Becker). Τοῦ Ἀριστοφάνους οἱ «Ἀχαρνεῖς» ἐδιδάχθησαν μὲν διὰ Καλίστρατον, ἀλλ' οἱ θεαταὶ ἀπέδωκαν τοὺς μνημονευθέντας στίχους βεβαίως εἰς τὸν γνωστὸν αὐτοῖς ποιητὴν.

³ Τῶν Μεγάλων Διονυσίων ἐπεμελεῖτο ὁ ἐπώνυμος ἄρχων, τῶν δὲ Ἀθηναίων ὁ ἄρχων βασιλεὺς. (Πρβ. Κεφ. 23).

οὔτε ἀνεζήτει οὔτε ἐπολυπραγμόνει περὶ τοῦ ποιήσαντος τὸ δρᾶμα, ἀλλὰ περὶ πᾶν ἔργον ὅπερ εἶχε σχέσιν μὲ τὸ δημόσιον, οἷον τὴν πληρωμὴν χρημάτων, τὴν ἀπονομὴν τοῦ στεφάνου κτλ., ἀνεγνώριζεν ἐπισήμως ἐκείνον ὅστις ἐδίδασκε τὸν χορόν καὶ κατήγαγε τὸ δρᾶμα εἰς τὴν σκηνήν. Ἔστω δὲ καὶ τοῦτο γνωστόν, ὅτι ἐν τῇ κωμῳδίᾳ παρέμεινε πλείονα χρόνον τὸ ἔθος τοῦ νὰ ὑποκρίνηται ὁ ποιητὴς ἢ ὁ χοροδιδάσκαλος τὸν πρωταγωνιστὴν τοῦ δράματος, συνήθεια ἣτις ἔπαυσεν ἐν τῇ τραγωδίᾳ ἐπὶ Σοφοκλέους. Πάντα ταῦτα ἀναμνησθέντες, δυνάμεθα νὰ καταλάβωμεν τί νοεῖ ὁ Ἀριστοφάνης λέγων ἐν τῇ παραβάσει τῶν Νεφελῶν, ὅτι ἡ Μοῦσα αὐτοῦ ἐπειδὴ ἦτο παρθένος καὶ δὲν εἶχεν ἐτι τὴν ἄδειαν νὰ γεννήσῃ, ἐξέθηκε τὰ πρῶτα τέκνα, ἅτινα ἀνέλαθε μὲν ἄλλη τις γυνή, ἐξέθρεψαν δὲ καὶ ἐπαίδευσαν γενναίως οἱ Ἀθηναῖοι¹. Σημαίνουνσι δηλ. ταῦτα πάντα ἐκεῖνο ὅπερ γνωρίζομεν ἄλλαχόθεν, ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης διὰ τὴν νεότητά ἐδίδασκε τὰς πρώτας κωμωδίας διὰ Φιλωνίδου καὶ Καλλίστρατου, χοροδιδασκάλων καὶ ὑποκριτῶν οἰκείων καὶ ἀγαπητῶν τῷ ποιητῇ². Οὗτοι λοιπὸν οἱ δύο χοροδιδάσκαλοι ἐλάμβανον παρὰ τοῦ ἄρχοντος τὸν χορόν, οὗτοι ἐδίδασκον τὸ δρᾶμα ἀπὸ τῆς σκηνῆς, καί, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν διδασκαλιῶν, οὗτοι ἐστεφανοῦντο, ἂν ἡβδοκίμουν, ὥσαντι ἦσαν αὐτοὶ οἱ ποιηταὶ τοῦ δράματος. Τοὺς Ἀθηναίους ὅμως, τοὺς δεξιούς τῆς τέχνης κριτάς, δὲν ἐλάνθανε βεβαίως ἡ ἀνατέλλουσα τοῦ Ἀριστοφάνους μεγαλοφυΐα, ἀφοῦ μάλιστα ἐγνώριζον ἐκ τῶν προτέρων ἑτῶν τί ἡδυναντο ἐν τῇ ποιήσει οἱ πρὸ πρὸ πολλοῦ αὐτοῖς γνωστοὶ Καλλίστρατος ἢ Φιλωνίδης.

Οἱ *Δαιταλεῖς*, τὸ πρῶτον δρᾶμα τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐδιδάχθη-

¹ Πρβ. καὶ Ἰππ. 513, ἔνθα λέγει ὁ ποιητὴς ὅτι ἐθαύμαζον πολλοὶ τῶν Ἀθηναίων «ὅτι χορὸν οὐ καί ποίη καὶ ὁ ἑαυτόν». Τὴν αὐτὴν ὑπόνοιαν ἔχουσι καὶ τὰ ἐν τῇ παραβάσει τῶν «Σφηκῶν», ὅτι εἶπε πολλὰ κωμωδικὰ «ἐν δὲ εἰς ἀλλοτρίας γαστέρας».

² Οἱ παλαιοὶ παρέδωκαν εἰδικώτερον, ὅτι τὰ μὲν πολιτικὰ δρᾶματα ἐδίδασκε διὰ Καλλίστρατου, τὰ δὲ ἰδιωτικὰ διὰ Φιλωνίδου. Ἄνω. περὶ Κωμωδίας. Ὁ βιογράφος τοῦ Ἀριστοφάνους (* ἐν χωρίῳ παρεμβεβλημένῳ. Πρβ. βιογράφους Westerm. 1845 σ. 158, 159) παραδίδει τὰ ἐναντία, ἐκ πλάνης βεβαίως, ὡς δεικνύουσι τὰ παραδείγματα. * Bernhardy, Grund. κτλ. 2 σ. 972.—Struve, de Eupolid. Maricante. Kiliae 1844 σ. 52—77.

σαν τὸ 427 π. Χ. (88 'Ολ. 1), ἀγνωστον ἂν διὰ Καλλιστράτου ἢ Φιλωνίδου. Εἶχε δὲ ἡ ὑπόθεσις τῆς κωμωδίας ὡς ἐξῆς· οἱ Δαιταλεῖς οὗτοι, ἡ ταῦτ' ἐρεῖν οἱ συμποσιασταὶ οἱ συγκροτοῦντες τὸν χορὸν τοῦ δράματος, ἀφοῦ ἐδεῖπνῆσαν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἡρακλέους, οὐ αἱ ἐορταὶ ἐπανηγυρίζοντο συνήθως ἐν πότοις καὶ εὐχαίαις¹, ἤλθον νὰ θεωρήσωσι τὸν ἄγωνα τῆς σόφρονος καὶ κοσμίας παλαιᾶς παιδείας καὶ ἀγωγῆς, πρὸς τὴν νέαν, τὴν ἀκόλαστον καὶ ἀδύλεσχον. Ἐκάτερον εἶδος τῆς ἀγωγῆς ἀντεπροσώπευεν εἰς νεανίσκος, τὴν μὲν πρώτην ὁ Σώφρων, τὴν δὲ δευτέραν ὁ Καταπύγων. Ὁ Καταπύγων αὗτος διαλεγόμενος πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους δεινὸς μὲν τοῦ Ὀμήρου καταφρονητής, πάντων δὲ τῶν νομικῶν ὄρων καὶ σοφιστευμάτων ἔμπειρος, ἅμα δὲ ζηλωτὴς καὶ θαυμαστὴς Θρασυμάχου τοῦ σοφιστοῦ καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῆς ἀκολάστου νεολαίας Ἀλκιβιάδου². Τὴν ἀντίθεσιν τῆς παλαιᾶς πρὸς τὴν νέαν ἀγωγὴν, ἣς ἐψαυσε ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Δαιταλεῦσιν, ἐπραγματεύθη κατόπιν ἐν ὠριμωτέρᾳ ἡλικίᾳ ἐν Νεφέλαις.

Τὸ δεύτερον δράμα τοῦ Ἀριστοφάνους, οἱ Βαβυλώνιοι, ἐδιδάχθη διὰ Καλλιστράτου τὸ 426 π. Χ. (88 'Ολ. 2). Ἐν τῷ δράματι τούτῳ ἐτόλμησεν ὁ ποιητὴς νὰ διακωμωδήσῃ ἀντικρὺς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων. Διὸ καὶ τὸν ἐπιόντα ἐνιαυτὸν καυχᾶται ἐν τῇ παραβάσει τῶν Ἀχαρνέων ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἀπεκάλυψεν ἐν Βαβυλωνίοις τὰς πρὸς τὸν δῆμον ἀπάτας τῶν ξένων πρέσβειων, εἴτα δὲ καὶ τὴν κακὴν τῶν δημαγωγῶν πολιτείαν, ἐφ' ᾧ καὶ ἐξόχως ἐτίμησαν αὐτόν, ὡς λέγει ἀστείως ἅμα καὶ μετ' αὐταρεσκείας ὁ ποιητὴς, οὐ μόνον οἱ σύμμαχοι ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ μέγας βασιλεὺς. Οἱ Βαβυλώνιοι, οἱ συγκροτοῦντες τὸν χορὸν τοῦ δράματος, ἦσαν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν³ δοῦλοι στιγματίαι, ἐργα-

¹ Δωρ. I. Κερ. 12 § 10.

² Dind. Aristoph. Frag. Δαιτ. I.

³ Πρβ. Ἡσυχ. «Σ α μ ε ι ω ν ὁ δ ῆ μ ο ς ὡ ς π ο λ υ γ ρ ᾶ μ α τ ο ς». «Οὕτω τις φησὶ τοὺς ἐκ μυλῶνος ἰδῶν Βαβυλωνίους, καταπληττόμενος τὴν ἔψιν αὐτῶν, καὶ ἐπαπορῶν». Τὸν ἀναγραφέντα στίχον εἶπέ τις τῶν Ἀθηναίων, ὅστις ἰδὼν τοὺς Βαβυλωνίους, ἐνόμισεν ὅτι βλέπει τοὺς ὑπὸ Περικλέους στιγματισθέντας Σαμίους. Τὸ «π ο λ υ γ ρ ᾶ μ α τ ο ς» ὑπαινίσσεται ἀνακάλυψιν γραμμάτων τοῦ Ἀλφάβητου ὑπὸ τῶν Σαμίων γενομένην.

[ΤΟΜΟΣ Β'. ΓΡΑΜ. ΚΥΠΡ.]

ζόμενοι ἐντός μυλώνων, ἐκ τῆς φαυλοτάτης τάξεως τῶν ἐν Ἀθῆναις ἀνδραπόδων. Τούτους δὲ τοιούτους ὄντας ἐπεδείκνυν οἱ δημαγωγοὶ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὡς ἐκ Βαβυλῶνος δῆθεν καταβάντας, διασπείροντες ἅμα καὶ λόγον, ὅτι ἐπανάστη ἡ Βαβυλὼν κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἅπερ ἐπίστευεν ὁ ταχυπειθὴς δῆμος τῶν Ἀθηναίων. Ὡμοῖαζον ἄρα οἱ «Βαβυλωνιοὶ» κατὰ γε τοῦτο πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο τῶν «Ἀχαρνέων», ὅπου παρέρχονται εἰς τὸ θέατρον αἱ πρέσβεις, οὓς ἐπεμψε δῆθεν ὁ μέγας βασιλεὺς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Αἱ ἀπάται αὗται καὶ τὰ πλάσματα ἀνεφέροντο μὲν καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους δημαγωγούς, τοὺς καταλαβόντας τὰ πράγματα μετὰ τὴν θάνατον τοῦ Περικλέους, ἰδίως ὅμως ἤπτοντο τοῦ Κλέωνος, ὅστις σφόδρα θυμωθεὶς διὰ τὰς βλασφημίας ταύτας, ἃς ἤκουσε δημοσίᾳ κατὰ τὰ μεγάλα Διούσια ἐνωπίον τῶν συμμάχων καὶ πολλῶν ἄλλων ξένων, ἐπεχείρησε νὰ τιμωρήσῃ τὸν ποιητὴν. Καὶ πρῶτον μὲν εἰσήγαγε τὸν Καλλίστρατον¹ εἰς τὴν βουλὴν τῶν πεντακοσίων, ἥτις ὡς ἀρχὴ διοικητικὴ εἶχε καὶ τῶν θεατρικῶν ἀγώνων τὴν ἐπιστάσιν, καὶ κατηγορήσεν αὐτὸν πολλὰ καὶ δεινὰ. Εἶτα δὲ παρεκέλευσε διὰ τινος τῶν συστασιαστῶν καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους γγραφῇ² ζεῖται, ἣν ἐξεφυγεν ὁ ποιητής.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (425 π. Χ.) ἐδιδάχθησαν διὰ Καλλίστρατον κατὰ τὰ Ἀθηναῖα οἱ Ἀχαρνεῖς, τὸ πρῶτον τῶν περισωθέντων δραμάτων τοῦ Ἀριστοφάνους. Οἱ Ἀχαρνεῖς παραβαλλόμενοι πρὸς τὰς ἄλλας τοῦ Ἀριστοφάνους κωμωδίας εἶναι δράμα ἀνώδυνον, διότι δὲν ἀποτεινεται κατὰ πρόσωπον, ἀλλ' ἔργον κύριον ἔχει νὰ περι-

Οἱ δὲ δοῦλοι, οἱ ἐργαζόμενοι ἐν μυλῶσιν ἀναφέρονται ἰσῶς εἰς τὸν μέγα δυνάμενον κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους δημαγωγὸν Κλέωνα, ὅστις ἐκέκτητο πολλὰς μυλῶνας, ἃν καὶ τὸ δράμα τοῦτο ἐποίηθη κυρίως κατὰ τοῦ Κλέωνος.

¹ Λέγου τὸν Καλλίστρατον, διότι χοροδιδάσκαλος ὢν, ὑπεκρίθη τὰν Δικαιοπόλιν ἐν Ἀχαρνέσιν. Τὸν στίχον λοιπὸν «αὐτὸς τ' ἐμαυτὸν, ὁ πᾶς Κλέωνος ἔπαθον, ἐπίσταμαι (377)» οἱ θεαταὶ ἀπέδωκαν βεβαίως εἰς τὸν πρωταγωνιστὴν ἐν τῇ παραστάσει ὅμως ὑπὸ «πυρρῇ» ἐννοῇ τὸν Ἀριστοφάνη, διότι ἐντὺς τριῶν ἔτων ἔπαθον βεβαίως οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἡσυχίαν τῆς τῶν Βαβυλωνίων καὶ μὲν πρὸς τὸν Κλέωνα καὶ τὸν Ἀριστοφάνη.

² Κατὰ τὴν κρίσιν ταύτην παρώδησαν ὁ Ἀριστοφάνης τὸν ὁμηρικὸν στίχον, ὃν μνημονεύει ὁ βιογράφος (Ὁδ. Α. 245) ὡς τῆς ἐν χρόνῳ αὐτῆς ἀνέγνωται.

γράφῃ τὸν πρὸς τὴν εἰρήνην σφοδρὸν πόθον καὶ τὴν ἐν ἀγορᾷ εὐαρεστον διαίταν τῶν Ἀθηναίων, ὅσοι κατακλεισθέντες διὰ τὸν πόλεμον ἐντὸς τοῦ ὅστεως, ἤσθονοντο ἀποστροφὴν πρὸς τὰς ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀδολεσχίας καὶ τὸν ἐντὸς τοῦ τείχους περιορισμόν. Ἐν παροδῷ δὲ σκώπτει ὁ ποιητὴς τοὺς δημαγωγοὺς τοὺς ἐρεθίσαντας τὸν δῆμον εἰς πόλεμον, οἷος ἦν ὁ Κλέων, καὶ τοὺς σφοδρὰ φιλοπολέμους στρατηγούς, οἷος ὁ Λάμαχος, καὶ τὸν Εὐριπίδην, ὅτι κατασκευάζει τὸ ἐλεεινὸν ἐν τοῖς δράμασι βεβιασμένως, καὶ ὅτι ἀποδίδει πονηρίαν καὶ φαυλότητα ἡθους εἰς ἥρωας τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς. Ἐν τῷ δράματι τοῦτῳ ἐκδηλοῦνται πᾶσαι ὁμοῦ αἱ ἀρεταὶ καὶ ιδιότητες τῆς τέχνης τοῦ Ἀριστοφάνους, ἡ ἰσχύς καὶ τὸ γόνιμον τῆς φαντασίας, ὁ πλοῦτος ἀστείωτάτων ἐπεινυῶν, ὅς ἀφειδῶς τῷ ὄντι ἐγκατασπείρει εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ δράματος, ἡ σύντομος μὲν ἀλλὰ δεξιωτάτη τῶν χαρακτήρων διαγραφὴ, ἡ πλαστικὴ δεινότης περὶ τὴν διάθεσιν τῶν σκηνῶν, ἡ ἐλευθέρᾳ μεταχειρίσει τοῦ χρόνου καὶ τύπου, καὶ πᾶν ὅ,τι ἄλλο παρόμοιον. Ἐκδηλοῦνται δὲ αἱ ἀρεταὶ τοῦ ποιητοῦ ἐν τοιαύτῃ τελειότητι, ὥστε κρίνω χρησίμον νὰ ἀναλύσω διεξοδικωτερον τὴν κωμῳδίαν ταυτην, ἵνα σαφηνισθῶσιν ὅχι μόνον αἱ ἀρχαῖσαι ἐκεῖναι ἰδέαι περὶ τῶν ἐν τοῖς πρότερον διελθόντων, ἀλλὰ καὶ καθόλου πᾶσα ἡ τεχνικὴ οἰκονομία τοῦ ποιητοῦ.

Ἡ μὲν σκηνὴ τοῦ δράματος ὑποτίθεται ἐν πνυκί. Οἱ δὲ θεαταὶ βλέπουσι τὸ ἐπὶ τοῦ βράχου λελαξευμένον βῆμα τῶν ῥητόρων, ἐπειτα δένδρα τινα περὶ τὸν πέριξ πόπον, καὶ ἄλλα ὅμοια σύμβολα τῆς γνωστῆς ταύτης θέσεως, εἰς ἣν συνήρχετο ὁ δῆμος εἰς ἐκκλησίαν. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἐλθὼν ἐκάθισεν ἀπὸ πρωίας ὁ Δικαιοπόλις, εἰς τῶν ἀγαθῶν καὶ ἀρχαιοστράτων Ἀθηναίων, καὶ ἀγανακτεῖ κατὰ τῶν ἄλλων συμπολιτῶν, ὅτι δὲν συνέρχονται ἐνωρὶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ τρέχουσιν ἄνω καὶ κάτω ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἥτις εἶναι κατόπτος ἐκ τῆς πνυκῆς. Πλὴθὲς δὲ ὁ Δικαιοπόλις τῶσόν ἐνωρὶς εἰς τὴν πνύκα, διότι ἐσκόπευε ν' ἀγορεύσῃ ἐκεῖνην τὴν ἡμέραν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὑπὲρ τῆς συνομολογήσεως εἰρήνης. Ἐν τῷ μεταξύ ταῦτῳ φθάνουσιν αἱ πρυτάνεις τῆς βουλῆς, καὶ κατόπιν αὐτῶν αὐτοὶ τὸ πλῆθος τῶν δημοτῶν. Συνελθούσης ἤδη τῆς ἐκκλησίας, ἀναβὰς τὸ βῆμα εἰς τῶν ὀλιγαρχικῶν Ἀθηναίων, λέγει πρὸς τὸν δῆμον ὅτι οἱ ἀθάνατοι θεοὶ εἰς αὐτὸν μόνον ἐπέτρεψαν ὡς εὐγενῇ νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην

μεταξύ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Σπάρτης. Καὶ τοῦτον μὲν, καίπερ ὑποστηριζόμενον ἰσχυρῶς ὑπὸ τοῦ Δικαιοπόλεως, ἀπάγουσιν οἱ ταξόται ἀπὸ τοῦ βήματος, εἰσάγουσι δ' αὐτ' αὐτοῦ οἱ τοῦ φιλοπολέμου κόμματος τοὺς πρέσβεις τοὺς ἐπανελθόντας ἐκ τῆς Περσίας, οἵτινες ἄγουσι μεθ' ἑαυτῶν Ψευδαρτάβαν τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ βασιλέως· εὐφράνταστον τοῦτο πλῆγμα τοῦ Ἀριστοφάνους, ἵνα δείξῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰ ψεύδη καὶ τὰς ἀπάτας τῶν φιλοπολέμων δημαγωγῶν. Μετὰ τοὺς πρέσβεις τοὺς ἐκ Περσίας ἐπιστάγονται ἄλλοι κατόπιν παρὰ Σιτάλκους τοῦ βασιλέως τῶν Θρακῶν, παρ' οὗ ἠλπιζον παλλᾶ τότε οἱ Ἀθηναῖοι, ἄγοντες μεθ' ἑαυτῶν ὁμίαν Θρακῶν Ὀδημάντων, ἵνα στρατεύσωσιν ἐπὶ μισθῷ ὑπὸ τοῦς Ἀθηναίους. Βλέπων λοιπὸν ὁ Δικαιοπόλις ὅτι τὰ πράγματα εἰς τὴν ἐκκλησίαν φέρονται κακῶς, πέμπει εἰς τὴν Σπάρτην τὸν Ἀμφίθεον, ἵνα μόνος καὶ καθ' ἑαυτὸν συνάψῃ εἰρήνην μετὰ τοὺς Λακεδαιμονίους. Ἐπανελθὼν δ' ὁ Ἀμφίθεος μετὰ μικρὸν, κομίζει ἐντὶς λακυθίων, οἷα μετεχειρίζοντο οἱ ἄρχαιοι κατὰ τὰς ἱεροπραξίας τὰς τελουμένας πρὸς τῆς καθιερώσεως συνθηκῶν, τριὰς εἰδὴ εἰρήνης, σπονδὰς πενταετεῖς, δεκαετεῖς καὶ τριακοντούτιδας. Ταύτων τὰ μὲν δύο πρῶτα εἶδη δὲν ἀρέσκουσιν εἰς τὸν Δικαιοπόλιν, δίδωσι αἱ μὲν πενταετεῖς ὄζουσιν, ὥς λέγει, πίσης καὶ παρασκευῆς ἡνίων, αἱ δὲ δεκαετεῖς ὄζουσι πρέσβειον εἰς τὰς πόλεις. Ἐκλέγει λοιπὸν μετὰ παλλῆς προθυμίας τὰς τριακοντούτιδας κατὰ τὴν γῆν καὶ θάλασσαν. Δι' ἀστείόταται αὐταὶ ἐπίνοιαί εἶναι δυναταὶ εἰς μόνην τὴν Ἀττικὴν κωμωδίαν, ἥτις πρὸς πᾶσαν σχέσιν καὶ πᾶσαν περίστασιν κέκτηται ἀνέλογον μεταφωρὰν, καὶ ἥτις ζωγραφίζει τὰ πάντα μετὰ χρώματα παχέα μὲν, ἀλλ' ἐκφραστικά, οὐδόλως φροντίζουσα ἂν αἱ εἰκόνες καὶ τὰ σύμβολα συμφωνῶσι κατὰ πάντα πρὸς τοὺς νόμους τῆς πραγματικῆς ἀληθείας ἢ πιθανότητος.

Κατόπιν τούτων παρασκευάζει ὁ Ἀριστοφάνης περιπλοκὴν τῆς πράξεως διὰ τοῦ χοροῦ τῶν Ἀχαρνέων. Πᾶσαν δὲ οἱ Ἀχαρνεῖς κά-

Ἡ κωμωδία ἀκολουθεῖ κατὰ τοῦτο τὸ καθολικὸν πνεῦμα τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἥτις ἔχουσα πρὸς πᾶσαν πνευματικὴν ἐνέργειαν πρὸς χεῖρὸν τινὰ εἰκονικὴν ἔκφρασιν, δὲν πολυπραγμονεῖ, ὥς ἡ νεωτέρα τέχνη, ἂν τῆς εἰκότος τὰ μέρη διεξάγωνται ἀκριβῶς κατὰ πάντα καὶ σθενεῖς πρὸς τοὺς νόμους τῆς πραγματικότητος.

τοῖκοι ἐνὺς τῶν πολυανθρωποτάτων δῆμων τῆς Ἀττικῆς, οἵτινες πορίζοντο ἄφθονα ξύλα ἐκ τῶν δασῶν τῶν περικειμένων, κατεσκεύαζον ἀνθρακας, καὶ ἦσαν σχεδὸν πάντες ἀνθρακῆς τὸ ἐπαγγελμα. (Ὦντες δὲ φύσει σκληροὶ καὶ φιλοπόλεμοι οἱ Ἀχαρνεῖς, περὶ τοὺς χρόνους τοὺτους εἶχον μεγάλην ἀγανάκτησιν κατὰ τῶν Πελοποννησίων, διότι κατὰ τὴν πρώτην εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰσβολὴν ἔκοψαν τὰς ἀμπέλους αὐτῶν. Εἰσέρχονται λοιπὸν οἱ χορευταὶ κατ' ἄρχας εἰς τὸ θέατρον διώκοντες τὸν Ἀμφίθεον, περὶ οὗ ἤκουσαν ὅτι ἐκύμισεν ἐκ Σπάρτης σπονδὰς. Ἀλλ' ἀντὶ τοῦ Ἀμφιθέου ἀπαντῶσι τὸν Δικαιοπόλιν, ὅστις ἐπ' ἀνηγύριζε κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν τὰ κατ' ἄγρους Διονύσια, ἐορτὴν ἔχουσαν πολλὴν ἀγροτικὴν εὐφροσύνην, ἧς ἐστερουντο ἐν τῷ τότε χρόνῳ διὰ τὸν πόλεμον οἱ Ἀθηναῖοι. Κρατοῦντες λοιπὸν οἱ Ἀχαρνεῖς λίθους ἐν χερσίν, εὐθὺς ὡς εἶκασαν ἐκ τοῦ φαλλικοῦ ᾄσματος ὅπερ ἔψαλλεν ὁ Δικαιοπόλις, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ διαπραξάμενος τὴν ἐκ Σπάρτης εἰρήνην, ὁρμῶσι κατ' αὐτοῦ καὶ θέλουσι νὰ λιθοβολήσωσιν ἀναπολόγητον τὸν ἀνθρώπον. Βλέπων ὁ Δικαιοπόλις τὸν κίνδυνον καὶ τὴν ὁρμὴν τῶν Ἀχαρνέων, ἀρπάσας ἓνα ἀνθρακοφόρον κόφινον, ἀπειλεῖ ὅτι θὰ τὸν διαφθείρῃ, ἂν δὲν στέρωσαι ν' ἀκούσωσι τὴν ἀπολογίαν αὐτοῦ. Ἰδόντες τότε οἱ σκληροὶ πρὸςβῆναι ὅτι κινδυνεύει ν' ἀπολεσθῇ ὁ κόφινος, σκευὸς χρησιμωτάτων εἰς τὰ καθημερινὰ αὐτῶν ἔργα, δίδουσι τὴν ἄδειαν εἰς τὸν Δικαιοπόλιν ν' ἀπολογηθῇ, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ θέσῃ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἐπὶ τῇ πρὸςβῆναι, διὰ ν' ἀποκατῇ τὸν τράχηλόν, ἂν δὲν πείσῃ λέγων ὅπερ τῶν Λακεδαιμονίων τὰ δίκαια. Αἱ ἐπὶ νύκτι αὐταὶ οὖσαι καθ' ἑαυτὰς ἀστείόταται, γίνονται ἔτι κωμικώτεραι, ἂν τις μάθῃ ὅτι τοῦ Δικαιοπόλιδος τὸ τε μηχανήμα καὶ τὰ ἔργα εἶναι παρωδία τοῦ Εὐριπίδειου Τηλέφου, τοῦ ἀδολέσχου ἐκείνου καὶ θρηνητικοῦ ἥρωος, ὅστις ἀρπάσας τὸν Ὀρέστην ἐκ τοῦ λίκνου ἐν ᾧ κατέκειτο, ἠπέλει τὸν Ἀγαμέμνονα ὅτι θὰ σφάξῃ τὸ τέκνον τοῦ, ἂν δὲν τὸν ἀκροαθῇ ἀπολογούμενον, καὶ κατόπιν ἠγόρευσεν ἐνώπιον τῶν Ἀχαιῶν ἐν ὁμοίῳ κινδύνῳ εὐρισκόμενος τοὺς αὐτοὺς λόγους, οὓς λέγει νῦν ὁ Δικαιοπόλις πρὸς τοὺς Ἀχαρνεῖς. Τὴν παρωδίαν τοῦ Τηλέφου παρακολουθεῖ ὁ Ἀριστοφάνης καὶ περαιτέρω, διότι ἐπιτυχάνει δι' αὐτῆς νὰ ἐπιδείξῃ εἰς τοὺς θεατὰς τὸν Δικαιοπόλιν ἐνδεδυμένον κωμικωτάτην ἐσθῆτα. Θέλων δηλ. ὁ Δικαιοπόλις νὰ φανῇ εἰς τοὺς

θεατὰς ὅσον τὸ δυνατόν ἀθλιώτατος διὰ νὰ κινήσῃ τὸν ἔλεον αὐτῶν, ἔρχεται πρὸς τὸν Εὐριπίδην¹, καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ τῷ δανείσῃ ῥάκη τινὰ καὶ τρύχη, ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια συνεθίζε νὰ ἐνδύῃ τοὺς τραγικούς αὐτοῦ ἥρωας. Ὁ Εὐριπίδης εἰσακούσας τὴν δέσιν, παραδίδει εἰς αὐτὸν τὴν ἐσθῆτα τοῦ Τηλέφου, ὡς ἀπασῶν ἐλεεινοτάτην. Μετ' ἄλλα τινὰ σκώμματα κατὰ τοῦ Εὐριπίδου ἀκολουθεῖ ἐν τῶν σπουδαιοτάτων ἐπεισοδίων τοῦ δράματος. Ἐσταλμένος ὁ Δικαιοπόλις ὡς τραγικός Τηλέφου, καὶ ἔχων ὑπὲρ ἐπιζήνου τὴν κεφαλὴν, ἀγορεύει τὰ ἑξῆς πρὸς τὸ θεάτρον:

Μή μοι φθονήσῃτ' ἄνδρες οἱ θεώμενοι,
εἰ πτωχὸς ὧν ἔπειτ' ἐν Ἀθηναίοις λέγειν
μέλλω περὶ τῆς πόλεως, τρυγωδίαν ποιεῖν.
τὸ γὰρ δίκαιον οἶδε καὶ τρυγωδία.
ἐγὼ δὲ λέξω θεῖνὰ μὲν, δίκαια δέ.
οὐ γάρ με νῦν γε διαβαλεῖ Κλέων ὅτι
ξένων παρόντων τὴν πόλιν κακῶς λέγω.
αὐτοὶ γάρ ἐσμεν οὐπὶ Ἀθηναίῳ τ' ἀγῶν,
κοῦπω ξενοὶ πάρεισιν· οὔτε γὰρ πόροι
ἤκουσιν οὗτ' ἐκ τῶν πόλεων οἱ ζυμμάχοι
ἀλλ' ἐσμεν αὐτοὶ νῦν γε περιπετισμένοι
τοὺς γὰρ μετοίκους ἄχυρα τῶν ἀστῶν λέγω.
Ἐγὼ δὲ μισῶ μὲν Ἀκχεδαίμονιους σφόδρα,
καυτοῖς ὃ Προειδῶν, οὐπὶ Ταινάρῳ θεός,
σεύσας ἅπασιν ἐμβάλοι τὰς οἰκίας
κάμοι γάρ ἐστιν ἀμπέλια κεκομμένα.
ἀτάρ, φίλοι γὰρ οἱ παρόντες ἐν λόγῳ,
τί ταῦτα τοὺς Λάκωνας αἰτιώμεθα;
ἡμῶν γὰρ ἄνδρες, οὐχί τὴν πόλιν λέγω,
μέμνησθε τοῦθ', ὅτι οὐχί τὴν πόλιν λέγω,
ἀλλ' ἀνδράρια μοχθηρά, παρακεκομμένα,
ἄτιμα καὶ παρὰσημα καὶ παρὰξένα,
ἐσχυοφάντει Μεγαρέων τὰ χλανίσκια.

καῖπου σίκυον ἴδοιεν ἢ λαγυθίον
ἢ χαιρίδιον ἢ σκόροδον ἢ χόνδρους ἄλας,
ταῦτ' ἦν Μεγαρικά καπέπρατ' αὐθημερόν.
καὶ ταῦτα μὲν ἰδὴ σμικρὰ καπιχωρία,

¹ Ὁ Εὐριπίδης καθήμενος ἐν τῷ ὑπερώῳ τῆς οἰκίας του ἐν μέσῳ προσώπων καὶ ἐνδυμάτων θεατρικῶν, οἷα συνεθίζε νὰ ἐνδύῃ τοὺς ὑποκριτὰς τῶν τραγωδιῶν, ἐμφανίζεται εἰς τοὺς θεατὰς διὰ τοῦ ἐκκυκλήματος.

πρόρηνον δὲ Σαραιθαν ἰόντες Μεγαρά, δε
 νεανίαι κλέπτουσι πεθύσοκοντα βύον
 καὶ οἱ Μεγαρήσι δούναίς περυσιγνώμενον χύον
 ἀντεξέλεψαν Ἀσπασίας πρόνα δού
 κάντευθεν ἀρχή τοῦ πολέμου κατεροῶν
 Ἑλλήσι πᾶσιν ἐκ τριῶν λαικαστριῶν
 ἐντεῦθεν ὀργή Περικλῆος οὐλοῦπιος
 ἡσπράπτεν, ἐβρόντα, ἐννεύκα τήν Ἑλλάδα
 ὡς χρὴ Μεγαρήσι μήτε γῆ μήτε ἔν ἀγορᾷ
 μήτε ἐν θαλάττῃ μήτε ἐν ἡπείρῳ μένειν
 Ἐντεῦθεν οἱ Μεγαρήσι, ὅτε δὲ πείνων βόδην
 Λακεδαιμονίων ἐδέοντο τὸ πᾶσι μὲν ὅπως
 μεταστραφείη τὸ διὰ τὰς λαικαστρίας
 οὐκ ἠθέλομεν δ' ἡμεῖς δεομένων πολλῶν
 κάντευθεν ἤδη πᾶσι γὰρ ἡν τῶν ἀσπίδων
 ἔρεῖ τις οὐ χρεὶν, ἀλλὰ τί ἐχρεὶν εἰπατέ
 γέρ', εἰ Λακεδαιμονίων τις ἐκπεύσας σάφει
 ἀπέδοτο φήνας χυνίδιον Σερφίων
 καθῆσθ' ἂν ἐν δόμοισιν, ἢ πολλοῦ γε δεῖ
 καὶ κάρτα μέντ' ἂν εὐθέως καθείλαστε
 τριακοσίας νεῦς, ἂν δ' ἂν ἡ πόλις πλέα
 βορύθου στρατιωτῶν, περὶ τριηράρχου βοῆς
 μισθοῦ διδομένου, Παλλὰδιον χρυσαιμένω
 στολὴ στεναχούσης, σιτίων, μετρούμενων
 ἄσκιων, τροπικῶν, κάδων, ὠνουμένων
 σκορόδων, ἐλαίων, κρομμύων ἐν βίαις
 στεφάνων, τριγίδων, ἀλγερτρίδων, ὑπαπίων
 τὸ νεώριον δ' αὖ, χλαπείων, πλατουμένων
 τύλων φοροῦντων, θαλαμῶν τροπικῶν
 αὐλῶν κελευστῶν, νιγλάρων, συριγῶν
 ταῦτ' οἷδ' ὅτι ἂν εἴχατε τὸν δὲ Πύλερον
 οὐκ οἶόμεσθα, νεῦς γὰρ ἡμῖν τῶν ἐν

Μετὰ τὴν μακρὰν ταύτην ἀπολογίαὶ τοῦ Ἀντικαυπόλιδος ἀγανα-
 κτήσαντες οἱ Ἀχαρεῖς διὰ τὰς βλασφημίας τοῦ ἀνθρώπου, καλοῦ-
 σιν εἰς βοήθειαν τὸν φιλοπόλεμον στρατηγὸν Λαμαχόν, ὅστις ἐξελ-

Ἄν καὶ ἀνῆκεν ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὴν μερίδα τῶν πολιτῶν τὴν ποθοῦ-
 σαν τὴν εἰρήνην, βεβαιῶς ὅμως δὲν θά ἐπιστευεν ἐν σπουδῇ ὅτι ὁ Πελοπον-
 νησιακὸς πόλεμος ἐκινήθη ἐξ οὕτω μικρῶν καὶ ταπεινῶν ἀφορμῶν.

θών ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ¹, παρέρχεται εἰς τὸ θέατρον ἐνδεδυμένος φοβερῶτατον στρατιωτικὸν ὅπλισμόν. Τότε ἰδὼν τὴν ἀνάγκην ὁ ἐπινοητικὸς Δικαιοπόλις, τρέπεται ἄλλην ὁδὸν λόγων, οἰκείων πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν διανοητικὴν κατὰστασιν τῶν Ἀχαρνέων (*argumenta ad hominem*), καὶ λέγει ὅτι αὐτοί, καίτοι πρεσβύται, κακοπαθοῦσι καὶ ταλαιπωροῦνται ἐν ταῖς στρατείαις διηνεκῶς, νεανίσκοι δὲ ἀλαζόνες καὶ διαδεδρακότες τῶν τάξεων χειροτονοῦνται στρατηγοὶ καὶ πρέσβεις καὶ μισθοφοροῦσιν ἐκ τῆς πόλεως. Ἐκ τῶν λόγων, τούτων μεταπίθεται ὁ χορὸς· ὁ δὲ ποιητὴς, ἡρεμισάσης ἡδὴ τῆς πράξεως, εἰσάγει τὴν παράθεσιν, ἥς τὸ μὲν πρῶτον μέρος ἀναφερόμενον εἰς τὸ προδιδαχθὲν δῶμα ἐγκωμιάζει τὸν ποιητὴν, ὅτι εὐτόλμως μὲν καὶ γενναίως ἐλέγχει καὶ συμβουλεύει τὸν δῆμον, ἀλλ' οὐδέποτε διακωμῶδεῖ τὸ δίκαιον², τὸ δὲ δεύτερον πραγματεύεται διεξοδικῶς τὴν κατηγορίαν ἣν πρὸ μικροῦ ἐξήνεγκεν ὁ Δικαιοπόλις. Παραπονεῖται δηλ. πικρῶς ὁ χορὸς κατὰ τῶν νέων τῆς ἐποχῆς, οὔτινες διὰ στρογγύλων λόγων καὶ σοφιστικῶν ἐρωτήσεων ταραττοῦσιν ἐν ταῖς δικαστηρίοις τοὺς γέροντας τοὺς πολιοῦς, καὶ ζημιοῦσιν αὐτοὺς οὐ μικρὰς ζημίας.

Τὸ δεύτερον τῆς κομωδίας μέρος, τὸ μετὰ τὴν παράθεσιν, εἶναι ἱλαρωτάτη καὶ μεστὴ ἀστειοτάτων ἐπινοιῶν περιγραφὴ τῆς εὐφροσύνης, ἣν παρεσκεύασεν ἡ εἰρήνη εἰς τὴν ἐπιχειρηματικὴν Δικαιοπόλιν. Προκηρυχθείσης ἀγορᾶς ἐλευθέρως ὑπὸ τοῦ Δικαιοπόλιδος, συντρέχουσιν εἰς αὐτὴν μετὰ πολλῆς σπουδῆς οἱ ἀγορασταί. Καὶ πρῶτον μὲν προσέρχεται τῶν Μεγαρέων τις· διότι οἱ Μεγαρεῖς, ἐπασχον ἐν τῷ τότε χρόνῳ δεινὴν ἀπορίαν διὰ τε τὸ ἄγονον τῆς χώρας καὶ μάλιστα διὰ τὰς συχὰς τῶν Ἀθηναίων εἰσβολὰς καὶ ἐπιδρυσ-

¹ Φαίνεται ἄρα καὶ τοῦ Λαμάχου ἡ οἰκία ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἥτις ἦτο διασκευασμένη ὡς ἐξῆς περίπου· ἐν μέσῳ μὲν ἐφαίνετο ἡ οἰκία τοῦ Δικαιοπόλιδος, ἑκατέρωθεν δὲ ἡ τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Λαμάχου. Καὶ πρὸς ἄριστεράν μὲν τούτων ἐφαίνετο ἡ πνύξ, πρὸς δεξιὰν δὲ ἡ ἀγροτικὴ οἰκία τοῦ Δικαιοπόλιδος, ἥτις χρησιμεύει μόνον εἰς τὸ ἐπεισδίδον, ἐν ᾧ πανηγυρίζονται τὰ κατ' ἀγορᾶς Διονύσια, διότι πάντα τὰ ἄλλα περαίνονται ἐν τῷ ἄστει.

² Στ. 656. «'Αλλ' ὅμως μὴ πατε δείσθηθ' ὡς κομῶδῃ σσει τὰ δίκαια». Ἡ φησὶ αὕτη τοῦ ποιητοῦ ὁμολογία, ὅτι οὐδέποτε θὰ κομωδήσῃ τὸ δίκαιον καὶ οὐς αὐτὸς νομίζει δικαίους, εἶναι σπουδαία καὶ πίστεως ἀξία.

μας. Μετὰ τὸν Μεγαρέα ἔρχεται τις ἐκ τῶν Βοιωτῶν, τῶν οἰκούντων περὶ τὴν Κωπαΐδα λίμνην, ὀνομαστὴν διὰ τὰς ἐγγέλεις αὐτῆς. Ὁ Μεγαρεὺς, ἐπειδὴ δὲν εἶχε τι νὰ φέρῃ εἰς τὴν ἀγοράν, ἐμβαλὼν τὰ θυγάτρια αὐτοῦ ἐν σακκίῳ, ἦλθε νὰ τὰ πωλῇσῃ ὡς χοιρίδια· ὁ δὲ ἀγαθὸς Δικαιοπόλις, ἂν καὶ βλέπει θαύμαστὰ τίνα καὶ περίεργα πράγματα περὶ τὸ φορτίον τοῦτο, ἀποδέχεται ὁμῶς τὰ θυγάτρια ὡς χοιρίδια, πειθόμενος εἰς τὸν λόγον τοῦ Μεγαρέως. Τὸ ἐπεισοδιον τοῦτο, μεστὸν βωμολοχικῶν καὶ φορτικῶν σκωμμάτων, ἐλήφθη πιθανῶς ἐκ τινος ἀστείου λόγου διαδεδωμένου εἰς τὸ πλῆθος τῶν Ἀθηναίων, ὅτι ὁ Μεγαρεὺς στέργει νὰ πωλῇσῃ καὶ τὰ ἴδια τέκνα, ἀρκεῖ μόνον νὰ εὕρῃ ἀγοραστήν. Τοιαῦτα σκώμματα ἰδιωτικὰ καὶ χυδαῖα ἀπαντῶνται πολλὰ εἰς τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ νεώτερα ἔθνη. Ἐν τῷ δὲ τῆς ἀγορᾶς χωρῶσι κατ' ἐλγὴν, ἔρχονται νὰ ταράξωσι τὴν εἰρήνην τοῦ Δικαιοπόλιδος συκοφάνται τινές¹, γένος ἀνθρώπων πονηρῶν, οἵτινες πλὴν ἄλλων δολοπλοκιῶν εἶχον ἔργον κύριον νὰ καταγγέλλωσιν εἰς τὴν πόλιν τοὺς εἰσάγοντας λαθραίως ἐμπορεύματα. Ἐρχονται λοιπὸν δύο τοιοῦτοι συκοφάνται πρὸς τὸν Δικαιοπόλιν, οἵτινες θέλουσι νὰ κατὰσχῶσιν ὡς λαθρεμπόρια τὰ ἐν τῇ ἀγορᾷ αὐτοῦ εὐρισκόμενα φορτία. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἀντισταθεὶς, τὸν μὲν ἔνωσ' ἀποβάλλει κακῶς ἔχοντα ἐκ τῶν πληθῶν, τὸν δὲ ἄλλον, τὸν μικρὸν καὶ λεπτὸν Νίκαρχον, περιδέσας ὡς ἀγγεῖον κεράμινον καὶ ἐμβαλὼν εἰς σάκκον, παραδίδει εἰς τὸν Βοιωτὸν νὰ τὸν ἐξαγάγῃ ἐκ τῆς Ἀττικῆς ὡς ἀντίφορτον.

Ἀρξαμένης μετὰ ταῦτα τῆς πανηγύρεως τῶν Χοῶν, ὁ μὲν χορὸς μεταβαλὼν ἤδη γνώμην θαυμάζει τὴν σύνεσιν καὶ σοφίαν τοῦ Δικαιοπόλιδος, ὁ δὲ Λάμαχος² πέμψας ζητεῖ παρ' αὐτοῦ τινὰ τῶν ἀγορασθέντων ἐδωδίων, ἵνα συνεορτάσῃ καὶ αὐτὸς ἐν εὐφροσύνῃ τὴν ἐορτήν, ἀλλ' ὁ Δικαιοπόλις κρατεῖ τὰ πάντα ὑπὲρ ἐκυτοῦ. Ἐν ᾧ δὲ παρασκευάζει δεῖπνον πολυτελέστατον, προστρέχουσι καὶ ἄλλοι καὶ ἱκετεύουσιν ὅπως μεταδώσῃ καὶ αὐτοῖς μικρὸν τι μέρος τῶν

¹ Οἱ συκοφάνται ἔλαβον τὸ ὄνομα ἐκ τινος εἵδους δικῆς, ἣτις ἐκαλεῖτο φάσις, καὶ ἦν ἐκρίνοντο οἱ ζημιῶντες τὴν πόλιν περὶ χρήματα.

² Ὁ Λάμαχος ἀντιπροσωπεύει τοὺς φιλοπολέμους στρατηγούς διὰ τὸ ὄνομα (Λα-μαχος), διότι ἄλλως ἡδυνάτο νὰ εἰσαγάγῃ ἀντ' αὐτοῦ τὸν φορμῖωνα ἢ τὸν Δημοσθένη ἢ τὸν Πάχητα.

ἀγαθὴν τῆς εἰρήνης. Ἀλλ' ὁ Δικαιόπολις τὸν μὲν Ἀθηναίων γεωργόν, οὐ πινος τοὺς βόας ἐκλεψάν οἱ Βοιωτοί, ἀποπέμπει ἀπρακτὸν καὶ ἀποτόμως, μόλις δὲ εἰσακρῶσι τὴν δέσιν νεογάμου γυναικὸς, ἥτις ἤθελε μετασχρῶσαι τῆς εἰρήνης καὶ κρατήσῃ τὸν σύζυγον πατρ' ἐαυτῇ. Μετὰ ταῦτα εἰσέρχονται εἰς τὸ θέατρον δύο ἄγγελοι, ὧν ὁ μὲν καλεῖ τὸν Λάμαχον ἐπὶ στρατείαν κατὰ τῶν Βοιωτῶν οἵτινες ἐκρόπευον δῆθεν καὶ εἰσβάλλουσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν κατὰ τοὺς Χόας, ὁ δὲ καλεῖ τὸν Δικαιόπολιν ἐπὶ δεῖπνον παρὰ τὸν ἱερέα τοῦ Διονύσου. Τὴν ἀντίθεσιν ταύτην τῶν ἀγγελίων διεξάγει μετὰ πολλῆς ἀστείότητος ὁ Ἀριστοφάνης, διότι πρὸς πᾶσαν τοῦ Λαμάχου λέξιν, ἀναφερομένην εἰς τὰ ὄπλα καὶ τὸν πόλεμον, ἀνυποβάλλει ὁ Δικαιόπολις ἄλλην, ἀναφερομένην εἰς τὰς τέρψεις τοῦ συμποσίου. Ἐν ταύτῃ παρεμπίπτει μικρὰ ἀνάπαυσις, καθ' ἣν ἄδει ὁ χορὸς ἄσπασι σικωπικόν. Μετὰ ταῦτα ὁ μὲν Λάμαχος ἐπανέρχεται ἐκ τῆς στρατείας πετρωμένος κατὰ τὸ σφυρὸν καὶ βασταζόμενος ὑπὸ δύο θεραπόντων, ὁ δὲ Δικαιόπολις ἐξέρχεται ἐκ τοῦ δεῖπνου εὐθυμος καὶ περικαρῆς, ἀγόμενος ὑπὸ δύο καλῶν θεραπαινίδων, ὅτε ἀπαντήσας τὸν Λάμαχον καταγελά καὶ σκώπτει πολλὰ τὸν πετρωμένον στρατηγόν.

Ἡ κωμῳδία αὕτη διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀστείων ἐπινοσιῶν, τῆς γλώσσης τὴν ἀκμὴν, τοὺς ἐμμελεστάτους ρυθμούς, τὰς ἐπιτυχεῖς ὑπόνοιαις τῶν χορικῶν μελῶν, τὴν καθ' ἅπαν τὸ δράμα διακεχυμένην φαιδρότητα, τὴν δημιουργικὴν μεγαλαυρίαν καὶ τὴν καθόλου ἁρμονίαν τοῦ εἵδους πρὸς τὴν ὕλην, ἡ ἀπροξέννησεν εἰς τοὺς θεατὰς μέθην κωμικὴν καὶ κατὰπληξιν. Οἱ δὲ δι' αὐτόπων καὶ διασπαραγμένων ἐξηγήσεων ὑποβάλλοντες, ξένα νοήματα εἰς τὸ δράμα διαφθεῖρουσι τὴν ἐξ αὐτοῦ ἀπόλαυσιν, διότι τὸ ἀριστοτέχνημα τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ βακχικὴ ἐκχυσις εἰς γέλωτα καὶ εὐθυμίαν. Καὶ καθόλου μὲν στηρίζεται ἡ κωμῳδία τοῦ Ἀριστοφάνους ἐπὶ ἡθικῆς βάσεως, διότι ὁ ποιητὴς ἔχει γενναῖον τὸ πεισθῆος καὶ τὸ φρόνημα, οὐδέποτε ὅμως ἐπιζητεῖ ἀπὸ σκισποῦ τὸ σοβαρὸν καὶ σπουδαῖον, ἀλλὰ τοῦναντίον εἰς πᾶσαν παράστασιν, ἀναφερομένην εἴτε εἰς τὸν νικῶντα εἴτε εἰς τὸν ἡττώμενον, ἐν μόνον ἐκδηλοῦται σαφῶς, ἡ ἀκαθεκτὴ ἀπουδῇ τοῦ ποιητοῦ εἰς παιδιὰν καὶ γέλωτας. Τὴν ἀληθῆς ιδεάν αὐτοῦ ἐκφράζει ὁ Ἀριστοφάνης καθαρῶς μόλις ἐν τῇ παραβά-

σει εἰς ὅλα δὲ τὰ ἄλλα μέρη τῶν κομωδίων τόσον παράσπῃ
καὶ παραποιεῖ πρὸς τὸν κομικὸν αὐτοῦ σκοπὸν τὰ πράγματα,
ὥστε ἡ ζήτησις τῆς ἀληθοῦς γνώσεως τοῦ ποιητοῦ εἰς τὰ διαλο-
γικὰ μέρη τῶν δραμάτων εἶναι πρᾶγμα δυσχερὲστατον καὶ ἐπι-
σφαλέςτατον. *ὅτι νοσητοὶ αὐτοὶ οὐκ ἔχουσιν ἀποφασίζειν ὅτι αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἦ*

Τὸ ἀκόλουθον ἔτος (88. Ολ. 4—424 π. Χ.) ἐδιδάχθησαν οἱ Ἴπ-
πεῖς, τὸ πρῶτον δρᾶμα ὅπερ κατήγαγεν εἰς τὴν σκηνὴν ὑπὸ τὸ ἴδιον
ἑαυτοῦ ὄνομα ὁ Ἀριστοφάνης, ὑποκριθεὶς διὰ τινὰ ἀνάγκην καὶ
αὐτὸ τοῦ πρωταγωνιστοῦ πρὸ πρόσωπον. Ἡ κομωδία αὕτη ἀποτείνει-
ται κυρίως κατὰ τοῦ Κλέωνος, ὃν ἐχλεύασεν εἰς τὴν τοῦ Βαβυλῶ-
νιους καὶ τοῦ Σφήκατος. Ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ἔσκωψεν ὀλίγας τινας πρά-
ξεις αὐτοῦ, ἐνταῦθα δὲ ἐξελέγχει καὶ βλασφημεῖ ἐν συνόλῳ τὴν πολι-
τικὴν τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου δημοκρασίαν. Ἡ κατὰ τοῦ Κλέωνος ἐπι-
θεσις, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν σκηνὴν καὶ πρὸς τὰς ἀποφασίαν τῆς βακχικῆς
ἐορτῆς, ἦτο τολμηρότατον ἐπιχείρημα, διότι φοβερός μὲν ἦτο ὁ Κλέ-
ων ὡς ἐκ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν, τῶν μισθοφορῶν δηλ. καὶ τῶν
ἄλλων ὠφελημάτων ὅτινα παρείχεν ἀφειδῶς εἰς τὸν δῆμον, ἐτι δὲ
φοβερώτερος καθίστατο ὡς ἐκ τῶν τρόπων οὓς μετεχειρίζετο κατὰ
τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Τούτων ἄλλους μὲν διέβαλλε πρὸς τὸν δῆ-
μον ὡς ὀλιγαρχικούς, ἄλλους εἰσήγεν εἰς τὰ δικαστήρια ἐπὶ δει-
ναῖς αἰτίαις καὶ ἐπετύγγανε τὴν καταδίκην αὐτῶν διὰ τῆς ἐπι-
ροῆς ἣν ἤσκει ἐπὶ τῶν δικαστῶν. Ἄλλοτε πάλιν ἐξηρέθιζε τὴν ἐκ-
κλησίαν καὶ τὰ δικαστήρια κατὰ παντός ὅστις ἀντέβαινε πρὸς τὴν
κυριαρχίαν τοῦ δήμου, οὗ σαφὲς παράδειγμα πρόκειται τὸ ὡμὸν ἐ-
κείνο κατὰ τῶν Μιτυληναίων ψήφισμα. Τὸ δὲ πάντων θαυμαστότα-
τον, ὅτι ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα τοῦ Κλέωνος εἶχε φθάσει τὸ ὑπέρ-
τατον σημεῖον τῆς ἀκμῆς κατ' αὐτὸ ἐκείνο τὸ ἔτος, καθ' ὃ ἐδίδασκε
τοὺς Ἴππεῖς ὁ Ἀριστοφάνης. Ἡ εὐτυχία τοῦ Κλέωνος ἐν Σφακτη-
ρίᾳ κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἐτους 425 π. Χ. καὶ ἡ κατόρθωσις νίκης
ὑπὲρ ἧς μάχης ἠγωνίσθησαν οἱ ἐμπειρότατοι τῶν στρατηγῶν, συνέ-
βη μὲν παρὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἐλπίδα, ἐξ ὧσιν ἦμεις ἐτι
μᾶλλον τὴν δόξαν καὶ ἰσχύν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅπως τὸ κίνδυνός τις καὶ

καὶ ὁ ποιητὴς ἐκ τούτου καὶ νοσητοὶ οὐκ ἔχουσιν ἀποφασίζειν ὅτι αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἦ
ὁ ποιητὴς τὴν αὐτὴν κατὰ τὴν ἡλικίαν ἡλικίαν καὶ τὸ Th. Kock, de Philo-
nide et Callistrato, Guben 1855 πινύροτος ἂν ὁ ποιητὴς καὶ τὸ ποιητὴς

τολμηρότατον πρᾶγμα ἢ κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον διακοιμώδης τοῦ Κλέωνος, συνάγεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι οὐδεὶς τῶν σκευοποιῶν ἐτόλμησε νὰ κατασκευάσῃ τὸ προσωπεῖον αὐτοῦ, καὶ οὐδεὶς τῶν ὑποκριτῶν ἠθέλησε νὰ ὑποκριθῇ ἐν τῷ θεάτρῳ τὸν Κλέωνα, ὥστε ἠναγκάσθη αὐτὸς ὁ Ἀριστοφάνης νὰ κατὰβῃ ὡς ὑποκριτὴς ἐπὶ τῆς σκηνῆς¹.

Ἡ κωμωδία τῶν Ἰππέων εἶναι τὸ δριμύτατον καὶ σφοδρότατον πρεῖν τῆς Ἀριστοφανεῖς Μούσης, πλείστον μὲν μετέχουσα τῆς Ἀρχιλοχείου πικρότητος, ἐλαχιστον δὲ τῆς φαιδρότητος καὶ χάριτος τῶν Διονυσιακῶν πανηγύρεων. Ἡ κωμικὴ ποίησις ἐν τῷ δράματι τούτῳ παρεκβαίνει ἔξω σχεδὸν τῶν ὁρίων αὐτῆς, καὶ μετατρέπεται εἰς παλαιστρὰν πολιτικῶν ἀθλητῶν, οἵτινες ἀντιπαλαίουσιν πρὸς ἀλλήλους μέχρι θανάτου. Πρὸς τὴν βίαν ταύτην τοῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ προστίθεται καὶ ἡ προσωπικὴ ἀπέχθεια, ἣν εἶχε πρὸς τὸν Κλέωνα ὁ ποιητὴς ἕνεκα τῆς δικαστικῆς κατηγορίας ἣν ὑπέμεινε μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Βαβυλωνίων. Ἐν τοῖς Ἰππεύσιν ἠθέλησε, φαίνεται, νὰ δειξῇ ὁ ποιητὴς ὅτι ἡ Μοῦσα αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἐξ ἀπαντος χρεῖαν τῆς ποικιλίας ἀστειῶν καὶ παιγνιδῶν ἐπεισοδίων, ἀλλ' ὅτι καὶ δι' ἀπλουστάτων μέσων ἠδύνατο νὰ δημιουργήσῃ γενναῖα ἔργα. Βεβαίως δὲ ἡ κωμωδία τῶν Ἰππέων θὰ ἠὲ φηραῖνε τοὺς θεατὰς πολὺ μᾶλλον ἢ οἱ Ἀχαρνεῖς, διότι ἐκεῖνοι μὲν, ὡς σύγχρονοι, ἡσθάνοντο καὶ κατενόουν πάσας τὰς ὑπονοίας καὶ τοὺς ὑπαινιγμούς, ἐν ᾧ οἱ νεώτεροι ἀναγκῶνται διὰ τὴν μακράν τῶν χρόνων ἀπόστασιν καὶ τὴν ἄγνοιαν πολλῶν πραγμάτων αἰσθάνονται μονοτονίαν εἰς τὰς μακρὰς τοῦ δράματος σκηνάς. Τὰ πρόσωπα τῆς κωμωδίας ταύτης εἶναι πάνυ ὀλίγα· εἰς γέρων οἰκοδεσπότης καὶ δούλοι τρεῖς. Τῶν τριῶν δούλων ὁ Παφλαγὼν εἶναι ὁ ἀγαπητότατος τῷ δεσπότη, καὶ ἀρχὴ πασῶν τῶν θελήσεων αὐτοῦ. Εἰς τὰ τέσσαρα ταῦτα πρόσωπα προστίθεται καὶ πέμπτον, ὁ Ἀλλαντοπώλης. Καὶ ὁ μὲν γέρων οἰκοδεσπότης εἶναι ὁ *Δῆμος τῶν Ἀθηναίων*, αἱ δύο δούλοι εἶναι *Νικίας καὶ Δημοσθένης* οἱ στρατηγοί, ὁ Παφλαγὼν εἶναι ὁ *Κλέων*, ὥστε μόνος ὁ Ἀλλαντοπώλης ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ἀνθρώπος βάνανσος, σκυῖος, καὶ ἐν πάσῃ πο-

¹ Ἀριστ. Ἰππ. 231. Πρβ. Κεφ. 27.

νηρία τεθραμμένους, ὥστε ἀνταγωνισθεῖς πρὸς τὸν Παφλαγῶνα ὑπὲρ τῆς εὐνοίας τοῦ οἰκοδεσπότου, καταπαλαίει αὐτὸν διὰ τῆς ὑπερβαλλούσης ἀναισχυντίας, τοῦ μόνου τρόπου, δι' οὗ ἡδύνατο νὰ κατανικηθῇ ἡ πονηρία καὶ ἀναίδεια τοῦ Κλέωνος. Ὁ χορὸς τοῦ δράματος οὐδὲν ἔχει βωμολοχικὸν ἢ φανταστικόν, ἀλλὰ συγχροτεῖται ἐξ 'Ἰππέων', τῆς τάξεως ἐκείνης τῶν πολιτῶν, οἵτινες μείζονα περιουσίαν κεκτημένοι καὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων φορολογούμενοι, στρατεύοντες δ' ἀφ' Ἰππων οἱ πλείστοι, ὡς ἄνδρες εὐποροὶ καὶ καλῶς ἀνατεθραμμένοι ἐμίσουν σφόδρα τὸν δημοκόπον Κλέωνα, τὸν ἄγοντα καὶ φέροντα τὸ πολὺ πλῆθος τῶν βαναύσων καὶ πενήτων ἀνθρώπων. Ἡ δύναμις ὅλη τῆς κωμωδίας ταύτης συγκεντροῦται εἰς τὴν πολιτικὴν σημασίαν, αἱ δὲ κωμικαὶ ἐπίνοιαι χρησιμεύουσι μᾶλλον ὡς κόσμος καὶ ἄρτυμα, ἢ ὡς καρπὸς καὶ οὐσία. Διὸ καὶ ἡ ἀλληγορία, ἣν παραλαμβάνει ὁ ποιητὴς εἰς θεραπείαν τῆς σφοδρότητος τοῦ πολιτικοῦ ἀγῶνος, εἶναι τόσον σαφὴς καὶ διαφανὴς, ὥστε διαλεγόμενος περὶ τῶν πραγμάτων τοῦ Δήμου, ποτὲ μὲν πραγματεύεται αὐτὰ ὡς ὑποθέσεις οἰκιακὰς, ἄλλοτε δὲ ὡς πολιτικὰ καὶ δημόσια συμφέροντα.

Ὁλόκληρος ἡ κωμωδία τῶν «Ἰππέων» διεξάγεται ἐν εἴδει ἀγῶνος. Ὁ Ἀλλαντοπώλης μαθὼν ἐκ τῶν χρησμῶν, οὓς ἐκλεψε παρὰ τοῦ Παφλαγῶνος κοιμωμένου, ὅτι μέλλει νὰ ὑπερισχύσῃ τοῦ Κλέωνος, ἀγωνίζεται πρὸς αὐτὸν διὰ τῶν ὅπλων τῆς αὐθαδείας καὶ ἀναισχυντίας, αἵτινες ἦσαν κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον αἱ σπουδαιότεραι πρὸς δημογωγίαν ἀρεταί. Κατὰ τὸ πρῶτον τοῦτο πάλαισμα διηγείται ὁ Ἀλλαντοπώλης, ὅτι παῖς ὢν ἔτυχε νὰ κλέψῃ τεμάχιον κρέατος, εἴτα δὲ φωραθεὶς, μετὰ τασαύτης ἐπιμονῆς ἀπώμασε τὴν κλοπὴν, ὥστε ἰδὼν αὐτὸν τις τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν προεμάντευσεν, ὅτι ὁ παῖς ἐκεῖνος μέλλει νὰ γείνη ποτὲ προστάτης τοῦ δήμου καὶ

¹ Ἐπειδὴ τὴν δαπάνην τοῦ χοροῦ τῆς κωμωδίας ταύτης δὲν ἐχορήγησεν ἡ φυλὴ, ἀλλὰ τὸ κοινὸν τῆς πόλεως (ὡς τὸ «δημοσίον» τῆς διδασκαλίας ἔχῃ ναύτην τὴν ἔννοιαν. Πρβ. Boeckhs Staatshaush. III § 22) εἰκάσαν τινες, ὅτι οἱ χορευταὶ ἦσαν ἐκ τῆς τάξεως αὐτῆς τῶν Ἰππέων, ὅπου φαίνεται ἀπίθανον.

² Ὁ Ἀριστοφάνης εἰσάγει τοὺς Ἰππεῖς ὡς τὰς ἐξ ἰδιαιτέρας. Πολλοὶ οὖν ὁμῶς περιγράφει αὐτοὺς, καὶ ἐκ τῶν πολεμικῶν ἔργων, ὡς νέους ἰππάζοντας καὶ πολυτελεῶς ὠπλισμένους.

ἡγεμῶν. Μετὰ τὴν παράβασιν ἄρχεται πάλιν ἐκ νέου ὁ ἀγών. Οἱ ἀνταγωνισταί, αἵτινες ἐμάχοντο μέχρι τοῦδε ἐν τῇ βουλῇ, παρέρχονται νῦν ἐνώπιον τοῦ Δήμου, ὅστις καθήκει ἐπὶ τῆς πρυοῦς, καὶ ἀντιπαλαίουσι κρατερῶς ὑπὲρ τῆς εὐνοίας τοῦ μωροῦ γεραντίου. Εἰς τὸ ἐπεισῶδιον τοῦτο παρεμβάλλει ὁ ποιητὴς πολλὰς καὶ σπουδαίας κατηγορίας κατὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ Κλέωνος, παραμειγνύων εἰς αὐτὰς ἀστείότατα σκώμματα. Κωμικώτατον εἶναι π.χ. τὸ τοῦ Ἀλλαντοπώλου, ὅτε ὑποβάλλει προσκεφάλαιον εἰς τὸν Δῆμον, ἵνα καθίσῃ ἐπ' αὐτοῦ μαλακῶς, καὶ μὴ τριβῇ τὴν ἐν Σαλαμῖνι¹. Τελευταῖον δὲ ὁ ἀγών ὅλος στρέφεται περὶ τοὺς χρησμούς, οἵτινες κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδίδου² ἐπιστεύοντο σφόδρα ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν Ἀθηναίων καθ' ἅπαντα τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ὁ δὲ Κλέων συχρὰ καὶ μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας μετεχειρίζετο αὐτοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου. Ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν χρησμῶν ὁ Ἀλλαντοπώλης ὑπερισχύει καὶ πάλιν τοῦ Κλέωνος, ὑπομνήσας λόγια παλαιῶν χρησμοφῶν προαγγέλλοντα μεγάλην μὲν τοῦ Δήμου εὐδαιμονίαν, ὀλεθρον δὲ τοῦ Κλέωνος καὶ καταστροφὴν. Τέλος εἰσάγει ὡς ἐπιδόρυπον ὁ ποιητὴς τὸ πρὸς τε τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἀκοὴν ἀστείότατον ἐκεῖνο ἐπεισῶδιον, καθ' ὃ ἐσταλμένοι ὡς κἀπῆλοι ὁ Παφλαγὼν καὶ ὁ Ἀλλαντοπώλης καὶ ἔχοντες τὰ πρὸς πώλησιν ὄψα ἐπὶ δύο τραπέζων, προσφέρουσιν ἐξ αὐτῶν πρὸς τὸν Δῆμον, ὑπερεπαινῶν ἕκαστος τὰ ἑαυτοῦ³. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἐφέλκεται, ὡς εἰκός, πρὸς ἑαυτὸν ὁ Ἀλλαντοπώλης τὸν Δῆμον πολὺ ὑπὲρ τὸν Παφλαγῶνα. Τέλος πάντων μετὰ τὴν δευτέραν παράβασιν ἐμφανίζεται ὁ Δῆμος πρὸς τοὺς θεατάς, αἰδούμενος μὲν ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, ἀλλὰ στείλων ὅλος ὑπὸ νεότητος καὶ χαρᾶς, διότι ἐψήσας αὐτὸν ἐν λέβητι ὁ Ἀλλαντοπώλης, καθάπερ ἡ Μῆδεια τὸν Ἰάσωνα, ἐποίησε καλὸν ἐξ αἰσχροῦ καὶ νέον ἐκ γέροντος⁴.

Τὸ ἐπὶ τὸν ἔτος, ἀφοῦ ὑπέστη νέαν δικαστικὴν καταδίωξιν ἐκ τοῦ Κλέωνος⁵, ἐδίδασκεν ὁ Ἀριστοφάνης τὰς *Νεφέλας*, κωμῳδίαν ἦτις

¹ Στ. 785.

² Π, 51. VIII, 1.

³ Τὸ διπλοῦν τοῦτο κἀπῆλειον εἰσάγεται εἰς τὴν σκηνὴν διὰ τοῦ ἐκ μωροῦ καὶ ἡμέτερος, ὡς δεικνύει σαφῶς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ δράματος.

⁴ Σρῆκ. 1284. Κατὰ τὸν Βίων τοῦ Ἀριστοφάνους, τρίς ἐφυγεν ὑποκρίτης τὴν γραφὴν ξενίας.

διαφέρει τῶν προτέρων ὀχι μόνον κατὰ τὸ εἶδος τῆς ὑποθέσεως, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν τεχνικὴν ἐξεργασίαν, διότι αἱ ποιήσιν αὐτῆς ἐτράπη ὁ ποιητὴς νέαν ὅλως ὁδόν, καθ' ἃ ἰδίως ὁμολογεῖ. Οἱ κριταὶ ὅμως τοῦ ἀγῶνος, καί περ τοιοῦτου ὄντος τοῦ δράματος, ἐστεφάνωσαν τὴν ἀνταγωνιστὴν Ἰβρατῖνον, γέροντα πολὺν, ἐφ' ᾧ καὶ παρὰ πυνεῖται πολλὰ πρὸς τὸ δημόσιον τὸ ἀκούουσαν ἔτος ὁ ποιητὴς ἐν τῇ παρὰ-
 θασει τῶν Συμμάχων. Μετὰ δὲ τὴν ἥτταν διεσκεύασεν ἐν πολλοῖς ὁ Ἀριστοφάνης τὸ δράμα, ὥστε ἡμεῖς σήμερον ἔχομεν τὴν διασκευὴν τῶν Νεφελῶν, ἥτις διέφερα περὶ πολλὰ τῆς πρώτης ἐκδόσεως.

Ἡ κρίσις πᾶν Νεφέλων τοῦ Ἀριστοφάνους εἶναι δυσκολώτατον πρᾶγμα, διότι εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἀναφύονται καὶ ἐξῆς ἀπορίαι. Ἡ τοῦ Ὀσκαράκης, ἔστω καὶ κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ γνώμην, φανταστικὸς κόπος καὶ ἀσυνείδητος σοφιστής, οἷος περιγράφεται ἐν Νεφέλαις; Ἡ ἂν ὁ Ὀσκαράκης δὲν ἦτο ποιητὴς, ὥς ἔχει ἡ ἀλήθεια, δὲν εἶναι τότε ὁ Ἀριστοφάνης κινῶν βωμολόχος καὶ ἄνθρωπος ὑβριστής, ὅστις ἐν τῇ μέτρῃ τῆς σατυρικῆς αὐτοῦ παραφύσας ἐτόλμα νὰ χλευάζῃ καὶ τὰ ἱερῶτατα; Ἀλλὰ πῶς συμβιβάζεται πάλιν τότε ἡ ρητὴ βωμολογία τοῦ ποιητοῦ, ὅτι οὐδέποτε θέλει διακωμωδεῖν τὰ δεινὰ καὶ;

Εἰς λύσιν τῶν ἀποριῶν τούτων καὶ ἐξηγήσιν τῆς καταφοράς τοῦ Ἀριστοφάνους κατὰ τοῦ δικαιοτάτου τῶν φιλοσόφων πρέπει νὰ ὑπάρχῃ, καὶ ὑπάρχει τῷ ὄντι μηχανὴ τις καὶ λόγος ἀπο-
λῦσις, φθάνει μόνον νὰ μὴ θελήσωμεν νὰ μεταποιήσωμεν τὸν Ἀριστοφάνην εἰς φιλόσοφον βαθυνούστερον καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωκρά-
τους, ὡς ἐπραξάν τινες τῶν νεωτέρων, ἀλλὰ νὰ ἀρκεσθώμεν εἰς
τοῦτον, ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἐδίδίχθη καὶ ἐν Νεφέλαις οἷος ἦτο ἀλη-
θῶς, γνήσιος τὸ ἦθος καὶ φιλόπολις, ὥστε ἡγωνίζετο ὑπὲρ τῶν συμ-
φερόντων τῆς πατρίδος του, καθ' ἣν εἶχεν αὐτὸς ἐννοεῖν περὶ τοῦ
κοινοῦ ἀγαθοῦ.

[illegible]

¹ Αἱ πρῶται Νεφέλαι εἶχον διάφορον παράβασιν τῆς παρούσης, ὡς μαθάνομεν ἐκ βῆτης μαρτυρίας. Ἐν ταῖς πρώταις Νεφέλαις οὔτε ὁ ἁγίου² δικαίου καὶ ἀδίκου Λόγου περιείχετο, οὔτε ὁ ἐμπρησμὸς τοῦ φροντιστηρίου περὶ τὸ τέλος τῆς κομωδίας. Ἰκ δὲ Αἰωνίου τοῦ Λαερτίου συνάγεται (H, 18), ὅτι ἐν ταῖς πρώταις Νεφέλαις διεκροῦσθαι μετὰ τοῦ Σαυράτου καὶ ὁ κυριότης. Διαφανεῖ ὁ Fr. Ritter ἐν τῇ κρίσει τοῦ αὐτοῦ γράμματος τούτου.

Ἐπειδὴ τὸ δῶμα τῶν Νεφελῶν διακωμῶδεῖ κυρίως τὸ εἶδος τῆς παιδείας, ὅπερ εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς Ἀθήνας κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, εἶναι χρεῖα πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ σαφηνίσωμεν πᾶν τὸ ἀναφερόμενον εἰς αὐτήν. Ἡ ἐν τοῖς σχολείοις παιδεία τῶν Ἑλλήνων περιωρίζετο μέχρι τῶν Περσικῶν εἰς ὀλίγα πράγματα. Οἱ γονεῖς ἐπεμπον τοὺς ἐαυτῶν παῖδας ἀπὸ τοῦ ἐβδόμου ἔτους εἰς τὰ σχολεῖα, ἵνα μάθωσι πρῶτον μὲν τὸ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν, δεύτερον τὸ ᾄδειν καὶ κιθαρίζειν, καὶ τρίτον τὴν γυμναστικήν¹. Ἐκτὸς τῶν στοιχειωδῶν τούτων γνώσεων ἀπεστήθιζον τὰ παιδία καὶ ἄλλων μὲν ἐποποιῶν ποιήματα, μάλιστα δὲ τοῦ Ὀμήρου, ὅστις ἦτο τὸ θεμέλιον συμπάσης τῆς ἑλληνικῆς παιδείας· κατόπιν ἐμάνθωνον ἄσματα θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ ἐκ τῶν Λυρικῶν ποιητῶν, καὶ τέλος ἡσκούντο εἰς τρόπον συμπεριφορᾶς κήρυγμα καὶ εὐπρεπῆ. Καὶ ταῦτα μὲν ἐμάνθωνον τὰ παιδία μέχρι τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας· ἐπέκεινα δέ, πρὸς μὲν τὴν τοῦ σώματος ἀσκήσιν ὑπῆρχον δημόσιαι παλαίστραι καὶ γυμνάσια, πρὸς δὲ ἀνωτέραν παιδείαν δὲν ὑπῆρχον ἄλλα σχολεῖα διὰ τοὺς νέους, ἢ ἡ ἀναστροφή μετὰ τῶν ὠριμωτέρων ἀνδρῶν, ἢ ἀκρόασις τῶν ὑπὸ τὰς στοὰς καὶ κατὰ τὴν ἀγορὰν διαλόγων, ἐνθα διέτριβον πολὺ τῆς ἡμέρας μέρας οἱ Ἕλληνες, ἢ ἐπιμέλεια τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, καὶ τέλος ἡ θέα τῶν εορτῶν καὶ δημοσίων ἀγώνων, ὅτε ἐπεδείκνυνον τὰ ἔργα αὐτῶν οἱ διάφοροι καλλιτέχναι. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐν Ἀθήναις παιδεία μέχρι τῶν Περσικῶν, διότι οὔτε ἡ φιλοσοφία, οὔτε ἡ ἱστορία, οὔτε ἄλλη τις μάθησις ἐχρησίμευε μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ὡς μέσον παιδεύσεως. Οὐδ' ἐπεμπέ τις τὸν υἱὸν πρὸς τὸν Ἰσράκλειτον ἢ Πυθαγόραν, ἵνα διδασχθῇ παρ' αὐτοῖς ἐγκύκλιον παιδείαν, ἀλλ' ὅσοι ἠκολούθουν τοὺς ἄνδρας τούτους, ἦτο φανερὸν ὅτι ἐπεδίδοντο ἀποκλειστικῶς εἰς μόνην τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, καὶ εἰς αὐτὴν ἀφιέρουν ὁλόκληρον τὸν βίον αὐτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τὰ Περσικὰ ἱστορεῖ ὁ Ἀριστοτέλης², ὅτι ἐνέπεσεν εἰς τοὺς Ἕλληνας σφοδρὸς πόθος καὶ ὁρμή πρὸς πᾶσαν γνῶσιν καὶ μάθησιν. Ἐκ τούτου ἐγεννήθησαν διάφορα ἀντικείμενα σπουδῆς, ἅτινα ἡσκησαν μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸν χαρακτῆρα σύμπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ τέχνη τοῦ λέγειν, ἥτις μέχρις ἐκεί-

¹ Ἐς γραμματισμῶ, ἐς κειροτομῶ, ἐς παιδοτριβῶν.

² Πολιτ. 8, 6.

νου τοῦ χρόνου ἡσκέτο πρακτικῶς, ἐγένετο ἀντικείμενον διδασκαλίας ἐν τοῖς σχολείοις· μετ' αὐτῆς δὲ συνεζούχθησαν καὶ ἄλλαι παντοδαπαὶ γνώσεις καὶ μαθήσεις, ὅσαι ἐνομίσθησαν χρήσιμοι εἰς τὸ ἀγεῖν καὶ φέρειν τὰ πλήθη διὰ τοῦ λόγου. Τὸ σύστημα τῶν μαθημάτων τούτων ἐν συνόλῳ ἀπετέλεσε τὴν σοφιστικὴν, ἥτις κατ' ἐκείνον τὸν αἰῶνα ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν παιδείαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πλείοτερον πάσης ἄλλης ἐπιστήμης ἢ μαθήσεως. Ἡ σοφιστικὴ, ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν ἀξιομάτων τὰ ὅποια εἶχε, ἐμελλε νὰ ἐρεθίσῃ καθ' ἑαυτῆς τὸν Ἀριστοφάνην καὶ τοὺς δὲ μόφρονας αὐτῷ. Ὁ Ἀριστοφάνης προεῖδεν ὅτι ἡ νέα αὐτῇ τῶν λόγων τέχνη, ἥ ἐκ παντὸς τρόπου καὶ ἐν παντὶ πράγματι διώκουσα τὴν νίκην καὶ τὴν εὐδοκίμῃσιν, ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν τῇ δημοκρατουμένῃ, καὶ ἐν τοῖς Ἀττικοῖς δικαστηρίοις, ἐν οἷς ἐδίκαζεν αὐτὸ τὸ πλῆθος, ἦτο ὄργανον λίαν ἐπικίνδυνον εἰς τὰς χεῖρας δημαγωγῶν φιλοδόξων καὶ πονηρῶν. Ὁ Ἀριστοφάνης προσεμάντευσεν ὅτι ἡ νέα αὐτῇ τέχνη, ἥ τὰ πάντα στρέφουσα ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἐμελλε νὰ υποσκάψῃ τὰ θεμέλια τῶν ἀρχαίων ἡθῶν, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ἡ ἀσφάλεια τῆς πόλεως, καὶ νὰ καταβάλλῃ εἰς ἔδαφος τὴν πολιτείαν. Διὰ τοὺς λόγους τούτους καταφέρεται ἐναντίον ὅλων τῶν σοφιστικῶν δικηγόρων καὶ τῶν ἐλευθεριαζόντων θεωρητικῶν φιλοσόφων καὶ εἰς ἄλλας μὲν κομωδίας, μάλιστα δὲ ἐν Νεφέλαις¹.

Τὸν κύριον σκοπὸν τῶν Νεφελῶν σαφηνίζει ὁ ποιητὴς ἐν τῇ παραβάσει τῶν Σφηκῶν, οἵτινες ἐδιδάχθησαν τὸ ἐπιόν ἔτος. Λέγει λαϊκὸν ἐκεῖ, ὅτι ἐπεξῆλθεν ἐν Νεφέλαις κατ' ἐκείνων,

Οἱ τοὺς πατέρας τ' ἤγγον νύκτωρ καὶ τοὺς πάππους ἀπέπνιγον.

κατακλινόμενοι τ' ἐπὶ ταῖς κοίταις, ἐπὶ τοῖσιν ἀπράγμοσιν ὤμων

ἀντιωμοσίαις καὶ προσκλήσεσι καὶ μαρτυρίαις συνεκλήλιον,

ὥστ' ἀναπηδῶν δειμαίνοντας πολλοὺς ὡς τὸν πολέμαρχον².

Ταῦτα δὲν ἀναφέρονται βεβαίως εἰς τοὺς διδασκάλους τῆς ῥητορικῆς, ἀλλ' εἰς τοὺς νέους ἐκείνους τῶν Ἀθηνῶν, αἱ ὅποιοι ἐστρεψάν ἐναντίον τῶν ἰδίων συμπολιτῶν τὴν τέχνην τοῦ λόγου, ἣν ἔμαθον ἐν τοῖς σχολείοις. Ἐπὶ τῆς ιδέας ταύτης στηρίζεται ὅλη τῶν Νεφελῶν ἡ ὑπόθεσις. Πρεσβύτης τις Ἀθηναῖος, πιεζόμενος ὑπὸ χρεῶν,

¹ Πρβ. F. Ranke, de Nubibus. Berlin 1844.

² Στ. 1040. — Ἀχαρν. 713. — Ὀρν. 1347. — Βατρ. 147.

πρῶτον μὲν ἐπιχειρεῖ νὰ μάθῃ αὐτὸς τοὺς δόλους καὶ τὰ μηχανήματα τῆς νέας τέχνης, ἵνα ἀπαλλαγῇ τῶν δανειστῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ εὐρέθη λίαν σκληρὸς καὶ δυσμαθής, ἐπεμψεν εἰς τὸ φροντιστήριον τοῦ Σωκράτους τὸν υἱόν, ὅστις διατρίβων περὶ ἵπποτροφίας κατὰ τὸν τρόπον τῶν εὐγενῶν, διῆγε μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου βίον λαμπρὸν καὶ πολυτελεῖ. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ σχολεῖον ὁ νεανίσκος καὶ μαθὼν τῆς νέας τέχνης τὰ μυστήρια, ἐτρεψεν αὐτὴν κατὰ τοῦ πατρὸς πρῶτον, διότι ὅχι μόνον καταφέρει πολλὰς πληγὰς κατὰ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ φέρει εὐθὺς καὶ τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι δικαίως τὸν ἐτυψεν. Αἰτία δι' ἣν ἔλαβεν ὁ Ἀριστοφάνης τὴν Σχολὴν τοῦ Σωκράτους ὡς ἀντιπρόσωπον τῆς νέας τέχνης τῶν λόγων, δὲν εἶναι ἄλλη βεβαίως, ἢ ὅτι ἐξέλαβε τὴν Σωκράτην ὁμοίον Γοργίᾳ καὶ Πρωταγόρᾳ τοῖς σοφισταῖς, καὶ ὅτι ἔκρινε χρησιμώτερον νὰ διακωμωδῇ τὸν συμπολίτην μᾶλλον, ἢ τοὺς ξένους ἐκείνους σοφιστάς, οἵτινες ἐπὶ χρόνον βραχὺν ἐπεδήμησαν ἐν Ἀθήναις. Ὁμολογητέον ὅμως ὅτι ἔσφαλεν ἐν τούτῳ μεγάλως ὁ Ἀριστοφάνης, διότι καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Σωκράτης ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ ἐφιλοσόφει ἄλλως ἢ ὅπως παραδίδουσιν ἡμῖν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ξενοφῶν, ὅτι δηλ. διέτριβε περὶ τὰς θεωρίας τῆς γενέσεως τοῦ παντός (τὰ μετέωρα) κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἰωνῶν φιλοσόφων, ἢ ὅτι περιελάμβανε τὴ σύστημα αὐτοῦ στοιχεῖα φαντασιώδη, ἅτινα δὲν εἶχεν ἐτι δεόντως ἀποχωρίσει ἡ Σωκρατικὴ διαλεκτικὴ, πάντοτε ὅμως μένει τοῦτο βέβαιον, ὅτι οὐδέποτε ἐδίδαξεν ὁ Σωκράτης τὴν ῥητορικὴν οὐδὲ τὰς τέχνας ἐκεῖνας, δι' ὧν ἠδύνατο τὸ ἄδικον νὰ μεταστραφῇ εἰς δίκαιον, ὥς ἔπραττον οἱ ἄλλοι σοφισταί¹. Ἀλλ' ἴσως οὐδ' εἰς τοῦτο ἔπαισεν ὁ Ἀριστοφάνης ἐν ἐπιγνώσει καὶ κατὰ συνείδησιν, διότι καὶ εἰς νεωτέρας κωμωδίας² νομίζει τὸν Σωκράτην τοιοῦτον, οἷον παρέστησεν αὐτὸν ἐν Νεφέλαις, ἄνθρωπον δηλ. σοφιστὴν καὶ μὴ

¹ Τὸν ἥτις τῷ λόγῳ νῦν κρίνεται πειεῖν, ἤτοι τὸ ἄδικον δίκαιον. Ὁ Ἀριστοφάνης θέλων νὰ προσωποποιήσῃ τὴ εἶδη ταῦτα τοῦ Λόγου, παρέστησε τὸν Δίκαιον Λόγον ἀντιπρόσωπον τῆς παλαιᾶς καὶ σώφρονος παιδείας, τὴν δὲ Ἀδικὸν τῆς νέας καὶ πονηρᾶς.

² Βατρ. 1491. — Ὁρν. 1555. Ὁ Εὐπόλις παρέστησε πιστότερα τὸν Σωκράτην, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἑσωτερικὴν ἔψιν. Πρβ. Bergk, *de rel. com. Att.* τ. 353.

χανορράφον, ἐξ ὧν συνάγεται, ὅτι ἐξ ἀπάτης ὑπέλαβεν ὁ Ἀριστοφάνης τὴν Σωκρατικὴν *διαλεκτικὴν*, ἥτοι τὴν τέχνην τοῦ εὐρίσκειν τὴν ἀλήθειαν, ὁμοίαν πρὸς τὸ ψευδὲς ὁμοίωμα αὐτῆς, τὴν *σοφιστικὴν*, ἥτοι τὴν τέχνην τοῦ ἐπιδεικνύειν τὸ φαινόμενον τῆς ἀληθείας. Καὶ εἶναι μὲν ἄξιος κατακρίσεως ὁ Ἀριστοφάνης, ὅτι δὲν ἐμελέτησεν ἀκριβῶς καὶ ἐπιμελῶς τὴν ὑφισταμένην διαφορὰν μεταξὺ Σωκράτους καὶ τῶν σοφιστῶν, ἀλλὰ ποσάκις δὲν συμβαίνει ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἄνδρες δίκαιοι καὶ ἀγαθοὶ νὰ καταδικάζωσι σπουδᾶς καὶ μαθήσεως τὰς ὁποίας δὲν ὀρέγονται ἢ δὲν ἐγνώρισαν;

Ἡ κωμῳδία τῶν Νεφέλῶν εἶναι πλήρης εὐφροενσάτων ἐπειαιῶν, ὧν πρώτη εἶναι ὁ χορὸς, εἰκὼν δεξιοτάτη τῶν νεφελοειδῶν καὶ κενῶν δογμάτων τῆς νέας φυσικῆς φιλοσοφίας¹. Ἰδίως δὲ ἐπιρρίπτονται κατὰ τῆς σχολῆς τοῦ Σωκράτους μέγα πλῆθος κοινῶν σκιωμμάτων, οἷα πανταχοῦ καὶ πάντοτε μεταχειρίζονται οἱ ἀγοραῖοι ἄνθρωποι κατὰ τῆς τάξεως τῶν λογίων καὶ πεπαιδευμένων, σκώπτοντες τὰς λεπτότητας καὶ ἀκριβείας αὐτῶν. Ὁ ἀπλοῦς καὶ ἀπονήρευτος Στρεψιάδης, ὅστις κατ' ἀρχὰς ἐκπλήσσεται πρὸς τὰ λεπτὰ νοήματα τῶν φιλοσόφων τοῦ φροντιστηρίου, εἶναι πρόσωπον κατὰ πάντα λόγον κωμικώτατον. Ὁμολογητέον ὅμως ὅτι ὅλαι αὗται αἰ ἄρεται δὲν ἰσοζυγίζουσι πρὸς τὴν ἀμαρτίαν καὶ ἀτοπίαν τῆς ψευδοῦς περὶ Σωκράτους γνώμης, τοῦλάχιστον παρ' ἐκείναις τῶν ἀναγνωστῶν, ὅσοι δὲν δύνανται νὰ ἐνστερνισθῶσι τὴν ἀπάτην εἰς ἣν ἔκωον ἔπесεν ὁ Ἀριστοφάνης.

Τὸ ἀκόλουθον ἔτος (89 'Ολ. 2. π. X. 422) ἐδίδαξεν ὁ Ἀριστοφάνης τοὺς Σφῆκας, δρᾶμα ἔχον ὁμοίαν ὑπόθεσιν πρὸς τὰς Νεφέλας. Αἱ Νεφέλαι ἐχλεύαζον τοὺς νεανίας ἐκείνους, οἵτινες διὰ δόλων καὶ μηχανορραφιῶν εἰσῆγον εἰς τὰ δικαστήρια τοὺς ἀπλοῦς καὶ ἀπονηρέυτους πολίτας, καὶ κατὰ πάντα τρόπον ἐπίεζον καὶ ἐζημίουν αὐτούς. Οἱ δὲ Σφῆκες τούναντίον ἐποιήθησαν κατὰ τῆς ἀγριότητος αὐτοῦς.

¹ Ὁ χορὸς τῶν Νεφέλῶν περὶ τὸ τέλος τοῦ δράματος ἀποδύμενος τὴν αἰκίαν φύσιν, συνιστᾷ εὐλάβειαν πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ εὐσέθειαν. Ἡ μετατροπὴ αὕτη, εἰς ἣν περιπίπτει καὶ ὁ χορὸς τῶν Ἀχαρνέων καὶ τῶν Σφικῶν, συμφωνεῖ πρὸς τὴν καθόλου ἰδέαν τοῦ ἑλληνικοῦ χοροῦ, μάλλον ἢ πρὸς τὸ ἰδιαίτερον ἔργον, ὅπερ ὑποκρίνεται ὁ χορὸς ἐν ταῖς μνημονευθεῖσαις κωμῳδίαις.

τητος καὶ δικομανίας τῶν πρεσβυτέρων πολιτῶν, οἵτινες περὶ τὴν κρίσιν τῶν δικῶν, ἃς ἡϋξήσε σφόδρα ἢ τῶν συμμάχων ἐν Ἀθήναις καταναγκαστικὴ διαδικασίᾳ καὶ τῶν πολιτικῶν κομμάτων αἱ ἀντεγκλήσεις καὶ ἐριδες, ἐπεδείκνυνον ἥθος δύσκολον, πικρὸν καὶ τοῦ δέοντος αὐστηρότερον, πρὸς βλάβην τῶν κατηγορουμένων. Εἰς τοὺς Σφῆκας ἀντιτίθενται καὶ ἀνταγωνίζονται κυρίως δύο πρόσωπα· ἐνθεν μὲν ὁ πρεσβύτερος *Φιλοκλέων*, πιστὸς ὁπαδὸς τοῦ προστάτου τῶν κληρωτῶν δικαστηρίων Κλέωνος, ὅστις παρέδωκεν εἰς τὸν υἱὸν πᾶσαν τὴν τοῦ οἴκου διοίκησιν, ἵνα διατρίβῃ ἀνέτως περὶ τὸ δικάζειν, ἐτέρωθεν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βδελυκλέων, ὅστις ἐκλύμῳς ἀποστρέφεται τὸν τε Κλέωνα καὶ τὰ δικαστήρια. Τῶν δύο τούτων προσώπων ἡ τύχη καὶ τὰ παθήματα κατὰ τὴν πρόσδον τῆς πράξεως τόσον ὁμοιάζουν πρὸς τὰ ἐν Νεφέλαις, ὥστε τρανῶς καταφαίνεται, ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἐποίησεν ἀπὸ σκοποῦ τοὺς Σφῆκας υἱὸν ἀντίστοιχον δράμα πρὸς τὰς Νεφέλας. Ὅπως τοῦ Στρεψιάδου ἡ μεγάλη ἐπιθυμία νὰ ἐκπαιδεύτῃ τὸν υἱὸν δεινὸν ἐν λόγοις καὶ σοφιστὴν ἀπέβη εἰς βλάβην αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἐν Σφῆξι ποθεῖ μὲν ὁ Βδελυκλέων ν' ἀποτρέψῃ τὸν πατέρα τῆς δικομανίας, καὶ πολλὰ μηχανᾶται εἰς θεραπείαν τῆς νόσου τοῦ πατρὸς, πρῶτον μὲν ἰδρύσας κατ' οἶκον ἐν μικρὸν ἰδιωτικὸν δικαστήριον, εἶτα δὲ παρασκευάσας εἰς τὸν πατέρα τρόπον διαίτης ἄβρυν καὶ πολυτελεῖ, οὐχ ἥττον ὅμως τὸ πρᾶγμα ἀπέβη καὶ ἐνταῦθα βλαβερὸν εἰς τὸν υἱόν, διότι συνκαταμίξας ὁ γέρον Βδελυκλέων τοὺς ἀγροίκους καὶ ἀρχαίκοὺς τρόπους μετὰ τὴν πολυτέλειαν τῆς νέας ἐποχῆς, ἐξετράπη εἰς ἀκολασίαν καὶ πολλὴν ἀτυπίαν καὶ ἀβελτηρίαν.

Οἱ Σφῆκες ἀνήκουσιν ὁμολογουμένως εἰς τὰ τελειότατα δράματα τοῦ Ἀριστοφάνους, διότι δεξιότατα μὲν ἐπενόησε καὶ ἐσχημάτισεν ὁ ποιητὴς τὸν χυρὸν τοῦ δράματος, ὡς εἶπα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν¹, ἢ αὐτὴ δὲ σοφὴ ἐπίνοια παρὰ τῆς εἰρήνης καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ποιήματος. Τὸ ἀστείωτατον πάντων τῶν ἐπεισοδίων εἶναι ἡ διαδικασία τῶν δύο κυνῶν, ἣν παρεσκευάσεν ὁ Βδελυκλέων χάριν τοῦ πατρὸς. Ἐν τῇ δίκῃ ταύτῃ διακωμωδοῦνται τὰ δικαστικὰ νόμιμα τῶν Ἀθηναίων καὶ ἰδιαιτέρα τις ἔρις Ἀλέχτας τοῦ στρατηγοῦ πρὸς

¹ Κερ. 27.

Κλέωνα τὸν δημαγωγὸν τόσον ἀστείως καὶ εὐφυῶς, ὥστε θὰ ἐπεδόθησαν εἰς ἀσθεστον γέλωτα καὶ αὐτοὶ οἱ σκυθρωπότατοι τῶν θεατῶν¹.

Πρὸς τὴν κατ' ἐνικυτὸν συνεχῇ ταύτην σειρὰν τῶν Ἀριστοφανείων δραμάτων συνάπτεται καὶ πέμπτη κωμῳδία, ἡ *Εἰρήνη*, ἥτις κατὰ τὴν νεωστὶ ἀνακαλυφθεῖσαν διδασκαλίαν ἐδιδάχθη κατὰ τὰ μέγιστα Διονύσια τοῦ ἔτους 421 (89 Ὀλ. 3), μικρὸν δηλαδὴ πρὸ τῆς εἰρήνης τοῦ Νικίου. Εἰς τὴν εἰρήνην τοῦ Νικίου ἔληξεν, ὡς γνωστὸν, τὸ πρῶτον στάδιον τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὑπερῶν δὲ ἐπὶ χρόνον ὀλίγον καὶ ἡ ἐλπίς ὅτι θὰ καταπαύσῃ ἐντελῶς ὁ ὀλεθριώτατος οὗτος καὶ καταστρεπτικώτατος τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων πόλεμος.

Ἡ *Εἰρήνη* πραγματεύεται κατ' οὐσίαν τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἣν καὶ οἱ Ἀχαρνεῖς. Ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ἐπόθει τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου εἰς καὶ μόνος ἄνθρωπος, ὁ Δικαιοπόλις, ἐνταῦθα δὲ μετὰ τοῦ πλήθους τῶν Ἀθηναίων καὶ πάντες οἱ ἄλλοι Ἕλληνες. Διὸ καὶ τῶν μὲν Ἀχαρνέων ὁ χορὸς ἦτο πολεμικώτατος, εἰρηνικώτατος δὲ ὁ τῆς *Εἰρήνης*. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν· ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν σύνθεσιν καὶ οἰκονομίαν, ἡ *Εἰρήνη* ἀπολείπεται ὁμολογουμένως παραπολὺ τῶν Ἀχαρνέων, διότι πρᾶξις μία καὶ συνεχὴς, ἐπισπῶσα τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρειν τῶν θεατῶν, δὲν διακρίνεται ἐν αὐτῇ. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Τρυγαίου, ὅστις ἱππεύσας κἀνθαρὸν ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν, εἴτα δὲ ὑπερβᾶς πολλοὺς κινδύνους καὶ διαφυγὼν τὴν μανίαν καὶ ὠμότητα τοῦ Πολέμου κατῆλθεν εἰς τὴν γῆν ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ τρεῖς παρθένους, τὴν *Εἰρήνην*, τὴν *Οἰωράν* καὶ τὴν *Θεωρίαν*, ἥτις βεβαίως πρὸς τὴν ὅψιν παιδρότατον καὶ ἥδιστον, ἀλλὰ τὰ ἐπόμενα τούτοις, ἥτοι αἱ ἐπὶ τῇ εἰρήνῃ θυσίαι καὶ αἱ παρασκευαὶ τῶν γάμων τοῦ Τρυγαίου μετὰ τῆς *Οἰωράς*, ὅχι μόνον διακόπτουσι τὴν πρόσδον τῆς πράξεως, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἄτονα καὶ ἀσθενῆ. Ταῦτα συνιδὼν καὶ ὁ ποιητὴς καὶ θέλων νὰ θεραπεύσῃ τὸ μῆκος καὶ τὴν μονοτονίαν τῶν ἐπεισodίων τούτων,

¹ Δὲν ἀποδέχομαι τοῦ Σλεγγέλου τὴν γνώμην, ὅτι οἱ «Σφήκες» ἀπολείπονται τῶν ἄλλων δραμάτων τοῦ Ἀριστοφάνους. Προστίθεμαι δὲ ὅλος τῇ θερμῇ ἀπολογίᾳ τοῦ T. Mitchell (ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Σφηκῶν 1835), ἃν καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου δὲν ἐπέτρεψε κατὰ δυστυχίαν εἰς τὸν ἐκδότην νὰ διεξάγῃ τὴν ἀνάλυσιν καθ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ δράματος.

παρεμβάλλει πολλά τῶν φορτικῶν ἐκείνων καὶ βωμολοχικῶν σκωμμάτων, ἅτινα ἤρεσκον εἰς τὸν ὄχλον τῶν Ἀθηναίων. Διότι ὁμολογητέον ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἀξιώματα μὲν περὶ τῶν ἀγοραίων σκωμμάτων προβάλλει πρὸς τοὺς ἀντιπαλοὺς πάνυ εὐπρεπῆ καὶ καλὰ, αὐτὸς ὅμως δὲν τηρεῖ ἀκριβῶς τὰς ἀρχὰς ταύτας εἰς τὰ ἴδια δρᾶματα¹.

Μετὰ τὴν *Εἰρήνην* διακόπτεται ἐπὶ τινὰ ἔτη ἢ κατ' ἐνιαυτὸν συνεχῆς σειρά τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους, ἀρκούντως ὅμως ἀναπληροῦσι τὴν ἀπώλειαν τῶν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ διδαχθέντων δραμάτων οἱ *Ὀρνιθεσ*, οἵτινες ἐδιδάχθησαν τὸ 414 ἔτος π. Χ. (91. Ὀλ. 2). Ἄν οἱ Ἀχαρνεῖς εἰκονίζωσι τὴν νεκρικὴν ἀκμὴν τοῦ ποιητοῦ, ἢ Ἀριστοφάνειος μεγαλοφυΐα ἐκφαίνεται εἰς τοὺς *Ὀρνιθας* ἐν ὅλῃ τῇ ὀριμότητι καὶ μεγαλοπρεπείᾳ· διότι εἰς τὴν κωμωδίαν ταύτην συνάπτεται εὐαρμόστως τὸ γενναιότατον τῆς φαντασίας ἔξαρμα² μετὰ τῆς χαριεστάτης εὐτραπείας καὶ τῶν φορτικωτάτων γελοίων καὶ σκωμμάτων.

Ἡ διδασκαλία τῶν «Ὀρνιθων» συμπίπτει μὲ τὴν ὑπερτάτην ἀκμὴν τῆς ἀρχῆς καὶ δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν, διότι οὐδέποτε ἄλλοτε, πλην ἄπαξ μόνον περὶ τὸ ἔτος 456 π. Χ. (81 Ὀλ. 1) πρὶν καταστραφῶσιν αἱ δυνάμεις ἐν Αἰγύπτῳ, ἦνθησαν τοσοῦτον αἱ Ἀθηναῖοισιν νῦν. Διὰ τῆς εὐτυχοῦς εἰρήνης τοῦ Νικίου στερεώσαντες οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐπὶ τῶν συμμάχων, διὰ πολιτικῆς δὲ δεξιᾶς ταραξάντες καὶ διασπᾶσαντες τὴν συμμαχίαν τῶν Πελοποννησίων, ἠῤῥξησαν τὰς προσόδους τῆς πόλεως ὅσον οὐδέποτε πρότερον. Ἐπιχειρήσαντες δὲ ἐπ' αἰσιωτάτοις οἰωνοῖς τὴν εἰς Σικελίαν ἐκστρατεῖαν, ἤλπισαν νὰ ἐκτείνωσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ πρὸς τὰ δυτικώτερα μέρη τῆς μεσογείου. Τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε γνώμην καὶ τὰς ἐλπίδας τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων μανθάνομεν ἐκ τοῦ Θουκυδίδου μάλιστα, ὅστις ἱστορεῖ ὅτι ἀγόμενοι οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τῶν δημαγωγῶν καὶ τῶν χρησμολόγων, ἤλπιζον τὰ ἀπιστότατα καὶ θαυμαστότατα³ ὅτι οὐδὲν ἐφαίνετο εἰς αὐτοὺς ἀκατόρθωτον καὶ ἀν-

¹ Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους γραμματικοὺς Βρατσθόνην καὶ Κράτητα ὁ Ἀριστοφάνης ἐποίησε καὶ δευτέραν *Εἰρήνην*. Ἀλλὰ τὸ περισσῶν δρᾶμα εἶναι βεβαίως τὸ διδαχθὲν τὸ 421 ἔτος, διότι οὐδὲν εὐρέθη ἐν αὐτῷ ἀντιμαχόμενον πρὸς τὴν χρονολογίαν ταύτην.

εκτέλεστον, καὶ ὅτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους διήγεν ἡ πόλις ἐν ἀπληστίᾳ καὶ μέθῃ ἐλπίδων. Ἦρως τῆς ἐποχῆς ἡτο ὁ ἀλαζὼν καὶ ὑπερόπτης Ἀλκιβιάδης, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὑποίου συνήλθον κατὰ θαυμασίον τρόπον δύο ἀντίθετοι ἀρεταί, διαφέρουσα σύνεσις καὶ πρόνοια περὶ τῶν μελλόντων ἐξ ἑνός, καὶ φαντασία τολμηροτάτη καὶ παραβολωτάτη ἐξ ἑτέρου. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἐνεφύσησε τούτους ἐλπίδας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὥστε καὶ μετὰ τὴν δίκην τῶν Ἑρμοκοπιδῶν καὶ τὴν φυγὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς πόλεως παρέμεινεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἡ αὐτὴ γνώμη παρὰ τῷ δήμῳ, καὶ αἱ διὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐξεγερθεῖσαι προσδοκίαι.

Περὶ τοὺς χρόνους τούτους λοιπὸν ἐποίει ὁ Ἀριστοφάνης τοὺς Ὀρίθας. Ἀλλ' ἵνα νοήσωμεν τὴν ἐπιρροὴν ἣν εἶχον τὰ σύγχρονα πολιτικὰ γεγονότα εἰς τὴν ποίησιν τῆς κωμωδίας ταύτης, καὶ μὴ ὑποβάλλωμεν εἰς αὐτὴν πράγματα ἄλλότρια τῆς ἀληθείας, εἶναι ἀνάγκη νὰ συλλάβωμεν ὀρθῶς καὶ ἀκριβῶς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δράματος. Δύο Ἀθηναῖοι πολῖται, Πεισθέταιρος καὶ Εὐελπίδης, βαρυνθέντες τὴν δικομανίαν καὶ τὸν ταραχώδη βίον τῆς πόλεως, ἀποφασίζουσι νὰ συνοικήσωσι μετὰ τῶν πτηνῶν. Φεύγουσι λοιπὸν ὡς ἀπωτάτω τῆς Ἀττικῆς πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Ἐποπος, ὅστις κατὰ τοὺς μύθους ἦτο συγγενὴς τῶν Ἀθηναίων, διότι ὁ Τηρεὺς, ἀρχαῖος βασιλεὺς τῆς Θράκης, ἔλαβεν εἰς γυναῖκα Πρόκνην τὴν θυγατέρα τοῦ Πανδίωνος, καὶ ἐκεῖνος μὲν μετεμορφώθη εἰς Ἐποπα, ἡ δὲ Πρόκνη εἰς ἀηδόνα. Ἀφοῦ δὲ ἀνεῦρον ἐν τῇ ἐρημίᾳ τὸν Ἐποπα, συνήλθον τὰ πτηνὰ πάντα εἰς ἐκκλησίαν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐβουλεύθησαν νὰ κακοποιήσωσι τοὺς νεήλυδας ξένους, ὡς πολεμιωτάτους εἰς τὸ γένος τῶν ὀρνέων, εἶτα δὲ κατὰ προτροπὴν τοῦ Ἐποπος ὑπορένει ἡ συνέλευσις ν' ἀκούσῃ τὴν ἀπολογίαν αὐτῶν. Τότε λαβὼν τὸν λόγον ὁ Πεισθέταιρος, ὑποβάλλει εἰς τὴν ἐκκλησίαν μεγαλεπήβολα σχέδια, λέγων ὅτι τὰ ὄρνεα εἶχον ποτε τὴν βασιλείαν τοῦ παντός καὶ ἄλλα μεγάλα ἀξιώματα, ἅτινα ἀφῆρέθησαν παρὰ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, καὶ ὅτι ἦλθεν ὁ καιρὸς καθ' ὃν δύνανται πάλιν τὰ πτηνὰ ν' ἀνακτήσωσι τὴν προτέραν ἀρχήν, ἂν συνοικισθῇντα ὅλα τῶν ὀρνέων τὰ γένη, οἰκοδομήσωσι μίαν μεγάλην πόλιν. Εἰς τοὺς

¹ Τὸν συνοικισμὸν μετεγείρισθσαν πολλάκις οἱ πολιτικοὶ τῶν Ἀθη-

λόγους τούτους πείθονται οἱ ὄρνιθες. Ἀλλὰ μόλις ἀρχονται αἱ προκαταρκτικαὶ τελεταὶ ἐπὶ τῇ οἰκοδομῇ τῆς πόλεως, καὶ μαθόντες τὸν συνοικισμὸν, συντρέχουσιν ἐκ τῆς Ἀττικῆς σμήνος ἱερέων, ὁμωφῶν, χρησμολόγων, γεωμετρῶν, ἐπισκόπων, ψηφισματογράφων, οὓς ἀποβάλλει μετ' ἀγανακτήσεως ὁ Πεισθέταιρος¹. Ἐν ᾧ δὲ οὗτος διατρίβει περὶ ταῦτα, ὁ Εὐελπίδης ἐπιστατεῖ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς αἰθερίου πόλεως, ἣν ἐπωνόμασαν *Νεφελοκοκκυγίαν*. Καὶ τῷ ὄντι καταπτὰς μετ' οὐ πολὺ ἄγγελος, περιγράφει κωμικῶτατα τὸν τρόπον καθ' ὃν συνετέλεσαν τὴν οἰκοδομὴν τὰ διάφορα γένη τῶν ὄρνέων. Καὶ εἰς μὲν τὸν Πεισθέταιρον φαίνονται πάντα ταῦτα *ἰσαψεύδειν*², ἀλλὰ καὶ οἱ θεαταὶ εὐκόλως ἐννοοῦσιν, ὅτι ἡ Νεφελοκοκκυγία εἶναι ἀπλοῦν πλάσμα τῆς φαντασίας, διότι ἡ Ἴρις, ἡ ἄγγελος τῶν θεῶν, καταπτᾶσα ἀνῶθεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐδὲν ἔχους ἀπήντησε τῆς μεγάλῃς ταύτης πόλεως, ἥτις εἶχε τόσον μακρὰ τείχην καὶ φρούρια³. Διαδοθείσης δὲ τῆς φήμης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων περὶ τῆς νεοδημητοῦ πόλεως, συντρέχουσι πατραλοῖαι, συκοφάνται καὶ ἄλλοι ἄνθρωποι πονηροί, ζητοῦντες νὰ γείνωσι πτερωτοὶ καὶ συνοικήσωσι μετὰ τῶν πτηνῶν· ἀλλ' ὁ Πεισθέταιρος ἀποβάλλει καὶ τούτους, ὡς ἀναξίους τῆς πόλεως. Ἀφοῦ δὲ τὸ ἔργον συνετελέσθη, ἤρχισαν οἱ ἄνθρωποι ν' ἀπονέμωσι τὰς θυσίας καὶ τὰς τιμὰς εἰς τὰ ὄρνεα ἀντὶ τῶν θεῶν, ὥστε οἱ οὐράνιοι θεοὶ στερηθέντες τῶν προτέρων ἀγαθῶν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσι καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν γενικὴν ἀπάτην, καὶ νὰ συνομολογήσωσι συνθήκην πρὸς τὰ ὄρνεα, καθ' ἣν ὁ Ζεὺς ἀπέδωκεν εἰς τὸν Πεισθέταιρον τὰ σκῆπτρα καὶ τὴν ἀρχήν. Οὕτω λοιπὸν ἐπιφαίνεται κατὰ τὸ τέλος τοῦ δράματος ὁ Πεισθέταιρος ἔχων παρ' ἑαυτοῦ σύζυγον τὴν *Βασιλείαν*, πολυτε-

νῶν ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ εἰς ὑποστήριξιν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος.

¹ Διὰ τούτων σκώπτει προφανῶς ὁ Ἀριστοράνης τὰ πραττόμενα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐν ταῖς ἀποικίαις καὶ τοῖς συμμάχοις.

² Στ. 1167.

³ Οὐδαμῶς φαίνεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἡ νεόδημητος πόλις. Ἡ σκηνὴ παριστᾷ δι' ὅλου τοῦ δράματος τόπον ἀπόκρημον καὶ δασώδη, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου φαίνεται ἡ τοῦ Ἐποπος φωλεά, ἥτις περὶ τὸ τέλος τῆς κωμωδίας χρησιμεύει ὡς μαγειρεῖον.

λῶς κεκοσμημένην, πάλλων ἐν τῇ δεξιᾷ τὸν κεραυνὸν τοῦ Διὸς, καὶ παρακολουθούμενος ἐν πομπῇ ὑπὸ παντὸς τοῦ σμήνους τῶν ὀρνίθων.

Ἐν τῇ συντόμῳ ταύτῃ ἀναλύσει ἐχώρισα ἐπιτηδες πάντα τὰ ἐπεισόδια, ὅσον καὶ ἂν ἦσαν λαμπρὰ καὶ ἀστεῖα, ἵνα παραθέσω ταῖς ἀναγνώσταις ὀρθὴν τοῦ δράματος περίληψιν, διότι ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ταύτῃ ἰδίως παρίδόντες οἱ λόγιοι ἄνδρες τὰ καίρια, ἀπέδωκαν εἰς τινὰ μέρη σημασίαν καὶ ἔννοιαν, ἥτις ἀντιμάχεται πρὸς τὴν σύνθεσιν τοῦ ποιήματος. Ὁ Ἀριστοφάνης δὲν ἔννοεῖ βεβαίως ὑπὸ Νεφελοκοκκυγίαν τὰς Ἀθήνας, διότι ἀπανταχοῦ μὲν πραγματεύεται τὴν ἐναέριον πόλιν ὡς πλάσμα καὶ ἐπινόημα φανταστών, τὰ δὲ ὄρνεα δι' ὅλου τοῦ δράματος διαφυλάττουσι πιστῶς τὴν ἐκυτῶν φύσιν· ἐν ᾧ ἂν ἐσχόπευεν ὁ Ἀριστοφάνης νὰ κωμωδῇσῃ ὑπὸ τὸ σχῆμα τῶν πτηνῶν τοὺς ἐκυτοῦ συμπολίτας, κατ' ἄλλον τότε τρόπον, ὅπως διάφορον τοῦ προκειμένου, ἤθελε βεβαίως περιγράψῃ τὸν χαρακτήρα καὶ τὰς ιδιότητας αὐτῶν¹. Ἄλλ' οὐδ' ἡ ἄλλη ὑπόνοια εἶναι ὀρθή, ὅτι ὑπὸ τὸν Πεισθέταιρον καὶ τὸν Εὐελπίδην διακωμωδούνται ἄνδρες πολιτικοὶ τῶν Ἀθηναίων, διότι δημαγωγοὶ Ἀθηναῖοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο ἀδύνατον νὰ μισῶσι τόσον ἐμπαιῶς τὰ δικαστήρια, τὰ ψηφίσματα καὶ τὴν συκοφαντίαν, ὅσον ὁ Πεισθέταιρος. Ἐξ ἐτέρου ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, πρῶτον μὲν ὅτι ὁ Πεισθέταιρος καὶ Εὐελπίδης εἶναι γνήσιοι Ἀθηναῖοι, ὁ μὲν πολυπράγμων, πιθανώτατος ἐν λόγοις καὶ τῶν ἀτοπωτάτων πραγμάτων ἐπινοητικός, ὁ δὲ ἄλλος ἀγαθὸς καὶ εὐπιστος ἄνθρωπος, ὅστις ἐν τῇ ἀπλότῃ αὐτοῦ ἀποδέχεται ἀβασανίστως τὰ ἀλαζονεύματα καὶ τὰ μωρὰ σχέδια τοῦ συντρόφου· δεύτερον δὲ, ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ὑπὸ τὸ σχῆμα τῶν πλαστῶν τούτων προσώπων ἠθέλησε νὰ εἰκονίσῃ ιδιότητας καὶ ἐξεις ἐπικρατούσας παρὰ τοῖς συμπολίταις αὐτοῦ. Οἱ Ὅριθες ἄρα ἐποιήθησαν εἰς διακωμώδησιν τῆς

¹ Ὅτι ἐν τῇ Νεφελοκοκκυγίᾳ ἀναφαίνονται ἰδιὰ τινος τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, οἷον ἡ Ἀκρόπολις, ἡ λατρεία τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, τὸ τεῖχος τὸ Πελασγικὸν κτλ., οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ, ἢ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ κτίσται τῆς πόλεως, μετήνεγκον τὰ ὀνόματα τῆς ἰδίας πατρίδος εἰς τὴν νεόδηκτον πόλιν, ὅπερ ἐποιοῦν τῶν ὄντι εἰς τὰς ἀποικίας.

² Ὁ Εὐελπίδης παραμένει ἐπὶ τῆς σκηνῆς μέχρις οὗ ἐτελείωσε τὸ σχέδιον τῆς Νεφελοκοκκυγίας· πρὸς δὲ τὰ κατόπιν οὐδεμίαν πλέον ἔλαβε χρεῖαν αὐτοῦ ὁ ποιητής.

κουφότητος καὶ εὐπιστίας τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες πλάττοντες κατὰ φαντασίαν παντοίας πηγὰς πλούτου καὶ εὐδαιμονίας, ἤλπιζον νὰ παρασκευάσωσιν εἰς ἑαυτοὺς βίον ῥασιτώνης καὶ κίθιδιου μισθοφορᾶς. Ἀλλ' ἡ διακωμῶδισις αὕτη εἶναι τόσον γενικὴ καὶ ἀμέτοχος πικρίας ἢ ὀργῆς, περιέχει δὲ τηλικούτον θησαυρὸν εὐτραπελίας καὶ χάριτος, ὥστε οὐδὲν ἄλλο κωμικὸν δρᾶμα εἶναι εὐαρεστότερον καὶ μᾶλλον ἀνώδυνον τῶν Ὀρνίθων. Διὰ ταῦτα καὶ ἡ κρίσις ἡμῶν περὶ τῆς ἀρετῆς τῆς κωμωδίας ταύτης εἶναι ἐναντία τῶν κριτῶν τοῦ Διονυσιακοῦ ἀγῶνος, οἵτινες εἰς μὲν τοὺς Ἰππεῖς ἀπέδωκαν τὸν στέφανον τῆς νίκης, εἰς δὲ τοὺς Ὀρνίθας τὰ δευτερεῖα. Οἱ Ἀθηναῖοι κριταὶ ἐτίμων ἐν τῇ κωμωδίᾳ, ὡς φαίνεται, τὴν βίαν μᾶλλον καὶ πικρότητα τοῦ προσωπικοῦ πάθους, ἢ τὸν πλούτον τῆς δημιουργικῆς μεγαλοφυΐας.

Ἐκ τοῦ ἔτους 411. π. Χ. (92 Ὀλ. 1) περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς δύο κωμωδαὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, ἡ *Λυσιστράτη* καὶ αἱ *Θεσμοφοριαζούσαι*, ἃν οἱ μέχρι τοῦδε γινόμενοι χρονολογικοὶ ὁρισμοὶ ἦναι ἀκριβεῖς. Κατὰ τὸ ἔτος 411. π. Χ., ὅτε ἐδιδάχθη κατὰ τὴν περὶ σωθεῖσαν διδασκαλίαν ἡ *Λυσιστράτη*, αἱ περιπέτεται τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου διὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ φθορὰν τοῦ στρατεύματος, τὸν ἐπιτειχισμὸν τῆς Δικελείας καὶ τὴν συμμαχίαν τῶν Σπαρτιατῶν πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα, ἐπίεσαν σφόδρα τοὺς Ἀθηναίους. Ὡς δὲ νὰ μὴ ἤρουν οἱ ἐξωθεν κίνδυνοι, ἤρχισεν καὶ ἐσωτερικῶς νὰ κλονίζηται ἡ πολιτεία, ἥτις ἐπὶ τέλους μετέπεσεν εἰς ὀλιγαρχίαν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὸ συνέδριον τῶν *προβούλων*, συγκροτούμενον ἐξ ὀλίγων ἀριστοκρατικῶν ἀνδρῶν, ἀνέλαβε τὴν ἐπιστάσιν τῶν ὅλων πραγμάτων, ὀλίγους δὲ μῆνας μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν *Θεσμοφοριαζουσῶν* κατέστη καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν *Τετρακοσίων*. Ὁ Ἀριστοφάνης ἀνῆκων ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρός του εἰς τὸ εἰρηνικὸν κόμμα τὸ περιλαμβάνον τοὺς εὐπωρότερος τῶν πολιτῶν, ἐκφράζει εἰς τὰς κωμωδίας ταύτας ἄσβεστον ὑπὲρ τῆς εἰρήνης πόθον, ἐξ ἧς ἤλπιζε τὴν διόρθωσιν τῶν κοινῶν πραγμάτων, ὡσανεὶ ἡδύνατο μόνῃ ἢ εἰρήνῃ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν πολιτικὴν εὐταξίαν καὶ τῶν πολιτῶν τὴν ὁμοφροσύνην. Ὁ πόθος οὗτος τοῦ ποιητοῦ ἐκφράζεται ἐν *Λυσιστράτῃ* μὲ τρόπον τόσῳ βωμολοχικόν, ὥστε κατὰ τὴν ἀκολασίαν καὶ φουρτικότητα εἶναι δύσκολον νὰ εὐρεθῇ δρᾶμα ἄλλο ὅμοιον αὐ-

τοῦ. Αἱ γυναῖκες ἐν Σπάρτῃ καὶ ταῖς Ἀθήναις ὀρκισθεῖσαι νὰ μὴ πλησιάζωσι τοὺς ἑαυτῶν ἄνδρας ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ὁ πόλεμος, ἀναγκάζουσιν αὐτοὺς νὰ ὁμολογήσωσι πρὸς ἀλλήλους εἰρήνην. Ἡ ἀποχὴ τοῦ παιητοῦ ἀπὸ πολιτικῶν σκωμμάτων εἰς τὴν Λυσιστράτην τεκμηριοῖ ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον τόσον ἀσταθῆ καὶ μετέωρα, ὥστε ὁ Ἀριστοφάνης δὲν ἐγνώριζεν εἰς ποῖον τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἔπρεπε νὰ ἀποκλίνη σταθερῶς.

Εἰς τὰς Θεσμοφοριαζούσας, αἵτινες ἐδιδάχθησαν συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν Λυσιστράτην¹, ἀφιστάμενος ἐτι μᾶλλον ὁ Ἀριστοφάνης τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ἐπιδίδεται ὅλος εἰς τὴν φιλολογικὴν κριτικὴν, ἀναμιγνύων καὶ ἐν αὐτῇ πολλὰ τῶν ὑβριστικῶν ἐκείνων καὶ φορτικῶν σκωμμάτων, ἅτινα παρελάμβανε πρότερον ὡς πάρεργον κόσμον καὶ ἄρτυμα. Ἡ ὑπόθεσις τῶν Θεσμοφοριαζουσῶν στρέφεται περὶ τὸν Εὐριπίδην, καὶ ἰδίως περὶ τὴν διαδεδομένην ἐν Ἀθήναις φήμην, ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἦτο εἰς τὸ ἔσχατον μισογύνης, καθ' ἣ καὶ πρότερον ὑπέμνησα. Πλάττει λοιπὸν ὁ Ἀριστοφάνης ὅτι κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Θεσμοφορίων, συνελθοῦσαι εἰς τὸ ἱερὸν αἱ γυναῖκες μόναι, ὡς ἦτο ἔθος, βουλευόνται θάνατον κατὰ τοῦ Εὐριπίδου. Οὗτος δὲ μαθὼν τὸ πρᾶγμα, στοχάζεται νὰ εἰσαγάγῃ λάθρα εἰς τὴν

¹ Ὁ χρόνος τῆς διδασκαλίας τῶν Θεσμοφοριαζουσῶν (411 π. Χ. 92 Ὁλ. 1) ὁρίζεται τὸ μὲν ἐκ τῆς Ἀ ν δ ρ ο μ ε δ α ς τοῦ Εὐριπίδου (Κεφ. 25), ἥτις ἐδιδάχθη τὸ πρότερον ἔτος, τὸ δὲ καὶ ἐκ τῶν Βατράχων (Σχολ' εἰς Βατρ. 53). Τὴν Ἀνδρομέδαν ἡδύνατό τις νὰ θέσῃ καὶ εἰς τὸ ἔτος 413, σύμφωνα πρὸς τὴν φράσιν «ὁ γ δ ὁ ω ἔ τ ε ι ν», καὶ τότε θὰ ἔθετε τὰς Θεσμοφοριαζούσας εἰς τὸ ἔτος 412. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἀντιμάχεται ἡ ῥητὴ μνεία τῆς ναυτικῆς τοῦ Χαρμίνου ἡττης (Θεσμοφ. 804), ἥτις συνέβη κατὰ Θουκυδίδην (VIII, 41) τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ ἔτους 411. Τούναντίον δὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ μετακινήσωμεν τὰς Θεσμοφοριαζούσας εἰς τὸ ἔτος 410, διότι ἀντιμάχεται καὶ πρὸς τὸ σχόλιον τῶν Βατράχων (στ. 53), καὶ πρὸς ἄλλας ῥητὰς μαρτυρίας περιεχομένας εἰς τὰ Ῥαβενναῖα σχόλια τῶν Θεσμοφοριαζουσῶν. Ὅθεν ὁ στίχος 809 «παρὰ τοὺς ἐτέρω τ ἡ ν β ο υ λ ε ῖ α ν», δὲν ἀναφέρεται εἰς τοὺς Τετρακοσίους, τοὺς διαδεχθέντας τὴν βουλὴν τῶν πεντακοσίων, διότι ἡ ὀλιγαρχία τῶν 400 κατέστη μετὰ τὰ Διονύσια τοῦ ἔτους 411, ἀλλ' εἰς τοὺς βουλευτάς τοῦ 4 ἔτους τῆς 91 Ὁλ., αἵτινες ἱκανὸν μέρος τῆς ἀρχῆς αὐτῶν παρέδωκαν εἰς τὸ συμβούλιον τῶν Προβούλων (Θουκ. VIII, 1). Ὁ Richter θέτει τὰς Θεσμοφοριαζούσας εἰς τὸ 2 ἔτος τῆς 92 Ὁλ. Aristophanisches, Berlin, 1845. σ. 40—43.

ἐκκλησίαν τῶν γυναικῶν ὑπερασπιστὴν αὐτοῦ καὶ συνήγορον ἀνδρα-
τινά, ὅστις, ἵνα διαλάβῃ τὰς γυναῖκας, ἐμελλεν ὄχι μόνον νὰ φορῇ
στολὴν γυναικειάν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἦναι ἐκ φύσεως τρυφερός τὴν ὄψιν
καὶ θηλυπρεπής. Καὶ ὁ μὲν μαλακὸς καὶ γυναικοπρεπὴς Ἀγάθων,
πρὸς ὃν ἔρχεται τὸ πρῶτον ὁ Εὐριπίδης, φοβούμενος τὸν κίνδυνον,
ἀρνεῖται νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰς γυναῖκας¹, παρέχει δὲ μόνον τὴν ἀ-
ναγκαίαν στολὴν, ἣν ἐνδύεται ὁ πρεσβύτης Μνησίλοχος, κηδε-
στῆς καὶ φίλος τοῦ Εὐριπίδου, ὅστις εἰσελθὼν εἰς τὰς γυναῖκας,
ὑπεραπολογεῖται μὲν γενναίως ὑπὲρ τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλὰ κατόπιν
φωραθεὶς ὅτι εἶναι ἀνὴρ, κατηγορεῖται ὑπὸ τῶν γυναικῶν, καὶ πα-
ραδίδεται εἰς τινὰ Σκύθην, ἀστυνομικὸν ὑπρέτην, πρὸς φυλακὴν.
Ὁ δὲ Εὐριπίδης θέλων νὰ σώσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς τὸν Μνησίλοχον,
ἐπιχειρεῖ κατ' ἀρχὰς ὡς τραγικὸς Μενέλαος ἢ Περσεὺς νὰ κλέψῃ
τὴν νέαν ταύτην Ἑλένην ἢ Ἀνδρομέδαν, ἀλλ' ἀποτυχὼν, καταφεύ-
γει ὕστερον εἰς ἄλλας τέχνας, δι' ὧν παρατρέφας τοῦ Σκύθου τὴν
προσοχὴν, ἀπάγει τῆς φυλακῆς τὸν Μνησίλοχον. Τὸ δὲ πάντων ἀ-
στείωτατον τῆς κωμωδίας ταύτης εἶναι, ὅτι ἐν ᾧ ὁ Ἀριστοφάνης
βλασφημεῖ δῆθεν καὶ σκώπτει τὸν Εὐριπίδην διὰ τὰς κατὰ τῶν
γυναικῶν ὕβρεις, χλευάζει αὐτὸς τὸ φύλον τῶν γυναικῶν πολὺ πλέον
ἐκείνου.

Ἡ φιλολογικὴ κωμωδία, περὶ ἣν ἐσπούδαζε, φαίνεται, ὁ Ἀρι-
στοφάνης κατὰ τὰ τελευταῖα ἀτυχῇ ἔτη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πα-
λέμου, ἔφθασε τὴν ἀκρὰν τελειότητα ἐν Βικτράχοις. Οἱ Βάτραχοι,
οὔτινες ἐδιδάχθησαν τὸ 405 π. Χ. (93 Ὀλ. 3), εἶναι ἐν τῶν καλ-
λίστων δραμάτων, ὅσα ποτὲ παρήγαγεν ἡ κωμικὴ Μούσα. Πρῶτον
μὲν αὐτὴ ἡ ἐν τῷ δράματι ὑποκειμένη ἔννοια εἶναι μεγαλοπρεπής·
καλῶς δὲ καὶ ἡδέως ἐκοσμήθη ἡ καλὴ αὕτη ὑπόθεσις καὶ διὰ τοῦ
πλήθους τῶν ἀστείων ἐπινοιῶν, αἵτινες ἐπήγαζον ἐξ αὐτῆς. Διόνυ-
σος, ὁ προστάτης θεὸς τῶν δραματικῶν ἀγώνων, ὃν ὁ Ἀριστοφάνης
παρέστησεν ὡς τινὰ τῶν κομψῶν ἐν Ἀθήναις νεανίσκων, ἐραστῆς
ὦν τῆς τραγικῆς Μούσης καὶ κριτῆς τῆς τέχνης ἑμπειρὸς, λυπεῖ-
ται σφόδρα ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου

¹ Ἐντεῦθεν λαβὼν ἀφορμὴν, σκώπτει ὁ ποιητὴς εὐφωδῶς τὰς κομψείας
τῆς τέχνης τοῦ Ἀγάθωνος.

ἡρημώθη τὸ θέατρον ἀγαθῶν τραγωδοποιῶν. Διὰ ταῦτα βουλευέται νὰ καταβῇ εἰς τὸν Ἄδην καὶ ἀναβιβάσῃ εἰς τὴν γῆν ἕνα τινὰ τῶν γενναίων ποιητῶν, ἰδίως δὲ τὸν ἀγαπητὸν αὐτῷ Εὐριπίδην¹. Ἐπιβὰς λοιπὸν τοῦ ἀκατίου τοῦ Χάρωνος, καὶ εὐρύθμως κωπηλατῶν πρὸς τὰ κοἶσματα τῶν ἐν τῇ Ἀχερουσίᾳ λίμνῃ βατράχων², μετὰ συναντήματα καὶ παθήματα παντοδαπὰ κατὰγεται ἐκεῖ τοῦ Ἄδου, ἐνθα ᾄδει καὶ ὀρχεῖται ὁ χορὸς τῶν ἱερῶν μυστῶν, τῶν θεατῶν ἐκείνων δηλ. αἵτινες γνωρίζουσι νὰ ἀπολαύσωσι τὴν χάριν καὶ ἐλευθερίαν τῆς κωμωδίας. Ἐλθὼν δὲ κατ' αὐτὴν τὴν πύλην τοῦ Ἄδου, μετ' ἄλλα πάλιν γελοῖα συναντήματα καὶ λόγους πρὸς τὸν θεράποντα Ξανθίαν, παραγίνεται πρὸς τὸν Πλούτωνα καθ' ἣν ὥραν ἤρχιζεν ἄγων μετὰ τοῦ Αἰσχύλου, κατέχοντας τὸν ἐν Ἀθῇ τραγικὸν θρόνον, καὶ τοῦ νεωστὶ ἐλθόντος Εὐριπίδου, ὅστις ἡμφισβήτηται τὴν τιμὴν ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Οὕτως εὐρὼν τὰ ἐν Ἀθῇ πράγματα ὁ Διόνυσος, στοχάζεται νὰ περιμείνῃ τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος, ἵνα παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἀναβιβάσῃ εἰς τὴν γῆν ἐκεῖνον τῶν ποιητῶν, ὅστις ἤθελεν ἐξέλθει νικητής. Ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν δύο ποιητῶν εἶναι κρῖμα ἀστειῶν καὶ σπουδαίων λόγων· ἐν ᾧ δὲ ἐκτείνεται ἡ κρίσις ἐπὶ πάντα τὰ μέρη τῆς τραγωδίας, δηλ. τὴν ὑπόθεσιν, τὴν ἡθικὴν ἀξίαν καὶ τὴν καθόλου ἐντύπωσιν τῶν δραμάτων, τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸ ὕφος τοῦ διαλόγου, τὴν σύνθεσιν τῶν προλόγων, τῶν μελῶν καὶ τῶν μονωριδίων, ἐν πᾶσι τοῦτοις ἐπιτυγχάνει ὁ ποιητής ἐπὶ τῷ κωμικώτερον μὲν, ἀλλὰ λίαν εὐστόχως τὴν ἀλήθειαν καὶ οὐσίαν τοῦ πράγματος. Ὁ Ἀριστοφάνης ἐν τῇ κρίσει τῶν δύο ποιητῶν κατέχεται ὑπὸ τῆς γνώμης, ἥτις πρὸ πολλοῦ εἶχε στερεωθῇ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, ὅτι τοῦ μὲν Αἰσχύλου τὰ γενναῖα καὶ εἰλικρινῆ

¹ Ὁ Διόνυσος ἀρέσκεται μάλιστα εἰς τὴν Ἀνδρομέδαν τοῦ Εὐριπίδου, ἣν ἠγάπησαν σφόδρα καὶ οἱ Ἀθηναῖται. (Λουκ. περὶ τοῦ πῶς δεῖ Ἰσταρ. ἀτλ. 1) * Περί τῆς ἰδέας καὶ σημασίας τοῦ ἐν Βατράχοις Διονύσου πρὸς Stallbaum, de persona Bacchi in Ranis Aristoph. Lips. 1839.

² Τὰ τῶν βατράχων κοἶσματα φέγγεται ὁ χορὸς ὅχι ἐν φανερῷ, ἀλλὰ κεκρυμμένος. Ἡ τοιαυτὴ τοῦ χοροῦ στάσις ἐκάλειτο παρὰ τοῖς παλαιοῖς π α ρ α χ ο ρ ῆ γ η μ α. Ἐτάχθησαν δὲ οἱ χορευταὶ ἐν Βατράχοις πιθανῶς ὑπὸ τὸ ὑποσκήμιον, ὥστε ἴσταντο ἐν τῷ αὐτῷ ἐπιπέδῳ τῆς ὀρχήστρας, ἣν διέπλεον ἐπὶ τοῦ ἀκατίου ὁ Διόνυσος καὶ ὁ Ξανθίας.

διανοήματα, ὄντα μεστὰ βάθους ἠθικοῦ καὶ σεμνότητος, ἐπήγαζον ἐκ τῆς ἀγαθῆς συνειδήσεως τοῦ ποιητοῦ καὶ ἦσαν ὠφέλιμα καὶ σωτήρια εἰς τοὺς πολίτας, ἐν ᾧ τοῦ Εὐριπίδου ἡ λεπτὴ διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ ἀνκτομία πάντων τῶν περὶ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἀξιωματῶν διέσεις τὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ἧς ἐστηρίζετο ἡ σωτηρία τῆς πολιτείας. Τὴν γνώμην ταύτην διεξάγει ὁ ποιητὴς ὄχι διὰ λόγων καὶ τεκμηρίων, ἀλλὰ διὰ τολμηρῶν εἰκόνων καὶ συμβόλων, ὡς ὅτε περὶ τὸ τέλος τοῦ δράματος ἐπιχειροῦσιν οἱ ποιηταὶ νὰ ζυγίσωσι τοὺς στίχους, ἐπιβάλλοντες ἐκάτερος τοὺς ἑαυτοῦ ἐπὶ πλάστιγγος. Ἐν τῇ ζυγυστασίᾳ ταύτῃ τὰ ἀδρὰ τοῦ Αἰσχύλου καὶ βαρύσταθμα ῥήματα ἀναφέρουσιν εἰς ὕψος τὰ λεπτὰ καὶ περινενοημένα γνωμίδια τοῦ Εὐριπίδου. Οὕτω κρίνων τοὺς ἄνδρας ὁ Ἀριστοφάνης, ἔχει μὲν δίκαιον κατὰ τοῦτο, ὅτι τὸ φυσικὸν αἶσθημα καὶ ἡ αὐτόματος συνειδήσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ δικαίου, ἡ ἀκμάζουσα ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Αἰσχύλου, ἦτο ὠφελιμωτέρα πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν διδασκαλίαν τῶν Ἀθηναίων πολὺ μᾶλλον, ἢ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Εὐριπίδου, ὅστις ἔλκων τὰ πάντα ὑπὸ σκέψιν καὶ βάσανον, ἐνέβαλλε δυσπιστίαν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων· ἔχει δὲ κατ' ἐκεῖνα ἄδικον, ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, τὸ κατέχον ἰσχυρῶς πάντας τοὺς συγχρόνους, ἀποδίδει εἰς μόνον τὸν Εὐριπίδην ἀτομικῶς, ἐν ᾧ διὰ νὰ ὀρεχθῶσιν οἱ τότε Ἀθηναῖοι τὰ γενναῖα φρονήματα τῆς Μούσης τοῦ Αἰσχύλου, ἦτο ἀνάγκη ν' ἀνακόψῃ τις διὰ μηχανῆς τὴν φορὰν τῆς πολιτικῆς ἀμάξης καὶ τὰ ἐλαττήρια τῆς κινήσεως, καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων εἰς τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χρόνους.

Ἀξιοὶ προσοχῆς εἶναι καὶ οἱ πολιτικοὶ ὑπαινιγμοί, οὓς διέσπειρε πολλαχοῦ πῆς φιλολογικῆς ταύτης κωμωδίας ὁ ποιητής. Ὁ Ἀριστοφάνης ἐμμένει ἀσφαλῶς εἰς τὸ παλαιὸν αὐτοῦ φρόνημα, ἀποσρέφεται τοὺς σφόδρα δημοκρατικούς, καὶ χλευάζει μὲν τὸν ἰσχύοντα ἐν τότε χρόνῳ δημοαγωγὸν Κλεοφῶντα, παραινεῖ δὲ τὸν δῆμον ἐν τῇ παραβάσει, ὑποκεκρυμμένως ἀλλὰ σαφῶς, νὰ συνδιαλλαχθῇ πρὸς τοὺς καταδιωκομένους ὀλιγαρχικούς, οἵτινες ἐκυβέρνησαν τὰς Ἀθήνας ἐπὶ τῶν Τετρακοσίων¹. Εἶτα δέ, προνοῶν ὅτι ὁ δῆμος εἶναι

¹ * πρὸ. Meieri de Aristoph. Ranis comment. tertia. Halae 1852. p. XV.

ἀδύνατον νὰ σωθῇ ἐκ τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου διὰ τῆς ἰδίας δυνάμεως καὶ συνέσεως, προτρέπει αὐτόν νὰ υποκύψῃ εἰς τὸν κραταῖον δαίμονα καὶ τὴν ἀγαθὴν τύχην τοῦ Ἀλκιβιάδου εἰς τοὺς θαυμαστοὺς ἐκείνους στίχους, οἵτινες ἂν ἐλέγοντο πρὸ δέκα ἐτῶν, θὰ ἦσαν πολὺ μᾶλλον ἔγκαιροι ἢ νῦν.

Οὐ χρὴ λέοντος σκύμνον ἐν πόλει τρέφειν.

Ἄν δ' ἐκτραπῇ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν.

Ὁ Ἀριστοφάνης εἶναι ὁ μόνος τῶν μεγάλων ποιητῶν, ὅστις οὐ μόνον ἐπέζησε μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ διέτελει ποιῶν κωμωδίας ἱκανὸν χρόνον μετὰ τὸ πέρας αὐτοῦ. Αἱ Ἐκκλησιαζούσαι ἐδιδάχθησαν πιθανῶς τὸ 392 ἔτος π. Χ. (96 Ὁλ. 4). Εἶναι δὲ δρᾶμα τολμηρᾶς ἐπινοίας, περιέχον τὰ αὐτὰ πολιτικὰ ἀξιώματα, ἅτινα πρὸ 30 ἐτῶν ἐκήρυξεν ὁ ποιητής. Ἡ δημοκρατία εἶχε πάλιν ἀποκατασταθῇ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν Ἀθήναις μ' ὅλας τὰς ἀτοπίας αὐτῆς, καὶ ὁ δημόσιος πλοῦτος κατεδαπανᾷ το πάλιν ὑπὲρ τῶν ἀργῶν ἀνθρώπων. Ἀγύρριος ὁ δημαγωγὸς ἐσίτιζε τὸ πολὺ πλῆθος, παρέχων μέγαν ἐκκλησιαστικὸν μισθόν, ὁ δὲ δῆμος μὴ ἔχων πεποιθῆσιν εἰς τοὺς τότε πολιτικοὺς ἀνδράς, εἰς οὐδένα ὑπήκουε σταθερῶς, ἀλλὰ ποτὲ μὲν ἠκολούθει τὸν ἓνα, ποτὲ δὲ τὸν ἄλλον. Οὕτω μοχθηρῶς διακειμένων τῶν πραγμάτων, πλάττει ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Ἐκκλησιαζούσαις, ὅτι αἱ γυναῖκες ἐνδυσθεύσαι ἱμάτια ἀνδρικὰ καὶ συνελθοῦσαι εἰς ἐκκλησίαν, ἀπεφάσισαν νὰ λάβωσιν αὐταὶ εἰς χεῖρας τὴν ὅλην διοίκησιν τῆς πολιτείας, πρῶτον μὲν διότι πρὸς διόρθωσιν τῶν κοινῶν πραγμάτων αὐτὴ μὴν ἦ ἀπόπειρα δὲν εἶχε γείνει μέχρι τοῦδε ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν. Δεύτερον δέ, διότι κατὰ τι ἀρχαῖον λόγιον καὶ τὰ ἀτοπώτατα βουλεύματα τῶν Ἀθηναίων ἐκβαίνουσιν εἰς ἀγαθὸν καὶ σωτηρίαν τῆς πόλεως. Κατόπιν τούτων ψηφίζει ἡ ἐκκλησία κοινοκτημοσύνην πάντων τῶν πραγμάτων καὶ τῶν γυναικῶν, προνοήσασα ἰδίως περὶ τῆς τύχης τῶν δυσμῶρων ἐπίνοια, τῆς ὁποίας τὰς γελοίας καὶ ἀκολάστοις συνεπείας διεξάγει ὁ ποιητής με ὑπερβολικὴν ὀρεξίν καὶ ἱλαρότητα.

¹ Κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἀπέθανόν, ὡς γνωστόν, ὁ Σόφοκλῆς, ὁ Εὐριπίδης, ὁ Κρατίδης ὁ Εὐπολῆς.

² Ἐκκλ. 456. «Ἐδόκει γάρ τοῦτο μόνον ἐν τῇ πόλει οὕτω γεγενῆσθαι».

Αἱ «Ἐκκλησιαζουσαι» ὁμοιάζουσι τὰ δῶρα τῆς ἀνθρωπότητος περιόδου τῆς Ἀττικῆς κωμωδίας ὡς πρὸς τὴν σπουδαιότητα τῆς υποθέσεως καὶ τὴν αὐθάδειαν καὶ τόλμην τῆς φαντασίας, ἀλλ' ἡ τεχνικὴ διάθεσις τοσοῦτον παραλλάσσει τῶν ἀρχαίων δραμάτων, ὥστε τοῦτο καὶ μόνον ἐλέγχει σαφῶς τὴν ἔνδειαν καὶ πτωχείαν τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηναίων¹. Ὁ χορὸς τῶν Θεσμοφοριαζουσῶν συνεκροτήθη ὡς ἐνεστί διὰ μικροτάτης δαπάνης, διότι ἡ μὲν στολὴ αὐτοῦ ἦτο πρόχειρος καὶ εὐκολος, πώγων μακρὸς καὶ ἱμάτιον ἀνδρικόν, ὁ δὲ χρόνος τῆς ἀσκήσεως βραχύτατος, διότι ὀλίγα εἶναι τὰ χορικά μέλη, ἐξέκόπη δὲ καὶ ἡ παράθεσις, ἀνθ' ἧς εἰσήγαγεν ὁ ποιητὴς σύντομόν τινα προσφώνησιν, δι' ἧς προτρέπει πρὸ τῆς ἐξόδου ὁ χορὸς τοὺς κριτὰς τοῦ ἀγῶνος νὰ δικάσῃσι τὴν δίκην δικαίως καὶ ἀμερολήπτως.

Αἱ ἐξωτερικαὶ αὐταὶ ἐκτροπαὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας κωμωδίας, ἅμα δὲ καὶ ἄλλαι τινὲς οὐσιώδεις καὶ ἐσωτερικαὶ παραλλαγαί, διακρινόμεναι ἰδίως ἐν τῷ «Πλούτῳ», παρασκευάζουσι σαφῶς τὴν μετέβασιν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐπὶ τὴν καλουμένην μέσην κωμωδίαν. Ὁ Πλοῦτος, ὁ διδασκὼς τὸ 388 π. Χ.², εἶναι τὸ τελευταῖον δῶμα ὑπερκατήγαγεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁ ποιητὴς, διότι τὰς δύο κωμωδίας ἃς ἐποίησε μετὰ τὸν Πλοῦτον, τὸν *Kóκυλος* καὶ *Aiolosíkōra*, ἐδίδασκε δι' Ἀραρότου τοῦ υἱοῦ. Ἐν τῷ περισωθέντι Πλούτῳ ἐντελῶς ἀποστὰς ὁ ποιητὴς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, διεκωμώδησε μωρίας καὶ ἀτοπίας κοινὰς εἰς ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ εἰς πᾶσαν χρόνου ἐποχὴν, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρενέβαλε καὶ προσωπικοὺς τινὰς χλευασμοὺς ὡς ἄρτυμα τοῦ γελοίου. Ἐχει δὲ ἡ ὑπόθεσις τοῦ δῶματος ὡς ἐξῆς· ὁ θεὸς Πλοῦτος, τυφλὸς ὢν ἐκ φύσεως, περιέπεσεν ἐξ ἀρχῆς εἰς χεῖρας φαύλων ἀνθρώπων, ὑφ' ὧν ἔπαθε πολλὰ καὶ δεινὰ. Μετὰ χρόνον δὲ Χρεμύλος τις, ἀγαθὸς πολίτης καὶ χρηστός, θεραπεύσας τὴν πῆρωσιν τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ θεοῦ, πολλοὺς μὲν ἐπλούτισε τῶν χρηστῶν πολιτῶν, πολλῶν δὲ πανηρῶν ἀν-

¹ Ὑφίσταντο μὲν ἔτι αἱ χορηγίαι, ἀλλὰ διηνεκῶς ἡγωνίζοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτὰς ὡς ἥκιστα δαπανηράς. Boeckh, Staatsh. B. III. 22.

² Τοῦτου τοῦ νεωτέρου καὶ περισωθέντος Πλοῦτος διακρίνεται ἀπὸ τῆς ὁμώνυμον κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους διδασκῆσαν τὸ 408. ἔτος π. Χ. (92). (Ὁλ. 4).

θρώπων περικόψας τὴν εὐπορίαν, ἐνέβαλεν αὐτοὺς εἰς δεινὴν ἔνδειαν. Ἐκ τῆς γενικότητος ταύτης τοῦ μύθου κατανοεῖ ἕκαστος, ὅτι τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος τούτου ἔχουσι τὸν καθολικὸν χαρακτῆρα τῆς τάξεως αὐτῶν καὶ τοῦ ἐπιτηδεύματος, ὥστε εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ τυπικὰ πρόσωπα τῆς μέσης καὶ νέας κωμωδίας, πρὸς ἣν ὁμοιάζει ὁ Πλούτος καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν αὐτὴν, ἥτις εἶναι μὲν ὁμαλωτέρα καὶ κοσμιωτέρα, ὑπτία ὅμως καὶ πεζὴ σχετικῶς πρὸς τὴν ἀρχαίαν κωμωδίαν. Οὐχ ἥττον ὅμως ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς Ἀρχαίας εἰς τὴν Μέσην καὶ Νέαν κωμωδίαν δὲν εἶναι πλήρης ἐν τῷ Πλούτῳ, οὐδὲ καθ' ὅλα τὰ μέρη ὁμαλὴ καὶ ἀκριβής, τούναντίον δέ, ἀποπνέει πολλάκις ἐξ αὐτοῦ τόσον δροσερὰ ἡ αὔρα τῆς Ἀρχαίας κωμωδίας, ὥστε βιάζεται ὁ ἀναγνώστης μετὰ λύπης νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὑπερακμάσας ὁ μεγαλοφυὴς ποιητής, κατήντησε περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ἀσταθὴς καὶ ἀνώμαλος περὶ τὴν τέχνην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ ΕΝΝΑΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ. ΜΕΣΗΣ

ΚΑΙ ΝΕΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

Τοῦ Κρατίνου, Εὐπόλιδος, Φερεκράτους, Ἑρμίππου, Τηλεκλείδου, Πλάτωνος καὶ ἄλλων κωμικῶν ποιητῶν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς παρὰ τὰς ἐπιγραφὰς πολλῶν δραμάτων καὶ πλεῖστα ἀποσπασμάτια κωμωδιῶν, χρησιμώτατα μὲν εἰς σπουδὴν τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ὀλίγον χρήσιμα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας, ἥς ἔργον κύριον εἶναι ἡ περιγραφή καὶ κρίσις ἀνεραίων καλλιτεχνημάτων καὶ ἡ ὑποτύπωσις τοῦ χαρακτῆρος ἐνὸς ἑκάστου τῶν ποιητῶν.

Τὰ κατὰ τὸν Κρατῖνον ποριζόμεθα ἐκ τῶν συντόμων ἀλλὰ λίαν ἐκφραστικῶν τοῦ Ἀριστοφάνους περιγραφῶν πολὺ σαφέστερον ἢ ἐκ τῶν σφόδρα διεσπασμένων λειψάνων τῶν ποιημάτων αὐτοῦ. Ὁ Κρατῖνος ἐπλάσθη οἷον ἐκ φύσεως ἐπιτήδειος πρὸς τὰ παιδρὰ καὶ ὀργιστικὰ ὀρχήματα τοῦ βακχικοῦ κώμου. Τὸ δαιμόνιον τῆς κωμι-

κῆς Μούσης ἦτο παρ' αὐτῷ τόπον τολμηρὸν καὶ αὐθαδές, ὅσον παρ' Αἰσχύλῳ τὸ τῆς τραγωδίας. Ὁ Κρατῖνος ἀκράτως μὲν ἐπεδίδετο εἰς τῆς φαντασίας τὰ πλάσματα καὶ τὰ παίγνια, τὰ δὲ σκώμματα αὐτοῦ ἦσαν πικρὰ καὶ καυστικά, διότι ἐπήγαζον ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς, ἣν ἐθέρμαιναν ἡ ἀρχαία Ἀττικὴ μεγαλοφροσύνη. Περὶ τοὺς προσωπικούς χλευασμοὺς καὶ τὰς λοιδορίας ἦτο τοσοῦτον αὐστηρὸς καὶ ἀδυσώπητος, ὥστε ὁ Ἀριστοφάνης παραβαλλόμενος πρὸς αὐτὸν ἐφαίνετο λεπτότερος, ἐτοιμότερος περὶ τοὺς λόγους καὶ μετέχων πῶς τῆς Εὐριπιδείου κομψότητος, ἣν συνεχῶς ἐκωμῶδει· διὸ καὶ ἐρωτᾷ τις τῶν κομψῶν θεατῶν παρὰ Κρατῖνῳ ποτέ·

Τίς δὲ σὺ

ὑπολεπτολόγος, γνωμιδιώτης, Εὐριπιδαριστοφανίζων¹.

Τὴν ποικιλίαν καὶ τόλμην τῆς ἐπινοίας τοῦ Κρατῖνου δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ μόνων τῶν ὀνομάτων, ἅπερ φέρουσιν οἱ χοροὶ τῶν κωμωδιῶν αὐτοῦ. Ὁ Κρατῖνος συνέστησέ ποτε χορὸν ὅλον ἐξ Ἀρχιλόχων καὶ Κλεοβουλίων, δηλ. ἐκ φογερῶν ἀνθρώπων καὶ γυναικῶν δεξιῶν περὶ τὰς λύσεις γρίφων καὶ αἰνιγμάτων. Ἄλλατε δὲ ἐκ Χειρώνων, Ὀδυσσέων, καὶ Πανοπτῶν, δαιμονίων δηλ. ἐχόντων, κατὰ τὸν μυθολογούμενον Ἄργον τὸν πανόπτην, διπλᾶς κεφαλᾶς καὶ ὀφθαλμοὺς ἀπείρους τὸ πλῆθος², δι' ὧν εἰκόνιζε συμβολικῶς, κατὰ τὴν εὐστοχον ἐξήγησιν τοῦ Bergk³, τοὺς μαθητὰς τοῦ φιλοσόφου Ἰππῶνος, οἵτινες ἐκαυχῶντο ὅτι ἐγνώριζον πάντα τὰ ἐπὶ γῆς καὶ ἐν οὐρανῷ. Ἄλλοτε πάλιν συνεκρότησε χορὸν ὅλον ἐκ Πλούτων καὶ Νόμων, διότι ἐν γένει ἡ Ἀττικὴ κωμωδία εἶχε μεγάλην ἀδειαν καὶ ἐλευθερίαν περὶ τὰς προσωποποιίας πάσης φύσεως ὄντων⁴.

Ἐξ ὅλων τῶν κωμωδιῶν τοῦ Κρατῖνου γνωρίζομεν ἀλλιστα τὴν ὑπόθεσιν τῆς *Πυτίνης*, ἣν ἐδίδαξε περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου αὐτοῦ, τὸ ἔτος 423 π. Χ. Ὁ Κρατῖνος εἶχεν ἀποκλίνει κατὰ τὸ γῆρας τοσοῦτον εἰς οἶναποσίαν, ὥστε πολλάκις ἐχλεύασαν αὐτὸν οἱ ἀντίτεχνοι ποιηταὶ ὡς γέροντα ἀπομεμωραμμένον, ὅστις ἀπέπνιξεν εἰς

¹ Τοῦ Ἀριστοφάνους τὴν ἀπάντησιν ἐμνημόνευσα ἐν Κεφ. 25.

² «Κρανία δισὰ φορεῖν, ὀφθαλμοὶ δ' οὐκ ἀριθμηταί».

³ De reliqu. comoed. Attic antiquae p. 162.

⁴ Τοῦ Πλάτωνος μνημονεύονται Ἑορταὶ καὶ Νῆκται, καὶ δὲ Κράτητος Δῆροισι καὶ Τόλμασι.

τὸν οἶνον ὅλην αὐτοῦ τὴν κωμικὴν εὐφυΐαν. Ἐκ τῶν λοιδοριῶν τούτων συνελθὼν εἰς ἑαυτὸν ὁ Κρατῖνος, καὶ αἶον ἀπολογούμενος πρὸς τὰς βλασφημίας, ἐποίησε τὴν Πυτίνην, δῖαμα τόσον δεξιὴν καὶ θαυμαστόν, ὥστε κατεπάλαψε δι' αὐτοῦ ὅχι μόνον τοὺς ἄλλους ἀνταγωνιστάς, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν Ἀριστοφάνην, ὅστις κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος ἐδίδασκε τὰς Νεφέλας. Εἰς τὴν κωμῶδιαν ταύτην ὑπέστησεν ὁ ποιητὴς ὡς ὑπόθεσιν ἑαυτόν, ἀποδείξας οὕτω θαυμαστὴν τῷ ὄντι ἀταραξίαν καὶ μεγαλοφροσύνην. Εἶχε δὲ ἡ ὑπόθεσις τοῦ δράματος ὡς ἑξῆς περίπου· ἡ *Κωμῶδια* εἰσήγετο ὡς ἡ νόμιμος τοῦ ποιητοῦ σύζυγος, καὶ ὡς ἡ πιστὴ καὶ πεφιλημένη αὐτῷ γυνὴ κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς νεότητος· νῦν δὲ πικρῶς παραπονεῖται κατὰ τοῦ ποιητοῦ, ὅτι ἀμελήσας αὐτῆς, ἀσπάζεται περιπαθῶς καὶ θεραπεύει ἄλλην τινὰ παρθένον, τὴν Πυτίνην¹. Διὰ ταῦτα ἐλθοῦσα πρὸς τὸν ἄρχοντα καὶ καταγγείλασα τὸν ἄνδρα ἐπὶ κακῶσει, ἐξαιτεῖται τὴν διάζευξιν, ἃν ὁ σύζυγος δὲν ἐπανάλθῃ εἰς τὰ καθήκοντά του. Ἐκ τῆς καταγγελίας τῆς γυναικὸς συμφρονήσας ὁ Κρατῖνος, καὶ ἀναθερμανθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου πρὸς αὐτὴν ἔρωτος, κατελήφθη ὑπὸ τοιοῦτου ποιητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, καὶ τοσοῦτον ἐξέχυσε θησαυρὸν κωμικῆς μεγαλοφυΐας ἐν τῷ δράματι, ὥστε οἱ φίλοι αὐτοῦ ἠγάπησαν νὰ φράξωσι τὸ στόμα του, διότι ἐκινδύνευε νὰ καταπλημμυρῇ τὰ πάντα μὲ τὸν χεῖμαρρον τῆς ποιήσεως². Εἰς τὴν κωμῶδιαν ταύτην φαίνεται ὅτι ἐξέφυγεν ὁ Κρατῖνος τὴν ἀμαρτίαν ἐκείνην, δι' ἣν ψέγουσιν αὐτὸν οἱ παλαιοί, ὅτι δηλ. ἐπινοῶν εὐστόχως τὰς ὑποθέσεις, δὲν ἐγνώριζε νὰ οἰκονομῇ αὐτὰς δεξιῶς, ἀλλὰ παρέλυε καὶ διέσπα τὴν ἀκολουθίαν τῶν πράξεων.

Ἀκμαζόντος ἔτι τοῦ Κρατῖνου, ἐψηφίσθη νόμος ἐν Ἀθήναις, ἀπαγορεύων τὸ ὀνομασθῆναι κωμῶδεῖν (440 π. Χ. Ὀλ. 85. 1). Ὑπὸ τὴν βίαν τοῦ νόμου τούτου ἐδίδασκε πιθανῶς ὁ Κρατῖνος τοὺς Ὀδυσσεύς, δῖαμα ἀποκλίνον εἰς τὸν χαρακτήρα τῆς μέσης κωμῶδιας, καθ' ἣν παραδίδουσιν οἱ παλαιοί³. Εἰς τὴν κωμῶδιαν ταύτην

¹ Ἡτοι τὴν φιᾶλην ἢ πλόσκαν.

² Cratini Frag. coll. Runkel. p. 50. Meineke, *Histor. crit.* κελ. p. 51.

³ Πλατῶνιος, περὶ Κωμῶδιας σ. VIII. Τὸ δῖαμα περιεῖχε «δῖα συρμῶν τινὰ τῆς Ὀμήρου Ὀδυσσεΐας», ὅπερ βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι ἐκωμῶδεῖτο ὁ Ὅμηρος.

ἀποφεύγων ὁ ποιητὴς τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ τὰς προσωπικὰς λοιδορίας, ἐπραγματεύετο ἴσως κακίας γενικᾶς, εἰς ἧς ὑπόκειται πᾶσα ἀνθρώπων τάξις καὶ φυλὴ. Πρὸς τοῦτο δὲ ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ προσφυῶς τὸν μῦθον τὸν περιγράφοντα τὰ παθήματα τοῦ Ὀδυσσεύς παρὰ τὸν Κύκλωπα Πολύφημον. Τοσαῦτα περὶ Κρατίνου νῦν δὲ μεταβαίνω εἰς τὸν Εὐπολιν.

Ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς Πέρσιος, ἀνὴρ ἐπιμελής καὶ ἀκριβὴς περὶ τε τὴν φράσιν καὶ τὰ νοήματα, χαρακτηρίζων τοὺς δύο τούτους ποιητάς, τὸν μὲν Κρατῖνον ἀποκαλεῖ *τολμηρόν*, *ὀργίλον* δὲ τὸν Εὐπολιν¹. Καὶ τῷ ὄντι ὑπῆρχεν εἰς τὴν φύσιν τοῦ Εὐπόλιδος πολλὴ σφοδρότης καὶ πικρία κατὰ τῆς κακίας καὶ φαυλότητος. Παρὰ τὴν ὀργὴν δὲ καὶ πικρίαν ἐπαινοῦσι τοῦ Εὐπόλιδος οἱ παλαιοὶ ἰδίως τὸ *εὐφάνταστον*². Ὁ Εὐπολὶς ἐκαυχᾶτο ὅτι συνέπραξεν εἰς ποιήσιν τῶν «Ἰππέων» τοῦ Ἀριστοφάνους, οἵτινες περιέχουσι πολλὴν χλεύην καὶ προσωπικὸν διασυρμόν. Τούναντίον δὲ διετείνετο ὁ Ἀριστοφάνης ὅτι ὁ Εὐπολὶς μιμούμενος διέστρεψεν ἐν τῷ *Μαριῳ* τοὺς Ἰππέας αὐτοῦ³. Περὶ τῆς κωμωδίας ταύτης, ἥτις ἐδιδάχθη τὸ 3. τῆς 89. Ὀλ. (421 π. Χ.) γνωρίζομεν τόσον μόνον, ὅτι ὑπὸ τῷ δουλικῷ ὀνόματι τοῦ Μαριῳ ἐκωμωδεῖτο ὁ δημαγωγὸς Ὑπέρβολος, ἀνθρωπὸς ἀναιδέστατος καὶ βαναυσότατος, ὅστις ἐν τῷ δράματι ἐπλεκε παντοίους δόλους καὶ πολλὰ ἐσυκοφάντει καὶ ἄλλους μὲν, μάλιστα δὲ τὸν Νικίαν, τὸν ἀγαθὸν ἄνδρα καὶ στρατηγόν. Ἀλλὰ τὸ πικρότατον πάντων τῶν δραμάτων τοῦ Εὐπόλιδος ἦσαν ὁμολογουμένως οἱ *Βάπται*, ὧν τὴν ὑπόθεσιν εἶναι δύσκολον νὰ συλλάβωμεν σαφῶς, ἂν καὶ συχνὰ μνημονεύουσι τοῦ δράματος τούτου οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Ὁ Εὐπολὶς ἐχλεύαζε κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην εἰς τοὺς «Βάπτας» τῶν περὶ τὸν Ἀλκιβιάδην ἐταίρων πρῶτον μὲν τὴν ἀκολασίαν καὶ τὴν καταφρόνησιν τῶν ἐν τῇ πόλει νόμων τῆς διαίτης καὶ εὐπρεπείας, εἶτα δὲ τὴν πρὸς τοὺς νομιζομένους θεοὺς ἀσέβειαν καὶ τὴν συμμετοχὴν εἰς τελετὰς ξενικὰς καὶ μυστή-

¹ Περσ. 1.124. — Βίος Ἀριστοφ.

² Ὁ Πλάτωνος ἐπαινεῖ τὸν Εὐπολιν, ὡς ὁ ψηλὸν καὶ χαρῖεντα, ἰδίως δὲ ἐξάγει τὸ ἐπιχάραι αὐτοῦ.

³ Νερ. 553.

ριώδεις. Ἐκωμωδοῦντο δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα Βάπται¹ οἱ λατρεύοντες τὴν Θρακικὴν θεᾶν Κότυν ἢ Κοτυτιώ, ἧς τὴν ὀργιαστικὴν λατρείαν, πανηγυριζομένην διὰ μουσικῆς παραφύρου καὶ ἐνθουσιαστικῆς, ἡσπάζοντο οἱ περὶ τὸν Ἀλκιβιάδην, διότι ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ προστασίαν αὐτῆς ἐξετρέποντο ἐλευθέρως εἰς πᾶσαν ἀσέλγειαν καὶ ἀκολασίαν, ἣν περιέγραφεν ὁ Εὐπόλις μετὰ πολλῆς ζωηρότητος καὶ πικρίας, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς μιμήσεως τοῦ Ίουβενάλιος².

Δύο ἄλλαι κωμωδίαί τοῦ Εὐπόλιδος, οἱ *Ἀῆμοι* καὶ αἱ *Πόλεις*, εἶχον σχέσιν στενὴν καὶ ἀναφορὰν πρὸς ἀλλήλας, διότι ἡ μὲν περιέγραφε τὴν πολιτικὴν κατὰστασιν τῶν Ἀθηναίων ὡς πρὸς τὰ ἐσωτερικά, ἡ δὲ ὡς πρὸς τὰ ἐξωτερικά πράγματα. Τῆς πρώτης τὸν χορὸν συνεκράτουν οἱ δῆμοι τῆς Ἀττικῆς. Εἶχε δὲ ἡ ὑπόθεσις τοῦ δράματος ὡς ἑξῆς. Μυρωνίδης, ὁ ὀνομαστός στρατηγός, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους καὶ τῶν ἄλλων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν αἰσθανόμενος ἑαυτὸν ἔρημον καὶ ξένον ἐν μέσῳ τῆς νέας γενεᾶς τῶν ἀνθρώπων, τῆς σχολιάς καὶ διεφθαρμένης, καὶ δυσφορῶν διὰ τὴν κακὴν κατὰστασιν τῆς πολιτείας, κατέβη εἰς τὸν Ἀῆνα, ἵνα ἀναβιβάσῃ ἐκεῖθεν εἰς τὴν γῆν τὸν Σολῶνα, Μιλτιάδην, Ἀριστείδην, Περικλέα, καὶ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων³. Ἡ περιγραφή τῆς σεμνότητος καὶ μεγαλοπρεπειᾶς τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀντιπαρεβάλλετο προσηκόντως πρὸς τὴν παντελῆ λειψανδρίαν, τὴν κατέχουσαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων. Ἐκ τινῶν δὲ λειψάνων τοῦ δράματος συνάγεται, ὅτι οἱ ἀναβιώσαντες ἐκεῖνοι ἄνδρες τόσον ἡγανάκτησαν ἐξ ὧν εἶδον ἐν Ἀθῆναις, ὥστε ὁ χορὸς ἠναγκάσθη πολλὰ νὰ παρακαλέσῃ αὐτοὺς νὰ μὴ ἀφήσωσι τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ στρατοῦ εἰς τὰς χεῖρας

¹ Τὸ ὄνομα ἐλήφθη ἐκ βαπτίσματος, ὅντος ἐν χρήσει εἰς μυστικὰς τελετάς.

² Juvenal. 2, 91. πρὸς. Buttman, Mythologus, 2. σ. 159—167. — Meinelke, Quaest. Scen. Spec. I. σ. 44. — Lobeck, Aglaoph. II. σ. 1008. Lucas, Eup. et Crat. σ. 84. — Fritzsche, Quaest. Aristoph. I. σ. 201.

³ Ὅτι ὁ Μυρωνίδης ἀνήγαγεν ἐξ Ἀῆδος καὶ τὸν Περικλέα, συνάγεται ἐκ τῆς παραβολῆς τοῦ παρὰ Πλουτάρχῳ χωρίου (Περ. 24) πρὸς τὰ τοῦ Ἀριστείδους καὶ Πλατωνίου (Raspe, de Eupol. Δήμοις ἀσ πόλεσιν. Lips. 1832). Ὁ Περικλῆς ἡρώτα τὸν Μυρωνίδην τὸν λόγον δι' ὃν ἤθελε ν' ἀναβιβάσῃ αὐτὸν εἰς τὴν γῆν, ἔπειτα δὲ ἡρώτα, ἂν αἱ Ἀῆναι εἶχον ἔνδειαν ἀνδρῶν δεξιῶν, καὶ ἂν ὁ ἐκ τῆς Ἀσπασίας υἱὸς αὐτοῦ δέν ἦτο λόγου ἀξίος πολιτικός.

τρυφερῶν καὶ μαλακῶν μευρακίων. Τέλος δὲ καθιερώσας εἰς αὐτοὺς ὁ χορὸς τὰς εἰρεσιώνας, τουτέστι κλάδους ἐλαίας ἐρίοις περιδεδεμένους, δι' ὧν ἐτιμῶντο αἱ ὑποχθόνιοι δαίμονες, ἐδείξεν ὅτι κρίνει τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους ἄνδρας ἀξιούς θεῶν τιμῶν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν *Ἀήμων*. Τῶν δὲ *Πόλεων* τὸν χορὸν συνεκρότουν αἱ συμμάχιδες, ἡ μᾶλλον εἰπεῖν αἱ ὑποτελεῖς πόλεις τῶν Ἀθηναίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνετο ἡ Χίος, διότι, παραμείνας πιστὴ εἰς τὴν συμμαχίαν, εἶχε λάβει τινὰ ὑπὲρ τὰς ἄλλας προνόμια. Τελευταία δὲ ἴστατο ἐν τῇ τάξει ἡ ἐν τῇ Προποντιδί Κυζίκος. Παρὰ ταῦτα ἄλλο τι σαφές περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ δράματος δὲν γνωρίζομεν.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων συγχρόνων κωμωδοποιῶν διακρίνεται ὑπὲρ πάντας ὁ Κράτης, ὅστις ὑποκριτὴς ὢν κατ' ἀρχὰς τοῦ Κρατίνου, ἀνεφάνη ὕστερον καὶ ποιητής. Ὁ Κράτης καταλιπὼν τὴν πολιτικὴν κωμωδίαν, περὶ ἣν διέτριβον ὁ τε Κρατίνος καὶ ἄλλοι κωμωδοποιοί, εἴτε διότι προλαβόντες ἐκείνοι εἶχον δρέψῃ τοὺς καλλίστους στεφάνους ἐκ τοῦ χωρίου τούτου, εἴτε καὶ διότι ὡς ἐκ τοῦ προτέρου ὑποτελοῦς βίου δὲν εἶχε τόλμην νὰ καταπολεμήσῃ ἀπὸ τῆς σκηνῆς τοὺς μέγα ἰσχύοντας δημαγωγούς, ἐτράπη ἐπ' ἄλλας καίνας ὑποθέσεις. Συνίστατο δὲ ἡ δεινότης τοῦ Κρατήτος κυρίως εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ἐντεχνοῦν πλοκὴν τῶν ὑποκειμένων μύθων καὶ ὑποθέσεων¹. διὸ ἔλεγε περὶ αὐτοῦ ὁ Ἀριστοφάνης, ὅτι ἀπὸ σμικρᾶς δαπάνης ἀριστίων ἀπέπεμπε τοὺς Ἀθηναίους, ἀπὸ κραμβοτάτου στόματος μάττων ἀστειοτάτας ἐπινοίας². Αἱ κωμωδίαὶ τοῦ Κρατήτος ἦσαν εἰκόνες ἡθῶν καὶ χαρακτῆρων, διότι πρῶτος αὐτοῦς ὑπετύπωσε καὶ ἐκωμώδησεν ἀπὸ τῆς σκηνῆς τὸν μέθυσον, ὡς Φερεκράτης, ὁ μιμητὴς αὐτοῦ, τὸν ἀδηγάγον³.

Ὁ Ἀριστοτέλης παραβάλλει τὸν Κράτητα πρὸς Ἐπίχαρμον τὸν Σικελιώτην κωμωδοποιόν⁴, περὶ οὗ ἀνέβαλα μέχρι τοῦδε νὰ κάμω λόγον, ἵνα μὴ διακόψω τὴν συνεχῆ ἱστορίαν τῆς Ἀττικῆς κωμωδίας. Ἡ Σικελικὴ κωμωδία γεννηθεῖσα, ὡς ἐσημείωσα ἄλλαχού (Κερ.

¹ Ἀριστοτ. ποιητ. β. «Τῶν δὲ Ἀθήνησι Κράτης πρῶτος ἤρξεν, ἀφήμενος τῆς ἱαμβικῆς ἰδέας, καθόλου λόγους ἢ μύθους ποιεῖν».

² Ἰππ. 585.—Πρβ. Meineke, Hist. criti. com. Graec. σ. 60.

³ Ἀνων. περὶ Κωμωδίας.

⁴ Πρβ. Bergk, de rel. com. Att. σ. 285.

27), ἐκ τῶν ἀρχαίων Μεγαρικῶν σκωμμάτων, ἐτράπη ὁδὸν νέαν ὅλως καὶ αὐθέκαστον. Τὰ Μεγαρικὰ σώμματα δὲν εἶχον βεβαίως τὸν πολιτικὸν χαρακτήρα, ὃν ἐνωρὶς ὑπεδύθη ἡ Ἀττικὴ κωμωδία, ἀλλὰ διέτριβον περὶ τὴν μίμησιν καὶ τὸν διασυρμὸν τάξεων κοινωνικῶν καὶ ἐπιτηδευμάτων. Ἡ μετ' ὀξυνοίας γινομένη παρατήρησις τοῦ ἥθους, τῶν ἔξεων καὶ τοῦ χαρακτῆρος τάξεων τινῶν κοινωνικῶν καὶ ἐπαγγελημάτων, ἀνευρίσκουσα πλὴν ἄλλων ἀκαμψίαν τινὰ καὶ σκληρότητα, ἀπέδουσαν μὲν πρὸς τὴν ἐλευθέριον ἀγωγὴν καὶ συμπεριφορὰν, καθιστῶσαν δὲ τὸν ἄνθρωπον ἀδέξιον πρὸς ἄλλας πράξεις, ἀπεκάλυψεν ἀφρόνους γέλωτος πηγὰς. Μαίωων ὁ Μεγαρεὺς¹, ἀρχαῖος ποιητὴς καὶ ὑποκριτὴς κωμωδιῶν, διατυπώσας πρῶτος τὸ τοῦ μαγείρου ἢ τοῦ θεράποντος πρόσωπον, ἔγεινεν ἀφορμὴν νὰ ὀνομασθῶσιν ἐξ αὐτοῦ Μαίωωρες μὲν τὰ τοιαῦτα πρόσωπα, τὰ δὲ σκώμματα αὐτῶν *μαιωωτικά*². Τὰ μαιωωτικά σκώμματα εἶχον πολὺ τὸ στοιχεῖον τῆς μιμήσεως καὶ πολλὰ τὰ σχήματα, ἅτινα ἡγάπων σφόδρα οἱ Δωριεῖς. Καὶ τὰ σκώμματα δὲ τῶν ἐν Σπάρτῃ *Δεικηλικῶν* ἦσαν οὐδὲν ἄλλο, ἢ μίμησις ἱατρῶν καὶ ἄλλων τοιούτων προσώπων, γινομένη διὰ σχηματικῶν ὀρχηστικῶν καὶ ὕφους ἰδιωτικοῦ. Ὅτι δὲ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κωμωδίας διεδόθη εἰς τὴν Σικελίαν διὰ τῶν Δωρικῶν ἀποικιῶν, καθίσταται πιθανὸν καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ὁ τρόπος τοῦ διασύρειν γενικοῦς χαρακτῆρας εἶναι σφόδρα διαδεδομένος εἰς τὰ πρὸς δύσιν τῆς Ἑλλάδος μέρη. Τὸ *Ἀτελλανὸν* π. χ. δῖαμα τῶν Ὀσκων, ὅπερ ἀπὸ τῆς Καμπανίας ἤλθεν εἰς Ῥώμην, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται μακρὰ ἡ ὁδὸς ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου εἰς τοὺς Ὀσκους τῆς πόλεως Ἀτέλλης, παρέχει ἡμῶς περὶ τὰ ὀνόματα τῶν στερεοτύπων προσώπων σαφεῖ τεκμήριον τῆς ἐλληνικῆς αὐτοῦ καταγωγῆς³.

¹ Ὁ Μαίωων ἡκμάς βεβαίως εἰς ἐποχὴν, καὶ ἢ ὑπῆρχε παρὰ τὴν Ἀττικὴν καὶ κωμωδία Μεγαρικὴ, ἣν ὁ πρὸ τοῦ Κρατίνου ἀκμάσας Ἐκφραστὶς φέγει ὡς δῖαμα σκαιὸν καὶ ψυχρόν. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἔζη καὶ ὁ Μεγαρεὺς κωμωδοποιεὶς Τόλυνος.

² Πρὸς Ἀριστοφάνην τὸν γραμματικὸν παρ' Ἀθηναίῳ XIV. σ. 659.— Festus A. Maesoni.

³ Ἐν τῶν σταθερῶν προσώπων τῶν Ἀτελλανῶν δραμάτων εἶναι ὁ Pappus, ὄνομα προφανῶς ἐλληνικόν, διότι Παπασεῖς ἡ ν. σ. ἐκαλεῖτο παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ὁ ἡγεμὼν τῶν Σατύρων. Ὁ δὲ Maccus εἶναι καὶ αὐτὸ

Ἡ Σικελικὴ κωμωδία ἀναφαίνεται πρῶτον εἰς τὴν *Σελινούρτα*, Μεγαρέων ἀποικίαν, διότι ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἤκμασε πρὸ τοῦ Ἐπίχαρμου ὁ Ἀριστόξευος, ποιήσας κωμωδίας εἰς δωρικὴν διάλεκτον. Καὶ ὀλίγα μὲν γνωρίζομεν περὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ περιεργον εἶναι ὅτι εὗρεθ' ἐν τοῖς ὀλίγοις τούτοις εἰς στίχος, ἐξ οὗ ἀρχεται μακρὰ κατὰ τῶν χρησμολόγων καταδρομή¹, ἐνθεν ἐξάγεται ὅτι ἡ Μοῦσα τοῦ Ἀριστοξένου δὲν ἔτaine κατὰ προσώπων, ἀλλὰ καθ' ὁλοκλήρων κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἐπιτηδευμάτων.

Ἡ ἀκμαία περίοδος τῆς Σικελικῆς κωμωδίας συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἠνοήσαν ὁ Φόρμις, ὁ Ἐπίχαρμος, καὶ ὁ υἱὸς ἡ μαθητὴς αὐτοῦ Δεινόλοχος. Τούτων ὁ μὲν Φόρμις ἐχρημάτισε φίλος τοῦ Γέλωνος καὶ παιδαγωγὸς τῶν τέκνων αὐτοῦ· ὁ δὲ Ἐπίχαρμος, Κῶος τὸ γένος, συναπελθὼν εἰς Σικελίαν μετὰ Κάδμου τοῦ τυράντου τῶν Κῶων, διέτριψε μὲν χρόνον ὀλίγον εἰς τὰ Μέγαρα, ὅπου πρῶτον ἴσως ἐπεδόθη εἰς ποιήσιν κωμωδιῶν, μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ Γέλωνος (1 ἢ 2 τῆς 74 Ὁλ. π. X. 484 ἢ 483) μετέκρησεν εἰς Συρακούσας, ἐνθα ὁ τύραννος ἠνάγκασε καὶ πάντας τοὺς ἄλλους Μεγαρεῖς νὰ μετοικήσωσι. Ἦκμασε δὲ ὁ Ἐπίχαρμος καὶ ἐφημίσθη ἐπὶ τῆς τυραννίας τοῦ Ἰέρωνος μάλιστα (478—467 π. X.), ἐξ οὗ συναγεται ὅτι ἡ τάσις τῆς κωμωδίας αὐτοῦ δὲν ἦτο πολιτικῆς φύσεως, διότι ἡ ἀσφάλεια καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς τυραννικῆς ἀρχῆς δὲν ἀνέχεται τὴν ἀκραν ἐλευθερίαν τῆς θεατρικῆς σκηνῆς. Εἰπὼν δὲ ταῦτα, δὲν ἐννοῶ ὅτι ὁ Ἐπίχαρμος ἀπεῖχε παντελῶς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, διότι ἦπτετο ἐν τοῖς δράμασι τῶν ἐπισημοτάτων συμβάντων τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, καὶ ἴσως ἐπραγματεύετό ποτε τοιαῦτα θέματα καὶ διεξοδικώτερον, ἀφοῦ ῥητῶς μνημονεύονται ἐκ πολλῶν αὐτοῦ κωμωδιῶν ἱστορικὰ γεγονότα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλὰ τοῦτο μόνον λέγω, ὅτι ἡ Μοῦσα τοῦ Ἐπίχαρμου δὲν εἰσεχώρησεν εἰς τὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ τὰς φατρίας, ὡς ἡ τοῦ Ἀριστοφάνους, οὐδ' ἀνέλαβ' ὅποτε τὸν ἀγῶνα νὰ παραστήσῃ ἀπὸ τῆς σκηνῆς ταύτην μὲν τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῶν Συρακουσῶν ὡς ἀγαθὴν, τὴν ἐναντίαν δὲ ὡς βλαβεράν καὶ κακὴν.

Ἕλληνικὸν ὄνομα, οὗ τὴν δύναμιν ἐξηγεῖ τὸ ῥῆμα μακροῦ. Ἐτι δὲ καὶ ὁ Simus (Σουετ. Γ' 136. 13), διότι οἱ Σάτυροι παρίσταντο σιμοί.

¹ Ἡραϊστ. ἐγχειρ. σ. 45.

Τοῦ Ἐπίχαρμου ἡ κωμωδία εἶχε τάσιν γενικήν, καὶ καθόλου εἰπεῖν ἀνθρωπίνην, διότι ἔσκωπτε τὰς μωρίας καὶ ἀτοπίας, ὅσα ἀπαντῶνται εἰς πᾶσαν κοινωνικὴν τάξιν καὶ εἰς πάντα τὰ μέρη τῆς γῆς. Ἰδίως δὲ ὑποκίμει εἰς τὴν περιγραφὴν τάξεων κοινῶν καὶ χυδαίων, ὥστε πολλὰ τῶν κωμωδιῶν αὐτοῦ ἦσαν οὐδὲν ἄλλο ἢ μίμησις τοιούτων χαρακτήρων, π. χ. ὁ Ἀγρώστιος (ἀγρόται), οἱ θεαροὶ (θεωροί) καὶ τὰ τοιαῦτα. Πρῶτος δὲ παρεδόθη ὅτι πρῶτος ὁ Ἐπίχαρμος ἐκωμώδησεν ἀπὸ τῆς σκηνῆς τὸν μέθυσον, ὃν ἐξεργάσθη ὕστερον ὁ Κράτης διὰ τὸ Ἀττικὸν θέατρον, καὶ πρῶτος εἰσήγαγεν εἰς τὴν κωμωδίαν τὸ ὄνομα παράσιτος, ὅπερ τοσοῦτον διεβοήθη κατόπιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς καὶ ῥωμαϊκὰς κωμωδίας¹. Ἰσως δὲ καὶ τινὰ τῶν ὑβριστικῶν καὶ ὑποσκαϊοτέρων χαρακτηρηστικῶν, δι' ὧν συνειθίζει ὁ Πλάυτος νὰ χρωματίζῃ τὰ τοιαῦτα πρόσωπα, ἀναφέρουσι τὴν πρώτην ἀρχὴν αὐτῶν εἰς Ἐπίχαρμον². Ὁ Σουρακούσιος ποιητὴς ἔδειξε βεβαίως περὶ τὴν περιγραφὴν τῶν προσώπων τούτων τὴν δεξιότητα ἐκείνην καθ' ἣν ὑπερεῖχον τῶν ἄλλων Ἑλλήνων οἱ Δωριεῖς, ὅτι δηλαδὴ συντέμνοντες τὰ πολλὰ, ἠδύναντο δι' ὀλίγων οὐσιωδῶν χαρακτήρων καὶ βραχυλογικῶς νὰ χαρακτηρίσωσιν ἄριστα οἰονδήποτε πρόσωπον. Πλὴν τῆς δεινότητος ταύτης ἐπέδειξεν ὁ ποιητὴς εἰς τὰς κωμωδίας αὐτοῦ καὶ τάσιν τινὰ καθαρῶς φιλοσοφικὴν. Ἦτο δὲ ὁ Ἐπίχαρμος σπουδαῖος ἀνὴρ καὶ πεπαιδευμένος ποικίλῃ καὶ βαθεῖαν παιδείαν, διότι πρῶτον μὲν ἀνήκεν εἰς τὴν σχολὴν τῶν Κῶων ἱατρῶν, οἵτινες κατῆγον τὴν τέχνην αὐτῶν ἐξ Ἀσκληπιοῦ, ἔπειτα δὲ ἐδιδάχθη καὶ τὰ δόγματα τῆς Πυθαγορείου αἰρέσεως ὑπὸ τινος μαθητοῦ τοῦ Πυθαγόρου. Διὰ ταῦτα αἱ κωμωδίαὶ αὐτοῦ εἶναι πλήρεις φιλοσοφικῶν θεωρημάτων, ὅχι μόνον, ὥς ἤθελέ τις εἰκάσει, περὶ τὴν ἠθικὴν στρεφομένων, ἀλλὰ καὶ καθαρῶς μεταφυσικῶν, οἷον περὶ θεοῦ καὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου,

¹ Ἐν τῷ δράματι τοῦ Εὐπόλιδος οἱ παράσιτοι τοῦ Καλλίου εἰσάγοντο ὡς «χόλακες». Ἐπειδὴ δὲ οἱ χόλακες συνεκρότουν τὸν χορὸν, εἶναι ἀδύνατον αὐτοὶ νὰ ἦσαν τὸ κύριον τῆς κωμωδίας ὑποκείμενον. Ὡστε πρῶτος ὁ Ἀλεξίς, ποιητὴς τῆς μέσης κωμωδίας, ἐκωμώδησεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο τοὺς παράσιτους.

² Τὸ ὄνομα «μικκώτρωτος», ὅπερ φέρει ὁ παράσιτος ἐν τῷ Στίχῳ τοῦ Πλάυτου, δὲν εἶναι Ἀττικόν, ἀλλὰ Δωρικόν, κατὰ γὰρ ἀρὰ ἐξ Ἐπίχαρμου.

περί σώματος, ψυχῆς καὶ ἄλλων ὁμοίων, ἅτινα δύσκολον μὲν εἶναι νὰ νοήσωμεν πῶς συνεπλέκοντο μετὰς κωμικὰς ὑποθέσεις, δεικνύουσιν ὅμως ἐξ ἐτέρου πόσον ἡ κωμωδία τοῦ Ἐπιχάρμου διέφερε τῆς Ἀττικῆς¹.

Ὁ Ἐπιχάρμος ἠρανίζετο τὰς ὑποθέσεις τῶν κωμωδιῶν ἐκ τῆς μυθολογίας σύμφωνα πρὸς τὴν κοσμοπολιτικὴν καὶ φιλοσοφικὴν τάσιν τῆς Μούσης αὐτοῦ², διότι τὰ μυθικὰ πρόσωπα, φέροντα τύπον ὁμαλὸν καὶ καθολικόν, εἶναι ἀπηλλαγμένα τῶν μικρῶν καὶ τυχαίων παραλλαγῶν καὶ διαφορῶν, ὥστε ἐν αὐτοῖς διακρίνονται σαφέστατα τὰ τε ἐσωτερικὰ αἰτία καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀποτελέσματα, τὰ συμπτώματα δηλαδή καὶ τὰ κριτήρια τῶν ἀγαθῶν ἢ τῶν πονηρῶν διαθέσεων. Ἄν δὲ ἤθελον περισωθῇ εἰς ἡμᾶς ἐξ ἐνὸς μὲν ἡ Δωρικὴ κωμωδία, ἐξ ἄλλου δὲ τὰ δράματα τῆς ἀρχαίας καὶ μάλιστα τῆς μέσης Ἀττικῆς κωμωδίας, ὅσα ἐποιήθησαν κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην, θὰ ἐβλέπομεν σαφῶς ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἐξ ἐπιγραφῶν καὶ μικρῶν τιμῶν λειψάνων εἰκαζόμεν νῦν, ὅτι ἡ μυθολογία ὑπὸ τὴν μεταχειρίσιν ταύτην καὶ πραγματεῖαν παρείχε τόσον ἀφθόνους πηγὰς ὑποθέσεων εἰς τὴν κωμωδίαν, ὅσας παρέσχε καὶ εἰς τὴν ἰδανικὴν Μούσαν τῆς τραγωδίας. Ἀλλ' ὑπὸ τὴν κωμικὴν ταύτην μεταχειρίσιν ἐννοεῖται ὅτι οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες ὑπεβιβάσθησαν κατωτέρω, καὶ ἡ ἀνθρωποειδὴς παράστασις αὐτῶν ἐφθασε διὰ τῆς μεθόδου ταύτης τὸν ταπεινότατον βαθμόν, διότι πραγματευόμενοι οἱ κωμωδοποιοὶ τὸν βίον τῶν θεῶν ὁμοιότατα πρὸς τὸν βίον τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, ἀπεκάλυψαν καὶ ἐπέδειξαν τὰς φαυλοτάτας κλίσεις καὶ

¹ Ὁ Ἐπιχάρμος αὐτὸς λέγει ἐν καλοῖς στίχοις παρὰ Διογένηι Λαερτίῳ (III. I. § 17), ὅτι ἄλλος τις μεταγενέστερος, ἀν λάβῃ τοὺς λόγους αὐτοῦ καὶ λύσας τὸ μέτρον περιενόσθη αὐτοὺς ἄλλα φόρεμα, θέλει εὐδοκιμήσῃ ὑπὲρ πάντας τοὺς φιλοσόφους. Εἶναι δὲ πιθανώτατον ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἀνθολογία, ἡ περιφερομένη τὸ παλαιὸν ὑπὸ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, ἦν ἐμμήθη ὁ Ἐννίος ἐν «Ἐπιχάρμῳ» ἐντείνας τοὺς στίχους εἰς τετράμετρα τροχαϊκά, ἥτοι ἀπάνθισμα ἐκ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἐπιχάρμου, ὅπως αἱ περισσώζομεναι γνῶμαι τοῦ Θεόγνιδος, ἡνθολογήθησαν ἐκ τῶν ἐλεγείων αὐτοῦ.

² Ἐκ 35 κωμωδιῶν τοῦ Ἐπιχάρμου, ὧν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ἐπιγραφαί, αἱ 17 φέρουσιν ὀνόματα μυθολογικά. Crysar, de Doriensium comœdia σ. 274. = Πρβ. Epicharmi fragm. coll. H. Polman Kruseman. Harlemi 1834.

ὀρέξεις αὐτῶν. Οὕτω π. χ. ἡ ἀκύρεστος τοῦ Ἡρακλέους ἀδηφαγία ἦτο θέμα περὶ ᾧ νηδοκίμησεν ἐξόχως ὁ Ἐπιχάρμος¹. Ἐν ἄλλῃ δὲ κωμῳδίᾳ, ἐπιγραφομένη «Γάμος Ἀβας», περιέγραψε τοὺς θεοὺς εὐχουμένους ἐν πολυτελεσάτῳ συμποσίῳ· καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ, ἐπιγραφομένῳ «Ἡφαιστος ἢ Κωμασταί», ἐπραγματεύετο ὡς τινα οἰκογενειακὴν διάστασιν τὴν ἔριν Ἡφαιστού καὶ Ἡρας, ἥτις διελύθη κατόπιν ἀσπειόπατα, διότι μεθυσθεὶς ὁ Ἡφαιστος ὑπὸ τοῦ Διονύσου, ἐπανῆλθε κωμάζων ὀπίσω εἰς τὸν Ὀλυμπον. Τὸν τύπον καὶ τὴν ιδέαν τῆς μυθολογικῆς ταύτης κωμωδίας δύναται τις νὰ συνεικασθῇ ἐκ τῶν παρ' Ἀριστοφάνει ὁμοίων σκηνῶν. Ὁ Προμηθεὺς π. χ. ἐν Ὀρνισιν, ὁ μισόθεος καὶ σκανδαλοποιός, ὁ διδάσκων τὸν Πεισθέταιρον διὰ τίνος τρόπου δύναται νὰ ἀφαιρέσῃ ἐκ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν τὴν ἐξουσίαν, ἔπειτα δὲ ἡ πρεσβεία Ποσειδῶνος, Ἡρακλέους καὶ τοῦ Τριβάλλου θεοῦ, καθ' ἣν ὁ μὲν Ἡράκλῆς διὰ τὴν λαιμαργίαν προδίδει τὰ συμφέροντα τῶν θεῶν, ἡ δὲ ψῆφος τοῦ φαυλοτάτου ἐν τοῖς θεοῖς Τριβάλλου κρίνει τὴν σπουδαιοτάτην ἐκείνην ὑπόθεσιν, ἐξηγουσὶ σαφῶς τὴν μέθοδον καθ' ἣν ἡρανίζοντο ἐκ τῆς μυθολογίας οἱ κωμωδοποιοὶ προσφεύσαστα παραδείγματα εἰς παράστασιν καθαρῶς ἀνθρωπίνων σχέσεων καὶ ἐλαττωμάτων, ἅμα δὲ καὶ τὴν διαφορὰν τῆς κωμικῆς καὶ σατυρικῆς πραγματείας τῶν μύθων. Εἰς τὰ σατυρικὰ δράματα εἰσάγονται οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες μεταξὺ δαιμόνων σκακιῶν καὶ ὑπαγορικοτέρων, εἰς δὲ τὴν κωμωδίαν περιγράφεται ὁ βίος αὐτῶν μὲ ὅλα τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰς κακίας, ὅσας ἔχουσιν ἐν κοινωνίᾳ ζῶντες ἀνθρώποι.

Ἄν καὶ ἡ Σικελικὴ κωμωδία ἤκμασε μίαν γενεὰν πρὸ τῆς Ἀττικῆς, ἡ μετὰβάσις ὅμως ἀπὸ τῆς ἀρχαίας εἰς τὴν καλουμένην μέσην κωμωδίαν ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ Ἐπιχάρμου μᾶλλον ἢ ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους, διότι ὁ Ἀριστοφάνης εἶναι ἀνόμοιος πρὸς ἑαυτὸν καὶ εἰς ἐκεῖνο τὸ δράμα, ὅπερ τὰ μάλιστα ἀποκλίνει πρὸς τὴν μέσην κωμωδίαν, δηλ. τὸν Πλοῦτον. Ἡ μέση Ἀττικὴ κωμωδία ἐγεννήθη καθ' ἣν ἐποχὴν εἶχε μὲν ἀποκατασταθῇ ἐν Ἀθῇναις ἀκρατος ἡ δημοκρατία, ἀλλ' ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν εἶχε πλέον ἱκανὴν πεποίθησιν καὶ θάρρος εἰς ἑαυτόν, ὥστε ἐξ ἑνός μὲν νὰ βλέπῃ κωμω-

¹ Ἐν τῇ κωμῳδίᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ «Βούσιρις».

δουμένους ἐν τῷ θεάτρῳ τοὺς ἄρχοντας τῆς πόλεως καὶ τὸν τρόπον τῆς διοικήσεως, ἐξ ἐτέρου δὲ νὰ μὴ πλανᾶται καὶ ἀμαρτάνῃ περὶ τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν συμφερόντων τῆς πολιτείας. Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος καὶ ἡ ἀτυχὴς αὐτοῦ ἐκβάσις κατηνάλωσαν τὴν ἀκμὴν καὶ δύναμιν τῆς πόλεως, ἡ δὲ ἀνίδρυσις τῆς δημοκρατίας καὶ ἡ ἀνακτηθεῖσα κατὰ θάλασσαν ὑπεροχὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὸν δημόσιον βίον τὴν προτέραν δραστηριότητα. Εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως, τὰ οἰκονομικά, τὰ στρατιωτικά, τὰ δικαστήρια, ὑπῆρχον πολλὰ ἐλαττώματα καὶ ἐλλείψεις, ὥς διέβλεπε μὲν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' εἶχε καταντήσῃ τόσον μαλακὸς καὶ ἀπολαυστικὸς, ὥστε δὲν ἐτόλμα νὰ ἐπιληφθῇ σπουδαίως τῆς θεραπείας. Οὕτως ἔχοντων τῶν πραγμάτων, κωμῳδία ὡς ἡ τοῦ Ἀριστοφάνους δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προκύψῃ, διότι ὁ ποιητὴς δὲν θὰ εἶχε πλέον νὰ διασύρῃ μέρη τινὰ σκιερὰ τῆς λαμπρᾶς εἰκόνης, ἀλλὰ νὰ ἐπιδειξῇ ἀνευ εὐλαθείας καὶ φειδούς τὴν φθορὰν καὶ τὴν ἀμαυρότητα διακεχυμένην καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ πίνακος, ὑπερ ἥθειεν ἀφαιρέσει πᾶσαν ἰλαρότητα καὶ φαιδρότητα, στοιχεῖα οὐσιωδέστατα τῆς κωμῳδίας. Διὰ τοὺς λόγους τούτους οἱ ποιηταὶ τῆς μέσης κωμῳδίας ἔλαβον τὴν κοσμοπολιτικὴν ἐκείνην τάσιν, ἣν εὐρομεν εἰς τὴν Μεγαρικὴν κωμῳδίαν καὶ εἰς πᾶν ἄλλο εἶδος ὅμοιον αὐτῇ. Ἐχλεύαζον λοιπὸν τὰς μωρίας διαφόρων ἐπιτηδευμάτων καὶ κοινωνικῶν τάξεων¹, καὶ μετεχειρίζοντο ὕψος λόγου πολὺ κοινότερον καὶ ἰδιωτικώτερον τοῦ παρ' Ἀριστοφάνει, πλήν τινων ὀλίγων μερῶν, ἐνθα εἰσῆγοντο παρῳδαὶ ἐπικῶν ἢ τραγικῶν ποιητῶν². Καὶ διέσπειρον μὲν εἰς τὰ δράματα ὡς ἄρτυμα οἱ ποιηταὶ προσωπικά τινα σκώμματα, ἀπεύχοντο ὅμως τῶν ἰσχυρῶν ἀν-

¹ Μάγειρος ἀλαζών, ἐν τῶν κυρίων προσώπων τῆς μέσης κωμῳδίας, πρωταγωνιστεῖ ἤδη ἐν τῷ Ἀἰολοσικῶνι τοῦ Ἀριστοφάνους Ὀπόσην δ' ἐπιβροχὴν εἶχεν ἡ Μεγαρικὴ καὶ Σικελικὴ κωμῳδία εἰς τὴν διατύπωσιν σταθερῶν χαρακτήρων, συνάγεται ἐκ τοῦ Πολυδεύκου (Ὀνομ. IV. §. 146. 148. 150), ὅστις ἐν τοῖς προσώποις τῆς νέας κωμῳδίας μνημονεύει τὸν Σικελικὸν παράσιτον, καὶ τὸν θεράποντα Μαῖσωνα (πρὸς Meineke, Hist. crit. κτλ. σ. 564).

² Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Πλούτου (515) διακρίνει τὰ δράματα τῆς μέσης κωμῳδίας ἐκ τοῦ ἐπικού ὕψους διαφόρων χωρίων.

δρῶν τῆς πολιτείας καὶ τῶν ψηφισμάτων τοῦ δήμου¹. Ἐκτὸς τῶν ὑποθέσεων τούτων ἡ μέση κωμωδία περιέλαβεν εἰς τὸν κύκλον αὐτῆς τὴν φιλολογίαν καὶ τοὺς ἐπὶ παιδείᾳ ἐξέχοντας ἄνδρας· ὅθεν καὶ τὰ κωμικὰ δράματα τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι πλήρη σκωμμάτων κατὰ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνος, τῆς νεωστὶ ἀναβιωσάσης Πυθαγορείου αἰρέσεως, τῶν ῥητόρων καὶ διδασκάλων τῆς ῥητορικῆς, τῶν συγχρόνων τραγικῶν καὶ ἐπικῶν ποιητῶν. Ἐνίοτε δὲ στρέφοντες οἱ ποιηταὶ καὶ εἰς τὸ παρελθόν, ἐχλεύαζον πᾶν ὅ,τι εὐρισκόν παρ' Ὀμήρῳ ἄσθενως εἰρημένον ἢ σφαλερόν. Ἄλλ' ἡ κριτικὴ αὕτη τῆς μέσης κωμωδίας ἦτο πᾶν διαφόρος τῆς ἐν Νεφέλαις, διότι ἐκεῖ μὲν ὁ Ἀριστοφάνης κωμωδῶν τὸν Σωκράτην ἔτεινεν εἰς σκοπὸν πρακτικόν, ἡ δὲ μέση κωμωδία, ὅσον ἐξάγεται ἐκ τινων παρὰδειγμάτων, ἡσχολεῖτο περὶ τὴν ἔρευναν καὶ κρίσιν τοῦ συγγραφικῶν ὅφους τῶν διακωμωδουμένων ἀνδρῶν, ὅπερ δεικνύει τὴν μεγάλην μεταβολὴν ἣτις ἐπῆλθεν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν βίον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ὅτι δηλαδὴ ἐξ ἀνδρῶν πολιτευομένων μετεβλήθησαν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς ἔθνος φιλόλογων, οἵτινες ἀντὶ τῶν πανελληνίων συμφερόντων καὶ τῶν ὑποθέσεων τῶν συμμάχων διέτριβον περὶ τὴν κρίσιν τοῦ γνησίου Ἀττικοῦ ὅφους καὶ τοῦ ἀρίστου ῥητορικοῦ χαρακτῆρος. Οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ καιροῦ ἐκείνου δὲν ἐκινούντο πλέον πρὸς τὰς ιδέας τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ Κίμωνος, ἀλλ' ἔτρεψαν ὅλην αὐτῶν τὴν προσοχὴν καὶ τὸν νοῦν εἰς τὰς ἐρίδας καὶ ἀντιλαϊδορίας τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ῥητορικῶν σχολῶν. Ἡ μεγάλη αὕτη μεταβολὴ εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἐπῆλθε διὰ μιᾶς, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον βύσκουσα, ἐτελειώθη πρῶτον ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου· οὐχ ἦττον ὅμως αἱ πρῶται ἀρχαὶ καὶ τὰ προανακρούσματα ὑποφαίνονται ἤδη σαφῶς εἰς τὴν μέσην κωμωδίαν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦτου· τὰς δὲ ὑποθέσεις τῶν δραμάτων ἡρακλίζοντο οἱ ποιηταὶ τῆς μέσης κωμωδίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς μυθολογίας²,

¹ Οἱ ποιηταὶ τῆς μέσης κωμωδίας ἐφείδοντο τῶν ἐγχωρίων ἀρχόντων, ἀλλ' ὅχι καὶ τῶν ξένων δοναυτῶν. Ὁ Διοσκούριος π. χ. τοῦ Εὐδοκίου ἐποίησεν κατὰ τοῦ ὁμωνύμου τῆς Σικελίας τυράννου· ὁ δὲ Διοσκύριος ἀνδρὸς τοῦ νεωτέρου Κρατίνου κατὰ τοῦ τυράννου τῶν Φεραίων Ἀλεξάνδρου. Ὁμοίως ἐκωμώδησε καὶ ὁ Μένανδρος τὸν τυράννον τῆς Ἡρακλείας Διονύσιον, ὁ δὲ Φιλῆμων Μάγαν τὸν βασιλεῖα τῆς Κυρήνης.

² Μακρὸν κατάλογον μυθικῶν κωμωδιῶν ἀνέγραψεν ὁ Meineke ἐν Hist. crit. κτλ. σ. 283.

διότι τὰ μυθικὰ πρόσωπα ἦσαν προσφυέστερα εἰς ἀπεικόνισιν τυπικῶν χαρακτηρισμῶν, ὡς εἶπα καὶ ἐν τῷ περὶ Μεγαρικῆς καὶ Σικελικῆς κωμωδίας. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ περὶ τῆς μέσης κωμωδίας γνώσεις ἡμῶν δὲν εἶναι σαφεῖς καὶ καθαραί, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχει ἐν αὐταῖς ἀσταθές τι καὶ ἀβέβηκον, ὅπερ πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ πράγματος. Ἡ μέση κωμωδία εἶναι μετὰ βᾶσις μᾶλλον καὶ γέφυρα ἢ αὐτοτελές καὶ αὐθέκαστον εἶδος τοῦ δράματος· ἐνῷ λοιπὸν ἔχει ὁμοιὰ τινα πρὸς τὴν ἀρχαίαν, ὁμοιάζει πάλιν κατ' ἄλλα τὴν νέαν κωμωδίαν· ὥστε ὁ Ἀριστοτέλης οὐδὲ διακρίνει ὅλως μέσην κωμωδίαν, ἀλλὰ γνωρίζει δυο μόνον φάσεις τοῦ κωμικοῦ δράματος, τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν κωμωδίαν.

Τῆς μέσης κωμωδίας οἱ ποιηταὶ εἶναι πολλοὶ τὸν ἀριθμὸν, ἤκμασαν δὲ πάντες ἀπὸ Ὀλ. 100 (π. X. 380) μέχρι τῆς βασιλείας Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου. Εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους ἀνήκουσιν οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀριστοφάνους Ἀραρός καὶ Φίλιππος· ἄμα δὲ καὶ Ἐῤῥουλος ὁ πολυγραφώτατος, ἄκμασας περὶ τὴν 101. Ὀλ. (376 π. X.). Κατόπιν τούτων ἔπεται ὁ Ἀναξανδρίδης, περὶ οὗ ἱστορεῖται ὅτι πρῶτος εἰσήγαγεν εἰς τὴν κωμωδίαν ἔρωτας παρθένων καὶ ἀπαγωγὰς καὶ ἀποπλάνησεις¹, ὑποθέσεις συνηθεστάτας εἰς τὴν νέαν κωμωδίαν. Μετὰ τὸν Ἀναξανδρίδην ἔπονται ὁ Ἀμύρις καὶ ὁ Ἀναξίλλας, οἵτινες ἔστρεψαν τὰ σκώμματα αὐτῶν ἰδίως κατὰ τοῦ Πλάτωνος, μετ' αὐτοὺς δὲ Κρατῖνος ὁ νεώτερος καὶ ὁ Τιμοκλῆς, οἱ διακωμωδῆσαντες τοὺς ῥήτορας Δημοσθένην καὶ Ὑπερίδην. Μικρὸν ὕστερον τούτων ἤκμασεν ὁ Ἀλεξίς, εἰς τῶν πολυγραφωτάτων καὶ ὀνομαστοτάτων ποιητῶν τῆς μέσης κωμωδίας. Τούτου τὰ λείψανα τῶν ποιημάτων ἔχουσι μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ δράματα τῆς νέας κωμωδίας, πρᾶγμα φυσικόν, διότι ὁ Ἀλεξίς συνέγραφεν ἔτι ἐπὶ Μενάνδρου καὶ Φιλλήμονος². Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ὁμοίως κατὰ τὴν τέχνην ἦτο ὁ Ἀντιφάνης, ἀνὴρ κεκτημένος ἀνεξ-

¹ Ἄλλ' ἤδη ὁ Κώκλος τοῦ Ἀριστοφάνους (Ἀραρότος) περιεῖχε κατὰ τὸν Πλατωνίαν ἀπαγωγὴν κόρης καὶ ἀναγνώρισιν, αἵ εἰσιν αἱ παρὰ Μενάνδρῳ.

² Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Ὑποβολιμαίου παρ' Ἀθηναίου (XI. σ. 502. B.) Meineke, *Histor. κτλ.* σ. 375.

ἀντλήτον θησαυρὸν κωμικῆς εὐφυΐας, ὁ πολυγραφώτατος πάντων τῶν ποιητῶν τῆς μέσης κωμωδίας¹. Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν κωμωδιῶν αὐτοῦ, ὧν ἄλλοι μὲν μνημονεύουσι τριακοσίας τὸν ἀριθμὸν, ἄλλοι δὲ καὶ πλείους, συμπεραίνεται ὅτι οἱ κωμωδοποιοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν ἐδίδασκον ἀνὰ ἓν δρᾶμα εἰς μόνον τὰ Λήγαια καὶ τὰ μεγάλα Διονύσια, ἀλλ' ὅτι ἐποίουν καὶ εἰς ἄλλας τοῦ ἔτους ἐορτάς, ἢ, τὸ πιθανώτερον, ὅτι ἐδίδασκον πολλὰ δρᾶματα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐορτήν.

Οἱ τελευταῖοι οὗτοι τῆς μέσης κωμωδίας ποιηταὶ ἦσαν σύγχρονοι καὶ ἀνταγωνισταὶ τῶν ποιητῶν τῆς νέας κωμωδίας, οἵτινες κατὰ τοῦτο καὶ μόνον διακρίνονται τῶν πρώτων, ὅτι ἡκαλούθησαν τὴν νέαν τῆς τέχνης τάσιν ἀσφαλέστερον καὶ ὁμαλώτερον. Οἱ ἐπιφανέστατοι ποιηταὶ τῆς νέας κωμωδίας εἶναι ὁ Μένανδρος, ἀκμάσας μικρὸν μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον², εἰς τῶν πρώτων, ἅμα δὲ καὶ ὁ τελειότατος τοῦ νέου εἵδους ποιητῆς, ὅπερ δὲν φαίνεται οὐδόλως παράδοξον εἰς τὸν εἰδόμενον, ὅτι ἡ μέση κωμωδία δὲν ἦτο αὐτοτελὲς εἶδος τοῦ κωμικοῦ δρᾶματος, ἀλλ' οἷον παρασκευὴ τις καὶ εἰσαγωγή εἰς τὴν νέαν κωμωδίαν³. Μετὰ τὸν Μένανδρον ἐφημίσθη ὁ Φιλήμων, ὅστις ἀνέβη μὲν τὴν σκηνὴν μικρὸν πρὸ τοῦ Μένανδρου, ἐπέζησεν ὁμως πολὺ μετ' αὐτόν, ποιητῆς ποθεινότατος εἰς τὸ πλῆθος τῶν Ἀθηναίων, ἂν καὶ ὑπὸ τῶν ἐμπείρων τῆς τέχνης κριτῶν ἐνομιζέτο ἡττων τοῦ Μένανδρου⁴. Σύγχρονος τοῦ Φιλήμονος ἦτο ὁ Φιλιππίδης⁵, μικρὸν δὲ νεώτερος αὐτοῦ Δίγυλος ὁ Σινώπεις⁶. Σύγχρονος Μένανδρου ἦτο Ἀπολλόδωρος ὁ Γελῶς. Τὴν κατόπιν δὲ γε-

¹ Ὁ Ἀντιφάνης ἐμνημόνευε τοῦ Σελεύκου (Ἀθην. IV. σ. 156. e.).

² Ὁ Μένανδρος ἐδίδαξε τὸ πρῶτον δρᾶμα τὸ 322 π. X., ὡν ἐφηβος ἔτι, ἀπέθανε δὲ τὸ 291 π. X.

³ Κατὰ τὸν ἀνώνυμον «περὶ κωμωδίας» ὁ Μένανδρος ἐδιδάχθη τὴν τέχνην παρ' Ἀλεξίδου.

⁴ Ὁ Μένανδρος λέγεται ὅτι εἰπέ ποτε πρὸς τὸν Φιλήμονα, ὅστις πολλὰκις ἐνίκησεν αὐτὸν ἐν τῷ ἀγῶνι: quæro, inquit, Philemo, bona venia dic mihi, cum me vincis, non erubescis? (Γελλ. XVII. 4).

⁵ Κατὰ τὸν Σουΐδαν ὁ Φιλιππίδης ἐδίδαξε πρὸ τοῦ Φιλήμονος (Ὁλ. 111.).

⁶ Ἡ Σινώπη ἐγέννησε κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τρεῖς κωμωδοποιούς, τὸν Διφιλόν, Διανύσιον, Διδώρον, ἅμα δὲ καὶ Διογένην τὸν Κυνικόν. Συνειθίζετο δὲ, ὡς φαίνεται, ἐν Σινώπῃ περὶ

νεᾶν ἤκμασεν Ἀπολλόδωρος ὁ Καρύστιος¹ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ποιη-
ταί, οἵτινες ἐφημίσθησαν ὁ μὲν μάλλον, ὁ δὲ ἥττον.

Νῦν δὲ μεταβαίνοντες ἀπὸ τῆς μέσης εἰς τὴν πραγματείαν τῆς
νέας κωμωδίας, εἰσερχόμεθα πάλιν εἰς χώραν γνωριμωτέραν, διότι
συνδυσάζοντες τὰς μιμήσεις τῶν Ῥωμαίων κωμωδοποιῶν μὲ τὰ πολλὰ
καὶ ἐν μέρει μακρὰ ἀποσπάσματα τῶν πρωτοτύπων δραμάτων, δυ-
νάμεθα νὰ ἀναπλάσωμεν κωμωδίαν τινὰ τοῦ Μενάνδρου, καθόλου τε
καὶ κατὰ μέρη. Ἄν μάλιστα εἶχέ τις ἰδίαν πρὸς τοῦτο εὐφυίαν,
ἅμα δὲ καὶ τὴν δέουσαν ἐμπειρίαν περὶ τὴν μεταχείρισιν τῆς Ἀττι-
κῆς γλώσσης, ἡδύνατο ν' ἀνασυνθέσῃ κωμωδίαν τινὰ τοῦ Μενάν-
δρου τόσον ἀκριβῶς, ὥστε θ' ἀνεπλήρουτο κατὰ πάντα ἡ ἀπώλεια
τοῦ πρωτοτύπου δράματος. Σημειωτέον δέ, ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ κωμω-
δία δὲν ἦτο μίμησης τῆς ἐλληνικῆς· ἐκ βιβλίων γενομένη, ἀλλ' οἱ
Λατῖνοι ποιηταὶ μετεβίβασαν εἰς Ῥώμην τὴν ζῶσαν ἔτι σκηνὴν τοῦ
ἐλληνικοῦ θεάτρου· διότι ἡ κωμωδία ἀδιαλείπτως ἐκαλλιεργεῖτο
καὶ διεσώζετο μέχρις ἐκείνων τῶν χρόνων ἐν Ἑλλάδι. Καὶ εἶναι
μὲν ἀληθές ὅτι ἡ νέα Ἀττικὴ κωμωδία ἤκμασε κυρίως μικρὸν μετὰ
τὸν Ἀλέξανδρον, τὴν πρώτην ὅμως τῶν ποιητῶν γενεὰν διεδέχθη
ἄλλη, ὡς Φιλῆμονα τὸν πατέρα διεδέχθη Φιλῆμων ὁ υἱός. Εἶναι δὲ
πιθανώτατον ὅτι ποιηταὶ κωμωδιῶν μετρίας ἀξίας καὶ φήμης οὐ-
δέποτε ἔλειψαν ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἐξηκολούθουν ποιοῦντες νέα
ἐκάστοτε δράματα πρὸς διάχυσιν τοῦ πλήθους, ὥστε, ὅτε ὁ Λίβιος
Ἀνδρόνικος ἐδίδαξεν ἐν Ῥώμῃ τὴν πρώτην αὐτοῦ κωμωδίαν λατι-
νιστί (514 κ. Π.—240 π. Χ.), οὐδὲν ἄλλο ἐπραξεν, ἢ ὅ,τι πολλοὶ
ὁμοτέχνοι ἄνδρες ἐπραττον ἐλληνιστί εἰς τὰς πόλεις τὰς ἐλληνί-
δας. Ὅπως δὴποτε ὅμως τοῦ Μενάνδρου καὶ Φιλῆμονος τὰ δράματα
ἦσαν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὰ συνηθέστατα καὶ ἀγαπητότατα
εἰς τὰς πεπαιδευμένας τάξεις τῶν κατοίκων ἔν τε τῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ
Ἰταλίᾳ. Τοιαύτην γνώμην ἂν συλλάβῃ περὶ τοῦ πράγματος ὁ ἀνα-
γνώστης, δύναται, ὡς νομίζω, νὰ κατανοήσῃ ὀρθῶς τὴν σχέσιν τῶν
Λατίνων κωμωδοποιῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἥτις εἶναι τόσον πα-
ράδοξος, ὥστε μόνον ἐκ τῶν ἱστορικῶν τούτων λόγων σαφηνίζεται
τοὺς χρόνους ἐκείνους νὰ παρανομάζωνται οἱ ἄνδρες ἐκ Δ. ι. β. c. (Ἐν Σινώπῃ
ἐλατρεύετο ἰδίως ὁ Χ θ ὁ ν ι ο ς ἢ Σ ἔ ρ α π ι ς Ζ ε ῦ ς).

¹ Πρβ. Meineke, *Histor. crit.* κτλ. σ. 459, 462.

ικανῶς. Ἐκ τῶν προτέρων τις σκεπτόμενος, εὕρισκει ὅτι εἰς μεταφορὰν τῶν ἐλληνικῶν δραμάτων εἰς Ῥώμην δύο μεθόδους εἶχον νὰ μεταχειρισθῶσιν οἱ Λατῖνοι ποιηταί· ἢ νὰ μεταφράζωσι πιστῶς τὰς κωμωδίας Μενάνδρου, Φιλήμονος καὶ τῶν ἄλλων, χάριν τῶν πεπαιδευμένων τῆς Ῥώμης ἀνδρῶν, ἢ νὰ διασκευάζωσιν οὕτω τὰ ἐλληνικὰ δράματα πρὸς τὰ ἥθη καὶ τὰ πράγματα τῶν Ῥωμαίων, ὥστε νὰ γίνωνται εὐπερίληπτα καὶ νοητὰ εἰς ἅπαν τὸ κοινὸν πλῆθος τῆς πόλεως. Καὶ ὅμως οὐδέτερον τῶν τρόπων τούτων μετεχειρίσθησαν ἀσφαλῶς, ἀλλ' ἐβάδισαν ὁδὸν τινα μέσην, καθ' ἣν καὶ τὰ δράματα διεσκεύαζον, καὶ τὸν ἐλληνικὸν τρόπον καὶ χαρακτῆρα διεφύλαττον ἀνεξίτηλον. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, εἰς τὴν ἐλληνίζουσαν κωμωδίαν τῶν Ῥωμαίων, τὴν καλουμένην *Comoedia palliata*, ἠναγκάσθησαν οἱ Ῥωμαῖοι ν' ἀποδεχθῶσιν ὅχι μόνον τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους καὶ τὰ σχήματα τῶν δραμάτων, ὅχι μόνον τὴν θεατρικὴν παρασκευὴν καὶ τὰς σχέσεις τοῦ Ἀττικοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐν Ἀθήναις ποιητικὴν αἰσθησιν ὡς κανόνα καὶ γνώμονα ἱερᾶς εὐθυμίας, καί, τὸ πάντων θαυμαστότατον, ὅτι κατεδέχθησαν νὰ φαντασθῶσιν ἑαυτοὺς ἐπὶ τινας ὥρας βαρβάρους, ὡς δὲ ῥητῶς ἀποκαλοῦσι βαρβάρους οἱ Ῥωμαῖοι κωμωδοποιοί, ὅταν τύχη, τοὺς τε ἄλλους Ῥωμαίους καὶ ἑαυτοὺς¹.

Τὰς παρατηρήσεις ταύτας, ἂν καὶ ἐκτὸς τοῦ προκειμένου, ἠναγκάσθην νὰ παρενβίρω ἐνταῦθα, ἵνα ἐξηγήσω τὴν πολλὴν χρῆσιν, ἣν θὰ κάμω κατόπιν τοῦ Πλαύτου καὶ Τερεντίου εἰς ἐξήγησιν τῶν ἐλληνικῶν κωμωδιῶν. Οἱ Λατῖνοι ποιηταὶ ἐσκεύαζον Ἀττικὰ ἐδέσματα πρὸς τὸν Ῥωμαϊκὸν φάρυγγα, ἕκαστος κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ αἰσθησιν καὶ ὄρεξιν. Ὁ Πλαῦτος π. χ. μὲ ἀρτύματα ἀδρότερα καὶ παχύτερα, ὁ δὲ Τερέντιος μὲ λεπτότερα καὶ ἡπιώτερα², τὰ ἐδέσματα ὅμως ἔμενον πάντοτε Ἀττικά³.

Αἱ Ἀθηναί, ἀς ἐπεδείκνυσαν ἐν τοῖς δράμασιν οἱ Λατῖνοι ποιη-

¹ Πλαῦτ. *Bacchid.* I. 2, 15. — *Captivi* III, I, 32. — IV. 2. 104. — *Trinūm* Prol. 19. — *Festus* v. *barbari* καὶ *varula*.

² Ὁ Πλαῦτος μεταφράζει συχνά, ἐν γένει δὲ μιμεῖται, τὰ ἐλληνικὰ πολὺ δουλικώτερον ἢ ὅσον τινὲς νομίζουσι. Πλὴν δὲ τοῦ Τερεντίου μιμητὴς πιστῶς τοῦ Μενάνδρου ἦτο καὶ ὁ Καικίλιος Στάτιος.

³ Οἱ Λατῖνοι κωμωδοποιοὶ τὸσον πιστῶς μετέφραζον τὰ ἐλληνικὰ δράματα [ΤΟΜΟΣ Β'. ΓΡΑΜ. ΚΥΠΡ.]

ταί εἰς τοὺς Ῥωμαίους, δὲν ἦσαν αἱ ἀρχαῖαι ἐκεῖναι, ἀλλ' αἱ ἐπὶ τῶν διαδόχων ἢ ἐπιγόνων, πόλις πολυάνθρωπος μὲν καὶ ἀκμαία κατὰ ναυτιλίαν καὶ ἐμπόριον καὶ πλοῦτον ἰδιωτικόν τε καὶ δημόσιον, ἀφρηρημένη δὲ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πολιτικὴν δύναμιν ἀπὸ τῆς ἐν Χειρωνεΐα μάχης καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ Λαμιακοῦ πολέμου¹. Αἱ Ἀθηναῖαι τῶν χρόνων ἐκείνων τόσον διέφερον τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐπὶ Κίμωνος καὶ Περικλέους, ὅσον διαφέρει γέρον εὐθυμος, ἱλαρὸς καὶ ἡδονικὸς, ἀλλ' ἀδύνατος, ἀνδρὸς εὐρώστου καὶ ἀκμαίου κατὰ τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν. Αἱ δύο ἐκεῖναι συμφυεῖς καὶ ἀχώριστοι τῶν Ἀθηναίων ἀρεταί, ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ δεξιότης τοῦ πνεύματος, διεσπασθῆσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ διεχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων, διότι τῆς μὲν ἀνδρείας ἀντεποιῶντο μόνοι οἱ ἀπάτριδες μισθοφόροι, οἵτινες μετῆρχοντο τὸν πόλεμον ὡς ἐπιτήδευμα βίου, ὁ δὲ πολεμικὸς ἐνθουσιασμός, ὅστις κατελάμβανεν ἐνίοτε τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ὅπως ταχέως ἀνέλαμπεν, οὕτω καὶ ταχέως ἐσθένυτο. Ἡ δὲ εὐφυΐα καὶ ὀξύνοια τῶν Ἀθηναίων, ὅση δὲν ἔδαπανᾷτο εἰς τὰς σχολὰς τῶν ρητόρων καὶ φιλοσόφων, διὰ τὴν ἑλλειψίν πολιτικῆς ἐνεργείας ἐτράπη εἰς πράγματα ἰδιωτικὰ καὶ εἰς ἀπόλαυσιν τῶν τέρψεων καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους κύριον θέμα τῆς δραματικῆς ποιήσεως γίνεται ἀπὸ τοῦδε ὁ ἔρω², ὃχι μόνον παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν, ὅσα μετέσχον ἐλληνικῆς παιδείας, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι τὰ ἀρχαῖα ἔθνη δὲν ἐγνώρισαν τὰ εὐγενῆ ἐκεῖνα εἶδη τοῦ ἔρωτος, ὅσα ἀνεπτύχθησαν κατὰ τοὺς ὕστερον

τα, ὥστε μερικώταται διατάξεις τοῦ Ἀττικοῦ δικαίου, οἷαι τὰ περὶ ἐπικλήρων καὶ κληρουχιῶν τῶν ἐν Ἀθήνῃ, μνημονεύονται συχνότατα παρ' αὐτοῖς.

¹ Τὰ οἰκονομικὰ τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ Λυκούργου (338—326 π. Χ.) ἤκμαζον κατὰ τὸ φαινόμενον ὡς ἐπὶ Περικλέους. Περὶ δὲ τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων, ἐλευθέρων τε καὶ δούλων, μαρτυρεῖ ἡ ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως γενομένη ἀπαρίθμησις (317 π. Χ.). Ἰσχυρὸν δὲ στόλον εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι ἐπ' αὐτῶν ἤδη τῶν χρόνων Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ ὥστε αἱ δυνάμεις δὲν ἔλειπον, ἀλλ' ἔλειπε τὸ πνεῦμα καὶ ἡ δραστηριότης δι' ὧν ἡδύνατο ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων νὰ διατηρήσῃ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν ἰσχύον αὐτῆς ἀπέναντι βασιλέων καὶ ἡγεμόνων.

² *Fabula jucundi nulla est sine amore Menandri. Ovid. Trist. II. 371.*—Meineke, *Men. et Phil. fragm. p. XXVIII.*

χρόνους. Ἐπειδὴ δὲ ὁ περιωρισμένος καὶ ἐγκλειστός ἐκεῖνος βίος τῶν Ἀτθίδων παρθένων, ὃν περιέγραψα ἐν τῷ περὶ Σαπφύος λόγῳ (Κεφ. 13), παρέμενον ἔτι εἰς τὰς οἰκογενεάς τῶν γνησίων πολιτῶν ὅλως ἀμετάβλητος, ἔρως διαρκὴς κατὰ τὰς σημερινὰς ἰδέας ἦτο πρᾶγμα ἀδύνατον, διὸ καὶ οὐδαμοῦ φαίνεται τοιοῦτος οὔτε ἐν ταῖς ἀποσπάσμασι τοῦ Μενάνδρου οὔτε παρὰ τοῖς μιμηταῖς αὐτοῦ. Ὁσάκις δὲ ὑπόκειται ἀπαγωγὴ παρθένου ὡς δεσμός τῆς ὅλης κωμωδίας, ἡ ἀπαγωγὴ αὕτη ἐγείνεν ἢ κατὰ τυχαίαν συνάντησιν ἢ κατὰ τινα θρησκευτικὴν παννυχίδα ἐν ὧρα νεανικῆς μέθης καὶ παραφορᾶς. Ἀλλοτε δὲ δούλη ἢ ἑταῖρα, ἐρωμένη τινὸς τῶν ἐλευθέρων, ἀναγνωρίζεται ὡς πολίτις γνησία καὶ εὐγενής, καὶ τότε συνάπτεται ὁ γάμος κατόπιν ἔρωτος, ὅστις ἤρχισεν ὑπὸ ἔννοιαν καὶ σκοπὸν ὅλως διόλου διάφορον¹.

Ἡ κοινωνία μετὰ ἑταίρων, ἥτις ἐπὶ Ἀριστοφάνους² ἐνομιζέτο πρᾶξις ἄθεσμος καὶ πονηρά, ἐγείνε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνηθεσάτη εἰς τοὺς νέους τῶν εὐγενῶν τάξεων, οἵτινες συμβιβούντες ἐλευθέρως μετὰ τοιούτων γυναικῶν, ἦσαν ἀπρόθυμοι πρὸς νόμιμον γάμον, ἀφοῦ μάλιστα αἱ ἑταῖραι ὑπερῆχον τῶν ἐλευθέρων παρθένων κατὰ τε τὴν παιδείαν καὶ τὰς ἄλλας χάριτας³. Ἐν ταιαύτῃ περιπτώσει οἱ γονεῖς τῶν νέων ἢ συγχωροῦσιν εἰς τοὺς υἱοὺς τὴν κοινωνίαν ταύτην χαρίζομενοι εἰς τὴν νεότητά, ἢ ἐκ φιλαργυρίας καὶ ἀυστηρότητος προσπαθοῦσι ν' ἀποτρέψωσιν αὐτοὺς, ὅποτε συμβαίνει νὰ ἐμπίπτωσιν αὐτοὶ οὗτοι κατὰ τὸ γῆρας εἰς τὸ κακὸν τὸ ὅποιον καταδικάζουσι τόσον αὐστηρῶς. Εἰς τὰς οἰκογενειακὰς ταύτας διαφορὰς καὶ τὰ σκάνδαλα ὑποδύονται οἱ *δοῦλοι* πρόσωπον σπουδαιότατον, διότι ὑπὸ τὸ ἐπικρατοῦν ἐν Ἀθῆναις πνεῦμα τῆς ἰσονομίας ἡ τάξις τῶν δούλων, ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τοῦ Ξενοφώντος

¹ Ταῦτα εἶναι ἡ φθορά καὶ ἡ ἀναγνώρισις, ὑποθέσεις πολλῶν κωμωδιῶν τοῦ Μενάνδρου.

² Νεφέλ. 996.

³ Ἡ ἑταῖρα διακρίνεται τῆς πόρνης κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν ἑταῖρα εἶναι γυνὴ ξένη ἢ ἀπελευθερωθεῖσα, ἡ δὲ πόρνη εἶναι δούλη τοῦ πορνοδοσχοῦ ἢ τῆς πορνοδοσχοῦ (*leno, lena*). Πολλὰκις δὲ αἱ πόρναι λυόμεναι, ἤτοι ἀπελευθεροῦμεναι ὑπὸ τῶν ἐραστῶν, ἀνέβαινον εἰς τὴν τιμιωτέραν τάξιν τῶν ἑταίρων.

δὲν διεκρίνετο σχεδὸν τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς περιβολῆς καὶ τοῦ σχήματος. Νῦν δὲ διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν διαφθορὰν τῶν ἡθῶν καὶ τὴν ἄλλην ἄδειαν καὶ ἀκολασίαν ἀπέκτησαν τασαύτην δύναμιν, ὥστε εἰς τὰ δράματα τῆς νέας κωμωδίας οἱ δούλοι παλλάκις πλέκουσιν ὁλόκληρον μηχανήμα σκανδαλώδους τινὸς ἐπιχειρήματος, καὶ εἴτε διὰ πανουργίας σώζουσι τοὺς κυρίους αὐτῶν ἐκ δυσαρέστων περιπλοκῶν, εἴτε βοηθοῦσιν αὐτοὺς εἰς ἀπαγωγὴν τῆς ἐρωμένης. Ἐνίοτε δὲ εὐρίσκονται καὶ φρονιμώτεροι δούλοι, οἵτινες ἐπεισαν τοὺς δεσπότες αὐτῶν ν' ἀπαλλαγῶσιν ἀλαζονικῆς καὶ ὑπερηφάνου ἐταίρας¹. Σπουδαῖα πρόσωπα δύνονται εἰς τὴν νέαν κωμωδίαν παρὰ τοὺς δούλους καὶ οἱ παράσιτοι, διότι πλὴν τῶν κωμικῶν ἀφορμῶν, ἃς παρέχουσιν εἰς τοὺς ποιητὰς ὡς ἐκ τοῦ ἡθους καὶ τοῦ σταθεροῦ πόθου αὐτῶν νὰ τρυφῶσι χωρὶς νὰ ἐργάζωνται, εἰσέρχονται ὡς γινώριμοι καὶ φίλοι εἰς πολλοὺς οἴκους, καὶ εἶναι πρόθυμοι χάριν ἑνὸς δείπνου νὰ ἐκτελέσωσιν οἰανδήποτε ὑπηρεσίαν. Παρὰ τοὺς δούλους καὶ τοὺς παρασίτους εἰσάγει ἡ νέα κωμωδία σταθερῶς καὶ ἄλλα πρόσωπα, ὧν διακρίνω ἓν μόνον, τὸν ἀ-
λαϊδρα στρατιώτην ἢ Θράσωνα (*miles gloriosus*). Ὁ στρατιώτης οὗτος δὲν εἶναι Ἀθηναῖος πολίτης, ἐκ τῶν γενναίων ἐκείνων ὀπλιτῶν τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, ἀλλ' ἄπκτρις μισθοφόρος, νῦν μὲν στρατεύων ὑπὸ τὸν Σέλευκον, ἄλλοτε δὲ ὑπ' ἄλλον τινὰ τῶν Ἀσια-
νῶν ἡγεμόνων, ὅστις δι' ὀλίγων κόπων λαβὼν λάφυρα πολλὰ ἐκ τῆς πολυχρύσου Ἀσίας καὶ ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καταδαπανᾷ

¹ Οἷον ἐν τῷ «Εὐνούχῳ» τοῦ Μενάνδρου κατὰ τὴν ὑπὸ Περσίου γενομένην μίμησιν (*Sat. V. 164*). Ὁ Πέρσιος εἶχεν ὑπ' ὄψιν αὐτὸν τὸν Μενάνδρον καὶ ὄχι τὴν ἀπομίμησιν τοῦ Τερεντίου (*Eunuch. I. 1*). Ἀλλὰ παρὰ μὲν τῷ Μενάνδρῳ βουλευταὶ ὁ νέος μετὰ τοῦ δούλου κατ' ὃν χρόνον ἡ ἐταῖρα εἶχεν ἀποκλείσει αὐτόν, παρὰ δὲ Τερεντίῳ ὅτε μετὰ διαφορὰν τινὰ καὶ ἔρην ἡ ἐταῖρα εἶχε μετακαλέσει πάλιν πρὸς ἑαυτὴν τὸν νεανίσκον. Ἐγείνη δὲ τοῦτο, διότι ὁ Τερέντιος κατὰ τὴν συνήθη μέθοδον τῶν Λατίνων κωμικῶν, ἦν ἐκάλουν *contaminatio*, διασκευάσας συνεχόμενους εἰς ἓν δύο δράματα τοῦ Μενάνδρου, τὸν *Εὐνούχον* καὶ *Κύλακα*, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἡτ-
ναγκάσθη ν' ἀνταλλάξῃ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Εὐνούχου βραδύτερον. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀδελφοὶ τοῦ Τερεντίου εἶναι *contaminatio* δύο δραμάτων, τοῦ *Γεωργίου* τοῦ Μενάνδρου καὶ τῶν *Συνάπτορος καὶ Ἰωνίου* τοῦ Διφίλου.

ἀφρόνως τὸν πλοῦτον αὐτοῦ εἰς τὰς πολυεργάτους πύρνας τῶν Ἀθη-
νῶν. Ἀναστρεφόμενος δὲ συνήθως μετὰ δούλων καὶ ἐξουρῶν πρὸς
αὐτοὺς τὰ πολεμικά του ἀνδραγαθήματα, συνείθισε νὰ μεγαληγορῇ
καὶ ἀλαζονεύηται ἀτοπώτατα· ἀλλ' ἐν ὅλῃ ταύτῃ τῇ ἀλαζονείᾳ ὁ
ἄνθρωπος εἶναι ἡμιβάρβαρος καὶ τόσον κοῦφος καὶ μωρός, ὥστε γί-
νεται ἔρμαιον καὶ παίγιον τῶν τε δούλων καὶ τῶν παρασίτων. Καὶ
ταῦτα μὲν καθόλου· τὰ δὲ μερικώτερα τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ δύ-
νεται τις νὰ συλλέξῃ εὐκόλως ἐκ τῶν λατινικῶν κωμωδιῶν, ἀρκεῖ
μῦνον νὰ ἔχῃ κατὰ νοῦν ὅτι αἱ περιγραφόμεναι σχέσεις καὶ τὰ
πράγματα εἶναι ἑκατὸν ἔτη παλαιότερα!

Τοιοῦτος εἶναι ὁ βίος καὶ τὰ πράγματα εἰς τὰ ὅποια ἀνεστρέφεται
ὁ Μένανδρος καὶ τὰ ὅποια περιέγραψεν εἰς τὰς κωμωδίας ὅσον ἐνδέ-
χεται πιστῶς καὶ ἀκριβῶς κατὰ τὴν ὁμόφωνον παραδῆσιν τῶν πα-
λαιῶν συγγραφέων. Οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ καιροῦ ἐκείνου οὔτε εἰς με-
γάλα πλεον συμφέροντα ἀπέβλεπον, οὔτε ὑπὸ μεγάλων ἐτρέφοντο
ἰδεῶν· ἀλλ' ἀντὶ τῆς ἀρχαίας τῶν ἡθῶν κοσμιότητος καὶ τῆς θερ-
μῆς εὐλαθείας καὶ πίστεως πρὸς τὰς ὀρησκειτικὰς πολιτικὰς καὶ
ἐθνικὰς παραδόσεις, μετέλαβον εἰδὸς τι σοφίας βιωτικῆς, τῆς ὁ-
ποίας τὰ μὲν στοιχεῖα ἦσαν ἐπιεικεῖα τις καὶ φιλάνθρωπία κοσμο-
πολιτικῇ, καὶ σύνεσις καὶ πρακτικὴ ἐμπειρία, πορίζομένη ἐκ τῆς
ἀκριβοῦς τῶν χαρακτῆρων σπουδῆς καὶ μελέτης, ἀξίωμα δὲ ὑπέρ-
τατον ἡ ἐλευθερία περὶ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν τοῦ βίου ἀγαθῶν. Τὰς
ἀρχὰς ταύτας, ἃς εἰσῆγαγεν ἐκ προτέρων χρόνων ἡ δημοκρατία,
ἐστερέωσε καὶ ἐπεξέτεινεν ἡ ἠθικὴ διαφθορὰ τῆς παρουσίας ἐποχῆς².

² Ὁ Ἀλαζὼν τοῦ Θεοφράστου (χαρ. 23) ἡμοιάζει πῶς πρὸς τὸν
Θράσυον τῆς κωμωδίας, ὅπως καὶ ἄλλοι χαρακτῆρες τοῦ Θεοφράστου ὁ-
μιλοῦσι τοὺς παρὰ Μενάνδρῳ, μετὰ τὴν διαφοράν, ὅτι ὁ παρὰ Θεοφράστῳ
στρατιώτης δὲν εἶναι μισθοφόρος, ἀλλὰ πολίτης Ἀθηναῖος, κομπάζων ἐπὶ
τῇ πρὸς τοὺς Μακεδόνας φιλίᾳ.

³ Αἱ ἀριστοκρατικαὶ πολιτεῖαι ἐν Ἑλλάδι ἐπεστάτων αὐστηρότερον ἐπὶ
τῶν ἡθῶν. Τούναντίον δὲ τὸ ἀξίωμα τῆς ἐν Ἀθήναις δημοκρατίας ἦτο, νὰ
μὴ ἐπεμβαίῃ ἡ πόλις εἰς τὰ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, εἰμὴ ὅσον ἀπῆται τὸ κοι-
νὸν συμφέρον· οὐχ ἦτον θύμῳ περιεῖχον προσωπικοὺς χλευασμοὺς καὶ τῆς
νέας κωμωδίας τὰ δράματα, διότι ἐξακολουθοῦσι ν' ἀκούονται παράπῳα
κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς κωμωδίας περὶ τὸ σκώπτειν καὶ λοιδορεῖν πρόσωπα
(Πλουτ. Δημητρ. 13 — Meinek. Hist. crit. κτλ. σ. 436). Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ

Χαρακτηριστικώτατον σύμπτωμα τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὅτι ὁ Μένανδρος καὶ ὁ Ἐπίκουρος, ἄνδρες ἔχοντες κοινὰς τάσεις καὶ ἔξεις, ἐγεννήθησαν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν αὐτὴν τὸ ἔτος, ἐπαίδεύθησαν ἐν τοῖς αὐτοῖς γυμνασίοις ὡς *συνέφηβοι*¹, καὶ διήγαγον τὸν βίον ἐν στενῇ φιλίᾳ καὶ κοινωνίᾳ. Ἀμφοτέρους τοὺς ἄνδρας ταύτους κατέκριναν ἰσῶς ἀδίκως ὡς δουλεύοντας αἰσχροῦς εἰς τὰς ἀγενεῖς ἐπιθυμίας τοῦ σώματος, οὐχ ἥττον ὁμῶς εἶναι ἀληθές, ὅτι οὐδέτερος αὐτῶν εἶχεν ἐνθουσιασμόν πρὸς τὰς ἰδέας τῆς ἠθικῆς. Ἀμφοτέρων τὸ ἀξίωμα ἦτο, νὰ μὴ ἀντιπαλαίωσι πρὸς τὰ πρᾶστυγχάνοντα τοῦ βίου, ἀλλὰ ν' ἀποδέχωνται μετ' εὐκολίας αὐτὰ, ἐπιμελούμενοι μόνον πῶς νὰ καταστήσωσι τὸν βίον ὅσον ἐνδέχεται ἡδύτερον καὶ εὐαρεστότερον. Ἀμφοτέρωι εἶχον ἱκανὴν σύνεσιν καὶ εὐγένειαν νὰ φεύγωσι τὸν ἄκρως ἡδονικὸν καὶ ἀκόλαστον βίον, διότι μακρὰ πείρα τῆς ματαιότητος ὅλων τῶν σωματικῶν ἡδονῶν καὶ κόρος, προσλθὼν ἐκ τῆς συνεχοῦς ἀπολαύσεως, ἤγειραν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Μενάνδρου πόθον πρὸς μετριότητα καὶ ποιᾶν τινα τῆς ψυχῆς ἡρεμίας². Ὑπῆρξεν ὁμῶς χρόνος καθ' ὃν ὁ Μένανδρος ἐπίστευσεν ὅτι ἡ εὐδαιμονία συνίσταται εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν παικίλων ἡδονῶν μᾶλλον, ἢ εἰς τὴν ἀνάδυσιν τοῦ Ἐπικούρου ἀταραξίαν· διότι εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, ὅποσον εἶχεν ἐκμανῶς πρὸς ἐταιρικὸς ἔρωτας τῆς τε Γλυκέρας καὶ Θαΐδος, καὶ ὅτι ἡ τρυφή καὶ ὁ περὶ τὴν ἐσθῆτα καλλωπισμὸς τοῦ Μενάνδρου ἐξέπληξαν καὶ αὐτὸν τὸν Φαληρέα Δημήτριον, ἄνδρα ἀβροδιᾶιτον σφόδρα καὶ ἁσώτων³. Τοιαύτη βιωτικὴ φιλοσοφία, οἷα ἡ τοῦ Μενάνδρου καὶ Ἐπικούρου, ἥτις πράττει τὸ κοινὴν συμφέρον ἐκ φιλαυτίας λελογισμένης, δὲν ἔχει χρεῖαν θεῶν. Διὸ ὁ μὲν Ἐπίκουρος ἐφυγάδευσε τοὺς θεοὺς εἰς τὰ μετακόσμια, ἀφοῦ κατὰ τὰ ἀξιώματα τῆς φυσικῆς του δὲν εὔρε τόπον νὰ τᾶξῃ αὐτοὺς ἄλλαχού, ὁ δὲ Μένανδρος ἀπεφαίνετο ὅτι αἱ θεοὶ θὰ διῆγον ἀνιαρώτατον βίον, ἂν ᾗσαν ἠναγκασμένοι νὰ μὴ πράττωσιν ἄλλα κατὰ πᾶσαν ἡμέραν, ἢ νὰ διανέμωσιν

Λατῖνοι ποιηταὶ ἐγκατέσπειρον τοιαύτους προσωπικούς χλευασμούς, περὶ οὓς ἀπεδείχθη ὁ Ναιβίος ἰδίως αὐστηρότατος καὶ πικρότατος.

¹ Στράβ. XIV. σ. 638. Meineke, Menandri et Philem. Fragm. p. XXV.

² Menandri Fragm. Meineke σ. 166, 1 ἀπὸ ἰσοπέδη ἀναισθησία.

³ Φαίδρ. Μυθ. V. 1. ἀπὸ τῆς ἀναισθησίας καὶ ἀναισθησίας.

εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ¹. Ἐπὶ δὲ σαφέστερον καὶ κατηγορητικώτερον ἐδήλωσεν ὁ φιλόσοφος τὴν δύναμιν τῆς Τύχης εἰς τὰ περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου δόγματα αὐτοῦ, ἔνθεν παραλαβὼν ὁ Μένανδρος ἐκήρυξεν εἰς τὰς κωμωδίας, ὅτι ἡ Τύχη εἶναι ἡ κυβερνώσα καὶ διοικοῦσα τὸν κόσμον², ὅχι βέβαια ἡ σωτὴρ τῆς Τύχης, ἡ θυγάτηρ τοῦ παμβασιλέως Διὸς, ἡ ἐπιφαινομένη εὐκαίρως ἐν ὥρᾳ κινδύνου, ἀλλ' ἡ τυφλὴ καὶ ἀλόγιστος τῶν πραγμάτων συγκυρία.

Εἰς τοιαύτην ἐποχὴν ἠθικῆς διαφθορᾶς καὶ παραλυσίας ἄσκει ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων μεγάλῃν δύναμιν ἡ κωμωδία, διάφορον μὲν τῆς ἐπὶ Ἀριστοφάνους, ἀλλὰ πολὺ ἰσως ἀποτελεσματικωτέραν· διότι τῆς νέας κωμωδίας οἱ ποιηταὶ διδάσκουσι τοὺς ἀνθρώπους νὰ φεύγωσιν ὡς μωρίαν τὴν πρᾶξιν ἐκείνην, ἣν δὲν θεωροῦσι πλέον ὡς κακὴν καὶ ἀνήθικον. Ἡ δύναμις δὲ τοῦ γελοίου κρατύνεται ἐτι μᾶλλον, διότι περιορίζεται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πραγματικότητος, καὶ δὲν περιβάλλει τὰς περιγραφόμενας ἀτοπίας τὰ γιγαντώδη ἐκείνα καὶ ὑπερφυᾶ μέτρα καὶ σχήματα τῆς ἀρχαίας κωμωδίας. Ἡ ἀρχαία κωμωδία ἐν τῇ δημιουργικῇ αὐτῆς μεγαλοφυίᾳ πλάσσει κατὰ φαντασίαν τὰ πρόσωπα, καὶ διὰ μεγάλων καὶ ἐκφραστικωτάτων χαρακτήρων περιγράφει καὶ χλευάζει τὰς κακίας καὶ τὰ πάθη αὐτῶν, ἐν ᾧ ἡ νέα κωμωδία ἐρανίζειται τοὺς χαρακτήρας ἐκ τοῦ κοινοῦ βίου, ὥστε τὰ πρόσωπα τῶν δραμάτων ἔχουσι τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἣν οἱ ἐν τῇ τότε κοινωνίᾳ ζῶντες ἄνθρωποι³. Ἀμελήσαντες λοιπὸν οἱ ποιηταὶ τῆς νέας κωμωδίας τὴν δημιουργίαν τῶν χαρακτήρων, ἔστρεψαν ὅλην αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς τῶν μύθων τὴν πλοκὴν καὶ τὰς δέσεις καὶ λύσεις τῶν δραμάτων, ὅθεν καὶ ὁ Μένανδρος τοῦτο τὸ περὶ τὴν οἰκονομίαν μέρος ὁμολογεῖ διαρρηθὴν ὡς τὸ σπουδαιότατον ἔργον τῆς τέχνης αὐτοῦ. Ἐκ τούτου δὲ προκύπτει καὶ ἄλλη διαφορὰ, ὅτι ἡ μὲν ἀρχαία κωμωδία κινεῖ τὰ πρόσωπα ἐλευθέρως καὶ καθ' ὃν τρόπον ἀπαιτεῖ ἡ διεξαγωγὴ τῆς ἀρχούσης ἐν τῷ δράματι ιδέας, ἡ δὲ νέα κωμωδία, τηροῦσα πάντας τοὺς κανόνας τοῦ πιθανοῦ, τοὺς ἐπικρατοῦντας εἰς τὸν ἀνθρωπίνον βίον,

¹ Meineke, Hist. crit. κτλ. σ. 451, κτλ. M. 288 = V. 1. 70, 1.

² Meineke, Menand. frag. p. 168. κτλ. M. 288 = V. 1. 70, 1.

³ Ἐκ τούτου τὸ ἐπιφώνημα «Ὁ Μένανδρος καὶ βίος».

ἀναγκάζεται νὰ συναρμύζῃ ἀκριβῶς πάντα τὰ συμβαίνοντα πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ ἦθη καὶ τὰς σχέσεις τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐνταῖς δὲ τῆς προσοχῆς καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ ἐγείρει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν παρ' Ἀριστοφάνει ἢ κατὰ μικρὸν ἐκτύλιξις καὶ ἀνάπτυξις τῆς κωμικῆς ἰδεας, ταῦτα παρασκευάζονται ἐν τῇ νέᾳ κωμῳδίᾳ διὰ τῆς περιπλοκῆς τῶν ὑποθέσεων, τῆς ἀκριβοῦς περιγραφῆς τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων, καὶ τέλος ἐκ τοῦ ὅτι οἱ θεαταὶ ἀνευρίσκουσιν εἰς ὠρισμένα τῆς κοινωνίας πρόσωπα τὸ παραδειγμα καὶ τὴν ἀκριβειαν τῶν κωμωδουμένων ἐλαττωμάτων.

Ὁ μετὰ προσοχῆς παρακολουθήσας τὸν λόγον ἄχρι τοῦδε κατείδεν ὅτι ὁ Μένανδρος καὶ ὁ Φιλῆμων ἐτελείωσαν ἐν τῇ κωμῳδίᾳ τὸ ἔργον, ὅπερ ἤρχισεν ἑκατὸν ἔτη πρότερον ἐν τῇ τραγωδίᾳ ὁ Εὐριπίδης. Διότι, ὅπως ἡ νέα κωμῳδία, οὕτω καὶ ὁ Εὐριπίδης ἐγύμνωσε τὰ τραγικὰ πρόσωπα τῆς ἰδανικῆς μεγαλειότητος, ἣν ἔχουσι μάλιστα παρ' Αἰσχύλῳ, καὶ ἀποδοῦς εἰς τοὺς ἥρωας μείζον μέρος ἀνθρωπίνης ἀσθενείας, κατέστησε τοὺς χαρακτήρας αὐτῶν ἀνθρωπικωτέρους καὶ ὁμοίους πρὸς τοὺς ἐν τῇ τότε κοινωνίᾳ ζῶντας. Ὅπως δ' ὁ Μένανδρος, οὕτως ὑπεριδὼν καὶ ὁ Εὐριπίδης τὰ ἠθικὰ καὶ θρησκευτικὰ ἀξιώματα, ἐφ' ὧν ἐβασίζετο ἡ ἀρχαία ἠθικὴ τῶν Ἑλλήνων, ὑπέβαλε πάντα τὰ πράγματα ὑπὸ διαλεκτικὴν, ἐνίστη δὲ καὶ σοφιστικὴν βίασαν, ἥτις μετ' οὐ πολὺ ἤγαγεν εἰς τὴν ἀκόλαστον ἐκείνην καὶ ἐγωϊστικὴν σοφίαν, ἥτις ἐπικρατεῖ ἐν τῇ κωμῳδίᾳ. Ὁ Μένανδρος καὶ Εὐριπίδης τόσον ὁμοιάζουσιν πρὸς ἀλλήλους κατὰ τε τοὺς στοχασμοὺς καὶ τὰ γνωμικά, ὥστε συγχέονται πολυλίκις τὰ ἀποσπάσματα αὐτῶν. Οὕτω δὲ ἡ τραγωδία καὶ κωμῳδία, τὰ ἀπὸ διαφορωτάτων ἀρχῶν ἀφορμώμενα εἶδη ταῦτα τοῦ δράματος, οἷον συνῆλθον καὶ συνέπεσαν εἰς ἓν σημεῖον¹, κατὰ τε ἄλλα καὶ τὸν χαρακτήρα αὐτὸν τοῦ λόγου· διότι καθὼς περιέκοψεν ὁ Εὐριπίδης τὸν ὄγκον καὶ τὸ ἐξαρμα τοῦ τραγικοῦ ὕφους καὶ μετεχειρίσθη τὴν πολιτικὴν γλῶσσαν τῶν πεπαιδευμένων τάξεων τῆς κοινωνίας, οὕτω καὶ οἱ ποιηταὶ τῆς μέσης² καὶ νέας κωμῳδίας ἀπέ-

¹ Ὁ Φιλῆμων τοσοῦτον ἐθαύμαζε τὸν Εὐριπίδην, ὥστε ἐπὶθεῖ ν' ἀποθάνῃ παραχρῆμα καὶ ἔλθῃ εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ, ἃν ἐγνωρίζεν ὅτι οἱ τελευτῶντες διασώζουσι νοῦν καὶ μνήμην ἐν τῷ Ἄδῃ.

² Ἀνώνυμος «Περὶ Κωμῳδίας». σ. XXVIII.

κοψαν μὲν πᾶν φορτικὸν καὶ θυμηλικόν, ὑπεβίβασαν δὲ τὴν ὑψηλὸν τοῦ λόγου χαρακτῆρα, οἷον μεταχειρίζεται ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὰ χορικά ἰδίως ᾠσματα, εἰς ὕφος ὁμαλὸν καὶ πολιτικόν. Διὰ τοῦτο ἐπικρατεῖ μὲν παρὰ Μενάνδρῳ εὐγένεια καὶ κομψότης λόγου¹, ἀλλὰ καὶ πολλή μονοτονία. Μερικώτερον δὲ χαρακτηρίζουσιν οἱ ἀρχαῖοι τὸ ὕφος τοῦ Μενάνδρου καὶ Φιλήμονος ὡς ἐξῆς· ὅτι ὁ Μένανδρος, μεταχειριζόμενος μικρὰς προτάσεις καὶ χαλαρὰν τῶν κώλων σύνθεσιν, παρείχεν εἰς τοὺς ὑπικριτὰς μεγαλειτέραν ἐλευθερίαν περὶ τὴν ἀπαγγελίαν, καὶ παρεσκεύαζεν οὕτω ζωηρὸν τὸν διάλογον· τοῦ δὲ Φιλήμονος αἱ κωμῳδίαί, διὰ τὴν διηρθρωμένην καὶ μακρὰν περιδολογίαν, ὅτι ἦσαν ἐπιτήδεια εἰς ἀνάγνωσιν μᾶλλον, ἢ πρὸς τὴν ἀπὸ σκηνῆς διδασκαλίαν². Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ Λατῖνοι κωμῳδοποιοὶ καὶ ὁ Πλαῦτος παρεισῆγον εἰς τὰ δράματα αὐτῶν λόγους φορτικούς καὶ βωμολοχίας πολὺ πλευντέρας ἢ ὅσας εὕρισκον εἰς τὰ ἑλληνικὰ πρωτότυπα, ἀρνούμενοι βεβαίως αὐτὰ εἶτε ἐκ τῆς ἐγχωρίου κωμῳδίας εἶτε καὶ ἐκ τῆς Σικελικῆς τοῦ Ἐπιχάρμου· διότι εὐπρέπειαν μὲν καὶ σεμνότητα εἶχε πολλήν ἡ νέα κωμῳδία, ὡς προεῖπον, τὸ ὕφος ὅμως καὶ τὸ ἔξαρμα τὸ ποιητικὸν ἐμελλε φυσικῇ τῇ λόγῳ νὰ ἐκλείψῃ μετὰ τοῦ χοροῦ. Εἶχε δ' ἐκλείψει πάντελως ὁ χορὸς ἐξ αὐτῆς ἤδη τῆς μέσης κωμῳδίας³, ὥστε οὐδὲν ἄλλο λυρικὸν στοιχεῖον ἀπέμεινε πλέον εἰς τὰς κωμῳδίας ἢ ὅπου παρενέπιπτε πάθος καὶ σφοδρὸς αἰσθήματος, ἐκεῖ εἰσῆγον οἱ ποιηταὶ στίχους τινὰς ἐκ ποικίλων μέτρων, οἵτινες ὄχι μόνον ᾄδοντο, ἀλλὰ καὶ συνωδεύοντο ὑπὸ ζωηρᾶς χειρονομίας. Ἐμμοῦντο δὲ περὶ ταῦτα οἱ κωμῳδοποιοὶ τὰς μονῳδίας τοῦ Εὐριπίδου μᾶλλον ἢ τὰ λυρικά ᾠσματα τοῦ Ἀριστοφάνους.

¹ "Ὅπερ ἐξαίρει ἰδίως ὁ Πλούταρχος ἐν συγκρίσει Ἀριστοφάνους καὶ Μενάνδρου" 2.

² Δημητρ. π. ἐρμην. §. 193.

³ Κατὰ τὴν Πλατωνίαν ἡ μέση κωμῳδία δὲν εἶχε παράδασιν, διότι δὲν εἶχε καὶ χορὸν. "Ἦδη δὲ ὁ Αἰολοαῖκων τοῦ Ἀριστοφάνους ἐπαιήθη ἀνευ χοροῦ· ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τῆς νέας κωμῳδίας ἔγραφον, κατὰ μίμησιν τῶν ἀρχαίων, εἰς τὸ τέλος τῶν πράξεων τὴν λέξιν ΧΟΡΟΣ. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι συνεῖχε τοὺς θεατὰς ἐν τῇ μεταξύ χρόνῳ αὐλητῆς. Τοῦτο τοῦλάχιστον συνειθίζετο ἐν Ῥώμῃ· τοῦτ' αὐτὸ δὲ φαίνεται ὅτι νοεῖ καὶ ὁ Εὐάνθιος, de comœd. p. LV.

Οὕτω λοιπόν διεξήλθομεν ὅλην τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀττικοῦ δράματος ἀπὸ Αἰσχύλου μέχρι Μενάνδρου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος ὑπέμνησε τοὺς δύο τούτους ἄνδρας, οἵτινες κατέχουσι τὰ δύο ἄκρα τῆς δραματικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων, ἐπόθουν ν' ἀναμνησθῶσιν οἱ ἀναγνώσται τὸν πλοῦτον τῆς διανοίας καὶ τὸν θησαυρὸν τῶν πραγμάτων, ὅσα ἀνεπτύχθησαν ἐνώπιον τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν μακρὰν ταύτην χρονικὴν περίοδον, ἅμα δὲ τὰς σπουδαιοτάτας μεταβολάς, ὅσαι συνέβησαν ὅχι μόνον εἰς τὰ εἶδη καὶ τὰ σχήματα τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, διότι τότε μόνον δύναται τις νὰ ἐκτιμήσῃ πόσον μέγα καὶ πόσον σπουδαῖον μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους παρᾶγει πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν εἰς εἰκόνας ἀκριβεστάτας καὶ ζωηροτάτας ἡ δραματικὴ ποίησις τῶν Ἑλλήνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΛΥΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΤΑΥΤΗΣ

Ἡ δραματικὴ ποίησις ἀνταπέδιδε τόσον ἀρμοδίως πάντα τὸν κύκλον τῶν στοχασμῶν καὶ αἰσθημάτων τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ, ὥστε τὰ ἄλλα τῆς ποιήσεως εἶδη, ἀποχωρήσαντα τῆς σκηνῆς, ἐχρησίμευον μᾶλλον πρὸς τὴν παραχρῆμα τέρψιν τοῦ πλήθους, ἢ πρὸς ἔκφρασιν τῶν ἐπικρατούντων διανοημάτων καὶ παθῶν.

Ἐν τούτοις ἡ λυρική ποίησις, καλλιεργουμένη ἁδιαλείπτως κατ' ἰδιαίτερόν τινα τρόπον, ἀπῆχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τόνους καλοὺς, οἵτινες συνεκίνησαν μὲ νέαν δύναμιν τοὺς ἀνθρώπους. Κατάρθωσε δὲ τὸ θαῦμα τοῦτο κυρίως ὁ *Διθύραμβος*, ὅστις ἐφιλοτεχνήθη καὶ ἤχμασε κυρίως ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν, ἂν καὶ πολλοὶ τῶν διθύραμβοποιῶν κατήγοντο ἐξ ἄλλων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος.

¹ C. M. Schmidt, *Diatribē in dithyambum*. Berol. 1845.

Λάσος ὁ Ἑρμιονεύς, ὁ ἀντίζηλος τοῦ Σιμωνίδου καὶ διδάσκαλος τοῦ Πινδάρου, ἔφαλλε τοὺς λαμπροφώνους αὐτοῦ διθυράμβους κυρίως ἐν Ἀθήναις, ὡς ὑπέμνησα ἐν κεφαλαίῳ 14. Ἐκτοτε δὲ εἶχον μεταλάβει οἱ διθυραμβικοὶ ῥυθμοὶ ἐκείνην τὴν ἐλευθερίαν περὶ τὴν διεξαγωγὴν, ἥτις χαρακτηρίζει τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως. Οἱ διθυράμβοι τοῦ Λάσου φαίνονται ὅτι δὲν διέφερον οὐσιωδῶς τῶν Πινδαρικών, ἐξ ὧν διασωθῇ ἐν καλὸν ἀπόσπασμα εἰς τὰ Διονύσια τὰ πανηγυριζόμενα ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ ἔαρ, ὅπερ ἀποπνέει ἀληθῶς γλυκεῖαν τοῦ ἔαρος εὐωδίαν:

Ἴδετ' ἐν χορόν, Ὀλύμπιοι,
ἐπι τε κλυτὰν πέμπετε χάριν, θεοί,
πολύβατον οἷτ' ἄσπεας ὀμφαλὸν θυόεντα
ἐν ταῖς ἱεραῖς Ἀθήναις
οἶχνεῖτε παναἰδάλον τ' εὐκλε' ἀγοράν·
ἰδοετ' ἀν λάβετε στεφάνων
τῶν ἑαριδρέπτων λοιβάν, Διόθεν τέ με σὺν ἀγλαῇ
ἴδετε πορευθέντ' αἰοῖδ' ἀεὶ δεύτερον
ἐπὶ κισσοδέταν θεόν,
τὸν Βρόμιον Ἐριβόαν τε βροτοὶ καλέομεν.
γόνον ὑπ' αὐτῶν μὲν πατέρων μελπέμεν
γυναικῶν τε Καδμειᾶν ἔμολον.
Ἐν Ἀργεῖα Νεμέα μάντιν οὐ λανθάνει
φοῖνικος ἔρνος, ὅπότ' οἶχθέντος Ὠρεῖν θαλάμου
εὐδομον ἐπαῖωσιν ἔαρ φυτὰ νεκτάρεα
τότε βάλλεται,
τότ' ἐπ' ἀμβρόταν χέρσον ἑραταὶ
ἰὼν φόβαι, ῥόδα τε κόμασι μίγνυνται,
ἄχει τ' ὀμφαὶ μελέων σὺν αὐλοῖς,
ἄχει τε Σεμέλαν ἐλικάμπυκα χοροὶ.

Τοῦ διθυράμβου τούτου ἡ ῥυθμοποιεῖσθαι εἶναι μὲν ποικίλη καὶ ζωηρὰ καὶ λίαν κινητικὴ, ἀλλ' ἡ σφροδρότης ὑποβάλλεται ὑπὸ νόμον ὀρισμένον, πάντα δὲ τὰ κατὰ μέρος προσφυῶς ἀρμόζονται πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ὅλου καλλιτεχνήματος. Καὶ τῶν μὲν διθυραμβικῶν μελῶν αἱ στροφαί, ὡς δεικνύει τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, ἦσαν μαχαί· ἐξ

¹ Παρὰ Bergk. σ. 241. ἐκδ. 6'. Ἐν τῷ διθυράμβῳ τούτῳ ἐπικρατεῖ τὸ Παιωνικὸν γένος τῶν ῥυθμῶν, ὅπερ οἱ παλαιοὶ χαρακτηρίζουσιν ὡς μεγαλοπρεπές.

ἐκείνης ἤδη τῆς ἐποχῆς, ἐκ λόγων ὅμως, οὔτινες θὰ σαφηνισθῶσι κατωτέρω, πιθανολογεῖται ὅτι αἱ στροφαὶ εἶχον καὶ ἀντιστοίχους ἀντιστροφάς.

Τὸν κανονικὸν τοῦτον τοῦ διθυράμβου χαρακτῆρα μετέβαλε πρῶτος *Μελανιπίδης ὁ Μήλιος*, ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφῆς τοῦ πρεσβυτέρου *Μελανιπίδου*, ὅστις γεννηθεὶς περὶ τὴν 65. 'Ολ. (520 π. Χ.) ἦτο σύγχρονος τοῦ *Πινδάρου*¹. 'Ο νεώτερος καὶ ἐπιφανέστερος *Μελανιπίδης* ἤκμασε κατὰ τὴν ἡλικίαν *Θουκυδίδου* καὶ *Ξενοφώντος*, καὶ διέτριψε χρόνον τινὰ παρὰ *Περδίκκῃ* τῇ βασιλεῖ τῆς *Μακεδονίας*, ὅστις ἐβασιλευσεν ἀπὸ τοῦ 454—414 π. Χ. ('Ολ. 81, 2—91, 2). 'Απὸ τοῦ νεωτέρου τούτου *Μελανιπίδου* χρονολογεῖ ὁ *κωμφοδοπίους Φερεκράτης* τὴν διαφθορὰν τῆς ἀρχαίας μουσικῆς, τὴν ἀπλότητα τῆς ὁποίας ἐθεώρει καὶ αὐτός, ὡς ὁ *Ἀριστοφάνης*, οὐσιώδεις στοιχεῖον τῆς παιδείας καὶ ἠθικῆς. Διὰ τῶν καινοτομιῶν τούτων ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ ἐγένετο ἐπικρατεσττέρα τῆς ρωνητικῆς, ὥστε ἀπὸ τοῦ *Μελανιπίδου* καὶ ἐφεξῆς δὲν ἐμισθοῦντο πλέον οἱ αὐληταὶ ὑπὸ τῶν ποιητῶν ὡς δευτέρου λόγου ἐπίκουροι καὶ βοηθοί, ἀλλ' ἀμέσως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ χορηγοῦντος τὴν δαπάνην τῆς ἐορτῆς².

Μετὰ τὸν *Μελανιπίδην* ἤκμασε *Φιλόξενος ὁ Κυθήριος*, δούλος μὲν τὸ πρῶτον, εἶτα δὲ μαθητὴς τοῦ *Μελανιπίδου*, ὃν σκώπτει ὁ *Ἀριστοφάνης* εἰς τὰ τελευταῖα δράματα, μάλιστα δὲ εἰς τὸν *Πλούτον*³. 'Ο *Φιλόξενος* διέτριψε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου παρὰ *Λιονυσίῃ* τῇ πρεσβυτέρῃ. Ἰστορεῖται μάλιστα ὅτι θυμωθεὶς ὁ *Διανύσιος* κατ' αὐτοῦ, διότι κατέκρινεν αὐστηρότερον τοῦ δέοντος τῆς τραγωδίας τοῦ περὶ τὴν ποίησιν φιλοτιμουμένου τυράννου, ἐρρίψεν αὐτὸν εἰς τὰς λατομίας. 'Απέθανε δὲ εἰς ἡλικίαν 55 ἐτῶν⁴, τὸ

¹ "Ὅτι ὁ νεώτερος *Μελανιπίδης* ἦτο ὁ διαφθορὸς τῆς μουσικῆς κατὰ τοὺς περιφρήτους στίχους τοῦ *Φερεκράτους* (*Πλουτ. π. Μουσ. 30*), συνάγεται τὸ μὲν ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ *Σουῖδα*, τὸ δὲ καὶ ἐκ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ πρὸς τὴν τοῦ *Κινησίου* καὶ *Φιλοξένου*. 'Ο νεώτερος οὗτος *Μελανιπίδης* ἦτο σύγχρονος *Θουκυδίδου* (*Μαρκελ. Βίος Θουκυδ. 29*) καὶ *Σωκράτους* (*Ξενοφ. Ἀπομνημ. 1. 4, 3*). * *Πρὸς, De Melannippide Melio, Scheibel. Guben. 1848 καὶ 1853.*

² *Πλουτ. π. Μουσ. 30.*

³ *Στ. 290.*

⁴ *Παρ. Χρον. Ἐποχ. 69.* * *πρὸς, de Philoxeno Gyherio, L. A. Berglein. Gott. 1843.*

ἔτος 380 π. Χ. (100 Ὁλ. 1). Οἱ διθύραμβοι τοῦ Φιλοξένου ἐφημί-
σθησαν μεγάλως καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα· ἐν ᾧ δὲ ὁ Ἀριστοφάνης
ἐλέγχει αὐτὸν ὡς τολμηρὸν τῆς μουσικῆς νεωτεριστὴν, ὁ Ἀντιφά-
νης, ποιητὴς τῆς μέσης κωμωδίας, τὴν μὲν μουσικὴν αὐτοῦ ἐξόχως
ἐπαινεῖ, αὐτὸν δὲ τὸν Φιλόξενον ἐγκωμιάζει ὡς θεὸν ἐν ἀνθρώποις,
τοὺς δὲ ἄλλους τῶν συγχρόνων μελοποιῶν χαρακτηρίζει ὡς ἐξῆς:

Οἱ νῦν δὲ χισσόπλεκτα καὶ κρηναῖα καὶ
ἀνθεσιπτότατα μέλεα μελίοις ὀνόμασιν
ποιοῦσιν ἐμπλέκοντες ἄλλότρια μέλη¹

Μεταξὺ τῶν διαφθορῶν τῆς μουσικῆς τέχνης μνημονεύεται εὐ-
θὺς μετὰ τὸν Μελανιππίδην ὁ Κινησίαις, ὃν σκώπτει ὁ Ἀριστο-
φάνης, ἥδη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου μεσοῦντος, διὰ τὸ πομ-
πῶδες καὶ κενὸν καὶ αἰθέριον τῶν νοημάτων, ἅμα δὲ καὶ διὰ τοὺς
περὶ τὴν ρυθμικὴν νεωτερισμούς:

Τῶν διθύραμβων γὰρ τὰ λαμπρά γίγνεται
ἄερια καὶ σκοτεινὰ καὶ κυαναυγέα
καὶ πτεροδόνητα².

Τὸν Κινησίαν τοῦτον περιγράφει καὶ Πλάτων ὁ φιλόσοφος ἐν Γορ-
γίᾳ³ ὡς ποιητὴν, ὅστις δὲν φροντίζει πῶς νὰ καταστήσῃ τοὺς ἀ-
κροατὰς βελτίους διὰ τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ πῶς νὰ εὐαρεστήσῃ τὸν
ὄχλον τῶν θεατῶν, ἐν ᾧ ὁ πατὴρ τοῦ Κινησίου, Μέλης ὁ κιθαρωδός,
προσθέτει σκωπτικῶς ὁ Πλάτων, οὐδὲ τοῦτο κἂν ἐπετύγχανε, διότι
ἄδων ἐκεῖνος, ἐλύπει τοὺς ἀκούοντας:

Μετὰ τὸν Κινησίαν αἰτιᾶται ὁ Φερεκράτης ὡς διαφθορὰ τῆς
μουσικῆς τέχνης τὸν Φρύγην.

Φρύνης δ' ἴδιον στρίβιλον ἐμβαλὼν τινα
κάμπτων με καὶ στρέφων, ὄλην διέφθορεν,
ἐν πέντε χορδαῖς δώδεκα ἁρμονίας ἔχων⁴.

Ὁ Φρύνης ἦτο εἰς τῶν τελευταίων κιθαρωδῶν τῆς Λεσβίας σχολῆς·
κατήγετο ἐκ Μιτυλήνης, καὶ πρῶτος ἐνίκησεν εἰς τὸν μουσικὸν ἀ-

¹ Ἀθην. XIV. σ. 643. d.

² Ὀρν. 1372.—Νεφ. 332.—Εἰρ. 832.

³ p. 501. c.

⁴ Πλουτ. π. Μουσ. XXX.

γῶνα τῶν Παναθηναίων τὸν ὑπὸ Περικλέους κατασταθέντα ¹. Ἦκμασε δὲ πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ κατ' αὐτόν. Εἰς τὸν Φρύνιν ἀποδίδεται ἡ μεταβολὴ τῆς κιθαριδίας τῶν ἀρχαίων Νόμων τοῦ Τερπάνδρου, αἵτινες ἦσαν συνήθεις εἰς τοὺς Δεσβίους μουσικούς ².

Τοῦ Φρύνιδος μαθητὴς ἐχρημάτισε Τιμόθεος ὁ Μιλήσιος ³, ὅστις ἠυδοκίμησε πολὺ ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, καὶ ἐξόχως ἐτιμήθη καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ διθυραμβοποιίᾳ. Ὁ Τιμόθεος ἀπέθανεν εἰς βαθὺ γῆρας ⁴, τὸ ἔτος 357 π. Χ. (105 Ὀλ. 4). Οἱ ἐν Σπάρτῃ ἔφοροι ἀπέκοψαν τέσσαρας χορδὰς τῆς κιθάρας αὐτοῦ, ἥτις εἶχεν ἑνδεκα' ἀλλ' οἱ περὶ τὴν μουσικὴν νεωτερισμοὶ τοῦ Τιμόθεου ἐγένοντο ἐν τῇ Ἑλλάδι μετ' εὐφημίας ἀποδεκτοί. Τὰ εἶδη δὲ τῆς ποιήσεως ἅτινα ἐμελοποίησεν ὁ Τιμόθεος ἦσαν καθόλου εἰπεῖν τὰ πρὸ τεσσάρων αἰώνων μουσουργηθέντα ὑπὸ Τερπάνδρου, δηλ. Νόμοι ⁵, Προίμια, Ὕμνοι. Ὑφίσταντο δὲ μέχρι τῶν τελευταίων ἐκείνων χρόνων οἱ ἀρχαῖοι τύποι, οὓς ὤφειλον νὰ τηρῶσιν οἱ μουσικοί. Οὕτω π. χ. μνημονεύεται περὶ Τιμόθεου, ὅτι ἐν τοῖς Νόμοις παρέλαβε τὸν ἀπὸ παλαιοῦ συνήθη δακτυλικὸν ἐξάμετρον, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἀνέμιξεν εἰς τοὺς δακτύλους καὶ ἄλλα εἶδη μέτρων ἐπὶ τὸ διθυραμβικώτερον ⁶. Ἄλλ' ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως, περὶ ὃ ἐξόχως ἠυδοκίμησε καὶ ἐξ οὗ ἐδανείζοντο καὶ τὰ ἄλλα τὸ χρῶμα, ἦσαν ὁμολογουμένως οἱ διθύραμβοι.

Ὅπως ὁ Τιμόθεος τὸν Φρύνιν, οὕτως ὑπερέβαλε τὸν Τιμόθεον ὁ

¹ Ἐπὶ Κ α λ λ ί ο υ ἄρχοντος ἢ μᾶλλον Κ α λ λ ι μ ά χ ο υ (Σχολ. Νεφελ. 967), διότι καθ' ὃν χρόνον ὁ Περικλῆς, ὡς ἡγωνοθέτης τῶν Παναθηναίων, ἠφροδόμησε τὸ Ὁδεῖον (περὶ τὴν 84 Ὀλ.), δὲν μνημονεύεται ἄρχων Καλλίας, ἀλλὰ Καλλίμαχος, ἄρξας τὸ 3 τῆς 83 Ὀλ. (πρὸς Πλουτ. Περ. 48.)

² Πλουτ. π. Μουσ. 6. Ὁ Ν ό μ ο ς ὁ ἐπιγραφόμενος «Πέρσαι» ἤρχιζεν ὡς ἐξῆς.

Κλεινὸν ἐλευθερίας τεύχων μέγαν Ἑλλάδι κόσμον (Πaus. VIII. 50, 3.).

³ Πλὴν ἄλλων πρὸς Ἀριστοτ. Μεταφυσικῶν Α' ἑλαττον, 1.

⁴ Παρ. Χρον 76. Κατὰ Σουῖδαν ἀπέθανεν ἐτῶν 97.

⁵ Στέφανος ὁ Βυζάντιος (Μιλήσιος) ἀποδίδει εἰς τὸν Τιμόθεον 18 βιβλία κιθαριδικῶν Νόμων εἰς στίχους 8000.

⁶ Πλουτ. π. Μουσ. 4.

Πολύιδος, ἂν ὄχι παρὰ ταῖς ἐμπείροις κριταῖς τῆς μουσικῆς τέχνης, βεβαίως ὅμως παρὰ τῇ κοινῇ πλήθει· διότι ἱστορεῖται ὅτι καὶ αὐτός ὁ μαθητὴς τοῦ Πολυίδου *Φιλωτὰς* ἐνίκησεν ἐν ἀγωνί τὸν Τιμόθεον¹. Ὁ Πολύιδος, ἂν καὶ καταλέγεται μεταξὺ τῶν διαφθορέων τῆς μουσικῆς τέχνης, ἀπέκτησεν ὅμως μεγάλην δόξαν ἐν τοῖς Ἑλλησι· διότι τοὺς εἰς τὰ θεάτρα συρρέοντας ὄχλους οὐδὲν ἄλλο ἔτερπε τόσον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ὅσον οἱ διθυράμβου τοῦ Τιμόθεου καὶ Πολυίδου².

Πλὴν τῶν ποιητῶν τούτων καὶ μουσικῶν γνωρίζονται καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὧν ἐπιφανέστατοι εἶναι οἱ ἑξῆς· *Ἴων ὁ Χίος*, ὅστις ἠΐδο- κίμησε καὶ περὶ τὴν διθυραμβοποιίαν (Κεφ. 6)· *Διαφόρος ὁ Μηλιος*, ὁ διαβηθεὶς ἐπὶ ἀθλῶ³· *Λιχόμυρος ὁ Χίος*, ἀνὴρ εὐφυνῆς καὶ δεξιός, οὗ τὴν ἐποχὴν δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς· *Κρέξος*, ὅστις καταριθμεῖται μεταξὺ τῶν διαφθορέων τῆς μουσικῆς· *Τελέστης ὁ Σελινούτιος*, ἀντίπαλος Μελανιππίδου⁴, ὅστις ἐνίκησεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ ἔτος 401 π. Χ. (94 Ὁλ. 3).

Πολὺ σπουδαιότερον τῆς ἀναγραφῆς ξηρῶν ὀνομάτων εἶναι νὰ συλλάβωμεν σαφῆ τινα ἰδέαν περὶ τῆς φύσεως τοῦ εἶδους τούτου τῶν διθυράμβων. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, γνωρίζομεν ὅτι ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου οἱ διθυράμβου ἤδοντο ἐν Ἀθήναις ὑπὸ χορῶν, αὐς παρσκευάζον αἱ δέκα φυλαὶ κατὰ τὰς Διονυσιακὰς ἐορτάς, ὅθεν οἱ διθυραμβοποιοὶ καλοῦνται καὶ κυκλιοδιδάσκαλοι⁵. Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ὅσον ἠῤῥαζαν

¹ Ἀθην. VIII. σ. 352. — Πλουτ. π. Μουσ. 21. Διάφορος τούτου εἶναι βεβαίως ὁ σοφιστὴς καὶ τραγωδοποιὸς Πολύιδος, οὗ μνημονεύει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Ποιητικῇ, διότι ποιητὴν διθυράμβων, διατρίβοντα ἰδίως περὶ τὴν μουσικὴν, δὲν θὰ ὠνόμαζεν ὁ Ἀριστοτέλης σοφιστὴν.

² Ἐν τινι Κρητικῷ ψηφίσματι (C. I. G. 3053) ἐπαινεῖται Μενεκλῆς ὁ Τήσιος, διότι ἐν Κνωσσῷ ἐκιοῦρτε πολλάκις τὰ μουσουργήματα Τιμόθεου, Πολυίδου καὶ τῶν ἀρχίων τῆς Κρήτης μουσικῶν (Κεφαλ. 42).

³ Τὰ ἀξιολογώτατα τῶν λειψάνων αὐτοῦ διέσωσεν ὁ Ἐπικούρειος Φατῆρος ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῦ Ἡρακλείου (Herculanensis ed. Drummmond et Walpole σ. 164.).

⁴ Ὁ Ἀθήναιος (XIV. σ. 616 c. μνημονεύει ἀγῶνά τινα τῶν δύο τούτων ποιητῶν.

⁵ Ἀριστοφ. Ὀρν. 1403.

ἡ ἐλευθερία περὶ τὴν χρῆσιν τῶν μέτρων καὶ ἡ ποικιλία περὶ τὴν μεταβολὴν τῶν ῥυθμῶν, τόσον δυσκολωτέρα ἀπέβαιναν ἡ διδασκαλία τῶν διθυράμβων ὑπὸ πολλῶν χορευτῶν, καὶ τόσον συνηθεστέρα ἐγένετο ἡ ὥδῃ αὐτῶν ὑφ' ἐνός καὶ μόνου δεξιῦ καὶ ἐξησκημένου αἰοῖδου¹. Ἐκτοτε λοιπὸν δὲν ἐπικυβερνῶνται πλέον ἀντιστροφικῶς οἱ αὐτοὶ στίχοι, ἀλλ' οἱ διθυράμβοι συντίθενται ἐκ ῥυθμῶν ἐτερογενῶν κατὰ τὴν ἐλευθερὰν ἐκλογὴν καὶ διάθεσιν τοῦ ποιητοῦ (τὰ ἀπολελυμένα). Ἄξια μνείας ἰδίως εἶναι κρούσματα τινὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν διθυράμβων, καλούμενα ἀναβολαί, ἅτινα οἱ μὲν εἰδήμονες τῆς τέχνης αὐστηρῶς κατακρίνουσι², σφόδρα δὲ ἀπεδέχετο καὶ ἡγάπα τὸ πολὺ πλῆθος. Εἰς δὲ τὸ καθ' αὐτὸ μέλος μετέβαλλον τὰς ἁρμονίας συχνὰ οἱ ποιηταί³, μινύοντες εἰς τὸν αὐτὸν διθυράμβον παντοῖα εἶδη ῥυθμῶν, ὥστε ἐπὶ τέλους διελύθη ἡ ποιήσις εἰς λόγον πεζόν, καθ' ὃ οἱ παλαιοὶ τεχνογράφοι παρεδίδουσιν.

Ὁ διθυράμβος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἔλαβε καὶ γραφικὸν τινὰ, ἢ ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, μιμητικὸν χαρακτήρα. Τὰ φυσικὰ δηλ. φαινόμενα ἢ αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις ἀνταπεδίδοντο μιμητικῶς διὰ τῶν ἁρμονιῶν, τῶν ῥυθμῶν καὶ τῶν σχημάτων, ὅπως συνέβη καὶ εἰς τὸ παλαιωθὲν ἤδη γένος τῶν ὑπορχημάτων. Ὑπεβοήθει δ' ἐξόχως τὴν ζωγραφίαν ταύτην καὶ μίμησιν τὸ πλῆθος τῶν μουσικῶν ὀργάνων, ἅτινα ποτὲ μὲν ἐμιμοῦντο θυέλλας καὶ τρικυμίας, ποτὲ δὲ ζῶων φωνάς, καὶ ἄλλοτε ἄλλα παρόμοια⁴.

Ὅσον δ' ἄφορξ τοὺς μύθους τῶν διθυράμβων, οἱ ποιηταί ἤκολούθουν τὸ παράδειγμα τοῦ Ξενοκρίτου, Σιμωνίδου καὶ ἄλλων ἀρχαιοτέρων, οἵτινες ἐπραγματεύθησαν ἐν τοῖς διθυράμβοις ὑποθέσεις ἐκ τῆς ἡρωϊκῆς μυθολογίας⁵. Οἱ διθυράμβοι τοῦ Μελανιππίδου δεῖ-

¹ Ἀριστοτ. Προβλημ. 49, 15. — Ῥητορ. III. 9.

² «Ἦ μακρὰ ἀναβολὴ τῷ ποιήσαντι κακίστη». (ἐξάμετρος, πάσχων περιεργὸν τινὰ συνίζησιν).

³ Ὅθεν τὸ ὄνομα «μεταβολή». Τὰ λείψανα τῶν διθυράμβων περιέχουσι πολλὰ μέρη συγκεῖμενα ἐξ ἀπλουστάτων ῥυθμῶν τῆς δωριστικῆς ἁρμονίας.

⁴ Τὴν ἐν διθυράμβοις μίμησιν θυελλῶν, χειμάρρων ὁρμῆς, ἢ ταύρων μυκωμένων ὑπαινίσσεται ὁ Πλάτων ἐν Πολιτείᾳ (III. σ. 397.). Ἀστέως δὲ εἰπέ τις τῶν παρασίτων, ἀκούσας τρικυμιῶδη τινὰ διθυράμβον τοῦ Τιμαῦσου (Ἀθην. VIII. σ. 338.) «ὅτι ἐν κακῇ ζεύσει, ἐώρακα μείζονα τῶν του χειμῶνα».

⁵ Κεφ. 14 καὶ 24.

κνύουσι τούτο ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιγραφῶν. *Περσεφόνη, Δαναίδες, Μαρσύας*, ἐν ᾧ ἐπραγματεύετο τὸν μῦθον, ὅτι ἡ μὲν Ἀθηναῖα ἀπέρριψε τοὺς αὐλοὺς, ἀνέλαβε δ' αὐτοὺς ὁ Μαρσύας. Περιφημος ἦτο παρὰ τοῖς παλαιοῖς ὁ *Κύκλωψ* τοῦ Φιλοξένου, ἐν ᾧ ἐπραγματεύετο ὁ ποιητὴς τὸν καλὸν ἐκεῖνον Σικελικὸν μῦθον, ὅτι ἔρων ὁ Πολύφημος τῆς καλῆς Γαλατείας καὶ καταφρονηθεὶς ὑπ' αὐτῆς, ἐξεδικήθη τὴν Νύμφην φονεύσας τὸν ἀντεραστήν. Ἐκ τῆς παρ' Ἀριστοφάνει παρωδίας τῶν στίχων τοῦ Φιλοξένου ¹ δύναται τις νὰ συνεικάσῃ κατὰ τινα τρόπον πῶς ἐπραγματεύθη ὁ ποιητὴς τὴν ὑπόθεσιν. Ὁ κύκλωψ, πελώριος μὲν τὸ σῶμα, ἀπλοὺς δὲ καὶ ἄκακος τὴν ψυχὴν, ἄγει τὰ βληχώμενα πρόβατα καὶ τὰς μυκωμένας αἰγας ἀνά τὰ ὄρη, ἀναστρεφόμενος μετ' αὐτῶν ὡς μετὰ τέκνων ἀγαπητῶν. Ἦχων δὲ τὴν πῆραν πλήρη δροσερῶν λαχάνων καὶ κραιπαλῶν ὑπὸ μέθης, κατακλίνεται εἰς ὕπνον ὅπου ἂν τύχῃ ἐν μέσῳ τῶν ποιμνίων αὐτοῦ. Ὅσῳκις δὲ κατελαμβάνετο ὑπὸ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους, τότε ἐπεδίδετο εἰς ποίησιν ἄσμάτων, ἅτινα ἐνόμιζε κάλλιστα καὶ τεχνικώτατα, καὶ διὰ τῶν ἄσμάτων παρεμύθει τὴν ἐρωτικὴν ἀποτυχίαν. τὰ δὲ προβατῖα, συμμετέχοντα τοῦ πόνου τοῦ Κύκλωπος, ἐβλήχωντο καὶ αὐτὰ ποθοῦντα τὴν καλὴν Γαλατείαν ². Οἱ παλαιοὶ εὗρισκον εἰς τὸ ποίημα τούτο ὑπαινιγμοὺς τοῦ Φιλοξένου πρὸς Διονύσιον τὸν τύραννον, ὅστις εἶχεν ἀρπάσει ἐρωμένην τινὰ τοῦ ποιητοῦ. Ἄν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν κρίσιν τῶν παλαιῶν περὶ τινος διθυράμβου τοῦ Τιμοθέου, ἐπιγραφομένου Ὡδὶς *Σερμέλης*, ὅτι ἦτο ποίημα ἄκροσμον καὶ γυμνὸν πάσης εὐγενείας καὶ ἰδανικότητος, ³ δυνάμεθα νὰ σχηματίζωμεν ἰδέαν τινὰ ἀσφαλῆ περὶ τοῦ εἶδους τούτου τῆς ποιήσεως. Εἰς τὸ νέον εἶδος τῶν διθυράμβων οὔτε ἐνότης

¹ Πλουτ. 290. Τὰ μέλη τῶν προβατίων καὶ αἰγῶν, ἅτινα ὀρχεῖται ὁ τε Καρίων καὶ ὁ χορός, σκώπτουσι τὴν ἐν τοῖς διθυράμβοις μίμησιν τῆς φωνῆς αὐτῶν ζώων τούτων.

² Ἑρμῆς. ἀποσπ. στ. 74. — Ὁ Θεόκριτος ἐπραγματεύθη τὸν μῦθον τοῦτον χαριέστατα ἐν Εἰδυλλίῳ XI.

³ Ὁ σκωπτικὸς Σπράττονικος ἔλεγε περὶ τῆς Ὡδῆς τοῦ Τιμοθέου ὅτι δ' ἐργολάβον, ἔφη, ἔτικτε, καὶ μὴ θεόν, ποίας ἂν ἤφειε φωνάς; (Ἀθην. VIII. 354). — Καθ' ὅμοιον λόγον ἐποίησεν ὁ Πολύιδος τὸν Ἀτλάντα ποιμαίνοντα κατὰ τὴν Λιβῶν (Τζέτζ. εἰς Λυκόφρ. 879).

ἢ εἴτις ἄλλα θεοὺν ἀνθρώποισι τέρψει ἢ πόνων ἀμπνοὰ πέφανται,
μετὰ σείοι μάκαιρ' Ὀγίεια, τίθαλε πάντα καὶ λάμπει Χαρίτων ἔαρ·
σέθεν δὲ χωρὶς οὐ τις εὐδαίμων ἔφυ.

Λυρικὸν τόνον ἔχει, ἂν καὶ πραγματεύεται ἰδέαν ἀφηρημένην,
καὶ ὁ Παιῖν ἢ τὸ Σκόλιον, ὅπερ ἐποίησεν εἰς τὴν Ἀρετὴν ὁ μέγας
Ἀριστοτέλης.

Ἀρετὰ πολύμοχθε γένει βρατεία, ἡρώδης ἀποδοῖσται δὲ νυθλαῖα
θήραμα κάλλιστον βίω, σᾶς πέρι, παρθένε, μορφᾶς
καὶ θανεῖν ζηλωτὸς ἐν Ἑλλάδι πότμος
καὶ πόνου τλῆναι μαλερὺς ἀκάμαντας
ποτὸν ἐπὶ φρένα βάλλεις

καρπὸν τὸ ἀθάνατον χρυσὸν τε κρεῖσσιν
καὶ γονέων μαλακαὶ γῆτοί ο' ὕπνα, σὺ δὲ στυγερὰ
σεῦ δ' ἐνεχ' οὐκ Διὸς Ἡρακλῆς Λήδας τε κοῦραι
πῶλλον ἀνέτλασαν ἔργοις
σὺν ἀγρευόντες δύναμιν.

σοῖς δὲ πόθοις Ἀχιλεὺς Αἴας τ' Αἰδοῖο δομοὺς ἤλθον
σᾶς δ' ἐνεκὲν φίλῳ μάρφας καὶ Ἀτάρνεος ἑντρόφος ἀέλιου
τοιγὰρ ἀοιδίμος ἔργου, ἀθάνατον τε μιν αὐξήσασιν Μοῦσαι
Μναμοσύνας θυγάτρες, Διὸς ξενίου σέβας αὐξήσασιν φιλίας τε
γέρας βεβαίου.

Ἡ δὲ *Ελεγεία* καθ' ὅλον τοῦτον τὸν χρόνον παρέμεινεν ὡς τις
εὐάρεστος παιητικὴ διατριβή. Πιστῶς δὲ διαφυλάττουσα τὸν ἐαυ-
τῆς χαρακτῆρα, ὑπηρετεῖ εἰς παιδρότητα τῶν συμποσίων καὶ διά-
δοσιν ψυχαγωγίας καὶ ἱλαρότητος εἰς τοὺς εὐωχουμένους. Διὸ καὶ
τὰ λειψάνα τῶν ἐλεγείων Ἰωρὸς τοῦ Χίου, Διογενεῖ τοῦ Ἀθηναίου,
Εὐήρου τοῦ Παρίου, Κριτίου τοῦ Ἀθηναίου, εἶναι μετὰ ἐγκωμίων
τοῦ αἵνου, πραγματεύονται τὸν ἀρμόδιον καιρὸν καὶ τρόπον τοῦ πί-
νειν, περιγράφουσι τοὺς χοροὺς, τὰ συμποτικὰ ἔθνη, τοῦ καττά-
βου τὴν παιδιάν, ἥτις ἦτο τότε προσφιλεστάτη εἰς τὴν νεολαίαν,
καὶ ἄλλα παρόμοια, στρεφόμενα περὶ τὰς συμποτικὰς τέρψεις καὶ
ψυχαγωγίας καὶ τὸ ὀρθὸν μέτρον τῆς ἀπολαύσεως αὐτῶν. Τῶν ἐλε-

¹ Ἀθην. XV. σ. 702.—Boeckh C. I, G. τ. I. σ. 477.

² Παρὰ Bergk. σ. 520.

γειῶν τούτων ἡ ἔννοια συγκορυφούται εἰς τὴν ἐξῆς μάλιστα γνώ-
μην· ὅτι οἱ συνευωχούμενοι πλὴν τῶν ὑλικῶν ἀπολαύσεων πρέπει
νὰ θηρεύωσι καὶ τὴν πνευματικὴν εὐπροσόνην, διατηροῦντες ἐν ὥρῃ
τῆς εὐωχίας ὁρθὴν συνειδήσιν τῆς ἑαυτῶν ἠθικῆς ἀξίας κατὰ τὸν
λόγον τοῦ Ἰωνος·

Πίνειν καὶ παίζειν καὶ τὰ δίκαια φρονεῖν.¹
Ἐπειδὴ δὲ εὐκόλως μεταπηδᾷ ἡ διάνοια ἀπὸ τῆς τραπέζης εἰς τὴν
κατάστασιν τῆς ὅλης κοινωνίας καὶ πολιτείας, ἥτις παρέχει ἀσφα-
λειαν εἰς τὴν βεβαίαν καὶ ἑμέριμον ἀπόλαυσιν, δι' αὐτὰ ἐφύλαξε
καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐλεγεία τὸ πολιτικὸν χρῶμα, ὅπερ
εἶχε κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους καὶ οἱ ἄνδρες οἱ πολιτικοὶ
συνειθίζον περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην νὰ μεταδίδωσιν ἐν ἐλεγείαις
τὰς ιδέας αὐτῶν περὶ τῶν συμφερόντων τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἥ καὶ
ἐκάστης πόλεως ἰδίᾳ. Τοιαύτης φύσεως θὰ ἦσαν πιθανῶς τοῦ Διο-
νυσίου αἱ ἐλεγείαι, ὅστις ἦτο ἐκ τῶν ἐπιφανῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν
ἐπὶ Περικλέους, καὶ ἐχρημάτισεν ἡγεμὼν τῆς μεγάλης ἀποικίας,
ἣν ἐξέπεμψαν εἰς Θουρίους οἱ Ἀθηναῖοι. Ὁ Διονύσιος οὗτος ἐπο-
νομάζεται *Χαλκοῦς*, διότι πρῶτος, ὡς λέγεται, εἰσῆγαγεν εἰς Ἀθή-
νας τὴν χρῆσιν χαλκοῦ νομίσματος. Εἶναι δὲ λυπηρὸν ὅτι ἀπωλέ-
σθῃ ἡ συνέχεια τῆς ἐλεγείας ἐκείνης, ἥτις ἤρχιζεν ἐκ τῶν ἐξῆς
στίχων·

Ἀγγελίης ἀγαθῆς δεῦρ' ἔτε πεισόμενοι
καὶ κυλικῶν ἐριδᾶς διαλύσατε καὶ κατάθεσθε
τὴν ζυνεσιν παρ' ἐμοὶ καὶ τάδε μανθάνετε.²

Ἡ πολιτικὴ τάσις τῆς ἐλεγείας διαφαίνεται καθαρώτερον εἰς τὰ
πολυπληθέστερα λείψανα Κριτίου τοῦ υἱοῦ τοῦ Καλλιάρχου, διότι
ὁ ποιητὴς μνημονεύει ἀπλῶς καὶ ἄνευ κόσμου ποιητικοῦ, ὅτι αὐτὸς
εἰσῆγαγεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου τὴν περὶ τῆς καθόδου τοῦ
Ἀλκιβιάδου γνώμην, καὶ αὐτὸς ἔγραψε τὸ ψήφισμα·

Γνώμη δ' ἥ σε κατήγαγ', ἐγὼ ταύτην ἐν ἅπασιν
εἶπον, καὶ γράφας τούργον ἔδρασα τότε·
σφραγίς δ' ἡμετέρας γλώσσης ἐπὶ ταῖςδεσι κοῖται.³

Ὡν δὲ σφύδρα φιλολόγων ὁ Κριτίας διὰ τε τὴν ἐξ ἀριστοκρατι-

¹ Ἀθην. Χ. σ. 447.

² Παρὰ Bergk. σ. 469.

³ Παρὰ Bergk. σ. 482.

κοῦ γένους καταγωγὴν καὶ τὴν παρὰ τῷ Σωκράτει μαθητείαν, ἐπε-
δείκνυε φανερώς τὸν λακωνισμόν αὐτοῦ εἰς τὰ ποιήματα, ποτὲ μὲν
ἐγκωμιάζων τὴν εὐκοσμίαν καὶ σωφροσύνην τῶν Σπαρτιατικῶν συμ-
ποσίων, ποτὲ δὲ ἐλέγχων καὶ κατακρίνων τὴν λυδικὴν τρυφήν, ἥ-
τις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὰς Ἀθήνας¹. Ἀλ-
λ' ἐκ τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι δίκαιον νὰ καταδικάσωμεν τὸν
Κριτιάν ὡς ἐξ ἀρχῆς κακόνουν καὶ ἐπίβουλον πρὸς τὸν δῆμον τῶν
Ἀθηναίων, διότι τὸ αἶσθημα τοῦτο δὲν ἀνεπτύχθη ἐν αὐτῷ διὰ
μῖσος, ἀλλ' ἐκάρυφθη καὶ ἐξεπράχυνθη κατὰ μικρὸν ἕνεκα τῶν
περιστάσεων, ὅπως συμβαίνει εἰς τοὺς πολιτικούς ἄνδρας, οἵτινες
ἐκ μικρᾶς πολλάκις παραδρομῆς ἐκτρέπονται κατὰ μικρὸν εἰς τὰ
ἄκρα καὶ τὰς ὑπερβολάς.

Τοῦ εἶδους τούτου τῆς ἐλεγείας, τὸ ὅποιον ἐκαλλιιεργεῖτο ἐν Ἀ-
θῆναις συγχρόνως μὲ τὰ ἄλλα εἶδη τῆς Ἀττικῆς φιλολογίας, πρέ-
πει νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐλεγείαν Ἀντιμάχου τοῦ Κολοσσαίου, ἥ-
τις ἡτοιοῖον ἀνακαινίσις τῆς ἐρωτικῆς ἐλεγείας τοῦ Μιμνέρμου. Ὁ
Ἀντίμαχος ἀκμάσας μετὰ τὴν 94 Ὀλ. (404 π. Χ.), κατέχων ἐκυ-
τὸν μακρὰν τοῦ ρεύματος τῆς νέας καὶ συγχρόνου παιδείας, ἐσπούδα-
ζεν ἐπιμελῶς ν' ἀποδώσῃ τοὺς ἀρχαίους τῆς τέχνης τρόπους, διὸ
καὶ ἐχρημάτισεν ὁ ἀνακαινιστὴς τῶν ἀρχαίων εἰδῶν τῆς ποιήσεως.
Ἀπῆρσκειν δὲ εἰς τοὺς συγχρόνους τὰ ποιήματα αὐτοῦ, ὡς συνά-
γεται ἐκ τοῦ γνωστοῦ ἐκείνου ἀνεκδότου, ὅτι ἀναγινώσκοντός ποτε
τὴν «Θηβαίδα» εἰς ἐπήκουον πολλῶν, ἀπεχώρησαν πάντες οἱ ἄλλοι
ἀκροαταὶ πλὴν μόνου τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ περιφημοτάτη τῶν ἐλεγείων τοῦ Ἀντιμάχου, ἡ «Λύδη», ἐ-
ποιήθη εἰς μνήμην Λυδῆς τινος παρθένου, προῶως ἀποθανούσης, ἣν
περιπαθῶς ἠγάπησεν ὁ ποιητής². Ἦτο δὲ ὀλύκληρον τὸ ποίημα
τοῦτο ὁρῆνος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς ἐρωμένης, ὅστις ἐξωσογνεῖτο βε-
βαίως διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν καθ' ἑκάστα πραγμάτων καὶ περι-
πετειῶν. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἱστοροῦσιν, ὅτι ὁ Ἀντίμαχος συνε-
φόρησεν εἰς τὴν ἐλεγείαν ταύτην πολλὴν μυθολογικὴν ὕλην. Ἀν-
δρῶς μετεχειρίσθη τὰ πολλὰ ἐκ τῆς μυθολογίας παραδείγματα μό-

¹ Πρβ. Bergk. σ. 483. ἀποσπ. 7.

² Κατὰ τὸν Ἑρμησιάννακτα.

Τὰς ἐν τῇ ἐλεγείᾳ
ἐκ τῆς ἐρωμένης
ἐκ τῆς ἐρωμένης

νον καὶ μόνον διὰ νὰ σαφηνίσῃ τὴν καθολικὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ ἔριος ἐπὶ προξένησε μέγαν εἰς αὐτὸν πόνον, τότε τὸ ποίημα δὲν ἦτο βεβαίως ἄξιον τῆς φήμης ἣς ἔτυχε παρὰ τοῖς παλαιοῖς. Τοσαῦτα περὶ ἐλεγείας.

Ἡ δὲ ἐπικὴ ποίησις, ἣς ἐξέθ' ἤκα τὴν ἱστορίαν ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ μέχρι Πεισάνδρου, δὲν ἀπεσβέσθη ἐντελῶς οὐδὲ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἀλλ' ἐθεράπευσαν αὐτὴν ἄνδρες λόγου ἄξιοι, οἱοὶ Παρύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, θεῖος τοῦ Ἡροδότου, ἀκμάσας περὶ τὴν 78 Ὀλ. (468 π. Χ.)¹. Χοιρίλος ὁ Σάμιος, σύγχρονος Λυσάνδρου², καὶ ὁ προαναγνωθεὶς Ἀντίμαχος ὁ Κολοπονίκιος, ὅστις ἦτο νέος τὴν ἡ-

οὓς ἐνέβαλλεν εἰς τὸ στόμα τῶν συμποτῶν. Διηγείτο δ' ὁ ποιητὴς διὰ ζωηρῶν χρωμάτων τὴν θητείαν τοῦ ἥρωος παρὰ τῇ Ὀμφάλῃ, καὶ τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ εἰς Λυδίαν καὶ ἄλλα παρόμοια.

Ὁ Πανύασις πλὴν τῆς Ἡρακλείας ἐπραγματεύθη εἰς ἰδιαίτερον ἔπος, ἐπιγραφόμενον Ἰωνικά, καὶ τὴν ἀρχαιοτάτην ἱστορίαν τῶν Ἰώνων, δηλ. τὴν ἀποίκησιν αὐτῶν εἰς Ἀσίαν, καὶ τὴν ἰδρύσιν τῶν Ἰωνικῶν πόλεων ὑπὸ τὸν Νηλέα καὶ τοὺς ἄλλους Κοδρίδας.

Ὁ δὲ Χοιρίλος ὁ Σάμιος συνέλαβε τὸ μεγαλότεχνον σχέδιον νὰ ἐξυμνήσῃ ἐν ἐποποιίᾳ τὸ ἐπισημότατον καὶ τερπνύτατον γεγονός τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, τὸν πόλεμον τοῦ Περσικοῦ κατὰ τῆς Ἑλλά-

μέγιστον τῶν Ἑλληνικῶν κατορθωμάτων. Οἱ ἄρχαιοι ἀποδίδουσιν εἰς τὸν Χοιρίλον σπουδὴν περὶ τὸ λέγειν καιρὰ καὶ πρωτότητα, ἁμαρτίαν ἣτις διεκρίνετο εἰς τε τὰ μέρη καὶ τὸ ὅλον τοῦ ποιήματος. Ὁ Ἀριστοτέλης π. χ. ψέγει τὰς παρομοιώσεις αὐτοῦ ὡς μακρόθεν εἰλημμένους καὶ σκοτεινὰς¹· καὶ εἰς αὐτὰ δὲ τὰ ἀποσπάσματα δικαίως κατακρίνεται ἐνιαχοῦ τὸ περίτεχνον καὶ παιγνιώδες τοῦ ὕφους².

Τοῦ δὲ Ἀντιμάχου τὸ ἔπος ἐπεγράφετο *Θηβαίς*, μέγα καὶ περικτινώτατον ποίημα³. Καὶ εἰς μὲν τὴν διεξαγωγὴν τῶν καθ' ἑκαστα ἐπέδειξεν ὁ Ἀντίμαχος μεγάλην μυθολογικὴν πολυμάθειαν, περὶ δὲ τὸ ὕφος ἀκρίβειαν πολλήν καὶ ἐπιμέλειαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἀρχαίων ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ ποιήματος ἡ τεχνικὴ ἐνότης, ἣτις κατέχει ἐντεταμένην τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγνωστῶν, ἔλειπε δὲ καὶ ἡ χάρις, ἣτις, ὡς γνωστόν, δὲν εἶναι καρπὸς πόνου καὶ ἐπιμελείας· ὥστε ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀδριανός, ὅστις προέκρινε τὸν Ἀντίμαχον τοῦ Ὀμήρου καὶ ἐμιμήθη τὸ ὕφος αὐτοῦ εἰς ἰδίον τι ἐπικὸν ποίημα, ἐπέδειξε καὶ ἐν τούτῳ τὸν ἔμφυτον χαρακτῆρα καὶ τὴν κλίσιν τοῦ πρὸς τὰ κατὰπὸνα καὶ βεδιασμένα καὶ τὰ ἐξαιλλασσάντα τοῦ συνήθους⁴.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΡΗΤΟΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΡΗΤΟΡΙΚΩΝ ΣΧΟΛΩΝ

Οἱ ἀναγνώσται, ἰδόντες ἐν τῇ περὶ τραγυδίας καὶ κωμυδίας λόγῳ ὅτι ἡ ποίησις ἀπέκλινε μικρὸν κατὰ μικρὸν πρὸς τὸν πεζὸν λόγον, ὑπενόησαν ἐκ τούτου καὶ μόνου τοῦ φαινομένου, ὅτι ἡ πεζο-

¹ Τομ. VIII. 1. ὅπου καὶ τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον II

² A. F. Naekke, Choerili Samii quae supersunt. Lips. 1817.

³ Antimachi Colophonii reliquiae ed. Schellenberg. p. 38. * Animagmadvers. in Antim. Col. fragm. scr. H. G. Stoll. Götting. 1840. καὶ τὴν ἐκδοσιν αὐτοῦ· Dillenbourg 1845.

⁴ Σπартіан 6. Ἀδριανού. 15. Τὸ ποίημα τοῦ Ἀδριανού ἐπεγράφετο

γραφία κατὰ τὴν περίουδον ταύτην κατέστη σπουδαιότατον μέρος τῆς φιλολογίας, καὶ διὰ τοῦτο ἔγειναν βεβαίως περιεργότεροι νὰ μάθωσι τὴν τάσιν, τὴν ὁδὸν, καὶ τοὺς νόμους τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς.

*Ἡ ἑλληνικὴ πεζογραφία ἀνεπτύχθη σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἐν τῷ χρόνῳ, τῷ μεταξὺ τῶν Ἡεραικῶν πολέμων καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, διότι τὰ προγενέστερα πεζογραφικὰ δοκίμια ἢ ἦσαν ὁμοιότατα πρὸς τὴν κοινὴν τοῦ πλῆθους λαλιάν, καὶ ἐπομένως δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἰδίως συγγραφικὴν γλῶσσαν, ἢ ἂν διέφερον κατὰ τι τοῦ κοινοῦ ἰδιώματος, ἐπορίζοντο τὴν χάριν αὐτῶν καὶ τὴν λαμπρὴν ὄχι ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ πεζοῦ λόγου, ἀλλ' ἐκ τῆς μεμησέως φράσεων καὶ συνθέσεων ποιητικῶν, διότι ἡ ποίησις εἶχεν ἀκμάσει πολλοὺς αἰῶνας πρότερον.

Τὴν πεζογραφίαν εἶναι σκόπιμον νὰ μὴ διακρίνωμεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τὰς ὑποθέσεις καὶ τὰ ἀντικείμενα ἅτινα οἱ συγγραφεῖς ἐπραγματεύθησαν ἐν λόγῳ πεζῷ, ἀλλὰ τούναντίον συμφέρεي νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν ὡς ἐν ἁδιαίρετον ὅλον, διότι ἡ πεζογραφία, ἐπειδὴ κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι ἄλλο ἢ μορφή τεχνικὴ τοῦ κοινοῦ καὶ συνήους λόγου, ὅστις ἀντικείμενον μὲν ἔχει τὴν πραγματικότητα, πηγὴν δὲ τὸν ἀνθρώπινον λογισμόν, εἰς ὅλας τὰς ὑποθέσεις καὶ τὰ ἀντικείμενα εἶναι κατὰ τὰ κυριώτατα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα.

Ἡ πεζογραφία παραβαλλομένη πρὸς τὴν ποίησιν εὐρίσκεται ὅτι εἶναι μὲν ἀδελφὴ αὐτῆς, ἀλλ' ἀδελφὴ πάντῃ ἀνεξάρτητος καὶ αὐτοκέφαλος· διότι, ἂν ἐξαιρέσωμεν τοὺς κοινούς ἀμφοτέρων χαρακτῆρας, ὅτι δι' ἐνάρθρων φωνῶν ἐξαγγέλλουσι τοὺς ἀνθρωπίνους στοχασμούς καὶ διὰ τῆς γραφῆς πηγνύουσιν αὐτούς, οὐδὲν ἄλλο ἔχουσιν ὅμοιον. Ἄν δὲ διαιρεθῇ ὁ πνευματικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τρεῖς ἐνεργείας, τὰς ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ πράξεις, τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἡ πεζογραφία δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν εἰς ἣν ὑπάγεται ἡ ποίησις.

Ἡ ποίησις εἶναι ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τέχνη, καὶ τέχνη καλὴ.

Gatachenae, καὶ εἶχεν ἴσως ὁμοίότητά τινα πρὸς τὰς Diras τοῦ Οὐαλρίου Κάτωνος. * Πρβ. Bergk de Antim. et Hadriani Gatachenis, Zeitschr. f. Alterthumsw. κελ. 1835 N. 37).

σπουδάζει, ἐξ αὐτῆς τῆς ὁφειλῆς γὰρ παραστήσῃ ἰδέαν τινὰ τοῦ πνεύ-
ματος.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον τὰ φύσει φιλότεχνα ἔθνη μεταχειρί-
ζονται πάντα τὰ τεχνουργήματα, ὅσα πληροῦσι χρεῖας καθαρῶς
βιωτικὰς, εἰς ἑκφράσιν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν· ὥστε τὰ παντοδαπὰ
ἄγγεῖα καὶ σκεύη τῆς καθημερινῆς χρήσεως ἐξαγγέλλουσι διὰ τοῦ
σχήματος καὶ τῶν κοσμημάτων τὴν φύσιν τοῦ ἔθνους ἀτελῶς μὲν
καὶ ἀμυδρῶς, ἀλλ' οὕτως, ὥστε ἀντεπιδρῶσι πάλιν μυστηριωδῶς
ἐπὶ τὸ πνεῦμα τοῦ δημιουργοῦντος αὐτὰ λαοῦ.

Ἡ πνευματικὴ αὕτη τάσις καὶ ὕρεξις, ἥτις ἦτο διαφερόντως ἰ-
σχυρὰ παρὰ τῇ ἔθνει τῶν Ἑλλήνων, ἐγέννησεν ἀπὸ Περικλέους καὶ
ἐφεξῆς τὴν τέχνην τῆς πεζογραφίας, διότι ῥήτορες καὶ ἱστοριογρά-
φοι καὶ φιλόσοφοι ἐσπούδαζον νὰ μεταδιδῶσι κατὰ τεχνικὸν σχῆμα
τὰς πρακτικὰς ἢ θεωρητικὰς αὐτῶν γνώσεις, καὶ νὰ παρασκευάσωσι
ταυτάτην ἁρμονίαν τοῦ ὕφους πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, ὥστε οἱ χαρακτι-
ρες τοῦ λόγου ὡς τῶνοι μουσικοὶ νὰ προσάδωσιν ἁρμονικῶς τὰ πρὸς
τὰς ἐνεργείας τῆς διανοίας. Μὲ ἄλλας λέξεις, τῇ προσγινομένη ἐν-
τύπωσις εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀναγνώστων ἐκ τῆς τεχνικῆς ἐξεργα-
σίας τῶν πεζῶν συγγραμμάτων ἦτο ἀκριβῶς ἀνάλογος πρὸς τὸν
πρακτικὸν ἢ θεωρητικὸν αὐτῶν σκοπὸν, ὅπως ἡ ἐκ τῆς θέας καλοῦ
τινας οἰκοδομήματος ἐντύπωσις εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν σκοπὸν
αὐτοῦ.

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐποψὶς καθ' ἣν σκοπεῖται νὰ πραγματευθῇ τὴν
ἱστορίαν τῶν Ἀττικῶν πεζογράφων. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου τῆς
θεωρίας πρῶτον μὲν ἐλπίζω νὰ σαφηνισθῇ ὁ γενικὸς χαρακτήρ τῆς
πεζογραφίας, μεθ' οὗ συνάπτεται στενῶς καὶ ὁ χαρακτήρ ἐνός ἐκά-
στου τῶν εἰδῶν τοῦ πεζοῦ λόγου, ἔπειτα δὲ νὰ δηλωθῇ ἡ ἐντύπω-
σις ἥτις προσγίνεται εἰς τὸν ἀναγνώστην ἐξ αὐτῶν, καὶ ἡ σχέσης ἣν
ἔχουσι πάντα ταῦτα πρὸς τὴν κατάστασιν τοῦ ἔθνους, τὴν πνευμα-
τικὴν αὐτοῦ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, καὶ τὴν ἀναφορὰν καὶ τὸν σύν-
δεσμον τοῦ λογισμοῦ πρὸς τὰ πάθη. Εἶναι δὲ πρόδηλον καθ' ἑαυτὸν,
ὅτι τοιαύτη ἐξέτασις εἶναι δυνατὴ, ἂν ἐμβλέψωμεν συγχρόνως καὶ
εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν συγγραμμάτων, ἥτοι εἰς τὸν θεωρητικὸν ἢ τὸν
πρακτικὸν αὐτῶν σκοπόν.

Τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀττικῆς πεζογραφίας ἀπὸ Περικλέους μέχρι

Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου θυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν εἰς τρεῖς ἐπο-
χάς, ὧν παραστᾶται εἶναι οἱ ἐξῆς ἄνδρες· τῆς μὲν πρώτης ὁ Περικ-
λῆς, ὁ Ἀντιφῶν καὶ ὁ Θουκυδίδης· τῆς δευτέρας ὁ Λυσίας, ὁ Ἰ-
σοκράτης καὶ ὁ Πλάτων· τῆς δὲ τρίτης ὁ Δημοσθένης, ὁ Δίσχινος
καὶ ὁ Δημάδης. Ἡ δὲ συνέχεια τοῦ λόγου θέλει δηλώσει, διατί ἐν
τῷ πλήθει τῶν Ἀπτικῶν συγγραφέων ἐξέλεξα τούτους μόνους τοὺς
ἄνδρας καὶ ὄχι ἄλλους.

Κατὰ τὴν πρώτην ἐποχὴν ἐπιδρωσιν ἐπὶ τῆς Ἀπτικῆς πεζογρα-
φίας δύο κυρίως παράγοντες, ἡ ἐν Ἀθήναις πολιτικὴ σοφία, καὶ ἡ
ἐκ Σικελίας σοφιστικὴ τέχνη, περὶ ὧν θέλω πραγματευθῆ κατ' ἰδίαν.

Εὐθύς μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς δημοκρατίας ὑπὸ Σόλωνος ἤρχισεν ἡ
γεννᾶται παρὰ τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν ὠρι-
σμένη τις γνώμη περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις
ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἐρευναν τῆς θέσεως, τῶν ἐσωτερικῶν πόρων τῆς
χώρας καὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἰδιοσυγκρασίας τῶν κατοίκων.
Ὁ προορισμὸς τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς πολιτικούς, τούτους ἦτο ἡ
προαγωγή τῆς δημοκρατίας, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς
βιομηχανίας, καὶ τέλος ἡ κατὰ θαλάσσαν ἀρχή, ἥτοι ἡ θαλασσο-
κρατορία. Τὰ ἀξιώματα ταῦτα ἤρχισαν νὰ μεταδίδωνται ἀπὸ τῆς
ἐποχῆς ἡδὴ τοῦ Σόλωνος ἀπὸ πολιτικοῦ εἰς πολιτικὸν μέχρι Θεμισ-
τοκλέους καὶ Περικλέους¹. Οἱ δὲ πολιτικοὶ τῆς ἀντιπάλου μερί-
δος, οἱοὶ ὁ Ἀριστείδης καὶ Κίμων, δὲν ἀντεφέροντο πρὸς τοὺς ἐναν-
τίους περὶ τῶν ἀξιωμάτων τούτων, ἀλλ' ἐσπουδαζον μόνον νὰ με-
τριᾶσιν τὴν ὑπὲρ τὸ μέτρον ταχεῖαν κίνησιν, ἵνα παρατείνωσι τὸν
βίον τῆς πολιτείας.

Ἡ σαφὴς καὶ καθαρὰ ἐπίγνωσις τῶν συμφερόντων τῆς πόλεως²
παρεῖχεν εἰς τοὺς λόγους ἀνδρῶν οἱοὶ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ Περικλῆς
ἰσχὺν καὶ δύναμιν, ἥτις ἐνεπαίει πολὺ βαθυτέραν ἐντύπωσιν εἰς τὸν
δῆμον τῶν Ἀθηναίων ἀπλῆς τινος ὠφελίμου γνώμης ἢ συμβουλῆς.

¹ Πλουτ. Θεμ. 2. Ὁ Θεμιστοκλῆς νέος ὢν, ἐπλησίαζε τῷ Μνησιφίλῳ
(περὶ οὗ πρὸλ. Ἡροδ. VIII, 57) ἀνδρὶ δεινῷ περὶ σοφίαν, ἣν ὁ Πλούταρχος
ὁρίζει ὡς πολιτικὴν καὶ πρακτικὴν δεινότητα.

² «Τοῦ δέ ο ν το ς» ἔλεγον οἱ ῥήτορες, λέξιν συνηθεστάτην κατὰ τοὺς
χρόνους τοῦ Περικλέους, ἥτις ἐσήμαινε τὸ ὠφέλιμον καὶ τὸ συμφέρον πρὸς
τὴν ἐκαστοτὴ χρεῖαν τῆς πόλεως.

Πρὸς τὸν λαὸν ἡγόρευον λόγους οἱ ἄρχοντες ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, πολὺ πρὶν οἱ δῆμοι γείνωσι κυριοὶ τῶν ὅλων πραγμάτων τῆς πολιτείας. Οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀρχαίου αἰῶνος, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῶν ποιητῶν, ἡγόρευον συχνὰ πρὸς τὸν δῆμον εἴτε μὲ τὴν φυσικὴν ἐκείνην εὐφράδειαν τοῦ Ὀμηρικοῦ Ὀδυσσεύς, εἴτε μὲ τὴν βραχυλογίαν τοῦ Μενελάου. Ὁ Ἡρόδοτος μάλιστα ἀπονέμει εἰς τοὺς βασιλεῖς ἰδίαν Μοῦσαν, τὴν Καλλιόπην, ἥτις κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ποιητοῦ βοηθεῖ αὐτοὺς, νὰ νικῶσιν εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ τὰ δικαστήρια. Μετὰ δὲ τὸν Ὀμηρον καὶ Ἡσίοδον, ἐπικρατοῦντος κατὰ μικρὸν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ἐν Ἑλλάδι, πολλοὶ ἄρχοντες καὶ δημαγωγοὶ ἡγόρευσαν εἴτε ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου εἴτε ἐν ταῖς βουλαῖς καὶ τοῖς συνεδρίοις, καὶ τινες αὐτῶν ἡγόρευσαν ἴσως γενναίους λόγους· οἱ λόγοι ὅμως οὗτοι δὲν ἐπέζησαν πολὺ μετὰ τὴν ὑπόθεσιν ἐξ ἧς καὶ δι' ἣν ἐρρέθησαν, ἀλλ' ἤφανίσθησαν καὶ ἐλησμονήθησαν παραχρῆμα. Καθ' ὅλην δ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν οὐδ' ἐφαναζόντο ἴσως οἱ ἄνθρωποι, ὅτι ἡ δύναμις τῆς ῥητορικῆς φθάνει πέρα τῆς παρούσης χρείας καὶ ὑποθέσεως, καὶ ὅτι ἡδυνάτο ποτε νὰ λάβῃ τόσῃν ἰσχύϊν, ὥστε νὰ ἄγῃ καὶ φέρῃ τὸν δῆμον κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς πράξεις καὶ ὁρμὰς. Οἱ δὲ ζῶντες καὶ εὐφυστάτοι Ἴωνες κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς αὐτῶν ἐπλασαν λόγον ἐπιτήδειον εἰς συνδιάλεξιν μάλλον καὶ διήγησιν ἢ πρὸς σύντανον ῥητορείαν, οἷον ἀπαιτοῦσιν αἱ ἐκκλησίαι τοῦ δήμου. Ὁ Ἡρόδοτος τοῦλάχιστον, ὅστις ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν τέχνην ἐμμήθη τοὺς Ἴωνας συγγραφεῖς, παρσισάγει μὲν εἰς τὴν ἱστορίαν διαλόγους καὶ ἀγορεύσεις εἰς συνόδους ὀλιγοπληθεῖς, ἀλλ' ὅχι καὶ δημηγορίας, καθ' ὃ διακρίνεται οὐσιωδῶς τοῦ Θουκυδίδου. Καὶ πάντες δὲ οἱ παλαιοὶ συγγραφεῖς ὁμοφώνως μαρτυροῦσιν, ὅτι πατρὶς τῆς ῥητορικῆς εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν δὲν περιεσώθησαν λόγοι ἁλλων ἢ μόνων τῶν Ἀττικῶν ῥητόρων, συμπεραίνεται ἀσφαλῶς, ὅτι καὶ οἱ λόγοι οἱ μὴ πρὸς γραφὴν ὡρισμένοι, ἐξ ὧν ἀνεπτύχθησαν κατόπιν οἱ γραπτοί, ἦσαν πολὺ πλείυτεροι ἐν Ἀθήναις ἢ εἰς ὅλην τὴν ἄλλην Ἑλλάδα.

¹ Studium eloquentiae proprium Athenarum. Cic. Brut. 13

Καὶ ἐν μὲν τοῖς λόγοις τοῦ Θεμιστοκλέους, ὅστις μετ' ἑσθ' ἀγ-
 χινοῖας καὶ τόλμης ἐν καιροῖς χαλεπωτάτοις καὶ κινδυνωδεστάτοις
 ἐθεμελίωσεν ἀσφαλῶς τὸ μεγαλεῖον τῶν Ἀθηναίων, ὑπερεῖχον τὰ
 συνετὰ βουλευόμενα καὶ ἡ δραστηριότης περὶ τὴν ἐκτέλεσιν, ἃν καὶ
 κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν παλαιῶν ἦτο ἀνὴρ ἱκανώτατος εἰπεῖν καὶ
 γινῶναι καὶ πράξει¹. παρὰ δὲ τῷ Περικλεῖ τοῦναντίον κατέστη
 σπουδαιότερον πρᾶγμα ἡ ἀσκησις τῆς ῥητορικῆς. Ἡ ἀρχὴ καὶ ἡγε-
 μονία τῶν Ἀθηναίων, καίπερ πολεμουμένη, εἶχεν ὅμως ἐπὶ Πери-
 κλέους ὅπως δὴ ποτε ἀσφαλισθῇ. Ἦτο λοιπὸν πλεόν καιρὸς νὰ ἐπι-
 θεωρήσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι τὰ κατακτηθέντα, νὰ μελετήσωσι τοὺς
 τρόπους δι' ὧν ἠδύναντο νὰ συντηρήσωσι τὰ παρόντα καὶ νὰ ἐπαυ-
 ξήσωσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὸ μέλλον, καὶ τέλος πάντων νὰ δώ-
 σωσι λόγον εἰς ἑαυτοὺς πρὸς τίνα σκοπὸν ἐθεμελίωθη διὰ τηλικού-
 των ἀγώνων ἡ ἐπὶ πᾶν νήσων καὶ τῆς στερεᾶς ἀρχή, καὶ εἰς τί ἐ-
 μέλλον νὰ χρησιμεύσωσιν οἱ ἄφθονοι πόροι τῶν χρημάτων, οἱ παν-
 ταχόθεν εἰσρέοντες εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ἐκ τῆς ὅλης πολιτείας τοῦ
 Περικλέους συνάγεται, ὅτι ὁ ἑξοχος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐκνήρυχθη προστά-
 τῆς τῆς δημοκρατίας ἐν μέρει μὲν διότι ἐπίστευε τὸν δῆμον ἄξιον
 νὰ διοικῇ τὰ ἐκ τοῦ πράγματα, ἐν μέρει δὲ διότι ἠλπιζε νὰ κατα-
 στήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ μέλλον ἱκανώτερον πρὸς αὐτοδιοίκησιν, ἀλλ' οὐ-
 δέποτε καὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἵνα καταστήσῃ αὐτὸν ἐρμῆιον καὶ παι-
 γνιον πᾶν δημαγωγῶν. Ἐν τῷ λοιπὸν διὰ παντὸς μέσου διευκόλυνε
 τὴν συμμετοχὴν τῶν πτωχοτέρων πολιτῶν εἰς τὰ κοινὰ πράγματα,
 ἐδοήθει ἐξ ἑτέρου καὶ συνέτρεχε πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ διαδώσῃ γνῶ-
 σεις καὶ παιδείαν εἰς τὸ πολὺ πλῆθος. Διὰ δὲ τῆς δαπάνης ἀναριθ-
 μήτων χρημάτων εἰς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ γλυπτικὰ καλλιτεχνή-
 ματα ἔτρεψε τῷ ὄντι τὸ πνεῦμα τοῦ δήμου εἰς τὰ καλὰ καὶ γενναῖα,
 καὶ θαυμάσιως ἐπαιδαγώγησεν αὐτὸν κατὰ πάσαν ἔποψιν. Διὰ
 ταῦτα ὁσάκις ἀνέβαινε τὸ βῆμα (ἀνέβαινε δὲ ἐκ προνοίας ὅχι συ-
 χνά², ἀλλ' εἰς σπουδαιοτάτας μόνον περιστάσεις), δὲν ἠγωνίζετο
 νὰ νικήσῃ ἀπλῶς ἡ γνώμη αὐτοῦ καὶ κυρωθῇ τὸ προκείμενον ψήφι-
 σμα, ἀλλ' ἐσπούδαζε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἀθηναίων ἰδέας

¹ Δυσ. ἐπιτ. 42.

² Πλουτ. Περ. 7.

γενναίας και ὑψηλὰς περὶ τῆς καθόλου πολιτικῆς, περὶ τῆς σχέσεως τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰς ἄλλας ἑλληνίδας πόλεις και τὰ ξένα ἔθνη, και ἐν γένει περὶ τῆς ἐντολῆς και τοῦ προορισμοῦ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, ιδέας αἰτίνας ἐμελλον κατὰ τὴν ἐλπίδα τοῦ ἀληθῶς φιλοδήμου τούτου ἀνδρὸς νὰ ἐπιζήσωσι μακρότερον χρόνον. Τοιοῦτον σκοπὸν και τοιαύτην γνώμην ἀποδίδει εἰς τὴν ῥητορείαν τοῦ Περικλέους ὁ Θουκυδίδης, ὁ κατὰ πολλὰς ὕψεις ἄξιος τρώμενος τῆς Περικλείου σχολῆς, εἰς τὰς τρεῖς δημηγορίας, ἃς εἰσάγει αὐτὸν ἀγορεύοντα ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ἡ ἀξιοθαύμαστος αὕτη τριάς τῶν δημηγοριῶν ἀποτελεῖ ἐν ὅλῳ ἁρμονικὸν και εὐπερίγραφον διότι ἡ μὲν πρώτη¹ προτιθεταὶ ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀνάγκην νὰ πολεμήσωσι πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, και τὴν πιθανότητα τῆς ἀγαθῆς τοῦ πολέμου ἐκβάσεως. Ἡ δὲ δευτέρα², ἐν σχήματι λόγου ἐπιταφίου, σπουδάζει νὰ ἐμπούσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους πίστιν και ἀγάπην εἰς τὸ πολίτευμα, τὰ ἥθη, τὴν δίκαιαν και πάντα τὸν βίον αὐτῶν. Εἶναι δὲ ὁ λόγος μεστός ἀληθείας, μεγαλοφροσύνης και πολλῆς μετριοπαθείας ἐν τε τοῖς ἐπαίνοις και τῇ ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀπολογία. Ἡ δὲ τρίτη³, ἐκφωνηθεῖσα μετὰ τὸν λοιμὸν, ὅστις ἐταπείνωσε τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων, παραμυθεῖ τοὺς πολίτας διὰ τῆς μόνης παρηγορίας, ἥτις ἔπρεπεν εἰς γενναίαν ψυχάν, ὅτι αἰτία τῶν δεινῶν εἶναι ἡ ἀλόγιστος τύχη και ὅχι ἡ ἀκρίβεια αὐτῶν και ὁ λογισμὸς, προλέγει δὲ ὁ ῥήτωρ ὅτι ἡ ἐκβάσις τοῦ πολέμου θὰ εἶναι εὐτυχής, ἂν δὲν ἀποδειλιάσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὰς περιπετειάς τῆς τύχης.

Ἐκ τῶν λόγων τῶν ἐκφωνηθέντων ὑπὸ τοῦ Περικλέους οὐδεὶς παρεδόθη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους διὰ γραφῆς. Φαίνεται, δὲ παράδοξον πῶ ὄντι πρᾶγμα, πῶς δὲν ἐπεμελήθησαν οἱ τότε ἄνθρωποι νὰ καταγράψωσι και παραδώσωσιν εἰς τοὺς συγχρόνους και τοὺς ἐ-

¹ A. 140—144.

² B. 35—46.

³ B. 60—64.

⁴ Δημηγορίαν τινά, εἰς τὴν ὁποίαν κατηρίθησεν ὁ Περικλῆς τὰς δυνάμεις και τοὺς πόρους τῆς πόλεως, διηγεῖται ὁ Θουκυδίδης ἐν περιλήψει ἱστορικῶς, διότι δὲν παρεῖχεν ἀφορμὴν εἰς ἀνάπτυξιν καθολικῶν ἀρχῶν και ἀξιωμάτων.

πιγενομένους ἔργα κάλλιστα, καί, κατὰ τινας ὕψεις, τὰ ἐξοχώτατα προϊόντα τῆς ῥητορικῆς¹. Ἡ ἀμέλεια αὕτη ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἀπέδιδον εἰς τοὺς ῥητορικοὺς λόγους ἀξίαν καὶ σημασίαν μόνον καθ' ὅσον ἐπóριζον τὴν νίκην κατὰ τὸν ἐκάστοτε προκείμενον ἀγῶνα, ἀλλὰ δὲν ἐτίμων αὐτοὺς ὅπως τὰ ἔργα τῆς ποιήσεως, οὐδ' ἐφρόντιζον νὰ ἀναγράψωσι καὶ μελετῶσι τοὺς ἐκφωνουμένους λόγους ἕνεκα τοῦ τεχνικοῦ εἶδους καὶ τῆς χάριτος, ὥστε δὲν ἀπεσώζοντο ἐκ τῶν καλῶν ἐκείνων λόγων ἐπὶ τέλους ἢ γινῶμαι τινὲς συνεταὶ καὶ ὀλίγα ἀποφθέγματα. Οὐχ ἥττον ὅμως ἐπὶ μακρὸν παρέμεινεν ἡ μνήμη τῆς μεγαλοπρεπειᾶς καὶ τῆς περὶ τὰ νοήματα ἀδρότητος τῶν λόγων τοῦ Περικλέους. Ἡμεῖς δὲ βοηθούμενοι ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων, καὶ ἐκ τῆς ὁμοιότητος ἣν εἶχεν ὁ Περικλῆς πρὸς τοὺς ἀρχαιότερους Ἀττικοὺς ῥήτορας καὶ τὸν Θουκυδίδην, δυνάμεθα νὰ ἀναπλάσωμεν ὅχι κακὴν τινὰ καὶ φαντασιώδη, ἀλλ' ἱκανῶς ἀκριβῆ ἰδέαν περὶ τῆς ῥητορείας τοῦ Περικλέους.

Ὁ διακριτικώτατος χαρακτὴρ τοῦ λόγου τοῦ Περικλέους καὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ ῥητόρων ἦτο ἡ περὶ τὰ νοήματα βαθύτης καὶ λεπτότητος. Ὁ θεωρητικὸς νοῦς, ὅστις δὲν εἶχεν ἀκόμη τότε ἀπαμβλυθῆ ἐκ τῆς μακρᾶς περὶ τὰς ἀφηρημένας ἐννοίας συνηθείας, οὐδ' εἶχεν ἀκόμη ἐκπέσει εἰς τὸν κοινὸν καὶ δημώδη τρόπον τοῦ γενικεύειν τὰ φαινόμενα, εὐρωστος καὶ ἀκμαῖος ἐπελαμβάνετο τῆς κρίσεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων· ἔχων δὲ μέγαν θησαυρὸν ἐμπειρικῶν γνώσεων καὶ ὀξύτητα πολλὴν περὶ τὴν ἀντιληψίν, λαμπρῶς διεφώτιζε τὰ καθ' ἕκαστα πράγματα ἐκ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν. Ὁ Κικέρων χαρακτηρίζει τὸν Περικλέα, τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ τὸν Θουκυδίδην, ὡς εὐλόγως καταριθμεῖ μεταξὺ τῶν ῥητόρων, ὡς ὅξεῖς περὶ τὸ νοῆσαι, λεπτοὺς καὶ βραχυλογικοὺς². τὴν δὲ νεωτέραν γενεὰν τῶν ῥητόρων,

¹ Ὁ Πλάτων, ὃν καὶ δὲν τιμᾷ ὑπερβαλλόντως τὸν Περικλέα, λέγει ὅμως αὐτὸν τελειώτατον εἰς τὴν ῥητορικὴν. "Ἐγένετο δὲ τελειοτάτος κατὰ τὴν γνώρην τοῦ Πλάτωνος, διότι μετέσχε τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν τοῦ Ἀναξαγόρου. Ὁ δὲ Κικέρων ἀποκαλεῖ τὸν Περικλέα (Brout. 12) ora-
to-rem p-r-o-p-e-perfectum, τοῦτο δὲ, ἵνα ἀπομείνῃ τι καὶ διὰ τοὺς κα-
τάτους ῥήτορας.

² Subtiles, acuti, breves. Τὸ subtiles σημαίνει τὴν λεπτήν καὶ ἀκριβῆ τῶν ἐννοιῶν διάκρισιν.

Κριτίαν Θηραμένην Λυσίαν, ὡς ἀναπεπταμένους καὶ μακρολόγους, ἀλλὰ σώζοντας ἐτι τὸν χυμὸν τῆς ῥητορικῆς δεινότητος τοῦ Περι- κλέους¹.

Εἰδικώτερον δὲ χαρακτηρίζει τὴν ῥητορείαν τοῦ Περικλέους τὸ ἐξῆς μάλιστα, ὅτι ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ ἐπραγματεύετο τὰ πολιτικὰ πράγματα ὑπὸ γενικωτέραν ἔποψιν καὶ πάντοτε ἐξ ὑψηλῆς σκοπίας. Ἡ μεγαλοπρέπεια, ἣτις ἰδίως διέκρινε τὸν Περικλέα ὡς ῥήτορα καὶ δι' ἣν ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν Ὀλύμπιος, ἐπήγαγε κυρίως ἐκ τῆς ἐξέως νὰ ἀνάγῃ τὰς εἰδικὰς περιπτώσεις εἰς ἀρχὰς γενικὰς. Ταύτας δὲ πάλιν ἠρύετο ἐκ τῆς εὐγενοῦς καὶ ὑψηλῆς ιδέας ἣν εἶχε περὶ τοῦ προσρισμοῦ καὶ τῆς τύχης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Διὰ τοῦτο λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Πλάτων, ὅτι παρὰ τὴν εὐφυίαν τοῦ πνεύματος προσ- ἔλαβεν ἐκ τῆς φιλοσοφίας τὸ ὑψηλόν² τοῦτο καὶ πάντῃ τελευτουρ- γόν³. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ εἰσέδουν βαθέως εἰς τὰς ψυ- χὰς τῶν ἀκροατῶν καὶ κατέλειπον ἐν αὐταῖς, κατὰ τὴν εὐστοχον τοῦ Εὐπόλιδος ἔκφρασιν, τὸ κέντρον ὥσπερ αἱ μέλισσαι.

Ἐκεῖνο λοιπὸν τὸ ὅποιον ἐχαρακτήριζε πρὸ πάντων τὴν ῥητο- ρεῖαν τοῦ Περικλέους ἦτο ἡ ὀρθότης καὶ εὐστοχία περὶ τὴν κρίσιν, καὶ ἡ μεγαλειότης καὶ τὸ ὕψος τῶν νοημάτων. Ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Περικλέους ἦτο νὰ κατευθύνῃ τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ εἰς ἀσφαλῆ καὶ σταθερὰν ὁδόν· τοῦναντίον δὲ πᾶσα σπουδὴ, τείνουσα εἰς τὴν προ- σωρινήν τοῦ πλήθους συγκίνησιν καὶ τὸν ἐξερθερισμὸν τῶν παθῶν αὐ- τοῦ, οἷα τις μέθη τοῦ πνεύματος, ἦτο ξένη τῆς τέχνης τοῦ Περικ- λέους. Ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ῥητορικῆς δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ὅτι

¹ Retinebant illum Periclis succum. (de orat. II. 22). Ἐν δὲ τῷ Βρούτῳ (7) χαρακτηρίζει διαφόρως τοὺς ἀρχαίους ῥήτορας. Ἐκεῖ καταλέγει εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν Κριτίαν καὶ τὸν Θηραμένην, ἐπι- λέγων ὅτι δυνάμεθα νὰ μάθωμεν τὸν χαρακτήρα αὐτῶν ἐκ τοῦ Θουκυδί- δου. Εἶναι δὲ οὗτοι κατὰ τὸν Κικέρωνα *grandes verbis, crebris, sententiis, compressione rerum breves, et ob eam causam interdum subobscuri*. Τὸν Κριτίαν χαρακτηρίζει ὁ Φιλόστρατος (Σοφ. I. 16), καὶ ἐπὶ ἀκρεβέστε- ρον ὁ Ἑρμογένης (περὶ Ἰδεῶν παρὰ Walz. III. σ. 388). Ἐκ τούτων μαν- θάνομεν, ὅτι ὁ χαρακτήρ τοῦ λόγου τοῦ Κριτίου κατέχευε τὸ μέσον τοῦ Ἀν- τιφῶντος καὶ Λυσίου.

² Φαίδρ. σ. 270. Τὸ «τελευτουργόν» τηκίνει, ὡς διδάσκει ἡ συνέχεια τοῦ λόγου, τὴν ἐπιβολὴν καὶ κατόρθωσιν μεγάλων σκοπῶν.

εἰς τοὺς λόγους τοῦ Περικλέους δὲν ὑπῆρχε τι τῶν μηχανημάτων ἐκείνων, δι' ὧν αἱ μεταγενέστεροι ῥήτορες ἐρεθίζοντες τὰ πάθη τῶν ἀκροατῶν ἐξήγειρον εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν κινήσεις βίαιας καὶ ἀνώμαλους. Ὅποιαν δὲ περιγράφουσι τὴν στάσιν τοῦ Περικλέους ἐπὶ τοῦ βήματος, τὴν σεμνότητα τοῦ προσώπου, τὴν πραύτητα τῶν κινήσεων, τὴν καταστολὴν τῆς περιβολῆς, τὸ πλάσμα τῆς φωνῆς τὸ ἀθύρβον¹, ὁμαίαν πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν καὶ τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς τοῦ τε ἀγορεύοντος καὶ τῶν ἀκροατῶν. Ὁ Περικλῆς δὲν ἐξήτει νὰ εὐχαριστήσῃ ἄλλως τὸν δῆμον, ἢ διδάσκων τὰ συμφέροντα. Διὸ καὶ οὐδέποτε ἐξῆλθε τῶν χειλέων αὐτοῦ λόγος θωπευτικὸς πρὸς τὰ πλήθη, ἀλλὰ τούναντίον, ἂν καὶ ἐφρόνει ἀγαθὰ παρὶ τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς τύχης τῶν Ἀθηναίων, ἔλεγεν ἐνίοτε πρὸς αὐτοὺς πικρὰς ἀληθείας. Τὸ αὐστηρὸν ὅμως ταῦτο καὶ τὸ πικρὸν ἐφαίνετο ὡς τις ὑπὲρ τοῦ δήμου εὐνοία κατὰ τὸν Κικέρωνα, καὶ ἡδέως ἤκρουόντο αὐτοῦ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὅτε ἡγόρευεν ἐναντίον τῆς γνώμης αὐτῶν². Καὶ εἰς τὰς περιστάσεις δὲ καθ' ἃς ἐκινδύνευεν ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ ἀσφάλεια, δὲν κατέφευγεν εἰς ἐξέγερσιν τῶν παθῶν τοῦ λαοῦ³, ἀλλὰ καὶ τότε ἐσπούδαζε νὰ μεταπείσῃ τὸν δῆμον, οὐδὲν ἄλλο μεταχειριζόμενος ἢ τὴν καθαρὰν ἐκθεσιν τῆς ἀληθείας. Οὐδέποτε δὲ εἶπέ τι πρὸς τὸν δῆμον χάριν ἀστειότητος, ἀλλ' ὅπως εἶχε τὸ πρόσωπον ἄθρηπτον εἰς γέλωτα⁴, οὕτω καὶ τὸ ἦθος καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ ἦτο ἀμικτος εὐτραπείας, σεμνότης δὲ πολλή καὶ μεγαλοπρέπεια περιέβαλλε τὸ ἐξωτερικὸν αὐτοῦ παράστημα⁵.

¹ Ἐκ τινων σποραδῶν εἰδήσεων καὶ ἐκ τοῦ καθόλου πνεύματος τῆς

Πλουτ. Περ. 5.

² Cicer. de Orat. III. 34.

³ Ὅποσον εἶχε παραλλάξει ὁ χαρακτήρ τῆς ῥητορικῆς εἰς τοὺς ὑπέρτον χρόνους συνάγεται σαφέστατα ἐκ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεύς, ὅστις ἀπαιτεῖ περὶ τοῦ Περικλέους, ὅτι ἐν τῇ τρίτῃ παρὰ Θουκυδίδῃ δημογορίᾳ ἡγόρευσε τὸν αὐστηρῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς «ὅταν (γὰρ) τοὺς αὐτοὺς τις ἔχη διὰ τὰς τε καὶ κατηγόρους, μυρίων αὐτῶν δεῖ δακρυῶν τε καὶ οἰκτῶν, εἰς αὐτὸ τούτο πρῶτον, τὸ μὲν εὐνοίας ἀκουσθῆναι» (περὶ τῶν Θουκυδ. ἰδιωμ. 15, σ. 927). Ὁ περὶ τοῦ Περικλέους λόγος τῶν Ἀλφουστειῶν χρόνων συγγέει προφανῶς τὰ πνεύμα ἐποχῶν πᾶν διαφύριον.

⁴ Πλουτ. Περ. 5.

⁵ Summa auctoritas sine omni hilaritate, Cic. de Offic. 1. 30.

δὲ αὐτὴν εἴτε λαμβάνοντες, ποσὸν τε ἀργυρίου μικρόν¹ δι' ἐκάστην ἀκρόασιν (ἐπιδείξεις), εἴτε καὶ δεχόμενοι ἐφάπαξ ἐπὶ μισθῷ μερίζοντες μαθητάς, οὓς ὑπεχρεοῦντο νὰ ποιήσωσι σοφοὺς περὶ τὴν σοφίαν ἢ ἐπηγγέλλοντο. Τόση δὲ ἦτο ἡ φιλομαθεια κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐν Ἑλλάδι, ὥστε ὅχι μόνον ἐν Ἀθήναις εὕρισκον οἱ Σοφισταὶ πολλοὺς ἀκροατὰς καὶ μαθητάς, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ὀλιγαρχαίς τῆς Θεσσαλίας. Ἡ δὲ ἐπιδημία αὐτῶν εἰς τὰς ἐλληνίδας πόλεις ἐπανηγουρίζετο ὡς δημοτελής ἐργὴ, καὶ συνήγον χρήματα ἐκ τῆς διδασκαλίας, ὅσα οὐδεμιᾶς ἄλλης τέχνης ἢ ἐπιστήμης ἀνέκθωραι.

Πλὴν τοῦ ἐξωτερικοῦ τούτου κοινοῦ γνωρίσματος, ὅτι ἐπετήδευον τὴν σοφίαν ὡς ἐπάγγελμα βίου, ὁμοιάζον κατὰ τὸ μᾶλλον τῇ ἡτίᾳ τὸν οἱ σοφισταὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ ὡς πρὸς τὰ δόγματα τῆς διδασκαλίας. Οἱ σοφισταὶ, ἐξεταζόμενοι ὡς φιλόσοφοι, δὲν ἦσαν βαθεῖς μεταφυσικοί, οὐδ' ἐπολυπραγμόνουν περὶ τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας γνώσεως. Ἡ φιλοσοφία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχε διανύσει τὸν πρῶτον στάδιον· διότι μετὰ θάρρους καὶ εὐπολμίας ἐπιχειρήσασα τὴν ἐρευναν τῶν ὑψηλοτάτων θεωρημάτων, εὔρε λύσεις διαφόρων τῶν ἀποριῶν, ἐκάστη δὲ σχολὴ εὔρε καὶ ὁπαδοὺς. Ἡ δὲ διαφορὰ καὶ διζήσας τῶν φιλοσοφικῶν ἀρέσεων ἐμελλε νὰ γεννήσῃ λεληθὲς θότως ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀληθείας καὶ γνώσεως τῆς οὐσίας τῶν ὄντων. Φυσικὸν ἄρα ἦτο μετὰ τὴν πρώτην ἔντασιν καὶ ἀκμήν τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας νὰ ἐπέλθῃ ἐπιχρῆ ἀπορίας καὶ ἀρνήσεως τοῦ καθολικοῦ κύρους τῶν γνώσεων καὶ τῆς ἀληθείας. Το πολὺ κροτον² ἀξίωμα Πρωταγόρου τοῦ Ἀθηναίου ἦτο, ὅτι πᾶσαι αἱ γνώσεις εἶναι ἐξ ὑποκειμένων, ταυτέστι δὲν ἔχουσιν ἀλήθειαν καὶ κύρος καθολικόν, ἀλλ' εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς πρὸς τούτον μόνον ὃν ἐκείνον τὸν ἀνθρώπον. (Ἄνθρωπος μέτρον πάντων). Ὁ Πρωταγόρας ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ Περικλέους, ἐζῆσε μακρὸν χρόνον ἐν μεγάλῃ τιμῇ, μέχρις αὐ κατεγερθεὶς ἐπ' ἀθείᾳ, ἐφυγαδεύθη τῶν Ἀθηναίων καὶ πᾶσι βίβλια αὐτοῦ κατεκαύθησαν δημοσίᾳ ἐν τῇ ἀγορᾷ.³ Ὁ Πρωταγό-

¹ Τῶν ἐπιστάσεων ἄλλαι μὲν ἐτιμῶντο πρὸς ὅραμα, ἄλλαι δὲ μὴ μόνον.

² Περί τὴν 81 Ὀλ. (144 π. Χ.) κατὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ Ἀπολλοδώρου.

³ Ὁ Πρωταγόρας κατεγερθεὶς ἐπ' ἀθείᾳ ἀπὸ Πυθαγόρου, εὗρε τὴν Τεον

ρας, ἐπόμενος τῷ Ἡρακλείτῳ, ἐδέχετο τὴν διηγεσθῆναι τῶν ὀνείων ἐν τῷ παιδείᾳ. Ἐνεκα δὲ τῆς διηγεσθῆναι ῥοῆς ἔλεγεν, ὅτι ὅχι πάν-
τοτε αἱ αὐταί, ἀλλ' ἄλλοτε ἄλλοιαι ἐντυπώσεις προσβάλλουσι πᾶς
αἰσθήσεις τῶν ἀνθρώπων, ἐπομένως ὅ, τι γαίνεται εἰς τὰς αἰσθήσεις
τοῦ δειναῖ ἢ δεινα ἀνθρώπου, τοῦτο καὶ ὑπάρχει πρὸς ἕκαστον ἀν-
θρώπον. Ἐκ τῆς διδασκαλίας ταύτης ἐπεταί, ὅτι δύνανται νὰ ὑπ-
άρχωσι περὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος ἐναντίοι λόγοι ἐπίσης
ἀληθεῖς, ὥστε ἀρκεῖ νὰ περιβάλῃ τις οἰκονομικὴ γνῶσιν ὅψιν τινὰ
πιθανότητος, ἵνα καταστήσῃ αὐτήν, πρὸς ὅραν τοῦλάχιστον, ἀληθὴ
καὶ ἀποδεκτὴν. Ἐκ τούτου ἐξηγείται ἡ σπουδὴ τοῦ τε Πρωταγόρου
καὶ τῶν ἄλλων Σοφιστῶν, νὰ ἐξευρισκῶσιν ἕκαστοτε περὶ ἐνὸς καὶ
τοῦ αὐτοῦ πράγματος λόγους ἀντικειμένους, ὅχι βεβαίως χάριν τῆς
ἀληθείας, ἀλλ' ἵνα δεικνύωσι διὰ παραδείγματων, ὅτι οὐδαμῶς ὑπ-
άρχει ἀλήθεια. Ὁ Πρωταγόρας ἀναιρῶν τὴν καθόλου ἀλήθειαν τῶν
πραγμάτων, ἀπεδέχετο ὅμως τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀρετῆς καὶ ὥριζεν
αὐτὴν ἐξ ἡ ἀγαθῆς, ἣτις παρασκευάζει διαθεσὶν ψυχῆς κρείττονα
καὶ ἐξασκτεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἐνέργειαν καὶ δραστηριότητα. Περὶ
δὲ Θεῶν ἔλεγεν ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου, διὰ τὸ ὅποτον ἐδιωχθῆ ἐκ τῶν
Ἀθηναίων, τὰ εἴδη. Ἡσίοι μὲν Θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, εἰθ' ὡς εἰσιν,
εἰθ' ὡς οὐκ εἰσιν. Πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἢ τε ἀδηλο-
της, καὶ βραχυὸς ὢν ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων. Τόσαυτά περὶ Πρω-
ταγόρου καὶ ἄλλων Σοφιστῶν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἐποχῇ.

Ὁ δὲ Πωργιάς ὁ Ἀθηναῖος, ὅστις ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ὡς πρε-
σβευτὴς τῷ 2 τῆς 88 Ὀλ. (427 π. Χ.), ἀν καὶ ἐγεννήθη εἰς τὴν
ἀντιθετὸν ἄκραν τῆς ἐλληνικῆς χώρας, ἀν καὶ ἐπαιδεύθη ὑπ' ἄλ-
λους διδασκαλούς καὶ ἀνῆκεν εἰς τινὰ τῶν ἀρχαιοτέρων φιλοσοφι-
κῶν αἰρέσεων, τοσούτον ὁμοφωνεῖ κατὰ τὰ δόγματα καὶ τὴν διδα-
σκαλίαν πρὸς τὸν Πρωταγόραν, ὥστε ἐκ τούτου καὶ μόνου τοῦ τεκ-
μηρίου δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν με πόσῃ βίαν τὸ πνεῦμα τῆς
ἐποχῆς ἐξῆγε τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς θεωρίας. Ὁ
Πωργιάς εἰς ἀπόδειξιν τῶν δογμάτων αὐτοῦ μετεχειρίζετο τὴν δια-
λεκτικὴν μέθοδον τῶν Ἑλεατῶν, ἀλλὰ πρὸς σκοπὸν πάντῃ ἐκείνων
διάφορον· διότι, ἐν ᾧ οἱ Ἑλεᾶται ἐξήντησαν πᾶσαν τὴν εὐφυίαν
τῶν ἀνθρώπων, ἄρα κατὰ τὸ 1 ἢ 2 ἔτος τῆς 92 Ὀλ. (411 π. Χ.), ἀν ἡ κατη-
γορία ἐγενεῖν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Τετρακοσίων, ὅπερ εἶναι ἀμφίβολον.

αὐτῶν εἰς ἀποδείξιν ἐνὸς αὐτοῦ ὄντος, ὁ Γοργίας μετεχειρίζετο τὴν αὐτὴν μεθόδον, ἐνίστε δὲ καὶ τὰ αὐτὰ συμπεράσματα τοῦ Ζήνωνος καὶ Μελίσσου, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἐναντίου ὁγμάτος: «οὐκ εἶναι, φησὶν, οὐδὲν εἰ δ' ἔστιν, ἀγνώστον εἶναι· εἰ δὲ καὶ ἔστι γινώσκον, ἀλλ' οὐ δηλωτὸν ἄλλοις». ἐξ οὗ συλλογιζόμενος εὗρισκεν, ὅτι ἔργον τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς δὲν εἶναι νὰ ἐρευνᾷ καὶ μαθάνῃ γνώσεις ἀληθεῖς, ἀλλὰ νὰ ἐξεγείρῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐκείνας τὰς ιδέας, τὰς ὁποίας ἐκαστοτε ἔχει συμφέρον καὶ θέλει νὰ ἐξεγείρῃ. Σαφῶς δὲ καὶ καθαρῶς ἐκήρυττεν ὁ Γοργίας, καθ' ὃ διακρίνεται τῶν ἄλλων σοφιστῶν, ὅτι δὲν ἐπαγγέλλεται ἄλλο τι, ἢ νὰ καταστήσῃ τοὺς μαθητὰς του δεινοὺς ῥήτορας, καὶ κατεγέλαι τῶν ἄλλων ὁμοτέχνων, ὅσοι ἐπηγγέλλοντο νὰ διδάξωσι τοὺς νέους τὴν ἀρετὴν. Ἡ διδασκαλία αὕτη ἦτο κοινὴ πάντων τῶν ἐκ Σικελίας σοφιστῶν. Τούναντιον δὲ οἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι εἶχον πρακτικώτερας ἀρχάς· διότι ἂν καὶ δὲν ἐθέρουν ἀκριβεῖς ἐπιστημονικὰς ἀληθείας, διέτριβον ὅμως περὶ παντοίας πραγματικὰς καὶ ὠφελίμους μαθήσεις. Τιοῦτοι ἦσαν π. χ. Ἰππίας ὁ Ἡλείος, ὅστις ἐγκατέσπειρεν εἰς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ πολλὴν γνώσεων ποικιλίαν, καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ πρῶτος τῆς Ἑλλάδος πολυλόγος. Παρὰ τὸν Ἰππίαν δὲ καὶ Προδίκος ὁ Κεῖος, ὁ σεμνότερος πάντων τῶν σοφιστῶν. Τοῦ Προδικου αἱ ἠθικαὶ διδασκαλίαι δὲν ἦσαν μὲν ἀκριβεῖς καὶ βαθεῖαι, ἀλλ' εἶχον εἶδος καλὸν καὶ εὐάρεστον, οἷα π. χ. ἡ περιφημὸς παρὰ Ξενοφῶντι περὶ Ἡρακλέους ἀλληγορία.

Ἡ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν εἶναι ὁμολογούμενον, ὅτι ἐβλάψε τὰ ἥθη τοῦ λαοῦ καὶ ἀνέκοψε τὴν ἀκριβῆ ἐπιστημονικὴν ἐρευναν. Ἡ ἐθνικὴ συνειδήσις καὶ χρηστοθήεια, ἥτις διεκρίνε τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν ὅχι μὲν κατὰ τὴν καθαρωτάτην ἐννοίαν, ἀλλ' ἀπὸ γνώμης ὅμως ἀγαθῆς καὶ μετὰ τινος ἐμφύτου ἀσφαλείας καὶ ἀκριβείας,

Συχνὰ ἀνημνησθόνται παρὰ Πλάτωνα αἱ φυσικαὶ καὶ ἀστρονομικαὶ αὐτοῦ γνώσεις. Διέτριβε δὲ καὶ περὶ γενεαλογίας, καὶ κρίσεις πόλεων, καὶ συλλήθε δὲν περὶ πάσαν ἀρχαιοτάτην Πλάτ. Ἰππ. Μείζ. σ. 285). Τοῦ Ἰππίου διεσώθησαν τινὰ λείψανα, περὶ πολιτικῶν ἀρχαιοτήτων πραγματευόμενα, ἴσως ἐκ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ τοῦ ἐπιγραφομένου «Συναγωγὴ». (Boeckh, Praef. ad Pind. Scholia σ. XXI.) Ἀξίον μνείας εἶναι καὶ τὸ ἄλλο αὐτοῦ σύγγραμμα «Ἀναγραφὴ τῶν Ὀλυμπιονικῶν».

ἐκλονίσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας· ἐπελθοῦσα δὲ κατόπιν καὶ ἡ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν, ἥτις τὰ πάντα ἐκήρυξε φαινόμενα καὶ οὐδὲν βέβαιον καὶ ἀληθές, διέσεισε καὶ κατέρριψεν αὐτὴν ἐντελῶς. Ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Γοργίας ἠύλαθοντο νὰ κηρύξωσι πλάσματα κενὰ τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν, οἱ μαθηταὶ ὅμως αὐτῶν καὶ οἱ ὁπαδοί, ὠφελοῦμενοι ἐκ τῆς διαδόσεως καὶ ἐπικρατήσεως τῶν ἐλευθέρων φρονημάτων, ἐκήρυξαν αὐτὰ φανερώς καὶ ἀπρηκαλύπτως. Κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἐβῆν ταῖς τις ἀνθρώπων ἐν Ἀθήναις, ἥτις ἐπρέσβευεν, ὅτι ἡ πίστις εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἐπινοήματα τῶν ἀρχαίων δικαστῶν καὶ νομοθετῶν, οἵτινες ἐζήτουν δι' αὐτῶν νὰ συνέχωσι καὶ καταστέλλωσι τὰς ὁρμὰς τοῦ πλήθους· ὅτι οἱ νόμοι ἐποιήθησαν ὑπὸ τῶν ἀδυνάτων ἀνθρώπων ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν ἀσφαλείας· ὅτι ἡ φύσις αὐτῇ ἐνομοθέτησε τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου, καὶ ὅτι ὁ ἰσχυρὸς ὑπατάσσει τὸν ἀδύνατον ὑπὸ τὴν βούλησιν αὐτοῦ, δὲν πράττει ἄδικα, ἀλλ' ἄσκει τὸ φυσικὸν δικαίωμα. Ταῦτα εἶναι τὰ δόγματα, ὑπὲρ ὧν συνηγοροῦσιν ἐν τῷ Γοργίᾳ καὶ τῇ Πολιτείᾳ τοῦ Πλάτωνος Καλλικλῆς, ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργίου, καὶ Θρασύμαχος ὁ Χαλκηδόνιος, διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς, ἀκμάσας κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον. Αὐτὰ ταῦτα ἐκήρυττε φανερώς καὶ ὁ θεὸς τοῦ Πλάτωνος, ὁ εὐφυὲς καὶ συνετὸς Κριτίας, οὐ πολλαῖς ἐμνήσθη ἐν τῷ συγγραμμάτι τούτῳ.

Ἐν γένει μὲν ἡ ἐπίδρασις τῶν σοφιστῶν εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὰ φρονήματα τῆς ἐποχῆς ἦτο λίαν ἐπιβλαβής, ἀλλ' εἰς προαγωγὴν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πεζοῦ λόγου ὁμολογητέον ὅτι ἐπραξάν πολλά οἱ ἀνδρες οὗτοι. Οἱ σοφισταὶ ἔδωκαν τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς τὴν τεχνικὴν κατασκευὴν πεζογραφικοῦ ὅρους, ἥτις, ἂν καὶ τὸ πρῶτον ἐξετραπῇ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, ἤγαγεν ὅμως κατὰ μικρὸν εἰς τὸν τελειότατον πεζογραφικὸν χαρακτῆρα τοῦ Πλάτωνος καὶ Δημοσθένους.

Πρῶτοι οἱ σοφισταὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῆς Σικελίας κατέστησαν τὴν γλῶσσαν ἀντικείμενον σπουδῆς, καθ' ὅσον οἱ μὲν πρῶτοι ἀπέβλεψαν εἰς τὴν ὀρθότητα, οἱ δὲ δευτέροι εἰς τὸ κάλλος καὶ

ὡς τραγωδιοποιῶν ἐν Κεφ. 26, ὡς ἐλεγισιοποιῶν ἐν Κεφ. 30, ὡς ῥήτορος ἐν Κεφ. 31.

τὴν χάριν τοῦ λόγου¹. Ὁ Πρωταγόρας θεωρητικῶς μὲν ἡσυχάζετο νὰ εὕρῃ τὴν ἐν τῇ γλῶσσῃ γραμματικὴν ὀρθότητα (ὀρθοπέειαν), ἐν δὲ τῇ πράξει ἦτο τόσοσ πλάτυς καὶ ἀναπεπταμένος, ὥστε μάττην ἀγωνίζεται παρὰ Πλάτωνι ὁ Σωκράτης νὰ περιστείλῃ διὰ τῆς διαλεκτικῆς τὴν μακρολογίαν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Προδίκος κατεγίνετο περὶ τὰ σημαίνόμενα τῶν λέξεων, τὴν ἀκριβῆ χρῆσιν τῶν ὀνομάτων, καὶ τὴν διακρίσιν τῶν συνωνύμων. Οἱ λόγοι τοῦ Προδίκου ἦσαν πλήρεις τοιοῦτων συνωνύμων, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Πρωταγόρου τοῦ Πλάτωνος, ἐνθα μετὰ πολλῆς εἰρωνείας ἀπομιμείται ὁ Πλάτων τὸ ὄφος αὐτοῦ.

Ὁ δὲ Γοργίας ἐσπουδαζε περὶ τὴν καμψότητα τοῦ λόγου καὶ τὴν καλλιπέειαν, τὴν γοητεύουσαν τῶν ἀνθρώπων τὴς ἀκοῆς. Ὁ Γοργίας ἔχων ἐκ φύσεως εὐφυΐαν πρὸς τὴν ῥητορικὴν, ἐπηύξησεν αὐτὴν ἐτι μᾶλλον διὰ τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀσκήσεως, διότι νέος ὢν διέτριψε πολὺν χρόνον εἰς μελέτας καθαρῶς ῥητορικᾶς. Παρὰ τοῖς Σικελιώταις δὲ καὶ μάλιστα τοῖς Συρακουσαίοις, οἵτινες διὰ τὴν ζωρότητα καὶ ὀξύνοϊαν τοῦ πνεύματος ὁμοιάζον μᾶλλον πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἢ τοὺς Δωριεῖς², εἶχε γεννηθῇ ἐκ τῶν δικαστικῶν ἀγωνῶν εἶδος τι ἐντέχνου ῥητορικῆς πολὺ πρότερον ἢ ἐν Ἀθήναις. Εἰς ἐξέγερσιν δὲ τῆς φυσικῆς τῶν Σικελιωτῶν εὐγλωττίας συνέτειναν πολλὰ πράγματα· πρῶτον μὲν ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῶν Συρακουσῶν ἐπὶ τῶν Περσικῶν πολέμων, δεύτερον ἡ ἀποκατάστασις τῆς δημοκρατίας μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίας (Ὀλ. 78, π. X. 466), καὶ τρίτον αἱ περιπεπλεγμέναι ἰδιωτικαὶ δίκαι, αἵτινες βεβαίως μὲν ἀνεκόπησαν πολὺν χρόνον ἐπὶ τῆς τυραννίας, ὕστερον δὲ ἐκινήθησαν ἀθρόαι καὶ διὰ μιᾶς³. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἰδίως

¹ Οὕτω διακρίνει τὰ ἔργα τῶν σοφιστῶν ὁ Spengel ἐν τῷ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ ἔργῳ «Συναγωγὴ τεχνῶν, sive artium scriptores» Stuttg. 1828, σ. 63.

² Siculi, acuta gens et controversa natura. Brutus 12, 46. — Nuncquam tam male est Siculis, quin aliquid facere et commodè dicant. Verrin. IX, 43, 95.

³ Cum sublatis in Sicilia Tyrannis res privatae longo intervallo iudiciis repeterentur (Cic. Brut. 12, 46. ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους). Ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀρῶνται καὶ τὰ Σχόλια εἰς Ἑρμογέντην τ. VIII, p. 196. ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ῥητόρων ὑπὸ Reiske. Πρὸς Montfaucon Biblioth. Coislin σ. 592.

ἤκαυσεν ὁ Κόραξ, ὅστις καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἱερωνος ἦτο ὀνομαστός ὡς συνήγορος ἐν δικαστηρίοις καὶ δημαγωγός. Ἐκ τῆς μακρᾶς περὶ τοὺς λόγους ἐμπειρίας συλλαβὼν ὁ Κόραξ ἀρχὰς τινὰς καὶ κανόνας τῆς τέχνης, ἀπεφασίσε νὰ καταγράψῃ αὐτοὺς ἐν ἰδιαιτέρᾳ συγγραφῇ, ἣν ἐπεγράψε *τέχνην ῥητορικὴν*, ἥ ἀπλῶς *τεχνήν* ὅπως ἐπεγράφοντο πάντα τὰ ὑμῶνα βιβλία, τὰ συγγραφέντα, εἰς πολὺ πλῆθος μετὰ τὸν Κόρακα. Τοῦ Κόρακος τὸ βιβλίον ἦτο μικρὸν καὶ σύντομον¹, ἀλλ' εἶναι ἀξιὸν μνείας καὶ ἀναγραφῆς, ὡς τὸ πρῶτον πόνημα τοῦ εἵδους τούτου παρὰ τοῖς Ἕλλησι, καὶ καθόλου παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις, διότι ἡ Τέχνη τοῦ Κόρακος δὲν ἦτο μόνον τὸ πρῶτον δοκίμιον θεωρίας τῆς ῥητορικῆς, ἀλλ' ἐν γένει τὸ πρῶτον θεωρητικὸν περὶ τέχνης βιβλίον². Εἶναι δὲ περιεργότατον πρᾶγμα ὅτι, ἐν ᾧ ἡ ποίησις μετεδίδετο κατὰ παραδοσιν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας δι' ἀπλῆς ἀσκήσεως καὶ τριβῆς, ἡ πολὺ νεωτέρα αὐτῆς ἀδελφὴ ἤρχισεν εὐθὺς νὰ ἀναγῆται εἰς θεωρίαν, καὶ ὑπὸ θεωρητικὸν εἶδος νὰ μεταδίδηται εἰς τοὺς θελόντας νὰ μάθωσιν αὐτήν. Περὶ δὲ τῶν περιεχομένων εἰς τὴν τέχνην τοῦ Κόρακος δὲν γνωρίζομεν ἄλλο, ἢ ὅτι διήρει τοὺς ῥητορικοὺς λόγους εἰς διαφορὰ μέρη, καὶ ὅτι διεκρίνεν ὀνομαστικὰ τὰ προοίμια, τὰ ὅποιον πρέπει νὰ ἔχῃ σκοπὸν, ὡς ἔλεγεν ὁ Κόραξ, νὰ διαθέσῃ διὰ λόγων κολακευτικῶν εὐνοϊκῶς τοὺς ἀκροατὰς πρὸς τὸν λέγοντα³.

Τοῦ Κόρακος τούτου μαθητῆς ἐχρημάτισεν ὁ *Τισίας*, ὅστις ἐφη-

¹ Ἡ μᾶλλον ὡς *λόγος*, διότι εἶναι ἀγνωστόν, ἂν ἐπέτρεπον εἰς τὰς Συρακούσας οἱ νόμοι συνηγόρους, οἳ οἱ ἦσαν οἱ *Patroui* ἢ *Causidici* παρὰ Ῥωμαίοις, ἢ ἂν ὤφειλεν ἕκαστος τῶν διδασκῶν νὰ λαλῇσιν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ὡς ἐγένετο ἐν Ἀθήναις, ὅτε βεβαίως ἡδύνατο ν' ἀναγνώσῃ τὸν ὑπὸ τοῦ λογογράφου συνταχθέντα λόγον.

² Κατὰ τὴν μακροτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους (*Ῥητ.* Β. 24), ὅστις ἐν ἰδιαιτέρᾳ συγγράμματι ἐπράγματευθη τὴν ἱστορίαν τῆς ῥητορικῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ.

³ Τὰ βιβλία τῶν ἀρχαιοτέρων τοῦ Κόρακος ἀρχιτεκτόνων, οἷον Θεοδώρου τοῦ Σαμίου περὶ τοῦ ἐν Σάμῳ Ἡραίου, τὰ τοῦ Χερσίφρονος καὶ Μεταγένους περὶ τοῦ ἐν Ἐφέσῳ Ἀρτεμισίου, ἦσαν ἄπλοὶ λογαριασμοὶ τῶν αἰκδομῶν.

⁴ Διὸ καὶ ἐκαλοῦντό τὰ τοιαῦτα προοίμια *χολακευτικὰ* καὶ *θεραπευτικὰ*.

μισθη ὡς ῥήτωρ ἀντίζηλος τοῦ διδασκαλοῦ καὶ τέχνης ῥητορικῆς συγγραφεύς. Παρὰ τῷ Τισίᾳ ἐμαθήτευσεν ὁ Γοργίας. Κατὰ τινὰ μαλιστα εἰδήσιν¹ ὁ Τισίας καὶ συνεπρέσβευσε μετὰ τοῦ Γοργίου εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἐξ ἐκεῖνης ἤδη τῆς ἐποχῆς ὁ μαθητὴς ἦτο, φαίνεται, ὀνόμαστοτερος τοῦ διδασκαλοῦ, διότι διὰ τοῦ Γοργίου ἐτιμήθη καὶ ἡγαπήθη ἡ ἐντεχνος αὐτῇ ῥητορικῇ κατὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅσον ὀλίγα ἄλλα εἶδη τῆς φιλολογίας. Τὸ νέον εἶδος τῆς Δικελικῆς ῥητορικῆς τόσον ἐξέπληξεν ἰδίως τοὺς εὐφρεῖς καὶ φιλόλογους Ἀθηναίους, ὥστε εὐθὺς μετ' ὀλίγον ἐφιλοτιμεῖτο ἕκαστος νὰ ἀγορευῇ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Γοργίου. Τὴν ἐκ τῆς ῥητορικῆς δεινότητος τοῦ Γοργίου ἐντύπωσιν ἐπηύξανεν ἐτι μάλλον ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνδρός, τὸ πολυτελὲς καὶ λαμπρὸν τῆς ἐνδυμασίας αὐτοῦ, ἡ πεποιθήσις ἣν εἶχεν εἰς ἑαυτόν, ἐτι δὲ ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ τὸ θόρυβον τοῦ ἤθους. Ὁ Γοργίας ὑπέβαλλεν εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ καὶ εἶδος τι σκεπτικῆς φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας οὐδὲν ἔχονς εὐρίσκειται παρὰ Κόρακι καὶ Τισίᾳ. Κατὰ τὰ δόγματα τῆς φιλοσοφίας ταύτης τοῦ Γοργίου², ἐπεὶ δὴ ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας εἶναι πρᾶγμα ἀδύνατον, ὁ σοφὸς ἀνὴρ δὲν ἔχει ἄλλο ἔργον, ἢ νὰ ἐμποιήσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνας τὰς ἰδέας καὶ τὰ φρονήματα, τὰ ὅποια συμφέρουσιν εἰς αὐτὸν. Ἡ δὲ ῥητορικὴ ὡς πειθοῖς δημιουργός, εἶναι ἡ τέχνη τῶν τεχνῶν, διότι ποιεῖ τὸν κατέχοντα αὐτὴν ἱκανὸν νὰ λαλήσῃ καλῶς καὶ πειστικῶς περὶ οἰουμένητε πρᾶγματος, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἔχει ἀκριβῆ γνῶσιν αὐτοῦ.

Τοιαῦτα φρονῶν ὁ Γοργίας περὶ ῥητορικῆς, ὀλίγον προσεῖχεν, ὡς εἰκός, εἰς τὰ νοήματα τὰ περιεχόμενα εἰς τοὺς λόγους. Διέτριβε δὲ, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι σοφισταί, περὶ τὴν πραγματείαν γενικῶν ὑποθέσεων ἢ κοινῶν τόπων (loci communes), οὓς ἀπὸ παλαιοῦ μετεχειρίζοντο οἱ ῥήτορες, καὶ παρεισῆγον δεξιῶς εἰς τοὺς λόγους, ἵνα ἀποκρύπτωσι τὴν ἑαυτῶν ἀγνοίαν ἐπὶ τῆς προκειμένης ἐιδικῆς ὑποθέσεως. Ὁμοίαι πρὸς τοὺς κοινούς τόπους ἦσαν καὶ οἱ φόροι ἢ τὰ

¹ Πausan. VI. 17, 5. Ἀλλ' ὁ σπουδαιότερος τῆς πρεσβείας ταύτης ἱστορικός, ὁ Διόδωρος, δὲν μνημονεύει ἐν τῇ πρεσβείᾳ τοῦ Τισίου (XII. 5, 3).

² Τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ Γοργίου συγγράμμα ἐπεγράφετο «περὶ φύσεως ἢ τοῦ μὴ ὄντος», περὶ οὗ παραδίδει ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ἀσφαλεστάτα ἐν τῇ περὶ Μετῆσους, Ξενοφάνους καὶ Γοργίου βιβλίῳ.

τὸν διδάσκαλον περὶ τὰ τοιαῦτα σχήματα, ὥστε ἐξέπεσεν εἰς μιση-
τολόγον κατὰ χρεῖσιν καὶ πολλὴν ἀπειροκαλίαν. Πλὴν δὲ τοῦ Πρω-
του ὑπερέβαλε τὸν διδάσκαλον παρὰ πολὺ ὡς πρὸς τὸν σφόδρον τῶν
ποιητικῶν φράσεων καὶ τὴν σπουδῇ περὶ τὰς ἀντιθέσεις. ἄλλος τις
τῶν μαθητῶν τοῦ Προχίου, ὁ ὑπὸ Ἀριστοτέλους συχνὰ μνημονεύου-
μενος, *Ἀλκιδάμας* ἦν ἐκείνου τοῦ ἀντιθέτου ὅτι εἶπε

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝΤΕΧΝΟΥ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
ΤΗΣ ΤΕ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΝΙΚΗΣ

Ἡ Ἀττικὴ ῥητορικὴ ἦτο προϊόν δύο παραγόντων, τῆς ἐμφύτου
εὐγλωττίας, ἣν εἶχον πάντες οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες, τῶν Ἀθηναίων ἐν
ὑπερβάλλοντι δὲ μέτρῳ ὁ Περικλῆς, καὶ τῆς θεωρητικῆς σπουδῆς,
ἣν εἰσήγαγον εἰς τὰς Ἀθήνας οἱ σοφισταί. Πρῶτος ὅστις περιέλα-
βεν ἐν ἑαυτῷ ἀμφοτέρω τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἦτο Ἀντιφῶν ὁ Ρα-
μινοῦσιος, Σοφίλου υἱός, διότι ὁ Ἀντιφῶν ἐχρημάτισεν ὄχι μόνον
πρακτικὸς καὶ πολιτικὸς ἀνὴρ, ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος τῆς ῥητορι-
κῆς. Τὴν περὶ τὰ πολιτικὰ δεινότητά αὐτοῦ μαρτυρεῖ ὁ Θουκυδί-
δης, ἐν οἷς λέγει, ὅτι τὴν γνώμην περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Τε-
τρακοσίων εἶπε μὲν εἰς τὸν δῆμον ὁ Πείσανδρος, «ὁ μὲν τοι ἅπαν
τὸ πρᾶγμα ξυνθείς ὅτῳ τρόπῳ κατέστη ἐς τοῦτο καὶ ἐκ πλείστου
ἐπιμεληθείς Ἀντιφῶν ἦν, ἀγῆρ Ἀθηναίων τῶν καθ' ἑαυτὸν ἀρετῇ τε
οὐδενὸς ὕστερος καὶ κράτιωτος ἐνθυμηθῆναι γενόμενος καὶ ἢ ἀν-
γροίῃ εἰπεῖν, καὶ ἐς μὲν δῆμον οὐ παριών οὐδ' ἐς ἄλλον ἀγῶνα ἐκού-
σιος οὐδένα, ἀλλ' ὑπόπτως τῷ πληθεὶ διὰ δόξαν δεινότητος δια-
κείμενος, τοὺς μὲν τοι ἀγωνιζομένους καὶ ἐν δικαστηρίῳ καὶ ἐν

¹ Ὁ Πλάτων, διὰ τῆς προσφωνήσεως «ὦ ἄνθρωπε θεῷ ἕξει», σκώπτει τὴν ἁλιείαν αὐτοῦ πρὸς τὰς παρεγγήσεις.

² Οἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα Βοργίου, Ἀλκιβιάδης ὁ ἄνθρωπος καὶ Ἀντισθένης ὁ σοφιστής (μαθητὸς καὶ τούτου τοῦ Γοργίου) συζόμενοι ἐπιδεικτικοὶ λόγοι εὐλόγως θεωροῦνται ὑπὸ τῶν νεωτέρων κριτικῶν ὡς ἔργα ὑποβαλλήματα τῶν νεωτέρων σοφιστῶν.

δήμῳ πλείεστα εἰς ἀνὴρ ὅστις ξυμβουλευσάιτο τι δυνάμενος ὠφελεῖν. καὶ αὐτός, δέ, ἐπειδὴ τὰ τῶν τετρακοσίων ἐν ὑστέρῳ μεταπεσόντα ὑπὲρ τοῦ δήμου ἐλακούτο, ἀριστὰ φαίνεται τῶν μέχρι ἐμοῦ ὑπὲρ αὐτῶν τούτων, πεισθεὶς ὡς ἐνγκατέστησε, θανάτου δίκην ἀπολογησάμενος.¹ Ἀλλ' αἱ ἐξοχοὶ αὐταὶ ἀρεταὶ δὲν ἐσώσαν τὸν ἄνδρα ἐκ τοῦ κινδύνου καὶ τῶν μηχανοβραφίων τοῦ Θηραμένου, διότι ὁ δῆμος διακείμενος ὑπόπτως πρὸς αὐτὸν διὰ δόξαν δεινότητος, τὸν κατεδίκασεν εἰς θάνατον ἐβδμηκοντούτῃ σχεδὸν τὴν ἡλικίαν τοῦ 411 π. Χ. (92. Ολ. 2), ἐδήμευσεν τὴν περιουσίαν του, καὶ ἐκέρυξεν ἀτίμους πάντας τοὺς ἀπογόνους του.²

Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Θουκυδίδου μακθάνομεν τὸν τρόπον καθ' ὃν ἤσκηε ὁ Ἀντιφῶν τὴν ῥητορικήν, ὅτι δηλ. οὔτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἠγόρευεν, ὡς ἄλλοι εὐγλωττοὶ ἄνδρες, οὔτε εἰς τὰ δικαστήρια, πλὴν ὡς αἰετὶς ἠγωνίζετο ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅτι καθημένης οἰκοί, συνέγραφε λόγους ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων. Εἶναι δὲ καὶ ἀλλαχόθεν γνωστόν, ὅτι πρῶτον ἀπὸ τοῦ Ἀντιφῶντος ἤρχισε νὰ λαμβάνη τὸ ἔργον τῶν λογογράφων σημασίαν καὶ σπουδαιότητα, ἐπιτήδευμα, τὸ ὅποιον ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἐτιμάτο ὡς τὸ ἔργον τῶν δημηγόρων, τινὲς μάλιστα τῶν Ἀθηναίων καὶ κατεφρόνουν αὐτό. Ἐν τούτοις, πολλοὶ ἐπιφανεῖς ἄνδρες ἐκ τῶν πολιτικῶν ῥητόρων ἤσκησαν αὐτὸ ἐν παρέργῳ, ὡς ἀναγκαῖον καὶ ἀναπόφευκτον κατὰ τὰς διατάξεις τῶν Ἀττικῶν δικαστηρίων, διότι οἱ Ἀττικοὶ νόμοι ἐκέλευον εἰς μὲν τὰς ἰδιωτικὰς δίκας ν' ἀγορεύωσιν αὐτοπροσώπως οἱ ἀντίδικοι, εἰς δὲ τὰς δημοσίας κατηγορεῖ μὲν τῶν Ἀθηναίων ὁ βουλούμενος, ἀλλὰ δὲν ἐπετρέπετο εἰς τὸν ἐγκαλούμενον ν' ἀπολογηθῇ διὰ συνηγόρου, πλὴν ἂν τις τῶν φίλων αὐτοῦ ἀναβαίων μετὰ τὴν πρωτολογίαν, ἡρμήνευε διὰ πλατύτέρων τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς ἀπολογίας. Ἦτο ἄρα φυσικόν, ὅτι περὶ τού-

¹ Αὐτῶν εἶναι ὅτι ὁ λόγος οὗτος, ὁ ἐπιγραφόμενος περὶ μεταστάσεως, οὐ συχνὰ μνημονεύεται ἐν Ἀρπακρατίων, δὲν περιεσώθη μέχρις ἡμῶν.

² Ἐν τῷ ὄντι ἐγεννήθη, ὡς παραδίδεται, π. 180 π. Χ. (75. Ολ. 1), ὁ Ἀντιφῶν ἔτυχε τῆς ἐπωνυμίας «Ὁ Νέστωρ» οὐ μόνον διὰ τὴν αἰνότητα τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἤθος.

³ Τὸ φράγμα, καθ' ὃ εἰσῆχθη εἰς δίκην, καὶ ἡ περὶ θανάτου ἀποφασίς ἐισαώθησαν παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν ταῖς Βίαις τῶν Ἱστορῶν.

χρόνους τούτους καθ' οὓς κατέστη ἀναγκαιοτάτη ἐν τοῖς δικαστη-
ρίοις ποιά τις δεξιότης περί τῶν λόγων, οἱ πλείστοι τῶν Ἀθηναίων
εἶχον χρεῖαν ξένης συνδρομῆς, καί εἴτε ὑπεδοῦθον αὐτοὺς ἄλλοι
κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ λόγου, εἴτε καὶ ἐξεφώνουν αὐτολεξεῖ τὸν
λόγον, ὃν δεξιός τις λογογράφος συνέταξεν ὑπὲρ αὐτῶν. Ὁ Ἀντι-
φῶν, ὁ Λυσίας, ὁ Ἰσαῖος, ὁ Δημοσθένης, καὶ πάντες ἐν γένει οἱ
καλούμενοι λογογράφοι, ἐπρατταν ἐν Ἀθήναις τὸ ἔργον τῶν ἐν
Ῥώμῃ *causidici* ἢ *Patroni*, καὶ τῶν καθ' ἑμᾶς συνηγόρων, ἃν
καὶ τὸ ἔργον τῶν λογογράφων ἐν Ἀθήναις δὲ ἦτο ἐν ἑστῇ τιμῇ πρὸς
τὰ τῶν συνηγόρων ἐν Ῥώμῃ. Τοῦτο δὲ τὸ ὑπὲρ ἄλλων συγγρά-
φειν ἤγαγεν ἰσως καὶ εἰς τὸ γράφειν καθόλου τοὺς λόγους, καὶ με-
ταδίδειν αὐτοὺς πλὴν τῶν ἐνδιαφερομένων καὶ εἰς ἄλλους ἀνθρώ-
πους. Τοῦτο τοῦλάχιστον εἶναι βέβαιον, ὅτι πρῶτος ὅστις συνέ-
γραψε καὶ διέδωκε λόγον ἦτο ὁ Ἀντιφῶν.

Ὁ Ἀντιφῶν δὲν ἐπετήδευε μόνον κατ' ἰδίαν τὸν λογογράφον,
ἀλλὰ καὶ ἰδρύσας ἐν Ἀθήναις σχολεῖον ἐπαίδευε τοὺς εἰς αὐτὴν φοί-
τῶντας νέους τὴν ῥητορικὴν τέχνην. Ἀκλουθῶν δὲ τὸ τοῦ Ἱσά-
κους παράδειγμα, ἀνήγαγε τὰ ἀξιόματα καὶ τοὺς κανόνας τῆς ἐμ-
πειρίας εἰς σύστημα θεωρητικόν, ὅποις συνέγραψε καὶ αὐτὸς κήλην¹
διότι ὁ Ἀντιφῶν, ὡς διδάσκαλος, τῆς ῥητορικῆς, ἔλαβε παρὰ
δειγμα τοὺς σοφιστάς, ὧν τὰ ἔργα ἐγγώριζεν ἀκριβῶς, ἃν καὶ δὲν
ἐμαθήτευσεν παρ' αὐτοῖς². Ἐξεργάζεται λοιπὸν καὶ διεπώνει μετὰ
τῶν μαθητῶν εἰς τὸ σχολεῖον, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Πρωτα-
γόρου καὶ Γοργίου, θέματα λόγων, ἅτινα δὲν εἶχον αὐδὲν πρακτι-
κὸν σκοπὸν, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν περὶ τοὺς λόγους ἀσκήσιν. Ἦσαν δὲ
τὰ θέματα ταῦτα ἢ ὅπως διόλου γενικά, οἱ καλούμενοι κοῖνοὶ τό-
ποι, *loci communes* (Κερ. 32)³, ἢ εἰδικὰ μὲν καὶ συγκεκριμένα,

¹ Πλάτων ὁ κωμωδοποιὸς ἐχλεύαζε τὸν Ἀντιφῶντα, ὡς ἐπὶ μισθῷ συγ-
γράφοντα λόγους. Φωτ. Βιβλ. Κωδ. 259.

² *Orationem primus omnium scripsit* (Καυεντίλο *instit.* 3, 41).

³ Ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ἀντιφῶντος ἦτο σοφιστὴς (Βυζαντινὸν θέμα ῥητορικόν
I. Φωτ. Βιβλ. Κωδ. 259), εἶναι χρονολογικῶς ἀπίθανον.

⁴ Ὅτι ὁ Ἀντιφῶν διέτριψε περὶ τοὺς κοινὰς τοὺς ἑμπερῶς δεξιόμας
τὰ ὅμοια χωρία, ἅτινα ἀπαντῶνται εἰς διαφόρους λόγους αὐτοῦ, καὶ πᾶσι ὅ-
ποια παρεθέλαεν, ὅπου ἂν εὗρισκεν εὐκαιρίαν τόπων. Πρὸς π. Ἡρώδου φῶν.
§ 44. 87. καὶ π. τοῦ Χορ. § 2. 3. 8

ἀλλὰ πλαστά, ἅτινα ἐπενόουν καὶ ἔπλεκον οἱ ῥήτορες τόσον δεξιῶς, ὥστε παρεῖχον ἴσας ἀφορμὰς τεκμηρίων εἰς τε τὴν κατηγορίαν καὶ ἀπολογίαν, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἤσκειν τὴν σοφιστικὴν δεξιότητα τοῦ πραγματεύεσθαι ἐπίσης πιθανῶς τοὺς τε ὑπὲρ τοῦ πράγματος λόγους καὶ τοὺς ἐναντίους.

Ἐκ τῶν δέκα καὶ πέντε λόγων τοῦ Ἀντιφώντος τῶν περιωθέντων εἰς ἡμᾶς οἱ δώδεκα ἀνήκουσιν εἰς τὴν τάξιν ταύτην τῶν σχολικῶν γυμνασμάτων. Οἱ δώδεκα οὗτοι λόγοι ἀποτελοῦσι τρεῖς τετραλογίας· ἐκάστη δὲ τετραλογία πραγματεύεται τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν οὕτως, ὥστε οἱ μὲν δύο ἀνήκουσιν εἰς τὸν ἐνάκοντα ὡς πρωτολογία καὶ δευτερολογία, οἱ δὲ ἄλλοι δύο εἰς τοῦ ἐγκαλούμενον¹. Τῆς πρώτης τετραλογίας ἡ ὑπόθεσις ἔχει ὡς ἑξῆς· Ἀθηναῖός τις τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ἐπιστρέφων οἰκαδὲ ἐκ δεῖπνου μεθ' ἐνὸς ἀκολούθου, φονεύεται ὑπὸ κακούργων ἐν τῇ ὁδῷ. Καὶ ὁ μὲν ἐλεύθερος ἐξέπνευσεν εὐθύς, ὁ δὲ δοῦλος ἐπέζησε τοσοῦτον μόνον, ὅσον ἠδυνήθη νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ δολοφονηθέντος, ὅτι ἀνεγνώρισε μεταξὺ τῶν κακούργων παλαιὸν τινα ἐχθρόν τοῦ φονευθέντος, ὃν ὁ δεσπότης αὐτοῦ εἶχε καταμηνύσει ἐπὶ κλοπῇ ἱερῶν χρημάτων, ἐξ οὗ ἔμελλε νὰ κινδυνεύσῃ ἐν τῷ δικαστηρίῳ. Τοῦτον λοιπὸν τὸν ὑποδειχθέντα ὑπὸ τοῦ ἀκολούθου εἰσάγουσιν εἰς δίκην ὡς αἷτιον τοῦ φόνου οἱ συγγενεῖς. Ἡ οὐσία ὅλη τῆς ἀποδείξεως τῶν τε κατηγορῶν καὶ τοῦ ἀπολογουμένου στρέφεται περὶ τὸ κύρος τῆς μαρτυρίας τοῦ ἀκολούθου καὶ τὴν πιθανότητα τῶν ἄλλων περιστατικῶν διότι ἡ τέχνη τοῦ συνηγόρου εἰς τοῦτο κυρίως συνίστατο, νὰ πραγματευθῇ τὰ τεκμήρια εἰς ὄφελος ἐκείνου ὑπὲρ οὗ ἐλάλει². Ἐπὶ τοῦ πρακτεμένου π. χ., ἐν ᾧ οἱ κατήγοροι ἐξαίρουσιν ὡς μέγα τεκμήριον τῆς ἐνοχῆς τὴν ἐχθραν τοῦ κατηγορουμένου, ὁ ἀπολογούμενος διατείνεται, ὅτι δεν ἤθελε βεβαίως πράξει φόνον, τοῦ ὁποίου τὴν αἰτίαν ἀσφαλῶς προσεγίνωσκεν ὅτι θὰ ἀνέφερον εἰς αὐτόν. Καὶ ἐν ᾧ οἱ κατήγοροι ἐξαίρουσι τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀκολούθου ὡς τὴν μόναν

² «Λόγοι πρότεροι καὶ ὕστεροι».

¹ Τὰ τεκμήρια λέγονται καὶ ἐξ εἰκόντων καὶ ἐν τεχνῶν πίστις, ὡς χρῆζοντα τῆς τέχνης τοῦ συνηγόρου. Τούναντιον δὲ αἱ ἀποδείξεις αἱ οὐδεμιᾶς πραγματείας δεόμεναι ἐκαλοῦντο πίστις ἀτεχνῶν, ὡς μαρτυρίαι, ἐγγραφα καὶ τὰ τοιαῦτα.

δυνατὴν ἀποδείξειν, ἀντιλέγει ὁ ἐγκαλούμενος, ὅτι ἂν αἱ μαρτυρίαι τῶν δούλων ἦσαν πισταί, τότε δὲν θὰ ὤριζεν ὁ νόμος νὰ βασανίζωσιν αὐτούς. Πρὸς τὴν ἐνστάσιν ταύτην ἀπαντῶσιν ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ οἱ κατήγοροι, ὅτι ἐπὶ ταῖς τοιαύταις μαρτυρίαις δὲν βασανίζονται οἱ δούλοι, ἀλλ' ἀφίενται ἐλεύθεροι³, βασανίζονται δὲ μόνον ὅταν ἢ κλέψαντες ἀπαρνῶνται, ἢ συγκρούπτωσι τι χάριν τῶν δεσποτῶν. Πρὸς δὲ τὴν ἄλλην ἐνστάσιν, ὅτι ἡ αἰτία τοῦ φόνου ἢ θελεν ἀποδοθῆ εἰς αὐτὸν ὡς ἐχθρὸν φανερόν, ἀντιτάσσουσιν οἱ κατήγοροι ὅτι ὁ ἐκ τῆς δίκης προφανὴς κίνδυνος ἦτο μείζων τῆς ἐκ τοῦ φόνου ὑποψίας. Ἀλλ' ὁ ἐγκαλούμενος στρέφει δεξιότατα τὴν ἐκ τῶν τεκμηρίων πιθανότητα ὑπὲρ ἑαυτοῦ· διότι πλὴν ἄλλων παρατηρεῖ, ὅτι οἱ ἐλεύθεροι πολίται ἂν ἐλεγχθῶσι ψευδῇ μαρτυροῦντες, ἀτιμάζονται καὶ ζημιοῦνται χρηματικὴν ζημίαν ὁ δούλος ὁμῶς, ἐπεὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐμελλε νὰ μαρτυρήσῃ ἀκινδύνως, οὐδὲν θαῦμα ὅτι χαριζόμενος εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ δεσπότης αὐτοῦ κατεμαρτύρησε ψευδῇ. Ἀποῦ δὲ ἐξετάζων εὐρίσκει πάντα τὰ τεκμήρια ὑπὲρ ἑαυτοῦ, καταλήγει ἐν τῷδε, ὅτι αὐτὸς ἔχει ἐξ εἰκότων⁴ ὡς οἱ κατήγοροι, ἀλλὰ δι' ἀποδείξεων σαφῶν εἶναι ἕτοιμος νὰ δείξῃ τὴν ἀθωότητά του. Παρέχει δηλαδὴ, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Ἀττικοῦ δικαίου, πάντας τοὺς δούλους καὶ τὰς δούλας αὐτοῦ εἰς βάσανον, ἐξ ὧν θέλει ἀποδειχθῇ, ὡς διτοχυρίζεται, ὅτι κατὰ τὴν νόκτα τοῦ φόνου δὲν ἐξῆλθε παντάπασιν ἐκ τῆς οἰκίας.

Τοὺς ὀλίγους ταύτους στοχασμοὺς τῆς κατηγορίας καὶ ἀπολογίας ἀπεχώρισα ἐκ πολλῶν ἄλλων καὶ εὐφυῶν, οὓς περιέχει ἡ πρώτη τετραλογία, ἵνα δώσω εἰς τοὺς ἀναγνώστας, ὅσοι δὲν ἐγνώρισαν τοὺς λόγους τοῦ Ἀντιφῶντος, ἀμυδρὰν τινα ἰδέαν τῆς ὀξύνοιας καὶ ἐξευρετικῆς δυνάμεως, δι' ὧν οἱ τότε συνήγοροι ἐστρεφον ὑπὲρ ἑαυτῶν τὰ ἐκ τῶν γεγονότων πηγαζόντα τεκμήρια. Ἡ σοφιστικὴ τέχνη τοῦ ποιεῖν τὸν κρείττω λόγον ἤτινα τόσον πιστῶς ἐφηρημύσθη ὑπὸ τοῦ Ἀντιφῶντος εἰς τὸ δικαστικὸν γένος τῆς ῥητορικῆς, ὥστε εἰς

³ Τὸ μαρτυρεῖν κατὰ τὸ Ἀττικὸν δίκαιον ἦτο προνόμιον τῶν ἐλευθέρων. Τὰς δὲ καταθέσεις τῶν δούλων ἐξηνάγκαζον διὰ βασάνων.

⁴ Ἐν § 10 λέγει σοφιστικῶς «Ἐκ δὲ τῶν εἰκότων προσποιούμενοί με ἐλέγχειν, οὐκ εἰκότως ἀλλ' ὄντως φονεὰ με τοῦ ἀνδρός φασιν εἶναι.»

καὶ ὁ αὐτὸς λογογράφος ἦτο ἱκανώτατος νὰ συγγράψῃ λόγους ὑπὲρ ἀμφοτέρων τῶν ἀγωνιζομένων, τοῦ τε κατηγοροῦ καὶ τοῦ ἀπολογουμένου.

Πλὴν τῶν σχολικῶν τούτων γυμνασμάτων περιεσώθησαν τρεῖς ἄλλοι λόγοι τοῦ Ἀντιφῶντος, οἵτινες συνεγράφησαν δι' ἀγωνίας πραγματικούς. *Κατηγορία φαρμακείας κατὰ τῆς μητρὸς*· ὁ περὶ τοῦ Ἡρώδου φόρου· καὶ ὁ περὶ τοῦ χορευτοῦ. Καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι λόγοι ἀναφέρονται εἰς δίκας φοινίκας, καὶ συμπεριελήφθησαν μετὰ τῶν τετραλογιῶν εἰς ἓν σῶμα, διότι καὶ αἱ ὑποθέσεις ἐκείνων, καὶ περ πλάσται, πραγματεύονται ὁμοίως δίκας φοινίκας. Ἡ δὲ διαίρεσις τῶν ῥητορικῶν λόγων κατὰ τὰ εἶδη τῶν δικῶν ἦτο συνηθεστάτη παρὰ τοῖς παλαιοῖς², καὶ οὕτω μνημονεύουσιν οἱ γραμματικοὶ πολλάκις τῶν ῥητόρων τοὺς λόγους, λέγοντες π. χ. *λόγοι ἐπιτροπικοί, τραπέζικοι, περὶ χρεῶν*, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐκ τῶν λόγων λοιπὸν τοῦ Ἀντιφῶντος περιεσώθησαν μόνον οἱ φοινικοί, ὅπως ἐκ τοῦ Ἰσαίου μόνον οἱ περὶ κληρῶν. Εἰς τοὺς τρεῖς τούτους πραγματικούς λόγους διακρίνεται ἡ αὐτὴ οξύνοια καὶ λεπτότης περὶ τὰ νοήματα καὶ τὸ αὐτὸ συνηγορικὸν πνεῦμα, ὅπερ εἶδομεν εἰς τὰς τετραλογίας, πλὴν ὅτι ἡ διεξαγωγή τῶν ἀποδείξεων εἶναι πολὺ πλατυτέρα, καὶ ἡ τεχνικὴ ἐξεργασία πολὺ ἐπιμελεστέρα, διότι εἰς τὰς τετραλογίας ὁ ῥήτωρ δὲν ἀπέβλεπεν εἰς ἄλλο τι ἢ εἰς μόνην τὴν εὐρεσιν καὶ διάταξιν τῶν εἰκόνων.

Οἱ τρεῖς οὗτοι ἐξειργασμένοι λόγοι τοῦ Ἀντιφῶντος εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς πεζογραφίας. Καὶ κατὰ μὲν τὸν χαρακτῆρα τοῦ λόγου ἔχουσι πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Θουκυδίδην, ὥστε ἐπιβεβαιοῦσι τὴν παράδοσιν τῶν παλαιῶν συγγραφέων³, ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἐχρημάτισε μαθητὴς τοῦ Ἀντιφῶντος, ὅπερ ἄριστα συνάδει πρὸς τοὺς χρόνους ἀμφοτέρων⁴. Τὸν Θου-

² Ὅσον παρὰ Λιουσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεῖ.

³ Ὁ σπουδαιώτατος μάρτυς εἶναι Καικίλιος ὁ Καλακτῖνος, ῥήτωρ καὶ τεχνολογὸς ἐπιφανέστατος, ἀκμάζων ἐπὶ Κικέρωνος. Πρὸς Πλουτ. Β. Γ' ῥητόρων 1. — Φωτ. Βιβλ. Κωδ. 259. — Ἴσως δὲ καὶ ὁ Πλάτων ἐν Μενεξένῳ (π. 236) λέγων μαθητὴν τοῦ Ἀντιφῶντος, ἔννοεῖ τὸν Θουκυδίδην.

⁴ Ὁ Θουκυδίδης ἡδυνάτο εἰκοσάετης ὡν νὰ φοιτᾷ πρὸς τὸν Ἀντιφῶντα, ὅστις ἦτο πρεσβύτερος αὐτοῦ ὀκτὼ περίπου ἔτη.

κωδιδὴν καὶ Ἀντιφώντα μνημονευσί παρ' ἀλλήλους συχνὰ οἱ πα-
λαιοί¹ ὥς τοὺς ἐπιφανεστάτους συγγραφεῖς τοῦ ἀρχαίου καὶ αὐ-
στηροῦ χαρακτήρος². Καὶ αὐστηρὸς μὲν καλεῖται ὁ χαρακτήρ, οὗ-
τος τοῦ λόγου κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν λειότητα καὶ ὁμαλότητα
τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων, δὲν συνίσταται ὅμως, ὡς ἠθέλε-
τις εἰκάσει ἐκ τοῦ ὀνόματος, εἰς ἐπιτετηδευμένην τοῦ ὕψους στρυ-
φνότητα καὶ σκληρότητα, ἀλλ' εἰς τὴν σπουδὴν περὶ τὴν ἀκριβο-
λογίαν καὶ λεπτήν τῶν νοημάτων διακρίσιν. Τὸ πνεῦμα τῶν ἀρ-
χαίων τούτων συγγραφέων εἶχε μὲν δυσκολίαν τινὰ καὶ βραδύτητα
περὶ τὴν κίνησιν, ἀλλὰ δι' αὐτὴν, τοῦτη καὶ μεγάλην εὐρωστίαν καὶ
ἀκμὴν. Πολλαὶ θεωρίαι καὶ ἔννοιαι ἀφηρημέναι, αἰτίνες διὰ τὴν
συχνὴν ἐπανάληψιν κατηντήσαν εἰς τοὺς ὑπέρτατους χρόνους κοιναὶ
καὶ τετριμμεναί, ἐπὶ Ἀντιφώντος καὶ Θεουκιδίδου ἐνέτεινον μὲν
σφοδρὰ τὴν διάνοιαν τῶν ἀναγνώστων, ἀλλὰ συγχρόνως παρεῖχον
εἰς αὐτοὺς τὴν ευχαρίστησιν, ὅτι διὰ τῆς ἐντάσεως τοῦ πνεύματος
εἰσδύουσι βαθύτερον εἰς τὴν κατανοήσιν τῆς οὐσίας τῶν πραγμά-
των. Διὰ τοῦτο, πλὴν τῶν νοημάτων, τίνα εἶναι καθ' ἑαυτὰ σπου-
δαῖα καὶ ἐμβριθῆ, τὸ πνεῦμα τοῦ ἀναγνώστου ἐντείνεται εἰς τὴν
ἀνάγνωσιν τοῦ Ἀντιφώντος καὶ Θεουκιδίδου παλὺ πλέον ἢ παρὰ
Πλάτωνι καὶ Δημοσθένει, ἂν καὶ οἱ ἄνδρες αὗτοι ἔχουσι μείζονα
σφίαν καὶ ἐμπειρίαν.

Τὴν ιδιόρρυθμον κίνησιν τῆς διανοίας τῶν ἀρχαίων τούτων συγ-
γραφέων δύναμεθα νὰ νοήσωμεν ἀκριθέστερον, ἂν ἐξετάσωμεν πρῶ-
τον μὲν τὴν μέθοδον αὐτῶν περὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ χρῆσιν τῶν κα-
θ' ἑκκστα λέξεων, εἰτα δὲ τὸν τρόπον καθ' ὃν συντάσσουσιν αὐτὰς ἐν
τῷ λόγῳ. Χαρακτήρ κυριώτατος τοῦ τε Ἀντιφώντος καὶ Θεουκιδί-
δου εἶναι ἡ ἀκριβολογία ἐπὶ τοῖς ὀνόμασι³, ἥτις δηλοῦται καὶ
ἐν ἄλλοις μὲν, μάλιστα δὲ εἰς τὴν σπουδὴν αὐτῶν περὶ τὴν διακρι-
σιν τῶν συνωνύμων, σπουδὴν, ἥτις ἐκτρέπεται πολλάκις εἰς ὑπερ-
βολὴν καὶ κατάχρησιν, ὡς εἶδωμεν παρὰ τὲ τοῖς ἄλλοις σοφισταῖς

¹ Δ. Ἀλικαρ. π. συνθ. ὀνομά. 150. R. — Τρύφων ἐν ταῖς Τεχνουργαῖς
τοῦ Walz, T. VIII. σ. 750, καὶ ἄλλοι.

² Αὐστηρὸς χαρακτήρ, αὐστηρὰ ἀρμονία, *har-
tum dicendi genus*. Πρὸς Διον. Ἀλικαρ. π. συνθ. ὀνομ. σ. 147.

³ Μαρκελ. ἐν βίῳ Θεουκιδίδου § 36.

καὶ τῷ Προδίκῳ, ὅστις πρῶτος εἰσήγαγε τὴν περὶ τὰ τοιαῦτα με-
λέτην. Πλὴν τῆς περὶ τὰ συνώνυμα ἀκριβοῦς, τὸ πλῆθος τῶν τυ-
πων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς καὶ τὸ εὐπλαστον
παρεῖχον εἰς τοὺς συγγραφεῖς τούτους τὴν εὐκολίαν τοῦ δημιουργ-
γεῖν τάξεις ὅλας λέξεων, δι' ὧν ὑπεσημαίνεται λεπτὴ τις διαφορὰ
τῆς ἐννοίας: π. γ. διὰ τοῦ οὐδετέρου γένους τῶν μετοχῶν (τὸ *βι-
μώμενον*, τὸ *ὀργιζόμενον* κτλ.) ἤθελον νὰ δηλώσωσι δύναμιν τινὰ
ταῦ πνεύματος, ἥτις δὲν εἶναι οὔτε ἡ ἀπλὴ ιδιότης, οὔτε ἡ ἐκά-
στοτε ἐκδηλουμένη ἐνέργεια. Περὶ δὲ τὴν χρῆσιν τῶν γραμματικῶν
καταλήξεων καὶ τῶν συνδέσμων οἱ συγγραφεῖς τοῦ ἀρχαίου χαρα-
κτῆρος διαφέρουσι πολὺ τῶν νεωτέρων, οἵτινες διὰ τῆς ὁμαλότητος
κατασκευάζουσιν ἀπανταχοῦ τὴν λόγον λείον καὶ εὐπερίληπτον· ἐκεί-
νοι δὲ ἵνα δηλώσωσι λεπτοτέρας τινὰς τῶν νοημάτων διαφορὰς, με-
ταλλάσσουσι συχνὰ τοὺς τύπους ἢ τὸν τρόπον τῆς συνθέσεως καὶ εἰς π-
ρίστασιν ἀκόμη καὶ ἢν ὁ λόγος γίνεται διὰ τοῦτο δυσκαλῶτερος καὶ
ἀναμεικτώτερος. Ὡς δὲ πρὸς τὴν κατασκευὴν τῶν περιόδων ὁ λόγος
τοῦ Ἀντιφῶντος καὶ Θεουκιδίδου κατέχει τὸ μέσον τῆς *εἰρομένης* *λι-
ξεως* τοῦ Προδότου, καὶ τῆς περιοδολογικῆς συνθέσεως τῶν περὶ τὴν
Ἰσοκράτην. Καὶ πῶς μὲν ἐπιλυτεχνήθη τὸ στρογγύλον ἐκεῖνο καὶ εὐ-
περιγραφον ὕψος ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ἰσοκράτους, περὶ τούτου ἔσται λό-
γος ἐν τινι τῶν ἐξῆς κεφαλαίων· πρὸς τὸ παρὸν δὲ ἀρκεῖ τὸ λεχθέν.

¹ Οἷον τὸ παρ' Ἀντιφῶντι (π. τοῦ Ἡρώδ. φόνου § 94.) «Νῦν μὲν οὖν
γνώριστα ἵ γίνεσθε τῆς δίκης, τότε δὲ δεῖ καὶ τὰ τῶν μαρτύ-
ρων· νῦν μὲν ὁ ὅξασταί, τότε δὲ καὶ τὰ τῶν ἀληθῶν.» Πρὸς καὶ §
91, 92.

² Οἷον ἐν τῇ πρώτῃ τετραλογίᾳ τοῦ Ἀντιφῶντος γ, 3. «Τοὺς μὲν γὰρ
ὅ τε φόβος ἢ τε ἀδικία ἱκανὴ ἦν παῦσαι τῆς προμηθείας, τοῖς δὲ ὅ τε κίνδυ-
νος ἢ τε αἰσχύνῃ μειζῶν οὐσα τῆς διαφορᾶς εἰ καὶ διενεθθήσαν ταῦτα πρῶ-
τον, ἀρκοῦσα ἔνι σωφρονίσαι τὸ θυμὸν αὐτῶν τῆς γνώμης». Εἶναι δὲ
σημειώσεως ἄξιον ὅτι καὶ ὁ Θεουκιδίδης, ὅστις πολλὰ τοῦ μεταχειρίζεται τὰ
οὐδέτερα τῶν μετοχῶν, ἔγραψεν ἀπαρallάκτως τὴν αὐτὴν φράσιν: «τῆς
γνώμης τὸ θυμὸν αὐτῶν» (VII, 68).

³ Ὡς παράδειγμα τοῦ λεγομένου μνημονεύω τὸ ἰδίωμα τοῦ Ἀντιφῶντος
νὰ μεταβαίνει ἀπὸ λόγου συμπλεκτικοῦ εἰς ἀντιθετικόν. Ὁ συγγραφεὺς ἀρ-
χεται τῆς περιόδου μετὰ τὸν καὶ, εἰτα δὲ ἐπιφέρει τὸν δὲ ἀντὶ τοῦ καὶ
ὥστε τὰ κῶλα φαίνονται κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς ἀντίστοιχα μέρη ἐνὸς ὅλου,
ἀλλὰ κατόπιν ἑξαιρεται τὸ δεύτερον διὰ τοῦ ὅ ἐ, ὡς τὸ σπουδαιότερον.

ὅτι ἐκ τοῦ χαρακτήρος τοῦ Ἀντιφώντος καὶ Θουκυδίδου ἐλλείπει παντελῶς τὸ εὐκυνκλον σχῆμα τοῦ λόγου. Καὶ μακρὰς μὲν περιόδους, δι' ὧν ἐκδηλοῦνται ἐξωτερικῶς ἡ δύναμις τοῦ πνεύματος περὶ τὴ συνάπτεσιν καὶ συνείρειν τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὰ διανοήματα, ἐμμελ-
λον, ὡς εἰκός· νὰ μεταχειρισθῶσι καὶ μετεχειρισθῶσιν οἱ συγγρα-
φεῖς τοῦ ἀρχαίου χαρακτήρος, ἀλλ' αἱ μακρὰ αὐταὶ περίοδοι φαί-
νονται ὡς σειραὶ μᾶλλον καὶ ὁμαθοὶ νοημάτων, ἢ πλέγμα λόγου
τεχνικόν, διότι δὲν ἔχουσιν ὅρια περιγεγραμμένα, οὐδὲ παρέχουσι
τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι αἱ ἐπὶ μέρους ἐννοιαὶ συνάποτελοῦσιν ἐν ὅλῳ
διανόημα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ πεζογράφοι ἐκαλλιέργησαν
μετὰ μεγάλης συμμετρίας καὶ εὐτεχνίας μονα τὰ κατὰ παρατασί-
κωια¹, ἀπειχόντο δὲ τῶν κώλων τῶν καθ' ὑπόταξιν² ἢ ὑποταγήν.
Εἶναι δὲ ἀξία θαυμασμοῦ ἡ δεξιότης, μεθ' ἧς ὁ Ἀντίφων συνδυά-
ζων ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ τὰ νοήματα, ἀποδίδει αὐτὰ ἐκαστοτε
ἐν τῷ λόγῳ διὰ διπλῶν κώλων ἀντιστοιχῶν ἢ ἀντιθετῶν, ἅμα δὲ
καὶ ἡ ἐπιμέλεια μεθ' ἧς διεξάγει τὴν συμπλοκὴν συμμετρικῶς κατὰ
πάντα τὰ μέρη, ὡς ἐν ἀρχιτεκτονικῷ οἰκοδομῇ.

Εὐθύς ἐν ἀρχῇ π. χ. τοῦ λόγου «περὶ τοῦ Ἡρώδου πόνον» ἐπα-
βαλλει εἰς ἐν τοιοῦτον τεχνικὸν σύστημα παραλλήλων προτάσεων:
«Ἐβουλόμην μὲν, ὦ ἄνδρες, τὴν δύναμιν τοῦ λέγειν καὶ τὴν ἐμπει-
ρίαν τῶν πραγμάτων ἐξ ἴσου μοι καθιστάναι τῇ τε συμφορᾷ καὶ
τοῖς κακοῖς τοῖς γεγεννημένοις νυν δὲ τοῦ μὲν πεπειραμαι πέρα τοῦ
προσῆκοντος, τοῦ δὲ ἐνδεὲς εἶμι μᾶλλον τοῦ συμφέροντος· οὐ μὲν
γὰρ με ἔδει κακοπαθεῖν τῷ σώματι μετὰ τῆς αἰτίας τῆς οὐ προση-
κούσης, ἐνταυθαὶ οὐδὲν με ὠφέλησεν ἡ ἐμπειρία· οὐ δὲ με δεῖ πα-
θῆναι μετὰ τῆς ἀληθείας εἰπόντα τὰ γινόμενα, ἐν τούτῳ με βλά-
πτει ἡ τοῦ λέγειν ἀδυναμία.» Ἡ ἐπαρμόγιος αὕτη σύνθεσις³ πη-
γαίει ἐκ τοῦ ἰδιαίτερου πρῶτου, καθ' ὃν κινεῶνται εἰς τὴν διάνοιαν
τοῦ συγγραφέως αἱ ἐννοιαὶ, ταυτέστιν ἐκ τῆς κλίσεως καὶ ἐξέως τοῦ
παράβαλλειν καὶ συγκρίνειν οὕτω τὰ πράγματα, ὥστε νὰ σαφηνι-

¹ Δηλ. τὰς συμπλεκτικὰς, ἀντιθετικὰς καὶ διαζευκτικὰς προτάσεις, τὰς
συμπλεκόμενας διὰ τῶν συνδέσμων καὶ (τε) καί, μὲν—δε, ἢ (πᾶτερον) ἢ, τὰς
ἀποτελοῦσας τὴν καλουμένην ἀ ν τ ι χ ε ἰ ρ ε ν ἡ ν λ ε ξ ῖ ν.

² Οὕτω καλεῖ αὐτὴν ὁ Καίχιλιος (Φωτ. Βιβλιόθ. Κωδ. 259), ὃ δὲ Καί-
ρων concinnitatem.

συγγέασαν εὐχέρειαν καὶ ὀλιγωρίαν τοῦ πρέποντος ἐνεποίησε τοῖς πολιτευομένοις»¹.

Μετὰ τὸν Ἀντιφῶντα ἔπεται κατὰ τὴν τάξιν τῶν χρόνων ὁ Ἀνδοκίδης, πρόσωπον σπουδαῖον εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν φιλολογίαν, καὶ ἰδίως τὴν ῥητορικὴν. Ὁ Ἀνδοκίδης κατηγορεῖτο ἐκ γένους ἐπιφανοῦς, τοῦ γένους τῶν κηρύκων τῆς Ἐλευσινίας Δόμητρος², καὶ περιεβλήθη νέος εἰς τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα τοῦ στρατηγοῦ καὶ πρεσβυτοῦ. ὕστερον δὲ κατηγορηθεὶς ἐπὶ τῇ περικοπῇ τῶν Ἑρμῶν καὶ τῇ ὕβρει τῶν μυστηρίων τῆς Δήμητρος, καὶ μνηστὰς τοὺς αἰτίους, ἀπελύθη μὲν τῆς κατηγορίας, ἐφυγαδεύθη δὲ μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκ τοῦ χρόνου τούτου ἐπεδόθη εἰς ἐμπορίαν, διατρίβων ἰδίως περὶ Κύπρον, ὅπουθεν ἠγωνίζετο παντοιοτρόπως νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του. Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ ἀπέβησαν ματαιοὶ μέχρι τῆς ἀμνηστίας τῆς προκηρυχθείσης μετὰ τὴν κατὰ λυσιν τῶν Τριάκοντα. Ἐπανελθὼν δὲ μετὰ τὴν ἀμνηστίαν ἐκείνην εἰς Ἀθήνας, ἐπολεμεῖτο μὲν ἐνίοτε διὰ τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο πταίσμα τῶν Ἑρμοκοπιδῶν, ἀλλ' οὐχ ἦττον ἀνεμιννέτο καὶ πάλιν εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα. Τέλος δὲ, πεμφθεὶς εἰς Σπάρτην κατὰ τὸν Κορινθιακὸν πόλεμον πρέσβυς εἰς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, καὶ κακῶς διεξαγαγὼν τὴν ἐντολὴν τῆς πόλεως, ἐξεδιώχθη καὶ πάλιν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν.

Τοῦ Ἀνδοκίδου περιεπώθησαν τρεῖς γνήσιοι λόγοι· ὁ πρῶτος, ἐπιγραφόμενος «Περὶ τῆς ἑαυτοῦ καθόδου», συνεγράφη μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τῶν Τετρακοσίων. Τὸν δεῦτερον «Περὶ τῶν μυστηρίων», ἐξεφώνησε τὸ 400 π. Χ. (95 Ὁλ. 1), ἀπολογούμενος καὶ πάλιν πρὸς τὴν κατηγορίαν, ὅτι ἠσέβησεν εἰς τὰ μυστήρια. Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ, ὅστις ἐπιγράφεται «Περὶ τῆς πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους εἰρήνης» καὶ ἐξεφωνήθη τὸ 392 π. Χ. (97 Ὁλ. 1), προτρέπει τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους. Τὸν τρίτον τοῦτον λόγον ὑπώπτειν ὡς νόθον καὶ αὐτοὶ αἱ ἀρχαῖοι γραμματικοί. Νόθος δὲ ἀσφαλῶς εἶναι ὁ «Κατὰ Ἀλκιβιάδου», ὅστις προτρέπει τοὺς Ἀθηναίους νὰ μὴ ἐξοστρακίσωσι τὸν ῥήτορα, ἀλλὰ τὸν Ἀλκιβιάδην. Κατὰ τὰ γνωστὰ ἐκ τῆς ἱστορίας

¹ Πλουτ. Νικ. 8. Τ. Γράχ. 2. ἀπολογούμενος ἐφ' ὅτι οὐκ ἦν ἀδύνατον

² Τὸ τῶν Κηρύκων τῆς μυστηριώτικος γένος, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι κ' εἶναι

περιστατικά, ἂν ὁ λόγος αὐτός ἦτο ἀρχαῖος, ἐπρεπε νὰ ἀποδοθῇ μᾶλλον εἰς τὸν Φαῖακα, κατὰ τὴν γνώμην νεωτέρου τινὸς κριτικοῦ¹. διότι ὁ Φαῖαξ συνεκινδύνευσε μετὰ Ἀλκιβιάδου τὸν περὶ ἐξοστρακισμού κίνδυνον. Ἐκ τῆς ὑποθέσεως ὁμως καὶ τοῦ ὅλου χαρακτήρος τοῦ λόγου καταφαίνεται σαφῶς, ὅτι ὁ κατὰ Ἀλκιβιάδου λόγος εἶναι ὑποβολιμαῖον ἔργον νεωτέρου τινὸς σοφιστοῦ². Ἐκ τῶν δέκα προκρίτων τοῦ Κανόνος ῥητόριον ὁ Ἀνδοκίδης εἶναι ὁμολογουμένως ὁ ἐλάχιστος κατὰ τε τὴν ἰσχὺν τῆς διανοίας καὶ τὴν τεχνικὴν δεξιότητα³. διότι οὔτε ἰδιαζούσαν εὐφυίαν δεικνύει περὶ τὴν μεταχείρισιν τῶν μεγάλων ὑποθέσεων, ἃς πραγματεύεται, οὔτε ἀκρίβειαν καὶ λεπτότητα περὶ τὸν συνειρμὸν τῶν νοημάτων, ἥτις χαρακτηρίζει πάντας τοὺς συγχρόνους συγγραφεῖς. Εἰς τὰς ἀρετὰς δὲ τοῦ Ἀνδοκίδου δύνανται νὰ καταλογισθῶσι, πρῶτον μὲν ἡ ἔλλειψις τῶν κανονικῶν ἐκείνων καὶ τυπικῶν σχημάτων, εἰς τὰ ὅποια ἐξέπιπτον συγγραφεῖς δοκιμώτατοι· ἔπειτα δὲ καὶ φυσικὴ τις εὐχέρεια καὶ ζωηρότης δι' ἧς φαίνεται πῶς ὅτι μαλάσσει καὶ παρμυθεῖ τὴν αὐστηρότητα τοῦ Ἀντιφώντος καὶ Θουκυδίδου⁴.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Θουκυδίδης ὁ Ἀθηναῖος, Ἀλιμύσιος τὸν δῆμον, ἐγεννήθη περὶ τὸ 2 ἔτος τῆς 77 Ὀλ., ἐννέα ἔτη μετὰ τὴν ἐν Σαλαμίνι ναυμαχίαν⁵. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ὀλορος ἢ Ὀρυλος φέρει ὄνομα θρακικόν.

¹ Taylor, lect. Lysiacae c. 6. τὸν ὁποῖον οὔτε Ὁ Ρυγκίνιος, οὔτε οἱ Οὐαλκενήρος ἀνεσκεύασαν.

² Meier, de Andocidis quae vulgo fertur oratione in Alcibiadem (προγράμματα τοῦ ἐν Ἀλλῇ πανεπιστημίου).

³ Εἶναι παράδοξον πῶς οἱ γραμματικοὶ περιέλαβον εἰς τὸν Κανόνα τὴν Ἀνδοκίδην καὶ ὄχι τὸν Κριτίαν. Ἀλλ' εἰς τοῦτο φαίνεται, συνέτιεναι, ὅτι ὁ Κριτίας ἐχρημάτισεν εἰς τῶν Τριάκοντα πρὸς, κεφ. 31.

⁴ Καὶ παρ' Ἀνδοκίδῃ ἐπικρατεῖ ἡ ἀντικειμένη λέξις, ἔλλειπει ὁμως ἡ σπουδὴ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν συμμετρίαν.

⁵ Κατὰ τὴν παρὰ Γελλίῳ (N. A. XV. 23) μαρτυρίαν τῆς Παμφίλης λον

Ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ Ἠγησιπύλη εἶναι ὁμῶνυμος τῆς πυζύγου τοῦ μεγάλου Μιλτιάδου, τοῦ στρατηγήσαντος ἐν Μαραθῶνι, ἥτις κατήγετο ἐκ Θρακίας. Ἐκ μητρός ἀνήκει ὁ Θουκυδίδης εἰς τὸ ἐπιφανὲς γένος τῶν Φυλαιδῶν. Ἡ ἐπίσημος αὕτη γενεὰ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ πρεσβυτέρου Μιλτιάδου, ἐκείνου ὅστις κατέλιπε τὰς Ἀθήνας ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν καὶ ἰδρυσεν ἴδιον κράτος ἐν Χερρόνῃσιν, ἐθεράπευε τὴν φιλίαν καὶ οἰκειότητα τῶν κατὰ τὴν Θρακίαν φυλῶν καὶ ἡγεμόνων. Ὁ νεώτερος Μιλτιάδης, ὁ στρατηγὴς ἐν Μαραθῶνι, ἔλαβε σύζυγον τὴν θυγατέρα βασιλέως τινὸς τῶν Θρακῶν καλουμένου Ὀλόρου, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ὁ Κίμων καὶ ἡ νεώτερα Ἠγησιπύλη. Ταύτην ἐνυμφεύθη νεώτερός τις Ὀλόρος, ἔγγονος ἰσως τοῦ πρεσβυτέρου βασιλέως τῶν Θρακῶν, ὅστις διὰ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ κατάρθωσε νὰ πολιτογραφηθῇ ἐν Ἀθήναις. Τοῦ Ὀλόρου τούτου υἱὸς ἦτο ὁ Θουκυδίδης.

Ὁ Θουκυδίδης λοιπὸν ἀνῆκεν εἰς ἰσχυρὰν καὶ ἐπιφανῆ οἰκογένειαν, ἥτις εἶχε μεγάλὰ κτήματα ἐπὶ Θρακίας. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ συγγραφεὺς ἦτο κύριος χρυτῶν μεταλλείων, κεμένων ἐν Σκαπτῇ Ἰλλίᾳ, ὁπόθεν Φίλιππος ὁ Μακεδὼν ἐπορίσθη τὰ χρήματα, δι' ὧν ἐσπερέωσε τὴν αὐτοῦ δυναστείαν ἐν τοῖς Ἑλλήσιν. Ἡ κτῆσις αὕτη τῶν μεταλλείων εἶχε μεγάλην ἐπιρροὴν εἰς τὴν τύχην τοῦ Θουκυδίδου, καὶ μάλιστα εἰς τὴν φυγὴν αὐτοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, περὶ ἧς ἱστορεῖ τὰ

γίγας γυναικὸς, ἥτις ἤμαζεν ἐπὶ Νέρωνος. Πρὸς τὴν μαρτυρίαν ταύτην δὲν ἀντιμάχεται βεβαίως τὸ χωρίον (V. 26), ἐν ᾧ λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Θουκυδίδης: «Ἐπεβίω δὲ διὰ παντὸς τοῦ πολέμου, αἰσθανόμενος τι τῇ ἡλικίᾳ καὶ προσέχων τοῖς πράγμασι κτλ.» Ἡ ἡλικία ἀπὸ τοῦ 40—67 ἔτους δὲν εἶναι μὲν πρὸς πόλεμον ἐπιτηδαιοτάτη, ἀλλὰ πρὸς διανοητικὰς ἐργασίας, κατὰ τὴν κρίσιν τῶν παλαιῶν, πάνυ ἀρμοδία.

Κατὰ τὸν τρόπον τούτον συμβιβάζονται ἀρίστα αἱ μαρτυρίαι τοῦ Μακελλίνου (ἐν τῷ βίῳ τοῦ Θουκυδίδου) καὶ Σουίδα πρὸς τὰ ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστὰ γεγονότα. Κατὰ ταῦτα ἔχει ἡ γενεαλογία ὡς ἑξῆς:

Κίμων	Σητσαγόρου	Ὀλόρος, Θρακῶν βασιλεὺς
Ἀθίς σύζυγος Μιλτιάδης Μαρθ.	Ἠγησιπύλη I.	υἱὸς
Ἐλπινίκη	Κίμων.	Ἠγησιπύλη II.
		Ὀλόρος II.
		Θουκυδίδης.

ἀσφαλέστατα αὐτῷ ὁ συγγραφεὺς ἰ. Τὸ ἄγδον δηλ. ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (89 Ὀλ. 1—423 π. Χ.) Βρασιδᾶς ὁ στρατηγὸς τῶν Σπαρτιατῶν παρεσκευάζετο νὰ προσβάλῃ τὴν Ἀμφίπολιν, συμμαχίδα πόλιν τῶν Ἀθηναίων, κειμένην ἐπὶ τοῦ Σπρυμόνου ποταμοῦ, ὅτε ὁ Θουκυδίδης, στρατηγὼν μικρᾶς ναυτικῆς μοίρας συγκειμένης ἐξ ἑπτὰ νηῶν, ἐναυλόγει κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον περὶ τὴν νῆσον Ἠάσον. Ἦτο δὲ αὕτη ἡ πρώτη ἰσως στρατηγία τοῦ Θουκυδίδου, ἣν ἔλαβεν, ἀφ' οὗ κ' ἀδοκίμησεν εἰς ἄλλας ταπεινότερας ἀρχάς. Ὁ δὲ Βρασιδᾶς, φοβούμενος τὸν μικρὸν περὶ Ἠάσον στόλον τῶν Ἀθηναίων, διότι ἐγνώριζεν ὅτι ὁ στρατηγὸς αὐτοῦ διὰ τὴν κτήσιν τῶν μεταλλείων περὶ τοὺς τόπους τούτους εἶχε μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν δυνατῶν τῆς χώρας, καὶ ἦτο εὐκόλον νὰ συναγείρῃ δι' αὐτῶν πολὺ πλῆθος στρατιωτῶν καὶ νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀμφιπόλεως, ταῦτα φοβούμενος ὁ Βρασιδᾶς, καὶ σπεύδων νὰ γείνῃ τὸ ταχύτερον κύριος τῆς πόλεως, προτείνει εἰς τοὺς πολιτοκραμένους σύμβασιν περὶ παραδόσεως ἐπιεικεστάτην, ἣν διὰ τοὺς παρὰ προσδοκίαν μετριοτάτους ὅρους ἐδέχθησαν οἱ Ἀμφιπολιταί. Ὁ δὲ Θουκυδίδης καταπλεύσας μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως, δὲν ἠδυνήθη μὲν νὰ σώσῃ τὴν Ἀμφίπολιν, ἔσωσεν ὅμως τὴν Πιάνα, τὴν ἐπίνειον τῆς Ἀμφιπόλεως. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἀπώλεσαν πόλιν σπουδαιοτάτην ἐπὶ τῆς Θράκης, καὶ συνεβίβον νὰ κρίνωσι τοὺς στρατηγοὺς ἐκ τῆς ἐχθάσεως μᾶλλον τῶν ἐπιχειρημάτων, ἢ ἐκ τῆς ἀξίας αὐτῶν καὶ τῆς προθυμίας, εἰσύγαγον τὸν Θουκυδίδην εἰς δίκην, κατηγορήσαντες αὐτὸν ἐπὶ προδοσίᾳ². Ἐκεῖνος δὲ φοβούμενος νὰ ὑποστῇ τὸν ἀγῶνα τῆς κρίσεως, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκυσίως τὴν πατρίδα του ἐπὶ ὅλα εἰκόσιν ἔτη, διατρίβων ὡς ἐπὶ τὴν πλείστον περὶ τὴν Σκαπτήν Ἰλιν. Καὶ ἡδύνατο μὲν χρῆσιν ποιούμενος τῆς περὶ καθόδου τῶν φυγῶν ἀδείας, ἣς ἐμνημόνευεν ἡ εἰρήνη ἢ συνομολογηθεῖσα μεταξὺ Σπάρτης καὶ Ἀθηνῶν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν μακρῶν τειχῶν, νὰ ἐπιστρέψῃ οἰκαδὲς ἄλλ' ἐκεῖνος δὲν ἐπανῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰμὴ μετὰ τὴν καθόδον τῶν περὶ Ἡρασύβουλον καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατίας, δυνάμει ψηφίσματος ἰδιαίτερος ὑπὲρ αὐτοῦ ψηφισθέντος. Κατελθὼν δέ, ἐξη-

¹ Θουκ. IV. 14.

² Ἡ κατὰ τοῦ Θουκυδίδου μὲνυσις ἴσως ἦτο γ ρ α φ ῆ π ρ ο δ ο σ ῖ α ς.

σαν ἐν Ἀθήναις ἱκανὰ ἔτη, ὡς μαρτυρεῖ το συγγραμμα αὐτοῦ, ἀλλ' ὄχι τόσο, ὅσον ἡδύνατο τις νὰ ἐλπίσῃ ἐκ τῆς ὑγείας τοῦ σώματος καὶ τῆς ἡλικίας του. Διὰ τοῦτο φαίνεται πιθανωτάτῃ ἡ διαδοθεῖσα παράδοσις, ὅτι ἀπέθανε βιαίῳ θανάτῳ δολοφονηθεὶς¹.

Ἐκ τῶν βιογραφικῶν τούτων εἰδήσεων συνάγεται, ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἔζησεν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐκοινωνήσε μετὰ τῶν αὐτοῦ συμπολιτῶν μόνον κατὰ τὴν νεότητά, δηλ. μέχρι τοῦ τεσσαρακοστοῦ ὁγδοῦ ἐτους τῆς ἡλικίας. Τὸν δὲ ἐπέκεινα χρόνον ἡδύνατο μὲν νὰ κοινωνῇ μετὰ πάντων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἰδίως δὲ μετὰ τῶν Πελοποννησίων, καὶ νὰ βλέπῃ καὶ νὰ μανθάνῃ ἐξ αὐτῶν ἀκριβεῖς εἰδήσεις περὶ τοῦ πολέμου, τὸ ὅποῖον καὶ ἐπραξεν ὡς ὁ ἴδιος μαρτυρεῖ², ἔμεινεν ὅμως ξένος τῶν μεταβολῶν, ὅσαι συνέβησαν εἰς τὸν πνευματικὸν βίον τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν πολιτικὴν καταστάσιν αὐτῶν κατὰ τὰ μῆλα καὶ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὅστε, ὅτε ἐπανῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, εὗρεν ἄλλην γενεάν ἀνθρώπων, ἔχουσαν ἰδέας διαφόρους καὶ τὴν τεχνικὴν αἴσθησιν παντὶ παρηλλαγμένην³, πρὸς τὴν ὁποίαν ἦτο δύσκολον διὰ τὴν ἡλικίαν νὰ συνοικειωθῇ τόσο, ὥστε νὰ μεταλλάξῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ φύσιν καὶ τὸν χαρακτήρα. Ἐμείνει λοιπὸν οἷός ἦτο, ἀγνός καὶ ἀδιάφθορος τρόφιμος τῶν Περικλείων χρόνων. Ἡ παιδεία αὐτοῦ ᾗ τε θεωρητικῇ καὶ ᾗ πρακτικῇ ἐπήγαγεν ἐκ τῆς μεγαλοπράγμονος καὶ γενναίας ἐκείνης ἐποχῆς. Ὅπως δὲ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ ἀξιώματα καὶ αἱ γινῶμαι εἶναι αὐταὶ ἐκεῖναι, ὅς ὁ Περικλῆς ἠγωνίζετο νὰ ἐμβάλλῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἀθηναίων, οὕτω καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ λόγου του εἶναι συγκεκριμένους ἐκ τῆς φυσικῆς εὐγλωττίας τοῦ Περικλέους, καὶ τῆς τεχνικῆς αὐστηρότητος καὶ ἀρχαιοπρεπείας τοῦ Ἀντιφώντος⁴.

¹ Γεγονότα τινὰ ἀσήμαντα καὶ ἀμφίβολα, ἢ ἀπάτας προφανεῖς τῶν παλαιῶν βιογράφων, αἵτινες προῆλθον ἐκ συγχύσεως τοῦ ἱστορικοῦ πρὸς Θουκυδίδην τὸν Μηλησίον, τὸν ἐπιφανῆ ἐκείνον ἀντίπαλον τοῦ Περικλέους, παρέδραμον σιωπηλῶς ἀνευ βήτης ἀναιρέσεως.

² V. 26.

³ Πρὸς, κατωτέρω τὸ 35 Κεφάλαιον.

⁴ Τὴν ὁμοιότητα τοῦ Θουκυδίδου πρὸς τὴν Περικλέα ὀρθότατα κατενόησεν ὁ Βυτεμβάχιος (Praefatio ad Eclogas historicas): Thucydides ita se ad Periclis imitationem composuisse videtur, ut, quum scriptum viri

Ὁ Θουκυδίδης τόσο πολὺ διαφέρει πάντων τῶν Ἰωνῶν λογιγράφων, οὐδὲ τοῦ Ἡροδότου ἐξαίρουμένου, ὥστε ἐξ αὐτοῦ χρονολογεῖται νέα τῆς ἱστοριογραφίας ἐποχὴ. Ὁ Θουκυδίδης ἀνέγνωσε μὲν πολλὰ συγγράμματα τῶν Ἰωνῶν τούτων ἱστορικῶν (ἀν δὲ καὶ τοῦ Ἡροδότου, εἶναι ἀμφιβολόν), ἀλλ' ἐλέγχει αὐτὰ ὡς ἀκριτά, μυθώδη, καὶ μᾶλλον πρὸς ἡδονὴν ἢ πρὸς διδασκαλίαν συγγεγραμμένα. Ὁ Θουκυδίδης ἐστρέφετο περὶ τὸ βῆμα τῶν ρητόρων, ἐφοίτα εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ τὰ δικαστήρια, καὶ ἐπὶ τῆς μελέτης τῶν πραγμάτων τούτων ἐστήριξε τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ κατὰ τὴν ὕλην καὶ εἶδος. Ἐν ᾧ σκοπὸς τῶν προγενεστέρων ἱστορικῶν ἦτο νὰ περιγράψωσι τὰ προσπίπτοντα εἰς μὲν τὴν αἰσθησίν, δηλ. τὴν φύσιν τῶν χωρίων, τὰ ἔθιμα καὶ τοὺς ἰδιαιτέρους χαρακτήρας τῶν λαῶν, τὰ περίεργα μνημεῖα, τὰς πορείας τῶν στρατευμάτων, καὶ τὰ ὅμοια, μόλις δὲ ὁ δοκιμώτατος πάντων, ὁ Ἡρόδοτος, ἀνυψωθείς ὑπὲρ ἐκείνους ἠθέλησε νὰ δείξῃ ὅτι ἡ δύναμις τῶν θεῶν, ἡ κυβερνώσα τὰ πάντα, εἶναι κυρία καὶ τῆς τύχης τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν βασιλείων, ὁ Θουκυδίδης ἔτεινεν ὅλην αὐτοῦ τὴν προσοχὴν εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐπεχείρησε νὰ παραστήσῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀναπτύσσονται αἱ πράξεις ἐκ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς καταστάσεως τῶν λαῶν, καὶ τὴν ἐπιρροὴν ἣν ἔχουσιν εἰς τὴν καθόλου τύχην τῶν πόλεων ἢ τῶν ἐθνῶν. Τὸ σύγγραμμά τοῦ Θουκυδίδου εἶναι ἱστορία ὅχι ἀνδρῶν ἀλλὰ πόλεων, εἶναι δηλαδὴ *δράμα ἱστορικόν*, τοῦ ὁποῦ τοῦ μὲν πρόσωπα εἶναι αἱ ἀντιστρατευόμεναι πόλεις, τὸ δὲ ἐπαθλὸν τοῦ ἀγῶνος ἡ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονία. Εἶναι δὲ παραδοξότατον πρᾶγμα, ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἶναι ὁ πρῶτος δημιουργὸς καὶ συγχρόνως ὁ ἀκρὸς τελειωτὴς τοῦ εἶδους τούτου

nullum exstet, ejus eloquentiae formam effigiemque per totum historiae operis expressam posteritati servaret. Περ. Ἀντιφώντος πρὸς κερ. 33.

Ἡ ἀναφορά εἰς αὐτὸν παρὰ Θουκυδίδην, ὑπαινισσομένης ὄφθαι τὸν Ἡρόδοτον (I. 20. II. 8. 97), δὲν εἶναι σαφεῖς. Περὶ τὸν φόνον τοῦ Ἰππάρχου, ὃν εἰς διηγεῖται ὁ Θουκυδίδης (I. 20. VI. 54—59) ἐλέγχων τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ, ὁμοφωνεῖ κατὰ πάντα ὁ Ἡρόδοτος (V. 55. VI. 123). Ἐν γένει δὲ σημειώτεον, ὅτι ἀν' ὃν ὁ Θουκυδίδης ἐγνώριζε τὸ σύγγραμμά τοῦ Ἡροδότου, ἤθελε διασκεύασαι κατ' ἄλλον τρόπον χωρία τινά, μάλιστα δὲ τὰ I. 74. II. 8. πρὸς κερ. 19.

τῆς ιστοριογραφίας. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Θουκυδίδου δὲν εἶναι ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἱστορικόν μόνον τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Δι' αὐτὸ οὐδενὸς μὲν ἄπτεται γεγονότος ὁ συγγραφεύς, οὔτε ἱστορικοῦ οὔτε πολιτικοῦ, ὑπερ δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν πόλεμον, τοῦναντίον δὲ παραλαμβάνει εἰς τὴν διήγησιν πᾶν ὅ,τι ὀπουδήποτε συνέβη, ἔχον σχέσιν πρὸς τὸν μέγαν τοῦτον ἀγῶνα. Ὁ Θουκυδίδης εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς συνέλαβε τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ὡς γεγονὸς μέγα καὶ παγκόσμιον, τὸ ὅποῖον δὲν ἠδύνατο νὰ τελειώσῃ, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γνώμην, χωρὶς νὰ κριθῇ τὸ μέγα πρόβλημα, ἂν ἐμελλεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ν' ἀνυψωθῇ εἰς μεγάλην τοῦ κόσμου δύναμιν, ἢ νὰ ταπεινωθῇ εἰς τὴν τάξιν τῶν πολλῶν ἄλλων ἐλευθέρων ἐλλήνωνίδων πόλεων. Μετὰ δὲ τὸν δεκάτῃ πόλεμον προεῖδε πάλιν ὁ Θουκυδίδης, ὡς ἐκ τῶν ὄρων τῆς εἰρήνης τοῦ Νικίου, ὅτι ὁ πόλεμος δὲν ἐτελειώσῃ. Καὶ τῷ ὄντι, διακοπεῖς ἐπ' ὀλίγον, ἤρχισε πάλιν μετὰ τὴν αὐτοῦ τὴν μανίαν καὶ σφοδρότητα κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰς Σικελίαν ἐκστρατείας. Ὅτι δὲ αἱ ἐπὶ τοῦ Νικίου διαλλαγαὶ δὲν ἦσαν εἰρήνη ἀληθής, ἀλλ' ἀνακωχή, καὶ ὅτι ὁ πρότερος καὶ ὕστερος πόλεμος ἦσαν ἐν καὶ ἀδιαίρετον γεγονός, σπουδάζει διὰ πολλῶν λόγων νὰ ἀποδείξῃ ὁ Θουκυδίδης, διότι συναδεῖ πρὸς τὴν γνώμην ἣν εἶχεν ἐξ ἀρχῆς περὶ τοῦ πολέμου, καὶ ἀποδεικνύει τῷ ὄντι αὐτὸ μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῆς ἀληθείας.

Ἡ διαίρεσις τοῦ συγγράμματος καὶ ἡ διάταξις τῆς ὕλης εἶναι σύμφωνα πρὸς τὴν ἰδέαν καθ' ἣν συνέλαβεν ὁ Θουκυδίδης τὸ μέγα τοῦτο γεγονός. Ὁ πόλεμος διαίρεται εἰς θέρη καὶ χειμῶνας, διότι ὡς πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τῶν πολεμικῶν ἔργων αἱ ὥραι τοῦ ἐνιαυτοῦ εἶχον παρὰ τοῖς παλαιοῖς πολὺ μεγαλειτέραν σημασίαν παρ' ὅσην εἰς τὰ νεώτερα ἔθνη. Καὶ τὰ μὲν θέρη περιλαμβάνουσι τὰς στρατείας καὶ μάχας, αἱ δὲ χειμῶνες τὰς παρασκευὰς καὶ διαπραγματεύσεις. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον μίαν κοινὴν χρονολογίαν, ἀλλ' ἐκαστὴ χώρα ἐκάνονε τὸ ἔτος κατ' ἰδίαν τρόπον, καὶ μετεχειρίζετο ἴδια μηνῶν ὀνόματα, ὁ Θουκυδίδης ἔλαβε βάσιν χρονολογικὴν τῆς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ μάλιστα τὴν βλεψαμένην ἢ τὴν

(1) Σημειώσῃ δὲ τὰς διαφορὰς αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἀποδείξεων, καὶ ἐπὶ τῶν ἀποδείξεων
 1 V. 26. 102 11

ἀκμήν τοῦ σίτου, ἥτις πολλάκις ἐχρησίμευε καὶ ὡς ἀφορμή πρὸς ἐπιδρομὰς. Οἱ χρονολογικοὶ ὁρίσμοι περὶ ἐκβολήν αὐτοῦ, ἐκμαζόντας τοῦ σίτου κτλ. ὀρίζουσι τὰ γεγονότα ἀκριβέστερον πάσης ἄλλης χρονολογικῆς μεθόδου. Εἰς δὲ τὴν ἐκθεσιν τῶν ἐπὶ μέρους συμβάντων σπουδάζει ὁ Θουκυδίδης νὰ ἱστυρῇ ἐν συνεχείᾳ τὰ ἀνήκοντα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιχείρησιν, ἢ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ναυτικὴν ἢ πεζικὴν ἐκστρατείαν. Πρὸ λαμβάνει λοιπὸν ἐνίοτε ἢ ἀπαλείπεται τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου, καὶ τοῦτο, ἵνα μὴ διακόπτη συχνὰ τὴν διήγησιν καὶ συγχύζῃ τὸν ἀναγνώστην. Ὅτι δὲ ἐνίοτε διακόπτονται γεγονότα μακρὰ, ὡς ἡ πολιορκία τῆς Ποτιδαίας καὶ τῶν Πλαταιῶν, καὶ ἡ ἱστορία αὐτῶν συνεχίζεται εἰς διάφορα μέρη τοῦ συγγράμματος, τοῦτο καὶ εἰς τὴν φύσιν τῶν ἱστορουμένων συμβάντων διότι ἦτο ἀδύνατον νὰ αἰκονομηθῇ ἄλλως τὸ πρᾶγμα, καὶ εἰς πενήριστα, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ὑπέκειτο ὡς χρονολογικὴ βᾶσις ἡ κατὰ θέρη καὶ χειμῶνας διαίρεσις τοῦ ἐνιαυτοῦ. Γεγονός, αἷον ἡ πολιορκία τῆς Ποτιδαίας, τότε καταφαινεται ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἔψιν καὶ σημασίαν, ὅταν ὁ ἀναγνώστης γνωρίσῃ ἐκ τῶν προτέρων τὴν κατὰστάσιν τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων, καὶ ἴδῃ ὅτι εἰς τοὺς πολιορκουμένους δὲν ἀπέμενεν οὐδεμίαν ἄλλην ἐλπίσιν βοηθείας ἢ σωτηρίας, πλὴν τῆς παραδόσεως. Ἐν γένει δ' εἰπεῖν, ἡ διήγησις τοῦ Θουκυδίδου οὐδέποτε ταρασσεί ἢ συγχύζει τὸν προσεκτικὸν ἀναγνώστην, ὡς ἐκ τῆς συχνῆς τῶν γεγονότων κατατάξεως, διότι πρὸς μέγιστον πάντων τῶν τοῦ πολέμου ἔργων, εἰς τὸ ὑποῖον ἐπισπᾷ διὰ τῆς πίχνης τοῦ ὁ συγγραφεὺς ὅλην τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγνώστων, ἢ εἰς Σικελίαν, ἐκστρατεία, ἥτις ἐπιχειρηθεῖσα μετὰ μεγάλων ἐλπίδων, ἀπέληξεν εἰς ἐντελὴ πανωλεθρίαν, διακόπτεται διὰ λίαν συντόμων καὶ μικροῦ λόγου ἀξίως παρεκβολῶν. Τὸ σύγγραμμά τοῦ Θουκυδίδου ὅν ἤθελε συντελεσθῇ, θὰ διηρεῖται εἰς τρία ἀνάλογα, καὶ ἀλλή-

κλήρηται εἰς τρεῖς ἀντιστοιχοῦντες τὰς τρεῖς μετέωρας τῆς τοῦ πολέμου ἱστορίας. Ταῦτα εἰς δικαιολογίαν τοῦ Θουκυδίδου κατὰ τῶν ἐλέγχων τοῦ Διονυσίου (π. χαρακτήρ. Θουκυδ. κεφ. 9, σ. 816 Reiske), ὅστις εἰς τὴν περὶ Θουκυδίδου κρίσιν τοῦ παρεξέστη τῆς αὐστηρᾶς ἀληθείας.

Ἄλλὰ καὶ αἱ παρεκβολαὶ αὗται εἶναι ἐπιτυχεστάτα ἐκλεγμένα, π. χ. ἡ κατὰστάσις τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τὸν ἐπιτερισμὸν τῆς Δεκλείας, τὸ ἀλλήλων ἔργον τῶν Θρακῶν μισθοφόρων ἐν Μυκαλησσῷ, καὶ τὰ παρόμοια (VI. 27—30).

λιστά πρὸς ἄλληλα συναρμολογούμενα μέρη. Τὸ πρῶτον θὰ περιελάμβανε τὸν πόλεμον ἀπὸ τῆς πρώτης εἰσβολῆς τῶν Πελοποννησίων εἰς τὴν Ἀττικὴν μέχρι τῆς εἰρήνης τοῦ Νικίου, δηλ. τὸν καλούμενον Ἀρχιδάμειον πόλεμον· τὸ δεύτερον, τὴν διὰ μέσου ἀνακωχὴν καὶ τὰ Σικελικά· τὸ δὲ τρίτον, τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀθηναίων, δηλ. τὸν καλούμενον Δεκελεικὸν πόλεμον. Ὡστε, κατὰ τὴν εἰς βιβλία διαίρεσιν, ἣτις εἶναι ἔργον γραμματικῶν ἀρχαίων καὶ πάντοτε συνετῶν, τὸ μὲν πρῶτον μέρος οὐγκεῖται ἐκ τοῦ 2, 3, 4 βιβλίου· τὸ δεύτερον ἐκ τοῦ 5, 6, 7. Τοῦ δὲ τρίτου ἐν μόνον βιβλίον ἐπρόφθασε νὰ συντελέσῃ ὁ συγγραφεὺς, τὸ ὄγδον.

Περὶ τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς ἱστορίας εἶναι ἀνάγκη νὰ διαφάσω ἰδιαιτέρως, διότι ἡ οἰκονομία αὐτοῦ δὲν πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως φυσικῶς, ἀλλ' ἐκ τῶν θεωριῶν τοῦ συγγραφέως. Ὁ Θουκυδίδης ἀρχόμενος τῆς ἱστορίας, προτάσσει τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος εἶναι τὸ μέγιστον πάντων τῶν μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου γεγονότων. Ἐπιχειρεῖ δὲ νὰ ἀποδείξῃ τὴν γνώμην ταύτην, παραβάλλων τὸν παρόντα πόλεμον ὅχι μόνον πρὸς πάντα τὰ ἀρχαῖα γεγονότα τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς Μηδικοὺς πολέμους. Διαξέρχεται λοιπὸν κατὰ σειρὰν τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαιότατων χρόνων τῆς Ἑλλάδος, τὰς φήμας περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, τὰ συμβάντα μετὰ τὰ Τρωϊκά, τέλος τοὺς πολέμους τοὺς Περσικοὺς, καὶ δεικνύει, ὅτι πάντα ταῦτα ἐπράχθησαν ἀπὸ μικροτέρων δυνάμεων, διότι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἔλειπον ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα δύο πράγματα κυρίως, χρήματα καὶ ναυτικήν, ἅτινα μόλις ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἤλθισαν ἰκανῶς. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἀποδείκνυει ὁ Θουκυδίδης ἱστορικῶς τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα πολιτικὰ ἀξιώματα, ἅτινα ὁ Περικλῆς ἐδίδασκε συνεχῶς τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τοῦ βήματος, ὅτι δηλ. βάσιν τῆς δυνάμεως αὐτῶν πρέπει νὰ νομιζῶσιν ὅχι τὴν χώραν καὶ τὰ σώματα, ἀλλὰ τὰ χρήματα καὶ τὸ ναυτικόν· ἀξιώματα ἅτινα ἀπέδειξεν ἀληθῆ καὶ ἐπεκύρωσε θαυμασιῶς ἡ πείρα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου· διότι οἱ Πελοποννήσιοι, καὶ περ' ὑπερέχοντες τῶν Ἀθηναίων κατὰ τε τὴν ἔκτασιν τῆς χώρας καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐλευθέρων ἀνδρῶν, ἤττωντο ὅμως κατὰ τὸν πόλεμον, μέχρις οὗ συμμαχήσαντες

μετὰ τῶν Περσῶν, καὶ λαβόντες παρ' αὐτῶν ἄφθονα χρήματα, ἐκ-
πύγησαν στόλον ἀξιόμαχον¹. Ἀφοῦ ὁ Θουκυδίδης ἀπέδαιξε διὰ τῆς
παραβύλης, ὅτι ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος εἶναι τὸ μέγιστον πάν-
των τῶν πρότερον γεγονότων, καὶ ἐξήγησε διὰ βραχέων τὸν τρόπον
καθ' ὃν θέλει διαπραγματευθῇ τὴν ἱστορίαν, διεξέρχεται κατόπιν
τὰς αἰτίας ἐξ ὧν ἐγενήθη ὁ πόλεμος. Ταύτας δὲ διαιρεῖ εἰς αἰτίας
φανερὰς καὶ αἰτίας ἄφαντες. Καὶ φανεράς μὲν λέγει τὴν περὶ Κερ-
κύρας καὶ Πोटιδάϊας ἀμφισβήτησιν τῶν Κορινθίων καὶ Ἀθηναίων,
δι' ἣν κατηγόρησαν ἐν Σπάρτῃ τοὺς Ἀθηναίους αἱ Κορίνθιοι, καὶ
ἐπεισαν τοὺς Λακεδαιμονίους, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι παρέβησαν τὰς συν-
θήκας καὶ ἔλυσαν τὴν εἰρήνην. Ἀφανὲς δὲ αἰτία ἦτο ἡ ἀπὸ ἡμέρας
εἰς ἡμέραν αὐξανουσα δύναμις τῶν Ἀθηναίων, ἥτις ἐπὶ τέλους ἠδύνα-
το νὰ ἀποβῇ ἐπικίνδυνος καὶ εἰς αὐτὴν τῆς Πελοποννήσου τὴν αἰ-
νονομίαν, τὸ ὅποσον ἰδίως φοβούμενοι αἱ Λακεδαιμόνιοι, ἠναγκά-
σθησαν νὰ κηρύξωσι τὸν πόλεμον. Ἐκ τούτου, λαβὼν ἀφορμὴν, διη-
γεῖται ὁ συγγραφεὺς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἠξήθησαν αἱ Ἀθηναίαι, ἱστο-
ρῶν ἐν κεφαλαίᾳ πάντας τοὺς πολέμους καὶ τὰς πολιτικὰς μαχα-
νὰς, δι' ὧν, ἀπὸ ἡγεμονίδος τῶν νησιωτῶν καὶ τῶν κατὰ γῆν Ἀ-
σίαν Ἑλλήνων ἐν τῷ πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμῳ, κατάρθρωσεν ἡ πύ-
λις τῶν Ἀθηναίων νὰ ἰδρύσῃ τὴν κυριεσχίαν αὐτῆς ἐπὶ παντὶ τοῦ
Αἰγαίου πελάγους καὶ τῶν κατὰ τὴν ἡπειρον παραλίων πόλεων. Ἄν-
τις παραβῆλῃ τὸ μέρος τοῦτο, τὸ πραγματευόμενον τὰς αἰτίας
τοῦ πολέμου, πρὸς τὸ προηγούμενον, αἰσθάνεται σαφῶς, ὅτι ὁ Θου-
κυδίδης ἠθέλησε νὰ παραθέσῃ συνοπτικὴν ἔκθεσιν τῆς ὅλης ἱστο-
ρίας τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ ἐκείνου τοῦ μέρους τῆς ὁποίας θεωρεῖ
σπουδαιότατον, δηλαδὴ τὰ κατὰ τὴν αὔξησιν τοῦ πλοῦτος καὶ τῶν
ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος, ἵνα πλὴν ἄλλων γνωρίσῃ ὁ ἀ-
ναγνώστης τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰς δυνάμεις τῶν ἀντιπολεμούντων
πόλεων. Ἐπειδὴ δὲ κέντρον τοῦ παντός κυριώτατον κατέστρεψε τὸν
πόλεμον, καὶ προστίθεται νὰ διδάξῃ τοὺς ἀναγνώστας τὴν οὐσίαν
μὲλλον τῶν προτέρων συμβάντων ἢ τὴν ἐξωστρεχὴν αὐτῶν ὄψιν.

¹ Τοῦ Θουκυδίδου ἡ γνώμη εἶναι ὀρθοτάτη ὡς πρὸς τὴν δύναμιν ναυτικὴν,
οἷα ἦτο ἡ τῶν Ἀθηναίων. Ἰὼν ὅμως ἡπειρωτικά, οἷα ἡ Μακεδονία καὶ ἡ
Ρώμη, κατ' ἀρχὰς μὲν εἶχον βᾶν τῆς ἐαυτῶν δυνάμεως τὸν γῆν κατὰ
συνήθειαν, εἰς τὰς δὲ πρῶτας τοὺς χρόνους αὐτῶν καὶ τὸ ναυτικὸν ἀνέβη

πραγματεύεται τὰ παλαιότερα ταῦτα γεγονότα ὑπὸ ἐννοίας γενικής, καὶ παραμελεῖ ἐν γνώσει τὴν χρονικὴν ἀκολουθίαν, διότι ἄλλως ἔπρεπε νὰ τὰξῃ τὰς ἀφανεῖς τοῦ πολέμου αἰτίας, δηλ. τὴν αὐξήσιν τῶν Ἀθηναίων, εὐθὺς μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀρχαίας καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀσθενείας καὶ ἀπορίας αὐτῆς.

Καὶ εἰς αὐτὸ δὲ τὸ τρίτον μέρος τοῦ πρώτου βιβλίου, τὸ περιέχον τὰς διαπραγματεύσεις τῶν πελοποννησιακῶν πόλεων πρὸς ἄλληλας καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας, ὑποφαίνεται ὅτι σκοπὸς τοῦ συγγραφέως εἶναι νὰ σαφηνίσῃ τὰ πρότερα γεγονότα, δι' ὧν ἐξηγεῖται ἡ παρούσα κατάστασις τῆς Ἑλλάδος, καὶ μάλιστα ἡ αὐξήσις τῶν Ἀθηναίων. Κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας ἀπῆλθον οἱ Ἀθηναῖοι παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων ν' ἀπελάσωσιν ἐκ Σπάρτης τὸ ἄγος τῆς Χαλκιοίκου. Ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμὴν ὁ συγγραφεύς, ἱστορεῖ τὴν προδοσίαν τοῦ Πausanίου καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ, παρασκευάζων ὡς ἐπεισόδιον καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Θεμιστοκλέους. Καὶ ὅτι ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς εὐρέθη ἐμπεπλεγμένος εἰς τὰ περὶ Πausanίου, τοῦτο δὲν αἰτιολογεῖ ἀποχωρῶντως τὴν παρεμβολὴν τοῦ ἐπεισодίου· ἀλλ' ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Θεουκιδίδου ἦτο νὰ δείξῃ εἰς τοὺς ἀναγνώστας τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἄνδρα, ὅστις ἔγεινεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς ναυτικῆς δυνάμεως καὶ ἀρχῆς τῶν Ἀθηναίων, καὶ νὰ ἱστορήσῃ τὰς τελευταίας τύχας τοῦ βίου του, αἰτίνας εἰς ὀλίγους ἦσαν γνωσταί, ἀπυνέμων οὕτως εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀνδρός τὸν δίκαιον ἔπαινον¹.

Τραυτὰ καθόλου περὶ τῆς διαιρέσεως καὶ περιοχῆς τοῦ συγγραμματος. Νῦν δὲ στρέφω τὴν λόγον εἰς ἐξέτασιν τοῦ τρόπου καθ' ὃν συνέλεξε καὶ ἐπραγματεύθη τὴν ὕλην. Ὁ Θεουκιδίδης δὲν ἠνέλησε τὴν ὕλην τῆς ἱστορίας ἐκ βιβλίων, ἀλλ' εἴτε ἐξ αὐτοψίας, εἴτε ἐξ ἀκοῆς τῶν παρατυχόντων εἰς τὰς πράξεις. Τοῦ Θεουκιδίδου ἡ ἱστορία εἶναι τὸ πρῶτον παράδειγμα ἀναγραφῆς συγχρόνων γεγονότων, καὶ φέρει τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον τῆς ἀληθείας, ὃν ἔχουσι μόναι τοιοῦτου εἶδους συγγραφαί, δηλ. τὸ πρόσφατον καὶ τὸ ἐξ αὐτοψίας μαρτυρημένον. Ὁ Θεουκιδίδης ἤρχισε νὰ συγγράφῃ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μαρτυρίαν, εἰθὺς καθισταμένην τῶν πολέμων², διότι ἐξ ἀφ-

¹ Ηρβ. Α. 138

² Πρὸ μὲν τῆς φυγῆς ἔγραψεν ἐν Ἀθήναις, μετὰ δὲ τὴν φυγὴν, ἐν Σπα-

χῆς προεῖδε τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀξιολογότητα αὐτοῦ. Ἐμάνθανε δὲ τὰ γεγονότα ὅχι ἐκ τοῦ παρατυχόντος ἀνθρώπου, ἀλλ' εἴτε ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, ἢ ἐξ ἀκριβοῦς ἀνακρίσεως ἀνθρώπων ἀνηκόντων εἰς ἑκά-
τερον τῶν ἀντιπολεμούντων μερῶν, καὶ ἐξηκριβότο ἡ ἀλήθεια, ὡς
λέγει ὁ συγγραφεὺς, μετὰ πολλοῦ πόνου καὶ δαπάνης¹. Ἐν τού-
τοις, πᾶν ὅ,τι ὁ Θουκυδίδης ἔγραψε διακροῦντος τοῦ πολέμου, ἦσαν
ἀπλᾶ σημειώσεις ἢ ὑπομνήματα (commentarii rerum gesta-
rum), τὴν δὲ ἐπεξεργασίαν τῆς ὕλης ἐπεχείρησε μετὰ τὸ πέρας
τοῦ ὅλου πολέμου καὶ τὴν καθοδὸν αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας. Τοῦτο ἀπο-
δείκνυται, πρῶτον μὲν ἐξ ὧν μνημονεύει ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ
μήκους τοῦ ὅλου πολέμου καὶ τῆς ἐκβάσεως αὐτοῦ², δευτέρον δὲ
καὶ κυριώτερον, διότι τὰ ὑπομνήματα, ἅτινα συνεγράφησαν διαρ-
κοῦντος τοῦ πολέμου καὶ ἐξετείνοντο βεβαίως μέχρι τῆς ἀλώσεως
τῶν Ἀθηναίων, δὲν ἔχει προφάσει νὰ ἐξεργασθῇ ὁ συγγραφεὺς, καὶ
διὰ τοῦτο παρεδόθη εἰς ἡμᾶς ἄτελος τὸ βιβλίον. Ἐῖναι δὲ πιθανώ-
τατή ἡ παραδοσις, ὅτι τὸ ὀγδοὺν βιβλίον δὲν ἦτο ἑτοιμὸν, ὅτε ἀπέθα-
νεν ὁ Θουκυδίδης, οὐδὲ διὰ τῶν ἀντιγραφῶν διαδεδομένον, ἀλλ' ὅτι
ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ ἢ ὁ Ξενοφῶν προσέκόλλησαν αὐτὸ ὕστερον εἰς τὰ
ἑπτὰ πρῶτα βιβλία³. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι τὸ ὀγδοὺν βιβλίον εἶναι
γεννησιώτατον, καὶ δὲν ὑπάρχει οὐδ' ἡ ἐλάχιστη ὑποψία νοθείας,
διότι διαφοραὶ τινες περὶ τὴν σύνθεσιν ἐξηγοῦνται ἱκανῶς ἐκ τοῦ
ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶχε προφάσει νὰ ἐπεξεργασθῇ δεόντως αὐτὸ⁴.

Τὸν τρόπον ὃν μετεχειρίσθη ὁ Θουκυδίδης εἰς συλλογὴν τῶν γε-
γονότων τοῦ πολέμου, εἴτα δὲ τὴν ἀντιπαράβολὴν καὶ τὴν βάσα-
νον καὶ τὴν συναρμογὴν αὐτῶν, ταῦτα πάντα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ
ἐξελεγχῶμεν σήμερον ἡμεῖς, διότι οὐδ' ἔχνο· σῶζεται τῆς προφο-
ρῆς ὅλη ἡ ἀλήθεια, ἀποδείκνυσιν πολλοὺς χρόνους ὕστερον τὴν πλάπανον, ἀπὸ τὴν
ὑποπὸν καθήμενος συνέγραψε τὴν ἱστορίαν.

¹ V. 26. VII. 44 Μαρκελ. § 21.

² I, 13. 93. II, 65. V, 26. Πρὸλ. δὲ καὶ τὸ χωρίον τοῦ πρώτου βιβλίου
77, ὅπερ συνέγραψε βεβαίως ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τῶν Σπαρτιατῶν, τῆς ἐπελ-
θούσης μετὰ τὴν ἄλυσιν τῶν Ἀθηναίων ὡς μετ' ὅ γ' ἂν οὐδ' ἐπὶ καθ' ἑνὸς
τες ἡ μ ᾶ ς ᾱ ρ ξ α ι τε κτλ.

³ Περὶ τούτων πρὸλ. Φιλίστορος Τεῦχ. 4.

⁴ Περὶ τῆς ἐνστάσεως ὅτι λείπουσιν ἐκ τοῦ ὀγδοῦ βιβλίου ζητηγούται,
πρὸλ. τὰ κατόπιν λεγόμενα.

ρικής παραδόσεως τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἄν ὅμως τεκμήριον ἀψευδῆς ἱστορικής ἀληθείας καὶ πίστεως ᾖ καὶ ἡ ἀκρά σαφηνεία τῆς διηγήσεως, ἡ συμφωνία τῶν γεγονότων πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν γνωστὴν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ἡ ἁρμονία τῶν ἱστορουμένων πρὸς τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν ὁρώτων προσώπων, ὁ Θουκυδίδης εἶναι ἱστορικὸς κατὰ πάντα λόγον ἀξιοπιστότατος. Οἱ ἀρχαῖοι οἵτινες περὶ τὴν κρίσιν τῶν ἱστορικῶν ἦσαν αἰσθητότατοι καὶ τῶν πλείστων ὑπόπτευσαν τὴν ἀξιοπιστίαν. ὁμολογοῦσι πάντες ἐξ ἐνὸς στόματος τὸ φιλαλήθες τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀκριβείαν. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἀλικαρνασσεύς Διονύσιος κατακρίνει μὲν τὸ ὕψος τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὴν οἰκονομίαν τοῦ συγγραμματος, ὁρμώμενος ἐκ κανόνων ἐπικρατούντων παρὰ τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ φιλολόγοις, ὁμολογεῖ ὅμως καὶ θαυμάζει τὴν ἀκριβείαν καὶ φιλαλήθειαν αὐτοῦ. Ἡ δὲ περὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἐκείνου τοῦ Διονυσίου μομφή, ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἐξέλεξεν ὑπόθεσιν ἱστορίας ἄδοξον καὶ ἀτυχῆ πρὸς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἀν ὁρῶς ἐξετασθῇ, ἀποβαίνει εἰς ἐπαινὸν τοῦ συγγραφέως. Καὶ πάντα δὲ τὰ γεγονότα ἐν οἷς παραλλάσσει ὁ Θουκυδίδης νεωτέρων ἱστορικῶν, μάλιστα δὲ Διοδώρου καὶ Πλούταρχου, ἀκριβῶς ἐξεταζόμενα, ἐπιμαρτυροῦσι τὴν ἀκριβείαν τοῦ συγγραφέως¹. Καὶ ὁ Ἀριστοφάνης αὐτῆς παντοῦ ὅπου ἄπτεται τῶν αὐτῶν πραγμάτων, εἴτε τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐν Ἀθῆναις πολιτικῶν ἀνδρῶν, εἴτε τῆς καταστάσεως τῆς πόλεως καὶ τῆς κοινῆς γνώμης, τῶς συμφωνεῖ πρὸς τὸν Θουκυδίδην, ὅσον κωμωδοποιός, ἐπὶ τὸ γελοιότερον διαζωγραφῶν τὰ ἦθη τῶν προσώπων, δύναται νὰ συμφωνήσῃ πρὸς ἱστορικὴν πίστιν καὶ ἀκριβῶς περιγράφοντα τὰ πράγματα. Ἐν γινεῖ δ' εἰπεῖν, ἡ ἀκριβεία καὶ ἡ πίστις εἶναι τοσαύτη παρὰ Θουκυδίδην, ὥστε εἶναι ζήτημα, ἀν ὑπάρχει ἄλλη περίοδος τῆς παγκοσμίου ἱστορίας μετὰ τοιαύτης σαφηνείας καὶ καθαρότητος γνωστῆς.

¹ Ὁ Διόδωρος π. χ. ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Πεντηκονταετηρίδος, ἀν καὶ ἀναγράφει τὰ γεγονότα κατ' ἐνιαυτούς, ἀπολείπεται ὅμως παραπομπὰ κατὰ τὴν ἀκριβείαν τοῦ Θουκυδίδου, ὅστις ὀλίγα μόνον γεγονότα ὀρίζει χρονολογικῶς. Τὸν Διοδώρον εἶναι ἀκριβεῶς μόνον αὐτὸ κυριώταται χρονολογία, δηλαδὴ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας, τὸ ἔτος τοῦ θανάτου ἡγεμόνος τινὸς, καὶ τὰ παρόμοια.

ὅσον εἶναι τὰ εἴκοσι καὶ ἔν ἔτη τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἄ-
τινα συνεγράψεν ὁ Θουκυδίδης. Πᾶσα πρῆξις ἐκτίθεται παρὰ Θου-
κυδίδη καθ' ὅλα τὰ οὐσιώδη αὐτῆς μέρη, τὰς αἰτίας καὶ ἀφουρίας,
τὴν πορείαν καὶ τὴν ἐκβάσιν, μετ' ἀσφαλείας καὶ ἀκριβείας, ἥτις
ἐμποιεῖ εἰς τὴν ἀναγνώστην τὴν πεποιθήσιν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀγεί-
αυτὴν ὀρθῶς καὶ ἀσφαλῶς διὰ μέσου τῶν γεγονότων. Ἐκ τῶν Ῥω-
μαίων ἱστορικών δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν Θουκυδίδην μόν-
ος ὁ Σαλλούστιος, διότι τὰ λείψανα τῶν «Ἱστοριῶν» τοῦ Τακι-
του, αἵτινες πραγματεύονται σύγχρονα γεγονότα, ἀπολείπονται πα-
ραπολύ τοῦ Θουκυδίδου κατὰ τὴν σαφήνειαν καὶ ἀκριβείαν τῆς πε-
ριγραφῆς τῶν καθ' ἕκαστα συμβάντων. Ὁ Τακίτος μεταπηδᾷ διη-
νεκῶς ἀπὸ αἰσθήματος εἰς αἰσθημα, καὶ παραμελεῖ πέρα τοῦ δέον-
τος τὴν συνάφειαν καὶ ἀλληλουχίαν τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων¹.
Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ νέοι ἱστοριογράφοι πρέπει νὰ λάβωσιν ἐν πολλοῖς
ὡς παράδειγμα καθαρότητος καὶ σαφήνειας τὸ σύγγραμμά τοῦ Θου-
κυδίδου, μολονότι ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης παρ' ἡμῖν ἀντιθέσεως
μεταξὺ τῆς δημώδους καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως², ἕνεκα τῶν
πολυσυνθέτων σχέσεων τοῦ νεωτέρου βίου, ἕνεκα τῆς διπλωματικῆς
μυστικότητος, ἥτις καὶ εἰς τὰ ἐλευθερώτατα τῶν νεωτέρων ἐθνῶν
ὑπερβαίνει τὸ κρυπτόν τῆς πολιτείας τῶν Σπαρτιατῶν, καθ' οὗ πα-
ραπονεῖται ὁ Θουκυδίδης, ἕνεκα πάντων τῶν λόγων τούτων εἶναι
σχεδὸν ἀδύνατον ἢ νέα ἱστοριογραφία νὰ φθάσῃ ποτε τὴν σαφήνειαν
καὶ καθαρότητα τοῦ Θουκυδίδου.

Ὁ Θουκυδίδης ὥρισε τὸ σύγγραμμά του δι' ἐκείνους τοὺς ἀνθρώ-
πους, ὅσοι θέλουσι νὰ μάθωσι τὴν ἀλήθειαν τῶν γενομένων, καὶ νὰ
ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτῆς, ὅταν ἐπανέλθωσι ποτε εἰς τὸν κόσμον ὅμοιαι
περιστάσεις. Εἰς τοιοῦτους ἀνθρώπους κατέλιπε τὸ βιβλίον αὐτοῦ
ὁ Θουκυδίδης μελέτημα διαρκές³. Ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ λοιπὸν ἀπο-

¹ Δυσκολώτατον εἶναι π. γ. νὰ συλλάβῃ τις ἐκ τῶν Ἱστοριῶν τοῦ Τα-
κίτου σαφὴν ἰδέαν τοῦ κατὰ τὴν Ἄνω Ἰταλίαν πολέμου τῶν περὶ Ὁθωνα
καὶ Οὐτέλιον.

² Περιγραφή π. γ. λοιμοῦ οἷα ἡ παρὰ Θουκυδίδην (B. 47—53), εἶναι χεῖ-
ρατος κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν διότι ὁ μὲν ἰδιώτης τῆς ἱατρικῆς ἱστο-
ρικῶς ὁδὸν δύναται ν' ἀντιληθῇ τῆς νόσου μετὰ τοιαύτης ἀκριβείας, ὅ δὲ
ἱατροὶ δὲν δύναται νὰ περιγράψῃ αὐτὴν κατὰ τὸν τρόπον εἰς πάντας ἀντιληπτῶν.

³ Τοῦτο σημαίνει ἡ πολυκράτος φράσις κ τ ῆ μ α ε ς α ε ι (A, 21), καὶ
οἱ μνημεῖον αἰώνιον. Ὁ Θουκυδίδης ἀντιπαραθέτει διὰ τῆς φράσεως ταύ-

κλίνει ἡ συγγραφή τοῦ Θουκυδίδου πρὸς τὴν πραγματικὴν ἐκείνου χαρκατήρα τῆς ιστοριογραφίας, τὴν ὅποιον ὁ ἀπαντήσωμεν εἰς τοὺς ἐπὶ Πολυβίου χρόνους, ὅτε ὁ κύριος τῆς ιστορίας σκοπὸς ἦτο ἡ διδασκαλία, ἣν ἐπαρίζοντο ἐξ αὐτῆς οἱ πολιτικοί, οἱ στρατηγοί, καὶ ἐν γένει πάντες οἱ πρακτικοὶ ἄνδρες, μετὰ τὴν διαφορὰν, ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἶναι πραγματικὸς ιστορικὸς μόνον κατὰ τὴν πρόθεσιν, ὅχι δὲ καὶ κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ὑποθέσεως, διότι ἐκεῖνος ιστορεῖ τὰ γινόμενα ὡς ἐγίνοντο, χωρὶς νὰ ἐξάγῃ ἐκαστοτε πραγματικὰς διδασκαλίας χάριν τῶν πολιτικῶν ἢ στρατηγικῶν ἀνδρῶν.

Τὴν ἐσωτερικὴν ἀληθειαν καὶ ἀκρίβειαν τῆς ιστορίας δὲν ἤθελε ποτε ἐπιτύχει ὁ Θουκυδίδης, ἂν συνέγραφεν ἀπλῶς ὅσα παρ' ἄλλων ἐμάθανε, δηλ. μόνον τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα, τὰ προσβάλλοντα τὰς αἰσθήσεις, ἔστω καὶ ἂν παρενέβαλλεν ἐνιαχοῦ καὶ τινὰς γνώμας ἐξ ἑαυτοῦ. Ὁ Θουκυδίδης ὅμως δὲν ἠρέεσθαι εἰς τοῦτο, ἀλλὰ διεκπέρασεν ὅλην τὴν ὕλην τῆς ιστορίας διὰ μέσου τῶν προχῶν τῆς αὐτοῦ διανοίας. Ἡ ιστορία τοῦ Θουκυδίδου εἶναι αὐτόχρημα προϊόν τῆς διανοίας αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀξιοπιστία αὐτῆς στηρίζεται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶχε τὴν ἀναγκαίαν παιδείαν καὶ πύεσιν νὰ κατανύξῃ ἐκ τῶν πράξεων πάντας τοὺς στοχασμούς, ὅσους διενουήθησαν τὰ δρώντα πρόσωπα, διότι εἰς ἀπάντας μόνον περιστάσεις εἰσπίσκειται εἰς ἀγνοίαν τῶν αἰτίων, καὶ τότε ῥητῶς ὁμολογεῖ τὴν ἀμφιβολίαν αὐτοῦ. Τὰς αἰτίας δὲ καὶ τὰς ἀφορμὰς, αἵτινες ἐκίνησαν ἐκαστοτε τὰ δρώντα πρόσωπα ἐπὶ τὰς πράξεις, δὲν ἐκφέρει ὡς ἰδίαις ἑαυτοῦ γνώμας καὶ εἰκασίας, ἀλλ' ὡς ιστορικὰν ἄμεσον καὶ ἐξ ἀντικειμένου, ὅπερ δὲν ἤθελε πράξει δικαίως καὶ εὐσυνειδήτως ιστορικὸς, ἂν δὲν εἶχε πεπαύθησιν ἐδραϊαν, ὅτι οὗτοι καὶ ὅχι ἄλλοι ἦσαν οἱ σκοποὶ καὶ οἱ στοχασμοὶ τῶν προσώπων. Τὴν ἰδίαν δὲ γνώμην σπανιώτατα ἐκφράζει ὁ Θουκυδίδης ὡς ἐξ ἑαυτοῦ, καὶ ἐτι σπανιώτερον τὴν ἰδιαίτεράν του κρίσιν περὶ τῆς ἡθικῆς ἀξίας ἢ ἀνηθικότητος τῶν πράξεων. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἐχαρκατήρισαν τὴν ἐντύπωσιν, ἣν προξενεῖ ἡ ιστορικὴ ἀφήγησις τοῦ Θουκυδίδου διὰ τῶν ἐξῆς: ὅτι ἀναγινώσκων τις τὴν σύγγραμμά, νομίζει ὅτι δὲν τῆς συγγραφῆς ὁριζόμενον εἰς κτήσιν καὶ ἐπανειλημμένην ἀνάγνωσιν, πρὸς τὰ ιστορικὰ ἐκεῖνα ἔργα τῶν συγχρόνων του, ἅτινα συνεγράφησαν πρὸς τὴν ἐν τῷ παραχρῆμα τέρψιν τῶν ἀκροατῶν.

καλεῖ ὁ Θεουκιδίδης, ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἱστορία: καὶ ὁ χαρακτηρισμοὺς εἶναι βεβαίως ὀρθὸς καὶ ἐπιτυχής, μὴνεν μόνον νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν, ὅτι ὁ Θεουκιδίδης ἦτο ἀνάγκη ν' ἀναλάβῃ πρῶτον τὴν ἱστορίαν ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ καὶ νὰ τὴν διαπεράσῃ ὅλην διὰ τῶν τροχῶν τῆς διανοίας τοῦ ἑαυτοῦ γινῇ ὁ ἀριστὸς αὐτῆς ἀγγελας καὶ διερμηνεύς. Πᾶν πρόσωπον παρὰ Θεουκιδίδην ἔχει χαρακτῆρα ὡρισμένον, καὶ τόσον περισσότερο εἶναι ὁ χαρακτῆρ σαφής καὶ διακεκριμένος, ὅσον ἡ συμμετοχὴ τοῦ προσώπου εἰς τὴν ἀγωνίαν εἶναι σπουδαιότερα. Εἶναι δὲ θαυμαστή ἡ δεξιότης μεθ' ἧς ὁ συγγραφεὺς συνάγων εἰς ὀλίγα τὰς πολλὰς ποικιλίας καὶ διαφοράς, ζωγραφεὶ διὰ βραχυτάτων τὰς εἰκόνας τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, Θεμιστοκλέους, Περικλέους, Εὐκλείδου, Νικίου, Ἀλκιβιάδου, καὶ ἐπὶ θαυμαστάτερα ἢ δεινότης, δι' ἧς πᾶσαι τῶν προσώπων αἱ πράξεις καὶ πάντες οἱ στοχασμοὶ προσάδουσιν ἀρμονικώτατα πρὸς τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν.

Ἡ πρόθεσις τοῦ Θεουκιδίδου ν' ἀνταρᾷ εἰς τὰς βαθύτητας εἰς τὰς τῶν γεγονότων, καὶ ν' ἀνερευνᾷ τοὺς πνευματικοὺς αὐτῶν λόγους καὶ τὰς ἀπορρέας, φαίνεται καθαρώς κατὰ εἰς ἐκείνην τὴν μέραν τῆς ἱστορίας, τὸ ὅποιον θεωρεῖται κυρίως ὡς προαιδισκόν, εἰς αὐτόν, δηλ. τὰς δημηγορίας. Οἱ λόγοι οὗτοι, οἱ ἐκ πρώτου προσώπου λεγόμενοι ὑπὸ τῶν ἐκαστοῦ δημηγορούντων, εἶναι πολὺ φυσικώτεροι εἰς ἀρχαίαν ἢ εἰς νεώτερον ἱστορικόν διότι ἀγορεύσεις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ἢ ἐν συνόδῳ συμμάχων, καὶ παρακελεύσεις πρὸς τὸν στρατὸν, ἦσαν πολλὰκις σπουδαιόταται ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων. Ἐπὶ παιδὴ δὲ ἀπηγγέλλοντο δημασίᾳ καὶ ἐν φανερῷ, τίποτε ἄλλου δὲν ἐκώλυε τὴν διάσωσιν καὶ διάδοσιν αὐτῶν, ἢ ἡ ἀσθένεια τῆς ἀνθρώπινης μνήμης. Οἱ δὲ Ἕλληνες, ἕνεκα τῆς μεγάλης ζωηρότητος, μεθ' ἧς ἀντελαμβάνοντο ὅχι μόνον τὸ νόημα λόγου τινὸς ἀλλὰ καὶ τὸ τεχνικὸν εἶδος αὐτοῦ, εἶχον συνήθειαν νὰ μὴ μεταδίδωσιν ἐν εἵδει ἱστορίας τὴν περίληψιν τοιούτων ὁμιλιῶν, ἀλλὰ νὰ εἰσάγωσιν αὐτῶν τὴν ῥήτορα ἀγορεύσαντα ἐκ πρώτου προσώπου. Οὕτω π. χ. ἡ πλεῖστοι τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος εἶναι διαλόγοι διηγηματικοὺς παρατυχῶν τις τὴν ὥραν καθ' ἣν ἔγεινεν ὁ διάλογος μεταδι-

Οὐ Μαρχελλίνος καλεῖ τὸν Θεουκιδίδην «ὁ εἰς τὴν ἑορτήν ἡγήσατο» ὅπως ἐκ τῶν ποιητῶν καλεῖται ὁ Σοφοκλῆς ἰδίως ἢ ὁ ἑορταστὴς ἀεινός.

γείται κατόπιν εἰς ἄλλους. Ἐπειδὴ δὲ ἕκαστος τῶν ἀκρατῶν με-
ταδιηγούμενος τὸν λόγον, συνεπλήρωνεν ἐξ ἑαυτοῦ, ὡς εἰκός, ὅσα
διέφυγον τὴν μνήμην του, εἶναι φυσικὸν ὅτι καὶ ὁ Θουκυδίδης δὲν
ἠδύνατο νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν ἱστορίαν του τοὺς λόγους τῶν ῥητό-
ρων αὐτολεξεῖ, ἀφοῦ οὐδ' ἐκεῖνους ὅσους ἤκουσεν ὁ ἴδιος, ἦτο δυ-
νατὸν ν' ἀπομνημονεύσῃ πιστῶς καὶ κατὰ λέξιν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖ-
ται ὁ κανὼν, ὃν ἠκολούθησεν εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν δημηγοριῶν. Ὁ
Θουκυδίδης δηλ. ἐποῦδας ν' ἀπυδῶσῃ ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῶς τὰ
λεχθέντα, ἀλλ' ὅπου τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν, ἐκεῖ εἰσήγαγε τὰ πύ-
σιμα λέγοντά «ὡς ἂν ἐδόκουν ἐμοὶ ἕκαστοι περὶ τῶν αἰε παρόντων
τὰ θέοντα μάλιστα εἰπεῖν». Ἀλλ' ὁ Θουκυδίδης δὲν περιωρισθῇ
εἰς τοῦτο καὶ μόνον, ἀλλ' ἐπέστρεψεν εἰς ἑαυτὸν, παρὰ συνείδησιν
ἴσως, πολὺ μεγαλειότερον μέτρον ἐλευθερίας, περὶ τὴν σύνθεσιν τῶν
δημηγοριῶν. Εἰς τὰς δημηγορίας τοῦ Θουκυδίδου περιέχονται οἱ
λόγοι καὶ αἱ αἰτίαι τῶν σπονδακμητέρων πράξεων, αἱ πηγαῖζουσαι
ἐκ τῆς γνώμης καὶ διαθέσεως τῶν πόλεων, τῶν κομμάτων, τῶν προ-
σώπων ἑτινα ἐπραξαν αὐτάς. Πανταχοῦ λοιπὸν ὅπου εἶναι χρεῖα
αἰτιολογίας, παρρησιάζει δημηγορίαν ὁ συγγραφεὺς ὅπου δὲ τοιαύτη
χρεῖα δὲν ὑπάρχει, ἐκεῖ λείπεται δημηγορία, ἔστω καὶ ἂν κατὰ
τὴν περίστασιν ἐκείνην ἐξεφωνήθησαν πραγματικῶς πολὺ πλείότε-
ροι λόγοι ἢ κατὰ τὴν πρώτην. Ἐκ τούτου ἔπεται ἀναγκάως, ὅτι ὁ
Θουκυδίδης συνήγαγεν εἰς μίαν δημηγορίαν πολλὰ, ἕτινα ἐλέχθη-
σαν εἰς διαφόρους τόπους καὶ καιροὺς. Οὕτω π. χ. εἰσάγει τὸν Κλέ-
ωνα καὶ Διόδοτον ἀγορεύοντας περὶ Μιτυληναίων πρῶτον κατὰ τὴν
δεύτεραν ἐκκλησίαν, καὶ ἦν ἐψηφίσεν ὁ δήμος τὸ φιλάνθρωπότερον
ψηφισμα. Εἰς ταύτην δὲ τὴν δημηγορίαν παρέλαβεν ὅλους τοὺς ἄλ-
λους λόγους, οὓς εἶπεν ὁ Κλέων τὴν προτεραίαν, καὶ ἦν ἐψηφίσθη
τὸ ὀρίαν ἐκεῖνο βούλευμα περὶ τῆς πανδημεῖ σφαγῆς τῶν Μιτυλη-
ναίων. Ἀλλαχοῦ πάλιν ἀντὶ δημηγορίας παρρησιάζει διαλύγον,
ἡ δὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸν λόγον τοῦ Ἀρχιδάμου ἐν
Σπάρτῃ καὶ πρὸς τὴν δημηγορίαν τοῦ Περικλέους ἐν Ἀθήναις, ἀν καὶ κατὰ

καὶ διὰ μακρῶν τὴν ὑπόθεσιν, ὃ δὲ τοῦ Σθενελαΐδα εἶναι βραχύς, σφυδρὸς καὶ τομός. Ἦν γέναι δέ, διὰ τῶν δημηγοριῶν ἐσπούδασεν κυρίως ὁ Θουκυδίδης νὰ δείξῃ τὴν διάθεσιν ἐξ ἧς προήλθον αἱ ἐπὶ στοναίμεναι πράξεις, καὶ διὰ τοῦτο εἰσάγει αὐτὰ τὰ πρόσωπα ἐκπράξοντα καὶ ὑποσφριζοντα τὴν γνώμην των, ἥ καὶ δικαιολογούντα αὐτήν. Ἐπιτυγχάνει δὲ τοῦτο τόσον ἀκριβῶς, μετὰ τοιαύτης δεξιότητος μετατίθεται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς διανοίας των λαλούντων προσώπων, καὶ αἰτιολογεῖ τὰς διαθέσεις αὐτῶν καὶ τὰς γνώμας διὰ λόγων τόσων πιθανῶν, ὥστε πιστεύει ὁ ἀναγνώστης ὅτι αὐτὰ τὰ ἐκφραζόμενα πρόσωπα δὲν ἠδυνάμην νὰ διανοηθῶσι βέλτιον, ἢ νὰ συνηγορήσασιν ἐπιτυχέστερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων συμφερόντων κατὰ τὴν ὥραν τῆς πράξεως. Ἐν μέρει τῆς θαυμαστῆς ταύτης δεξιότητος ὀφείλει ἀναντιρρήτως ὁ Θουκυδίδης εἰς τὴν ρητορικὴν σχολὴν τῶν σοφιστῶν, οἵτινες ἤσχουν τοὺς μαθητὰς περὶ τῶ ἀγούρευειν λόγους διπλοῦς, ὑπὲρ καὶ κατὰ τοῦ πράγματος. Ὁμολογεῖται ὅμως ὅτι ἡ χρῆσις ἦν ἔκκενεν ὁ Θουκυδίδης τῆς σοφιστικῆς ταύτης μεθόδου εἶναι ἡ ἀρίστη πασῶν καὶ ὠφελιμωτάτη, διότι ἀνεῖν τῆς δυνάμεως τοῦ μετατίθεσθαι εἰς τὴν σφαῖραν διαφορῶν καὶ ἀντιθέτων γνωμῶν, καὶ ὑποβάλλειν εἰς ἑκατέραν λόγους ἀποχρῶντας καὶ πιθανοὺς (ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύναται γνώμη τις νὰ ἔχη ἐν τῇ ἱστορίᾳ βεβαιότητα καὶ σημασίαν), δὲν εἶναι νουθετὴ ἀληθῆς ἐστριογραφία. Οὕτω π. χ. ἐρμηνεύει τὰ ἄξιωματα κατὰ τὰ ὁποῖα οἱ Ἀθηναῖοι ἐπολιτεύοντο, πρὸς τοὺς συμμάχους μετὰ τοιαύτης λογικῆς ἀκολουθίας, ὥστε ἀναγκάζεται κατὰ τινὰ τρόπον ὁ ἀναγνώστης ν' ἀποδώσῃ δίκαιον εἰς τὰς σκεψεις αὐτῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀποφρίνονται εἰς πολλοὺς λόγους, οἵτινες κεῖνται μὲν εἰς διάφορα μέρη τοῦ συγγράμματος, ἀλλὰ συνέχονται αὐτῶ πρὸς ἀλλήλους, ὥστε δεικνύεται ἡ κατὰ μικρὸν αὐξοῦσα πραχύτης καὶ αὐστηρότης τῶν πολιτικῶν αὐτῶν ἀρχῶν, ὅτι δὲν κατέκτησαν τὴν ἐξουσίαν διὰ τῆς βίας, ὅτι αἱ περιστάσεις ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ μεταβάλλωσι τὴν ἡγεμονίαν εἰς ἀρχήν, καὶ ὅτι τὴν ἀρχὴν ταύτην δὲν δύνανται πλέον νὰ καταθέσωσιν ἀκινδύνως, ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀρχὴ κατήντησε τυραννία, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ διατηρηθῇ διὰ τῆς βίας καὶ αὐστηρότητος, διότι ἐπιείκειαν καὶ φιλάνθρωπίαν παρέχουσιν οἱ ἄνθρωποι πρὸς μόνους τοὺς ὁμοίους αὐτῶν κατὰ δύναμιν, οἵτινες δύνανται

μετέχει, καταγελασθὲν ἠφανίσθη¹. Ποῖαν δὲ ἰδέαν ἔχει περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτεύματος ὅπερ συμφέρει εἰς τὰς Ἀθήνας, σαφηνίζει ὁ Θουκυδίδης· τί μὲν ἐξ ὧν λέγει περὶ τῶν πεντακισχιλίων², ὅτι ἦτο τὸ μόνον καλὸν πολιτεὺμα ὅπερ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του εἶδον οἱ Ἀθηναῖοι, τὸ δὲ καὶ ἐξ ὧν εἶπε, λόγου παρεμπιπτόντος, περὶ Χίων καὶ Λακεδαιμονίων, ὅτι οὗτοι μόναι ἐκ πάντων τῶν Ἑλλήνων ἐν ταῖς εὐτυχίαις αὐτῶν δὲν ἀπέβαλλον τὴν μετριοπαθειαν καὶ σωφροσύνην³. Ὅπως δ' ἐν ταῖς, οὕτω καὶ ἐν ἄλλαις, πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως καθ' ἑαυτὴν ἀπὸ τὰ φρονήματα τῶν συγχρόνων του, ἵνα ὡς ἱστορικός φιλαλήθης περιγραφῇ μετὰ πολλῆς πίστεως καὶ ἀκριβείας. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἶναι ἄδικον νὰ κατακρίνωμεν τὸν Θουκυδίδην ὡς ἄθεον καὶ ἄπιστον, διότι ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις ἐκ λόγων καθαρῶς ἀνθρωπίνων, ἢ διότι τὴν μὲν θρησκευτικὴν πίστιν καὶ δεισιδαιμονίαν τῶν ἄλλων καὶ ἐξετάζει καὶ ἀποδέχεται ὡς αἰτίας πράξεων τινῶν, αὐτὸς δὲ οὐδαμῶς ἐκβιάζει τὰ γεγονότα πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θρησκευτικὴν πεποιθῆσιν. Ὁ Θουκυδίδης ὡς ἱστορικός τόσον καταφρόνησε τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ποίησιν ὥστε μετὰ λόγου δύναται τις νὰ ὀνομάσῃ αὐτὸν Ἀναξαγόραν τῆς ἱστορίας, διότι μετὰ τῶν ἱστορικῶν αἰτίων τὴν σημανσίαν ἔχει παρ' αὐτῷ ἡ θεότης, ὅσων παρ' Ἀναξαγόρα ὁ Νους εἰς τὰ φυσικὰ πράγματα.

Ἡ ἐρμηνεία καὶ τὸ λεκτικὸν ὄφρος τοῦ Θουκυδίδου προσάδει ἁρμονικώτατα πρὸς τὴν χαρακτῆρα τῆς ἱστοριογραφίας αὐτοῦ, καὶ φέρει τύπαν τόσον ἰδιορρυθμον, ὥστε εἶναι ἀνάγκη, καὶ καὶ τὰ ὅρια τοῦ βιβλίου εἶναι στενά, νὰ ἐξηγήσω εἰς τοὺς ἀναγνώστας τὰ κυριώτατα τοῦλάχιστον τῶν ἰδιωμάτων αὐτοῦ.

¹ Γ. 83.

² Η. 97.

³ Η. 29. «οὐδαμονήσαντες ἄλλῃ καὶ ἐσφρόνησαν».

⁴ Εἶναι ἀναντιρρήτου ὅτι ὁ Θουκυδίδης θεωρεῖ τὰ παλαιότερα ἑλληνικὰ πράγματα πολὺ ταπεινότερα τῆς ἀληθείας. Ἰδίως δὲ τὸ προσημῖον τῆς ἱστορίας, ἐπειδὴ προτίθεται ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος εἶναι τὸ ἐξιολαγώτατον πάντων, τῶν πρὶν γεγονόσ, γνώμην, ὅπερ ἡς ἡτὸ πως προκατειλημμένος ὁ συγγραφεὺς, δὲν ἔχει τὸ εἰλικρινές καὶ ἀπόληπτον τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ συγγράμματος.

Ὡς ἀφορμὴ πρὸς κατάληψιν τοῦ ἰδιοτρόπου ὕφους τοῦ Θουκυδίδου δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ ῥηθὲν ἐν τοῖς ἐμπροσθεν, ὅτι ὁ Θουκυδίδης συνεκέρασε τὴν ἐμβριθείαν καὶ ἀδρότητά τοῦ λόγου τοῦ Περικλέους μετὰ τὴν ἀρχαϊζούσαν αὐστηρότητα τῆς ἐντέχνου ῥητορικῆς τοῦ Ἀντιφώντος.

Ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν καὶ χρῆσιν τῶν λέξεων ὁ Θουκυδίδης εἶναι ἀκριβὴς καὶ λεπτός, ὅπως πάντες οἱ δάκιμοι συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς ταύτης. Διακρίνει λοιπὸν ἐπιμελῶς ἀπ' ἑλλήνων τοὺς διαφόρους τύπους τῶν λέξεων, καὶ υποβάλλει εἰς ἑκάστην διαφόρον ἐννοίας χρῶμα, ἀκριβεία, ἥτις παράγει ἐνισχυτὴν τὴν συγγραφέα εἰς διακρίσιν *συνωνύμων ὀνομάτων* κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ηρόδοτου¹. Εἰς τὴν ἀκριβοῦς ἐκτέλεσιν ταύτην βοηθεῖ πολλὰ τὸν συγγραφέα ὁ πλοῦτος τοῦ λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ὁ Θουκυδίδης μεταχειρίζεται πολλὰς ἀρχαϊκὰς καὶ ποιητικὰς λέξεις ὅχι πρὸς ἀπλοῦν κάσμον, ὡς ὁ Πυργίας, ἀλλὰ διότι ἡ τότε συνήθεια ἐπέτρεπεν ἐπὶ τὴν χρῆσιν τοιοῦτων ὀνομάτων, ὡς κατ' ἐξοχὴν δηλωτικῶν². Κατὰ δὲ τὴν διαλεκτὸν ἀποκλίνει πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἀττικὴν, δηλ. τὴν καθ' αὐτὴν γλῶσσαν τῆς τραγωδίας.

Ἡ δὲ σύνταξις τοῦ Θουκυδίδου, διὰ τὴν ἐλευθερίαν περὶ τὴν πλοκὴν τῶν λέξεων, ἀποκλίνει μᾶλλον εἰς τὴν ποιήσιν ἢ τὴν πεζογραφίαν, καὶ βοηθεῖ τὸν συγγραφέα, ἀνευ παρεμβολῆς περιττῶν καὶ τὴν διάνοιαν παρενοχλούντων μορίων, νὰ συνάπτῃ τὰ νοήματα σφιγκτότερα ἢ ὅσον δύναται σύνταξις μᾶλλον ἡμυλὴ καὶ ἀνάλογος. Τοιαύτην π. χ. εὐκολίαν παρείχεν εἰς αὐτὸν ἡ ἐλευθερία τοῦ συντάσσειν τὰ ἐκ ῥημάτων παράγωμα ὀνόματα, ὅπως καὶ τὰ ῥήματα³. Ταῦτα καὶ ἄλλα ὅμοια τούτων ἀποτελοῦσι τὴν ἀρετὴν ἐκείνην τοῦ Θουκυδίδου, ἣν ὠνόμασαν οἱ παλαιοὶ *ἡτάχος τῆς πηγεασίας*⁴, δηλ. τὴν δεξιότητα τοῦ εὐρίσκειν τὴν συντομωτάτην, ἀμα δὲ καὶ τὴν κυ-

¹ Οἷον ἐν Α', 69. Β', 62. Γ', 30 κτλ.

² Ὅτε εἰς τοὺς ὑστέρους χρόνους ἐξεχώρησαν πάντεσσι τῆς κοινῆς συνήθειας αἱ λέξεις αὗται, ὠνόμαζοντο γλῶσσαι. Ἀπ' αὐτὸ φέγει ὁ Ἀθηναῖος τὸ γλῶσσηματικὸν τοῦ Θουκυδίδου.

³ Ἐκ τούτου ἐλάβον ἀρχὴν ποιεῖν κοινὰ τὰ ἡμέτερα ἐπὶ τῇ ἑλικτικῇ, «τὸ αὐτὸ ὡς ὁ πρῶτος ἐν ἰδίῳ ὁ δὲ ἄλλος ἐν κοινῇ», ὡς ἐν ἑκτῇ ἀντιφώνου, ἀμα δὲ καὶ τὴν κυ-

ριωτάτην ἐκφράσιν. Ἐπὶ τῆς ἀρετῆς ταύτης στηρίζεται πρὸ πάντων ἡ βραχυλογία τοῦ Θουκυδίδου, καὶ ὄχι ἐπὶ τῆς παραλείψεως τῶν διὰ μέσου ἐννοιῶν, ὅπερ φιλεῖ ὁ Τάκτιος.

Καὶ αὐτὴ ἡ θέσις τῶν λέξεων παρὰ Θουκυδίδην μετέχει πολὺ τῆς ποιητικῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλευθερίαν ταύτην μεταχειρίζεται ὁ συγγραφεὺς ὄχι διὰ νὰ παραλλάσῃ τοῦ κοινοῦ καὶ συνήθους, ἀλλὰ διὰ νὰ σφηνίζῃ καὶ διακρίνῃ τὰ νοήματα ὅσων ἐνδεχεται ἀκριβῶς. Πρὸς τοῦτο δὲ ποτὲ μὲν προτάσσει τὴν κυριωτέραν ἐννοιαν, ὡς ἐν τῷ: «τῆς γὰρ θαλάσσης» πρῶτος ἐτόλμησεν εἰπεῖν ὡς ἀνεκτά ἐστίν»¹, ποτὲ δὲ συντάσσει τὰς λέξεις ὅχι κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τῶν τύπων ἀναλογίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ὁμοιότητα ἢ ἀντίθεσιν, ὡς ἐν τῷ: «μετὰ τῶν πολέμιωτάτων ἡμῶν σπάντες διαφθεῖραι»², καὶ ἄλλοτε ἄλλως.

Ἡ σπουδὴ πρὸς ἀκρίβειαν καὶ διακρίσιν τῶν φαινομένων ὁμοίων καθιστᾷ καὶ αὐτὴν τὴν περιοδολογίαν ἀνώμαλον πολλὰχού καὶ τραχείαν, διότι θέλων ὁ Θουκυδίδης ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῶν νοημάτων νὰ διακρίνῃ ἰδίᾳ ἐν ἑκάστον τῶν μερῶν, μεταχειρίζεται εἰς τὰ ἀντιστοιχοῦντα κῶλα τῶν περιόδων διαφόρους πτώσεις ἢ ἐγκλίσεις, συχνὰ μεταβάλλων τὸ ὑποκειμένον. Ἐνίοτε δὲ οὐδ' ὀνομάζει τὸ ὑποκείμενον ῥητῶς, ἀλλ' εἶναι χρεῖα ἐκ τῶν παρακειμένων: ἢ ὑπονόησθαι ὁ ἀναγνώστης τὸ ἑκάστοτε ἁρμόζον διὰ τοῦτο εἶναι πολὺ παρὰ Θουκυδίδην τὸ τε πρὸς τὸ σημαίνονμενον σχῆμα καὶ τὸ ἥπυ κοιμῆσθαι.

Τοῦ Θουκυδίδου ἡ περιοδολογία, ὡς ἡ τοῦ Ἀντιφῶντος, κεῖται ἐν μέσῳ τῆς εἰρομένης λέξεως τῶν Ἰωνῶν λογογράφων, καὶ τῆς ἐντέχνου περιοδολογίας, ἥτις ἐφιλοτεχνήθη ὕστερον ἐν Ἀθήναις. Ἡ δεξιότης καὶ δύναμις τῆς διανοίας περὶ τὴν συμπλοκὴν καὶ σύζευξιν τῶν νοημάτων ἐκφαίνεται μὲν παρὰ Θουκυδίδην ἐν τῇ συνθέτῳ ταύτῃ κατασκευῇ τῶν περιόδων, αἱ μακραὶ ὅμως αὐταὶ τοῦ λόγου

¹ Α, 98.

² Γ, 39.

³ Οὕτω π. γ. συμπλέκει διὰ τοῦ καὶ ἡ προτάσις ἐτερόπλητος, ὡς αἰεὶ ἀμφότεραι ἀποτελοῦσι τὴν αἰτίαν πράξεώς τινος. Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ τελικῇ ἢ συμπερασματικῇ λόγῳ θέτει ὑποτακτικὴν ἄρα καὶ ἐκτικὴν ἐγκλίσιν, ἐννοεῖται μὲ προφανῆ διαφοράν τῆς ἐννοίας.

Τὸ σχῆμα τοῦτο τῆς περιοδολογίας εἶναι ἴδιον τοῦ Θουκυδίδου, ὅστις μεταχειρίζεται αὐτὸ κυρίως εἰς τὸ ἱστορικὸν μέρος τοῦ συγγραμματος. Κοινὸν δὲ πρὸς πάντας τοὺς συγχρόνους συγγραφεῖς ἔχει τὸ ἐν ταῖς δημηγορίαις σύμμετρον τοῦ λόγου καὶ ἀνάλογον, τὴν κατατομὴν δηλ. καὶ ἀντιπαράβολήν, τὴν παράθεσιν καὶ διάκρισιν, τὴν σύγκρουσιν καὶ ἀντιδιαστολήν τῶν ἐννοιῶν, δι' ὧν τότε πνεῦμα καὶ ὁ λόγος ἀπολαμβάνει ἰδιόρρυθμόν τινα ζυγιστατικὴν κίνησιν. Ὡς δὲ ὑπέμνησα ἐν τῷ περὶ Ἀντιφῶντος λόγῳ, ὁ ἀντιθετικὸς αὐτοῦ τρόπος τοῦ ἐκφράζεσθαι δὲν εἶναι παίγνιον κενόν, ἀλλὰ καρπὸς τῆς Ἀστικῆς ὀξύνοιας καὶ ἀγχινοίας, ἃν καὶ ὑπὸ τὰς χεῖρας τῶν σοφιστῶν παρεξστράπη τῷ ὄντι εἰς παιδαριώδη παίγνια.

Ὁ Θουκυδίδης εἶναι πλήρης τῶν τεχνικῶν τούτων σχημάτων, ἐν οἷς ἀπορεῖ τις πότερον νὰ θαυμάσῃ, τὴν λεπτότητα περὶ τὴν διάκρισιν καὶ κατατομὴν τῶν ἐννοιῶν, ἢ τὸ φιλόκοσμον καὶ περιτεχνον τῆς ἀρχαϊζούσης τέχνης, ὅτε μάλιστα προστίθενται ὡς ἐξωτερικὸς κόσμος τὰ ἰσώκωλα, τὰ ὁμοιοτέλευτα, αἱ παρηχήσεις καὶ ἄλλα ὁμοια σχήματα¹. Τούναντίον δὲ ἐλλείπουσιν ἀπὸ τὸν Θουκυδίδην πᾶσαι ἐκεῖναι τοῦ λόγου αἱ ἀνωμαλῖαι, αἵτινες προέρχονται ἐκ πάθους ἢ ἐξ ἀπάτης, μὲ ἄλλας λέξεις, λείπουσιν τὰ σχήματα τῆς διανοίας. Παρὰ Θουκυδίδην ἐπικρατεῖ πανταχοῦ ἄκρα ἡρесьία καὶ νηφαλιότης, ἣν πρὸς οὐδὲν ἄλλο τις δύναται προσφεύσσειν νὰ παρηβάλλῃ, ἢ πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ γαλήνην τῶν θεῶν καὶ ἡρώων, ἣν ἐκφράζουσι τὰ γλυπτικὰ ἔργα τῆς σχολῆς τοῦ Φειδίου. Τόσον δ' ἐπικρατεῖ παρ' αὐτῷ ὁ νόμος τῆς σεμνότητος καὶ εὐπρεπείας, ὥστε καὶ εἰς τὰς κινδυνωδεστάτας περιστάσεις, ὅποτε ἐξεγείρονται ὅλα ὁμοῦ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, φόβος, ἀγωνία, ὀργή, μίσος, ὁ λόγος φυλάττει ἀπανταχοῦ τόνον ἡσυχίαν καὶ λελογισμένον, διότι ὁ συγγραφεὺς δὲν θέλει νὰ τρέψῃ τὴν ψυχὴν τῶν ἀναγνώστων ἐπὶ πάθῃ, ἀλλὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ πράγματα πιστῶς καὶ ἀκριβῶς. Ὅπόσον παθητικούς λόγους ἤθελε π. χ. ὑποβάλλει εἰς τῶν ἐπειτα

¹ Ὡς ἐν τῷ «Οἱ τ' ἐπίκλητοι εὐπρεπῶς ἄδικοι ἐλθόντες εὐλόγως ἄπρακτοι ἀπίασιν» Δ, 61. Πρὸς καὶ Α, 77. 144. Γ, 38. 57. 82. Δ, 108. Οἱ ἀρχαῖοι τεχνογράφοι συχνὰ μνημονεύουσι σχήματα λέξεως ἐκ τοῦ Θουκυδίδου, ἅτινα εὐρίσκει ὁ Διονυσίος μαιρακισμῶν (puerilia) Πρὸς Γαλλ. (N. A. XVIII. 8).

σοφιστῶν εἰς τὸ στόμα τῶν Πλαταιέων, καθ' ἣν ὥραν πρόκειται ἡ ἀποφασίσαισι· οἱ Σπάρτεται περὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν ἢ τοῦ θανάτου· Καὶ ὅμως παρὰ Θουκυδίδην οὐδεμίαν ἀλλήλην παθήτην λόγου στροφὴν ἀπαντᾷται ἢ αὐτῇ καὶ μόνῃ ἐν τῷ λόγῳ τῶν Ὑψηλίων, τοὺς δὲ γενομένους προῖσχομένους καὶ ζωγράφοντες, ὡς παρὰ νόμῳ διεφθεῖραται, πῶς οὐ δεῖν ἐργασθεῖν;

Ἄν τις λοιπὸν παραβάλλῃ τὰς δημηγορίας τοῦ Θουκυδίδου καὶ πρὸς ἄλλων μὲν λόγους, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς τοῦ Λυσίου, δύναται νὰ συμπεράνῃ πόσον ἰδιόρρυθμον καὶ ξενότροπον ἐφάνη τῷ ταῦτοῦτον ὕμῳ (καὶ ἰδίῳς αἱ δημηγορίαι μὲν τὰ πυκνὰ καὶ ἄδρα ἡ νοήματα τῶν, μὲν τὴν ἀκριβῆ διατύπωσιν πάσης ἐννοίας, μὲν τὴν πυκνὴν διαρθρώσιν τῶν προτάσεων καὶ περιόδων) εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ὅτι τινες ἐξ ἐκείνου ἤδη τοῦ χρόνου εἶχον συνειθισθεῖν νὰ μὴ ἐντείνωσι πολὺ τὴν προσοχὴν εἰς κατὰ ληψιν φιλολογικῶν ἔργων. Διὰ ταῦτα ἔκρινεν ὁρθότατα ὁ Κράτιππος (εἰς τῶν συνειχισάντων τὴν ἱστορίαν τοῦ Θουκυδίδου) εἰπὼν, ὅτι εἰς τὸ ὄγδον βιβλίον παρέλιπεν ὁ Θουκυδίδης τὰς δημηγορίας, διότι ἤσαν τοῖσι ἀκούουσιν *σκληραὶ*. Αἱ δημηγορίαι τοῦ Θουκυδίδου θὰ ἐπροξένησαν εἰς τοὺς τότε Ἀθηναίους τὴν αὐτὴν αἰσθησιν, ἣν ἐπροξένησιν εἰς τὴν γεῦσιν τῶν Ῥωμαίων ὁ παλαιός καὶ αὐστηρὸς Φαλαερός οἶνος. Τὸ δὲ περιεργότερον εἶναι, ὅτι εἰς τοὺς συγχρόνους τοῦ Κικέρωνος Ἕλληνας τε καὶ Ῥωμαίους, ὁ Θουκυδίδης δὲν ἤτο εὐκαταληπτῶν, ὅς, ἢ ὅσον εἰς τοὺς νῦν ἑλληνιστάς. Ἄν τις μάλιστα ἀναμνησθῇ, ὅτι ὁ Κικέρων ἀπακαλεῖ τὰς δημηγορίας τοῦ Θουκυδίδου *molis repletae*, πρέπει νὰ μεγαλοφρονήσῃ διὰ τὴν πρόοδον τῆς συγχρόνου φιλολογίας, εἰς τὴν ὅποιαν οὐδὲν σχεδὸν ἢ πᾶν εὐλόγῳ τοῦ Θουκυδίδου ἐμεινάν ἀδιανόητα.

Ὁμοίως καὶ οἱ σύγχρονοι τοῦ Κικέρωνος Ἕλληνας τε καὶ Ῥωμαίους, ὁ Θουκυδίδης δὲν ἤτο εὐκαταληπτῶν, ὅς, ἢ ὅσον εἰς τοὺς νῦν ἑλληνιστάς. Ἄν τις μάλιστα ἀναμνησθῇ, ὅτι ὁ Κικέρων ἀπακαλεῖ τὰς δημηγορίας τοῦ Θουκυδίδου *molis repletae*, πρέπει νὰ μεγαλοφρονήσῃ διὰ τὴν πρόοδον τῆς συγχρόνου φιλολογίας, εἰς τὴν ὅποιαν οὐδὲν σχεδὸν ἢ πᾶν εὐλόγῳ τοῦ Θουκυδίδου ἐμεινάν ἀδιανόητα.

στ' Γ', 66. Πλέον τι ζωηρότης καὶ ἀκρότητος, πρὸς χαρακτηρισμὸν βεβαίως τοῦ ἀγορεύοντος, ἔχει ὁ λόγος τοῦ Ἀθηναγόρου, ἀρχηγῶς τοῦ δημοτικοῦ κλίματος ἐν Σοράκουσαις (στ' 38, 39)· ὁμοίως πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ ὁ

Διόν. Ἀλικαρ. π. χαρακτ. Θουκυδ. 46, σ. 847. ὁ δὲ ὁμοίως πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ ὁ

Γίγ. Bruf. 83, 288. ὁ δὲ ὁμοίως πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ ὁ

Κικέρ. Orat. 9, 30. Ipsae ilae (Thucydides) conciones ita multas habent obscuras abditasque sententias, vix ut intelligantur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ
 Η ΝΕΑ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΑ ΤΟΥ ΛΥΣΙΟΥ

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, διὰ τὴν ὑπερβα-
 λικὴν ἔντασιν τῶν Ἀθηναίων εἰς διεξαγωγὴν αὐτοῦ καὶ τὴν δεινὴν
 πτώσιν τῆς πόλεως, ἐπῆλθεν ἐν Ἀθήναις ἀτανία καὶ χαλάρωσις τῶν
 ὕλων πραγμάτων. Καὶ ἡ μὲν ἐλευθερία καὶ δημοκρατία ἀποκατε-
 στάθη πάλιν διὰ τῆς τολμῆς τῶν περὶ Θρασύβουλον, ἀλλ' ἡ πόλις
 τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦτο πλέον ἢ παλαιὰ ἔκεινη μητρόπολις μεγάλου
 κράτους, οὔτε ἡ δύναμις ἡ φάρος αὐτῆς θαλάσσης καὶ πολλῶν πα-
 ραλίῳν χωρῶν, διότι πρῶτον ἐπὶ Κόνωνος καὶ διὰ τῆς συνετοῦς αὐ-
 τοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας πολιτικῆς ἀπεκτέθησαν αἱ Ἀθηναὶ μικρὸν
 τι μέρος τῆς προτέρας ἀρχῆς. Τῶν δὲ καλῶν τεχνῶν αἱ μὲν εἰκα-
 στικαὶ, αἱ ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ Περικλέους θαυμασίως ἀκμάσα-
 σαι, δὲν ἠδύναντο νὰ καρποφορήσωσι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐ-
 νεκα τῆς ἀπορίας καὶ τῆς ἄλλης ἀπραγμοσύνης. Μόλις δὲ μίαν
 γενεὰν ὕστεραν, ἀπὸ τῆς 102 Ὀλ. (372 π. Χ.) καὶ ἐξῆς, φαίνεται
 πάλιν νέα τις τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν ἀκμὴ ἐν τῷ Ἀττικῷ ἐργα-
 στηρίῳ τοῦ Πραξιτέλους. Ἡ δὲ παίσις, ἡ τε τραγικὴ καὶ διθυ-
 ραμβικὴ, ἐξηχερώθη, ὡς εἶδαμεν, καὶ διεφθάρη εἰς παιγνιδῶν τῶν
 αἰσθησέων κολακείαν καὶ εἰς σοφιστικὴν ῥητορείαν, διότι τὸ πτό-
 ρωμα τῆς φαντασίας καὶ ἡ εὐγενὴς μεγαλοφροσύνη, ἡ πηγάζουσα
 ἐκ τῆς ἀληθοῦς ὑπεροχῆς, ἔτι δὲ τὸ δραστήριον καὶ περὶ πᾶσαν πρᾶ-
 ξιν πρόθυμον ἐλείψαν ἐκ τῶν τεχνῶν, ὅπως καὶ ἐκ τοῦ πολιτικοῦ
 βίου.

Καὶ ὅμως κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν ἐποχὴν ὁ πεζὸς λόγος τῶν
 Ἑλλήνων, ἀπολυθεὶς τῶν δεσμῶν ὅτινες συνέσφιγγον αὐτὸν μέχρι
 τοῦδε, ἔλαβεν ἐλευθερωτέραν κίνησιν, ἥτις συνετείνε θαυμασίως εἰς
 πρόσδον καὶ ἀκμὴν αὐτοῦ. Ὁ Λυσίας καὶ Ἰσοκράτης, οἱ ἄρ' ἄν' ἐπὶ
 οὗς ἀντιπαράβαλλε ὁ Σωκράτης ἐν Φαίδρῳ, τὸν μὲν πρῶτον φέρων
 πικρῶς, πολλὰ δὲ καὶ ἀγαθὰ προδιωκόμενος περὶ τοῦ δευτέρου,
 ἑκάτερος δι' ἰδίας ὁδοῦ καὶ δι' εὐστόχων καὶ δεξιῶν καινοτομιῶν
 ἔδωκεν εἰς τὴν ρητορικὴν τέχνην ὅλως διάλου νέαν μορφήν.

Ὁ Λυσίας, γόνος ἐπιφανεστάτης οἰκογενείας, κατήγετο ἐκ Συρακουσῶν. Ὁ πατήρ αὐτοῦ Κέφαλος, καταλιπὼν τὰς Συρακούσας τῇ προτροπῇ τοῦ Περικλέους, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ κατώκησεν ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τριάκοντα ἔτη¹. Τὸν Κέφαλον τοῦτον περιγράφει ὁ Πλάτων ἐν Πολιτείᾳ περὶ τὸ 411 π. Χ. (92 Ὀλ. 2) ὡς γέροντα σεμνύτατον καὶ σεβασμιώτατον². Ὅτε δὲ ἐξεπέμφθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἡ μεγάλη εἰς Θουρίους ἀπὸικία (444 π. Χ.), ὁ Λυσίας, δεκαπενταετής ὢν τὴν ἡλικίαν, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν μετὰ Πολεμάρχου τοῦ πρεσβυτάτου τῶν ἀδελφῶν, καὶ κατέλαβε τὸν κλῆρον τὸν ἀπονεμηθέντα εἰς τὴν οἰκογενεῖαν αὐτοῦ. Ἐκεῖ, ἐν Θουρίοις, ἐπέδωκεν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ρητορικῆς, ὅπως ἐδίδασκετο τότε ἡ τέχνη εἰς τὰ σχολεῖα τῶν ἐκ Σικελίας σοφιστῶν. Διδάσκαλος αὐτοῦ ἐχρημάτισεν ὁ γνωστός ἐκεῖνος Τισίας, καὶ Νικίας· ὁ Συρακούσιος Διαμεινᾶς δὲ πολὺν χρόνον ἐν Θουρίοις, ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας καθεστῆκώς ἤδη τὴν ἡλικίαν, περὶ τὸ 412 π. Χ. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔμεινεν ἰδιωτεύων ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς, ἐπειτα δὲ ἐξελθὼν τοῦ πατρικοῦ οἴκου, ἤρχισεν νὰ ἐπιτηδεύῃ ἔργα σοφιστοῦ³. Ὁ Λυσίας, ὃν καὶ δὲν ἦτο πολίτης Ἀθηναῖος, ἀλλὰ μετοίκος⁴, εἶχεν ὁμῶς καὶ αὐτὸς καὶ οἱ συγγενεῖς του θερμὴν ἀγάπην πρὸς τὴν δημοκρατίαν. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν ἀδελφὸς αὐτοῦ Πολεμάρχος κατεδικάσθη ἐπὶ τῶν Τριάκοντα νὰ πῇ τὸ κῶνειον, ὁ δὲ Λυσίας μόλις διαφυγὼν τὰς χεῖρας τῶν τυράννων, ὑπεξῆλθεν εἰς Μεγαρά. Ἀγανακτῆσας δὲ διὰ τὴν καταδρομὴν ταύτην, ἐπέδωκε προθύμως ἱκανὰ χρήματα ὑπὲρ τοῦ Θρασυβούλου καὶ τῶν ἐκ Φυλῆς φυγαδῶν, καὶ συνήργησε πᾶσιν δυνάμει εἰς ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατίας⁵.

¹ Λυσ. κ. Ἐρασθένους § 4.

² Κατὰ τὴν χρονολογίαν τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος, ἣν ὥρισεν ὁ Βοαχίος εἰς δύο προγράμματα (1839 καὶ 40) τοῦ ἐν Βερολίνῳ πανεπιστημίου.

³ Οὕτω καλεῖται αὐτὸν ὁ Δημοσθένης ἐν τῷ κατὰ Νεαίρας λόγῳ «Λυσίας ὁ σοφιστής» (σελ. 1352 R.).

⁴ Ὁ Θρασυβούλος εἶπε γνώμην νὰ φυλάττορα φηθῇ ὁ Λυσίας, ἀλλ' ἡ γνώμη δὲν ἔχαιρε ἀκατή, ὥστε ὁ Λυσίας ἐξήσθη ἐν Ἀθήναις, ὡς ἐπιστολὴ ἡ α, ἦσαν δὲ οἱ ἰσοτελεῖς τάξις ἔντατος μετὰ τῶν μετοίκων. Ἡ οἰκογενεῖα τοῦ Λυσίου, ὡς ἰσοτελής, εἶχεν ἤδη χορηγήσει πρὸς τῶν Τριάκοντα.

⁵ Ἐπὶ τούτοις σεμνυνόμενος ὁ Λυσίας μνημονεύει τῷ Ἐπιταφίῳ τοὺς ξένους αὐτῷ πλῆθι βοηθήσαντες ἐν Πειραιεὶ καὶ περὶ τῆς ἡμετέρας σωτη-

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν Τριάκοντα καὶ τὴν καθοδὸν τῶν φυγάδων, κεκτημένος ὁ Λυσίας ἐργαστάσιον ἀσπίδων, καὶ ἐπιτηδεύων τὴν ῥητορικὴν κατὰ τὸν τρόπον τῶν σοφιστῶν, διῆγῃ τὸν βίον ἡσυχος ἐν Ἀθήναις, ὅτε ἐπελθοῦσα ἡ ὑπόθεσις τοῦ Ἐρατοσθένους ἐτρέψε τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ εἰς νέαν ὁδόν. Ὁ Ἐρατοσθένης αὐτός εἶχε χρηματίσει εἰς ἐκ τῶν Τριάκοντα, καὶ ἠθέλησε νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς ἀμνηστίας, ἣν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐπέτρεψε καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Τριάκοντα, ἂν οἰοσθῇποτε αὐτῶν διδοὺς εὐθύνας ἀπεδείκνυσεν ἑαυτὸν καθαρὸν παντὸς ἐγκλήματος. Ἐπὶ τούτοις προσελθὼν ὁ Ἐρατοσθένης ἐνώπιον τῶν ἀρμυδιῶν δικαστῶν, ἔλεγεν εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀθωότητός του, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Τριάκοντα ἀνῆκεν εἰς τὴν μετριοπαθοῦ μερίδα τοῦ Ὀθηραμένου, ὅστις διὰ τὴν ἐπισεικίαν του, ὡς γνωστόν, ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ βιαιουτάτου Κριτίου. Καὶ ἔμως ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο ὁ ἄνθρωπος, ὅστις λαθὼν καθ' ὁδὸν τὸν Πολέμαρχον, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Λυσίου, ἀπήγαγεν εἰς τὸ δεσμωτήριον καὶ τὸν ἠνάγκασε νὰ πῇ τὸ κώνειον κατὰ τὴν διαταγὴν τῶν Τριάκοντα. Ἀγανακτήσας λοιπὸν ὁ Λυσίας κατὰ τῆς ἀναισχυντίας τοῦ ἀνθρώπου, ἠναγκάσθη νὰ ἐμφανισθῇ αὐτοπροσωπως εἰς τὸ δικαστήριον ὡς κατήγορος, ἐν ᾧ μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου οὔτε ὑπὲρ ἰδίας οὔτε ὑπὲρ ξένης ὑποθέσεως εἶχε ποτε συνηγορήσει¹. Προσελθὼν δὲ εἰς τὸ δικαστήριον, πρῶτον μὲν κατηγορεῖ τὸν Ἐρατοσθένη ὡς αἴτιον τοῦ φόνου τοῦ Πολέμαρχου καὶ πάντων τῶν ἄλλων δεινῶν, ὅσα ἔπαθεν ἡ οἰκογένεια· εἰτα δὲ ἐξετάζει καὶ τὴν ὅλην πολιτείαν αὐτοῦ, καὶ ἀναμνησθεὶς τοὺς δικαστάς, ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο πάντοτε ἀντιδημοτικός, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἀνῆκεν εἰς τοὺς Τετρακισίους, ὕστερον δὲ ἐχρημάτισεν εἰς τῶν πέντε Ἐφόρων, οὓς κατέστησαν αἱ καλούμεναι ἐταιρίαι μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμῶς συμφορὰν. Κατόπιν ὑπομνησθεὶς τοὺς δικαστάς ὅτι ὁ Ὀθηραμένος, ὁ φημιζόμενος ὡς ἐπεικὴς δῆθεν καὶ μετριοπαθής, ἦτο ὁ ἄνθρωπος, ὅστις διὰ τῶν δόλων αὐτοῦ ἐβλάψε κυριώτατα τὴν πολιτείαν. Εἰς ὅλον τὸν κατὰ Ἐρατοσθένους λόγον διαπρέπει ὁ τόνος τῆς ἀντιδημοτικῆς ἀντιπάθεως, καὶ τῆς ἀντιπαθῆς ἀντιπάθεως. Ὁ Λυσίας μαχόμενος, πατρίδα τὴν ἀρετὴν ἡγησάμενος, ταιαύτην τοῦ βίου τελευτὴν ἐποιήσαντα» 66.

¹ «Οὐδ' ἐμαυτοῦ πώποτε οὐτ' ἄλλοτρια πράγματα πράξας» (κ. Ἐρατοσθ., § 3.)

ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς ἀληθοῦς πεποιθήσεως, καὶ ἡ ἀφελής καὶ ἀκατάσκευος τοῦ λόγου ἀκμή καὶ σφοδρότης, ἡ πρόπουσα εἰς ὑπόθεσιν ἥτις ἐκ τοῦ ἐγγύς ἤπτετο τοῦ ῥήτορος. Σύμφωνα δὲ πρὸς τὸν γενικὸν τοῦτον χαρακτήρα καταλήγει ὁ λόγος μὲ τὰς ἐξῆς πρὸς τοὺς δικαστὰς ἐντόνους παρακλεῦσεις· «παύσασθαι κατηγορῶν ἀκηκόατε, ἐωράκατε, πεπόνθατε, ἔχετε, δικάζετε».

Ὁ κατὰ Ἐρατοσθένους λόγος εἶχε μεγάλαν ἐπιρροὴν εἰς τὸν βίον τοῦ Λυσίου, τὰς διατριβὰς αὐτοῦ καὶ μελέτας, τὸν ῥητορικὸν χαρακτήρα, καὶ ἐν γένει εἰς ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀττικῆς πεζογραφίας. Ὁ Λυσίας μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου ἐπετῆδευε τὴν ῥητορικὴν ὡς διδασκαλὸς ἐν τῷ σχολείῳ, συνέγραψε δηλ. παραδείγματα λόγων εἰς ἀσκήσιν τῶν μαθητῶν, ὅπως οἱ ἐκ Σικελίας σοφισταί. Τὸ τυπικὸν καὶ μονότονον καὶ ὑπτίον, ὅπερ φέρει ἀναγκαίως μεθ' αὐτῆς τοιαύτη ἐπιτῆδευσις, δὲν ἠδύνατο βεβαίως ν' ἀποφύγῃ ὁ Λυσίας, καὶ ὅσον ἐξῆλθεν ἐκ τῆς αὐτῆς σχολῆς, ἐξ ἧς καὶ ὁ Γοργίας. Ἡ σπουδὴ τοῦ ἐπιδεικνύειν τὸ ἀπίθανον πιθανόν καὶ τὸ παρὰ φύσιν καὶ λόγον φυσικόν καὶ ἀναγκαῖον, ἡ παραδοξομανία καὶ τὸ ἐξεζητημένον περὶ τε τὴν ἐκλογὴν τῆς ὑποθέσεως καὶ τὴν οἰκονομίαν, τὸ καπνάτεχον καὶ ὁ ὑπερβολικὸς περὶ τὴν ἐξεργασίαν καλλωπισμὸς, ἡ ἐντελής ἐλλειψίς ἀληθείας καὶ φυσικότητος, ἥτις προέρχεται μόνον ἐκ τῶν πραγματικῶν ὑποθέσεων καὶ τῆς ἐσωτερικῆς πεποιθήσεως τοῦ ῥήτορος, πάντα ταῦτα τὰ κακὰ εἶχε κοινὰ ὁ Λυσίας μὲ τὸν Γοργίαν, διότι ὁ Γοργίας διέφερον αὐτοῦ καὶ ἐν μόνον, ὅτι, ἀκολουθῶν τὴν φυσικὴν του κλίσιν πρὸς τοὺς καλλωπισμοὺς καὶ τὴν λαμπρότητα, ἐσπούδαζε νὰ τέρπῃ τοὺς ἀκροατὰς διὰ τῆς ἀρμονίας καὶ τῶν εὐήχων λέξεων, νὰ κολακεύῃ τὴν φαντασίαν διὰ τῆς λαμπρότητος τῶν εἰκόνων, καὶ νὰ ἐξαπατᾷ καὶ μαγεύῃ τὸ πνεῦμα διὰ τῆς ἑυγγοῦς καὶ μαγγανείας τοῦ λόγου. Ὁ Λυσίας τοῦναντίον, ἀνὴρ νηφαλιώτερος ἐκ φύσεως καὶ ψυχρότερος, διαβιώσας μακρὸν χρόνον ἐν Ἀθήναις¹, προσέλαβε τὴν αἰνῶναιαν καὶ λεπτότητα τοῦ Ἀττικοῦ πνεύματος, ἐξ ἧς βοηθούμενος εἰσήγαγεν εἰς τὴν ῥητορικὴν ἥθος καὶ χαρακτήρα, εὑρεσιν λεπτήν περὶ τὰ νοή-

¹ Ὁ Λυσίας ἀπὸ τῆς ἐν Θουρίοις διατριβῆς ἐφρόνει τὰ τῶν Ἀθηναίων. Ἐφυγε δὲ ἐκ Θουρίων μετὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ φθορὰν τοῦ στρατεύματος, ὅτε οἱ Λακωνίζοντες ἀνέλαβον θάρρος καὶ ἐπίεζον τοὺς ἐν Θουρίοις Ἀττικίζοντας.

ματα, καὶ ἀκριβολογίαν περὶ τὴν φράσιν, πολὺ μεγαλειότεραν ἐκείνης, ἣν εἶχον οἱ ἐκ Σικελίας σοφισταί.

Τὴν ιδέαν ταύτην περὶ τῆς ῥητορικῆς τοῦ Λυσίου κατὰ τὸ πρῶτον σταδίον αὐτοῦ, δηλ. πρὸ τῆς δίκης τοῦ Ἐρατοσθένους, ἐξήγαμεν κυρίως ἐκ τοῦ Φαιδρου τοῦ Πλάτωνος, ἐνὸς τῶν πρώτων διαλόγων τοῦ μεγάλου φιλοσόφου¹, τοῦ ὁποίου σκοπὸς εἶναι νὰ ἐγκωμιάσῃ τὸν γνήσιον καὶ ἐνθουσιώδη πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἔρωτα, καὶ νὰ καταδείξῃ τὸ χαμαιζήλον καὶ παιγνιώδες τῆς σοφιστικῆς ῥητορικῆς. Εἰς τὸν διάλογον τοῦτον εἰσάγει ὁ Πλάτων τὸν Φαῖδρον σφύδρα ἐκπεπληγμένον πρὸς τινα λόγον, ὃν εἶχε συγγράψῃ πρὸ μικροῦ ὁ Λυσίας. Τὸν θαυμαστὸν τοῦτον λόγον ἀφοῦ κατάρθρωσε νὰ ἀναγνώσῃ καὶ ὁ Σωκράτης, σπουδάζει διὰ σπουδαίων καὶ ἀσπειρῶν λόγων νὰ δείξῃ εἰς τὸν Φαῖδρον τὴν αὐσίαν καὶ τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ εἶδους τοῦτου τῆς ῥητορικῆς. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ λόγου, τὴν ὁποίαν βεβαίως δὲν παρέλαβεν ὁ Πλάτων ἐκ τοῦ Λυσίου, ἀλλ' ἐπλασεν ἐξ ἑαυτοῦ ἵνα φανερωσῇ ἐπὶ παραδείγματι τὰς ἀτοπίας τῆς σοφιστικῆς μεθόδου, εἶναι ἡ ἐξῆς: ὁ λέγων τὸν λόγον προσπαθεῖ νὰ πείσῃ ἕνα τῶν καλῶν νεανίσκων, ὅτι πρέπει νὰ εὐνοῇ καὶ νὰ χαρίζηται τῷ οὐκ ἐρώντι μᾶλλον ἢ τῷ ἐρώντι. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ θεματός, ὡς βλέπουσιν οἱ ἀναγνώσται, εἶναι ὅπως διόλου σοφιστικῆ, ἡ δὲ διεξαγωγὴ ἀτόνος καὶ ἀνευ ἀκμῆς καὶ θερμότητος, παίγνιον ἀπλοῦν ἐξουρητικῆς εὐφροίας. Αἱ ἀποδείξεις ἐπιφέρονται πολλάι ἢ μιᾷ μετὰ τὴν ἄλλην, καὶ ἐκάστη αὐτῶν ἐρμηνεύεται ἐπιμελῶς, ἀλλ' οὐδαμῶς τοῦ λόγου φαίνεται ἐκείνη τῆς διανοίας ἡ κίνησις, δι' ἧς τὰ ἐπὶ μέρους τεκμήρια ἀπαρτίζουσι μεγαλειότερα καὶ συνθετώτερα μέρη, οὐδ' ὁ ἀναγκαστὸς ἐκείνους εἰρμός, δι' οὗ συμπλέκονται πρὸς ἀλλήλα τὰ μέρη ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σώματος· τὸν ἀντικτὸν δὲ ἐκ τῆς ἐπιφορᾶς καὶ συσσωρεύσεως τῶν προτάσεων προσέρχεται μονοτονία ἀηδῆς καὶ ὀχληρά². Ἐν ὅλῳ δὲ τῷ λόγῳ ἐπικρατεῖ μεγάλη σπουδὴ πρὸς τὰς ἀντιθέσεις, καὶ σφύδρα πλεονάζει ὁ ἀρχαϊκὸς ἐκεῖνος κάλλωπιςμὸς τῶν ἰσοκώλων, ὁμοιοτελεύτων καὶ τῶν ἄλλων παρομοίων

¹ Ὁ «Φαῖδρος» συνεγράφη κατὰ παράδοσιν παλαιάν πρὸ τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτους, δηλ. πρὸ τοῦ 399, π. Χ. (96 Ὁλ. 1).

² Τέσσαρες προτάσεις ἐν τῷ μικρῷ τούτῳ λόγῳ ἀρχονται μετὰ τὰς μύρια εἴ τι δέ, καὶ τέσσαρες μετὰ καὶ μέν· δ' ἡ.

σχημάτων! Ἡ δὲ πράξις εἶναι μὲν ἀπληλαγμένη τῶν ποιητικῶν τοῦ Γοργίου στολισμῶν, ἀλλὰ τόσον εἶναι ἐπιμελῶς ἐξεργασμένη, καὶ τόσον ἔχει τὸ στοργγύλιον καὶ τατορευμένον, ὥστε ἀποδείπει ἐκ πρώτης ὀφείας εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀναγνώστου τὴν ἰδέαν, ὅτι πολὺν κόπον θὰ κατέβαλεν ὁ συγγραφεὺς εἰς συνθέσιν τῆς μελέτης ταύτης.

Ἰκ τῶν λόγων τοῦ Λυσίου, ὅσους συναγρόφησαν κατὰ τὴν πρῶτην περίοδον τῆς ῥητορικῆς αὐτοῦ ἐκτεργείας, δὲν ἔχομεν οὐδὲ ἕνα διότι εἰς τὴν περισπωθεῖσαν συλλογὴν δὲν ὑπάρχει λόγος ἀρχαιότερος τοῦ κατὰ Ἑρατοσθένη, οὐδὲ μελέτη ὁμοία μετὰ τὴν παρὰ Πλάτωνι, πλὴν τοῦ Ἐπιτάφιου, ὅστις ἔνεκεν τῆς ὑπαθέσεως μετέχει πολὺ τῆς καλλιστείας ἐκείνης, ἣν ἐθάρρευεν ὁ Λυσίας νεώτερος ὢν. Ὁ Ἐπιτάφιος ἐπὶ τοῖς τῶν Κορινθίων βοηθοῖς συναγρόφῃ μετὰ τὸ ἔτος 394, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν ἐξεφωνήθη δημοσίᾳ. Ἀνῆκε δὲ εἰς τὸ ἐπιδεικτικὸν ἢ παρηγορητικὸν γένος τῆς ῥητορικῆς, ὅπερ διαφέρει τῶν δύο ἄλλων, τοῦ συμβουλευτικῶν (genus deliberativum) καὶ τοῦ δικαστικοῦ (g. judiciale), ὅτι δὲν ἔχει ἰδιαίτεράν τινα πρακτικὴν σκοπὸν, διὸ καὶ λείπουσιν ἐξ αὐτοῦ αἱ ἀφορμαί, ὅσαι μετέδιδον εἰς τοὺς λόγους τῶν δύο ἄλλων γενῶν μεγαλειτέραν ἐλευθερίαν καὶ φυσικότητα. Τὸ ἐπιδεικτικὸν τοῦτο γένος τῆς ῥητορικῆς, ἐπειδὴ ἐκαλλιεργήθη κυρίως ὑπὸ τῶν Σοφιστῶν, οἵτινες εἶχον συνῆθειαν νὰ ψέγῃσι καὶ ἐγκωμιάζωσιν ἀδιαφόρως πᾶν πράγμα, διεφύλαξεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸν σοφιστικὸν τύπον καὶ χαρακτῆρα. Ἀκολουθήσας λοιπὸν καὶ ὁ Λυσίας ἐν τῷ Ἐπιτάφιῳ τὰ παραδείγματα τῶν σοφιστικῶν ἐγκωμίων, διεξέρχεται τὴν μυθικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐποχὴν τῶν Ἀθηναίων, ἀφηγοῦμενός κατὰ χρονολογικὴν ἀκολουθίαν ἐν ἑκάστῳ ἀνδραγαθήματι τῆς πόλεως. Καὶ μακρότερον μὲν ἐνδια-

Πρβλ. σελ. 233. Ἐκεῖνοι γὰρ καὶ (1) ἀγαπήσουσι, καὶ (2) ἀκολουθήσουσι, καὶ (3) ἐπὶ τὰς θύρας ἤξουσιν, καὶ (4) μάλιστα ἤσθησονται, καὶ (5) οὐκ ἐλαχίστην χάριν εἰσονται, καὶ (6) πολλὰ ἀγαθὰ αὐτοῖς εὐχεται. Αἱ προτάσεις α, β, γ, κῆς ἤλθον εἰς τρεῖς παρανομῶς χάριν τοῦ ὁμοιοτελεύτου

Ἐξαιρεῖται ἴσως ὁ μικρὸς καὶ παρανομῶς λόγος «πρὸς τοὺς συν-
αποστασάδας καὶ ἀποστασάδας, ὅστις οὔτε εἰς δικαστήριον ἐξεφω-
νήθη, οὔτε ἀπλὴ μελέτη εἶναι, ἀλλ' ἔχει ὑπόθεσιν πραγματικὴν, διεξαγο-
μένην κατὰ τὸν σοφιστικὸν τρόπον. Διὰ τοῦ λόγου τούτου διαλύει ὁ Λυσίας τὴν πρὸς τινος μαθητὰς καὶ ἐταίρου σχέσιν καὶ φιλικὴν

ταῖς εἰς τὰ ἐγκώμια τῆς ἀνδρίας καὶ φιλανθρωπίας τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν πρὸς τὰς Ἀμαζόνας πόλεμον, τὴν ταφὴν τῶν ἐν Θήβαις πεσόντων Ἀργείων ἡρώων, τὴν ὑποδοχὴν τῶν Ἡρακλειδῶν καὶ τοὺς κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνας, συντόμως δὲ παρέρχεται τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, πράττων ὅλως ἐναντία τῆς ἰδέας ἣν εἶχεν ὁ Θουκυδίδης περὶ τῆς ἀξιολογότητος τοῦ γεγονότος τούτου¹. Ἀλλ' ἡ διεξαγωγὴ τῶν νοημάτων τούτων εἶναι τόσον συνεστραμμένη καὶ περίτεχνος, ὥστε δικαίως ὑπόρρησαν τινες τῶν λογίων, ἂν ὁ ἐπιτάφιος εἶναι ἔργον τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου ἀνδρός, ὅστις συνέγραψε τοὺς δικανικοὺς λόγους. Προτάσεις παράλληλοι κανονικῶς μεμετρημέναι καὶ μονοτόνως ἐπιφερόμεναι, καὶ ἀντιθέσεις κείμεναι εἰς τὰς λέξεις μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ἔννοιαν, εἶναι τὸ ἐπικρατοῦν ὕφος καθ' ὅλον τὸν λόγον. Τῶν δὲ παρηγήσεων καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίων σχημάτων γίνεται τόση κατάχρησις, ὥστε μόλις ὁ Πῶλος ἢ ἄλλος τις τῶν μαθητῶν τοῦ Γοργίου ἤθελε κάμει².

Τῆς περιέργου ταύτης καὶ βεβιασμένης συνθέσεως δὲν ἤθελεν ἴσως ποτὲ ἀπαλλαγῇ ὁ Λυσίας, ἂν ὁ ἀληθὴς πόνος καὶ ἡ ἀγανάκτησις κατὰ τοῦ Ἑρατοσθένους δὲν μετέδιδον εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ κινήσιν ζωηροτέραν καὶ φυσικωτέραν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι διακρίνεται ἀκόμη ἐν τῷ κατὰ Ἑρατοσθένους λόγῳ ὁ σχολικὸς τρόπος καὶ ἡ ἐξίς τοῦ διαιρεῖν, παρὰβάλλειν ἢ ἀντιτιθέναι τὰ νοήματα καὶ ἐν ὧρα σφοδροτάτου παθους τῆς ψυχῆς, ἐπειδὴ ὅμως ἡ παλαιὰ ἐκείνη συνήθειζ ὑποτάσσεται ἐντελῶς εἰς τὸν πόθον τῆς ἐκδικήσεως καὶ τιμωρίας τοῦ Ἑρατοσθένους, ἡδυνήθη ν' ἀποτιναῖξῃ διὰ μιᾶς ὁ Λυσίας ὅλον ἐκείνον τὸν κενὸν καὶ μάταιον τῶν σχημάτων κόσμον.

Ἐκ τῆς εὐδοκίμησης τοῦ λόγου τούτου κατενόησε σαφῶς ὁ Λυσίας παῖον εἶναι τὸ ὕφος τὸ πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν οἰκειότερον, ἅμα δὲ καὶ τὸ πιθανώτερον πρὸς τοὺς δικαστάς. Ὁρίσσε λοιπόν,

¹ Μόνον εἰς τὸ ἐγκώμιον τῶν περὶ Θρασύβουλον καὶ τὸν ἔπαινον τῶν ξείνων, οἵτινες ἐδοῦντο τοὺς δημοτικούς (§ 66), φαίνεται ποιά τις ζωηρότης καὶ ἀκμὴ τοῦ λόγου.

² Ὡς ἐν τῇ περιόδῳ: «Ἄνδρες δ' ἀγαθοὶ γενόμενοι, καὶ τῶν μὲν σωμάτων ἀφειδήσαντες, ὑπὲρ δὲ τῆς ἀρετῆς οὐ φιλοψυχήσαντες» ἔνθα ἡ ἀντίθεσις εἶναι ψευδής, κατὰ τὴν προσφύζονομασίαν τοῦ Ἀριστοτέλους (Ῥητορ. III 9.).

³ Πρὸς § 3, «Μὴ ἢ μὴ νὰ παρὰ τῆς ψήμης λαβὼν».

πεντηκονταετής ἤδη τὴν ἡλικίαν, νὰ συγγράφῃ λόγους κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ἀντιφώντος, χάριν τῶν διαδίκων ἐκείνων ὅσοι δὲν εἶχον τὴν δεύσαν ἐμπειρίαν εἰς τὸ ἀγορεύειν ἐν δικαστηρίῳ. Εἰς τὸ στόμα τοιούτων ἀνθρώπων ἤρμαζε πρὸ πάντων χαρακτήρ λόγου ἀκατάσκευος καὶ ἀπλοῦς, διότι μόνον οἱ ἀγύμναστοι περὶ τὸ λέγειν ἰδιώται κατέφευγον εἰς τοὺς λογογράφους.¹ Διατρίβων λοιπὸν καθ' ἑκάστην περὶ τὸ ἔργον τοῦτο, καὶ ἀσκῶν μετ' ἐπιμελείας τὴν λογογραφίαν, ἔγινε τόσον ἐντρίβης εἰς τὸν ἀφελῆ τοῦτον χαρακτήρα τοῦ λόγου, ὥστε εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Φιλολογίας τὸ ὕψος τοῦ Λυσίου ὁμολογεῖται τὸ πρῶτον, κατὰ τινὰς δὲ ὄψεις καὶ τὸ τελειότατον παράδειγμα τοῦ ἰσχυροῦ καὶ ὑγελοῦς χαρακτήρος.²

Ἡ πρώτη ἀρετὴ τοῦ Λυσίου, ἣν σφόδρα ἐπαينوῦσιν οἱ παλαιοὶ, ἦτο ἡ περὶ τὴν ἠθοποιᾶν δειρότης. Συνίσταται δὲ ἡ ἠθοποιία εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ ῥήτωρ διέκρινεν ἀκριβῶς, ὡς οἱ δραματικοὶ ποιηταί, τὰ πρόσωπα ἅτινα ἐμελλον νὰ ἐκφωνήσωσι τὸν λόγον, καὶ προσήπτεν εἰς ἕκαστον αὐτῶν, νέον ἢ γέροντα, πτωχὸν ἢ πλούσιον, ἄδουλον ἢ ἐπιφανῆ, τὸν προσήκοντα τοῦ λόγου χαρακτήρα.³ Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὕψος τῶν τοιούτων λόγων ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἀπλοῦν καὶ ἀκατάσκευον, οἷον ἔπρεπεν εἰς ἰδιώτας, ὁ Λυσίας μετεχειρίζετο μικρὰς προτάσεις, χαλαρῶς πρὸς ἀλλήλας συνδεδεμένας, σύνθεσιν, ἣν οἱ παλαιοὶ τεχνολογοῦντες καλοῦσιν *διατελεμένην λέξιν*.⁴ Ἀπέφυγε δὲ τὴν ἐντεχον περιδολογίαν, ἥτις ἤρχισε ν' ἀναπτύσσεται κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀπέφυγε δὲ αὐτὴν ἐκ συστήματος, διότι ἐνιαχοῦ ὑποβλέπει τις, ὅτι ὁ Λυσίας ἐγνώριζε νὰ συνείρῃ πυκνότερα καὶ σφιγκτότερα τὸν λόγον, καὶ κατασκευάζει τῇ ὄντι μακρὰς περιόδους, ὅπου θέλει νὰ δηλώσῃ τὴν συνάφειαν, ἣν ἔχουσιν αἱ μερικαὶ ἔννοιαι εἰς ἀπαρτισμὸν ἐνὸς μεγάλου διανοήματος.⁵ Τὰ

¹ Κορινθ. Institut. III. 8.

² Tenue dicendi genus.

³ Διον. Ἀλικαρν. π. Λυσίου, Κεφ. 8: 9. σ. 467. Reiske, πρὸς περὶ Λυσίου, Κ. 3, σ. 589.

⁴ Ἡ σύνθεσις αὕτη εἶναι ὅμοια σχεδὸν τῇ εἰρημικῇ λέξει.

⁵ Παρὰ Διονύσιον καλεῖται ὁ τρόπος οὗτος καὶ συστηματικῶς παρὰ νοήματα καὶ στρογγύλως ἐκφέρουσα λέξεις (π. Λυσ. Κεφ. 6, σ. 464). Ὁ Λυσίας συνειθίζει νὰ τάσῃ τὰς αἰτιολογίας

δὲ καλοῦμενα σχήματα τῆς διανοίας, περὶ ὧν ἔλεγον ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ὅτι διακρίπτουσι καὶ συγχύζουσι τὴν φυσικὴν τῶν νοημάτων ἔκφρασιν, λείπουσι παρὰ Λυσίου· λείπουσι δὲ καὶ τὰ καλοῦμενα τῆς λέξεως σχήματα, ἐφ' οἷς ἐκαλλωπίζετο ἡ ἀρχαιότερα ῥητορικὴ, τόσον περισσώτερον, ὅσον τὸ ὕψος ἐνὸς λόγου εἶναι ἀπλούστερον καὶ ἀρεστότερον. Ὡς δὲ πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων καὶ φράσεων, ὁ Λυσίαιος ἀγαπᾷ νὰ ἐκλέγῃ τὰ κοινώτατα καὶ συνηθέστατα παρὰ τῇ πλήθει ὀνόματα, φεύγει δὲ τὰ ποιητικὰ, τὰ σύνθετα καὶ τὰ μεταφορικά. Ὁ κύριος σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι νὰ προβάλλῃ νὰ εἴπῃ πρὸς τοὺς δικαστὰς πάντας τοὺς λόγους, ὅσους ἐπέτρεπεν ὁ δὴ τῆς κληψύδαρος μεμετροημένος χρόνος. Δεξιώτατος δὲ εἶναι καὶ ἐπιτυχέστατος εἰς τὴν σύνθεσιν ἰδίως τῶν προοιμίων, ἐν οἷς διὰ τρόπων πικροτοδῶν ἐφέρεται τὴν εὐνοίαν τῶν δικαστῶν ὑπὲρ τοῦ ἀγορεύοντος. Αἱ δὲ διηγῆσεις τοῦ Λυσίου, ἃς ἐθάύμασαν ὑπερβαλλόντως οἱ παλαιοὶ, εἶναι φυσικαί, ἡδέαι, καὶ πολλαῖς περιέχουσι μικρὰς τινας μερικότητας καὶ χρώματα, δι' ὧν ἀποδίδεται ἡλικώτατα καὶ φυσικώτατα ἢ εἰκὼν τοῦ πράγματος. Εἰς δὲ τὰς ἀποδείξεις καὶ τοὺς ἐλέγχους πόσον σαφῶς ἐκφέρει καὶ συμπλέκει τὰ ἐνθυμήματα, καὶ πόσον ἀσφαλῶς πρυάγει εἰς τὰ πρὸς τὸν λόγον, ὥστε δὲν ἀφίνει αὐδέποτε χώραν εἰς ἀριβολίαν. Ἐν γένει εἰπεῖν, οἱ λόγοι τοῦ Λυσίου εἶναι ἐπιτηδείωτατοι εἰς τὸ νὰ πείσωσι τοὺς δικαστὰς, φαίνεται δὲ ὅτι ὀλίγον ἀπέτυχόν τοῦ σκοποῦ τῶν. Ἄν τις τῶρα, ἀντὶ τοῦ Λυσίου, τοῦ μετοίκου καὶ λογογράφου, φαντασθῇ πολιτικόν τινα Ἀθηναῖον ἔχοντα τὰς ἀρετὰς τοῦ Λυσιακοῦ λόγου, ἅμα δὲ αὐνεκὸν καὶ ὑπὲρ τῶν μεγάλων τῆς πατρίδος τὸν συμπεριόντων βουλευόμενον, ἰδοὺ ἔχει εὖθις τὸ κεφάλαιον τῆς ἀκμῆς καὶ δεινότητος τῆς Ἀττικῆς ῥητορείας.

Οἱ κάλλιστοι τῶν λόγων τοῦ Λυσίου εἶναι οἱ πραγματευόμενοι τὰς συμφορὰς, ἃς ὑπέμειναν οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τοὺς ἄλλους ὀλιγαρχικοὺς καὶ μάλιστα ὑπὸ τοὺς Τριακόντα, ὅτε ἐπαθὼν μετὰ πῶν ἄλλων καὶ αὐτοὶ οὐ ἐγγύτατος συγγενεὺς τοῦ ῥήτορος. Τοιοῦτος εἶναι π. χ. ὁ «κατὰ Ἀγοράτου» λόγος, ὅστις ἐπεταὶ χρονολογικῶς

πρὸ τῶν ἐξ ἡμετέρων κατὰ τὸν τρόπον δι' ὁποῖον τοῦ Θεουκυδίδου. Καὶ συνήθως μὲν προτάσσει τοὺς ἐξ ἡμετέρων ὅς εἰσὶν οἱ λόγοι, ἐπιτάσσει δὲ τοὺς ἐξ ὧν τὸ ἐξ ὑποκειμένου, καὶ ὅτε καὶ ἐπὶ ταῖς ἀπὸ τῆς ἱστορίας

εὐθὺς μετὰ τὴν «κατὰ Ἰβρατοσθέλους» μὲ τὸν ὁποῖον καὶ ἔχει πολλήν ὁμοιότητα¹. Ἐν τῷ προοιμίῳ παρασκευάζει ὁ ῥήτωρ δεξιότατα τὴν ὑπὲρ τοῦ λέγοντος εὐνοϊαν τῶν κριτῶν, διότι παριστᾷ τὸν Ἀγόρατον ὡς καινὸν ἐχθρὸν τοῦ τε κατηγοροῦ καὶ τῶν Ἀθηναίων. Προανακρούει δὲ συγχρόνως τὴν περὶ καταλύσεως τῆς δημοκρατίας διήγησιν, καὶ ἐξηγεῖ ποῖαν σχέσιν εἶχε μετὰ τὴν δυστυχίαν τῆς πόλεως ὁ φόνος τοῦ Διονυσόδωρου ὑπὲρ οὗ εἰσηγάγεν εἰς τὸ δικαστήριον τὸν Ἀγόρατον ὁ λέγων. ² Περὶ διήγησις, ἣτις ὀρίζει συγχρόνως καὶ τὴν στάσιν τῆς ὑποθέσεως, προτάσσεται ὡς κύριον τοῦ λόγου μέρος. Ἀρχεται δὲ ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγῶς ποταμίῳ μάχης, καὶ διεξέρχεται τοὺς δόλους, δι' ὧν ὁ θηραμένης ἐβουλεύετο νὰ παραδώσῃ τὴν πατρίδα τοῦ εἰς τὰς χεῖρας τῶν Σπαρτιατῶν, ὅτε φυβήθῃς ὁ θηραμένης, μὴ αἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ταξίρχοι ἀποκαλύψωσι τοὺς δόλους καὶ ματαιώσωσι τὰ σχέδιά του, ὥθῃσθ' τὸν Ἀγόρατον εἰς τὸ ἐγκλημα, νὰ καταγγεῖλῃ δηλ. τοὺς στρατηγούς ὡς πολεμίους τῆς εἰρήνης. Μετὰ τοῦτο συλληφθέντες ἐδόθησαν οἱ στρατηγοὶ, καὶ ὕστερον κριθέντες καταδικάσθησαν εἰς θάνατον ὑπὸ τῆς βουλῆς τῆς συγκροτηθείσης ἐπὶ τῶν Τριάκοντα. Ἡ διήγησις αὕτη, ἣτις διεξάγεται μετὰ πολλῆς σαφηνείας καὶ καθαρότητος καὶ ἀφελείας, πιστοῦται δὲ καὶ τὰ σπουδαιότερα γεγονότα διὰ μαρτυριῶν, καταλήγει εἰς τὴν σκηνὴν ἐκείνην, καλ' ἦν μεταπεμφθῆναι ὁ Διονυσόδωρος τοὺς οἰκείους εἰς τὸ δερμωτήριον, ἀφοῦ διέθεσε τὰ τῆς περιουσίας του, κέπessκηπτεν ἐμοί τε (τῷ λέγοντι, ὅστις ἦτο γαμβρὸς τοῦ Διονυσόδωρου) καὶ Διόνυσῳ τούτῳ, τῷ ἀδελφῷ τῷ αὐτοῦ, καὶ τοῖς φίλοις πᾶσι τιμωρεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ Ἀγόρατον, καὶ τῇ γυναικὶ τῇ αὐτοῦ ἐπέσκηπτε νομίζων αὐτὴν κυεῖν ἐξ αὐτοῦ, εἴν γένηται αὐτῇ παιδίον, φράζειν τῷ γενομένῳ ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῦ

¹ Ὁ λόγος οὗτος ἐξεφωνήθη τὸ 4 εἶος τῆς 34 Ὀλ. (π. X. 401). Εἶναι δὲ ἡ ρ α φ ῆ α π α γ ω γ ῆ ς, δηλ. ζητεῖται ἡ ἀμέσως τῆς πόλεως ἐπιβολή, ἅντι ὁ κατηγορὸς θεωρεῖ τὸν Ἀγόρατον ὡς φανερά τῶστί παρὰ τοὺς κειμένους νόμους εἰσέρχεται εἰς τὰ ἱερὰ καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου.

² Οὕτω καὶ ἐν ἄλλοις λόγοις χρησιμεύει παρὰ Δυσία ἡ διήγησις καὶ ὡς κα τ ᾱ σ τ α σ ι ς (status causae), καὶ ἔπεται εὐθὺς μετὰ τὸ προοίμιον, ἄλλως ἢ παρ' Ἀντισφῶντι, ὅστις μετὰ τὸ προοίμιον ἐπάγει τὰς ἀμέσους ἀποδείξεις, μετ' αὐτάς δὲ τὴν διήγησιν, καὶ μετὰ τὴν διήγησιν τὰς ἐκ τῶν εἰκότων ἀποδείξεις, ὥς ἀρύεται ἐκ τῆς διηγήσεως.

Ἀγοράτης ἀπεκτείνει, καὶ κελεύειν τιμωρεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ ὡς φονέα ὄντα¹. Μετὰ ταῦτα περιγράφει διὰ βραχέων ὁ ῥήτωρ τὰς ἀνοσιουργίας τῶν Τριάκοντα, περὶ ὧν ἰσχυρίζεται, ὅτι δὲν θὰ κατὰ λαμβάνον τὴν ἀρχὴν ἀνευ πῶν δόλων ἐκείνων. Εἵτα ἐξελέγχει τὰς ἐνοστάσεις ὡς ἡδύνατο νὰ προτεινῇ ὁ Ἀγοράτης, ἀναλύων ἀκριβῶς τὰ περὶ τὴν μῆνυσιν. Κατόπιν ἐκτείνει τὸν λόγον ἐπὶ πάντα τὸν βίον τοῦ Ἀγοράτου, ἐλέγχει τὴν μικρότητα τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀγοράτης δὲν εἶναι πολίτης γνήσιος, ἀλλὰ δοῦλος, ἰστορεῖ τὴν διαγωγὴν του πρὸς τοὺς εἰς Φυλὴν καταφυγόντας, οἵτινες ἐλθόντα πρὸς αὐτούς, τὴν ἐδίωξαν ὡς ἀνδρὸφόνον². Κατόπιν δικαιολογεῖ τὸν ἀρχαῖον τύπον τῆς ἀπαγωγῆς, ὃν ὁ κατήγορος εὔρε καλὸν νὰ μεταχειρισθῇ κατὰ τοῦ Ἀγοράτου, καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀμνηστία, ἡ συνομολογηθεῖσα μεταξὺ τῶν ἐν Ἀστει καὶ τῶν ἐκ Πειραιῶς, δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τοῦ Ἀγοράτου. Εἰς τὴν ἐπίλογον τέλος προβάλλει μετὰ μεγάλης ἐμφάσεως εἰς τοὺς δικαστὰς τὸ ἐξῆς διλήμμα, ἢ ὅτι πρέπει νὰ καταδικάσῃ τὴν Ἀγοράτον, ἢ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οἱ ἄνδρες οἱ ἐκ τῆς μνήσεως αὐτοῦ παθόντες δικαίως ἐφονεύθησαν. Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης, ἥτις ὑπέδειξε τὰ κεφαλαιωδέστατα, δύναται νὰ ἐκτιμῇσθῇ ὁ ἀναγνώστης τὴν ἀξίαν τοῦ ἐν ὀλίγοις πολλὰ περιέχοντος τούτου λόγου, ὅστις ἐν μόνον ἐλάττωμα ἔχει, ἐκεῖνο δι' ὃ πολλάκις μέμφονται οἱ παλαιοὶ τεχνογράφοι τὸν Λυσίαν, ὅτι δηλ. αἱ ἀποδείξεις τῆς κατηγορίας, αἱ κείμεναι μετὰ τὴν διήγησιν, ἐπιφέρουνται χαλάρως καὶ δὲν συνάπτονται διὰ καθολικοῦ τινος διανοήματος, τὸ ὅποιον ἂν ὑπῆρχεν, ἤθελε καταστήσει τὸν λόγον εὐκυκλον καὶ εὐπερίγραφον.

Ὁ Λυσίας περὶ τὰ ἔτη ταῦτα καὶ τὰ ἐφεξῆς ἀπέδειχθη καρποφορώτατος καὶ πολυγραφώτατος, διότι ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ περιφέροντο τὸ παλαιὸν λόγοι 425, ὧν οἱ ἀρχαῖοι κριτικοὶ ἀπεδέχοντο γνήσιους 250. Τούτων περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς 35, οἵτινες ὡς ἐκ τῆς τάξεως καθ' ἣν παρεδόθησαν, φαίνεται ὅτι ἀνῆκον εἰς δύο δια-

¹ § 41, 42.

² Τὸ μέρος τοῦτα εἶναι ὀλίγον σκοτεινόν, διότι ἄγνοεῖται ἡ αἰτία ἧς ἐκίνησε τὸν Ἀγοράτον νὰ ἔλθῃ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Φυλῇ. Ὁ ῥήτωρ οὐδεμίαν εἰήγησιν δίδει, συμπεραίνει δὲ μόνον ἐκ τούτου τὴν ἀναισχυντίαν τοῦ Ἀγοράτου.

φόρους συλλογάς. Ἡ μία τῶν συλλογῶν περιεῖχε τοὺς λόγους διηρημένους κατὰ τὰ εἶδη τῶν δικαίων, ὅπως εἶδομεν τοῦτο παρ' Ἀντιφῶντι. Τῆς συλλογῆς ταύτης διωσώθησαν ὀλίγοι, δηλ. οἱ τελευταῖοι τῶν *φανικῶν*, οἱ περὶ ἀσεβείας, καὶ οἱ πρῶτοι περὶ κακολογιῶν¹, ἐν οἷς, εἴτε κατὰ τύχην εἴτε κατ' ἐκλογὴν, περιελήφθη καὶ ὁ «Ἐπιτάφιος». Ἡ δὲ ἄλλη συλλογὴ ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ «κατὰ Ἐρατοσθένους» λόγου, καὶ εἶναι ἐκλογὴ ἢ ἐν εἶδος χρησιμομαθείας ἐκ τῶν ἀπάντων τοῦ Λυσίου. Ὁ ποιήσας τὴν ἐκλογὴν ταύτην ἀπέβλεψε κυρίως εἰς τὰ ἱστορικά γεγονότα, διότι περιέλαβεν εἰς αὐτὴν τοὺς λόγους τοὺς πραγματευομένους τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηναίων μετὰ τὴν καταλύσιν τῶν Τριακόντα. Ἀνήκουσι δὲ οἱ λόγοι οὗτοι εἰς τὰς σπουδαιστάτας ἱστορικὰς πηγὰς τῆς περιόδου ταύτης, ἥτις ἀλλὰ ῥόθεν δὲν εἶναι ἱκανῶς γνωστὴ. Τῆς δευτέρας συλλογῆς οὐδεὶς λόγος εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ κατὰ Ἐρατοσθένους², οὐδὲ νεώτερος τοῦ ἔτους 387 π. Χ.³, ἂν καὶ ὁ Λυσίας παρέτεινε τὸν βίον, κατὰ τὴν παράδοσιν, μέχρι τοῦ ἔτους 378 π. Χ.⁴. Ἡ δὲ τάξις τῶν λόγων δὲν εἶναι οὔτε κατὰ τὴν χρονολογίαν οὔτε κατὰ τὰ εἶδη τῶν δικαίων, ἀλλὰ μίγμα κῶθαιρετον ἀμφοτέρων τῶν τρόπων τούτων.

Ἡ πρώτη συλλογὴ ἀρχίζει μετὰ τὸν ἀπολογισμὸν τοῦ Λυσίου, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ οὗτος μεταστρέφεται πρὸς τὸν ἑαυτοῦ λόγον περὶ τῆς ἀπορίας τοῦ Λυσίου.

¹ Ὁ «ὑπὲρ Ἐρατοσθένους» λόγος εἶναι φ ὁ ν ο υ ᾱ π ᾱ λ ο γ ῖ α. Εἰς τὴν τάξιν ταύτην ὑπάγεται καὶ ὁ πρὸς Σίμωνα. Κατόπιν ἐπονται οἱ περὶ Ἰσσεβείας, δηλ. ὁ «ὑπὲρ Καλλίου», ὁ «κατὰ Ἀνδοκίδου» καὶ ὁ «περὶ τοῦ σηκοῦ». Εἰτὰ δὲ ὁ «Κακολογιῶν» πρὸς τοὺς «συνουσιαστάς», ὁ «ὑπὲρ τοῦ στρατιώτου» καὶ ὁ «κατὰ Θεομνήστου». Ὁ Ἀρποκρατίων (δ. σ. 96) μνημονεύει ἔτι τῶν «περὶ σηκοῦ» λόγων ἐν τοῖς περὶ ἀσεβείας. Μνημονεύονται δὲ ἰδίᾳ τοῦ Λυσίου καὶ περὶ σ υ μ β ο λ α ῖ ω ν λόγοι καὶ ἐπιτροπικοί.

² Ὁ «ὑπὲρ Πολυστρατοῦ» λόγος δὲν συνεγράφη ἐπὶ τῶν Τετρακοσίων, ἀλλὰ κατόπιν, ὅτε δοκιμαζόμενος ὁ Πολυστρατός ἦν εἶναι ἄξιός νὰ καταλάβῃ ἀξιώματι, κατηγορήθη ὑπὸ τινος ὅτι ἔχρημάτισε πῦρ εἰς τῶν Τετρακοσίων. Εἰς ἑμὴν περίστασιν ἐξεφωνήθη καὶ ὁ λόγος «περὶ δήμου κατὰ λῦσεως».

³ Τὸ ἔτος τοῦτο συνεγράφη πιθανῶς ὁ «ὑπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων» λόγος.

⁴ Ἡ πρώτη συλλογὴ περιεῖχε λόγον, τὸν «κατὰ Θεομνήστου», ὅστις συνεγράφη τὸ ἔτος 384 π. Χ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ

Ἀμφίβολον εἶναι ἂν τοὺς ἐπαίνους, οὓς ἀπένειμεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν Ἰσοκράτην νέον ὄντα, ἤθελεν ἀπονεῖμει εἰς αὐτὸν καὶ πρεσβύτερον γενόμενον, ἰδίως δὲ ἂν ἤθελε προκρίνει αὐτὸν τόσον ἀποφαντικῶς τοῦ Λυσίου. Ὁ Ἰσοκράτης, υἱὸς Θεοδώρου, ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις τῷ ἔτος 436 π. Χ. (86 Ὀλ. 1) ¹ Ὡς δ' ἐκ φύσεως χρηστὸς τῷ ἥθει καὶ φιλομαθής, ἐμαθήτευσεν ὅχι μόνον παρὰ Γοργίᾳ καὶ Τισίᾳ τοῖς σοφισταῖς, ἀλλ' ἠκροῶτο καὶ τοῦ Σωκράτους, ἐξ οὗ συνέλαβον οἱ Σωκρατικοὶ καλλίστην περὶ αὐτοῦ γνώμην, διότι τοιαῦτα τινὰ λέγει ὁ Σωκράτης παρὰ Πλάτωνι πρὸς τὸν Φαῖδρον: «Νέος ἔτι, ὦ Φαῖδρε, Ἰσοκράτης· ὃ μέντοι μαντεύομαι κατ' αὐτοῦ, λέγειν ἐθέλω. — Φαῖδρ. Τὸ ποῖον δὴ; — Σωκρ. Δοκεῖ μοι ἀμείνων ἢ κατὰ τοὺς περὶ Λυσίαν εἶναι λόγους τὰ τῆς φύσεως, ἔτι τε ἤθει γεννικωτέρῳ κεκράσθαι, ὥστε οὐδὲν ἂν γένοιτο θαυμαστόν προοῦσης τῆς ἡλικίας εἰ περὶ αὐτοὺς τε τοὺς λόγους, οἷς νῦν ἐπιχειρεῖ, πλεόν ἢ παιδῶν διενέγκαι τῶν πώποτε ἀφάμενων λόγων, ἔτι τε εἰ αὐτῷ μὴ ἀποχρῆσαι ταῦτα, ἐπὶ μείζω δέ τις αὐτὸν ἄγοι ὁρμῇ θειοτέρᾳ· φύσει γάρ, ὦ φίλε, ἐνεστί τις φιλοσοφία τῇ τοῦ ἀνδρὸς διανοίᾳ» ² Ἐν τοῦτοις ὁ Ἰσοκράτης φαίνεται ὅτι ὠφελήθη ἐκ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου ὀλίγα πράγματα, ἀπέκτησε δηλ. μόνον ἐπιπολαίαν τινὰ γνώσιν τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν, καὶ τὴν ἐξὶν νὰ λέγῃ καὶ ἰσχυρίζηται ὅτι αἱ διατριβαὶ καὶ μελέται αὐτοῦ τείνουσι πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, ἐν ᾗ ἡ κυρία αὐτοῦ ἐνασχόλησις ἦτο ἡ ῥητορική, διότι οὐδεὶς μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου κατέβαλε ἵτόσον κόπον καὶ ἐπιμέλειαν περὶ τῷ ἐξωτερικῶν εἶδος τῶν λόγων, ὅσην αὐτός. Ἀνῆκει λοιπὸν ὁ Ἰσοκράτης οὐσιωδῶς εἰς τὴν τάξιν τῶν σοφιστῶν, οὐδὲ διακρίνεται αὐτῶν κατ' ἄλλα, ἢ ὅτι ὁπαδὸς ὢν τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἀπεδέχετο τὴν μαρτυρίαν τῆς συνειδήσεως ὡς κριτήριον τῆς ἀλη-

¹ Ἦτο ἄρα νεώτερος τοῦ Λυσίου κατὰ 24 ἔτη. (1) καὶ λέγει Σωκράτης ἐν τῷ

² Πλάτ. Φαῖδρ. σ. 279, κεφ. LXIV.

δὲ μελέτης ἀντικείμενον κατέστησε τὰ πράγματα τῆς συγχρόνου πολιτικῆς, καὶ τοῦτο διέκρινε τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν τῆς τῶν ἄλλων σοφιστῶν, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ¹. Οἱ πλείστοι τῶν λόγων οὓς ἐξεπόνησεν ὁ Ἰσοκράτης ἦσαν ὠρισμένοι διὰ τὸ σχολεῖον, διότι ὅσοι τῶν δικανικῶν ἀναφέρονται εἰς δίκας πραγματικὰς ἦσαν πάρεργας διατριβῇ. Ἀφοῦ δὲ ἐφημίσθη τὸ ὄνομα τοῦ Ἰσοκράτους, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ φίλοι διεσπάρησαν εἰς τὰ πλείστα μέρη τὰ κατὰ τοιαῦτα ὑπὸ Ἑλλήνων, συγγράφων ὁ Ἰσοκράτης, ἀπέβλεπεν εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀναγνωστῶν, καὶ ὄχι εἰς μόνους τοὺς φοιτῶντας εἰς τὸ σχολεῖον. Καὶ τῷ ὄντι, διαδιδόμενοι οἱ λόγοι αὐτοῦ δι' ἀντιγράφων καὶ προφορικῶς, ἐξέτειναν τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ εἰς κύκλον πολὺ εὐρύτερον, ἢ ἂν ἐδημηγόρει ἀπὸ τῆς πρυκός, ἢ εἰς οἰονδήποτε ἄλλον δημόσιον σύλλογον τῶν Ἀθηνῶν. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἠδύνατο ὁ Ἰσοκράτης ἐκ τῆς γωνίας τοῦ σχολείου νὰ φανῇ χρησιμώτατος εἰς τοὺς συμπολίτας του, αἵτινες ἀπαυδῆσαντες ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν ἐρίδων καὶ ἀμελήσαντες τὰ καὶνὰ πράγματα, ἐκινδύνευον νὰ πάθωσιν ἐκ τοῦ βασιλείως τῶν Μακεδόνων. Καὶ πραγματικῶς, εἰς τοὺς λόγους οὓς ἀποστίνει ποτὲ μὲν πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἑλληνας, ποτὲ δὲ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἢ τὸν Φίλιππον καὶ ἄλλους ἐστὶ ἀπωτέρω οἰκοῦντας ἡγεμόνας², ὑποφαίνεται τοιαύτη ἀπουδῇ, καὶ μεθ' ἱκανῆς παρησίας ἐκφράζει ὁ ῥήτωρ τὴν γνώμην αὐτοῦ³, ἀλλὰ το δυστύχημα εἶναι ὅτι ἔλειπεν ἀπὸ τῶν Ἰσοκράτην ἡ πολιτικὴ βελούνοια, τουτέστιν ἡ ἀρετὴ ἐκείνη, ἥτις μόνη ἠδύνατο νὰ με-

¹ Ἑλέν. §. 5. 6.

² Ὁ Ἰσοκράτης ἐπέμψεν τὰς συμβουλίας αὐτοῦ μέχρι Κύπρου, ὅπου τότε ἤμαζον τὰ πράγματα τῆς Σαλαμίνος. Ὁ λόγος ὁ ἐπιγραφόμενος «Εὐαγόρας» εἶναι ἐγκώμιον τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου βασιλέως, πεμφθὲν πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ καὶ διάδοχον Νικοκλῆ. Ὁ δὲ ἄλλος, ὁ ἐπιγραφόμενος «Νικοκλῆς», παραινεί τοὺς Σαλαμινίους νὰ ὑπακούωσιν εὐπειθῶς εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ δὲ «πρὸς Νικολέα» περιέχει διδασκαλίαν περὶ τῶν καθηκόντων καὶ τῶν ἀρετῶν τοῦ ἀρχόντος ἀπευθυνόμενος πρὸς αὐτὸν τὸν βασιλέα.

³ Ἐν τῇ «πρὸς Ἀρχίδαμον» ἐπιστολῇ (9, § 12) λέγει τάδε: «Εἴθι σμαίτε γὰρ μετὰ παρησίας ἀείπετε σθαῖ τοὺς λόγους». Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι γνησία, νόθος δὲ προφανῶς εἶναι ἡ ἀεκάτη, ἡ πρὸς τὸν Διονυσίον, ἔργον τινὸς τῶν μεταγενεστέρων ῥητόρων τῆς Ἀσιακῆς σχολῆς.

ταδῶσθαι εἰς τὰς συμβουλὰς αὐτοῦ πίστιν καὶ βαρύνει. Ὁ Ἰσοκράτης δεικνύει πανταχοῦ τῶν λόγων τοῦ ἀγαθωτάτην διαθέσιν ὑπὲρ τῶν κοινῶν πραγμάτων, πανταχοῦ προτρέπει εἰς ἡμόνοιαν καὶ εἰρήνην, πανταχοῦ συμβουλεύει τὰς πρωτεύουσας ἐν Ἑλλάδι πόλεις νὰ μετριάσωσι τὰς ἀξιώσεις των καὶ ν' ἀποδώσωσι τὴν αὐτονομίαν εἰς τοὺς συμμάχους αὐτῶν καὶ ὑπηκόους, καὶ ὅμως ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης, ἥτις θὰ παρέλυσεν πάντα κοινὸν σύνδεσμον καὶ θὰ ἔφερε τὴν παντελεῖα πολιτικὴν ἀναρχίαν ἐν Ἑλλάδι, προσδοκᾷ ὁ Ἰσοκράτης ἐκστρατείας καὶ τρόπαια κατὰ τῶν βαρβάρων. Εἰς οὐδέναν τῶν λόγων τοῦ Ἰσοκράτους φαίνεται καθαρὰ τις καὶ ἔλλογος γνώμη περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων, δι' ὧν ἡδύναντο νὰ ἔλθῃ ὁ χρυσοῦς οὗτος αἰὼν τῆς πανελληνίου ὁμοφροσύνης καὶ ἁρμονίας, ἰδίως δὲ οὐδαμοῦ ἐξηγεῖ ὁ ῥήτωρ πῶς ἡδύναντο νὰ συμβιβασθῶσι τὰ δίκαια καὶ αἱ ἀξιώσεις μιᾶς ἐκάστης τῶν ἑλληνίδων πόλεων. Ἐν τῇ περὶ «Εἰρήνης» λόγῳ, ὅστις συνεγράφη ἐπὶ τοῦ συμμαχικοῦ πολέμου, *περὶ εἰρήνης*, παραινεῖ τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀφήσωσιν ἐλευθέρας τὰς ἐπαναστάσας συμμαχίδας πόλεις, ἐπειτα δὲ νὰ καταλίπωσιν ὅλως διόλου καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάσσης. Αἱ συμβουλαι αὗται μὲν ἴσως ἡθικαί, ἀλλ' ἄγρουσι προφανῶς εἰς τὴν ταπεινώσιν τῶν Ἀθηναίων, διότι τὰ πράγματα αὐτὰ ἀπέδειξαν, ὅτι μετὰ τῆς ἡγεμονίας καὶ θαλασσοκρατορίας ἡφανίσθησαν αἱ ἀφορμαί, αἵτινες ἐκίνουν τὴν δραστηριότητα τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν πρὸς εὐγενεῖς πράξεις προθυμίαν αὐτῶν. *ἡγεμονία*. Εἰς δὲ τὸν «Ἀρεοπαγιτικόν» πάλιν λέγει, ὅτι οὐδεμίαν μηχανὴν σωτηρίας εὕρισκε διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων, ἢ τὴν ἀνίδρυσιν τῆς πολιτείας, ἣν ἐνομοθέτησεν ὁ Σόλων καὶ ἐπεξέτεινεν ὕστερον ὁ Κλεισθένης, ὡσανεὶ ἦτο δυνατόν ν' ἀναστηθῶσιν εὐκόλως θεσμοί, αἵτινες ὑπέστησαν τοσαύτας μεταβολὰς κατὰ τὴν πρόοδον τοῦ χρόνου, μετ' αὐτῶν δὲ νὰ συναναστηθῇ καὶ ἡ ἀρχαία τῶν ἡθῶν ἀρετὴ καὶ ἡ τῆς διαίτης ἀπλότης. Εἰς τὸν «Πανηγυρικόν» πάλιν προτρέπει τοὺς Ἕλληνας πάντας νὰ καταθέσωσι τὰς παλαιὰς ἀντιζηλίας καὶ ἐχθρας, καὶ νὰ τρέψωσι τὸν πρὸς κατακτήσεις ζῆλόν των κατὰ τῆς

¹ Ὁ τρόπος δι' οὗ κακίζει καὶ διαβάλλει ὁ Ἰσοκράτης τὴν ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας δόξαν καὶ λαμπρότητα τῶν Ἀθηναίων, ὅφ' ἧς κατέχεται ὅλως ἡ ψυχὴ τοῦ Θεουκιδίδου, ὑπομνησκει τὸ τοῦ μύθου: «ὅ μ φ α κ ε ε ἴ τι εἰ σίν.»

βαρβαρικῆς χώρας. Συγχρόνως δὲ ὑποβάλλει γνώμην εἰς τὰς δύο πρωτεύουσας πόλεις, τὴν Σπάρτην καὶ τὰς Ἀθήνας, νὰ διανεύωσι τὴν ἡγεμονίαν πρὸς ἀλλήλας, ὅπως κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἦτο μέτρον συνειρῶν καὶ κατορθωτῶν, ἔπρεπεν ἄλλως νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν διανομὴν κατ' ἄλλον τρόπον ὁ Ἰσοκράτης, καὶ ὅχι ὅπως πράττει νῦν, ὅτε προβλέπων τὴν ἐκ τῶν Σπαρτιατῶν ἰσχυρὴν ἀντίστασιν, φέρει παραδείγματα ἐκ τῶν μύθων καὶ τῆς παλαιᾶς ἱστορίας, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι μᾶλλον ἢ οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶναι ἄξιοι τῆς ἡγεμονίας. Ἐκ πάντων δὲ τῶν πολιτικῶν ζητημάτων δύο μόνον ἐνόησεν ὀρθῶς ὁ Ἰσοκράτης, τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος παραλυσίαν, καὶ τὴν εὐκολίαν μεθ' ἧς, ἂν ὠμονόουν οἱ Ἕλληνες, ἠδύναντο νὰ κατακτήσωσι χώρας βαρβαρικῆς. Τέλος δὲ εἰς τὴν πρὸς Φίλιππον ἐπιστολήν, ἣτις συνεγράφη μετὰ τὴν εἰρήνην, καθ' ἣν πρεσβέυσαν ὁ Αἰσχίνης περιέπλεξε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὰ πυκνὰ δίκτυα τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, προτρέπει ὁ Ἰσοκράτης τὸν Φίλιππον νὰ παρεμβῇ καὶ διαλλάξῃ τὰς διαφορὰς τῶν ἑλληνίδων πόλεων (καλεῖ δηλαδὴ τὸν λύκον διαλλακτὴν τῶν προβάτων), ἀφοῦ δὲ διαλλάξῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ στρατεύσῃσι πάντες ἀπὸ κοινοῦ κατὰ τῶν βαρβάρων· πρῶτον τὸ ὅποιον ἐδέχεται ὁ Φίλιππος μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἤθελε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν κατὰ Περσῶν πόλεμον ὅχι ὡς σύμμαχος, ἀλλ' ὡς ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ὡς ἀρχὴν καὶ δυνάστην τῶν ἐλευθέρων ἑλληνίδων πόλεων.

Δεινὴν ἄρα ἐντύπωσιν θὰ ἐνεποίησεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ἰσοκράτους ἡ εἰδήσις τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Αἱ ἀγαθαὶ αὐτοῦ περὶ τοῦ Φιλίππου ἐλπίδες διεψεύσθησαν τόσον ταχέως καὶ ἀποτόμως, ὥστε ἡ κατείνωσις τῆς πατρίδος του ἐξ ἐνός, καὶ ἡ πλάνη αὐτῇ ἐξ ἐτέρου ἐβίασαν κατ' ἴσον λόγον τὸν Ἰσοκράτην νὰ δώσῃ οἰκειοθελῶς τέλος εἰς τὸν βίον του διὰ τῆς ἀποκαρτερήσεως.

Τὸ λεγόμενον ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ (18) «τὴν μὲν ἡμετέραν πόλιν ῥάδιον ἐπὶ ταῦτα προαγαγεῖν δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἔκθεσιν τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ ἐτους 389 π. Χ. τὴν ὑπὸ Ξενοφῶντος ἱστορουμένην (Ἑλλ. VI, 5, 34—VII, 1, 8), διότι τότε προέτειναν μὲν τὴν διανομὴν τῆς ἡγεμονίας οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀλλὰ τὴν ἀπέρριψαν οἱ Ἀθηναῖοι. Ὁ δὲ Παναθηναϊκὸς συνεγράφη περὶ τὸ 380 π. Χ.

Τὰ μεγάλα πολιτικά ζητήματα, ἅτινα πραγματεύεται εἰς τοὺς λόγους τοῦ ὁ Ἰσοκράτης ἠπτόντω ἐπιπολαιῶς τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐπλήρουν αὐτήν. Τοῦτο φαίνεται σαφῶς ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ποιεῖται λόγον περὶ αὐτῶν. Ἐν τῇ πρὸς Φίλιππον ἐπιστολῇ υπομινύσκει τὸν βασιλέα, ὅτι τὸ περὶ τῆς ὁμονοίας τῶν ἑλληνιδῶν πύλεων θέμα ἐπραγματεύθη εἰς τὸν «Πανηγυρικόν», ἀναγκάζεται ὅμως νὰ τὸ πραγματευθῇ καὶ εἰς τὴν προκειμένην ἐπιστολήν, ἃν καὶ γνωρίζῃ, ὅτι χαλεπὸν ἐστὶ περὶ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν δύο λόγους ἀνεκτῶς εἰπεῖν, ἄλλως τε καὶ ὁ πρότερον ἐκδοθεὶς οὕτως ἢ γεγραμμένος, ὥστε καὶ τοὺς βασκαίνοντάς ἡμᾶς μισεῖσθαι καὶ θαυμάζειν αὐτὸν μᾶλλον τῶν καθ' ὑπερβολὴν ἐπαίνούντων¹. Εἰς δὲ τὸν «Παναθηναϊκόν», τὸν ὅποιον συνέγραψεν εἰς βαθύτατον γῆρας, ἵνα ἐγκωμιάσῃ τὰς Ἀθῆνας, λέγει ὅτι νεώτερος ὢν συνέγραφε λόγους περὶ τῶν συμφερόντων τῇ τε πόλει καὶ τοῖς ἄλλοις Ἑλλήσι συμβουλευόντας, καὶ πολλῶν μὲν ἐνθουσιασμάτων γέμοντάς, οὐκ ὀλίγων δ' ἀντιθέσεων καὶ παρισώσεων καὶ τῶν ἄλλων ἰδεῶν τῶν ἐν ταῖς ῥητορείαις διαλαμπουσῶν καὶ τοὺς ἀκούοντας ἐπισημαίνεσθαι καὶ θορυβεῖν ἀναγκάζουσιν νῦν δ' οὐδ' ὁπωσοῦν τοὺς τοιούτους. Ἡ γούμαι γὰρ οὐχ ἀρμόττειν οὔτε τοῖς ἔτεσι τῶς ἐννεηκόντα καὶ τέταρσιν, ἀγῶ τυγχάνω γεγονώς, οὐθ' ὅλως τοῖς ἤδη πολιὰς ἐχούσιν ἐκεῖνον τὸν τρόπον ἔτι λέγειν, ἀλλ' ὥς ἅπαντες μὲν ἂν ἐλπίσειαν εἰ βουληθεῖεν, οὐδεὶς δ' ἂν δυνηθεῖν βλάδῃς πλὴν τῶν πονεῖν ἐθελόντων καὶ σφόδρα προσεχόντων τὸν νοῦν². Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων βλέπουσιν οἱ ἀναγνώσται ὅτι, ἐν ᾧ ὁ Ἰσοκράτης σχηματίζεται ὅτι ἔχει τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐστραμμένην εἰς τὴν ὅλην Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀσίαν, καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ κατέχευται ὑπὸ τῆς φροντίδος τῶν κοινῶν συμφερόντων, ἐκεῖνος ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὸν ἔπαινον τῶν ῥητορικῶν σχολῶν καὶ τὴν ὑπερευδοκίμησιν τῶν ὁμοτέχνων, ὥστε ἐπὶ τέλους οἱ μακροὶ αὐτοῦ πανηγυρικοὶ λόγοι ἀνέχουσιν εἰς τὴν τάξιν τῶν σοφιστικῶν μελετῶν, εἰς ἣν ὑπάγονται καὶ τὰ ἐγκώμια τῆς Ἑλένης καὶ τοῦ Περσίδος, ἅτινα συνέγραψεν ὁ Ἰσοκράτης κατὰ τὸ παραδειγμα τῶν σοφιστῶν, οἵτινες ἐλάμβανον³.

¹ Φιλίπ. § 11. Ὅμοια τούτων εἶπεν ἤδη πρότερον καὶ ἐν τῷ Πανηγυρ. κατὰ § 4.

² Παναθ. 2.

³ Χ. π. 1888 ὅτι ἴσως ἀποβλέπει

νον ὡς ὑπόθεσιν ἐγκωμίων ἢ ψόγων πρόσωπα οἰαδῆποτε ἐκ τῆς μυθολογίας. Εἰς τὴν πρώτην τῶν δύο τούτων μελετῶν ἐλέγχει ὁ Ἰσοκράτης τινὰ πῶν ῥητῶρων, ὅστις εἰπὼν ὅτι γράφει ἐγκώμιον Ἐλένης, ἔγραψεν ἀντὶ ἐγκωμίου ἀπολογίαν τῆς ἡρώιδος. Εἰς δὲ τῶν «Βούσιριν» διδάσκει τὸν σοφιστὴν Πολυκράτην, πῶς ἔπρεπε νὰ πραγματευθῇ τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου τυράννου. Συγχρόνως δὲ ἐπικρίνει καὶ τὴν κατηγορίαν, ἣν ὁ Πολυκράτης ἔγραψε κατὰ Σωκράτους. Ἀλλὰ τὸ περιεργὸν εἶναι, ὅτι οὐδὲν ἄλλο εὑρεν ἐν αὐτῇ ψεκτόν, ἢ ὅτι ὁ Πολυκράτης ἔλεγε τὸν Ἀλκιβιάδην μαθητὴν τοῦ Σωκράτους, ἐν ᾧ κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ οὐδεὶς ποτε ἐμαρτύρησεν, ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ἐπαιδεύθη ὑπὸ Σωκράτους, ὑπὲρ καὶ ἀληθὲς ἂν ἦτο, ἔτινε μᾶλλον εἰς ἔπαινον ἢ ψόγον, διότι ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπεδείχθη ἀνὴρ ἐπιφανέστατος καὶ κατὰ πολὺ ὑπέρτοχος τῶν ἄλλων Ἀθηναίων. Ὁ Ἰσοκράτης ὑπὸ παιδείαν καὶ ἀγωγὴν δὲν ἐννοεῖ φαίνεται ἄλλο, ἢ τὴν περὶ τοὺς λόγους ἄσκησιν, ἄλλως τὸ λεγόμενον περὶ Ἀλκιβιάδου ὅτι δὲν ἐπαιδεύθη ὑπὸ Σωκράτους δὲν εἶναι ἀληθές, διότι ἀντίκειται πρὸς τὴν ὁμόφωνον μαρτυρίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ Ξενοφῶντος. Ἐκ τοῦ παραδείγματος δὲ τούτου δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ πόσον ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰσοκράτους ἦτο διάφορος τῶν Σωκρατικῶν. Καὶ καθόλου μὲν ὀνομάζει τὰς ῥητορικὰς αὐτοῦ διατριβὰς φιλοσοφίαν¹, πράγματι ὅμως ἀπελείφθη παραπολὺ τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν τῆς ἐποχῆς του, διότι πῶς ἦτο δυνατόν ἀνὴρ ἐντριβῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν νὰ τᾶξῃ Ζήνωνα καὶ Μελίσσον, τοὺς Ἑλεατικοὺς φιλοσόφους, οἵτινες σπουδαίως ἡσχολοῦντο εἰς εὑρεσιν τῆς ἀληθείας, εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, εἰς ἣν τὸν Πρωταγόραν καὶ Γοργίαν, τοὺς «περὶ τὰς ἐριδὰς διατρίβοντας»²;

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγεται ὅτι ὁ Ἰσοκράτης οὔτε μέγας φιλόσοφος ἦτο οὔτε μέγας πολιτικός. Ἐπισημδτάτος ὅμως ἀπεδείχθη καὶ διαφερόντως ἠδουκίμησε περὶ τὸ τεχνικὸν εἶδος τῆς ῥητορικῆς.

¹ Πρὸς Ἀθηναίους, § 3. — Νικόκλ., § 1. — π. Εἰρήν., § 5. — Βούσιρ., § 7. — Κατὰ Σοφιστῶν § 14. — Πάναθ., § 268. — Ἐν δὲ τῷ περὶ Ἀντιδόσεως ἀντιθέτει τοὺς «περὶ τὰς δίκας καλινδομένους» τοὺς «περὶ τὴν φιλοσοφίαν διατρίβουσιν» (πρὸς § 30).

² Πρὸς Ἑλ., § 2—3. Ἐν τῷ «περὶ Ἀντιδόσεως» § 268 συγγείει τὰς θεωρίας τῶν Ἑλεατῶν καὶ Πυθαγορείων μὲ τὰ σοφίσματα τοῦ Γοργίου.

Διότι πλὴν τῆς ἐμφύτου περὶ τὴν τέχνην τοῦ λόγου εὐφυΐας του, κατέβαλλε μεγίστην ἐπιμέλειαν περὶ τὴν κατασκευὴν τῆς φράσεως. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ὀξέως ἠσθάνθησαν τὸ κάλλος καὶ τὰς χαριτάς τοῦ λόγου τοῦ Ἰσοκράτους, τόσον κατεκλινόντο ὑπὸ τῆς ἡδονῆς, ὥστε φίλοι ὁμοίως καὶ ἐχθροὶ τοῦ ῥήτορος ἐσπούδαζον νὰ μιμηθῶσι τοὺς λόγους αὐτοῦ. Οἱ λόγοι τοῦ Ἰσοκράτους ἀναγινωσκόμενοι μεγάλῃ τῇ φωνῇ, ἐμπαιῶσι τόσον ἰσχυρὰν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην, μ' ὅλην πολλὰκις τὴν κενότητα τοῦ περιεχομένου, ὅσῃ οὐδὲν ἄλλο τῶν προτέρων συγγραφικῶν ἔργων. Ὁ ἀναγνώστης συμπαράσμεται ὑπὸ τοῦ βέυματος λόγου ἐμμελεστάτου καὶ εὐφωνοτάτου, ὅστις ἰσάκις ἀπέχει τῆς τε τραχείας συνθέσεως τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ ἀτόνου ὕφους τοῦ Λυσίου. Τοῦ Ἰσοκράτους τὸ παράδειγμα καὶ ἡ ἐπίδρασις ὡς πρὸς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς συνθέσεως ἐκτείνεται πολὺ ὑπὲρ τὸν κύκλον τῆς σχολῆς αὐτοῦ, διότι ἀνευ τῆς μεταβολῆς, ἣν εἰσήγαγεν ὁ Ἰσοκράτης εἰς τὸ Ἀττικὸν ὕφος, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γεννηθῇ οὔτε Δημοσθένης οὔτε Κικέρων, αἱ δύο ἀνδρες, ἐκεῖνοι, δι' ὧν ἡ ἐπιρροή τῆς Ἰσοκράτικῆς σχολῆς διατείνει μέχρι τῶν σημερινῶν χρόνων.

Ὁ Ἰσοκράτης ἐπετίθευσε κατ' ἀρχὰς τοῦ σταδίου του τὸν χαρακτῆρα τοῦ λόγου, ὅστις ἐπεκράτει κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, δηλ. μετεχειρίσθη καὶ αὐτὸς τὰ παράλληλα καὶ ἀντίθετα κῶλα, ἦτοι τὴν ἀντικειμένην λέξιν. Εἰς τοὺς πρώτους λόγους του ἰδίως κατέβαλλε τόσῃν ἐπιμέλειαν καὶ σπουδῇν περὶ τὸ σύμμετρον τοῦτο εἶδος τῆς συνθέσεως, ὅσῃν οὐδεὶς ἄλλος τῶν σοφιστῶν. Ὑστερον ὁμοίως, κατὰ τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ, μετέδωκε πολλὴν ὑγρότητα εἰς τὰ ξηρὰ ἐκεῖνα σώματα, διότι δὲν παρέταπτε πλέον κανονικῶς μίαν ἐκαστην τῶν ἀντιθέσεων χωριστά, ἀλλὰ συνείρων τὰ ἀντικείμενα κῶλα εἰς μακροτέρας περιόδους ἐπεδείκνυσεν αὐτὰ εὐκύσμως καὶ μεγαλοπρεπῶς, ὡς ἐν πομπῇ.

¹ Ἡ μονότονος αὕτη συμμετρία φαίνεται μάλιστα ἐν τῇ «πρὸς Δημόνικον» λόγῳ, ὅστις εἶναι μεστὸς κομψῶν φράσεων, καὶ συνίσταται ὅλος ἐξ ἰσοκῶλων καὶ ὁμοιοτελεῦτων σχημάτων, περιέχει δὲ ὡς καὶ ψ. ε. υ β ε. π. ἀντιθέσεις, οἷα ἡ ἐν § 9 «τῶν παρόντων—τῶν ὑπαρχόντων.» Σημ. τοῦ μεταφραστοῦ. Περὶ τοῦ «πρὸς Δημόνικον» λόγου, ὅρα Φιλίστορος Τευχ. II, σελ. 441, ἐνθα ἐξηγηθῇ ἱκανῶς, πιστεύω, ἡ παράδοξος σύνθεσις τοῦ λόγου τούτου.

θ' ὅλα τὰ μέρη ἁρμονικᾶς περιόδου πρὸς τὰς περιφερεῖς στήνας, εἰς τὰς ὑποίας ὄλῳ οἱ λίθοι ἀποκλίνουσι μετ' ἴσου βάρους πρὸς τὸ κέντρον. Τὰ ἡγούμενα τῆς περιόδου κῶλα ἔχουσι πρὸς τὰ ἐπόμενα ὡς βάρη ἀντίσταθμα, καὶ καθ' ὅσον τὸ ἐν ἀπολείπεται τοῦ ἄλλου κατὰ τὸ μήκος, κατὰ τοσοῦτον ἐπιπροστίθεται εἰς αὐτὸ βάρος ἐσωτερικὸν πρὸς ἰσορροπίαν. Τὰ ζυγαστατικὰ ταῦτα τῶν περιόδων βάρη καλοῦνται βάσεις, ἢ τόνοι, οἵτινες ἔχουσιν εἰς τὴν ῥητορικὴν τὴν αὐτὴν σημασίαν, ὅταν οἱ γραμματικοὶ εἰς τὴν γλῶσσαν, καὶ αἱ ἄρσεις εἰς τὴν ῥυθμικὴν. Οἱ τόνοι οὗτοι ἀνάγκη νὰ πίπτωσιν εἰς ἀνάλογα μέρη, καὶ ἕκαστος αὐτῶν νὰ κατέχη ἀκριβῶς τὴν προσήκουσαν θέσιν, διότι οἱ ῥητορικοὶ παρατονισμοί, μάλιστα δὲ ἡ ἔλλειψις τόνου κατὰ τὸ τέλος τῶν περιόδων, λυποῦσι σφόδρα καὶ κατακινεῖ οὖσι τὴν εὐαίσθητον ἀκοήν. Ἀλλὰ τὸ περιεργὸν εἶναι ὅτι οἱ παλαιοί, καθὼς καὶ οἱ νεώτεροι, ἀφῆκαν τὸ σπουδαιότατον τοῦτο στοιχεῖον τῆς ῥητορικῆς, τὸ περὶ τοὺς τόνους, εἰς μόνην τὴν ἄλογον αἰσθησίν· τοὺναντίον δ' ἐνομοθέτησαν ἀκριβεῖς κανόνας περὶ πράγματα μικροῦ λόγου ἄξια, εἰς τὰ ὅποια ὁ Ἰσοκράτης καταβάλλει μεγίστην ἐπιμέλειαν, ἰδίως εἰς τοὺς πανηγυρικοὺς λόγους. Τόσῃν προσοχῇ π. χ. δίδει περὶ τὴν ἐκλογὴν ἐμμελῶν καὶ εὐήχων γραμμάτων, τόσον ἀποφεύγει τὴν χασμωδίαν, καὶ μετὰ ταιαύτης ἐπιμελείας τοποθετεῖ πόδας τινὰς ῥυθμικοὺς εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ τέλη τῶν περιόδων, ὥστε ὁ κόπος δὲν εἶναι ἄξιος τῆς ἐντυπώσεως ἥτις προσγίνεται ἐξ αὐτῶν. Ἡ σύνθεσις αὕτη τοῦ λόγου ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸ ὕψος τῆς τραγωδίας, ἥτις, ὡς γνωστόν, φεύγει τὴν χασμωδίαν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο εἶδος ποιήσεως. ἔχει δὲ καὶ τοῦτο κοινόν πρὸς τὴν τραγωδίαν¹, ὅτι αἱ πανηγυρικοὶ λόγοι ἀπαγγέλλονται ἐνώ-

¹ Οἱ ἀρχαῖοι τεχνολογοὶ παρατηροῦσιν, ὅτι ἡ σύμπτωσις τῶν φωνηέντων ἐν τῷ μέσῳ ἢ ἐν τῷ τέλει τῶν λέξεων ἔχει τι μελωδικόν καὶ ἁπαλόν (molle quidam Cicero), δηλ. χαλακτῆρας τοῦ ἔπους καὶ τῆς ἀρχαίας Ἰωνικῆς πεζογραφίας. Διὰ τῆς κράσεως καὶ τῆς ἐκθλίψεως τῶν φωνηέντων ὁ λόγος γίνεται μᾶλλον συνεσφιγμένος, ἂν δὲ ἀρθῇ πᾶσα σύμπτωσις φωνηέντων καὶ πᾶσα χασμωδία, γίνεται ὁμαλὸς καὶ στρογγυλός, οἷος ἀρμυρὴ εἰς τὴν τραγωδίαν καὶ τὸ πανηγυρικόν εἶδος τῶν λόγων. Κατὰ Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεῖα ὁ Ἰσοκράτης ἀπέφυγεν ἐν τῷ Ἀρεοπαγιτικῷ πᾶσαν χασμωδίαν, ὥστε πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν πολὺ πλείονος κράσεως ἢ ὅσας οἱ ἐκδότης τοῦ λόγου σημειοῦσιν.

πιοι πολυπληθοὺς ἀκροατηρίου, καὶ χωρὶς νὰ ἔχωσιν ἀμεσόν τινα πρακτικὸν σκοπόν, ὥστε ὀρθῶς ὠνόμασαν οἱ παλαιοὶ τὸ ὕψος τοῦ Ἰσοκράτους *γλαφυρὸν καὶ θεατρικόν*.

Ὁ Ἰσοκράτης εἶχεν ὀρθῶς ἐννοήσει ὅτι εἰς τοιοῦτον χαρακτήρα λόγου δὲν ἤρμοζε πᾶν εἶδος ὑποθέσεως. Ἐν τῷ «περὶ Ἀντιδόσεως» λόγῳ ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος τὴν συμφωνίαν, ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους τῶν λόγων αὐτοῦ διὰ τῶν ἐξῆς: «προήρημαι γὰρ γράφειν λόγους οὐ περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων, ἀλλ' ἐλληνικοὺς καὶ πολιτικοὺς καὶ πατηγυρικοὺς, οὓς ἅπαντες ἂν φήσειαν ὁμοιότερους εἶναι τοῖς μετὰ μουσικῆς καὶ ῥυθμῶν πεποιημένοις ἢ τοῖς ἐν δικαστηρίῳ λεγομένοις»¹. Τὸ ἀφθονον ρεῦμα τοῦ Ἰσοκρατείου λόγου ἀπαιτεῖ πρῶτον μὲν ὑποθέσεις σπουδαίας καὶ μεγαλοπροπείς, αἵτινες δέχονται περὶ τὰ καθ' ἑκάστα πολλάς καὶ ποικιλωτάτας ἐρμηνείας, δι' ὧν ἐπαυξάνεται καὶ κρατύνεται διηνεκῶς ἡ δύναμις τῆς ἀποδείξεως. Ἐπειτα δὲ θέλει ὥστε τὰ νοήματα νὰ συγχλίνωσιν εἰς ὁμοφωνίαν, τὰ κῶλα νὰ συνείρωνται εἰς μακράς περιόδους, καὶ ὅμως ὁ λόγος ν' ἀποβαίνει οὐχ ἥττον σαφὴς καὶ εὐπερίληπτος. — Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν κανόνων τούτων τῆς Ἰσοκρατείου σχολῆς ἀφανίζεται εὐθὺς ἐκ τοῦ Ἀττικοῦ ὕψους ἐκείνη ἡ φραστικὴ ἀκρίβεια, ἣν ἐπετήδευον οἱ παλαιότεροι ποτὲ μὲν διὰ τοῦ ὀρίσμου αὐτοῦ τῶν λέξεων, ποτὲ δὲ διὰ τῆς συντάξεως καὶ κατασκευῆς τῶν περιόδων. Ἐκ τῆς παλαιότερας ἐκείνης συνθέσεως, ἣτις χάριν τῆς λεπτῆς τῶν ἐννοιῶν διακρίσεως καὶ τοῦ ποικίλου χρωματισμοῦ παρεξέβαινε τῶν κανονικῶν καὶ ὁμαλῶν τύπων τῆς τε γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ, ἐπήγαγεν ἡ δεινότης καὶ ἀνωμαλία τοῦ λόγου, ἐν οἷς ἐξέχουσιν ὅ τε Σοφοκλῆς καὶ ὁ Θουκυδίδης. Ἄλλ' ὁ Ἰσοκράτης, διώκων τὴν εὐροίαν τοῦ λόγου καὶ τὸν κύκλον τῶν περιόδων, ἂν παρεξέβαινε τῶν συνήθων καὶ ὁμαλῶν τύπων, αὐτὸς μὲν ἠθέλην ἀποδοῆ βεβαίως ἀσαφὴς καὶ δυσπερίληπτος, ὁ δὲ ἀναγνώστης δὲν θὰ προησθάνετο τὸ τέρμα τῶν περιόδων, οὐδὲ θὰ ἀνεπαύετο ὕστερον ἀκούων τὸ τέλος αὐτῶν. Διὰ ταῦτα ὀρθῶς σκεπτόμενος ἀπέφυγε τὰς πυκνάς μετὰβολὰς καὶ πᾶς γραμματικὰς ποικιλίας τῶν τύπων, αἵτινες χαρακτηρίζουσι τὸ ὕψος τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ Ἰσοκράτης ἀγαπᾷ νὰ παρατείνει ἐπὶ μακρότατον τὴν αὐτὴν σύνταξιν, ἐπαναλαμβάνων τὰς

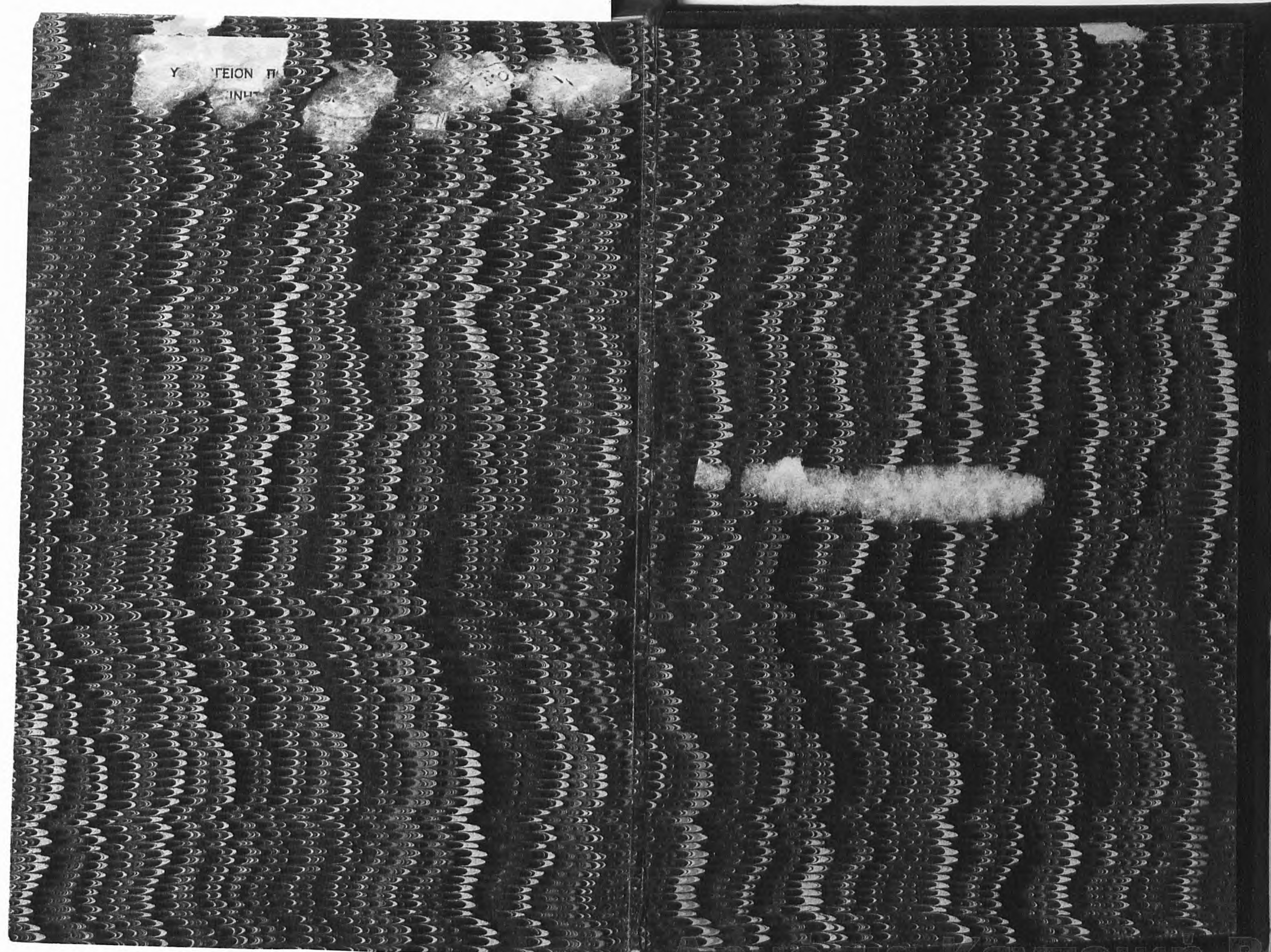
¹ § 46.

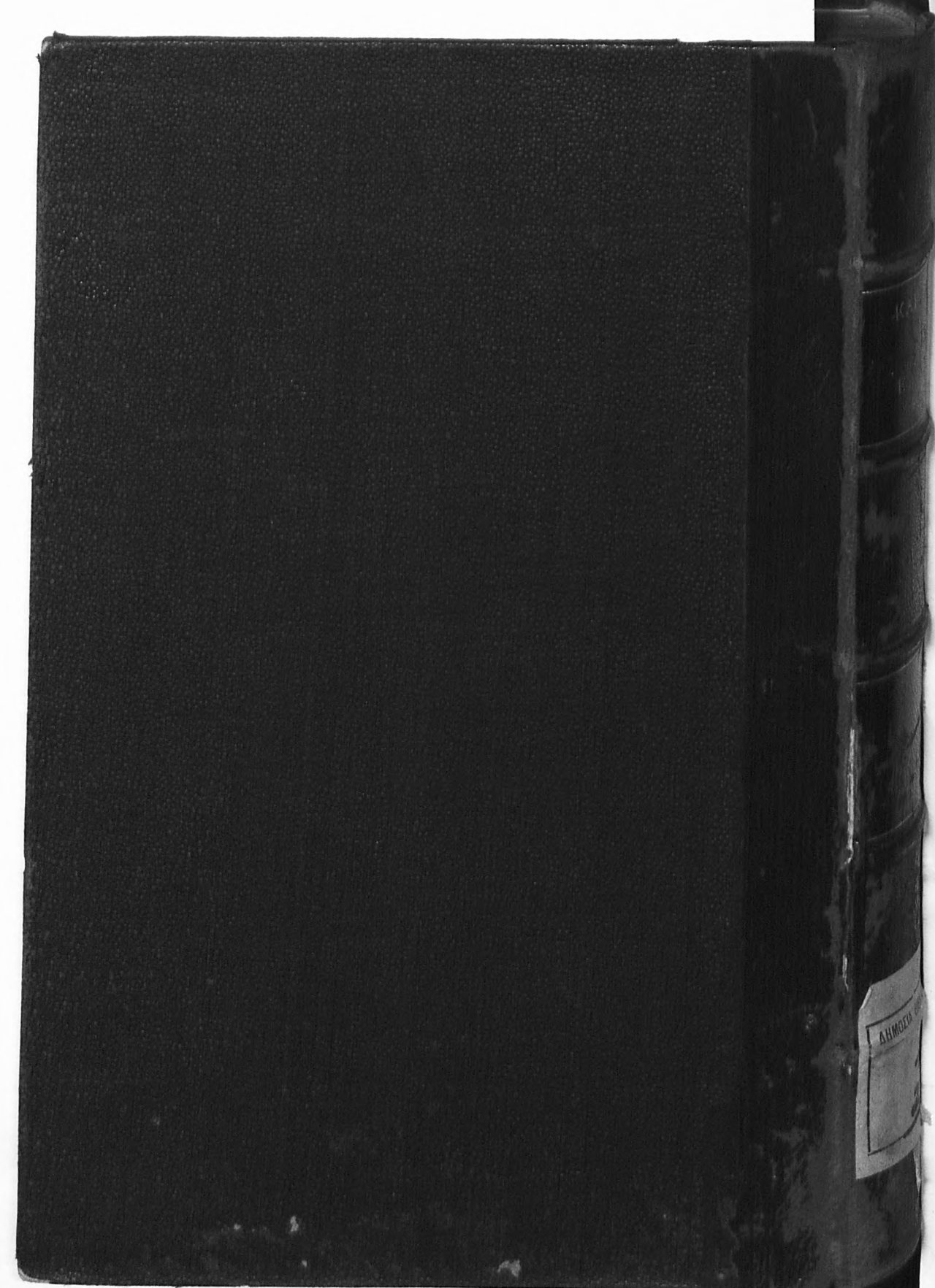
μεν τὰ περί Σωκράτην τὸν φιλόσοφον, ὅστις ἐχρημάτισεν ἀρχηγὸς νέας παιδείας καὶ φωτισμοῦ ὅχι μόνον διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος, διότι μετ' αὐτοῦ συνέχονται φαινόμενα ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ μέγιστα καὶ σπουδαιότατα.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β' ΤΟΜΟΥ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας